ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لە 0001/1/1 تا 1900/12/31

عەلی کەندی

بەرگی یەکەم - چاپی دووەم

بژارکراو و پترکراو

باشووری کوردستان - هەولێر

2709 - 2009

گەنجینەیەکی پڕ لە مێژووی ڕووداوی کۆمەڵگاکانی جیهان لەهەموو بوارەکان لەماوەی بیست سەدە دا

ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لە

٠٠٠١/١/١ تا ١٩٠٠/١٢/٣١

ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لە ۱/۱/۰۰۰۱ تـــا ۳۱/۱۲/۱۹۰۰

عـــەلی کـــەندی

بەرگی یەکەم – چاپی دووەم
بـــژارکـراو و پتـــرکـراو
باشـووری کوردســـتان – هـەولێر
۲۰۰۹ – ۲۷۰۹

وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان

بەڕێوەبەرایەتی گشتیی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە

ناوی کتێب: ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

نووسینی: عەلی کەندی

دیزاینی بەرگ: دانەری مێژوونامەکە – عەلی کەندی

کۆمپیوتەر: نووسینگەی هیوا بۆ کۆمپیوتەر

بەرگ: بەرگی یەکەم ٢٠٠٩

چاپ: چاپی دووەم ٢٠٠٩

چاپخانە: چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان - هەولێر

تیراژ: ١٥٠٠ دانە

نرخ: بۆ هەرچوار بەرگ (٢٠٠٠٠) دینارە

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ ژمارەی سپاردنی(٢٢٥٥) ساڵی (٢٠٠٩)ی پێدراوە.

بۆ هەر ڕەخنەیەك یان پێشنیارێك یان هەر زانیارییەك لە هەڵەو بەسەرچوون ئاگادارمان بکەنەوە بە ژمارەی مۆبایل/ ٤٥٤٨٠٩٨ ، یان ژمارەی ئاریافۆنی / ٠٦٦٢٥٣٣٥٢٢- یان ئیمێڵی:Alikendi@yahoo.com

دەسپێك بۆ چاپی دووەم

لەگەڵ پەرەسەندن وپێشکەوتن و گەشەکردن و بووژانەوەی بەردەوام بە پێی تێپەر بوونی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکانی مرۆڤایەتی لە هەموو بوارەکانی رامیاری و نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاینی و جووگرافی و زمان و مێژوو وکەلتوورو داب و نەریت و شووێنەوارو شارستانیەت ، و بازرگانی و پیشەسازی وکشتووکاڵ و ....هی دیکە .

ئەمەش پێداویستی ژیان بە زانیاری تەواو لەم بوارانەدا هەیە ، لە پێناو هەلسەنگاندن و شیکردنەوەی رووداو بەسەرهاتەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان و گوونجاندنی لەگەڵ ئێستا دا ، ئەویش لە پێناو هێنانە کایەوەی بارێکی لە بارەو گوونجاوتر بۆ خزمەتکردنی مرۆڤایەتی ، بە دابین کردن و سەقامگیرکردن و مسۆگەر کردنی داد پەروەری کۆمەلایەتی و دانان بە مافی مرۆڤ و چارەسەر کردنی کێشە تەشەنە دارەکانی لەو بوارانەی کە لە سەرەوە باسمان کردن . بە تایبەتی لە بوارەکانی نەتەوەیی ونیشتمانی و زمان و مێژوو و مێژووی جووگرافی و کەلتوور داب ونەریت و شووێنەوارو شارستانیەت وئاین وچارەسەر کردنی لە رێگەی دەست لەناو دەستدا و رازی بوون بە بەرامبەرەکە ، کە سەرچاوەی چارەسەری هەموو کێشەکانە ، بە دوورکەوتنەوە لە هەرەشە لێك کردن و پەلاماردانی یەکتری و بە پێچەوانەشەوە لە رێگەی گفتووگۆو دایلۆگ ودانی مافە زەوت کراوەکان لەلایەن دەسەلاتداران .

جا من نامەوێ بە درێژی بچمە ناو باسەکەم ، بەلکووپێشەکیەکەی چاپی یەکەم وبەرگی یەکەمی مێژوونامەکە ، ئامارژەم بە هەموو لایەنەکان کردووە بە شێووەیەکی لە بار لە بوارەکانی پەرەسەندن و پێشکەووتن ، بە پێی تێپەربوونی قۆناخەکان .

وادیارە مێژوونامەکە جێگای خۆی کردۆتەوە لە دەرونی خووێندواران وسەرکەوتنی بە پلەی ٨٥ ٪ ی بە دەست هێناوە . لە سەر باری کوردو کوردستان لەو هەموو بوارانەدا . بەڵگەش بۆ ئەمە بەرگی یەکەمی مێژوونامەکە بە تیراژی ٤٥٠٠ دانەی لەلایەن وەزارەتی پەروەردەی حکوومەتی هەرێم لە باشووری کوردستان کڕاوەتەوە و بۆتە سەرچاوەیەکی سوود لێوەرگرتن وەك سەرچاوەیەك . کە بووە هۆی ئەوەی کە داواکاری زۆری لە سەر بێت .

جـا منـیش بـەو پـەری دڵخۆشـیەوە مێژوونامەکـەم ، لـە چـوار بەرگـدا دەخەمـە بەردەستتان بە شێووەیەکی تێرو تەسەل لە هەموو بوارەجیاجیاکان . بە ناوێکی دیکە کە – ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە – یە ئەمـەش لـە سەر داوای مامۆستایانی شارەزا بە هۆی لە خۆگرتنی هـەموو بوارێك بەتایبـەتی لـە سـەر کوردو خـاکی کوردسـتان ، وەك بوارەکـانی رامیـاری و نەتـەوەیی و نیـشتمانی و ئـاین و جووگرافی و زمـان و کـەلتوورو مێژوو شووێنەوارو ئابووری و بازرگانی وکۆمەلایەتی و رۆشەنبیری و زانست و ئـەدەب و گـەردوون و یاسـاو شـەڕو ئاشـتی و بـە بەڵگـە نامـەکان . ئـافرەت و رووداوەکـانی تیرۆرستەکان و فرۆکەو پزیشك و .... ئەوەی بتـەوێ لـە بەر دەستت دایـە لـە نـاوەرۆکی مێژوونامەکەدا .

کە بەرگی یەکـەم لـە ۱/۱/ ۰۰۰۱ دەسـت پێدەکات تـا ۳۱ / ۱۲/ ۱۹۰۰ ، هـەروا بـەرگی دووەم لـە ۱۹۰۱/۱/۱ دەسـت پێـدەکات تـا ۱۹۵۰/۱۲/۳۱ ، بـەرگی سـێیەم لـە ۱۹۵۱/۱/۱ دەســت پێــدەکات تــا ۲۰۰۰/۱۲/۳۱ ، هــەروا بــەرگی چــوارەم لــە ۲۰۰۱/۱/۱ دەســت پێدەکات تا ۲۰۰۷/۱۰/۳۱ .

لـە هـەمان کـات بـە پێـی پێویـست وێنەکانیـشی لەگـەڵ دانـراوە لەگـەڵ نەخـشە جیاجیاکان بە پێی رووداوو بەسەرهات و ئەنجام دانی بەرۆژو مـانگ و سـاڵ . بەلام بۆ ئەوەی وێنەو نەخشەکان دووبارە نەبنەوە دەتوانرێت لە جێگەی دیکە سەیری بکەیت لە ناوە رۆکی ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکەدا . لە بەر ئەوەی دانەنراوە ، یا وێنەکە دەست نەکـەوتووە یـا وێنەکـە زۆر کـۆن بـووە ، لـە هـەمان کـات نـەم ویـستووە وێنـەکان دووبـارە ببنەوە . وەك بەڵگەیەکی راست و دروست و رێك و پێك .

لـە هـەمان کـات داوای لێبـووردن لـە خوێنـەرانی هـەڵگری ئـەم کتێبـە دەکـەم لـە هـەر کەموو کوریەك ، لە بەر ئەوەی مرۆڤ گەر هەڵە نەکات پێش ناکەویت .

لـە کۆتـایی هیـوادارم خزمـەتێکی بچووکی کتێبخانـەی کـوردی و خووێنـەری کـوردم کردبێت لە کوردستان و وولاتانی دراوسێی کوردستان و هەرێم و ناوچەو جیهان .

عــــەلی کـــەندی

دانەری ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

۳۱ / ۱ / ۲۰۰۹

بەرەو چەندین ئینسکلۆپیدیا کە هەموو لایەنەکانی ژیان بگرێتەوە

پارێزەر/ تارق جامباز

ئـەم خەمخۆریـە تاقـە کەسـییە کـە لایـەن مامۆسـتا عـەلی کەنـدی ئەنجامـدراوە شـایانی سوپاس و پێزانینـە ، چونکە پشوویەکی فراوان و ماوەیەکی زۆرو ئارامیەکی ئەیووبیانەی گەرەکە ، لە بەر ئەوەی ئەم ئینسکلۆپیدیایە چەندین ئینسکلۆپیدیا لە خۆدەگرێ .

لـە وولاتانـدا بۆ هـەر بوارێك لـەم بوارانـەدا دەزگایـەك بە کۆمـەڵێ پسپۆرو شـارەزاو لێزان بەماوەیـەکی دیـاریکراو بەمـەرجێ هـەموو کاتێکیـان بـۆ جۆرێـك لـەجۆرەکانی ئینـسکلۆپیدیا تــەرخان دەکــەن وەك (ئینــسکلۆپیدیای زمــان ، فۆلکلــۆر ، سیاســەتمەداران ، شــاعیران ، رۆژنامەنووسان ، ...هتد) ئەم ئینسکلۆپیدیانە لە کتێبخانەکانە و لەسەر تۆڕی ماڵپەڕەکان هەن و هەروەختێ یەکێك ویستی لە چ بوارێك پێویستی پێی هـەبێ ئەوا بە ئاسانی دەتوانێ سوودی لێ وەربگرێ .

بـەڵام بەداخـەوە لایـەنی پەیوەندار لـە کوردسـتان چ حکوومـەت و دەزگاکـانی تایبەتمەنـد نەمزانیووە پلانێکیان بۆ ئەم بوارانە هـەبێ کە بەشێوەیەکی بابـەتی و زانستی زانیارییەکان لەلایەن خەمخۆرانەوە بەووردی و قووڵی بنووسرێنەوەو پێداچوونەوەیان بۆ بکرێ .

ئینجـا چاپ و بڵاوبکرێنـەوەو جارێ خـەرمان بەرەکـەتی زمانی کوردی بەهـەموو شـێووە زارەکـانی کۆنەکراونەتـەوەو تـاکو لەبەردەسـت دابـێ ، ئـەوجا دەزانـین چ زمـانێکی زەنگـین و رەنگینمان هەیە .

لە بەر ئەوەی زمان ناسنامەو گیانی نەتەوەیە هەر نەتەوەیەك بێ ، بۆیە هەرچەندی بایـەخ و گرنگی و بەها بـەزمانی کوردی و زمـانی نەتـەوەکانی دیکە کـە لـە کوردسـتان دەژیـن بدرێ هێشتا کەمـە ، چـونکە هێنـدەی تـر هـزرو رۆنـاکبیری و ووشـیاری نەتەوایـەتی پێگەیـشتن و پێشکەوتنی بەخۆیەوە دەبینێ و گەر خاك نیشتمان و وولات بێ ، ئـەوا زمـان گیانەکەیـەتی و هەڵگری ناسنامەی تایبەمەندیەتی لەنێوو زمانانی جیهاندا هەیە .

ئەندامی پەرلەمانی کوردســـــتان

باشووری کوردســــــــتان – هەولێر

٢٠٠٩/٨/١٠

کارێــــکی کەلتـــووری مـــەزن

٠٠٠ ئەم کارەی پیشەسازییەی ووشە :

((ئینـــــــسکلۆپیدیایە -

مێژوونامە))

قەڵایەکی کلتووری مێـژووی مەزنـە ، وەکـو قەڵاکـەی شـاری مێـژوو - هــەولێر - ، هــەردەم زیندووە .

بـــەڵێ ، کارگـــە ووشـــە سازیەکەی مامۆستا عەلی کەندی ، مــەزنترین ســەرمایەی کــوردو کوردســـتان و مرۆڤایەتیــە . لــە لایەنی داڕشتن و زمانەوانییەوە ، خۆزگە باشتر بوایە .

الزمان
AZZAMAN.COM

کارێکی کەلتووری مەزن

... ئەم کارەی پیشەسازییەی ووشە :
((ئینسکلۆپیدیایە - مێژوونامە -))
قەڵایەکی کلتووری مێژووی مەزنە ، وەکو
قەڵاکەی شاری مێژوو - هەولێر - ،
هەردەم زیندووە .
بەڵێ ، کارگە پیشەسازییەکەی
مامۆستا عەلی کەندی ، مەزنترین
سەرمایەی کوردو کوردستانو مرۆڤایەتییە .
لەلایەنی داڕشتن و زمانەوانییەوە ، خۆزگە
باشتر بوایە ..
مومتاز حەیدەری
٢٠٠٩/٧/٧

مومتاز حەیدەری

باشووری کوردستان - هەولێر

٢٠٠٩/٧/٧

پێشەکی

لە یەکێك لە ژمارەکانی گۆڤاری مێرگ چەند تێبینیەکم لە سەر چاپی یەکەمی کتێبی – مێژوونامە – ی نووسەر – عەلی کەندی – نووسیبوو ، دیارە ئەمەش لە بایەخی بەرهەمەکەی کەم ناکاتەوە ، چونکە ئەگەر بزانم کتێبێك لاوازە و کەم بایەخە کاتی خۆم و خوێنەرانی پێ ناکوژم و هەر لە سەری نانووسم ، بەڵام دیارە کتێبەکەی نووسەر عەلی کەندی لەم جۆرە نییە<

پاش ماوەیەك عەلی کەندی بە تەلەفۆن پەیوەندی پێووە کردم و باسی لەوە کرد کە مێژوونامەکەی کردووە بە چوار بەرگ و دەیەوێت بۆی بەسەردا بچمەوە و پێشەکی بۆ بنووسم .

منیش خۆشحاڵی خۆم پێشانداو کاتێکمان بۆ یەکتر بینین دانا ، ئەوە بوو ئێوارەیەك سەردانی بارەگای کۆمەڵەی رۆشنبیری مێژوویی کوردستانی کردو دڵخۆش بووم بەوەی کە هاورێیەکی نوێم بۆ پەیدابوو ، بەڵام بینیم کە چوار بەرگەکە زۆر گەورەن و ژمارەی لاپەرەکانی زۆرە ، بۆیە داوای کاتێکی باشم کرد بۆ ئەوەی بتوانم پێداچوونەوەی بۆ بکەم <

بەڵام دیارە ئەویش بە پەلە بوو بۆیە بریارمدا لە کاتێکی کەمتردا ئەرکەکەم ئەنجام بدەم ، بەڵام بە هۆی سەرقاڵیم و کەمی کات و گەورەیی بابەتەکە لە چوار بەرگدا نەمتوانی بە تەواوی بەسەر بابەتەکەدا بچمەوە ، بۆیە لەوانەیە ئەم بەرهەمە وەکو بەرهەمێکی تر لە هەڵەی چاپ و هەندێ جاریش هەڵەی زانیاریش بەدەرنەبێت ، بەڵام لە هەمان کات کارێکی مەزنە بە ماندووبوونێکی زۆر ئەنجام دراوە .

نووسەرێکی دڵسۆزی وەك عەلی کەندی پێی هەڵساوە ، کە پێویستە هان بدرێت و پشتگیری لێ بکرێ تاکو بەرهەمی زیاتر پێشکەشی کتێبخانەی کوردی بکات ، بە تایبەتی کە هێشتا کتێبخانەی کوردی لە زۆر بواردا هەژارەو، ئێستاش نەوەی نوێ لە کوردستانی ئێراقدا پتر هەر زمانی کوردی دەزانن ، بۆیە چاپکردنی کتێبی کوردیش لە هەموو بوارەکاندا بەشداریکردنە لە بەرەو

پێشبردنی ڕەوتی ڕۆشنبیری کوردی ، بۆیە داوا لە خوێنەران و ڕەخنەگرانی کورد دەکەم کە بە بایەخەوە سەیری ئەم بەرهەمە بکەن و بیخوێننەوە و لە سەری بنووسن و لایەنە چاك و خراپەکانی بە دیار بخەن ، تاوەکو گەر هەر کەم و کوریەکیشی هەبێت لە چاپەکانی تردا ڕاست بکرێتەوە .

نووسەر کارێکی زۆر باشیش دەکات کە نووسینی خۆی پێش چاپ کردن بە خەڵکانی تر پێشان دەدات ، چونکە مرۆڤ ناتوانێت هەموو هەڵەکانی خۆی ببینێ ، لە کۆتایشدا هیوادارم کە عەلی کەندی ئەم توانا باشەی هەیەتی لە بواری کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی بەڵگەنامەی تایبەت بە مێژووی کورد و لێکۆڵینەوەی مێژوویدا بەکاربهێنێت .

بەمەش بابەتەکانی نووسینی لە باشەوە بەرەو باشتر دەچێت و هەر نووسەرێکیش لە پرۆسەی نووسیندا بریتیە لە چەند قۆناخێك .

د- محەمەد عەبدوڵڵا کاکە سوور

جێگری سەرۆکی کۆمەڵەی ڕۆشنبیری مێژوویی

کوردستان وسەرنووسەری گۆڤارمێژوو

سەرۆکی بەشی مێژوویی ئێواران / کۆلێجی ئاداب لە

زانکۆی سەلاحەدین

٢٥ /٧/ ٢٠٠٩

پێشـەکی

دوکتۆر مارف خەزنەدار

فەرهـەنگی زمـان و ئـەدەب و زانـستی و هونـەر بەهـەموو بابەتەکانیـەوە، هـەروەها ئەنسیکلۆپیدیاو رێبەری هەموو شتێك و بیبلیۆگرافیای تایبەتی و گشتی لەگەڵ گۆڕان و پێشکەوتنی کۆمەڵ نرخیان گرانترو پێویستیان زیاتر دەبێ. ئەگـەر لـەڕۆژگاری ئـەمڕۆی تـەکنۆلۆجیاو ئەنتـەرنێت و مۆبایـل بیری کەسانێك بۆ ئـەوە بچێ سەرچاوەکانی فەرهـەنگی زمـان و ئەنسیکلۆپیدیاو بیبلیۆگرافیا ئـەو نرخـەیان نامێنێ، یا کـەس پێویستی پـێ یان نابێ بەهەڵە چووە، چونکە هێشتا ئـەم ئامـارە تـازە داهاتوانـە بەسـەرهات و کـردەوەو پاشماوەی مەدەنیـەتی چـەندان هـەزار ساڵەی ژیـانی ئادەمزادیـان تۆمـار نەکردووە لەمرۆڤی نیاندرتالەوە تا ئادەمزادی سەردەم.

ئەمـە مـاوەییێکی زۆری دەوێ، جگـە لـەوەی ئـەم ئامارانـەش لەبەردەسـتی هـەموو کەسـێك نـین، تـەنیا خوێنـدەوار کـەڵکیان لێ وەردەگـرێ. ئـەدی نەخوێنـدەوار لەسـەر رووی زەوی ژمارەیـان چـەندە! نـەك تـەنیا ئەمـە، بـەڵکو بەتایبـەتی لەهـەموو ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست و کوردستان ژمارەی نەخوێندەوار چەندە!

لەبـەر ئـەوەی ئـەو سەرچـاوانەی باسـم لێـوەکردن لـەناو کۆمـەڵی ئێمـەی کوردەواری بایـەخیان پـێ نـەدراوە، لـەم لایـەنـەوە نامەخانـەی کوردی هـەژارە، لێرەدا پێویـستە ئـەوەمان لـەیاد نەچێتەوە یەکێ لـە مەرجـە هـەرە گرنگـەکان ئەگـەر کۆمەڵـە خـەڵکێك خۆیـان بـە نەتـەوە (الأمـة Nation) بـزانن پێویـستە تۆماری زمان و ئەدەب و مێژوو و جوگرافیاو کولتووری نەتـەوەیی یان هـەبێ،

ئەوەی ئەم هەموو مەرجە کولتووریانە دەپارێزێ و ڕێکی دەخا ئەو کارەیە کە بەشێکە کەوتۆتە ئەستۆی عەلی کەندی.

تاقیکردنەوە لەناو کوردەواری ئێمەدا لەم بابەتەوە کەمە، ئەوەی کراوە لەو پلەیەدا نییە باوەڕی تەواوی پێ بکرێ، چونکە دوو هۆی سەرەکی دوژمنی ئەم جۆرە کارە زانستییانەن، یەکەمیان ئیدۆلۆجییەت و دووەمیان سۆزی نەتەوەیی (قەومی)، ئەم دیاردانە هەوێنی کاری داهێنانی ئەدەبی و هونەرین، بەلاّم پێویستە زۆر دووربن لە کاری لێکۆڵینەوەی زانستی، بەتایبەتی فەرهەنگ و ئەنسیکلۆپیدیا. لەناو میللەتانی کەم پێشکەوتوودا شوێنەواری ئەم دوو ڕەوشتە سایکۆلۆجی و کۆمەلاّیەتیە تا پلەیێك دەمێنێ.

عەلی کەندی خۆی لەم کارە قورس و پڕ هەوەس و بە کەڵکە داوە، بۆ ئەوەی ئەم لایەنەی نامەخانەی کوردی هەندێ دەوڵەمەند بکا. بەناوی ڕێز لێنانەوە پێی خۆش بوو دوو قسەی بۆ بکەم، منیش بەناوی ڕێز لێنانەوە پێویستە داواکاریەکەی بهێنمە دی.

ئەم کارەی دانەر بەبێ سەرچاوە نەگەیشتۆتە ئەنجام. ئەم سەرچاوانەش دەکرێن بە دوو بەشەوە، سەرچاوەی ڕۆژئاوایی و ڕۆژهەلاّتی. ئەوانەی ڕۆژئاوا مەرجی ڕاستی و بابەتیان تێدا هەیە، بەلاّم سەرچاوە ڕۆژهەلاّتیەکان، بەتایبەتی کوردییەکان هەندێ جار جێی متمانە نین، چونکە ئیدیۆلۆجییەت و سۆزی نەتەوەیی تیایاندا کاری خۆیان کردووە، لەو کاتەی ئەو جۆرە فیکرو سۆزە پێویستە لەکاری لەم بابەتەوە دوور بکەونەوە، هەر چۆنێ بێ ئەگەر شێوازی ئیدیۆلۆجی و عاتیفی لەهەندێ جێگە لەم کارە گرنگەدا بەرچاو بکەوێ دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە ڕۆژهەلاّتیەکان بەتایبەتی کوردییەکان، هەروەها ئەم دیاردەیە هەندێ جار لەسەرچاوە ئەوروپاییەکانیش دەکەونەبەرچاو، بەوەی ئەو کتێبانەی لەزمانانی ئەوروپاییەوە وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی کوردی لەهەندێ شوێن ئەمانەتی زانستیان تێدا وون بووە یا بەشێوەیێك دەسکاری کراون.

هەر چۆنێ بێ ڕۆشنبیری کورد عەلی کەندی کارێکی گەورەی کردووە، ئەمە تەنیا لە کتێبی "مێژوونامە"دا ناکەوێتە ڕوو، بەڵکو لەپێش ئەوە هەندێ کاری دیکەی لەم بابەتەوە بەرهەمی ئەو کۆششە بووەو بڵاوکراوەتەوە. هەروەها لەکارەکەی دا بەردەوامە بۆ بەرهەمهێنانی فەرهەنگ و ئەنسیکلۆپیدیای بەکەڵکی دیکە.

لەم مەیدانە گرنگەی کولتووری هەموو نەتەوەیێك عەلی کەندیش دەبێتە سەربازی نەناسراوی ئەو جۆرە کارە زانستیانە. ئەمانە نەك تەنیا لای ئێمە، بەڵکو لەهەموو گێتی دا سوود بەخوێندەوارو ڕۆشنبیران دەگەیەنن، کەچی نووسینەکانیان دەبن بەسەرچاوەی بنچینەیی بۆ هەموو جۆرە بەرهەمێك، بەڵام ناویان ناچێتە ناو بیبلیۆگرافیای ئەو کتێبانەی خاوەنیان سوود لەکارە فەرهەنگیەکانیان وەردەگرن.

دەسخۆشی لەبەڕێز عەلی کەندی دەکەم، هیوام وایە لەسەر کارەکەی بەردەوام بێ، هەمیشە ئەوەی کردوویەتی بەکەمی بزانێ بۆ ئەوەی زیادی بکا.

هەولێر : مەڵبەندی ڕووناکی

٤ ی مایسی ٢٠٠٧

دەســـپێك بۆ چاپی یەکەم

خووێنەری بەڕێز :-

ئەوەی دەیخەمە بەر دەستتان کارێکی مێژوویی گرنگە لە مێژووی ڕووداوەکانی کوردو کوردستانو وولاتانی جیهان لە ١/١/٢٠٠١ زاینی تاکوو ١/٦/٢٠٠٦ بەپێی قۆناخە تێپەڕ بووەکانی پەرەسەندنو پێشکەووتنو گەشەکردن لە هەموو بوارە جیاجیاکانی نەتەوەییو نیشتمانیو رامیاریو ئابووریو بازرگانی سەربازیو زمانو مێژوو کەلتوورو دابو نەریتو شووێنەوارو شارستانیەت.

لەسەرەتای سەرهەڵدانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی بەرەو دامەزراندنی کەسایەتی تاكو خێزانو بنەماڵەو کۆمەڵگاو نیشتمانو نەتەووەو زمانو مێژوو و دابو نەریتو کەلتوورو شووێنەوارو بەرەو شارستانیەت، بەپێی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان ، کە هەر هەمووی لە ئەنجامی کێشەو ململانێی بەردەوام بووە چ لە ململانێی مرۆڤ لەگەڵ سرووشتو سەلماندنی بوونی خۆییو چ لە ململانێی ناو خوودی مرۆڤایەتیدا .

لەپێناو پێك هێنانی یەکەم:- نیشتمان و، دووەم :- نەتەووەو دوواییی بە چەسپاندنی سنوورو دەسەلاتو دەووڵەتو بەرەو دامو دەزگاکان .

کە کوردیش نەتەوەیەك بووە لەپێشەوەی بەر لە نەتەوەکانی دیکەی سەر زەوی لەناو ئەو کێشەوململانێیەدا خوولایەتەوە ، کورد بەر لە ٢٨٤٥ ساڵ خاوەنی ٢٧ وویلایەتی خۆیی بووەو ٢٧ سەرۆكو شانشین دەسەلاتداریەتی نیشتمانو گەلەکەیان کردووەو بەردەوام بوونە لە پاراستنی دەسەلاتەکەیان، کە پایتەختەکەیان هەمەدانی رۆژهەلاتی کورستان بووە .

خاکی کوردستانو گەلەکەی سەرچاووەی یەکەمی بە دەست هێنانی باری پیشەسازیو کشتووکاڵو بناسازیو بازرگانی بوونەو سەرچاووەی پەرەسەندنو پێشکەووتنو گەشەکردنی گەلانی دیکە بوونە . بە تایبەتی سۆمەریو بابلیو هەروا،... هەتا لە بوواری نووسین بەهەموو بووارەکانی کە بەر لەو مێژووەی سەرەوە لەسەر خاکی کوردستان گەلەکەی نووسینو خووێندنی بەدەست هێناوە .

لە بەرئەوەی مێژوو و جووگرافیا جەستەیەکی زیندووی هاوبەشن لە دوو ڕێگای هاوسەنگ بە سەلماندنی بوونی یەکیان بۆ ئەویدیکە بە پێچەوانەش ڕاستە.

جا هەر کارێکی سەربازی یاخوود نەتەوەیی . یاخوود جووگرافی و ئابووری ، کە ڕۆڵی بنەڕەتی خۆی هەبووەو هەیە لە کاردانەوەی لە سەر لایەنەکەی دیکە بە هۆی دابەش بوونی کۆمەلگای مرۆڤایەتی بەدوو بەشی دژ بەیەکتر لەسەرەتای سەرهەڵدانی مرۆڤ و کۆتایی نایەت تا کووتایی مرۆڤ ئەویش بە نەمانی ژیان لەسەر زەویدا .

زانستەکانی مێژوو سرووشت و کۆمەڵایەتی ئەوەیان سەلماندووە کە مێژوو گەنجینەیەکەو باش و خراپ دەچێتە ناو لاپەرەکانی... مێژووی پەرەسەندنی قۆناخە یەك لە دووای یەکەکانی مرۆڤایەتی لە کردارە نالەبارو لەبارەکان ... لە نێووان چەووسانەووەو چەووسێنەرەوە ... لە داگیرکردن و لە ڕزگار کردن... لە سەرکەووتن و لە ژێرکەووتن و بەزاندن... لەئاوەدان کردنەووەو لە ووێرانکردن ... لە دەووڵەمەند بوون و لە بەهەژار کردن... لە بوون و لە مردن... لە سەرهەڵدان و لە تووانەوە ... لە قەدەخەکردن و لە ماوەدان ... لە دادپەروەری و لە ستەمدیدەیی ... لەدزین و تاڵانکردن و لە یارمەتیدان و پێدان و دابین کردن... لە ڕاست گۆیی و لە ناڕاستی و فرت و فێل ... لەخۆشی و لە کارەسات ... لەداگیرکردن و لە ئازادکردندا.

ئەمانە هەرهەمووی بەکاری مێژوویی دەچێتە ژوورەکانی تۆمارکردن هەر یەکەو لە لاپەرەکانی خۆی بەجیاو ، هەر یەکێش لەووانە بەیەکەوە بەستراووەنەتەووەو هێزیش نیە بتووانێ یەك دێر لە دێرە تۆمارکراوەکانی مێژووی تۆمار کراو بشێووێنێ، چونکە بە ملیۆنەها لاپەڕە خۆی تۆمار کردووەو بێ ئەوەی کرداری کارەکە هەستی پێ بکات لە بەرامبەریدا.

بەڵام لە دوای خۆتۆمار کردنەکانی وردە وردە خۆی دەردەخات و ڕاست و چەووتەکان و باش و خراپەکان بە ڕووی کرداری کارەکە دا دەداتەوە بەپێی قۆناخە یەك لەدوای یەکەکاندا .

خووێنەری بەڕێز :-

چ سرووشت و چ مرۆڤ ، دوو جەمسەری بەیەکەوە بەستراون لەخەبات و هاوبەشی بەیەکەوە ژیان و یەکیان بەبێ ئەویدیکەیان بەمردوو دەمێنێتەوە، لەهەمان

کـات دژ بـه یـەکترن لـەپێناو خزمـەتکردنی یـەکتری لـە نـاو هـەر یـەکیان ، بـە مانایـەکی دیکـە، کۆمـەڵگای مرۆڤایـەتی خـۆی لـە خـۆیدا کێشەو ململانێیـە لـە دوو جەمسەردا ، هـەروا لـەناو سرووشتیـشدا... بـەپێی یاسـاکانی کۆمـەڵ و سرووشت وەك یاسـاکانی (وحـدة وصـراع الاضـداد- نفـي نفـي- كميـة و نوعيـة- الـشكل والمحتوى- الصدفة والضرورة).

جا لـە بەرئەوە بەپێی پەرەسەندنی تەمەن ، پەیتا پەیتا ساتەکان و کاتەکان و رۆژەکان و چاخەکان ، سەرکردەکان دێن و دەڕۆن و رادەبوورن.

چـونکە هـەر کارێـك گـەر سـەرەتای هـەبێت کۆتـایی هەیـەو بەپێـچەوانەش زۆر راستە ... لەبەر بوونی کێشەو ململانێ و تـەنگ و چەلەمەی نێووان ئایین و زانست لەناوچەو هەرێم و جیهان ، لە پێنـاو سـەرکەووتنی یـەکیان بەرامبـەر ئەوویدیکـەیان و لەناووبردنی یەکیان بەرامبەر ئەوویدیکەیان بەردەوامە.

ئـەوەی مـن بـیری لێدەکەمـەووەو کردوومەتـەوە . هـیچ شـتێك کۆتـایی نیـەو مالانهایەیـەو هـەردەم لـە گۆڕیندایـە بـۆ گـۆڕانێکی دیکـە ، گـەر وونـیش بێـت لـە قۆناخێـك بـۆ قۆنـاخێکی دیکـە... واتـە مێـژوو خـوول دەخوواتـەووەو ژیـانیش بەردەوامەو بەردەوام دەبێ .

گـەر قـەدەری لێـك ترازانـی گـۆی زەوی لەگـەڵ کۆمەڵـەی رۆژەکـانی دیکـەو بـە بوونی بەزریانێکی خوڵاوی و بەرەو ئەستێرەیەکی دیکەی بەهێزتر، ئەوکات ژیان لە سەر ئەو زەویە کۆتایی دێت لە سەر ئەم هەسارەیەدا .

دڵنیاشم لـەووەی کـە ژیـان لـە سـەر ئەسـتێرەی دیکـە لـە گـەردوون دا هەیـە وەك ئێستای ئێمەو هەمان باروو دۆخ دەگرێتە خۆ، بەڵام لە شێووەو شێووازێکی دیکـە ، بە هـەمان یاساکانی کـە لـە سـەرەوە باسم کـردووە . کـە ئـەو پێنج یاسایە بەندە بە پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی و سرووشت .

سـەرجەم رۆژەکـانی هەفتـەو مـانگ و سـاڵ پـڕن لـە رووداو کارەسـاتی پـڕ لـە خۆشـی و ناخۆشـی و فرمێـسك رشـتن و پێکـەنین لـە هـەموو بـووارو لایەنـە جـۆراو جۆرەکانی ژیان چ بە نەخشێنراو چ بەخۆڕسکیەوە.

خووێنەری بەڕێز:-

بەر پابوونی رووداوەکان چ ناخۆش و جەرگبڕین یاخوود رووداوی

مووژدەبەخش و دلخۆشکەر بن ... لاپەرەکانی مێژوو بەدەست پاکی و بەئەمانەتەوە لە لاپەرەکانی رۆژنامەی ژیانی خۆی تۆماریان دەکات ، گەر تۆو هەر کەسێکی دیکەو لایەنێك و هێزێك و بنەماڵەیەك بەرگری لە خۆی بکات... چونکە مێژوو لە گەڵ پەرەسەندنی ژیان بەردەوامە، مرۆۋ مێژوو دورست دەکات بەپێچەوانەش راسترە ، بێ ئەوەی هەستی پێ بکات و مردنی بۆ نیە ، تەنیا مرۆۋ و ئاژەڵ و گیان لەبەروو داروودرەخت و شاخ و داخ نەبێت . کە بوون و مردنی تیا بەردەوامە هەر یەکەو بەپێی بارودۆخی تەمەن.

کاروانی پەرەسەندن و پێشکەووتنی مرۆڤایەتی لە قۆناخە جیاجیاکاندا ،. کە نەتەوە سەرهەڵدەدەن و دەتووێنەوە ، چیاو شاخ و دۆڵ تەخت دەبن و چیاو دۆڵ و شاخی دیکە سەرهەڵدەدەن ، دەریا لەجێگەی خۆی وون دەبێ و لەجێگەی دیکە سەر هەڵدەدەن ،.

هەروا بەرامبەر بە سرووشت و گەردوون و مرۆۋ و کەش و هەواو ئەستێرەکان ، کە هەر هەمووی بە یاساکانی سەرەوە بەستراوەتەوە ،. لەهەمان کات مێژووش لەناو ئەو یاسایانە لەکارەکانی خۆی بەردەوام دەبێ ، لە بە ئەنجام گەیاندنی کاری فەرمانبەریەتی خۆی لەکات وساتەکان و کاری ئەمرۆی ناخاتە رۆژی دوواتر لەهەموو بوارە جیاجیاکاندا.

جا بە هەر حاڵ ئەمرۆ بەچاوی خۆمان دەبینین ، کەبارووودۆخی ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان و وولاّتانی جیهان بەقۆناخێکدا تێپەدەرێت کە لەژێر دەستی سەرەك کۆمارو شانشین و ئەمیرو سەرەك پارت و گرووپ و رێکخراوی نەتەوەیی و نیشتمانی و ئیسلامی و کۆمەلایەتی و ئابووری و بنەماڵە بەبوونی داد پەروەری و نەبوونی دەکەوونە بەر دەستی سزای گەل بەپێی تۆمارکراوەکانی مێژوو بۆ دادگایکردنیان لەدزینی سامانە هەمەجۆرەکانی گەل ونیشتمان .

لە هەموو بووارە جیاجیاکان و هەنگاووننان بەرەو چەسپاندنی دادپەروەری بەرێنماییەکانی مێژوو، بەرامالینی بیروو بۆچوونی چەووتی خۆپەرستی و خۆویستی و فەسادو دزی وگەندەڵی، بەهێنانەکایەوەی دادپەروەری لەکارو ژیان و لەئەرك و مافدا...!!

بۆ مێژوو دەڵێم تورك و فارس و عەرەب ، لە هەمووکات و ساتێکدا دووژمنی یەکتر

بوونـه بـەپێی ڕووداوەکـانی مێـژوو . لـه هـەموو بوواره‌جیاجیاکـان،.. تـەنیا لەسـەر چاسەرەنەکردن و پێشێل کردنی مافی کورد، هاووخـەبات و هاووبـەش و هاووخـەمی یەکتر بوونه ، . بەتایبەتی له دوای دروست کردنی سنووری جووگرافی وولاتـەکانیان لەسەر خاکی گەلانی هەرێمەکه بەتایبەتی له سەرخاکی کوردستان... !

سەرکردایەتی کوردیش بگره له سەرەتای بوونی دەسەلاتیان لەسـەر تیرەو هـۆزو ئیمارت و بنەماڵەو پارت و ڕێکخراو له هـەموو بـوواره جیاجیاکـان دژی یـەکتر بوونـەو مێژوو بوونی گەل و نیشتمانیان پڕکردۆتەوه له شەڕی خۆکووژی و کێشەو ململانـێ ، له ئاسانکاری کردن بۆ دووژمنانی گەل و نیشتمان .

تەنیا له سەر دەسەلات و سامان کۆك بوونه ، کـه ئەمـەش دوو هۆکـاری سـەرەکی بنەڕەتی بوونه لـه نەگەیـشتنی کورد بـه وولاتێکـی سنووورداری قەوواره سـەربەخۆ . وەك وولاتانی دیکەی جیهان، کـه کورد لـه کیـشووەری ئاسیا لەنەتـەوه یەکەمـەکانی ئــەو کیــشووەره بوونــەو دوا نەتــەوەش بوونــه لــه بەدەســتهێنانی وولاتێکــی سەربەخۆدا..!!..!!..

جـا هیـوادارم لـەناوەرۆکی پێـشەکیەکەم گەیـشتبن ، کـه ئـەوەی لەتووانامـدا هەبووەو دەستم کەوتووه له مێژووی ڕووداوەکانی کوردو کوردستان و داگیرکـەرانی کوردسـتان و نـاووخۆی کوردسـتان و گـەلانی جیهـانم کۆکردۆتـەوه بـەرۆژو مـانگ و ساڵ لەو کتێبه تۆمارم کردووه بەدڵنیاییەوه .

دڵنیاشـم لـەووەی کـه مێـژووەکان لـه ٩٩٪ ڕاسـتن بـەپێی مێـژووی سەرچـاوه کوردیــەکان و عەرەبیەکان وبــه تایبــەتی بیانیــەکان ، وەك لــه کۆتــایی کتێبەکــه سەرچاوەکان هەمووی تۆمار کراوه ... له هەمان کات بەشێووەیەکی ڕێك و دورست له زجیرەیەکی یەك لـه دووای یـەك و ساڵ بەسـاڵ بەپێی دەسـت کـەووتن و بـروا پـی بوون تۆمارکراون..

خووێنەری بەڕێز:-

لـه کۆتاییـدا هیـووادارم خزمـەتێکی بـچووکی مێـژووی گـەل و نیـشتمانەکەم و سـەرجەم مێـژووی گـەلانی دیکـەی جیهـان و مرۆڤایـەتیم کردبـێ ، بـه دەووڵەمەنـد کردنــی کتێبخانــەی کــوردی، هیــووادارم کــه ئــەم کتێبــه ببێتــه هۆکــارێکی زیــاتر دەووڵەمەند کردن و پەرەپێدان به پەرتووکخانەی کوردی و بیانی . بەتایبەتی وولاتانی دراووسێیی داگیرکەری کوردو خاکی کوردستان .

ئەویش بە تێگەیشتنیان لە راستیەکان و هەڵەی رابردوویان و گەرانەوە بە گرتنەبەری بنەماکانی ژیانی بەیەکەوەی سەردەمیانە لە هەموو بوارە جیاجیاکانی خۆیی و بوونی دراووسێیەتی برایانە...

هیوادارم کە یارمەتی دەرم بن لە هەر رەخنەیەك یاخوود کەمووکوورییەك کە لەناوەرۆکی کتێبەکەم بەدی دەکرێ .

تا بە هاووکاری و یارمەتی ئێووەی بەرێز راستبکرێتەوە ، بۆ زیاتر پووختکردنی ، کە مایەی خۆشحاڵی و دەستخۆشییە... ئەویش بە پەیووەندی کردن بەژمارە مۆبایلی/ ٤٥٤٨٠٩٨ یاخوود ئاریافۆنی ژمارە /٦٦٠٢٥٣٣٥٢٢ .

لەگەڵ رێزم بۆ هەڵگری ئەم مێژوونامەیە

عەلی کەندی

باشووری کوردستان – هەولێر

٢٠٠٣/٣/ ١

GREAT EMPIRES OF THE
SIXTH CENTURY B.C.

خوێنەری بەرێز :- نەخشەی بلاد مابين النهرين – نەخشەیەکی نوویێیەو لە دوای ساڵی ١٩٣٢ بۆتە نەخشەی فەرمی دەوولەتی ئێراق ... کە ناوی ئێراق بەر لە دامەزراندنی نەبووە ، ئەم نەخشەیەش بۆ ئەوەی دامناوە کە تەنیا بۆ زانیاریە لە بارەی ئەو شووێنەوارانەی لە ناو ئەو سنووورە دەست نیشان کراون ، لە بەر ئەوەی هەردوو نەخشەکەی ئەو دوو نەخشەیە و دوای ئەو نەخشەیە دانراون ، ئەو نەخشەیە رەتدەکەنەوە بە پێی مێژووی جووگرافی مێژووی بوونی هەڵکەوتە جووگرافیەکە , کە ئەو کاتە پێی گووتراوە میزۆبۆتامیا .

تایە

بلاد مابين النهرين
في العصور السومرية الأكدية
سركون الأكدي
العصور التاريخية

ئەم نەخشەیە تەواوی وولاّتی نێوان دوو زێیٚ دیار دەکات بە پێی تێپەر بـــوونی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان بە پێچەوانەی ئەوانەی کە دەنووسن یاخوود بروایان وایە کە ناوی ئێراق یا سووریا یا چەندین جێگەی دیکە بەر لەو مێژووە دادەنێن ، لە بەر ئەوەی ئەو وولاّتانە دوای جەنگی یەکەمی جیهان دامەزراون ، کە نە عەرەب ونە تورك لەو ناوچەیە نەبووەو نەشیان دیووە .

تەنیا لە سەرەتای سەر هەلّدانی وئیسلام و سەرەتای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، کە کورد و هەلّگری بروای ئاشوورو ئارامـی لێ نیشتە جێ بوونە ...

بەلاّم کورد بەر لە ٦٠٠ ساڵ دانیشتووی وولاّتی نێوان دوو زێیٚ بوونەو ئیمپراتۆریەتی میدیاش پایتەختەکەی شاری نەمرود بووە لە رۆژهەلاّتی شاری مسلا – مووسڵ – لە وولاّتی نێوان دوو زێدا .

۲۰۰۱

۲۰۰۰/۱/۱/۱

ئـەم ڕۆژە کـە بـە ڕۆژی لـە دایـك بـوونی حـەزرەتی عیـسا دروودی خوای لە سەر بێ ، سـەرەرای بـیروو بۆچـوونی جیـاواز لـە سـەر ڕۆژی لـە دایـك بـوونی حـەزرەتی عیسا . بـە هـۆی دواکـەووتوویی کۆمـەڵگاکان و نـەبوونی خووێنـدەوارو ڕۆژنامـەو گۆڤـاری بەرچـاو لـەدیاری کردنـی ڕۆژی ڕووداوەکان، بەشێوەیەکی زانستی و ئەکادیمیانەو نەبوونی ڕۆژنامە بۆ تۆمارکردنی ڕووداوەکان .

کەچی دووانزە قوتابیەکەی حەزرەتی عیسا لەوانە (مەتی و لۆقا) لەدایك بوونی مەسیح لەکاتی دەسەڵاتی شانشین- هیردۆرس- دادەنێن ، کە شانشینی وولاتی جوولەکەکان بوو، ئەویش بەر لە ساڵی سێیەمی زاینی . بـەڵام لـە گـەڵ ئەوەشـدا نیـشانەکانی بـوونی مەسـیح پـشتبەستە بەنامەکانی ، کە ئاراستەی قەدیس پترس کراوە کە مێژووی ساڵی ٦٤ زاینـی لەسـەر بووە بەتایبـەتی پەیووەندیـەکانی نێـووان زاناکـانی ئـاینی مەسـیح و یاوەرەکـانی عـەزرەتی مەسـیح ، پـۆلس و پـترۆس و هـەروا یـەعقوب و یۆحـنا بـەپێی باری لـە دایك بـوونی حـەزرەتی عیساو بـوونی بەپێغەمبەر لەناو ئاڵۆزترین و نالـەبارترین بارودۆخی ئـەوکات بەتایبـەتی لەنێووان دەسەڵات و کاربەدەستان و زانایانی ئاینی جوولەکەدا .

ئـەویش بـە سـەرهەلدای دووژمنکـاریکردنی مەسـیح و ئـاینی مەسـیح و خۆخزاندنـە نـاو ئـەو ئاینـە نووێیـە ، لـەپێناو شـێووادن و نووسـینەوەی مێژووی هەلە لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ئاینی مەسیح، دوای ئەوەش سـەرهەڵدانی بیرووبۆچـوونی جیـاواز لـە نێـووان کەنیـسەی ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئاواو بوونی دوو مەزهـەبی لێك جیـاواز ئـەویش مەزهـەبی کاسـۆلیك و

پرۆتستانت له جیهان .

رۆژی له دایك بوونی حەزرەتی عیسا بەشێوەیەکی مێژوویی دیار نیە، بەلاّم بیری جیاواز هەیه لەو بارەیەوە کەچی (کلمنت ئەسکەندەر) لەساڵی ١٠٠ زایینی کە زۆر لەزاناکانو پرۆفیسۆرەکان کە هەندێکیان رۆژی لەدایك بوونی بە رۆژی ٣/١١/١٧ی پێش زاین دادەنێن، بەلاّم مەسیحیەکانی رۆژهەلاّت بەپێچەوانەوە لەدایك بوونی حەزرەتی مەسیح بە رۆژی ١/١/٦/ زایینی دادەنێن ... دوای تێپەربوونی زیاتر له ١٠٠ ساڵ لە بوونی ئاینی مەسیح لەساڵی ٣٥٤ زایینی هەندێ کەنیسەی رۆژئاوا بەتایبەتی کەنیسەی رۆما ئاهەنگیان گێرا بەبۆنەی لەدایك بوونی حەزرەتی مەسیح له ١/١١/٢٥ی پێش زاینی، بەلاّم ئەو مێژووە هەڵەیە کە رۆژی کوودەتای زستانیە ، کە رۆژی زستان لەو رۆژە بەرەو درێژ بوون دەچێت .

بەلاّم بەر لەوە ئاهەنگیان دەگێرا بەبۆنەی جەژنی (متراس) کە لەدایك بوونی رۆژەکە کۆتایە نایەت... بەلاّم کەنیسەکانی رۆژهەلاّت دەستگیر بوون بەرۆژی ١/٦ تاگەیشتە ئەو کاتەی کە کەنیسەکانی رۆژهەلاّت رۆژهەلاّتیش جەژنی لە دایك بوونی حەزرەتی عیسا بکەنە رۆژی ١/١٢/٢٥ پێش زاین تاکوو رۆژی ١/١/١/ زایینی کە بە گەورەترین جەژنی ئاینی مەسیحو جیهان دادەنرێتو بەردەوام بووە تاکوو ئەمرۆو بەردەوامیش دەبێت... شایانی باسە ئەمرۆ ئاینی مەسیح لە گەشەکردنو پەرەسەندنە ، کە ژمارەی زیاترە لە ٢/٥ ملیارو نیوو لە جیهانو کەسانی هەڵگری ئاینەکانی دیکەی جیهان روو لە ئاینی مەسیح دەکەنو رێنمایيو بیرەکانی پەسەندەکەن - قصة الحضارات- بەرگی شەشەم-١٢/١١).

١ /٢/ ٢٠٠١

مەبەستم لە دانانی ئەم مێژووە رەتکردنەوەی چەند ئامارە پێکردنێکی نووسەری مێژووی مووسڵ - القس سلیمان سائغ الموصلی - بووە ، کە دانراوەکەی بە ناوی مێژووی مووسڵ بووە و لە ساڵی ١٩٢٣ بە چاپ گەیەنراوە لە چاپخانەی سەلەف لە میسر ... ! ئەویش:-

جێگەی روونکردنەوەیە کە بەرگی یەکەمی لە لاپەرەی ٣٩ لە خاڵی دووەم

باسـی کـردووە ، کـە شـاری مووسڵ هـیچ کەسێك داینەمەزرانـدووە تـەنیا عەرەب نەبێت .

بـەڵام شـاری مووسـڵ بـە پێـی نووسـراوە مێژووییـەکان بـە تایبـەتی نووسەری یۆنانی بەناوبانگی جیهان — کزینفۆن — کە لـەو کاتـەی خـۆی و نزیکەی ١٠,٠٠٠ هەزار چەکدار لە دەڤەرەکانی بەغدای ئێستا بەرەو باکوور دەهات و کە گەیشتە ڕۆژهەڵاتی زێـی دیجلە هـیچ دانیشتووانێك لەو ناوچەیە نەبوو ، واتە مووسڵی دوای فتووحاتی ئیسلامی تەنیا ماڵە کوردەکان نەبن کە لە ناو کووخ دەژیان کە زینفۆن دەڵێ :—

کـە بـەو ناوچـەیە تێپـەریم تـەنیا ئـەوەم دی کـە بـە دەیـا کـووخ هـەبوون و دانیـشتووانەکەی بە زمـانی کـوردی ئاخاوتنیـان دەکـرد و زێـی دیجلـەیان کردبووە سەنگەری بەرگری کردن لە خۆ ، ئەویش لـە ترسـی دووژمنانیان کـە ئەمـەش لـە سـاڵی ٤٢٠ ی بـەر لـە زایین بـووە ... دوای ئـەوە بـە هـۆی هەڵکەوتـەی شـاری مووسـڵ وردە وردە دانیـشتووانی دەڤـەرەکانی دیکـە ڕوویان لەو ناوچەیە کردووە ، بە تایبەتی ئارامیەکان و فارسەکان لەدوای هەرەس هێنانی ئیمپراتۆریـەتی میـدیا و شـاری مووسـڵ ، کە ئێـستا پێـی دەڵـێن مووسـڵ ، نـاوی مووسـڵ نـەبووە بـەڵکوو نـاوی نواردشـێر بـووە ، لەگەڵ چەندین ناوی دیکـە وەك مـسبلا ، کـە لەلایـەن دانیشتووانەکەی کـە چەندین ناوی دیکەی هەبووە بەپێی تێپەڕبوونی قۆناخەکان .

دوای ئـەوە بـەر لـە فتووحـاتی ئیـسلامی دانیـشتووانی مووسـڵی ئێـستا کـورد و ئـارامی و ئاشـووریەکانی تێـدا نیـشتەجێ بوونـە نـەك عـەرەب ، یاخوود عەرەب شاری مووسڵی ئێستای دایمەزراندبێ یـاخوود ئـاوەدانی کردۆبێتەوە ... لە بەر ئەوەی نە عەرەب و نـە تـورك لـە پارێزگـای ئێـستای مووسڵ نەبوونە تـاکوو دەرکـەووتنی ئیسلام و فتووحـاتی ئیـسلامی ، کـە لـە سـاڵی ٦٤٠ ی زاییـنی مووسـڵ لەلایـەن عـەرەب داگیرکـراوە لـە ڕێگـەی فتووحاتی ئیسلامی .

کە کوردیش لە ڕۆژهـەڵاتی زێـی دیجلـە نیشتـەجێ بوونـەو بـەر لـە هـەموو نەتەوەیـەك و ئاینێـك ، کـە هـەڵگری بـڕوای ئـاینی زەردەشـتی بوونـەو ئـەم ناوچەیەش لە ژێر دەسەڵاتی میدیا بووە ، کە پایتەختی دەسـەڵاتی میدیا

لـه شـاری نـەمرودی رۆژهـەڵاتی ئێستای مووسڵ و ئـەوکاتی دەسـەڵاتی میدیا بووە ... کە عەرەب ئەو کاتە لە دوورگەی بیابانی عـەرەب و یەمـەنی ئێستا زیاتر تێپەر نەبوون و ناوزەندنەبوون لەناوچە جیاجیاکانی دیکە ، تەنیا بازرگانەکان نەبن ، کە بەو ناوچانە تێپەردەبوون و ببووە ئامرازێکی پەیوەندی و ناسین لەگەڵ نەتەوەو دانیشتووانەکانی دیکە .

بەڵام لە دوای فتووحاتی ئیسلامی گەیشتنە هـەموو جێگایـەك لـە رێگـەی بە ئیسلام کردن و داگیرکردن و سووتاندن ، کە عەرەب داگیرکەرەو ئەوەی ئێـستا لێـی نیـشتەجێ بـووە خـاکی عـەرەب نیـە لـە ئێراقـی دوای دامەزراندنی لە ساڵی ١٩٢٠ و نـە سووریا و نـە میسر و نـە فەلەسـتین و چەندین وڵاتی دیکە ، بەڵکوو لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی داگیرکراوە و بە خاوەنداریەتی خۆی و ئوومـەی عـەرەب و ئوومـەی ئیـسلامی دادەنـێ ، کە ئـەویش بـە زەبری شمشێر بـووە لـە رێگەی کووشتن و تۆقانـدنی و

سووتاندن و تالانکردن و ئەنفالکردن...؟ .

ئەم وێنەیە وێنەی پردی کۆنی مووسڵە لە سەر زێی دیجلە کە کورد لە رۆژهەڵاتی ئەم زێیەی نیشتەجێ بووە بەر لە هەموو نەتەوەیەك لە کاتی دروستکردنی ئەم پردە دانیشتووانەکەی تەنیا کورد بووەو عەرەب بوونی نەبووە ...؟...!.

نـەك لـە رێگـەی لێبـووردن و ئاشـتی و تێگەیانـدن ، کـە ئەمـەش مێـژووی رووداوەکـان ئـەو راستیانە دەسـەلمێنن لە هـەموو بـوارە جیاجیاکـان ، لـە

ناوچەو کێشووەرەکەدا .

تێبینی :-

ئەمە تەنیا بۆ ڕوونکردنەوە بوو ، هیوادارم کورد بە مێژووی ڕووداوەکاندا بچێتەوەو فێری ببێ ، کە گەل و نیشتیمانەکەی چۆن کەوتۆتە بەر شمشێری ژەهراوی و پێی لەت لەت کراوەو داگیرکراوە ، لە سەرەتای بوونی ئیسلام تاکوو ئەمڕۆ لە هەرێم و ناوچە و جیهان ، بەتایبەتی بەرامبەر بە گەل و خاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

٢٠٠١/٣/٢١

مەبەست لەو مێژووە ئەوە نیە کە لەم ڕۆژەدا جەژنی نەورۆز دەستی پێکردبێ یاخوود مێژووی کوردی بێت ... بەلکوو مێژووی کورد لە ٧٠٨/٣/٢١ بەر لە زایین . دەست پێدەکات ، کە دەکاتە بەرامبەر ١/٣/٢١ بەر لە زایین . بەلاّم مەبەست لێرەدا جەژنی نەورۆز وچۆنیەتی سەرهەلّدانیەتی بەپێی نووسراو وتووێژینەوەکانی تووێژینەرە بیانەیەکانی ئەو کاتە و بە پێی سەرچاوەکان ، کە نووسراون و بەر لەهەمووشیان کتابی پیرۆزی – ئاڤێستا – بەهەموو بەشەکان لەگەلّ دیاریکردنی ڕێنماییەکانی ئاینی زەردەشت و سەرهەلّدانیدا .

هەروا – قصة الحضارات – کە دانەرەکەی ویل دیورانتە – هەروا – هکڑا تکلم زرداشت –کە نووسەرەکەی – نیشتەیە – کە فەیلەسوفێکی ناوداری جیهانیە ... هەروا لە – قصە الدیانات – کە دانەرەکەی – سلیمان مەزهەرە – هەروا – زرداشت والدیانات الزرداشتیە – کە دانەرەکەی – فارس عوسمان .

ئەمەو چەندین دانراوی دیکە لەلایەن نووسەرو پرۆفیسۆرو تووێژینەری ناوداری جیهانی و کەسایەتی دیکەی ئاینەکانی دیکەی وەك بووزی و جوولەکەو مەسیحی و ئیسلام لە جیهان .

هـەروا زۆر لـە نووسـەرانی ئـەو سـەردەمە بەتایبـەتی لـە عـەرەب و کـوردو فـارس و تـورك و نەتـەوەکانی دیکـەی ناوچـەو هەرێمـە نزیکـەکان لـە کیشوورەی ئاسیا کـە جـەژنی نـەورۆزو بـوونی نـەورۆز هـی کـورد نیـە و بـەڵکوو هـی چـەندین نەتـەوەی دیکەیـە ... بەتایبـەتی لەلایـەن نووسـەرو کەسایەتی ئایینی ئیسلام کە بە جەژنیشی دانانێت و مەراسیمی جەژنی نـەورۆزیش بـەلا شـەرعی دادەنێـت لـە جیهانـدا ... کـە تـەنیا جەژنـەکانی ئاینی ئیسلام بەجەژن دانانێن وەك جەژنی – قوربان و رەمـەزان و جـەژنی لەدایك بوونی پێغەمبەری ئیسلام – محەمەد – درودی خوای لەسەربێت .

لەلایـــەکی دیکـــە جـــەژنی نـــەورۆز وەك – چـــیرۆکێك یـــاخوود وەك پەخشانەیەك ناوزەند دەکەن ، کە گوایە پاشایەك هەبووە بە نـاوی زوحـاك ، کـە دوو مـار یـاخوود ئـەژدیهای لـە سـەر شـان بـووە و هـەموو رۆژێـك خـووێنی مرۆڤێکـی بـۆ کراوەتـەو بۆتـە خـواردنی رۆژانـەی ، تـاکوو ئـەو رۆژەی کە پیاوێك بە ناوی کاوەی ئاسنگەر بۆتە هۆکاری کووشتنی ئەو پاشایەو مارەکانی یاخوود ئەژدیهاکانی سەر شانی ، و دانیشتووانی لـەم کارەسات و مەینەتە رزگارکردووە .

پێنووسی زۆر لە نووسەرە هەمە لایەنەکانی ئیسلام ... کە زەردەشت و ئاینی زەرادەشتی بەئاگر پەرست دادەنێن و دژ بەخواو رێنماکانی خوا بۆ

مرۆڤايەتی دادەنێن .

من نامەویٚ باسەکە بە درێژی بخەمە ناو کتێبی مێژوونامەکە... لە بەر ئەوەی گەر لە سەر زەردەشت و ئاینی زەردەشتی و چۆنیەتی ئەو ئاینە بنووسین ، بیٚ گومان کتێبێکی ٥٠٠ لاپەرەی پێویستە لەبەر راستی و دروستی سەرهەڵدانی ئەو ئاینەو خوودی زەردەشت خۆی لە سەر خاکی کوردستان و کێشووەرەکەدا .

گەر بە ووردی بچیتە بنچ و بناوانی ئەم ئاینەو چۆنیەتی کەووتنە سەر رووی زەوی لە سەردەمێکی کە سەرهەڵدانی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەت لەباو بووە ، نەك وەك ئێستا لە ووڵاتی بچووك و گەوورەو بەتوانا و بیٚ توانا ... گەر نووسەر یاخوود توویژێنەر بیروو بۆچوونی خۆی لەگەڵ بیروو بۆچوونی نووسەرو توویژێنەرو پرۆفیسۆرو فەیلە سوفەکانی بەر لە خۆی شیٚ نەکاتەوە ئەوە پێی ناگوتریٚ نووسەر.

لە بەر ئەوەی زۆر لە نووسران هەن کە خاوەنی بەدەیان دنراون ... بەلاٌم تەنیا ووتەی دانەرەکانی بەرلە خۆیان گوواستۆتەوە ناو دانراوەکانی خۆیان بۆ ئەو سەردەمەی کە خۆی تیای دەژی و بە ئاگادارکردنەوەی خووێنەرو نووسەرانی دیکەدا .

ئەمەش لە بازنەیەکی تەسك دەخوولێتەوە ... کەچی نووسەردەبیٚ بیروو بۆچوون و هەڵوویستی خۆی هەبیٚ لە نووسین ، یاخوود لەو بوارەی کە خۆی بۆماندوو دەکات . جا لە بواری نەتەوەیی بیٚ ، یاخوود لەبواری نیشتمانی بیٚ ، یاخوود لە بوارەکانی زمان و مێژوو و کەلتوورو داب ونەریت و شارستانیەت شووێنەوار بێت.

جا مەبەستی من ئەوە نیە کە بە شێووەیەکی نادروست بۆ ئەو کارانە بچم بەڵکوو هەڵوویستی من ئەوەیە ، کە نووسەر دەبیٚ پێنووسەکەی بەراستی بنووسیت ، گەر نووسەرێکی راستگۆ و خاوەن ویژدانێکی مرۆڤانە بێت نەك نووسەری ئیمپراتۆرێك ، یاخوود نووسەری پاشایەك ، یاخوود بنەماڵەیەك یاخوود پارتێك و گرووپێك بێت...؟.

هەتا لە بوارەکانی دیکەی نەتەوییی و نیشتمانی و زمان و مێژوو و کەلتوورو داب و نەریت و شارستانیەت .

گــەر نووســەرەكە ڕووســی بێــت نـابێ تــەنیا نووســەری ڕووســەكان و نیشتمانی نەتەوەكەی بێت ، لە پێنـاو بەهێزكردنی ئامانجـەكانی خۆی ، بــەڵكوو دەبــێ ئــەو نووســەرە دادپــەروەری بخاتــە ســەر لاپــەرەی نووسینەكانی نـەك پێنووسەكەی گوولـە بێت و دەستی چەكەكە بێت و بەسنگی بەرامبەری وەبنێ...!.

بە پێـی ئـەو ئـەو زانیاریانـەی كـە لـە مـاوەی نووسـینكانم فێـری بوومـە لەهــەموو سەرچــاوەكانی بیــانی و عــەرەبی و كــوردی ، گەیــشتمە ئــەو بروایەی كە یەكەم ڕۆژی دامەزراندنی جەژنی نەورۆز ڕۆژی لەدایك بوونی _زرئوشترای كوری بورشاسپا _ یە و كە دایكی ناوی – دگدوڤا – یە .

هەروا لە هۆزی – هژستیان – ە ، كە لە پارێزگای ئورمێ لە ڕۆژهـەڵاتی كوردســتان لــەدایك بــووە ...بــەلام نازنــاوی – زەردشــت – نازنــاوی ئایینەكەیـەو كتابـە پیرۆزەكەشـی بـەناوی – ئاڤێستایە – . وەك كتابـە پیروزەكانی دیكە – زەبوور – تەورات – ئینجیل – قورئان...كە یـەكیان بووە ... زەردەشت ئەو كاتەی كە لـە دایك دەبێ , جیا لـە هـەموو منداڵی سەر گۆی زەوی بە پێی مێژوو، پێكە نیووە ...نـەك وەكوو منداڵـەكانی دیكە گریابێت .

.هـەروا جیـا لـە هـەموو پێغەمبـەرەكانی دیكـە ، زەردەشـت خووێنـدەوار بووەو ماوەی حەوت ساڵ لەلایەن مامۆستاكەی – برزین كردی – فیری

خووندن کراوە لە هەموو بوارەکانی پزیشك و کشتووکاڵ و کۆمەڵایەتی و پیشەسازی...کەچی نەموساو نەعیساو نە محەمەدی پێغەمبەری ئیسلام درودی خوایان لە سەر بێت خووێندەواریان نەبووە...!.

واتە ئەو ئاگرەی کە باڵی بە سەر گوندەکە کێشاو رووناکی کەوتە ناوچەکەو ئاگادار بوونەوە بە لە دایك بوونی ئەو منداڵەی کە لەلایەن دانیشتووانی ناوچەکە چاوەروان دەکرا .

واتە ئەم بلێسە ئاگرە مانای مـوژدەی خۆشی و سەرکەووتن و نویَ بوونەوەو تەواوکەری ئەویدیکەیە ، بە پێی پەرەسەندن و پێشکەووتن و گەشەکردنی قۆناخە یەك لەدوای یەکەکان.

بۆ سەلماندنی ئەو راستیەش ... زەردەشت لە سەدەی حەوتی بەر لە زاین لەدایك بووە ، واتە لە ساڵی ٧٠٠ ی بەر لە زایین و لە رێکەوتی ٣/٢١ ... بەڵام زۆر لە سەرچاوەکان لە دایك بوونی زەردەشت بە ٦٢٨/٥/٣٠ دادەنێن ... کەچی لەدایك بوونی لە رۆژی ٩/ئازەر – لە مانگی – مردازما بووە – کە لە ئاڤێستادا هاتووە بە پێی رۆژمێری زەردەشت لەو کاتدا .

ئەو شەوەی کە زەردەشت لە دایك بووە ، بلێسەی ئاگر باڵی بە سەر ئەو گوندەدا کێشاوە کە زردەشت لێی لەدایك بووەو هەموو دانیشتووانی گوندەکە هەڵاتوون و گوندەکەیان جێ هێشتووە .

بەڵام دوای بە سەرچوونی شەوو هاتنی رۆژ دانیشتووانەکە

ئاگادارکراوەتەوە ، کە ئەو منداڵەی چاوەڕوانی دەکرا لە دایك بووە ، لە هەمان کات رزگاربوون بووە لە قۆناخێك بۆ قۆناخێکی دیکە ... زەردەشت یەکەم نووێنەر ، یاخوود پێغەمبەر بووە . کە بڕوای بە تەنیایی یەك خوا هەبووە بەر لە موسا و عیسا و محەمەد – د.خ – ... گەر چیرۆکی لە دایك بوونی موساو عیساو محەمەد ڕاست بێ .

ئەوا چیرۆکی لەدایك بوونی زەردەشت زۆر زۆر ڕاسترە ...؟. لە بەر ئەوەی ڕێنمایەکانی ئایینی زەردەشت ڕاستی ئەوە دەسەلمێنن ... بەجێ بەجێکردنی مەراسیمی ئاینی زەردەشتی لە کێشووەرەکەو جیهاندا .

ئەمە لەلایەك لەلایەکی دیکەوە ... ئەو نەتەوەو هەڵگری بروا جیاجیاکانی ئەو کات و تاکوو ئێستاش ، جەژنی نەورۆز لەو کات و تاکوو ئێستاش جەژنی نەورۆز بەجەژنی خۆیان دەزانن و جگە لەکوردو فارس و نەتەوەکانی دیکەی وولاتەکانی وەك ، ئەفگانستان و پاکستان و جۆرجیا و تورکمانستان و هندستان و وولاتانی بەلکان و هەتا وولاتانی عەرەبی ئێستا ئاهەنگ بۆ ئەو جەژنە مەزنە دەگێرن .

گەرباس لەجەژنەکانی ئاینی ئیسلام بکەین ... کە جەژنی قوربان جەژنی نەك بە تەنیا ئاینی ئیسلامە ، بەلکوو جەژنی هەموو ئاینەکانە لەبەر ئەوەی ئەو جەژنە لە لایەن ئیبراهیم خەلیل کراوەتە جەژن ... نەك لەلایەن ئاینی ئیسلام ... جەژنەکانی دیکەشی ... !.

جا من زۆر بە کورتی باسی جەژنی نەورۆز و سەرهەڵدانیم کردووە ... بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوە سەر کتێبەکانی ... قصة الحضارات ٢/١ ... قصة الديانات ... زرادشت و الديانة الزرادشتية ... هكذا تكلم زرادشت ... کە بە ڕونتر بۆتان ڕوون دەبێتەوە

٠٠٦٨

٦/٢٩/ ٠٠٦٨ لە دوای گەران بە بلاوو کردنەوەی ئاینی مەسیح و بەربەرەکانی کردنیان لە لایەن ئاینی جوولەکە ، لە پێناو رازی کردنی جوولەکەکان ئیمپراتۆر – هیرۆن ، کە قدیس پترۆس و قەدیس پۆلس– ی دستگیرکردوو هەردووکیانی سەربری .

٠٠٧٠

٠٠٧٠/١/١ لێک جیابوونەوەی هەردووئایینی لێک جیاواز ، ئایینی مەسیحی لە ئایینی جوولەکە بەشێوەیەکی فەرمی و بەرچاوو ، کە هەریەك بە پێی کتابە پیرۆزەکانی خۆیان ئایینەکانیان دەبرد بەرێوە سەرەرای دژایەتی و دووژمنکاری کردنی یەکتری. کە بەر لەو مێژووش لە نێوانیاندا هەر هەبووە لە گەڵ گەلانی دیکە لە ناوچەو هەرێمەکان و جیهان .

٠٠٧١

٠٠٧١/١/١ نووسینەوەی کتابی ئینجیلی مەرقەس ، کە ئەم کەسایەتیە یەکێك بووە لە دەستە راستەکانی حەزرەتی عیساو قوتابیەکان ، بە گەیاندنی پەیامی ئایینی مەسیحی لەو کات بە گەلانی هەرێمە جیاجیاکانی قوودس و دەووروووبەری و بەرەو ولاتانی دیکە لە جیهان.

٠٠٩٠

٠٠٩٠/١/١ کارەکانی حەزرەتی عیسا بە شێووەیەکی رێك وپێك لەم رۆژەدا نووسراوەتەوە بەپێی بنەماکان لە هەموو بوارە جیاجیاکانی پەیوەندی و ژیانی گەلانی سەر زەوی.

٠١٠٠

٠١٠٠/١/١ نووسینەوەی ئینجیلی یۆحنا ، کە ئەم کە سایەتیە یەکێك بووە لە دەستە راستەکانی حەزرەتی عیساو قوتابیەکانی بەگەیاندنی پەیامی ئایینی مەسیحی بە گەلانی هەرێمەکان و قوودس و دەوورووبەرو بەرەو جیهان... لە هەمان کات بینین و بیروو بۆچوونەکانی یۆحەنا نووسراوەتەوە بەپێی رێنمایی و ئامۆژگارییەکانی حەزرەتی عیسا.

٠١٢١

٠١٢١/٤/٢٦ لە دایك بوونی ئیمپراتۆری رۆمانی و فەیلەسوف – مارکس ئۆرلیۆس – لە بنامالەیەکی دیارو بە ناوبانگ...لە دوای مردنی ئیمپراتۆر

ئەنتۆپینۆس لە ساڵی ١٦١ ، مارکس بووە ئیمپراتۆر لە سەر رۆمانیا ، کە ئیمپراتۆرێکی لێهاتوو لە سەرخۆ بووەو هەردەم هیواکانی ئاسوودەیی و بەیەکەوە ژیانی بە ئاشتیانە بووە لەو کاتەدا . ئەم ئیمپراتۆرە لە دەسەڵات بەردەوام بوو تاکوو لە ١٨٠/٣/١٧ کۆچی دوایی کرد .
هەروا لە ماوەی دەسەڵاتی لە ناو گێژاوی شەڕو سەرکەووتن و هەڵاتن هاتووە بەهۆی فراوانکردنی دەسەڵات و داگیرکردن ، لە نێوان ئیمپراتۆرەکانی ئەو سەردەمەدا ، بەتایبەتی لەدوای پەیدابوونی ئاینی مەسیح و هەنگاونان بەرەو ئەوروپا.

٠٢١٦

٠٢١٦/٤/١٤ رۆژی لە دایک بوونی رابەرو دامەزرێنەری ئاینی مانی - مانی کوڕی فاتك- لە گوندی - مەردینۆ - لە سەر کەناری چەپی رووباری دیجلە لە باکووری کوردستان ، کە دایکی ناوی (مریەم)

بووەو لەنژاد کوردەو باوکی لە ناوچەی پارێزگای ورمێ لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەرەوشاۆچکەی بەدرە هاتووە بە هۆی ئازاردان ، کە هەڵگری ئاینی زەردەشتی بووینە .
... شایانی باسە عەرەبە شۆڤێنیەکان ناوزەندیان کردووە بە مانی بابلی... یاخوود مەدائن واتە -سەلمان بەگ- کە قەزایەکە لە رۆژهەڵاتی شاری بەغدا بە دووری ١٥ کیلۆمەتر ، کە ئەمەش راستی تیا نیە بەهیچ جۆرێك ، چونکە ئەو کاتە عەرەب نە لە ناوچەی مەدائن بوونە گەر

هەشبووبن مەر لەووەڕێن و حووشترەوان بوونە نەك بەشێووەی نیشتەجێ بوون ‹.

ئەویش بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی بووەو لە هەمان کات عەرەب لە ناوچەی دەووروووبەری بەدرەو جەسانیش نەبوونە، هەتا لە پایزگاکانی ئێستای دیالەو کووت و عیمارەش ، چونکە ئەو پاریزگایانە لەسەرەتای سەدەی هەژدەم بەرەو بوون بە شار دورستکراون . بە یارمەتی بەرپرسانی عەرەبەکانی ریزی دەسەلات و سووپای عوسمانی .

شایانی باسە هەندێ سەرچاوە لە دایك بوونی مانی بە ٢٤٢/٣/١٩دادەنێن، بەلام لەچەندین سەرچاوە بە١٤/٤/ی دادەنێن ، بەلای منیش ٢١٦/٤/١٤ راستە بەپێی چەندین سەرچاوە.

٠٣١٣

٠٣١٣/٤/١ دەرچوونی مەرسوومی هیلانۆ بەپێدانی ئازادی بیرووڕای ئایینی مەسیحی لەگەڵ شانشین قستەنیتنی رۆما لە لایەن دەسەلاتی کەنیسەی بالای مەسیحەکان

٠٣٢٠

٠٣٢٠/٩/١٤ قەدیس هیلانە کە دایکی– قستەنتین– بووەو ئافرەتێکی ناودارو لێووەشاوە بووە ، بەهۆی بەهێزی بیری ئاینی مەسیح، داوای لە کورەکەی کرد . کە ئاینی مەسیح بلاووکەنەوە لەگەڵ دۆزینەوەی خاچی پیرۆزی مەسیح ، دوایی سێ خاچیان دۆزیەوە کە ئەو سێ خاچەیان لە دوای یەکتر ریز کردوو هەریەك لە خاچەکانیان دەخستە سەر جەستەی ئافرتێکی

نـەخۆش ، کـە خاچـی سـێیەم بـووە هۆکـاری چـاکردنەوەی ئافرەتـە نەخۆشـەکە ، کە ئەو خاچە جێگەی بزمارو خووێنی جەستەی عیسای پێـووە دیـار بـوو ، کـە لـەو ڕۆژە خاچـی ڕاسـتەقینەی دەسـتی حـەزرەتی مەسیح دۆزرایەوە.

٠٣٣٠

٠٣٣٠/٥/١١ تـەوواو بـوونی دورسـتکردنی شـاری قووسـتەنتینیە –ئەسـتەمبۆڵی– تورکیـای ئێـستا لەلایـەن ئیمپراتۆریـەتی بیزەنتیـەکان بـە نـاوی ڕۆمـانی نـوێ ، کـە ئـەو کـات ٦٠٫٠٠٠هـەزار پـاوەنی زێـری لێ خـەرج کرابـوو، کـە ماوەی شەش ساڵ بەردەوام بوونی لەکار کردن تاکووئەو شارە تەواو بـوو ، بەکردنـەوەی کـە ئـەویش بـە دورسـت کردنـی ١٤ گـەرەك ، کـە دووانیـان لـە دەرەوەی پەرژینەکـە بوونـە ، ئاهـەنگ گێـران بـەم بۆنـە ٤٠ ڕۆژی خایاندلە شارەکەدا .

٠٣٤١

٠٣٤١/٤/١٧ کۆبوونەوەی شاری نیڤیا لە پێناو یەکگرتنەوەی بڕوابە یـەکتر بـــوون ، بـەڵام تیرۆرکردنـی سـەرۆکی کەنـسەی ئاشـووری بـەتریك مـارشموون ، بەگوللـەی شـای فـارس . کـە گـرنگترین بڕیارەکـانی کۆبوونـەوەی نیڤیـا یاسای بڕوابوون بوون ، کە کەنیسەی ئاشووری ڕەزامەندەی لەسـەرکرد . بێ ئەوەی بەشداری لە کۆبوونەوەکە بکات بەهۆی بارو دۆخەکە.

٠٢٤٢

٠٢٤٢/٣/٢١ لــە ڕێــورەسمی تــاجگوزاری شــاپووری کــوری ئەدەشـێردا – مــانی – ووتـارێکی خووێندۆتـەوە و شـاپوری یەکـەمی ئیمپراتـۆری ساسـانی بـۆ هەڵگری بڕوای ئاینەکەی بانگ هێشت کردووە .

ئەمەش لە دوای گەرانەوەی بوو کە لە گەشتەکەی بۆ هندستان لـە ساڵی ٢٤١ بووە ... هەڵبژاردنی ناوی – مانی – یانی – نەمر – کە لە خێزانێکی فەرمانڕەوا بووە . لە دوای چەندین ساڵ لە خەباتی ڕامیاری و سەربازی و ژیانی دوونیایی دیاردەیەکی ئاسایی بووە ، کە ناوی کورەکەی بە ناوی

مانی بێت لە ناو بنەماڵەکەیدا .

هەوڵەکانی مانی لە پێناو بڵاوکردنەوەی ئاینەکەی و بانگ هێشت کردنی خـەڵك بـووە کـە لـە سـاڵی ٢٤١ دەسـتی پێکـردووە ، ئـەویش لـە سـەردەمی دەسـەڵاتداریەتی ئەردەشێر ، کـە ئـەو کـات بارو دۆخەکەی لە بار بووە لـە پێنـاو گەیـشتنی بـە ئاواتەکانی . هەرچەند زۆر بە کزی و لاوازی هەنگاوی نـاوە لەسـەرەتادا لـە ناوچـەکە بەتایبـەتی لـە کوردستان .

لەبـەر ئـەوە مـانی لـە گەشتەکەیدا بۆ گوند نشینە کوردیەکان لە بەهاری ٢٤٢ سەردانی شاری هەولێری کردووەو ماوەی سێ رۆژ لێی ماوەتەوەو دوای ئەوە سەردانی – روها – ونەسیبینی – ی کردووە .

دوای ئـەوە لـە سـاڵی ٢٥٢ لـە لایـەن شـاپوورەوە لـە – مـانی – دراو ئاینەکـەی قەدەخـەکرا ... ناوچـە کـورد نـشینەکان بـە تایبـەتی لاپـالی چیاکانی کوردستـان بوونـە یەکـەمین وێستەگەی داڵدەدانی– مـانی – و دەربـازکردنی لەدەسـت بەرپرسـانی ساسـانی ، چـونکە ئـەو پـاش ئـەو رووداوە بـەر لـەوەی بگاتـە ناوچـەکانی خۆرهـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی ساسانیەکان بەرەو کێشوەرو وڵاتی هندستان هەڵات.

شـایانی باسـکردنە کـە – مـانی – چـەندین کتێـب و نامیلکـەی بەرهـەم هێناوە کە ئەمەش لە پێناو دلخۆشکەری خەڵك بووە بۆ پەیامەکەی .

دیـارە مـانی ئـەو راستیەی دەزانـی کـە بـەر لـەو ئاینـەکانی –جوولەکـە – تـەورات – و – زەردەشـتی و ئاڤێـستا – و –بـوزی – دامابـادا – و –

مەسیحی و ئینجیل – یان هەبوونە ... ئەو بە ووردی ئاشنای ناوەرۆکی ئەوانە و بنەماکانی بووە ... بۆیە تەوراتی بەستەمکاری پەروەردگار زانی – بەڵام ئاڤێستاو ئینجیلی پەسندکردووە و دامایادایشی قبووڵکردووە و بەو هۆیە فێری تیۆری دۆنادۆن بووە ... لەگەڵ چەندین بیروو بۆچوونی دیکە .

لە ٢٤٤/١/١٤ هەڵگیرسانی شەڕە بەناوبانگەکەی هورمزدەگانی لە هەرێمی خۆزستانی وولاتی فارس ، کە ئەو کات روویدا لە نێوان هەردوو سەرکردەی بەناوبانگ – ئەردەشێری – و – ئەردەوانی ئەشکانی – کە لە ئەنجامی کۆتایی شەڕەکەدا ئەردەوانی دەبەزێ و زنجیرەی ئەشکانیەکان بە تەواوی لە ناودەچێت لە هەرێمەکەدا .

٠٢٦٩

٤/ ٢/ ٠٢٦٩ ئەم رۆژە رۆژی دەست پێکردنی ڤالانتاینەو خۆشەویستی و راستگۆیی دووپاتدەکرێتەوە... گووڵی سوور بۆتە هێمایەك بۆ ئاشقان . چونکە رەنگی سوور گەر کاڵیش بێتەوە رەنگەکەی وون ناکات. جێگەی ئامាژەپێکردنە کە مالمێکی قەیسەری رۆم هەبوو ، دەیگوت نابێ سەرباز هاوسەرگیری بکات ... هەروا قەشەیەکیش هەبووە ناوی – ڤالانتایین – بوو کە بەدزیەوە کچ و کوری لەیەك مارەدەکرد ... دوای ئەوەی کەزانیان ، قەشەیان خستە زیندانەوە و بریاری لە سێدارەدانیان بەسەردا سەپاند .

کەچی قەشەکە خۆی لەبەندیخانەدا ئاشق بوو بە کچە پاسەوانەکەی ... لەو رۆژەی کە بردیان بۆ لە سێدارەدانی نامەیەکی بەدەستەوە بوو ، کە یەك دێـری لـیَ نووسـرابوو ئـەم دێـرەش نووسـرابوو – خۆشـم دەوێیـت – سـەرەنجام لـەرۆژی ٢/١٤ لەسـێدارەدراو ئـەم رۆژە بـووە رۆژی ئاشـقان لەجیهانـدا . ئـیتر هـەر وولات و هـەر نەتەوەیـەك لـەم جیهانـە بەشـێوەو شـێوازی تایبـەتی و گـشتی خـۆی کـوران و کـچانیان ئـەم یـادە لەیـەکتر پیرۆزدەکەن .

گەلی کوردیش ئەم یادە بەسێوو ، یاخوود بە مێخەك لەیەکتر پیرۆزدەکەن ... بەڵام بەداخەوە کۆمەڵگای کوردەواری نەگەیشتۆتە ئاستێك کە بنەماو رێنماییـەکانی خۆشەویـستی بەئـەنجام بگەیـەنیَ ، جـا چ لـەنێوان دوو خۆشەویـستی هـەردوو رەگـەزبێت ، یـاخوود لـە نێـوان هـەردوو هاوسەرەکەبێت ، یاخوود لە نێوان بنەماڵەو هاورێیەتی و دراوسێیەتی بێت ... کە لە ئەنجامیشدا دەبیَ بگاتە ئەو ئاستەی کە کۆمەڵگای کورد لەو پەری خێرو خۆشی و پەیوەندیەکی هاوسەردەمیانە بێت شان بەشانی کۆمەڵگاکانی دیکەی جیهاندا .

هەروا لە لایەکی دیکەدا ، لە کۆتایی سەدەی سێیەمی زاینیدا قەشەیەکی دڵ کـراوە بـەناوی ڤانتـالاین لەیـەکیَ لەهەرێمـەکانی ئیتالیـا ژیـانی بەسـەر دەبردوو داوای لە دانیشتووانەکە دەکرد بۆ نوێژکردن و راستگۆیی و پەنا بردن بۆ خۆشەویستی , هانی گەنجەکانی لە کورو کچ دەدا بۆ هاوسەرێتی , ئـەویش تـورەیی کلودیۆسـی ئیمپراتیـۆر وای مەزنـدە دەکـرد کـە ژن و مێردەکان توانای ئەوەیان نیە ببن بەسەربازێکی بەهێز .

بە بۆچوونی ئەو هاوسەربوون گەنجانی خەمسارد دەکردو وایان لێدێت کە هەمیشە لەتەك ژن و منداڵـەکانیان دابن . کە ئەمـەش لەسەر قارەمانیەتی بوو , وەك کەسێکی ستەم کار کە هەمیشە بروای بە خوێن رشتن هەبوو ... ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کـە بریـاری قەدەخـەکردنی هاوسـەرگیری لـە هەرێمەکاندا و لەژێر باڵی تاریکیدا.

ڤالانتـاین ئـەو قەشـە دڵ نورانیـە بـوو کـە لـەنێوو ئەوشـکەوتدا رێـورەسمی هاوسـەرگیری کـچان و کـورانی سـازدەکرد . ئەمـەش لـە ناوەنـدەکانی کێشە

دیـارو نادیارەكـانی ژێردەسـەڵاتی ئیمپراتـۆر بـەردەوام بـوون ، تـاكوو بـووە هێمـای خۆشەویـستی و دەربـڕینی بـیروو بۆچـوونی راگۆڕینـەوە بـە دەیـان ڕێگەی گوجاو لە پێناو خۆشەویستی و پێكە وەنانی هاوسـەرێتی و خێزان .

٠٢٧٧

٠٢٧٧/١/٣١ بە فەرمانی شاهانەو پشتگیری و هاندانی موگەكان و لە سەر بنەمای ئاینی زەردەشـتی ، لـە سـەر ڕێنمـایی كرتیرمـانی زینـدانی كـرا ... لـە مـاوەی زیندانیەكەی بەهۆی ئازاردان و ئەشكەنجەدان گیانی لە دەست داو كۆتـایی بەژیانی مانی هێندرا .

ئەو بڕیارەی بە سەر – مـانی – دا ، درا لای – مەردیسنا – بە تاوانی – یاخی بوو لادەر لە ئایین – ناسرابوو – كە سزاكەی بڕیاردان بوو بە مەرگ .

ئـــەو ســـزا ســـەختەش بەســـەر رابـــەری مـــانیزم مەترســـی گـــەورەی زەردەشتیەكان بوو لەسەركەووتنی ئەو ئاینە ... هـەر بۆیـە دوای كووشتنی مـانی و مردنەكەشـی زۆر كاریگـەر بـوو ... كـە كاتێـك بەفـەرمانی ئـەو دەسەڵاتدارە پارچە پارچە كرا و پێستەكەشیان سووتاند تا بەتـەواوی لـە مردنەكەی دڵنیا بن .

دوای ئـەوە جەسـتەكەیان و خۆڵەمێـشەكەیان كـۆكردەوەو لـە شـاری – تەیسەفۆن – بەخاكیان سپارد .

بـەم جـۆرە كۆتـایی بـەژیانی هـات ، كـە لـە مـاوەی ٦١ سـاڵدا كـە ٣٦ سـاڵ بانگەوازی پێغەمبەرایەتی دەكرد ، لەو كاتەی لە ململانێـی سـەردەمی ئـایین و بیرووباوەڕی لەو پەڕی دژواریدا بوو لە جیهاندا .

سەرچاوە:– خسرو مزدك .ل/٥١ – زرین كۆب – تأریخ مردم ئیران./٤٧٣ .

٠٣٥٤

٠٣٥٤/١١/١٣ لە دایك بوونی لاهـوتی و فەیلەسـوف مەسیحی نـاوداری جیهـان – ئـاریلیس ئۆگستین – لـە بـازاری بوكـان لـە ڕۆژهـەڵاتی جـەزائر ... شـایانی باسـە ئـەم فەیلەسوفە بە باوكی كەنیسەی كاسۆلیك ناسراوە .

بە هۆی بەرگری کردن لەبیری ئاینی و داهاتووی لە پەرەسەندن و پێشکەوتنی ... باوکی ناوی – وسنی – بووەو دایکی ناوی – مونکا – لەئایین مەسیحی بوونە .

لەو کاتەش باشووری ئەفریکیا وویلایەتێك بوو لە رۆمانیا ... ئۆگستین یەکەم بەرهەمی لە ساڵی ٣٩٦ بلاوکردەوە بە ناوی – فی مختلف المسائل – هەروا کتابە بەناوبانگەکەی بەناوی – الأعترافات – لە ساڵی ٤٠١ بلاوکردەوە . لەگەڵ شەش کتابی دیکە لەچەندین بواردا و بەردەوام بووە لە کارەکانی بە گەران لەوولاتانی جیهان ، تاکوو لە ١٤/٨/٤٣٠ لە شاری بونەی رۆژئاوای توونس کۆچی دوایی کردووە لە وولاتەکەدا .

٠٤١٠.

٠٤١٠/٩/١ شاری باتنە کە دەکەوێتە نزیك کە ناری زێی فوورات لە باکووری کوردستان ، کە بازارێکی گەورەی تیابوو . لە هەموو کەلوپەلێکی ئەو کاتی بازرگانیدا ، کە بازرگانەکانی چین و هیند روویان تێ دەکرد... هەموو ساڵێك لەم رۆژەدا شارەکە کراوە بووە بۆ کارەکانی بازرگانی لەگەڵ دەوڵەتی فارسی بە پێی بریاری ئیمپراتۆرەکانی –هۆنۆریۆس و تیۆدۆرسی– بچووك ، کە شاری نەسیبین لە رۆژهەلات لە سەر کەناری زێی دیجلەو کالینرك بووە، لەرۆژئاواو لە سەر کەناری زێی فوورات و ئرتکزانا لە هەرێمی ئەرمینیە بووە لەرووی لای باکوور.

هەروا شارەکانی نسیبین و سنجار لە باشووری کوردستان لەو رۆژە چۆڵ کرابوون ، لە دانیشتووان بەهۆی رەزامەندی شای فارس بۆ رۆمانەکان بەپێی رێکەووتننامەی ئاشتی مۆرکراو لە ساڵی ٣٦٣ لە نێووانیاندا .

٠٤٢٠.

٠٤٢٠/١/١٧ بە ناوبانگترین پاشای ساسانیەکان – یەزدگرد – کۆچی دوایی دەکات ، کە بەرامبەر بە کوردو خاکی کوردستان لە ئازاردان و وێرانکردن بێ وێنە بووە... ساسانیەکان واتە ئیمپراتۆریەتی فارس ، کە ناوبراوە لەلایەن دانیشتووانی وولاتی فارس بە پاشایەکی تاوانبار ناوزەندکرا بوو بەلاّم لەلایەنی هەڵگری ئایینی مەسیحی بە پیاو چاك ناوزەندکرابوو ...ئەمەش لە پێناو بەهێزکردنی دەسەلاّتی لە ناوچە و هەرێمەکەدا .

بوونی عەرەب لەو ناوچانەی کە لەو نەخشەیە دیاری کراوە بەر لە ئیسلام . واتە بوونی عەرەب و تورك لە وولاتی نێوان دووزێیّ و لە ئێستای ئێراق و سووریا و کەنداو بوونیان نەبووە ...!.

٠٤٣١

٠٤٣١/٦/٢٢ هەڵوێستی ئاشووریەکان بەرامبەر بە ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی وابوو ، کە دەسەڵاتی بێزەنتیەکان سەرچاوەی چەووساندنەوەی هەموو گەلانی ژێر دەستەکانیان بوون ، لە بووارەکانی ئابووری و نەتەوەیی و کۆمەلایەتی . بەڵکوو لە رووی ئاینی بوو بە هۆی بێزاری کەنیسەی ئەرسۆزکسیەی بێزەنتیەکان ، کە کەسایەتی ناوداری ئەوکات (ئەستوورەدان پێنەر) ی یەکەمی ئەو چەووساندنەوەیە بوو . لە ناو دانیشتووانی ناوچەی مەرعەش و کە راهیبەی دێری ناووخۆیی بوو لە باکووری کوردستان.

دوای ئەوە بووە بەتریرك لە شاری قووستەنتینیە و بیروو بۆچوونی دوولایەنەی گرتبووە بەر لە بڵاووکردنەوەی رێنماییەکانی ئایینی کە دەیگووت، حەزرەتی مەسیح خوایەو ، مرۆڤیشە لەهەمان کات نەك هەرخوایە ، کە مەزهەبی ئاینی مەسیحی ئەوکات وابوو ... هەروا دەیگووت مریەمەی عەزرا دایکی خوا نیە بەڵکوو دایکی مەسیحە.

لە سەر ئەو بریارو رێنمایی و بیروو بۆچوونانە – نەستوورە– سزادرا

لەلایەن لایەنگرەکانی بەتایبەتی لە وولاتی میدیای ئەو کاتو شامی ئێستای سووریاو وولاتی نێووان دوو زێیّ ، ئەستووره لە پلەو پایەکەی هێنرا خووارەوە و لێی وەرگیراوە، دوای ئەوە دوور خراوە بۆ هەرێمی لیبیای ئێستاو دوای بەرەو ولاتی میسر ، دووای ئەوە ئیمپراتۆری بێزەنتی-میوودوسی- دووەم بریاریدا بە سووتاندنی هەموو نووسراو و دانراوەکانی (ئەستوورەی) دا. بەلام هەندێ دەست نووسی مایەوە لە کۆگای ئەدیرەی ئاشووریەکان.

٠٤٤٦

٠٤٤٦/٧/١٥ دادووەری رامیاری دەسەلاتی فارس لە شاری کەرکوك – یەزدجەرد– لە دوای گەڕانەوەی ، کە گەیشتە شاری کەرکوك دەنگی دا بە گرتنی مەسیحیەکان ، کە لەو کاتە دانیشتووانی کەرکوك زیاتر لە ٢٠ هەزار خێزان دەبوو، لەو هێرشەیدا ئەوەی دەستگیری کردوو ئەوەی بەکۆمەڵ کووشتی و ئەوەی دیکە دەربەدەر بوون.

٠٤٤٦/٩/٢٥ فەرمانرەوای فارس – یەزدجەرد – شاپوور فەرمانیدا بەکۆمەل کووشتنی ئەو کوردە مەسیحیانەی ، کە لە شاری کەرکوك دەستگیر کرابوون.

٠٤٥٧

٠٤٥٧/٤/١ کەنیسەی مەسیحی بەتەنگووچەڵەمەیەکی بەجیاوازو دژووارو نالەباردا تێدەپەری بە کەرتبوونی کەنیسەی ئاینی مەسیحی کە – تستۆربۆی– لە کەنیسەی مەسیحی جیابۆوە ، ئەویش بە پێك هێنانی کۆمەڵە کەسایەتیەکی ئایینی مەسیحی بەناوی – کۆمەڵەی ئەستووریە –.

٠٥٣٧

٠٥٣٧/١٢/٢٦ کردنەوەی کەنیسەی – ئایاسۆفیا– لە رۆمای پایتەختی ئیتالیای ئێستا ، لەلایەن ئیمپراتۆرو بەتریك میتاس . کە لە پێشەووەی ئاهەنگێران بوون ، کە کەنیسەکە لە سەر شێووەی خاچی یۆنانی دورست کرابوو بە درێژایی ٢٥٠ پێ و پانی ٢٢٥ پێ ، کە قووبەی ناوەندی لە سەر چوار گۆشەی

۱۰۰×۱۰۰ پێ بوو، لەسەر شێوەی دووباڵی لێك جیا دورست کرابوو ، کە بەرزایی ۱۰۸ پێ بوو وقەوارەکەی ۱۰۰ پێ بوو .
شایانی باسە ۳۲۰,۰۰۰ هەزار رەتل زێرو ۰۰۰ر۰۰۰ر۱۳٤ملیۆن دۆلاری ئەمریکی لێ خەرج کرا ، کە لەو کاتدا بە گەورەترین کەنیسە لەجیهان دادەنرا ، کە بە دەیا رەنگی جیاوازو نەقش و نیگاری تاقانەی بێ وێنە ی تیا بەکار هێنرابوو لە مێژووی کەنیسەکاندا لە جیهان.

٠٥٧١

٠٥٧١/٤/٢٠ لە دایك بوونی–محەمەدی کوڕی عەبدوللا کوڕی عەبدولمتەلیب– لە شاری مە ککەی ووڵاتی سعوودیە لە بارودۆخێکی نا لەباری دواکەوتوو لە پەیووەندیەکانی کۆمەڵایەتی و هەژاری چەووسانەوە لە دوورگەی بیابانی عەرەبی ، کە بەهیچ جۆرێك پێداوویستیەکانی ژیانی تیا بەچاو نەبوو تەنیا خەریك بوون بە مەر لەوەرێن و حوشترەوان لەلایەك و بازرگانی لەلایەکی دیکەدا .
هەروا لە تەمەنی ٤٠ساڵیدا بوو بە پێغەمبەر– د , خ – ، واتە لە ٦١١/٨/٢ بەپێشبینی کردنی رێنماییەکانی پێغەمبەرایەتی لە بارێکی دوا پلەی دواکەوتوو لە پەیوەندیەکانی کۆمەڵایەتی بەتایبەتی لە نیوان ئافرەت و پیاو دەوڵەمەندو هەژار ، کە ئەو کات (عبید) هەبوو، واتە مرۆڤ وەك ئاژەڵ دکراو دەفرۆشراو بازرگانی پێووە دەکرا هەتا چ بەئازاد کردن یاخوود کووشتن و چەندین لایەنی دیکەدا ... پێغەمبەر– د, خ – لەناو ئەو کۆمەڵگایە بەپێی تەمەنی گەشەکردن تووانی خۆی بگوونجێنێ لە ناو ئەو پەیووەندیە کۆمەلایەتیەو ببێتە تاقیکردنەوەیەکی زانستیانەو رۆشنبیر بوون و دۆزینەوەی رێگە چارەی رزگار کردنی ئەو کۆمەلگایە لە قۆناخی کۆیلایەتی بۆ قۆناخی دەرەبەگی و بەرەو باش بردنی باری ناوچەکە . لە هەموو بوارە جیاجیاکان ، بەتایبەتی لە دوای بوونی بە پێغەمبەر ، واتە نووێنەری خوای میهرەبان لەسەر زەوی ... یاخوود نێردراوی خوای گەوورەو میهرەبان.

٠٦٠٣

٥/ ١ / ٠٦٠٣ دەست پێکردنی شەڕی ٢٤ ساڵە لە نێوان هێزەکانی سووپای فارس لە وولاتی فارسی لە گەڵ هێزەکانی سووپای رۆم . کە ئەو شەڕە درێژترین و خوێناوترین شەڕ بوو لەوکاتەی جیهاندا .... ئەمەش لەکاتی دەسەڵاتی پاشایەتی خەسرۆ پەروێز شەڕەکە هەڵگیرسا .
هۆکارەکانی ئەو شەڕە بە کووشتنی ئیمپراتۆری رۆم – مۆریس – هاتە کایەوە، کە دۆستی خەسرۆ بوو . کووشتنی مۆریس لەلایەن فۆرکاس ئەنجامدرا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە خەسرۆ پەروێز سەرکردەیەکی بەناو کورد بوو ... کە هەموو هەوڵ و تواناکانی بۆ فارس و بە بەهێزکردنی فارس بوو نەك کورد لەسەر خاکی کوردستان .

٠٦١٠

٠٦١٠/١٠/١٥ لە دوای لە سێدارەدانی ئیمپراتۆری بێزەنتی – قووقاس– بە هۆی هەلووێستو کردەووەو تاوانەکانی لە ماوەی دەسەڵاتی، دوای ئەو– هرقل– دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی گرتە دەست تاکوو مردنی لە ساڵی ٦٤١ی زاینی .
شایانی باسە هرقل سەرکردەیەکی ئازاو چاوونەترس و زیرەك و لێهاتوو بوو لە هەموو بووارەکاندا .

٠٦١١

٠٦١١/٨/٢ محەمەدی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی عبدولمتەلیب بوو بە پێغەمبەر ، لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا ، ئەویش بە پێشبینی کردنی رووداوەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان . لە دوورگەی بیابانی عەرەبی لە شاری مەککەی سعوودیە ، کە وەك شۆرشێك بوو ، لە پێناو رزگارکردنی عەرەب لەو کاتەدا لە دوورگەی بیابانی عەرەبی لە رژێمی کۆیلایەتی بەرەو کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی .

ئـەویش بـە بـەرپاکردنی چـەندین لایـەنی دیکـە لـە ئـازادی لـە نێـوان کۆمەڵگاو پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکان بە ڕێنماییەکانی ئاینی ئیسلامی نوێ لـــە گۆرەپـــانی ناوچـــەو هەرێمەکـــە بـــەرەو چارەســـەر کردنـــی کێـــشە تەشەنەدارەکان.

٠٦٢٢

٠٦٢٢/٧/١٦ ســەرەتای دەســت پێکردنــی مێــژووی کۆچــی بــوو ، کــە بەرامبــەر ١/١/١ مێـژووی کۆچـی دەکـات ، کـە ئـەو ڕۆژ ژمێـرە بـەپێی ڕۆژ ژمێـری مـانگ دەستی پێکـردووە، ئـەویش بەکۆچـی پێغەمبـەر – د ، خ – دروودی خـوای لەسەربێ بۆ دەرەوەی شاری مەککە لەگەڵ ئەبووبەکری سـەدیق ، بـەهۆی ترس و پالەپەستۆی دووژمنەکانی ئاینی ئیسلامی نـوێ ، کـە دەکاتـە ڕژی ٢٠/٩ی هەمان ساڵ.

٠٦٢٣

٠٦٢٣/٩/١٢ پەرلـــەمانی شـــاری مەککـــە – دار النـــدوە – کۆبوونـــەوەکیان گرێـــدا بـــە ئامـادەبوونی نوێنـەری هـەموو هۆزەکـانی قـوورەیش ، لـە پێنـاو دارشـتنی پیلانێکی گوونجاو بۆ لـە نـاوبردنی هـەڵگری ئـایینی نـوێیی ئیسلام . لە بەر ئەوە پێغەمبەر – د.خ – لەگـەڵ هـاورێ دلـسۆزەکەی ئەبووبـەکر سـەدیق شاری مەککەیان بەجێهێشت.

٠٦٢٣/٩/٢٤ لـە دوای هەرەشـە کردنێکـی زۆر لەلایـەن قوورەیـشیەکان بـۆ سـەر محەمـەد– د.خ – هـەتا بەکووشـتنی و دوای سـێ ڕۆژ گـەران لـە دوای محەمـەد لەلایـەن قوورەیـــشیەکان، بـــەلام منداڵـــەکانی ئەبووبـــەکر ئاگاداریـــان کـــردن بـــە خۆشـــاردنەوەیان، بـــەلام دوای ئـــەوە بـــەرەو شـــاری مەککـــە گەرانـــەوەو لایەنگرانی محەمەد ، کە زیـاتر لـە ٢٠٠ کـەس دەبوون بـەناوی چوونە حـەج پێشوازیان لـە محەمـەدو ئەبووبەکری سـەدیق کـرد ... شـایانی باسـە دوای ١٧سـاڵ عوومـەری کـوڕی خـەتاب ئـەو ڕۆژەی کـردە ، یەکـەم ڕۆژی مێـژووی عەرەب . کە دەکاتە ڕۆژی ٦٢٢/٧/١٦ ساڵی زاینی.

کێشووەرەکەدا .

هەروا باسی ئایینی زەردەشتیەکان و ئایینی ساسانیەکان دەکات ئەویش:–
ئایینی ساسانیەکان ئایینی زەردەشتی بوو ، کە بووە ئایینی فەرمی تەختی پاشایەتی و ئەو ناوەش سەبارەت بە پێغەمبەر زەردەشتی میدیای لێنرا ... کە لە سەردەمی پاشای میدیای – کەشتاسبی هەراسب – لە ساڵی ٦٢٨ ی بەر لە زایین لە دایك بووە .

زەردەشت ڕێنمایی ئایینەکەی بڵاوکردەوەو لە سەر پێستی گامێش کە ژمارەیان/ ١٢ دوانزە هەزار پارچە نووسیووەو کتێبەکەی ناونا – ئاڤێستا – و بە زمانی کوردی و بە خەتێکی نزیك لەوەی هیندیەکانی ئێستا بە کاری دێنن نووسیووە ، ساسانیەکان ئایینەکەی خۆیان لە دەرەوەی وڵاتەکەیان بڵاونەکردەوە لەبەر ئەوەی نەیاندەویست بێگانە بێنە سەر ئایینەکەیان و پێیان وابوو – مەجووسیەت تایبەتە – بە خۆیان ، بنەماکانی ئاینەکە ئەمانەن:–

ڕاوو بۆچوونی خێرخوازانەو ووتەی باش و کاری بەجێ و باوەڕی بە کتاب پەرستی و ڕۆژی دوایی هەبوو ... کۆمەگە لەسەردەمی ساسانی لە چەند چینێك پێك دەهات کە ئەمانەن :–

١–چینی کاهینەکان ...٢– نووسەران ...٣– جەنگاوەران ...٤– گشتیاران .
٥– پێشمەندەکان .

ڕێگە نەدەدرا خەڵکی لە چینێکەوە بچنە سەر چینێکی دیکەو هیچ خاوەن پێشەیێکیش بەبێ ڕەزامەندی پیاوانی ئایین مافی ئەوەی نەبوو پێشەکەی خۆی بگۆڕێت ، زۆر لە ساسانیەکان و نەوەکەی شاپوورو چەندانی دیکە سەردانی ماڵی خوایان کردووە ، لە شارەکانی مەککەو مەدینەدا .

سەرچاوە :– www.kurdmedya.com

٠٦٣٢/٦/٧ کۆچی دوایی پێغەمبەری ئیسلام – محەمەد عەبدوللا عەبدولمتەلیب – د.خ– لە شاری مەککە ، شایانی باسە لە سەردەمی خۆی نە مێژووی کۆچی دیاریکرابوو نە قورئانی پیرۆزیش لە کتابێکی رێك کۆکرابووەوە ، تا ئەو کاتەی کە ئیمامی عوومەری کوڕی خەتاب دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامی گرتە دەست، کە دوای ١٥ ساڵ لە کۆچی دوایی پێغەمبەر دروودی خوای لەسەر بێ ، لەگەل مێژووی کۆچی کە کۆچی دوایی پێغەمبەر بە ١١/٣/١٢ کۆچی دانراوە بەپێی مێژووی زاینی .

لە دوای کۆچی دوایی پێغەمبەر –محەمەد - دروودی خوای لەسەر بێ ، ئەبوو بەکری سەدیق جێگەی گرتەوە بە یەکەم خەلیفەی ئیسلام و بووە هۆی دووبەرەکی و سەرهەڵدانی دووبیروو بۆچوونی جیاواز لە ناو ئاینی ئیسلام بەدوو مەزهەبی شیعە بەسەرکردایەتی ئیمامی عەلیو ، مەزهەبی سووننە بەرابەرایەتی پێغەمبەری کۆچ کردوو – د ، خ – دەست گیر بوون بەرێنماییەکانی پێغەمبەر دروودی خوای لە سەر بێ .

لە دوای ئەو سەرهەڵدانە لە دوو مەزهەبو دەرکەوتنی چەندین بیروو بۆچوونی دیکەی جیاواز ، وەك فاتمیو وەهابیو عەلەویو ئیسماعیلیو ، چەندین لایەنی دیکە لەناو قەوارەی ئاینی ئیسلام .

بەڵام گەر رێگە راستەکەی ئیسلام دەست نیشان بکەین . کە یەکەم خوای گەورەی میهرەبانو دووەم پێغەمبەرو سێیەم قورئانی پیرۆز ، کە ئەمە راستی ئاینی ئیسلامەو هەر بیروو بۆ چوونو برووای دیکە دەرکەوتبێ... یاخوود دەرکەوێ ، ئەوا شێواندنی ئاینی ئیسلامە لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ئاینی ئیسلامدا .

٠٦٣٤

٠٦٣٤/٣/٧ سەرکەووتنی سووپای ئیسلام بە سەر جوولانەوەی بەرهەڵستکاری هۆزە عەرەبەکان لە پێناو دەرچوونیان لە دوورگەی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی و لکاندنی بەو دوورگەیەو پەیداکردنی شووین و جێگەی گونجاو و ژیان و رزگاربوونیان لە مەترسی هەردوو ئیپراتۆریەتی بیزەنتی و فارس .

ئەم نەخشەیە فتوحاتی ئسلامی دیار دەکات لە سەردەمی ئەبو بەکری سەدیق بەرەو باکوورو رۆژهەلاتی دوورگەی عەرەبی بەرەو ولاتی نێوان دوو زێێ . واتە میزۆبۆتامیا .

ئەو هۆزە عەرەبانە داوایان لە خەلیفە ئەبووبەکر کرد یارمەتیان بدات بە پەلاماردانی وولاتی نێوانی دوو زێێ - میزوبۆتۆمیا - و هەرێمی شام کە بەشی رۆژئاوای ئێستای سووریا و فەلەستینی ئیستاو هەروا ئوردنی لەخۆ دەگرت .... خەلیفە ئەبووبەکر سووپایەکی لەو هۆزە عەرەب و هەلگری ئاینی ئیسلامی نوێ پێك هێناو بەرەو هەرێمی شامی ژێردەستی بیزەنتیەکان بە سەرکردایەتی - یەزیدی کوری ئەبوو سوفیان - شەرحەبیل کوری حسنە - عەمرۆ کوری ئەلعاس - هەروا ئەبی عوبێدەی کوری جەراح - بە رێکەووت بەرەوناچەکەدا .

هەروا سووپایەکی دیکەی بەرەو ئێراق رەوانە کرد بە سەرکردایەتی خالیدی

كوری وەلید ، كە توانی سەركەووتن بەدەست بێنێ لە كەناری رۆژئاوای زێـی فـورات ... دوای ئـەوە روویكـردە هـەرێمی شـام بـۆ یارمـەتی دانـی سـووپای عـەرەبی ئیـسلام ، دژی دەوڵـەتی بیـزەنتی ، كـە لـە ئـەنجام سـەركەووتنیان بەدەست هێنا و توانیان شاری دیمەشق داگیربكەن .

كە ئەمـەش بووە هـۆی ئـەوەی كە دوورگـەی عـەرەبی بە تـەواوی كەوتـە ژێـر دەسەلآتی ئیسلام و بە دەرچوونیان لە هێرشەكانی هەردوو دەوڵـەتی فارس و بیزەنتیكان... دوای سەركەووتنیان ، خەلیفە ئەبووبەكر ئەو ناوچانەی كە داگیریـان كردبـوو دابەشـی كـرد بـۆ چـەند وویلایـەتێك و لەهـەر وویلایـەتێك ئەمیرێكی ئیسلامی لێ دامەزراند .

لەگەڵ ئەوەشدا وولآتی نێوان دوو زێێ و شام شەڕی تێدا بەردەوام بـوو دژی چـەكدارانی ئیـسلام .... ئـەو شـەڕو پێكدادانـە چـەندین سـاڵی خایانـد لـە ناوچـەو هەرێمـە جیاجیاكـانی نێـوان ئیـسلام و دانیـشتووانی رەسـەنی ئـەم ناوچەو هەرێمانە لە كوردو فارس و ئارامی و ئاشووریەكان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەبی و جیهان / ئامادەكردنی سەیفەدین كاتب . دار الشرق . المؤسسه العلمیه لوسائل التعلیمیه – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٦٣٤/٨/٢٣٠ كۆچی دووایی خەلیفەی ئیسلام ئەبووبەكری سەدیق ، كە یەكەم خەلیفەی ئیسلام بووە ، لە دوای سێ ساڵ لە خەلافەتی، دوای ئەو ئیمامی عوومەری كوڕی خەتاب جێگەی گرتەوە بە خەلیفەی ئیسلام.

٠٦٣٥

٠٦٣٥/٢/٢٥ فتووحاتی ئیسلامی بە سەرکردایەتی ئیمامی عومەری کوری خەتاب زیاتر هەنگاوی بەرەو دژووارترین دەناو لە ئاکام توانیان وولاتی فارس داگیربکەن بە سەرکردایەتی سەعدی کوری وەقاس لە شەڕی قادسیەی یەکەم لە داگیرکردنەکانیان بەردەوام بوون بەهۆی بەهێزکردنی سووپای ئیسلام لە هەرێم و ناوچەکەدا .

لە ناوە رۆکی ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکە باسم لە فتوحاتی ئیسلامی کردووە وەك داگیر کەرو ئیمپرتۆریەت . ئەم نەخشانەش بەلگەن بۆ سەلماندنی ناوەرۆکی کتابەکەم لە هەموو لایەنەکانیەوە ...؟...!. بۆ کورد.

ئەویش بەناچارکردنی دانیشتووانی ناوچە داگیرکراوەکان و کردنیان بە ئیسلام و دوور لەخواستی خۆیان ... هەروا هەنگاونان بەرەو خاکی کوردستان و ئەرمینیا لە ٦٤١/١٢/١٠ لەشەڕی نەهاوەند و جێگەی خۆیان بەهێزکردوو ناوچەی فەلەستینیان داگیرکرد ... کە ئیمامی عومەر لە ٦٣٨/١/٢٣ چووە ناوقوودس و بە بەردوام بوونیان لەداگیرکردنی گەلان و

خاکەکەیان لەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەبی و جیهان / ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب .
دار الشرق . المؤسسه العلميه لوسائل التعليميه – بيروت – سووريا /٢٠٠٥

٠٦٣٦

٠٦٣٦/٢/١٤ کاتێـك سـووپای عـەرەبی ئیـسلام لـە سـنووری ئـەو ئیمپراتۆریەتانەیـدا ، سەرەتایەکی نویٚ لە قۆناخێکی مێژوویی نوێدا دەستی پێکرد بە دروشمی – ئازادی بوون بە ئیسلام – ...؟...! لـە پێنـاو بلاٌوکردنـەوەی ئـاینی ئیسلام و راکێـشانی زۆرتـرین خـەڵك بـۆ پـەیرەوکردنی ئـەو ئاینـە نوێیـە ... سـەرەتا سـەرنجی هـەڵگری بروای مانیـەکانی وەك چەندین پـەیرەوێکی ئـاینی بـۆ لای خۆی راکێشا .

بەڵام دواتر بۆیان دەرکەووت کە ئەو دروشمە جۆرێکە لـە شێووە رامیاریـەتی ... دەووڵەت – خەلافەت – بۆ کۆمەڵـە ئاینـە نا موسڵمانەکان و تا لەبەرامبـەر ئیسلام نەبوونیان – باج – جزیە –ی بەسەردا بچەسپێنن . باجەکانیش تـەنها لەسەر پیاوان نەبوو واتە لەسـەر – ژنـان و کچان و – منـدالاٌن – و تەنانـەت – شێت –یـش نـە سـەپێنرابوو . کـە بـری باجەکـەش – ٤٨ درهـەم بـۆ تووێـژە دەووڵەمەندەکان و ٢٤ درهەمیش بۆ تووێژە هەژارەکان.

سەرچاوە :– بۆ زانیاری زیاتر بروانە – قورئـانی پیرۆز – سوورەتی ئەلتەوبە ئایەتی/٢٩ .

٠٦٣٦/٨/١ لـە شـەڕی یـەرمووك هێزەکـانی سـوپای ئیـسلام سـەرکەووتنیان بـە سـەر هێزەکانی سووپای رۆمەکاندا هێنا.

٠٦٣٧

٦٣٧/٢/٢٥ لە رێگـەی فتووحـاتی ئیسلامی شـاری مووسـڵ لەلایـەن هێزەکـانی سووپای ئیسلام داگیرکرا . ئەو هۆزانەی کە بەشداری داگیرکردنی شاری موسلیان کرد – تغلب – أياد – النمر – بەسەرکردایەتی – ربعی کوالافکل العنزی – بوو ، هـەروا ئـەو هۆزانـەی کـە لـە بیابانەکـەی نێـوان رۆژئـاوای شـاری موسـل و سەلاحەددین – تکریتی ئێستا – نیشتەجێ بوون .

بەڵام لەدوای داگیرکردنی شاری مووسڵ و دەووروبەری ئەو هۆزانە روویان لە هەردوو شاری مووسڵ و سەلاحەددین کردو تێیدا نیشتەجێ بوون ... واتە

عەرەب بەر لە داگیرکردنی مووسڵ نیشتەجێی ئەو شارانە نەبوونە ، ئەوانیش مەر لەوەڕێنەکان بوون لە ناوچەکە ، کە لـە دوورگەی بیابانی عـەرەبی روویـان لەو ناوچەیە کردبوو لە دوای داگیرکردنی لەڕێگەی فتووحاتی ئیسلامیدا .

ئەم وێنەیە پردیکی شاری مووسڵە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەم کە لەو کاتە دانیشتووانەکەی لە ٩٥٪ . کوردو کلدو ئاشووری بوونە و عەرەب تەنیا مەڕلەوەڕێن و بازرگان و کاسبکارەکانی تیا نیشتەجێ بووە ....!.

٠٦٣٧/٩/٢ هەڵگیرسـانی شـەڕی قادسـیەی یەکـەم لـە کـاتی دەسـەڵاتی خەلیفـەی ئیـسلام عوومەری کوڕی خـەتاب ، کـە ئـەو شـەرە گرنگیـەکی تایبـەتی گـەورەی خـۆی لە گۆڕەپانی گۆرانکاریەکاندا هەبووە لە پرۆسەی شاڵاوو هێرشەکانی عەرەب بەرەو وولاتی نێووان دووزێیُو دەووڵەتی فارسی و بەرەو شام ، کە لـە وولاتـی نێـووان دووزێـیُ . کـە بـەرەو ناوچـەی مـەدائن – سـەلمان پـاکی– رۆژهـەڵاتی ئێستای شاری بەغدا هاتن و لەو کات ، کە کوردو فارس و ئارامی و ئاشووری نیشتەجێی ناوچەکە بوون.

ئەمە نەخشەی هەڵگیرسانی شەڕی قادسیەی یەکەمە لە پێناو داگیر کردنی خاکی دانیشتووی گەلانی وولاتی نێوان دووزێیْ و بە ئیسلام کردنی دالنیشتوانەکان . کە لەوکاتە تەنیا عەرەبە رەوەندکان و مەڕلەوەڕێنەکان لە ناوچەیەدا بوون .

کە لـەوکات بـە هـیچ جۆرێك عـەرەب لـەو ناوچانە نەبوونـە تـەنیا بـەدووە مـەر لــەوەڕێن و حووشــترەوانەکان نــەبیْ کــە هــەر رۆژەو لەجێگایــەك بــوون بــۆ لەوەراندنی ئاژەڵەکانیان .

دوای ئەوە بەرەو خاکی کوردستان بەرێکەووتن ، کە لە ئەنجام رووبەرووی هێزەکانی فارس بوونەوە بەسەرکردایەتی (یەزدەگوردی) سێیەموبووە هۆی هەلاتنی و دووایی بەکووشتنی رۆستەم ، بەیارمەتی کوردە خۆفرۆشەکان لەو کاتدا.

لەوکاتەو تاکوو ئێستاش عەرەب شانازی بەو شەڕانە دەکەن بە داگیر کردن و کووشتن و تۆقاندنی مرۆڤ ، جا لە هەر نەتەوەیەك و لە سەر خاکێکی داگیر کراو ... گەر عەرەب دەسەڵاتی هەبیْ لە هەموو کاتیْ زیندوویەك و مردوویەك بەیەکەوە لە گۆر دەنێن ، لە پێناو داگیر کردن و بەرژەوەندی نەتەوەیی خۆیان بە ناوی ئیسلام نەك لە خزمەتی ئیسلام .

تێبینی :– هەروەك لە نەخشەکان دیاری کراون لە گەڵ وێنەکاندا .

٠٦٣٨

٠٦٣٨/١/٢٣ بە وەرگرتنی زانیاری لە سەر خاکی کوردستان و ناوچە جیاجیاکان ... و یەك

لەوانە ناوچەی جەزیرەو شاری قامیشلۆ ، کە دەکەوێتە رۆژئاوای باشووری کوردستان ... بۆ زانیاری جووگرافیای ئەم ناوچەیە ، کە جەزیرە دەبێ هەردوو ووشەی - بادیە - دەشت - و - مەعمورە - ئاوەدانی - روون بکەینەوە ... چونکە جەزیرە بە مانای فراوانەکەی - بادیە - و (مەعمورە - دەگرێتە خۆ ... واتە دەشت بریتیە لە بەشە چۆڵەکەی جەزیرە ، کە خەڵکی تیا ناژیت و کەم ئاویشە وتەنها بۆ لەوەراندن و بەخێووکردنی مەرو ماڵات گونجاو بووە .

بەڵام هەرچی ئاوەدانیەکەی بووە خەڵکی تیا دەژی و لە بواری کشتووکاڵی کار دەکەن .... ئەو جەزیرەی کە ئێمە باسی لێووە دەکەین ئەو خاك و دەڤەرەیە ، کە لە نێوان هەردوو کەناری چەپی زێی فووراتەو لە دەستە راستی رووباری دیجلەیەو درێژ دەبێتەوە .

بۆ زانیاری زیاتر هەردوو زێی فوورات و دیجلە لە شاخ و چیاکانی ئاراراتی باکووری کوردستان هەڵدەقوولێن ، کە خاوەنداریەتەکەی هی کوردەو داگیرکراوە و دووژمنانی کورد لێی سوودمەندن ... ئەویش بە هۆی خۆ پەرستی و بەرژەوەندنی تایبەتی سەرکردە کوردەکان لە بنەماڵەو هۆزو تیرەو پارت و رێکخراو گروپ لە دەسەڵاتداریەتی ئیماراتەکانی کورد و چەندین شتی دیکە .
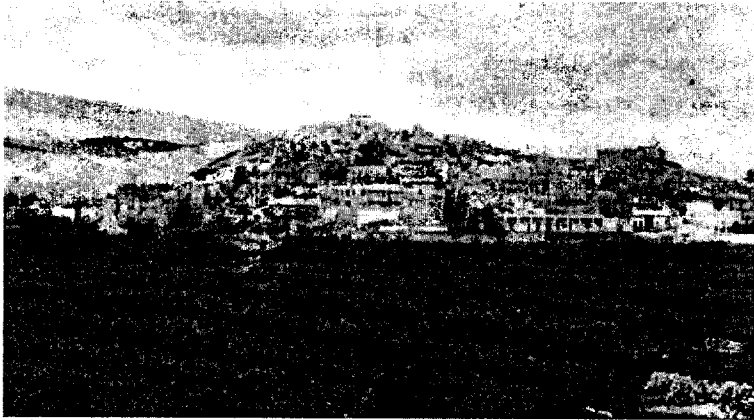
شارۆچکەی شەنگاڵ

لە سەرەتای بوونی کورد تاکوو ئەمرۆ بۆ کورد خۆی بە ئامانجی خۆی نەگەیاندراوە لە هەموو بوراەکان ، بە تایبەتی لە بواری نەتەوەیی و
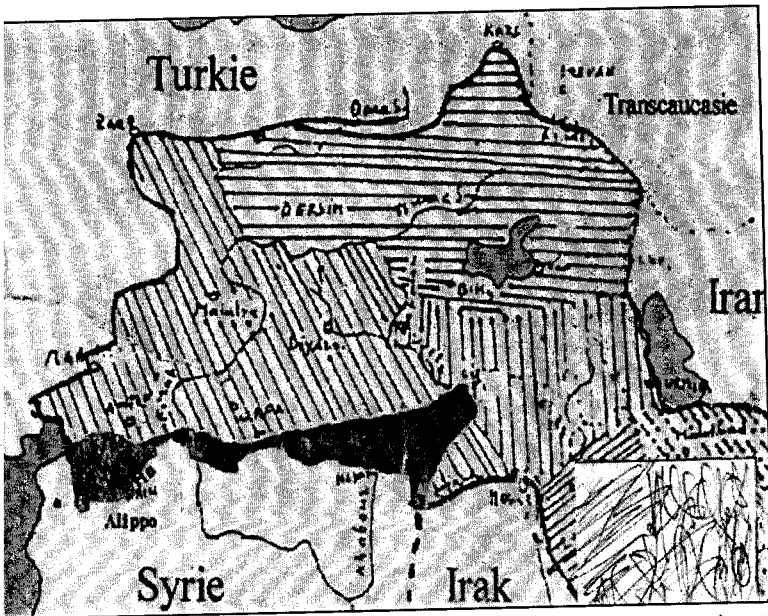
نیـــشتیمانی . کـــه‌له ســـه‌رده‌مه جیۆلۆجیه‌کانـــدا هـــه‌روه‌ك لـــه شـــێووه‌و شێووازه‌که‌یدا پێك هاته‌ی خاکه‌که‌ی ده‌رده‌که‌وێت ده‌ریاچه‌یه‌کی فراوان بووه له کێشووه‌ره‌که‌دا .

هه‌روا له سه‌رچاوه رۆژئاواییه‌کانی ناسراوه به – میزۆبۆتامیا – واته وولاتی نێوان دوو زێـێ ... بـه ووته‌یـه‌کی دیکـه – رافدین – لـه‌و روانگـه‌وه ناوچـه‌ی جه‌زیره بۆ سێ ده‌ڤه‌ر دابه‌ش ده‌کرێت ئه‌ویش :-

١– جه‌زیره‌ی بالا : ئـه‌ویش تـه‌واوی به‌شـی باکووری شاخاوی ده‌گرێتـه‌وه لـه چوارچێووه‌ی باشووری تورکیا .

٢– جه‌زیره‌ی ناوه‌ند : ئه‌ویش ده‌که‌وێته نێوو سنووری وولاتی سووریا .

٣– جه‌زیره‌ی خواروو : ئـه‌ویش ده‌که‌وێتـه نێوو وولاتـی سووریاو به‌شێکیش ده‌که‌وێتـه سـه‌ر سنووری ئێراقـی بـه زۆر دروسـتکراو بـه پێـی پـه‌یمانی لـۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ .

له‌م باره‌یه‌وه وولاتناس – یاقووتی حه‌مه‌وی – له پـه‌رتوکی – معجم البلدان – دا نووسیویه‌تی و ده‌ڵێ :–

جه‌زیره ئـه‌م شووێنه‌یه کـه ده‌که‌وێتـه نێوان هـه‌ردوو زێـی دیجلـه‌و فوورات و دراوسێی وولاتـانی شـامه– ئـه‌ویش به‌شـێك لـه وولاتـی سووریاو فه‌له‌سـتین و

(جبل سنجار/ معسكر روماني)

ئوردن – دەگرێتە خۆ لە ناوچەکەدا ... دەڤەری – موزەر – و – دیاربەکر – دەگرێتە خۆ لە باکووری کوردستان .

هەر لە بەر ئەوەش بەو ناوە ناوزەند کراوە ، کە ئاوو هەوایەکی دروست و لەبارو گونجاوی هەیەو دەڤەرێکی بە پیت و فرە شارو کۆشك و قەڵای زۆری لێیە ... وەك – حەران ، رەها ، رەقە ، سەرۆکانی ، نووسێبین – شەنگال ، خاپوور ، ماردین ، ئامەد ، مەیافارقین ، موسل – و چەندین جێگەی دیکە لە هەرێم و ناوچەکەدا .

لە بەر ئەو هۆیانە لە ٦٣٨/١/٢٣ زاینی ، کە دەکاتە بەرامبەر ساڵی ١٧ ی کۆچی لە لایەن سەرکردەی ئیسلام و لە شاڵاوەکانی فتووحاتی ئیسلامی لە لایەن عەیازی کوری غەنەم داگیردەکرێت و بەبێ بەزەیی پێ هاتنەوە بە زەبری شمشێر هەڵس وکەووت و خواستەکانی خۆی لەم دەڤەرە جێ بەجێ دەکات..؟

هەروا شاری قامیشلۆ شارێکی مێژوویی دێرینی باشووری خۆرئاوای کوردستانەو چەندین شووێنەواری مێژوویی تیایە ، کە دەکەوێتە چوارچێووەی جەزیرەی ناوەند .

هەروا لە رووی جووگرافیەوە دەکەوێتە ئەو بەری باکووری رۆژهەڵاتی ئێستای سووریا و ، ئێراق دەکەوێتە سنووری رۆژهەڵات ... هەروا پارێزگای دێرە زووری سووری دەکەوێتە بەشی باشووری و پارێزگای رەقەش سنووری

ڕۆژئاوای پێك دێنێ لە هەرێمەکەدا .

ئەمەو چەندین زانیاری دیکە لە ناوەڕۆکی مێژوو نامەکە ڕوونی دەکاتەوە .

٠٦٣٨/١/٢٣ لە دوای داگیرکردنی شاری مووسڵ و دەووروبەری کە لەو کاتە دانیشتووا ڕەسەنەکانی لە کوردو ئارامی و مەسیحیەکان پێك هاتبوون ... کە فارو عومەر خەتاب ، کە دەکاتە کوری ئیمامی عومەر هەروا عەتەبەی کوری فرقـ سلمی کرد بە والی لە سەر مووسڵ ... هەر ئەویش مزگەووتی جامع و خانو ئیمارەی دروستکرد ... دوای ئەوە چەندین والی دیکەی لێ دامەزراوە لەکات دەسەلاتی دەووڵەتی ئیسلامی لە وولاتی نێوان دوو زێێ ، واتە – میزۆبۆتام – لەناوچەکەدا .

٠٦٣٩

٠٦٣٩/١/١٢ لە دوای پەیدا بوونی ئایینی ئیسلام و دەستکردن بە فتووحاتی ئیسلامی ا ناوچەی شەنگاڵ و شاری شەنگاڵ لە باشووری کوردستان لەلایەن هێزەکان سووپای ئیسلامی داگیرکراوە .

١– لە پێناو داگیرکردن و بەعەرەب کردن و فراوانکردنی سنووری وولاتـ عەرەب .

٢– بە ئیسلام کردنی دانیشتووانی شارو ناوچەکە ، کە لە کورد و ئارامیەکا پێکهاتبوون .

هەروەك کوردستان و بە تایبەتی هەرێمی باشووری کوردستان کە لە سەرەتا فتووحاتی ئیسلامی تاکوو تەواوبوونی ئەم مێژوو نامەیە لە بەعەرەب کردن داگیرکردن بەردەوام بووە لەهەمووبوارەکاندا .

جێگەی باسکردن و ڕوونکردنەوەیە کە ، سنجار ، یان شەنگال ، یان سەنگار ، کە شارێکی وولاتی نێوان دوو زێێ – میزۆبۆتامیا – بووە ، کە مێژووی دەگەڕێتەوە بۆ گوندە کۆنەکانی سەردەمی بەندایەتی و ئەو بەردو پاشماوە کە لەو ناوچەیە ماوەتەوە ... ئەو ڕاستیە دەسەلمێنن کە ئەم شووێنە یاخوود ئەم ناوچەیە شووێنی مرۆڤی کۆی سەردەمی پێش مێژوو بووە لـ هەرێمەکەدا .

العراق في الفترة الآرامية(كلمة بيث، بالآرامي، تعني منطقة)

هەروا شاری شەنگالْ لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری ناسراو بووە , لە ساڵەکانی ٩١١ تا ٦١٢ ی پێش زایین , کە ئەم شارە یەکێك بووە لە بنکە سەرەکیەکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە و ، لە پێناو بەرەو پێش چوون و بەرەو زێی فوراتی سەروو , . لە چەندین سەرچاوەدا هاتووە ، کە ناوچەی شەنگال و شارەکە بۆ حەسانەوەی سووپای ئاشووریەکان بووە بەناوی – سنگارا – sinjare – , دوای رووخاندنی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی بابلیەکان و لەژێر دەستیان ماوەتەوە تا رووخاندنی دەسەڵاتی بابلیەکان لە ساڵی ٥٣٩ پێش زایین , دوای ئەوە فارسەکان شەنگال و ناوچەکەیان کەووتۆتە ژێر دەسەلات .

دوای ئەوانیش شەنگال کەووتۆتە ژێر دەسەڵاتی ئەگریگیەکان ... دوای ئەوە لە سەدەی یەکەمی زایینی چوار پاشای لێهاتوو لەو شارو ناوچەکەدا پەیدابوون و ئەوانیش – میتان , حەتدا , حەریان , سەنگارا –.

معسكر روماني

دوای ئەوە شاری شەنگال بووە بارەگای میرنشینێك لە دەوڵـەتی ئارامیـەكان و بنكەیەكی سەرەكی بووە بۆ كاروانی بازرگانەكانی ئەوكات ، لەنێوان وڵاتـی دوو زێـێ – میزۆبۆتامیـا – و بـاكووری شـام ، بەتایبـەتی لـەنیوان شـارەكانی ماردین و نەسیبین لـە باكووری كوردستان ، لـە پەیوەندیـەكی بـەهێزدا لەگـەڵ خاوەنداریەتی – حەتدا و حەدیابی ئارامی .

لـەو كاتەشدا ئیمارەتی شـەنگال دراوی تایبـەتی بـەناوی خـۆی دەركردووە . ئەم میرنشینە ماوەیەكی باش دەسەڵاتی لەسەر شەنگال و ناوچەكە گێڕاوە تا ساڵەكانی ١٠٦ – ١١٤ زایین. لە ناوچەكەدا .

دوای ئـەوە ئـەم میرنـشینە بـەداگیركردنی لەلایـەن ئیمپراتۆریـەتی – تراجـان – كۆتایی پێهێنراوە و هەڵووەشێنراوەتەوە لەشارەكەدا .

دوای ئەوە شەنگال بۆتـە مەڵبەنـدی بنكـەی هێزەكـانی سووپای ڕۆمانیـەكان و دوای ئـەوەش لەسـاڵی ١١٤ تـا سـاڵی ١١٦ ، تیایـدا ماونەتـەوە و لـە سـەردەمی ئیمپراتـۆر – مـاركۆس ئفـدلیۆس – و ، دوای ئـەوە بـەرەو هەڵووەشـاندنەوەی ڕۆمانـــەكان كۆچـــیان كـــردووەو بەناوچـــەكەدا ، بەتایبـــەتی دوای شكـــستە گەورەكەی كە بەرامبەر ساسانیەكان بەریان كەووت .

دوای ئەوە لە سەدەكانی پێنج و شەشی زایینی بیروو بروای ئایینی مەسیحی گەیشتە شەنگال و ناوچەكە ، كە یەكەم كاهینی مەسیحی بەناوی – فاری – بووە لە ساڵی ٥٤٤ ، لە پێناو بڵاوكردنەوەی ڕێنمایەكانی ئایینی مەسیح ...

دوای ئەوە یەکەم کەسایەتی لەو ناوچەدا – جبرائیل سنگاری – بووە کە وانەی پزیشکی خوێندبوو لە قوتابخانەی – جندیشابوور – لەلای شای فارس , دوای ئەوە توانیوویەتی چارەسەری نەخۆشیەکانی شاژن – شیرین – بکات و بەم هۆیە بووە سەرکردەی پزیشکەکان .

هەروا بەناوبانگترین کاهینیش – ئیلیا – بووە لە ساڵی ٧٥٠ زایینی و ئەم کەسایەتیە زاناو بلیمەتە بووەو چەندین کەنیسەی لەشەنگال هەبووە لەوانە :– عێن قەننا , کنووشیا – ئەوەی دووەمیش تا ساڵی ٨١٩ زایینی ئاوەدان بووە لەناوچەکەدا لە باشووری کوردستان .

٠٦٤٠

٠٦٤٠/١٢/٢ لەم رۆژەدا بۆ یەکەم جار ناوی عەرەبی لە شاری مووسڵ نرا . کە ئەمەش لەو کاتەی کە هێزەکانی سووپای ئیسلام بەسەرکردایەتی ئیمامی عومەری کوری خەتاب ، لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی ئەو شارەی داگیرکردو هۆزە عەرەبەکانی لە دوورگەی بیابانی عەرەبی بەرەو شارو رۆژئاوای مووسڵ هێنا.

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە دروستکردنی شاری مووسڵ بۆ چ مێژویەك دەگەرێتەوە .

بەلآم نووسەرو مێژوو نووس و گەرۆکی ناوداری جیهان – زنیفۆن – لە ساڵی ٤٠١ ی پێش زاینی ، ناوی مووسڵی لەوکات دیارکردووە کە پێی دەگوترا – مسیلا – لە نزیك نەینەوا ، کە ئەوان وێرانکرد بوو ... کە خۆی بەو ناوچەیەدا تێپەربوو... ئەو گردەی کە دەکەوێتە رۆژئاوای زێی فوورات ئەوە مووسڵ بوو ... لە هەمان کات – تەها باقرو ، فوئاد سەفەر – لە – المرشد الی موگن الاپار و الحچارە – الرحلە الپالپە ص/١٧ – بۆ تایبەتمەندیەتی شاری مووسڵ ، ناوە عەرەبەکەی دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ٦٤٠ زاینی. لە ناوچەکەدا .

لە هەمان کات لە سەردەمی ساسانیەکان ناسراو بوو بە – نوێ ئەدەشێر – واتە ئەردەشێری نوێ ... بەر لە فتووحاتی ئسیلامی ... مەسیحی و ئارامی – فارس و یەهوودی – جوولەکە – تیانیشتەجێ بووە ... بەلآم دوای ئەوەش ناوی مەجووس گۆرا بەناوی فارس . کە مەجووس ناوزەند کرا ... ئەویش بە زەردەشتیەکان دەگوترا مەجووس و هەروا بە – المیترائیین – واتە – یەزیدیەکان .

لەگەل ئەوەشدا نووسەرو پرۆفیسۆرو مێژوونووسەكان لەنێوان فارس و كور
جیاوازیان نه دەكرد ، ناوی كورد دەهات لەژێر ناوی فارسەكان ، یاخوود
عەجەم — وا دیاریشه كە نیازیان ئەوە بووە ، كە مەجووس و فارس و كور
بوونە ، یاخوود كورد و فارس بەیەكەوە ... بەڵام لە دوای فتووحاتی ئیسلام
، چەندین هۆزی عەرەبی شاری حیجازی سعوودیەی ئێستاو یەمە
لەریزەكانی سووپای ئیسلام بوون ، كە نیشتەجێی دەورووبەری شارو نا
مووسڵ بوون .

هەروا بەر لە فتووحاتی ئیسلامی عەرەب دانیشتووی شاری مووسڵ
دەووروبەری نەبوونە ، تەنیا مەر لەوەرێن و حوشترەوانەكان نەبێت ..
ئەویش لە رۆژئاوای شاری ئێستای مووسڵ و نەیانتووانیووە لە زێی دیجلە
بپەرنەوە هەتا بۆ مەر لەوەراندن ... تاكوو ساڵەكانی شەستی سەدەی بیست
لە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە تەنیا گۆری نەبی یونس و شوورەی ئاشوور هەبوو
كە دانیشتووانەكەی كورد بوونە ، لەگەڵ گوندەكانی كورد . كە دوای
شەستەكان حكوومەتی ئێراق گەرەكی زهوری دروستكردو بەدەیا باڵەخانەو
خانووی بۆ دام و دەزگا حكوومیەكانی لێی دامەزراند .
كە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە ببێتە گەورەترین گەرەك و چەندین گوندو
باخچەو زەوی كورد بەر ئەو گەرەكە بكەوێت ... جگە لەوەش شاری مووسڵ
بەند بووە بەباشووری كوردستان لە هەموو بوارەكانیدا ، بەتایبەتی لە
ئابووری و بازرگانی و كشتووكاڵی . لەناوچە عەرەبەكان كە زۆر دووربووە لە
شارو وولاتە عەرەبییەكان.

كە لەو كات سنوور نەبووە لەنێوان شاری مووسڵ و باشووری كوردستان و
باكووری كوردستان و رۆژئاوای كوردستان ، تاكوو دیاریكردنی سنووری
نێوان ئێراقی دروستكراو لەگەڵ توركیاو سووریا ، كە موسل بەشێك بوو
لەكوردستان نەك لەگەڵ عەرەب .

بۆ نموونە :— گەرۆكی بەریتانی — pdwolf — لە سەدەی شانزەهەمدا
دەڵێ :— گەیشتینە شاری مووسڵ لە دوای پەرینەوەمان بە بەلەم دەركەوت
كە مووسڵ دەكەوێتە وولاتی كوردەكان ... هەروا نووسەری توركی ، چەلەبی
— حاجی خەلیفە — كە موئەریخێكی بەناوبانگی جووگرافی و بیبلۆگرافی بووە
لە سەدەی هەڤدەم لە — جیهان نما — دەڵێ:— دانیشتووانی شاری مووسڵ

کوردن و بەعەربی و کوردی ئاخاووتن دەکەن .
هـەروا – ئـەولیا چـەلەبی – لـە وەسـیەتنامەکەی ج ٤ ل/٧٥ نووسـیویەتی و دەڵێ:– کە کوردستان لە ئەرزەرۆم درێژ دەبێتەوە بۆ موسل و بەغداو بەسرە ... مەبەستیش بەس کوردستان بووە ، لەناو دەووڵەتی عوسمانی . هەروا – کییە – دەڵێ:–
شارە گرنگەکانی کوردستان ... لە تورکیا . دیاربەکر ... لە ئێراق مووسڵ . لە ئێران ئورمییە . هەروا چەندین نووسەرو رووناکبیرو گەریدەی دیکە لە سەر شاری مووسڵیان نووسیووە ، کە بەشێکە لە کوردستان ... وەك :– گەرۆکی فەرەنسی – ئولیفیە کە لە ساڵی ١٧٩٥ سەردانی شاری مووسڵی کردووە ... هـەروا گەریـدەی بـەریتانی – جاکسۆن کـە لـە ١٧٩٧/٧/٢٥ سـەردانی شـاری مووسـڵی کـردووە ... کـە مووسـڵ پایتـەختی جـەزیرەی کوردسـتان بـوو لـە هەرێمەکەدا

٠٦٤١

٠٦٤١/٢/١١ کۆچـی دووایـی سـەرکردەی نـاوداری جیهـان –هرقـل –و گەرانـەوەی قیـرس لەئاوارەیی و دووایی کە هرقلیەکان دەسەڵاتیان گرتەوە دەست و گەیشتنە ئەو بڕووایەی کە پەیمانی ئاشتبوونەوەیان لەگەڵ عەرەب مۆر بکـەن ، دوای ئـەوە قیرس گەراوە شاری ئەسکەندەریەی میسر .
لـە مـانگی /٦٤١/٩ لەگـەڵ شـاندێك لـە مەسـیحیەکان بـەرەو سـەنگەری بابلیلەکان بەرێکەووتن ، لە پێناو گفتووگۆکردن لەگەڵ عـەمرۆ کـوری عـاس ، ئەمـەش بـە هـۆی پالـە پەسـتۆو سـەر هەڵـدانی فتووحـاتی ئیـسلامی بـوو بـۆ ناوچەو هەرێمـەکانی میسر . کە شـاری ئەسکەندەریە لەلایـەن ئەسـکەندەری گەورە لە سالی – ٣٣٢–ی پێش زاینی دروستکرابوو..

٠٦٤٢

٠٦٤٢/٩/١٢ سەرکردەی ناوودارو سەرکردەی نوێی ئیمپراتۆریـەتی بێزەنتـی لـە سـەرەتای دەسـەڵاتی – قنـستانز – کـە یەکـەم هـەنگاوینا بـە لابردنـی سـەرکردەی ناوداری بێزنتی– هرقل – لە دەسەڵات ، کە لـەو کاتـە هێرشـەکانی فتووحـاتی ئیسلامی بەرەو هەرێمەکانی میسر هەنگاویان دەنا .

لـە پێنـاو داگیرکردنـی خـاكو بـە ئیـسلام کردنـی گـەلان و لـە هـەمان کـات داوایـان لـەهێزەکانی سـوپای بێزەنتـی کـرد ، کـە لـە ناوچـەی شـاری ئەسـکەندەریەی میسر بچنە دەرەوە ، بـەپێی پـەیمانی نێوان سـەرکردەکانی عەرەبی ئیسلامو بەرپرسانی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی لە ناوچەکەدا .

٣٠ /٠٦٤٢/١١ وولاتـی کـورد لـە زنجیرە چیاکانی هەمـەدان , شـارەزوور , و ئـەربیل دەسـت پێدەکات و بە رووباری دیجلە لـە دەڤەری جەزیرە لـە مووسڵی ئێستا کۆتـایی دێت .....هەروەك فەزلوللاّ عومەر دووپاتی دەکاتـەوە لـەگەڵ لێکـۆڵەرەوەکان ... کە هەوڵیان داوە بە دوای رەگ و ریشەی نەتەوەیی کورد بچنەوە ... لەوانە توێژەر سۆن – soune – کە نەتەوەی کوردی ئێستا ... کە لە رەگـەزی ئاریین و دەگەرێنـەوە بـۆ میـدیاکان کـە شـاری هەمـەدانیان کردبـوو بـە پایتـەخت و بنکەی دەسەڵاتی خۆیان .

جـا شـاری هەمـەدان ، کـە دەکەوێتـە هـەرێمی رۆژهـەڵاتی کوردسـتانی ژێـر دەسـەڵاتی ئێـران ... ئـەویش لـە دوای مـۆرکردنی پـەیمانی زەهـاو لـە سـاڵی ١٦٣٩ ی لـە نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی و فارسـیدا ... کـە ئـەم شـارە مێژوونووس و لێکۆڵینەوەرانی تایبەت بە لێکۆڵینەوەی مێژووی کۆن ، کۆکن لەسەر ئەوەی کە شاری هەمەدان یەك لەشارە مێژوویە کۆنـەکانی کوردسـتانە ، کە مێژوویەکەی دەگەرێتەوە بۆ زیاتر لە ٩٠٠ ساڵ بەر لە زایین .

هەروا شارێك بووە لـە بنکـە هـەرە سـەرەکیەکانی شارستانیەتی گـەلانی هندو ئەورووپایی و ناوی لە کتابی تەوراتی ئایینی جوولەکەدا هاتووە بە ناوی مادی . ناوهێنانی هەمەدان بۆ یەکەمجار بۆ سەدەی ١١٠٠ بـەر لـە زایین دەگـەرێتـەوە ، کـە لـە نووسـراوەکانی مێخـی تایبـەت بـە شـای ئاشووری تێگـل بلا سـەری یەکەم – ١١١٥ – ١١٠٢ – بەر لە زایین .

ئەمـەش بـە شێووەی ئامیدانـە یـا ئامـدانا ... لـەلای گریگـەکانـەوە بـەناوی ئەکبەتانای دێرین ناسراو بووە .

لە نووسراوە ئەخمیشیەکاندا بە شێووازی هـەکمقانا هـاتووە ... لـە مێـژووی هیرۆدۆتس بە شێووازی ئەلباتان یا ئەلبتانا .

بەڵام بە زمانی میدی ، ئەوا بە شێووازی هانك متانا هـاتووە ... بـەڵام شـاری هەمەدان ناوەکەی خۆی لەناوی خوودی میدیەکانەوە وەرگرتـووە . ئەمـەش لەبەر ئەوەیە ، کە ناوەکەی لە نووسـراوەکانی ئاشووری بەشێووازی ئامدانە

هاتووە کە ئامادانا نیشتگەی میدیاکانە .... مێژوو لاپەڕەکانی خۆی پڕکردۆتەوە لە قوناخە یەك لە دوای یەکەکان لەسەر باری کوردو دوای ئەوە هێزی بەئیسلام کردن و بە عەرەبکردن و داگیرکردن ... بەناوی ئاینی نوێی ئیسلام ، لە ساڵی ٦٤٣ لەلایەن جریری کوری عەبدوڵڵا بەجلی داگیرکراوە و لە مامەڵەی شۆڤینیانەی بەر چاو تەنگ بەردەوامن لە هەموو بوارەکاندا لە هەرێم و ناوچەکاندا .

٣٠ /٠٦٤٢/١١ لە دوای داگیرکردنی ناوچەی شارەزوور , بە تایبەتی شارۆچکەی خورماڵ لە لایەن هێزە چەکدارەکانی ئیسلام بە ناوی بە ئیسلام کردنی دانیشتووانی ناوچەکەو داگیرکردنی لە خورماڵ ... کە پەرستگایەکی ئاییینی زەردەشتی لێبوو ... نەك گردێکی قەڵاکە لە سەر چاوەی کانیاوێك لەلایەنی رۆژهەڵاتی باشووری و راستەوخۆی رۆژهەڵات ، بەرزبوو بە ٩ قوبەی بەرز ، کە بە کۆمەڵگەی کەوانەیی دروستکرابوو لە بەردو گەچ و خشت... کە تاکوو ئێستاش ئەو پەرستگایە لە هەستی دانیشتووانی ناوچەکە دەزرینگێتەوە . لە دوای داگیرکردنی لە لایەن هێزی چەکداری ئیسلام ... کرا بە مزگەووتی بە ئیسلام بووەکان لە هەرێمی باشووری کوردستان .

سەرچاوە :- حدود كردستان الجنوبيه تارخياً و جغرافياً - چاپی دووەم/٢٠٠٥.

٠٦٤٣/١١/١٩ ئیمامی عوسمانی کوری عەفان خەلافەتی ئیسلامی گرتە دەست لە دوای کووشتنی عومری کوری خەتاب لەلایەن - ئەبا لۆلۆە - کە ناوی تەواوی مەیروز بوو ..... لە کاتی دەسەڵاتی ئیمامی عوسمان توانیان کەشتی جەنگی دروست بکرێت بۆ بەرەنگاربوونەوەی سووپای بیزەنتی لەسەر کەنارەکانی میسر و شام . لەکاتی دەسەڵاتی ئیمامی عوسمان توانرا قورئانی پیرۆز لە یەك کتێب کۆ بکریتەوە و چەندین دانەی لێ کۆپی کراوەو ناردرا بۆ پایتەختەکانی دەووڵەتی ئیسلامی ... کە دانە بروا پێکراوەکەی لە شاری تاشقەندی پایتەختی ئازربایجانە ، هەردانەیك لەو دانەیەدا چاپ نەکرێت بەراست نازانرێت لەلایەن دام و دەزگا ئاییینەکانی ئیسلام لە جیهاندا .

سەرچاوە:- مێژووی عەرەبی و جیهان - ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب - دار الشرق - المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية . بيروت / سووريا /٢٠٠٥ .

ئەم نەخشەیە فراوانکردنی دەسەڵاتی عەرەب و ئیسلامە

٦٤٤ز

١/١١/٦٤٤ز هێزە چەکدارەکانی کوردو هێزەکانی سووپای فارس هاووکاری یەکتر بوون ، لە پێناو بەرەنگار بوونەوەو بەرگری کردن لە یەکتر لە سەر خاکی خۆیان . بەهۆی هێرشەکانی داگیرکەری عەرەب بەناوی فتووحاتی ئیسلام لەناوچەکانی شاری دیالە و باکوورو رۆژهەڵاتی شاری کووت و عیمارەو تکریتی ئێستا – ئەو ناوچانە لەو کات دانیشتووانی عەرەبی تیا نەبوو بەهیچ جۆرێك ، تەنیا رەشماڵەکانی مەر لەوەڕێن حووشترەوانەکان نەبێت– کە بەرەو خاکی کوردستان هەنگاویا ننا بەتایبەتیش لەسەرەتا بەرەو شارەکانی ئەهوازو فارس هەنگاویان دەنا .

کە ئەمانەش هەمووی لە ئەنجامی شەڕی خووێناوی لە نێووان هێزەکانی ئیسلام و هێزەکانی فارس بە ناوی فتووحاتی ئیسلامی و توانیان سەرکەوتن بەدەست بێنن ، لە رێگەی کووشتنی بە کۆمەڵی بێ ووێنەی دوور لە ویژدانی مرۆڤایەتی و بە تاڵانکردن و دەربەدەرکردن و ئەنفال و تۆقاندن و سووتاندن ، کە بەو کردەوانە توانیان سەرکەوتن مسۆگەر بکەن.

شایانی باسە کردنە کە بەر لە وەش بەیەك ساڵ عومەر عەزە قەیس لە شاری چەلوانەوە بەرەو ناوچەی شارەزوری باشووری کوردستان هەنگاویاننا بەهێزێکی گەورەی چەکدار .

بەڵام نەیتووانی ناوچەی شارەزور داگیر بکات ، بەڵام بۆجاری دووەم بەهێزێکی گەورەتر بە سەرکردایەتی عەتەبە فرقەد روویکردە ناوچەی شارەزورو لە ئەنجامی شەڕیکی خوێناوی تووانی ناوچەکە داگیر بکات لە رێگەی ناشیرنترین کردەوە ،کە لەو داگیر کردنەش نەیانتووانی بەتەواوی لەناوچەکە بمێننەوە بەهۆی بەرگری کردن لە ناوچەکە لەلایەن جەماوەری کوردی ناوچەکە .

شایانی باسە کە هەر لەو رۆژە خەلیفە عوومەری کوڕی خەتاب کۆچی دوایی کرد ، کە خەلیفەی دووەمی ئیسلام بوو، لە دوای ئەبووبەکری سەدیق .

شایانی باسە کە لە سەردەمی خەلیفە عوومەر مێژووی کۆچی دانراوە... شاری تکریت بەر لە هاتنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ناوی ئەو شارە سەلاحەدین بووە ، بەڵام بەهۆی بەتورککردن ناوی لە شاری سەلاحەدین گۆڕاوە بۆ شاری تکریت . واتە توورکی ، کە ئێستاش تکریت و سەلاحەدینیشی پێ دەگووترێ لە ئێراق .

٠٦٥٦

٠٦٥٦/٣/ کووشتنی خەلیفەی ئیسلام عوسمانی کوڕی عەفان لە تەمەنی ٣٥ ساڵیدا ، کە ئەو تووانی قورئانی پیرۆز یەك خات لە کتێبێکی پیرۆزی ئاینی ئیسلام ، کە بەدەستەکانی خۆی نووسیوویەتیەوەو بەراست ترین قورئان دادەنرێت و دەستنووسەکەی ئێستا لە شاری تاشقەندی پایتەختی کۆماری ئۆزبەکستانە ، کە بۆتە سەرچاوەی بەچاپگەیاندنی قورئانی پیرۆز لە جیهان .

هەروا لە دوای لێکۆلینەوەیەکی وورد دەرکەوت کە خەلیفەی ئیسلام عوسمانی کوڕی عەفان لە ناو ماڵەکەی خۆی تیرۆرکرا ، کە سێیەم خەلیفەی ئیسلام بوو ، لە کاتی دەسەڵاتی ئەو تووانی توونس و جەزائرو مەراکش و ئەندەلوس و دوورگەی قووبرس و دوایی بەرەو ئێراق بخاتە ژێر دەسەڵاتی ئیسلام.

٠٦٥٦/٧/ لە دوای رێکنەکەووتن لە نێووان ئیمامی عەلی و معاویە لە سەر بیروو بۆ چوون

و دەسەلات بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی نێووانیان و بەردەوام بوونی ئەو
دوژمنكاریە لەنێووانیان. لە و بەشە ئێراقەی ئەوكات ، كە لە رێگەی بـ
ئیسلام كردن و فتووحاتی ئیسلامی كەووتە ژێر دەستیان لە باشووری
ئێستای ئێراق ، وەك پارێزگاكانی ئێستای نەجەف و كەربەلا و قەزای
كووفەدا .

٠٦٦١

٠٦٦١/١/٢٤ لە كاتی نووێژی نیووەڕۆ ئیمامی عەلی بەدەستی عەبدولرەحمان كوری ملجـ
– شەبیب – تیرۆركرا ، لە شاری كووفە لە رۆژئاوای پارێزگای بابل – حلـ
– لە باشووری ئێستای ئێراق ئەویش لە ئەنجامی دژایەتی كردنی لەگەا
بنەماڵەی معاویەدا .

٠٦٦١/٥/١٧ حەسەنی كوری عەلی دەستی لە خەلافەت هەڵگرت و بۆ معاویەی كوری ئەبو
سفیان ... كە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە خەلافەت گوواستراوە بۆ نەوە
ئەمیە ... ئەویش بە گەیشتنیان بەو ئاواتەی كە چاوەروانی بوون و لەپێناو
هەولیان بۆ دەدا .... ماوەی دەسەلاتی ئەمەویەكان لە ٥/١٧ تاكو
٦٨٣/٨/٣٠ بەردەوام بوو ، ئەویش بە دوو قۆناخ تێپەربوو كە :
١– ماوەی دەسەلاتی سفیانیەكان :– ئەو ماوەیەش كە دەسەلاتی خەلافەتیا
گرتە دەست ، كە معاویەی كوری سفیان و كورەكەی یەزید ... كە ئەم قۆناخ
ماوەی ٢٣ ساڵ بوو لە دەسەلاتداریەتیان .
٢– ماوەی دەسەلاتی مەروانیەكان :– ئەم ماوەیەش خەلافەت گوواستراوە
مەروانی كوری حەكەم ، تاكوو مەروانی كوری محەمەدی كوری حەكەم ،
دوا خەلیفە بوو لە نەوەی ئومیە كە ماوەی دەسەلاتەكەیان ٦٤ ساڵ بوو
٧٨٣/٨/٣٠ تاكوو ٧٤٩/٨/٢٠ . لەژێر دەسەلاتی ئەمەویەكان سنوور
جووگرافی لە دەریای ئەتلەسی تاكوو سنووری چین فراوان بوو .
لەگەڵ ئەوشدا دەسەلاتەكەیان بەرەو كزی هەنگاوی دەنا بەهۆی شۆرش
راپەرینە ناوخۆییەكانی ناو دەسەلاتی ئەمەویەكان و یاخی بوون لە
دەسەلاتەكەیان ... كە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە پایتەختی دەسەلاتەكەی
لەشاری كوفە بگوازنەوە بۆ شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا .

لـەو کاتەشـدا ئیمـامی عـەلی پایتـەختی دەسـەڵاتەکەی لەشـاری مەدینـەی سعوودیە گوواستنەوە بۆ شاری کوفەی ئێستای ئێراق .
دوای ئەوە خەلافەت بەرەو هەڵووەشاندنەوە هەنگاوینا بۆ شانشینی میراتی ، بەتایبەتی لەلایەن ئەمەویەکان ، کە لەباوك بۆ کورەکەی یاخوود لە یەکێك بۆ دوانی دیکە یاخوود زیاتر ... هەروەك عەبدولمەلك کوری مەروان ئەنجامیدا . لەگەڵ چەندین کاری دیکە لە بواری کۆمەڵایەتی وئابووری و بازرگانی ، جگە لەهەڵوویێست و خواستی ئاینی لەدەسەڵاتی ئیسلامدا .

سەرچاوە:– ئتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان / ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية . بيروت / سووريا /٢٠٠٥

٠٦٦٥

٠٦٦٥/٣/٢٤ بۆ یەکەم جار تورکمان گەیشتنە ناو خاکی ئێستای ئێراق لەو کاتەی کە عوبێدوللای کوری زیاد کە والی خۆراسان بوو .... ئەویش ژمارەیان نزیکەی ٢٠٠٠ هەزار کەس لە تورکمانی خەزەر دەبوو بە چەکدارکردنیان لە ریزی سووپاکەی لەپێناو بەرگری کردن لەبەندەری بەسرە لە باشووری ئێستای ئێراق .
هەروا فەزلی کوری یەحیای بەرمەکی ، کە والی خۆراسان بوو دوای عوبیدوڵلا لە ساڵی ٧٥٦ نزیکەی ٢٠٠٠٠ هەزار تورکمانی هێنا ئێراق و نیشتەجێی کردن – لەحەربیە – ی تەك شاری بەغدا ، لە دوای پەرەپێدانی شاری بەغدا لەلایەن خەلیفەی ئیسلام ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە شارەکەدا .
ئەمەش سەرەتای نیشتەجێ بوونی تورکمان بوو لە ئێراق و کاردانەوەی لە سەر بوارە جیاجیاکانی دانیشتووانی رەسەنی ئێستای ئێراق ... کە ئەمەش هۆکارێکی بنەرەتی بوو بۆ پتەوکردنی ئاینی ئیسلام ، لە پێناو داگیرکردنی خاکی گەلان ، بەتایبەت خاکی کوردستان لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە بواری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

سەرچاوە:– سنووری کوردستانی باشوور – مێژوویی و جوگرافی ل/٢٩٠، ئەلرەقیب یوسف چاپی دووەم /٢٠٠٥ .

٠٦٧٧

٠٦٧٧/٧/١ کۆچی دوایی خاتوو عائشەی کچی ئیمامی ئەبووبەکرو خێزانی پێغەمبەر دروودی خوای لە سەربێ .

٠٦٨٠

٠٦٨٠/١٠/١ ئیمـامی حووسـێنی کـوڕی ئیمـامی عـەلی ، لـە ئـەنجامی دووژمنایـەتی بنەماڵەکەی لە گەڵ بنەماڵەی یەزیدی کوڕی مەعاویە تیرۆر کرا لە شاری ئێستای کەربەلا ، لە باشووری ئێستای ئێراق .

٠٦٨٤

٠٦٨٤/٨/١٨ دوای کووشتنی حوسێنی کوری ئیمامی عەلی ، بزووتنەوەی – تەوابین – پێك هات – واتە تۆبەکار – بەسەرکردایەتی سوولیمان سەرد خوزاعی ... ئەویش لەپێناو وەرگرتنەوەی حەقی حوسێنی کوری ئیمامی عەلی ... ئەم بزووتنەوەیەش رووی لە هەرێمی جەزیرە کردو هەوڵی ئەوەیاندا ، کە لایەنگری زۆر بۆخۆیان کۆبکەنەوە ، کە دانیشتووانی ناوچەکە کوردبوون ... بۆماوەی چوار ساڵ لەناوچەکە مانەوەو لایەنگریان بۆخۆیان پەیداکرد ، بەتایبەتی لەناو دانیشتووانە کوردەکان ... بەڵام ئەمەویەکان سووپایەکی زۆریان پێکهێناو هێرشیان کردنە سەریان و لە ئەنجام ئەم بزووتنەوەیە هەرەسی پێ هێنرا لە شەڕێکی دژوار لە – عێن وردە – لەهەرێمی جەزیرە لەباکووری کوردستان.

<u>تێبینی :–</u> هەرێمی جەزیرە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای کوردستان... کە هەرێمێکی کوردستانە بۆیە پێی دەوترێت جەزیرە .

چونکە دەکەوێتە نێوان هەردوو زێی دیجلەو فوورات لە سەر رووی شاری سەلاحەدین – تکریت – تا سەرچاوەکانی هەردوو رووبار یەك دەگرێتەوە ... کەلە هەرێمی جەزیرە کورد لەناوچەکانی سەروو نیشتەجێ بوونە بەتایبەتی لە بەشەکانی خۆرهەڵات و باکووری خۆرهەڵات ، بەر لە عەرەب و نەتەوەکانی دیکە ... ئەم هەرێمەش چەندین قەڵاو شوورای تێدایە لەوانە :– نەسیبین – دارا – حەسەن کێف – ماردین – ئۆرفە – دیاربەکر – ئەرزن ، لە ناو خاکی کوردستاندا .

٠٦٨٥

٠٦٨٥/٤/١ كۆچی دووایی یەزیدی كوڕی معاویە و لە دووای خۆی كوڕەكەی جێگەی گرتەوە... شایانی باسە ئەو بنەماڵەیە لەگەڵ بنەماڵەی ئیمامی عەلی ، هەر لە سەرەتاوە تا كۆتایی دووژمنكاریان بەردەوام بووە ، لە باشووری ئێراقی ئێستا لە سەر بیروو بۆ چوون و دەسەلاتی دەوڵەتی ئیسلام .

٠٧٠٥

٠٧٠٥/١/٢ عەبدولمەلیك كوری مەروان دراوی زێری چاپكرد لە شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا بەناوی – دینار – كە بازنەكەی واتە قەوارەكەی – ١,٩–سم بوو . كە لەسەری نووسرابوو – الله احد الله الصمد لم یلد ولم یولد .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەكردنی سەیفەدین كاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمیة لوسائل التعلیمیة – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٠٧٠٥/١٠/ كۆچی دووایی عەبدولمەلیكی كوڕی مەروان ، لە سەردەمی خەلافەتی ئەو دەوڵەتی ئیسلام ، كە تووشی چەندین دابەش بوون هات بەهۆی لێك ترازانی هەلوێستی بەرپرسانی ئیسلامی لە پەرەسەندن و پێشكەووتن و گەشەكردنی باری كۆمەلایەتی و رووبەروبوونەوەی بیری زانستی و رۆشنبیری لە ئاستی زیاتری زانیاری لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاكانی ژێر دەسەلاتی ئیسلام .

٠٧٠٨

٠٧٠٨/١١/ دامەزرێنەری بنەماڵەی – بەرمەكی – لەم رۆژەدا خالید بەرمەكی لەدایك بووە ... كە یەكەم كەسیش بووە بۆتە ئیسلام لەو بنەماڵەیەداو دژی ئەمەویەكان رەفتاری كردووەو یارمەتی دەری دامەزرێنەری دەووڵەتی عەباسی بووە ... هەروا بۆتە یەكێك لەسەركردەو پیاوانی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی و هاوكاری بووە لە بەهێزكردنی لایەنگیرانی لە پێناو پتەوكردنی دەسەلاتی عەباسیەكان . دوای مردنی خالد بەرمەكی لەساڵی ٧٧٩ یەحیای كوری جێگەی باوكی گرتەوە لە خزمەتكردنی دەووڵەتی عەباسی لەهەموو بوارە جیاجیاكان .

جێگــەی ئامــاژە پێكردنــە كــە بەرمەكیــەكان بنەماڵەیــەكی كــوردی نــاوداری كوردســـتان و عــەرەب و جیهــان بوونــە ... ووشــەی بەرمــەكیش نازنــاوێكی ئاینیــە... روونــاكبیرو فەیلەســوف و نووســەری كــورد –خەلــەكان – خــاوەن كتێبی – وفیات الاعیان و انبا و أبنا و الزمان – دا دەڵێ :–

بەرمەكیــەكان لــە هــۆزی – زرازی – كوردینــە . هــەروا زۆر لــە نووســەرو فەیلەســوفەكانی پێــشوو گووتویانــە كــە بەرمەكیــەكان فارســن . بــەڵام ئــیبن خەلەكان دەڵێ :– ئەوە كارێكی سەر سوورهێنەر نیە ، كە هۆكارێكی ئەوە بێ كــە بنەماڵەیــەكی كــوردی نیــە ... لەبــەر ئــەوەی ووشــەیەكی نەتــەوەیی نیــە و بەرمەكیەكانیش – فارس و ئاگر پەرست بوونە ... كە ووشەی فارسی مانای ئەوەیە كە ووشەیەكی رامیاری و ئاییینیە .

لە بەر ئەوەی كە كورد خاوەن دەسەڵات بوونە لە باشووری رۆژئاوای ئاسیا ، بەر لە سەدەی شەشی پێش زایین ... بەتایبەتی لەكاتی دەسەڵاتی میدیاكان كــە فــارس ســەربەو ئیمپراتۆریەتــە بوونــە ... ئەمــەش بــەردەوام بــووە لەســەردەمەكانی – ئەرشــاكیین و ساســانیەكان و تــاكوو دەركــەووتنی ئــاییینی ئیــسلام . كــە كــورد و فــارس بریــەی پــشتی ئیمپراتۆریــەتی میدیابوونــە ، كــە هــەڵگری بــروای ئــاییینی زەردەشــتی بــوون . هــەر وەك موئــەریخی یۆنــانی – هیرودۆت – باس لە هێرشەكانی ئەخمینی دەكات و دەڵێ:–

پیاوە ئازاكانی كورد لە شەڕی – كوگمیلا – لە نزیك شاری هــەولێر لــە ساڵی ٣٣١ بــەر لــە زایین لــە نێــوان دارای سێیەم و ئەسكەندەری مەكدۆنی روویداو سەركەووتنیان بەدەست هێنا لەم شەڕەدا و ئەسكەندەر كوژرا .

زۆر لە نووسەرو رووناكبیرو رۆژهەڵاتناسەكان باس لەوە دەكەن كە فارس بەر لــە كــورد خــاوەن نەتــەوەو خــاك بوونــە ... بــە تایبــەتی عــەرەب لــەدوای دەركەووتنی ئاینی ئیسلام و لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی ... باسكرا كە ووشــەی فــارس مانــای رامیــاری و ئــاینی و رۆشــنبیری دەگەیــەنێ ، نــەك نەتەوەیی ... لە بەر ئەوەی دەركەوتنی ووشەی فارس – لە تێكۆشەر یا وەك ئەمرۆ پێشمەرگە هاتووە .

دوای ئــەوە ئــەم ووشــەیە و فــارس لــەدوای كۆتاییــەكانی هــەرەس هێنــانی ئیمپراتۆریــەتی میــدیا دەركــەوتوون ... كــە دەســەڵاتی میــدیاش دەســەڵاتێكی

کوردی بووە ... کە فارس و کورد نەوەی میدیاکانن و لە نـژاد ئارین ، بەر لـەو دیاریکردنەش فارس و کورد لێك جیانەبوونە لەهەردوو لایـەنی نیشتیمانی و نەتەوەیی و ئاینیدا ... کە ئەمەش بەڵگەیەکی دروستە لەهـەموو بوارەکـان بـە پێی پێپەربوونی قۆناخەکانی مێژوودا .

بەڵام لەدوای کۆتایی هاتنی دەوڵەتی میدیاو دەرکەووتنی ئاییینی جوولەکەو مەسیح ... بە تایبەتی ئاییـنی ئیسلام باری جیهان بە تایبەتی لە کیشووەری ئاسیا ورۆژهـەڵاتی ناوەراست چـەندین گۆرانکـاری بـەخۆوە بینی و چـەندین لایـەن لێـك تـرازان ، بەتایبـەتی لـەبواری نەتـەوەیی و نیـشتیمانی و ئـایین لـە ناوچەو هەرێمەکاندا .

٠٧١٨

٠٧١٨/٨/٣ دوای ئەوەی کە عـومری کوری عەبدولعـەزیز دەسـەڵاتی گرتـە دەسـت و دراوی ئەمـەوی چـاپکرد بـەناوی – دینـار – لەشـاری دیمەشـقی پایتـەختی ئێـستای سـووریا و پایتـەختی دەسـەڵاتی ئەمەویـەکان ، کـە قـەبارەی –٢–سـم بـوو ... لەپێناو بووژاندنەوەی ژێرخانی ئابووری و بازرگانی لە ژێر دەسەڵاتەکەیدا .

سەرچاوە :– ئەتلەسی عەرەبی و جیهان – ئامادەکردنی – سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية – بيروت – سووريا /٢٠٠٥ .

٠٧٢٠

٠٧٢٠/٢/٩ هەشـتەم خەلیفـەی ئیـسلام لـە بنەماڵـەی ئەمەویـەکان عەبدولعـەزیز کۆچـی دوایی کردووە .

٠٧٢٤

٠٧٢٤/١/٢ نۆیەم خەلیفە لە بنەماڵەی ئەمەویەکانی ئیسلام یەزیدی کوری عەبدولمەلك کۆچی دوایی کردووە.

٠٧٤٣

٠٧٤٣/١٠/٢ هونەرمەنــدو مۆزیکـا ژەنــی کـورد – ئیـسحاق ئیـبراهیم مووسلی – لە شاری کوفەی باشووری ئێستای ئێراق لە دایك بووە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە لە ئایین جوولەکەیەکی کورد بووە لە باشووری کوردستان و بۆتــە ئیــسلام ... لــەو ســەردەمدا بــەناوبانگترین گـۆرانی بێـژ بـووەو لەهـەمان کـات وانـەی مـۆزیکی گووتۆتـەوە بـەئامێرەکانی ئـەو کـات . بـەهۆی توانـای گـۆرانی و مۆزیکـا و دەرکـەوتنی کەسـایەتی بـەهۆی ئـەم بـوارە ... بۆتـە هاورێی مەهدی و هارونە رەشید ، کە هـەردووکیان خەلیفـەی عەباسـی بوونـە ... ئەم کەسایەتیە لەکارە هونەریەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ٨٠٣/١٢/٢٠ لەشاری بەغدا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :– الموسوعه العربیه ٤/١ .

٠٧٤٥

٠٧٤٥/١٠/٣ ئەمەی خوارەوە دەقی راسپاردەکەی – ئیمامی ئیبراهیمی عەباسیە بۆ ئەبوو موسلمەی خۆراسانی :–

ئەی عەبدولرەحمان :– تۆ پیاوێکی لە ئێمـەی لـە بنەماڵـەی پێغەمبـەری – د.خ – بۆیە راسپاردەکانم وەربگرەو بیپارێزە ... سەیری ئـەو بـەرەی راسـتت بکـە ، کـە خۆرهەڵاتـە . خەلافەتایـەتیان بکـە و چارەسـەری کێشەکانیان بکـە . خـوا دەزانێت ئەم هەوڵەمان بیّ ئەوان تەواو نابیت .

سەیری بەری – رەبیعـە – بکـە فـەرمان و داواکانیان بزانـە . سـەیری بـەرەی – مزر – یش بکە ... کە ئەوان دووژمنـی سـەرەکی و نزیکـی بنەماڵەکەتن . بۆیە

گوومانت لە هەرکەسێکیان بوو بیانکووژەو لێیان بدەو ئەگەر توانیشت مەهێڵە لە خۆراساندا یەکێك بە عەرەبی قسەبکات .
تەنانـەت ئەگـەر منالێکیان گەیشتە تەمـەنی پێنچ ساڵی بیکووژە . ... هـەروا سەرپێچی – سوولەیمانی کوری کەسیری خوزاعی – مەکە . گـەر لەگەلێشیدا نـەگوونجایت و تووشـی کێشەیەك بوویت. بەڵام بیگـەرێرەوە . مەبەسـت لـەوە نیە کە ئەبوو موسلم لە بنەماڵەی پێغەمبەر بووبێت .

سەرچاوە :– تەبەری – تاریخ الامم و الملوك /١٤/٦ – ١٥ .

٠٧٤٧

٠٧٤٧/٦/٩ ڕووداوەکانی دەسـەڵاتی بنەماڵـەی ئەمـەوی ئیسلامی لـە بـوارە جیاجیاکان بەرەو پێشبردنی باری دەسەڵاتی ئاینی ئیسلام ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی لێك ترازانی بیروو بۆچوون و هەڵوێستو بروای جیا لـە ئاینی ئیسلام ، کە بەشێووەیەکی فـەرمی کـەرت بـوونی ئـەو ئایینـە بـەدوو مەزهـەبی شیعەو سووننە لەو رۆژەدا دەستی بەتەشـەنە کـردن کـرد لەسـەر خاکی خوراسان و داوا کردنـی بنەماڵـەی هاشـم ، کـە نـزیکترین بنەماڵـە بـوون لـە پێغەمبـەر دروودی خوای لە سەر بێت بەدیاریکردی گونـدی – حەمیمـە –ی باشووری دەریای مردو– بحر المیت – لەسەر رێگای کاروانی حاجیەکان کە ئەنجامی بووە هـۆی بـەرپابوونی شۆرشـی دەسـەڵاتی ئەمـەوی بەسـەرکردایەتی ئـەبوو مووسلمەی خوراسانی بە سەرکەوتنی بە سەر مەروانی دووەم .
کە – مووسلمەی خوراسانی لە نژاد کورد بووە – ئەم شەڕە پـەرەی سـەند لە فەلەستین و حوومس و ناوچەکانی دیکە . ئەویش بە هـۆی گوواسـتنەوەی دەسـەڵاتی بـۆ– حـران – لەلایـەن مـەروانی دووەم کـە لـەو رۆژە مەزهـەبی شـیعەو سـووننە سـەری هەڵـدا لـە دووژمنکاریـەتی نێووانیـان . کـە تـاکوو ئێـستاش لـەجیهانی ئیـسلامی بەتایبـەتی لـە ئێـران و ئێـراق و سـووریاو چەندین جێگەی دیکە وەك ئەفگانستان و پاکستان.
لـە مـاوەی سـەر هەڵـدانی ئـەو دوو مەزهەبە تـاکوو ئێـستا بەسـەدا شـەڕی دژوارو خووێنـاوی لە نێووانیانـدا بـەرپابووە ، بە تایبـەتی لـە ئێـراق ، کـە تـاکوو تـەوواو بـوونی ئـەو مێژوونامەیـە . شـەڕی نێووان شیعەو سووننە

بەشـێووەیەکی نافـەرمی بەردەوامــە ، بـە تایبـەتی لـە دوای رووخانـدنی
دەســـەلاتی رژێمـــی بەعـــسی ئیـــسلامی ســـووننە لـــە ئێـــراق لـــە رۆژی
٩/٤/٢٠٠٣دا.

٠٧٤٩

٠٧٤٩/٨/٢٠ عەباسـیەکان بـەهۆی کۆمـەلێ نهـێنی و لـە سـایەی ئازایـەتی کەسـایەتی ناوداری کـورد ، ئـەبوو موسـلمەی خۆراسـانی ، بوونەتە دەسـەلاتدار .... ک پادشـای هـەموو ولاتـی ئیـسلام بـوون .....کـە یەکـەم جـار پایتـەختی شارۆچکەی کوفەی باشووری ئێستای شاری بەغدا بووەو دوایی پایتەختی گوواستەوە شاری بەغدا .

یەکـەمیان عەبـدوللای کـوری محەمـەد :- عەباسـی سـەفاح - هاتنـە سـەر دەســـەلاتداو لەســالی ١٢٥٨ بـــە کـــووژرانی - موعتەســـەم کۆتـــایی بـــا دەســـەلاتەکەیان هـات .... واتـە ٥٤٤ سـال عەباسـیەکان دەسـەلاتدار بـوون لەسـەر ولاتـی ئیـسلام .... لـە نـاوەرۆکی مێـژوو نامەکـە باسـی چۆنیەتی کووشـتنی ئـەبوو موسـلمەی خۆراسـانی کـراوە ، لەلایـەن خەلیفـە ئـەبوو جەعفەری مەنسوور لەناو دیوەخانەکەی خۆیدا لەشاری بەغدا .

٠٧٤٩/٨/٢٠ لـە ٢٠/ ٧٤٩/٨ بـە کۆتـایی هـاتنی دەوولـەتی ئەمـەوی و دەسـت پێکردنـی دەســـەلاتی دەوولــەتی عەباســی ... ئــەویش لــە دوای ســەرکەووتنی داوای عەباسیەکان لە بنەرەتدا هاوکار بوون لەگەل داوای -آل البیت- واتە خەلیفە و ئیمامـەکانی ئـاینی ئیـسلام ... لـە دوای کۆچـی دوایـی پێغەمبـەر -د.خ - ئەمـەش بـووە هۆکـاری ئـەوەی ، کـە عەباسیەکان توانیـان سـەرکەوتنەکان بگـوونجێنن لەگـەل ئاواتـەکانیان و بـە دامەزرانـدنی دەوولـەتی عەباسـیان راگەیانـد لـە شـاری کوفـە ، کـە بنکـەی سـەرەکیان بوولـە رۆژانـی یەکـەمی خەلیفەی یەکەمی ئەبوو عەباسی ئەلسەفاح .

دوای ئـەوەش خەلیفـەی دووەمـی عەباســی -ئــەبوو جەعفــەری کــوری مەنسوور- لە شاری بەغدا ، کە لـەو کاتـە وەك گوندێکی گـەوورە بـوو ... بە هەولی ئەو شاری بەغدا توانی ئاوەدان و بووژاندنەوە و گەشە کردنێکـی بـەر چاو بە خۆوە ببینیٌ لـە نێوو شـارەکانی جیهـان... کە ئـەو کـات لـە شێووەو

شێووازێکی شارستانی خۆی دەرخست ، بەهۆی بوونی شووێنەواره مێژوویيەکانی بابل و حەزەر و هەولێر ونەمردو چەندین جێگەی دیکە لە وولاتی نێوان دوو زێ ... میزۆبۆتامیا لە ناوچەکەدا .

دوای ئەوە سنووری دەوولەتی عەباسی زۆر فراوان بوو لە سەردەمی هارونە رەشید ، کە لە رۆژهەلاتی هندستان و چووە ناو چوار چێووەی ناوچەکانی رۆژهەلات وەك ، ئێرانی ئێستاو و ئەفگانستان و سنە و خوارزم و دوواوەی زێی دوورگەی عەرەبی لە باشوورو باکووری ئەفەریکیا ، جگە لە وولاتی مەغرب ... دوای ئەوەش دەوولەتی – ئەدارسە – هەروا فراوان بوویەرەو رۆژ هەلات و باشوری دەریای ناوەراست و، هەروا دوورگەی قووبرسی و رۆدس و گریت و سقلیه و بەرەو باکووری وولاتی کەرەج و قەوقازو رۆژهەلاتی دەریای رەش هەنگاوینا لە کێشووەرەکەدا .

ئەم نەخشەیە فراوان بوونی دەسەلاتی عەرەب و ئیسلام دیار دەکات لە داگیر کردنی خاکی نەتەوەکان . و دەر چوون لە دوورگەی بیابانی گەورەی عەرەبی ...؟...!.

کە لەو کاتیش شاری بەغدا بووە مەلبەندی بازرگانی وژێرخانی ئابووری و بازرگانی دەوولەتی عەباسی و کاریگەری مەزنی لە بەهێز بوونی ئەو

دەسـەلاتە هـەبوو ، لـە هـەموو بوارەکـان لـە سـەردەمانی زێرینـی دەوولـەتی عەباسـی ، لـە سـەردەمی خەلیفەکانی ئاینی دەستی پێکرد ، یەك لـە دوای یەك لە سەرەتای دەوولەتی عەباسی تاکوو ناوەندی دەسەلاتی مەئموون لە سەر دەوولەتەکەدا .

دوای ئـەوە دەوولـەتی عەباسـی بـەرەو کزبوون هـەنگاوینا ، ئـەویش بـەهۆی سەرهەلدانی وویلایەتی بچووك لەلایەن پێکهاتەی نوێ ، وەك تورك و مەگۆل و فارس و هنـدی و، بـەردەوام بـوون تـاکوو کـەووتنی پایتـەختی دەوولـەتی عەباســی ، کــە شــاری بەغــدا بــوو لەســەر دەســتی مەگۆلــەکان لــە ١٢٥٨/١/٨دەوولەتی عەباسی رووخێنرا .

سەرچاوە :– ئەتلەسی عەرەبی و جیهان – ئامادەکردنی – سەیفەدین کاتب – دار الشرق – ا لمؤسسة العلمیة لوسائل التعلیمیة – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٠٧٤٩/٨/٢٠ لەو کاتـەی کـە سـەردەمی دەسـەلاتی عەباسیەکان بـوو ، لـەم رۆژەوە دەستی پێکـردوو بـەردەوام بـوو تـاکوو سـالی ٨٤٦ ... کـە دیاردەیـەکی سـەیری شارستانی لـەناو دانیشتوواندا پەیدا کـرد ، بـە تایبـەتی لـە ئێـراق . کـە ئـەم خێزانە عەرەبانەی بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی روویان لە وولاتی نێوان دوو رێ – میزۆبۆتامیـا – کردبـوو ..... لـە ٣٧ خـەلیفـەی عەباسـی تـەنیا سێ خەلیفە لە دایك و باوك عەرەب بوون .

ئەوانیش – ئەبوو ئەلعەباسی سەفاح – مەهـدی کوری مەنسوور – محەمەد ئـەمین هارونــە رەشـید – ئـەوانی دیکـە باوکیـان عـەرەب و دایکیـان لـە دانیشتووە رەسەنەکانی ئێراقی ئێستا بوونە . وەك کوردو فاس و ئارامی لە وولاتی نێوان دووزێ .

کە ئەمەش هۆکاری بەهێزبوونی جێ پێگـەی عـەرەب بـووە لـە فراوانکردنی سـنووری جـووگرافی ، ئـەویش بـە داگیرکردنـی خـاکی گـەلانی دیکـەو نیـشتەجێ بوونییـان لەسـەر ئـەو خاکـە ، ئـەویش بـە زەبـری شمـشێرو تۆقاندنی دانیشتووانی رەسەنی وولاتی نێوان دووزێ لە هەموو بوارەکاندا ... مێژووی روادوەکانیش شاهدن لە شایەتی دان لەسەر راستیەکان .

٠٧٤٩/٩/٢٣ بـە هـۆی بـاری نـا لـە بـاری ژێـر دەسـەلاتی ئەمەویـەکان بـە تایبـەتی بـە بلاو بوونـەوەی نەخۆشی تـاعوون و لـە ناوچوونی زۆربـەی خـەلك ، لـە ئـەنجامی برسـیەتی و هـەژاری و لێـك ترازانـی پەیووەنـدی کۆمەلایـەتی بـووە هۆکـاری سەرەکی لە کەووتنی دەوولەتی ئەمەویەکان.

٠٧٤٩/١٠/٢٩ هێزە چەکدارەکانی کورد ، یارمەتی هێزەکانی سووپای خەلیفە مەروانیان دا . دژی سلێمان که رووی کردبووە کوردستان و نەدەچووە دەرەوە .
شایانی باسە خەلیفە مەروان دایکی کورد بووە ، کە لە کاتی خۆی باوکی والی بووە لە کوردستان . کە لەو کاتیش لە کوردستان لە دایک بووە ، لەپاش باوکی بەرپرسیاریەتی والی گرتۆتە دەست لەسەر دوورگەی ئەرمینیا لە ناوچەی شاری ، دوای ئەوە خەلیفە مەروان بەیارمەتی کورد دژی خەلیفە ئیبراهیم جەنگاوەو دووایی بەرەو شام هەنگاوینا بەرەو بەعلەبەگ و شام ، کە بووە هۆی ئەوەی کە هێزەکانی خەلیفە ئیبراهیمی بەزاندو چووە ناو شاری دیمەشق لە شام و دەسەلاتی خەلافەتی راگەیاند لە هەرێمی شامدا .

٠٧٤٩/١٠/٣٠ لە ئاکامی بەردەوامی شەڕی ناوچەی کووفە لە نێوان هەردوو مەزهەب نوێی شیعەو سوونەی ئیسلام ، کە کەووتە ژێر دەستی شەرکەرەکانی ئیسلام ، بە هۆی دەروازی کوڕی عەباس بووەو بە باوکی عەباس خەلیفەی ئیسلامی ئەمەویەکان لەناو چوون و ئالای سپی مەزهەب سوونە ، بەرە بەرە دەهاتە خوارێ و ئالای رەشی مەزهەب شیعە بەرزدەکرایەوەو شۆرشەکە بەردەوام بوو تاکوو گەیشتە رۆژ ئاوای زێی گەورەو رۆژئاوای شاری بەغدا.

٠٧٥٠

٠٧٥٠/٨/٨ پایتەختی ئیسلام ماویەکی کەم لە شاری مەککە مایەوە ، بەهۆی بەرپابوونی شەڕیکی خووێناوی و کۆتایی هێنان بە خەلیفەکانی سەدری ئیسلام . لەلایەن ئەمەویەکان و دامەزراندنی زنجیرەیەك لە ئیمپراتۆریەتی خەلافەتی عەرەبی بە ناوی ئەمەوی لە هەرێمی شامدا .
هەروا دەسەلاتی ئەوانیش زۆری نەخایاند لەلایەن بنەماڵەی عەباسیەکان بەهاوکاری گەلانی دیکەی غەیرە عەرەب لە دانیشتووانی کوردی باشوورو فارس ، لە ئەنجامی شەڕیکی سەختدا لە سەر زێی بادینان لە خووارەوەی مووسڵ لەناو بران و ئیمپرتۆریەتی خەلافەتی عەباسی دامەزراو پایتەختی لە شام گواستراوە بۆ شاری بەغدا لە نزیك کەلاوەکانی تەیسفوونی

پایتەختی ساسانیەکان . کە باو باپیرانی ساسانیەکان بەر لە سەدەیەك رووخاندبوویان.
شایانی باسە هێنانی پایتەختی خەلافەتی عەرەبی ئیسلامی عەباسی بۆ بەغدا بەپێی دەیا نەخشەی داریژراوو، واتە راستەوخۆ بۆ لای خوواروی شوێنی دێرینی خاك و ژیانی كوردو بەكردەوە كوردی خستە ژێر تینی گووشاری رووبەرووی بەردەوامی عەرەب و تەعریبکردن .
چونکە هیچ نەتەوەو دەووڵەتێکی دیکەیان لە نێووان نەبوو، هەم خۆیی و هەم نیشتمانکەی بوونە لە مبەرێکی مرۆیی و خاکی لە نێووان هۆزەکانی عەرەب ، لەلایەك و گەلانی فارس و ئەرمەنی و بێزەنتی لە لایەکی دیکەوە...
لافاوی بەخووری عەرەب ، کە لە ماوەیەکی کورتدا خوارووی میزۆبۆتامیای گرتەوە.
بەڵام نەیتووانی لە بنارەکانی چیای زاگرۆس . واتە لە سەر سنووری تەواوی خاکی کوردستان زیاتر تەشەنە بکات و بتەنێتەوەو لەوێ وەستا : بەهۆی بەرگری توونـدی کورد لە خاك و نەتەوە لە کوردستان ، واتە لە رۆژئاواو باشووری کوردستان.

٠٧٥٠/٨/٩ بانگەشەی عەباسیەکان لە ماوەی سی سالی رابردووی لە رێکخستنی نهێنــی نێوکانیــان ، کــە پــشتیان بــە کۆمــەلانی خــەلکی هەرێمــەکانی خوراسان و ئەودیووی رووبارو شارۆچکەی کووفە بە ستبوو ، لە دەست پێکردنی ئەو کارانە . کە دەگەراوە بۆ سالەکانی ٧٣٠ ، کە ئەو پشت بەستنەش لە سەر کۆمەلێك بەلێن و پەیمان وەستابوون ، کە عەباسیەکان بەدانیشتووانی ئەو هەرێمانەیان دابوو .
لەوانــەش کەمکردنــەوەی باجــەکان و زیــاد کردنــی یاداشــتەکان و بەرزکردنـەوەی پلـەو پایـەیان لـە دەسـەلاتی ئاینـدەیان دا... بـەلام دوای سەرکەووتنیان بە دامەزراندنی دەولەتی عەباسی لە پاداشتی ئەو هاوکاری کردنە ، بەشێکی زۆر لە دانیشتووانی کووفەو دەوروو بەری ، بە تایبەتی کۆمەلە نـژادە غـەیرە عەرەبیەکان کە بە (موالی) ناسراو بوون ، خەلیفەی عەباسی کەووتە راوودوونانیان و لێدان و کووشتنی زۆربەی ئەوانەی رۆلی سەرکردایەتی و کاریگەریان لەسەر خستنی بانگەوازەکە دا هەبوو.
لـە وانـیش ئـەبوو مووسـلمەی خوراسـانی کـە بەنـژاد کـورد بـوو . ئـەو

راوودوونانەش بووە هۆی دورست بوونی رق و بێزاری دانیشتووانی ئەو هەرێمانە ، لەوانەش هەڵگری بیری ئایینی مانیەکان بەرامبەر بە خەلافەتی عەباسی و ئەو دەوڵەتە تازە دامەزراوە عەرەبەدا – مانیەکان – واتە هەڵگری بڕووای ئاینی مانی کە لە کوردو فارس پێك هاتبوون ولقێکی مەزهەبی ئاینی زەردەشتی بووەن .

ئەمە لەلایەك و لەلایەکی دیکەوە عەباسیەکان بەهۆی کۆمەڵێ کاری نهێنی لە سایەی ئازایەتی ئەبوو مووسلمەی خوراسانی ، کە بووە پادشای هەموو ئیسلام و لە دوای هاتنە ناو خاکی ئیستای ئێراق بە هۆی فتووحاتی ئیسلام و داگیر کردنی خاکی گەلان ، کە پایتەختیان بووە گوندی کووفە ، کە ئێستا قەزایەو دوای ئەوە چووەتە شارۆچکەی بەغدا ، کە ئێستا پایتەختی ئێراقە ، لەم رۆژەدا عەبدوللای کوڕی محەمەد . کە ناو زەند بووە بە – عەباسی سەفاح – بووە دەسەڵاتدار تاکوو کوژرانی بەدەستی – معتەسەم –و کۆتایی بەدەسەڵاتی عەباسیەکان هات لە ساڵی ١٢٥٨، کە ٥٤٤ ساڵ عەباسیەکان دەسەڵاتدار بوون.

کە هەموو رێی و شووێن و فێرکردن و رێگە نیشاندەریان ئەبوو مووسلمەی خوراسانی کورد بووە ... دوای ئەوە ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە ناو دیووەخانەکەی خۆی تیرۆری کرد... ئەمەش هونراوەکەی شاعری ئەبوو جەعفەری مەنسوورە کە زۆر دژایەتی ئەبوو مووسلمەی خوراسانی دەکرد ، ئەمەش رەووشتەکانی عەرەبە(باوکی گووناهبار خوا لە بەندەنا گۆڕی تابەندە لە خۆی نەگۆڕی ... تۆڵەی مەنسوور بووی و تەمای غەدرت هەبوو... بەڵێ دەزانین باوکە کوردەکانیشت هەر ئەهلی غەدر بوون .

خووێنەرو گەلی کورد تێبگە کە...؟...گەر عەرەب بەرماری نوویژ کردنیان لە ئاسمان بشەکێتەوە لە چاکەو پیاوەتیان ... جێگەی بڕووا نین ... چونکە عەرەب درۆو دزی و فێڵ کردن و خیانەت بەئازایەتی دەزانن... !.

..؟.

٠٧٥٠/٨/١٥ لـه كۆتاییـەكانی دەسـەڵاتی عەباسـی وولاتـی شـام كەووتـه ژێـر دەسـتی عەباسـیەكان‌و دووایـش شـاری دیمەشـق ، دوای ئـەوە مـەروانی دووەم لـه گووندی بوێسری میسری دەسگیر كراو كووشتیان‌و سەریان رەوانه كرد بۆ خەلیفەی باوكی عەباسی، ئەو فتووحاته پەرەی سەند، كه لـەدووایی شاری كووفه بووە پایتەختی دەسەڵاتی نوێی مەزهـەب شیعەكانی ئیسلام ، دوای ئەوە پاسەوانەكانی ئەبوو ئەلعباس . كه هەمووی له دانیشتووانه فارسەكان بوون‌و وردە وردە فارسەكان پلەو پایەی گرنگیان گرته دەست كه هەموویان دانیشتووانی خوراسان بوون.

٠٧٥٠/١١/٢٩ دەركـەووتنی هەڵوویـستی مانیـەكان بـۆ سـەرەتاكانی دامەزرانـدنی ئـەو دەووڵـەتـه دەگەرێتـەوە ، كه لـه دوای ئـەوەی – عەبدوڵلای كوری محەمـەد – ناسراو بە – ئـەبوو ئەلعەباسی سـەفاح – وەلیدی كوری سـەعدی ئەزدی – لەشاری كوفه – بەیعەت – ی پێدرا .... بەو رووداوەش كۆتایی بەدەسـەڵاتی خەلافەتی ئەمەوی هـات ، لەلایـەكی دیكه رۆڵـی بنەماڵـەی عـەرەبی ئیسلام و هاوپـشتیووانی لــه رەگــەزو ئاینــەكانی دیكــه دەركــەووت لــه هــەرێم و ناوچەكەدا.

كـه لـه نێوانیانـدا – مانیـەكان – بـوون... سـەرەتاكانی هەڵوویستیشیان بە هاوكاری كردنـی بانگـەوازو پشتگیری لـه دامەزرانـدنی دەووڵەتەكه دەسـتی پێكـرد ... لـه بەرامبـەر ئـەو بەڵێنانـەی كـه عەباسیەكان بـەوانیان دابـوو كـه دەستی یارمەتی و پشتیووانیان بۆ بانگەوازەكه درێژكرد... لەوانه :–

١– ئەو ناوچانەو هەرێمانەی كه بنەماڵه عەباسیەكان پشتیان پـیٚ بەسـتبوو، لـه شـاری كوفـەو هـەردوو هـەرێمی خۆراسـان و ئـەودیوی روویـار بـوون ... كوفەی نزیك شاری بابلی پایتـەختی ئاینی مانیەكان... ئەو دوو هەرێمـەش دوو مەڵبەندی گرنگی پەیرەوانی مانیزم بوون .

٢– یـەكێك لـه سـەركردە هـەرە دیارەكـانی ئـەو بانگـەوازە ، كەسـایەتیەكی هەرێمی خۆراسان بوو بەناوی – بەهزادانی كوری وندادی كوری هورمزد – كه بـه –عەبـدولرەحمان – ئـەبوو – موسـلمەی خۆراسـانی ناوزەنـد بـوو – لای مێژوونووسەكانی عەرەبی ئیسلام ناسراوەو نـاوبراوە، كـه ئـەبوو موسـلمەی خۆراسـانی كـورد بـووە لـه نـژاددا... لـه زۆر جێگـەی دیكـەش باسـی ئـەبوو

موسلمەی خۆراسانی کراوە.

سەرچاوە:- عەبدولرەحمان بەدەوی - من تاريخ الأسماء من الاسلام - د - بەهائەدین بازارگاد - کرونۆلۆژی تاریخ ئیران - ل /٩ .

٠٧٥٣

٠٧٥٣/٧/٧ مانیـەکان و بەشـداریکردنیان لـەو راپەڕینانـەی کـە لـە سـەردەمی یەکـەم خەلافـەتی عەباسـی ئەنجامـدرابوون ... ئامـانجیش لـەو هەڵوویـستە دروسـتکردنی فـشارێك بـوو لەسـەر ئـەو دەسـەڵاتە و گەیـشتن بـوو بـەو بەڵێنانـەی کـە پێـشتر پێیـان دابـوون ، بە گەڕاندنـەوەو دەستکەوتنیان بـەو ئەرك و مافانەش بوو ، کە پێشتر لێیان زەوت کرابوو .

لەبەر ئەم هۆکارانە چەندین راپەڕینی رامیاری و سەربازی لەلایەن مانیـەکان ئەنجامدرا ، لەوانە راپەڕینی .... بەهافەرید ... ئەم راپەڕینـە ... لەلایەن ... بـەهای کـوری فافەرەیـدون ...کـەخاوەن گونـدی - زۆزن - ی نزیـك شـاری نیشابووری هەرێمی خۆراسان سەرکردایەتی کرا .

ئەویش بەر لە کووشتنی ئەبوو موسلمەی خۆراسـانی راگەیەنـدرا ... ئـەو - کـارەی - بـەها - سـەرەرای مەبەسـتی ئـاینی ئامـانجێکی رامیاریـشی لـە پێشەوە هەبووە ... کە بەپێی ئەو بیروباوەرەوە لـە هـەمان کات بانگەشەش بێـت ... پـێ دەچـێ پـەیرەوێکی نزیـك بـە مـانیزم بووبێـت و نوێگـەرێتی تیاکرابێت ...هەروا - مەزدەك ئەو هەوڵانـەی لەسـەردەمی پێنجەمی زاینیدا کردی لە پێناو سەلماندنی -ئەو بۆچوونەش بوو - بـەها - لەسـەر پـەیرەوو لایـەنگیرانی - مـەی خواردنـەوەو داوێـن پیسی وخـواردنی گۆشـتی ئـاژەڵی مردوو سەربرینی ئاژەڵی نەخۆش و - ساوا - ی قەدەخەکراو .

دوای ئەوە داوای لێکردن کە کرنووش بۆ رۆژ ببەن و رۆژی حەوت نوێـژ بـۆ دروستکراوی ئاسمان و زەوی و جیهان و زینـدەوەران بکـەن ... هـەروا دەبـێ باوەریـان بـە رۆژی دوایـی و پاداشـتی بەهەشـت و سـزای دۆزەخ هـەبێت ... هەروا بۆ دەستە بەرکردنی باری دارایی راپەرینەکەش داوای لەلایـەنگیرانی کـرد ، کـە یـەك لەسـەر حـەوتی دەرامـەتیان پێـشکەش بکـەن ... کـە ئـەم داوایانەش داوای مانیزمیەکان بوون .

بـەڵام جیـاوازی ئـەوە کـە – بـەها – بـاوەری بـەکتاب پـەرستی هێنـاو بـە پێچەوانەی مانیزم ، کە باوەری بە دوانە پەرستی هەبوو .

سەرچاوە :– الآثار الباقیة عن القرون الخالیة . ل/٢١٠ – زرین کوب – تاریخ مردم ئیران ٢٠ /٦١ رخۆلد شیولر – تاریخ ئیران – درقرون – وەرگێرانی جەواد مەلا نوری – ل/١٣٨ .

٧٥٤

٧٥٤/٦/٢٧ بەرپابوونی راپـەرینی – شـنیاز – لـە گونـدی – ئاهـەن – ی سـەر بە شاری نیشاپوور ... هۆکاری ئەو راپەرینەش دەرکەووتنی ئەو رامیاریەتە هەڵەیەی – ئەبوو جەعفەری مەنسوور – بوو ، کە لە – ئەبوو موسلمەی خۆراسانی – هـاورێی داو کووشـتی .... ئەمـەش بۆتۆڵەسەندنەوەشـی سـەرکردایەتی ئـەو جووڵانەوەیـەی لـەو گونـد دەسـتپێکرد ... ئـەم راپەرینـەش دوای دوو دژە هەڵوویستی دەووڵەت و خەلافەتی عەباسی بوو ... کە لەلایـەن دانیشتووانی هەرێمی خۆراسان و کەسایەتیە ناسراوەکانیان ئەنجامدرا .

لەهەمان کات بەرپەرچدانەوەیەکی گەوورەش بوو دژی رامیاریەتە هەڵـەکانی دەووڵەتی عەباسـی ، کـە ئـەو کارەش بەهۆی پشتیووانی دانیشتووانەکانی هەرێمی خۆراسانەوە بوون ... کە ئەمـەش بووە هـۆی ئـەوەی کـە بەهـەزاران کــەس لــە هەرێمــەکانی خۆراســان و دەیلــەم و تەبرەســتان پەیوەنــدیان پێووەکردنلە ناوچەکەدا .

هــەروا مەبەســتیش لــە پێنــاو تۆڵــە ســەندنەوەی مــاڤ ئــەبوو موســلمەی خۆراسـانی بـوو لـە دەسـەلاتدارانی دەوولـەتی عەباسـی و دژایـەتی کردنـی خەلافەتی عەباسی لەوکاتدا دەستی پێکرد . لەو بارودۆخـەدا ، کە – ئـەبوو جەعفـەری مەنـسوور ، هــەواڵی ئــەو راپەرینانــەی پێگەیــشت ، هێزێکـی گەوورەی لەژێر سـەرکردایەتی – عومـەری کوری عـەلا – رەوانـەی مەڵبەنـدی راپەرینەکە کرد .

بـەڵام بـەهۆی بـەرفراوانی دەسـەڵاتی – سـتباز – و بـەتوانای بەرێوەبردنـەوە ئەو هێرشەی هێزەکانی سووپای عەباسیەکان تێك شکاند .

دوای ئەو تێك شکانە ، دووبارە ئەبوو جەعفەری مەنسوور هێزێکـی دیکـەی زۆری بەســەرکردایەتی – جومهــوری کــوری مــرواری عەجــەلی – نــاردە سـەریان و ، بـە دەسـت پێکردنـی شـەری دژوواری نێوان بەرهەڵـستاکارانی

دەووڵەتی عەباسی و عەباسیەکان بەرپابوو ، بۆ ماوەی دوو مانگ و ١٠ رۆژ لە شوویێنێك بەناوی – جۆرجنیان – لە نێوان ناوچەی – رەق – و – هەمەدان – دا لە هەرێمەکەدا .
کە لە ئەنجام زیاتر لە ٧٠٠٠ هەزار کەس کووژران و بەدیلگرتنی ١٤٠٠٠ هەزار کەس لە لایەنگرانی – سنیازا تێك شکان و لەئاکامدا هێزەکانی دەووڵەتی عەباسی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەناوچەکەدا .
سەرچاوە :– تەبەری – تاریخ الأمم و الملوك . ٤٩٥/٧ .

٠٧٥٤/٦/٢٧ بە هۆی راپەرینەکانی بیری مانیزم و بڵاوبوونەوەی کووژرانی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی و راپەرینەکانی دژ بە دەووڵەتی عەباسی و خەلافەتی ئەبوو جەعفری مەنسوور ، لە وولاتی نێوان دووزێیێ و خاکی کوردستان و دەووروبەری ... لە هەمان کات و لە پێناو یارمەتی دانی راپەرینەکانی مانی و سنیازا ، لە هەرێمی خۆراسان وهەمەدان و پەرینەوەی بۆ هەرێم و ناوچەکانی دیکە لە رۆژ هەڵاتی کوردستان .
ئەوە بوو راپەرینی ئیسحاق نورکی – لە هەرێمی تورکستان ، کە مەڵبەندێکی مانیەکان بوو – شەر هەڵگیرسا ... بە سەرکردایەتی – ئیسحاق – کە یەکێك بوو لەلایەنگیران و هەوادارانی – ئەبوو موسلمەی خۆراسانی – و سەرکردەکانی ئەو هەرێمە . دوای کووژرانی ئەبوو موسلمە .
ئیسجاق سەرکردایەتی راپەرینەکەی کرد ... راپەرینەکەی بە بیرووباوەری دوانە پەرستی بەگژ ئەو دەسەلاتەدا چووەوە ... جووڵانەوەی ئەو کەسایەتیە تورکە ، ئەگەر بەتەواوی مانیزم نەبووبێت .... ئەوا لە هەرێمی مانیەکان و لە بارودۆخێکی دەسەلاتی رامیاری وئایینی دەووڵەتی – ئۆیکۆری – تورك سەری هەڵدا .
جگە لەوەش لەتوانایەکی بەرزی ئابووری و کۆمەلایەتی سەرچاوەی گرت .... لەبەر ئەوە مانیزم فاکتەری سەرەکی ئەو جووڵانەوەیە بووبێت , دوای ئەوەی کە هەڵوویێستی دووژمنکاری خەلافەتی عەباسیان بۆ دەرکەووتبێت و لە پێناو مانەوەیاندا دەستیان دابێتە راپەرین لەناوچەو هەرێمەکاندا .
سەرچاوە :– تەبەری – هـ . س /٦ /٤٨٨ . فاررووق عومەر موازی – هـ . س – ١١٩ – ١١٨ / ٢٨٩/١

٠٧٥٥

٠٧٥٥/٦/١٦ لـە دوای هێنـانی ٢٠٠٠٠ هـەزار چەکداری تورکمـان . لـە سـەدەی نۆیـەمی زایـنی ،، خەلیفـەی عەباسـی – موعتەسـەم – سـووپایەکی چـەکداری لـە تورکە هاوردانە پێك هێناو نیشتەجێی کردن لە شاری سامەرای پایتـەختی ئەو کاتەی دەوولەتی عەباسی لە باکووری شاری بەغدا .
جێگـەی باسـکردنە کـە دەبـێ ئێمـە ئـەوە لـەیاد نەکـەین ، کـە سـەرەتای سـەرهەلدانی نەتـەوەی تورکمـان ، لـە بیابانەکـەی نێـوان هـەردوو وولاتـی مـەنگۆلیاو چینی میللـی بـووە ... کـە لـەو سەردەمانەشـدا هـەرێم یـاخوود وولاتـی مـەنگۆلیا ، لـەژێر دەسـەلاتی ئیمپراتۆریـەتی چـینی بـووە . کـە ئێستاش بەشێکی لە ژێر دەسەلاتی چینیە بەناوی مەنگۆلیای ناوخۆ ... کە نەتەوەی تورکمانیش لەو نەتەوە دەربەدەرانەی کە لە ئەنجامی شەڕی نێوان ئیمپراتۆریەتـەکانی پێك هـاتوون و لـە ئـەنجامیش دەوولـەتی عوسمـانی پـێ دامەزرا لە هەرێمی ئەنازۆلی ئێستای و وولاتی تورکیا.

٠٧٦٢

٠٧٦٢/٦/٢٩ نوویکردنەوەو ئاوەدانکردنەوەی شاردێی بەغدا لەلایەن ئەبوو جەعفەری مەنـسووری خەلیفـەی عەباسـی ، کـە لـەو کـات دانیـشتووانی بەغـدای دورسـتکراو زیـاتر لـە هـەزار مـال عـەرەبی تیـا نـەبوو ، کـە ئـەوانیش داروودەستە و پێووەندەکانی دەسەلاتدارانی ئیسلام بوون لە ناوچەکەدا ، بەلکوو دانیشتووانەکەی لە ئاشووری و ئارامی و کوردوفارس بوون..

شاری بەغدا

٠٧٦٢/٧/١ دانیشتووانی کورد لە شاری بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراقی بە زۆر دروستکراو ، بەر لە فراوانکردنی شاری بەغدا بوو ، لەلایەن خەلیفە ئەبوو جەعفەری مەنسوور ... بەر لەوەی کە ئەم شارە خشتەکانی دامەزرانی یاخوود دروستکردی ئەو شارە کورد لێی نیشتەجێ بوونە . کە لەو کاتە لە هەموو سنووری ئێستای ئێراق دانیشتووانی عەرەبی لێ نەبووە.

تەنیا مەر لەوەڕێن و بە دووەکان نەبێت ، بەڵکوو نیشتەجێ بوونی عەرەب لە سنووری خاکی ئێستای ئێراق ، لەگەڵ فتووحاتی ئیسلامی دەستی پێکردووە ئەویش .

ئەم وێنەیە گەرەکی دانیشتووانی کورد لە شاری بەغدا

یەکەم :- بڵاوکردنەوەی بەزۆر ئایینی بەسەر نەتەوە جیاجیای دانیشتووی ئێراق و ئەویش :-

أ:- داگیرکردن و نیشتەجێ بوونی عەرەب لە ئێراق لەرێگەی ئایینی ئیسلام.

ب :- دەرچوونی عەرەب لە دوورگەی بیابانی عەرەبی نەك هەر بۆ ئێراق بەڵکوو بەرەو شام و وولاتی دیکەی وەك ، فارس و بەرەو میسری قبتی و ئەفریکیاو دوایی بەرەو وولاتانی دیکەی جیهان .

کە تاکوو ئێستا ئایینی ئیسلام تیری داگیرکردن و دەست بەسەراگرتنی خاك و بەعەرەب کردنی نەتەوەکانی وولاتانی جیهانە ... کە کێشەو گرفتی ناوچەو هەرێم و جیهان ، بەندە بەعەرەب و هەڵگری ئایینی ئیسلام لەهەموو بوارێك بەتایبەتی لەبواری نەتەوەیی و نیشتیمانی لە جیهاندا .

لە بەر ئەوەی - مەقدس- لە - أحسن التقاسیم- ل/١٢١ - دەڵێ : -

بخصوص بنائها ان منصوراً حشر الصناع و الفعله من الشام و الموصل و الجبل . ای البلاد الکردیه - چونکە لە شاری بەغدا گەرەك هەبووە بەناوی کورد ... بەڵام بەهۆی لافاو لە ساڵی ١٠٦٢ ئەو گەرەکەیە ئاو رووخاندویەتی ، کە لە گەرەکی باب شێخ بووە ، لە نێوان شەقامی کفاح و شەقامی شێخ عومەر ... بەغدا بەر لە دەستپێکردن بە پەرەپێدانی لەلایەن

خەلیفەی عەباسی ئەبوو جەعفەری مەنسوور و نیشتەجێ بوونی عەرەب لەو شارە ، لە هێزی چەکدار و پەیوەندەکانی خەلیفەو بەر لەویش ناوێکی غەرمی ئاری هەبوو ئەویش : – کەلە – بغ – و – داد – بوو .
کە ماناکەی پێدان ، یان پێدانی لەلایەن خواوە ، ئەو خوایانەی کە لە لایەن مرۆڤ دروستکرابوو – بت – کە لەخوای ئاریەکان بوو . کە لە کتابی پیرۆزی زەردەشتی – ئاڤێستا – هەیە بەسێ وێنە بەناوی – بڤانی پشت – کە ئەویش – یستا / ١٩ و ٢٠ و ٢١ – کە خوای – بڤاش – کە کیشوونی ئاریەکان بووە لە ئێراقی ئێستا دەیان پەرست ، بەر لە ٢٠٠٠ هەزار ساڵ پێش زایین .
تێبینی :– بۆ ئەوەی بگەیتە بروایەك ئەوا دەتوانی بگەڕێیتەوە بۆ – رفائیل بابۆ ئیسحق – أحوال نصاری بغداد فی عهد الخلافه العباسیه – کە بەغدا ئەم ناوانەی هەبووە : – بغداد – بغداذ – بغژاژ – بغژان – مغداد – مغداژ – مغژان – بعژین – بغدام – مغدام – هەروا .

٠٧٦٣

٠٧٦٣/٣/٢١ حەسەنی کوری هانی ناسراو بە – ئەبوو نەواس – یەکێك بوو لە شاعیرە گەورەکانی بەناو عەرەبی لە سەردەمی عەباسیەکان لە شاری بەغدا ... کە لە شاری ئەهواز چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... کە ئەبوو نەواس یەکێك بووە لە کەسایەتیە دیارەکانی ئایینی مانیزم و باوەرێکی پتەوی بە هەردوو خوای رووناکی و تاریکی هەبووە ... کە روویەکی ناسراوی سەردەمەکەو

دەوڵەتی عەباسی بووە .
ئەم شاعیرە لەلای کاربەدەستەکانی دەوڵەت ، بە یەکێك لە کە سایەتی
گەورەکانی مانیزم ناسراو بووە ... ئەو دەرکەوتنەش وایکرد کە خەلیفە
مەهدی لێ ئاگاداربکرێتەوەو ، ئەویش بە فەرمانێکی تایبەت بانگ هێشت
کۆشکی خەلیفەی عەباسی کرا ، دوای سەلماندنی تاوانەکەی ئەبوو نەواس
لە زیندانی زەنادقە زیندانی کرا .
بەڵام بەهۆی ئازایەتی و لێهاتووی ئەم کەسایەتیەو پێویستی خەلیفەش
وای کرد کە ئازادی بکات .
مانیزم لای ئەبوو نەواسی شاعیر ، واتایەکی گرنگ و تایبەتی هەبووە لە
هەموو بوارەکاندا ... بەبروای ئەبوو نەواس ، کە ئایینی ئیسلام ئاینێکی
کۆت و بەندی ژیانەو هەموو ئارەزووەکانی زەوت کردووە ...
داواکاریەکانی ئەبوو نەواس ئەوە بوو ، کە لە سەر هەموو موسوڵمانیا
پێویستە بۆ رزگار بوونی لە چوارچێوەی سنووورداری خۆیان لە ئایینی
ئیسلام دووركەونەوە و لە ئایینی مانی نزیك بکەونەوە .
بەڵام ئەمە مانای وانە بووە ، لەلای ئەبوو نەواس کە کاری لە خراپە
بەردەوام بن لەمەی خواردنەوە ... ئەمەش جێگەی سەرنجە کە ئە
سەرچاوانەی باسیان لە ئایینی ئەو شاعیرە کردووە تۆمەتی دوور لەباوەر
مانیزمیان دەدانە پاڵ , . لەوانە باوەرنەبوونی بە رۆژی دوایی ... لەسەر ئە
بڕوایە بوو کە کێ لەو دونیا لەبەهەشت یان لە دۆزەخ گەراوەتەوە .
ئیتر ئەم کەسایەتیە گەر بەئاشکراش ئەو بروایەی نەبووبێ ، بەڵام لە
دەروونەوە خاوەن بروا بوون بووە بە ئایینی مانی و هەڵوێست
بیروبۆچوونی مانیزم .
سەرەرای ئەوەی کە هەندێ شارو شارۆچکە ، بەتایبەتی لە باشوور
ئێستای ئێراق خۆشەویست نەبوونە ... ئەبوو نەواس شاعیرێکی
بەناوبانگی ئێراق و عەرەب و جیهانیە ..... سەرچاوەکانیش وای بۆ دەچن
، کە ئەبوو نەواس عەرەب نەبووەو لەعەرەبە بەعەرەبکراوەکان بووە ، واتە
متعرب – ... سەرەرای ئەوەش بەردەوام بوو لەکارەکان لەهەموو بوارەکاندا
بەتایبەتی لە شیعرەکانی تاکوو لە ٨١٣/٩/١ کۆچی دوایی دەکات .

ئێستاش چەندین شووێن بەناوی ئەو شاعیرەیە ، بەتایبەتی شەقامی ئەبوو نەواس لە شاری بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراق .

نووسەر:– مەبەستم ئەوە بوو کە لە ساڵەکانی بەر لە ٧٠٠ زایینی عەرەب لە سنووری ئێستای ئێراق و لۆرستان کوردستان و ئەهواز نەبوونە ... تەنیا ئەو عەرەبە مەڕ لەوەڕێن و رەووەندەکان و بازرگانەکان نەبێت .... بەڵام دوای ئەوەی ، کە لە هێرشەکانی ئیسلام بەناوی فتووحاتی ئیسلامی روویان لە رۆژهەڵاتی بیابانی دوورگەی عەرەب کردووە ، ئەویش لە پێناو بەئیسلام کردنی یەکەم و داگیرکردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی و عەرەب دووەم لە سەر هەرێم و ناوچەکاندا .

ئەمەش مێژوو شاهیدە ، کە عەرەب بەر لە ئاییینی ئیسلام دەرکەووتنێکی وایان نەبوو ، کە دانیشتووانە عەرەبەکان لە یەمەن و دوورگەی عەرەبی تێپەریان نەدەکرد لە کێشووەری ئاسیادا .

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی – سەیفەدین کاتب دار الشرق – المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية . بيروت – سووريا /٢٠٠٥ .

٠٧٦٦

٠٧٦٦/٢/١٦ ئیخوانە توومینیەکان دوو دەووڵەتیان پێکهێنا ... یەکەمیان بە ناوی دەووڵەتی تورکە باکووریەکان بوو لە ساڵی ٥٥٢ ی زایینی ... دەووڵەتی دووەم ، بە ناوی دەووڵەتی تورکە رۆژئاواییەکان بوو لەساڵی ٥٧٦. کە دەووڵەتی دووەمی تورك شەڕیان دژی ئیسلام دەکرد ، لەناوچەی زێی سیمۆن – کە ژمارەی هۆزەکانیان لەهۆزی پێکهاتوو نەك لە تورك ، بەڵکوو بەناوی تورك . کە پێنچ لەو هۆزانە لەباکووری زێی ئیلە بوون و پێنچ هۆزەکەی دیکەش لەباشووری بوون... شەڕەکان بەردەوام بوون لەلایەن – خاناشمی رۆژئاوا دژی ئیسلام .

ئەمەش بووە هۆی دابەش بوونی ئەو دەووڵەتە تورکە رۆژئاواییەو ئەمەش لە ئاکامی هەڵس و کەووتی نا لە بار دژی دانیشتووانی ناوچەکەو هەڵگری ئاییینی ئیسلام ، تا ئەو کاتەی تورکە – قارلوق – لەساڵی ٧٦٦ جێگەیان گرتنەوە لەهەرێمەکەدا .

سەرچاوە :– بارتووله – مێژووی تورك لەئاسیای بچوك ل/٣٧ .

٠٧٦٧

٠٧٦٧/٢/٦ راپەرینەكەی – ئۆستازسیز – یەكێك بوو لەراپەرینە گەورەكان و بەرفراوا
لــە هــەرێمی خۆراســان .... كــە لــە ســەردەمی خەلیفــەی عەباســی ئــەبو
جەعفــەری مەنــسوردا بــەرپابوو .... ئــەو راپەرینــەی – ئۆستازســیز-
لایــەنگیرێكی ئــەبوو موســلمەی خۆراســان و یــەكێكی دیكــە بــوو لــ
فەرمانــدەكانی ناوچــەی – بــادیگس – ئەمــەش دوای كــووژرانی هــاورێ و
سەركردەكەی بە مەبەستی تۆڵەسەندنەوەی .... راپەرین لە دژی دەوڵەتی
عەباسی راگەیاندرا .

كە سەرەتای راپەرینەكانیش لەو ناوچەیە سەری هەڵدا .... ئەم هەست و
هــۆش و هەڵوویــستانە زۆری نەخایەنــد خــەڵكانێكی زۆر لــە دانیــشتووانی
ناوچەكانی – هیرات و سیستان و مەرئەلروز – پەیوەندیان بەو راپەرینانا
كــرد... بەجۆرێكی وا لــە مــاوەی یــەك مانگدا ژمــارەی لایــەنگیرانی گەیــشتا
٣٠٠,٠٠٠ – هەزار كەس لە ناوچەكەدا .

ئــەم راپەرینــەش كاردانــەوەی لــە ســەر دەوڵــەتی عەباســی هــەبوو ، بــا
بڵاوبونــەوەی جووڵانەوەیــەكی وای بــەرفراوان لەناوچــەیەكی ســتراتیژی د
بووە هۆی نیگەرانی دەوڵەتی عەباسی بەسەر كردایەتی ئەبوو جەعفەری
مەنــسوور ، كــە ســەرەتا – ئەجــشەمی مــرورزی – كەســایەتی ناســراوی
لایەنگیری خەلافەتی راسپاردو رووبەروویان بێتەوە .

ئــەوە بــوو دوای شــەڕێكی ســەخت ، كــە بــووە هــۆی كــووژرانی زۆربــەی
ســەركردە دیارەكــانی هێزەكــە ، لەوانــە – مــەعازی كــوری موســلمە و
جــوبرائیلی كــوری یــەحیاو ، حــەمادی كــوری عــەمرۆ و ، ئــەبوو نــەجمی
سەجستانی و ، داودی كوری كرار – كە دەرفەتێكی باش و گەورەیان بۆ –
ئوستازسیز – و لایەنگیرانی رەخساند و بووە هۆی ئەوەی كە دەست بەسەر
زۆربەی خۆراساندا بگرن لە هەرێمەكەدا .

تەنانەت دانیشتووانی – مورالروو – ی خۆراسان و لایەنگیرانی خەلیفەش
پەیوەنــدیان پێــووەكردن ... ئــەو شكــستە گەورەیــەش دووچــاری
عەباسیەكان هات و داوای لە – مەهدی – كوری كرد ، كە بە سووپایەكی
بەهێزو گەورە هێرش بكاتە سەر راپەرینەكان و ، مەهدیش سووپایەكی
ئامادەكرد بەسەركردایەتی – حازمی كوری خەزیمەی . هەروا – هەیسەمی

کوری شوعیه و ، نەهری کوری جەحینی سەعدی و ، بوکاری کوری سەلمی عـەقیلی – رووبـەرووی راپەرینەکـە بوونـەوەو لـە ئاکامـدا راپەرینەکـەی – ئوستاسیز – شکستی هێناو لە ئاکامدا ١٤٠٠٠ هەزار کەس بەدیل گیران لە هـەمان کـات دەسـتگیرکردنی ئوستاسـیز ، کـە لـە سـاڵی ٧٦٧ بـە تۆمـەتی زەندەقە کووشتیان.

سەرچاوە :– ئیبن ئەسیر – هـ.س /٥/٢٩– المقدس . الیه التاریخ ٦/ ٨٦ – ٨٧ .

٠٧٧٥

٠٧٧٥/١٠/٧ کۆچـی دوایـی خـەلیفـەی عەباسـی ئـەبوو جەعفـەری مەنـسوور بـووە ، کـە مرۆڤێکی لێهاتوو خزمەت گووزار بووەو خەریك بـووە بەئاوەدان کردنـەوەو دورستکردنی شاری بەغدا ، کە ئێستا شاری بەغـدا، زیـاتر لـە پێـنج ملیـۆن کەسـی تیـا دەژی و لـە چـەندین نەتـەوە پێـك هـاتووە ، بـە تایبـەتی کـورد کـە دانیـشتووانی کـورد لـە شـاری بەغـدا زیـاتر لـە ٣٠٠،٠٠٠ر١ ملیـۆن کـورد دەبن.

٠٧٦٦

٠٧٧٦/١٠/١٩ راپەرینی – موقەنـەعی – خۆراسـانی لـە گونـدێکی نزیـك شـاری – مـەرۆی – هەرێمی خۆراسان دەستی پێکرد . کە کەسایەتیەك بوو بە ناوی – موقەنـەع – و بانگەوازی راپەرینێکی کرد بۆ روو بەروو بوونەوەی دەسـەڵاتی خـەلیفـە مەهدی کوری ئەبوو جەعفەری مەنسوور و دەووڵەتی عەباسی کرد .

ئەمەش یەکەمین راپەرینی رامیاری و ئایینی ناسراوی زەندقە بوو .... واتـە مانیەکان – ئەو خەلیفەیە رووبەرووی بووەوە ... نـاوی بـاوکی – موقەنـەع – بـوو – کـە لـەلای مێـژوو نووسـان ئاشـکرا نیـەو چـەند نـاوی دیکـەی وەك – هاشم و عەتا – هـەبووە ... کە کارمـەندێکی دیاری ناوچـەی مـەرۆ بووەو لـە پێنـاوی پـەروەردەکردنی کورەکەیـدا رەنجـی زۆر کێشاوە – موقەنـەع – کـە یەکێك بـوو لەسـەرکردە و هـاورێ نزیکـەکانی ئـەبوو موسلمەی خۆراسـان ... کە هەوڵـەکانی لـەپێناو تۆڵەسـەندنەوەی مـافی ئـەبوو موسلمەی خۆراسـانی بوو لەخەلیفەی عەباسی ئەبوو جەعفەرو کورو لایەنگیرەکانی .

بـەلام ئـەم سـەرکردەیە هـەر زوو لەلایـەن عەباسـیەکان دەسـتگیرکراو دوای

ئازادکردنیـشی دەسـتی کـردەوە بـە راپـەرین ، کـە سـەرەتا لـە قـەڵاکانی – بەسـیام و سـەنجردەوکێش – رووبـەرووی خەلافـەتی عەباسـی بـووەوە . کـە زۆر لە مانیزم و مانیەکان پەیوەندیان پێووەکرد ، لەو کاتەی کە رووبەرووی عەباسیەکان بوونەوە ، ئەو مزگەووتانەی کەوتبووە سەر رێگایان هەموویان وێرانکردو زۆر لەو کەسانەی ببوونە موسلمان کووشتیانن

لـە دوای چـوار سـاڵ لـە بـەرگری و پێکـدادانی لەگـەڵ دەووڵـەتی عەباسـی وخەلیفەکانی ، لەئاکامدا لەساڵی ٧٧٩ دەستگیرکراو بەدەستی – سەعیدی جەرش – لەسـەر فـەرمانی خەلیفە مەهـدی کـوری خـەلیفە ئـەبوو جەعفـەری مەنسوور کووژراو ، کەللە سەرەکەی بەدیاری بۆ خەلیفە ناردرا ... کە ئەو کاتە لەشاری حەلەبی ئێستای سووریا بوو .

تێبینی:– وادیـارە بـە پێـی نووسـراوەکانی مێژوونووسـان جووڵانـەوەو راپەرینـەکانی مـانیزم و بیری مانیـەکان لەلایـەن کـوردو فارسـەکان بـووەو لـە ناوچە جیاجیاکانی لۆرستان و هەمەدان و قەسر شیرین و عیلام بوونە .

دژی ئیسلام وخەلیفەو دەسەڵاتی عەباسی کە لەو کاتـەی عـەرەب لە رێگـەی فتووحـاتی ئیسلامی دەسـتی کرد بـەداگیرکردنی خـاکی گـەلانی سـەر رووی زەوی ... لەوانـەش کـورد و خـاکی کوردسـتان بـە زەبـری شمـشێر ... کـە ئەمەش سەلمێنراوە لەلایەن لاپەرە و تۆمارگاکانی مێژوو لە جیهان.

سەرچاوە :– تاریخ الأمم و الملوك/٦٠ / ٣٦٧ – ٣٦٨ – زرين كوب – تاريخ مردم ئيران – ٢ / ٦٥

٠٧٨٢

٠٧٨٢/٨/٥ کۆچی دوایی شاعیری گەورەی مانیەکان و رۆشنبیری سەدەی ئەو کات – بەشـاری کـوری بـورد – لـە شـاری بەسـرەی باشـووری ئێـستای ئێـراق ، لەبنەماڵەیەکی بەرەسەن دانیشتووی هەرێمی خۆراسانی ئێستای ئێران .

شـایانی بـاس کردنـە کـە بنەماڵـەی بەشـاری پـاش کۆچـکردنیان بـۆ شـاری بەسـرە و نیـشتەجێ بوونیـان ... بەشـار بەشـێووەیەکی گونجـاوی ئـەو سـەردەمەدا پـەروەردەکراو لـەدوای تـەواوکردنی خووێندنـەکانی لـەو کـات توانایـەکی باشـی لـە بوارەکـانی فەلـسەفەو مـەنتق و زمانـەوانی پەیـداکرد . جگە لەبوونی بەشاعیرێکی دیار و بە توانا .

ئەم کەسایەتیە هەوڵی زۆری بێ وێنەیدا لە ڕێگەی شعرەکانیەوە ڕووی گەش و گەورەیی و لێهاتووی مانیەکان بەرز بکاتەوە و ڕابگرێ و لەم بارەیەوەش بەشار دەڵێ :- الڕج موچلمه والنار موشرقه - و النار معبوده مژ کانت نار .

دەرکەوتنی تەنیا لە ڕێگەی شعرەکانی نەبوو ، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەو ووتار و ووتانە بوو کە لە کۆبوونەوە و شووێنە گشتیەکان لەشاری بەسرەو دەووروبەری ئەنجامی دەدا ... لەهەمان کات هانی خەڵکی دەدا لەخراپە کاری و مەی خواردنەوەو بەرەڵلایی دووربکەونەوە .

ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە - حیمادی کوری عجرد - بە شاری بە مانیزمێکی ڕاستەقینە بناسێ .

هەر بەو هۆکارەش ئەو باوەر پێ بوونەی کە لەبەر دادگای باڵای خەلافەت زیندانی بکرێت و دوای ماوەیەك لە ژێر ئازار و ئەشکەنجە ژیانی پێ لەدەست بدرێت .

سەرچاوە :- ئیبن ئەسیر الکامل فی التاریخ / ٥/٦٨ . ئیبن خەلەکان . وفیات الأعیان و انبا و اخبار زمان - ٢٧١/١ .الأسفهانی . هـ.س - ١٣ /٢٤٦ .

٠٧٨٥

٠٧٨٥/٨/٤ باوکی هاروونە ڕەشیدی والی بەغدا ، محەمەد کۆچی دووایی کردووە کە ڕێکخەری پۆستە بووەو لە هەمان کات بڵاوی کردۆتەوە لە شارەکەدا .

٠٧٨٦

٠٧٨٦/٧/٣ وەرگرتنی دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی لە لایەن هارونە ڕەشید ... لەو کاتەی کە هاروونە ڕەشید گەیشتە پایەی خەلیفەی عەباسی دەرفەتێکی باشی بۆ بەرمەکیەکان هێنا کایەوە ، کە دام و دەزگا دەووڵەتیەکانی دەسەڵاتی عەباسی پرکردەوە لەخزم و کەس و کار و نزیکترین کەس لە خۆی - وادیارە هارونە ڕەشید بەرمەکی بووە - تا ئەو کاتەی گەیشتنە کۆشکی خەلافەت .

دوای ئەوە یەحیای بەرمەکی خەلیفە - موسا عیسای - لە وویلایەتی

خۆراسـان دەرکـردو – جەعفـەر – ی کـردە والـی هـەرێمی خۆراسـان .... بـە بۆچوونی – عەجمی مەحمود خەتاب ئەلجەنابی – تەنها لە کۆشکی خەلیفە هارونــە رەشــید – ٢٥ ، نــۆری – ســیخووری ئــەو بنەماڵەیــە ، واتــە – بەرمەکیەکان – لەسەر دەووڵەت هەبوون .

ئەوەش مانای ئەوە بوو کە بەرمەکیەکان کاریگەری خۆیـان لەسـەر سـەرجەم دەسەڵاتەکە دروستکردبوو . کە بەر لەوە شووێنەواری وای بەخۆوە نەدیبوو . ئەو کاریگەریە لەوەدا بوو ، کە ئەو بنەماڵەیە دەیانوویـست دەروازەیـەك و پــشتیووانیەکی رامیــاری گــەوورە بــۆ بڵاوکردنــەوەو چەســپاندنی بــیروو باوەڕەکانیان بکەنەوەو لە ئایینی ئیسلام بدەن .

لەبەر ئەوەی کاریگەری هەڵگری بـروای مـانی لەسـەر خەلافـەت پێك هاتـەی ســەربازی عەباسیەکانیــشی گرتبــووەوە... فــەزلی یــەحیای بەرمــەکی – لەکاتێکدا والی خۆراسان بوو . سووپایەکی گەوورەی لە – ٥٠٠,٠٠٠ هەزار چەکدار پێك هێنا ، کە بەشێك لەو سووپایە زەردەشتی و مانیـەکان بـوون – واتە کوردو فارس ، لەسەر فەرمانی هارونە رەشید ، هێنرایە شاری بەغدا . کە – ٢٠٠٠٠ هەزار – ی لەو سووپایە لەگەڵ خۆی هێنا بەغدا .

سەرچاوە :– الدوری – الجذور التاریخیة للشعوب ل/٥٢ – ئیبن ئەسیر – الکامل في التاریخ ٩١/٥ .. هارونة رقشید – مؤسسات الخلافة في عهد ة ل/٨٦٨ .

٠٧٨٦/٩/١٣ دامەزرێنەری بنەماڵەی ئیدریسەکان لە شاری مەراکش – ئیدریس – کۆچی دووایی کردووە.

٠٧٨٨

لە ٠٧٨٨/٦/١١ دایکبوونی کەسایەتی ناوداری ئایینی ئیسلام - ئیمام عوبێدوڵلای ئیمام موسای کازم - کەنازناوی کوردەواریانەی پێووە لکاوە بەناوی - کۆسەی هەجیج - لە شاری بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراق لە وولاتی نێوان دوو زێیَ - میزۆبۆتامیا - جێگەی ئاماژە پێکردن و ڕوونکردنەوەیە ، کە ئەم کەسایەتیە لە ٨١٥/٨/١١ لە گوندی هەجیج لە ڕۆژهەلاتی کوردستانی داگیر کراوی ژێر دەسەلاتی ئێران کۆچی دوایی کردووە .

ئەم کەسایەتیەش دەکاتە برای ئیمام رەزا لە شاری مەشهەد ، کە پیرۆزیەکی زۆری لە دڵ و دەروونی خەڵکدا هەیەو مەزارەکەی بووەتە شووێنی نزاو پاڕانەوەی ڕۆژانەی خەڵکێکی زۆر کە لە ناوچە جیاجیاکانی جیهان سەردانی دەکەن .

جا لێرەدا دەمەوێ زیاتر ئاشنای ئەم ناوە کوردەواریە بن ، کە هەجیج گوندێکە لە ناوچەی هەورامانەو دەکەوێتە سنووری جووگرافی و کارگێری قەزای - باوە - ئەودیووی ئێران ، گوندێکە دوو ڕووی هەیە ، کە بە لاپاڵی چیایەکەدا دروستکراون ، گوندی هەجیج بە پاکوو خاوێنی و کەش و هەوایەکی تەندروست ناسراوە .

هـــەروا مەزارگـــەی هـــەجیج شـــوێنی دەســـــت نوێـــژو خووێندنـــەو مانـــەوەی ســـــەردانەكانی بـــۆ دابینكـــــــــراوە ... مەزارگەكـە لـە سـاڵی ١٩٩٩ لەســـــەردەمی ئیدارەی ئەوقاف و كاروباری خێرخوازی شاری باوە نۆژەنكراوەتەوە ، كە مەزارگەكە دەكەوێتە سەر ڕێی گوندی هەجیج و شێووەیەكی بیناسازی جوانی هەیەو لە دووردا وەك نیشانەیەك بۆ گوندەكە بەدیار دەكەوێ ، لە دەورووبەری مەرقەدەكەدا چەندین زێوان و خزمەتگوزار لە ژن و پیاو دەبینرێ ، كە هەموو ئەوانە دەروێشەو هەجیجە دڵسۆزەكانن و لە پەنای ئەو مەزارەدا ژیان بەسەر دەبەن .

جگە لە مەزاری كۆسە ، خانەقایەكی خودا پەرستیش لە نیووەی باشووری گوندەكەدا هەیە ، كە تایبەتە بە مووریدەكانی نەقشەبەندی و لەكاتی خۆیدا شێخ حیسامەدین بنیاتیناوە و ئێستاش بە خانەقای شێخ حیسامەدین ناودەبرێ لە ناوچەكەو لە جیهاندا .

٠٧٩٣

٠٧٩٣/٣/٢٧ كۆچی دوایی ئیمامی مالك ، كە خاوەن دانەری مەزهەبی مالكی بووە . بەرێنمایی چوارەم دادەنرێ لە دووای مەزهەبەكانی شافعی و حەمبەلی و حەنەفی ... شایانی باسە ئیسلام لەو چوار مەزهەبە پێك هاتووە ، ئەویش لە پێناو ڕێكخستنی باری كۆمەڵایەتی لە هەموو بوارە جیاجیاكانی ژیاندا .

٠٨٠٦

٠٨٠٦/١١/١٧ سەرهەڵدانی ڕاپەرینی مانیەكان بە سەركردایەتی – ڕافع كوری لەیس – لەشاری سەمەرقەند... سەمەرقەند ئەو شارە بووە كە مەڵبەندێكی مانیەكان

بوو . که کاریگەری راپەرینەکە بەرادەیەکی زۆر کاریگەری لەسەر دەسەڵاتی خەلافەتی – هارونە رەشید – هەبوو ... لەبەر ئەوە ناچار بوو کە خۆی سەرکردایەتی ئەو هێزە چەکدارە بکات بۆ لێدانی راپەرینەکەی سەمەرقەند .... بەڵام بەر لەوەی بە ئامانجەکە بگات لە رێگا تووشی نەخۆشی دەبێت – بەو هۆیە لە – توونسی – لە ساڵی ٨٠٧ کۆچی دوایی دەکات ... ئەو گەشتەی خەلیفە کە بووە هۆی مردنی لە دوولاوە کاریگەری مانیەکانی بەسەرەوە بووە ... لەلایەك راپەرینی ناوچەیەکی مانیەکان کە خەلیفە عەباسی بۆ ئەو هێرشەی هاندا تا رێگای دوورو درێژی – بەغدا – سەمەرقەند – ببرێت و لێی بدات .

بەڵام لەبەر مردنی نەیتوانی ئەم کارە ئەنجام بدات ... لەلایەکی دیکەوە بەهۆی – فەزلی سەهلی فارس – داوا لە هارونە رەشید کرا که – مەئمون – بۆ ئەو هێرشە هاورێیەتی بکات .... ئەو کەسایەتیە واتا – فەزل – لە کەسایەتیە مانیە دیارەکانی ئەو سەردەمە بوو . دوای مردنی ئەو خەلیفە – مەئمون – ی کورە گەورەی ......بە پشتیووانی بەشێکی زۆرلە دانیشتووانی خۆرهەڵات , بە تایبەتی – فەزلی کوری سەهل – بانگەشەی دەسەڵاتێکی ناوچەیی بۆخۆی راگەیاند .

ئەمین .... لەشاری بەغدای پایتەخت خەلافەتی وەك خەلیفەیەکی عەباسی و جێنشینی باوکی لەلایەن بەشێکی زۆرلە دانیشتووانی ئەو ناوچەیە راگەیاند ... بەمەش دوو دەسەڵاتی دژ بەیەك بەیەکپارچەیی خەلافەتی عەباسیەکانی هەڵتەکاند ... واتە لەنێوان ساڵەکانی ٨٠٧ – ٨٢٣ و لەسەر دەمی خەلافەتی ئەمین و ململانێی لەگەڵ مەئمونی برایدا بوارێکی دیکەی بە مانیەکان دا ، کە بکەونە نێوو ئەو ناکۆکیەو بەشداری کاریگەری خۆیان لە پشتیووانی کردنی مەئمون لە دژی ئەمین بکەن .

نامەیەکی – مانی – بۆ – شاپووری یەکەم

راپەرێنەرانی جیهان دوانن . ئەوانیش دووشتی کۆنن ، کە رووناکی و تاریکین ... دوو دروستکەرن ، کە چاکەو خراپەن . هەردووکیشیان لە ناویەکدا پێنج مانان کە – رەنگ و تام و بۆن و هەست و دەنگ — ن .

هەردووکیشیان دەبیستن و دەبینن و زانان . ئەوان سەرەتا جیابوون دواتر

تێكەڵاوبوون .... بەڵگەش بۆ ئەوە ئەوان وێنـە نـەبوون دەربكـەون و رووبـدەن .
ئەگەر تاریكی و رووناكی هێنـا بێـت و دوای تێكـەڵاوبوونیان وەك سـێبەرو خـۆر دەركەووتبن .

ئەوا تـاركی دووژمنـە بـۆ رووناكی ... دیـارە خـۆ رووناكیش تـاركی دروسـت نەكردووە . چونكە رووناكی كاری چاك دەكات و خراپە ناكات و كـۆنی ئـەوانیش بەڵگەیە بۆ ئەو راستیە . سەرەرای ئەوە مادده نابێت دوو خەسـڵەت و دوو شـتی جیاواز بێـت ... وەكوو بەفر ... ئەوەی دەبێتە سارد نابێتە گـەرم . ئـەوەی بـووە چاكە نابێتە خراپە . ئەوەی خراپ بوو ، چاكە ناكات . بۆیە هـەردووكیان زینـدوو كاریگەرن . هەروەك چـۆن چـاكە ئەسـەلمێنرێت . خراپـەش بەهـەمان شـێوواز ئەسەلمێنرێت .

سەرچاوە :- الیعقوبی – تأریخ الیعقوبی ١٢٩/١ – ١٣٠ .

٠٨٠٩

٠٨٠٩/٣/٢٤ كۆچی دوایی خەلیفەی ئیسلام – هاروونە رەشید – لـە شاری بەغدا....
شـایانی باسـە خەلیفـە هـاروون رۆڵـی گرنگـی هـەبووە لەبـەرو پـێش بردنـی باری شاری بەغدا لەهەموو لایەنێكدا .

ئەم دوو نەخشەیە ئەوە دەسەلمێنن کە عەرەب و هەڵگرانی ئایـــنی ئیسلام لە ڕێگەی شەڕئێراقی ئێستایان داگـــیر کردووە لە گەڵ هەرێمی شام ، بە تایبەتی ئێراقی ئێستا لە نەخشەی /1 کەناوی شارەکانی جەلەولاو شارەزوورو ناوچەکانی دیکەی تیایە و لە دوای داگیر کردن ڕدوویەتیانە خاوەنداریەتی خۆیان ...؟...!

٠٨٠٩/١٠/١٥ نووسەرو ڕووناکبیرو وەرگێرو دکتۆر – ئەبوو زەید حنین ئیسحاق عەبادی ، یاخوود عەباد – ناسراو بە حنین کوری ئیسحاق – لە شارۆچکەی – حیرە – چـاوی بـەجیهان هـەڵهێناوە . ئـەم شارۆچـکەیەش کەووتۆتـە باشـووری ئێـستای ئێـراق و پایتـەختی دەوڵـەتی – خـەجیین – بـووە ئـەوکات لـە ناوچەکەدا .

بنەماڵەی ئیسحاق لە سەدەی سێی زاییینی لـەم شـارە نیشتەجێ بوونـە . کە ئەم شارۆچکە دوای فتووحاتی ئیسلامی ناوی گۆڕاوە بۆ – حیرەی نـەعمان یاخوود حیرەی مونزر و ، هەروا بەناوبانگ بوو بە ، کۆشکی فوریـق و دێـر . لە بەرئەوەی ئەو کات نـە عـەرەب و نـە ئیسلام لەوناوچەیە ، واتـە باشـووری ئێراقـی ئێـستا نیـشتەجێ نەبوونـە ، تـەنیا مـەر لـەوەڕێن و حوشـترەوانەکان نـەبێت ، ئـەویش بـەهۆی بوونی لەوەرگـەی ئاژەڵداری و کۆچکردنی عـەرەب لەبیابانی دوورگەی عەرەب بەهۆی نەبوونی لەوەرگا .

حـەنین لـەو شارۆچـکەیە ژیـانی منـداڵی و خوویـندنی بەسـەربردووەو زۆر

ئارەزوومەنـدی فێربـوونی پیـشەی بـاوکی بـووە ، کـە دەرمانـسازبووەو دەرمانخانەی هەبووە لە شارەکەدا .
هـەر بـەو هۆکـارەش تـوانی خوویـندنی پزیـشکی و مەبدەئەکامی زانست لـە حیرە فێربێت و هەڵگری ئایینی مەسیحی بووە بەمەزهـەبی کاسۆلیك . دوای ئـەوە زمـانی فارسـی خوویـنـدووە لەگـەڵ پیـشەسازی و پزیـشکی لـە ئەکادیمیای یسابووری بەناوبانگ لـە خۆزستانی وولاتـی فارس لەوکاتـدا ... سـابووری دووەم ، کـە شـایەکی بنەماڵـەکانی ساسـانی بـووە ، بەدامەزراندنی ئەو ئەکادیمیەو پەیمانگەیە .
دوای ئـەوە گەراوەتـەوە شـاری بەغـدا ، و لـە سـاڵی ٨٥٧ و لەلایـەن دکتـۆر یۆحناماسویە زیاتر فێری پیشەکەی بووە ... بەڵام دوای ماوەیەك لێـی زوێـر بووەو جێی هێشتووە ... حەنین زمانـەکانی عەرەبی و فارسـی و سریانی و یۆنانی بەباشی زانیووە . ئەم زانایەش لەسەردەمی خەلیفە مەئمون گرنگی پێدراوە بە وەرگێراندنەوەی کتێبە بە بەهاکانی یۆنانی ، دوای ئەوە لـەکاتی خەلیفە متەوەکل عەلەڵلاّ لە نێوان ساڵەکانی ٨٤٧ – ٨٦١ ، کرا بە وەرگێری کتێبە بە بەهاکان ... ئـەم کەسایەتیە لـە ماوەی ژیـانی تـوانی لـە بوارەکـانی نووسین و وەرگێران سەرکەوویت و ٩٥ کتابی یۆنانی وەرگێرێتە سەر زمانی سریان و ٣٥ کتابیش وەرگێرتە سەر زمـانی عەرەبی .

سەرچاوە :– گۆڤاری هلال . مانگی /٥/٢٠٠٨ ل/١٧٠ .

٠٨١٥

٠٨١٥/٨/١١ کۆچـی دوایـی شـاعیرو زماننـاس و ئـەدیبی مـانیزم لـە شـاری بەسـرەی باشووری ئێستای ئێراق – ئـەبانی کوری عەبدولحەمید – جێگـەی ئامـاژە پێکردنە کە – ئـەبان – یش بـاوەرێکی راستەقینەی دوانـە پەرستی شـاری بەسـرە هـەبووە ... کـە شـارەزایەکی بـیّ وێنـەی هـەبووە لـە زمان و ئـەدەب و شـیعر و کەلـەپووری فارسـی ئـەو کـات . کـە ئـەوەش کاریگـەری لەسـەر گەشـەپێکردن و پێگەیانـدنی بـیروو هۆشـی زانـینی ئـاینی هـەبیّ ... کـە کەسایەتیەکی چاونەترس و مەردانە بووە .
لـە بـەر ئـەوە بـیری مـانیزی خـۆی راگەیانـدووەو هـەوڵی بلاّوکردنـەوە و

راکێشانی پەیرەوانی بۆ ئایینەکە کردووە ، بەرادەیەك ئەوەندە هۆگرو پابەند بوو ... کە لای خەڵك بە شێت ناسراوبوو ... بەڵام شێت نەبوو ... تەنانەت هاورییەکی خۆی بەناوی – موعەزلی کوری گەیلان – بەچەند دێرێك لە شیعر وەسفی کردووە .... ئەو تێروانینەی – موعەزل – بۆ – ئەببان – جێگەی سەرسوورمان بووە لەکاتی خۆی ... کە یەکەم رۆژی جەژنی رەمەزان نوێژی کردووە ... چونکە بەبۆچوونی ئەو نەدەبوو پەیرەوێکی ئایینی مانیزمیەکان نوێژ بکات .

بەڵام زۆر لەوە نزیك بووە کە ئەو نوێژەی بۆ – جەژنی بما – کردبێ کە جەژنی رەمەزانی ساڵی ٧٨٥ رێکەووت بوو لەگەڵ دوا رۆژی ساڵی مانیەکان ... ئەمە تا ئەو کاتەی کە کۆچی دوایی کردووە بانگەشەی بۆ بیروباوەرەکانی دەکرد لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :– الحافظ – ٤ /٤٤٧ – الاصفهانی : الاغانی ١٠١/١ البغداد

– خزانە الادب و لب لسان العربی ٣ / ٤٥٨ .

لێرە دەمەوێ باس لە کاریگەری مانیزم لە سەر دەووڵەتی عەباسی دا بکەم ئەویش :–

کە دەووڵەتی عەباسی پێنچ ساڵ دوای دەرکەووتنی ، یاخوود سەرهەڵدانی مانیزم دامەزرا ، کە سەردەمێك لە ململانێی بیری و رامیاری کەلتوورو داب و نەریتی ئاینی دروستکرد ... کە کاریگەری چەندین لایەن و بوارە جیاجیاکانی بەسەرەوە بوو .

وادیاربووە کە دەرکەووتن و سەلماندنی کاریگەری ئاینێك ئەوەندە ئاسان نیە ... بەڵام دەکرێت لە دەرئەنجامی دەرکەووتنی یەکێکیان لە ئاستی ئەوی دیکە دا رادەی کاریگەری یەکەم بەسەر دووەمەوە بزانریت .

دواتر شێوازەکەی بە خۆ گوونجاندنی بیروو باوەرە کۆنەکانە بۆ چەسپاندنی ئامانجەکان لەگەڵ پەیامە نوێیەکە بەدیار بکەوێ . بەو پێیەش مانیزم لە سێ سەدەو نیوو بەر لە ئیسلام دەرکەووت وناسرا ، لە نێوان ململانێی بیروباوەرەکان – جوولەکە , – زەردەشتی , ئێزیدی , مەسیحی , مەرفیونی , دیسانی , بەرگ سپیەکان – تا گەیشتنە ئەو قۆناخەی کە قورسایی خۆی پاراست و بەرەنگاری هەموو هەرەشەو گورەشە و پاڵەپەستۆی زەبرو زەنگی گەوورە پیاوانی ئەوان و هێزەکانی سەردەم بیووەوە .

هەروا چۆن ئەوانی بەر لەوەش كاریگەریان لە سەر مانیزم دروست كردبوو ... لەو روانگەدا – كارل بركمان –ی خۆرهەڵاتناس لە سەر ئەو باوەرە بووە كە – مانیزم – لە مەڵبەندی راستەقینەی خۆی بابل كاری لە ئایینی ئیسلام و لە پێگەی یەكەمی خۆی لەشاری مەككە كردبوو لە هەرێمەكەدا .

لەبەر ئەوەی دەووڵەتی عەباسی لەسەر بنەماو یاساكانی ئایینی ئیسلام و قورئانی پیرۆز ، كە دەستووری نەگۆری ئیسلامەو لەسەر بانگەشەی رازی بوون لەنەوەكانی محەمەدی كوری عەبدوللای كوری عەبدولموتەلبی پێغەمبەری ئیسلام – د.خ – دامەزرابوو .

كە دەسەڵاتێكی ئاینی بوو بەر لەوەی دەسەڵاتێكی رامیاری بێت . لە بەرەو بە جیهان بوون ، هەرچەند لە ناوەرۆكدا دەسەڵاتێكی رامیاری و نەتەوەیی و فراوانكردنی سنووری جووگرافی و بە ئیسلام كردن و بەعەرەبكردن بوو. بۆیە كاریگەری خۆی لەچەند بوارێك لەسەر ئەو دەووڵەتە جێ هێشتبوو ... لەوانەش كاریگەری ئایینی لە كێشوەرەكەو جیهاندا لەسەر نەتەوەو ناوچەو هەرێم و جیهان .

تێبینی:– من نەم وویستووە بە تێرو تەسەلی باس لە هەموو بوارەكان بكەم ، لە بەر ئەوەی مێژوونامەكە تەنیا لەبارەی رووداوە گرنگەكان و هەمە لایەنەكانە لە هەموو بوارە جیا جیاكاندا .

بگەرێنەوە سەر ئەو سەرچاوانە ١– تاریخ الشعوب الاسلامیە / ٩١ .
دووەم مؤلف مجهول اخبار العباسی ل/ ١٩٤ .

٠٨٣٣

٠٨٣٣/٨/١٠ خەلیفەی ئیسلام خەلیفە مەئموون كۆچی دوایی كردووە ... شایانی باسە كە خەلیفە مەئموون سووێندی بە قورئان خوارد كە ، دەبێ لە داواكاریەكانم لانەدات و داوای لە محەمەد ئالووسی شاكرو هەردوو براكەی ئەحمەدو حسێن كرد ، بە لێكۆلینەوە بە لە سەر درێژی هێلی نیووەی رۆژ دا .

لە پێناو زانینی قەبارەی دەریاو خرۆكەی زەوی كە ، یەكەم خالێ ئەو هێلەیان لە دەشتاییەكانی شاری سنجار بوو لە باشووری كوردستان . دووەم خالیش شاری كووفە بوو، لەو كاتەی كە زانرا زەوی هێلكەییە ، ئەویش لە رێگەی وەرگێرانی بە دەیا كتێبی زانستی و گەردوونی و فەلسەفەی یۆنانی ، بۆ

سوود لێووەرگرتن و بە دەیا زانیاری دیکەدا .

٠٨٣٦

٠٨٣٦/١٢/١٦ ئاوەدان کردنەوەو دروستکردنی شاری سامەڕا لە جێگەی گوندی – موتیرە – کە شاری سامەڕا ئێستا سەر بە پارێزگای سەلاحەدین – تکریت – ە لە باکووری رۆژئاوای شاری بەغدا بە دووری ١١٨ کیلۆ مەتر .

جێگەی روونکردنەوەیە کە شاری سامەڕا دەکەوێتە سەر کەناری رۆژهەڵاتی زێی دیجلە ، هەروا دەکەوێتە سەر هێلی ٤٣ بە پلەی ٤٥ خوولەك . هەروا لە سەر هێلی ٣٤ بە پلە ٣٥ خوولەك . کە شاری تکریت لە باکووریەتی . هەروا شاری بەغدا دەکەوێتە باشووری . لە رۆژئاوای شاری رومادیە . لە باکووری رۆژئاوای شاری مووسڵە . لە باکووری شاری کەرکوکە .
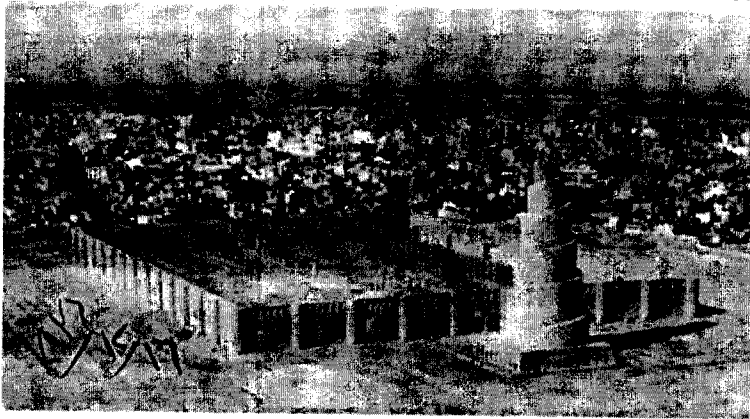
بەر لەو مێژووەی سەرەوە دانیشتووانی ئەم شارە هەڵگری ئاینی مەسیحی بوونە لە کورد و ئارامی کلدۆ سریانی ، بە تایبەتی کە کەنیسەیەکی تیا بووە ، کە شووێنەوارەکانی دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە مێژووی زاینی و دواییش مەسیحیەکان . لەو کاتەی کە – موعتەسەم – ی عەباسی بەرەو ئەو ناوچە هات ، ئەویش بە گەران لە دوای جێگایەك بۆ بنیاتنانی شارێك و کردنی بە پایتەختی دەسەلاتەکەی ، لەو کاتەی کە گەیشتە ئەو جێگایەی کە ئێستا شاری سامەڕایە و دیتی کەنیسەك لەو جێگایە هەیە و ماوەی سێ رۆژ مایەوە و گەیشتە ئەو بروایەی کە ئەو جێگایە گوونجاوە لە گەڵ خواستەکەیدا .

هەر لەو کات هەڵسا بە کرینی ئەو زەویە و لە هەمان کات کرینی زەوی کەنیسەکەش بە ٤٠٠٠ چوار هەزار دیناری ئەوکات و لەو مێژووە نەخشەی ئاوەدانکردنەوەی بۆ دەست پێکرد ، کە ناوینا بە – سوورە مەن رەئا – لە دوای تەواو کردنی ئەو خانوو و کۆشکانەی کە لەو کات دیاریکردبوو لەو جێگایەدا .

دوای تــەواو کردنــی کارەکــانی لەگــەڵ دارو دەســتەکەی پایتــەختی دەسەڵاتەکەیان گوواستەوە ئەم شارە ، دوای ئەوەش خێزانی دیکەی لە عەرەب روویان لەو شارو دەوورووبەرە کرد و تێیدا نیشتەجێ بوون ، کە نازناوی – عەسکەری – بە خۆوە لکاند .

دوای ئەوە هارونە رەشید یەکەم جۆگەی ئاودێری لێ دروستکرد لە شارەکەو کۆشــکی لێدروســتکرد بــە نــاوی خــۆی ، دوای ئــەویش لــە ســەردەمی – مەئموون – ی عەباسی لە ساڵی ٨١٣ گوندی مەتیرە بە ناوی رەسەنی خۆی بنیتنایەوە ، کە بووە هاوینەهەواربۆ شاری بەغدا .

دوای ئەوە لە ساڵی ٨٥٩ – متەوەکلی – عەباسی شارەکەی بە ناوی خۆی کرد و مزگەووت و منارەکەی لێدروستکرد بە ناوی – ملویە – دوای ئەوە لە ســاڵی ٩٤٤ ناســر دەوولــەی حەمــەدانی پرژینێکــی لێدروســتکرد . دوای ئەویش لە ساڵی ١٨٨١ شێخ زین عابدین سەلماسی پەرژینەکەی تەواو کرد . ئەویش لە رێگەی یارمەتی دانی لە لایەن یەکێك لە مەلیکەکانی هندستان . هەر لەو ساڵەدا یەکەم قوتابخانەی سەرەتایی لێدروستکرا .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٨ لە سەر دەمی دەسەڵاتی عوسمانی یەکەم پردی لێدروستکرا لە سەر زێی دیجلە کە سامەڕای دەبەستەوە لە گەڵ کەرتەکەی دیکەیدا . دوای ئەوە چەندین کاری دیکەی لە ئاوەدانکردنەوەی بۆ کراوە لە وانەش پرۆژەی بەنداوی – سەرسار – لە ساڵی ١٩٥٢ لە شارەکەدا .

سەرچاوە:– رۆژنامەی – تەئاخی – ژمارە / ٥٥٠٩ .

٠٨٣٨

٠٨٣٨/١١/٢٣ کوردان زۆر شانازی دەکەن کە هەواڵێکی ... واتە ئەسحابە . پێغەمبەر – د.خ– ناوی – کابان –ی کوردی بووە ...کوری کابان کە – مەیمونی ئەبوو

یەسیر –بووە ، لەلای کورد زۆر خۆشەویستە ... کابان وەك سەلمانی فارسی . کـە فـارس خـۆی پـێ رادەنـێن زۆر لـە پێغەمبـەر – د.خ– نزیـك و فەرموودەکانی لەبەر بوون .

لەچەرخەکانی سەرەتای دەوڵەتی ئیسلام خاوەری ئیسلام نێووی کورد لە زۆر شـووێندا دەهاتـە بەرچـاوو ... لـەم رۆژەدا بەسـەرکردەی سـەردار یان – جەعفەری کوری فەهرجیس – لەلای موسل شۆرشێکیان دژی – موعتەسـەم عـەباس – هەڵگرسـاندو والـی موسلیان وەدەرنـاو خەلیفە چاری ناچار بوو لەشـکرێکی یـەکجار زۆری بەسـەرکردەی – ئیتـاخ – نـاو نـاردە سـەریان و جەعفەر کووژراو کوردەکان قەڵاچۆکران و بەتەواویش تالان کران ...

سەرچاوە :– ئیبن ئەسیر – رووداوەکانی ساڵی /٢٢٤..
.محەمەد ئەمین زەکی – کوردو کوردستان .

٠٨٤٧

٠٨٤٧/٨/١١ خەلیفەی عەباسی– واسف مووعتەسـەم – لـە شـاری سامەرا کۆچـی دوایـی کردووە ، کـە لـە دووای مردنـی بـاوکی دەسـەڵاتی خـەلافـەتی عەباسـی گرتـە دەست لەجێگەی باوکی لە هەموو کارووبارە جیاجیاکاندا .

٠٨٦١

٠٨٦١/١٢/١١ تیرۆرکردنـی خـەلیفـە متـەوەکل لـە لایـەن بەرهەلـستکارانی لـە گـەڵ کورەکـەی موونتەسرو ئامینـە فـەتح خافـان ... دووای تـیرۆر کردنـی خـەلیفـە متـەوەکل... محەمەد جەعفەر متوەکل جێگەی گرتـەوە بـە وەرگرتنـی دەسـەڵاتی خـەلیفـە یـی بە هەڵسووراندنی کارووبارە جیاجیاکانی خەلافەتەکە لەدەسەڵاتدا.

٠٨٦٦

٠٨٦٦/١/٢٢ لـەو کاتـەی مـساور دژی والـی مووسـڵ جـەنگا ... کـورد هاوکـاری مـساور بـوون .... شۆرشـی – زەنـج – و –سـەفغاری – کـە دژی بەغـدا دەجـەنگان کـورد یاریـدەدەری شۆرشـەکە بـوون ... – بـەعقوبی لەیـسی سـەفغاری– لـە

پاداشتی ئازایەتی ئەهوازیدا بە – محەمەدی کوری عەبدوللای کوری هەزار مەرد – بەلام محەمەد دەیوویست هەر بە خۆی هەمکارە بێ . – ئەبوو ئەلهەیجای کوری حەمدانی – تازە ببووە والی مووسڵ ، هاواریان بۆ هێناو گووتیان :–

محەمەدی کوری بیلال و کوردەکانی هرزەیانی دەووری نەینەوایان داوەو هەر کوردەکان ٥٠٠٠ هەزار چەکدار دەبن ... ئەبوو ئەلهەیجا لە – مەعروبە – کە لە سەر چۆمی – خازر – ە ، چووە سەریان و لەشەڕدا لەبەر کورد شکاو هاتەوە موسل و ، دووبارە خۆی بۆ شەڕێکی دیکە ئامادەکرد ، کە بە لەشکرێکی زۆر چووە سەریان ... محەمەد کەوتە تەنگانەو داوای شەڕ وەستانی کردو بەلێنیدا , کە کورەکانی دەگرەو دانێ و خۆیشی بدا بەدەستەوە .... کە چووەوە بۆ ئەوەی کورەکانی بنێرێ کوردەکانی خۆی تێگەیاند کە بچنە ئازربایجان و خۆ رزگاربکەن .

ئەبوو ئەلهەیجا کەلەو کارە گەیشت محەمەد پەکی کەوتوو خۆی گەیاندێ و دەووری گرتن ... لەدوای ئەوە کە ئەبووئەلهەیجا توانایان نەماوە ئەو ماڵ منداڵ و خێزانانەی بەتالان بردبووی بۆی گەراندنەوە ... لە دوایی کوردی حەمیدی و کوردەکانی چیای – داسن – ئاژاوە کۆتایی هات .

<u>سەرچاوە</u> :– لوسترانگ – بلدان الخلافە الشرقیە – وەرگێرانی .
بەشیر فەرەنسیس و گۆرکیس عواد – ل/١٨ .

٠٨٧١

٠٨٧١/١١/١٨ سەرهەڵدانی دەرکەووتنی داوەتی قرمەنیەکان لەناوچەی وولاتی بەحرێنی ئێستا و ئەحسا . ئەم ناوەش دەگەرێتەوە بۆ سەر ناوی پیاوێکی خۆزستان ، بەناوی حەمدانی کوری ئەشعەت ، کە لە رەشایەکانی دەووروبەری شاری کوفەی ئێستا دەژیا .... بەر لەوەی کە ناوزەندبێ بەناوی قرمت ... بە بروای دکتۆر فلیپیش ، ئەم ناوە مانای – مامۆستای نهێنی – بووە . داوەتەکانی ، فرمتی ، لەژێر داوەتەکانی دیارنە بووە نهێنیەکان بووە .

ئەم پیاوە کە ناوی حەمدان بوو چاوی بە پیاوێکی – باگی المزهب – کەووتووە کە ناوی حەسەن ئەهوازی بوو .... کە ئەو کاتە ئەهوازو

دەوورووبـەری بـە لۆرسـتان ناوزەنـد بـووەو خـاکی کوردسـتانە . ئـەم نـاو حەسـەنەش هەنـدێ وەلامـی نهـێنی و زانـستی لـەلا بـووە ، کـە هۆکـاری دەوڵەمەندبوونی خەڵك بووە . کە ئەمەش کاریگەری کردۆتە سەر دەروونی —حەمدانی ئەشعەت .

دوای ماوەیەك وەك ئیمامی منتەزەر چاوەروانی لێدەکراو هەڵسا بە دەست نیشانکردنی ١٢ نـەقیب لـە بەرێوەبەرایەتیـەکان بە بلاوکردنـەوەی داواکانی ... ئەبوو سەعید جەنابی زۆر گـەرم و گـوور بـووە لـە سـەر ئـەو کارەو تـوانی لەدوای مردنی حەمدان سەرکردایەتی قرمەنیەکان بکات و دەووڵەتی قرمەنی دابمەزرێنێ و چەندین کەسی پێکهتوو بخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی و دەستی کرد بە هێرش بردن تـاکوو تـوانی وولاتـی نێـوان دووزێ بەتـەواوی و هەنـدێ لـە هـەرێمی شـام داگـیر بکـات و بـەرەو شـاری حجـاز لـە دوورگـەی عـەرەبی بەشێووەیەکی تووندو تیژ هێرشی کردە سەر ئەو حاجیانـەی کە بـۆ مـاڵی خوا چووبوون و بیان کووژن .

ئەبوو تەها سلێمان لەساڵی ٩٢٧ چووە ناو مەککەو دەستی بەسەرا گرت و هەرچـی ئاسـەوارو شـووێنەوار هـەبوو شـکاندی و تـالانی کـرد ... لەوانـە هەڵکەنانـدنی بـەردی رەشـی کەعبـە ، بـە شـکاندنی دەرگاکـانی کەعبـە و تێکـدانی ئـەوەی تیـای بـوو هێنایـە شارۆچـکەی — هجـر. عەباسـیەکان نەیانتوانی هیچ بکەن بەتایبەتی بەگەراندنەوەی بەردی رەش .

بـەلام فاتمیـەکان بـەهۆی پەیوەنـدی بـەهێزیان لەگـەڵ قرمەنیـەکان توانیـان بـەردی رەش لـە دوای ٢٢ سـاڵ بگەرێننـەوە کەعبـە لـە شـاری مەککـە..لـە کۆتاییـەکانی دەسـەلاتی فرمـەنی لەسـاڵی ١٠٢٧ بـوو لەسـەر دەسـتی عیونیەکان بووە ، کە لقێك بوون لەنەوەی عەبد ئەلقیس کەلە دەوورووبەری عیوون نیشتەجێ بوون لەشاری ئەحسای ئێستای وولاتی بەحرێن .

سەرچاوە:— ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان — ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب.

دار الشرق/ المؤسسه العلميه لوسائل التعليميه ، بيروت ،سووريا /٢٠٠٥ .

١٨ /١١/٠٨٧١ مێـــژوو نووســـان دەڵـــێن عەرەبـــەکان کـــۆتری نامەبـــەریان بەکارهێناوەو دەڵـێن لـەو کاتـەی ، کـە لـە خۆراســـان شـــەڕی گـــەوورە دەســـتی پێکـردو تـا گەیـشتە وولاتـــی مـــەغریبی ئێستاو لەوێووە پەریەوە بۆ ئەندەلووس . کە لەخەڵکی وولاتان فێربوون لەکاتی شەڕو کووشتاردا ئەم کۆترە نامە بەرانە بەکاربێنن ... حەمدان قرمەتی = حمدان القرمگی – کە پێشرەوایەتی بزووتنەوەی فەرامیتەی کردووە ، بەهۆی کۆترەوە نامەی بۆ ئەم رابەرانە دەنارد ، کە پەیامی ئەم بزووتنەوەیان بڵاودەکردەوە .

هەروا دەڵێن لەسەرەتای بڵاوبوونەوەی ئیسلامدا ، کۆتریان پەروەردە دەکرد بۆ رێگاو شووێنی دوور لە وولاتی نێوان دووزیٚ و شاری بەغدا ، لە سەر دەمـی خەلیفـە موعتەسـەم بـەکاریان هێنـاوە ... هـەروا میـسریەکانیش لەسـەرەتای سـەدەی دوانزەهـەم زۆر بایـەخیان بـەم جۆرە کـۆترە داوە بـۆ گوواستنەوەی نامە لە نێوانیاندا .

هەروا بە درێژایی چەند سەدەیەك ئەم کارەیان ئەنجام داوەو دەڵێن . یەکەم کەسـیش کـە بـەکاری هێنـاوە سـووڵتان نـورەدین بـووە ، لـە کـاتی فەرمانرەوایـیەکـەی لەسـاڵی ١١٤١ ... بـۆ ئـەوەی ئـەم کۆترانـە لـە چـوون و هاتنـەوەدا چـەند شـووێنێکیان لـە نێـوان شـارەکاندا بـۆ دروسـت کرابـوو بـۆ حەسانەوە لە بڕینی رێگاکانیاندا .

شایانی باسە کە دەڵێن پیاوێك لە دوورگەیەکی یۆنان لەساڵی ٧٧٦ بەر لـەزایین ئـەمجۆرە کـۆترەی هێنـاوە بـۆ وولاتـی یۆنـان . هـەروا لـە یاریـەکانی ئۆڵـەمپی بـەرەڵای کـردووەو گەراوەتـەوە جێگـەی ، واتـە سـەر هێلانەکـەی کـە بێچووی تێدابووە .... بەم جۆرە بەکارهاتووە ، پەیتا پەیتا خەڵکی یۆنان و

رۆمان و عەرەب ومیسریەکان بۆ نامە گوواستنەوە بەکاریان هێناوە . هەروا لە یاریەکانی ئۆڵەمپی لە پێشبرکێی گالیسکە لە رۆمان بەکارهاتووە کە هەر تیپێک لەرۆژی یاریەکە کۆترێکی لەگەڵ خۆی هێناوە ، کە نیشانەی وولاتەکەی ، یا نیشانەی جل و بەرگی یاریزانانی لەسەر بووە.

زانایان وای بۆ دەچن کە مێژووی بەکارهێنانی ئەم جهۆرە کۆترانە دەگەرێتەوە بۆ سەردەمی هۆمیرۆس = ی شاعیری خاوەن داستانی –ئەلیازە –ی بەناوبانگ , کە ئەوان لەکاتی خۆی لەشەری = تەراودە = بەکاریان هێناوە .... زانای بەناوبانگ – تشالزداروین – هەڵساوە بە بەراووردکردنی کۆتری نامەبەری ئینگلیزی لەگەڵ چەندین جۆری کۆتری دیکە ، کە پێیان دەلێن تەقلەباز ، یاخوود پالەوان ، ئەم دوو جۆرە بیلوودزیانی لەسەرو رەنگ و دەستەدا هەیە .

هەروا لەلایەکی دیکەوە – مستەر بیرش – دەڵێت :– پێش ئەمانە مێژووی رۆمانەکان باسی ئەم کۆترانەیان کردووە . هەروەك – پیلینۆس – دەڵێت :– لە مێژووی رۆمانەکان باسی سێ جۆرە کۆتر کراوە لە رەچەڵەکی نایاب و چاکیان لێك جیاکردۆتەوە . ئەکیەرخان ، کە پاشایەکی هندی بووە لە ساڵی ١٦٠٠ کە ئارەزوی زۆر بۆ کۆتر چووە زیاتر لە ٢٠هەزار کۆتر لە کۆشك ولە باڵەخانە شاهانەکەی هەبووە .

کە لەگەڵ پاشای فارس ئالوو گۆری کۆتری نایابیان کردووەو کاریان پێکردوون ... جۆرەکانی کۆتر بۆ ٥٠٠ جۆر دەست نیشان دەکرێت ... هەروا لەو کاتەی کە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، لەلایەن سووپای ئەلمانیا لە نێوان ساڵەکانی ١٨٧٠ – ١٨٧١ گەمارۆدرابوون .

ئەم جۆرە کۆترانە بەکارهاتوون ... لە ساڵی ١٩٥٦ ئەمەریکا وازی لە بەکارهێنانی کۆتر هێناوەو رووی لە تەکنۆلۆژیای سەردەم کردووە .... واتە کۆتری نامەبەر بایەخی زۆر پێدراوە لەلایەن وولاتانی شەرکەر لەجیهان وهەروا وولاتانی دیکە و کۆمەڵگاکانی کورد لە کوردستان .

 ٠٨٧٣

٠٨٧٣/١٠/٢٨ کەسایەتی ناوداری ئایینی ئیسلام ومەزهەبی شیعەی عەرەبی ئیسلام –

ئیمـام حەسـەن عەسـکەری – لـە شـاری سامەرا کۆچـی دوایـی دەکـات ئەویش بەهۆی دەرخواردانی ژەهر .

ئـەم بنەماڵەیـە هـەموویان لـە سـامەرا نێـژراوون لـە مزگـەوت ، یـاخوود مەزراگـەی هـەردوو ئیمـام حەسـەن عەسـکەرو عـەلی عەسـکەر .... کـە بۆتـا جێگایەکی خواپەرستی و مەزارگەیەکی پیرۆزی ئایینی ئیسلامە لە سامەرا ، بەتایبەت لە لایەن مەزهەب شیعە لە جیهانی ئیسلامیدا ، لە باکووری شاری بەغداو رۆژهەڵاتی پارێزگای سەلاحەددین لە ئێراقی ئێستادا .

سەرچاوە :– گۆڤاری – میزۆبۆتامیا – ژمارە /٢ . ل/١٢٥ .

٠٨٧٤

٠٨٧٤/١٠/١٦ دامەزرانـدنی دەووڵـەتی سـامان لـە هـەرێمی دواوەی زێـیّ . جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە سـامانیەکان دەگەرێتـەوە سـەر بنەماڵەیـەکی فارسـی کـۆن . کـە باپیرەیـــان – ســـامان – لـــە ســـەردەمی خەلافـــەتی ئەمـــەوی – هیـــشام عەبدولمەلیك ، چووە پاڵ داواکاریەکانی عەباسیەکان ، کە ببـووە ئیسلام ... لـە خۆراسـان و لـە ریـزی باوەرەکـانی ئـەبوو موسـلیمەی خۆراسـانی کـاری دەکرد.

ئەوە بوو دەووڵەتی سامانی دامەزراند ... ئەم دەسەڵاتەش بەر فراوان بوو لە سـەرخاکی ئێـستای ئێـران ، تـاکوو ناوچـەکانی تەبرسـتان و رێگـاو چیـاو سبجـستانی گرتـەوە . کـە داواکاریـەکانی زینـدوو کردنـەوەی جیاکـەرەوەی فارســـی بـــوو لـــە مـــاوەی زینـــدوو کردنـــەوەی زمـــانی فارســـی و رۆشنبیریەتیەکەیدا.

تێبینی :– زۆرجار لـە نووسینەکانم باسـم لـە نـژادی کـوردو فـارس کـردووە ، کـە تـاکوو کۆتـایی هـەرەس هێنـانی ئیمپراتۆریـەتی میـدیا ... نەتـەوە نـەبووە بەناوی فـارس ، بەڵکوو کـورد بوونـە و لـە دوای ئـەو مێـژووە بوون بە فارس سەری هەڵداوە ... بۆ نموونەش:–

نـاوی سـامان – ووشـەی سـامان ، ووشـەیەکی کوردیـە نـەك فـارس بـەناوی نەتـەوەی فـارس ... بـەڵام بـوونی ئـایینی ئیـسلام گۆرانکـاری زۆر بـە سـەر نەتـــەوەو خـــاك وزمـــان وکـــەلتورو داب و نـــەریتی نەتـــەوەکانی ناوچـــەو

هەرێمەکاندا هێنا ...بەتایبەتی لەکیشووەری ئاسیاو دوایی لە کیشووەری ئەفەریکیا لە جیهاندا .

سەرچاوە :- پارتودلد - فاسیلی فلادیمیروفتیش .
مێژووی تورك لە ئاسیای بچوك ل/٣٧

٨٧٥.

٨٧٥/٧/١٤. بەرمەکیەکان لە بنەماڵەیەکی رەسەنی دانیشتووانی ئێستای ئێران بوونەو هەڵگری ئاییینی بووزی بوونە ... بەڵام لەدوایی باوەریان بە ئاییینی مانیزم هێناوە . باپیرە گەوورەیان – بەرمەك – خزمەتکاری پەرستگایەکی شاری – بەلخی – هەرێمی خۆراسان بووە ، خالیدی بەرمەکی – یش لە سەردەمی خەلیفە ئەبوو ئەلعەباس سەفاحدا بەپرسی دیوانی خەراجی دەووڵەت بووە .

بەڵام دەرکەوتنیان لە بواری رامیاریدا بۆ خزمەتی ئاییینەکەیان بۆ سەردەمی خەلافەتی – موسا هادی – دەگەرێتەوە . کاتێك ئەو خەلیفەیە وویستی لە هارونە رەشیدی برای بدات و لە جێنشینەکەی خۆی دەری بکات تا – جەعفەری – کوری لە شووێنەکەی دابنێ .
بەڵام بە هاوکاری ولێهاتووی – یەحیای کوری خالیدی بەرمەکی – ئەویش بەهۆی پشتیووانی کردن لە براکەی لە ئاکام ئەو هەڵەش سەرکەووتنی نەدیت . لە ئەنجامدا بە مردنی – موساهادی – لە ساڵی ٨٧٦ داو لایەنگیری بەرمەکیەکان سەرکەووتنی براکەی بۆ پایەی خەلافەت کۆتایی بەو کێشەیە هێندرا .
بۆیە لە بەرامبەردا خەلیفە – هارونە رەشید – یەحیای بەرمەکی – کردە یەکەم وەزیری خۆی و راوێژکارو بەرێوەبەری کاروباری دەسەڵاتەکەی خۆی . لەو کاتەشدا خەلیفە هارونە رەشید نیازی مەراسیمێکی گەوورەی هەبوو بەگەیشتنی بە پایەی خەلافەت لە شاری بەغداو لەسەر داوای ئەو کەسایەتیە بەرمەکیە ئاهەنگەکە دواخرا .
لەماوەی ١٧ ساڵ لە دەسەڵاتی یەحیاو کورەکانیدا ... سەرەرای ئەوەی دەسەڵاتی بەرزیان لەو دەووڵەتە هەبوو ... جێگەی متمانەی خەلیفەش بوون

.. بـەڵام لـەو ماوەیەشـدا تـەنها بـە بنـەماکانی ئایینەکەیانـەوە – مـانیزم – پابەندنـەبوون . بـەلکوو زۆر خزمـەتیان بـە هـاو پـەیرەوەکانیان کـردوو ئـەو پایەیان بۆ خزمەتکردنی ئایینی – مـانیزم – بەکارهێنا ... یـەحیا ... هـانی – سەهلی کوری هارونی کوری راهیوون – ی هاوولاتی – دەشتی میسان – داو چـەندین کتێـب لەسـەر خێڵەکـەی و نـەزانی عـەرەب و رەسـەنایەتی شارستانیەتی فارس و ئایینەکانی لەوانە – مـانیزم – بنووسێت . هـەروا لـە دارشـتنی کتـێبی – کلیلـەو دیمنـە – دا بـە شـیعر کـە – ئایـانی کـوری عەبدولحەمیدی کوری لاحق – بە ئامانجی گەیاند و بری – ١٠٠٠٠ هـەزار – دیناری ئەوکاتی وەك خەڵات پێشکەش کرد .

لە هەمان کات فەزلی کوریشی بە ٥٠٠٠ هـەزار – دینـار پاداشـت کـرد . ئـەو هەڵوویستەی بەرمەکیەکان لەسەردەمی بەهێترین خەلیفەی عەباسیەکان بوو کـە سـاڵێك ...؟ دەکـردو سـاڵێکی شـەڕی دووژمنـەکانی .... هـەروا رۆڵـی باشیان لەسـەردەمی خەلیفـە مـەئمونیش هـەبوو لـە پێنـاو بـەرگری کـردن لـە بڕوای مانیزمدا .

سەرچاوە :– الدوری – الجذور التاریخیة للشعوب . ل/٤٨ – تەبەری .
تأریخ الامم و الملوك ٦/ ٤٨٤ .

٠٨٨٢

٠٨٨٢/٨/١٥ کۆچی دوای شاعیری گـەورەی مانیەکانـەو رۆشـنبیری سـەدەی ئـەو کـات – یەشـاری کـوری بـورد – لـە شـاری بەسـرای باشـووری ئێـستای ئێـراق لـە بنەماڵەیەکی بەرەسەن دانیشتووی هەرێمی خۆراسانی ئێستای ئێران.

شـایانی باسـکردنە کـە یەشـاری دوای کۆچـکردنیان بـۆ شـاری بەسـرەو نیشتەجێ بوونیـان ... یەشاری بەشێووەیەکی گوونجاوی ئـەو سـەردەمەدا پەروەردەکراو لەدوای تەواوکردنی خوێندنەکانی لەو کات توانایەکی باشی لـە بوارەکـانی فەلـسەفەو مـەنتیق و زمانـەوانی پەیـداکرد .... جگـە لـەبوونی شـاعیرێکی دیـارو بـەتوانا .... ئـەم کەسـایەتیە هـەوڵی زۆری بـێ وێنەیـدا لەرێگـەی شـیعرەکانیەوە رووی گـەش و گـەورەیی و لێهـاتووی مانیـەکان بەرزبکاتەوەو رایگرێ و لەم رووەوەش دەڵێ ... الأرچ مظلمه والنار مشرقه – والنـار معبـوده مـژکانت نـار ... دەرکـەووتن و ناسـینی یەشـاریش تـەنیا

لەرێگەی شیعرەکانی نەبووە ... بەڵکوو لە رێگەی ئەو ووتارو ووتانەی کەلە کۆبوونەوەو شووێنە گشتیەکان لەشاری بەسرە و دەووروبەری ئەنجامی دەدا هانی خەڵکی دەدا لەخراپەکاری و مەی خواردنەوەو بەرەللای دوورکەونەوە ... ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە – حمادی کوری عجرو – یەشاری بە مانیزمێکی راستەقینە بناسیّ .

هەر بەو هۆکارەش بوو کە ئەو باوەر پیّ بوونەی کە لەبەر دادگای بالای خەلافەت زیندانی بکرێت و دوای ماوەیەك لەژێر ئازارو ئەشکەنجە ژیانی پیّ لەدەست بدرێت لە شارەکەدا

٠٨٩٤

٠٨٩٤/٣/١٣ ئەندازیار و موئەرخ و زانای بەناوبانگ – ئەحمەد داودوننـد – ناسراو بە ئەبوو حەنیفەی دینوری – لە ناوچەی دینور لەناوچە شاخاویەکانی رۆژهەلاتی کوردستان لە دایك بووە.

زمانی ئەندازیاری و فەلەك وجووگرافیا ومێژووی خووێندوو. لە شارۆچکەکەی خۆی – مەرسەدێکی – واتە دووربین ، داناوە بۆ وەرگرتنی زانیاری لە باری کەش و هەواو گەردوون ...لەماوەی ژیانی سەردانی هەرێمەکانی شام و دوورگەی عەرەبی و کەنداوی فارسی کردووە ... لە ماوەی ژیانیدا زیاتر لە ٢٠ دانراوی لە دوای خۆی جیّ هێشتووە وەك – الانواو – الباه – الشعر و الشعراو – الفصاحه – الجبر المقابله – البلدان – و دەیا دانراوی دیکەی گەردوون و جووگرافیا و مێژوو و کۆمەڵنناس و ئەندازیاری ... ئەم مرۆڤە کوردەش لەماوەی ژیانی لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ٩٠٢/١٢/٥ کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:– الواق بالوفيات ٣٧٧/٦ ... معجم الادباو /٤٩١ .
معجم المؤلفين ٢١٨/١.

٠٩٠٨

٠٩٠٨/٩/٣٠ دامەزراندنی دەووڵەتی فاتمیە لە کیشووەری ئەفریکیا بەسەرکردایەتی عوبێدوڵلاّ – ئەلمەهدی – داوای ئەوەی دەکرد کە ئەو خاوەن مافە بە بوونی

به خەڵیفە . کە کوری محەمەدی کوری ئیسماعیلی کوری جەعفەر سادق بووە ... لەو کات هەوڵەکانی ڕێگە خۆشکەر بوون بۆ داواکاریەکانی ئیسماعیل ، کە پێی دەگووترا ، باوکی عەبدوڵڵای شیعی و هۆزی - کتامە - لە ناوچەکەدا .

ئەم نەخشەیە دەوڵەتی فاتمیەکان دەردەخات
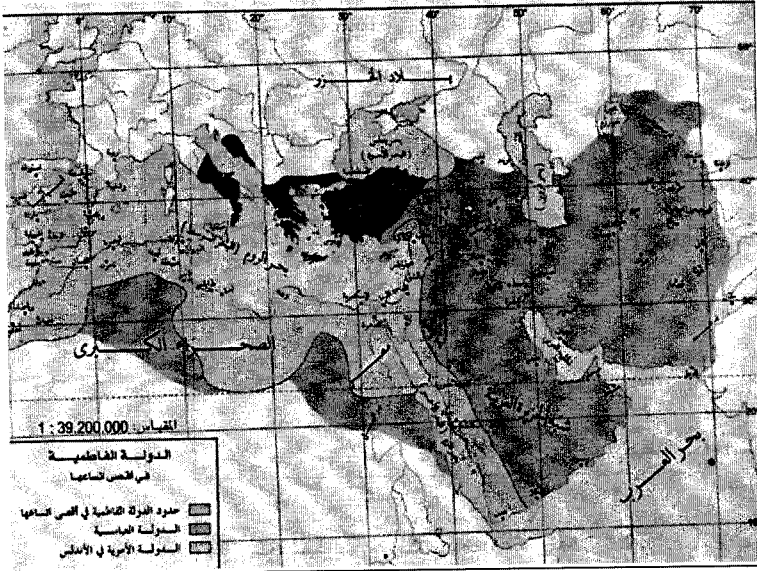
هەر لەوکات هەوڵیدا ئەو هۆزەی کۆکردەوە لە پێناو سەرکەووتنی و دەوڵەتەکەشی ناوزەند بوو بە دەوڵەتی - عەبیدیە-

جێگەی ئاماژەیە کە ئەم بنەماڵەیە لە ڕەچەڵەکداو لە نژادا عەرەب نەبوونەو بەهۆی قۆناخە تێپەر بووەکانی مێژووی پەرەسەندن و پێشکەووتن بوونەتە عەرەب ئەویش :- نژاد و ڕەگەزی عەرەب یەکێکە لە نژاد و ڕەگەزی سامی . کە هەموو داب و نەریتەکانیان پەیوەندن بەسامیەکان و زمانەکەشیان لقێکی زمانی سامیە ... نووسەرو نژادنناس و ڕەگەزنناس و زماننناسەکان عەرەبیان دابەشکردووە بۆ دووبەش ... کە ئەویش :-

یەکەم :- العرب البائدە - و دووەم :- العرب الباقیە -و ، هەروا عەرەبی باقیە دابەشی دووبەش کراوە ئەویش :-

یەکەم :- قەحتانیەکان و . دووەم :- عەدنانیەکان .

قەحتانیەکان لە بنەرەتدا دانیشتووی باشووری دوورگەی عەرەب بوونە کە ئەویش ئەمیرو سەرەك هۆزو تیرەو بنەماڵەکانی یەمەن بوون ، کە ئێستا کۆماری یەمەنی پیّ دەگووترێت ... هۆزەکانیش هۆزی ، سەباو حەمیر، کە لەوانە چەندین کۆمەڵی دیکە جیابوونەتەوەو بە دوورگەی عەرەبی بڵاوبوونەتەوە ... ئەویش:-

بە پێکهێنانی ناوچەیەکی دەسەلاتدار وەك - مەنازرە - کە لە ناوچەی حیرە هاتبوون و ، هەروا ئەمیرەکانی غەساسنە و کەندە و ئەزەد و ئەلائەوس و خەزرجیان لیّ جیابووبووەوە .

بەلام عەدنانیەکان پێیان دەگووترێ عەرەبی بە عەرەبکراو کە بنەماڵەی ئیسماعیل ، یەك لەوانە بووە و لەناو عەرەب ژیاون لەدوای بوونیان بە عەرەب بە هۆی پێدانی ژن و دروست بوونی خزمایەتی , یەکێك لە کورەکانی ئیسماعیل کە ناوی عەدنان بوو کە عەدنانیەکان لەدوای ئەو دەرکەوتوون .

دوای ئەویش معد و دوای ئەویش نزاری کوری نعد .

ئا ئەلێرەدا دەردەکەویّ کە عەرەب بوونیان نەبووە لە ئێستای ئێرا ق و شام و ئەفەریکیا و مسر و چەندین وولاتی دیکە ... ئێستا کە بە نیشتیمانی عەرەب دادەنرێت تەنیا لەدوای فتووحاتی ئیسلامی عەرەب توانی بەهۆی ئاینی ئیسلام سنووری جووگرافی فراوان بکات لەرێگەی داگیرکردن و بەعەربکردن وبە ئیسلام کردن .

شایانی باسە هەروەك گەرۆك و مێژوونووس و جووگرافیناسەکان لەلایەرەکان دیاریان کردووە ، کە هەرێمی شام ناوی تەواوی خۆی سام بووە واتە بەناوی یەکێك لە کورەکانی نوح کراوە بە هۆی بوونی دەسەلات لەو هەرێمەو بە هیچ جۆرێك عەرەب لەو ناوچەو هەرێم و وولاتانە نەبووینە.

جا دەووڵەتی فاتمی کەلە مێژوودا بەدەسەلاتی کوردی ناسراوە و فراوان بوو لە رۆژئاوا لەسەر ئەدارسەکان و رۆستەمیەکان و لەدوای ئەوە شاری - مەهدیان - کردۆتە پایتەختی وولاتەکەیان .

لە هەمان کات دەووڵەتی فاتمی بەرەو رۆژهەلات هەنگاویان ناوەو هەوڵی ئەوەیان داوە ، کە وولاتی میسری ئێستا بخرێتە ژێر دەسەلاتی خۆیان و

دوایـی بـەرەو وڵاتـی نێـوان دووزێ واتـە – میزۆبۆتامیـا – ... ئـەویش وەرگــرتنی میراتــی خەلافــەتی عەباســی ... لــە دوای مردنــی کــافور - ئەخمەشیدی – لە میسر دەرگایـان بۆ کراوە بۆ چوونە ناومیسر ... دوای ئەوە سەرکردەی سووپا جەوهەر سقلی بگاتە ناو فستات و لە ١٦٨/١١/٢٥ دەستی کرد بە دروستکردنی شاری قاهیرەی پایتەختی میسر.

دوای چــوار ســاڵ دەووڵــەتی عەبیدیــەکان قاهیرەیــان کــردە پایتــەختی دەسەڵاتەکەیان و ناویاننا دەووڵەتی فاتمیەکان.

دوای ئەوە دەسەڵاتی فاتمیەکان لە ساڵی ٩٦٩ توانیـان هـەرێمی شام بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان و دەووڵەتی فاتمی بەردەوام بـوو لـە دەسـەڵاتەکەی لـە هـەموو بوارەکـان ، تـاکوو سـاڵی ١١٧١ و ئـەو دەووڵەتـە کۆتـایی پـێ هێنـرا لەکێشووەرەکەدا.

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسە العلمیە لوسائل التعلیمیە – بیروت – سووریا /٢٠٠٥.

٠٩٠٩

٠٩٠٩/٩/٢٠ ناوچەی شارەزوور لە باشووری کوردستان کە یەکێك بووە لـە ناوچـە هـەرە بەناوبانگـەکان ، لـە سـەردەمی ئیـسلامی لـە کوردسـتان . جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە ، کـە مەبەسـت لـەو دەسـەڵاتداریەتە کـە هەنـدی شارو ئاوەدانی لـە کوردستان لـەو کاتـە دەرکـەوتوون ، بـە دەسەڵاتداریەتی شـارو ناوچـەکانی ناسـراوبوون و نـاوی مـیروو دەسـەڵاتداریان ئاشـکرا نیـەو لـەو ماوەیـەدا سـەربەخۆ بـوون و دەسـەڵاتداریەتیانەی کـە دیـارو ڕۆشـن نەبوونـە ... لـەم مێــژووەش تــاکوو ســاڵی ٩٢٩ ناوچــەی شــارەزوور ســەربەخۆ بــووە... بەڵگەش:–

١– لەو ناوچەیەدا والی دەسەڵاتی عەباسیەکانی تیا نەبووە.

٢– لە ماوەی ئەم بیست ساڵەشدا هیچ باج و سەرانەیەکیان بۆ دەووڵـەتی خەلافەتی عەباسی نەناردووەو نەداوە.

بـەڵام دوای ئـەوە ناوچەی شارەزوور لـە ژێـر دەسـەڵاتی خەلافـەتی عەباسی دەمێنێتەوە... بـەڵام جارێکی دیکە سەربەخۆ بۆتەوەو تاکوو ساڵی ٩٥٤ ، کە بووهیـەکانیش پێیـان داگیرنـەکراوە لـەدوای شـەڕێکی دژووار و زۆر ، ناچار

دەبن پاشەکشەیان کردووە ، ئەویش بە هۆی تووندو تۆڵی دانیشتووانی شارەکە ، کە زۆر دلێرانە بەرگریان لەناوچەکە کردووەو بەردەوام بوون لەبەرگری کردن هەر وەك لەسەرەتای فتووحاتی ئیسلامی لەژێر دەسەلاتی خەلیفەی ئیسلام عومەر کوری خەتاب بەری شالاوە درندانەکەی گرتووە لەهەموو بوراەکان .

بەلام شمشێری دووژمنکاری و داگیرکردن و کووشتن و تۆقاندن و ئەنفالکردن ، وایکرد ناوچەی شارەزوور مل کەچ بێت و روو لەئایینی ئیسلام بکات بە ترشی نەك بە شیرینی .

ئەمەش بەبەڵگەی چەندین نووسراو ، لەلایەن وولاتناسی ئیسلامی ئەوکات ، کە سەردانی ناوچەی شارەزووریان کردووە و یاداشتیان نووسیووە ، کە دانیشتووانی ناوچەکە یاخی بوون لە مل کەچ کردن بۆ دووژمنکانیان و هیچ میروو بەرپرسێکی خەلیفەی تیا جێگە نەبۆتەوە .

لە بەر ئەوەی شاری – نەریز – کە لە هەرێمی ئازربایجان لە نزیك شاری – ئەدەبیل – ە لە لایەن هۆزە کوردە هەزبانیەکان فەرمانرەوایی لێ کراوە و سەربەخۆیی راگرتووە و ناوچەکەیانیان ئاوەدان کردۆتەوەو پەرەیان پێداوە لەهەموو بوارەکان .

هەروا چەندین ناوچە دەسەلاتداریەتی سەربەخۆیان پێك هێناوە . لەوانەش کە بەناوبانگترین کەسایەتی کورد – دەیسەمی ئیبراهیم کوردی – کە لە هەرێمی ئازربایجان و هەندێ ناوچەی دیکە لەتاران و ئەرمینیا توانیوویەتی دەسەلاتێکی بەهێز دروست بکات ... کە پێشوو جێگری والی ئازربایجان بوو، توانی دوای کووژرانی والیەکە ، خۆی بکات بە ئەمیری هەرێمەکەو بیری فراوانخوازی بگرێتە بەرو هەر لە ساڵی ٩٢٦ سەربەخۆیانە هەرێمەکەی بەرێوەدەبرد لە کێشووەرەکەدا .

٠٩١٢

٠٩١٢/٨/١٨ کۆنترین دەسەلات لە شێووەی میرایەتی . میرنشینی عەیشانە بوون ، کە لە نێوو تیرەیەکی کوردی سەر بە هۆزی گەوورەی بەرزیکانی بووە ... هەر وەك نووسەرو مێژوونوسی ناوداری کورد – ئیبن ئەسیر – لە دانراوەکەی –

الكامل في التأريخ – ئاماژەی پێکردووە ، لە ڕووداوی ئەم مێژووەی سەرەوە ، کە ئاماژە بە عەیشانیەکان دەکات و ناوی دوو میر دێنێ بەناوی – نداد و غانم – کە کوڕی – ئەحمەد بوونە و سووپایەکی بەهێزی ئەو کات شارو ناوچەکانی – دینەوەرو هەمەدان و نەهاوەند و چەندین ناوچەی دیکە دەسەڵاتداریەتیان تێدا گێڕاوە بۆ ماوەی ٥٠ ساڵ .

بەم جۆرە میرنشینە کوردەکان لەهەرێمە جیاجیاکان دەست پێدەکات و بەرەو میرنشینی دیکە هەنگاو دەنێ بەپێی پەرینەوەی قۆناخەکان ... وەکوو میرنشینی– ڕوادی – لەساڵی ١٠٤٨ و میرنشینی محەمەدی کوڕی شەداد لە ساڵی ٩٥١ و میرنشینی – حەسنەوی لە ساڵی ١٠٥٦ ... کە دەبنە میراتگری میرنشینی عەیشانیەکان و میرەکان خالۆزاو پورزای یەکتر دەبن ... ئا لەم سەردەمەدا کوردستان بە قۆناخێکی گەورەی شارستانیەتدا لەهەموو بورەکانی ژیاندا تێپەڕبووە لەو کاتی بارودۆخی کوردستان .

٠٩٣١

٠٩٣١/١/٢٤ دامەزراندنی حکوومەتی دۆستەکی لە دوای هەڵووەشاندنەوەی ئەحمەدی کوڕی مەروان لە لایەن دۆستەك – دۆشتیك – کە لە خانەوادەی حەمیدی – حمودی – بووە ... ئەویش کوڕێکی هەبووە بەناوی –باز – ئەبوو شووجاع – و ناوی منداڵیشی حوسێن بووەو نازناوی ئەبوو عەبدوللاشی هەبووە . ئەم کەسایەتیە لە ٩٤٥/٨/١٣ لەشاری دیار بەکر لەدایك بووە لە هەرێمەکەدا

بەهۆی ئازایەتی و چاونەترسی بێ وێنە بووە ، لەو کات خەڵکێکی زۆر دەووری داوەو . ئەویش خواستی پاشایەتی ئامانجی بووە ..لە ساڵی ٩٥٥ لە دوای داگیرکردنی ناوچەی جەزیرو سعرد لە کوردستان ، حکوومەتی خۆی دامەزراندووە ... کە باوکی لە ساڵی ٩٥٨ کۆچی دوایی دەکات ، جلەوی دسەڵات دەکەوێتە دەست بازی کوڕی و ئەویش ئاواتی فراوانکردنی دەسەڵاتەکەی بووە لە مەلازکردوو ماکۆی خستۆتە ژێر دەسەڵاتی خۆی ... لە هەمان کات شارێکی بەناوی – شاباز – دروست کردووە ، لە دواییدا لەلایەنی شانشین عادل ئەیوبیە .

دوای ماوەیەك ناوەكەی گۆڕاوە بۆتە – شاری عادل جەواز – ئەویش لە نێوان ساڵەكانی ٩٦٣ تا ٩٦٤ بووە ... هەروا شارەكانی ئەرجیش و دیاربەكرو میافارقین وئۆرفەو ئەخلات و وان و بەدلیس و چەندین جێگەی دیكەشی خستۆتە ژێر دەسەڵاتەكەی خۆی .

دوای ئەوە میرەكانی حەسەن كێف و جەزیرەو دیاربەكرو بۆتان وسروج و نەسیبین ... هەموویان چوونە ژێر فەرمانی و شاری دیاربەكریان كردۆتە پایتەختی ئەو دەسەڵاتە .... لەو كاتەش ئەلقادر بلای عەباسی نازناوی شاباز ئەبوو شووجاعی پێ بەخشی لە هەرێمەكەدا .

سەرچاوە:– شەرەفنامە – ل/٤٠ – ٤١ .

٠٩٣٥

٠٩٣٥/١١/٣٠ هەر لەو كێشەو ململانێیەی داگیركردن و خۆ بەهێزكردنی كۆمەڵێك لە تورك بەسەركردایەتی – گكم – و لە گەلیان كوری – رائق – بەرەو ناوچەی واست هاتن و ، دوای ئەوەش لە ساڵی ٩٤٥ لەوكاتەی كە – معز الدولە – ی كوری بۆیە گەیشتە خاكی ئێستای ئێراق ، دەووڵەتی – بویهیە – ی لێدامەزراند ، كە هەندێك لە سووپاكەی لە توركمان بوون .

بەڵام شاكر سابر لە لاپەرە/٥١ لە كتابەكەی بەناوی – موجز تأريخ التركمان في العراق – بە هەڵە چووە ، كە توركمان لەشارەكانی – كەركوك و هەولێرو مووسڵ و تكریت – سەلاحەددین – هەبووبن .
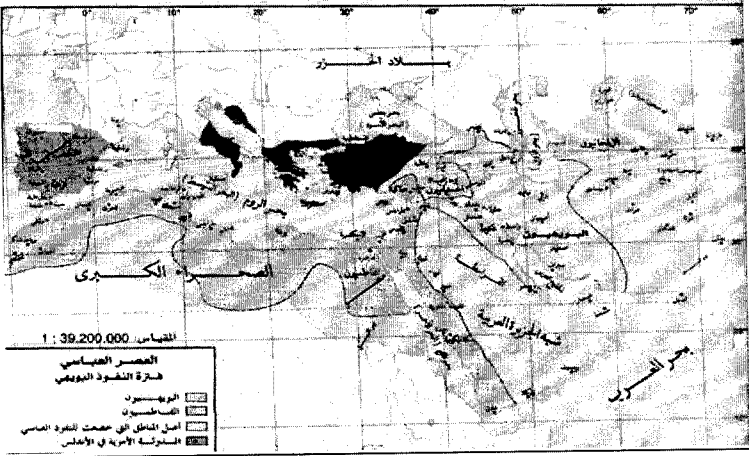
لەبەر ئەوەی مووسڵ و کەرکوك و هەولێر ، ئەو کاتە لە ژێر دەسەڵاتی دەوولەتی – حەمدانی – بووەو باسی تورکمانی لێووە نەکراوە... بەڵام – ئیبن ئەسیر – باسی ئەوەی کردووە ، کە – معز ئەلدولە – هەندێ ناوچەی لە شارەکانی بەسرە و کووت لە دەست دابووە لە ناوچەکەدا .

تورکمانەکان .... ئەمەش لەکتابی – الکامل فی التاریخ .

هەروا شاکر سابر لەجێگایەکی دیکەش تووشی هەڵە بووە کە دەڵێ :– شەپۆلی تورکەکان لەئازربایجانەوە بەرەو ئێراق هاتن و گەمارۆی موسلیان داو ، هەروا دەستیان بەسەر – جەزیرەی عومەر – داگرت و لە موسل و تەلەعفەر جێگیربوون .

بەڵام ئەو پێناسەیەی شاکر سابر بەناوی ئیبن ئەسیری نووسیووە ... راستی تیا نیە ، لە بەر ئەوەی ئیبن ئەسیر باسی رووداوەکەی ۱۰۳۰ یکردوە ، کە تورکمان – ئوگز – بەرەو جەزیرەی عومەر هاتوون – جەزیرەی بۆتان – و بەرەو تەلەعفەرو سنجارو دیاربەکر و ، هەروا دەستیان بەسەر موسل داگرت لە هەرێمەکەدا .

بەڵام ئەمیر قرواشی کوری مەقالید عقیلی بەرەو چیای – مەلحول – باچیای – ساتیدما – یا ، شاری – سن – کە بەرامبەر چیایەکەیەو دەکەوێتە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە ... لەوێ هێزەکانی کۆکردەوەو حیلەش بەسەرکردایەتی – دبیس کوری مزیدی ئەسەدی و هێزەکانی بەسەرکردایەتی ئەبی فەتیح جاوانی بوو ، کە ئەمیرێکی کورد بوو لە کوردە جاوانیەکان ، لە حیلەو بەهانای هێزە کوردیەکان هات و – قرواش تورکمانی – کووشت و زیاتر لە ۲۰۰۰ هەزار چەکداریشی لێ کووشتن ، بەر لە گەیشتنی ئەو دوو ئەمیرەی کە لە سەرەوە باسکراوە .

ئەویش لە ناوچەی تەلەعفەر ، کە بووە هۆی هەڵاتنی – گز – لە موسل – لە دوای تالان کردنی بەرەو ناوچەی نەسیبین هەڵاتن ، کەلەنزیك شاری قامشلۆیە و کەس لە تورکمان لە موسل و تەلەعفەر نیشتەجێ نەبوون . بەڵام لەناوچەی جەزیرەی عومەر لەلایەن ئەمیری ئەلدولە بووە بەرەو ئازربایجان هەڵاتن و بووە هۆی دەرکردنیان لە باشووری کوردستان و باکووری کوردستان .

تێبینی:- بوونی نەتەوەی تورك لە ئێستای ئێراق ، لە ناوەرۆکی مێژوو نامەکە بەر لەو مێژووە باسکراوە و دوای ئەوەش کە تورك بوونیان چۆن بووە لە ئێراق .

٠٩٥١

٠٩٥١/٢/٨ دامەزرێنەری حکوومەتی محەمەدی کوڕی شەداد لە لایەن - محەمەد شەداد - ئەم سەرکردە کوردە هەلسا بە ئاوەدان کردنەوەی ناوچەی - کارتوو ئارات - لە هەموو بووارە جیاجیاکان ، کە ئەو حکوومەتە زیاتر لە ١٥٠ساڵ لە دەسەڵات بەردەوام بوو . لە ناوچەکانی - قرياخ و کوردستان و نەخچەوان - لەو پارچە خاکەی کوردستان کە ئێستا کەووتۆتە ژێر دەسەڵاتی کۆماری ئەرمینیای یەکیەتی سۆڤیەتی جاران . بە تایبەتی پارێزگای یەریڤان و دەوورووبەری لە هەرێمەکەدا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە شەدادیەکان خاوەنی ئیمارەتی کوردی بوونە ، کە لە ساڵی ٩٥١ تا ساڵی ١١٩٩ ، دەسەڵاتدار بوون ... کە چەند پارچەیەك لە ئەرمینیای لە ژێر دەسەڵات دا بووە ، وەك ناوچەی - حەران - کە ئێستا ناسراوە بە ئازربایجان ...ئەم نازناوەش دەگەرێتەوە بۆ دامەزرێنەری ئیمارەتی محەمەدی کوری شەداد .

کـە ئـەو ئیمارەتـەش لـە شـاری – دفـین – دەسـتی پێکـرد ... کـە بـەرەو فرەووانی هەنگاوینا تاکوو شارەکانی – باردا و کانجا – کە ئەم شارانە لە هـەرێمی ئازربایجـان بـوون . دەسـەڵاتی شـەدادیەکان هاووپەیمانیـەتیان لـە گــەڵ ســەلجووقیەکان بەســت و چــەندین شــەڕیان دژی ئیمپراتۆریــەتی بێزەنتیەکان کرد ، ئەویش لە ساڵی ١٠٤٧ ، تاکوو ساڵی ١٠٥٧ ، کە ئەو کاتــەش ئیمــارەتی شــەداد لــەو پــەری بەهێزیــدا بــوو . کـە دەســەڵاتی درێژدەبووەوە لە نێووان زێی کوراو زێی ئاراسدا .

دوای ئەوە هێزەکانی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی – قستەنتینی شەشـەم – لە ساڵی ١٠٠٠ تاکوو ساڵی ١٠٥٥ شەری دژی شانشینی ئەرمینیا – کاگیلی دووەم – بـەرپاکرد ... بـەر لـەوەش قستەنتین چـەندین نامـەی بـۆ – عـەلی لەشکری – نـەوەی محەمـەدی شـەداد ، کە ئـەمیری ئیمارەتی شەداد بوو و رەوانــەکرد و داوای لێکــرد کــە بــچێتە رێــزی هێزەکــانی ســووپا وئیمپراتۆریەتی بێزەنتی دژی شانشینی ئەرمینا .

دوای ئەوە عەلی لەشکری رەزامەندی لە سەر داوای ئیمپراتۆریـەتی بێزەنتی کرد ، بە مەرجێك ، ئەو زەویانەی کە رزگاری دەکات بیخاتە ژێر دەسـەڵاتی خۆیدا .

لە گەڵ ئەوەشـدا ئـەو کارە شـەرگەربازەش بە تووانای شـەدادیەکان بوو ، بــەڵام لــە کۆتــایی بــە هــۆی برواکــردن بــە ئیمپراتۆریــەتی بێزەنتــی و ســەلجووقیەکان ، کــە لــە ئــەنجام دەســەڵاتی شــەدادیەکان لــە لایــەن سەلجووقیەکان کۆتایی پیێ هێنرا بە سەرکەووتنی سەلجووقیەکان لە هـەرێم و ناوچەکەدا.

٠٩٦٠

٠٩٦٠/٣/٣ دامەزرانـدنی یەکـەم ئیمـارەتی تـورکی ئیـسلامی بـە نـاوی دەووڵـەتی – قراخانیەکان – کە لەو سەردەمەیەدا تورکەکان بوونە هەڵگری بروای ئایینی ئیــسلام ، کــە نیــشتەجێی سەرچــاوەی –زێــی ســیمۆن – بــوون . کــە ئەمیرەکـەیان سـەردەمەکەی کـرد بەسـەردەمی ئیـسلام و رزگـارکردنی شـارە ئیسلامیەکان . کـە لـەوکات باجیـان دەدا ئـەو کەسـانەی کـە هـەڵگری بـروای

ئاینی ئیسلام نەبوون .
جێگەی ئاماژە پێکردنە ، کە ئاینی ئیسلام لە نێوو نژادی تورك بڵاوبووەوە بە شێووەیەکی بەرفراوان ، لەو کاتەی کە دەووڵەتی – سامانیە – ڕۆڵی باڵای هەبوو لەناوەندەکانی ئاسیا لە سەدەکانی ٣ – ٤ کۆچیدا . لەوکاتەدا جووگرافیە ئیسلامەکان لە دوای کەسانی تورك دەگەران و باسیان لێووە دەکرد ، بەناوی ئەوەی کە تورك دژی ئاایینی ئیسلامە .
بەڵام ئەو بیرووبۆچوونە بە پێچەوانە بوون ... لە بەر ئەوەی سەرهەڵدان و بوونی نەتەوەو دەسەڵاتی تورك ، بەهۆی ئاایینی ئیسلام بوو ، کە وەك چەکێك بوو لەپێناو بەهێزکردن و باڵادەستکردنی تورك و پێکهێنانی نەتەوەی تورك .
لە بەر ئەوەی بوونی تورك بەهۆی کۆکردنەوەی نەتەوە دەربەدەرەکانی دیکەی ئاسیای ناوەندو بچووك بوو ، لە بیابانی مەنگۆلیای نێوان ڕووسیای قەیسەری و وولاتی چین ، ئەویش بە پەرەسەندنیان بەرەو ئاسیای بچووك ، کە تورکیای ئێستایە بەتایبەتی کوردستان .
سەرچاوە :– بارتوولد – ل/٧٧ .

٩٦٧ .

٩٦٧/١٢/٧ . هەر لە سەردەمی ئەمەویەکان دراوی دەسەڵاتی ئەمەوی چاپکرا بەناوی – دینار– لەلایەن ئەلحوکم المنتە سری کوری عەبدولرەحمان لەشاری زەهرای ئەندەلووس ... کە قەبارەکەی – ٢,١سم– بوو ... بەردەوام بوونی خەلیفەکانی ئەمەوی بە چاپکردنی دراو لە لایەن ئەمیرەکان ، کە دەسەڵاتیان دەگرتە دەست و لەو وولاتانەی دەسەڵاتیان بەدەست بوو لە پێناو بووژاندنەوەی باری ئابووری و بازرگانی و کەمکردنەوەی کێشەی کڕین و فرۆشتن .

٩٦٩ .

٩٦٩/١١/١٤ . بە بڕیاری سەرکردەی دەووڵەتی فاتمی –جەوهەر سقلی – المعزالدین الله الفاگی– دەستکرا بە دروستکردنی مزگەووتی – ئەزهەر – لە شاری قاهیرەی پایتەختی ئێستای میسر ، کە ئێستا بۆتە مەڵبەندێکی ئاایینی و

زانستی و ئاداب و مێـژوو و چـەندین بـواری دیکـە بەناوی زانکۆی – ئەزهەر . جێگـەی ئامـاژەیـە ئـەم بنەماڵەیە لـە رەچـەڵەك و لـە نـژاد عـەرەب نەبوونـە ودەوڵـەتی فـاتمی ناسـراوبووە بـە دەسـەڵاتداریەتی کـورد لـە لایەن کورد ... واتە عەرەب خاوەنی نە شووێنەوارو نە شارستانیەت نەبوونـە – قورئانی پیرۆز – بە زمانی عەرەبی نەبوابە ، عەرەب نـەدەبووە ئیسلام وگەر ئیسلامیش نەبووایە عەرەب نەیدەتوانی لە دوورگەی عەرەبی دەرچن ، تەنیا بازرگان و ئاژەڵ لەوەرێنەکانی نەبن ، ئەویش بەهۆی نالەباری باری کەش و هەواو نەبوونی لەوەرگە لەدوورگەی عەرەبی لە هەموو بوارەکاندا .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دارالشرق العربي – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٠٩٧٠

٠٩٧٠/١١/٢ سـەرۆکی حکوومـەتی دۆسـتەك – شـابان – ئـەبوو شـووجاع لـەدوای بـەهێزبوونی دەسـەڵاتەکەی بـەهۆی پـشتگیری لێکردنـی لەلایـەن میرەکـانی کـورد , تـوانی دراو بـەناوی خۆیـەوە لێداو لـە ووتارە

هەینیەکان ناوی لە تەک ناوی خەلیفەی عەباسی دا دەخوێندرایەوە .... کاتێ ئەبوو تەغلەی حەمەدانی و عەزد دەولەی دەیەمی بوون و بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی نێوانیان .

باز یاریدەدەری عەزد دەولەی داو لە پاش کۆچی دوایی عزد دەولە لەساڵی ٩٨٢ ، باز بەنیازی داگیرکردنی موسل بوو و بەلەشکرێکی زۆر لە شەنگال دەرکەووت ... سەماح دەولەی کوری عەزد دەولە بەسەرکردایەتی ئەبوو سەعید بارامی کوری ئەردەشێر ، لەشکری نارده پێش و هەردوو لەشکر لەناوچەی - باجلایا - بەگژ یەکدا هاتن و لەپاش شەڕێکی خوێناوی لەشکری سەماح شکاو بەرەو دوواوەی کشانەوە .

دوای ئەوە دووبارە هێزی چەکداری بەسەرکردایەتی ئەبوو ئەلقاسم سەعید نارده سەربازو ئەمجارەش لەرۆخی چەمی خاپوور تووشی یەك هاتن و دووبارە باز سەرکەووتنی بەدەست هێنا ... دوای ئەوە مووسڵی گەمارۆدا لەسەر داوای دانیشتووانی شاری موسل و ماوەی سێ مانگی بۆ دانان ، کە دەستیان بۆ درێژ نەکەن ... ئەوانیش لەم ماوەیەدا شارەکە چۆڵ بکەن .

هەر لەو کاتە ئەبوو عەلی کردە حوکمداری شاری موسل و خۆشی گەراوە شاری دیاربەکرلە هەرێمەکەدا .

بەم شێوەوە مووسڵیش کەوتە ژێر دەسەلاتی شاباز ئەبوو شووجاع ... دوای ئەوە بەهێزێکی چەکداری زۆر بەرەو شاری بەغدا کەوتە رێ ، کە سەماح سەرسام ببوو لەو کارەداو هێزێکی زۆری بەسەرکردایەتی زیادی کوری کاکۆیەی نارده سەر رێی بازو لەسەر رێی شاری تکریت - سەلاحەدین - تووشی باز هاتن ولە ئەنجامی شەڕێکی گەوورە هێزەکانی باز شکاو گەراوە بۆ دیاربەکر ، دوای ئەو بازو سەماح رێکەووتن بە کۆتایی هێنانی کێشەکانی نێوانیان لەناوچەو هەرێمەکاندا.

سەرچاوە :-ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان - دارالشرق العربی - ئامادەکردنی د. سەیفەدین کاتب - بیروت - سوریا /٢٠٠٥ .

٩٩٠.

٣/٣/٩٩٠. شارۆچکەی مەندەلی سەر بە پارێزگای دیالە لە باکووری شاری بەغدای پایتەختی ئێراقە ... شارۆچکەی مەندەلی و دەووروبەری لە باشووری

کوردسـتان و شـار و ناوچـەیەکی کـوردی و کوردسـتانیه ... هـەزاران سـاڵە خۆراگرانـه دانیـشتووانی شـارو ناوچـەکه بـەرگری لـه کـورد و کوردایـەتی خۆیـان دەکـەن , کـه هـەردەم کـەوتبووه ژێـر سمـی ئەسـپی داگیرکـەران و بـەردەوام خـووێنی رۆڵـەکانی بەخـشیووه بـه خاکەکـەی لـه هـەموو بـواره جیاجیاکان له ناوچەکەدا.

جێگـەی باسـکردن و رونکردنەوەیـه کـه شـاری مەنـدەلی یەکێکـه لـه شـاره کۆنەکانی کوردستان , دەکەوێته ئەو پەری سنووری باشووری کوردستان , یەکێکە له یەکەم قەزا ئیداریەکان بوو ، له گەڵ دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لەسـەر رووبـەری ۸٤,۰۰۰ هـەزار کیلۆمـەتر چوارگۆشـەی خـاکی هـەرێمی باشووری کوردستان و شاری مەندەلیش لەناو ئەو سنوورەدایه.

شـاری مەنـدەلی ناحیـەکی سـەر بـه قـەزای بەلـەدرووز و ئـەویش سـەر بەپارێزگای دیالەیـه ... مەڵبەندی شاری مەندەلی ۸۰ کم لەشاری بەعقوبه دووره ... له بارەی مەندەلی و جێگەو شوێنی – ئیبن خوردازیه – دەڵێ:- بەنـدەنجین و بیرازولـروز لەیـەك – کـوره – دا بوونـه ... هـەروا – یـاقووتی حەمویش دەلێ:-

بەندەنجین شارێکی بەناوبانگه ، که لەلای نەهرەوانه و دەکەوێته ناحیەی – جەبـەلی – شـارەکه دەکەوێتـه سـەر سـنووری نێـوان ئێـراق و ئێـران لـەلای رۆژئاوای – شاخی پشت کـەوه – و لـەلای باکووریـەوه زنجیره گردۆلکـەی – قەشقه – یه , لەلای رۆژئاوای زنجیره چیای حەمرینه و لـەلای باشووریەوه قەزای بەدره و ناحیەی عەزیزیەیه .

هەروا لەبارەی دێرینی و کۆنی شاری مەندەلی جوامێر مەندەلاوی دەڵێ :- مێژووی شاری مەندەلی بەپێی ئەو بیروبۆچوونەی که بەعسیەکی بەریتانی لـه سـاڵی ۱۹٦٦ سـەردانیان کـردووه , دەردەکـەوێت کـه مێـژووی شـارەکه دەگەرێتەوه بۆ ٦۰۰۰ شەش هەزار ساڵ بەر لـه زایین , خـوودی شـارەکەش بووه له شارەکانی لۆلۆبییەکان , کـه باپیرانی لۆرەکانن و ئەوانیش بەشێك بوونـه لـه نـژادی کـورد ... هـەروا یـەکێك بووه لـەو شـارانەی کەووتۆتـه نێـوو قەلەمرەوی دەووڵەتی میدیا له ناوچەکەدا .

لەگـەڵ سـەرهەڵدانی ئـایینی ئیـسلام و رەوانـەکردنی سـووپای ئیـسلام بـۆ

ئێراقی ئێستا – هاشم عوتبە – بەئاشتی شارەکەی داگیرکردووە , بەناوی فتووحاتی ئیسلامی – هەروا لەسەردەمی ئیمامی عەلی – بوو بە گۆرەپانی شەڕی نێوان سووپای ئیمامی عەلی و خەوارجیەکان .
هەروا شاری مەندەلی ماوەیەك سەر بە ئیمارەتی عەنازی کوردی بووە لە ساڵەکانی ٩٩٠ و ، ناوچەیەکی دیکەی فراوانیان لە کوردستان لەژێر دەسەڵاتدا بووە کە – کرمانشا ، هەلوان ، شارەزوور ، داقووق ، دەسکەرە ، , مەندەلیج , نوعمانیە – ی لەخۆگرتووە , جگە لەوەش ئەم ناوچەیە لەنێوو ئیمارەتی – حەسنەویهی – کوردی و دوایش لەنێوو ئیمارەتی بابان دابووە .

لەگەڵ ئەو هەموو گۆرانکاریانەشدا , لەشەری نێوان دەووڵەتی سەفەوی فارسی و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەر ماوەی بەدەست لایەنێکیانەوە بووە , تا دوای رووخاندنی دەووڵەتی عوسمانی ، لەگەڵ تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهان .
هاووڵاتیانی شاری مەندەلی لە پیاوە ماقولانی ئەوکات لە کورد و تورکمانی شارەکە ئەنجوومەنێکی دەسەڵاتداریەتیان دامەزراند بۆ بەرێوەبردنی کاروباری هەمەلایەنەی شارەکەیان.
گەر بگەرێینەوە بۆ رووداو و بەسەرهاتەکانی مێژوو , بەپێنووسەکانی ئیبن خەلدون و حەمەوی و ئیبن ئەسیر و خەلەکان , وایان دیارکردووە کە شاری مەندەلی هەر چوار دەووری شارو ناوچەی کوردی بووە ... لەلای باشووریەوە هەردوو شاری بەدرە , جەسان ، بووە , لەلای باکووریشیەوە شاری خانەقین و گوندەکانی – مکاتوو – کانی ماسی – یە , لەلای رۆژهەڵاتی کوردستانی دیووی ژێر دەسەڵاتی فارس بووە ، کە هەردوو شاری – سۆمارا و گەیلان – بووە , کە تەنها چەند کیلۆمەترێك لەشاری مەندەلیەوە دوورن ... هەروا بەرزاییەکانی چیای – جکاسوو , حەمرین – لەیەکیان جیادەکاتەوە .
شارو دێی کورد وەکوو ملوانکەیەك وان بەگەردەنی شارەکەوە وەکوو ناحیەی قەزانیە و گوندەکانی – دوورو دیشنج و کیری و کچکۆتیل و جاریە – کە گوندەکەی شەهید جوامێر سایەمیرەیە . . ئەم شارەش چەندین

گەرەك و شووێنەواری مێژووی گرنگی تیا بووە و تیایە .
بەڵام رژێمە یەك لەدوای یەكەكانی ئێراقی دروستكراو لەسەر خاكی گەلانی
وولاتــی نێــوان دووزێــیێ – میزۆپۆتامیــا – درێخیــان نــەكردووە لــە گــۆرینی
دیمۆگرافیــای جــووگرافی و نەتــەوەیی لەشــارەكەدا ، هــەر وەك شــار
شارۆچــكە و گونــدەكانی دیكــەی هــەرێمی باشــووری كوردســتان ، ئــەویش
لەراگوواســتن و بەعــەرەبكردن و دەربەدەركــدنی دانیــشتووانە كوردەكــان
هێنانی عەرەبی هاوردە ، نەك هەر لە باشووری ئێستای ئێراق .
بــەڵكوو لــە وولاتــانی دیكــەی عــەرەبی ، بەتایبــەتی لــە بیابــانی دوورگــەی
عەرەبی بۆ ناوچەكەیان هێناوە , بە تایبەتی لە سەرەتای شەرە یەك لەدوای
یەكــەكانی فتووحــاتی ئیــسلامی لــە پێنــاو داگیركردنــی خــاكی گــەلان و بە
ئیــسلام كردنــی گــەلان و داگیركردنــی نیــشتیمانەكەیان ، بــەزەبری شیری
داگیركەرانە ، نەك رزگاركردن و بەرپاكردنی باری ئارامی و ئاشتی لە هەمو
بوارە جیاجیاكان لە هەرێم و ناوچەو جیهان .
تێبینی :– من نامەوێ بەتەواوی باس لە مێژووی پێكهاتەی ناوچەو نەتەو
و رووداوە جیاجیاكان بكەم , تەنیا ئەمەم بۆ وەك زانیاریەكی سەرەتایی
بوونی بەسەرچاوەیەكی دیار لە نووسینەكاندا .

١٠١٥

١٠١٥/٦/٢١ دەووڵەتی – عەنازیە – ی كوردی ، كە پایتەختەكەی – شاری حەلوان
بووەو بەردەوام بووە تاكوو ساڵی ١١٠٧ ، كە سنوورەكەی درێژ دەبووەو
تاكوو – ئەسەد ئاباد – ی سەر بە شاری هەمەدانی رۆژهەڵاتی كوردستا
... .هەر وەكوو پێشوو كە لەژێر دەووڵەتی – حەسنویهە –ی كوردی بووە
كە پایتەختەكەی شاری – دینوور – بووە وسنوورەكەی درێژ دەببووەوە
ئازربایجان تاكوو بەشێك لە خۆزستان و زێی بچووك و تاكوو نەهاوەند ، ك
لە ٩٥١/٦/٩ دامەزراوە لە كێشووەرەكەدا .
كەواتــە ئــەو ناوچانــە هــەمووی لــە ژێــر دەســەڵاتی ئیماراتــە كوردیــەكان بوو
دوای ئەوەش كەوتۆتە ژێر دەستی ئیماراتی بابان .
گــەر بگەرێینــەوە بــۆ مێــژووی رابــردووی گونــدو شارۆچــكەو شــارەكان
هــەرێمی باشــووری كوردســتان ... كــە شــاری مەنــدەلی و دانیــشتووانەكە

بەسترابوونەوە بە دانیشتووانی شارستانیەتی زاگرۆس و لە هەمان نژاد بوون کە ئەویش - ئاریە - کە گوندو شارۆچکەیان لیٚ دروست کردووەو کاری هەمە جۆری کشتووکاڵیان ئەنجامداوە بەر لەوەی کە مرۆڤی دیکە بگەنە ئەو هەریٚم وباشوور و ناوەندی ئیٚستای ئیٚراقی بەزۆر دروستکراو .

هەر وەك شوویٚنەوارناسەکان بە پیٚنووسەکانیان ئەو راستیەیان لەلاپەرەکانی تۆمارگای میٚژوو تۆمارکردووە ... کە شەپۆلەکانی مرۆڤ لەسەرەتادا لەناوچە شاخاویەکان ، لە زاگرۆس بەرەو ناوەندو باشووری ئیٚستای ئیٚراق , هەنگاویان ناوە ... واتە لە سەر خاکی کوردستان - لە ریٚگەی شارۆچکەی مەندەلی و دەوورووبەری ,

باشترین بەڵگەش ئەوەیە کە یەکەم دانیشتووان لە ئیٚراقی ئیٚستا کورد بوونە - گردی تەمرخان - لەناوچەی - فەرەئالووس - لەباکووری مەندەلی - کە لە شوویٚنەوارە گرنگەکانی - جرموو - بووە ، بەر لە هەزارەی حەوتەمی پیٚش زایین .

ئەمەش کە دەگەریٚتەوە بۆ سەردەمی بەردینی و هەروا شوویٚنەواری - گردی چکامای - چۆخە مامی - لەهەمان ناوچەیە ، کە دۆزینەوەی شوویٚنەواری لیٚ بەردەوام بووە لە شارستانیەتی زاگرۆس بە ٥٠٠٠ ساڵ بەر لەساڵی زایینی لە هەریٚم و ناوچەکەدا .

ئەمەش بووە راستیەك ، کە لیٚکۆڵینەوەو توویٚژینەوەی شوویٚنەواری لەساڵی١٩٧٧ دەستی پیٚکرا لە - گۆمی بەنداوی حەمرین - لە - گردی سنکور - کە دەکەویٚتە باکووری چیای حەمرین ، ئەو راستیانەی دووپاتکردۆتەوە کە شوویٚنەواری ئەو خانووانەی لەیەك چوونی لەگەڵ شارستانیەتی زاگرۆس لەسەر خاکی کوردستان بەگشتی و هەریٚمەکان بەتایبەتی لە سەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :- باقر یاسین - لە پیٚشەکی میٚژووی شارستانیەتی کۆن ل/٤١٧ ...
هەروا گۆڤاری سۆمەر - بەشی یەکەم و دووەم ب/ ٤٠ - ١٩٨٤ .

١٠٣٧

١٠٣٧/١٠/١٤ سەرەتای دەست پیٚکردنی دەسەڵاتی سەلجوقیەکان ... جیٚگەی ئامارە پیٚکردنە کە سەلجوقیەکان دەگەریٚنەوە سەر رەچەڵەکی یەکیٚ لە بنەماڵە

تورکمانـەکان ... کـە ئـەو نـاوەش بـەناوی بنەماڵـەی سـەلجوقی کـراوە ...
لەسەرەتاوە ئەو دەسەڵاتە بچووکە ، یاخوود ئەو هێزە بچووکە هاوکاریان
لەگەڵ گەزنوییەکان دەستی پێکرد .

بەڵام سوڵتانی گەزنوی – مەسعوود قەدر– ترسی لە دڵ پەیدا بوو بەهۆی
تواناو بەهێزبوونی سەلجوقیەکان و هەوڵیدا سنوورێکیان بۆ دابنێ ... بەڵا
لــەدوای ئــەوە هێــزی ســەلجوقیەکان ســەرکەوتنیان بەدەســت هێنــاو
دەسەڵاتەکەیان بەرەو رۆژئاوا هەنگاوینا .

لـە مـاوەی سـەدەیەك دەسـەڵاتی سـەلجوقیەکان فراوان بـوو ، تـاکوو گەیشتە
کـەنارەکانی دەریـای ناوەنـد . لـەو کاتەشـدا خەلیفـەی عەباسـی –ئـەلقائ
بئـــەمرللا –دیـــتی بـــارێکی لـــەباری بـــۆ گوونجـــاوەو ، لەلایـــەکی دیکـــەش
ســـەرهەڵدانی هێـــزی ســـەلجوقیەکان و رزگـــاربوونی لەدەســـت توانـــاو هێـــز
بوهیە فارسەکان وسەرکەووتن بەسەریان .

ئەویش بەیارمەتی هێزی سەلجوقیەکان . کە بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕ
نێوان فارس و هێزی سەلجوقی لە ئاکامدا – تگرل بگ– گەیشتە ناو شار

بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراق و سەرکەووتنی بەسەر هێزەکانی بووهی فارسی و خۆ سەپاندنی وەك خەلیفەی عەباسی و هەتا لەسەر بووهیەکانی فارسی لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی دکتۆر سەیفەدین کاتب – دارالشرق العربی – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥.

١٠٤٧

١٠٤٧/٦/٢٨ دامەزراندنی دەووڵەتی غوریەکان ، لە وولاتی عووری شاخاوی لە سەردەمی دەووڵەتی عەباسی ، لە نێوان دۆڵی – هلمند و هەرا – لە ئەفگانستانی ئێستا ، بەسەرکردایەتی عزەدین حوسینی کوری حەسەنی کوری محەمەد ، بە بەربەرەکانی کردنی دەووڵەتی گزنویەکان تاکوو گەیشتنە ئاستی لەناوبردنیان لە ساڵی ١١٨٦ و خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆی و دەسەڵاتەکەی دەووڵەتی غوریەکان فراوان بوو تاکوو گەیشتە هندستان .
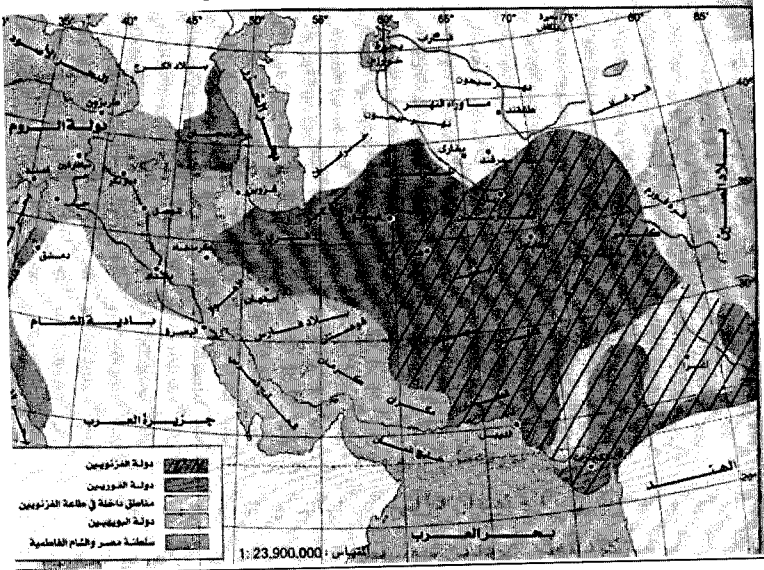
دوای ئەوە ئیماراتی تورکی لێ دروست بوو ، کە یەکەم شانشینی قتبەدین ئەبیکی بوو لەهند .... دوای ئەوە لە ١٢١٥/٥/٢٥ دەسەڵاتی غوریەکان کەوتە ژێر سایەی دەسەڵاتی خەوارزمەکان و هەردووکیان لەهێرشەکانی مەگۆل لەساڵی ١٢٣١ کۆتاییان پێهات لەکێشووەرەکەدا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی – دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق العربی – بەیروت – سووریا/٢٠٠٥ .

١٠٤٧/٦/٢٨ هێزێکی چەکداری تورکمان لە هێزەکانی سەلجوقی بۆ یەکەم جار گەیشتنە شاری مەندەلی ... بەڵام ئەو هێزە بۆ داگیرکردن بوو نەك مانەوەونیشتەجێ بوون .... لەگەڵ ئەوەشدا تورکەکان بەزمانی تورکی ئاخاوتنیان نەدەکرد ، بەڵکوو زمانی مەگۆلەکان و ئەزەری ئاخاوتنیان دەکرد .

لەبەر ئەوە نیشتەجێ بوونی تورکمان لەمەندەلی و قەزانیە لەدوای نیووەی یەکەمی سەدەی سیانزە بوو ... ئەویش بەهۆی شەپۆلەکانی مەگۆلی ، یاخوود قەرەقوینلویا ئالاق قوینلوو لە ناوچەکەدا .

بەلام نیشتەجێ بوونی عەرەب لەشاری مەندەلی لەگەرەکی – نەقیب – کە دەکەوێتە بەشی رۆژئاوای مەندەلی... کە گەرەکێکی نوێ بوو بەجیاواز لەگەڵ گەرەکە کۆنەکانی شارەکە ... ئەمەش لە دوای داگیرکردنی ناوچەکە لەلایەن ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو ، دوایش لەلایەن رژێمی بەعسی لەدوای ساڵی ١٩٦٣ دا.

گەرنا عەرەب لەو ناوچە نیشتەجێ نەبوونە . لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتووانی قەزانیە لە کوردو تورکمان پێك هاتبوون ... ئەو ناوەشی لە ناوی لقو فزانلوو ، لە عەشیرەتی باجەلانی کوردیەوە هاتووە .

لەبەر ئەوەی لەسەردەمی مەگۆلەکان کوردەکانی للۆرو کەلهورو پێك هاتەی لەگەڵ باجەلانی فەزانیە ، کە زمانیان کوردی بووەو فەزانیەش مەڵبەندی سنجەقی ناوچەی مەندەلی بووە لەسەدەی سیانزەهەم تاکوو سەدەی حەقدەهەم لە هەریم و ناوچەکەدا .

سەرچاوە:- عەباس عەزاوی – مێژووی ئێراق .ج /٦ ل/٢٧٣.

١٠٥٠

١٠٥٠/١/١ گەورەترین کەرت بوون لە کەنیسەی ئاینی مەسیحی پوویدا کە بەدوای کەرتی رۆژئاواو رۆژهەلات ناسرا بەناوی – الارندوکس – کە ئەویش کەنیسەی رۆژئاوا لەکەنیسەی رۆژهەلاتی جیابوونەوە و بووە هۆکاری دژایەتی کردنی یەکتری ، لە بوواری ئاینی لە و سەردەمەدا لە جیهان .

١٠٥١

١٠٥١/١/١ داگیرکردنی پارێزگای ئەسفەهان لەلایەن سەرکردەی سەلجووقی – تگول بەگ – دوای ئەوە بەرەو شاری تەبریز هەنگاوینا تاکوو داگیرکردنی ناوچەکە دا .

١٠٥٥

١٠٥٥/١٢/ هێزە چەکدارەکانی تورك بە سەرکردایەتی -- تگول بەگ – ی سەلجووقی گەیشتە ناو شاری بەغداو دەسەلاتی ئالێ سەلجووقی تێیدا چەسپێندرا ، لە پێناو بەهێز کردنی جێگەی خۆی دوای ئەوەش کچە براکەی خۆی بۆ خەلیفەی عەباسی خوواست و بووە هاوسەری ، واتە بوونیان بە زاواو خەزووری یەکتر .

١٠٥٦

١٠٥٦/٣/ لە پێناو بە هێزکردنی هاوکاری و دۆستایەتی و برایەتی لە نێووان خەلیفەی عەباسی – بئەمرللا – و سەرکردەی دەوولەتی سەلجووقی– تگول بەگ – کە خەلیفەی عەباسی خووشکی براگەورەی تگول بەگ ، جفری بەگی خوواست ، لە هەمان کات تگول بەگ کچەکەی خەلیفەی عەباسی خوواست ، کە ئەمەش بووە هۆی ، یەکەم بەهێزکردنی جێگەی سەلجووقیەکان و ، دووەم دەسەلاتی عەباسی و فراوان کردنی هەردوو دەسەلاتی زاواو خەزوری یەکتری عەباسی و سەلجووقی لەناوچەو هەرێمەکەدا .

١٠٥٧

١٠٥٧/٥/١٠ دوای بەرەو لاوازبوونی رۆڵی ئیمپراتۆریەتی بیزەنتی بە توانەوەی بنەماڵەی
مەکدۆنی ، ئەویش بەهۆی بوونی کێشەی توونـد لەنێوان هەردوو چینی
سەربازی و مەدەنی لە ئیمپراتۆریەتەکەدا.
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئیمپراتۆریەتی بیزەنتی هاوکاری تورکەکانی
دەکرد لەدێر زەمانەوە ... کە هاوپەیمانیەتی لەنێوان تورك و بیزەنتیەکان
بەردەوام بوو ، ئەویش لەدوای سەدەی شەشەمی زاینی بەر لەبوونی وەا
نەتەوەیەکی دیار ، بەڵکوو وەك بنەماڵە بوون ... ئەو تورکانەش لەرێزی
سووپای بیزەنتی وەك گێرەشێووێن کاریان دەکرد .
هەروا لەلایەکی دیکەش کۆمەڵەیەکی دیکەیان لەرێزی سووپای ئیسلا
کاریان دەکرد ... کە ئەو سووپایە لەسەر سنووری رۆژهەڵاتی ئیمپراتۆریەتی
بیزەنتی مۆڵگەدار بوون دژی بیزەنتیەکان ... ئەو بنەماڵە تورکانەش رۆڵێکی
دیاریان نەبوو ، هەروا کاردانەوەیان لەسەر دەسەڵاتی بیزەنتی و ئیسلا
نەبوو ، تاکوو دەرکەووتنی دەسەڵاتی سەلجوقیەکان لەسەر سنووری
رۆژهەڵات لەسەدەی پێنجەمی کۆچیدا .
لەو کاتەش دەسەڵاتی ئیسلام دەسەڵاتێکی لاوازبوو بەرامبەر بە دەسەڵاتی
بیزەنتی لە ناوچەکەدا ... کە دەسەڵاتی ئیسلام لە پەیوەندیەکی کەرت بوو
دەژیا لەبواری رامیاری و مەزهەبیدا .
هەر لەسەرەتای بوونی ئیسلام ، بە تایبەتی لەدوای کۆچی دوایی ئیمام
عەلی ، دوو مەزهەبی شیعەو سووننەی دژ بەیەکتری دەرکەووت و ر
لەدوای رۆژ ئەو دژایەتیە پەرەی سەندو بەردەوام بووە تاکوو ئێستا ... بەا
دوای لاوازبوونی دەووڵەتی بیزەنتی و دەرکەووتنی رێگەی خۆشکەر بۆ
بەهێزبوونی دەسەڵاتی ئیسلامی و فراوان بوونی لەهەرێمەکەدا ... کە سێ
هۆکار بۆتە هۆی بەهێزبوونی دەسەڵاتی ئیسلامی ئەویش:—
ئایینی — ئابووری — رامیاری — هۆکاری دەرکەووتنی سەلجوقیەکانیش
قۆستنەوەی باری ئایینی ئیسلام بوو ، ئەویش لە پێناو بەهێزکردنی
دەسەڵات و بوونی لەناوچەو هەرێمەکاندا ، بەرامبەر بە مەسیحی
دراوسێکانیان .

کە ئەویش ئەرمەن و بیزەنتی بوون ، کەشەڕەکەشیان لایەنی خۆبەختکەری — جیهاد —ی گرتە بەر بەتایبەتی لەناوچەی — کەرج — کە دەکەوێتە شاری — تەفلیس — لەباکووری کوردستان .

هەروا هەرێمەکانی ئەرمەن ، کە ئەویش زۆربەی هەرە زۆری لەسەر خاکی کوردستان و دوای ئەویش بیزەنتیەکان ... لەو کاتەش — تگرل بەگ هەوڵەکانی ئەوەبوو هەموو شتێك لەژێر دەسەڵاتی خۆی بێت و بنەماڵەی تورك زیادبکات ، بە رامیاریەتی بە تورك کردن لەنەتەوە جیاجیاکانی دیکە بەتایبەتی گەلی کورد لە کوردستان .

سەرچاوە:— ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان — ئامادەکردنی — دکتۆر سەیفەدین کاتب — دار الشرق — بەیروت — سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٥٨

١٠٥٨/٢/٢ قەڵای شاری مووسڵ کەووتۆتە سەر خاکە بەرزەکانی شاری مووسڵ کە دەروانێتە سەر زێی دیجلە ، لە هەمان کات چاوگەی کبریتە ، کە دەکەووێتە باکووری شاری مووسڵ— حەمام عەلی — کە کەس بەتەواوی نازانێ لەبنەرەتا کێ ئەو قەلایەی دورست کردووە ، بەڵام لەو کاتەی کە کورد نیشتەجێی رۆژهەڵاتی زێی دیجلە بوونە بەپێی نووسراوەکانی گەرۆکی ناوداری جیهانی— زینەفۆن — بەر لە ٤٠٠ ساڵ پێش زایین ، ئەو تەنیا کوردی دیووە لەو دەڤەرەی ئێستای پارێزگای مووسڵدا .

هـیچ نەتـەوەو دانیـشتاوانێکی دیکـەی لەو هەرێمـە نـەدیووە . تـەنیا کور
نـەبێ ، چونکە زینـەفۆن و هاورێکـانی کە لـە شاری بەغـدا بـەرەو ئـەو ناوچ
بەرێکەووتن و دوایی بەرەو شام هەنگاوویاندەنا .

١٠٦٣

١٠٦٣/١/٤ مردنـی تگـرل بـەگ و جێگرتنـەوەی لەلایـەن ئەلـەب ئەرسـەلان و لـە دوا
هەوڵێکی زۆر توانی سەرکەووتن بەسەر بیزەنتیەکان لەشەری – مەلازکرد
لـە بـاکووری کوردسـتان بەدەسـت بـێنیّ لـە سـاڵی ١٠٧١ و ئیمپراتـۆر
بیـزەنتی– رومـانووس دیـوگین – دەسـتگیربکات و دوایـی ئـازادی کـرد .
ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی کە سنوورێك بۆ ئیپراتۆریـەتی بیـزەنتی دابـ
لە فراوانکردنی سنووری دەسەلاتەکەیان .

دوای مردنـی ئەلـەب ئەرسـەلان لـە سـاڵی ١٠٧٢ ، کورەکـەی مەلکشا جێگـ
گرتـەوەو ، لـەو کاتـەشـدا کـە دەسـەلاتیان درێـژبـبووەوە لـە رۆژهـەلاتی چ
تاکوو دەریـای ناوەنـد ... لـە رۆژئاوا دەسـەلاتەکەی تووشـی ململانـێ بوو
لەگەڵ بوهیەکان و گزنوییەکان و فاتمیـەکان و بیزنتیـەکان ... لـەدوای مرد
مەلکشا لـە سـاڵی ١٠٩٢ دەووڵـەتی سـەلجوقی دابـەش بـوو ، لـە چـەند
ناوچەو هەرێمدا .

ئەویش وەك دەووڵەتی سەلجوقی لە شام و یەکێك لـە ئێـراق و ئـەوەی دیکـ

لەکرمانی ئێرانی .... واتە ئێراق و ئێرانی ئێستا ... چونکە ئەو کاتە نە ئێراق هەبوو نە ئێران .... کە ئێراق ئەو کاتە پێی دەگووترا وولاتی نێوان دوو زێ ، واتە – میزۆپۆتامیا – و ئێرانیش پێی دەگوترا وولاتی فارس لەکێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی – دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٦٤

١٠٦٤/٣/٣ تیرۆرکردنی– ئەلەب ئەرسەلان – کە خاوەنداریەتی هەموو وولاتی فارس و وولاتی نێوان دوو زێ – میزۆپۆتامیا – ی هەبوو لەگەڵ نیوەی زیاتر لە باکوورو رۆژهەلاتی کوردستانی هەبوو، دوای کۆچی دوایی ئەویش کوڕەکەی – مەلیك شا– جێگەی گرتەوە ، لە هەڵسووراندنی کاروباری دەسەلاتەکەی لە سەر ئەو ناوچە و هەرێمانەی کە لە ژێر دەستیدا بوو لە کێشووەری ئاسیادا .

١٠٧٦

١٠٧٦/٨/٥ دامەزراندنی دەسەلاتی خەوارزم لە ژێر دەسەلاتی عەباسیەکان لە وولاتی خەوارزم لە باشووری دەریاچەی – ئاراڵ – کە لە زێی جیحوونی دەکردەوە . ئەویش بەسەرکردایەتی سەرکردەی تورك – ئانووشتکین– کە باوکی قتبەدین محەمەد بۆی بە جێ هێشتبوو ، بە نازناوی خوازمشا لە ١٠٩٧/١٢/٩ و بەردەوام بوونی تاکوو ساڵی ١١٢٨دا .

هەروا محەمەد خوارزمشا توانی دەسەلاتی خۆی فراوان بکات لەسەر سگستان و دەسەلاتی غەزنوییەکان بخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی ... بەلام دوای هاتنی کورەکەی – ئاتسز – لە ساڵی ١١٢٨ ، کە بووە یەکەم سوڵتانی دەووڵەتی خوارزمی و بەربەرەکانی مەگۆلەکانی دەکرد .

کــه ئەمــەش یەکــەم هەڵــە بــوو کــەکردی ، کــە مەگۆڵــەکان هاتنــە نــاو
دەســەڵاتەکەی... بــەڵام دوای مردنــی لــە ســاڵی ١٢٠٠ کورەکــەی محەمــە
عەلائــەدین تکــش ، تــوانی دەســەڵاتی خــۆی لەســەر هــەموو وولاتــی فــارس
بــچەسپێنیٚ و هــەموو هــۆزو تیرەکــان بخاتــە ژێــر دەســەڵاتی خــۆی لە فارس
تورك و مەگۆڵەکان .

ئــەویش بــەهۆی چــەندین هەڵــەی رامیــاری بــووە بــە لــە ناوچــوونی دەووڵــەتی
خــوارزمی لەســاڵی ١٢٣٠ ، بەدەســتی مەگۆڵــەکان کــە دوا شانــشینەکەیان
جەلالەدین منکبرتی بوو لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی –
دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٧٧

١٠٧٧/٧/٢٥ بە دابەش بوونی دەووڵەتی سەلجوقی گەوورە لە شام و ئێراق و ئێران ، لە
ئاسیای بچووکیش ئیمارەتێك پێکهات بەناوی – سەلاجقەی رۆم – لە لایە
سلێمانی کوری قتلمیش و دەسەڵاتەکەی بەردەوام بوو تاکوو چووە نا
دەووڵەتی عوسمانی ... لە دواییدا پایتەختەکەی گوواستەوە بۆ شاری
قوتیە – لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی –
دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٧٨

١٠٧٨/٧/١٤ رابەری ئاینی ئێزیدیەکان - شێخ عودەی کوری موسافر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .... شێخ عودەی مرۆڤێکی زاناو زیرەك و بەتوانابووە بە تایبەتی لەبەراوردکردن لە نێوان ئاینەکانی جوولەکەو مەسیح و ئیسلام ئەویش بە کۆکردنەوەی کتابە پیرۆزەکان و کتابەکانی دیکەی کە شیکردنەوەی ئاینیان تیا روون کرابووەوە .

لەسەرەتا داوای هەڵگری بڕوای ئاینی ئیسلامی کردووە ، بەڵام ئەم مرۆڤە بەهۆی دەستگیری بە تەسەوفی ئاینی و هەولی بەهێزو پتەوکردنی ئاینی ئێزیدی بووەو لەو هەوڵە بەردەوام بوو تاکوو لە ١١٦١/١٢/٢١ کۆچی دوای دەکات و تەرمەکەی لە مەڵبەندی ئاینی ئێزیدی لە لالشی دەنێژرێت .

جێگەی ئامارژە پێکردنە کە شێخ عودەی لە ترسی دەسەڵاتی عەباسیەکان بەرەو لالش هەڵاتیەو لەویٚ خۆی گرتۆتەوەو جیٚ نشین بووە .

هەروا بنەماڵەی شێخ عودەی کە کورد بوونەو لەناوچەی هەکاری سەریان هەڵداوەو بەرەو ناوچەی دهۆك و شەنگال هەنگاویان ناوە . کە چەندین بیروبۆچوون باس لە چۆنیەتی بیروبۆچوون و هەڵوویست و رەفتارەکانی شێخ عودەی کوری موسافر دەکەن .

بەڵام ئەوەی لە نووسراوەکان دیاری کراوە وەك :- مێژوونووس - کوری عەتبە - لە مێژووداو ، هەروا یعقوب سرکیس و ، یان نەسا کتابی ، راهب رامیشوع و ، چەندین نووسەرو مێژووناس ، چ لە بارەی ئاینەوە و چ لە بارەی بوونی بنەماڵەی شێخ عودەی ، لێکۆڵینەوەیان کردووەو شێخ عودەیان بە مرۆڤێکی بەتواناو زیرەك زانیووەو دووپاتی کوردایەتی ئەم مرۆڤەیان

کردۆتەوە لە سەر خاکی کوردستاندا .

١٠٧٩

١٠٧٩/٣/١٥ مێــــــژوونووس و روونـــــــاکبیر – هەمزەی ئەسفەهانی – لـــە نووســـینە مێژووییەکانیـــــدا ئەڵێت :– لە یەکەم ســـاڵی کۆچـــیدا نـــەورۆز رێکـــەووتی رۆژی ٦/١٨ و رێکـــەووتی یەکـــەم رۆژی زولقیعدەی کردووە ... لەکاتی دەسەڵاتی خەلیفە متەوەکل دا رۆژی نەورۆز کە مەبدەئەکانی (جەمعی کۆکۆدنەوەی –خراج – بوو ... کە دوو مانگ پێشخرا .

مەبەست لە مەش زووتر باج کۆکردنەوە بووە ، لە ساڵی ٢٤٥ی کۆچیدا .. خەلیفە موعتەزەر مێژووی کوردی کردیە بە ٦/١١. لە دووایيدا لەکاتی – مەلیك شا – ی سەلجووقی دا کە رۆژنامە گۆرا زانایانی گەردووئناسی- فەلەك – بەمەبدەئەکانی ساڵی تازەیان قبوول کرد . کە رێکەووتی ١٠/ رەمەزانی /٤٧١ ، کۆچی دەکرد کە بۆتە مەبدەئەکانی ساڵی تازەدا .

هەروا لە وولاتی میسریشدا جێگەی بروا بوو کە – مەقدیزی– و رێکەووتی /١٠ ، یاخوود /٩/١١ی دەکرد .. بە بڕوای خۆم . واتە هەمزەی ئەسفەهانی دەڵێ:–

مێژووی رۆژانی مەلیك شا زۆر بە جێیەو زۆر نزیکە لە راستی ، چونکە رۆژی یەکەمی بەهار ٣/٢٢ زاینی دەکات و کاکلەکەی وەك لەسەرەتا ئاماژەمان پێ کردووە ، کە نەورۆز یەکەم رۆژی بەهارە –

بەپێی نووسراوە جۆراو جۆرەکانی زاناو پرۆفیسۆرو نووسەرو مێژووناس و

جووگرافیناس ، دووپاتی دەکەنەوە کە هەریەك بە شێوەو شێووازێك و بە بیروو بۆچوونێك .

بـەڵام هـەر هـەموویان دووپـاتی پابەنـد بـوونی نـەورۆز بە لـە دایـك بـوونی زەردەشـت دەکەنـەوە ، هـەر وەك لـە دانـراوە گرنگەکـەی – ول دیوورانـت – قـصة الـحـضارات- بـەرگی یەکـەم ٢/١ ، لـە وەرگێرانـی – زەکـی نـەجیب محەمـەدو محەمـەد بـەدران – و دانراوەکـەی – سـلێمان مەزهـەر- قـصە الدیانات – وەرگێرانی کتابی پیرۆزی ئاڤێستا لەلایەن یۆنانیەکان هەر وەك لـە – قـصة الحـضارات – باسـی لێـووە دەکـات ... کـە ئـەم سـێ سەرچاوەجێگەی بروا پێکردنن لە هەموو رویەکـــدا .

هـەروا لـەو کاتـەی کـە زەردەشـت لـە دایـك دەبـێ بلێـسەی ئـاگر لەسـەر گووندەکە بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتـەوەو دانیشتووانی گوندەکە هـەموویان گووندەکە بەجێ دێلنو بەرەو دەشتایی رادەکەن ، دوای چەند کاتژمێرێك دەنگو باسیان دەگاتێ ، کە منداله چاوەڕوانکراوەکە لە دایك بووەو لەو ناوچـەیەش خووێنـدەوار هـەبووە بـە تایبـەتی قوتابیـانی – بـوورزین – کـە مامۆسـتاو فێرکـەری زەردەشـت بـووەو مرۆڤێکـی زانـاو روونـاکبیرو لیهـاتوو بـووەو لـە هـەمان کـات جیـا لـە هـەموو منـدالێکی لـە دایـك بـوو زەردەشـت بەدەنگێکی بەرز پێکەنیووە بە رووخۆشیو پێکەنینەوە.

دوای گـەوورە بـوونی زەردەشـتو لـە تەمـەنی حـەوت سـاڵی بۆتـە قوتـابی- بـرزین کـروس – کـە بـە لێهـاتووترینو زیـرەکترین قوتـابی دەرچـووە لـە فێربـوونی شـعرو ووتـارو کـشتووکاڵو پیـشەسازیو پزیـشکیو چـەندین بوواری دیکە ، کەماوەی هەشت ساڵ خووێندویەتی لەو کاتدا .

لێـرەدا ووشـەی نـەورۆز یـانی نـووێ بوونـەوە... ئـاگری نـەورۆزیش یـانی بوونو سەرکەووتنو مووژدەو ئازایـەتی و خـەباتو قووربـانی دان لـە هـەموو بوواره جیاجیاکانی ژیان لە دەسەڵاتو پێشکەووتنو گەشـەکردنو بەیەکەوە ژیان .

واتە لەدایك بوونی زەردەشت لـە سـاڵی ٧٠٠ی پێش زاینو دوای ٤٨ سـاڵ بۆتـە ئـاینی رەسمـی ئیمپراتۆریـەتی میـدیا . ئـەو ئاینـە ئـاینی رەسمـی کوردیو فارسی بووە تاکوو هاتنی ئاینی ئیسلام ، ئەویش لە رێگـەی بە

ئیسلامکردنی گەلانی ناوچەو هەرێمەکان بەتایبــەتی کــوردو فارس . کە لە سـەرەتا بـەزەبری کووشـتن و بـرین و تـالان و سـووتاندن و تۆقانـدن کـراون بـە ئیسلام لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامیدا .

واتە مووژدەی لە دایك بوونی زەردەشت ، ئەو بڵێسە ئاگرە بووە کە لـە سـەر ئـەو گووندەی کـە لێـی لـە دایـك بـووە ، کـە بـەرەو ئاسمـان بـەرز بۆتـەوەو نەورۆزیش بەر لەو مێژووە بە ٤٠ ساڵ بە رەسمی بوونی خـۆی سەلماندووە ، بە مێژووی بوونی نەتەوەی کوردو کوردستان و گـەلانی هاونـژاد کە ئاری بوونە.

لەگەڵ ئەوەشدا میدیەکان ٨٣٧ ساڵ بەر لە مێژووی زاین ، کە دوا هـەواڵ لـە بـارەی دەسـەلاتی میدیـەکان ، کـە لـە تابلۆیـەك تۆمـار کـراوە لـە لایـەن – سلمانسری سێیەم – کەبەرەو شارۆچکەی – پارسوا – هـەنگاوینـاوە لە چیاکانی کوردستان ، کە لەو کات ٢٧ سەرۆك و ئـەمیر دەسەلاتداریەتی ٢٧ وویلایەتیان دەکرد ، کە پێیان دەگوتن– ئـەمادای ، مادای ، مییدیین – کە نـەژادی – هنـووری – بوونـەو پایتەختـە کـەیان وویلایـەتی – ئیکباتانـا– ی هەمـەدانی ئێـستا بـووە ، کـە زیـاتر لـە چـوار ریـان بـووە هـەر وەك لـە کتـابی(تـەوراتی) جولەکـەکانیش باسی کردووە کە بە دەووڵـەتی مادیـەکان ناوزەند بووە .

کە لەو کاتە بوونی فارس و هیچ نەتەوەیـەکی دیکە لـە ناوچـەو هەرێمـەکانی ژێــر دەســەلاتی ئــەو ٢٧ ئیماراتــە نــەبووە ، کــە توانیویانــە بــەرگری لەدەسەلاتەکەیان بکەن و هـەر سـەرکەووتنێکیان بەدەسـت هێنابایـە ، ئـەویش بە رزکردنەوەی بڵێسەی ئاگر بۆتە هێمـای سـەرکەووتنیان ، چونکە لـەو کـات لـەو کارەیـان زیـاتر بە دەسـتەوە نـەبووە . وەك ئێـستای راگەیانـد کـە هەیـەو بـەردەوام بـووە تـاکوو توانیویانـە مێـژووی کـورد سـەقامگیر بکـەن لەیەکـەم رۆژی بەهار کە ١/١/١ ساڵی کوردیە.

کە تـاکوو ئێـستاش وەك هێمایـەکی بـەرز راگیراوە ، کە جـەژنی نەتـەوەیی راستەقینەی کوردە لە جیهان ، ئەویش نیشانەکەی بەبەرزی بڵێسەی ئـاگری نـەورۆزە بە نـووێ بوونـەوە لـە هـەموو بوارەکـانی پەرەسـەندن و پێشکەوتن و گەشەکردن .

ئەمە لە لایەك و لەلایەکی دیکەش وەك لەسەرەوە باسم کرد ، کە قصە الحضارات زۆر بە پێزی باسی لە میدیەکان و زەردەشت و ئاینی زەردەشتی دەکات ، کە هەتا دارای یەکەم یەکێك بووە لە کوڕەکانی زەردەشت ، کە پەیووەندیە سەرەتایەکانی نێووان گەلانی ناوچەو هەرێمەکە لە نێوان کوردو یۆنانی و ئیتاڵیەکان هەبووەو ئەوان سەرچاوەی ناوزەندی میدیا بوونە ، هەر وەك لەقصة الحضارات باسی لێووە کردوە.. بەڵام کورد..!.

تێبینی:- باوکی زەردەشت ناوی - بوورشاسبا - بووە و ناوی دایکی - دگدوڤا - بووە .

١٠٨٦

١٠٨٦/٤/١٨ زۆر جار باسی ئەوەمان کردووە ، کە سەلاحەدینی ئەیوبی هەستی نەتەوایەتی و نیشتیمانی زۆر لاوازبووەو بڕوای بە نەتەوەکە و نیشتیمانەکەی نەبووە ، بەڵکوو هەموو هەوڵەکانی لە دەسەڵاتەکەیدا بە هێزکردنی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی خاك بووە ، بۆ عەرەب لە ڕێگەی ئاینی ئیسلام بە هێزکردنی ، و گەر سەلاحەدین نەبوایە ئاینی ئیسلام دەگەرایەوە سەر دۆخی جارانی لەکاتی پێغەمبەر - د.خ - لە چوارچێووەی دوورگەی بیابانی عەرەبی و یەمەن و زیاتر نا ، بە هۆی دژایەتی کردنی ئەو ئاینە لەلایەن ئاینی مەسیحی و ئاینەکانی دیکەی وەك ئاینی مانی و زەردەشتی و جوولەکە . کە هەوڵەکانی سەلاحەدین تەنیا شەڕکردن و دژایەتی کردنی مەسیحیەت بوو ، لەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان ، لە شام و وڵاتی نێوان دوو زێی و ئەفەریکیا و چەندین جێگەی دیکە بە

تایبەتی لەسەر خاکی کوردستان .

بۆ نمونە : – سەلاحەدینی ئەیوبی لەوکاتەی هەرێمی دیار بەکری خستە ژێر دەسـەڵاتی خـۆی بـەهیچ شـێووەیەك یارمـەتی ئـەمیرەکانی کـوردی نـەدەدا و بەتایبەتی بنەماڵەی نەوەی مەروان – دوستەکیەکان – کە خاوەنی دەووڵـەتی دۆسـتەکی کـورد بـوون .... و لەهـەمان کـات هاوکـاری نـەکردن بـۆ ژیانـەوەی دەووڵەتەکەیان و ئیماراتەکانیان.

بەڵکوو بە پێچەوانەوە یارمەتی نورەدین محەمەد قرە ئەرسەلانی نـەوەی – ئـەرتق – ی سـەرکردەی دەووڵـەتی سـەلجوقیەکانی دا ، کـە ئـەوان بـوون دەووڵەتی دۆستەکیان لەناوبرد .

لەگـەڵ ئەوەشـدا سـەلاحەددینی ئـەیوبی کتێبخانـەی گـشتی دیاربـەکری تـاڵانکرد کـە زیـاتر لـە ١,٤٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کتـابی ئیـسلامی و رامیـاری و نەتەوایەتی و نیشتیمانی و کۆمەڵایەتی و ئ دەبی و شیعرو نامـەی تیابووە ، کە گەووردترین کتێبخانە بوو لە جیهانی ئیسلامی ئەو کات . بەتایبەتی ئەو بەڵگەنامەی کە لە سەربوونی کوردی تیابوو .

هەروا سەلاحەدینی ئەیوبی یارمەتی کوردی نەدەدا لـەو کاتـەی شۆرش دژی تورکمـانی داگیرە هاوردەکـانی بـەرپاکردو هـەتا لـەو پەیمانـەی کـە لـە نێوان کوردو تورکمان مۆرکرا لە ساڵی ١١٨٥ ، کە ئارەزووی نەدەکرد کـورد بـەهێزو سـەرکەوتووبێت لـەژێر دەووڵـەتی کـوردی ..... بـەڵام ئـاواتی ئـەوەبوو کـورد بۆلای خۆی راکێشێ و بیانبات بۆ شام و وولاتـی میسر ، بە شەڕپێکردنیان دژی سەلیبیەکان .

هـەروا نمونەیـەکی دیکـەش ، کەلەو کاتـەی لـە زێـی گـەوورەوە تـاکوو کۆتـایی ناوچـەی شـارەزوور لـە باشـووری کوردسـتان ، لـە بـەر دەسـتیدابوو بـەپێی پەیمانی لەگەڵ بنەماڵەی ئەتابەکیەکان لە ساڵی ١١٨٥ لە مووسڵ و ئیمـارەتی – قەمجاقیە – ی تورکمانی ژیایندەوە ، لـە کـەرکوك و شـارەزوور لـە هـەرێمی باشـووری کوردسـتان ... واتـە یارمـەتی دەری عـەرەب و تورکمـان بـوو دژی کوردو خاکی کوردستان .

لەبەر ئەوەی بە عەرەبکردن و داگیرکردنـی خـاکی کوردستان بەچوار قۆناخدا تێ پەر دەبێ ئەویش :–

یەکەم : قۆناخی دووەم ، لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی بە سەرکردایەتی خەلیفەی ئیسلام عومەری کوری خەتاب لە ناوچەکانی پارێزگای مووسڵ و کەرکوك و دیالەو کووت وبەرەو خاکی کوردستان ، لەئەنجامی شەڕی خووێناوی لە نێوان کوردو عەرەبی هەڵگری ئایینی ئیسلام .

دووەم : لەلایەن سەلاحەدینی ئەیوبی ، کە شەڕی دژی سەلیبیەکان کردو کورد بووە هۆکاری سەرکەووتنی دەسەڵاتەکەی ، بە بەرفراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەب و بەهێزکردن و ژیانەوەی ئاینی ئیسلام .

سێیەم : لەگەڵ راگەیاندی دەووڵەتی عوسمانی ، کە ئەمەش هۆکارێکی کاریگەر بوو لەماوەی زیاتر لە ٤٥٠ ساڵ ، کە ئیپراتۆریەتی عوسمانی تورك بەهۆی بەرگری کردن لە ئیسلام و بەرزکردنەوەی ئاڵای ئیسلام ، گەیشتنە ئەو قۆناخەو عەرەب بەلێشاو بەرەو خاکی گەلان ، بە تایبەتی کوردستان دەهێناو نیشتەجێی دەکردن و کوردی دەربەدەر دەکرد لە سەر خاکی کوردستان بە تایبەتی لە باشووری کوردستان .

چوارەم : لەدوای وەرگرتنی دەسەڵاتی بەعس لە سووریاو ئێراق ... بە شێووەو شێووازی نوێی بەعەرەبکردن و داگیرکردنی خاکی کوردستان بەهێزوپتەوتربوو ، لە ژێر دروشمە شۆڤینیەکانیان– ئوومە عەرەبیە واحید – زات رسالە خالیدە – ئێراق و سووریای عەرەب و چەندین دروشمی دیکە.... ئەمە جگەلە تورك وفارس لەناوچەو هەرێمەکەدا لەسەر خاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

<u>سەرچاوە</u>:– سوود لەکتابی – حدود کوردستان الجنوبیە تاریخاً و جغرافیاً – وەرگیراوە .

١٠٩٢

١٠٩٢/١١/18 کۆچی دووایی مەلیك شای فارس لە شاری بەغدا ، کە لەوکات ئەو والی بەغدا بوو، کە رۆژئاواو رۆژهەلاتی شاری بەغدای کردبووە مەڵبەندی گەردوونناسی ، لە رۆژانی دەسەڵاتی ئەو ئیسلام چووە قۆناخی هێمای سەرکەووتن هەتا لە ووتارە ئاینیەکانی رۆژی هەینی بەناوی ئەو دەخووێندرایەوە لە شارەکەدا .

١٠٩٥

١٠٩٥/١/١١ جوولانەوەی خاچەکان بەر پەرچدانەوەیەکی مەسیحیەکان بوو رووەو ئیسلام ... کـە رەگـەکانی دەگەرێتـەوە لـە گـەڵ سـەرهەڵدان و پەیـدابوونی ئـایینی ئیـسلام ... هـەروا دەرکردنـی ئیـسلامەکان لـە دوورگـەی عـەرەبی و روو بەرووبوونەوەی لە نێوان ئیسلام و بیزەنتیەکان ... ئەم جوولانەوەیەش وەك جەستەیەکی زینـدوو بـوو لـە ماوەی چەند سـەدە ، ئەمـە کـاری کـردە سـەر گۆرانکاری لـە قۆناخێك بۆ قۆنـاخێکی دیکە و بەردەوام بوونی تـاکوو سـاڵی ١٢٩١ ... کـە ئەمـەش هۆکـارێکی بـوو چـەندین لایەنـەی لـە خـۆ دەگـرت .ئەویش:-

یەکەم :- هۆکاری ئاییني و بیروو بۆچوون بوو ، لە سەر رێنمـایی و ئامـانج و ئاواتەکانی داهاتووی ئەم دوو ئاینـە لـە سـەر گـۆی زەوی و دوا رۆژەکەشی قیامەتە لە دوای نەفخە سوورەکەدا...؟...!.

دووەم :- هۆکـاری نەتـەوەیی و بـوونی خـاك و دەسـەڵات بـوو ، لەهـەموو بوراەکـانی رامیـاری و ئـابووری و بازرگـانی و سـەربازی و شـووێنەوار و شارستانیەت لە جیهاندا .

جووڵانـەوەی خاچـەکان لـە ئـەوروپای رۆژئـاوا سـەری هەڵـداو بـەرەو هێرشکردنە سەر ئیسلام و عەرەب بوو ، لە کێشووەری ئاسیا ، بەتایبەتی لەدوورگەی بیابانی عەرەبی ، کە وولاتی یەمەن و سعوودیەی ئێستا دەگرێتـە خۆ ... هەروا بوونی ئیسلام لە شام و ئێراقی ئێستاو ئەنادۆڵی تورکی ئێستا ، کە بەشێکی گەوورەش کوردستانی گرتەوە ، بە تایبەتی لەباشوورو باکوور لە کێشووەرەکەدا .

ئەمەش دەگەرێتەوە سەر ئەو هۆکارانەی کە کۆمەڵگای رۆژئـاوا لـەو ماوەیـەدا کێشەو ململانێی توونـد و تیـژی نـاوخۆیی بـەخۆوە دیـت ، لـە نێـوان ئـەمیرانی دەرەبەگایەتیدا ... کە ئەمەش ببووە هـۆی بێـزاری و بڵاوبوونـەوەی برسـیەتی و رووخاندنی ژێرخانی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:- سەلاحەدینی ئەیوبی - موسوعە الحروب الصلیبیە
-دانانی دکتۆر سلابی - چاپی یەکەم - بەیروت /٢٠٠٨.

١٠٩٩

١٠٩٩/٧/١٥ لـە ئاکـامی شـەڕیکی کووشـندەو دژووار لـە نێـووان هێـزە چـەکدارەکانی ئیسلامو مەسیحی ، لە ئەنجام شاری قوودس لەلایەن هێزە چەکدارەکانی سەلجووقی داگیر کراو – گود فروادی بۆبۆن – کرا بە شانشین لەسەر شاری قـوودسو دەووروویـەری ، ئەمـەش لەشـاڵاوی دووەم بـوو ، کـە لـە شـەڕی خاچـەکان کـە ڕێکخرابـوو لەلایـەن دەرەبەگـە فەینـسەکانو ئیتایـەکان بەسـەرکردایەتی – گـودفروادی بۆبۆن– و – ریمۆن دوسانجیل– و – هۆگ دومیرفرو– و – یۆهیمۆندی یەکەم – و– ئەمیر تارانتیا – کە توانیان لەو شـاڵاوە شـاری ئەدیـسە بخەنـە ژێـر دەسـتیانو دوایـش شـاری تـارسو ئەنتاکیەدا .

بەر لـەوەش شـاری قـوودس داگـیر کرابـوو بـە دامەزرانـدنی شانـشینەکە و دامەزراندنی ئیمارات لە شارەکانی ئەنتاکیەو ئەدیسەو تەرابلسدا .

١١٠٨

١١٠٨/٨/١١ بـــە هـــۆی ڕووخانـــــدن و چـــاکردنەوەی شـــوورەی دەووری شـاری مووسڵ لـە لایـەن بەرپرسـان و والـی ئـەو کاتـەی پارێزگـای مووسـڵ ، بە تایبەتی لە دوای داگیرکردنی لەلایەن ئیسلام ، لە هێرشەکانی فتووحـاتی ئیسلامی کە یەکەم خەمخۆری ئەم شوورەیە – پەرژین – کە سایەتی نـاوداری کوردو سەرکردەیەکی لێهاتوو عیمادەدین زەنگی بووە .

کـەناو زەنـد بـوو بـە سـەرکردەیەکی تـورک ، کـە ئـەوکات تـورک لـە پارێزگـای مووسڵ و جەزیرو شام نەبووە ، بەڵکوو سەرکردەیەکی کورد بووە و کە بۆتـە

والی موسل دەستی کردووە بە بنیاتنانەوەی شوورەکە بەشێوەیەکی رێك و گوونجاو ، بە دروست کردنی خەندەقێك لەرووی دەوروبەری شوورەکە لەپێناو بەرگری کردن لەلایەك و ، لە پێناو بەهێز کردنی دەسەڵات لە شاری موسل ... لەدوای ئەو مێژوودا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە شوورەی مووسڵ ، بۆ یەکەم جار لەلایەن سەعیدی کوری عەبدوڵڵا نەخشەی بۆ کێشاوە ، ئەویش کە خەلافەتی وەرگرت دوای باوکی لە ساڵی ٦٨٥ بە بنیاتنانەوەی ... دوای ئەویش لەلایەن مەروانی کوری محەمەد ، ئەویش بە فراوانکردنی شوورەکەو مانەوەی تاکوو وەرگرتنی خەلافەتی مووسڵ لەلایەن هارونە رەشید لە ساڵی ٧٩٧ ، کە ئەو شوورەکەی رووخاند .

بەڵام بەهۆی شۆرشی شاری مووسڵ و ، مووسڵ بەبێ شوورە مایەوە تاکوو بوونی شەرەف دەولە ئەلعقەیلی ، کە ئەویش هەڵسا بەدروستکردنی شوورەیەك بەشێوەیەکی ناتەواو .... تاکوو هاتنی عیمادەدین زەنگی لەساڵی ١١٠٨ بەناوی دوو گۆرەپان ... ئەویش سووری سەلجوقی و سووری ئەتابکی کە ئەمانە لەلایەن زەنگی دروست کرابوو .

شوورەی شاری مووسڵ ٩ دەرگای هەبووە ، لەکاتی ئەتابکی کە درگای عیماد لەساڵی ١١٣٣ لەگەڵ چەندین ناوی دیکە لەشارەکەدا ... دەبێت ئەوەش بزانین کەشاری مووسڵ ، یەکەم خشتی ئاوەدانکردنەوەو بنیاتنانی لەلایەن کورد بووە ، بەر لە ٤٢٠ ساڵ پێش زاین ، لە پردی ئاسنینی شاری مووسڵ پردی نوێی ، کە سەدام حوسێن لەسەر زێی دیجلە دروستی کردبوو ... واتە کورد لە رۆژهەڵاتی تەواوی شاری مووسڵ بوونیان هەبووە و لە ۆژئاوای زێکەش ئاوەدانی تیانەبووە ، تاکوو دوای مێژووی زاینی و کۆچی ئیسلامیش لەشارەکەدا.

١١١١

١١١١/١٢/١٨ کۆچی دووایی نووسەرو ئەدیبو رووناکبیری ناوداری جیهانی ئیمامی غەزالی . کە رۆڵی کاریگەری هەبوو لە بووارەکانی رامیاریو کۆمەلایەتی ، بە تایبەتی لە بوواری ئاینی وەك رابەرێك.

تێبینی:-
ئەمەش وێنەی
گۆڕەکەیەتی

١١١٧

١١١٧/٥/٥ نورەدین مەحمود کوری عیمادەدین زەنکی ، لە شاری حەلەبی شام چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای ئەوە لە تەمەنی ٢٩ ساڵیدا لە ساڵی ١١٥٥ بۆتە فەرمانرەوا .... کە فەرمانرەوایەکی داد پەروەر بووە و لە رێی ئایینی ئیسلام زۆر شەڕی کردووە .... هەروا قەڵاو پەرژین و دیواری لە زۆر گوندو شارۆچکەو شارەکان دروستکردووە ، لە پێناو بەرگری لە خۆو دەسەڵات کردن لە ناوچەکەدا .

هەروا زۆر فێرگەی خووێندنی ئاینی دامەزراندووەو ماوەی ٢٨ ساڵ فەرمانرەوایی کردووە تا لە ١١٧٣/٨/١٢ کۆچی دوای دەکات .

لێرەدا بە پێی سەرچاوەکانی مێژووی رەسەنی کورد شەرەفنامەو کوردو کوردستان و میدیا ، وا دەردەکەوێت کە هەر لە سەرەتای ساڵی زاینی و بەر لەساڵی زاینیش کورد ، لە زۆربەی هەرە زۆری وولاتانی کێشووەری ئاسیا دەسەڵاتداربوونە ، چەند فەرمانرەواو چەند ئەمیرو چەند شانشین و بەتایبەتی لەووڵاتەکانی میسرو شام و ووڵاتی نێوان دوو زێ -میزۆبۆتامیا - و ووڵاتی فارس و باکووری کوردستان و ئەنازۆڵ .

بەڵام بەداخەوە ئاورێک لە مێژووی سەرکردە کوردەکان و بەراوردێک لەنێوانیان و لەگەڵ سەرکردە سەرهەڵدانەکانی بەر لەساڵی زایینی و دوای ئەویش ، بەتایبەتی لەدوای بوونی ئاییني ئیسلام و ، دوای ئەویش و بەر لەویش ، لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەکانی رۆمان و مەگۆل و بیزەنتی و عوسمانی و فارسیدا .

بەڵام بەداخەوە لە هەموو بارودۆخێك و قۆناخێك و سەردەمێك قوربانی دانی کورد بەسەرکردایەتی کورد چ لە شەڕی خۆکوژی و چ لە شەڕی دووژمنانیان ، بۆتە یارمەتی دەری دروست بوونی دەووڵەت و دەسەڵاتی ووڵاتی دیکەی

نەتـەوەی غـەیرە كـوردو ، هـەتا دروسـت بـوونی نەتـەوە لەسـەر بەرژەوەنـد
كـوردو ، پاراسـتنی بەرژەوەنـدی تایبـەتی سـەركردە كوردەكـان لەسـەرەتا
بـوونی كـورد بـەر لـە ۲۰۰۰ هـەزار سـاڵی زایـینی وتـاكوو نووسـینی ئـ
مێژوونامەیەدا.
هەر بۆ بەشی كورد بە ئاوات و ئامانجەكانی خۆی نەگەیشتووە ، نەك لەلایە
گــەلی كوردســـتان لـــە ســـەر خـــاكی كوردســـتاندا ، بـــەڵكوو هۆكارەكـــە
سـەركردایەتی كـورد بـوو و لـەو شـووێنانەی كـە تیـای دەسـەڵاتداربوونە ، ل
هەرێم و ناوچەو كێشووەرەكەدا .

١١١٧/٥/٥ بەشی رۆژئاوای مەڵبەندی ناوچیا – اقلیم الجبـال – بە كوردستان نـاوبراو
، مستوفی دەلیٚ:–
لـە دەوورووبـەری نیـووەی سـەدەی شەشـەمی كۆچـیدا سـوڵتان سـەنجەر
سەلجوقی ئەو ناوچە چیایەی كرماشانی جیاكردەوەو ناوینا – كوردستان
هەروا سولەیمانشای برازای خۆی لەسەر داناو باج و پیتاكی كوردستان لە
كات دوو ملیۆن دینار بوو ..... كە لە دانیشتووانەكە وەردەگیرا .... هـەروا
مـروج ئەلزەهـەب –ی مەسـعوودی لـە سـاڵی ۹٤۳ زایـنی نـاوی چـەند هـۆز
كوردی هێناوە ئەویش :–

١– شاهیجان :– لەلای دینەوەرو هەمەدان .
٢– ماجوردان :– لە كەنگاوەر .
٣– هەزەبانی دیرات :– لە ئازربایـنجان .
٤– هەروا شارنجان :– لازیا ، مازدنكان ، باریسان ، جەلالی ، جەیارق
. جاوانی موستەكانی . ئەمانە لەناو چیاكان دەژیان .
٥– دەیابلا :– لە شام دەژیان .

هـەروا كـوردە مەسـیحیەكان وەك تـیرەی یـەعقوبی – جورقـان– لـە موسـل
چیای جودین .... جگە لەمەش ناوی سەدان هۆزو تیرەی كورد نووسراوە .
سەرچاوە:– شەرەفنامە . ل/۱۱۹–۱۲۰ .

١١١٩

١١١٨/٨/١٦ كۆچـی دووایـی سـولتان محەمـەدی سـەلجووقی ، كـە دوای خـۆی كورەكـەی
مەحمود جێگەی گرتەوە لە سەر دەسەڵاتدا .

١١١٩

١١١٩/٤/١٤ ئایینی ئیسلام کاریگەری بە هێزی لە سەر دەروون و هەست و نەستی گەلی کوردستان هەبووە ، ئەویش بەهۆی داگیرکردن و بە عەرەب کردن و بە ئیسلام کردن و داگیرکردنی خاکی کوردستان و مانەوەی بە دەیا ڕێگەی جۆراو جۆری ڕێبازی ئایینی وەك تەریقەتەکان .

که لەدوای تەریقەتەکانی مروڤیە و بەر لەوەش دەیا تەریقەتی دیکە هەبوونە وەك ، تەریقەتی حەیدەری و سەهروەردی و خەڵوەتی ... هەروا تەریقەتی – رفاعی ، کە لەلایەن ، ئەحمەدی ڕەفاعی – هاتۆتە کایەوەو تەکیەکانی لەشارەکانی کەرکوك و جەلەولاو مەندەلی هەبووە .

ئەم تەریقەتەش هەر لە زووەوە پێگەی لەکوردستان داکووتا و تەشەنەی کردووە لە هەرێمەکەدا . بەتایبەتی لەناوچە کوردنشینەکانی دەوورووبەری شاری بەغدا ، لە بەر ئەوەی ئەم تەریقەتە لە ناوچە عەرەب نشینەکانی دەوورووبەری بەغدا سەری هەڵداوە.

بۆیە لە بەر ئەوە کاریگەری هەبووە لەسەر ناوچە کوردیەکانی کوردستان لە هەرێمەکەدا ... هەروا تەریقەتی – کوبرەوی – کە لەلایەن شێخ نەجمەدین کوبرەوی خوزامی لە ساڵی ١٢٢٠ ی زایینی دامەزراوە ... ئەم تەریقەتەش لە ئاسیای ناوەراست و ئێراندا پەیرەوانی هەبووە و شارەزایانی ئەم تەریقەتەش لە کوردستان هەڵکەوتوون .

واتە ئەو ڕێبازو بیرووبۆچوونە جیاجیایانە کاریگەری لە سەر باری کورد لە کوردستان هەبووە ، نەك لە پێناو سوود مەندیەتی گەلی کوردستان بەڵکوو بەزیان بەخشی کورد لە هەردوو لایەنی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا لە سەر خاکی کوردستان . ئەویش کاریگەری لەسەر لاوازکردنی هەست و بروای نەتەوایەتی ونیشتیمانی و زاڵ بوونی بروای ئایینی لەسەر بروای نەتەوەیی و نیشتیمانی ، بێ ئەوەی گەلی کوردستان هەست بەو کاریگەریە بکات بە هۆی زاڵ بوونی کەسایەتی ئایینی ، لەپێناو کەسایەتی و بەرژەوەندی تایبەتی لەسەر بەرژەوەندی گشتیدا لە هەرێمەکەدا .

١١٢٧

١١٢٧/١/١١ دروستکردنی منارەی سەنگاڵ لە هەرێمی باشووری کوردستان لەلایەن – بەندەی هەژاری کوردی تاق سنقر – کە بەرامبەر مانگی موحەرەمی ساڵی

٥٢١ کۆچی دەکات .

جێگـــەی ئامـــاژە پێکردنـــە ، کـــە دروســـتکردنی شـــەنگالْ دەگەرێتـــەوە بـ

قۆناخـــەکانی مێـــژوو .... لـــە بـــەر ئـــەوە چەندین شووێنەواری دێـرین و پاشمـاوەی شارســـــــتانیە جیاجیاکـــان لـــە ناوچـــەکە دەبینـــرێ ، کـــە زۆر لەگەشـــتیارو گەریـدەی ئـەوروپایی ســەردانی شــەنگالْیان کــردووەو یاداشــت و رۆمــان و چــیرۆکی ئەفـسانەیا لەسەر نووسیووە ، بەپێی خواستی خۆیان , لەوانەش گەریدەی ئینگلیزی جـیمس بنکهام – لـە سالّی ١٨١٦ ، کە لـە شـام بـەرەو شـەنگالْ رۆیـشتووە لەرێگـەی نەسـبین .... لـە نێـوو جەرگـەی شـەنگالْ چـاوت بـە ، فـەرجاخ و دوورەیـە عـەباس و ، چـەندین شـووێنەواری دیکـە دەکـەوێت و جگـە لـەوەش چاوت بە شـوورەی رۆمـان دەکـەوێت ، کە لـەوکات رۆمانـەکان مـاوەی ٧٠٠ سال داگیریان کردووە .

هـەروا لـە سـالْنامەی وویلایـەتی مووسـلّی عوسمانیـدا هـاتووە ، کە شـەنگا بەیەکێك لەناوچەکانی جەزیرە دەژمێردرێت ، کە دانیـشتووانەکەی لـە کـورد ئێزیدیـــەکانن و دەکەوێتـــە رۆژئـــاوای شـــاری مووســـلْ ... هـــەروا بـــەپێ سەرچاوەکانی بوونی کوردە ئێزیدیـەکان لـە ناوچـەکەدا ، دەگەرێتـەوە بۆ بـ لە دامەزراندی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری .

شـــەنگالْ لەســـەرگردو تەپۆلکـــەی قـــەدپالْی چـــیای شـــەنگالْ دامـــەزراوەو لـ بـــەرزترین لووتکـــە کـــە ٤٨٠٠ پـــێ لەســـەر ئاســـتی دەریـــا بەرزدەبێتـــەوە دەکەوێتە نێوان بازنەی پانی ٢٢ و ٣٦ ی باکوورو هێلّی درێژی ٤٧ و ٤١ : رۆژهەلاْت لە ناوچەکەدا .

بەمـەش ئـەم شـووێن و پێگـە جووگرافیـە لـە رابـردوودا یارمـەتی داوە ببێـ دووریـانی رێگاکـانی کاروانـە بازرگانیـەکان ... لێـرەدا مـن بـەکوورتی باسـ

شەنگالم کرد ، بەهۆی ئەوەی مێژوونامەکە بەوەندە رازیە نەوەك کتێبێکی تایبەتی لەسەر شووێنەکانی کوردستان .
سەرچاوە :- گۆڤاری لالش - ژمارە / ٢٣ .

١١٢٧/١/١٧ دامەزراندی دەووڵەتی - ئەلئەتابکیە- لە شاری حەلەبی ئیستای سووریا لەلایەن عمادەدین زەنکی ... ئەویش لە دوای گەمارۆدانی هێزی خاچەکان لە ساڵی ١١١٧ ، کە لەو کاتە دانیشتووانی ناوچەکە دەووریان لە نەجمەدەین ئەیلگازی دابوو دژی خاچەکان لە شەڕی - سهل بلاگ - لە ساڵی ١١١٩ و دەستگیرکردنی سەرکردەکەیان - روگیە داسالرنۆ - ی ئەمیری ئیناکیەکان ... دوای ئەوە حەلەبی کردە خاوەنداریەتی خۆی و دەووڵەتی ئەرتەقیەی لێدامەزراند . .

بەلأم لەلایەن عمادەدین زەنکی لە ناوبرا ... دەووڵەتی ئەتابکیە دەگەراوە بۆ عمادەدینی زەنکی کوری ئاق سنقر ، کە - ئەتابك - باش جێگر کە سوڵتانی سەلجوقی ئێراق بووە .... لەساڵی ١١٣٢ بووە والی لە سەر مووسڵ و دەووڵەتی ئەتابکیەی لێدامەزراندا ... دوای ئەوە عمادەدین لەساڵی ١١٢٧ توانی شاری حەلەب داگیربکات بەلە ناوبردنی دەووڵەتی ئەرتەقبە .. بەلأم دوای ئەوە عمادەدین لەساڵی ١١٤٦ تیرۆرکراو دەووڵەتی ئەتابکیە دابەش بوو بە دوو دەووڵەتلە ناوچەکەدا .

یەکەمیان :- لە شاری حەلەب و ، دووەمیان :- لە شاری مووسڵ .. دەووڵەتی ئەتابکیە لە مووسڵ کەوتە ژێر دەسەلأتی سەیفەدین غازی یەکەمی کوری عمادەدین و بەردەوام بوو لەدەسەلأتەکەی تاکوو ساڵی ١٢٦٢ ... بەلأم دەووڵەتی ئەتابکیە لەحەلەب بەسەرکردایەتی کورەکەی نورەدین ... دوای ئەوە شاری دیمەشقیشی خستە ژێر دەسەلأتی خۆی و هەرێمی شامی گرتە خۆ و لەدوای مردنی لە ساڵی ١١٧٣ کورەکەی سالح ئیسماعیل جێگەی گرتەوە ، دوای ئەوە سەلاحەدینی ئەیوبی لە ١١٧٣/٨/١٣ خستە ژێر دەسەلأتی خۆی کە ئەو بنەماڵەیە دژی خاچەکان لە شەڕو پێك دادان و فراوانکردنی دەسەلأت بەردەوام بوون لە هەرێم و ناوچەکاندا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان - ئامادەکردنی دکتۆ سەیفەدین کاتب- دار الشرق - بریروت - سووریا /٢٠٠٥

١١٣٠

١١٣٠/١٢/٤ سولتان مەحمودی محەمەد – مەلیك شا – کۆچی دوایی کرد ، کە لە دوای خۆی کوڕەکەی جێگەی گرتەوە ، کە لە هەمان کات ڕووبەڕووی مەسعوودی مامی بووەوە ، کە بووە هۆی بەرپابوونی شەری نێووان مامو برازا ، کە لە ئەنجام بەسەر مامی سەرکەووتو لە دەسەڵاتەکەی بەردەوام بوو.

١١٣٢

١١٣٢/١١/١٢ عمـــــادەدین زەنگی هێرشێکی سەربازی کردە سەر قەلای عەقرە وداگیری کرد و دەستی کرد بەڕووخاندنی پەرژینەکەی – دیوار– بە هۆی ئەوەی کە دانیشتووانەکەی پشتگیریان لەخەلیفەی عەباسی ئەلمستەرشد بلای عەباسی دەکرد ... لەو کاتەی کەگەمارۆی شاری مووسڵی دا ، کە عیمادەدین زەنگی حووکمرانیەتی پارێزگای مووسڵی ئێستای دەکرد ...و لەو کاتەی کە سولتان حوسین ئەلولی کوری سولتان حەسەن بەگ – دەسەلاتی ئیمارەتی بادینانی لە ١٥٣٤ گرتە دەست .

دوای ئەوەی کە ئیمارەتی بادینان بەرەو بەهێز بوون هەنگاوی دەنا لەبوارەکانی ئاوەدانکردنەوەو ئابووری ، هەلسا بەنۆژەنکردنەوەی پەرژین – دیوار– ی ڕووخێندراوی قەلای عەقرە وئاوی لەهەمان شووێنی جێگەی بە دانیشتووانەکە گەیاند.

هەروا مێژووی نویٚ کردنەوەی لە سەر دیوارەکان نووسی ... ئەویش لە سەر بەردێکی مەڕمەڕ وەك تابلۆیەك ، کە ئێستا ئەو تابلۆیەش لەشاری لەندەنە بەهۆی داگیرکردنی لەجەنگی یەکەمی جیهان ... کە قەلای عەقرە

ژێرزەمینێکی تیایە کە تاکوو ئێستا نهێنیەکانی دیارنیە... دوای ئەوەش هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەرکردایەتی مستەفا رەشید پاشا هێرشیان کردە سەر عەقرەلە هەرێمەکەدا .

بەلام دانیشتووانی قەلای عەقرە بەرگریان لەقەلاکەیان کردووە... کە ئەویش بووە هۆی ئەوەی کەمستەفا رەشید دوو لوولە تۆپەکانی لە سەر گردی بواجە لە قەلاکەو کە تاکوو ئێستاش کە ناوزەند بووە بە – کری – تۆپا ، یاخوود – گردی تۆپەکان – لە باشووری کوردستان.

١١٣٥

١١٣٥/٣/٣٠ لە دایك بوونی فەیلەسوفی جوولەکەو زانای لاهووت لە ئایینی جوولەکە و پزیشك ودەرمانساز – موسا مەیمون – لە شاری قەرتبە لە ئەندەلووس ... ناوی تەواوی – ئەبوو عمران موسا بن مەیمون قرتبی – بوو. لە دوای کێشەی نێوان ئیسلام وجوولەکە ، موسا دەچێتە میسرو ماوەی ٣٠ سال لەو وولاتە جێ نشین دەبێ وکاری پزیشکی دەکات لەگەل دانانی کتابەکانی پزیشکی وفەلسەفیەکان ، لەگەڵ شیکردنەوەی کیتابی تەوراتی پیرۆزی جوولەکە ، تا ئەو کاتەی کە لە ١٢٠٤/١٢/١٣ کۆچی دوایی کرد لە وولاتی میسر .

١١٣٧

١١٣٧/٩/١٩ سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدینی ئەیوبی لە شاری – سەلاحەدین – تکریت – چاوی بەجیهان هەلهێناوە . ئەم شارەش

مەلیکەکانی فارس دروستیان کردووە ، لەکۆنەوە لەسەر بەردی مەزن و کردوویانە بە کۆگای پێداویستیەکان و قەلاکەشی بۆ چاودێری کردنی

جمووجۆڵی دووژمنان بووه.

هەروا لە کاتی دەسەڵاتی عومەری کوری خەتاب ، خەلیفەی ئیسلام دەستی بەسەردا گیراوه لەساڵی ٦٣٧ زایینیدا .

جێگەی ئاماژه پێکردنه که سەلاحەدینی ئەیوبی لە بنەماڵەیەکی کورده . لە هـۆزی – روادیـەو لەبنـەرەتا نیـشتەجێی شارۆچـکەی دوویـن – ە ، کـە دەکەوێتـە کۆتـایی سـنووری ئازربایجـان لـەنزیك شـاری تـەبلیس لـە وڵاتـی ئەرمینیا ... ئەم بنەماڵەیەش دەگەرێنەوه سەر بنەماڵەی ئەیوبی کوری شادی ... باوکی سەلاحەدین ، نەجمەدین ئەیوب و ، مامی ئەسەدەدین شێرکۆ ، کە بەرەو ئێراقی ئێستا کۆچیان کرد ، له شامەوه بنەماڵەیەکی ئاسایی نەبوون ، بـەڵکوو لەبنەماڵەیـەکی زانـاو توانـادار بـوون لـەبواری هەڵـسوورانی کاروبـاری رامیاری و ئیداری .

دوای گەیـشتنیان بـۆ وڵاتـی نێـوان دوو زێـیٚ – میزۆبۆتامیـا – لـە سـەدەی شەشەمی کۆچی و نیشتەجیٚ بوونیان لە پارێزگای سەلاحەدین – تکریـت – شـادی باپیریـان تـوانی هەنـدیٚ کـاری ئیـداری لـە قـەڵای سـەلاحەدین بگرێتـە دەست ... که دەرەبەگێکی بە هروزخادم بوو ، کە یـەکێك بـوو لـە ئـەمیرەکانی سولتانی سەلجووقی – محەمەد مەلکشا .

شـاری سـەلاحەدین دەکەوێتـە سـەر کـەناری دیجلـە بـەلای راسـتەوەو ، لـە بـاکووری شارۆچـکەی سـامەرا – یـە کـە رێگایـەکی سـەرەکی بـووه لـە نێـوان شـاری بەغـداو شـام ... کـە ئـەوکات زۆربـەی هـەره زۆری دانیـشتووانەکەی لـە کوردن بـوون ... واتـە زیـاتر لـە ٨٥٪ دانیـشتووانی پارێزگـای تکریتـی ئێـستا کوردبوونه نەك عەرەب لە پریٚزگاکەدا .

ئەم بنەماڵەیه توانیان کاروبارەکانی دەووڵەت بگرنە دەست و لـەو کاتـەی کـە شادی کۆچی دوایی دەکات ، نەجمـەدین جێگـەی دەگرێتـەوه ... سـەلاحەدین لەشاری تکریت لەدایك بووه ... ووشـەی تکریـت لـە بـە تـورك کردنـەوه هـاتوو لەو کاتەی کە دەووڵەتی عوسمانی ئەو ناوچەیەی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی ... کە پارێزگای سەلاحەدین و پارێزگای تکریتی پیٚ دەڵێن .

سەرچاوه :– سەلاحەدینی ئەیوبی – موسوعه الحروب الصلیبه –
دانانی دکتۆر سلابی – چاپی یەکەم – بەیروت /٢٠٠٨

١١٣٨

١١٣٨/٢/١٠ سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدینی ئەیووبی لە شاری سەلاحەدین- تکریت - چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .
شایانی باسە ناوی - تکریت - لەبەتورککردنەوە هاتیە ، لە دوای داگیرکردنی شارەکە کە ناوی رەسەنی خۆی بەناوی سەلاحەدین ئەیووبی و بنەماڵەکەی بووە. کە دەکەوێتە باکووری شاری بەغدای پایتەختی ئێراق .

١١٤٩

١١٤٩/٥/١١ ئەبوو ئەلسەعادات مەجدەدین موبارك ئەبوو ئەلكەرمی جەزیری ، كە نازناوی بە - أبن أپیر- بەناوبانگە لەناوچەی جەزیرەی باشووری کوردستان چاوی بەجیهان هەلهێناوە ، کە بەجەزیرەی ئیبن عومەر ناوزەندە ... هەر لەوێ گەوورە بووەو دوایی چۆتە شاری مووسڵ ولە لای - محەمەد سەعیدی کوری موبارەك - ی خووێندوە و گوێی لەفەرموودەکانی پێغەمبەر- د.خ- گرتووە و بۆتە دۆستی ئەمیر موجاهیدەدین قایماز لە شارەکەدا .
دوای ئەویش بۆتە هەڤاڵی نورەدین ئەرسەلانی کوری ... ئەم کەسایەتیە بەناوبانگە رووناکبیرو رۆشەنبیرو فەیلەسوفە ، لەماوەی ژیانی چەندین بەرهەمی هەبووە لەوانە - جامع الاصول ، النهایه ڤ غریب الاحادیپ ، الانعاف ڤ تفسیر القرأن ، البدیع فی فن الکتابه ، دیوان الرسائل ، کتاب شافی ، المصگفی المختار فی الادعیه والافکار - ئەم مرۆڤە میوانگەیەکی لەدەووری شاری مووسڵ دروست کردبوو ، کەخەلك زۆر رووی تێ دەکرد وبەردەوام بوو لە نووسینە هەمەلایەنەکانی ، تاکوو لە ١٢٠٩/٧/٦ کۆچی دوایی دەکات و هەرلەوجێگایە تەرمەکەی بەخاك دەسپێردرێت .

شایانی باسه ، به پێی نووسراوه مێژوویەكان وا دەردەكەوێت كه ئیبن ئەسیر مرۆڤێكی كوردبووەو هەر بەم بۆنەیە بۆتە وەزیر لەلایەن ئەخزەلی نەوەی سەلاحەدینی ئەیوبی و، لەهەمان كات جەزیرەی ئیبن عومەر كه ئەو ناوی تەواوی عومەری كوری عبدالعزیز بووە و ، هەرئەویش ئاوەدانی كردۆتەوە ، كەناوی ئەو گوندە – مەرعەقید– ی پێگووتراوە و ، دوای ئەوە ناوزەند كراوە بەجەزیرە لەكێشوەرەكەدا .

سەرچاوە :–شەرەفنامە – ل/١٧٠ .

١١٤٦

١١٤٦/٩/١٤ دورستكردنی پردی ئاسنین له سەر زێی دیجله له شاری مووسل ، كه ناوزەند بوو به ناوی پردی شانشین غازی ،

پردی ئاسنین له مووسل
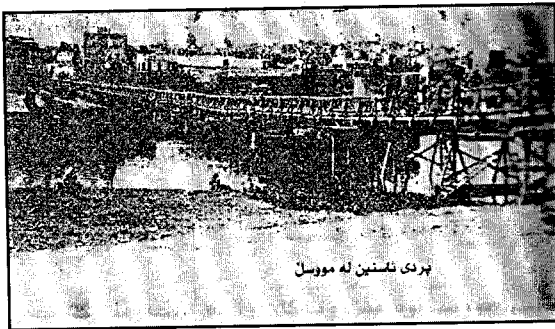
كه بەناوبانگترین دەرگایە ، كه بووە هۆی بەستنەوەی رۆژهەلاتی شاری موسل به رۆژئاوای شاری موسل‌و رۆلی كاریگەری هەبوو لەهەموو بوواره جیاجیاكاندا .

ئەو پردەش لەلایەن شانشین سەیفەدین غازی دورستكراوە...شایانی باسه رۆژهەلاتی مووسڵ دانیشتووانی كوردو ئارامی و ئاشووری و كورده ئێزیدیەكان بووەو ، كاتی خۆی عەرەب رووی له رۆژئاواو باشووری مووسڵ كردووە بەرەو ناوشارو دەوورووبەری رۆژئاواو باشووری هاتوون ، لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامی داگیر كراوەو . دوای ئەوە پەرەی سەندووە بەپێی قۆناخە جیاجیاكان كه تاكوو له سالی ١٩١٩ دانیشتووانی رەسەنی كورد لەشاری مووسڵ له ٨٥٪ بووە بەلام ئێستا ...؟...!.

١١٤٩

١١٤٩/٥/١١ دورستکردنی مزگەوتی – عەتیق– لە شاری مووسڵ لەلایەن سەیفەدین غازی یەکەمی کوڕی عیمادەدین زەنکی و ئەتابکیۆنەکان کە گرنگی زۆریان بەو مزگەووتەدا ، بە جوانکاری هونەری و تاکوو ئێستاش ئەو مزگەووتە ماووەو مەراسیمەکانی ئایینی ئیسلامی لێ ئەنجام دەدرێ لە شارەکەدا .

١١٥٢

١١٥٢/٤/٨ تورکمانە کۆچکردووەکان روو لە کوردستان دەکەن ، لە دوای سەرکەووتنی دەووڵەتی سەرلجوقی بە سەر ئیمارەتەکانی کورد لە کوردستان بە تایبەتی لە هەرێمی باشووری کوردستان ، ئەویش بەداگیرکردنی گوندوشارۆچکە وشارەکان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە دانیشتووانی کورد لە شووێنەکانی خۆیان رەو بەرەو شاخەکانی کوردستان بکەن ، نەك هەر لەکوردستان .

بەلکوو لەزۆربەی زۆری شارەکانی دیکەی ئێستای ئێراق ئەویش بە بەتالان بردنی مولك و سامان ومەڕومالآت ودانەوێلە وگۆرینی ناوچەوگوندوشارۆچکە ، لە ناوی کوردی بۆ ناوی تورکمان ، کە ئێستاش لەهەندێ شووێن ناوی تورکمان لەسەر گوندوناوچە وشارۆچکە بەدەردەکەوێت.

کە ئەمەش پیشەی تۆرانیەکان بووە ، وەك عەرەب لەدوای داگیرکردن ودەست بەسەرداگرتنی ناوچە وگوندوشارۆچکەو شارەکان ، لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامی و، هەڵسانیان بەگۆرینی ناوی کوردی بۆ ناوی سەرکردەو شێخەکان وتیرەکانیان ، لەسەر خاکی ئێراق و، بەتایبەتی لە رۆژئاواو باشووری کوردستان.

بەلاّم لە دوای هەرەس هێنانی دەووڵەتی سەلجوقی لەم رۆژەدا بەنەمانی دەووڵەتێکی ناوەندی بەهێز تەنیا ئەو ئیماراتانە نەبێت ... کە ئەمەش بووە هۆی دروست بوونی بۆشایەکی بەرفراوانی بەتۆڵەوە وەرگرتەوە لەلایەن گەلی کوردستان ، کە لە ١١٨٦ شۆڕشێکی بەرفراوانیان بەرامبەر تورکمانە داگیرکەرەکان وهاوردەکان بەرپاکرد ، لە وولآتی جەزیرەو ، مووسڵ

ودیاربـەکرو ، خـەلات و، شـارەزوور و ، ئازربایجـان و ، شـام . بەکووشـتن و راوودوونانیان لە هەرێم و ناوچەکەدا .
کـە ئەمـەش چـەندین سـاڵی خایانـد بـەگرتنی رێگـە لێیـان وگێرانـەوەی ئـەو مەروماڵات وسامانانەی کە بـەتالأنیات برد بوو... بە دەرکردنیان لەزۆربەی زۆری ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەگێرانەوەی بۆ ژێر دەسەلاتی کورد لـە هەرێم و ناوچەکاندا .
ئەم شۆڕشە لە مەلبەندی شارەکانی ، کە کەوتبوونە رۆژهـەلاتی زێیـی دیجلـە وباکووری چیای حەمرین ، لە کاتی خۆی کە دەووڵەتی عەباسی بە سەری دا زاڵ ببوو لـە شـاری بەغـدا ... کۆتـایی هـاتنی ئـەم شۆڕشـە کێشەوگرفتەکانی نێـوان کـوردو تورکمـان لەلایـەن وەزیـری دەووڵـەتی ئەتابکیـە – موجاهـدین قیمان – بوو لە شاری مووسڵ ، کە پیاوێکی خاوەن کەسایەتیەکی لێهاتوو بـوو . ئـەویش بەکۆکردنـەوەی سـەرۆك هـۆزو تیرەکـانی کـوردو تورکمـان ، لـە ئەنجامی رێکـەووتن لەسـەر کۆتـایی هێنـان بـەم کێشە وگرفتانـە بەگێرانـەوەی مافی کوردو ماوەدان بەنیشتەجێ بوونی تورکمان.
کـە ئەمـەش زیـانێکی گـەوورە بـوو لـەکورد درا ، لـەو کاتـەداو کاردانـەوەی کاریگەری خۆی نواند تاکوو ئێستاش لەسـەر باری نەتـەوەیی و نیشتتمانی گەلی کوردستان ... لەو بارودۆخەدا سـەلاحەدینی ئـەیوبی هەلووێستی دیار نـەبوو بەرامبـەر بـەتورکمان و بـەرگری کـردن لـە کـورد وخـاکی کوردسـتان لـە هەرێمەکەدا .

١١٥٣

١١٥٣/٣/٢٧ لـە کتـابی پـیرۆزی ئاڤێـستەدا کێـووی – سـیلان – بـە کێـووی هۆکینریـە ناسـراوە و ، بـە ووتـەی مامۆسـتا حەمـەدوللای مستەوفی قـەزوینی کێـوی – سولان – یـان – سیلان – ە و لـە ئازربایجـانیش لای ئێرانیـەکان لـە شـووێنی توورسـینای ئیـسرائیلیەکانی خاقـانی شـێروانی شـاعیری گـەوورەی سـەدەی ١٢٠٣ ئەو کێووەی ناوزەندکردووە و بە قیبلەی زەردەشتیەکانی داناوە .
هەروا یاقووتی لە – معجم البلدان – دا باسیکردووە و دەڵێ :-
سـیلان شـاخێکی گەوورەیـەو دەڕوانێت بەسـەر شـاری – ئـەردەبیل – کـە لـە خاکی ئازربایجاندایە ... لەم شاخەدا چەند گۆرێك هەیە کە شووێنی ئەولیاو

پیاو چاکانە کە شووێنێکی بەرزو پیرۆزە .
جێگــەی ئامــاژە پێکــردن و ڕوونکردنەوەیــە ، کــە حەمــەدوللای مــستەوفی قەزوینی لە – نزهە القلوب – کە لە ساڵی ١٣٣٩ نووسیوویەتی و دەڵێ :–
کێوی سیلان لـە ئازەربایجاندایەو شاخێکی بەناوبانگەو وولاتـی – ئـەردەبێل – و سەراو – و پێشکین – و ئاباد – و – ئاراچاك – و – خیـاو – لـە بەردەم ئـەم کێـووە سـەخت و بڵندانـە ، کـە لـە دووری ٥٠ کیلۆمـەترەوە دەبینرێـت ، هەروا لووتکەی شاخەکەش هەرگیز بەفری لێ نابڕێ ، هەروا کانیاوی ساردی بـێ وێنـەی تیایـە ، کـە لـە زۆرینـەی سـاڵدا ئاوەکانیـان دەبێتـە شـەختەو ، شووێنی حەوانەوەی نامۆکانە .
هەروا زەکەریا محەمەد قەزوینی ، کە لە سـاڵی ١٢٠٣ لـە قـەزوین لـەدایك بـووە و لە ١٢٨٣/٤/١ لە شارۆچکەی بەغدای وولاتی نێوان دوو زێـێ کۆچـی دوایـی کردووە ، کە لە کتێبی – اپار البلاد و اخبار العباد – دا دەڵێ:–
زەردەشـت لـە ئازربایجـان ژیـاوەو لـەناو مرۆڤـدا گۆشـەگیربووە لـە کێـووی – سیلان – خواپەرستی کردووە و کتێبی بەناوی – بستا – ئاوێستا – داناوە .
هەروا شەهرستانی ، کە لە ساڵی ١١٥٣ کۆچـی دوایـی کـردووە ، لـە کتێبـی – الملك و النحل – دا لە دایك بوونی گیانی زەردەشت دەباتـەوە بۆ کێووێك لـە ئازربایجـان ، هەرچـەند نـاوی کێـووی نـەهێناوە ، بـەڵام وادیـارە کـە هـەمان کێووی سیلان بێت ، کە بەرزترین کێووی ئازربایجانە .
لە وەرگێرانی فارسی – ملك و نحل – کە بە یارمەتی – ئەمزەلـەدین سـەدر – دوور خـراوە بـۆ ئەسـفەهان لـە کۆتـایی سـەدەی پانزەمـدا . بـە ئـەنجام

گەیشتووە و دەڵێت :-
خواوەند گیانی زەردەشتی لەسەر درەختێکی بەرز لەنگەر پێگرت لە بەرزای
کێوێك کە لە کێووەکانی ئازربایجان و ، فەرمانیدا درەختەکە سەوز بێت
سـێبەری - زەردەشـت - یـش تێکـەڵ بـە شـیری مانگـابوو و لـەناو
جووڵاوەتەوە ، ئەوسا باوکی زەردەشت ئەشیرەی کردۆتە خۆراك و نوتفی ئا
لـە رەحمـی دایکیـا سـوورواوەتەوە و بووەتـە پارچـەیەك گۆشـتی بـرژاو ، با
جـۆرە کاتێـك لـە دایکبـوو بـە پێکـەنین و ئـاوازی خۆشـی دنیـای هەژانـد
ئەوانەی لەوێ بوون گوێیان لێبوو .
هــەروا میرخوانــد لــە - رەوزەی ســەفا - لــە باســی فەرمانڕەوایــەتی
گوشتاسب - دەڵێ :-
لـە مێـژووی - بنـاکتی - و فەرهـەنگی نووسـراودا هـاتووە ، کـە زەردەشـ
حەکیمی رۆژگارێکی دیارو دەرکەوتووە ، ئەو کاتەی کە زردەشت لە دایك بو
خەندە لەسەر لێوی بوو ، جیا لە هەموو منداڵێکی لە دایك بـوو ، هـەروا ڕوو
لـە تـەواوی ئامـادە بـووان بـوو و دانیـشتووانەکەش هەسـتی بـەو ئـاوازەی یـ
دەنگی خەندەی کردووە ، کە چۆن و بە چ شێووەیەك دەنگەکە گەوورە بوو
بەرزبۆتەوە بە شاخێك لە شاخەکانی - ئەردەبیل - دا و رۆیشتووە.
هــەروا پــەرتوکێکیش لــە ڕێگــەی کێووەکــە و بنمیـچی خانووەکــەوە هاتۆ
خـوارەوە بـۆ نـاو دەسـتی یـەکێکی دیکـە لـەو چیرۆکانەی گەیـشتووەو ئـە
دەلێ:-
ئاشـتی بـە مانـای پـشکۆی ئـاگرە زەردەشـت دەسـتی داوەتـێ ، بـەڵام دەسـ
نەسـووتاندووە ، لـە ئاوێـستاو پەرتووکـەکانی پەهەلەویـشدا ئـەوەی لـە نـاو
ئـەو کێـووەدا دیـارە ووشـەی - سـوولان - یـان ووشـەی دی ، کـە ئـەو نـاو
لێوەرگیرابێت نەبینراوە ، لەوانەیە لە پشت ئەو ناوەشـەوە نـاوی دیکـە هەبێ
... هەروا لـەو کێووەشدا زەردەشـت بەپێی نووسراوەکان لەساڵی خۆشیـ
گـوڵ و گـوڵزاردا حـەوت نامـەی لەگـەڵ حـەوت - ئامـشەسپەند - ە کـا
هاورێکانیدا گۆڕیووەتەوە .
لە یەکەمیاندا تووانیوویەتی پرسیار لە ئاهورامزدا بکات لە ڕۆژی ڕووبا
- دانیتی - ، لە دووەمیاندا لەگەڵ - وهومن - لـە کێـووی - هـۆکر - و
ئـاو ، سـێیەم لەگـەڵ - ئارتـا - ئارتـاو هیـشتا - ئاردیبەهـشت - ی ئـا

ڕۆیشتووی بەردەوام ، چوارەم لەگەڵ – شتویەر – شەهربووەر – ی میوانی خانووی لادێ ، پێنجەم لەگەڵ – سپەندارمەد – لەکانی گەورە کە لە کێووی ئەسنوون دەردەچێت ، شەشەم لەگەڵ – خورداد – لەکێووی – ئەسنوون – ، حەوتەم لەگەڵ – ئەمرداد – لەخاکی ڕۆخی – دانیتی – کێووەکانی – هۆگر – و پڕ لە ئاو گوڵ و ڕێحان ، کە دوو لووتکەن بەیەکەوە لە دایك ئەبن ، کە – سیلان – یان پێك هێناوە .

ئەو دوو لووتکەیەش لە بەرزترین کێووەکانی نزیك شاری – تەورێزن – کە بە شێووەی دوو کەللە شەکر جووداى تەنیشت یەکتری دەبینرێت .

ئەم بۆچوونە لە پەرتووکەکانی دیکەی پەهلەویشدا خۆی سەلماندووە ، کە لە – بندهش – داهاتووە :–

هەموو ئاوەکان لە کانی – ئاردەویسوور – ی ئاناهیت – عەشتار – کە کانی پڕ ئاوی سازگاری خۆر ئاوایە بەرچاو دەکەوێت ، لە ڕێگادا سەد هەزار جۆگەلی زێرینی ئامادەکراو لەگەڵ ئاوی گەرم ، لەو جۆڵانەوە بەردەوام بە دامێنی کێووە بەرزەکە دەڕۆن و لە لووتکەکەیدا کۆدەبنەوە ، لەگەڵ لووتکەی ئەو کێووەدا گۆلاون – ئۆردوییس – هەیە کە ئاوەکان دەرژێنە ناوی و لەوێووە بە جۆگەلەی زێرینی دیکە ئاوەکان بەرەو دەرەوە دەڕۆن لە بەرزایەکی بەرامبەر هەزار کەس بەرز ئاوەکان پەیووەستدەبن بە کێووی – ئائووسین – و دوایش بە دەریا دەگەن .

لێرەدا گرنگترین دیاردەکانی کێووی – سیلان – کە یەکێکە لە کێووەکانی – هۆگر – بوونی گولاوێکە لە لووتکەکەیدا لەگەڵ بوونی کانییەکی گرنگی ئاوی گەرمی کانزایی ، کە لە دامێنی کێووەکەدایەو بەرزی لووتکەکەی ٤٨٥٠ مەترە و ، سیلان گولاوێکی بەرێژەی گەورەو جوانەو خاوەنی ئاوی سازگاری بێ ئەندازە ساردە ، لە دەووروووبەری ئەو گولاوە کۆلەکەی بەفر بە شێووەی چرایەو ئاوی لێ دەچۆڕێ و جوانی ڕووی ئەو گولاوە دەردەخات

تێبینی :–

ئەمە تەنیا کورتەیەك بوو لە مێژووی چیای سیلان ، دەتووانی بگەڕێیتەوە سەر کتێبی – جواد مفرد کهلان گزارش زادگاری زرتشت و تاریخ ئەساتیر ئیران – چاپی یەکەم / ١٣٧٥ ، لاپەرە /٧١–٧٦ ... هەروا لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە باس لە چۆنیەتی بوونی زەردەشت و ئاگری نەورۆز و بوونی

کوردایەتی زەردەشت لە مێژوودا .

١١٥٤

١١٥٤/٣/١٨ ســـەرکردەی مەگۆلـــەکان جـــەنگیزخان لەدوورگـــەی بیابانی مەنگۆلیا لە دایك بووە . کـە بـاوکی نـاوی بەسـووکە بـووە و دایکـی نـاوی ئـاولون بـووە... هـەروا پێـك هاتـەی تیرەکـەی ، واتـە – عەشـیرەت – ی دەگەڕێتەوە بۆ سەر تیرەی – تـايگوت –. لەوکاتـەی کـە جـەنگیزخان تەمـەنی پـانزە سالان بوو بەربەرەکانی هەردوو تـیرەی تـایگوت ونیرۆنـی کـرد ، کە هەردوو تیرەکەی دەگەراوە سەر تیرەکانی باوکی لە ناوچەکەدا .

واتە دوو بنەماڵە لەو ناوچەیە دا ... دوای ئەوەی کە تەمەنی جەنگیز خان گەیـشتە ٤٠ سـالی و لەسـالی ١١٩٣ تیرەکـانی ناوچـەکە یـەکیان گـرت بـۆ لـەناوبردنی وجـەنگیزخانیش چـەند هـەزار کەسـێکی لـەخۆی کـۆکردەوە لـە پێناوبـەرگری کـردن لـەخۆی ودژایـەتی کردنـی ئەوتیرانـە ، لـە ئـەنجام شـەڕ لەنێوانانیانـدا هەلگیرسـاو ، لـە ئاکامـدا جـەنگیزخان تـوانی سـەرکەووتن بەدەسـت بێنـێ و هێـزی چـەکداری وولایـەنگیری بـۆ خـۆی دروسـت بکـات لەهەموو بوارەکانی دەسەلاتداریدا لەناوچەکەو بەرفراوان بوون بەرەو هـەرێم و ناوچەو جیهان.

سەرچاوە :– شەرەفنامە ل/٨٢ – ٨٣ .

١١٥٥

١١٥٥/٣/٧ لـۆری بـچووك خـاوەن سـەرکردەیەکی راسـتەوخۆی خۆیـان نەبوونـەو لـە ژێر فەرمانرەوایی والی وویلایەتی بەغدا بوون .

جێگەی ئامارە پێکردنە کە نـاوی لـۆری بـە سـەر ئـەو کوردانـەدا سـەپێنراوە

که وەختی خۆی لە – کول – ی فانرود ژیاون و لە دواییدا لەبەر زاوزێی زۆر نەوە جێگەیان بەرتەنگ بووەو دەستە بەدەستە وتیرەبەتیرەیان لێ جیابۆتەوەو هەرلایــە رووی کردۆتــە لایەکــەوە ... هــەر کۆمــەڵێکیان لەهــەر جێگایــەك دەگیرسانەوە ، کـە ناوەکـەیان دەکـرد بەناونیـشان و بـەوە دەناسـران کـە لـە ناوچەی لۆرستان پەرت وبلاوەیان لێدەکرد...وەك :–

هۆزی جەنگەرۆیی و ئۆتری ... ئەو تیرە لۆڕانەی کە بە بنچینە نەچنەوە سەر کۆنــە دانیــشتووانی – کــول – لــۆری تــەواو و رەســەن وبــێ گــەردنین وەك هۆزەکــانی:– کرۆســکی – لێنکــی – رۆژبیــانی – ســاکی – شــادلویی – داروعەیانی – مەحەمەد کەماری – کە بە لۆری رەسەن دانانـدرێن وزرە لـۆرن ... بەلام هۆزی جەنگیرویی کەفەرمانرەواکانی لۆری بچووك لەوانن ... لە لۆرە رەسەنەکانن ودەچنەوە سەر تیرەی شەلێوری .

هــەروا تــیرە لۆریــەکانی – کارانــە ، زەرەنگــەر ، فــەزلی ، ســتوەند ، ئـالانی ، کاهکاهی ، دەخوارکی ، دری ، برارەند ، مـانگرەدار ، ئەتارکی ، بولعەبباسـی ، عەلی ماماس ، کێجایی ، سلکی ، خـودەکی ،نـەدرۆیی – گـەلێك هـۆزوتیرەی دیکەش لەو لۆرە رەسەنانەن ... بەلام هۆزەکانی :– سامی ، ئەسپان ، سەهی ، ئــەرکی – ئەگرەچــی بەشــێوەی لۆریــشدا داخێــون لــۆرنین وتــەنیا هەرئەوەندەیە کەبۆرە پیاوێك ورەمەکی بوون ولەگوندەکانیان دا بەمسکێنی دامەزراون.

دوای ئەوەش لۆرستان خرایـەوە سـەر شاری بەغدا ... حوسامەدین شوهلی کـە لـە تورکـەکانی ئەفشارو سەربەسـەلجوقیەکان بـوو ، کرایـە فـەرمانرەوایی لۆرستان وهەندێ ناوچە لەخۆزستان.

سەرچاوە :– شەرەفنامە ل/ ٨٢ – ٨٣ .

١١٦٥

١١٦٥/١١/ کۆچی دوایی متەسەوف کوردی بە ناوبانگ ، ئەبوو ماجدی کوردی ، کە لـە چیای حەمرین ژیاوە وچیای حەمرین بەسنووری خاکی کورد دێت.

جێگــەی باســکردنە کەدروســتکردنی قوبــە لەســەر گــۆری زانــای کــورد – مەحەمــەد عــەلی کــوردی – لەچــیای حــەمرین لــەخالی رێگــای ســەرەکی لــە رۆژئاوای باکووری شارەبان ، ئەمەش لە سەرداوای خۆی بووە . کە سنووری

نێوان کوردستان وئێراقی بەزۆر دروست کراوبووە .
مەبەستیش لەوگۆڕە بوونی هێمایەکی سنووریە ، بەلام بەعسیەکان لەکاتی دەسەلاتی عەبدوالکەریم قاسم ئەو گۆڕەیان شوێن بزر کردووەو دووبارە گۆڕەکە نۆژەن کرایەوە و ، بەڵام دووبارە لەلایەن رژێمەی بەعس ، عەرەبە داگیرکەرەکان هەڵیان وەشاندەوە ... ئەم کەسایەتیەش زانایەکی بەناوبانگ بووەوچەندین دانراوی بەهێزی هەبووە .
سەرچاوە :- حدود کوردستان الجنوبیه تاریخاً و جغرافیاً . عەبدولرەقیب یوسف . چاپی دووەم .

١١٦٥/١١/٧ لەوکاتەی نووسەر و رووناکبیر – ئیبن ئەلشێخ – سەردانی شاری ئەسکەندەریەی میسر دەکات و لە بەشی دووەمی کتێبەکەیدا بەناوی – ئەلف بێ – باسێکی تێروو تەسەل لەسەر منارەی ئەسکەندەریە دەنووسێ و باسی دەکات .
جێگەی روونکردنەوەیە کە مێژووی دروستکردنی منارەی ئەسکەندریەی ئێستای وولاتی میسر دەگەڕێتەوە بۆ ٢٨٠ ساڵ بەر لە مێژووی زاینی لە شارەکەدا ... مەبەستیش لە دروستکردنی ئەو منارەیە بۆ رێ نیشاندان و رێنمایی کردنی دەریاوانەکان بووە لە ناوچەکەدا ، لە کەنارە نزمەکان یاخوود نەویەکانی میسردا .
ئەمەش لە رێگەی ئەو ئاگرەی کە لە بنەکەی منارەکەدا بە بەردەوامی داگیرسابوو ... ئەو رووناکیەش دەوورووبەری رووناك دەکردەوە بەهۆی

چەندین ئاوێنەی – مسین – کە رووناکیەکە تیشکی دەدایەوە بە ئاراستەی ناوچەکانی دەووروو بەری منارەکەدا .
ئەم منارەیەش لە سەردەمی دەسەڵاتی – بەتلیمۆسی یەکەم – دروستکراوە و لە سەردەمی بەتلیمۆسی دووەمیش دروستکردنی تەواو کرد ... کە لەلایەن – سۆستراتۆس – ی تەلارساز و ئەندازیاری گریکی نەخشەسازیەکەی بۆ کراوە ، دروستکردنی منارەی ئەسکەندەریە لە بەردی کلس – قسل – بە ئەنجام گەیاندراوە و هەرچی ئەستوونەکانی هەبووە لەبەردی گرانێت دروستکراون .. هەندێ لە رووگەی منارەکە بە بەردی مەرمەڕ و برۆنس رازابووەوە .
هەروا جوانکاریەکانی دیکەشی بە قوورقووشم و بۆیە رووپۆش کرابوون لەسەر پردۆکەی شووشەیی دا . ئەو پردۆکانەش لەسەر پشتی قرژاڵی دەریای بوون ... منارەی ئەسکەندەریە لە چوار نهۆم پێکهاتبوو کە بەرزیەکەشی لە نێوان ١٢٠ – ١٣٥ مەتر بووە ... کە یەکەم نهۆمی بەرزیەکەی ٦٠ مەتر بووە ... هەروا شێوە و چوارگۆشەییەکەی و چەندین پەنجەرەی لەخۆ دەگرت .
هەروا لە نهۆمی یەکەم نزیکەی ٣٠٠ ژووی تیابووە و تەرخان کرابوون بۆ نیشتەجێ بوونی کرێکارانی منارەکە و خانەوادەکانیان و ئەمبارکردنی کەرەستە و ئامرازە تایبەتیەکانی پەیوەست بە منارەکەدا ... منارەی شاری ئەسکەنەریە لە دووری ٧٠ میل لەناو دەریا دەدیترا .
گرنگترین لەوەش لە لووتکەی منارەکەدا چەندین ئاوێنەی زەبەلاح هەبووە کە تیشکیان دەشەکایەوە ، ئەمەش وای دەکرد کە ئەو پاپۆرو کەشتیانەی لە دوورەوە دەهاتن بەرەو منارەکە ببیندرێن ، لەکاتێکدا بە چاوی ئاسایی نەدەبینران و ئەو ئاوێنانەش لە دووربینی گەوورەکەر دەچوون ، وا مەزەندە دەکرێت کە زانایانی شاری ئەسکەندەریە لەو گاڤەدا ئاوێنەیان دروستکردبێت .
هەروا لە ساڵی ٧٠٠ زاینی ئەو فانۆسە کەوت و ئاوێنەکەش تێکشکا بەمەش لەوکاتەوە منارەکە لە ئەرکە بنەرەتیەکانی خۆیدا داماڵدرا .
بەر لەوەی منارەی شاری ئەسکەندەریە بەر بوومەلەرزە بکەوێت و بە

تەواوەتی بوومەلەرزەکە ، لەسەدەی چواردەمی زاینی وێران و نگرۆی بکات
مەسعوودی مێـژوو نـووس باسـێکی ووردی دەکـات و بـەرزی منارەکـەش بـا
نزیکەی ۲۳۰ باڵ خەملاندووە .
هەروا لـە سـاڵی ۱۳۰۳ لـە سـەردەمی – ئەلناسـەر محەمـەد قـەلاوون – بووما
لەرزەیـەکی دیکـە روودەدات و قـەلاّ و پـەرژینی ئەسـکەندەریە وێـران دەکـات
مێژوو نووس و رووناکبیر – مەکریزی – باس لـەو وێرانکاریـە دەکـات ، ووتا
لـە سـەر ئـەوە دەکـات ، کـە لـە سـاڵی ۷۰۳ زایـنی – کـۆبیبرس ئەلجەنشکیر -
منارەکەی نۆژەنی کردۆتەوە .
هەروا نووسەرو مێژوو نووس و گەڕیدەی ناوداری عەرەبی – ئیبن بەتووتـە -
لـە سـاڵی ۱۳۰۵ بـۆ جـاری دووەم سـەردانی شـاری ئەسـکەندەریە دەکـات ، لـا
دوای بوومەلەرزەکـە ، بــە نیــوو ســەدە بــەم شــێووەیە بــاس لــە منــارەی
ئەسکەندەریە دەکات :–
کــە رۆیــشتم منارەکــەم بــینی ، وێرانکــاری بــاڵی بەســەردا کێــشرا بــوو
بەشـێووەیەك نـەدەکرا بچیتە ژوورەکـانی ، نـەدەتوانرا سـەر بـۆ سـەرەوە بـەرز
بکەیتـەوە ... دوای ئـەوە سـولتان ئەشـەرف قـایتبـای سـەردانی ئەسـکەندەریا
دەکـات و فـەرمان دەدات کـە لەسـەر دارو بـەردی منارەکـە قەلاّیـەك دروسـت
بکەنەوە .
ئەمەش لەکاتی شالاّوەکانی توورکە عوسمانیەکان بوو بۆ سەر وولاّتـی میسر
، هەروا بە کردەنیش لە ساڵی ۱٤۸۰ ئەم قەلاّیە دروست دەکاتەوە . بەلاّم وەك
منارەکـە و بەشـێووازێکی دیکـە ، کـە بـەتاوەری قـایتبـا ناسـرا ، کـە تـاکوو
ئەمرۆش هەر ماوە لە وولاّتەکەدا .

۱۱٦۸

۱۱٦۸/۱۰/٥ دامەزرانـدنی ئیمـارەتی کـوردی بـەناوی – ئیمـارەتی جـەلائیری – لـە شـاری
کەرکوك لەلایەن – بابـا ئـەردەلان – کـە دەگـەڕێتـەوە بـۆ پـشتی – مـامولی – ی
سەر بەهۆزی گۆران – کە هۆزێکی گەوورەی کوردەو لەکوردسـتان نیشتەجێن
، لە باکوورو باشوورو رۆژهەلاّت و رۆژئاوای ئێستای کوردستان .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە لە ئینسکۆپیدیای تورکی ، بەزمانی تورکی هاتووە ، کە لە شاری ئەنکەرە لە ساڵی ١٩٧٢ بە چاپگەیاندراوەو لە بەشی /٢٠ ی ئەم کتابەدا هاتووە ... کە تەیموری لەنگ لە ساڵی ١٤٠٣ پەلاماری ئەو شارەی داوەو بەتەواوی وێرانی کردووە ، هەتا بەشارۆچکەو گوندەکانی لەگەڵ شاری – تاووخ – کە مەڵبەندی بووە ... لەکاتی دەسەڵاتی ئەحمەد جەلائیری کوردی ... کە ئەوکاتیش کەرکوك و ناوچەکەی کەجێگەی کانیاوەکانی نەوت بووەو هەڵکەوتەکەی وایکردووە ، لە هەموو قۆناخە یەك لەدوای یەکەکانی پەلاماربدرێت بەهۆی بوونی بە شارێکی کوردی و بوونی بەخاکی کوردستان .

١١٦٩

١١٦٩/١/٢ یوسف سەلاحەدین کوڕی برای نەجمەدین ئەیووب دەسەڵاتی گرتە دەست ، کە ئەمەش لە دوای کووشتنی شێرکۆ بوو.

١١٧١

١١٧١/٩/٤ دامەزراندنی دەووڵەتی ئەیوبی ... لە سەر دەستی سەلاحەدینی ئەیوبی ، لە هەرێمەکانی شام و ووڵاتی نێوان دوو زێی – میزۆبۆتامیا – ئەویش بەهۆی هەرەشەکانی خاچەکان لەو هەرێمانەو ناوچەکانیدیکە بەتایبەتی لە پێناو داگیرکردنی شاری قوودس لە فەلەستین .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە هێرشەکانی مەگۆلی تەتەر بۆ ئەم هەرێمانەو کوردستان ، لە دوای رووخاندنی دەووڵەتی عەباسی لە ١٢٥٦/١/٨دا ، کە کوردستانیش یەکێك بوو لە ناوچە داگیرکراوەکان لەلایەن مەگۆلەکان لە هەرێمەکەدا .
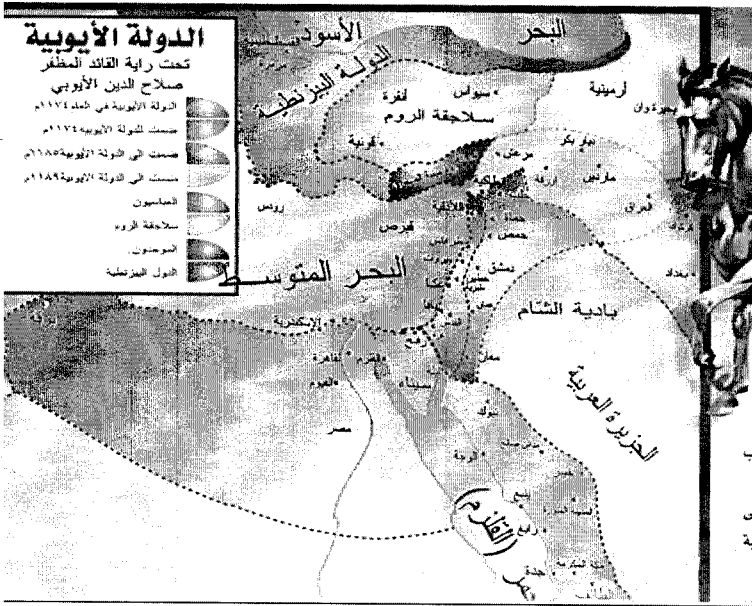
ئــەویش بــووە هۆكــاری وێرانكردنــی گونــد و شارۆچــكە و شــارەكان كاردانەوی لە سەر باری كوردو بە كۆچكردنی بەرەو هەرێمەكانی شام وەا :– سووریای ئێستاو فەلە ستینیش و ، هەروا وولاتی میسر..كۆچبەرانم كوردیش لە پیاوانی زاناو رووناكبیرو پیاوانی ئاینی بوون .

كورد لەو كاتدا رۆڵی باڵایان هەبوو لە بنیاتنانی شارستانیەتی ئیسلامی عەرەب زیاتر ، لە بنیاتنانی شارستانیەتی كورد لە كوردستان و گرنگی دا بەئیسلام وخوودی كورد خۆی .

هـەروا هێرشـەكانی مـەگۆل بۆ سـەر كوردسـتان و ، بەتایبـەتی بۆ ناوچـە شــارەزوور لــە ١٢٤٤/٦/٩ ، كــە بەهــەمان شـێوە و كاردانــەوەی لەســە كەسایەتیەكانی كورد كرد ، بۆ كۆچكردن بەرەو شام و وولاتی میسر ك ژمارەیان لە ٣٠٠٠ كەس تێدەپەری ، لەگەڵ خێزانەكان لە هەرێمەكەدا .

لەگەڵ گەیشتنی ئەو كۆمەلە كەسایەتیەی كورد بۆشاری دیمەشقی ئێستا سووریا ، شانشین ناسر پێشوازی لیكردن و لە سووپاكەی دایمەزراندن ، ل پێنــاو بـە هێزكردنـی هێزەكـانی خـۆی بـە سـەركردایەتی ئـەمیر بەهائـەدی یەعقوب شارەزووری لەساڵی ١٣٠٦ ، دوای ئەوە لە شەڕی – عێن جالوب

رۆڵی بالآیان بینی و سەرکەووتنیان بەسەر مەگۆلەکان بەدەست هێنا ...لەگەڵ ئەو کۆچکردنەدا بابیریە و للوسبەکانی کوردیش کۆچیان کردبوو بۆ هەرێمی شام.

سەرچاوە:- ئیبن خەلەکان - وفیات والاعیان .

١١٧٣

١١٧٣/٨/١٣ دەووڵەتی زەنکیەکان توانیان خۆیان بەهێزبکەن لە هەرێمی شام و پایتەختی دەسەلآتەکەشیان شاری حەلەب بوو .... ئەم دەسەلآتە رۆڵی بالآی هەبوو لەبەربەرەکانی کردنی هێرشەکانی خاچەکان ... بەلآم بنەماڵەی ئەیوب و شێرکۆی کوردی ، کە نزیکترین کەسی بوون لە بنەماڵەی لاب زەنکی ... نورەدین شێرکۆ کە دادوەری شاری حمس بوو رەوانەی میسر کرا لە پێناو رێکخستنی کاروبارەکانی و رێگە گرتن لەخاچەکان - هێزی چەکداری مەسیحیەکان - بە وەرگرتنی دەسەلآت لەسەر میسردا .

بەلآم لەدوای مردنی شێرکۆ کورەکەی سەلاحەدین کە سەرکردەی سووپا بوو توانی بەشێووەیەکی لێهاتوانە کارەکان رێک خات و دەووڵەتی فاتمی هەڵووەشێنێتەوە و شارەکان بۆ خەلیفەی عەباسی بگەرێنێتەوە ... بە مردنی نورەدین ماوە زیاتر بۆ سەلاحەدین رەخسا بە دامەزراندنی دەووڵەتێکی

فراوان و بەهێز .

سـەلاحەدینی ئـەیوبی لـە ماوەیـەکی کـەم تـوانی ببێتـە سـەرکردەی جیهـانی ئیسلام ، بە گەراندنەوەی جیهانی ئیسلام و فراوانکردنی سنووری دەسـەڵاتی ئیسلام ، بەتایبـەتی فراوانکردنـی سـنووری جووگرافیـای خـاکی عـەرەب دەرچـونیان بـە شـێوەیەکی بەرچـاو لـە دوورگـەی عـەرەب ، کـە بـە دووە داگیرکـردن و بـە عـەرەبکردن و بـە ئیـسلام کـردن دێـت ، لـە دوای فتووحـاتی ئیسلامی ، بە تایبەتی کورد لە خاکی کوردستان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – لە ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسه العلمیه لوسائل التعلیمیه – بەیروت – سوریا – ۲۰۰٥.

۱۱۷٤

۱۱۷٤/۸/۲ لـە دایك بـوونی زانـاو رووناکبیری ئـاینی ئیـسلام – شـێخ جەمالـەدین ئـەبو عومەر عوسمان ئەبووبەکر یونس ، لە ئەرستای مەلبەندی شاری – سـەعد ی میسر ... کە لە نەژاد کوردەو باپیرانی لە ناوچەی شارەزووری پارێزگای سـلێمانی لـە هـەرێمی باشـووری کوردسـتان بـەرەو میـسر رەو دەکـەن لـە هەرێمەکەدا .

کە کوری ئەبوو عومەر ئیبن ئەلحاجب بووە ... کە لە رێزمانە بەناوبانگەکانی زمـانی عـەرەبی بـووە , هـەر لـەو شـارە خووێنـدن تـەواو دەکـات لەفێرگـەی فازلیـەدا ... لـە شـاری قـاهیرە کراوەتـە مامۆسـتاو وانـەی گووتۆتـەوە بەهۆی زیرەکـی و داوایـان لێکـردووە بیکەنـە قـازی ... بـەڵام ئـەو داوایـەی رەتکردۆتـەوەو لـە میـسر بـەرەو شـام رەو دەکـات و لەشـاری دیمەشـقی شـا نیشتەجێ دەبێ .

ئەم زانا کوردە لەسەر مەزهەبی شافعی دەبێت ، بەڵام دوایـی روو وەردەگێرێ و دەچێتە سـەر مەزهـەبی مـالکی و لـە مزگـەوتی گـەورەی شـاری دیمەشـق بۆتە مامۆستاو چەندین کتێبی داناوە لەوانە :–

ناميلکەیەك بۆ پەرەپێدانی مەزهـەبی مالکی – شافیە – لـە – سـەرف – و کافیە– لە –نەحو – دا ، لەگەڵ چەندین ناميلکـەو کتـێبی دیکە لەسـەر ئاینی بـە شیکردنەوەکەشـیدا... دوای ئـەوە کەوتـە شـاری ئەسـکەندەرونەو لـە کارەکـانی بـەردەوام دەبێـت تـاکوو لـە ۱۲٤۸/٤/۲٦ لەتەمـەنی ٤٦ سـالیدا

کۆچی دوایـی دەکات ولـە دەری دەرگای دەریا لـە گۆڕستانی سالح کوری ، ئەبوو شامە دەنێژرێت لە ناوچەکەدا .

هەروا باوکی ئیبن حاجب بەر لـەوە بچێتە میسر بەردەداری ئـەمیر عیـزەدین سەلامی کورد بووەو لە شاری – سەند – زاخۆ – لەلای ئامێدیەوە لە هـەرێمی باشووری کوردستان ژیاوەو لە بەر ئەو پەردەداریە باوکی ناوی ئیبن حاجبی بەسەردا براوە .

سەچاوە :– – شەرفنامە – لاپەرە / ١٨٧ – ١٨٨

١١٧٦

١١٧٦/٧/١٠ دوای ئەوەی کە سەلاحەدینی ئەیوبی توانی زۆربەی هەرە زۆری هەرێمی شام بخاتە ژێـر دەسەڵاتەکەی ... گـەراوە میسرو هـەر لەگـەڵ گەیشتنی بۆ شاری قـاهیرەی پایتـەخت ، بریایـدا بـۆ یەکـەم جـار بەدروسـتکردنی دوو قوتابخانـە ئەویش :–

١– دروستکردنی قوتابخانەی شافعی لە تەك گۆڕی ئیمامی شافعی ناسراو بە قوتابخانەی سەلاحیە لە شارەکەدا .

٢– قوتابخانـەی حەنـەفی ، ئـەویش بـەناوی ئیمـامی حەنـەفی ، کـە ئەمـە دوو مەزهەبن لە ئاینی ئیسلام لە چوار مەزهەبەکەدا . کە – ئەحمـەدی و ، مـالکی و ، شـافعی و ، حەنەفیـە ... دوای ئـەوەش ئـەمیرەکانی دەووڵـەتی ئـەیوبی ، دەسـتیان کـرد بەدروسـتکردنی قوتابخانـە لـە شارۆچکەو شـارو ناوچـەو ئـەو هەرێمانەی کە لەژێر دەسەڵاتی دەووڵەتی سەلاحەدینی ئەیوبی دابوون .

سەچاوە :– سەلاحەدینی ئەیوبی – موسوعە الحروب الصلیبیە –
دانانی دکتۆر سەلابی – چاپی یەکەم –بیروت/٢٠٠٨

١١٧٩

١١٧٩/٦/٨ یەكــەم دراو لــە ژێــر دەسەڵاتی سەلاحەدینی ئــەیوبی چــاپكرا ، لــە شاری قاهیرەی میسر ، بە ناوی دیناری ئەیوبی ، لە زێـر لـە سـەردەمی شانـــــشین ناســـر سـەلاحەدینی ئـەیوبی ، كـە قەبارەكـەی – ٢سم – بوو ... دوای ئەوەش دووجاری دیكە چاپكرا لە شاری ئەسكەندەریەی میسر لـە ساڵەكانی ١١٩٣ – ١٢٣٥ ، كە ئەمە رۆڵـی كاریگـەری هـەبوو لەســەر بـاری ئـابووری و بازرگـانی و پەیوەنـد كۆمەڵایەتی لەو وولاتەدا.

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەكردنی دكتۆ . سەیف الد كاتب – دار الشرق العربی – بەیروت – سووریا / ٢٠٠٥ .

١١٨٠

١١٨٠/٥/٢٨ دەســتپێكردنی نووسـینەوەی چـیرۆك ، یـاخوود پەخـشانە – یـا بـە سـ هاتـەكانی خۆشەویـستی – شـیرین و فـەرهاد – یـا – خەسـرۆ و شـیرین لەلایەن شاعیری نیزامی – كە ئەویش پێشكەشی كرد بە – جیهان بەهلەو – دادوەری ئازربایجان .

کۆشکی شیرین

ئەویش لەدوای تەواو بوونی لە ساڵی ١١٨٢ ، کە زۆر گرنگی بەو چیرۆکە دراوە لەلایەن عەرەب و نەتەوەکانی دیکە ، بەهۆی سەرنج راکێشی و بەهێزی چیرۆکەکە لە رووداوی خۆشەویستیەکی بێ وێنە لەو سەردەمەدا ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٣٣ رۆژهەڵاتناسی تشیکی – هریرت دودا – نووسراوەیەکی دانا بەناوی – فەرهاد و شیرین – لەسەر خەسرو شیرین لەلایەن شاعر نیزامی – ئەم چیرۆکەش بۆ چەندین زمانی بیانی وەرگێردراوە لە جیهاندا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە چیرۆکی بەناوبانگی شیرین و فەرهاد چیرۆکێکی کوردیەو بەناوی شاری – قەسر شیرین – ناونراوە ، لەرۆژهەڵاتی کوردستانی داگیر کراوی ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێران و ، هەتا چیرۆکی خۆشەویستی لە نێوان فەرهاد و شیرین کوردیەو هەردوکیانیش هەر کوردن و لەسەر خاکی کوردستان بووە ، ئەم خۆشەویستیە رووی داوەو هەر لەسەر خاکی کوردستان شیرین و فەرهاد لەدایك بوونەو کۆچی دوایشیان لە سەر خاکی کوردستان بووە .

سەرچاوە – گۆڤاری میزۆپۆتامیا – ژمارە/٢ لاپەرە /٧٦

١١٨١

١١٨١/٥/١ زانای بەناوبانگی مەزهەبی شافعی و لە نەژاد کورد – ئەبوو عومەر عوسمان کوری عەبدولرەحمان ، لە ناوچەی شارەزوور چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... لە مەشاهیرالاکرادی ... ئەمین زەکی بەگ دەڵێ :– کە لە ساڵی ١١٨٢ لە

دایك بووه .. ئەم كەسایەتیە ئاینیە كوردە بەهۆی زیرەكی و توانای زانینی چەندین كتێبی لەسەر زمان و ئەدەب نووسیووە .. لەكارەكانی بەردەوام بووە تـاكوو لـه ١٢٤٥/٥/٢٩ هـەر لەشـارەزوور كۆچـی دوایـی دەكـات لەهـەرێمی باشووری كوردستان .

١١٨٢

١١٨٢/٥/٧ پەیوەندیەكانی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و دەوڵەتی بیزەنتی لە بارێكی نـاهـەموار دەخوولایـەوە... بـەڵام ئیمپراتـۆر – مانۆیـل كـۆمنین – كـە دژی سەلاحەدین و ئاینی ئیسلام بوو .

لە هەمان كات هاوپەیمانانی خاچەكان بوو... بەڵام لەو كاتە كە ئیمپراتۆر– ئەندرۆس نیقۆسـی كۆمنین ، دەسـەڵاتی گرتـە دەسـت باری پەیوەنـدی رووەو بـارێكی لـەبارتر هـەنگاوینـاو بـەهاتنی ئـەو پەیوەندیـەكی بـەهێز لـەنێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئیمپراتۆر ئەندرۆسی دروست بوو ، ئەویش بەهۆی بەرژەوەندی هاوبەش لەنێوانیاندا ... لەهەمان كات دژی سەلاجقەكان بوون ، كە سەڵجوقیەكان سوپای بیزەنتیان لـەناوبرد لـە شـەری – میربووكیفالۆن – لەكۆتاییەكانی ساڵی ١١٧٦ دا .

هـەروا رق هەڵسانی دژی خاچـەكانی – لاتین و ئیتالیـەكان – بەهۆی دەست بەسەرا گرتنی تواناو ئابووری بیزەنتیەكان ... ئەمـەش بووە هۆكاری ئەوەی كـە ئیمپراتـۆر ئەنـدرۆس نیقۆسـی كـۆمنین ، زیـاتر لـە سـەلاحەدینی ئـەیوبی نزیك ببێتەوە لە پەیوەندیەكانیاندا .

ئـەم لێـك نزیـك بوونەوەیـەش لەئـەنجامی پاراسـتنی بەرژەوەنـدی هـەردوو لایـەنی هاوبـەش بـوو دژی – لاتـین – خاچـەكان بەشـێوەیەكی گـشتی و سەلجوقیەكان بەتایبەتی .

بەڵام وولاتانی رۆژئاواو ئەوروپا ئەو لێك نزیك بوونـەوەی لـە نێوان ئیمپراتـۆر ئەندرۆس نیقۆسی و سەلاحەدینی ئەیوبی ، كە هەوڵێكە بۆ پـێ شێل كردنـی رایەڵەی ئاینی لەبیزەنتی و رەش كردنەوەی داب و نەریتەكەیەلە جیهاندا ... لـە بـەر ئـەوە شـەڕی نێـوان بیزەنتیـەكان و ئـاینی ئیـسلام لەسـەرتای پەیدابوونی ئیسلام بەردەوام بووە .

لەهەمان کات ئەندرۆس نیقۆسی ویاریدەدەرەکەی - ئیسحاقی دووەم ئەنجیلۆس - ئەم رامیاریەتەیان گۆری بەنزیك بوونەوە لەسەلاحەدینی ئەیوبی ، کە دووژمنی هەرە گەورەی خاچەکان بوون ... بەلام هەولیاندا زیاتر هانی هێزەکانی سەلاحەدین بدەن بۆ ئەوەی ئیمارەتەکانی خاچەکان لە رۆژهەلات لەناوببەن ... ئەم لێك نزیك بوونەوە هۆی ئەوە بوو کە ئەندرۆس نیقۆسی دوور خرایەوە لەئیمارەتی - کیکیان .

لە دوای سالی ١١١٦ و بەرەو شاری دیمەشقی شام بەرێکەووت ... کە لەلایەن نورەدین مەحمود پێشووازی لێکراو رێزی لێگرت ... کە ئەمەش هۆکاری کاریگەر لە پەیوەندی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەندرۆس نیقۆسی دروستگرد و لەسالی ١١٨٥ هاوپەیمانیان لەنێوانی مۆرکرا ، لە چەند خالێکی هاوبەش لەوکاتدا .

بەلام بەر لەوەی کە سەلاحەدینی ئەیوبی وەلامی مەرجەکانی نێوانیان بداتەوە ، ئەندرۆس ئیقۆسی لە شاری قوودس لە دەسەلات لادراو لەمانگی/٩/١١٨٥ کووژراو ، ئیسحاق ئنجیلۆس بووە ئیمپراتۆر لەجێگەی ئەدرۆس نیقۆس لە هەرێمەکەدا .

سەرچاوە :- سەلاحەدینی ئەیوبی - دانانی دکتۆر سەلابی- چاپی یەکەم - بەیروت/ ٢٠٠٨.

١١٨٥

١١٨٥/٤/٤ لە رێکەووتنامەی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەمیری مووسل مەسعوود مودود عمادەدین زەنگی مۆرکرا ... ئەویش بەهەلگرتنی دەسەلاتی عزەدین مەسعوود لەسەر ناوچەی شارەزوورو کارەکانی و وویلایەتی قەرابلی و هەموو ئەو بەشانەی کەوتبوونە دواوەی زێی ، لەکارەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی بەرامبەر وازهێنانی لەسەر دەست بەسەراگرتنی شاری موسل .. هەروەك ئیبن ئەسیر باسی کردووە ، کە هەولێرو کەرکوك و تاکوو کۆتایی ناوچەی شارەزوور لە بەردەستی سەلاحەدینی ئەیوبی دابووە .

١١٨٧

١١٨٧/٤/٢ یەکێك لە کورەکانی سەلاحەدین ئەیووبی ، داوای لە شانشینی لیبیا - قمسی تەرابلسی- کرد ، کە ماوەی پێبدا کە هێزەکانی بە هەرێمەکەیدا

تێپـەڕێت . دوای ئـەوە شانـشینی لیبیا ڕەزامەنـدی لـە سـەر داواكـەی كـرد بەمەرجێ ئەو سوورانەوەی هێزەكانی دەبێ پێش ڕۆژئاوا بوون لـە هەرێمەكـە دەرچێت ، ئەگینا تووشی هیلاكەت دەبێت .

١١٨٧/٥/١ بـە هـۆی بڵاوبوونـەوەی ناونـاتۆرەو ووتـەی نـا لـەبار لەسـەر خووشـكی سەڵاحەدینی ئەیووبی ... كـە سەلاحەدین سووێندی خووارد ، كە سـەری-ریتـۆ - بـە دەسـتەكانی خـۆی پەلبـدا . لەهـەمان كـات بـەخۆیی‌و ٨٠٠٠٠ هەشـت هـەزار چەكدارو چـەندین لقـی دیكـەی چەكدار لـە میسرو موسـل‌و مادرین چوونە ریزەكانی چەكدارەكانی كوڕی سەڵاحەدین لە نزیك ئەستارا . ئەویش لـە پێنـاو بە ئەنجامگەیاندنی ئەو كارە بەرامبـەر بە نـەیارەكانی و گەراندنەوەی نازناوی ناودارێەتی بنە ماڵەكەیدا .

١١٨٧/٧/٢ هێزەكـانی سـووپای سـەلاحەدین بەسـەركردایەتی كوڕەكـەی هێرشـیان كـردە سەر شاری تەبەریە لە فەلەستین ، بە هۆی كردەوەیەكی نەزانی ، كە یـەكێك لە چەكدارەكانی ئاگری بەر دایە یەكێك لە كۆگاو بووە هۆی ئاگر بەربوون لـە شـارەكەو لـە ئاكامـدا هـەمووی سـووتاند تـەنیا قەلعـەی شـارەكە نـەبێت بـە رزگار بوونی لە سووتاندن ومانەوەی لە شارەكەدا .

١١٨٧/٧/٣ هێزەكـانی سـووپای - ئەفرنجـە - بـەرەو بیابـانی ووشـكانی هەڵكشان كـە سفووریەو تەبەریە لێك جیا دەكاتەوە ، كە بە ١٥٠٠٠ هـەزار سووارو سـەرباز بـەرەو دەریـای جـەلیل كەووتنـە ڕێ ، كـە لـە پێـشەوەیان - رینیـۆ قمـسی تەرابلـسی- بـووەو لـە دوواوە بالیـان بـیلان‌و لەناوەنـد شانـشین - گـی دۆلوسـینیان - بـوو بۆ پارێزگـاری كـردن لـە - ڕۆڤـن - سـەرەك ئەسـاقفەی عەكا .

كـە بیرنـارد لـە لینـا هـەڵگری سـەلیبەكە بـوو لـە دوای شـەڕیكی كووشـندەو دژووار لە نێووان هێزەكـانی سـووپای ئیسلام بەسـەركردایەتی سەلاحەدین‌و هێزەكـانی سـووپای مەسـیحی ، كـە لـە ئـەنجام هێـزە مەسـیحیەكان بـەرەو دوواوە كشانەوە بە هۆی سەرنەكەووتنیان.

١١٨٧/٧/٤ لە دوای شەڕێكی دژووار لە نێووان هێزەكـانی سووپای ئیسلام‌و هێزەكـانی سـووپای مەسـیحی ، ئـەویش بـە سـەرنەكەووتنی هێزەكـانی سـووپای مەسـیحی بەرامبـەر بـەهێزەكانی سـووپای ئیـسلام بەسـەركردایەی

سەلاحەدینی ئەیووبی ، کە لەو شەڕە سەلیبە بەهادارەکەی مەسیحیەکان وون ببوو و تاکوو ئێستا دیار نیە) ، کە سەلیبەکە سەلیبێکی گەورە بووەو لە چەندین کیلۆمەتر دەدیترا . کە لە دارو ئاسن دورست کرابوو.
جێگەی باسکردنە کە سەلیبی مەسیح ، هیمای بەرزی ئاینی مەسیحە ، وەك ڕێگە نیشاندەرێکی ئاینی و دروشمە باڵاکان و ، وەك ئاڵایەکی سەرکەووتنی مەسیح و ئاینی مەسیحیەکانە لە جیهاندا .

١١٨٧/١٠/٢ لە دوای کۆچی دووایی سەرکردە - نورالدین زەنکی- سەلاحەدینی ئەیووبی بە هێزێکی زۆر هێرشی کردە سەر سەلیبیەکان و شاری قوودسی رزگار کردو دەسەڵاتەکەی بەرەو فراوانکردن هەنگاوینا ، لە پێناو خزمەتکردنی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەب لە سەر بەرژەوەندی گەلانی دیکە لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان ، بە تایبەتی لە سەر خاکی گەلی کورد لە کوردستان .
کە سەلاحەدینی ئەیووبی دژی کوردو کوردستان و بە عەرەبکردن و بە ئیسلام کردنی کوردو گەلان بەردەوام بووە .
شایانی باسە سەلاحەدینی ئەیووبی سەرکردەیەکی کوردی ئیسلام و . لە پێناو عەرەب بووەو هەموو تووانای لە پێناو بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوەیی و سنووری جووگرافی عەرەب بووە لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا.
بەڵگەش :- گەر سەلاحەدینی ئەیووبی و هێزەچەکدارەکانی کورد نەبوونایە لە بەربەرەکانی کردنی سەلیبیەکان و بە سەرکەووتنیان .
کە عەرەب نەیدەتووانی بەم جۆرە سنووری جووگرافیای نیشتمانی عەرەبی فراوانتر بێت .
کە دژی کوردو نیشتمانی کورد بووە، لەهەمان کات گەر سەلاحەدین لە شەڕەکان سەرکەووتنی بەدەست نەهێنابایە بەسەرکردەیەکی کوردی خائینیان دادەنا...؟.
هەروا مەحەمەد عەلی پاشاش بە هەمان شێووە ، هەرچەندە لە هەندێ سەرچاوەی مێژوو نووسان و رامیاریەتی ئیمپراتۆریەتەکانی فەرەنسا وڕووسیای قەسەری و بەریتانیا ترسی زۆریان لە محەمەد عەلی پاشا

هـەبوو . لـە دامەزرانـدنی دەوڵـەتێكی فراوانـی كـوردی لەسـەر كوردسـتان
دەوورووبەریدا .
گـەر سـەركردە كوردەكـان لـە دوای هەرەسـی ئیمپراتۆریـەتی میـدیا ئـەو
ئازایـەتی و لێهاتووییـەیان لـە پێنـاو كوردو خـاكی كوردسـتان بـەكار بهێنایـ
تـاكوو ئێـستاش كـورد خـاوەنی بـەهێزترین دەسـەڵاتو دەوولـەتو سـنووری
دەوڵەتەكە دەبوونو لەئاستی پێشەوەی وڵاتان دەبوون لە هەموو جیهاندا .
خووێنەری بەرێز:-
من مەبەستم ئایینی ئیسلام نیە... بەڵام گەر ئاسانكاری لە لایـەن سـەركردەو
سـەرەك هـۆزو تیرەكـانی كـورد نەبووایـە بەهۆی خوواستـی تایبـەت ، عـەرەب
نەیـــدەتووانی خـــاكی داگـــیر بكـــات هـــەروا فـــارسو تـــوركیش.. ئەمـــ
راستیەكەیە..!.

۱۱۸۷/۱۰/۹ لەو كاتەی هێزەكانی سووپای ئیسلام گەیشتنە شاری قوودس سەلاحەدین
ئـەیوبی فـەرمانی دا ، كـە هەرچی خـانوو و باڵەخـانـەو جێگـەی شـووێنەوار
شارسـتانیەتی ، كـە خاچـەكان دروسـتیان كردبـوو بیرووخێـنن لـە شـار
دەورووبەریـدا ... هـەروا بـە رووخانـدنی ئـەو پەژینـەی كـە چـوار دەوورە
میحرابی قوودس كرا بوو .
هەروا ئەو جوانكاریەی كە لە سەر قووبەكەی ماڵی قوودس كرابوو ... دوای
ئەوە بریاریدا كـە كەسایەتی ئـاینی زیائـەدین هـەكاری كـردە ئەمینـدار لەسـە
شاری قوودس .
هـەروا ئـەو خاچـەی كـە لـە ژێـر دروسـتكرابوو لەسـەر قووبـەی مـاڵی قـوودس
هێنرا خوارەوە ، كە ئەم كارەش بووە هۆی ئەوەی كە موسولمانەكان دڵخۆش
بكـات ... دوای ئـەو هـەموو كارانـەی سـەلاحەدین هەڵسا بـە دروسـتكردنی
باڵەخانەی مزگەووتی ئەقسا بەجوانترین شێوواز لەو سەردەم لە شارەكەدا .
سەرچاوە :- سەلاحەدینی ئەیوبی - دانانی دكتۆر سەلابی - چاپی یەكەم - بەیروت/۲۰۰۸.

١١٩٠
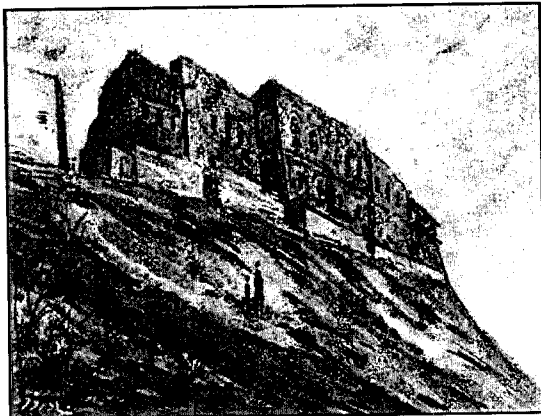
١١٩٠/٢/٨ قەڵای هەولێر پەرەسەندنێکی باشی بەخۆوە بینیووە لە سەردەمی – ئەتابیەکان – بە تایبەتی لە سەردەمی سولتان موزەفەرەدین کە لەو

مێژووەوە حووکمرانی هەولێری گرتە دەست تاکوو ساڵی ١٢٣٣ لەسەر بوارەکانی ئاوەدانکردنەوەی دام و دەزگاکان و بەڕێوەبردنی کاروباری دانیشتووان ، لە دوای کۆتایی دەسەڵاتی عەباسیەکان و سەرەتای حکوومرانی – ئیلخانی – کە لەو کات هێزو توانای مەگۆلەکان لەهەرێمی باشووری کوردستان تێك شکێنرا بەتایبەتی لەدەورووبەری پەرژینی قەڵای ئەوکاتی هەولێر لە هەرێمەکەدا .

لەو کات مەگۆلەکان ئەو توانایەیان نەبوو قەڵای هەولێر داگیربکەن تا ئەوکاتەی حکوومرانی مووسل – بەدرەدین لوئلو یارمەتی دان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە مەگۆلەکان توانیان شوورەی قەڵای هەولێر و دەرگاکانی وێران بکەن و بیسووتێنن لە ١٢٥٨/١٢/٢٩.

هەروا قەڵای هەولێر خۆراگر بوو بەرامبەر هێرشە یەك لەدوای یەکەکانی دووژمنانی ، لەوانەش هێزەکانی تەیموری لەنگ بۆ جاری دووەم لەساڵی ١٤٠١ کە زیانێکی زۆر بەشووێنەواری قەڵاو دانیشتووانەکەی گەیشت .

سەرەرای ئەو هەموو وێرانکاریانەی کە بەسەرهەولێرو قەڵاکەیدا هات ، هە
لەخۆراگری بەردەوام بوو ... بۆ نموونە لەسەردەمی حکوومرانی — ئەمی
ئاسیان — قەڵای هەولێری گەمارۆدا بۆ ماوەی یەك ساڵ ، ئەویش لە ساڵی
١٤٣٥ لە پێناو مل کەچ پێکردنی کورە مامی ئەمیر میرزا عەلی ... دوای
ئەوەش گەمارۆدانی قەڵای هەولێر لەسەردەمی حکوومرانی — ئەلەق قوینلو
لەساڵی ١٤٦٧.

سەرەرای گرنگی پێدان بە پاراستن و ئاوەدانکردنەوەی قەڵاکە لەلایەن ئەمی
عەلی حاجیلۆ لە ساڵی ١٤٧٤دا . لەگەڵ ئەو هەموو کارەساتە لەسەردەمی
دەووڵەتی عوسمانی دووبارە دەستکرا بەرێکخستنەوەی قەڵای هەولێرو دا
و دەزگا میریەکان وەك ، خانووی سەراو چەندین شووێنی دیکە و بەردەوا
بوونی باری ئارامی و ئاسایشی شارەکە .

بەڵام هەولێرو دەورووبەری دووچاری هێرشکردنە سەری بەردەوام بوو
لەداگیرکردن ، بەسەرکردایەتی نادرشای ئەفشاری لەساڵی ١٧٣٢ و ماوەی
دوو مانگ دانیشتووانی شاری هەولێر لە خۆراگری بەردەوام بوون .

جێگەی ئامارە پێکردنە کە جێگەی پەرستگای بەناوبانگ لەقەلای هەولێ
وەك توویژینەرە شووێنەوارەکان بۆی چوونەو گەیشتوونەتە ئەنجامی
لێکۆلینەوەکان ، بەپێی تۆمارگەکان و شووێنەواری ئاشووریەکان ، کە بەجێ
ماون ، یاخوود دۆزراونەتەوە ، کە ئەو پەرستگایە چوار خوای لەخۆ گرتوو

و ناوزەندی ئەوکات بە – ئەربائیلۆ – کە شاری چوار خواکانی پێ گووتراوە ...کە لەوکات گرنگی باشی پێدراوەو لە خرسیاو تابلۆیەك دۆزراوەتەوە لە شێووەی لاکێشی ، کە ناوی مەلیکەکانی ئاشووری لەسەر بووە ... کە نووسەرێك لە نووسراوەکەی ناوی پەرستگای خوای لەهەولێر دیاریکردووە بەناوی – عەشتار – لەسەر دەستەی – قەندەلانۆ – کە ئەمەش نووسەری بەناوبانگ – باقر یاسن – لە مێژووی شووێنەوارە کۆنەکان – باسی کردووە ... کە ئاشوور ناسربال لەنێوان ساڵەکانی ٨٨٤ – ٨٩٥ ی بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە لە ناوچەکەدا .

هەروا مەلیك – شمش ئەددا –ی پێنجەم ، لە نێوان ساڵەکانی ٨٢٣ – ٨١١ تێیدا دەسەڵاتدار بووە ... هەروا ئاشوودانی سێیەم ، لە نێوان ساڵەکانی ٧٧٢–٧٥٤ ی بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتداربووە... هەروا – سنحارب لەنێوان ساڵەکانی ٧٠٥ – ٦٨١ بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە . هەروا ئاشووربانبال لەنێوان ساڵەکانی ٦٦٨ – ٦٢٧ بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە ، ئەویش لە هەرێمی باشووری کوردستاندا .

کە ئەمەش نووسەر جەمال بابان، لە – کتابی ناوی شارەکانی کۆنی ئێراقی – باسی کردووە لە ١٩٨٦ ...هەروا لەچەندین نووسراو کتێبی دیکەی مێژوویی شووێنەوارو شارستانیەت و شارەکانی کۆنی رۆژهەڵاتی ناوەراست و ئاسیای بچووك باسکراوە .

تێبینی :– عەشتار ، یاخوود ئاشوور ، ناوی ئەو پەیکەرانە بووە ، کە وەك خوا پەرستراوە ، نەك بەناوی نەتەوە ، یاخوود ئایین... لە بەر ئەوەی ئێستا هەندێك لە برا مەسیحیەکان وا خۆیان ناوزەندکردووە ، کە لە نەتەوەی ئاشوورن ، یاخوود نەتەوەی ئاشوور ... نەتەوە نیە بەناوی ئاشوور بەڵکوو ئەو پەیکەرانە بوونە کە ناویان بەناوی ئاشوور و عەشتار هاتووە لە سەردەمەکانی ئیمپراتۆریەکەیاندا .

١١٩٣

١١٩٣/٣/٥ کۆچی دووایی سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدین ئەیووبی لە دوای بە دیهێنانی ئامانج و ئاواتەکانی عەرەب لە هەموو بوارە جیاجیاکان و گۆرەکەی

لە دیمەشقی پایتەختی سووریایە

گەر بەراووردێك لە نێووان ئەو دانراوونـــەیەکــە لـــە ســـەر ســـەلاحەدینی ئـــەیووبی و بنەماڵەکـــەی نووســـراوە ، لـــە چەندین لایەن خۆی دەردەخات ، کە سەلاحەدین ئەیووبی خزمەتی گەوورەی هەبوو بۆ داگیرکەرانی خاکی کوردستان . بە تایبەتی لە لایـەن عـەرەب ، لـە بـەر ئـەوەی ســەلاحەدینی ئـەیووبی ، یەکـەم کەس بوو کە لە مێژووی ئیسلام ، قوودس و چەندین ناوچە رزگار بکات لـ ژێر دەسەلاتی مەسیحیەکان و ئاینەکانی دیکەدا .

هـەروا ئـەویش لـە پێنـاو خزمـەتکردن و فراوانکردنـی سنووری جـووگرافی عەرەب و دەرچوواندنیان لە دوورگەی عـەرەبی و هەرێمـەکانی وولاتـی یەمـە و کۆچـکردنیان بـەرەو هـەرێم و ناوچـەی دیکـە ، ئـەویش بـە رێنمـایی ئامۆژگاریەکانی سەلاحەدینی ئەیووبی بوو بە رێگە خۆشکەری نیشتەجێ بوونیان .

راسـتە سـەلاحەدین سـەرکردەیەکی ئیـسلامی کـورد بـوو ولـە هـەمان کـات دەسـەلاتەکەی لـە کـورد پێـك هـاتبوو لـە ناوچـە و ئـەو هەرێمانـەی کـ سـەلاحەدین دەسـەلاتداریەتی تێدا دەکرد ، ... بەلام سوودمەند نـەبوو بـ کـورد لــە هـیچ بوواریـك ، بـە تایبـەتی لـە هـەردوو بـوواری نەتـەوەیی نیـشتیمانیدا . و بـەلکوو زیـان بەخـشێکی بێ ووێنـە بـوو بـۆ کـوردو خـاکی کوردستان .

بەڵگەش :- لە دوای مردنی خۆی ، کورو برایەکانی کەووتنە گیانی یەکتری لە پێناو سامان و دەسەلات ...؟ . لە هەمان کات بیروو بۆ چوون و هەڵس کـەووتی سـەلاحدینی ئـەیووبی کاردانـەوەی لـە سـەر زانـاو رووناکبیر نووسـەر و پیـاوانی نەتـەوەیی و ئاینی کـورد هـەبوو، بە بەهێکردنی بیری

ئاینی و زاڵ کردنی بە سەر باری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا و بە خۆ لە بیرکردن و ... بە هێزکردنی دووژمنانی کوردو خاکی کوردستان .

بەڵام بە داخەوە زۆر لە نووسەران و رووناکبیرانی سەدەی بیست و یەك ، پێنووسی نووسینەکانیان بە بەرزکردنەوەی تووانا و لێهاتووی سەلاحەدینە و ناوزەندکردنی بە سەرکردەیەکی کورد ....!. راستە سەرکردە بوو ، بەڵام سەرکردەی کورد نەبوو لە پێناو رزگارکردنی کوردستام و دامەزراندنی دەووڵەتی کوردیدا .

بەلکوو سەرکردەی عەرەب بوو ، بە رزگارکەری عەرەب و بووژاندنەوەی ئاینی ئیسلام بوو لە هەموو بووارە جیاجیاکان و هەر سەلاحەدینی ئەیووبیش بوو هیماو تووانای عەرەب و ئیسلامی بەرزکردەوە ....؟.

دوای ئەویش :- ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دامەزرێنەری وولاتی میسر - محەمەد عەلی پاشا - کە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە باسکراوە .

پادشایانی سەردەمە نوێیەکان بەردوو بناخەی باڵەخانە دێرینەکانیان هەڵدەوەشاندەوەو باڵەخانەی دیکەیان پێ دروست دەکرد بۆ ئەوەی شانازی پێووە بکەن لە دوا رۆژدا ....!.

سەلاحەدینی ئەیووبیش هەوڵیداوە بەردی هەرەمەکانی میسر دەر بهێنێ و شووورای شاری قاهیرەی پایتەختی میسر پێ بینا بکات ... ئا لەو کاتەدا سەلاحەدین بیروو هەستی نەتەوەیی و نیشتیمانی کوردی لە گۆرنا ، لە پێناو زیندوو بووژاندنەوەو دەرخستنی عەرەب و ئاینی ئیسلام و مێژوو لە لاپەرەکانی تۆمارەکانیدا تۆماریان بکات ...بەڵام ئەم کارانەی سەلاحەدین ئەیووبی بۆ عەرەب بوو نەك بۆ کورد وکوردستان .

لە بەر ئەوەی تاکوو ئێستاش عەرەب ، سەلاحەدین بە عەرەب و سەرکردەی عەرەب دادەنێن بە هۆی سوود وەرگرتنیان بە ١٠٠ ٪ لە سەلاحەدین . خۆ ئەگەر سەلاحەدین شکستی بهێنابایە ، ئەوا عەرەب ناوزەندیان دەکرد بە سەرکردەی کوردی خائن ، وەك ئەبوو مووسلمەی خۆراسانی ، کە ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە ناو میوانخانەکەی خۆیدا کووشتی...!.

بە سەدا کورد هەبووە و هەیە کە خزمەتی دووژمنانی کوردیان کردووە نەك کورد ، جا لە نووسەر و رووناکبیر و کەسایەتی ئاینی و هونەرمەندو شاعیر

و گۆرانیبێژ وو...هەروا...!.
دەڵێم بە داخەوە سەرکردە کوردەکان جا لە رێگەی ئاین و لە رێگەی کار
رامیاری و لە رێگەی نەتەوەیی و لە رێگەی بنەماڵە ، لە هەموو کات
ساتێك خزمەتی بێگانەیان کردووە و ئاوات و ئامانجی گەلی کوردستانیان ل
ژێر خاك ناوە ...!.
هەروا بگرە لە سەرەتای دروست بوونی ئیماراتی کوردی بەر لە مێژوو
زاین ، تاکوو سەدەی بیست ویەك . لە دژایەتی کردنی یەکتری و کووشتن
برین زیاتریان نەبووە ، لە پێناو سامان و کورسی و خۆ دەووڵەمەند کردن
لە سەر خووێنی گەنجی کورد و گەلی کوردستان و لە سەر خاکی کوردستان

١١٩٥

١١٩٥/١٢/٦ سەرداران و ئەمیرانی میسر بوونە سووێند خۆری و ئازایەتی بارودۆخەکە
پەیمانی سەروەریان مۆرکرد لە ١١٩٢/٩/٢ ... لە بەر ئەوەی سولتا
سەلاحەدین بەر لە مردنی فەرمانرەوایی میسری دابووە دەست عوسما
کورە گەوورەی ... ئەویش دوای مردنی باوکی کەوتە خۆو خۆی نەیارکر
کاروباری میسری لێك لەبارکردو ئەوسا لە گەڵ مەلیك عادلی مامیدا کاک
مامە و برالەی خۆیان کردو بە جووتە هێزەکانیان بەرەو شام بەرێکر
گەمارۆی مەلیك ئەمزەلیدا.
ئەم کوردە کە برایەك لەلایەك و براو مامێك لەلایەکی دیکەوە هێزەکانی
بەگژ یەك وەنا و مەلیك ئەفزەل دووجار هێزی هێرش بەرانی بەپاشد
کشاندەوەو سەری سێ جارە زۆر بەتووندی دەووری دراو مەودای ل
بەرتەسك کراو تووشی برسیەتی هات ، لەساڵی ١١٩٦ شامی جێ هێشت
عوسمان فەرمانرەوایی شامی دادەستی عادل و خۆیشی بەرەو میس
گەرایەوە .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە – ئەمین زەکی بەگ – لە مێژووی ئیماراتی کو
لە – ٢– ٢٢٦ دا دەڵێ :–
مەلیك عادل کۆمەڵێك لەمیرەکانی ئەیوبی رازی نەبوون ، کە کەمەلیك عەز

پەلاماری مەلیک ئەفزەل بدات و بوونە ناوبژیوان و لەهێرشی یەکەمدا گەراندیانەوە دوواوە .... بەلام بۆ سالی دوایی دووبارە هێرشی هێنایەوە سەر وولاتی شام و مەلیك عادل لایەنگیری مەلیك ئەفزەلی دەکرد ، بۆ ئەوەی نەتوانێ بەشی براکەی داگیر بکاو بۆ جاری دووەمیش پێك هاتنەوە .

هەروا مەلیك عادل ، کە زانی شەری ئەو دوو برایە کۆتایی نایەو لەو سونگەیەشدا لەشکری موسلمانان تیێ دەچیێ و فەرەنگیش گوێیان لەکلاو دەرپەراندووەو نینوك لێك دەخشێنن و هەر ئەوان سەرکەوون و وازی لە ئەفزەل هێناو لە گەل عەزیز رێکەووتن و بە جووتە گەرانەوە سەر شام و مەلیك ئەفزەلیان دەرکرد و قەلای سەرخەدیان دابەو بۆ خۆی بوو بەپادشای وولاتی شام .

<u>زۆر سەیرە بنەمالەی سەلاحەدینی ئەیوبی هەتا توانیان کوردیان لە پێناو عەرەب و ئاینی ئیسلام و بەهێزکردنی جیێ پێگەی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەبیان پتەوکرد ، لە دواییدا خۆیان لەناو خۆیان بەگژیەکدا چوون کوردیش .... ؟ .</u>
نووسەر .

١١٩٦

١١٩٦/١١/٢٤ سەیف ئەلائیسلام تگیلین – توگرولتەگین –ی کوری نەجمەدینی ئەیوب ، کە پاشای یەمەن بوو ، کۆچی دوایی کردو ، دوای ئەو کورەکەی کە ناوی – مەتحەدین ئیسماعیل – و نازناوی مەلیك – موعیز– بوو جێگەی گرتەوە.. کە ئەمەش نەوەی سەلاحەدینی ئەیوبی بووەو لە نەژاد کورد بوونە .... بەلام بە داخەوە .... ؟.

<u>سەرچاوە:–</u> شەرەفنامە – لاپەرە /١٦٥ .

١١٩٨

١١٩٨/١٢/١٠ كۆچـــی دوایـــی زانـــاو فەیلەسـوف ئیسلام – محەمـەد ئەحمەد محەمـەد ئەحمەد رشد ... ناسـراو بـە ئیبن رشـد و بـە نازناوی حەفید . شایانی باسە كە باوك و باپیری قازی فقهی بەناوبانگ بوونە ... كە باپیری قـازی بـووە لەشـاری قرتبـە ... زۆر لـە فتواكـانی تـاكوو ئێستا بـە دەسـت نووسـی خـۆی لـە كتێبخانـەی نیـشتیمانی فەرەنـسا پـارێزراوە .. ئـەم زانایـە لەسـاڵی ١١٢٦ لەشـاری قرتبـە لـەدایك بـووە ... لـە فقهـی ئیمـامی مـالكی خوێنـدووەو هـەروا فەلـسەفەی خوێنـدووەو دوای بـاوكی بۆتـە قـازی لـە قرتبـە .... كـە تـاكوو ئێـستاش نووسـینەكانی ئـەم مرۆڤـە كاردانـەوە و كاریگـەری خـۆی هەیـە بـە تایبەتی لەبوارەكانی ئاینی ئیسلامدا .

سەرچاوە:– موسوعەی فەلسەفە – بەرگی/٣ دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی .

١١٩٩

١١٩٩/١٠/٢٣ مێـژوو نووسـی بـەناوبانگی كـورد – ئـەمین زەكـی بـەگ – دەڵـێ :– كـاتێ كە مەلیك ئەفزەل كرایە پادشای میسرو سەرپەرشـتی مـەلیك مەنسووری برازای لێبرا ... كە تۆڵە لە مەلیك عادل بكاتـەوە ناردیە لای مـەلیك زاهـری برای ، كە پادشای حەلەب بوو .

لە هەمان كات دژی مامی یاریدەی براو بۆخۆشی خەریكی خۆ سازكردن بوو ، كە بچێتە جەستەی مامی . مەلیك عـادل كە بەو سـەر و بەینـەی زانـی ، لـە ژێرەوە پەیوەندی نێوان ئـەفزەل و سـەردارانی تێك داو بەهێزێكی زۆر چووە سـەر میـسرو ئـەفزەل و مـەلیك مەنـسووری دەركـردو میـسری خـستە ژێـر دەسەڵاتی خۆیەوە

هەروا ئەمین زەکی بەگ دەلیٚ:- کە لە میسریان دەرکرد ، دوای ئەوە رەوانەی قەلاّی سەخەد کرد لە باکووری کوردستان و ماوەیک تیّدا مایەوە. مەلیك زاهیری برای هیٚزیٚکی لەحەلەب هیٚنا بۆ ئەوەی شام بگریٚتەوەو وریایی مەلیك عادل پەیوەندی نیٚوان ئەو دوو برایەی تیٚکداو مەلیك زاهیر هاتەوە حەلەب و مەلیك ئەفزەل بە نائومیٚدی گەرایەوە قەلاّی سەرخەد و لەدوای مەلیك عادل بەزەیی پیٚداهات و قەلاّکانی :- نەجم و سروج و حمسادی دایەوە دەست .

جیٚگەی باسکردنە کە وەك لە پیٚشەوە باسمان کرد ، کە هەتا سەلاحەدینی ئەیوبی مابوو مەلیك ئەفزەل لە دەسەلاّتدا بوو لە سەر شام ، لە دوای مردنی سەلاحەدینی ئەیوبی - عەزیز عوسمان - ی برای ئەفزەل لەگەلّ مەلیك عادلی مامیدا ، سیٚ جار هیٚرشیان کردە سەر شام و ئەفزەلیان دەرکردو قەلاّی - سەرخەد - کە قەلاّیەکی کەونارایە لەشام و لەنیٚوان مۆران و چیای بەلەدروزەو ئیٚستاش گوندیٚکەو شوویٚنەواری کۆنی کوردی تیایە - کە مەلیك ئەفزەل لەو قەلاّیەدا دەژیا تاکوو مەلیك عەزیز لە وولاّتی میسر کۆچی دوایی دەکات.

لە دوای ئەوە ئەفزەلیان ناردو بۆماوەیەکی کوورت لەسەر میسر پادشایەتی دەکرد.. لەو کاتەدا کە مەلیك عادل بەم کارەی زانی بەهیٚزیٚکی گەوورە چووە میسرو بەزۆری زۆردار مەلیك ئەفزەلی دیسان لەسەر تەختی پادشایەتی لابردو قەلاّی - شمشانی- پیٚ سپارد - قەلاّی شمشان کۆنەو قەلاّیەکە لە سەرچەمی فوورات لە باکووری کوردستان و لەباشووری قەلاّی مەنسوورە... لە ئەتلەسی عوسمانی بە - ساماد - نوسراوە - دوای ئەوە مەلیك ئەفزەل تاکوو ١٢٢٥/١/١٣ کۆچی دوایی کرد لە باکووری کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە / لاپەرە /١٦٦-١٦٧ .

١٢٠٢

١٢٠٢/٩/٢ دوای سەرکەووتنی بە سەر دووژمنەکان و تەواوی بیابانی مەنگۆلیا - جەنگیزخان - شایەتی خۆی لە ئاهەنگیٚکی گەووەرەدا راگەیاندو داوای لە هۆزەکانی ناوچەکە کرد .

ئەویش کە یەکیەتیەکی پتەو پیٚك بیٚنن لە پیٚناو فراوانکردنی دەسەلاّتەکەی و

بــەرەو پێکهێنــانی نەتەوەیــەکی ســەربەخۆ لەهــەموو بوارەکــانی نەتــەوەیی لەناوچەکەدا.

١٢٠٢/٩/٢٠ لە پادشای یەمەن مەلیك موعیز ئیسمالی کوری سەیف ئەلاّ ئیسلام تگتەکین کوری نەجمەدینی ئەیوب لە شاری زوبەید – زوبەید شارێکی دیارە لەیەمەن و کەووتۆتە باشووری رۆژهەلاّتی بەندەری – حودیدە . بەدەستی سەردارانی لەشــکری خــۆی کــووژرا... لەبــەر ئــەوەی مــوعیز پیــاوێکی داوێــن پــیس و هەمیشە سەرخۆش و بێ وەفا بووە ... کە دەست درێژی دەکردە سەر ماڵ و نامووسی ژێر دەستانی خۆی ... هەر ئەو موعیزە ، لەلای شەرم بوو بلێ من کوردم و دەیگووت من لەتۆی واتا لە نەوەی ئەمەویەکانم .

لە پاش کووژرانی موعیز مەلیك ، ناسری کوری کەلەتەمەنێکی منداڵی دابوو جێگــەی گرتــەوە ... یــەك لــەزانا بەناوبانگــەکانی ئــەو ســەردەمەدا کــە نــاوی – ئــەبوو ئەلفــەنایم موســلیم کــوری مــەحمودی شــیرازیە – کتێبێکــی بــەناوی – عجایب الاسفار و غرائب الٔخبار –ی بەناو ئــەو مــەلیك موعیزە داناوە بــەهۆی سەرەرۆیی لەکارەکانی لە یەمەندا .

سەرچاوە :– شەرەفنامە – لاپەرە/١٣٥ .

١٢٠٥

١٢٠٥/٨/١٨ نووســەرو شــاعیری کــورد – شەمــسەدین ئیــبراهیم جــزری – ناســراو بــە – فاشوشــە چــاوی بــە جیهــان هــەلهێناوە – جێگــەی ئامــاژە پێکردنــە کــە ناسراوبووە بە نووسینە بەنرخەکانی لەو کات ، کە بە شێووەیەکی گشتی لــەبواری ئــایینی ئیــسلام رۆڵــی کاریگــەریان هــەبووە ... ســەرەرای بــوونی کوردایەتیان و لاوازبوونی هەستی نەتەوایەتی بەهۆی بارودۆخی ئەو کات و پەیوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان لەپەرە سەندنی بیری ئایینی لەهەرێمەکەدا .

سەرچاوە:– شذرات الذهب /٥/٤٥٦.

١٢٠٧

١٢٠٧/٩/٢٠ شاعرو هەڵگری بڕوای سۆفی لە ئاییینی ئیسلام - محەمەد محەمەد حسین بەهائەدین لە شاری - بەلخ - چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... کە ئەمڕۆ ئەم شارۆچکەیە دەکەوێتە ئەفگانستان ... ئەم شاعیرە ناسراوە بە جەلالەدینی رۆمی ... دوای ئەوە بنەکاڵەی محەمەد محەمەد بە هائەدین لە ترسی هێرش و شاڵاوەکانی مەگۆل بەرەو - نیساپور - رۆیشتن . لەوێ بە شاعیری بەناوبانگی فارسی گەوورە فەریدەدین عەتار گەیشت ... کە دیوانی - اسرار نامە -ی پێشکەش کرد .

جێگەی ئاماژە پێکردنە ، کە بەهائەدین لە بنەماڵەکەی شانازیان بەکوردایەتی خۆیان کردووە ، تاکوو کۆچی دوایی کردووە . دوای ئەوە روویان لەشام کردووە و دوای چووە بۆ حەج کردن .

دوای ئەوە بەرەو هەرێمی ئەنازۆڵ بەرێکەوتووە و لەشاری قوینە جێگیربووە ... کە مامۆستایەکی زیرەك و لێهاتوو بووە ، لەسەر دەستی باوکی فێری زانیاریەکی باش بووە.

هەروا لە قوینیەش لەلایەن مەگۆلەکان دەربەدەرکراون . ئەم کەسایەتیە لەدوای پەیداکردنی توانایەکی بێ وێنە لەبوارەکانی زانست و ئەدەب و فەلسەفەو شعرو پەرەپێدانی رێگەی تەسەوف .

لەگەڵ ئەوەشدا بە دەیا پارچە شعرو دانراوی هەمەلایەنەی بەرهەم هێناوەو بۆتە رێگە نیشاندەری زاناو فەیلەسوف و شاعیرو ئەدیبانی عەرەب و بیانی و کوردی ... بەردەوام بوونی لە بەرهەمەکانی تاکوو لە رۆژی ١٢٧٣/١٢/١٧

كۆچی دوایی دەكات و لەشاری قوینە بەخاك دەسپێردرێت .
سەرچاوە:- مجلة العربية / ٥٨٨ - نۆڤەمبەری /٢٠٠٧.

١٢١١

١٢١١/٦/١٥ زاناو مێژوونووسی گەورەی كــورد - ئـیبن خەلـەكان - لـە شاری هەولێر چاوی بە جیهان هـەڵهێناوە ، كـە نـاوی تـەواوی - ئـــــەبوو ئەلعەباســـــی شەمسەدینی ئەحمەد ئیبراهیم بــووە ... ئـــەم كەســـایەتیە ناودارە نەمرە چەندین كتێبی بەبـــەهای دانـــاوە وەك : - وفیات الاعیان - أنبا و أبنا و الزمـان -ی مێژوویـەكی بەناوبانگی لـە هـەموو زیاتر بووە .

تێبینی:- گوندی خەلەكان لە دۆڵی خەلەكانە لە شارۆچكەی كۆیە سەر بە پارێزگای هەولێرە لەهەرێمی باشووری كوردستان .. ئەم كەسایەتیە مێژوونووسە گەورەیـە ، بـەردەوام بـووە لـە بوارەكـانی كـاركردن تـاكوو لـە ١٢٧٢/٧/٢٩ لـە شـاری دیمەشـقی وولاتـی شـام كۆچـی دوایـی دەكـات تەرمەكەشی هەر لەوێ بەخاك دەسپێردرێت لە شارەكەدا .
سەچاوە :- شەرەفنامە - لاپەرە/١٧١

١٢١٥

١٢١٥/٥/٢ یـافعی لـە مێژوویـەكـەی خۆیـدا دەڵـێ :- مـەلیك مەسـعوود یوسـفی كـور مەلیك عادل لە سەر فەرمانی باپیری هێزێكی بردە سـەر یەمـەن و پادشایەتی یەمەنی دەستەكەووت .
دوای ئـەوە نیـازی دەسـت بەسـەراگرتنی خـاكی حیجـازی كەووتـە سـەر و لـە هەڵمەتێكـدا خـستیە ژێـر دەسـەڵاتی خـۆی .. دوای ئـەوە لەشـاری مەككـە مەڵبەندی ئایینی ئیسلام لە ١٢٢٨/١١/٣٠ كۆچی دوایـی دەكـات و هـەر لـەو

لە گۆڕستانی حاجیانی ئەو شارە نێژراوە .

ئەم کەسایەتیە لەلایەن شێخ سەدیق کوری بەدر کورد نێژراوە ، ئەم شێخ سەدیقەش لەشاری هەولێر لە دایك بووە و کۆچی بەرەو وولاتی سعوودیە کردیەو لەویّ خەریکی دینداری بووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە .

سەرچاوە :ـ شەرەفنامە / لاپەرە /١٨٠-١٨١ .

١٢١٥/٥/٢ شاعیرو نووسەرو رووناکبیری کورد – ئیبراهیم لوقمان ئەحمەد محەمەد فەخرەدین شەیبانی ئەلئەسعەرد – لەشارۆچکەی – ئەسعەرد – لەنزیك – میافارقین – لە رۆژهەلاتی زێی دیجلە لەدایك بووە .

جێگەی باسکردنە کە ئەم مرۆڤە پلەی وەزیری وەرگرتیە لەسەردەمی مەلیك سەعید محەمەد زاهر لە – بیبرس – لە نیوان سالەکانی ١٢٧٧- ١٢٧٩ کە بۆماوەی دوو جار لەکاتی مەلیك مەنسوور قەلاوین لەسالەکانی ١٢٧٩- ١٢٩٠ ئەم پۆستەی بەدەست هێناوە .

کە پیاوێکی نەرم و لە سەرخۆ بووە ... لەو کاتە مەلیك کامل محەمەد ئەیوب ئەمەد – واتە دیاربەکر – کردیەوە نامەکانی کە ئاراستەی بەرپرسەکانی دەکرد بەناوی – ئیبن لوقمان – بووە .

هەروا لەپۆستەکانی دیکە کاری کردووە وەك دەوولەتی سولتان مەلیك سالح ئەیوب لە میسر لەنێوان سالەکانی ١٢٤٠ – ١٢٤٩ ... بەردەوام بووە لەکارەکانی تاکوو لە ١٢٩٣/١٢/٢ کۆچی دوایی دەکات لەمیسرو چەندین دەست نووسی شیعرو بوارەکانی دیکە لەدوای خۆی بەجیّ دەهێلیّ لەم وولاتەدا .

سەرچاوە : فوات الوفیان ٤٣/١ ... المنهل الصافی / ١٣٨ .

١٢١٨

١٢١٨/٨/٣ کۆچی دوایی کوری سەلاحەدینی ئەیووبی – ناسر سەلاحەدین – لە تەمەنی ٧٥ سالیدا بەهەمان بیروو بۆچوونی باوکی... کە رۆلی گرنگی هەبوو لە فراوانکردنی سنووری جووگرافی نیشتمانی عەرەب و بەهێزکردنی ئاینی ئیسلام و لە پێناو بەعەرەبکردنی کوردو خاکی کوردستان ، کە لە دوای مردنی خۆیشی ١٦ کوری جیّ هێشت .

١٢٢٠

١٢٢٠/٣/٨ دامەزرانــدنی ئیمــارەتی ئــەردەلان لــە بەشــی رۆژهــەلاتی كوردســتان و ئــەو ئیماراتە بەرەو فراوانی هەنگاوینا تاكوو پارێزگای كەركویشی گرتە خۆی و ئەم ئیمارەتە بەردەوام بوو تاكوو ١٨٦٥/٥/٢٧ .

هەروا ئیمارەتی دووەمی بابان لە ١٥٩٧/٨/٤ لە لایەن ئیبراهیم پاشای بابان دامەزراو پایتەختەكەی قەلاچۆلان بوو لەباشووری كوردستان .

دوای ئــەوە ئیــبراهیم پاشــای بابــان لــە ١٧٨٤/١١/٢٦ دەســتی كــرد بەدروســتكردنی شــاری سلێمانی و دوایــی كردیــە پایتــەختی ئیمارەتەكــەو تــاكوو لەســاڵی ١٨٥١ كۆتــایی بــەم ئیمارەتــەهات و بــووە ژێــر دەســتەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەشێوەیەكی راستەوخۆ لە هەرێمەكەدا .

سەرچاوە : محەمەد ئەمین زەكی – مێژوو وولاتان و ئیمارەتە كوردیەكان لە سەردەمی ئیسلامیدا . وەرگێرانی عەلی عەونی – چاپی دووەم – لەندەن /١٩٨٦ .

١٢٢٥

١٢٢٥/١٠/٦ هێزەكانی سووپای تەتەر بەسەركردایەتی جەنگیزخان لە رۆژئاوای چینی میللــی دەركــەووتن و بــەرەو وولاتــی خــەوارزم و ســەمەرقەندی رووســیای قەسەری هەنگاویاننا ، كە هەمووی لە ماوەیەكەی كورت دا داگیر كردوو كردیـە خاوەنداریـەتی ژێردەسـەلاتەكەی خـۆی ، كـە بـووە هـۆی تـەنگ پـێ هەڵــچنین بــە هــەڵگری بــڕوای ئــاینی ئیــسلام ، كــە ئەمــەش بــە خــۆ دوورخستنەوەی خەلیفە ناسرەدین ئەللا خەلیفەی ئیسلام و خۆ دوورە پەرێز گرتن لە رووداوەكاندا .

١٢٢٦

١٢٢٦/١٢/٢٢ مـەلیك مەنـسوور ئیبراهیم كوری مـەلیك شێركۆی محەمـەدی كوری ئەسەدی شێركۆی مـامی سـەلاحەدینی ئـەیوبی چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە ... ئە مەلیكە خاوەنی شاری حمس و دەووروبەری بووە ... واتە ئیمارەتی حمس ... ئەمـەش لـەدوای مردنـی بـاوكی هـات ، لـە سـاڵی ١٢٣٩ كە مـاوەی ئـەمیر ئیمـارەتی حمـس شـەش سـاڵ بـوو ... دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٢٤٠ تووشـ

شەڕهات لەگەڵخەوارزمەكان .

كە لە هەرێمەكانی شام نیشتەجێ بوون بەهاوكاری سووپای حەلەب لە ئاكامدا سەركەووتنی بەسەریاندا هێناو لەناوچەی رۆژهەلات دەری پەراندن تاكوو رۆژهەلاتی زێی فوورات ... هەروا دەستی بەسەر ناوچەی – حەران – داگرت بەیارمەتی بەدرەدین لولوی خاوەنی مووسڵ ، بەم هۆیەش هەموو دیلەكانی ژێر دەستی خەوازرمەكانی ئازادكردوو گەراندیەوە جێگەی خۆیان لەوانەش مەلیك – ئۆرانشای – كوری سولتان سەلاحەدینی ئەسفەر ... لەو شەرە گەوورەش توانی دەست بەسەر ناوچەی خابووردا بگرێت . دوای ئەوە بۆ جاری دووەم لە ساڵی ١٢٤٢ شەری لەگەل خەوارزمەكان بەرپاكردەوەو بەسەریاندا سەركەوت .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٢٤٦ لەگەڵ مەلیك نەجمەدین سالح ئەیوبی رێكەووتیان مۆركرد و بۆجاری سێیەم و چوارەم لەگەڵ خەوارزمیەكان تووشی شەڕ هاتن و سەركەووتنیان بەدەست هێنا ، كە ئەمەش بۆوە هۆی ئەوەی كە لەلایەن مەلیكی میسر جێگەی دەست خۆشی لێكردن بوون .

دوای ئەوە لەسەردانەكەی گەڕایەوە لەلایەن مەلیكی میسر لە شاری دیمەشق لە ١٢٤٦/٥/١٩ كۆچی دوایی كردو تەرمەكەیان هێنایە شاری حمس و لەتەك گۆڕی باوكی بەخاكیان سپارد .

دوای ئەوە كورەكەی مەلیك – ئەشرەف موزەفەرەدین – دەسەڵاتی ئیمارەتی حمسی گرتە دەست لە هەرێمەكەدا .

سەرچاوە :– الاعلام ٤٣/١ – مەشاهیر الكرد ٢٦٧/١

١٢٢٧

١٢٢٧/٨/١٨ كۆچی دووایی سەركردەی هێزەكانی سووپاو سەركردەی تەتەرەكان جەنگیز خان .

١٢٢٩

١٢٢٩/٢/١١ گرێدانی رێکەووتننامـە لـە نێوان قەیسەری ئەڵمانی – فریدریا دووەم – لـە گەڵ – سوڵتان سەلاحەدین – ئەویش لـە پێناو بەرپابوونی ئاشتی لەجیاتی شـەڕو پێکـدادان لـە نێـوان هـەردوو ئـاینی سـەرەکی لـە جیهـان ئیـسلام و مەسیحی ، بەتایبەتی لە ناوچەی شام و شاری قوودس لە ناوچەکەدا .

جێگـەی باسـکردنە کـە ئـەم رێکەووتنـە لـە تابلۆیـەکی گـەورەی جوان و قەشـەنگ دروسـتکراوە و لـە مۆزەخانـەی – شالاپوورژ – لـە رۆژئاوای شاری ڤینایە ، کە و دەکەوێتە جوانترین ناوچە لە ئەوروپا ، لە سەر جێگایەکی بڵند لە سـەر کەندی سـەوز لـە کـەناری زێـی دانـووب ، کـە بەناوبانگـە بـە کۆشك و تەلاری بێ وێنە لە ئەوروپادا .

هـەروا خاڵێکی گـرنگ لـەو رێکەووتنـە ئـەوە بـوو ، کـە شـاری قـوودس دابەش بێت لە نێوان مەسیحیەکان و ئیسلامەکان ، کە شـاری قـوودس بگەڕێتـەوە بۆ خاوەنـداریتی لاتینیـەکان و جێگـە پیرۆزەکـانیش بـۆ ئیـسلام و جوولەکـەکان بێـت ، ئـەویش لـە پێنـاو بەیەکـەوە ژیـان لـە نێـوان ئیـسلام و مەسـیحی و جوولەکە لەناوچەکە و شارەکەدا .

هــەروا بــەر لــەو کاتەشــدا تەقینەوەکــەی دانیــشتووان لــە ئــەوروپادا بــە شێوەیەکی بەرچاو لە پێناو درێژکردنـەوەی دەسـەڵات و بـە دەسـت هێنـانی سـەرکەووتن و کۆکردنـەوەی کـەلتوور و شـووێنەوارە گرنگـەکان لـە جیهـانی مەسیحیدا ، ئـەویش کـە بـۆ جـاری چـوارەم شـاری – قوستـەنتینیە – لەلایـەن خاچەکان داگیرکرا.

کـە پایتـەختی ئیمپراتۆریـەتی رۆمـان بـوو لەسـاڵی ١٢٠٤ لـە شـاڵاوە بـەر فرەوانەکــەیان ، کــە ئــەویش بــووە هــۆی تــاڵانکردن و بردنــی هەرچــی شـووێنەواری کـۆنی سـەردەمی بیزەنتیـەکان هـەبوو بردیـان ، کـە ئێـستا لـە مۆزەخانەکانی ئەوروپا بەر چاو دەکەون ، بە تایبەتی لەشاری بوندەقیـە کـە ئەو کات دەسەڵاتێکی سەربەخۆیی هەبوو لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– www.daraubayat.com

١٢٢٩

١٢٢٩/١١/٢ قەڵای هەولێر مەڵبەندی دەزگای میره – ئەتابەکیەکان – بووەو سەراو بەندیخانەشی تێدا بووه . بەندیخانەش بەناوبانگ بوو. زانای بەناوبانگی ئەم شاره – ئیبن ئەلمستەوفی – ئەم بەندیخانەی بەبەندیخانەی – حەلەبی – حەلەب – ناو دەبات . لەهەندێ نووسراودا روونی دەکاتەوە کە – ژێر زەمین و مەغاره – لەژێر خانووەکانی قەڵادا هەبوونە لەکاتی تەنگانەی شەڕدا بۆ جۆرەها مەبەست بەکارهێنراون .

جگە لەم نووسراوانەش گەلێ تەمەندارانی شاری هەولێر لە ئافرەت و پیاو ئامارژە بۆ ئەم ژێر زەمین و مەغارەو نەخشەو نیگاری خانووەکانی سامانداراني گەرەکی سەرای قەڵای هەولێر دەکەن ... واش دیاره کە ئەم نەخش و نیگارانە لەلایەن هونەرمەندانی پێشووی شاری هەولێر وەك – هونەرمەند وەستا ئیسماعیل و ، وەستا نورەدین سەتەندەجی – هەر ئەو دوو هونەرمەندەش لە سەردەمی – سەفەویەکان و تەتەرەکاندا چاتی گومبەتی دەرگای باشووری قەلایان دروستکردووه .

بەڵام ئەوەی شایانی سەرسوورمانە جوانکاری خەپەنگ و شانە سینەکانی ماڵە دەسەڵاتدارەکان و دەوڵەمەندەکانە . ئەوەشیان وانەبێت تەنانەت هەر دیاردەیەکی قەڵای هەولێر بێت . بەڵکوو دیاردەیەکی ئەوپەری جوانی جیهانیە لە هەرێمەکەدا لە باشووری کوردستان .

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان – ئامادەکردنی دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بریروت – سووریا /٢٠٠٥.

١٢٢٣

١٢٢٣/١٠/ کەسایەتی ناوداری شاری هەولێر موزەفەرەدین باوکی سەعید کوکیری کۆچی دوایی کردووەو گۆرەکەی تاکوو ئێستاش لە شاری هەولێره لەباشووری کوردستان بەرامبەر پارێزگای هەولێر .

شایانی باسە کە جەماوەری شاری هەولێر رێزی زۆر لە موزەفەردین دەگرن و رۆژانە سەردانی دەکەن و وەك پیاوێکی ئایینی لە نیازی گەیاندنیان بە ئاواتە خوازەکەیان لە شارەکەدا .

١٢٤١

١٢٤١/٤/٩ فـراوان بـوونی ئیمپراتۆریـەتی مەگۆلـەکان لـە دوای مردنـی جـەنگیزخان لـ
سـاڵی ١٢٢٧ لـە ڕۆژهـەڵاتی کۆریـا و بـەرەو ڕۆژئـاوای ئێـران و هـەروا لـ
باشووری ڕووسیا تـاکوو بـاکووری ، کـه زەریـای هێمنـه لـه باشوورییەوە .
دوای جـەنگیزخانیش – ئـەقتاح – کـە جێگـەی گرتـەوە لەسـەر فـەرمانڕەوایـ
مـەگۆل ... کـه فـەرمانڕەوایی – خەوارزمـەکان – هەرەسیان هێنـا لـه فـارس
ئازربایجان .

لە دوای ئەوەی کە مەگۆلـەکان توانیـان بەسـەریاندا زاڵ بـبن بە لـە ناوبردن
سەرکردەکەیان – جەلالەدین منکبرتی – لـە ساڵی ١٢٤٠ و لـە هێرشـەکانیان
هـەنگاویان بـەرەو ئەوروپا هاوێشت ... لـە ئـەنجام توانیـان بەسـەر هێزەکان
سووپای هۆڵەندی سەربکەوون لە شەری – لیگنتز – و دوای ئەوە هەوڵیان
بەرەو وولاتی مەژەر هەنگاو بنێن .
دوای ئـەوە توانیـان شانـشینەکەیان – بـیلای چـوارەم – ببـەزێنن لـە مانگ
/١٢٤١/٤ ... کـــە هێـــرش و شـــاڵاوە درندانەکـــەی مەگۆلـــەکان هـــەنگاو
بـەرفراوانی دەنـا بـەهۆی کـرداره نـا مرۆڤایەتیەکـەیان لـە کووشـتن و بـڕین
تۆقانـدن لـەو جێگایانـەی کـە دەسـەڵاتیان بەسـەریدا دەشـکا ، بەرامبـەر
دانیـــشتووانەکان کـــە دەنگووباســـەکانیان گەیـــشتە جیهـــانی ئیـــسلامی

مەسیحی ، و بووە هۆکاری دڵتەزاندن .
بە تایبەتی لەو کاتەی کە هەڕەشەکانی مەگۆل لە لابالی رۆژهەلات لە جیهانی ئیسلامی و بە ترسناکی مەگۆلەکان بەرە و ناوچەو هەرێمەکان و خەلافەتی عەباسی بەرەو هەلووەشانەوە و کەووتن هەنگاوینا ، کە لەو کاتەی لە کەنارەکانی شام ژێر دەستەی خاچەکان بوون و هەولەکانیان لە پێناو داگیرکردنی میسر و وولاتانی دیکە بوو لە کێشوورەکانی دیکە لە جیهان .
سەرچاوە:– www.starlight.demon,co,uk/mooncal

١٢٤٧

١٢٤٧/٥/٨ دراوی دیناری زێر لە شاری مووسڵ بەچاپگەیەندرا لەلایەن بەدرەدین لۆلۆی زەنکی ، کە قەبارەکەی – ٢,٤سم – بوو .شایانی باسە ئەوکاتە شاری موسل ناوی موسل نەبووە ، کە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە بەشێووەیەکی دیار باسی لێووەکراوە .

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان – ئامادەکردنی دکتۆر سەیفەدین کاتب– دار الشرق – بریروت – سووریا /٢٠٠٥.

١٢٤٩

١٢٤٩/٦/٦ هێزەکانی سووپای شانشین لوویسی نۆیەمی سەلیبیەکان ، هێرشی کردە سەر – دمیات – ولە ئەنجام داگیری کرد ، لەپێناو گێراندنەوەی ناوچەو هەرێمە داگیرکراوەکانیان لەژێر دەستی ئیسلامەکان.

١٢٥٣

١٢٥٣/٣/٣ بـه کۆچـی دوایـی دوا مـەلیکی بنەماڵـەی سـەلاحەدینی ئـەیوبی مـەلی
سـەلاحەدینی مـەلیك زاهـر سـەلاحەدین نەجمـەدین ئـەیوب ، کـە بـووە هۆ
ئەوەی دەسـەڵاتدارانی ئەو بنەماڵەیە لـەدوای بوونی عزەدین تورکمانیان
پادشـای میـسر لـە ١٢٥٤/٢/٢١ و ، لـەو رۆژەدا پادشـایەتی میـسر کەوت
کۆیلایەتیـەوەو خانـەدانی ئـەیوبی سێبەری لـە سـەر وڵاتـی میسر رۆی و
یەکجاری ناویان لە رووپەری پادشایەتی میسر سرایەوە .
جێگەی باسکردنە کە ئەو – موعیزە – لـە کۆیلـەکانی مـەلیك سالحی نـەو
سـەلاحەدینی ئـەیوب بـووە .... لەبـەر ئـەوەی هەنـدێك کۆیلانـەی بـەر
ئەیوبیەکان لەگەڵ پادشایانی عوسمانی دا هاوچەرخ بوون .
سەرچاوە :– – شەرەفنامە – لاپەرە /١٩٣

١٢٥٨

٨ / ١ / ١٢٥٨بە ئامۆژگاری سوڵتان هۆلاکۆ ، کە بۆ سـەرۆکی وەزارەتـەکانی عزەدین ئەی
فەزلی نارد ، ئەویش بۆ داگیرکردنی شاری هەولێر لە باشووری کوردستان
بەهێزێکی گەوورە بەسەرکردایەتی ئەرقیونویان .
بـەڵام دانیـشتووانی شـاری هـەولێر لـە قـەڵادا توانیـان بـەرگری تـەواو لەقـ
بکـەن ئەمـەش لـەدوای یـەکگرتنیان بەسـەرکردایەتی تاجـەدین کـە لـەو کا

خەلیفەی شاری هەولێر بوو ، کە توانرا هێزی سووپای هۆلاکۆ تێك بشکێنرێ و بەسەریان سەرکەوون ، کە تاکوو ئێستا هەولێر بەوە ناوزەندە بەناوی هەولێری هۆلاکۆ شکێن لە کوردستان .

٨ / ١ / ١٢٥٨مناره‌کەی دانیاڵ پێغەمبەر لە شاری کەرکوك کۆنترین مزگەووتە تا ئێستا ، کە منارەکە بەسەر ەشی بێت و نزیکەی ١٠٠ مەتر لە مزگەووتی گەورەی سەر قەلای کەرکوك دوورە ، کە ئەو مزگەووتە مێژووی دروستکردنی دەگەرێتەوە بۆ بەر لە ئەم مێژووە لە شارەکەدا .

جێگەی شێکردنەوەیە ، کە ئاینەکانی نەتەوەکانی شاری کەرکوك ئەوەندە کۆنن و رەگێکی قووڵی هەیە و لەناو ئەو شارەدا بە جێماوە ، وەك کەلتوورێك بۆ هەموو نەتەوە و ئاینەکان .

تەنیا عەرەب نەبێت لەو شارەدا ، لە بەر ئەوەی عەرەب چەند ساڵێکە روویان لەو شارە کردووە ، ئەویش یەکەم لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامی و دووەم لە رێگەی دەسەڵاتداریەتی سەلاحەدینی ئەیوبی و سێیەم لە رێگەی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . دوای ئەوانەش بە هۆی دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق ، لەسەر خاکی وولاتی نێوان دوو زێێ – میزۆبۆتامیا – و بە تایبەتی هاتنی رژێمی بەعس لە ئێراق ، کە ئەمانە هۆکاری گەیشتنی عەرەب بوون ، بۆ پارێزگای کەرکوك و مووسل و تکریت و دیالە و چەندین ناوچەی دیکە و هەروا ئێراقی ئێستا ...؟.

لە دوای دامەزراندنی دەووڵەتی جوولەکە لە فەلەستین لەساڵی ١٩٤٨ هەڵگری ئاینی جوولەکە ، روویان لە ئیسرائیل کرد چ بە خۆشی خۆیان و چ

لەسـەر داوای حکوومـەتی نـوێی جوولەکـە و چ بـە پاڵەپەسـتۆی حکوومـەتی ئێـراق لـەو کاتـدا ... کـە جوولەکـە وەك ئـایین و نەتـەوەکانی دیکـە لەشـاری کەرکوك ژیانیان بەسەر بردووە و بەشداری تـەواویان لـە ئـاوەدان و شـووێنوار و پاراستنی کردووە جگە لە بوارەکانی دیکەش .

لە هەمان کات پاشماوەی گەرەك و مەرەقەد و تەوراتگە و هونەری بیناکاریان تـاکوو ئێـستاش گـەرەك و کۆچـەی ماڵـەکانیان لـە کـەرکوك دەرازێنێتـەوە ... جوولەکەو ئـاینی جوولەکـە کـە یەکێکـە لـەو گۆڕانـە ئاینیانـەی کـە لەناوچـەی کەرکوکدا سەری هەڵدا و تـاکوو ماوەیـەکی بـاش ڕۆڵێکـی گـەورەیان بینیووە لـە گەشـەکردنی بـاری کۆمەڵایـەتی و ئـاینی لـەو شـووێنانەی کـە جوولەکـە و ئاینی جوولەکەی تێدا بڵاوبۆتەوە .

کە هاتنی جوولەکە بۆ وولاتی نێوان دووزێی کۆن ، بە سێ قۆناخ بـووە و لـە کوردسـتان بڵاوبوونەتـەوە ... ئاشـووریەکان وەك بەنـدی شـەڕ هێناویـانن کـە دەگەرێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی هەشتەمی پێش زایین .

دوای ئەوانیش کلدانیەکان وەکوو بەندی شەڕ هێناویانن بۆ بابل لە سەرەتای سەدەی شەشەمی پێش زایین ، قۆناخی سێیەمیش دەگەرێتـەوە بـۆ سـەرەتای ئـاینی ئیسلام ، لـە کـاتی خـەلیفـە عومـەری کـوری خـەتاب کـە هەنـدێك هـۆزی جوولەکەی هێناو دابەشیکردن ... هێرشی یەکەمی جوولەکە بەسـەرکردایەتی شەلماسـەری سـێیەمی ئاشـووری – بـووە پـێش زایـین ، بـۆ سـەر ناوچـەو هەرێمـەکانی – یـەهوزدا – و دەسـت بەسـەراگرتنی ژمارەیـەکی زۆریـان بـە هێنانیان بۆ ناوچەکانی ئاشوور و نیشتەجێکردنیان لە ناوچە جیاجیاکان بۆ ئەوەی بە ئاسانی نەتوانن بگەرێنەوە .

قۆناخی دووەم هێرشی – تەجلات بلاشری سێیەم – بوو بۆ سەر ئیسرائیل و دەسـتگرتن بەسـەر ناوچـەکەیاندا و نیشتەجێکردنیان لەسەر ناوچـەکانی کوردسـتان ... لـە سـاڵی ٧٢٢ ی پـێش زایـین – شەلمانـسەری پێنـچەمی ئاشـووری – بـە هێرشـێکی سـەربازی بـۆ سـەر ئیـسرائیل و پایتەختەکـەی گەمارۆدا ... بەڵام لە ساڵی ٧٢١ ی پێش زایین کۆچی دوایی کرد .

لەدوای مردنی ئەو پایەدارە گەمارۆ لەسەر سامەرە سێ ساڵی خایاند لەسەر دەمـی پاشـا – سـەرجۆنی – دووەم ، تـوانرا ئیـسرائیل داگـیر بکـات و

دانیشتووانەکەی راگوویزیٚ لە ناوچەکەدا .

کە گیراوەکان ژمارەیان گەیشتە ٢٧,٢٨٠ هەزارکەس و نیشتەجیٚکردنیان لە شارەکانی – سلخ و – بۆزان و – دۆڵی خاپوور و – شاری مازی و لە کوردستان ، کە دەکاتە ناوچەکانی ئیٚستای کوردستان ، واتە هیٚرش لە دوای هیٚرشی بەردەوام بوو ، لە لایەن سەرکردەکانی ئاشوور و کلدان لە ساڵەکانی ٦٧٢ و ٥٩٧ و ٥٨٦ ی پیٚش زایین لە هەریم و ناوچەکەدا .

هەروا هاتنی دانیاڵ پیٚغەمبەر بۆ شاری کەرکوك لەگەڵ هاوەڵەکانی رۆڵیان لە پیٚگەیاندن و گەشەکردنی لایەنە ئاینیەکانی جوولەکەکان کردووە لە شاری کەرکوك دەووروبەریدا ... نووسەرو میٚژوونووسی عەرەب – ئەحمەد سوسو لە نووسینەکانی دەڵیٚ :–

دانیاڵ پیٚغەمبەر یەکیٚکە لەو پەیامبەرانەی کە هاوسەردەمی – نەبوو خزنەسری دووەم – بووە ... هەر وەك یەکیٚك لەو چوار پیٚغەمبەرە گەورانە لە دوای – حزقیال – ە و لە خیٚزانیٚکی خانەوادەیە و لەوانەیە کەلە – ئۆرشەلیم – لەدایك بووبیٚت ... ئەحمەد سوسە ، کە پیٚشتر جوولەکە بووەو بووە بە ئیسلام ... باس لەوە دەکات کە – ئەبووخزنەسەر – لەگەڵ سیٚ لاودا هیٚناویانە بۆ بابل لە سەرەتای یەکەمی فەرمانرەوایی یەکەمی ساڵی ٦٠٥ پیٚش زایینی .

هەروا سوسە دەڵیٚ :– دانیاڵ لە بارەگای کۆشکەکەی لەگەڵ هاوەڵەکانی بەخیٚووکرا ... هەر لەویٚش فیٚری زمانی کلدانی بووە و هونەرو زانیاری کلدانیەکانیش بەباشی فیٚری بووەو لەگەلی گوونجاوە ... بەڵام شوویٚنی گۆری دانیال پیٚغەمبەر وەکوو ئەوەی – بنیامینی ئەنگیلی – ئاماژەی پیٚ دەکات ، لە سەدەی دوانزەهەمی زاینیدا ، لەشاری – شوشە – شووشان – ە کە کۆنە پایتەختی ئیسلامی ئیٚرانی بووە ، یان خۆزستان بووە و گۆرەکەی یەکیٚکە لەو چواردە کلیٚسەی کە هەیە لەو ناوچەیەدا .

٨ / ١ / ١٢٥٨رۆژهـــــــەلاتناس و تووێـــــــــــژەرو مێژوونووســــــــان هــەموویان لــە ســەر ئـــەوە كـــۆكن كـــە هۆكاری سەرهەڵدان و نەشـــــــونماكردنی مەزهـەبی كاكەییـەكان دەگەڕێتەوە بۆ سوڵتان – ئیسحاق شێخ عیسا – بەرزنجی كوری بابا عەل هەمــەدانی كـوری یـەعقوب كـوری یوسـف كـوری سـەید مەنـسوور كـور عەبدولعـەزیز كوری عەبـدوللای كـوری ئیسماعیل كـوری موحدەسـی كـور ئیمـام موسـا كـازمی – كـورد – ، كـە ئێـستا مەزارگـەی لەشـاری بەغـدا پایتەختی ئێراقە .

وا دیـارە لـەو دەوررووبـەرە شێخ عیسا لەگـەڵ براكـەی شێخ موسـا لەشار هەمــەدان لــە رۆژهــەلاتی كوردســتان ، بـەرەو وولاتــی سـعوودیەی ئێسـ بەرێكەوتوون بـۆ بەجێگەیانـدنی رێـورەسمی حەجكردن لەشـاری مەككـە . ك دەگەنــە شــاری مەككــە ، لــە خــەودا دەبیــنن ، كــە هــەردووكیان لــەكات گەرانەوەیان ، كە ئەو بەردە رەشە گەوورە هـەڵبگرن بـۆ هـەر جێگایـەك بـرۆن تا ئەو كاتەی كە داوایان لێدەكرێت .

ئـەویش لـە دوای گەرانـەوەیان هەڵدەسـتن بەدروسـتكردنی مزگـەوتێك لـە جێگایەی كە لێی راوەستاون ، ئەو جێگایەش گوندی بەرزنجەیە لە باشوور كوردستان ... لەدوای ماندووبوونێكی زۆر نووستن بەرامبەر گونـدی بەرزنج لـە كووخێـك كـە لـە دارودرەخـت لەلایـەن جووتیارەكـان دروسـتكرابوو لـە جێگایــەدا... ئــەوانیش بــەپێی رێنماییــەكانی خەونەكــەیان لــەو جێگایـ مزگـەووتێكیان دروستكردو بـەردێكی رەشیان لـە شێووەی بـەردە رەشـەكە مەككە لە یەكێك لە سووچەكانی مزگەووتەكەیان دانا .

كەلەو كاتەش خەلافەتی عەباسی هەرەسی پیێ هێنرابوو لەلایـەن مەگۆلـەكا ... لـە دوای تـەواوكردنی مزگەووتەكـە – تەكیـە – دانیشتووانی ناوچەكە ل

دەروێش و ئایندارەکان روویان تێکرد بۆ خواپەرستی و لە هەمان کات خزمەتیان دەکرد ... دوای ئەوە براکەی شێخ عیسا کە شێخ مووسا بوو بەرەو گوندی — شەولە — بەرێکەووت کە نزیك بوو لەگوندی بەرزنجە ... ئەویش هەوڵەکانی لە پێناو دروستکردنی هەمان شێووەی تەکیەی براکەی بوو ، کە لە بەرزنجە دروستیکرد بوو ، هەر لەوێ ژنێکی هێنا بەناوی — فاتمە — بەلام نیشتەجێ بوونەکەی زۆری نەخایاندو هەندێ لەئیسلامە توونرەوەکان بەرەبەرەکانیان دەکردو لەئەنجام تیرۆریان کرد . شێخ عیسای برای کە زانی براکەی شێخ موسا کووژراوە بەرەو گوندی — شەولە — بەرێکەووت و تەرمەکەی لە گوندی بەرزنجە بەخاك سپارد لەناو تەکیەکەو خێزانی براکەی — فاتمە —ی خواست و بوونە هاوسەری یەکتری کە دوایی سێ کوری لێبوو .

کە ناویان شێخ عەبدولستارو عەبدولکەریم و عەبدولقادر بوون . لەلایەکی دیکە وا دەگێرنەوە کە شێخ عیسا لەو کاتە چووە مەککە بۆ — العمرە — سێ دەروێش لە ئیسلامەکان کە لەلایەن خواوە نێردرابوون داوایان لێکرد کە ژنێکی دیکە بهێنێ ... بەلام شێخ عیسا ئەو داوایەی دەروێشەکانی رەتکردەوە بەهۆی گەوورەیی لەتەمەندا .

بەلام دەروێشەکان بەردەوام بوون لەداواکەیان بۆ ماوەی سێ جارو لەئەنجام شێخ عیسا رەزامەندی لەسەر داواکەیان کردو ژنی دووەمی هێنا بەناوی — دایە رێباز— کە کچی حوسین بەگ بوو لەعەشیرەتی جاف و لەهەمان کات حوسێن بەگ سەرەك عەشیرەتی جاف بوو ... ئەم کارەش لە دوای چەندین جار داواکردن لەحوسێن جاف ، ئەویش بەپێدانی کچەکەی بە شێخ عیسا کە دوای سێ جار ئینجا حوسێن جاف رەزامەندی لە خوازبێنیەکە کرد ئەمەش لەدوای چەندین مەرجی گران ، کە ئەمەش لەساڵی ١٢٧٢ بوو لە ناوچەکەدا .

دوای ساڵێك لەهاوسەرێتی — داربراك خاتوون — سەید سولتان ئیسحاق — لەدایك بوو ... لە دایك بوونی سولتان ئیسحاق لەساڵی ١٢٧٣ بوو . کە کاکەییەکان بروایان وابوو کە لەدایك بوونی سولتان ئیسحاق بەهەمان شێووەی لەدایك بوونی حەزرەتی عیسای مەسیحیەکان بووە ...

جا چیرۆکی هەمەجۆری سەرهەڵدانی کاکەییەکان لەچەندین لایەنی

دیاریکراوەو هەر هەموویان بەرەو یەك ڕێگای سەرەکی هەنگاو دەنێن کە سەرهەڵدانی کاکەییەکان لەم کاتەدا بووە لەهەرێمی باشووری کوردستان ... ئەویش لەدوای کۆچی دوایی شێخ عیسا لە ١٣٥٦/٢/٦ لەگوندی بەرزنجەی هەرێمی باشووری کوردستان .

سەرچاوە :- سی , جی , ئەدمۆندز – کرد – ترك – عەرەب . ل/١٧٠ – هەمان سەرچاوە – ٦٧ – ٦٨ – ٦٩ عەبدولکەریم مدرس .علماً کان خدمه العلم والدين –چاپی یەکەم / ١٩٨٣.

١٢٥٨/٢/٦ ئەرتووگوڵ کوڕێکی بوو بە ناوی عوسمان ، کە دەگەڕاوە سەر ئەو بنەماڵەی کە دەوڵەتی عوسمانی دامەزراند ، لەو کاتەش بوو کە مەگۆلەکان بەسەرکردایەتی هۆلاکۆ شاری بەغدایان داگیر کرد ، کە پایتەختی خەلافەتی عەباسیەکان بوو، کە ئەو داگیرکردنە بووە هۆی وێرانکردنی شاری بەغداو دەورووبەریدا . کە دانیشتووانەکە لەو کات زۆربەی زۆری لە کوردو ئاشووریو ئارامیو فارس بوون . لە دوای ئەو هەموو کارەساتە، لەدایك بوونی عوسمان بووە هۆی بەرەو بەهێزبوون لە بارێکی لاوازو گوواستنەوەی بەرەو قۆناخێکی نوێ لە هەموو بوارە جیاجیاکانی بەرەو دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەهەرێمی ئەنازۆلی ئێستای تورکیا .

١٢٥٨/٢/١٣ لەدوای داگیرکردنی شاری بەغداو دەورووبەری لەلایەن هێزەکانی سووپا بەسەرکردایەتی هۆلاکۆ ، لە ئەنجام هەر چەند دامو دەزگای کارگێڕیو قوتابخانەو پەرتووکخانەو مزگەووتو کەنیسە هەبوو وێرانی کرد ، بێ ئەوەی بیر لە دوا ڕۆژی ڕوداوەکان بکاتەوەلە ناوچەکەدا .

١٢٥٨/٢/٢٠ لە دوای وویرانکردنی شاری بەغداو دامو دەزگا کارگێری و پەروەردەیی و ئاینی لەلایەن هێزەکانی سوپای هۆلاکۆ ، دەستی کرد بە بەرەو باشبردنی باری شارەکەو دەووروبەری ، بەتایبەتی یارمەتیدانی مەسیحیەکان و ریز گرتنی- بەتریرك ملیخای دووەم - و دابین کردنی جێنشین کردنی لەسەر کەناری زێی دیجلە لەشاری بەغدا.

١٢٦٠

١٢٦٠/٩/٣ بەرپابوونی شەڕی - عین جالوت - کە هێزەکانی سووپای ئیسلام بەسەرکرایەتی شانشین موزەفەر سەیفە دین سەرکەووتنیان بەدەست هێنا بەسەر تەتەرەکان بەسەرکرایەتی سەرکردەی تەتەرەکان - بیپرس - لە هەرێمەکەدا .

١٢٦٠/٩/٣ هێزەکانی سووپای مەگۆڵ بەسەرکردایەتی هۆلاکۆ بەرەو هێرشکردنە سەر شاری ئۆرشەلیم و قوودس و ناوچەکانی دیکە هەنگاوی نابوو ، بەلام

هێزەکانی سوولتان – بیبرس – توانیان هێزەکانی سووپای هۆلاکۆ تێك بشکێنن و ناوچەکەو دەوورووبەری و فەلەستین بەتەواوی رزگار بکەن لە ژێر چەپۆکی هێزەکانی سووپای هۆلاکۆلە ناوچەکەدا .

١٢٦١

١٢٦١/٨/١٥ نەخشەکێشان لە پێناو گرتنەوەی شاری قووستەنتینیەی پایتەختی بێزەنتیەکان لەل ایەن – میخائیلی هەشتەم بالیلوج – و دوای گەرانەوەی بە گێرانەوەی شاری قووستەنتینیە بۆ ژێر دەسەلاتی خۆی ، خۆی بووە ئیمپراتۆر لە سەر کەنیسەی – ئایا سۆفیا – ئەویش دوای چوونە ناو شاری قووستەنتینیەی ئەستەمبۆلی ئێستای دەوولەتی تورکیا.

١٢٦١/١١/٢٦ عزەدین عەبدولسەلام دیمەشقی ، کە نازناوی سوڵتانی زانایانی پێدراووەو لە شاگردانی ئامێدی کورد بووە ... کە ئیمامی جومعەی شاری دیمەشقی شام بووە ، لەوکاتەی مەلیك ئیسماعیل پادشای دیمەشق لە ساڵی ١٢٤٠ قەڵای شەقیفی بۆ خاچ پەرستان چۆڵ دەکات .

لە سەر ئەم کارە نارەوایە لەلایەن عزەدین بەتووندی بەرپەرچدەدرێتەوە و تووڕەیی خۆیان ئاشکرا دەکەن و مەلیك سالح ئیسماعیل لەو کارەدا بە کژیەکدا دەچن و عزەدین لە ئیمامی جومعەی دەخات .

دوای ئەوە لەگەل ئەبوو عومەر ئیبن ئەلحاجب دا دەگیرن وهەر هەردووکی خستە زیندانەوەو ، لەدواییدا ئەم کەسایەتیە بەرەو میسر رەوودەکات و سوڵتانی میسر رێزی لێدەگرێ و دەیکاتە بەرپرس و ئیمامی جومعەی مزگەوتی – عەتیق – و لە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر لە قوتابخانەی سالحیە وانە دەڵێتەوەو تاکوو لەم رۆژەدا کۆچی دوایی لە شاری قاهیرە دەکات و هەر لەوێش تەرمەکەی بەخاك دەسپێردرێت لە شارەکەدا .

سەرچاوە : شەرەفنامە – لاپەرە /١٨٦–١٨٧ .

١٢٦٢

١٢٦٢/١١/١٥ موعاویەی کوری ئەبوو سوفیان یەکەمین خەلیفەی دەوولەتی ئەمەوی بوو لە شام و یەکەم حووکمرانی ئیسلام بوو ، کە باجی نەورۆزی لە بەهاران و باجی میهرەگانی لەپایزدا ژیاندەوە ... هۆی ئەو ژیاندنەوەش دەگەرێتەوە بۆ ئەو

تەنگ و چەڵمەدارایییەی کە لەئەنجامی توندوتیژی رامیاریەتەکەی تووشی هاتبوو .

لەو کاتەی کە موعاویە دەسەڵاتی خەلیفەی ئەمەوی گرتە دەست خەڵکێکی زۆر دژی وەستان بەتایبەتی – شوورات , واتە , خەوارجیەکان – عەلەویەکان ... ئەویش بۆ ئەوەی دەسەڵاتەکەی سەربگریٚ و بچەسپیٚ . بەم هۆیە دەستەیەکی لەبەهێزترین میرو والی لەووڵاتەکانی ژێردەسەڵاتەکەی خۆی دامەزراندوو پەیمانی نووسراوی پێدان .

کە هەر باج و سامانێکی لەو ووڵاتانە دەستیان دەکەویٚ بۆخۆیان بێت و تەنیا لە ووتاری رۆژی هەینی و جەژن و بۆنەکاندا ناوی موعاویە وەك خەلیفەی ئیسلام بێنن و لەگەڵ وەرگرتنی باجی نەورۆزیش رێگە بدریٚ دابوو دەستووری ئەو جەژنە بەرێووە بچێت .

ئەم خەلیفەیە بۆ وەرگرتنی باج و سامان تەنیا ووڵاتی شامی بەدەستەوە بوو , ئەوەی دەستیشی دەکەووت بەشی هەموو خەرجیەکانی دەریاو بەهێزکردنی حیزبی ئەمەوی و پێکەونانی سووپای بەهێز بوو بۆ پەلاماردانی ووڵاتان و بڵاوکردنەوەی ئایینی ئیسلامی نەدەکرد . بۆ چارەسەرکردنی ئەو گیرووگرفتانەو گرفتی ئابووری ئەم هەنگاوانەینا : –

١– پێشخستنی کشتووکاڵ لە رێگەی دابەشکردنی زەوی بەسەر پیاوانی دەسەڵاتدارو گرنگی دان بەجۆگەو بنەوان بۆ ئاودانی بەرووبوومی کشتووکاڵ.

٢– دانانەوەی داب و دەستووری و وەرگرتنی دەستوو دیاری و باجی نەورۆزو میهرەگان لەخەڵکەکە ... ئەم هەنگاوەی موعاویەش بۆخاتری چاوی رەشی کورد و نەوە رۆژهەڵاتیەکان ، نەورۆزی ژیاندەوە ، بەڵکوو لەپێناو وەرگرتنی باجەکە ئەو هەنگاوەینا .

ئەم کارەی موعاویە نە هەر تەنیا ئەو رەسمە کۆنەی ژیاندەوە بەڵکوو ئەو جەژنانەشی بایەخ پێداو ژیاندیەوە ...بەتایبەتی جەژنی نەورۆز ... چونکە دەکەوێتە سەرەتای بەهارو ساڵێکی تازە ، کە هەموو ساڵێك لە هەمان رۆژدا ئەم رۆژە خۆی نویٚ دەکاتەوە .

دوای نەمانی موعاویە خەلیفەکانی دیکەی ئەمەوی رێگەیان بەو جەژنەداو

باجی خۆیان کۆدەکردەوەو گەنجینەی دەوڵەتەکەیان پێ پردەکرد . لە پێنا
مانەوەی دەسەڵاتە هەمیشەییەکەیان ، لەوانە خەلیفە عەبدولمەلیك مەروا
بوو ، کە لە ساڵی ١٣٠٥ دا کۆچی دوایی کرد .
ڕێگەی بەجێبەجێکردنی دابوو نەریتی نەورۆزداو باجی نەورۆزی وەرگرت
یەکێك لەوالیەکانی کە – حەجاجی کوری یوسفی سەقەف – بوو زۆر بەگەرمی
ئەو ڕۆژەی لە ئێراقی ئێستاو وولاتی چیاکان و – واتە کوردستان – و ئێرا
و خۆرساندا کردووە بە داب و نەریت و لە ڕۆژی نەورۆز دەست و دیاری
بەخشیشی ئەو جەژنەی کۆ دەکردەوە ، بەتایبەتی لەوکاتەی کە شاری
کووتی دروستکرد وپایتەختی ئێستای ئێراقی گوواستەوە ئەو شارە . و
دابوونەریتی ئەو ڕۆژی لەکۆشکەکەی خۆی لەو شارەدا ژیاندەوە .
هەموو خەلیفەکانی ئەمەوی گرنگیان بەجەژنی نەورۆزدا ، لە پێناو
بەرژەوەندی دەسەڵاتەکەیان تەنیا خەلیفەی هەشتەمی ئەمەوی – عومەر
عەبدولعەزیز – نەبێت کە جەژنی نەورۆزی قەدەخەکرد ... بەلام دوای
مردنی ئەو خەلیفەی نۆیەمی دەوڵەتی ئەمەوی – یەزیدی کوری
عەبدولمەلیك – کە لە ١٣١٩/٢/٢٢ دەسەڵاتی گرتە دەست و جەژنی نەورۆزی
ژیاندەوەو باجی وەرگرت و پەیرەوی ڕێنماییەکانی خەلیفەی موعاویەی کرد
لە هەموو بوارەکانیدا .

سەرچاوە:– وزارة التربیة – تأریخ الحضارة العربیة الاسلامیة ل/٦ – بەغدا/ ١٩٨٢ ل/١١٤

١٢٦٣

١٢٦٣/١١/٤ کۆچی دوایی سوڵتان هۆلاکۆ لە تەمەنی ٥٠ ساڵیدا ... ناوی تەواوی هۆلاکۆ
– قۆلاخۆ – بووەو بەباشترین و لێهاتووترین سەرکردە دادەنرێت لە ئازایەتی
و چاونەترسی لەهەموو بووارەکانی دەسەڵاتداریەتیدا لەسەر ئەو ناوچەو
هەرێمانەی کە دەسەڵاتی بەسەریدا دەشکاو دام و دەزگاکانیش لە
دانیشتووانی ئەو ناوچانە بوون نەك لە لایەنی دیکە بۆ ئەوەی بتوانێ
سەرکەووتن لە ئامانجەکانیدا بە دەست بهێنێ بەسەر دانیشتوواندا .

١٢٦٥

١٢٦٥/٥/٤ لەدایك بوونی شاعیری ناوداری ئیتاڵی و جیهان - دانتی - لە شاری فلۆرەنسای وڵاتی ئیتالیا .... سەرچاوەکانی مێژووی ئەدەبی جیهان ئەوەندە باسی ژیانی منداڵی دانتی ناکەن ... تەنیا ئەوەندە نەبێ کە دەڵێن جارێ تەمەنی ٩ ساڵ بووە ، کە چاوی بەکچێکی جوان کەوتووەو ناوی - پاتریس - بووە ... حەزی لێکردووەو ئەو حەزو خۆشەویستیە بوونەتە سەرچاوەی سروشتی داهێنانە ئەدەبیەکانی دوا رۆژید .

کەچی لە ئەنجامدا بۆ یەکتری نەبوون ... دانتی زۆر زیرەك و تێگەیشتوو بووە ... هەر لەمنداڵیەوە پەیمانی بەخۆی دابوو ، کە تەنیا زانستی نوێی سەردەمەکەی وەرگرێ و بەماوەیەکی کەم فێری مۆزیکا بوو لەگەڵ ئەوەشدا بەشداری لەکاروباری سیاسیدا کرد .

لە تەمەنی ٣٠ ساڵیدا کرا بە ئەندامی کاربەدەست لە حکوومەتی فلۆرەنسا کە لەو کاتەدا راپەرینی رامیاری تووند لە نێوان پارتەکەی دانتی و ناحەزەکانی هەبوولە وڵاتەکەدا .

بەهۆی بەرزبوونەوەی ئەم کێشەیە دانتی و دەستەیەك لە ئەندامانی پارتەکەی لەساڵی ١٣٠١ بۆ ماوەی ١٤ ساڵ دوورخرانەوە ... دوای ئەوە گەرانەوە وڵاتەکە ... ئەم شاعیرە ناودارە لە کارە رامیاریەکان و شیعرەکانی بەردەوام بوو لە پێناو گۆرین و چاکسازی تاکوو لە ١٣٢١/٧/١٤ لە تەمەنی ٥٦ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد لە وڵاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - عەبدولرەحمان بەدەوی بەرگی /١ .

١٢٦٥/٥/١٥ لـه دایـك بـوونی شـاعیری مـەزنی ئیتـالی – دانتیـه ئـەلگیاری – لـه شـار
فیرنتسه لـه بنەماڵەیـەکی بـەناوبانگ ... دانتیـه بیرووبۆچوونەکانی فەلسەفی
رامیـاری لاهـووتی هـەبووه ... بنەماڵەکـەی ، واتـه بـاوك و بـاپیرانی کـار
پیـشەسازی و بازرگـانی و پارەیـان دەکـرد ... بـاپیری – کتـشاکویدا
لەکۆتایی سەدەی یانزەم ئیمپراتۆری ئەلمانی کۆنرادی سێیەم بووه ... ک
لەسەر خاچەکان لەساڵی ١١٤٧ کوژراوه .
دانتیه یەکەم کتابی لەساڵی ١٢٩٣ دانا کە ٣١ پارچە شعری لەخۆ گرتبو
ئەم شاعیرە ناوداره لەکارەکانی شعر و رامیاری و فەلسەفەیەکانی بەردەو
بوو تاکوو لە ١٣٢١ کۆچی دوایی دەکات ... کە بەچەندین قۆناخ تێپـەڕیوو
بە کێشەو گرفت لە بووارەکانی ئایینی و رامیاری و فەلسەفەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە . عەبولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١

١٢٦٥/١٢/٢٣ لـه دایـك بـوونی زانـاو فەیلەسـوفی نـاوداری ئـاینی مەسـیحی و ناسـراو بـه
جیهـانی ووردبین – – ژوهـن دونـس ئەسـکوت – لـه گەرەکـەکانی کۆنتیـه
ئسکتلەندا ... لە بنەماڵەیەکی دەوڵەمەندی دەرەبەگی خاوەن زەوی گەوور
. ئەمـەو لەلایـەکی دیکـە لـەدایك بوونەکـەی بـە ١٢٦٦/٣/١٧ دادەنـێن .
بۆیەکەم جار خووێنـدنی لـە فرنشکن دەست پێکردووە ... هـەر لەسـەرەتا
منـداڵی و خووێنـدنی خـاوەن هەسـت و بـیروو توانایـەکی بـیٚ وێنـەی هـەبو
لەگەشەکردندا .

ئـەویش بەخووێنـدنی ئـاینی لاهـووت بـۆ مـاوەی ١٠ سـاڵ بەپـشتیووان
مامەکەی – ئیلیا دۆنـس – کە چاودێری کەنیسەکان بووەو لە ٢٩١/٣/١٧
وێنـەی کـاهینێکی کێـشاوە کـە لـەو کاتـە تەمـەنی ٢٥ سـاڵان بـووە ... لـه
کاتەشدا لـە ئۆکسفۆرد و لـە شاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنـسا لـە نێـوا
ساڵەکانی ١٢٨٧–١٢٩٠ دەستی کرد بەخووێندن .
دوای ئـەوە لـە زانکـۆی پـاریس لـەنێوان سـاڵەکانی ١٢٩٤ – ١٢٩٧ زانـست
لاهـووتی و فەلـسەفەی خوێنـدووە ... دانراوەکـانی ئـەم فەیلەسـوفە لـە ٢
بەرگـەو لەسـاڵی ١٦٣٩ بـە چـاپگەیەنرا ... ئـەم مرۆڤـە لەژیانیـدا درێخـ
نـەکردووە لـە کارەکـانی تـاکوو لـە ١٣٠٨/١١/١٨ لەشـاری کـۆڵنی ئـەلمانی
کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :- موسوعەی فەلسەفە - بەرگی /١ دکتۆر عەبدولرەحمان بدوی .

١٢٦٧

١٢٦٧/٩/٢٢ لە دایك بوونی جەلالەدین محەمەد عەبدولرەحمان عومەر قەزوینی لەشاری مووسڵ... دوای ئەوە لەگەڵ باوکی روویان لەشاری هەولێر لە باشووری کوردستان کردووە ، کە مەزهەب هەڵگری بڕوای شافعی بووە ... دوای ئەوە لەگەڵ باوکی روو لەووڵاتی رۆم دەکەن . خووێندنی لە بووارەکانی زانستی تەواوکردووە و هەروا لە بواری یاسایی توانای باشی هەبووە ... دوای ئەوە گەڕاوەتەوە شام و لەشاری دیمەشقی ئێستای پایتەختی سووریا کاری دادگاو خووێندنەوەی وتاری هەینی ئەنجام داوە ... دوای ئەوە رووی لەووڵاتی میسر کردووە.

دوای ماوەیەك گەڕاوەتەوە شام ... توانای باشی هەبووە لەنووسینی شیعرو بەردەوام بووە لەکارە هەمەلایەنەکانی تاکوو لە شاری دیمەشق کۆچی دوایی دەکات و لەگۆڕستانی سوفیەکان بەخاك دەسپێردرێت لە ووڵاتەکەدا .

تێبینی:- ئەم کەسایەتیە عەرەب نەبووەو بنەماڵەکەی لەناوچەی دەریای قەزوین هاتوون .

١٢٧٣

١٢٧٣/١/١٧ روودانی بوومە لەرزەی زەوی ووێرانکەر لە هەرێمی ئازربایجان ، کە بووە هۆی.گیان لە دەست دانی بە سەدا هاووڵاتی و زامدار بوونی بە دەیا هاووڵاتی دیکەو ووێرانکردنی بەسەدا خانوو کێڵگەی کشتووکاڵی ، کە لەوکات تەنیا کەنیسەی سریانیەکان نەبێت بەبێ زیان لێکەووتن مایەوە ، کە هەموو مەسیحیەکانی ئەو هەرێمە روویان تێ دەکرد بۆ خوا پەرستی و مەراسیمەکانی ئاینی مەسیحی لە ووڵاتەکەدا .

١٢٧٦

١٢٧٦/٢/١٧ رەشە بایەکی خۆڵاوی بێ ووێنەی سوور ، ناوچەکانی مووسڵ و هەولێری گرتەوە بۆ ماوەی شەش کاتژمێر بەردەوام بوو، کە بووە هۆی دورستکردنی ترسێکی تۆقاندن لە دەروونی دانیشتووان . هەر لەم رۆژەدا تۆرانیەکان قەشەی شاری ئازربایجانیان تیرۆر کرد لە گەڵ سێ هاووڵاتی دیکە.

١٢٨٠

١٢٨٠/١١/١٥ کۆچی دوای فەیلەسوفی لاهووتی مەزن – ئەلبتریس ماگنوس – ناسراو بە ئەلبرتسی مەزن لەشاری کۆلۆنیا لە ئەلمانیا... شایانی باسە ئەم فەیلەسوفە مامۆستای قەدیس تۆمائەکوینی بووە ... لە بەر ئەوە بەنازناوی ئەلبرتس ئەلتیتوونی ، یاخوود ئەلبرتس کۆلونی ناوبانگی دەرکردووە ... دوای ئەوە روو لەئیتالیا دەکات و لە زانکۆی بادوخا دەخوێنێ لەسەر مەبدەئەکانی فەیلەسوفی ناوداری جیهان ئەرستۆ .

دانراوەکانی ئەم فەیلەسوفە بۆ یەکەم جار لەساڵی ١٦٥١ لە ٢١ بەرگدا بەچاپگەیەنراوە ... دوای ئەوە دیسان لە ٣٨ بەرگ بەچاپگەیەنرا ، چونکە چاپی یەکەم چەندین ناتەواوی و دەست نووسەکانی کۆنەکرابوونەوە ئەویش بەچاودێری p.jammy لە فەرەنسا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – بەرگی /١ – عەبدولرەحمان بەدەوی .

١٢٩١

١٢٩١/٥/١٨ شاری قوودس و دەووروبەری لە دوای شەڕیکی خووێناوی بێ وێنە لە نێووان هێزە چەکدارەکانی سووپای مەسیحی و هێزەکانی سووپای ئیسلام ، لە ئەنجامی ئەو شەڕە هێزە چەکدارەکانی ئیسلام توانیان هەرێمەکە بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان و، کە مەسیحیەکان توانای بەرگری و پاراستنی هەرێمەکەیان لە دەست نەما ، کە ئەمەش بەسەرکردایەتی نەوەکانی سەلاحەدینی ئەیووبی و کوردە بەشدار بووە چەکدارەکانی بوون دژی هێزەکانی مەسیحی لە ناوچەکەدا .

بەم هۆکارەش نەتەوەی عەرەب توانی بکەوێتە وە سەر پێی خۆی و ئاواتەکانی جێ بە جێ بکات لە فرەوانبووندا .

١٢٩٥

١٢٩٥/١١/١٠ لە زاناو ئەدیبی ناسراوی کورد – فەخرەدین ئیبراهیم ئیسحەق یحیا ئەمەدی – واتە دیاربەکر – لە باکووری کوردستان چاوی بەجیهان هەڵهێناوە...خووێندنی لەشارەکانی دیمەشق و بەغداو ئەسکەندەریەی میسر

تەواوکردووە ...چەندین پلەو پایەی بەدەست هێناوە بەهۆی زیرەکی و ئازایەتی بەتایبەتی لە بوارەکانی ئاییندا ... لەبەر ئەوەش توانیوویەتی کارەکانی ئەوقاف بگرێتە دەست و لەریزی سووپاش کاری کردووە . ئەم کەسایەتیەش بەردەوام بووە لەکارە جۆراوجۆرەکانی تاکوو لە ١٣٧٦/٥/٢١ لەمیسر کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :- شذرات الذهب ٢٥٥/٦ ... الدليل اشافي ٩/١.

١٢٩٧

١٢٩٧/٦/٣٠هێزە چەکدارەکانی ئیسلام بەسەرکردایەتی شێخ عەلائەدین هێرشیان کردە سەر شاری ئەمەد- دیاربەکر - لە باکووری کوردستان ، بەبێ دەست پاراستن دەستیان کرد بەکووشتنی مەسیحیەکان بە ناشیرین ترین شێووە ئازاریان دان و بەسەدانیان لێ کووشتن ، لەوانە مەترانی مەسیحی- گریگۆر یۆس- ، لە هەمان کات هەرچی کتێب و نووسراوو کەلووپەل هەبوو هەموویان تالان کردو سووتاندیان .

١٢٩٦

١٢٩٦/١٠/٣٠نووسەری ناوداری کورد و نووسەری کتێبی کوردو کوردستان - ئەمین زەکی بەگ - دەلێ :-

لەدوای وەرگتنی دەسەلأت لەلایەن خازانخان ئەفراسیای کردەوە بەفەرمانرەوایی لۆرستان ... دوای ئەوە لە خازانخان بەرەو شاری بەغدا هەنگاوینا ، ئەویش بەفیتی ئەفراسیای دلرەش و تەرەکەباز ، کە فەرمانیدا بەقەلأچۆکۆدنی کورد ، کە نزیکەی ٥٠ هەزار کوردیان کووشت و مولك و سامان و ژن و منداڵ و پیریان بەتالأن بردو وای لێهاتبوو ، کە کورە کوردێکی دوانزە سالأنیان بە ١٢ درەهەم دەفرۆشت و گۆلکەیان بە پێنج درەهەم دەفرۆشت و ، لەهەمان کات نرخی بەرانێك - بەران - بە درهەمێك بوو .... ئەمەش لەتۆڵەی ئەوەبوو کە ئەو کوردانە لە دژی خانی یارمەتی میر نەورۆزیان دەدا لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :- شەرەفنامە - لاپەرە /٨٢ .

١٣٠٣

١٣٠٣/٨/١٥ گەریدەو نووسەرو موئەریخی بەناوبانگ – محەمەد عەبدوڵلا محەمەد ئیبراهیم تەنگی – ناسراو بە – ئیبن بەتووتە – لە تەنگەی وولاتی مەغرب لەدایك بووە ... شایانی باسە کە ئەم دانەرە بەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان زۆرگەراوە ، لەوانە وولاتی مەغرب و میسرو ناوچەکانی شام و حیجازی سعوودیە و ئێراق و وولاتی فارس و کوردستان و یەمەن و بەحرێن و توورکمانستان.

هەروا هەندێ ناوچە لەچین و هندو وولاتی تەتەرو ناوەراستی ئەفەریکیا کە ماوەی سوورانەوەکەی ٢٧ ساڵی خایاندووە لە ساڵی ١٣٢٥ تاکو ١٣٥٢ زایینی . ئەم موئەریخە چەندین دانراوی جێ هێشتووە وەك کەلتوورێکی بێ وێنە لەوانە – تحفە النقار ڤ غرائب الامگار و عجائب الاسفار – کە بۆ زمانەکانی پرتووگالی و فەرەنسی و ئینگلیزی – وەرگێردراوە . هەروا ئیبن بەتووتە جگە لەزمانی عەرەبی ، زمانەکانی فارسی و تورکی بە باشی زانیووە لە ئەنجامی ئەم گەشتەیدا .

لە دوای ئەم سوورانەوەیەو بەدەست هێنانی زانیاریەکی باش لەوکاتدا گەراوەتەوە شاری مەراکش و لەوێ لە ١٣٧٧/٥/١٠ ماڵئاوایی دەکات . نووسینەکانی وەك سەرچاوەیەکی گرنگ لەلایەن نووسەرو دانەروو مێژوونووسان بایەخێکی بێ وێنەی هەیە لەهەموو بوارەکاندا .

تێبینی :– جێگەی باسکردنە کە ئەم نووسەرە لە سوورانەوەکەیدا بەناو خاکی کوردستان بە شێووەیەکی بابەتیانە باسی کوردی نەکردووە و زۆر لە سەرکردەو تیرەو

هۆزەکانی کوردی-بە توورك یا فارس ناوزەند کردووە ، هەروا لەگەڵ ناوچەکانی کوردستان ... (نووسەر).

١٣٠٥

١٣٠٥/١١/٥ لە دوای چۆل بوونی کورسی رەسوولی – پاپا – بۆ ماوەی یەك ساڵ ، بە هۆی دابەشی کەرادلە ، و کە بووە هۆی ئەوەی کە سەرۆکی ئەساقفە بووردو هەڵبژێرن- برتراندی گوت- بە هۆی هەلوێستی بوویرانەی لەگیانی ئاشتیانە لە سەر ئینگلتەراو ئەو دووبەرەکیەی کە لە نێووان شانشینی فەرەنسا وپاپا هەبوو ، لەوکات لە شاری لیۆن بە ناوی – ئقیلیمنزس- کە فیلیب ئامادەبوو، داوای یارمەتی لە پاپا کرد بە کۆتایی هاتنی کێشەکان لە نێوان فەرەنسا و ئینگلتەرا لەبارەی ئەلگسکوونیا .
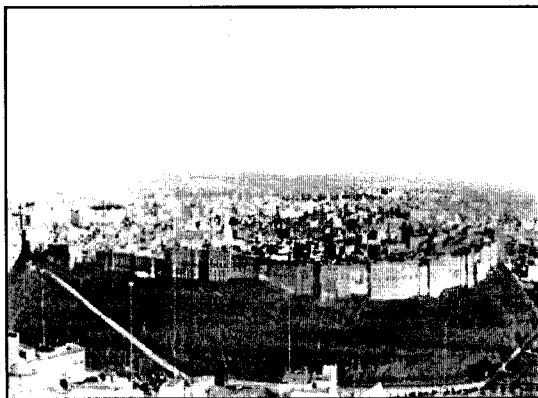
١٣١٠

١٣١٠/٧/١ بۆجاری دووەم ئیمپراتۆریەتی ئاشووری لە دوای کەووتنی لە شاری نەینەوا – مووسڵ – کە لە ساڵی ٦١٢ کەووتنی یەکەمی بوو لەلایەن ئیمپراتۆریەتی میدیای کورد ، کە لەو کاتە ئاشوورییەکان وا دەرنەکەووتبوون ، کە هیچ لایەنگیریەکیان نەبوو لە خۆپاراستن بە هۆی هەڵوێستی خۆپەرستی و ماوەنەدان بەگەلانی دیکە ، بە تایبەتی گەلی کورد لە ناوچەی مووسڵی کوردستانی کورد .

کە لەو کات بەهۆی نەبوونی هاوکاری لە نێووان ئاشوورو میدیادا ، لەو کاتیش لە هەولێر بەکەووتنی هەر چوار کەنیسەکەو قەلای هەولێر ، کە

ئـەو کـات ناوزەنـد بـوو بـە – ئـەربائیلۆ – کـە بـۆ جـاری یەکـەم وکۆتـای
ئیمپراتۆریەتی ئاشووری و کەووتنی بەخۆوەدی لە هەرێمەکەدا . لە وولات
میزۆبۆتامیا .

١٣١٧

١٣١٧/٣/٦ رەوشـی تەسەووف لـە کوردسـتاندا ، کە دوای تەریقـەتی قادری و تەریقەت
نەخشەبەندی بە دووەم و گەورەترین تەریقەتی ئایینی ئیسلام لە کوردستا
دەژمێردرێت .

جێگەی ئاماژە وپێکردنە کە ئەم تەریقەتە لە شاری بۆخارا لەلایەن کەسایەت
بەناوبانگی ئایینی ئیسلام – بەهائەدین محەمەد – سەری هەڵداوە ... کە ب
پێیەی رێورەسمەکانی زیاتر پابەندی شەریعەتی ئایینی ئیسلام بوون ... لـ
کاتیشدا بیرووباوەری ئایینی بووە هۆکارێکی بەهێزی ململانێی بە ئەنجا
گەیاندن ، بە سەرکەوتووانە لـە هـەموو بووارەکانی ئایینی و دوورکەووتنەو
لەبیرووبۆچـوون و بـروای نەتـەوەیی و نیشتیمانی ... کـە زۆربـەی مـەلاکان
ئاینی روویان لەم تەریقەتە دەکرد لـە بەر ئەوەی لەنێوو خـەڵکی سادەدا زۆ
بڵاوببووەوە لەلایەن مەزهەبی سووننەو شیعەی هەڵگری ئایینی ئیسلام .

هەرچــەندە لــە ســەدەی ٦٣٠ کۆچــی لــە کوردســتان پــەیرەوان
دەرنەکـەووتبوون . بـەڵام لـەکۆتایی سـەدەی ٦٣١ ی کۆچـی بـۆ بەدەسـ
هێنـانی ئـەم تەریقەتـە کەسـایەتی نـاوداری کـورد – سـەید عـەلی کـوری – ک
خـەڵکی ناوچەی ئامێدی بووە لـە باشـووری کوردسـتان ، رووی لەمەڵبەند
شـێخەکانی تەریقـەتی نەقشـبەندی لـە سـەرمەنقەند کـردووەو تەریقەتەکـە
وەرگرتـووە ... کـە چـەندین سـاڵ لـەو شـارە لـە خزمـەتی شـێخەکانیان بـووە
تاساڵی ١٥١٩ لەناوچەی قەزوین لەلایەن ئۆزبەکیەکان دەکووژرێ.

لەبەر ئەوەی لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەشێووەیەکی گشتی تەریقەتی قادری
جێگەی خـۆی بەشـێووەیەکی بەرفراوان زاڵ کردبوو ... هـەر چـەند تەریقەتی
دیکەی ئایـنی ئیسلام هاتبوونە ئاراوە ، بەڵام لەسەر ئاستێکی تەسکدا ...ک
لـە سـەردەمی – قـەرەقۆینلۆکان – تەریقـەتی – حروفیـە – هـەبوو ، کـە ئـە

تەریقەتـە ئایینیـە تەریقـەتێکی شـیعە بـوو ، کـە لـە سـەدەی ٦٢٩ ی کۆچـی لەلایەن – فەزوڵلا ئیستریادی – هاتۆتە کایەوە کە لە لێکدانەوەی – خەون – شارەزابووە .

هـەروا تەریقـەتی ئـەم مرۆڤـە لـە سـەر بنـەمای پیرۆزکردنـی مـرۆڤ دامـەزراوەو داوای لـە تـەیمور لـەنگ و سـولتان و میرەکـان کـردووە کـە بێنـە ژێربـاری باوەرەکـەی ... کەچی لە ساڵی ١٣٩٤ ی زایینی لەلایەن میران کووژراوە ...

پاش کووژرانی – میران شا – لەلایەن قەرەقۆینلۆکان قەرە یوسف گرنگی بە حروفیەکان داوە ... تەریقەتی حروفیە لە ئەنادۆڵ لەخۆی نزیك خستۆتەوەو لەقەلەمرەودا پارێزگاری لیٚ کردوون ، لەبەر ئەوەی دووژمنی سەرخستیان – میرانشا – بەدەستی قەرە یوسف کووژراوە .

پاش ئـەو گرنگـی پێدانـە دەرگـای کوردسـتان لەبـەردەم موریـدانی حروفیـە کرانـەوەو چـالاکیان تـا ئەوپـەری وولاتـی رۆم رۆیـشتووە ... هەرچـەندە حروفیەکان لەتەك فەرمانرەوایی قەرەقۆیتلۆکان کاریان کردووە ... بەڵام میرو خـەڵکی کوردسـتان روویـان لـەم تەریقەتـە نـەکردووە لەبـەر ئـەوەی پـەیرەوی مەزهـەبی شـیعەیان دەکـرد ... سـەرەرای ئـەوەش کاریگـەری خـۆی لەسـەر خەڵکی کوردستان هەبووە .

سەرچاوە :– مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن –
دانانی – پارێزەر – عەباس عەزاوی – بەشی /٨ .

١٣٢٦

١٣٢٦/٨/٢١ لـە بنەماڵـەی ئۆرخـانی دووەم – عەلائـەدین – لـە تەمـەنی ٧٠ سـالیدا کـە هـەموو هەوڵـەکانی بـۆ دامەزرانـدنی دەووڵـەتی عوسمـانی تـەرخان کردبوو، ئەویش توانی دراو لێبدا لە مس . لە هەمان کات دامو دەزگای دەووڵەتی دامەزرانـدو براکـەی ئۆرخـان کـاری کردنـەوەو– فتووحـات – بگرتـە دەسـتو هەوڵیـدا بـە بـەفراوانکردنی دەسـەڵاتو فـراوان کردنـی پارچـەی سـنووری جووگرافی لە هەرێمەکەدا ، بە بڵاووکردنەوەی ئاڵای دامەزراندنی دەووڵـەتی عوسمانی ، لە وولاتە دراووسێکان بە تایبەتی لە سەر خاکی کوردستان.

١٣٢٧

١٣٢٧/١١/١٧ لــه یــەكێك لــه شــــارەكانی دووڕاوەی زێ و لــــه گونــــدی خواجـــەئیلگار تــەیموری لــەنگ لــــــەدایك بــووه....بــاوكی جووتیــار بــووه.. لەســـــەرتا

تــەیموری لــەنگ گــەنجێكی تەمــەڵی دڵ رەق و بــەهێزبووه و هــەردەم حــەزی لەشەڕو كێشه دروستكردنی گرفت بووه ... لەهەمان كات دەستی دزیكردنی ماڵی خەڵكی هەبووه .

جارێــك چــەند مــەرێك دەدزێ و لــه ئاكامــدا بەردەبێتــەوەو قاچــی تووشــی نەخۆشــی دەبــێ و دەلــەنگێ ، بۆیــه ناوزەنــد بــوو بــه تــەیموری لــەنگ ، كــه بەزمانی كوردی و فارسی پێیدەگووترێ لەنگ واته – الاعرج – و به توركیش پێی دەگووترێ – ئاقاق – ، تاكوو ئەم گەنجه بووه یەكێك لەسەركردەكانی مەگۆل و لەشێووەی جەنگیزخانی دەكرد لەهەڵس و كەووت و هەڵوویست و ئامانجەكانیدا .

سەرچاوه :– مێژووی ئێراق له نێوان دوو داگیركردن – دانانی – پارێزەر – عەباس عەزاوی – بەشی /٧ .

١٣٣١

١٣٣١/١٠/٤ كۆچــی دوایــی جووگرافیننــاس و رامیــاری و شــاعیری نــاوداری كــورد – ئیسماعیل عــەلی ئــەیوبی – . شایاینی باســه كــه ئیسماعیل عــەلی ئــەیوبی ناوزەنــد بــووه ، بــه باوكی فیدا ، و لــه شــاری دیمەشقی پایتــەختی ئێستای ســووریا لــه دایــك بــووه ... كــه بنــچەی دەگەرێتــەوه بــۆ شاهنشای كــوری

نەجمەدینی کوری ئەیوبی برای سولتان سەلاحەدینی ئەیوبی .
باوکی فیدا جووگرافینناس و رامیاری و شاعیر بووە ... لەکاری خۆیدا لەجووگرافیا پاشا بووەو رۆڵی باڵای هەبوو . ئەنجوومەنێکی زانستی بەناوبانگی هەبووە ، کە زانایان چاودێریا دەکردو ئەویش هاوکاری دەکردن... گرنگترین پەرتوکی رۆژ ژمێری وولاتانە ، کە بەم پەرتوکە توانی گەورەترین ناوبانگ دەربکات...تائێستا گرنگترین پەرتوکی جووگرافیایە لەجیهانی جووگرافیادا.

١٣٣٢

١٣٣٢/٥/٢ لە دایك بوونی نووسەرو رووناکبیر و مێژوو نووسی بە ناو بانگی جیهانی ، عەلامە – ئیبن خەلدون– لە وولاتی توونس ... ئەم کەسایەتیە مرۆڤێکی لێهاتووی بووارەکانی ژیان بووە ، لە بوواری رامیاری‌و نەتەوەیی‌و کۆمەلایەتی‌و ئەدەب‌و زانست‌و شیعروئایین ... کە وتە بەنرخەکانی تاکوو ئێستاش جێگەی رێزلێگرتنە لە جیهاندا .

١٣٣٧

١٣٣٧/٧/٢ داگیرکردنی شاری بەغدا لەلایەن شێخ حەسەن جەلایری ، ئەویش بە لە ناوبردنی حکوومەتی مەگۆل لە ئێراقی ئێستا و بە دامەزراندنی حکوومەتی جەلایریە کەناونرا بە – ئەلایلگانیە – کە یەکەم شانشینی شێخ حەسەن کە بەر لەوە ناوی شێخ حسنیە بووە .
ئەو شێخ حەسەنە کوری شێخ حوسێنی کورکان بووە و پێی گوتراوە –

خێڵ – دوای ئەوە کچی ئورگاتمانی کوری ئاقیفا – ئاق یوگا– ی کور
ئیلگانویان جەلایری هێناوە.

کە دەگەڕێتەوە سەر رەچەڵەکی ئیلگانویان . جەلایرەکان تیرەك بوونە لـ
تیرەکانی کە دەسەڵاتی مەگۆلیەکان لێ پێکهێنراوە ... لەحکوومەتەکە
جەلایری نەخشەیەکی فراوان دروست کراوە ، کە ناوچەو هەرێمەکان
کوردستانی تیا دەست نیشان کراوە ... من نامەوێ بەدرێژی باسی بکە
چونکە مێژوونامەکە ، تەنیا کردنەوەی دەرگایەکی مێژووی پووختە لـ
رووداوەکاندا .

سەرچاوە :– مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن –دانانی – پارێزەر –
عەباس عەزاوی – بەشی /٨ .

١٣٤٠

١٣٤٠/٦/٢٤ هەڵگیرسانی شەڕی – ئەلهەویس – لە نێووان هێزەکانی سووپای دەریایی
جەنگی شانشینی فەرەنسا شانشین – فلیبی شەشەم – و کەشتیە
دەریایەکانی سووپای شانشینی بەریتانیا شانشین – ئەدواردی سێیەم –
کە لەو شەڕە زۆربەی کەشتیە جەنگیەکانی فەرەنسا لەناو چوون ، ئەم
شەڕەش هیچ کاردانەوەیەکی ئابووری لەسەر باری شانشینی فەرەنسا
نەکرد ، بەهۆی یارمەتی سەرمایەدارە دەرەبەگەکانی فەرەنسا ، کە رۆڵی

سەرەکیان هەبوو لە دەسەڵاتی فەڕەنسا.

/ ٥ / ١٣٤٥ رووخاندنی تەلاری کۆشکی کیسرا لە رۆژهەلاتی شاری ئێستای بەغدا ، لە دوای سەرکەووتنی عەرەبە ئیسلامەکان ، لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی بەسەر هێزەکانی فارس ، کە تا ئێستاش پاشماوەکانی ماوەو هەوڵی چاککردنەوەی نادرێت لە لایەن حکوومەتەکانی کە لەئێراق دەسەڵاتیان گرتۆتە دەست لە ناوچەکەدا .

١٣٥٦

١٣٥٦/٢/٦ لە دوای مردنی شێخ عیسا ، براکانی سوڵتان ئیسحاق لێی توورەبوون کە بووە سەرهەڵدانی کێشە لە نێوانیان و داوایان لە سوڵتان ئیسحاق کرد ، کە ئەو میراتەی باوکی کە بەجێی هێشتووە دابەشبکرێت لە زەوی وخانوو کێڵگە کشتووکاڵیەکان و ئاژەڵ و سامانەکانی دیکە... سوڵتان ئیسحاقیش ئەم داوایەی جێ بەجێکردو هیچی بۆخۆی نەبرد ، تەنیا هەندێ پێداویستی ئەوکات .

دوای ئەوە داوایان لە سوڵتان ئیسحاق کرد کە لە گوندی بەرزنجە بڕوات . ئەویش گوندی بەرزنجەی جێهێشت و بەرەو – پردێوەر – بەرێکەووت و لەدایکی – دار بڕاك – و هەندێ لەهاورێکانی وەك – بنیامین و داودو پیرموسا و مستەفا ... هەروا لەگەڵ حەوت کورەکەی و دەروێشەکانی کە بڕوایان بەبیری ئەو بوو ... لەو کاتەی کە گوندی بەرزنجەی جێ هێشت بەرهەڵستکارانی ئیسحاق بەبراکانی ئیسحاقیان گووت:–

بەهۆی بردنی مافوورەکانی و رایەخەکانی تەکیەکە ئیسحاق هەموو کەسایەتی و لێهاتوویی بۆ خۆبردو هیچی بۆئێووە نەهێشتەوە . دوای ئەو ناوناتۆریە براکانی سووپایەکی پێك هێنا بەسەرکردایەتی سێ لە براکانی ئیسحاق و ناوی سووپایەکەیان نا سوپای – جیجك – وبەرەو دوای سوڵتان

ئیسحاق ویاوەرەکانی بەرێکەوتن و لەئەشکەوتی — مەرنۆ — لە شارەزوو
تووشی یەك بوون وویستیان خۆی و یاوەرەکانی هەموو بکووژن .
لەو کاتەی کە تووشی یەك دەبن زۆر بیروبۆچوون هەیە لەسەر لەناوچوون
براکانی ئیسحاق بەفەرمانی خوا ... بەڵام بەهەرحاڵ سوڵتان ئیسحا
لایەنگری زۆر دەبێ بەهۆی هەڵس و کەوتوو پەیوەندی و ووتەکانی . ک
ئەمەش بووە هۆی بڵاوبوونەوەی بیروبۆچوون ، لەلایەن خەڵکی هەرێمەکە ل
باشووری کوردستان ، بەتایبەتی لەپارێزگای کەرکوك و سلێمانی
هەندێکیش لە هەولێر ، لە ناحیەی گوێری سەر بە پارێزگای هەولێ
لەباشووری کوردستان .
لەلایەکی دیکە رۆژهەڵاتناس — سی . جی — ئەدمۆند دەڵێ :— بروا
کاکەییەکان دەگەرێتەوە سەر رێگای سۆفیەکان و لەرێکخستنەکانی پێشو
لە هەرێمی لۆرستان سەری هەڵداوەو بەرەو ناوچەی شارەزوور و هەوراما
هاتووە ، لەرێگەی کەسایەتی ناوداری کورد — شاە خۆشین — کە چە
هاورێیەکی هەبووەو هەروا بەرامبەر بە سوڵتان ئیسحاقیش... لەهەمان کا
رۆژهەڵاتناس مینۆرسکی دەڵێ : —
کاکەییەکان ئاینەکەیان ئاینێکی کوردیە ... لەلایەکی دیکەش محەمەد ئەم
هەورامانی دەڵێ :— کاکەییەکان پەیوەندیەکی روون و بەهێزی ئاینیان هەیا
ئەوەش پەیوەندە بەناوچەیەك ، یاخوود چەندین ناوچەی دیاری کر
لەهەرێمی باشووری کوردستان .
واتە لەو کاتەی کە سوڵتان ئیسحاق لە — پردێوەر — جێ نشین بووە . کو
گەورەکەی بەناوی — محەمەد گەورە سوار — سەرپەرشتی کاروبار
براکانی بکات — هەفتەوانە — و داوای لێکردن ، کە شێخایەتیەکە لەدوا
یەك ئاڵووگۆر بکەن بەناوی — پیرە — کە ئەو برا گەورەیان بەناوی — کاکە
دەستی پێکردو ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هەڵگری بیروبروا
کاکەییەکان لەهەر جێگایەك بن پەیوەندی بەهێزیان هەبێت لەهەم
بوارەکاندا .
کە لەو سەردەمە شێخ ، یاخوود گەورە ، یاخوود رابەری مەزهە
کاکەییەکان دەستی پێکرد لە پەیوەندیە هەمەلایەنەکانی ئەو مەزهەبە ل
جێگایانەی کە کاکەییەکانی تیایە لە ناوچەو هەرێمەکاندا .

سەرچاوە :— کاکەییەکان — لێکۆلینەوەیەکی ئەنتەرو پۆلۆژیە لە ژیا

کۆمەڵایەتی . د. نوری یاسین هەرزانی ، پەیمانگای شوێنەواری کورد – لەسەر ئەرکی ماڵی ئاراس بۆ بلاوکردنەوە – چاپکراوە لە هەولێر – باشووری کوردستان .

١٣٥٦/٩/١٩ بەر پابوونی شەڕ لە نێووان لایەنگیرانی شانشینی فەرنساو بەرهەڵستکارانیدا ، کە لە ئاکامدا شانشینی فەرەنسا – جانی دووەم – لە کۆشکی شانشینی بەریتانیا بەند کرا ، بە هۆی بەزینی هێزەکانی سووپای فەرەنسا لە – موبیرنۆی – و بلۆك کردنی سێیەکی فەرەنسا . لەلایەن شانشینی بەریتانیا بە باج سەندن بەبری ٣,٠٠٠,٠٠٠ ، سێ ملیۆن ریالی زیر بەرامبەر بەو بلۆك کردنە.

١٣٦١

١٣٦١/٦/١٦ کۆچی دوایی متەسەوڤ تێئوری ئەلمانی – تاولر گوهانس – لە ئیستراسبورگ ... شایانی باسە ئەم زانایە لە ساڵی ١٣٠٠ چاوی بە جیهان هەلهێناوە لە ئیستراسبۆرگ ... پەیوەندی بەرێگای دۆمینکان کردووەو لەساڵی ١٣١٥ ماوەی دوو ساڵ لەخووێندن و لێی بەردەوام بووە .

دوای ئەوە لەساڵی ١٣٢٥ بەرەو کلن – کۆلۆنیا – چووەو لەوێ دەستی بەخووێندن کردووە ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٣٣٩ بۆتە مامۆستا لە شاری بازلی سویسری و دوای ئەوە لەساڵی ١٣٤٧ گەراوەتەوە ئیستراسبورگ .... ئەم زانایە چەندین دانراوی هەبووە بەپێی بیروبۆچوونەکانی لەهەموو بوارەکانی ئاینی و فەلسەفە تاکوو کۆچی دوایی دەکات لە شارەکەدا.

سەرچاوە :– مەوسوعەی فەلسەفە – بەشی /٢ – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی .

١٣٧١

١٣٧١/٧/١٥ بۆ یەکەم جار تەیمووری لە نگ دەرکەووت بەراگەیاندنی سەربەخۆیی لەناوچەی تورکمانستان و خۆی بەشانشینی هەرێمەکە راگەیاند لە دوواوەی زێ ... تەیمووری لەنگ کوری ترگای کوری ئیگای ژکتان بووە ... دەرکەووتنەکەشی لە نێوان ناوچەی کەس و سەمەرقەند بووە . تەیمووری لە نگ هەروەك فتووحاتی ئیسلامی و چاولێکەری لەو کارە دەستی کرد بەداگیرکردن و فراوانکردنی دەسەڵاتی لە سەر زۆربەی هەرێم و ناوچەکان لە کێشووەری ئاسیاو ئەورووپاو هەندێکیش لە ئەفەریکیا.

ئەمــەش بــەهۆی هاوکــاری کردنــی لەلایــەن هۆزێــك بەســەرکردایەتی شەمــسەدینی فــاخوری و پیرکــە ، کــە ئەمانــە لــە ئاســیای بــچووك دیــارو بــەهێزبوون ... لەهــەمان کــات یارمــەتی دەری تــەیمووری لــەنگ نــەوەکانی جــەنگیزخان بــوون کــە رۆڵــی باڵایــان هــەبوو لــە بــە هێزکردنــی جــێ پێگــەی تەیمورو دەسەڵاتەکەی لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە : مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن – پارێزەر عەباس عەزاوی – بەشی/٢ .

١٣٧٣

١٣٧٣/٦/٨ لــە بۆنــەی ئاهــەنگی یادکردنــەوەی یادی سەد ١٠٠ساڵەی دامەزراندنی ســینەمادا لــە باڵەخانــەی – بــاخی فیردەووســی– لــە تــارانی پایتــەختی وولاتی فارس کۆبوونەوە ئەنجامدرا ، کــەخۆی لــە ٢٠٠٠ دوو هــەزار ئاهــەنگ گێــر دەدا ، کــە بــۆ ئــەو ئاهەنگە بانگ هێشت کرابوون.

١٣٧٩

١٣٧٩/٨/٩ کۆبوونەوەی – کەرادلە – واتە ئەندامانی ئەنجوومەنی مەسیحیەکان لە جیهاندا – لە گەڵ فەرەنسیەکانی هەڵگری ئاینی مەسیحی کە لە شاری – ئەناتیی – ئەنجامدراو پیلانی شۆرش داریژرا ، لە نێوان دوو بیروو بۆچوون ... لە نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیك‌و پرۆتستانت ، ئەویش بە راگەیاندن‌و بڵاووکراوەیەکی دیاریکراو لە هەڵبژاردنی– ئیریان – بۆ وەرگرتنی پۆستی پاپا بە تاکە بە هۆی پاڵەپەستۆ لە لایەن – گۆکای – رۆما .

کە هەموو کەرادلەکان لایەنگیریان بۆ – تلیان – کردوو لە ٩/٢٠ کۆبوونەوە لە سەر ئەوەی کە – ربرت ئەلژنیفی – پاپای دیاریکراووە ... ، کە – ربرت – پۆستی دەسەڵاتی پاپای گرتە دەست بەناوی – کلمنتنی حەوتەم– ، بەڵام – ئیریان – هەر دەست گیر بوو بە پۆستی پاپا لە رۆما.

کە ئەویش بووە هۆی سەرەتای کەرت بوونی پۆستی دەسەڵاتی پاپاو لە گەڵ ئەو دووبەرەکیە لە نێوان دەسەڵاتەکانی پاپا بەردەوام بوو تاکوو مردنی – کلمنتنی حەوتەم – لە ساڵی ١٣٩٤ و، بەهاتنی – بندکتی سیانزەهەم – ... دوای یۆنیفاسی نۆیەم – کە داوای کرد بەگێرانی ئاهەنگێکی جەژنانەی گشتی ئەنجام بدرێت لە ساڵی ١٣٩٩ لە پێناو یەکخستنی ئەو دوو بەرەکیە لە نێوان دوو مەزهەبی ئاینی مەسیحی کاسۆلیك‌و پرۆتستانت بەتایبەتی لە رۆماو فەرەنسا.

١٣٨١

١٣٨١/٥/١ بەرپابوونی شۆرشی کۆمەڵایەتی لە بەریتانیا... لە دوای یەك مانگ لەو مێژووە ، بووە هۆی رووبەروو بوونەوە لە نێوان هێزکانی سووپای دەسەڵات‌و هێزەکانی کەنیسەی ئاینی‌و زانستی ، کە ئەمەش بووە هۆی لێکەووتنی زیانێکی زۆر لە دام و دەزگای کەنیسەو دام‌و دەزگاکانی دەووڵەت لەم وولاتەدا .

١٣٨٢

١٣٨٢/١١/٢ پادشایەکی – چەرکەس – کە پادشایەتی وولاتی کۆنی میسریان کردووەو نەوەی ئەو کۆیلانەن ، کە لە و رۆژەوە دەسەڵاتی میسریان گرتۆتە دەست ... یەکەمیان مەلیك زاهر سەیفەدین برقوق کۆیلەی ئەمیر... بەڵگای عومەر

بـووە ... کـە بـەلگاش لـە پێشوو یـەکێك بـووە لـە کۆیلـەکانی مـەلیك سـالحی ئـەیووبی و دەسـەڵاتی میـسریان لـە دەسـت ئـەیووبیـەکان دەرهێنـاوە بـەهۆی لاوازی ئـەو کـاتی بنـەماڵـەی نـەوەی سـەلاحـەدینی ئـەیووبی لـەو کـاتی ولاتـی میسر دا .

شایانی باسـە کـە بنـەماڵـەکان و نـەوەکانی سـەلاحـەدین ١٣٥ سـاڵ لـە وولاتـی ئـەو کـاتی میـسر دەسـەڵاتدار بوونـە لـە گـەڵ بنـەماڵـەی – خـدێوی – محەمـەد عەلی پاش – و نـەوەکانی تاکوو شۆڕشـی میـسر لـە سـاڵی ١٩٥٢. ئـەویش بـا رووخاندنی رژێمی شانشینی و راگەیاندنی رژێمی کۆماری لە وولاتەکەدا .

١٣٨٩

١٣٨٩/٨/٩ سـولتان ئۆرخـان دامـەزرێنـەری سـەرەتای ئیمپراتۆریـەتی عوسمانی کۆچی دوای کردووە ، کە مرۆڤێکی شۆڤێنی بەرچاو تـەنگی دژ بـە نەتـەوە جیاجیاکـانی ناوچـەو هەرێمەکان بووە لەپێك هێنانی نەتەوەی تورکدا .

ئـەویش بـەبێ ئـەوەی پەیوەندیـەکانی بـەرەو هاوکاری و دۆستایەتی ببات و پەلاماری هەموو گەلانی ژێر دەستەو ناوچەکانی دەوروبەری دەدا ، لە بـ تـورككردنێکی بـێ وێنـە لـەپێناو بـەهێز کردنـی دەسـەڵاتی لـە هـەمو بووارەکـان ، بـە تایبـەتی لـە بـوواری سـنووری جـووگرافی و نەتـەوەیی ئابووری و لە پێناو بەرزکردنەوەی بوونی کەسایەتی تورك لەسەر جیهان .

١٣٩٦

١٣٩٦/٩/٢٧ بـەرپابوونی شـەڕ لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای ئیمپرتۆریـەتی نـوێ عوسمانی ، کە ٢٠٠,٠٠٠ دوو سەد هەزار چەکدار بوون بە سەرکردایەتی سولتان بایەزید – هێرشـی کـردە سەر هێزە چەکدارەکانی مەسیحی سرب

لە هەرێمی بەڵکان ، بە سەرکردایەتی – ئیستفن لازار– دا .

ئەویش بەپەرینەوەی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەزێی دانووبو شاری نیکۆیگی ، ئەویش بە گەمارۆدانیان بە برپابوونی شەڕیکی خووێناوی . بێ بەزەیی هاتنەوە لەلایەن عوسمانیەکان ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا بە سەر هێزەکانی سربە مەسیحیەکان لە سربەستاندا .

١٤٠٢

١٤٠٢/٧/٢٠ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای تەیمووری لەنگو هێزەکانی سووپای عوسمانی ، کە ١٢٠ سەدو بیست هەزار چەکدار دەبوون بە سەرکردایەتی بایەزید ، لە ئەنجام شاری سیواسو دەووروبەری لە باکووری کوردستان داگیر کرا لە لایەن هێزەکانی تەیمووری لەنگو شەڕەکە بەرەو شاری ئەنکەرە هەنگاوینا لە ئەنجام هێزەکانی تەیمووری لەنگ سەرکەووتنی بەدەست هێنا بە دەستگیرکردنی سولتان بایەزیدی عوسمانیو بەندکردنی تاکوو مردنی لە١٤٠٣/٣/١٠ ، لە تەمەنی ٤٤ ساڵیداو ماوەی بەندکردنەکەشی١٣ ساڵ بوو.

١٤٠٥

١٤٠٥/٢/١ لە دوای کۆچی دووایی سولتان بایەزید خانی یەکەمی سولتانی عوسمانی، نەوەکانی یەك لەدوای یەك جێگەیان دەگرتەوە ، ئەویش بە دابەشکردنی دەسەڵاتەکان ، هەریەك لە بەشێكو بووارێکی دەسەڵات . لە هەلسووراندنی کاروبباری دەووڵەتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا .

١٤٠٦

١٤٠٦/٣/١٩ کۆچــی دوایــی زانــاو روونــاکبیری عــەرەبی و جــیهانی مامـۆستا – ئـیبن خـــەلدوون – لـــە شـــاری قـــاهرەی پایتەختی میسر.
شـــایانی باســـە کـــە ئـــیبن خەلـــدوون پێـــشەنگی زانـــستی کۆمەڵناســـی و پێـــــشەنگی فەلـــــسەفەی مێـــــژوو– پێـشەنگی تیێـئووری ئاوەدانکردنـەوەو گەریـدەی بـەناوبانگ و مووعجزەیـەکی عەرەبیە کە تاکوو ئێستا هاوشیوەی کـەمە لە مێژوودا .

١٤٠٩

١٤٠٩/٣/٢٥ لـە دوای دەیـا شـەڕو کێشەو ململانـێ لـە نێـوان هـەردوو مەزهـەب ئـاید مەسـیحی ... کاسـۆلیك و پرۆتـستانت ... کـۆنگرەی – پیـزا – گرێـدرا ، لـ پێنـاو دیـاریکردنی پاپـا بەرەزامەنـدی هـەموو مەسـیحیەکان لـە جیهـان ، ب بـەلاوە نـانی بـیروو بۆچـوون و جیـاوازی مەزهـەبی . ئـەویش بـەدانانی گریگۆری – بەپاپا .
لە ئەنجام – بندکتی سیانزەهەم – بەرەو شانشینی ئەسپانیا هەڵات بە هۆی نەبوونی لایەنگیر لە پێناو بوونی بەپاپا لە سەر ئاینی مەسیح . سەرەرای ئەوەش کێشەکان چارەسەر نەکرا لە دوای دامەراندنی گریگۆر بەپاپای مەسیحیەکان لە جیهان . بە هۆی کێشەی نێوان فەرەنساو ئیتالیا کە ئەو دوو وولاتە مەڵبەندی پیاوان و کەسایەتی ئاینی مەسیحی بووز کـە فەرنـسا زۆربـەی پرۆتـستانت و ئیتالیـا زۆربـەی کاسـۆلیك بـوون ، ئـ کێشانە تاکوو ئێستاش بەردەوامە .
بەڵام لە شێوەو شێوازێکی دیکەی بەرەو چارەسەر کردن لە هەموو بووا جیاجیاکـانی ئـاینی و پەیووەنـدی لەگـەڵ ئاینـەکانی دیکـەی جیهـا پەیووەندنی نێوودەولەتی ، بەتایبەتی دەووڵەتی فاتیکان لەجیهاندا.

١٤١٢

١٤١٢/٢/٣ هۆزەکانی لوڕ- شۆڵو شووانکارەکانیشیان ، کە هۆزی لوڕ کۆنترین هۆزن لە دوو بنەماڵەی گەورەو بچووك پێك هاتبوون ، کە هۆزێکی زۆرن و بەربلاو بوونەتەوەو پادشاو میری خۆیان هەبووەو بەشی زۆریان لە ویلایەتی میسرو شام بوون .

شامیەکانیان زۆرتر بوون ، واتە وولاتی ئێستای سووریاو ئووردن و فەلەستین ، کە زۆر ئازاو راستگۆ بوونەو لە هۆزە گەورەکانی کورد بوونە لە کوردستان.

سەرچاوە:- شەرەفنامە /١٢٤.

١٤١٤

١٤١٤/١١/٥ لە سەر داوای پاپا - یۆحەنا یستی سێیەم - لە رۆمای پایتەختی ئێستای ئیتالیا ، کۆنگرەی نێوودەووڵەتی لە نووێنەری هەموو مەزهەبەکانی مەسیحی ، بە تایبەتی پرۆتستانت و کاسۆلیك گرێدرا بە هەلبژاردنی پاپا .

ئەویش بەئامادەبوونی ٢٩ کەرادلە و ٣٣ لە سەرۆك ئەساقفەکان و ١٥٠ ئەسقەف و ١٠٠ سەرۆك دێرەکان و ٣٠٠ لە زانایانی لاهووتی و ٤٠ لە نووێنەری زانکۆکان و ٢٦ لە ئەمیرەکان و ١٤٠ لە دەرەبەگە دەوڵەمەندەکان و ٤٠٠٠ لەپیاوانی ئاینیدا .

شایانی باسە کە یەکەم کۆنگرەی نێوودەووڵەتی گەورەی مەسیحی بوو لەجیهاندا لە دوای کۆنگرەی ساڵی ٣٢٥ ، بەبریاردانی دوای کەنیسەکانی مەسیحی، ئەویش بە دوورخستنەوەی یۆحەناو گریگۆری و بندکت لە دەسەڵاتی پاپایی بە دامەزراندنی ئەنجوومەنێکی گشتی بە پێی یاساکانی ئاینی مەسیحی پیرۆز .

ئـەویش لـە پێنـاو بـەڕێووەبردنی کاروبـاری تـەواوی مەسـیحیەکان لـە جیهاندا لە پێناو بەرەو چارەسەر کردنی کێشە هەڵوواسراوەکان.

١٤١٥

١٤١٥/٩/٢ لـە دوای کۆچـی دووایـی – هـسن – ی سـەرکردەی – بوهیمیـەکان– لـە بـەرپابوونی شۆرشـی بوهیمیـەکان ، کـە زیـاتر لـە ٥٠٠ سـەرکردەو پیـاوانی ئـاینی و خـاوەن سـامانەکان لـە بۆهیمیـەکان و مۆرافیـەکان کۆبوونـەوە لـە ئەنجوومەنی کنستان.

ئەویش بە مۆرکردنی بەلگەنامەی ئەو ٥٠٠ بەشدار بووانە لە لایەنگیرانی تیشك و لایەنگرانی هسیان کردو چوونە سەر مەزهەبی کاسۆلیك ، لە پێناو بەرگری کردن لە مەبدەئەکانی مەسیح دژی یاساکانی کە لە لایەن مرۆڤەوە دەردەچێت بـە چەووسـانەوەی مـرۆڤ لـە لایـەن مرۆڤـەوە لـە هـەموو بووارەکاندا .

١٤٢٠

١٤٢٠/١/١٧ بـۆ یەکـەم جـار نـاوی شـاری کـەرکوك لەلایـەن – تـەیمووری شـەرەفەدین عـەل ی یـەزدی – لـە کتـێبی – زەفەرنامـە – نـاوی هـاتووە دوای ئـەوەش بـە چـل سـاڵێك لـە دوای عـەلی یـەزدی نووسـەری کتـێبی – دیاربەکریە – کە لەلایـەن ئـەبوو بـەکری تـەهرانی ئەسفەهانی کەوا پێدەچـ سالی ١٤٧٠ کتێبەکەی نووسیبێ ، لە زۆر جێگەدا بەناوی شاری کەرکوکەو باسی کردووە .

کـە شـاری کـەرکوك سێچارەگی دانیشتووانەکەی کـورد بوونـەو کـە ئەوکاتـ تـورك و عـەرەبی بـە دەگمـەن لێ هەبوونـە یـاخوود نەبوونـە ... لـە بـەر ئـەوە

پارێزگای کەرکوك عەرەبی تیا نیشتەجێ نەبووە تاکوو دوای چەندین ساڵ لە فتووحاتی ئیسلامی ، کە تاکوو دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لەسەر خاکی گەلانی دیکەی وولاتانی نێوان دوو زێێ – میزۆبۆتامیا – عەرەب لە پارێزگای کەرکوك و سەلاحەدین و مووسڵ بە رێژەیەکی کەم هەبوونە .

بەڵام دوای دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق و سووریا و وولاتانی دیکەی عەرەبی بەتایبەتی وولاتی سعوودیە ، کە بە لێشاو روویان لەو پارێزگایانە کردووە ، هەروا پارێزگاکانی کووت و عیمارە و بەتایبەتی دیالە وەك داگیرکەرێك ، نەك وەك میوان و زەوت نەکردن و داگیرنەکردنی خاکی گەلانی وولاتی نێوان دوو زێ بەتایبەتی خاکی کوردستان .

سوود لە کتێبی دکتۆر جەمال رەشید – کەرکوك لە سەردەمە کۆنەکان – چاپخانەی ئاراس / ٢٠٠٢ وەرگیراوە .

١٤٢٠/٣/٨ بنەماڵەی عوسمانیەکان دەگەرێنەوە سەر تیرەیەکی تورکان لە سەرەتای سەدەی سیانزەهەمی زاینی ، کە لە نێوان دوورگەی بیابانی نێووان مەنگۆلیاو چینی مللی دەژیان ، ئەویش کە خەریك بوون بە کاری پیشەی بە بەخێووکردنی مەرو مالات و چنین ، لە دوای ئەوە دەست بەسەراگرتنی جەنگیزخان بە سەر هەرێمەکانی وولاتی نێوان دوو زێێ – میزۆبۆتا میا – و ناوچەکانی رۆژهەلاتی ئاسیای بچووك.

کە ئەویش بووە هۆی ئەوەی ، کە سلێمانی باوکی عوسمان بەرەو ناوچەکانی باکووری کوردستان هەنگاوبنێ تا گەیشتنە هەرێمی ئەنازۆڵو بە جێگیربوونیان ، بە تایبەتی لە شاری ئەفلات لە باکووری کوردستان لە رۆژهەلاتی ئێستای تورکیا .

١٤٢١

١٤٢١/١/٦ مردنی قەرە یوسف بووە هۆی دوودڵی و سەرنواندن وهەروا نەتەوەکەی تووشی دڵناخۆشی بوون و بووە بلاوە پێکردنی دەستەکانی سەبا . لەو کاتەشدا شارخ بەرەو تەبرێز بەرێکەووت بۆ دەست بەسەراگرتن بەبێ هیچ بەرگریەك لە شاری تەبرێز .... بەلام ئەسبان بەرەو شاری بەغدا هەنگاوینا و هەروا جیهانشا .... ئەبوو سەعید بەرەو شارۆچکەی جەسان ... جەسان شارۆچکەیەکە لە تەك بەدران – واتە ناوچەی بەدەرو جەسانی کوردسان لە باشووری کوردستان .

بەڵام ئەمیر ئەسکەندەر کە لەکەسایەتیە ئازاو چاونەترس و دیاریوو لەو کاتە

بەهۆی مردنی باوکی و کەسووکاری لەدەووری کۆبوونەوەو لەشاری کەرکوك چوونە لای شارەخ و بووە شەر لە نێوانیان لە ١٤٣١/٩/٩ کە ئەوکات پێی دەگوترا – بەخشی – لە سەر سنووری ئاشکرد و شەرەکە دوو رۆژ بەردەوام بوو لە نێوانیان و چەندین کەس لە هەردوولایەنیان کووژراو رۆژی سێیەم ئەمیر ئەسکەندەر لەو شەرەدا بەزی وبەرەو لای زێی فوورات رۆیشت و لەوێ بەرەو شاری ماردین لە باکووری کوردستان هەنگاوینا .

ئەویش بە هۆی ئەوەی نەوەك عوسمان بەگ هێرشی بکاتە سەرو کۆکچە موسای لەگەڵدابوو– دکر –... ئەمەش لەشەرەفنامەدا ئەمەی دیاریکردووە ، کە کوردەکانی خۆراسان بوون لەو کاتەش شا تەهماسب ئیمارەتەکەیدا دەست کەسایەتیەك کە ناوی شەمسەدین بوو ... ل/٤٢٤ .

لەدوای ماوەیەکی زۆر هەردوو لایەنی چەکدار لەنزیك شاری ماردین بەیەك گەیشتن و هێزی چەکداری ئەمیر ئەسکەندەر زۆر بوو ... بووە هۆی ئەوەی کە لە هێزەکانی عوسمان بەگ لادەن و بگەرێنەوە ناوچەی ئەمیر ئەسکەندەر ، بەڵام لە ئاکامدا تووشی شەڕ هاتن و شەڕەکەش ماوەی ٢٥ رۆژی خایاندو ئەمیر ئەسکەندەر سەرکەووتنی بەسەر عوسمان بەگ بەدەست هێنا ... دوای ئەوە شارەخ گەراوە خۆراسان و ئەمیر ئەسکەندەریش گەراوە تەبرێز و لەسەر کورسی دەسەلات دانیشت .

دوای ئەوەش ئازربایجانیان خستە ژێر دەسەلاتی خۆیان .... دوای ئەوە شەڕ لە نێون هێزەکانی شارەخ و هێزەکانی ئەمیر ئەسکەندەر بەرپابوو هەتا کاری لە دراوسێکانی کرد ... بەڵام جیهانشا وئاسیان لە بەغدا مانەوە ... واتە بەپێی نوسراوەکانی شەرەفنامە کورد دەسەڵاتداریەتی فروانی هەبووەو زاڵ بوونی بە هۆی بەهێزبوو ... بەڵام شەڕی نێوان سەرکردە کوردەکان بە ئامانجی نەگەیاندوون لەکوردستان .

١٤٢٨

١٤٢٨/١٠/١١ بەردەوام بوونی شەڕ لە نێوان شارەخ و ئەمیر ئەسکەندەر . ئەمانە سەرکردە کوردەکان بوون بە پێی شەرەفنامە... بەڵام جیهانشا لایەنگیری براکەی ئەمیر ئەسکەندەر بوو ، کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕی نێوانیان لە دەووروبەری شاری سەلماس لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، کە ئەمیر ئەسکەندەر لەو پەری بەهێزی و ئازایەتی دابوو لەو شەڕەدا .

بەڵام بەهۆی هەڵەکانی سەرنەکەووت و بەرەو هەرێمەکانی رۆم رۆیشت ... کە لەو کاتیش قەرە عوسمان لایەنگیری شارەخ بوو ... کە شاری بەغداو دەووروبەری لەو شەڕەدا بە دووربوون . ئەم شەڕەش کە لەنێوان سەرکردەکان بوون لەپێناو دەسەڵات وپارەو سامان ... ئەمە لەلایەك و لەلایەکی دیکەش شەڕ بەردەوام بوو لەنێوان بارانیەکان وبایندەریەکان ...

سەرچاوە :- مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن -پارێزەر عەباس عەزاوی بەرگی /٣ .

١٤٢٩

١٤٢٩/٤/٢٠ سولتانی عوسمانی سولتان - محەمەد فاتحی - دووەم لە دایك بووەوحەوتەمین سولتانی عوسمانی بووە لەو بنەماڵەیەدا .

١٤٣٢

١٤٣٢/٥/٣٠ ئاگر لە گیان بەردانی زاناو روونابیری فەرەنسی خاتوو – ژاندارکی ژن – لە فەرنسا ، بەهۆی بەهێزی بیروو باوەری ئاینی لەلایەن دەسەلاتدارانی فەرەنسا ، کە بە زیندوویی ئەو کارە نامرۆییەیان بەرامبەر بەو ئافرەتە ئەنجامدا .
جێگەی باسکردنە کە رژێمی ئەو کاتی فەرەنسا لە لایەن دەرەبەگ و سەرمایەدارەکان بە رێووە دەچوو لە وولاتەکەدا .

١٤٣٦

١٤٣٦/٧/١٦ لە هەولێکی بێ وێنەدا کە لە لایەن زانای ئەلمانی – گۆتەنبێرگ – بۆ یەکەم جار دۆزینەوەی چاپخانە هاتە کایەوە ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە بەسەدان رۆژنامەو گۆڤار و کتێب دەردەچوون و بلاودەکرانەوە ، کە سەدەی نۆزدەم شاری – ڤینسیا – ببووە ناوەندی بازرگانی و رۆژنامەیەك لەو بازارەدا دەردەچوو بەناوی – گەزەتە – کە ببووە هۆی بلاوکردنەوەی زانیاری و هەوالی رووداوەکانی ئەو شارە .
لە سەدەکانی ناوەند لە ئەوروپا – پامفلیت ، Pamphlet – پەیدابوو گەلێك لە پیاوە ناودارەکانی ئەو کات و ئەو سەردەمە بیروراو هەستی خۆیان لەو رێگەیەوە بەخەلك دەگەیاندو وردە وردە بەرەو بە هێزبوون هەنگاوینا لە جیهان .

سەرچاوە :– تێگەیشتنی راستی – کەمال مزهەر –شوێنی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا – ١٩٧٨ .

١٤٤١

١٤٤١/٢/٤ هەولدان لە پێناو لێك نزیك بوونەوەی کەنیسەی سریانی وکوورسی رەسوولی – پاپا – ، کە سەرەتاکەی دەگەرێتەوە بۆ سالی ١٢٣٧ بە رێگەی نامە گۆرینەوە لە نێوان پاپا گریگۆریۆسی نۆیەم و پەتریریکی سریانی ئەگناتیووسی داود بەرەو راگەیاندنی بەتریریکی سریانی بە یەکگرتنی تاکە کەسی بەکوورسی رەسوولی، دوای ئەوە کۆری هەرێمی کەنیسەکانی رۆژهەلات کۆبوونەوەیەکیان گرێدا لەدورگەی قووبرس.

ئـەویش لەسـەر داوای پاپـا بنـدکتی دوانزهـەم بـوو... ، کـە لـەو کـۆڕەدا ئەسقفی سریانیەکان یەکیەتی تەوواوی لەگەڵ کەنیسەی کاسۆلیك راگەیانـد ،... بەڵام سـریانەکانی قووبرس هەنـدێکیان ڕێگـەی لاتینـی لـە خواپەرسـتی گرتە بەرو هەندێکیان چوونە ناو کەنیسەی سریانی مارۆنیەکان.

لە دوای ئەوە هەوڵی دیکە زۆر درا ، لە سەر ئاستی کۆڕی مەسکوونی ، کە کـۆڕێکی فلـوورنتینی بـوو لـە ڕۆژانـی پاپـا یـاخوود جانیووسـی چـوارەم وبەتریرك ، لەئاکام پاپا بڕیاری تایبەتمەندی بەسریانیەکان راگەیەندرا.

شـایانی باسـە کـە ئـەرمینیا یەکـەم هـەرێم بووە بەهـەڵگرتنی بڕوای ئاینی مەسیحی لە سـاڵی ۳۰۱ وگریگـۆری منـەوری دووەم ناسـراو بەنـاوی قـەدیس گریگۆریـۆس منـەوەر ، کە یەکـەم کـەس بووە پاڵپشتی کەنیسەی ئەرمـەنی کردیـە و . هـەر بـە نـاوی خۆشـیەوە بـووە ، کـە کەنیـسەی ئەمـەرن سـەر بەخۆبووەو ریوورەسمێکی تایبەتی هەبووە لەداب و نەریتدا .

١٤٤٢

١٤٤٢/٢/٤ پاپا ئۆژیپیووسـی چوارەم لـە مـەراسمێکی شـکۆداری ئـاییـنی دڵخۆشـکەر ، یـەکگرتنی قبتیـە مەسـحیەکانی میـسری بـە کەنیـسەی ڕۆمـا راگەیانـد لـە کەنیسەی خاتوو مریەمەی عەزا لە شاری بلفۆرنسای ئیتالیادا .

١٤٤٢/٨/٢١ بەر پابوونی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمـانی بەسـەرکردایەتی سوڵتان مووراد ی دووەمـی دکتـاتۆرو هێزەکـانی سـووپای شانـشینی ڕۆمـا ، لـەپێناو داگیرکردنـی قووسـتەنتینیە، بـەڵام هەوڵـەکانی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی هەرەسـی پێهێنـرا بەرامبـەر بـە هێزەکـانی سـووپای شانـشینی ڕۆما.

١٤٤٤

١٤٤٤/٧/١٣ لە ئاکامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمـانی و هێزەکـانی سـووپای سرب و مەژەر ، بە داگیرکردنی چەندین ناوچە لـە لایـەن هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی و بـە بـەردەوام بـوونی شـەڕو کێـشە لـە ئەنجامـدا سـەرکەووتنی سـەرکردەی مـەژەری لـە وولاتـی سربیا بەسـەر هێزەکـانی سـوڵتان مـووراد ی

عوسمانی لە شاری نیس ڕاگەیاندرا .
لـە دوای سـێ ڕووداو ڕێکـەوتنی ئاشـتبوونەوەیان لـە نێـوان مـۆر کـرا بـە بەجێهێـشتنی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـەو ناوچـانەی کـە داگـیری کردبـوو ، بەگەڕاندنـەوەی بـۆ ژێـر دەسـەڵاتی سربەکان بـۆ ماوەی ١٠ سـاڵ بەدەست درێژی نەکردنە سەر ناوچەدا .

١٤٤٤/١١/١٠ بـەرپابوونی شـەڕ لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی و هێزەکـانی سـووپای شانـشینی سـرب – لادسـلاس – لـە دوای مـۆرکردنی ڕێکەوتننامەی ئاشتی لە نێوانیان بەهێرش نەکردنە سەر سربەکان .
بەڵام لەناوچەکەدا لە دوای شەڕێکی تووندو دژووار بە کووشتنی کردینال – سیزارینی – کە بووە هۆکاری هەڵگیرسانی ئەو شەڕە بە سەرکەووتنی عوسمانیە ئیسلامەکان لە ناوچەکەدا.

١٤٤٥

١٤٤٥/٨/٧ بلاووکردنەوەی پاکانە بەناو بانگەکەی پاپا – ئۆژینۆس – ی چوارەم ، لە بارەی ناوونانی نەسرانی ، بەڵکوو نەسرانی نیەو کلدانیە.
شـایانی باسـە کـە کێـشەی مەزهـەبی و نەتـەوەیی لـە نێـووان مەزهـەبی کاسۆلیك و ئۆرزکسیەو نەتـەوەو ئاین ، پێك هاتـەی ئاینی مەسیح لـە سـەدا نەتەوە پێك هاتووە . لەوانە کورد لە کوردستان ، بەڵام چەندین بیری جیاواز هەیە لە نێووان مەسیحیەکان بەگشتی و مەزهەبەکان بەتایبەتی ، لە نێووان کلدان و نەسرانی و ئەرمەنی و ئاشووررو سریانی ، کە هەر یەك لەوانە خۆی بەراستر دەزانێ لە وویدیکە ، کە ئەو کێشەیە بەردەوامـە لـە بیرووبۆچوونە جیاجیاکانی ناو پێکهاتەکاکانی ئاینی مەسیحیەکاندا .

١٤٤٥/٩/٧ لە دوای یەکگرتنەوەی هەردوو کەنیسەی یۆنان و کەنیسەی ڕۆژئاوا ، کە لە بەلگەنامەی فەرمی کەنیسەی ڕۆمانی تۆمار کراوە بە پاکانەی بلاووکراوە . لـە لایـەن پاپـا – ئۆژینـۆس – ی چـوارەم ، کـە ئـەویش لـە دوای بریـاری – تیمتاوس – ی مەترانی نەسرانیەکان و ئیمان هێنان بە مەزهەبی کاسۆلیك لە هەرێمی قووبرس لە پێش – دوومنیکی ئەندراوس – ی مەترانی قوولسالب – ڕۆدس – ی دووەم لـە شـاری لاتـران ، کـە پاپـا ڕایگەیانـد ، کـە لێـرە

بەدوواوە سریانیەکان لە نەستوورە ناویان بە کلدان دەگووترێ لەو رۆژەوە مێژووی دەربەدەر بووەکان بەکلدانی قووبرسی دادەنرێت.

١٤٥٠

١٤٥٠/٦/١٨ هێزێکی گەوورە لە جووتیارو کرێکارانی شارو شارۆچکەکانی بەریتانیا بەرەو شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا بەرێکەوتن و کە لە شاری – پلاك هیس – چەکدار کران بەسەرکردایەتی سەرکردەکەیان – جاك کید – ئەویش بە هۆی باری گرانی وەرگرتنی باج و چەندین زولم و زۆرداری دییکەی رژێمی شانشینی بەریتانیا .

ئەویش لە پێناو هەلووەشاندنەوەی دەستووری کرێکاری و دامەزراندنی حکوومەتێکی نوێدا ، کە لەو کاتە حکوومەتی بەریتانیا– جاك کیدی – بە کۆمۆنیست تاوانبار کرابوو، دوای ئەوە سەرکردەکانی سووپای بەریتانیاو هەندێ لە پیاوانی لەگەڵ سەرکردەی سووپای شۆرشگێرانی جووتیارو کرێکار چاویان بەیەك کەووت لە شاری – سفنووکس– ، کە بووە هۆی سەرسوورمانی هەموو خەلك بەسەرکەووتنی شۆرشگێران کە لەو کاتەی بەرەو لەندەن هەنگاویاننا.

لەوکاتەدا ئەنجوومەنی شانشینی بەریتانیا لە چەند رێنماییەکیدا داوای ئارامکردنەوەی باروودۆخەکەی کرد ، بە دەستگیرکردنی– لۆری سای و ملیچ کرومر – کە دوکار بەدەستی نا لە باری نارێك بوون ، لە کارەکانیان بەرامبەر بەگەلانی بەریتانیا ، دوای ئەوە کەووتنە ژێر دەستی سەرکردە

شۆرشگێرەکان ، کە لە ٧/٤ی هەمان ساڵ لە سێدارەیان دان و سەرەکانیان بـەدوو سـنگی کووتراوەکـانی دیـواری باڵەخانـەی شانـشینی بـەریتانیا هەڵوواسران.

١٤٥١

١٤٥١/٢/٧ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان موورادی چوارەم کۆچی دوایی کردو کوڕەکەی سوڵتان ئەبوو فەتحی دووەم جێگەی گرتەوە ، لەدوای مردنی تەرمی سوڵتان موورادی چوارەم گواسترایەوە بۆ شاری بۆرسەی خاکی باکووری کوردستان .

شایانی باسە کە به پێی نووسراوی نووسەرو رۆژنامەنووس و مێژووناس و جووگرافیناس و کۆمەلناس و دەیا بیروو بۆچوونی تووێژێنەرەکان ، بگره لـه دوای رووداوەکەی لافاوەکەی کەشتیەکەی حەزرەتی نووح .

من گەیشتوومەتە ئەو برووایەی کـە بنەماڵـەو سـەرکردەکانی دامەزرێنـەری ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی کـورد بوونـە ، هـەروەك سـەلاحەدینی ئـەیووبی و دامەزرینـەری دەوڵـەتی میـسر محەمـەد عـەلی پاشـا و رووناكبیری نـاوداری جیهانی کەواکبی و بنەماڵەی سەرۆکی پاکستان زولفەقار عەلی بۆتۆو مستەفا حـەقادی دەرهێنـەری فلیمـی سینەما لـە سـەر سـەلاحەدینی ئـەیووبی ، کـە دانیـشتووی شاری حەلـەبی ئێستای سووریا و بەدەیا بنەماڵەو کەسایەتی دیکەدا .

بەڵام به داخەوە دەڵێم بە هۆی کێشەو ململانـێ و شەڕی ناووخۆی کورد لـه کوردسـتان . هـەر وەك بەلگـەی زینـدووی لـە باشووری کوردسـتانی لکێنـراو بەئێراق ، شەڕی نێووان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکیتی نیشتمانی کوردستان ، کە سەرەتای دەگەرێتەوە بۆ ساڵەکانی دوای ١٩٦٥ و کە تاکوو ئێـستاش نـە لـە شـەرو نـە لـە ئاشـتی دایـە بـە بـەردەوامی لەکێشەو گرفت و ململانێدان.

ئەمـە لـە لایـەك و لەلایـەکی دیکـەش ، بەر لـە مێـژووی زایینـی بـە ٨٣٠ سـاڵ زیـاتر کورد خـاوەنی ٢٧ وویلایـەتی دەسـەڵاتدار بووەو تـاکوو دابەشـکردنی کوردسـتان بـەپێی نەخـشەی دارێـژراو لـە پـەیمانی سـایکس بیکـۆی

١٩١٦/٥/١٦ ، جێبەجێکردنی بەپێی نەخشەی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤، ئیماراتە کوردیەکان لە کوردستان بەردەوام بوونە لە شەڕو کێشەو ململانێی ناووخۆیی ، کە بووەتە هۆکاری کاردانەوە لەسەر دەروونی گەلی کوردو کەسایەتی و بنەماڵە جیاجیاکان و دوورکەووتنەوەیان لەسەر گۆڕەپانی نەتەوەیی لەسەر خاکی کوردستان .

ئەویش بە نەگەیشتنی کورد بە ئاواتەکانی تاکوو ئەمڕۆ... ئەم هۆکارانە بوونە لە کاردانەوەی بنەڕەتی و سەرەکی لە دژایەتی کردنی گەل و نیشتمانەکەیان و خزمەت کردنی گەلانی دیکەو گەیاندنیان بە ئاوات و ئامانجەکانیان ، بەتایبەتی لە رووی نەتەوەیی و نیشتمانی جگە لەبووارەکانی دیکەدا .

١٤٥١/٢/١٨ سوڵتانی عوسمانی حەوتەم ناسراو بە سوڵتان محەمەد ئەلفاتح دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست ، کە تەمەنی ٢٢ساڵ بوو، هەوڵی چاکسازی دا لە هەموو بوارە جیاجیاکانی دەسەڵاتەکەیەدا ، کە چەندین زمانی دەزانی لەگەڵ مێژوونासی بەرفراوان و رۆڵی سەرەکی بینی لە بەهێز کردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هەموو لایەنەکاندا .

١٤٥٢

١٤٥٢/٤/١٥ لە دایک بوونی هونەرمەندو نیگارکێشی سەدەکانی ناوەراست- خاتوو کاترینا - لە نزیك گووندی - فنتشی- بەدووری ٦٠ میل لە شاری فلۆرنستی رووسیای قەیسەری... شایانی باسە کاترینا دایکی کچە جووتیارێکی رۆشنبیر بووەو باوکی - پیرو دانتونیا-پارێزەرێکی دەوولەمەند بووە لە ووڵاتەکەدا .

١٤٥٣

١٤٥٣/٤/٦ هێزەکـانی سـووپای ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی بەسـەرکردایەتی محەمـەد ئەلفاتح گەیشتە دەوروووبەری شاری قووستەنتینیە ، کە سووپاکەی زیاتر لـە ٢٥٠ دووسـەدو هـەزار چـەکدار دەبـوو، لـە ووتەیەکیـدا ، داوای سـەرکەووتنی لـە سـەربازو سـەرکردەکان کـرد بـە سـەر هێـزی سـووپای بێزەنتیەکان بە هەموو جۆرە چەکێکی ئەو کات ، لە خۆ ئامادە کردنێکی بێ وویێنە لە هەموو بووارەکانی جەنگ کردندا .

١٤٥٣/٤/٢٢ لـە دوای گـەمارۆدانی دەوروووبـەری شـاری قووسـتەنتینیە لـە هێرشـێکی بەرفراوان و شەڕیکی دژووراردا بەسەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی محەمەد ئـەلفاتح و هێزەکـانی سـووپای بێزەنتـی بەسـەرکردایەتی جۆسـتنیان ، لـە ئـەنجام هێزەکـانی سـووپای بێزەنتـی سـەرکەووتنی بەدەسـت هێنـا لەگێراندنەوەو داگیر کردنی بەندەرەکەدا .

١٤٥٣/٥/٢٩ کەووتنی شاری قووستەنتینیەی پایتەختی بێزەنتیەکان لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی کە بووە هۆی کەووتنی ناوچەو هەرێمەکانی بەلکان .

١٤٥٣/٥/٢٩ هێزەکانی سووپای عوسمانی ، کە پێك هاتبوو لە ١٥٠سەدو پەنجا هەزار سەرباز ، سەر لە بەیانی هێرشیان کردە سەر شاری قووستەنتینیەو داگیریان کرد بەشێوەیەکی زۆر درندانە جگە لە پەلاماردانی دانیشتووانی شارەکەدا .

بەڵکوو پەلاماردانی کەنیسەکان بە بەتالان بردنی هەرچی لە ناو کەنیسەکاندا هەبوو ، لە کەلووپەل و نووسراوو کتێب و پاشماوەی شووێنەوارو کەلتووری ، بە تایبەتی ئەوەی پەیووەندی هەبوو بە ئاینی مەسیح و ووێرانکردنی شارەکە . کە ماوەی ١٠٠٠ ساڵ لە ژێر دەسەڵاتی رۆمانی و بیزەنتیەکان بوو .

١٤٥٣/٦/٢٩ بــەهۆی شــۆفێنیەتی دەســەڵاتی عوسمــانی بــە وویرانکردنــی شــاری قووســتەنتینیە ، خــەڵکی شــارەکە پەیکــەری مریەمــەی عــەزرایان بــەرز کــردەووەو لــە ناکــاو پەیکەرەکــە کەووتــە خووارەوتێکــشکا ، لــە دوای سـەرنەکەووتنی گفتووگـۆی نێـووان سـوڵتانی عوسمـانی محەمـەد ئـەلفاتح و نووێنـەری دانیشتووانی شارەکەدا .

هــەروا لــە هــەمان کــات هێزەکــانی ســووپای عوسمــانی بەســەرکردایەتی محەمــەد ئـەلفاتح لـەماوەی چـەند مـانگ تـووانی شـارەکە داگـیر بکـات ، سـەرەرای بـەرگری کـردن لەشـارەکە لەلایـەن هێزەکـانی سـووپای بێزەنتـی، لەهـەمان کـات زانایـانی ئـاینی ئیـسلامی ئایـەتی ئـەنفالیان بـۆ سـەربازەکانی عوسمانی دەخووێندەوە وداوای سەرکەووتنیان بۆ دەکردن .

١٤٦٢

١٤٦٢/٩/١٦ لـە دایـك بـوونی فەیلەسـوف ئیتـاڵی – پیترومبۆناتـسی – لـە شـاری منتوفـای ئیتالیــا ...خوویێنــدنی لــە زانکــۆی یادوفــا تــەواوکردووەو مۆڵــەتی وانــە گووتنـەوەی بەدەسـت هێنـاوە لـە بـواری پزیـشکی لەسـاڵی ١٤٨٧ .... دوای ئەوە بە مامۆستای یاریدەدەر دامـەزراو لـەبواری فەلسەفە لـەزانکۆی یادوفا .

دوای ئەوە بۆتە مامۆستا لەبواری فەلسەفە .
لەدوای سالّی ١٥١٠ کتابێکی داناوە بەناونیشانی دەروون بۆ ئەرستۆ ....
دوای ئـەوە لـە ١٥١١/١٠/٢٤ بـە مامۆسـتای فەلـسەفە لـەزانکۆی پۆلونیـا دامەزراوە . دوای ئەوە لە سالّی ١٥١٦ کتابێکی بەناونیشانی – خلود النفس – دانـا کـە بـووە هـۆی جێگـەی نـارەزایی دەربـرین بەتایبـەتی لـەبواری ئایینەیـەوە ... دوای ئـەوە لەشاری بوندقیـە ئـەم کتێبـە سـووتێندرا و پاپـا داوای کـرد بچێتە رۆمـا . دوای هـەولّێکی زۆر ، پاپـا لێـی خـۆش بـوو لەگـەلّ ئەوەشـدا بریـاری زینـدانی کردنـی لـە ١٥١٨/٦/١٥ ی بـۆ دەرچـوو ، بـەلاّم دەستگیر نەکرا .
دوای ئەو گرفتانە کە هاتە پێش ، کتابێکی دیکەی بەناونیشانی – بەرگری – بلاّوکـردەوە بەهەرەشـەکردنی بـۆ سـەر بەرپرسـانی فاتیکـان ... ئـەم فەیلەسوفە لەکارە هەمەلایەنەکانی فەلسەفەو ئاینی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٥٢٥/٥/١٨ لە پۆلۆنیا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :– مەسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی– بەشی/٢ .

١٤٦٣

٢٤ /١٤٦٣/٢/ لە دایك بوونی فەیلەسوف ئیتالی – پیکۆ دلامرندولا – لەخێزانێکی ناودار لەشارۆچکەی مۆدیتا لەباکووری ئیتالیا . شایانی باسە لەدایك بوونی ئەم فەیلەسوفە جێگـەی سەرسوورمان بوو لـە جوانی و زیرەکـی و توونـدوتۆلّی لەهـەموو لایەنـەکان . کـە مرۆڤێکـی بـیّ وێنـە بوو لـەناوپیاوەکانی سـەردەمی راست بوونەوە لەئیتالیا لەسەدەی پانزەهـەم . میراتگری راستەوخۆی دانتی و ئیلیــزێری و بردکــە بــووە ... هــەولّی داوە لــەپێناو گوونجانــدنی شارستانیەتی کۆنی یۆنانیەکان و رۆمانیەکان و مەسیحیەکان لە جیهاندا .
ئەویش بەداواکاریـەکانی ئیمـان و پێداویستیەکانی هۆشمەندیەتی ... ئەم فەیلەسوفە هەستی ئایینی بەهێزبووە ، ئەویش لـەو نامیلکـەی کـە بـۆ یەکـەم جـار بـلاّوی کـردەوە بەناونیـشانی – ئاکامـەکانی فەلـسەفە –. لەلایـەکی دیکەش بە مرۆڤێکی بیّ ئایین دەژمێردرا لەلایەن پیاوانی ئایینی مەسیحی بە تایبەتی پاپا ... ئەم مرۆڤە بەردەوام بوو لـە کارە بە نرخـەکانی تـاکوو لـە

١٤٩٤/١١/١٧ کۆچی دوایی دەکات لە تەمەنی ٣١ساڵیدا .

سەرچاوە:- مەسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی -بەشی /٢ .

٥ / ٩ / ١٤٦٣ دەرکـەووتنی میرنـشینە کوردیـەکان لـە دوای داگیرکـردن و بـە زۆر کردنـ ئیـسلام لەسـەردەمی فتووحـاتی ئیـسلامی ... کـە سـەرەتایەکی دەسـەڵاتـ کوردی بووە بەشێووەیەکی ناوچەیی و هـەرێمی لـە سـەرخاکی کوردسـتان ناوچەکانی دیکە ، کە توانراوە دەسەڵاتی میرایەتی تیابگێرن .

لەوانـەش میرنـشینی - پـازۆکی - وەکـوو سـەرجەم میرنـشینە کوردیـەکانـ دیکـە دەرکـەووتووەو لـە بەشـی بـاکووری کوردسـتان بـوون ... قەلـەمیرەو پازۆکیـەکان دەکەووتـە باکووری دەریاچەی شاری وان و لـە کۆتاییـەکانی کیفـی - و - ئـەرگێش - و عـادل جـەوازو ئەلـشکردرۆ شـێووە... گـەوور مێژوونووسـی نـاوداری کـورد - شـەرەفخانی بەدلیـسی - پێـی وابـووە کـ بنـچەو بنەماڵـەی میرانـی پـازۆکی سـەر بـەهۆزی - سـووێرین - لـە هـەرێم دیاربەکردا لە باکووری کوردستان .

یاخوود بۆ بنەماڵەی کوردەکانی رۆژهـەڵاتی - ئێـران - دەگەرێنەوە . هـەرو مێژوونووسی کـورد - محەمـەد ئـەمین زەکـی - یـش رەچـەڵەکی پازۆکیـەکانـ بـۆ کوردەکـانی دانیـشتووی رۆژهـەڵات لەکوردسـتان دەگەرێنێتـەوە ... بـەڵا مێژوونووسی مەملوکی - ئیبنتگری بردی - باسی کردووە کە پازۆکیەکا لەسـەر سـنووری رۆم لـە رۆژئـاوای شـاری دیاربـەکر نیشتەجێ بوونـە ، کـ قەڵای - کەرکـەریش - سـەر بـەو میرنـشینە بـووە . کـە خێڵـی گـەوورە بوونـە توانیویانـــە بـــەجۆرێکی بـــاش ئیـــدارەی خۆیـــان بگێـــرن و بـــچنە نێـــو پەیوەندیەکان لەگەڵ میرنـشینە کوردیـەکان و هێزەکـانی دیکـە لەناوچـەکەدا بەتایبەتیش پەیوەندیان لەگەڵ ئۆزن حەسەن بەهێزبووە .

ئاماژە بەوەش کراوە کە لەو دەووروبەرەدا دەستیان بەسەر قەڵای کەرکەرد گرتووەو پاش ساڵێك ، واتـە لـە سـاڵی ١٤٦٤ داویانـە بـە ئۆزان حەسـەن ... پازۆکیـەکانی رۆژئاوای شـاری دیاربـەکر چالاکیان زۆربووە ...بەڵام لـەروو جووگرافیەوە مەڵبەندی سەرەکیان لەباکووری دەریاچەی وان بـووە سـەرەرا ئەوەی کە لەو ناوچەیەدا جمووجۆڵیان بەرچاو نەبووە ...میرە پازۆکیەکان بـ دوولق دابەش بوونە ئەویش :-

یەکەم :- بەخالید بەگلو ناوزرند بووەو دەکا . بەڵام باس لەلقی دووەمی میری پازۆکیەکان ناکات .... لەگەڵ ئەوەشدا میر حوسێن عەلی ، کە یەکەم میری پازۆکیەکان بووەو سەر بەخالید بووەو بە - گلوەکانە - ناوبانگی دەرکردووە ... وا دیارە ئەم کەسایەتیە بەو دوولقە ناوزەند ، یاخوود دابەشکراوە .

وا دەرکەووتووە کە لەسەردەمی ئۆزۆن حەسەندا هەوڵیان داوە ئیدارەیەکی سەربەخۆیان هەبێ بەهۆی گوونجاو و لە باری ئەوکات ، بۆ ئەوەی سەرکردەو میرە کوردەکان سەربەخۆیی لەنێووە قەڵەمرەوەکانیاندا دەست بخەن لە هەرێم و ناوچەکەدا .

نەخشەی ناوچەکانی میرنیشینە کوردەکان لە شەرەفنامەدا

کورێك لەکورەکانی حوسێن ، پاش مردنی باوکی دەسەڵاتی میرنشینەکە دەگرێتە دەست وەکوو شەرەف نامە ئاماژەی پێکردووە . لە ساڵی ١٤٩٨

رووی ل ەمیرنشینی بەدلیس کردووەو لەگەڵ خالیدی کوریدا هاوکاری میر
شەرەف کردووە ، لە ململانێیەکانی لەگەڵ میر ئیبراهیم دا .
دوای ئـەوە لەگـەڵ سـەفەویەکانی فارسـدا مـیر خالیـد بـەگ روو لـە شـ
ئیسماعیلی سەفەوی کردووە ئەویش واتا شا لە لەشکرەکەیدا بەشدار
شەڕی پێکردووە .
میر خالید دەستێکی باڵاو زیرەکانەی هەبووو لەبەر ئەوە ناویاننا – جۆلا
خالید – هەروەك شەرەفنامە – ئاماژەی پێکردووەو دەڵێ :–
شا ئیسماعیل دەستی لە زێر بۆ دروست کردووە ، وەك سیاسەتێك بۆ ئەوە
میرەکانی کورد بەگژی یەکدا بدات و جێ پێگەی خۆی لەسەر میرەکانی کور
بەهێزبکات . ناوچەی – س – خنووس و مەلازگردو ئۆحکات مۆشی – سا
بە بەدلیسی بە میرات دایتە خالید بەگ و براکانی بەم هەڵوویستانەش دو
هاوپەیمانی پێشووی لە یەککردووەو گیروگرفتی خستۆتە نێوانیان و م
شەرەف ناوچەکانی سەر بە بەدلیسی لە پازۆکیەکان سەندۆتەوە . دوا
ئەوە میر خالید هەوڵی داوە هەڵەکانی نێوان سەفەویەکان و عوسمانیەکا
بقۆزێتەوە لە ناوچەکەدا .
ئەویش بەلێدانی دراو بەناوی خۆی و سەربەخۆیی خۆی راگەیاند . کە ئ
کارەش بەقۆناخێکی درەوشاوەی میرنشینەکە ناوزەند کرا . لەبەر ئەوە
لەزۆر بواردا بەئاراستەی سەربەخۆ بوون هەنگاوی گرتووە لە بەرێوەبردن
کاروباری میرایەتی خالید بەگ .
دوای ئەوە رووی لە سوڵتان سەلیمی عوسمانی کردو لایەنگیری خۆ
نیشاندا بۆ سولتانی عوسمانی .
بەلاّم نەیتوانی هاوسەنگی لە نێوان دەسەلاّتەکانی سەفەوی و فارسی
عوسمانی رابگرن ، و لەئاکامدا لەشەڕی جالیدیران ، خالید بەگ لەلایە
سولتانی عوسمانی سولتان سەلیم دەکووژی و دوو کوری لەدوای بەج
دەمێنێ بەناوی ئیدریس و وەلید ... بەم جۆرە مێژووی بوونی میرنشین
پازۆك کۆتایی پێ دێت لەسەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :– شەرەفنامە ... کوردوکوردستان

١٤٦٩

٣ / ٥ / ١٤٦٩ لە دایك بوونی نووسەرو تووێژەرو کەسایەتی ناوداری جیهان و خاوەن کتێبی – ئەمیر – . نیکۆلۆمبیکا میللی ... لە شاری فلۆرانس لە بنەماڵیەکی مامناوەندید .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە باوکی نیکۆلۆمیکیافیلی – برنارد – لەبنەمالەیەکی بەناوبانگ بوون و برنارد گرنگی بەبواری خوێندن و پێشکەووتنی منداڵەکانی دەدا ... کە پارەیەکی زۆری بۆ کرینی کتێبی لاتینی خەرج دەکرد .... بۆیە بنەماڵەکەی بەرەو هەژاری هەنگاوی دەناو لەتەمەنی ٢٩ ساڵیدا بە سەرۆکی دیوانی دووەم و ئەندامی شوورای دەکەسی دەسەڵاتدار لە فلۆرانس هەڵبژێردرا .

هەروا نکۆلۆ میکیافیللی لەساڵی ١٥١٢ کاری نووسینی ووتارەکانی دەست پێکردوو لە ساڵی ١٥١٣ لە ماوەی ٤ مانگدا کتێبە بەناوبانگەکەی بە ناوی – میر – نووسی . دوو بەرهەمی گەوورەش ئەو ، واتە هونەری شار ١٥٢٠ و مێژووی فلورانس ١٥٢٥ یەك بەدوای یەك بەچاپگەیەندران و بڵاوبوونەوەو کاری ووتارەکانیشی کۆتایی هات .

میکیافیللی بەردەوام تیئۆریەکانی خۆی وەك چارەسەرو بەردە بازێك بەرەو پراکتیکی سیاسی دەبینی ... ئەم نووسەرو کەسایەتیە بەناوبانگەو هەست و نەست و هەڵووێستێکی توونـدرەو لەبوارەکانی رامیاری و کۆمەڵایەتی و دەسەڵات لەنووسینەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٥٢٧/٧/٢٢ کۆچی دوای دەکات .

هەروا میکیافیللی لەکتێبی خۆیدا بەردەوام گلیەیی و گازاندە دەکات کە لەکاتی دوورخستنەوەیدا ناچار بوو تەنها کاتی خۆی لەگەڵ ژنان و مریشکو

و جووجەڵە بەسەر ببات ... لەو کاتەشدا دونیای سیاسەت پێویستی زۆری بەو هەبوو لە تێئوریەکانیدا و ، لە هەمان کات ئاواتی میکیافللی دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێزو سەقامگیر بوو لەئیتالیا .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٤٧٢

١٤٧٢/٢/١٦ زانای گەردوونناسی پۆلۆنی- نیکۆلای کۆپەرنیکۆس- لە شاری تۆرونی پۆلۆنیای بروسیا لە دایك بووە .

١٤٧٣

١٤٧٣/٢/١٩ لە دایك بوونی زانای گەردوونناس و زانای هۆڵەندی و لە هەمان کات دامەزرێنەری زانستی گەردوونناسی نوێ - کوبرنیکۆس - لە شاری تۆرون لە بومرانیا ... لەدوای تەواوکردنی قۆناخی خوێندن چووە زانکۆی کراکۆڤ ... لە ساڵی ١٤٩٤ چووە زانکۆی پۆلۆنیا لە ئیتالیا ئەویش بەخوێندنی یاسای کەسی ... لەگەڵ ئەوەشدا لە خوێندنی گەردوونناسی بەردەوام بوو.

بۆ یەکەم جار نیشانی - رصد - فەلەکی لە ١٤٩٧/٣/٩ ئەنجامدا ... دوای ئەوە لە ١٥٠٠/١١/٦ لە رۆما نیشانی مانگیرانی ئەنجامدا ... دوای هەوڵ و ماندووبوونێکی زۆر لە ساڵی ١٥٠٣ بروانامەی دکتۆرای بەدەست هێناو لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٥٤٣/٥/٢٤ لەشاری فرونیورك لە بڕووسیا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٤٧٥

١٤٧٥/٣/٦ لە دایك بوونی وێنەكێشی توانا داری ناوداری جیهانی – مایكل ئەنجیلۆ– لە شاری – كیریس–ی لە ئیتالیا .

شایانی باسە ئەم هونەر مەندە بەهرەمەندە كە ناوی مایكل ئەنجیلۆ یە بە ناوی یەكێك لە فریشتەكانی خواوەند كراوە .

١٤٧٨

١٤٧٨/ ٢ / ٧ لە دایك بوونی رووناكبیرو رامیاری و فەیلەسوف ناوداری ئینگلیزی – تۆماس مۆریس – لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا لەبنەماڵەیەكی دیار ...كە باوكی قازی بووە لە دادگای باڵای بەریتانیا .... مۆریس چووەتە زانكۆی ئۆكسفۆرد ، كە لەو كاتە تەمەنی چواردە ساڵان بووە .... هەردوو زمانی لاتینی و یۆنانی بەباشی فێربووە .

هەروا یاسای تەواوكردووەو بۆتە پارێزەر ... لە ساڵی ١٥٠٤ هەڵبژێردراوە و بۆتە ئەندامی پەرلەمانی بەریتانیا ... داوای شانشینی هندری حەوتەمی رەتكردەوە لەسەر پارە لەو كات ... لەو كاتەش هندری هەشتەم بووە شانشین لەسەر بەریتانیا كە دۆستی مۆریس بوو ... كە ئەو مۆریسی كرد بە راوێژكارو ، دوای ئەوە بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیاو دوایی بووە و وەزیری دارایی ... بەڵام دوای سێ ساڵ كێشە لە نێوان هندری هەشتەم و مۆریس پەیدابوو ، لەئاكامی ئەو كێشەیە لە ١٥٣٥/٧/٦ بریاری لەسێدارەدانی بۆ دەركردو لە سێدارەدرا لە شارەكەدا .

سەرچاوە :– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٤٧٨/١١/١ دەرچوونی بریارێك لـه لایـەن پاپا – سكستۆس– ی چوارەم ، ئەویش بـ
دامەزراندنی شەش قەس ، لەوانەی كه هەڵگری مۆڵـەت و بروانامـەی بەرزی
خوویندنی ئاینیان هەیە.
ئـەویش لـەپێناو پێـك هێنـانی دەسـتەیەكی دادگـایی و پشكنین لـه پێنـا
لێكۆلینـەوە لەسـەر كارە نـا لـەبارو نەگوونجاوەكان لەگـەڵ ئاینی مەسیحی و
یەكخستنی بیرووبۆچوونی جیاوازو دانـی دەسـەڵاتی تـەواو بـه دەسـەڵاتی
شانشینی ئیسپانیا .

١٤٧٩

١٤٧٩/١/٢٨ ئـۆزۆن حەسـەن... واتـه حەسـەنه درێـژ ، كـوڕی عـەلی بـەگی كـوڕی قـەرە
ئەیلول عوسمانی میری هۆزی– ئاقۆینلو– بووە ، كه مەرە سپیانی تەتەرو له
سەردارانی له شكری تـەیمووری لـەنگ بوو . كه دەووڵـەتی مەرەسپیانی لـه
سـەر دارو بـەردی دەووڵـەتی مـەرە رەشـیان– قـەرەقۆینلوو– دامەزرانـدنووەو
پایتـەختی لـه دیـار بـەكرەوە بردۆتـەوە شـاری تـەرێزو لـەوێ مـردووە ، كـه
دروشمی ئالاكەیان له سەر شێووەی مەرێكی سپی بووە .
ئەم هۆزە به بەردەوامی بەربەرەكانی كوردو فارسیان كردووە له پێناو به
هێزكردنی دەسەڵاتیان لەسەر خاكی گەلانی دیكەدا ، چونكه تەتەرەكان لـه
ئاسـیای بـچووك ، واتـه لـه دوورگـەی بیابـانی نێـوان مـەنگۆلیاو چین بـەرەو
كوردستان و ناوچەكانی دیكه هەنگاویان ناوە ، كه هـەر ئـەوەش بووە هۆی
دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی دەوڵەتی عوسمانیەكان .
ئیمپراتۆریـەتی عوسـمانی هـەر وەك لـه چـەندین جێگـەی دیكـه لـەناوەرۆكی
مێژوونامەكه دیاركراوە ، كه دەووڵەتی عوسمانی لـه تورك پێك نـەهاتبوو ،
بـەڵكوو لـه گـەلانی كیـشووەری ئاسـیاو هەندێكیدیكـەیان لـه كیـشووەری
ئـەوروپا ، لـه گـەلانی دەربـەدەر كـراو پێـك هـاتبوو ، ئـەویش لـه ئـەنجامی
شەڕی نێوان ئیمپراتۆیەتەكانی بەر لـه دەوڵـەتی عوسمانی . بەپـەرت و بلاوە
پێكردنیـان و هـەژار كردنیـان و بـه ناچـار كردنیـان بـه پـەنا بردنـه بـەر هـەر
دەسـەلات و بنەماڵەیـەك لـه پێنـاو یارمـەتی دانیـان بـه دابین كردنـی بژێووی
ژیانیـان ، ئـەویش بـووە هۆكـاری بنـەڕەتی لــه دامەزرانـدنی دەووڵــەتی

عوسمانی و نەتەوەی تورك لە ئاسیادا .

١٤٧٩/١/٢٨ مۆرکردنی ڕێکەووتننامـەی درێژخایـەن لـە نێـوان دەسـەڵاتی عوسمـانی و وڵاتی بووندقیە ، بە بەجێهێشتنی شاری ئەشتوودرەی ئەلبانی بەرامبەر بە هەنـدێ دەسـکەووت ، نیـازی عوسمانیـەکان کـە هـەنگاو نـان بـوو بـەرەو ئەوروپا ، کە ئەو کاتە کۆماری بووندەقیە گرنگترین و بەهێزترین کۆمار بوو لە کێشووەری ئەورووپادا .

١٤٨١

١٤٨١/٥/٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان محەمەد ئەلفاتحی دووەم کۆچی دووایی کرد ، لـە تەمـەنی ٥٣ سـاڵیدا ، کـە مـاوەی دەسـەڵاتەکەی ٣١ سـاڵ بوولـە سـەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٤٨١/٥/٣ ڕامیاریـەتی ئـاینی و نەتـەوەیی شـا ئیسماعیل لـە وولاتـی فـارس لـە ناوچـە داگـیر کراوەکـانی کوردسـتان و عەرەبـستان دا ، لـە پێنـاو نانـەوەی تـۆوی دووبـەرەکی بـوو لـە نێـوان مەزهەبەکانی شیعەو سوونـنە ، لـە نێـوان مـەلاو گـەووره پیـاوانی ئـاینی کوردو عـەرەب ، لـە نێـوان فـارس و کـورد ، لـە ئاکـام ناچـار کـران کـە نامـەی داواکـاری پـشتگیری بۆسـوڵتانی عوسمـانی ڕەوانـە بکەن.

١٤٨١/٦/٣ لـە دوای کۆچـی دووایـی سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان محەمـەد ئـەلفاتح لەناوچەو هەرێمـە جیاجیاکـان دەسـت کـرا بـە ئاهـەنگ گێـران و سـەماکردن ، بەبۆنەی مردنی ئە سولتانە ، ئەویش بەهۆی دڕندەیی دەسـەڵاتەکەی بوو لـە ئـازاردان و ئەشـکەنجەدانی گـەلانی ژێـر دەسـەڵاتەکەیدا ، بـە تایبـەتی گـەلی کورد لە کوردستان .

١٤٨١/٧/٢٠ لـــه ســـەردەمی دەســەڵاتی سـوڵتانی عوسمانی ، سـولتان بایەزیـــدی دووەم ، ســـــەرکردەی ئیمارەتی مۆسـکۆی رووسیای قەیسەری –ئیڤـانی سـێیەم – تـــــــــووانی ئیمارەتەکەی لە ژێر دەســەڵاتی رژێمــی ئیسلامی عوسمانی رزگار بکات دوای ئەوە دەستی کرد بە فراوانکردنی سنووری ئیماراتەکەی بەرەو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی رژێمی عوسمانی، دوای ئەوە بەرەو باکـــووری کـــوردستان.

هــەروا بــەرەو ئــەنازۆڵو ئــەوروپای رۆژهــەڵات ، کــە لــەوکات دەســەڵاتی عوسمانی سەرقاڵی رێکخستنی کاروباری ناوخۆو شەرەکان بوو لە پێناو فراوانکردنــی ســنووری دەســەڵاتو بــە هێزکردنــی دەســەڵات لــە هــەموو بووارەکاندا بەتایبەتی لە بوواری ئاینی مەزهەب سوونئە بەرامبەر مەزهەبی شیعەی فارس لە کێشووەرەکەدا .

١٤٨٣

١٤٨٣/١١/١٠پێکهاتەی بنەماڵەی لۆسەری لە بارووددۆخێکی نەوەو کەشو هەوایەکی وا دورست بوون ، کە لە شارێکی بچووك بوون ، دانیشتووانی لە ٣٠٠٠ سیی هەزار هاووڵاتی زیاتر نەدە بوو، کە لەو رۆژە – مارتن هانز – چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

هەروا بە هۆی توونڕەوی هەلسو کەووتو رەفتارەکانی . باوکی گەیشتە ئەو بڕووایەی کە بە کارهێنانی داری جادووکەری باشترین رێگەیە بۆ چارەسەرکردنی هەر کێشەیەك کە سەر هەڵدەدات ، لە لایەن دروستکەری

کێشە هەمەلایەنەکان .

١٤٨٣/١١/١٠ ڕووناکبیرو چاکسازی ناوداری مەسیحی و دامەزرێنەری ڕێبازی پرۆتستانتی – مارتن لۆسەر – لە شاری ، ئیسلین ، ی لە باکووری ئەلمانیا لەچاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە شارەکەدا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە مارتن لە قوتابخانەی – مەگدبۆرگ – و – بزناخ – دەستی بەخوێندن کردووەو لەساڵی ١٥٠١ چووەتە زانکۆی – نیرفۆرت – و بروانامەی زانکۆی لەساڵی ١٥٠٥ بەدەست هێناوە – بەهۆی هەڵوویستی توندوتیژی دایك وباوکی لەساڵی ١٥٠٥ ڕووی کردۆتە – ئۆگستین – لە نێرفۆرت و لەساڵی ١٥٠٧ بۆتە قەشەی مەسیحیەکان . مارتن بەهۆی زیرەکی و لێهاتوویی توانیوویەتی لەساڵی ١٥٠٨ ، وانەی فەلسەفە لەزانکۆی – فیتنبۆرك – لەسەر ئاستێکی بەرز بلێتەوەو کتێبەکەی ئەرەستۆی بەجوانی شێکردۆتەوە .

هەروا لۆسەر لەساڵی ١٥٠٧ چۆتە شاری – ڕۆما – ی پایتەختی ئیتالیا و لەنزیکەوە ئاگاداری باری گشتی مەسیحیەکان و کاروکردەوەی پاپای ڤاتیکان بووە ... کە لەو دەمەدا پاپا پێویستی بە پارەو سامان هەبوو بۆ خەرجی خۆیی و خزمەت کردنی کتێب و کەرادلەکان .

ئەویش لە پێناو بەدەست هێنانی ئەو ماڵ و پارەیەش پەنای بردۆتە بەر – چێکی لێخۆشبوون – داوای دەکرد کە هەرچی بکرێ خودا لەگوناهەکانی خۆیی و خزمەکانی خۆش دەبێ ... لەو کاتەشدا قەشەیەکی دۆمەنیکی بەناوی – بۆمەنناتتس – لە ساڵی ١٥١٦دا سەرپەرشتی فرۆشتنی ئەو چێکانەی لێخۆشبوونی دەکرد ... مارتن ئەو کارەی کە بەچاوی خۆی بینی زۆر پێی پەست بوو ، چونکە کاری وا لەمەسیحیەکاندا ڕووی نەداوە . کاتێك کە گەڕایەوە ئەلمانیا دوای لێکدانەوەیەکی قووڵ و هەڵسەنگاندنی ووردی پرەنسیپەکانی ئایینی مەسیحی کرد .

مارتن هەڵسا بەیاننامەیەکی ڕاگەیاندو ٢٥ کێشەی گرتە خۆ لەدژی – چێکی لێخۆشبوون – و لە ١٥١٧/١٠/٣١ لەسەر دەرگای کنێسای فتنبورگ لە فرانکۆرت هەڵیواسی ، کە تتس بەم کارەی زانی ڕووی کردە فرانکۆرت و لەوێ بەیاننامەکەی مارتن لۆسەری بڵاوکردەوە ... دوای ئەوە قوتابیانی

شارەکە بەیاننامەکەی تتسلیان سووتاند.
دوای ئەوە مارتن بەیاننامەکەی بۆ خاوەنی سامان و خانەدانەکانی ئەلمانیا دەرکردو داوای لێکردن کە پشتگیری لەو بزووتنەوەیە چاکسازییە ئاینیە بکەن ... دوای ئەو رووداوانە ل ەساڵی ١٥١٨ پاپا – لیوی دەیەم – مارتنی بانگ کردە رۆما بۆ لێپرسینەوە لەسەر ئەو کردەوانەو رەخنەکانی ... لەو کاتەشدا زانکۆی فرانکۆرت و نووێنەری سەکسۆنیا لەسەر مارتن لۆسەر بەجواب هاتن و مارتنیش بەردەوام بوو لەسەر پەلاماردانی دەسەڵاتی پاپا ... بەو هۆکارە پاپا – لیوی دەیەم – مەرسوومێکی لە دژی لۆسەر، کە لە ٤١ کێشە پێك هاتبوو راگەیاند .
دوای گەیشتنی مەرسوومەکە بەدەست لۆسەر سووتێندرا . دوای ئەوە لۆسەر کنێسەیەکی نوێی بەناوی کنێسای پرۆتستانتی دامەزراندو گرنگترین پرنسیپەکانی ئەو چاکسازیە لەچوار خاڵ پێك هاتبوو کە ئەویش:–

١– هەڵووەشاندنەوەی چێکی لێخۆشبوون .
٢– قەشەکان چیتر رەبەن نەکەن .
٣– هەڵووەشاندنەوەی قووداسی لێخۆشبوون لەگوناهی مردوان .
٤– هەڵووەشاندنەوەی ئەو رێورەسمە ئاینیەی کە قەشە نان و شەراب دەگۆرێ و بەجەستەی مەسیح خووێنەکەی .

هەوڵەکانی لۆسەر بەرەو گەشەدان بەرز دەبووەوە و لەسەر کارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ساڵی ١٥٤٦/٢/١٨ کۆچی دوایی کرد لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە :– رۆژنامەی – الصباح – پاشکۆی هەفتانە ژمارە /٢٤٧

١٤٩٢

٢ / ١ / ١٤٩٢ لەم رۆژەدا هێزەکانی سووپای – قشتالە – توانی بچێتە ناوشاری گرناتەی ئەسپانی و ئالأی – قەدیس یاقب لە تەك خاچی جەنگ – لە سەر باڵەخانەی سوور – قصر الحمراو – بەرزبکاتەوە ، کە ئەم رۆژە کرا بە رۆژی جەژنی سەرکەووتن لە هەموو وولاتانی هەڵگری ئایینی مەسیحی ... هەروا فەرمانی پاپا لە هەموو کەنیسەکانی جیهان لێدرا بەم بۆنە مەزنە کە تێیدا

سەرکەووتنیان بەدەست هێنا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە تارقی کوری زەید لە ساڵی ٧١١ ی زایینی بەهێزێکی گەوورەی هەڵگری بڕوای ئایینی ئیسلام ، توانی ئەسپانیا داگیربکات ... ئەبوو عەبدوڵڵا کە دوا شای گەرناتە بوو ... کە ماوەی هەشت سەد ساڵ لەژێر دەسەڵاتی ئیسلام بوو .

دوای گەراندنەوەی شاری گەرناتە و بەوەدەرنانی دەسەڵاتی ئیسلام لە ئەسپانیا . ئەبوو عەبدوڵڵا و بنەماڵەو بنەماڵەی دارو دەستەکەی و بەرپرسانی هەمووی بە چەند کەشتیەك رەوانەی ئەفریکیا کران و کۆتایی بەدەسەڵاتی ئیسلام لەو وولاتەدا هات ، هەروا لەچەندین وولاتی دیکەشی کە لەو کاتە دەسەڵاتی ئیسلام بەرەو کزی و لاوازی هەنگاوی دەنا .

ئەویش لەبەر دوو هۆکا ری سەرەکی ئەویش :-

یەکەم :- بە ئیسلامکردنی بەزۆرو ماوەنەدان بە بیرزورای جیاوازو دژایەتی کردنی هەڵگرانی ئایینی مەسیحی و ناوزەندکردنیان بە کافر تاکوو ئێستاش لە وولاتەکەدا .

دووەم :- بەعەرەب کردنی بەزۆر چ لە رووی نەتەوەیی و چ لە رووی خاك کە دوو هۆکار بوونە تاکوو ئێستاش لەلایەن ئیسلام پەیرەو دەکرێت بە تایبەت عەرەب کە ئایینی ئیسلام بەهی عەرەب دەزانن .

هەر لەوکاتەشدا ئەبوو عەبدوڵڵا کلیلی باڵەخانەی سووریان دا دەست شا - فرودینالد و شاژن ئەیزابلا ... کە وێنەکێشی ناوداری جیهان وێنەی ئەو رێ و رەسمەی لە تابلۆیەکی گەوورە وێنە کێشابوو ، کە بۆتە کەلتوورێکی وولاتی ئەسپانی ... کە شاری گەرناتەو باڵەخانەی سوور بە شێووازێکی

ئیسلامی بەنەخش و نیگار رازاندرابووەوە .
ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هێزەکانی قەشتالە توانی دەست بەسە
تەواوی وویلایەتی ئەندەلووس دابگرێت لە ساڵی ١٢٦٢ و بووە هۆی ئەوە؛
کە ئەندەلووس هەموو بنکەکان لە دەست بدات .
سەرچاوە :- گۆڤاری هلال . مانگی ٢٠٠٨/٥/ - ل/١٦٦ .

١٤٩٢/٣/٣٠ بە هۆی زۆری رووداوەکان ، لە ئەسپانیا شانشین - فردیناندۆ ئیزابیلا -
مەرسوومێکی راگەیاند ، بە دوورخستنەوەی جوولەکەکان لە هەمو
تەمەنێك بێ جیاوازی بە بەجێ هێشتن و دەرچوونیان لە خاکی ئەسپانیاو
ماوە نەدانیان بە گەرانەوەیان و لە گەڵ ئەوەشدا ئەوەی سەرپێچی ئەو
مەرسوومەی بکردایە لە سێدارە بدرێت ، ئەم مەرسوومەش تاکوو ٧/٣١، ی
هەمان ساڵ دەبێ ئەم مەرسوومە جێ بەجێ بکرێت ، واتە ماوەی چوار
مانگ مۆڵەتیان بۆ جوولەکەکان دیاری کرد لە وولاتەکەدا .

١٤٩٢/١٠/١٢ لە دوای هەوڵ و ماندو بوونێکی
بەردەوام ئەویش بە دۆزینەوەی
کیشووەری ئەمریکا لەلایەن
گەرۆکی ناوداری ئەمەریکا و
جیهان - کریستۆفەر کۆلۆمبس -
لە دوای هەوڵو تەقەلاو
ماندوبوونێکی زۆر بۆ ئەو
کێشووەرە و بوونی لە جیهاندا .

١٤٩٤

١٤٩٤/٦/٧ پاپا ئەلکسەندەری شەشەم بڵاو کراوەیەکی راگەیاند ، کە حکوومەتی
ئەسپانیا خاوەنداریەتی ئەو زەویانە دەکات ، کە خاوەنەکانیان روو لە
ئاینی مەسیح ناکەن .
لە رۆژ ئاواداو ئەو زەویانەی لە رۆژهەلات بۆ پورتووگالیەکان بوو، کە
هێلێکی خەیالی بوو لە نێوان ئیمپراتۆریەتی ئەسپانیاو پورتوگالو بەو لێك
جیا کەرەوەییە ، کە لە باکوور بۆ باشوور بە درێژایی ٢٧٠ میل لە رۆژئاوای

ئـەزووری دوورگـەی – راس الأخـضـر – بـوو، بـەڵام پورتووگالیـەکان ئـەو ڕاگەیاندنەیان ڕەتکردەوەو بووە هۆی بەرەو بەر پابوونی شەڕی نێوانیان، بەڵام ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی – تۆردیسیلاس – کۆتـایی هـات بـە دیاریکردنی هێڵی سنووری هاوسەنگی نێوانیان لە ناوچە و هەرێمەکەدا .

١٤٩٥

١٤٩٥/٤/٢٧ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان خانی یەکەمی قانونی لـە دایك بـووە ، کـە دەیـەم سـوڵتانی عوسمـانی بـووەو دەسـەڵاتی بەشـێوەیەکی یاسـایی بـەڕێووە دەبـرد ، لـە دوای مردنـی سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان سـەلیم ئیـسماعیل پاشـا دەسـەڵاتی گرتـە دەسـت لـە سـەر تـەواوی ئیمپراتۆریـەتی عوسمانیدا .

١٤٩٧

١٤٩٧/٦/١ لە گەشتەکەیدا گەڕۆکی ناوداری جیهانی – کۆلۆمبس– لەگـەرانێکی گران و بەردەوام گەیشتە کیشووەری ئەمەریکای باشوورو ، کە لـەو کاتـەش – جـۆن کابۆت– گـەیشتە دوورگەی کیب بریتۆن لە کەنداوی سانت لۆراس لـە ڕۆژی ٦/٢٤ی هـەمان ساڵدا ، کـە یەکـەم ئـەوروپی بـوو بگاتـە ئـەو کیشووەرە لـە نیووەی گۆی ڕۆژئاوای زەویدا .

لە دوای سەردەمی هەوڵەکانی گـەڕۆك لایف ئەریکسۆن لـە ساڵی ١٠٠٠دا. کـە ئـەم گەریدانـە ڕۆڵـی باڵایـان هـەبوو لـە هـەموو بووارەکـان بـە تایبـەتی لـە بوواریجووگرافیدا لە جیهان .

نەخشەی دۆزینەوەی كێشووەرەكان

١٥٠٠

٢٦/٦/١٥٠٠ تەریقـەتی سـەفەوی فـارس لـە ئێـران ، كـە ببـووە بزووتنەوەیـەكی ئـاینم رامیـاری و بـەهێز بـوون ، هەرچـەندە كـووژرانی یـەك لـە دوای یـەكم سەركردەكانی نەك بە هەڵووەشاندنەوەی ، بەڵكوو ببووە هۆی خۆشكردنم زەمینـەی بە هێـزی دەسـەڵات و دەسـەڵاتی رامیـاری بگرنـە بـەر لـە جبهانم ئیسلامیدا .

لە كاتێكدا كە ئەمیرەكانی ئاقۆینلوو بەر ببوونە گیانی یەكترو لەو كات ئیـسماعیل تەمـەنی لـە سـیانزە سـاڵان بـوو. بـەپێی رێـوو شـووێنەكانم خەلیفەی تەریقەتی كەووت بەخۆ ئاشكرا كردن بەرەو ئەردەبیل كەووتە رێ بـە درێـژایی رێگـا لایـەنگیرانی باوبـاپیرانی ئەهاتنـە رێـزی لەشـكرەكەی ژمارەیان بەرەو زیاد بوون دەچوون .

شایانی باسە كە مەزهەبەكانی هەمەلایـەنی ناو ئاینی ئیسلام هۆكاری لێ ترازانی تەواو بوو لە نێوان بیروو بۆ چوونە جیاكانی كۆمـەڵگای ئیسلام لەگـەڵ رێنماییـە بنەڕەتیـەكانی ئـاینی ئیـسلام بـەپێی دەسـتووری نـەگۆڕ

ئاینی ئیسلام کە قورئانی پیرۆزە .
بە تایبەتی لـە نێوان ئـەو دوو مەزهەبـە دژ بە یکتریەکـەی شیعەو سووننە ، جگـە لـەوەش تەریقـەتـەکانی قادریـەو نەقشەبەندی و چـەند بیروو بۆچوونی دیکەی جیاواز لە ناو ئاینی ئیسلام و کاردانـەوەی لـە سـەر باری نەتـەوەیی و رامیـاری و نیـشتمانی و کۆمەڵایـەتی و رۆشـنبیری و میـژوو زمـان و کـەلتوورو داب و نەریتدا لە ناو کۆمەڵگاکانی دیکەدا لە جیهانی ئیسلامیدا...؟.

١٥٠٢

١٥٠٢/٢/١٢ راگەیانـدنی مەرسـوومی شانـشینی لەلایـەن شانـشینی ئەسـپانیا بـە هـۆی بـەرپابوونی راپـەرین و خۆپیـشاندان لـە شـارو ویلایەتـەکان بـە ئاگـادار کردنەوەی هەڵگری بڕووای ئاینی ئیسلام چ بە چوونە ناو ئاینی مەسیحی و چ بە بەجێ هێشتنی ئەسپانیا.
بەو هۆیەوە ئیسلامەکان نارەزایی خۆیان بەرامبەر بەو مەرسوومە دەربڕی .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە عەرەبە دانیشتووانەکانی ئیسلامی لە ئیسپانیا ، هەندێکیان بە هۆی هێرشـەکانی فتووحـاتی ئیسلامی و هەنـدێکیان بـەهۆی کارو بازرگانی روویان لەو وولاتە کردبوو .
بەڵام بە هۆی هەڵوویستی شۆفێنیانەی عەرەبـە توونـدڕەوەکان لـە رامیـاریی و هەلوویستی بە داگیرکردن و بە عەرەبکردنی گەلانی رەسەنی ئیسپانیا ، کە ئەمەش بووە هۆکاری دەرکردنی ئەو مەرسوومەلەو وولاتەدا .
چونکە عەرەبە دانیشتووانەکانی وولاتی ئیسپانیا نـەك هـەر بۆ کـاری دابین کردنـی بژێووی ژیان نیشتەجـێی بـوون . بـەڵکوو هـەوڵ دورسـتکردنی دوو دڵ و نانەوەی دووبەرەکی بوون لە نێوان پێك هاتەی ئاینی لەم وولاتـەدا ، بە تایبەتی لە نێوان ئیسلام و مەسـیحی...کە ئەمـەش بـووە هـۆی کاردانـەوەی لە سەر پەیووەندی کۆمەڵایەتی بکات لە هەموو بوارەکان لەوڵاتەدا .

١٥٠٤

١٥٠٤/٢/٢٩ لە دوای بلاووکردنەوەی رۆژنامەی رۆژەکان بە روونکردنەوەی باری رۆژانەی ئەستێرەکانی سووراوە– سیار – لە ماوەی ٣٢ ساڵی دادێ ، کە لەو کتابە

نووسـراوه ، کـه کۆلـۆمبس وای پێـشبین کـردووه . کـه خـسوفی مـانگ وەك سـکی پیـاوێکی برسـی پـر دەکـات، دوای ئـەوە چـەندین روونکردنـەوە لـە بارەی زانستی گەردووننـاسی نوێی تایبەت بە موزەنەبەکان دیاریکرا .

١٥٠٤/١١/١٥ کۆچی دووایی شانشین ئیزابیلای شانشینی ئیسپانیا .. شایانی باسه که ئیـزابیلا لـه ١٠/١٢ی هـەمان سـاڵ ئامۆژگاریـەکانی نووسـیەوە ، کـه لـە دوای مردنـی لـە سـەر تەرمەکـەی ئاهـەنگ بگێـرن و ئـەو سـامانەی کـه لـه کۆگاکـان کۆکراوەتەوە بە سەر هەژاران دابەش بکرێت .

بۆ ئاگاداری خووێنەر گۆری شانشین ئیزابیلا لە شاری غەرناتەیە.

١٥٠٩

١٥٠٩/٩/١٣ دەسـتپێکردنی دوا گەشـتەکەی کریـستۆفەر کۆلـۆمیس لـە زەریـای ئەتلەسی .

١٥١٢

١٥١٢/٤/٢٥ لـه دوای بـەجێ هێـشتنی دەسـەڵاتی عوسمـانی لەلایـەن سـوڵتان بایەزیـدی دووەم بـۆ کورەکـەی ، سـوڵتان سـەلیمی دووەم و بـوونی بـە سـوڵتانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، بـه پـشتیووانی هێـزی سـووپا لـه بەهێـز بـوونی جێگـەی لـه سـەر دەسەڵاتی عوسمانی لـه – فتووحاتی عوسمـانی – واتـه بەرەو داگیرکردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافیدا .

سـوڵتان سـەلیم بـۆ هانـدان و بـانگکردنی دەووڵـەتی رۆم و پـەلاماردانی دەوولەتی تازە دامەزراوی مەزهەب شیعەی فارسی لـه ئێران ، لەپێناو لەناو بردنی . کە دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تا ئەو کات و ساتە دا رووی پەل هاوێشتن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی بەرەو ئەورووپا بوو، نەك رۆژهەلاتی ناوەراستدا.

بەڵام کاردانەوەو هۆکاری دورست بوونی دەسەڵاتی مەزهەب شیعەی فارس لـه ئێـران و رۆژهـەلاتی ناوەراستداو هەولـدان لـه پێنـاو فراوانکـردن و بەهێز بـوونی لـه کوردسـتان و قـەفقاس و ئەرمەنـستان و دوایـی بـەرەو عەرەبـستان هـەنگاوینا ، کـه بـووە هـۆی مەترسـی راسـتەقینە لـە سـەر دەسـەڵاتی

ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەناوچـەو هەرێمـە جیاجیاکـان بەتایبـەتی لـە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

چونکە لـەو کاتـە دەسـەڵاتی مەزهـەب شـیعەی فارسـی پاڵەپەسـتۆی زۆری خستبووە سەر دانیشتووانی کورد لەسەر خاکی کوردستانی ژێر دەسـەڵاتی فارس ، بـەوەرگێرانی بیرووباوەری مەزهـەب سـوونەی ئیسلام بۆ مەزهـەب شـیعە بـەناوی – جەعفـەری– لـەو کاتـەش دەسـەڵاتی ئیمارەتـەکانی کـورد توانیبوویان جێپێگەی خۆیان پتەو بکەن‌و هەنگاویان بەرەو بەهێز تر دەنا ، کـە ئەمانـە بوونـە هۆکـاری ڕوو وەرگێـران‌و پـەلامارەکانی هێـزی سـووپای عوسمـانی‌و بـەرەو ڕۆژهــەڵاتی ناوەڕاسـت بـە تایبـەتی کـوردو خـاکی کوردستان.

بە بەرپابوونی بە دەیا شـەڕی ئاینی‌و خاك‌و نەتـەوەو دەسـەڵات لـە نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی‌و ئیمپراتۆریـەتی فارسـی سـەفەوی لـە ئێـران و ناوچەکانیدیکەدا .

١٥١٣

١٥١٣/٤/٢ گەریدە بەناوبانگەکانی جیهان ، لە دوای دۆزینـەوەی کێشووەر و هـەرێم و ناوچـەو بـەردەوام بوونیـان لـەم کـارەدا ، کـە دوایـین دۆزینـەوە دۆزینـەوەی کـــەنارەکانی فلۆریدا بوو لە سەر دەستی دۆزێنـەری ئەسپانی – برۆنس لیووث – لە کێشووەرەکەدا .

١٥١٣/١١/٥ بڕیـاردانی مەرسـوومێك لەلایـەن شانـشین – لیـۆ – ی شانـشینی ئیتاڵیـا بـە تێکەڵاوو کردنی هەردوو پەیمانگای زانستی لە یەك پەیمانگادا ، ئەویش بە هـۆی سـەرهەڵدانی تەنگـژەی دارایـی ، کـە زانکـۆی کۆشـکی بـیرۆز– کـە ، فاتیکانە– لە گەڵ زانکۆی مـەدەنی، کە هـەردوو پەیمانگەکە لەو ڕۆژە بووە زانکۆی ڕۆما بە دابین کردنی بالەخانەو پارەو پێداوویستیەکان.

دوای ئـەوە کـە ناوزەنـد بـوو بـە نـاوی – سابیندسا – و ئـەو پەیمانگایـە لـە کاتی پاپا ئەسکەندەر باشترین بووژانەوەی بەخۆوە دیت لەووڵاتی ڕۆما .

١٥١٤

١٥١٤/٢/١٥ ئەستێرە ناس و ماتماتیکناس و کەسایەتی ناوداری ئیتاڵی و جیهانی بەناوبانگ - گالیلۆ – لە شاری بیزای ئیتاڵیا چاوی بەجیهان هەڵهێناوە .
ئەم کەسایەتیە لەکارە هەمەلایەنەکان سەرکەووتوانە بەردەوام بووە تاکوو لە ١٦٤٢/٨/١ کۆچی دوایی دەکات لە وولاّتەکەیدا .

١٥١٤/٣/١٩ بە هۆی باری ناوچەو هەرێمەکان بەسەرهەڵدانی کێشەی مەزهەب ئاینی لە نێوان دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەسەلاّتی شا ئیسماعیلی سەفەوی فارسی ، کە بەو هۆکارە کۆبوونەوەیەکی گەورە پیاوانی دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەنجامدراو سوڵتان سەلیمی دووەم سەرکردەی دەووڵەتی مەزهەب سووننەی ئیسلامی رایگەیاندو ووتی:–
شا ئیسماعیلی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام ، ترسی زۆری خستۆتە سەر دەسەلاّتەکەمان و مەزهەبی سووننە ، کە جێگەی گومان لێکردنە .
لە بەر ئەوی دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەسەلاّتی ئیسلامی سووننە بووە ، بە پێچەوانەی دەسەلاّتی شا ئیسماعیلی سەفەوی فارسی لە ئێران ، کە دەسەلاّتی فارسی مەزهەب شیعە نەك هەر کاردانەوەی لەسەر دەسەلاّتی عوسمانی هەبووە بەڵکوو کاردانەوەی خراپی لە سەر جیهانی ئیسلامی هەبووە . لە هەموو لایەنێکدا .
ئەمەش بە هۆی کردەوە جۆراو جۆرەکانی دەسەلاّتی شا ئیسماعیلی فارسی سەفەوی بەرامبەر بە مەزهەبی سووننە لە ناوچەو هەرێمەکانی ژێر دەسەلاّتی عوسمانی ، کە ئەو هۆکارانە بووە هۆی کاردانەوە لەسەر

هەلوویـستی سـولتان سـەلیمی دووەمو شـەڕی دژ بەدەسـەلاتی فارسـی ڕاگەیاند ، کە لە شاری ئەردنە بەرەو ولاتانی فارس بەرێکەووت .
سەرەرای نامە گۆرینەوەی بەسوودی نێوانیان ، کە شەرەکە بەسەرکردایەتی سـولتان سـەلیمی دووەمـی سـولتانی عوسمـانی بـوو ، تـاکوو داگیر کردنـی شـاری تـەوەرێز ، کـە خـاکی کوردسـتان . لـە بـاکووری رۆژهـەلاتی ببـووە گۆرەپـانی شـەری داگـیر کـردنو هـەلاتن ، لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای شەرکەری عوسمانی و سەفەوی فارسی لە سەرخاکی کوردستان .

٢٤ / ٤ / ١٥١٤سـولتان سـەلیمی یەکـەم فـەرمانی پێشرەویەتی کردنـی سـووپاکەیدا بـەرەو رۆژهـەلات لـە باکووری کوردسـتان ، تـا گەیـشتە شـاری ئـەرزیخان ، کـە لـەو کاتەشـدا هێزەکـانی سـووپای ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی مانـدوو بـوونێکی زۆریـان بەخۆوە بینی لـەو کۆچکردنە بۆئەو ناوچانە بەهۆی کـەمی ئازوقەو خۆراك و پێداویستیەکانی دیکەی جەنگ .
بەتایبـەتیش لــەو کاتــە نەخـشەی پلانــی – خــاکی ســووتاویان – بـەرزکردبووەوە بـە پـەیرەوکردنی . کـە – محەمـەد خـان ئوسـتانەلوو – والـی دیاربەکر لەباکووری کوردستان ، واتە – ئامەد – پاشەکشەی دەکرد ... و – نـوور عـەلی خەلیفـە ڕوومـلوو – یـش والـی ئـەرزیخان پاشەکـشەی کـرد و هەردوو والی بریاریان دا ، کە دژی هێزەکانی سووپای عوسمانی بووەستن و یارمەتی دەری سەفەویە فارسەکان بن.
لەو شەرەش کە لەهەر جێگایەك برۆیشتنایە هەموو شتێکیان دەسووتاند کە بە کەلك دووژمن بهاتایە ... ئەو کارەشیان لە پێناو دابەزاندنی وورەو توانـای سـووپا بـوو لەگـەل ئـەو هەراسـانکردنەی هێـزی سـووپای سـولتان سـەلیم بەردەوام بـوو ... کـە پێشرەویەتی هێزەکـانی سـووپای دەکـرد بـۆ نـاو خـاکی ئێران لە هەرێم وناوچەکاندا .
لەهـەمان کـات شـا ئیـسماعیلی سـەفەوی فـارس پلانـی وابـوو کـە سـووپای عوسمانیەکان بۆ قوولایی ناوچە چیاییەکانی خاکی ئێران وەربگێرێ و لـەوێ پەلاماری هێزەکانی سووپای عوسمانی بدات و لەم شەرە سەرکەووێت . هـەر لەوکات و ساتەکانی هێرشی هەردوو لا سولتان سەلیم – ورووژێنـەری – بـۆ

شـا ئیـسماعیل سـەفەوی دەنـارد ، لـە پێنـاو تـورەكردنی شـا ئیـسماعیل بریـاری رووبەرووبوونــەوە بـدات . دژی هێزەكـانی سـووپای عوسمـانی شەڕەكە بەفەرمی هەڵبگیرسێ.

لەئەنجامـدا شـەڕەكە دەسـتی پێكـرد لـە نێوان هـەردوو لایـەنی دووژمنكار هەڵگری بروای ئیسلامی مەزهەبی شیعە ، كە شا ئیسماعیل سەفەوی فارس و ... مەزهـەب سـووننە كـە سـوڵتان سـەلیم بـوو لەسـەر خـاكی كوردسـتان جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە ناوچـەی چـاڵیدێران ٣٨٤ كیلۆمـەتر لـە شـار تەورێز دوورەو دەكەوێتە باكووری رۆژئاوای – شاری خوویی– كە دەكەوێت نێوان دوو زنجیرە چیاو دەشتەكە بەلای رۆژهەلات و رۆژئاوا درێژ بۆتەوە . ا هەندێك شووێن ئەو دوو زنجیرە چیایە بە جۆرێك لێك دوور دەكەوونەوەو ك دەشـتاییەك دروسـت دەكـەن . كـە چـیاكان بەچـاو نابینرێـت . دەشـت چاڵیدێران وەك دەشتێكی پان و بەرین دەردەكـەوێ ، كە دەكەوێتـە باكوور رۆژهەلاتـی دەریاچەی وان لەباكووری كوردستان .

پاش چەند مانگێك شەڕەكە لە ٨/٢٣ دەستی پێكردوو لە ئاكام كوردستان گـەلی كوردسـتان زیـان بـەخش بـوون بـەهۆی بـوونی خـاكی كوردسـتان بـ گۆڕەپـانی شــەڕی نێـوان ســەفەوی فارســی و ئیمپراتۆریــەتی عوسمـان لەهەرێمەكەدا .

سەرچاوەكان :– كورد لەمێژووی دراوسێكانی – سیاحەتنامەی ئەولیاچەلەبی كوردو كوردستان – محەمەد ئەمین زەكی .

١٥١٤/٨/٢٣ بـەرپابوونی شـەڕی چـالدێران لـە نێـوان هێزەكـانی سـووپای ئیمپراتۆریــــــەتی عوسمـــــــــانی و هێزەكـانی سـووپای فارسـی سـەفەوی لـە ســـــەر خـــــاكی كوردستان ، ئەویش

بە هۆی پشتگیری کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەلایەن هێزە چەکدارەکانی کورد ، کە ئەمەش بووە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەر هێزەکانی سووپای سەفەوی فارسدا.

ئەم کارەش بە کارەسات هەڵگەراوە بۆ کوردو خاکی کوردستان ، ئەویش بە دابەشکردنی کوردستان لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی دژ بە یەکتری ، کە بە یەکەم دابەشکردنی سەرەکی کوردستان دادەنرێت لەمێژووی کوردو کوردستان .

ئەویش بە هاوکاریو یارمەتی سەرەك تیرەو هۆزو ئەمیرەکانی کورد ، بەپشتگیری کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانیو نەقۆستنەوەی ئەو هەلو مەرجە لە بارانەی کە بۆیان هاتبووە پێشەوە لە ئەنجامی شەڕی نێوانیان ..؟!. بەبەدی هێنانی ئاواتو ئامانجەکانی گەلی کوردستان..!!.

١٥١٤/٩/٥ لە گەرمەی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەمو هێزەکانی سووپای فارس ، لە دوای داگیرکردنی شاری تەورێز بە ئاموژگاری سوڵتان سەلیم ، دەستیان گرت بەسەر کۆگاو خەزنەکان .

ئەوەی لە ناو کۆگاکە هەبوو هەمووی رەوانەی شاری ئەستەمبوڵ کردو دوای هەشت رۆژ لە جێ بەجێکردنی مەرامەکانی دەسەڵاتی عوسمانی لە هەرێمەکەدا ، شاری تەورێزی جێهێشت لە دوای ووێرانکردنو تالانکردن .

١٥١٥

١٥١٥/٨/٩ دوای سالێك لە کۆتایی هاتنی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانیو هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی لە سەر خاکی کوردستان ، ئەویش بە دابەشکردنی کوردستان لە نێوان ئەو دوو دەسەڵاتە دژ بە یەکتریە . بە پشتیووانی کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە لایەن سەرەك هۆزو تیرەو میرەکانی کورد لە سەر خاکی کوردستان .

دوای ئەوە کە بووە هۆکاری مۆرکردنی رێکەووتننامەی نێوان میرنشینەکانی کورد لە باکووری کوردستان لە گەڵ دەسەڵاتی عوسمانی ، بە یارمەتی مەلا ئیدریسی بەتلیسی لە پێناو پەلامارنەدانو

هەڵنەگیرساندنی شەڕو بەیارمەتی دانی کورد، بەڵام دوای ١٥ ساڵ دەسەڵاتی عوسمانی لەو ڕێکەوتننامەیە پەشیمان بوونەوە ،. ئەوەش لە پێناو پەلاماردانیان و گەمارۆدانیان . گەرچی لەو ماوەیەش چ دەسەڵاتی فارسی سەفەوی و چ دەسەڵاتی عوسمانی درێخیان نەکرد بەرامبەر بە کورد لە ئازاردان و ئەشکەنجە پێگەیاندن بە کوردو خاکی کوردستان . بە تیبەتی لە باکوورو ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

١٥١٧

١٥١٧/١/٢٤ هێزە چەکدارەکانی کورد بە سەرکردایەتی میر سەید عەلی شارەکانی کەرکوك و موسڵ و دەورووبەری خستەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، بە یارمەتی جەماوەری شارەکان . لە پێناو بەهێزکردنی جێپێگەی خۆی بە خزمەتکردنی دانیشتووانی هەرێمەکە لە هەموو بووارەکان و ئەویش بەپێك هێنانی دەوڵەتی کوردی و سەربەخۆی ڕاگەیاند .

لە هەمان کات دەسەڵاتی فارسی سەفەری پیرۆزبایی لێکردو ، ئەویش بەلێنی بە فارس دا ، کە دەست لە کاروو باری ناوخۆی دەسەڵاتی فارسی وەرنەدات ... بەڵام دوای سێ مانگ ئەو میرە کوردە بەهۆی پێشبرکێیی سوواری ئەسپ گیانی لە دەست دا.

١٥١٧/١/٢٥ سەرەتای سەرهەڵدانی دورست بوونی دەوڵەتی عوسمانی و تێپەربوونی بە قۆناخە یەك لە دوای یەکەکانی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە هەموو ناوچەو هەرێمە جیاجیاکانی ژێر دەسەڵاتی لە جیهان . بە تایبەتی لە ئەورووپاو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست و ئەفەریکیا.

کە بەسەردەمی خەلافەتی عوسمانی دادەنرێت بە مەڵەندی خەلافەت و دادووەری خەلیفەی ئیسلام و خزمەت کردنی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەب ، بە گوواستنەوەی لە دوورگەی بیابانی عەرەبی بۆ ناوچەکانی دیکەی سەر خاکی گەلان بەتایبەتی خاکی کورد لەباشووری کوردستان و ڕۆژئاوای کوردستان .

ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە پارچەیەك بووە لە ئیسلام و بەهێزترین دەوڵەتی ئیسلامی بووە لە جیهان ، کە ئەمەش سەرەتای مێژووی دەسەڵاتی عوسمانی بووەو تاکوو جەنگی یەکەمی جیهان ، کە کورد

خـاوەنی چـەندین ئیمـاراتی هەمـە جـۆرو لایـەن بـووە ، چـونکە دەسـەڵاتی عوسمانی لە ناوچە جیاجیاکان بە تایبەتی لە کوردستان بەناوی دەسەڵاتی تورك نـەبووە، بـەڵکوو دەسـەڵاتێکی ئیسلامی و خۆچەسپاندن بووەو ئـاینی ئیسلامی کردۆتە سەری رەمەکانی لە بە هێزکردنی دەسەڵاتەکەی لـە هـەموو بوارە جیاجیاکاندا .

سەرەرای ئازاردان و ئەشکەنجەدانی کوردو ئەرمەن و مەسیحی بە تایبـەتی ، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا سـەرکردە میرەکـان و سـەرۆك هـۆزو تیرەکـانی کـورد . هـەردەم ئاسـانکاری تـەواویان بـۆ دەسـەڵاتی عوسمـانی و عـەرەب و فـارس کـردووە ، بـە هـۆی کاردانـەوەی ئـاییـنی ئیـسلام لـە سـەردەروونیان و ...بیرنەکردنـەوەیان بـەلێك جیا کردنـەوەی کێشەی نەتـەوەیی و نیـشتمان و دەووڵەتی کوردی لە کوردستان ، لەگەڵ بیروو باوەری ئاین و دەسەڵاتەکانی هەڵگری بیرووباوەری ئاینی و کردنە ئامانجی خۆ بەهێزکردنیان...!.

١٥١٩

١٥١٩/١٠/٢٦ وەرگێرانی بەڵگەنامەی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن دکتۆر- جەلیل تەمیمی- بەناوی - تۆب ماپی سەرای - لە ژێر ژمارە /٤٦٥٦ ، کە لە لایەن گەلانی جەزائر ئاراستەی دەسەڵاتی عوسمانی کرا بوو ، بۆ ئـەوەی جـەزائر بکەوویتـە ژێـر پاراسـتنی دەسـەڵاتی عوسمـانی ، کـە لـە لایـەن کەسـایەتی نـاوداری هـەرێمی جـەزائری - خـەیرەدین- نووسـرابوو بـۆ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم لە شاری ئەستەمبۆڵ .

١٥٢٠

١٥٢٠/٩/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم ، لـە تەمـەنی ٥١ سـاڵیدا کۆچی دووایـی کـردووەو مـاوەی دەسەڵاتەکەی ٩ سـاڵ بـووە ، کـە بـە درنـدە تـرین شـێووە دەسـەڵاتەکەی دەبـرد بـەرێووە . لـە داگیرکـردن و پـەلاماردان و تالانکردن و وێرانکردن ، بەتایبەتی لە سەر خاکی گەلی کوردستان .

١٥٢٠/١١/٢٨ لە گەشتەکەیدا - فردینال میلیگان - گەیشتە زەریای هێمن ، کە ئەمـەش بـووە یەکـەم دۆزێنـەری کێـشوەری ئـەوروپا بـە چـوونە نـاو ئاوی ئـەو دەریایەدا.

السلطان سليمان القانوني ابن سليم الأول
926 – 973 هـ / 1520 – 1566 م

١٥٢٠/١٢/١٢ لە سەردەمی دەسەڵاتی سوڵتان سلێمان قانونی ، توانی بە هێزەکانی سووپای پورتووگالی لە هەرێمەکانی دەریای سوورو ئەو مەڵبەندانەی کە لێی نیشتەجێ ببوون ، ببووە ئارامگەیان و بیپارێزین تاکوو کەنداو ، کە ئێستا عەرەب پێی دەڵێن کەنداوی عەرەب لە ناوچەکەدا .

بەڵام لە راستیدا کەنداوی فارسەو ، جگە لەوەش کە کاتەکانی بەر لە نیشتەجێ بوونی عەرەب لەو ناوچانە ، کورد نیشتەجێی ئەو ناوچانە بوونەو خاوەن ئیماراتی خۆیان بوونەو کاروباری ئیماراتەکەیان بەڕێوە بردووە لە ناوچەکەدا .

شایانی باسە کە شارەکانی ئێستای کووت و سووێرەو عەزیزیەو عیمارەو قەزای مەجەری سەر بە عیمارە ، تا دەگاتە نزیك شاری بەسرا لە سەرەتای سەدەی هەژدەم ئاوەدان کراوەتەوەو عەرەبە رەوەندەکان روویان لە ناوچەیەدا کردووە ، لە پێناو پەیدا کردنی لەوەڕگەو خوواردنگە بۆ مەڕو ماڵات و بەخێوو کردنیان ، نەك نیشتەجێ بوونیان.

بەڵام داب و نەریتی عەرەب تاکوو ئێستاش وایە . گەر خیوەتەکەی لە هەر جێگایەك هەڵدا ، ئەوا بە خاکی ئوومەی عەرەبی دەزانێ لە دوای چەند ساڵێکدا ...!.

١٥٢١

١٥٢١/٨/٢٥ لە دوای شەڕێکی خووێناوی لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای مەژەر لە هەرێمی بەڵکان ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی توانی شاری بەلگراد داگیر بکات و سوڵتانی عوسمانی بە خۆی گەیشتە شاری بەلگرادو نووێژی لەناو کەنیسەیەکی سەرەکی مەسیحیەکان

لە شارەکە کردو دووایی کردیە مزگەووت بۆ خوواپەرستی لەلایەن ئیسلامەکان لە شارو ناوچەکەدا .

١٥٢١/١٢/١ مۆرکردنی پەیمانی بازرگانی لە نێوان دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و کۆماری بووندقیە ، بە پشتگیری و رێنماییەکانی رێکەووتننامەی پێشوو لە نێوانیان و دووپاتکردنەوەی زیاتر لە کۆماری بووندقیە ، کە دەتووانێ هەرسێ ساڵ جارێ قوونسلیەکەی لە ئەستانە بگۆڕێ و لەرێگەی دادگا چارەسەری کێشە هەڵوواسراوەکانی نێوانیان بکەن بە نووێنەری هەر یەك لەو دوو وڵاتە ، بەپێی بەندەکانی رێکەوتنەکەدا .

١٥٢٣

١٢ — الشاه طهماسب .

١٥٢٣/١١/١٠ لە دوای مردنی شا ئیسماعیلی سەفەوی کوڕەکەی — تەهماسب — جێگەی گرتەوە لە هەڵسووراندنی کاروو باری دەووڵەتی فارسی سەفەوی ، کە ئەوکات تەمەنی دە ساڵان بوو بە وەرگرتنی دەسەڵات بەسەر قزلباش و سەرکردە مەزهەب شیعەکان ، کە دوانزە ناوچەی کارگێری لەخۆدەگرت .

دوای ئەوە شا تەهماسب بەرەو رۆژهەڵات هەنگاوینا و سەرکەووتنی بەسەر عەلی خانی ئۆزبەکی بە دەست هێنا... بەڵام دوای ئەوە بەرەو رۆژئاوا گەڕایەووەو شاری بەغدای داگیر کرد ، کە لەو کات — عەلی زیلفەقار — کە سەرکردەی کورد بوو کاروو باری بەغداو دەووروو بەری دەبرد بەرێووە ، کە سەر بە دەسەڵاتی عوسمانی بوو ، لە هەمان کات هێزەکانی سووپای عوسمانی توانیان هێزەکانی شا تەهماسب لە ناوچەکە دەربکەن .

١٥٢٣/١١/١ دەست پێکردنی شەڕی بیست ساڵە لە نێوان دەسەڵاتی شا تەهماسبی فارسی و دەسەڵاتی سوڵتان سلێمان قانونی ، کە خۆی لە زنجیرە شەڕیکی

دژووار دەخوولایەوە... کە شەڕە گرنگەکان لەسەر خاکی کوردستان بوون و بەشێکی زۆری قووربانیەکان لەکوڕە هۆزوتیرە کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی هەردوو دەسەڵاتی شەرکەر بوو لە هەرێمەکەدا .

کە ئەو شەڕانەش لەپێناوی سەرکەووتنی یەك لەو مەزهەب شیعەو سووننە ئیسلامیەدا بوون ، کە گەلی فارسی مەزهەب شیعەو دەووڵەتی عوسمانی مەزهەب سووننە ، بەڵام کارەساتەکەش بۆ کوردو خاکی کوردستان بوو، کە کۆتایی هاتنی شەڕەکان بە مۆرکردنی رێکەووتننامەی ئاشتی ئەماسیە کۆتایی هات لە ١٥٥٥/١١/١٦ ، لە نێوان هەردوو دەسەڵات و وولاتی شەرکەر لەناوچەو هەرێمەکاندا .

١٥٢٣/١١/١٠ دامەزرێنەری دەووڵەتی فارسی شا - ئیسماعیلی - سەفەوی لە رامیاریەتی بەرێووە بردنی کارووباری ئاینی مەزهەب شیعە زۆر بەرچاو تەنگ بوو ، دژی مەزهەب سووننەو . لە هەمان کات لە رامیاریەتی نەتەوەییش ، کە زۆر بەرچاو تەنگ و شۆڤێنی بوو لە مامەلە کردنی لەگەڵ هۆزەکانی ئازەری و قزلباشی و شاملۆو ئیستاچلوو تلەلوو قاچارو ئەفشارو زولقەدردا .

کە ئەمانەش ببوونە هێزی سەرەکی دامەزراندنی دەووڵەتی فارس و لەشکر کێشەکان لە ناوچەکەدا .

شایانی باسە کە رامیاریەتی کوڕی شا ئیسماعیل لەسەر سێ بیروو بۆچوون دامەزرابوو ئەویش :-

١- نەهێشتنی دەسەڵاتی سەردارە خۆجێیەکانی کوردو دانانی سەرانی قزلباش ، لە پێناو خزمەتکردنی دەسەڵاتەکەیان و بنەماڵەو هۆزەکانیا[illegible] لە جێگەی ئەوان ، واتە کورد لە رۆژ هەڵاتی کوردستان.

٢- ناچار کردنی خەلکی ناوچە داگیر کراوەکانی کوردستان بۆ دەست هەڵگرتن لە مەزهەبی سووننەو چوونە سەر مەزهەبی شیعە بەناوی مەزهەبی جەعفەری لە هەرێمەکەدا .

٣- بەکارهێنانی ئەو پەری تووندو تیژی ، لە پێناو چاو ترساندنی خەڵك[illegible] دانیشتووانەکەو سەرکووتکردنی بێ بەزەییانەی هەمە جۆر[illegible] بەرهەلستی و ملنەدان .

شایانی باسە کە شا ئیسماعیل بەر لە مردنی لە لە شکر کێشیەکانید[illegible]

کە بە ناو کوردستان دا دەسوورایەوە لە ئەرزنجان هەنگاوینا بۆ باکووری کورستان .

دوای ئەوە بەرەو هەرێمی شاری دیاربەکرو لەوێ بۆ شاری موسڵ و دوایی بەرەو ناوچەی بەغداو لورستانی کورد ، کە دەستی لە هیچ جۆرە زەبروو زەنگێ نەدەپاراست و بەدەیا کاری ناهەمواری دیکەی لەگەڵ کوردو خاکی کوردستان ئەنجامدا ، لە دوای خۆشی کوڕەکەی شا تەهماسب بەهەمان کارو کردەوە رەفتاری دەکرد بەرامبەر بەو ناوچانەی دەکەووتە بەر دەستی لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان .

١٥٢٤

١٥٢٤/٨/٢٤ کەسایەتی ناودارو شۆرشگێری ئەڵمانی – هانزمیلر– کۆمەڵێك جووتیاری لە دەووری خۆی کۆکردەوە لە شاری – شتیگلن – بە نوێ کردنەوەی داواکانی لە – منستر– بە پێك هێنانی رایەلەیەك بەناوی – الاخوە الانجیلیە– ، بەڵێنی دا بەرزگار کردنی کرێکارە کشتووکالیەکان لە هەموو ئەڵمانیا .

کە تەواوی شارەکانی ئەڵمانیای لە خۆ دەگرت و بەرەو بەهێز بوون هەنگاویان دەنا تا ژمارەیان گەیشتە ٣٠٠٠٠ سی هەزار جووتیاری چەکدار لە باشووری ئەڵمانیاو دانی باج بۆ حکوومەتی ئەڵمانیا رەتکردەوە بۆ کەنیسە و دەرەبەگەکان دوای ئەوە بریاریاندا بە ، یان رزگاری و ئازادی لە سەر ئەڵمانیا یان مردن لە سەر خاکی ئەڵمانیا .

١٥٢٥

١٥٢٥/٣/٢٧ بەرپابوونی راپەرین لە دوانزدە ناوچەی بۆدایۆی وولاتی ئەلمانیا لە یەك کات و ساتدا ، کە کۆمەڵێك لە کرێکارانی کشتووکاڵی و کرێکارانی کارگەکان دەسەڵاتی کارگێریان گرتە دەست لە شارەوانیەکان بە تایبەتی لە شارەکانی – هایلبرۆن ، رۆتنبرگ، فیرتسبۆرگ– و حکوومەتی کۆمۆنەیان راگەیاند لەشاری فرانکفۆرتدا .

ئەویش بە پێك هێنانی دەسەڵاتی ئەنجوومەنی شارەوانی و بەدەرکردنی پیاوانی ئاینی و دەرەبەگ ، لە دەسەڵات بە هۆی تاکرەوی و

چەووساندنەوەو دکتاتۆریەت لە دەسەلاتیان و پاوانکردنی قووتی هەژاران ، لە سامانی زەوی و کاری کشتووکالی و کارگەو مەنجەمەکان .

١٥٢٥/٤/٤ لە دوای راپەرینی کرێکارانی کشتووکالی لەئەلمانیاو بەردەوام بوونی بە گرتنەوەی هەموو شارەکان ، ئەویش بە پێشوازی لێکردنیان . لە لایەن زۆربەی پیاوانی ئاینی و رووناکبیرەکان لەو راپەرینەو لایەنگیری خۆیان بۆ جووتیاران و کرێکارو کرێکاری کشتووکال راگەیاند دژی دەسەلاتی تووندرەوی لە ئەلمانیا.

١٥٢٥/١٠/١٨لە کۆتایی سەدەی پانزەهەم ئەفگانستان کەووتە ژێر دەسەلاتی تەیموورییەکان ، کە بووە دوو دەوولەتی لێك جیاواز ، دوای ئەوە ئیماراتی لێك ترازاو ، کە لەو ساتەش حسێن بیگراتە لخووری لە سەر هەرێمی خراسان دەسەلاتدار بوو.

لە هەمان کات محمد بایز شا زەهیرەدین توانی شاری کابوولْ داگیر بکات و خەزنە بخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی ، بەلام دوایی ئەو ناوچەیەی و شارەکانی کابوولْ و خەزنە گواستراوە بۆ سەرسنووری هندستان و کەووتە ژێر دەسەلاتی لۆریەکان ، کە لەو کاتە لۆریەکان لەناو شانشینەکەیان تووشی کێشەو ململانێ و دووبەرەکی هاتبوون.

١٥٢٥/١٢/٦ چاوپێکەووتن لە نێوان سولْتانی عوسمانی سولْتان سلێمان قانونی و بالْوێزی فەرەنسا ئەنجامدرا ، کە بالْوێزی فەرەنسا نامەی شانشینی فەرەنسای بە سولْتانی عوسمانی داو، دوای ئەوە سولْتانی عوسمانیش پەیمانی پێدا ، کە بەر بەرەکانی وولاتی مەجەر بکات ، لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندی هەردوو دەسەلاتی عوسمانی و فەرەنسا لەسەر هەرێمەکەدا .

١٥٢٦

١٥٢٦/٤/٢٥ سولْتانی عوسمانی سولْتان سلێمان قانونی لە شاری قووستەنتینیەی پایتەختی دەسەلاتی عوسمانی ، بەرەو وولاتی مەژەر بەرێکەوت ، لە پێناو بەربەرەکانی کردنی وولاتی مەجەری بە ١٥٠ سەدو پەنجا هەزار سەربازو ٣٠٠ تۆپ و ٨٠٠ کە شتی و بریاری جەنگی راگەیاند .

السلطان سليمان القانوني ابن سليم الأول
926 – 973 هـ/ 1520 – 1566 م

کـە لـەو کاتـەدا خـۆی سـەرکردایەتی هێزەکانی سووپای دەرکـرد و لەگـەڵ سێ لـە وەزیرەکـانی لـە ڕێگـەی – مارین سربی – نزیـك قـەڵای بـەلگرادو تووشـی شـەڕ هـاتن ، لـە ئـەنجام شـەڕیکی خووێناوی بەرپابوو بە گەیشتنە دۆڵـی – مۆهـاکس – کـە شـاری مۆهـاکس دەکەوێتـە باشـووری هەرێمی ئەو کاتی وولاتی مـەژەر نزیك سنووری یۆگسلافیا.

١٥٢٦/٨/٢٩ هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی بە سـەرکرایەتی سـولتان سلێمان قـانونی ، پەلاماری وولاتی مـەژەرو گـەلانی مـەژەری دا ، لـە ناوچـەی مۆهـاکس و دوای ئەوە لە ٩/١٠ ی هەمان ساڵ شاری بۆدابستیان داگیر کرد ، کە لـەو کاتـەش – کلمنـت – ترسـی گـەیشتێ و داوای کـرد ، کـە ئـەوروپا بـەهیچ شـێووەیەك روو وەرنەگێرێ بۆ مەزهـەبی پرۆتـستانتی مەسیحی و بەتـەنیا بـەڵکوو شان بەشانی ئیسلام بن لە هەرێم و ناوچەکەدا .

١٥٢٦/٩/١٠ لە دوای داگیر کردنی دۆڵی مۆهاکس لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمـانی ، تـووانرا شـاری بـوود داگـیر بکـەن ، کـە بـووە هـۆی داگیرکردنـی تـەواوی وولاتـی مەجـەرو بـە کووشـتنی شانـشین – لـویس ... و لـە دوای ئـەو سـەرکەوتنە . دەستیان بەسـەر کەنیسەکان داگیرا ، بەتایبـەتی کەنیسـەی بەناوباگی مەجەر – متیاس – کە پێـی دەگوترا ، کەنیسـەی – تنوریج – ، دوای ئـەوە کەنیـسەکە کـرا بەمزگـەووت و بەزەغرەفـەی هونـەری عـەرەبی رازاندرایەوە لە شارەکەدا .

١٩٢٦/٩/١١ دوای داگیر کردنی وولاتی مەژەرو بەردەوام بوونی شەڕو پێکدادان لە نێوان هێزەکـانی سووپای عوسمـانی بەسـەرکردایەتی سـولتان سلێمان قـانونی و هێزەکـانی سـووپای مـەژەر بەسـەرکردایەتی جێگـری شانـشینی کـوژراو شانشین – فیلادیسلانی دووەمی جاجلیۆ – بەرپا بوو لە هەرێمەکەدا .

لە ئەنجام بووە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای عوسمـانی. لەلایەکی

دیکـەش هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی گـەمارۆی دەوروبـەری شـاری ڤیەنای پایتەختی ئیمپراتۆریەتی رۆمای پیرۆزیاندا .

١٥٣١

١٥٣١/١٠/١١ هەڵگیرسـانی شـەڕی لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای مەزهـەب کاسـۆلیکی مەسیحی و هێزەکانی سووپای مەزهەب پرۆتستانتی مەسیحی، کە سووپای کاسـۆلیك ، ژمارەیـان ٨٠٠٠ هەشـت هـەزار سـەرباز دەبـوون و سـووپای پرۆتستانەتەکانیش ،ژمارەیان ١٥٠٠ سەرباز بوون ، ئـەویش بەسـەرکەوتنی کاسـۆلیکەکان شـەڕەکە کۆتـایی هـات ، لـەو شـەڕە سەرکردەی پرۆرتستانتەکان – زونجلی – و ٥٠٠ لە چەکدارەکان کووژران ، کە دانیشتووی شاری – زیورخ – و دەوروبەری بوون .

١٥٣٣

١٥٣٣/٥/١٠ لە دایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیم خانی دووەم ، کە دایکی رووسـی بـووەو نـاوی – رۆسـلانی – بـووە ، دوای ئـەوە لـە ١٥٦٦/١٢/٢٤ دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی گرتە دەست لە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٥٣٣/٧/٢١ بەردەوام بوون لە هەڵگیرسانی شەڕی بیست ساڵە لە نێوان ئیمپراتۆریەتی فارسـی سـەفەوی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، کـە کارەسـاتێکی گـەورەی کـردە سـەر بـاری کـوردو کوردسـتان ، کە ئولامـە سوڵتانی تکەلوو دادوەری ئازربایجـان ، کـە یـەکێ بـوو لـە سـەرکردەکانی قزلباشـی لـە دەسـەڵاتی فارس...بە هۆی بوونی کێشەو ململانێی دەسەڵات لە شا تەهماسب یاخی بووو پەنای بردە بەر سوڵتان سلێمان قانونی.
کە ئەمەش بووە هۆی لێك ترازانی پەیووەندی لە نێوان سەرکردە کوردەکان ، لەگەڵ دەسەڵاتی عوسمانی ، کە سەرکردە کوردەکـان هـەولی رزگـار بوونی ئیمارات و نیشتمانەکەیان دەددا لە نێوان دوو هەڵوێستی جیاواز لە نێوان دەسـەڵاتی فارسـی سـەفەوی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەسـەر خـاکی کوردستان .

١٥٣٣/٩/٧ لە دایك بوونی شانشین ئەلیزابیتی یەکەم کە بەناوبانگترین شانشین بوو لـە ئینگلتـەرا ... جێگـەی باسـکردنە کـە ئـەم بنەماڵەیـە بـەردەوامن لـە بـەڕێووەبردنی دەسـەڵاتی شانـشینی لـە بـەریتانیا و ناوچـەو هەرێمـە ژێـر دەستەکانیاندا .

١٥٣٤

١٥٣٤/٧/١٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان قانونی کاروباری کارگێڕیەتی ئیمارەتی سۆرانیْ خستە سەر سنجەقی هەولێر لە باشووری کوردستان ، لە هەمان کات حوسێن بەگ . کە ئەمیرێکی کوردی ئێزیدی بوو کردی بە میری سۆران ، . دوای ئەو بریارە سەیفەدین کە یەکێك بوو لە میرەکانی سۆران ، هۆزەکانی ناوچەکەی لە خۆ کۆکردەووەو سەرەتا قەلای هەولێری داسنیەکانی وەرگرتەووەو دوای ئەوە دەستی بەسەر هەموو مەڵبەندەکەدا گرتەوە لە شارەکەدا .

لە هەمان کات حوسێن بەگ هەوڵی زۆری دا کە میرسەیفەدین لە ناویان بمێنێتەوە ، بەڵام نەیتووانیو دوای ئەوە لە سەر ئەو هەلوێستە ، لە لایەن سوڵتانی عوسمانی بانگ کرا بۆ ئەستەمبوڵ ... لە دوای گەیشتنی بۆ ئەستەمبوڵ بە بریاری سولتان حوسێن بەگی لە سێدارە درا .

هەر لەو کاتەش میر سەیفەدین بە سەربەخۆیی مەڵبەندی سۆرانی بەڕێووە دەبردو چەندین جار هێزەکانی سووپای عوسمانی هێرشیان دەکردە سەر ، بەڵام لەگەڵ میر سەیفەدین هیچیان پێنەدەکرا لە ناوچەکەدا .

١٥٣٤/٧/١٣ لە پێناو جێگیرکردنی ئەو سەرکەووتنانەی کە سوڵتان سلێمان خۆیی و هێزەکانی بەدەستی هێنا بوو ، لە گەڵ هێزێکی گەوورە بەناو خاکی کوردستان رووی کردە ناوچەی تەورێزو دوای ئەوە هەر بەناو خاکی کوردستان بەرەو گەرمیانو بەغدا هەلکشا، سوڵتان سلێمان لەو سوورانەوەیدا هەموو ئەو ناوچانەی کە لە بەر دەستی قزلباشیەکان بوو دەری هێناو خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، دوای تەواو بوونی خواستەکانیدا ، سوڵتان بەناو خاکی کوردستان بەرەو ئەستەمبوڵ گەرایەوە .

دوای ئەوە شا تەهماسب شاری تەورێزی لە بەر دەستی عوسمانیەکان دەرهێناووەو لە بەرەو چوونی بۆ شاری وان لە باکووری کوردستان ، کە خۆی سەرکردایەتیسووپایەکەی لە هێرشەکانی دەکرد لە ناوچەکەدا .

١٥٣٤/٧/١٤ هێزەکانی سووپای عوسمانی توانیان بگەنە شاری بەغداو دەووروبەری ، کە لەو کاتەش والی بەسرا – راشد کوڕی مفامس– بوو . پشتگیری خۆی بۆ سوڵتانی عوسمانی راگەیاند ، کە ناوچەکانی ژێر دەستی کەووتە ژێر پارێزراوی دەسەڵاتی عوسمانی.

دوای ئەو کارە بەپێی هەلوویستە جیاجیاکان کە ئەنجامی بووە هۆی دورست بوونی کێشە لە نێوان والی بەسرە راشدو بەرپرسانی عوسمانی ، بەهۆی بەردەام بوونی هێرشەکانی هێزی سووپای عوسمانی بەرەو شاری بەسرەو بۆ ئەوەی بیخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان ، لەئاکامدا راشد مفامس بەرەو شاری نەجدی وولاتی سعوودیە هەلاتو بەم جۆرە ناوەراستو باشووری ئێستای ئێراق کەووتە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیەکان .

١٥٣٤/٩/١٣ هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەرکردایەتی – فەخرەدین– پەلاماری مەسیحیەکانیدا لە باکووری ئەفریکیا ، کە لەو کاتەش شانشینی پورتووگال – جاکی سێیەم– کە بەو هەولەی زانی داوای کرد کە هەندێ ناوچە چۆڵ بکەن ، بۆ ئەوەی بنکە بەرگریەکان بەهێز بکرێت .

ئەویش بە هۆی بوونی هێزەکانی عوسمانی لە جەزائرو یارمەتی دانیان بە هۆی ئاینی ئیسلام ... کە کاردانەوەی هەبوو لەسەر هەڵوویستی پورتووگاڵ لە مەغریب ، کەچی توونس لە لایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی داگیر کرابوو ، کە بووە هۆی کارلێکردن لە پاپاو مەسیحیەکانو ئیمپراتۆری پێنجەم بە هۆی هێرش کردنە سەر مەسیحیەکان .

١٥٣٥

١٥٣٥/٣/٢٢ سەرەرای گەشە کردنو زۆربوونی بیری – لا معەمەدیەکان – لە هەردوو وولاتی ئەڵمانیاو هۆلەندا ، لە هەولێکی زۆر ئەو بیرەیان رەتکردەوە ، کە مەزهەبە برایەتیەکان لە منستر بلاوویان دەکرەوە لە پێناو بەهێز کردنی دورشمی باشو سەرککەوتنی شۆرشەکەیان هەڵگرتبوو ، بە بلاوبوونەوەیان لەشارەکانی وەك:– کۆڵۆنیاو تریرۆ ئەمستردامو مدین لە وولاتەکەدا .

لە هەمان کات بەردەوام بوون لەدوعا کردن ، واتە پارانەوە لە خوا لەپێناو سەرکەووتنی لامعەمەدیەکان . کە کاردانەوەی ناهەموواری کردبووە سەر

مەزهەبەكانی كاسۆلیك و پرۆتستانت و بووە هۆی ئەوەی كە لەشاری ئەمستەردام زیاتر لە - ٥٠ - كەشتی جەنگی بەرەو ئەو شارانەی ، كە لە لایەن هێزەكانی لامعەمەدی گەمارۆ درابوون ، لەو كاتەش دەسەڵاتی هۆڵەندا لە كارێكیدا ئەوەی هەڵگری ئەو بیرە بوو ، پەرت و بڵاوەی پێكردبوون.

بەلام لە ٣/٢٨ی هەمان ساڵ هێزەكانی لامعەمەدی شاری- دیروست فریزلاند- یان داگیر كرد ، لە ئەنجامی شەڕێكی توند كە زیاتر لە ٨٠٠ كەس لە لا معەمەدیەكان لە ناو بران .

شایانی باسە كە لقێكی لا معەمەدیەكان لە ئەڵمانیا بەرەو شاری - بنسلفانیا - بەرێكەوتن و لە شاری - جرمانتۆن- و لەدەوروبەری نیشتەجێ بوون ، كە ئەو كات ژمارەیان - ٢٠٠٠٠٠ - دووسەد هەزار كەس دەبوو ، لەگەڵ ئەوەشدا معەمەدیەكان لە رووسیا رەویان كرد بەرەو ئەو ناوچانەی كە هاوبیروو هاو هەڵوێست و هاورەفتاریان بوون .

هەروا معەمەدیەكان دەگەرێنەوە سەر بنچەی مۆراخی ، كە لە باشووری داكۆناوالبرتا نیشتەجێ بوون ... لە رۆژهەلاتی شاری بنسلفانیا تاكوو ئێستاش نیشتەجێن بەناوی - ئەلمینوونیوون ولامینیوون - هەروا هۆی ناوزەند بونیان بەو ناوە لە سەریان دەگەراوە بۆ سەر ناوی - جاكووب ئەمین- كە ناوی سەركردەیەك بوو لەو كاتدا .

شایانی باسە كە مەزهەبێكی جیابوونەوەن لە هەردوو مەزهەبی كاسۆلیك و پرۆتستانت لە ئاینی مەسیحی ، كە ئیمانیان بە بەكارهێنانی ئاژەڵ وهێلی ئاسنین و ئوتومبێل نیەو تەماشای وێنەی جوولێنەرو خوێندنەوەی رۆژنامەو دەیا كاری دیكە نەبووە ، لە هەمان كات تەرەكتۆرو دەراسەش بەكار ناهێنن، لەگەڵ ئەوەشدا لە هەموو بووارەكانی كشتووكاڵی سەركەووتوون و بەباشترین شێووەو شێوازو ، كە بەرهەمەكانیان بێ وێنەن لە نەبوونی نەخۆشی لە هەموو بووارەكانیدا .

١٥٣٦

١٥٣٦/٧/١٢ كۆچی دوایی مەزنترین پیاو و لایەنگیری مرۆڤایەتی سەردەمی راست بوونەوە - ئاراسمۆس ئەرزمی - لە شاری بازلی سویسری . شایانی باسە ئەم زاناو رووناكبیرە ناودارە لەساڵی ١٤٦٦ لەباوكێكی غەیرە شەرعی

لەدایك بووە – واتە بیژی بووە – لەشاری ڕۆستردام لەهۆڵەندا . كە ئەمەش هۆكـاری كاردانـەوە بـووە لەسـەر ژیـان و هەڵوویـست ورەفتارەكـانی ئـەم مرۆڤـەدا ...چـووە دێـری ڕەهبـان ئمـواس لەگونـدی سـتایژن لـەنزیك شـاری خودا لەناوەڕاستی هۆڵەندا .

بەڵام نەیتوانی لەگەڵ ژیانی دێرایەتی بگوونجیّ ... هـەر بـەو هۆیـەوە ڕووی كردە فەرەنسا و ئینگلتەرا و ئیتالیاو سویسرا ... لە ساڵی ١٥١٧ پاپا لیۆی دەیـەم لـە بـاری ڕەهبەنـە ئـازادی كـرد ... دوای چـەندین كێـشەو گرفـت ئـەرزمس لەسـەر داوای هنـری هەشـتەم لـە سـاڵی ١٥٠٩ چـووە كۆشـكی شـایانەو هـەر لـەو كاتـە كتـابێكی بەناونیشانی – مـدح الجنـون – ی دانـاو لەهـەمان كـات هەڵسا بەگووتنـەوەی وانـەی زمـانی یۆنـانی و شـێكردنەوەی كتــابی پــیرۆزی ئینجیــل .... ئــەم مرۆچــە لەژیانیــدا بــەردەوام بــوو لەنووسینەكانی لەچەندین بواردا تاكوو كۆچی دوایی دەكات .

١٩٣٧

١٥٣٧/٤/٢٥ مۆركردنی ڕێكەووتنامەی نێوان پورتووگاڵو سەعدین لـە گـەڵ ڕێكـەووتنی بازرگـانی نێوانیـان ، كـە ئامـانجی پورتووگـاڵ نزیـك بوونـەوە بـوو لەگـەڵ نووێنەری سەعدین ، بە چارەسەركردنی كێشەكانو بە دووركەووتنـەوە لـە دەسەڵاتی عوسمانی . بە هۆی دروست ترسیان لـە هەڵوویـستی داهـاتووی دەســەڵاتی عوسمــانی بــە پــەلاماردانی دوورگــەی – ئیبیریــە لــە وولاتــی مەغریبو ئەسپانیاو مەغرب – بە بەجێبەجێكردنی ئامانجەكانیان .

ئەویش بە كاردانەوەی لە سەر باری نـاووخۆو ژێـر دەسـتەكانی پورتووگـاڵ ، هـەر لەبـەر ئـەوەش بـوو كـە دەسـەڵاتی پورتووگـاڵ بـروای بـە دەسـەڵاتی عوسمــانیو لایــەنگیرانی نــەبوو ، بەتایبــەتی لــە ڕووی ئاینیــەوە . كــە جەمسەری هێرشو شەڕەكانو شالاوەكانی هێزەكانی سووپای عوسمانی لە سەر بەربەرەكانی كردنی ئاینی مەسیحی بوو بە هەردوو مەزهەبەكان.

١٥٤١

١٥٤١/١٠/١٥ شارڵ پێنەجەم پێشبینی ئەوەی دەكرد بە هەلسەنگاندنی بیروو بۆچوونی حەسـەن ئاغـاو ئامانجـەكانی ، كـە داواكاریـەكانی لەگـەڵ پیـاوانی ئـایینیو كۆبوونـەوە كردنیـانو كـە داوای جیهـادی دەكـرد لـە پێنـاو بـە هێزكردنـی

جێپێگەی ئیسلام لە جەزائرو بەرەو داگیر کردنی خاکی گەلانی دیکەدا .
لەو کاتەش شارڵ داوای کرد کە بەرگری لەگەڵ و نیشتمان بکەن بە خەباتی هاوپەیمان و دۆستانە ، لە هەموو بوارە جیاجیاکان لە پەیووەندی رامیاری وئابووری و نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاینی و کۆمەڵایەتی و بە دەیا کاری دیکە .

١٥٤٢

١٥٤٢/٧/١٥ کۆچی دوایی ئافرەتە شۆخ و شەنگی جیهان بەجەستە جوانی و بە وێنە سەرسوورهێنەرەکە – مۆنالیزا –... شایانی باسە لەکۆتایی ساڵی ٢٠٠٦ بەپێی نامەیەکی دۆزراوە لەئەرشیفی کلێسەکی شاری فلۆرەنسا ئاگادار بەم نامەیە لەبارەی کۆچی دوایی مۆنالیزا ، کە ئاماژە بەوە دەکات کە خێزانی فرانسیسکۆ دیك جیکۆندا بووە . هەروا لە گۆرستانی کلێسەیەکی خانمە راهبیەکان نێژراوە لەناوەراستی شاری فلۆرەنسا لە ئیتالیا ... کە مۆنالیزا لەدایك بووی ساڵی ١٤٧٩ بووە ... هەروا وێنەی ئەو ئافرەتە لە لایەن نیگار کێشی ناوداری جیهان لیۆناردۆ دافینستی کێشراوەو ئێستا وێنەکەی لە مۆزەخانەی لۆڤەرە لە شاری پاریس پایتەختی فەرەنسا .

١٥٤٣

١٥٤٣/٥/٢٤ کۆچی دووایی زانای گەردووناسی پۆلەندی – نیکۆلاس کوێر نیکۆس –

کە دانەری کتێبی – سوورانەوەی دەستەی ئاسمان – بووە.. لەوکاتـەی کـ
زانی ئەستێرەکان لە دەووری ڕۆژ دەسووڕێنەوەو زەویش بە دەوری خۆید
دەسووڕێتــەوە ، کـە هـەر هـەمووی یـەك بازنـە دروست دەکـەن لـە هـەمو
ڕۆژێکدا.

شەرەفخانی بدلیسی

١٥٤٣/٢/٢٥ لـەدایك بـوونی – شـەرەفەدین شەمـسەدین – کـە لـە سـاڵی ١٥٩٧ ، بەشـــی یەکـــەمی شـەرەفنامەی تـەوواو کـردو لـە ئاداری ١٥٩٩ کۆتـایی هێنـا بـە تــەوواو کردنی‌نووســینەوەی کتێبــی شــەرەفنامە ، کــە بــە سەرچــاوەیەکی ســەرەکی و بنـــەڕەتی مێـــژووی کـــورد دادەنرێــت لــە هــەموو بــوارە جیاجیاکاندا.

شایانی باسە کە شەرەفخانی بەدلیسی لە شارۆچکەی – گەرهوری – لـ
ناوچەی قوومی ئێستای ئێران لە دایك بووە ، لە تەمەنی نۆ ساڵان ، ماوەی
سێ ساڵ لـە قوتابخانـەی شـا تەهماسبی کوڕی شـا ئیسماعیلی سـەفەوی
خووێندویەتی . کە ئەم قوتابخانەیە تایبەت بووە بە کورانی میرو گەورە
پیاوانی ئەو سەردەمەدا لە ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێراندا .

١٥٤٤

١٥٤٤/٩/١٨ بەرپرس‌وسەرکردەی هێزەکانی سووپای عوسمانی – خـەیرەدەین برورسـ
– لە گەڵ هێزەکانی سووپا لە شاری تۆلۆن بوون ، کە لـەو کاتـەدا شـارلکان
پـەلاماری بـاکووری ڕۆژهـەڵاتی فەرەنسایدا ، بـەڵام دوای ئـەوە ناچـار بـوو
بەرەو ئەڵمانیا بڕوات ، لـەو کاتـەش جووڵانـەوەی یـاخی بوونی پرۆتستانت
دژی کاسۆلیك دەستی پێکرد لە وولاتەکەدا .
کە بەشێووەیەکی گشتی دژی شارلکان بوو بە تایبـەتی... لـە ئـەنجام بوو

هۆی مۆرکردنی پەیمان لەگەڵ شانشنی فەرەنسا ئەویش بەچۆڵ کردنی شاری تۆلۆن لە لایەن خەیرەدینی سەرکردەی هێزەکانی سووپای عوسمانی ئیسلام‌و گەرانەوەی بۆ ئەستەمبۆڵ .

شایانی باسە کە لەو باروو دۆخەی ئەو کات ... لەلایەک سەرهەڵدانی شەڕی نێوان دوو مەزهەبی کاسۆلیکی‌و پرۆتستانتی مەسیحی، لەلایەکی دیکەش شەڕی نێوان مەسیحی‌و ئیسلام‌و چەندین کێشەی دیکە وەک شەڕی نێوان دوو مەزهەبی شیعەو سووننەی ئیسلام ، ئەمەو جگە لە داگیرکردنی خاکی گەلان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٥٤٦

١٥٤٦/٧/٤ لەدایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مورادخانی سێیەم لە شاری ئەستەمبوڵی پایتەختی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . شایانی باسە کە لە سەرەتای سەرهەڵدانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تاکوو هەرەس پێ هێنانی لە جەنگی یەکەمی جیهان . ئەو دەسەڵاتە لەناو یەك بنەماڵە دەخوولایەوەو کەسی دیکە بۆی نەبوو دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بگرتە دەست ، جگە لەوان دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی بگرتە دەست لە سەر کارووباری دەسەڵاتی عوسمانیدا .

١٥٤٧

١٥٤٧/٢/١٧ زاناو رۆژهەڵاتناس – ژاك گاسووت – لە گەشتی دووەمی بۆ ناوچە جیاجیاکانی کوردستان ، بە شێووەیەکی بەرچاو باسی شاری دیاربەکرو بەتلیس‌و ئەدەنەو مەلاتیەو چەندین شووێنی دیکەی لە باکووری کوردستان کردووە .

دوایی ئەوە ڤینیزی هاورێی جێ هێشتووە و بەرەو ناوچەکانی رۆژهەڵات‌و باشووری کوردستان هەنگاویناوە ، لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری بە هاوکاری و یارمەتی دانیشتووانی گووند شارۆچکە و شارەکان ، لە سەر مێژوو زمان‌و داب‌و نەریت‌و کەلتوورو شووێنەوارو شارستانیەتی کورد لەسەر خاکی کوردستان .

که نووسینەکانی بەپێی زانیاریەکانی ئەو کات کاردانەوەی گرنگی هەبوو بۆ داهاتووی ئێستای کورد ، لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە بواری نەتەوەیی و نیشتمانیدا .

١٥٤٨

١٥٤٨/١٢/٢٨ ئەلقسی ئینگلیزی جۆن ئەشیتۆن لە ووتەکانیدا دەڵێ :-
که روحی قود خوانیە بەڵکوو هێزێکی نێردراوی خوایە . کە عیسای مەسیح کە خوا بەحەزرەتی مەریەمی بەخشی پێغەمبەر بووەو ناکرێ بڵێن خوایە یاخوود کوری خوایە . هەر بەو هۆیەوە لە مانگی/ ١٥٤٨/٤ لێژنەیەك پێکهێنرا بۆ لێکۆلینەوە لەسەر کردەی جووڵانەوەی برنارد ئەشیتۆ ، کە زۆر کەس لە بازرگان و خاوەن پیشەکان ئامادەبوون بەرامبەر ئەو دەستەیە لەمانگی ١٥٤٨/٥ لە ئەنجامی ئەو لێکۆلینەوەش کە دەڵێن:-
عیسا پێغەمبەرە ، نەك خوایە هەر وەك جووڵانەوەی . تپلیخەکان . کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ئەنجامی لێکۆلینەوەکەو دادگایی کردنیان یان بەندی هەتا هەتایە بووە یاخوود بەسووتاندنیان .

١٥٥٠

١٥٥٠/١/٢٠ بنەماڵەی زابۆڵی ئیزابێلا دەستی لە شاری ترانسلفانیا کشاندەوە بۆ مزدینلەندی ئەمیری نەمسا ، کە بەپێچەوانەی مەژەرکان بوو بە وەستاندنی شەڕی کاتی لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و نەمسا ، خەلیفەی عوسمانی هێزێکی سەربازی رەوانەی ترانسلفانیا کردو لە دوای شەڕیکی دژووار توانی شارەکە داگیر بکات .
شایانی باسە کە ئەو شەڕانەی کە لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی چ سووپای مەژەرو چ سووپای نەمساو چ سووپای بەریتانیا و وولاتانی دیکەدا .
لە بنەڕەتا شەڕی ئایینی بووە نەك هەر شەڕ لە سەر خاك ، هەروەك شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی لە سەر دوو مەزهەبی دژ بەیەکتری شیعەو سوونەی ئیسلام بووە ،

سـەرەرای ئـەوەش بـە داگیر کردنـی خـاك‌و رفانـدنی سـامان‌و بـەرووبوومی گەلانی ئەو ناوچانەی کە ببوونە گۆرەپانی نێوان ئەو لایەنە شەرکەرانەی کە لەسەرەوە باسمان لێوە کردن .

١٥٥١

١٥٥١/١/٩ هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـە چـەندین لایـەن هێرشـیان کـردە سـەر هێزەکانی سووپای نەمسا ، کە لـە ئـەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی توانی بەسەر هێزەکانی سووپای نەمسا سەرکەوێت لە ئەوروپادا .

١٥٥١/١٢/٢٩ لە دوای کۆچی دووایی شانشینی فەرنسا شانشین - فرانسوای یەکەم - و جێگرتنـەوەی لەلایـەن کوڕەکـەی - هنـری دووەم- ، دووبـارە پـەیمانی لەگـەڵ دەسـەڵاتی عوسمـانی نـوێ کـردەوەو هێزەکـانی سـووپای هـەردوو دەسەڵاتی عوسمانی‌و فەرەنسا بە هاوبەشی بۆردوومانی هـەردوو ناوچەی سقلیەو باشووری ئیتالیایان کرد .

دوای ئەوە بەرەو دوورگەی کۆرسیکا هەنگاویاننا ، بەڵام بە هۆی جیاوازی هەڵوێست لە نێوان هـەردوو سـەرکردەی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی‌و فەرەنسا دوورگەکـەیان جـێ هێـشت‌و هـەر یـەك بـۆ وڵاتەکـەیان گەرانـەوەو نەیان توانی هاوپەیمانیەتەکە بگەیەننە ئنجام .

١٥٥٢

١٥٥٢/١/١ کەرت بوونی بڕووای مەسیحی لەناو کەنیسەکان بەناوی - سولاقا- کە ئاشووریەکان جیابوونەوە لە کلدانیەکان .

١٥٥٣

١٥٥٣/٤/٩ دامەزراندنی - سیم یوخنا سۆلاقا - بە بەترياركی شاری بابل لەلایەن پاپای رۆمـا - یۆلیۆسـی سـێیەم - بـەیکگرتنی کەنیـسەی نـوێی بابـل ، لـە گـەڵ کەنیـسەی کاسـۆلیکی رۆمـانی‌و لەگـەڵ پاراسـتنی داب‌و نـەریتی نـاووخۆیی هەرێمی بابل ، کە لەلایەن پاپا ئەو کارانە پەسەند دەکران .

✍ ١٥٥٤

١٥٥٤/١/٨ هێزەکـــانی ســـووپای ئیمپراتۆریـــەتی عوسمـــانی بـــەرەو شـــاری فـــاس بەرێکـــەووتن و ، لـــە ئـــەنجامی ئـــەو هێرشـــانە شـــارەکە داگیرکـــرا ، گـــەرچـــی لەلایـــەکی دیکـــە شـــەڕی نێـــوان هێزەکـــانی ســـووپای عوســـمـانی و ســـەعدیز بەردەوام بوو، لە ئەنجام شارەکانی فاس کە تازە کەووتبووە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی .

✍ ١٥٥٥

١٥٥٥/٥/٢١ مۆرکردنی پەیمانی- ئاماسیا - لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریـەتی فارسی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، کـە لـە هەوڵـەکانی هـەردوو ئیمپراتۆریەتەکـەدا سەرەتای دەست پێکردن بوو بە خاکی دابەشکردنی کوردستان لە نێوان هەردوو دەووڵەتی عوسمانی و دەووڵەتی فارسیدا .

شایەنی باسە سەرکەووتنی عوسمانیەکان لە شەڕی چاڵدێران بەسەرەتای مێژووی هاوچەرخی تیرە کوردەکان دادەنرێت . دابەش بوونی جووگرافیان و دابەش بوونی هۆزو تیرەکان و دابرانی مەڵبەندی تیرەکان لە سەر خاکی کوردستان .
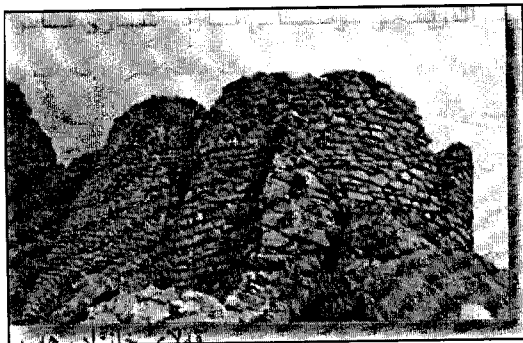
١٥٥٥/١١/١٦ ئـــەمیرە خـــانزادی ســـۆران ، کـــچی حەســـەن بـــەگ و خێزانی ئەمیر سلێمان دەســـــەڵاتداری ئیمـارەتی سـۆران لـە باشـووری کوردسـتان چـاوی بـە جیهـان هەڵهێناوە ، لە بنەماڵەیەکی ناوداری کورد بووە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەمیرە خانزادی سۆران لە دوای کۆچی دوایی هاوسەرەکەی دەسەڵاتداریەتی ئیمارەتی سۆرانی گرتۆتە دەست . ئەویش

لەوکاتە هات کە کێشەی لەگەڵ دادوەری سوڵتانی عوسمانی لەشاری بەغدا پەیداکردبوو . لە بارەی کارگێری و هەڵسووراندنی کاروباری ئیمارەتەکەیدا و بەم هۆیە سەردانی شاری بەغدای کردو لەوێ دەستگیر کراو خرایە بەندیخانەو دەرمانخواردکرا .

دوای ئەو رووداوە ئەمیرە خانزاد حکوومرانی ئیمارەتی سۆرانی گرتە دەست و دژی عوسمانیەکان وەستا ، لە پێناو پاراستنی یەکگرتوویی ئیمارەتەکەو دەستی کرد بە بووژاندنەوەی ئیمارەتەکە لەهەموو بوارەکان و پایتەختەکەی گوواستنەوە نزیك شارۆچکەی هەریرو قەلای – کەلەسوو – ی لەسەر چیای هەریر دروست کرد ، لەپێناو پارارستنی دەسەلاتەکەی لەبەرامبەر هێرشەکانی بابانیەکان .

هەر لەو کاتەش دەستی کرد بەدروستکردنی قوتابخانەو مزگەووت و قەلاو باڵەخانە ، کە تاکوو ئێستاش ئەو جیگایانەی کە ئەو دروستی کردوون هەر بەناوی ئەو ماونەتەوە لە باشووری کوردستان .

لەکاتەکانی بەرگری وەك پیاو جل و بەرگی پیاوانی لەبەر کردووەو زۆر ئازاو زیرەك ولێهاتوو بووە ، لە هەمان کاتیش ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ و جوان بووە ... ئەم خاتوونە کوردە بەردەوام بووە لەپێناو خزمەت کردنی چینی هەژارو ئیمارەتەکەی و پەیوەندیەیکی سەردەمیانەی هەبووە لەگەڵ دارو دەستەکەی تاکوو لە ١٦١٦/١/٢٠ کۆچی دوایی دەکات ... دوای ئەویش ئیمارەتەکە بەرەو لاوازبوون هەنگاوی دەنا لە هەموو بوارە جیاجیاکان .

سەرچاوە :– استذكارات من تاريخ الكرد الحديثة – عومەر عەلی شەریف /٢٠٠٥.

١٥٥٨

١٥٥٨/١١/١٧ نووێنەرێك لە نووێنەرانی کۆشکی شانشین لە – هاتفیلد – بە درێژایی ٣٦ میل بە پەلە لە باکووری شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا بەرەو کۆشکی شانشین رایدەکرد ، کە گەیشتە کۆشکی شانشین ماری لە شاری هاتفیلد . هاواری کردو رایگەیاند و گووتی :– ئەلیزابیت تیۆدۆر بوو بە شانشین لە سەر کوورسی شانشینی لە ئینگلترا ، کە خووشکی لە دایك بووی شانشین ماری بوو نەك لە باوکی .

شایانی باسە کە بەرە بەیانی ئەم رۆژە ئەلیزابیت خەوونی بە خۆوە دیت ، بە بوونی بە شانشینی بەریتانیاو بەگەیشتنی ئەو هەواڵە بە شانشین ماری ... ئەویش بەوەفا داریەوە کوورسیەکەی بۆ جێ هێشت ، لە دوای گەیشتنی ئـەو هەواڵـە ... دوای ئـەو ئەنـدامانی پەرلـەمان هـەموویا پیرۆزباییـان لـە ئەلیزابیت کرد بە ووشەی – خوا شانشین ئەلیزابیت بپارێزێت – لە رۆژی ١١/١٩– ی هەمان ساڵ لۆردات و ئەندامانی ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیا و ئافرەتان و جەماوەرێکی زۆر لەهەموو ئینگلتەرا لە دەوورووبەری کۆشکی شانشین لە هاتفیلد کۆبوونەوە ، بۆ سووێند خوواردنی پشتگیری شانشین ئەلیزابیت لە بەریتانیا .

لـەو کاتـە شانـشین ئـەلیزابیت ووتەیـەکی شانـشینانەی خووێنـدەوە بـە لێهاتوویی ، کـە لـەو رۆژەوە ئـەو بنەماڵەیـە دەسـەڵاتداریەتی بـەریتانیا لـە هەموو بوارە جیاجیاکان دەکەن تاکو ئەمرۆ لە سەر تەواوی بەریتانیادا .

١٥٥٩

١٥٥٩/١/٢٣ بە هۆی بالا دەستی مەزهەبی پرۆتستانتی مەسیحی لە بەریتانیاو بەر لە هاتنی شانشین ئەلیزابیت ، لە چەندین لایەن هەستی ئاینی ئەو مەزهەبە زامدار دەکرا ، بەلام دوای ئەوەی کە ئەلیزابیت بووە شانشین لەسەر بەریتانیاو بە دامەزراندنی یەکەم پەرلەمان لەسەر دەستی ئەلیزابیت و زۆربەی زۆری کورسیەکانی ئەنجوومەنی گشتی پرۆتستانت بوون ، کە ئەو پەرلەمانە توانی دەسەلاتی تەوواوی ئاینی و زانستی بداتە دەست شانشین ئەلیزابیت بە دەرکردنی چەندین یاسای جۆراوجۆر وەك :-

یاسای سەربەخۆیی لە ٤/٢٩و یاسای هەماهەنگی لە ٤/١٨، دوای ئەوە ئەم یاسایانە بوونە بنەمای دەسەلاتی شانشین ئەلیزابیت ، بە بوونی بە دادووەری بالای بەریتانیا لە سەر کێشەکانی ئاینی بە هاووشانی یەکتری ، بە تایبەتی دەسەلاتی ئاینیدا ، ئەویش بە دامەزراندنی پیاوانی کەنیسەو بە سزادانی هەر کەسێکی بەرگری لە پاپا بکات زیندانی بکرێت تاکوو کۆتایی ژیانی .

بەلام لە دوای سالی ١٥٦٣ ، رامیاریەتی ئەلیزابیت بەشێووەیەکی بەرچاو بەرەو گۆرینکاری هەنگاوینا بەوەی کە هەموو مرۆڤێك ئازادە لە دەربرینی بیروو بۆچوون و برووای ئاینی وەك چۆن بیەوێ ئەویش بە ئازادیەکی راستەقینە لە هەموو بووارە جیاجیاکانی ژیاندا لە وولاتەکەدا .

١٥٥٩/٥/٣٠ سەرۆك هۆزاکانی کە دەسەلاتی سۆرانیان لێ پێك هاتبوو لەگەل میرەکانی کوردستان ، بە هەماهەنگیان لەگەل دەسەلاتی فارسی سەفەوی هەستیان بەوە کردبوو . کە سولتانی عوسمانی سەرقالە بەوەی کە رێگەی بۆ میرقولی بەگ کە کوری سلێمان بەگ بووە خۆش بکات و لە ناوچەی سەماوەردا بەرەو ناوچەی حەریرو دەووروبەری لە باشووری کوردستان بگەرێنەوەو لە کاتی گەرانەوەی ، جەماوەرییێکی زۆر لە دانیشتووانی ناوچەی حەریر پێشووازیان لێکرد .

دوای ئەوە حەریری کردە پایتەختی میرایەتی و هەولی بەرفراوان کردنی دەسەلاتی میرایەتیەکە یدا بەهاوکاری تیرەو هۆزەکانی سۆران لە باشووری کوردستان .

١٥٥٩/٩/٧ لە سێدارەدانی - میر سەیفەدین - ی میری سۆران لەلایەن دەسەلاتدارانی

ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـە باشـووری کوردسـتان بـە هـۆی دژایـەتی کردنـی توونـدی دەسەڵاتی عوسمانیەکانی دژ بەگەلی کوردستان .

١٥٦٠

١٥٦٠/١/٢١ لــە دایـك بـوونی فەیلەسـوف وراميـــاری ئینگلیـــزی – فرانسیس بیکـۆن – لـە شاری لەندەنی پایتـەختی بـەریتانیا ... بـــاوکی وەزیـــری دادی شانـشینی بسایت بـووە .... بیکـۆن لەتەمــەنی ١٢ سـاڵیدا چـووەتە زانکـۆی گمـبردگ ، دوای ئەوە بروانامەی لەبواری یاسا بەدەسـت هێنـاوەو بۆتـە پـارێزەر .... لـە تەمـەنی ٢٣ سـاڵیدا بۆتـە ئەنـدامی ئەنجوومـەنی گـشتی بـەریتانیا ... لـەدوای چـەندین کێشەو گرفـت بووەتـە وەزیـری داد ، کـە باوکیـشی هـەمان پۆسـتی وەزاری بەدەســت هێنــابوو... دوای ئــەوە بــەهۆی نەخۆشــیەکی کووشــندە لــە ١٦٢٦/٤/٩ کۆچی دوایی دەکات لەشاری لەندەنی پایتەختی ئیتالیا.

١٥٦٠/٣/١٧ هێنانــە خــوارەوەی شانــشینی فەرەنــسا شانــشین – فرانــسوای دووەم – لەلایەن– کلفینیوون – کە ئەمانە کۆمـەڵێك لـە پرۆتـستانتی توونـدڕەو بـوون بـــەدانانی – لـــویس دی کونـــدی– بەشانـــشینی فەرەنـــساو ســـەرکردەی سەربازی – گوودو فروادی بـارن – بـە کۆکردنـەوەی ٥٠٠ چـەکدار لـە پێنـاو هێرش کردنـە سـەر شانشینی فەرەنـسا لـە گـەرەکی ئامیوواز لـە ناوەراسـتی فەرەنـسادا ... بـەڵام هەوڵەکـەیان هەرەسـی هێنـا بـەهۆی ئاشـکرابوونی پیلانەکـە ، دوای ئـەوە هێزەکـانی سـووپای فەرەنـسا توانیـان گـەمارۆی ناوچەی پیلانەکە بدەن لـە هێرشێکی ناکاو پیلانگێرانی هـەموو کووشـتو زیاتر لە ١٠٠ چەکدار هەڵاتن ، بەڵام سەرکەووتنیان بەدەست نەهێنا.

١٥٦١

١٥٦١/١٢/٢٥ بە هۆی گوێ رایەڵ نەکردنی فەرمانەکانی سوڵتانی عوسمانی و دروست بوونی کێشە . دوای ئەوە سوڵتان سلێمان لە کارێکی درندانەی دژ بە مۆڤایەتی بایەزیدو هەر چوار کوڕەکەی – ئۆرخان ، مەحمود ، عەبدوڵڵا ، عوسمان – ی دەستگیر کردو لە سێدارەی دان لە شاری قەزدین .
دوای ئەوە لاشەکانیان گوواستراوە بۆ شاری سێواس لە باکووری کوردستان ... لە هەمان کات بایەزید کورێکی بچووکی مابوو ئەویشیان کووشت لەگەڵ براکانی لە گۆڕێکی بە کۆمەڵ نێژدران .

١٥٦٢

١٥٦٢/٣/١ هەڵگیرسانی یەکەم شەڕی نێوان هەردوو مەزهەبی پرۆتستانت و کاسۆلیکی مەسیحی ، سەرکردەی هێزەکانی سووپای پرۆتستانت ئەمیراڵ – کۆلینی و ئەمیر لویس و ئەنتوان دی بۆربۆن – بوون . سەرکردەی هێزەکانی سووپای کاسۆلیك دۆق – مۆنمۆرنسی– سەرکردەی سووپای فەرەنسا و دۆق – فرانسوا – بوون .
شایانی باسە کە لەو شەڕەدا کە شەڕێکی مەزهەبی بوو بەسەدان کەس لە هەردوو لا کووژران و بەسەدان برینـدار بوون ، کە ئەم شەرانەش بە هۆی دەستکاری کردن بوو لە ڕێنماییەکانی ئاینی مەسیحی. هەر وەك چۆن لە نێوان مەزهەبی شیعەو سوونەی ئیسلام هەیە لە جیهانی ئیسلامی و مەسیحی لە جیهاندا .

١٥٦٣

١٥٦٣/٣/١٩ بـالاترین رووداوی ئاشـتبوونەوە لـە نێـوان مەزهەبـەكانی پرۆتـستانت و كاسـۆلیك بـوو ، ئـەویش بـە مـۆركردنی رێكەووتننامـەی ئاشـتی و ئاشـتبوونەوە لـە نێـوان دەسـەڵاتی شانـشینی فەرنـسا ، كـە كاسـۆلیك بـوو لەگەڵ پرۆتستانتەكان .
ئـەویش بە ئەنجامدانی خواپەرستی لـە ناو كۆشك و تـەلارو بالەخانـەكانی پیاوانی گەورەو كەسایەتیەكان و بارەگاكان و دام و دەزگاكانی حكوومەت و كەنیسەكان بێت نەك روو لە گەرەك و ناوچە میللیەكان لە وڵاتدا بكەن . لە پێناو رێگە گرتن لە دروست بوونی كێشەی نێوانیان لە وڵاتەكەدا .

١٥٦٤

١٥٦٤/٢/١٥ لەدایك بوونی زانای ماتماتیك و گەردووناس و فیائمی و فەیلەسوف ئیتالی – جالليۆ – لە شاری بیزای ئیتالیا... باوكی مۆزیكا ژەن و دانەری تیئۆری مۆزیكا بـووە ... دوای بەئـەنجام گەیانـدنی كـارە هەمەلایەنـەكانی لـە ١٦٤٣/١/٨ كۆچی دوایی دەكات لە وڵاتەكەیدا .

تێبینی :– لەبەر هەڵە ئەم مێژووە نەسراوەتەوە– كە لە سەرەوە وێنەكەی هەیە .

١٥٦٤/٢/١٨ كۆچی دوایی هونەرمەندو وێنە كێش و فەیلەسوف و رووناكبیری جیهانی – مایكـل ئـەنجیلۆ – لـە تەمـەنی ٨٩ سـالیدا، دوای ئـەوە تـەرمی ئـەو هونەرمەندە ناودارە جیهانیە گوواستراوە بۆ شاری ملۆرنس و گۆرەكەی لە كەنیسەی سانتا كروس– الصلیب المقدس– بە خاك سپێردرا .
ئـەویش بـە ئاهـەنگ گێرانـی چـەند رۆژێـك ، دوای ئـەوە ڤارسـای گـۆرێكی مەزنی لە سەر جووانترین شێوواز بۆ دروستكرد ، ئەم مرۆڤە لە دوای مردنی نرخی كەسایەتی و بەهرەكەیان زانی و تا دونیاش ماوە مایكل ئەنجیلۆ لە دەروونـی هـەموو مرۆڤێكدا بـە زینـدوویی دەمێنێتـەوە ، لـە بـەر ئـەوەی ئـەو مرۆڤـە لـەو كـارە هونەریانـەی كـە كردوویـەتی بـە خزمـەتكردنی هونـەر كەسێكی دیكە ناتوانێ جێگەی بگرێتەوە لە جیهاندا .

تێبینی:– وێنەی ئەم هونەرمەندە مەزنە لە سەرەتای كتێبەكەیە .

١٥٦٤/٤/٢٣ لـــە دايـــك بـــوونی نووســـەرو رووناكبيرو شـاعيری نـاوداری جيهـانی – وليم شكسپير – كـە تـاكوو ئێستا كارەكـانی – ملـك الـبر وەهاملـت ، وعقيـل – لـە ســـەر شـــانۆكانی جيهـــانی بڵاووبۆنەتەوە.

شـايانی باسـە ئـەو كەسـايەتيە نـاوودارە خاوەنداريـەتی هـەموو كۆمەڵگاجياجياكانی جيهانە لـەم بووارەدا .

✍ ١٥٦٥

١٥٦٥/١/١ بە هۆی سەر هەڵدانی بيروو بۆ چوونی جيا لە رێنماييەكانی ئاينی مەسيح و كاردانـەوەی لـە سـەر بـيری زاناكـان ، كـە ئەنجامەكـەی بـووە هـۆی كـەرت بـوونی بيروو بۆچوون لە نـاو ئايينی مەسيحی ، ئـەويش بـە جيابوونـەوەی هەڵگری بروای ئەنجيليەكان لە سەر ئاينی مەسيحيی لە جيهاندا .

١٥٦٥/١٢/٨ بـەهۆی گـەمارۆدانی توونـدو بـەردەوامی مەسيحيەكان لـە لايـەن هێزەكـانی سووپای عوسمانی ، تا ئەو كاتەی كە هێزە چەكدارەكانی مەسيحی خۆيان ئامادەكرد بەسەركردايەتی شانشينی نەمسا ، لە شاری سقليەدا .

لە ئەنجام بووە هۆی هەڵگيرسانی شەڕێكی توونـدو تيژ لە نێوان هـەردوولا ، كـە كەشـتيە جەنگيـەكانی ئيـسلام بەسـەركردايەتی دەسـەڵاتی عوسمـانی پاشەكشەيان كـردوو بـووە هـۆی گيـان لـە دەسـت دانـی بەسـەدا هـاوولاتی و چەكدارو بريندار بوونی بە سەدا كەسيش لەو شەرەدا .

✍ ١٥٦٦

١٥٦٦/٥/٢ لـە دايك بـوونی محەمـەد خـانی سێيەمی سوڵتانی عوسمـانی، كـە لـە دوای مردنـی بـاوكی دەسـەڵاتی ئيمپراتۆريـەتی عوسمـانی گرتـە دەسـت ، دايكـی نـاوی – سـەفيە – ی لـەدايك بـووی ئيتاليـا بـووە، محەمـەد خـان ١٩ بـرای

هــەبووەو هــیچ خووشـکی نـەبووە ، لەهــەمان کـات کاروبـاری دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دا دەست وەزیرەکان ، بە سەرکردایەتی کردنی لە لایەن سەنان پاشا. لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٥٦٦/٧/١٩ نووسەرو رۆژهەلاتناس و پرۆفیسۆرەکان ، لە سەر ئەو بیروو بۆچوونە کۆك بوون ، کە ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەسـەردەمی سولْتان سلێمان قانونی بـەهێزترین دەسـەلات بـووە لەجیهانـدا ، لـە کۆتاییـەکانی دەسـەلاتی سـولْتان هۆکارەکانی لاوازی بوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەرکەوتن بە تایبـەتی لە بوواری ئابووری و سەربازی و کارگێڕیدا .

١٥٦٦/٩/٥ سولْتان سلێمان قانونی لـە تەمـەنی ٧٤ سالیدا کۆچـی دوایـی کـردو ماوەی دەسـەلاتەکەی ٤٨ سـاڵ بـووە ، لـەکاتی دەسـەلاتی ئـەو ئیمپپراتۆریـەتی عوسمـانی لـەو پـەری بـەهێزی و بەرفراوانیـدا هـەنگاوینا لـە هـەموو بووارە جۆراو جۆرەکانی دەسەلات ، بە تایبەتی لە بوواری ئابووری و سەربازی ، کە ئـەو دوو بـووارە بـە بنـەمای بنـەڕەتی بـەهێزی دەسـەلاتی عوسمـانی بـوو لـە جیهان .

١٥٦٧

/١١/١٠ ١٥٦٧ بەرپا بوونی شەڕی دووەمـی نێوان هێـزە چەکدارەکانی مەزهـەب کاسۆلیك و پرۆتستانتی مەسیحی لە ناوچەی - سان دینـی - لە نزیك شاری پاریسی پایتـەختی فەرەنسا ، کـە ئـەمیرال کۆلینی و ئـەمیرال کووندی سـەرکردایەتی هێزەکانی سووپای پرۆتستانتیان دەکرد .

لـە هـەمان کـات ئاگـاداری شانـشینی فەرەنـسایان کـرد بـە داگـیر کردنـی پاریـسی پایتــەختی فەرەنــسا ، بــەلام ســەرکردەی هێزەکــانی ســووپای شانـشینی کاسـۆلیك تـووانی هەوڵـەکانی هێزەکـانی پرۆتـستانت پوچـەڵ بکاتەوە بەسەرکەووتنیان .

١٥٦٨

١٥٦٨/٢/١٧ سولْتانی عوسمـانی سولْتان سـەلیمی دووەم رێکەووتننامـەی ئاشـتی لەگـەڵ نەمـسا مـۆرکرد ، بـە نـووێ کردنـەوەی بەڵێنـەکان ، هـەروا لەگـەڵ مـەژەر

پۆلۆنیاو چەندین لایەنی دیکە ڕێکەووتنی ئاشتی مۆرکرد ، لە پێناو بەرەو بەیەکەوە لە ژیانی پەیووەندیو هاوچەرخی نێوو دەووڵەتی ، نەك لە سەر ڕێگەی باوکی ، کە هەموو هەوڵێکی داگیرکردنی وولاتان بوو لە جیهاندا .

١٥٦٨/٨/٨ کەسایەتیو سەرکردەی جەزائر- قلج عەلی بیلر بەگ - جەزائری بەدەست گرتنی بۆ قلج عەلی ، کە ناسراو بوو بە بەهێزی تووانای لە بەڕێووەبردنی کاروباری کارگێڕیو پاڵەوانیەتی لە جەنگ بە سەرکەووتنەکان ، ئەویش بە گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی ئیسلامی بۆ سەر ئیسپانیا ، دوای ئەویش ڕزگار کردنی باکووری ئەفەریکیا لە ژێر دەسەڵاتی سەلیبیەکان .

١٥٧٠

١٥٧٠/٣/٣١ هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پشتگیری نووێیان ڕەوانە کرد بە پیاوو بەچەك لە پێناو گەڕاندنەوەی شۆڕش لە ئەندەلوس... لە هەمان کات فەرمان درا بە قەلەج عەلی بە جێ بەجێکردنی فەرمانەکە ، کە بووە هۆی بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای هاوبەشی ئیسلامو عوسمانی لە گەڵ هێزەکانی سووپای سەلیبیەکان .

/١٢/٢٦ ١٥٧٠ لە دوای کۆچی دووایی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان قانونی ، ئەویش بە وەرگرتنی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن سوڵتان سەلیمی دووەم ، لە یەکەم شەڕیدا لە ناوچەی شاری لیبانتۆبوو ، کە هێزەکانی سووپای عوسمانی بەرەو شکستی هێنان هەنگاویناو ترسناکی لەسەر دەریای سپی ناوەراست نەما .

هەروا لە شاری ئیکسار لەخاکی گۆڕین بوو بەرەو وەستانی سەردەمی بووژانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هێزی دەریایی لە... دوای ئەوە رامیاریەتی دەووڵەتی عوسمانی لە دوای جەنگی لیبانتۆ بەرەو پاراستنی جێگا پیرۆزەکانی ئیسلام ، یەکەم... دووەم پاراستنو لە دەست نەدانی دەسەڵات بوو لە سەر دەریای سوورو کەنداو ، کە وەك پەرژینێکی ئاسایشی دەسەڵاتەکەی بوو لە بارەی باری پاراستنی ئەو جێگایانەو دەرگای بەرگری کردنو بەر بەستەکردنیڕێگای هێزەکانی سووپای پورتووگاڵ بوو بە ماوە نەدانیان .

١٥٧١

١٥٧١/٧/١٥ هێزە داگیركەرەكانی سووپای تەتەر شاری دێرینی مۆسكۆیان سووتاند بەشێوەیەكی بێ وێنە لە مێژووی وێرانكردن و سووتاندن لەجیهاندا .

١٥٧١/٨/٢ هێزەكانی سووپای عوسمانی دوورگەی قووبرسیان داگیر كردو لە ژێردەستیان مایەوە تاكوو بەریتانیا لە ژێر دەستی هێزەكانی سووپای عوسمانی رزگاری كرد ، ئەویش لە ئەنجامی شەڕێكی تووندو دژوار بوو لە نێوانیاندا .

١٥٧١/١٠/٧ بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزەانی سووپای عوسمانی وهێزەكانی سووپای مەسیحی... هێزەكانی سووپای عوسمانی پێك هاتبوون لە ٢٢٢ كەشتی جەنگی گەورەو ٦٠ كەشتی بچووك و ٥٧٠ تۆپ و ٢٤هەزار سەرباز ، لە گەڵ ١٣ هەزار سەربازی دەریایی و ٤١ هەزار مجدەف... بەڵام هێزەكانی سووپای مەسیحی پێك هاتبوون لە ٢٠٧ كەشتی گەورەو ٦ كەشتی تۆپ هەڵگرو ٣٠ كەشتی بچووك و ١٨٠٠ تۆپ و ٣٠ هەزار سەرباز و١٣ هەزار دەریاوان و ٤٣ هەزار مجدەف لە ناوچەكەدا .

لەو كاتیش ئستوولی سووپای مەسیحیەكان ئاڵای سەلیبی مەسیحیان بەرزكردبووەوە ... هەروا ئستووڵی سووپای عوسمانی ئاڵای سوڵتانی بەرز كردبووەوە ، كە پێك هاتبوو لە ووشەی – اللە – . لابالی راستی هێزەكانی مەسیحی پاشەكشەیان كرد بەرامبەر بەهێزەكانی سووپای عوسمانی ، بەڵام لابالی چەپی هێزەكانی مەسیحی كە بەندەقیەكان سەركردایەتیان دەركرد... كە هێزەكانی لە لایەك لە بەرگریدا بوون و لەلایەكی دیكە لە هێرشكردن دا بوون لە ناوچەكەدا .

كە ئەمەش بووە هۆی كووشتنی بەهەزارەها سەربازی عوسمانی و لە ئەنجام هێزەكانی سووپای مەسیحی بەسەركردایەتی– دۆن جوان – سەركەووتنیان بە دەست هێنا بەرامبەر بە هێزەكانی سووپای عوسمانی بەسەكردایەتی – موسیناد عەلی .

شایانی باسە كە ئەو شەرە ناووزەند بوو بە ناوی شەڕی – لیبنتۆ– كە بە گەوورەترین شەڕی نوویێ سەردەمی ئەو كات دادەنرێت لە نێوان ئیسلام و مەسیحی لە جیهاندا .

١٥٧١/١٠/١٧ بەرپابوونی شەڕی دەریایی لە نێوان هێزەکانی سووپای دەریایی و پیادەی عوسمانی و هێزەکانی سووپای دەریای و پیادەی مەسیحیەکان لە جەزائر ، ئەویش بە کۆتایی هاتنی شەرەکە بە سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای مەسیحی، لەئەنجام زیاتر لە ٣٠ هەزار سەربازی سووپای ئیسلامی عوسمانی کوژران... بەلأم لە ئەنجامی بەردەوام بوونی شەڕی نێوانیان لە دوا شەری کۆتایی هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بە دەست هێنا بەسەرکردایەتی قەلەج عەلی و پاداشت کرا بە پلەی سەرکردەو مانەوەی لە سەر ناوچەی کلیبریك لە جەزائردا .

١٥٧٢

١٥٧٢ /٨/٢٣ لە سەر بریارو داوای شانشینی فەرەنسا شانشین – شارلی نۆیەم – و بە ئامۆژگاری دایکی – کاترین دی – ئەویش بە ئەنجامدانی قەسابخانەی – سان برتیلمی– لە فەرەنسا ، بەرامبەر بە مەزهەبی پرۆتستانتی مەسیحی لە لایەن مەزهەبی کاسۆلیك ، کە لە ئەنجام بووە هۆی کوژرانی زیاتر لە٠٠٠,٦٠ هەزار هاووڵاتی لە نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیکی و پرۆتستانت بەتایبەتی مەزهەبی پرۆتستانتەکان .

سەرەرای بەرهەلستکاری کردن لەلایەن هەندێ لە کەسایەتی و ئەمیرەکانی ئەوکاتی فەرەنسا و بەردەوام بوونی ئەو شەرە بەتایبەتی لە رۆژی ٨/٢٤ , کە رۆژی جەژنی قەدیس برتالماوس بوو لە شارەکەدا ، لە درێژەی بەردەوامی شەڕ ئەمیرال کۆلینی پرۆتستاتنی بووە راووێژکاری شانشینی فەرەنسای کاسۆلیك –شارلی نۆیەم – لە فەرەنسادا

. ئەویش لە پێناو پال پێوەنان و هاندانی شانشینی فەرەنسا بە بەربەرەکانی و هێرش کردنە سەر ئەسپانیا لە دانیشتووانەکانی ناوچەی – فلاندریا – بوو ، کە لە رەچەلەکدا دەگەرانەوە سەر بەلژیکیەکان ، ئەویش لە پێناو دامەزراندنی کۆماری – کالفینیە – بوو لە ناوچەکەو ببێتە هۆکارێك بە لە ناووبردنی شانشینی فەرنسا و تۆلە وەرگرتنەوە لێی بەو رێگایدا .

١٥٧٢/٨/٢٥ هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێرشێکی بەرفراوانیانی کردە سەر هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی و گەلی کورد ، کە لە ئەنجام بووە

هۆی کووشتنی زیاتر لە ٤٠٠ چوار سەد هەزار هاوولاتی لە هەرسێ لایەنی شەڕکەر بە تایبەتی لە مەزهەب شیعەکانی فارس و کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان وەك قەسابخانە بە ناووبانگەکەی – سان برتلیمی – پاریس لە فەرەنسا .

١٥٧٤

١٥٧٤/٥/١٤ کەشتیە جەنگیەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی سنان پاشاو سەرکردەی جەزائر – قەلەج عەلی – ، باڵیان بە سەر دەریای سپی ناوەراستدا راکێشا ، ئەوەیش بە لێدانی کەناری کالابریاو مسینا... کە هێزەکانی سووپای عوسمانی تووانیان دەست بەسەر کەشتیەکانی سووپای مەسیحی دابگرن و دەریایان کرد بە دوو بەشەوە بۆ ماوەی پێنج رۆژ ، لەئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی توانیان سەرکەووتن بەدەست بێنن لە ناوچەکەدا .

١٥٧٤/١٢/١٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم لە تەمەنی ٥٢ سالیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەلاتی هەشت ساڵ و پێنج مانگ بووە. لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٥٧٤/١٢/٢٦ دکتۆرو بازرگانی ناووداری ئەلمانی – لیۆنارد راولف – لە گەشتەکەی بۆ وویلایەتی شارەزوورو مووسڵ سەردانی شاری کەرکوك و دوایی بەرەو شارۆچکەی پردێ و دوایی بەرەو شارۆچکەی ئاسکی کەلەك هەنگاویدەنا و گەشتەکەی بەسەر بردووە لەهەرێمی باشوری کوردستان ,

لە ئاکامی ئەو گەشتەیدا راپۆرتێکی بەزمانی ئینگلیزی بلاو کردۆتەوە ، بەلام بەداخەوە نەمزانی لە چ رۆژنامەیەك و گۆڤارێك بلاوی کردۆتەوە . لەهەمان کات لە ١٢/٣٠ی هەمان سالدا لە گەشتەکەی بەناوچە کوردیەکاندا بە باکووری کوردستاندا سووراوەتەوە و تاکوو گەیشتۆتە ئەرمینیا .

١٥٧٤/١٢/٢٦ گەرۆکی ئەلمانی – نیبۆر – کە رەنگە بەناوی بەناو بانگترین گەریدەی ئەلمانی بێت ، کە سەردانی شاری کەرکوکی کردبێ ، کە بەچەند لاپەرەیەك باسی شاری کەرکوکی کردووە لە سەفەرنامەکەیدا ، کە لە دوو بەرگی زۆر

گەورەدا لە ساڵی ١٧٨١ وەرگێراودراوەتە سەر زمانی فەرەنسی و لەشاری ئەمستردام چاپ و بڵاوکراوەتەوە . کە بەم شێوەیە باسی کەرکوک دەکات لە بارەی قەڵاکەوە دەنووسێ :-

ئەم شووێنەی پێی دەڵێن قەڵا پیسترین شووێنێکە تا ئێستا کە بینیبم و ماڵەکانی بەبێ هەڵاوێردن و لە وپەری خراپیدان ، لەناو قەڵاکە سێ مزگەووت و منارەی لێیە ، یەکێك لەم مزگەووتانە گرینگە ، چونکە گۆری

پێغەمبەرەکان – دانیال ، میخائیل و ئەلیعازر – عیزرایل –ی لێیەو جوولەکەکان گوومانیان لەوەدا نیە کە پێغەمبەرەکەیان لەم مزگەووتەدا نێژراوە لە شارەکەدا .

بەڵام موسڵمانەکان رێگەیان نادەن بچنە ناو مزگەووتەکە . کەرکوك نزیکەی ٤٠ کلدانی بانەستووری لێیە ، کەسەر بە کڵێسای رۆمانن – کەرکوك شووێنی نیشتەنی پاشای پلە دوو تەوگەیە . پاشا لە شار دانانیشێ ، هەرچی باقی وویلایەتی شارەزوورە دەکەوێتە سەر رێگای تاوق تا هەولێر ، کە ئەمرۆکە سەرجەمی سەر بە پاشای بەغدایە .

نادرشا بە ئاسانی دەستی بەسەر شارەکەو قەڵاکەدا گرت ، بەڵام سەردەمانێك لە موسل سەرنەکەووت و ناچاربوو بەخێرایی لە کەرکوك بکشێتەوەو زیانێکی زۆری لە کەرکوکدا .

هەروا نیبۆر دەڵێ :- دەڵێن لە نزیك شاری کەرکوك چاڵە قیرو نەوتی لێیە ،

هــەروا شــووێنێك هەیــە پێــی دەڵــێن – بابــاگورگور – کــە لەوپــەری ســەیر
ســەمەرەدایە ، بەتایبــەت زەویەکــەی هێنــدە گەرمــە بەرادەیــەك بەشــی ئــەو
دەکــات گۆشــت و هێلکــەی لەســەر ســووربکرێتەوە ، مــرۆڤ تــەنها پێوویــستر
بەوە دەبێ چاڵێکی چکۆلەی لەسەر هەڵکەنێ و مەنجەڵی بخاتە سەر ، زۆر
کــەس ئــەوەیان بــۆ دووپــات کردمــەوە ، کــە بینیویانــە شــەوان بڵێــسەی ئــە
شووێنە هەڵدەستێ و بەچاوی خۆیان بینیویانە .
هەروا لە کەرکوکەوە تا شارۆچکەی ئاڵتوون کۆپری – پردێ – لە ئێوارەی
١٢ مانگ ، گەیشتین , هیچ ئاواییەکم لە سەر رێگا نەبینی ، بەڵام رێکەووتی
زۆر بنەماڵــەی کوردەکــانم کــرد کــە مــەرو ماڵاتیــان لــەم لەوەرگــە جوانانــ
دەلەوەراند لەو نێوانەدا .

١٥٧٦

١٥٧٦/٨/٢٦ کۆچــی دوایــی هونەرمەنــدو وێنــەکێش و روونــاکبیری بــەناوبانگی جیهــانی – تیــشیان – کــە تەرمەکــەی لــە کەنیــسەی ســانتا ماریا لـە وولاتـی پۆلۆنیا نێژراوە ، هەر بەو بۆنـە حکوومـەتی پۆلۆنیا بریارەکـانی خـۆی هەڵووەشـاندەوە کــە خــۆ پیــشاندان و کۆبوونــەوەی تێــدا قەدەخــە کــراو بــوو لــە وولاتەکەدا .

١٥٧٧

١٥٧٧/٦/٢٨ هونەرمەندو شێووەکار کێشی بەناووبانگی جیهانی – پیتەر پۆڵ رۆینز – لـ
شاری ئەنتۆبرب چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

١٥٧٨

١٥٧٨/٧/٣ مێـژوو نـووس و رووناکبیری بـەناووبانگی کـورد شـەرەفخانی بەدلیـسی بـەهۆی نـەتوانینی بەگەرانـەوەی بۆ بـەدلیس... لـە ئێران... لـە هـەوڵێکی ئاواتخواز چووە پاڵ لـە شکری عوسمانی لـە پێنـاو دورستکردنی هـەلێکی گوونجاو بۆ گەرانـەوەی بەرەو شاری بـەدلیس لـە باکووری کوردستان ، بۆ ئـەوەی بتووانـێ نووسـینی کتێبـە بەناوبانگەکـەی – شـەرەفنامە – تـەواو بکـات و لـە هـەمان کـات هیـوا داربـوو بـە بەئـەنجام گەیانـدنی بیرۆکـەی فیدراسیۆنی ئیمارەتە کوردیەکان لە کوردستان ، کە ئاواتی ئەو سەرکردەیە بوو بەگەرانەوەی بۆ خاکی کوردستان.

١٥٧٨/٨/٤ شەری – وادی مەخازن – لە کردارە مەزنەکانە ، کە دەووڵـەتی سعدیە پێی هەلسا لـە کـاتی سوڵتان عەبدولمـەلیك ، ئـەویش بـە سـەرکەووتنیان بەسـەر لایـەنگرانی پورتووگـال لـە شـەری ملـوولی سـێیەم ، کـە ئـەو شـەرە نـاونرا بەشەری – قصر کبیر– . یان بە جەنگی وادی مـەخازن لـە نێوان هێزەکانی سووپای مەسیحی و پورتووگال بەهێزە چەکدارەکانی ئیسلامی لە مەغریبدا لە کێشووەری ئەفەریکیادا .

١٥٧٨/٨/١٩ بەرپابوونی شەرێکی خووێناوی دژووار لەنێوان هێزە چەکدارەکانی سووپای ئیمپۆاتۆریەتی فارسی سەفەوی لە ناوچەی – چیلدەر – بە هاوکاریکردنی هێزەکانی سووپای توورك . کە پێرستی – ناوی بەرپرسی کوردەکان بوو ، لـە شـەری نێـوان ئێرانیـەکان و عوسمانیەکانـدا کـووژرا ... کـە میر محەمـەد دەسەڵاتداربوو لەسەر هەرێمی جەزیرو – ساروخان – فەرمانرەوایی خـەزوو – سانسۆن – بوو .

هـەروا کورەکەشـی – حەیـدەر بـەگ – فەرمانرەوایـەتی تـەرجیل و ... بابـە زیدبـەگ کـە کـوری مـیر هـەکاری بـوو ... ئـەم گۆرانکاریانـەش لـە بـەرەکانی شەری نێوان فارس و عوسمان هاتە کایەوە ... کە لـە سایەی سـەر سووپای چـەکداری کـورد بـوو ... کـورد گیـانی باشـترین سـەربازانی خـۆی فیـدای سەرکەووتنی عوسمانیەکان کرد لەسەر خاکی خۆی کە کوردستانە .

سەرچاوە :– م . س – لازاریف .

١٥٧٩

١٥٧٩/٢/٢٨ هۆزی ئەفشار کە یەکێ بوو لەو حەوت هۆزەی کە قزلباشیەی لێ پێکهاتبوو ... بەشداری کەری سەرەکی بوون لە شەڕەکانی شا ئیسماعیل‌و لە هەمان کات دامەزراندنی دەوولەتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەدا کردبوو ، کە ژمارەیەکی زۆر لە کاربەدەستەکانی دەوولەت لە سەرانسەری قەلەمرەوی سەفەوی دا کە هەر لەناو ئەوان دا هەڵئەبژێردرا بوون ، کە دەسەڵاتی زۆریان لەئیدارەی شاهەکانی فارسدا هەبوو .

بەڵام هەندێ لەسەرانی ئەو هۆزە تاووانبار کران بە هاووبەشی کردنیان لە کووشتنی مەهدی عەلیای هاوسەری شا محەمەد خوودا بەندە لە وولاتەکەدا

١٥٨١

١٥٨١/٧/٣١ لە پاڵ ئەوەدا خۆ ئامادەکاری بۆ لایەنی سەرکەووتن ، باڵوێزی تایبەت لە ئەستەمبۆڵ ، لە دوای گەیشتن بە بەنیمچە ڕێکەووتنی سەربازی لە نێوان دەووڵەتی عوسمانی‌و شانشینی ئەسپانیا بە کۆتایی هێنان ، بە کێشەکانی نێوانیان‌و چوونە ناو شاری لشبۆنەی پایتەختی ئەو کاتەی پورتووگال ، بەرامبەر پێشکەش کردنی یارمەتی بۆ مەغریب ، ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزەکانی عوسمانی بەرامبەر پێشکەش کردنی یارمەتی بۆ مەغریب‌و ڕووبەڕووبوونەوەی هێزەکانی عوسمانی بەرامبەر دەست هەڵگرتن لەشاری عرائس‌و دەستکەووتەکان .

١٥٨٣

١٥٨٣/٤/١٠ لەدایك بوونی دانەرو یاسایی و لاهووتی هۆڵەندی – گروتیوس – هۆگۆ – لە دلفەتی هۆڵەندی ... کە قوتابیەکی زیرەك و زانایەکی بێ وێنە بووە شایانی باسە بڕوانامەی دکتۆرای لە یاسا بەدەست هێناوە کە تەمەنی لە ٥ ساڵیدا بووەو زمانی لاتینی هەر لەسەرەتای منداڵیەوە بەباشی فێربووە ئەندامی شاندی نێردراو بووە بۆلای هنری چوارەمی شانشینی فەرەنسا .. هنری چوارەم ئەم زانایەی ناوزەند کردووە بەسەرسووڕهێنەری هۆڵەندی

دوای ئەوە بوو بەزانا ناسێکی یاسایی - لاهووتی - داهێنەر - دبلۆماسێکی لێهاتوو ... لەساڵی ١٦٠٣ بەپارێزەر دامەزرا لە هۆڵەندا .
هەروا لەتەمەنی ١٢ ساڵیدا چووە زانکۆی لیدن لەهۆڵەنداو بۆ ماوەی سێ ساڵ مایەوە .
جێگەی سەرسوورهێنەری زانای هۆڵەندی مەزن - یوسف ئسکالیگر- بوو .
لە ساڵی ١٥٩٨ یاوەری بالوێزی هۆڵەندی کرد ، کە بەرەو فەرەنسا بەرێکەوتن . لە ساڵی ١٦١٥ سەرۆکایەتی شاندی هۆڵەندی کرد بۆ بەشداری کردنی لە کۆنگرەی راوی ماسی کە لەئینگلتەرا بەسترا .
بەهۆی کێشەی ئاینی و رامیاری لە ١٦١٩/٥/١٨ بریاری زیندانی کردنی هەتایەی بۆ دەرکرا . لە بەندیخانە دەستی کرد بەدانان لە نووسینە هەمە لایەنەکانی و یەکەم کتابی بەناوی - نظم القانون الهولندی - بڵاوکردەوە ، دوای ئەوە دووەم کتابی بەناوی (حقیقه الدیانه المسیحیه)ی بڵاوکردەوەو رێنمایی لەسەر کتابی ئینجیل دانا.
دوای دوو ساڵ لەبەندکردنی خێزانەکەی بەدزی پاسەوانەکان و رەزامەندی هەندێکیان توانی لەناو سندوقێك دانابنێ لە ١٦٢١/٣/٢٢ هاوسەرەکەی توانی لەبەندیخانە رزگاری بکات و گەیشتە شاری گورکوم ... دوای ئەوە چووە لای یەکێك لە هەڤاڵەکانی و دوایی بەرەو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا رۆیشت و لە ١٦٢١/٤/١٥ گەیشتە پاریس و لەلایەن ئەمیر کوندیەی وەزیری دادی فەرەنسی پێشوازی لێکرا .
ئا بەم شێوەیە ئەم زانایە لەکارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٦٤٥/٨/٢٨ لە روستوك لە ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات ...

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٥٨٣/٥/٩ دادووەری هەرێمی شێروان - خادم مەسیح پاشا - بەرەو داگیر کردنی داغستانی سەر کەناری دەریای خەزەربە رێکەوت ، واتە دەریای قەزوین ، دوای ئەوە سەرکەووتنی بە سەرهێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی داگیرکەری خاکی کوردستان بە دەست هێناو لەلایەن داگیرکەری دەسەڵاتی عوسمانی ، واتە لە دوو لایەنە خاکی کوردستان داگیر دەکرا ، بە نۆبە لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی فارسی و عوسمانیدا ، بەر لەوەش لەلایەن

ئیسلامو هەر بەناوی ئیسلام.

١٥٨٥

١٥٨٥/٥/٢١ مۆرکردنی رێکەووتننامەی ئاشتی لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسی سەفەوی ، لە دوای شەڕی شەش ساڵە ، لە ئەنجام هەرێمەکانی کەرەجو شێروانو لۆرستان کەووتنە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، کە زۆربەی زۆری خاکی کوردستان بوو لە گەڵ بەشێك لە خاکی ئازربایجانو شاری تەورێز .

لەو کاتەش سەرەك ئەنجوومەنی وەزیرانی عوسمانی پاشا کۆچی دوایی کردو خادم مەسیح پاشا جێگەی گرتەوە لە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٥٨٥/١٢/٢٣ هەندێ لە کەسایەتی ناو هۆزی ئەفشار تاووانبار کرابوون بە کووشتنی هەمزە میرزای کوڕی شا محەمەدی فارسی ، ئەویش بەدەست تێکەڵاو کردنی لەگەڵ ئەمیرێکی تەتەری بەدیلگیرا ، کە بە هاوکاری یەکتری کووشتبوویان... بەو هۆکارە شاعەباس گومانی لە هەندێ لە هۆزەکانی ئەفشار دەکرد . کە لە هۆزە قزلباشیەکان پێك هاتبوون لە وولاتەکەدا .

١٥٨٨/٦/١٠ کۆچی دوایی سۆفی و فەیلەسوفی ئەلمانی – ڤالانتین ڤایگل – لە نایندرۆڤ لە نزیك گانیسینیۆن لە سکسۆنیا ئەرستبرگ ... شایانی باسە ئەم فەیلەسوفە لەساڵی ١٥٣٣ چاوی بە جیهان هەڵهێناوە . ژیانی بەتەنیای و دوورە پەرێزی بردۆتە سەر ... خووێندنی سۆفی تەواوکردووە لە گەڵ خووێندنی لاهوتی لەدوای مردنی چەندین بەرهەمی بەچاپگەیەنراوە لەوانە :– الحیاة الدائمة لەساڵی ١٦٠٩ . رسالة فی الحیاة السعیدة ، لەساڵی ١٦٠٩ . حوار حول المسیحیة الصحیحة ، لەساڵی ١٦٢٢ ... لەگەڵ چەندین بەرهەمی دیکە لەژیاندا ، کە کاردانەوەو کاریگەری خۆی نووانددووە لە دوای کۆچی دوایی کردنی لە وولاتەکەیدا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣.

١٥٨٧

١٥٨٧/١٠/٢٠بەرپابوونی شەڕی هەشتەمی ئاینی نێوان مەزهەبەکانی کاسۆلیك

پرۆتستانت ، کە ناووزەند بوو بە شەڕی - کوتراس- کە پرۆتستانتەکان سەرکەووتنیان بە دەست هێنا بەسەر کاسۆلیکەکان و بە هەڵاتنی پرۆتستانتەکان بە سەرکردایەتی - هندی دۆناڤار- لەو شەڕەداو سەرکردەی کاسۆلیك - دۆق دوژوابووز - کوژرا .

١٥٨٨

١٥٨٨/٤/٥ کەنگەشە هێنەترین بیرەمەندە رامیاریەکانی سەردەمی نوێ - تۆماس هۆبز - لە دایك دەبێ ، کاتێك کە پایۆرە جەنگیەکانی ئیسپانیا خەریکی نزیك بوونەوە لەکەنارەکانی ئینگلستان بوون و ئەم وولاتە لەترسی تێك هەڵچوونی سووپا دەژیا .

ئەم زانا ناودارە لاوێکی خاوەن بەهرە بوو ... لەتەمەنی ١٤ساڵیدا چووە زانکۆی ئۆکسفۆردو لەساڵی ١٦٠٧ لەتەمەنی ١٩ ساڵیدا خوێندنی تەواوکردو مۆڵەتی وانە گووتنەوەی وەرگرت ... باوکی تۆماس هۆبز قەشەیەکی نەخوێندەوار بوو ، کاتەکانی بەکتابی پیرۆزو مەی خواردنەوە بەسەر دەبردو دوای ماوەیەك باوکی کۆچی دوایی کرد .

دوای ئەوە لەلای مامەکەی ژیانی بەسەربرد ، هۆبز لەسەر راسپاردەی یەکێك لەهاوکارانی بەپلەی مامۆستایەتی بنەماڵەی دەست رۆیشتووی لۆردکاوندیس رازی بوو ... ئەمەش بووە هۆی سەربەخۆیی دارایی و لە ئاکامدا باهاتن و گەشەی هەمەلایەنی روحی و هزری ئەو بێجگە لەمە بەدەستپێکردنی پێشوویە کۆماری خوازەکان لە ئینگلستان چالزی یەکەم - ستیوارت - و زۆربوونی مەترسی شەڕی نێوخۆیی ، کە خانەدانەکانی لایەنگری پاشایەتی داوایان لە تۆماس هۆبز کرد کە گەلالەیەك لەفەلسەفەی رامیاری خۆی بکات ، ئەویش بەمەبەستی داکۆکی کردن لە رەوای پاشایەتی بلاوبکاتەوە . ئەم گەلالەیەش کەسەرەتای بۆ بەشی کۆتایی سیانەیەك - تریلۆژی - لەژێر ناوی - توخمە فەلسەفەیەکان - لەبەر چاوگیرا بوو کە لەساڵی ١٦٤٠ بلاوی کردەوە .

بەلام بەهۆی گۆرینی بارودۆخی ئینگلستان و بە سەرکەووتنی پەرلەمانی - درێژە - بە سەر پاشایەتی لایەنگیرانی ، کە لە پایزی ساڵی ١٦٤٠ بەناچاری

لەترسـی دەستبەسـەركردنی بـەرەو شـاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنـسا
رۆیشت و بۆماوەی ١٠ ساڵ لەفەرنسا مایەوە.
گـرنگترین بەرهەمـەكانی بـەناوی – لۆیاتـان ، یـان ، جەوهـەر – روخـسار
لەدەسەڵات و دەوڵەتی كەنیسەی مـەدەنیش لەساڵی ١٦٥١ لەشاری لەندە
بڵاوی كردەوە ... هۆبز بەشـەكانی یەكـەم و دووەمـی فەلسەفەی سرووشـت
ئـەنترۆپۆلۆژی لـە دوای یـەك لەسـاڵەكانی ١٦٥٥ – ١٦٥٨ دا بڵاوكـردەوە .
ئـەم بیرمەنـدە لـەماوەی ژیـانی تـوانی بـەدەیا بەرهـەم بەئـەنجام بگەیـەنێ لـ
سەرباری رامیاری و تووندوتیژی و حكوومـەت و مـاف ... و بـەردەوام بوون
تاكوو لە ١٦٧٩/١٢/٤ لەتەمەنی ٩١ ساڵیدا كۆچی دوایی دەكات.
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٥٩٠

١٥٩٠/٣/٢١ مۆركردنی پەیمانی نێوان دەسەڵاتی فارسی سەفەوی‌و دەسەڵاتی عوسمانی
لە شاری ئەستەمبوڵ ، كە بووە هۆی ئەوەی لۆرستان‌و شارەزوور بكەوێتـ
ژێر دەسەڵاتی هێزەكان‌و بەرپرسانی دەسەڵاتی عوسمانیدا .

١٥٩٠/٤/١٨ لە دایك بوونی ئەحمەد خانی یەكەم ، كە كوڕی محەمـەدخانی سێیەم بوو
لە دوای باوكی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست بە سوڵتانی
عوسمـانی لـە سـەر هـەمان بیروو بۆچوون لـە رێنماییـەكانی بـاوكی لـە سە
ئیمپراتۆریەتەكەدا .

١٥٩٢

١٥٩٢/١/٢٢ لەدایك بوونی فەیلەسوف بەناوبانگی فەرەنسی و جیهانی –پیاراگسندی – ا
هـەرێمی بیروڤـانس لەباشـووری فەرەنـسا .... هـەر لەسـەرەتاوە لایـەنگیر
بیرووبۆچوونەكانی فەیلەسوف ناوداری جیهـان ئەبیقۆر بـووەو لەهـەمان كا
ئاواتـەكانی بـوونی بەقەشـەی مەسـیحی بـووە و خوێنـدنی ئـایینی دەسـ
پێكردوە .
لەسـاڵی ١٦١٤ بروانامـەی دكتـۆرای لـە لاهـووتی بەدەسـت هێنـاوە ... دوا
ئەوە دوو رووی وانە گووتنەوەی گرتەبەر ... ئەویش :–

یەکەمیان :- مامۆستایەتی و لاهووتی . ئەویش لە بواری ئایینی و فەلسەفە لە ئاکس . دوای دەست بەسەر داگرتنی یەسووعیەکان ... واتە مەسیحیە توونـد رەوەکـان . بەسـەر کۆلێـژی ئـاکس وازی لـەکارەکانی مامۆستایەتی هێنا لەساڵی ١٦٢٣ ... بەڵام دوای ئەوە بووە کاهینی یاسایی. یەکەم دانراوی لەساڵی ١٦٢٠ ئامادەکرد بەناونیشانی - ابحاث غیر تقلیدیة ضد اتباع ارسطو - ئەویش لەبارەی گەردووونناسی بوو... لەهەمان کات پەیوەندی بەفەیلەسوفی ناوداری جیهانی ئەبیقۆر و چەندین زاناو فەیلەسوفی دیکە کرد ، لە کارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٦٥٥/١٠/٢٤ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٥٩٤

١٥٩٤/٥/٣١ کۆچـی دوایـی نیگارکێـشی بـەناووبانگی جیهـانی- پـاولۆ تـەنتورتۆ- وگۆڕەکەی لە کەنیسەی - مادۆنادل ئۆرتووە- لە شاری بووندەقیە .

١٥٩٥

١٥٩٥/١/١٦ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان موورادی سێیەم ، لە تەمەنی ٤٩ ساڵیدا کۆچی دوایـی کـردووەو گۆڕەکـەی لـە شـاری سـۆفیای پایتـەختی بووڵگاریایـە... شایانی باسە سوڵتان موورادی سێیەم شاعیرێکی ناوودارو بەهرەدار بوو، لەگەڵ ئەوەشدا مامەڵەی دراووسێی باش بوو لە گەڵ وولاتەکاندا .

١٥٩٦

١٥٩٦/٣/٣١ لەدایك بوونی فەیلەسوفی بیرکاریزانی ناوداری فەرەنسی - رینیە دیکارت - هـەروا بە - کاریتـسۆن - یـش ناسـراوە .... شـایانی باسـە دیکـارت بەیـەکێ لەدامەزرێنەرانی فەلسەفەی نوێخواز و دامەزرێنەری بیرکاری نوێ دادەنرێت و یەکێکە لـەو زانایانـەی کە زۆرترین بەرهـەمی هەمە جۆری هەیـە لەسـەدەی /٢٠ - ٢١ دا .

لەبەر ئەوە دیکارت بەیەکێ لە کلیلەکان دادەنرێت لەشۆرشی زانست و شارستانیەتی تازەداو ناوی ئەو زانایە بەئەندازەی دیکارتی کەلێتوێژینەوەکە لەسەر شێووازەکانی دیکارتی و ئەندازەدا ، کە ئاوێتە بووە لەگەڵ جەبر ... دیکارت بەرهەلستی زۆری بیرۆکەکانی پێش خۆی کردووە . لەپێش هەموویانەوە سۆزی روح وێرای ئەوەی زۆر لە بیرۆکەکانی لە ئەرستۆو سۆفۆکۆم لەسەدەی شانزەهە ، یاخوود بیرۆکەی ئوگبتین رەگ و ریشەیان هاتبوو .

دیکارت لەدوو خالدا بەرهەلستکاری ئەو قوتابخانەیە دەکات .

یەکەم :- دابەشبوونی جەستە سرووشتیەکان بۆ مادەو وێنە - شێووە رەتدەکاتەوە هەر وەکوو زۆرینەی فەلسەفە یۆنانیەکان رەتی دەکەنەوە

دووەم :- دۆزیان ئامانج رەتدەکاتەوە جا خوودی دۆزەکە سرووشتی مرۆ بێ یان خواوەندی بێت ، لەشێکردنەوەی دیاریدە سرووشتیەکان .

ئەم مرۆڤە لەژیانیدا بەردەوام بوو لەخەبات و هەوڵدانی لەپێنا سەرکەوتنی بیروبۆچوون و هەلوێستەکانی تاکوو ماڵئاوایی لەفەرەنسا جیهانی فەلسەفە کرد لە ١٦٥٠/٢/١١ ، بەرهەمەکانی تاکوو ئێستا داهاتووش سەرچاوەی زانست و پەرەسەندن و پێشکەووتن و گەشەدا لەهەموو بوارەکانی لە جیهاندا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی ٢/

١٥٩٦/٨/٢٥ لە کتێبی شەرەفنامەی بەدلیسی ، وای دیار کردووە کە کورد لە بار کۆمەلایەتی و زاراوە دەبێتە چوار بەش بەپێی نووسینەکانی ئەو کات..

کرمانجی... لۆر... کەلهوور... گۆران... لە هەمان کات دەلێ :-

سنووری کوردستان بەخەتێکی راست لە سەر کەنداووی فارسەوە تا کۆتایی مەلاتیەو مەرعەش لە باکووری کوردستان ، کە ئەم هێڵە وولاتی فارس‌و ئێرانی عەجەم‌و ئازربایجان‌و ئەرمەنستانی گچکەو ئەرمەنستانی گەورەیە... باشووری ئێراقی عەرەب‌و ناوچەکانی موسڵ‌و دیاربەکرە...پادشایەتی میرانی کوردستان بەناوی هۆزەکانیانەوە ناسراون . وەك :-

ئیماراتی هەکاری‌و سۆران‌و بابان‌و ئەردەلان .

هەروا هەندێکیان ناویان بەبرایی شارو قەلاکانیان هاتوون وەك میرانی ... مەلەنگێف‌و بەدلیس‌و جەزیری‌و حەزۆو ئەکیل‌و هەروا... شایانی باسە کە کورد زۆر زۆر دەووڵەمەندە لە هەموو بوواره جیاجیاکانی نەتەوەیی‌و نیشتمان‌و داب‌و نەریت‌و کەلتوورو شارستانیەت‌و شووێنەوارەکان....!!!؟ .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە هەر نەتەوەیەك لە سەر ئەو پارچە زەویەدا نیشتەجێیەو خاوەنی زمانێکی فرە زاراوە بێ ، بوونی خۆی بە درێژایی مێژوو لە پەرینەوەی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان دەسەلمێنێ .

لەوانەش کورد کە خاوەنی چەندین زاراوەی بە هێزە لە سەر بنەمای زمانی دایك وەك :- زاراوەکانی - کرمانجی ، لۆری ، کەلهووری ، گۆران - دوای ئەوەش :- هەردوو زاراوە بە هێزەکەی کرمانجی و سۆرانی - لە گەڵ ئەوەشدا زاراوەی هەورامی بە یەکێك لە زاراوە هەرە کۆنەکانی زمانی کوردیە ، کە لە سەردەمی زەردەشتی و ئاینی زەردەشتی و تاکوو ئێستاش ئەم زاراوەیە لە زمانی کوردی ئاخاوتنی پێدەکرێت لە کوردستان .

هەروا چەندین شێووە زاراوەی دیکە هەن وەك :- کاکەیی و شەبەك ، ئەمانە

که زمانی ڕەسەنی ڕێك پێك دێنن لە سەر خاکی کوردستان ... مانای وایە تا زماتی کوردی مابێ و بمێنێ ، کورد بوونی بەردەوام دەبێ لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە هەردوو بوواری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

دەبێ ئەم ڕاستیەش بلێین ، کە یەکێك لەو زاراوە زمانەی کوردی نەماو کۆتایی پێهات . ئەوا زاراوەکانی دیکە کۆتاییان پێ نایەت ...نەك وەك نەتەوەیەك زمانەکەی بێ زاراوەی جیاجیایە ، زمانی کوردی زمانێکی زۆر دەوڵمەندە لە هەموو ڕوویەکی زمانەوانی و هەر ووشەیەکی چەندین مانای خۆی هەیە ، لە ناورستە جیاجیاکان . لە ڕستەی رامیاری و لە ڕستەی شیعر و لە ڕستەی ڕۆمان و لە ڕستەی کۆمەڵایەتی و لە ڕستەی پەخشانە ولە ڕستەی نووسیندا .

کە هەر ووشەیەك لە بوواری نووسینێك جێگەی خۆی دەکاتەوە لەسەر بنەمای ڕێزمانی زمانی کوردی و بەراووردکردنی لە گەڵ زمانەکانی دیکەی نەتەوە جیا جیاکان لە جیهاندا .

١٥٩٦/٨/٢٨ شەرەفنامەی بەدلیسی وای ڕاگەیاندووە ، کە کورد لە بارەی کۆمەڵایەتی و زاراوەیی دەبنە چوار بەش. ئەویش :- کرمانجی - لۆر - کەلهوری - گۆران - .... هەروا دەڵێ :-

سنووری کوردستان :- بەخەتی ڕاست لە سەر کەنداوی فارسەوە تابرانەوەی - مەلاتیا - و - مەرعەش - دەچێ . باڵی باکووری ئەم خەتە وولاتانی فارسی و ئێراقی عەجەم و ئازربایجان و ئەرمەنستانی گچکە و ئەرمەنستانی گەوورەیە .... باشوریشی ئێراقی عەرەب و ناوچەکانی موسل و دیاربەکرە ... هەر وەك لەنەخشەکەیدا هاتووە لەلاپەرە / ١٢٨ .

هەروا پادشایان و میرانی ئازای کوردستان بەناوی هۆزەکانیان ناسراون . وەك :- هەکاری ، سۆرانی ، بابانی ، ئەردەلان ... هەندێکیشیان ناویان وێرای شارو قەڵاکانیان هاتوون . وەك میرانی :- حەسەنکێف ، بەدلیس ، جەزیر ، حەزۆ ، ئەکیل ، هیتریش . هەروا دەووڵەتەکانی :- مەریوان ، حەسنەدی ، لۆری مەزن : - مەزلەوی - لۆری بچووك - ئەیوبیەکان ، کە پادشای میسر و شام بوونە . هەرو١٠ دەڵێ :- شادی کوری مەروان :- باپیری سەلاحەدینی کوردی بووە - ڕەوەندی دوین - بوو .

١٥٩٦/٨/٢٨ تا ئەم مێژووە فەرمانرەوایانی فێنك بەردەوام بوونە ... كە دانیشتووانی ناوچەی فێنك لە چوار هۆز پێك هاتوون – یەجنویی . شوقاقی ، میران . كۆینە – فەرمانرەواكانی فێنك دەچنەوە سەر میر ئەبدالی كوری سولەیمانی كوری خالید . كە سولەیمانی كوری خالید لە هەرێمی جەزیرە كۆچی دوایی كردو كورەكانی وولاتەكەی باوكیان لەناو خۆیاندا دابەشكرد كە ناوچەی فێنك بەر ئەودال كەوت .

ماوەیەكی زۆر میر ئەبدال لەو ناوچە دەسەلاتدار بووە و دوایی كۆچی دوایی كردووە ... نەوەكانی ئەو ناوچەیان لە بەر دەست بووە ... بەلام پاش مردنی ئەودال نۆركە ئاق قوینلوو لەبەر دەستیان دەرهێناون و داگیریان كردووە و ماوەی سەدسالْ لەبەر دەستیان ماوەتەوە ... لەدوای ئەو ماوە دوورو درێژەدا ، كە داگیركەرانی ناوچەی فێنك ئاق قلوینلوو بەرەو نەمان چوون لە ناوچەكەدا .

دووبارە ئەو بنەماڵەیە گەرانەوە سەر شووێنی خۆیان لەناوچەی فێنك و كەس پەلاماری ئەو بنەماڵەی نەداوە ، كە دەسەلاتیان بەسەر ناوچەكەدا دەرۆیشت لەهەموو بوارێك تەنیا ... جارێك نەبێت لەسەر دەمی مەزنایەتی شا عەلی بەگ ، كە فەرمانیرەوایی جەزیر بوو . دەستی بەسەر ناوچەی فێنك دا گرت و دای بەمیر محەمەدی برای ... بەلام دووبارە بەیارمەتی خوودی فەرمانرەوایانی جەزیر ناوچەكە دراوەتەوە دەست بنەماڵەو نەوەكانی میر ئەبدال ... ناوچەی جەزیر كەوتۆتە باكووری رۆژئاوای مووسڵ و ناوچەی فێنكیش هەر لە ناو هەرێمی جەزیرەیە لەباشووری كوردستان.

سەرچاوە – شەرەفنامە – لاپەرە /٣٢٤/٣٢٥ .

تێبینی :– فەرمانرەوایی حەسەن كێف كە بە – مەلكان – بەناوبانگن . بەلام ئەمین زەكی بەگ دەڵێ :– ئەم نازناوە لە مەلكاتیەوە هاتووە ، كە یەكێكە لە سێ مەزهەبی مەسیحی ئەویش:–

مەلكاتی ، یاقووبی ، نەستۆری ، كە سەر بە قەددیس ئەنتۆنیۆس بوون . بەلام هەندێك لە كوردە مەسیحیەكان بە ناوی مەزهەبەكانیان ناوزەندكراون ... كۆمەڵێك لە مێژوونووسان لایان وایە كە :–

نەستوریەكانی مووسڵ ، یاخوود لای مووسڵ ، كە ئێستا بە خۆیان دەڵێن .

ئاشووری و مەسیحیە یاقوبیەکان ... کە سەردەمێك – جۆزقان – یان پێ دەگووتر ... ئەمانە بە رەسەن کوردن .

١٥٩٦/١٠/٢٦ بە هاوکاری و هەماهەنگی یەکتر هێزەکانی سووپای مەژەرو شانشینی نەمسا ، دەشتایی کرزنیان ووێران کرد لە نزیك قەڵاو بووە هۆی بەردەوامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی بە داگیرکردنی ووڵاتانی بەرهەلستکارانی دەسەڵاتی عوسمانی لە ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٥٩٧

١٥٩٧/٨/١٣ کتێبی شەرەفنامە لەلایەن – شەرەفخانی بەدلیسی – بەدەست نووسراوەتەوە ، کە لە پەرتووکخانەکانی – ربۆدلن و ئەستەمبوڵ و پرینستۆی ئەمەریکاو پەرتووکخانەی کۆمەڵەی شانشینی ئاسیا لە بەریتانیاو پترسبۆرگی پایتەختی ئەو کاتی روسیای قەیسەری – هەن و هەڵگیراون ، کە بە سەرچاوەیەکی گرنگی مێژوویی کوردوکوردستان دەژمێردرێت ، بەتایبەتی لەبوواری نەتەوەیی و نیشتمانیدا . ئەویش بە درێژایی مێژوو وەك بەلگەنامەیەکی نێوو دەووڵەتی لە جیهاندا .

١٥٩٨

١٥٩٨/٤/١٥ مۆرکردنی پەیمانی نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیك و پرۆتستانتی مەسیحی ، لە دوای هەشت شەڕی دژووار لە نێوانیاندا ، بە ناوی پەیمانی – نانت – کە بە تەواوی دان بە بڕووای مەزهەبە جیاجیاکانی ئاین نرا ، لە فەرەنسا و تاکوو ئێستاش ئەو رێکەووتنە لەکار پێکردنی بەردەوامە ، لە لایەن جیهانی مەسیح لە جیهاندا .

١٦٠٠

١٦٠٠/٧/١٣ کەسایەتی کوردی ناودار ئیسمائیل مەلا حوسێن لە مێژووی ئەردەلان زۆر لە سەر هەلۆخانی نووسیووە کە دەڵێ :–

هەلۆخان پیاوێکی زۆر دەست رۆیشتووبووە و ووڵاتی خۆی ئاوەدانی بەئیرۆ

کردووه . جگه لەقەلاّی – زولم – که پایتەختی بووه ... سێ قەلای دیکەشی دروستکردووه که ئەوانیش :–

قەلای حەسەن ئاوا لەسەرلوتکەی کەژێکی بەرز . هەروا قەلای پلەکانیشی دروستکردووه لەناو جەرگەی وولاّتی گۆراندا . قەلای مەریوان بوونی و گەنجینەی لەزێرو زیوو و ئاخنای هەبوو .... هەروا چەندین فێرگەو مزگەووت و تەکیەو خانەقای ئاییني لە کوردستان دروستکرد بوو ... ئەم کەسایەتیە باکی بەکەس نەبوو ، لە کەس نەدەترساو لەهەمان کات هەردوو دەسەلاّتی عوسمانی و فارسی لەهەلۆخان دەترسان .

لەو کاتەشدا شا عەباسی سەفەوی فارس ، بەنیازی داگیرکردنی وولاّتەکەی هەلۆخان بوو ... بەهێزێکی گەووره هێرشی کردە سەر لە نزیك شاری هەمەدان لە رۆژهەلاّتی کوردستان ، لە گوندی – سەهیم – تووشی شەڕ هات لەگەلّ هێزی هەلۆخان ، ئەم گوندە لەژمارە /٦ ی گۆڤاری گەلاوێژدا بە – میهەم – نووسراوەو گوندێکە ، کە ٩٥ کیلۆمەتر لە شاری سنە دووره – عەلی بالی زەنگەنە ، کە کوردێکی نزیك بوو لەشاو راووێژکاری بوو و ئامۆژگاری شای کرد ، کە ئەگەر بەشەڕ هات لەگەلّ هەلۆخان لەوانەیە نەتوانێ بەسەر هەلۆخان سەرکەێ .

بەلاّم لەرێگەی راووێژکردنی کوردە خۆ فرۆشەکان بۆ شاو ، شاش دەستی کرد بە پەیوەندی بەستن لەگەلّ هەلۆخان لەپێناو لەناوبردنی ، جا بەهەر شێووەیەك بێت . لە ئەنجامدا وای کرد کە هەلۆخان سووێندی گەووره بەسەر شا عەباس بخواردایە .

هەر لەپێناو لەناوبردنی داوای لە هەلۆخان کرد ، کە خانی ئەحمەد خانی کوری بنێرێتە لای بۆ ئەسفەهان کە هەلۆخانیش خان ئەحمەد خانی بۆ ناردو شا عەباسیش رێزی لێگرت و خاتوو کلاّو زێری خوشکی خۆی لێ مارەکردو کردیە هاوکاری کردنی خۆی و چەندین کاری گرنگی پێ سپارد لەهەموو بوارەکانی کاروباری دەسەلاّتی شا عەباس .

لە هەمان کات کردیە بەپرس و راووێژکار ، لە ئەنجام نازناوی نا بە والی کوردستان و لەشکرێکی زۆری خستە ژێر دەسەلاّت و ناردیە سەر هەلۆخان .

لەو کاتەش هەلۆخان لە قەلاّی حەسەن ئاوابوو... لە دوای گەمارۆدانی قەلاّی

حەسەن ئاواو بە سەرنەکەووتنیان پیلانێکی گەوورەیان نایەوە ... ئەویش کا
ژنــی خــان ، کــە دایکــی ئەحمــەدخان بــوو لەگــەڵ مــەلا یــاقووتی هــاودەمی
هــەلۆخان خیانــەتیان بــە مێــردو ئاغــا کــردو بەدزیــەوە رێکــەووتن و دەرگــای
قەلاّیان داگیرکردو هەلۆخانیان بە دیل گرت و رەوانەی ئەسفەهانیان کرد بۆ
شاعەباسی سەفەوی فارس .

ئەمە خیانەتی کورد بوو لەگەڵ کورد بۆ دووژمنی کورد ... نووسەر :-
واتــە هــەلۆخان بەدەســت بەســەری لــەلای شــا عــەباس مایــەوە تــاکوو کۆچــی
دوایــی لــە شــاری ئەســفەهان کــرد.... دوای ئــەوە حــووکمرانی ئــەردەلان و
شارەزوور کەوتە دەست خان ئەحمەد خانی کوری هەلۆخان و جێگەی باوکی
گرتــەوە .... دووژمــنی کــورد بــە هــەموو بارێــك ســەرکەووتنی بەســەر کــورد
مــسۆگەرکردووە ، بــەهۆی خیانــەتی نــاو مــاڵی کــورد لەگــەڵ یــەکتر لــەپێناو
بەهێزکردن و خزمەت کردنی دووژمن لەسەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە - لاپەرە /٢١٣ - ٢١٤ - ٢١٥ .

١٦٠٠/١٢/٣١ دامەزراندنی کۆمپانیای هندی رۆژهــەلاّت ، کە بەناوبانگترین کۆمپانیایە لە
مێــژوودا . کــە ئــەو کۆمپانیایــە رۆڵی ســەرەکیو بنــەڕەتی هــەبوو لــە ململانێــی
نێــووان فەرەنــساو بــەریتانیاو ئیمپراتۆریــەتی عوســمــانی لــە رۆژهــەلاّتی
ناەراســتو کیــشووەری ئاســیادا ، ئــەویش بــە بــەردەوام بــوون لــە ســەر ئــەو
رامیاریەتــە تــا گەیــشتە ئــەو قۆناخــەی کــە بــە پێــی نەخــشەکانی دارێــژراوی
پــەیمانی سایکس -بیکۆی نهێنــی لــە ساڵی ١٩١٦ ، لــە ســەر دابەشــکردنی
کــوردو خــاکی کوردســتان بــە دامەزرانــدنی دەووڵــەتی تــازە لەســەر ئــەو خاکــە
وەك ئێرانی فارسیو تورکیای تورك‌و ئێراقــی عــەرەبیو سووریای عــەرەبیو
ئوردنی شانشینیو ئەرمەنستانی ئەرمەن .

بــەلاّم گــەر بــەراووردێکی تووێژینــەوە دار بکرێــت لــە ســەر نەتــەوەکانی چــوار
چــێووەی ئــەو دەووڵەتــە دورســتکراوانە هــیچ نەتەوەیــەك ژمــارەی
دانیشتووانەکەی لە ژمارەی دانیشتووانی رەسەنی خۆی زیاتر نیە - واتە
کــورد- ، بــەلاّم بــە هــۆی هەلکەووتــەی جــووگرافی خــاکی کوردســتانو
ناوچەکەو چاوگە نەووتیەکان ، کە پێووەری ئەو دابەشکردنەی پێووە دیار

بـوو لـە هـەموو بووارە جیاجیاکـانی رامیاری و ئـابووری و بازرگـانی و سـەربازیدا . دوا رۆژیـشی داگیرکـردن بـوو لەلایـەن بـەریتانیاو هاوپەیمانەکان .

لـەو کاتەشـدا وەك ئیمپراتۆربـەتی عوسمـانی و رووسـیای قەیـسەری و فەرەنساو فارسی سەفەوی و عەرەبی ئیسلامی لە دوورگەی بیابانی عەرەبیدا ، هەر چەند کێشەو ململانێ و شەڕو پێکدادان لە نێوانیان هەبووبێت ، بەڵام لە سەر کێشە سەرەکیەکان و بەرژەوەندیە تایبەتیەکان کۆك بوونە... بەڵام کورد تاکوو ئێستاش...؟...!. لە سەر خاکی کوردستان.

١٦٠٢

١٦٠٢/٦/٢٦ شاعەباسی فارسی سەفەوی زیاتر لە ٥٠ پەنجا هەزار خێزانی لە تیرەو هۆزەکانی کوردو جەمشگەزەوکی دیکە لە کوردستان بەرەو دەشتەکانی خوواروی تاران گوواستەوەو لە ووێشەوە بەخۆیان و مالاتەکانیان بەرەو خۆراسانی ناردن ، لەو کاتەشدا پارێزگاری لە سنووری سەروی رۆژهەلاتی قەلەمرەوی عەجەمی دەکرد ، لە بەرامبەر هەرەشەی ئۆزبەکدا .

هەروا پێی سپاردن بۆ پرکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کە ئەو هۆزانە رێ و شووێنی هێنان و جێگیرکردنی هەندێ هۆزە گەوورە شەرکەرەکانی قزلباش بۆ کوردستان دانا .

شایانی باسە شاعەباسی فارسی سەفەوی مەهەب شیعە لە هەوولەکانی درێخی نەکردووە بەرامبەر گەلی کوردستان ، ئەویش بە دوو لایەن کوردو خاکی کوردستانی داگیر کردو لە بە فارس کردن بەردەوام بوو لە هەرێمەکەدا.

یەکەم :— بەردەوام بوو لە راگوواستنی کورد لەسەر خاکی دیرێنی خۆی بۆ جێگەی دیکەو بە جێگە گرتنەوەیان بە هۆزو تیرەکانی فارس .

دووەم :— بەردەوام بوونی بە بەمەزهەب شیعەکردنی بە هەر نرخێك بوایەو بۆی بگوونجایە هەروەك چۆن کورد بە زەبری شمشێر کراوە بە ئیسلام و خاکی لێداگیرکراوە لە هەرێمە جیا جیاکان .

١٦٠٣

١٦٠٣/٦/١١ لـه كـاتی پـەلاماردانی قـەڵای مـەریوان لـە رۆژهـەڵاتی كوردسـتان ، شـێخ حەیـدەری مـوكری لـە ریـزی سـووپای قزلبـاش دا كـوژراو قووبـادی كـوڕی جێگەی گرتـەوەو لەلایـەن شاعەباس كرا بووە سەركردەی گەورەی هـۆزی موركری و فەرماندەی مەراگە- مەراغە- لە رۆژهەڵاتی كوردستان .

بەڵام شـاعەباس تـوورەیی كۆنی بـاوك و باپیری خـۆی هـەرمابوو، لـە هـەمان كات لە گەشتەكەی ، كە بۆ ناووچەی موكریانی كردبووی داخی دڵی خۆی پێ دارشت و تۆڵەی رابردووشی لێكردەوە، كە دوای ماوەیەك قووباد خان و هاورێكـانی كووشـت و فـەرمانی كووشـتنی بەكۆمـەڵی بـۆ هـۆزی موكریـانی راگەیاند .

١٦٠٣/١٢/٦ سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان محەمـەدی سـێیەم ، لـە تەمـەنی ٣٧ سـاڵیدا كۆچی دوایـی كـرد ، كـە ماوەی دەسەڵاتەكەی ٩ سـاڵ بووەو لـە دوای خـۆی كوڕەكەی ئەحمەدی یەكەم جێگـەی گرتـەوە بـە سـوڵتانی عوسمـانی لـە سـەر ئیمپراتۆریەتەكەدا .

١٦٠٤

١٦٠٤/٥/٣٠ نووسەری هاوزان و هـاودەمی ئـەو كـات مامۆسـتا جـەلال مجـەم كووشـتنی بـە كۆمەڵی موكری لە رۆژهەڵاتی كوردستان لـە لایـەن جەندرمـەكانی شاعەباسـی فارسی مەزهەب شیعە بەم جۆرە باس دەكات لە ناوچەكەدا .

سزای كوردەكانی ئەو كوردانە لە بەردەی شاردنەوەدا مابووەوە . كاتێ كە پلـەی گـەرمی هـەتاو بـە ١٤ پلـە لـە سـەرەتاندابوو قوبـاد خـان لەگـەڵ ٩٤ كەسایەتی كوردی دیكەی موكری بەكۆمەڵ كووشت و هەر ئەو كات بریاری كووشتنی بە كۆمەڵی بۆ كورد دەركرد. لە سەر خاكی رۆژهەڵاتی كوردستان.

١٦٠٥

١٦٠٥/٥/١٩ شاعەباسی سەفەوی فارس لە كورد داخ لـە دڵ بـوو بـەهۆی بەشـداری كردنـی كورد لە شـەڕی نێوان هێزەكـانی سـووپای عوسمـانی و فارسـی بـە پشـتگیری كردنــی ســووپای عوسمــانی دژی هێزەكــانی ســووپای فــارس ، لــەكاتی

شەڕەکان هەوڵی کووشتنی شاعەباسیان دا ، ئەویش لە لایەن کوردە چەکدارە موکریەکان .

١٦٠٦

١٦٠٦/٧/١٥ نووسەرو هونەرمەندی گەورەو بەناوبانگی هۆڵەندی- رامبرانت- لە شاری لاین لە ووڵاتی هۆڵەندا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

١٦٠٧

١٦٠٧/١٠/٢٤ بەرپابوونی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزە چەکدارەکانی میر عەلی جانپوولابەگ ، لە دۆڵی ئەرسەلان بیلی لە باکووری کوردستان ، لە ئەنجامدا هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لە ناوچەکەدا .

١٦٠٧/١٠/٢ شەرەفخان لە کتابە بەنرخەکەیدا کە - شەرەفنامە - یە تاکوو ساڵی ١٠٠٥ لەنووسینەکانی بەردەوام بووە ... بەڵام من ئەم مێژووەم هەڵبژارد ، کە لەرووداو و روونکردنەوە نزیکە بۆئەوەی بابەتەکە بەشێووەیەکی دروست بگاتە ئامانجی خۆی لەتێگەیشتنی وەك سەرچاوەیەکی بڕواپێکراوی تەواو . ئەویش :-

ئەمین زەکی بەگ ، لە بەرگی یەکەمی مێژووی کوردو کوردستان لەلاپەرەکانی / ١٨٦- ١٨٧ دا دەڵێ :-

خانەدانەو بنەماڵەی لەنژاد کورد جانپۆلاد هەر لەکۆنەوە فەرمانرەوایی کلس بوو ، ئەو لە رۆژگاری - چگالەزادە - سەنان پاشا - دا میر حوسین سەرداری ئەو بنەماڵەی بووە . هەروا لەلایەن سەدری ئەعزەم ، واتە سەرەك وەزیرانی ئیمپراتۆریەتی عوسمان پلەی جانپۆلاد شاری حەلەبی پێدراوە . کاتێ کە سەدر ئەعزەم بەرەو داگیرکردنی ووڵاتی فارس دەچێ .

لەوکات میر حوسێن چەند بیانوو دەدۆزێتەوەو خۆی لەداواکاری سەدری ئەعزەم دوور دەخاتەوە ... سەدری ئەعزەم ئەو کارەی میر حوسێنی لەدڵ گران دەبێ و لەپاش ئەوەی لەشاری تەورێز شکاو گەرایەوە ... میر حوسێنی بردە لای خۆی و دوایی کووشتی . میر عەلی جانپۆلاد ، کە برای میر حوسێن بوو . کە هەواڵی کووژرانی براکەی پێگەیشت ، خۆی گەیاندە شاری حەلەب

و شۆڕشی دژی دەوولەتی عوسمانی ڕاگەیاند و تەرابلسی شامی داگیرکردو هێرشـی کـردە سـەر شـام و گـەلێك ناوچـەی خسته ژێـر دەسـتی خـۆی . ئـەم شۆڕشە هـەنگاوی بەرەو بەهێزبوون دەناو لـە ئـەنجام دەوولـەتی سـەربەخۆی لەشام دامەزراند .

دوای ئـەوە هێزێکـی گـەورەی پێکـەوەناو دراوی بـەناوی لێدا ... دوای ئـەوە پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ – ئەرشیدۆك فەردیناند –ی پادشای – تۆسکانا – لـە ١٦٠٧/١٠/٢٤ مـۆرکرد ، تۆسـکانا دەوولەتۆکەیـەك بـوو لـەئیتالیاو هەوڵیدا لەگەڵ دەوولەتانی دیکەش ڕێکەووتن مۆربکات .

بەڵام سـەرەك وەزیرانـی ئیمپراتۆریـەتی عوسمانـی – قوییوچی موراد پاشا – کە کرابووە سووپا سالاری هێزەکانی سووپای عوسمانـی ، فەرمانی پێدراو بـوو شۆڕشـی ئـەنادۆڵ لـەناوببات ... وەزیـری نـاوبراو هەوڵیدا بـەر لەهـەموو شـتێك هێـزی جـانپۆلاد لەناوبـەرێ و لـەدوایی بگەرێتـەوە سـەر ئـەنادۆڵ . هێزێکـی ٤٠٠٠٠ چـل هـەزار سـەربازی لـە تـورك و کـورد بەسـەرکردایەتی زولفەقار پاشا بردەسەر میر عـەلی کە میر عـەلیش بە ٢٠٠٠٠ هـەزار چەکدار لەدەربەندی – بوگراس– ڕووبەڕوویان بووەوە .

بـەڵام مـوراد پاشـا ئـەو ڕووبەڕووبوونـەوەی لـەو دەربەنـدە بـەباش نـەزانی و ڕووی کردە دۆڵـی – ئەرسـەلان بیلـی – بۆئەوەی پشتی جانپۆلاد بگـرێ . لـە ئـەنجام شـەڕی نێوانیـان بـەرپابوو . لـە ئاکامـدا جـانپۆلاد شکسـتی هێنـاو جانپۆلاد ناچار بوو بەرەو شـاری حەلـەب بگەڕێتـەوە . بەڵام بەهۆی شکانی هێزەکەی . نـەیتوانی لەحەلـەبیش خـۆی بگـرێ ڕووی لەئەسـتانە کـردو داوای لە سولتانی عوسمانی کـرد یارمـەتی بـدات و سـولتان ئەحمـەدیش بەخشـی و کردیە بالیۆز لە نەمسا .

برا بچووکەکەی کە میر عەلی بوو ناردیە فێرگەی تایبەتی بارەگـای یاسایی . بەڵام موراد پاشا ئەو لێخۆش بوونەی پادشای لێخۆش نـەهات ... لـەرێگا کە لەو کاتەی جانپۆلاد بەرەو مشەوار دەچوو لەناو قەڵای بیلگرادا کووشتیان .

لێرەدا وا دیارە کـە میر عـەلی کوری میر حوسێن یا برازای بـووە ... چونکە شەرەفخان ناوی دە کورە ماوەکانی جانپۆلادی هێناوە ناوی عـەلی نـەبردووە . ئـەوەو بنەماڵـەی جـانپۆلاد تـاکوو ئێسـتاش مـاون و لـە وڵاتـی لوبنـان نیشتەجێن و دەژین و بوونی کوردایەتی خۆیان لەیاد کردووەو گەر جار جار

چاوپێکەووتن بکەن لەگەڵ ڕاگەیاندی کورد دەڵێن ئێمە کوردین . لەوانەش کەمال جمبلات ، ولید جەمیلات ، کە نەوەی جانپولادن ، کە ڕۆڵی باڵایان هەیە لە ڕامیاریەتی و ڕامیاری دەسەڵات و ئابووری و سەربازی و چەندن لایەنی دیکە ، کە بەدروز ناوزەندن لە شامدا.

١٦٠٨

١٦٠٨/١٢/٤ ئابلۆقەدانی سووپای شا عەباسی یەکەمی سەفەوی لە قەڵای دەمدەمو توندکردنی ، لە هەمان کات دەووروەگرتنی لە بەرگری لە خۆ کردن لەلایەن کوردە برادۆستەکان بە سەرۆکایەتی ئەمیر خانی لە پەزێرین لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان .

١٦٠٨/١٢/٥ لە ئاکامی کێشەی بەردەوام بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی قەلای دەمدەم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە نێوان هێزە چەکدارەکانی کوردو هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٦٠٨/١٢/٥ هەڵگیرسانی داستانی قەڵای - دەم دەم - لە ناوچەی موکریان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ... ئەویش گەواهی خۆراگری و ئازایەتی گەلی کورد بەرامبەر داگیرکەرو زولم و ستەم دەردەخات بە خەبات و قوربانی دان لە پێناو ئازادی و سەربەستی لە سەر خاکی کوردستاندا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم داستانە لەلایەن نەبەردی و قارەمانیەتی هۆزی برادۆستی موکریان دەسەلمێنێ ... داستانی قەڵای دەم دەم ڕاستیەکی بەڵگە نەویست بووە ... چونکە دووژمن بەدەستی خۆی ئەم ڕووداوەی تۆمارکردو ئەویش - ئەسکەندەری مۆش- ی چیرۆکنووسی شا عەباس فارسی سەفەوی لە ئێرانی ئێستادا .

ئەم داستانە بەناوبانگە بە سەرکردایەتی - خانی لەپە زێرین - بووە کە دەستێکی فەوتا لەکاتی پاڵپشت و هاوکاری کردنی کورەکانی شۆرانی لەداستانەکەدا . بە هۆی لێهاتوویی و ئازایەتی ئەم سەرکردەیە شا عەباس زۆر ڕێزی لێگرتووە و کردوویەتیە بەحاکمی ورمێ و شنۆو مەرگەوەرو تەرگەوەر . پایەی - خانی - ئەمارەتی خێڵەکانی برادۆستی پێ بەخشیووە ئەم سەرکردەیە بەهۆی ئازایەتی خۆی توانی بەشێکی زۆر دەسەڵاتی عوسمانی بهێنێتە ژێر ڕکێفی خۆی شا عەباسی سەفەوی فارس ... لەبەر

ئـەوەی دووژمنـانی کـورد چـاویان بەسـەرکردەی کـوردو خـاکی کوردسـتان هەڵنەهاتووەو بەردەوام بوونە لە دارشتنی پلان نانەوە بەتێکدانی نێوان خان و شا عەباس .
ئـەویش بە بیـانووی پرووپووچـی مەزهـەبی ئایینی ، کـە خـانی لـەپ زێرین مەزهەب سوونەی ئیسلام بـووەو فارسیش مەزهـەب شیعەی ئیسلام بووە هـەروا ترسێکی دیکـەی وەهمـی پەیـدابوو لەبـەهێزبوونی دەسـەڵاتی کـورد ناحەزانی خانی شایانی خستە دڵە راوکێ ... تا کار گەیشتە ئەو ئاستەی کە ئـەو قەڵایـەی بـە بریـاری خـۆی لـە موکریـان بنیـات دروسـت بکـرێ . وازی لێبهێنـرێ و تەواونـەکرێت ... کـە ئەمـەش پاشـگەزبوو لـە بریارەکـەی شا عەباس ... میر خانیش دەبووایە خۆی و هێزەکانی خۆیان بەدەستەوە بدایە رێز لەو بریارە بگرن ، لە پێناو ئاو و خـاکی خۆیان بـەرگری بکـەن ... خانی لەپە زێرین ملکەچی ئەو بریارە نەبوو .
بەڵکوو بریارێکی دیکەی شا عەباسی شکاندا کە دەبێ ٨٠٠٠ هەشت هەزار چەکداری جەلالی لەکۆی ٢٠ بیست هەزار چـەکداری خـۆی دابمـەزرێنێ . میر خـان هـەردوو بریارەکـەی شـای شـکاند... یەکـەمیان:- قەڵاکـە بـووە موڵکـە جێگـای خـۆی ... دووەمیـان :- نەیدەویـست هێـزی دیکـە لەگـەڵ لەشـکری خـۆی تێکـەڵ بکـات ... تـاکوو خیانـەت و یـاخی بـوونی تـووش نـەبێ لەخەڵکانی دیکەی ناو برادۆستیەکان .
بۆیـە شـا عـەباس – معهـد الدولـە – ی بـە ٢٥ بیـست و پێـنج هـەزار کـەس لەسـوارو پیـادە لەگـەڵ چـەك و تەقەمـەنی و تـۆپ خانەیـەکی زۆر نـاردە سەر قەڵای دمم دمم ، کە قەڵاکە یەك هەزار جەنگاوەری تیابوو لەهێزەکانی میرخان ... فارسەکان بەهاوکاری جەلالیەکان و قزلباشیەکان دەستیان بەهێرش کرد ... ئەم شەرە چەند مانگی خایاندو بەو هۆیەش معهد الدولە سەری نایەوە بەهۆی سەرنەکەوتنی لەم داستانەدا .
شا عەباس لەجێگەی معهد الدولە محەمـەد بـەگ بێگدەلی کـردە سـەرکردەی لەشـکرەکە لەهـەمان کاتیـشدا – پیربـووداق خـانی – ی حـاکمی تـەورێزیش بەهێزێکی گەورە لەو شـەرە بەشداربوون ... دووژمن بەهۆی ژمارەی زۆری و چـەکی زۆرو تەقەمـەنی و زۆری ئازووقـە توانیـان چـەندین لـە بورجـ

رووخاوەکانی قەڵاکە داگیربکەن ...جەنگاوەری قەڵاش لەپاش چەند مانگ خۆراگری لە کەمی ئاوو خواردن و کەمی ژمارەیان بەراورد بە ژمارەی دووژمن و لەپاش شەڕێکی خووێناوی تەنها – قەڵای ئارین – یان بەدەستەوەما بەسەرکردایەتی خانی لەپ زێرین و لەدوای شەڕێکی درێژ خایەن دەستی کرد بە گفتووگۆکردن ... بەڵام خانی لەپ زێرین بڕوای بە دووژمن نەبوو و بەردەوام بوو لە داستانەکە تاکوو جەنگاوەرو خانی لەپ زێرین شەهیدکران لەسەر خاکی کوردستان .

١٦٠٩

١٦٠٩/٤/٦ ئەمیرخانی برادۆست کە بە – ئەمیرخانی یەك دەست – و –خانی لەپ زێرین– ناودار بوو ، بەکردەوە بالاترین دەسەلاتداری ناوچەکانی خۆر ئاوای دەریاچەی ورمێی رۆژهەلاتی کوردستان بوو، کە لەلایەن شاعەباسەوە بە دادوەری ورمێ داندرابوو، ئەویش بەسەرکردایەتی کردنی گەورەی خێلەکانی تەرگەووەرو مەرگەووەرو سۆماو برادۆستو مورکیانی دەکرد ، لەو کاتیشدا قەلای دەمدەمی لە نزیك شاری ورمێی ئاوەدان کردەووەو تادەهات قەلاکەی توونددتر دەکردو هێزەکانی خۆی زۆرترو زیاتر پرچەك دەکرد لە پێناو بەرگری کردن لە قەلاکە لە ناوچەکەدا .

شاعەباسی فارسی لەخانی لەپ زێرین کەووتە گومان ، لەو خۆسازدانە ، کە ئامانجی سەربەخۆیی رۆژهەلاتی کوردستان بوو، لە بەر ئەوە کەووتە خۆ لە پێناو مەهانە پێ گرتن لێی ، دوای ئەوە هێزیکی گەوورەی ناردە سەری و پاش شەڕیکی سەختو خووێناوی ئابلوقەی درێژخایەنی قەلاکەی دا .

لە ئەنجام داگیری کردو هەزاران هاوولاتی کورد بوونە قوربانی ،کە ئەم

ڕووداوه بۆتـه داسـتانێکی قارەمانانـەی تێکۆشـەرانی گـەلی کوردسـتان لـه بەرامبەر هێرشی درندانەی داگیرکەری فارسی سەفەوی مەزهەب شیعه ، له وولاتی فارس بۆ سەر گەلی کوردستان له ڕۆژهەلاتی کوردستان .

١٦٠٩

١٦٠٩/٨/١٩ سولتانی عوسمانی سولتان مووراد خانی چوارەم لە دایك بووەو لە دوای لابردنی مستەفای برای لە دەسەلاتی بەرێوەبردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەو جێگەی گرتەوە لە ماوەی دە ساڵدا لە سەر دەسەلات .

١٦١٠

١٦١٠/١/١٠ لـەدوای پیـزانینی شانـشینی ئەسـپانیا – فیلیپـی سـێیەم – بـەوەی کـه ئەوانەی بونەته مەسیحی و لەهەمان کات بروایان پێ نیه و بۆنه ئاینیەکانی ئیسلام بـەنهێنی لەئیسپانیا ئـەنجام دەدەن ، لـه بریارێکـدا بـه مەرسوومی شانـشینی ، کـه مۆلـەتی ٣٠ ڕۆژی پێدان لـەخاکی ئیسپانیا بچنه دەرەوە و دوای ئەوە کردیه ٢٠ ڕۆژ له وولاتەکەدا .

١٦١٠/٣/٢٦ شا عەباسـی سـەفەوی دەسەلاتداری فارسـی لـه ئێران لـه دوای داگیرکردنـی قەلای دەمـدەم و نەهێشتنی دەسـەلاتی ئەمیرەکانی کورد بە تایبـەتی خانی لـەپزێرین لـه وویلایـەتی ورمـێ و دەووروبـەری... دوای ئـەوە سـپاردنی دەسـەلات لـه ناوچـەکەدا بەکاربەدەسـتانی فارسـی ، دوایـی راسـتەوخۆ هێرشـێکی بـەرفراوانی کـردە سـەر ناوچـەی موکریـانی لـه ڕۆژهـەلاتی کوردستان.

لـەوێش کوشتارێکی زۆری لـه کوردەکـان کـردو ژن و منـدالی بـەدیل گـرت و ڕەوانەی جێگەی نادیاریکردن .

شایانی باسـه شـا عـەباس فـەرمانی دا بـەهێزەکانی سوپا کـه خـۆی لـه ٦٠ هـەزار سـەرباز دەداو شـەڕێکی خوێنـاوی بـۆ مـاوەی چـوار ڕۆژ ئەنجامـدراو بەردەوام بوو .

شایانی باسه ئەمساله بەسالی بە کۆمەل کوژی هۆزی موکریانی ناوچەی موکریان له مێژوودا ناوزەد کرا .

١٦١١

١٦١١/٣/١٦ گەریدەو مێژوو نووسی ناوداری تورك – محەمەد زیلی دەرویش – ناسراو بە – ئەولیا چەلەبی – لە شاری ئەستەمبوڵی ئێستای تورکیا لە خێزانێکی رۆشنبیر چاوی بەجیهان هەڵهێناوە ... خوویندنی سەرەتایی و ناوەندی لەم شارەدا تەواوکردووە ، دوای ئەوە چۆتە قوتابخانەی سولتانی عوسمانی ... دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوویندنی بۆتە پارێزگاری مزگەووتی – ئایا سۆفیا ، لە شارەکەدا .

هەروا بۆتە ژمێریار لەدیوانی سوڵتانی عوسمانی ، دوای ئەوە چۆتە ریزی – سەباهە – کە جەنگاوەری دەرەبەگەکان بوون لەهێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا . دوای ئەوە وازی لەم ریگەیە هێناو دەستی کرد بەگەشتکردن لەتەمەنی ٤٠ ساڵیدا . کە شار بەشارو شارۆچکە بە شارۆچکە و ناوچە بەناوچەو گوند بەگوند دەگەرا ... لەپێناو کۆکردنەوەی زانیاری لەهەموو بوارە جیاجیاکانی دانیشتووان سەرەرای ناخۆشی و ماندوبوونی زۆربەهۆی ناخۆشی و ریگاو نەبوونی کەرەستەی گوواستنەوە لەنێوان ئەو ناوچەو ئەو شارانەی کە پێیدا تێدەپەری .

ئەم کەسایەتیە چ کەنارێك لەکەنارەکانی جیهان نەبێ پێیدا تێپەر نەبووبێ و هەر بەو هۆکارەش نازناوی – بەتووتەی تورکی – پێووە لکێندرا ، بەهۆی تواناو لێهاتوویی و زیرەکی و دڵ فراوانی لەکارەکانیدا ... کە مۆرتان – j.H.mokdtmann – بەم شێووازە باسی لێکردووە کە کتابەکەی – کنز کامل للمعارف المتعلقه بالجغرافیه و بأمور الحیاه الأجتماعیه و عادات الشعوب – کە ئەم مرۆڤە لەهەموو بوارەکانی دروست بوونی کەسایەتی جێگەی سەرسوورهێنەر بووە .

دوای ئەوە شەش بەشەکەی ئەولیا چەلەبی بەناوی – سیاحەتنامەسی – لەساڵەکانی ١٨٩٦ – ١٩٠١ بە چاپگەیاندراوە بەناوی تەواوی خۆی – تأریخ سیاح – هەروا بەشەکانی ٧ – ١٠ لەساڵی ١٩٢٨ و ١٩٣٥ – ١٩٣٨ بە چاپگەیەندراوە ... ئەم کەسایەتیە بەدەیا بەرگ لە نووسینەکانی بەچاپگەیەندرا .

لەوانــەش ئــەو بەشــەی کــە لەســەر کــوردو کوردســتانی نووســیووە بــە تێبینیەکانی لەدوای گەرانەکەی بەخاکی کوردستان لەساڵی ١٦٤٨ و ساڵی ١٦٤٨ بۆ جاری دووەم ... کە بەشێوەیەکی گشتی بەهەموو کوردستاند سووراوەتەوە ، بە دۆڵ و دەشت و شاخەکان و گوندو شارۆچکەو شارەکاند کە بە شاری هەولێرو مووسل و عمادیەو جەزیرە — بۆتان — و حەسەن کێف ... کە سوورانەوەی ئەم کەسایەتیە بەخاکی کوردستان گرنگیەکی مەزنی هەبوو لەروونکردنەوەی چەندین لایەندا .

کە ئەمرۆ بۆ کورد سوودمەندە ، کە ئەولیا چەلەبی لە نووسینەکانی بە شێوەیەکی سرووشتی ووشەی کوردستانی بەکارهێناوەو سرووشتی ووشەی کوردستانی بەکارهێناوە و ئەو ناوچەیە بووە ، کە چیاییەو رووبارو زێی لێ هەڵقوڵاوە . کە هەموو لە زێی دیجلەو فوورات خۆی گرتۆتەوە ... ئەولیا چەلەبی زۆر زانیاری لە بوارەکانی رامیاری و ئابووری و سەربازی و کۆمەلایەتی و چەندین لایەنی دیکە لەسەر کوردو خاکی کوردستان تۆمارکردووە ، لەسەدەی هەڤدەمدا . کە هەموو زانیاریەکانی سوودمەندبوون بۆ ئەمرۆی گەلی کوردو داهاتووی کورد لەناوچەو هەرێمەکانی دەووروبەری کوردستان .

١٦١١/٨/٥ لە دوای چەندین ساڵ هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام ، بە سەرکردایەتی شاعەباس تووانی ناوچەکانی ژێردەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بگەرێنێتەوە ژێر دەسەلاتی خۆی لە هەرێمەکانی ئێراقی ئێستاو سەلمان پاكو تەبریزو وانو چەندین ناوچەی دیکە لە باکوورو رۆژهەلاتی کوردستان .

کە لە شەرە دژووارەکانی ئەو کات دەژمێردرێت لە نێوانیاندا و بە نۆبە ئەو ناوچانەیان دەکەووتە بەردەست ، کە هەمووی خاکی داگیرکراوی کوردستان بوو، لە ئەنجام پەیمانی ئاشتیان مۆر کرد بەشێووەی کاتی کە مۆرکردنی ئەو جۆرە پەیمانانە لە پێناو دووبارە خۆ ئامادە کردن بوو بۆ شەرێکی دیکە لەسەر خاکی کوردستانو گەلانی دیکەدا .

١٦١٤

١٦١٤/٣/٣١ کۆچی دووایی نیگارکێشی سەردەمەکان – دۆمەنیکۆ گریگۆ – لە ئەسپانیا ، کە بە هونەرمەندێکی بلیمەتی ئیسپانی ناسراو بوو.

١٦١٥

١٦١٥/١/٣١ خان ئەحمەد خانی باوك کووژ دەسەلاتی گرتە دەست و شاری – سنەی – کردە پایتەختی خۆی و بەبیٚ ویژدانانە هیٚرشی بردەسەر هۆزەکانی بلباس و دانیشتووانی ناوچەی موکریان و شارەکانی – سابلاخ و ورمیٚ و مەراگ لە رۆژهەلاتی کوردستان ، داگیرکرد .

ئەمەش لەدوای شەڕێکی خووێناوی کە لەهەردوو لای هێرشبەرو بەرگری کەر بەسەدان کەس کووژران... دوای ئەوەش پیاوەکانی خۆی لەسەر ئەو جێگایانە دانا ، دوای ئەوە بەرەو شارۆچکەو ناوچەکانی رواندزو هەریرو کۆیەو ئامێدی و لە ئاکام خستیە ژێر دەستی خۆیی و هەریەك لەوانە پیاوەکانی خۆی لەکوێخواو بەرپرس دانا ، کە ئامۆزاکانی کە کورانی بارامی سۆرخاب بەگ بوون و هەریەکەی مەڵبەندێکی پیٚ سپاردن ... رواندزی دا بە قەرە حەسەن و ، خالید بەگی نارده شەقلاوەو شەنگالٚ و بەشێك لەناوچەی ئامێدی خستە بەر فەرمانی عوسمان بەگ.

هەروا بەردەوام بوو لە هێرش کردنە سەر هۆزەکانی خالتی و ئێزیدیەکان کە هەردوو لایەنی هێرشبەرو بەرگری کەر زیانێکی زۆریان لێکەووت لەئاکامدا عەلی بەگ زەلمی لەشەڕدا کووژرا ....ئەنجام خان ئەحمەد خانی سەرکەووتنی بەدەست هێناو بەرەو شاری موسل بەرێکەووت و والی موسل کەلە تورکە عوسمانیەکان بوو هەلات بەرەو شاری حەلەبی ئێستای سووریا . دوای ئەوە بەرەو شاری بەغدا بەرێکەووت ، کەماوەی سالٚ و نیووێك گەمارۆی شاری بەغدای دا .

بەلام نەیتوانی بچێتە ناو شاری بەغدا ... ئەم کارانەی خان ئەحمەد خان لەسەر داوای شا عەباسی فارس سەفەوی بوو ... نەك بۆ کورد ، چونکە گەر بۆ کورد بوایە شا عەباسیش توانای سەرکەووتنی نە بەسەر هەلۆخان دەبوو

نــه بەســەر خــان ئەحمــەد خــان . لەبــەر ئــەوە خــان ئەحمــەد خــان تــوانی دەسەلاتەکەی لە کەرکوك و شارەزوور و لە ئامێدیەوە تا کرماشـان و هەمـەدان و هەر لەلۆرستانەوە تا ورمیٚ بسەپێنیٚ لە کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە -لاپەرە /٢١٥ - ٢١٦ - ٢١٧ .

١٦١٦

١٦١٦/٤/٢٣ کۆچـی دووایـی نووسـەرو ئـەدیب و رووناکبیرو هونەرمەنـدی بـەناوبانگی جیهانی - شکسپیر- بووە .

١٦١٦/٩/١٨ نووسەرو رووناکبیرو گەڕۆکی بەناووبانگی ئیتالیٚ و جیهانی - دیلافانیە - ئـەم نووسـەرو گەریـدە بـە ناوبانگـە سـەردانی وولاتـی نێـووان دووزێـی- میزۆبۆتامیا - ی کردووە ، کە گەشتەکەی بە ناو خاکی کوردستان بووە ، کە لە باکووری کوردستان بەرەو باشووری کوردستان گەشتەکەی کۆتایی پیٚ هێناوە.

١٦١٧

١٦١٧/١١/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان ئەحمەدی چوارەم ، لە تەمەنی ٢٨ساڵیدا کۆچی دایی کردووە ، کە ماوەی دەسەلاتەکەی چوار ساڵ بووە ... بەلام بە هۆی بـچووکی تەمـەنی عوسمـانی یەکـەمی کـوڕی و لادانـی لـە ڕێنماییـەکانی دەسەلاتی سوڵتانەکانی دیکەی عوسمانی مستەفای کوڕی ئەحمەدی یەکەم بووە سوڵتانی عوسمانی، بەلام بۆ ماوەی سیٚ مانگ ، ئەویش بە نـەتوانینی ، دوای ئـەو عوسمـان خـانی دووەم بـووە سـوڵتانی عوسمـانی لـە سـەر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٢٠

١٦٢٠/١٠/٦ لـە ناوەنـدی هێرشـەکانی سـووپای عوسمـانی بـۆ سـەر وولآتـی پۆلۆنیـا و سـەرنەکەوتنی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـەو هێرشـەدا و کاردانـەوەی ناهـەمواری کـردە سـەر دەسـەلآتی عوسمـانی ، کـە بـووە هـۆی مـۆرکردنی رێکەووتننامـەی ئاشـتی لـە نێـوان پۆلۆنیـاو دەسـەلآتی عوسمـانی . بەرێکەووتنامـەی هاوکـاری‌و دۆسـتایەتی و بـە دەسـت تێـووەر نـەدان لـە کاروباری ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان‌و هەر یەك لە وولآتەکانیان .

١٦٢٠/١١/٨ ئیمپراتـۆر – فردینانـدی دووەمـی – ئەسـپانیا لـە هێرشـێکی بـەرفراوانی تووانی سەرکەوویت بەسەر مەزهـەبی پرۆتـستانتی لـە شاری –بۆهیمیای– مەسیحی .
بەیارمـەتی هێـزە چـەکردارانی مەزهـەبی کاسـۆلیکی مەسـیحی ئەسـپانی لەشەڕی چیای سپی– جبل الابیض– کە بـووە هـۆی دەرکردنـی – فردریکی پێنجەم – لە خاکی ئەو ئیمپراتۆریەتەو هەموو سامانەکەی بلۆك کرا .

١٦٢١

١٦٢١/٦/٢١ لە ئاکامی کێشە دژوارەکانی نێوان بەر هەڵستکارانی دەسەلآتی شایەتی لە ئەنجام بریار درا بە لە سێدارەدانی ٢٧ ئەندامی لۆرداتی بەریتانیا ، ئەویش بەهۆی شەڕو پێکدادان بوو لە چیای سپی – الجبل الابیض – لە وولآتەکەدا

١٦٢٢

١٦٢٢/٥/٢ بەهۆی کێشەی نێوان دەسەلاتدارانی دەسەلآتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە گەرانەوەی کەسایەتی دەسەلآتی عوسمانی، ئەوە ش بووە هۆی کاردانـەوەی دژوار لـە ئـەنجام سـوڵتان عوسمـانی دووەمیـان تیرۆرکـرد ، بـە گەرانـەوەی دەسەلآتی سوڵتان مستەفا بۆ سەر دەسەلآتی ئیمپراتۆربەتی عوسمانیدا .

١٦٢٢/١١/٥ نووسەرەو شاعیری کورد – ئیبراهیم مەلا – ناسراو بووە بە – کوری مونلا لە – حەسەن کێف – لە پارێزگای دیاربـەکر لـە باکووری کوردستان چاوی بە

جیهان هەڵهێناوە .
جێگـەی ئاماژە پێکردنـە کـە ئیبراهیم مـەلا لـە سـاڵی ١٥٨٦ تـوانی مۆڵـەتی ووتـار ووتنــەوە بەدەســت بـێنێ لەلایـەن قـازی – موحیـەدین – لـە شـاری دیمەشق لەشـام – دوای ئـەوە لەسـاڵی ١٥٩١ بـەرەو شـاری حجـازی وولاتـی سعوودیەی ئێستا بەرێکەووت بۆ ئەنجامدانی کارەکانی حـەج کـردن ... دوای ئەوە گەڕاوە شاری حەلەب و دەستی کرد بە خووێندن و نووسین ... ئیبراهیم مەلا باوکی سەرۆکی قازیەکان بووە لەشاری تەورێز لە ڕۆژهـەلاتی کوردسـتان . چەندین دانراوو نووسینی لەدوای خۆی بەجێ هێشتووەو لەشـاری حەلـەب کۆچی دوایی کردوە .
سەرچاوە:– الاعلام /١/٣٠– خلاصة الاثر/١/١١ – الازهریە /٥/٦٠٦ .

١٦٢٣

١٦٢٣/٩/١١ بـە هـۆی لاوازیو بـێ تووانـایی سـوڵتان مسـتەفا ، ئـەویش بـە سـەرهەڵدانی تەنگـژەی دەسـەلاتو ئـابووریو پەیووەنـدی ، کـە لـە دەسـەلات لادراو موورادی چوارەم جێگـەی گرتـەوە بـە دەسـەلاتی سـوڵتانی عوسمـانی ، لـە پێنـاو بـەرەو باشـبردنی بـاری دەسـەلاتی عوسمـانی لـە هـەموو بـوارە جیاجیاکاندا .

١٦٢٣/١١/٢٨ شـا عەباسـی فارسـی بـەهێزێکی سـووپای زۆرەوە گەیـشتە شـاری بەغـداو داگیری کـرد ، ئـەویش بـە پـەلاماردانی هێزەکـانی سـووپاو دامو دەزگاکـانی دەسـەلاتی عوسمـانی ، لەهـەمان کـات دەسـتی کـرد بـە ڕەشـبگیری گـەلانی شـاری بەغـدا بـە پێـی ویـستی خـۆی مامەڵـەی لەگـەڵ ئـەنجام دەدان لـە شارەکەدا.

١٦٢٤

١٦٢٤/٧/١٤ لـە دوای داگیرکردنـی شـاری بەغـدا لەلایـەن هێزەکـانی سـووپای فـارس بەسـەرکردایەتی شـا عـەباس ، دوای ئـەوە بـەرەو داگـیر کردنـی دەووەرووبەری شاری بەغدا هەنگاوینا لـە سەقامگیر کردنـی بەرگریو ئارام کردنـەوەی بـارو دۆخـی شارەکەو دەسـت کـردن بـە ئەنجامـدان لـە جێبـەجێ کردنی کاروباری دانیشتووانەکان .

١٦٢٥

١٦٢٥/١٠/٣ لە دوای وەرگرتنی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام لەلایەن شاعەباس ، سەرانی خێڵی ئەفشار لەوە دەترسان کە شا عەباس تۆڵەی کووشتنی دایکی و باوکییانی لێ بکاتەوە ، لەبەر ئەوە خێڵی ئەفشار لە گۆشەو کەناری ئێراندا پەروازە ببوونو نەیان دەتووانی وەکوو جاران مامەڵە بکەن و خۆیان لەدەسەڵاتی شاعەباس نزیك کەنەوە لە وولاتەکەدا .

شایانی باسە ئەو حەوت خێڵە ، کە خێڵی ئەفشاریان پێ دەگووتنو سەرچاوەی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی فارسی بوون لە وولاتی فارس بەسەرکردایەتی شا ئیسماعیل ، لەهەمان کات ئەو خێڵانە بەرپرسیار بوون لە پەلاماردانو هێرش کردنە سەر کوردو خاکی کوردستان لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا .

١٦٢٦

١٦٢٦/٩/٢٢ شاهە یەك لە دوای یەکەکانی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام لە ئێران ، بە گوویرەی توانای خۆیان درێخیان نەکردووەو درێژەیان بە هەمان رامیاریەتی شا ئیسماعیلی یەکەم دەدا بەرامبەر بە کوردو خاکی کوردستان ، کە ئەم رامیاریەتەش لە سەردەمی شا عەباسدا چووە قۆناخێکی نوویی جێبەجێکردن کە خۆی لە چوار بنەمای سەرەکی دامەزرا بوو ئەویش:-

١- گۆرینی بنەرەتی لە هەلْ و مەرجی دیمووگرافی سەرووی رۆژهەلاتی کوردستانو راگوێزانی دانیشتووانەکەی بۆ ناوچە دوورەکانی سەرووی رۆژ هەلاتی دەوولەتی فارسی ، بەتایبەتی بەرەو خۆراسان- ئەحوازی ئێستا - و هێنانی دانیشتووانە ئەزەریەکان بۆ هەرێمی کوردستانی لکێنراو بە دەوولەتی فارس لە دوای شەری جالیدێران لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی فارسی عوسمانی لە هەرێمە جیا جیاکانی کوردستان .

٢- هەوڵدان بەگۆرینی مەزهەبی دانیشتووانی کوردستان لە مەزهەبی سووننە بۆ مەزهەبی شیعە ، کە ئەمەش مالووێرانیەکی دیکە بوو بۆ نەگەیاندنی کورد بە ئامانجەکان لە کوردستان .

٣- سەرکووتکردنی بێ بەزەیی و توندوتیژی هەموو سەرکێشیەکی کورد ، واتە راپەرین و شۆرشەکانی کوردو بەفارسکردن ، کە بە ئاگرو ئاسن وەڵامی دەدرایەوە ، کە ئەو کاتە ئەوەی عەرەب و فارس بە کوردی دەکرد ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەوەی نەدەکرد .

٤- لە بەر ئەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەبرووای من تورکایەتی نەدەکرد ، بەڵکوو دەسەڵاتداریەتی بنەماڵە بوو ، لە یەکەم جارو بڵاو کردنەوەی ئاینی ئیسلام بوو دووەم جار لە هەرێم و ئەو ناوچانەی کە کەوتبووە ژێر دەسەڵاتەکەیان .

١٦٢٩

١٦٢٩/٣/٦ بە هاندانی ناوەندەکانی دەسەڵاتی پاپا- فردیناند – کە قووراوێکی دیکەی گرتەوە ، کە لەو کاتە مەرسوومی پیلانگێری بە گەرانەوەی دووبارە دەسەڵاتی ئەمیرەکانی راگەیاند لە ئەنجوومەنی یاسادانان و وەرگرتنی بریارەکان ، لەهەمان کات دەسەڵاتەکانی دەستووری پێ نەدرابوو بە گەرانەوەی ئەو سامانانەی کە لە لایەن کەنیسەی کاسۆلیك داگیر کرابوو لە ساڵی ١٥٥٢ تاکوو راگەیاندنی ئەو بریارە لە لایەن فاتیکاندا .

١٦٢٩/٨/٢١ پاش مردنی شا عەباسی سەفەوی فارس – خەسرەو پاشای عوسمانی هێزێکی گەورەی بەرەو شاری بەغدا ناردو لە هەمان کات گەیشتە شاری کەرکوك و بەرەو شارەزوور هەنگاوینا و لە ئاکامدا سەید خانی حاکمی ئامێدی و میرە بەگی سۆران و چەندین میری مەزنی دیکەی کورد سەریان بۆ خەسرەو پاشا شۆرکردو بوون بە هاوکاری . خان ئەحمەد خانیش لەهەمەدانەوە بەخۆیی و ٤٠٠٠٠ هەزار چەکدار رووبەروویان بووەوەو لەئاکامدا سەرکەووتنی بەدەست هێناو شارەزووری لەژێر دەستیان رزگارکرد ، کە مستەفا پاشای ئەرنائۆتیش کە کێخوای و پاسەوانی شارەزوور بوو لەو شەرەدا زامدارکرا .

دوای ئەو هەموو کێشەو ململانێیەی نێوان خان ئەحمەد خان و دەسەڵاتی عوسمانی و فارس ، کە لەو ناوەندە کورد دۆراندی بەهۆی زیاتر هاوکاری

کردنـی دووژمنـانی کـوردو خیانـەتکاری کـورد لەگـەڵ کـورد ، لـە پێنـاو .
بەرژەوەنـدی کـورد بـەردەوام بـووە لەسـەر خـاکی کوردسـتان ... دوای ئـەوە
بەهۆی شکانی هێزەکانی خان ئەحمەد خان بـەرەو موسل ڕۆیشت لەئاکامـدا
لـە ١٦٣٦/٦/٥ لەشـاری موسـل کۆچـی دوایـی کـردو لەگۆرسـتانی یـونس
پێغەمبەردا بەخاك سپێردراوە لە شارەکەدا .

١٦٣٢

١٦٣٢/١/٢٤ لـــە لـــەدایك بـــوونی روونـــاکبیر وفەیلەسـوفی نـاوداری هۆڵەنـدی و جیهـان – سـپینۆزا – لـە شـاری ئەمستردام . کە هـەڵگری بیروبروای ئایینی جوولەکە بووە . لەخێزانێکی جوولەکـەی ئەسپانی بووەو بـەهۆی ئـیێش وئـازاردانی خێزانەکـەی بەبوونیان بەجوولەکە بەرەو هۆڵەندا کۆچـیان کـرد . ئـەم فەیلەسـوفە لەلایـەن خێزانـی و هاورێکـانی پـەروەردەی بـیّ وێنـەکراوە . لەکەنیـسەی جوولـەکان لەشـاری ئەمـستردام خووێنـدنی – تلمـوودی –ی تـەواوکردووە لـە بوارە جیاجیاکانی خوودی ئاینی جوولەکە ، کەزیاتر لە ٢٠ بەرگ بووە .

شایانی باسە کە ئاینی جوولەکە دابەش بە دووبەش دەکرێت ، ئەوانیش:–
ئەلمـشنا – ئەلـچمارا – لەهــەمان کـات دوو تلموداشــی هەیـە ئـەویش:–
یەکەم:– تلمودی ئۆرشەلیم و دووەم:– تلمودی بابلی .

کـە لەشـاری بەغـدا هاتـە کایـەوە ... ئەلمـشنا ناوەرۆکیـەتی و جمـارا شـی
کردنەوەیـــەتی ... بـــۆ نموونـــە :– وەك قورئـــان وتەفـــسیرەکەی کەچـــۆن
لەدەوروبـەری ئایەتەکـە دەنووسـرێتەوە . سـپینۆزا هەنـدیّ لـەدانراوەکانی
موسای کوری مەیمونی خووێندووە . زانیاری لەسەر ڕەوەندەکان وەرگرتووە
کە ئەویش کتابی سۆفی و جادووکەری جوولەکەکان بووە ... سـپینۆزا زمـانی
لاتینی بەباشی فێربووە .

هــەروا ســپینۆزا پزیــشکێکی زانــستەکانی سرووشــت بــووە . زمانــەکانی ئەســپانی و پرتووگــالی وعــبری و فەرەنــسی و ئیتــالی زانیــووە . ســپینۆز فەیلەســوف و زانایــەکی نــاوداری جیهانیــەو دانــراوە جۆراوجۆرەکــانی لەبوارەکانی زانستی تاکوو جیهانیش ماوە ... دانراوەکانی رۆڵ و کاریگەری و کاردانەوەی خۆی هەیە ، بە تایبەتی لەلایەن نووسەرو دکتۆرو پرۆفیسۆرو زاناکانی سرووشت وفیزیاو کیمیاو ئاژەڵناس وچەندین لایەنی دیکە .
ئەم مرۆڤە لەماوەی ژیانیدا درێخی نەکردووە چ لە داهێنان وشیٚ کردنەوەو دانراوی بەنرخ و بەبەهای تاکوو لە ١٦٧٧/٢/٢١ کۆچی دوایی لەتەمەنی ٤٥ساڵیدا دەکات لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٦٣٢/٨/٢٩ لە دایك بوونی فەیلەسوف ناوداری ئینگلیـزی – ژۆلم لـوك – لـە شـاری رنگتــۆن لەهــەرێمی سمرســت .
دەســت پێکردنــی خووێنــدنی لــە قوتابخانــەی ستمنــستر بــووەو ، دوای ئــەوە لەکۆلێــژی کەنیــسەی مەسیح لەئۆکسفۆرد بەهۆی زیرەکی و لێهــــاتووی هەڵبــــــژێردرا بەقووتابیەکی هەتاهەتایە .
بەڵام لەساڵی ١٦٨٤ ئەو نازناوەی بەفــەرمانی شانــشین لێــوەرگیرا وە . بــەردەوام بــوو لەخووێنــدن لــەبواری پزیشکی وزانست تاوەکوو ناوداربوو بەدکتۆر لوك لە وولاتەکەدا .
لە ساڵی ١٦٦٧ بووە پزیشکی تایبەتی بنەماڵەی ئەنتۆنی ئاشلی کوبر . کە دوای ئەوە بووە ئەبرلی یەکەم لەساڵی ١٦٢١ – ١٦٨٣ . وەزیری دادو رۆڵی باڵای بینی لەرووداوە رامیاریە مەزانەکانی کە لە ئینگلتەرە بەرپابوو لەنێوان ســاڵەکانی ١٦٦٠ – ١٦٨٠ ولــە ســاڵی ١٦٧٥ بروانامــەی ماجــستێری لەپزیشکی بەدەست هێنا .

ئەویش بەهۆی رووداوە رامیاریەکانی ئینگلتەرە بەرەو پاریس رۆیشت و دوای ئارام بوونەوەی بارودۆخەکە لەساڵی ١٦٨٨ گەراوە ئینگلتەرەو بەردەوام بوو لەکارە هەمە لایەنەکانی تاکوو لە ١٧٠٤/١٠/٢٨ کۆچی دوایی دەکات لەووڵاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٦٢٣

١٦٢٣/٦/١٩ لە دایك بوونی فەیلەسوف ماتماتیك و فیزیایی فەرەنسی - بلیز بسکال - لە شاری کلبر مۆن فران لە هەرێمی - ئەفران - لەناوەراستی فەرنسا . باوکی سەرۆکی دادگای باجەکان بوو ... بۆ یەکەم جار باسکال لەلایەن باوکیەوە فێری زانست بوو ... دوای ئەوە لەساڵی ١٦٣١ چووەتە شاری پاریس ئەم فەیلەسوفە لەبواری ئەندازیاری توانای بێ وێنەی هەبووە.

هەردوو زمانی یۆنانی و لاتینی بەباشی زانیووە . لەساڵی ١٦٣٩ نامەیەکی داناو لەساڵی ١٦٤٠ بلاوکرایەوە لەبارەی ژمێریاری . لەبواری ژمێرایاری و هەژمارو تیئۆری هاوسەنگی شلە چەندین داهێنانی بە ئەنجام گەیاندووە . ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمە لایەنەکانی ئاینی و زانستە هەمەجۆرەکان بەردەوام بووە تاکوو لە ١٦٦٢/٨/١٩ کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٦٢٣/٧/٨ کۆچی دووایی یەکەم دەسەلاتداری فارسی سەفەوی لە شاری ورمێ ی رۆژهەلاتی کوردستانی ژێر دەسەلاتی فارس- کلب عەلی خان ئەفشار- ، کوردە لێدراوەکان ئەوەیان بەهەلْ زانی و بەووتەی میرزا رەشید وەکوو- حشرات الارض - هاتنە جۆش و خرۆش و تەلاقیان بۆ یەکتر خوارد ، کە بە یەك دڵ و بە یەك زمان لە پێناو لە ناووبردنی ئەفشارەکان تێ بکۆشن و هەموو خێلەکانی سۆماو برادۆست و رەشت و تەرگەووەرو مەرگەووەرو بەردەسور راپەرن ، لە ئەنجام هێرشیان کردە سەر ورمێ و بووە هۆی هەڵگیرسانی شەریکی دژووار لە نێوان چەکدارەکانی کوردو لایەنی ئەفشارەکانی فارسی لەرۆژهەلاتی کوردستاندا .

١٦٣٤

١٦٣٤/٧/٢٧ بەرپابوونی شەڕی مەزهەبەکانی شیعەو سوونندەی نێوان هێزەکانی سووپا؛ عوسمانی بەسەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مووورادی چوارەم هێزەکانی سووپای فارسی بەسەرکردایەتی شا عەباسی فارسی کە مەزهە شیعەن ، هێزەکانی سووپای عوسمانی بەرەو شاری بەغدا هەنگاوینا .
کە لەو کات شاری بەغدا لە ژێردەستی شاعەباسی فارسی بوو، ئەمەش ب هۆی کووشتنی والی بەغدا ، کە مەزهەب سوووننە بوو بە ئارەزوی خۆ؛ مامەلەی لەگەڵ مەزهەب سووننە دەکرد ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپا؛ عوسمانی بۆردوومانی شاری بەغدایان کرد ، کە بووە هۆی وێرانکردن رۆخەکاندنی شاری بەغدا .
کە ئەمەش بووە هۆی داگیر کردنەوەی شاری بەغدا لە لایەن هێزەکان سووپای عوسمانی و بە دەرپەراندنی هێزەکانی سووپای فارس ... کە ل ئاکامی ئەو شەڕە زیاتر لە ٢٠ بیست هەزار چەکدارو هاوولاتی شیع کووژران . جگە لە کووژرانی چەکدارانی عوسمانی و هاوولاتیانی مەزهە سووننەی ئیسلامدا .

١٦٣٥

١٦٣٥/١/٢٩ لە دوای هەوڵێکی زۆر لە لایەن رووناکبیرو پرۆفیسۆرو نووسەر مێژوونووسی هەمەجۆر لە بووارە جیاجیاکانی مێژووو زمان کەلتوورو داب نەریتی گەلانی فەرەنسا ، ئەنجامی ئەو هەولانەش بووە هۆی دامەزراند؛ دەزگای کۆری زانیاری فەرەنسا لە پاریسی پایتەخت فەرەنسا دا .

١٦٣٦

١٦٣٦/٧/٥ لەکۆچی دوایی ئەمیری ئەردەلان – خان ئەحمەد خانی کوری هەڵۆخان . شایانی باسە کە خان ئەحمەد خان لە ١٦٠٥/٥/١٩ دەسەڵاتی ئیمارە ئەردەلانی گرتە دەست لەو کاتەی کە یەکێك بوو لە حکوومرانەکانی سە بەدەووڵەتی فارس ... هەوڵە سەرەکیەکانی ئەوە بوو کە سەرزەنشتی هەرد

– هۆزی – موکری و بلباسی – کردووە . دوای ئەوە ناوچەکانی رواندز و عەمادیەو کۆیسنجەق و هەریری خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی . لە ماوەی دەسەڵاتی خان ئەحمەد خان لەسەر ئەردەلان بە سەردەمی سەربەستی و ئاسوودەیی ناوزەند کرابوو .

هەوڵەکانی خان ئەحمەدخان لە پێناو پاراستنی حووکمەکانی نیمچە سەربەخۆی کورد بوو ، دژی پەلاماردان و هێرشەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بەتایبەتی بۆسەر هەردوو شارەکانی کەرکوك و مووسڵ و دەووروبەریاندا . لە هەمان کات پەیوەندی باشی لەگەڵ شا عەباسی سەفەوی فارس هەبوو ، کە شاعەباس رێزی باشی ئەم کەسایەتیە کوردیەی دەکرد بەهۆی راستگۆیی و ئازایەتی و چاونەترسی و پەیوەندیە باشەکان و بەئەنجامەکانی لەناوچەو هەرێمەکاندا .

سەرچاوە :– مشاهیر الكرد /١/١٩٥–١٩٦ .

١٦٣٩

١٦٣٩/١/١٤ دارشتنی یەکەم دەستوور لە کیشوەری ئەمەریکای نووێ بە ناوی – الاحكام الاساسيە– و – لهارتفورد ، کنایتکت– کە یەکەم بەڵگەنامەی کۆمەلایەتی بووە ... کە بنەماکانی دەسەلات دەگەرێنێتەوە بۆ هەلوویستی ئارەزوومەندانەی گەل لە هەموو بووارە جیا جیاکاندا .

١٦٣٩/٥/١١ دابەشکردنی کوردو خاکی کوردستان لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەوولەتی سەفەوی فارسی ، ئەم کارەش بەر لە راگەیاندنی پەیمانی زەهاو بەپێی نەخشەی دابەشکردن بە شێووەیەکی فەرمی لە نێوان خۆیاندا .

١٦٣٩/٥/٢ جەنگی درێژ خایەن لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی مەزهەب سوونەو ئیمپراتۆریەتی سەفەوی فارسی مەزهەب شیعە بە نەخشەیەکی تایبەتمەندی بەرژەوەند کارانە ، لە سەر خاکی کوردستان .

ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی زەهاو– قەسرشیرین– بەدابەشکردنی کوردستان کۆتاییان پی هێناو ئەوسنوورەی کە هەردوو دەوولەت لە سەری پێك هاتن ، کە لە ئاخسقەوە لە قەفقاس بە ناو مەلبەندەکانی فارس و وان و

شارەزوورو بەغداو بەسرا تا سەر ئاوی کەنداوو ، بەناوجەرگەی خاکی کوردستان تێپەری ، بە گوێرەی ئەم رێکەوتنە ئەبوو قەلاکانی قووتوور ماکۆو مەغازیرد کاولّ بکرێن و بەچۆلّ بهێلرێنەوە .

کە پێکهاتنی هاوبەش نەیتووانی ناکۆکیەکانی نێوان فارس و عوسمانی بە تەواوی چارەسەر بکات بەلّکوو دابەشکردنی نارەوای نەتەوەیی کورد ئەرمەن و گوورجی و عەرەب و دابەشکردنی ئاین ، بە پێی مەزهەب جیاجیاکان بوون ... بگرە لەخێلّ و هۆزە جیاجیاکانی پێکهاتەی نەتەوەکانی ناوچە سنووریەکان بە سەر ئەو دوو دەولّەتەدا.

کە بووە هۆی دروست بوونی ناکۆکیەکان زیاترو ململانێی سەخت و دژوار ، لە بەر ئەوەی هەلکەوتەی جووگرافی شووێنی ژیانی کوردیش ، کە لە نێوان هەردوو دەسەلاتی عوسمانی و فارس دابوو ، کە کوردی خستە نێوان دوو بەرداشی نێوان هێزەکانی عوسمانی و فارسدا .

نووسەرو رووناکبیرو کەسایەتی ناوداری کورد – ئەحمەدی خانی– خۆی شایەتی رووداوەکانی ئەو سەردەمە بوو ، کە چەندین ووتەی بەنرخی لە دانراوەکانی ئەو سەردەمە بووەو چەندین ووتەی بە نرخی لە دانراوەکانی تۆمار کردووەو بۆتە مایەی تووێژینەوەو جێ بەجێکردن و هێنانە کایەوەو بە ئەنجام گەیاندنی لە داهاتوی کوردو خاکی کوردستان .

١٦٣٩/١٠/٢٧ یەلّدا شابۆی فەلّە لە بەرەبابی ئۆسلان لە فەلّە کلدانیەکانی گووندی هەرمۆرتەی سەر بە شارۆچکەی کۆیسنجەق بووە ، لە بەر خۆشەوویستی خووشکی مستەفا حەیدەری ، لە ئایینی عیسایی هەلگەراووەو بووە ئیسلام . دوای ئەوە لە گوندی هەرمۆتە دەچێتە گوندی ماوەران لە بەر ئەوەی مالّەخەزورانی لەو گوندە بوون . هەر لەو گوندەش کۆچی دوایی کردووە و گۆرەکەی لەو گوندەیە .

شایانی باسە عەشیرەتی بندیان هەمووی دەگەرێتەوە سەر ئەم مرۆڤە... دوای ئەوەی کە بوو بە ئیسلام ، ناوی خۆی لە یەلّدا شابۆ گۆری بۆ ناوی – ئاودەل– کە چوار کوری هەبوو ، لە بەر ئەوە عەشیرەتی بندیان بەچوار تیرە دابەش بووە . کە هەر تیرەیەك لە کورێك لەکورەکانی یەلّدا شابۆن لە پارێزگای هەولێر لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٦٤٠

١٦٤٠/٥/٣٠ کۆچـی دوایـی هونەرمەنـدی شێووەکارو تـابلۆکێش – پیتـەر پـۆڵ رۆبنـز – کە باشترین هونەرمەنـدی سـەدەی هەڤدەهـەم بـووەو تـابلۆ بەناوبانگەکـەی – ژنەکـەو کوڕەکـەو مۆمەکـەی – بـوو ، کـە بـە ٠٠٠ر٤٠٠ر١٢ مليـۆن دۆلار فرۆشراوە .

١٦٤٢

١٦٤٢/١/٤ لـە دوای رەتکردنـەوەی پەرلـەمانتارانی بەریتانیا ، بـە دەنـگ نـەدان لـە سـەر خـەرجکردنی ئـەو بـڕە پارەیـەی کە سووپای شانشینی بەریتانیا پێویستی پـێ هـەبوو . بـۆ خـەرجی پێداویـستیەکانی و کـارە هەمـە جـۆراو جۆرەکـانی سووپا ، بە هۆی جەنگ کردن لـە گـەڵ سـکۆتلەندا ... ئەمـەش بووە هـۆی کە لایەنگرانی شانشین هەڵسان بە رفاندنی پێنج پەرلەمانتاری دژ بە خۆیان .
کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕ لە نێوان پەرلـەمانتاران و لایـەنگرانی لەگەڵ لایەنگرانی شانشین – شارلی یەکەم – ، کە هەردوو لا وەك یەك هێـزی سووپایان هـەبوو ١٣٠٠٠ سیانزە هـەزار سـەرباز بە رامبـەر ١٣٠٠٠ سیانزە هـەزار سـەرباز ، لـەئاکام هێزەکـانی سـووپای پەرلـەمانی بـەریتانیا تووانیـان دەسەلاتی خۆیان لەسەر لندەن بچەسپێنن.

١٦٤٢/١/١٠ شانشین – شارلی یەکەم – شانشینی بەریتانیا ، شاری لەنـدەنی پایتـەختی بـەریتانیای جـێ هێـشت بـەرەو شـاری ئۆکـسفۆرد رۆیـشت و هێزەکـانی لایەنگری خۆی لە بەر پرسان و سووپای بەریتانیا لـە شـارەکەدا کۆبوونـەوە ، کە ١٣٠٠٠ سیانزە هـەزار سـەرباز بـوو ، لـە دوای دەسـت بەسـەرا گرتنـی هێزەکـانی سـووپای لایـەنگرانی پەرلـەمانتارانی گـشتی بـەریتانیا لـە سـەر شاری لەندەندا .

١٦٤٢/٤/١ سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان خـانی دووەم ، کـە کـوڕی سـوڵتان ئیبراهیمـی یەکەم بوو چاوی بە جیهان هـەڵهێناوە ، دوای لابردنـی سـوڵتان محەمـەدی چوارەم دەسەلاتی سوڵتانی عوسمانی گرتە دەست بەسوڵتانی عوسمـانی لـە سنووری ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٤٣

١٦٤٣/٦/١٤ لە سەردەمی شانشینی بەریتانیا شانشین – ئەلیزابیت – ماوەی بەکاری
رۆژنامەوچاپەمەنیدا ، ئەویش بەرێنمایی چاپەمەنی و رەزامەندی لە سەر
کرد ، کە لە لایەن ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیا دانراو پێشنیار کرابوو لە
هەموو بووارەکانی رۆژنامەو چاپەمەنی بە هەموو شێوازەکانیەوە لە
وولاتەکەدا .

١٦٤٥

١٦٤٥/٦/١٤ هێزەکانی سوو پای سەر بە پەرلەمانی گشتی بەریتانیا توانیان بۆ یەکەم
جار ، لە ماوەی کێشەو ململانێیەکە سەرکەووتنی تەوواو بەدەست بێنن
بەسەر شانشینی بەریتانیا شانشین – شارلی دووەم– لە شاری نازبی.
بەڵام ئەو کێشەو ململانێیە بەردەوام بوو تاکوو مانگی/٩/ ١٦٥١ بە هەلاتنی
شانشین – شارلی دووەم – بۆ دەرەوی وولات ... ئەمەش بووە هۆی
کۆتایی هاتن بە شەڕی ناوو خۆ لە بەریتانیا .

١٦٤٦

١٦٤٦/٦/١ فەیلەسوف و زانای ناوداری ئەلمانی و جیهان – گوتفرید فیلهیلم لایبنز – لە
شاری ، لیبتسکی ، ئەلمانیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە . بەهۆی بوونی
باوکی بەدادوەرێکی رۆشنبیر زۆر بایەخی بە پەروەردە کردنی لایبنز داوە .
بۆیە هەر لەسەرەتای ژیانی فێری زمانەکانی یۆنانی و لاتینی دەبێت .
دوای ئەوە دەست دەکات بەخوێندنی ئەدەبی یۆنانی و رۆمانی ... پاشر
ئەوەی لەزانکۆی لیبتسك فەلسەفە تەواو دەکات بەرەو زانکۆی شاری پەنیا
دەچێت و لەو زانکۆیەش زانستی ماتمایتیك دەخووێنێ تا لەساڵی ١٦٦٧
بروانامەی دکتۆرا لەیاسا بەدەست دێنێ .
دوای ئەوە بۆ ماوەیەك لە کۆشکی – دۆکی هانۆڤەر – کاری دبلۆماسی
ئەنجام دەدات و مێژووش دەنووسێتەوە ... بەهۆی زیرەکی و لێهاتوویی
زۆربەی کاتەکانی ژیانی بەخووێندنەوەو نووسین و تووێژینەوە بەسەر
دەبرد. هەر لەسەرەتای ژیانی لایبنز نیشانەکانی دارێژتنی تیئۆری هزری

دەبینرا.

چونکە مرۆڤێك بوو حەزی لەفێربوون و رەخنە لەخۆگرتنی پێووە دیاربووە ، هەر بۆیەش روانین و بۆچوونی فەیلەسوفەکانی پێش خۆی دەربری و پشت ئەستوورانەش رەخنەی لە تیئۆرەکانیان دەگرت . هەر وەك لە پەرتووکی چەند ووتارێك بۆ – عەقلی مرۆڤ – بەدیار دەکەوێت ، کە تیایدا رەخنە لە بابەتە سەرەکیەکانی ناو پەرتووکەکەی وتارێك بۆ عەقلی مرۆڤی – جۆن لۆکی – فەیلەسوفی ئینگلیزی گرتووە .

بەهەمان شێووەش لەپەرتووکی – ووتارێك بۆ میتا فیزیکیا – نارەزایی خۆی بۆ چۆنیەتی روانینی دیکارت لە میتوودی مینا فیزیکیا دەربریووە ... ئەمە لە ئاست و بۆچوونی شپینۆزاش بەرامبەر بەیەك ناوەرۆکی هاتۆتە وەڵام و دەڵێت :-

ئەگەر ناوەرۆك بەم جۆرە بێت سپینۆزا باسی لێووە دەکات ئەوە بە دڵنیاییەوە هەموو شتەکان نێگەتیف و پەککەوتوو دەبوون ، بۆیە ناوەرۆکەکان بەشێووەیەکی وەهایە کە لە ژمارە نایەن ... دیارترین بەشی زانستی لەلای لایبنز بریتی بوون لە مۆنا دۆلۆژیا – زانستی گەردیلە رووحیەکان – کە وای بۆ دەچوو ، کە گەردوون لە گەردیلەی رووحیەکان پێك هاتووە ... ئەم گەردیلە رووحیانەش ناونابوو بە – مۆنادەکان – لە پەرتووکی تیوودیسا دادوەری خوداوەندیش دەیسەلمێنێ ، کە جیهانەکەی ئێمە بەهەموو شەڕو ناخۆشیەکانیەوە باشترین جیهانە .

لە رووی زانستی – لایبنز – زانستی ماتماتیکیشەوە شووێنی دیارەو لەتەك ئیسحاق نیووتنی زانای ئینگلیزی بە دامەزراندنی زانستی – تەواوکاری و جیاکاری – دەدەنرێت . لەهەموو هاوچەرخەکانیشی زیاتر درکی بە گرنگی لۆژێکی ماتکاتیکی کردبوو .

کە ئامێرێك بۆ پێوانەی ژمارەشی داهێنا ، کە چەندان کرداری گەوورەی پێ ئەنجامداو بەو هۆیەشەوە توانی رەگ بدۆزێتەوە ، جگە لەمەش چەندان ئامێری دیکەی بۆ هەڵکێشانی ئاوو بەگەرخستنی ئاستی ئاوی داهێنا . لە تەك ئەو کارانەش بایەخی بەکێشە کۆمەڵایەتی و رامیاری و ئابووری و رۆشنبیریش دەدا .

هەروا بەردەوام بوو لە پێناو خزمەتکردنی مرۆڤ و مرۆڤایەتی لە داهاتوو
پەرەســەندن و پێــشکەووتن و پەرەپێــدان لــە جیهــان ، تــاکوو لــە رۆژ
١٧١٦/١١/١٤ ماڵئــاوایی لــە وولات و جیهــان کــردو بەرهەمــەکانی تــاکو
ئێستاش جێگەی گرنگی پێدانە لەهەموو بوارەکاندا .
سەرچاوە:— مەوسوعەی فەلسەفە — دانانی — دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی — بەرگی ٢/

١٦٤٨

٢٤/١٠/١٦٤٨ مۆرکردنی رێکەووتننامەی — ڤێستڤالیا—— لە شاری ڤێستڤالیای رۆژئاوی ئەڵمانیا ، کە هەموو وولاتانی ئەوروپا بەشداریان تێدا کرد بە ئامادە بوونی ١٣٥ نووێنەر لە کەسایەتی لاهوت و فەیلەسوفەکان .
ئــەویش لــە پێنــاو کۆتــایی هێنــان بەکێشەو ململانێــی شــەڕی ٣٠ ســاڵەی رابــردووی نێــوان هــەردوو مەزهــەبی مەســیحی لێــك جیــاوازی کاســۆلیك و پرۆتــستانت ، لــە ئــەوروپاو جیهــانی مەســیحی، کــە بــەریتانیا و فەرەنسا و ئەسپانیاو نەمساو رووسیاو ئیتالیا رۆڵــی ســەرەکیان هــەبوو لــەو ململانێ و شــەڕو پێکدادانە . ئەویش بــەووێرانکردن و لــەناووبردنی بەهــەزاران مــرۆڤ و خــانوو بالەخانــەو کێڵگــەی کــشتووکاڵی و کارگــەو پــرۆژەی پیــشەسازی و ژێرخانی ئابووریدا .

ئەم نەخشەیە شۆڕشی پیشەسازی دیاردەکات بەر لەو ڕێکەوتنەدا

شایانی باسە ئەو کۆنگرەیە بووە هۆی دورست بوونی بنەماڵەی دەسەڵات و

دەوولەتو نەتەوە لە ئەوروپادا ، بە جیاکردنەوەی دەسەلاتی - دەوولەت ا
دەسـەلاتی کەنیسەکان لـە ئـەوروپای رۆژئـاواو ئـەوروپای رۆژهـەلات ، ک
کەنیسە بەرپرسـار بـوو لـە کاروبـاری ئاینی ومەزهـەبو هـەتا لـە دەسـەلات
دەوولـەتیش بەرپرسـیار بـوو ، لـە بـەرێوە بردنـی کاروبـاری دەوولـەت ل
هەموو بوارە جیاجیاکاندا .
جێگـەی باسـکردنە کـە مـۆرکردنی ئـەم رێکەووتننامەیـە هـەموو وولاتـاذ
ئەوروپا بەشداریان تێدا کرد ، تەنیا بەریتانیاو پۆلەندا نەبێت . کە گرنگ
ئـەو رێکەوتننامەیـە ، کـە لـە شـاری ڤێـستڤالی مـۆر کـرا لـە پەیووەندیـ
نێوودەوولەتیەکاندا ئەویش:-

١- ئەم رێکەووتننامەو کۆنفرانسی رێکەووتننامەکە بوون بە بنـەما بۆ پێـ
هێنـانی کۆنفرانـسی دیکـە ورێنمـایی کردنـی وولاتـان لـە پەیووەندیـ
نێوودەوولەتیەکاندا .
٢- ئـەم رێکەووتننامەیـە دان بـە سـەر بـەخۆیی کۆنفدراسـیۆنی سویـسرا
وولاتانی هۆلەندا دانا .
٣- نزیکەی ٣٥٠ یەکەی رامیاری ئەلمانیا بە هـۆی ئـەم ریکەووتننامـە سە
بەخۆییان بە دەست هێنا .
٤- پێـدا گـری لـە سـەر سـەربەخۆیی فەرەنـسا ، ئەسـپانیا ، پرتووگـال ،
قەدەخەکردنی بە فەرمی دەستێووەردانی لـە کاروبـاری پاپـا نێووخۆیـ
و دەرەوەی وولاتانی ئەوروپا .
٥- وولاتـانی ئـەوروپا ، مـافی گرێـدانی رێکەوتننامـە . و لـە ئەسـتۆ گرتنـ
بەرپرسـیاریەتی نێوودەوولـەتی و ریکخـستنی کاروبـاری نێووخۆیـا
پێدرا . بە بێ دەستێووردانی دەوولتـی دەرەکـی و بەبێ سـەرنجدان ب
داواکاریەکانی ئیمپراتۆریەتی رۆما و پاپا.
٦- بنەمای سەربەخۆیی وولاتان ، چ سەربەخۆی رامیـاری و چ سـەربەخۆ
ئـاینی و هـەروا یەکـسان بوونیـان لـە گۆرەپـانی نێوودەوولـەتی
پەیووەندیـەکانی دەرەوە بـۆ یەکـەمجار و بـە شـێووەیفـەرمی لـە
رێکەوتننامە پەسند کرا .
٧- وولاتـان لـە هەلبـژاردنی ئایینیـدا سەربەسـت بـوون و لـە هـەمان کـا
بەلێنیـشیان دا ، کـە گرووپـە ئایینیکـانی کاسـۆلیکی لۆسـەری

پرۆتستانت ئازادیەکی تەواویان هەبێ.

٨- سیستەمی هاوسەنگی هێز ، هەم لە ئیمپراتۆری رۆماو هەم لە ئەورووپادا پێك هات . ئامانجی سیستەمی هاوسەنگی هێز پێشگرتنە لە سەر هەڵدانی دەوڵەتێکی - زالتر - لە ناو یەك رامیاریەکانی ئەورووپادا بوو .

٩- ئەو دەووڵەتانەی کە رێکەووتننامەی ڤێستڤالیان مۆر کردبوو ، بە لێنیان بە یەکتر دا ، کە لە بەرامبەر هەر هێرشێکدا بێ گووێدانە ئایین هاوکاری یەکتر بکەن .

١٦٤٩

١٦٤٩/٧/٣لە دوای شەڕیکی خووێناوی ناووخۆیی لە ئینگلتەرا کە کۆتایی ئەو شەڕە بەکووشتنی شانشین - شارلی یەکەم - هات لە لایەن رێکخراوی بیوورینانیەکان ، ئەویش بەراگەیاندنی حکوومەتی نووێ ، بە گەڕاندنەوەی ئارامی و ئاسایش بۆ گەلانی ئینگلتەرا ، کە خۆیان ژمارەیان ٥٦ ئەندامی پەرلەمانی گشتی بوو، لەدوای پاککردنەوەی جوولانەوەی برایدبە هەڵووەشاندنەوەی ئەنجوومەنی لۆردات و شانشین لە ٢/٦ هەمان ساڵ بە دامەزراندنی دەزگای جێبەجێکردن بەناوی ئەنجوومەنی دەووڵەت ، کە پێك هاتبوو لە ٣٩ ئەندام ، کە هەموویان سەربەخۆ بوون .

واتە بەریتانیە کۆماریەکان لە ٥/١٩ ی هەمان ساڵ ئەنجوومەنی گشتیان دامەزراند بە شێووەیەکی فەرمی بە ناوی کۆماری ئینگلیزی ، یاخوود دەووڵەتی ئازاد ، کە دەسەڵاتی باڵای بەگەڵ دابوو لە سەرنووێنەرانی گەڵ ، لە پەرلەمان بە دامەزراندنی نەك کۆمارێکی دیمووکراتی لە سەر بنەماکانی دیموکراتی و بەڵکوو دەستیان کرد بە دەرکردنی ئەندامانی پەرلەمان و

ئەنجوومـــەنی لـــۆرداتی لایـــەنگیری شانـــشین – شـــارلی یەكـــەم – لـــە كـــات
شەڕەكەو دوای شەڕەكەدا ، چونكە پەرلەمان ببووە دووبەشـی دژ بە یەكتر
لـە دەسـەلاتو لـە هێـزی سووپاو لـە دارایی ولـە بـەڕێووە بردنـی كاروبار
ولاتەكە لە هەموو بووارە جیا جیكاندا .

١٦٤٩/١١/٢١ لـــەدایك بـــوونی نووســـەرو فەیلەســـوفی بـــە ناوبـــەرگری ئـــازادی– فرنـــسوا مـــاری ئارۆیـــەمی– نـــاوودار بـــە – ڤۆلتێر – لە گوندتك لە رۆخی شـــاری پاریـــسی پایـــەختی فەڕەنـسا. هـەر لـە منداڵیـەوە لەلایـەن كۆمۆنـستەكان فێـری خووێندن بـووەو هـەروا لەگـەڵ خووێنـدن بنـچینەكانی ئـایین فێر بووە.

ئـەم فیلەسـوفە لـە تەمـەنی ٢٣ ساڵیەوە بەهۆی سووكایەتی كردنی بەكۆشكی شاهانە لە قەلای – باستیل
بەنـدكراووەو لەبەندیخانـە داسـتانێكی بـەناوی – هتێنریـاد – دانـاوە ، ك
باسـی ئەشـكەنجەكانی پرۆسـتەنتیەكان دەكاتو ئیتر بـەو شێووەیە لـە ژیا
بەردەوام دەبێت.

١٦٥٠

١٦٥٠/١٢/٢٥ زانای ئاییني و تەسەوف و فەیلەسوف و نووسەرو ئەدیب و شاعیری ناوداری کورد - ئەحمەد ئەلیاس رۆستم - ناسراو بە - ئەحمەدی خانی - لەشاری بایەزید لە باکووری کوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، لە هۆزی - خانیەکان - بووە . کە لە بنچینەدا باو باپیرانی لە شاری یۆنان ژیاون و لە گوندی خانێ سەریان هەڵداوە ، کە لە ناوچەی جۆڵە مێرگ بوونە ، کە گەورەترین شار بووە لە ناوچەی هەکاری .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەحمەدی خانی لەلایەن زاناو رووناکبیرانی ئەوکاتە خوێندنی تەواوکردووە ، هەر لە تەمەنی بچووکیدا پێنووسەکەی بە دارشتنی شعر دەستی پێکردووە ، کە بەناوبانگترین شعرەکانی - مەم و زین - بووە ، کە چیرۆکێکی خۆشەویستی بووە لە شێووازی چیرۆکی - لەیلا و مەجنون - بووە .

لەساڵی ١٦٦٥ دەستی پێکردووەو لەماوەی تەمەنی کە ٤٤ ساڵ ئەم چیرۆکە شیعریەی تەواوکردووە ... هەروا چەندین شیعری دیکەی هەیە بە زمانەکانی کوردی ، عەرەبی ، فارسی و تورکی ... هەروا - فەرهەنگی کوردی - عەرەبی - نووسیووە بەناوی - نۆ بەهاری بچووکانی - کە بۆ قوتابیانی ئامادەکردبوو ... هەروا - عەقیدەو ئیمان - هەروا چەندین چیرۆکی غەزەلی هەیە .

شایانی باسە کە مەم و زینی ئەحمەدی خانی بۆ چەندین زمان وەرگێردراون ، وەك :- عەرەبی ، تورکی ، ئەرمەنی ، فارسی ، ڕووسی - و چەندین زمانی

دیکه ، هەروا بۆ زمانی فەرەنسی ... مەم و زین لە ٢٦٦١ هۆنراوە پێکهاتوو
... کە بە یەکەم قووتابخانەی نەتەوەی کورد دادەنرێت . کە یەکەم شاعیر
بووە کە هێمای نەتەوەیی و نیشتیمانی بەرزکردۆتەوە لە مێژووی نەتەوەی
کورد ... ئەم کەسایەتیە ناوداره و شاعیر و نووسەرو رووناکبیرە لە ژیانی
درێخی نەکردووە تا لەساڵی ١٧٠٦ ماڵئا وایی لە گەل و نیشتیمانەکەی
دەکات .

سەرچاوە :- اعلام الکرد ٥٤٠ – ٢٤١ – کورتە مێژووی ئەدەبی کوردی سەردەم ٢/٢٦.

١٦٥٣

١٦٥٣/١٠/١٠ بلاو کردنەوەی یەکەم رۆژنامە ، ئەویش لە شاری رۆمای پایتەختی ئێستای ئیتالیا بووە . کە ئەو رۆژە بە رۆژی رۆژنامەگەری ئیتایا دادەنرێت لە وولاتەکەدا .

شایانی باسە کە ئیتالیا وولاتێكو نیشتمانێکی پڕ لە شارستانیەتو شووێنەوارە لە هەموو بووارەکان وگرنگی بەکەلتوورو دابو نەریتو زمانو مێژووی خۆی داووەو بەردەوام بووە تاکوو ئێستاش .

ئیتالیا مەڵبەندی ئاینی مەسیحیە ، کە ئەویش دەوولەتی فاتیکانەو رێنمایی هەموو مەسیحی جیهانو سەرپەرشتیو سەرکردایەتی ئاینی مەسیحی دەکات ، بە هەردوو مەزهەبی کاسۆلیكو پرۆتستانتو چەندین لابالو بیروو بۆچوونی دیکەی ئاینی ، لەهەمان کات چ لە بوواری ئاینو چ لە بوواری دەوولەتو دەسەلات ، ئیتالیا رۆلی سەرەکیو بنەڕەتیو گرنگی هەیە لە پەیووەندی نێوودەلەتیو ناوخۆییدا .

١٦٥٥

١٦٥٥/١٠/٣١ مەلیك ئەحمەد پاشای والی هەرێمی وان لە باکووری کوردستان چەند بیانووی هەمەلایەنەی دۆزیەوە ، لە پێناو پەلاماردانی ئیماراتی بەدلیسو لە ئەنجام بە هێزێکی سووپای زۆرەوە چووە سەر عەبدالْ خانی میری بەدلیس ، کە زۆربەی هێزەکەی لە کورد پێك هاتبوون و دانیشتووانی دەوورووبەری ئیماراتی بەدلیس بوون کە بەپارەو سامان کڕابوون .

ئەویش لە پێناو بەرەنگار کردنەوەی کورد دژی کورد ، لە ئاکام بە هۆی کۆچ

پێکردنی دانیشتووانی زۆربەی زۆری ئیماراتەکە دەستیان کرد بە تالآنکردنی ئەو سامانو ئەو گەنجینەی کە دەمێك بوو تورکەکان چاویان تێبڕیبوو ، لە ئەنجام هەر هەموویان تالانکردو میرنشینەکەیان لەناو برد لە هەرێمەکەدا .

شایانی باسە – ئەولیا چەلەبی– لەگەل لیژنەی تالآن نووسەکەدا بووەو دەڵێ :– حەوت باری حووشتر کتێب بوونو بەتایبەتی کتێبخانەی میر زیاتر لە چواردە هەزار دەستنووسی زۆر نایابو بە هاداری تێدا بوو ، لە گەڵ چەندین کاری دیکەی شووێنەوارو کەلتووری کۆنی کوردی هەمە جۆری تیابووەو هەمووی دزراو لەناو براوە لەلایەن دەسەلآتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەر خاکی کوردستان .

١٦٥٦

١٦٥٦/٧/٢١ لەو رۆژەدا – مۆریترا – حاخامی جوولەکە لەبەردەم جەماوەرێکی زۆری نووێژکەری ئاینی جوولەکە ئەو دەقەی خووێندەوە ، کە – بێ بەرێکردنی سپینۆزای – گرتبووە خۆ . کە ئەمەش قورسترین سزابوو بەسەر ئەو کەسانەی کە گوایە لەئایین دەردەچوون لەناویدا هاتبوو ... ئەو کەسەی کە دژی خوا وەستاوە لەئاسمان وزەوی بەر لەعنەت کەوتووە . بەمەش فەرمانی کۆمەڵ بەسەر کووشتنی سپینۆزدا درا. دواتر لەدرێژەی دەقەکەی داوای لەهەموو کەسێکی سەر بەجالیەی جوولەکەی ئەمستردام کراوە ، کە ئەو سپینۆزا لەو شارەدا لەخانووێکی بچووك لەباشووری ئەمستردام نیشتەجێ بوو... ئەویش بەنزیك نەکەووتن و قسە لەگەڵ نەکردنی . بەناوی ئەوەی کە سپینۆزا دژی خواو نووێژکردن و دوا رۆژە بە پێچەوانەی هەست وبیروو بۆچوونەکانە لە وولآتەکەدا.

١٦٦٧

١٦٦٧/١١/٣٠ نووسەرو چیرۆك نووسی بەناوبانگی جیهان – جۆناتان سویفت – لەشاری دبلن لەخێزانێكی ئاین چاوی بە جیهان هەلهێناوە وپەروەردە كراوە .

جێگەی ئامـاژە پێكردنە كـە جۆناتـان بـەر لـە دایكبـوونی بـاوكی سـویفت كۆچـی دوایـی كـردووە . و دایكـی بەهـەتیووی بـەخێوی كـردووە . ئـەم مرۆڤـە لـە تەمەنەكانی پێگەیشتنی بـەهرەی نووسـینی هـەبووە و لەدارشـتنی چـیرۆك رەمـزی پـالی پێوەنـاوە وچـیرۆكی سـەیرو سـەمەرەی نووسـیووە ویـەكێك لـەو چـیرۆكانە چیرۆكی – گۆلیڤەر – بووە .

چـیرۆكەكانی جۆناتـان لەچـوار گەشـتی پـر لـە سەرسـوورهێنەرو مەترسـی وررووداوی سەیرو سەمەرە دەدویٚ وبەخەیالی چووەتە نێوو جیهان بۆ ئەوەی بچكۆلەو بوونـەوەی گـەورەو نـاو وولاٚتـی زانـاو تێگەیـشتوو ... چیرۆكەكانی روونـاكی خـستۆتە سـەر رەوشـت و هەلـسووكەوتی مرۆڤـی دەسـەلاتداری مشەخۆر و مرۆڤی بیٚ هێزو بیٚ دەسەلاٚت لەشێووازێكی پر لە تـەنزو وتـوانج ورەخنەی لەژیانی ئەو سەردەمەی خۆی گرتووە.

مەبەستی جۆناتان لەناوەرۆكی چیرۆكەكانی ئەوە بووە ، كە باسی لە رژێمی وولاٚتـانی ئـەورو پا و دەسـتووری ئینگلیـزی بـووە ، ئـەو وولاٚتـە زانایانـە بـاس دەكرد و لەوكەسە دەسەلاتدارانەی وولاٚتەكەی خۆی دەدا ، كە هیچ راستیان لا نیـە تـەنیا مەبەسـتی هـەرە گـەورەیان بەدەسـتهێنانی دەسـەلات

وکۆکردنـەوەی مـاڵ وسـامان بـووە ... ئـەم کەسـایەتیە لـە نووسـینەکانی بـەردەوام بـووە تـاکوو لـە تەمـەنی ٧٧ سـاڵیدا واتـە لـە ١٧٤٥/١٠/١٩ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا کە بەریتانیایە .

سەرچاوە :– گۆڤاری مجلە ١٤٥٥ لە ٢٠٠٨/١/٥ .

١٦٧٢

١٦٧٢/٩/١٨ لە ناوەندی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای پۆلۆنیا و بەردەوام بوون لە کۆتایی هێنان بە کێشەکان ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی – بۆزاکس– کە شەڕشەکە بەرەو کۆتایی هاتن هەنگاوینا .

لـە دوای ئـەوە پۆلۆنیـەکان بـە نـاوەرۆکی ریکەووتنەکـە رازی نـەبوون و شـەڕەکە بـەردەوام بـوو تـاکوو هـەموو خـاکی وولاتەکـەیان لـە ژێـر دەسـتی هێزەکـانی سـووپای عوسـمانی رزگـار کـردو زیـانێکی مـادیو گیـانی زۆر لـە هێزەکانی سووپای عوسمانیو پۆلۆنی کەوت ، لە گۆڕەپانەکانی شەڕەکەدا ... کـە بـە دلخۆشـکەری گـەلانی پۆلۆنیـا بـوو بـە سـەرکەووتنی هێزەکـانی سووپاو سەرکردەو گەلەکەیان لە وولاتەکەدا .

١٦٧٣

١٦٧٣/١٢/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان ئەحمەدخانی سێیەم لە دایك بووە ، کە کوڕی سـوڵتان محەمـەدی چوارەمەو لـەکاتی دامەزرانـدنی سـەرو سـامانێکی زۆری بەسەرداو دەستەکەی دا دابەشکرد بە تایبـەتی هێـزی سـەربازی ، بۆئەوەی بتووانێ لەکارە سەربازیەکانی سەرکەووتوو بێتلە شەڕەکانیدا.

لە هـەمان کـات مـووفتی ئـاینی – فـەیزوللا ئەفەندی– لـە سێدارە داو دوای ئـەوە ژمارەیـەکی زۆری لـە سـەربازەکانی لـە سـێدارە دا... شـایانی باسـە هێزەکانی سووپای عوسمانی ، واتە هێزی سەربازی ناووزەندو ناسرابوو بە – ئینکـشاریە– چ لـە نـاو ئیمپراتۆریەتەکـە و چ لـە دەرەوەی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٧٧

١٦٧٧/١٢/ بەرپابوونی ئاژاوە لە نێوان هەردوو مەزهەب شیعەو سووننەی ئیسلام لە

شاری مەککە لە وولاتی حیجازدا ... ئەمەش هۆی ئەوە بوو کە لە شەوی پێنج شەممەی رۆژی ٨/ شەوال/ ١٠٨٨ کۆچی بەردی رەش و دەرگای کەعبەو جێگەی نوێژی هەینی شێوەێندرابوو بەشێوەیەکی ناشیرین – ماناکە دیارە– ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە نابێ شیعەکان سەفەری مەزارەگەکانی مەراسمی حەج بکەن ، گەر هاتوو مەزهەب شیعەکان گەیشتنە جێگە پیرۆزەکان لە شاری مەککەدا .

دەبێ ئەو جێگایانەی کە پێیدا دەرۆن خاوێن بکرێتەوە – واتە بسمیل بکرێت– ئا لەم رۆژەوە زیاتر پەیوەندی نێوان هەردوو مەزهەب شیعەو سوونەی ئیسلام بەرەو دژووارتر هەنگاوی دەنا بە تایبەتی لەلایەنی هەڵگری بیری وەهابیەکان ، کە سعوودیە هەرهەموو وەهابیەو ژمارەیەکی کەمیان نەبێت لە وولاتەکەدا .

١٦٧٩

١٦٧٩/١/٢٤ لە لەدایك بوونی نووێنەری گەورەی فەلسەفەی ئەلمانی – ولف ڤۆلف – لەشاری برسلاد لە لەئەلمانیا . بۆ یەکەم کە دەستی کرد بەخوێندنی لاهووتی ... بەڵام دوای ئەوە رووی کردە خوێندنی ماتماتیك و فیزیا تا ئەوکاتەی توانای باشی پەیداکردو هەوڵی چارەسەری کێشەکانی نێوان لۆسەریەکان وکاسۆلیکیەکانی دەدا .

لە ساڵەکانی ١٦٩٩ –١٧٠٢ خوێندنی لە سەر دانراوەکانی دیکارت دەست پێکرد . لەساڵی ١٧٠٣ بروانامەی دکتۆرای لەزانکۆی لیبستك بەدەست هێنا ... ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمە لایەنەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٧٥٤/٤/٤ لە هلەی ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٦٨٣

١٦٨٣/٩/١٢ هێزەکانی سووپای هاوبەشی نەمساو مەژەرو پۆلۆنیا بەسەرکردایەتی- سوبیسکی- و بە ئامۆژگاری پاپای کاسۆلیك پەلاماری هێزەکانی سووپای عوسمانیدا .

ئەویش بە سەرکردایەتی سەرکردەی عوسمانی- قرەمستەفا ئاغا - لە ئاکامی شەڕی نێوان هەردوو لایەن هێزەکانی سووپای مەسیحی سەرکەووتن بەسەر هێزەکانی سووپای عوسمانی لەهەرێمەکانی - ساکس و باقیرا - دوای ئەوە هێزەکانی سووپای عوسمانی لەسەر زێی دانووب کۆکرانەوەو بەرەو شاری بوود بەرێکەووتن، لە هەمان کات هێزەکانی سووپای هاوبەش - سوبیسکی- هەر بە دوایاندا بوون ، کە ئەم رۆژە بووە رۆژێکی مێژوویی لە بەزاندنی هێزەکانی سووپای عوسمانی و بەرەو پاشەکشەکردن هەنگاویان دەنا لە ناوچەکەدا .

١٦٨٥

١٦٨٥/٢/٢٣ لە دایك بوونی دامەزرێنەری مۆزیکای ئینگلیزی و مۆزیکا ژەنی جیهان - گیوریخ فریدریك هاندل - لەشاری هانۆڤەری ئەلمانیا ... کە بە پێچەوانەی ناودارانی بواری مۆزیکا بووە ، خێزانەکەیان نەك هەر لەم بوارە ناسراو نەبوون بەڵکوو رێزیشیان لێدەگیرا . هەر بۆیە لەترس باوکی ئامێرە بچووکەکەی لە دەرەوەی ماڵ دەژەنی و کاتێك کە بەهرەی مۆزیکاشی لێبەدیار دەکەووێت یەك لەمیرەکان ، داوا لەباوکی دەکات رێگای پێبدات و تێئۆریەکانی مۆزیکا لەگەڵ خووێندنی ئاسایی بخووێنێ ، کە ئەوسا هاندل حەزی لەهیچ جۆرە خووێندنێك نەدەکرد .

شایانی باسە کە ئەم هونەرمەندە چەند ووڵاتی دیکەی لەجیهان کردووە لە پێناو سەرکەووتنی کاروبەهرەکەی کە لە ساڵی ١٧٢٤ ئۆپرایەکی دیکەی بەناوبانگ بەناوی - یۆلیۆس قەیسەر - دەنووسێ ... کە ئەویش وەك زۆر لەنووسەرو هونەرمەندەکانی دیکەی شارەکەی یۆلیۆس قەیسەری شکسپیر دەکات ... هەروا لەساڵی ١٧٢٨ ئەو شانۆیەی کە کارەکانی تێدا پێشکەش دەکرد دوجاری دەبێت .

هەروا لەساڵی ١٧٣٧ جارێکی دیکە دەگەرێتەوە لەندەن ، کە ئەمجارەیان

گۆرانیبێژە ناودارەکانی ئۆپرا لەدەوورەی خۆی کۆ دەکاتەوە .. لەدە ساڵەی دوایی ئەو هونەرمەندە هەوڵی گۆرینی لەکارەکانی خۆی دەکرد لە ئۆپراو سیمفۆنیاو چەندین کاری دیکە ... کەزۆر پێوورەی ماندوو دەبوو وەك خەیاڵێکی نەپساو تاکوو لە ١٧٥٩/٤/١٤ کۆچی دوایی دەکات بە ماڵئاوایی لە جیهانی مۆزیکا لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢.

١٦٨٥/٣/٢١ مۆزیکژەنی کلاسیکی ئەلمانی وجیهانی – یۆهان ساستیان باخ – لەشاری – ئیزناخ – چاوی بە جیهان هەلهێناوە . هەر لەشارەکەی خۆی دەستی کردووە بە قۆناخەکانی خوێندن و لە هەمان کات وانەی مۆزیکی لەلایەن یۆهان ئەمپرۆزس – بەخوێندنی کەمانجە ژەنی باوکی ، لەدوای مردنی باوکی لەگەل یۆهان کریستۆفی برا گەوورەی دوا وانەی ژەنین لەسەر کلاڤان وئۆرگۆن خوێندوە .

لە ساڵی ١٧٠٣ بۆ ماوەیەکە کە وەکوو ژەنیاری کەمانجە لە ئۆکسترای دۆگ خایمار کاری کردووە ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٧٠٧ بەهۆی لێهاتوویی لە ژەنیاری ئۆرگۆن گوواستراوەتەوە بۆ کەنیسەی شاری مولهاوزن . دوای گەرانەوەی بۆ خایمار یەکەم کاری ئۆرگۆنی بەناوبانگی نووسیووە ، وەك تۆکات کە ئۆپێرا بووە لە وولاتەکەدا .

لەساڵی ١٧١٦ خایماری جیٚ هێشتووە وبووە بە سەرۆکی تیپی مۆزیکی دیوەخان لەلای لیۆبۆلدی فەرمانرەوای شاری – ئافهالت ، کۆنت – کە ئەوکات خوودی فەرمانرەوایی لەسەر فیولا دەبژەن ، کە یۆهان خۆی

سەرۆکایەتی ئەو تیپەی دەکرد ... دوای ئەوەی کە خۆی لە خزمەت کەنیسە رزگار دەکا وبۆ ئەوەی سەرپەرشتیار ودانەری میوزیکی بێت بۆ ئامێرەکان ، زۆربەی کارە بایەخدارەکانی خۆی دەنووسێتەوە لەوانە :- ٦ پەری بواندنیزەگیە لەسالی ١٧٢١.

دوای ئەوە لە سالّی ١٧٢٣ لە شاری لایبزیك لە ئەلمانیا بۆ ماوەی زیاتر لە ٢٥ سال جیٚ نشین دەبێت...لەسالی ١٧٤٧ سەردانی پاشای گەورە – فریدریکی – کردووە و پارچەیەك مۆزیکی پێشکەش کردووە . کە دانانی ئەو بابەتەش لەلایەن خۆی وئەو پاشایەوە بوو ... یۆهان سباستیان باخ لەهەموو جۆرەکانی شێووە مۆزیکیەوە ناسراوەکانی لە سەردەمی خۆی داناوە ، لەسەر ئاینی پرۆتستانتسی لە ئەلمانیا .

کە ئەمەش لەبنەرەتدا بۆ زۆربەی کارە مۆزیکیەکانی بووە ، بە پاش کەووتوویەکی بەرهەمی هونەری سەدان پارچە مۆزیکی بە شێووە دارشتنی جۆراوجۆر ، هەروا نزیکەی ٥٠ گۆرانی نووسیووە ... یۆهان گرنگی تایبەتی بە بواری مۆزیکی ئۆرگۆن داوە ، کە زۆر پارچە مۆزیکی لەسەر ئەم ئامێرە داناوە لەجۆری مانتازیا وبرلبوودو وڤۆگە وسۆناتا .

هەروا گرنگی زۆری بە ئامێرەکانی هاوشێووە داوە بەتایبەتی گلاڤان . ئەم کەسایەتیە ناوداره هونەرمەندە بەردەوام دەبیٚ لەکارە هەمە جۆرەکانی مۆزیکا تاکوو لە ١٧٥٠/٧/٢٨ لەشاری لایزبێك مالئاوایی دوایی لەهونەر دۆستان لە وولاّتەکەی دەکات...دوای مردنی لە ئەلمانیا وەك وەفایەك وریٚزلێنان لە سالی ١٨٩٤ پاشماوەی تەرمەکەی دەگوازرێتەوە بۆ کەنیسەی سان تۆماس ولەویٚ بە یەکجاری بەخاك دەسپێردرێت.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢.

١٦٨٦

١٦٨٦/٩/٢ لە دوای گەمارۆدانی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە لایەن هێزەکانی سووپای نەمسا بەسەرکردایەتی – دۆك دی لۆرین – لە دەووروبەری زێی دانووب و شاری بوود ، لەو کاتەدا سولتانی عوسمانی بریاری لە دەسەلاّت لادانی – ئیبراهیم پاشا – سەرەك وەزیرانی عوسمانی – سەدر ئەعزەم –

له دەسەڵاتدا ... به جێگه گرتنەوەی لەلایه سلێمان پاشا ، بەلام له ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی شکان به کووشتنی دادووەرەکەیان– عەبدی پاشا .
که لەو کاته زیاتر له ٤٠٠٠ چوار هەزار سەرباز بەزین له گۆرەپانی شەڕ هەلاتنیان و بەسەرکەووتنی هێزەکانی هاوبەش بەسەرکرایەتی– دۆك دێ لۆرین – که ئیتر هێزەکانی سووپای عوسمانی چیدیکه نەیانتووانی رووبەرووی هێزەکانی سووپای مەسیحی ببنەوه لەهەرێمەکەدا .

١٦٨٩

١٦٨٩/١/١٨ له دایك بوونی رووناکبیرو کەسایەتی بەناوبانگی وولاتی نەمساو جیهانی – سارڵ لوی دی–مونتسکیۆ – له کۆشکی– دیلابریر– له نزیك شاری بۆرۆدی له نەمسا.

١٦٩٠

١٦٩٠/٧/١٢ له دوای شەڕیکی درێژخایەن له نێوان هێزه چەکدارەکانی ئێرلەندی بەیارمەتی و پشتیووانی ئیسکۆتلەندیەکان ، هێزەکانی سووپای بەریتانیا هێرشیان کرده سەر هێزەکانی سووپای ئێرلەندا له ناوچەی – لایۆین – ، له ئەنجام هێزەکانی سووپای بەریتانیا سەرکەووتنیان بەدەست هێنالە ناوچەکەدا .

١٦٩١

١٦٩١/٦/٢٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمانی دووەم له دوای سێ ساڵ له دەسەلات له تەمەنی ٥٠ ساڵیدا کۆچ دوایی کرد...شایانی باسه سوڵتان سلێمان له ماوەی دەسەلاتی لەو سێ ساڵەدا تووانی ناوچه له دەست دراوەکانی بگەرێنێتەوه ژێر دەسەلاتی عوسمانی ، وەك – سەلمان پاك– مەدائن ونس و وین و سمندەریەو بەلگراد –، دوای مردنی براکەی ئەحمەد خانی دووەم

جێگەی گرتەوە بە وەرگرتنی دەسەڵات لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٦٩٢

/١٢/١٧ لە دوای ٤٫٥ ساڵ لە هێنانە خووارەوەی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان
١٦٩٢ مستەفای چوارەم لە دەسەڵات بەهۆی دەبەنگی و سەرنەکەوتنی لە جەنگە یەك لە دوای یەکەکان لە داگیرکردنی خاکی گەلان لە هەموو لایەك لە ماوەی دەسەڵاتی و لە تەمەنی ٥٣ ساڵی کۆچی دوایی کرد ، کە ماوەی دەسەڵاتی ئەو سوڵتانە لە ٤٠ ساڵ زیاتر بوولە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٩٧

١٦٩٧/٩/٢٠ لە دوای وەرگرتنی دەسەڵاتی عوسمانی لە لایەن مستەفاخانی دووەمی کوڕی سوڵتان مەجیدی چوارەم... دوای سەرکەووتنی لە چەندین لایەنە جۆراو جۆرەکانی شەڕی بە دەست هێنا بەسەر هێزی سووپاکانی نەمساو دەرکەووتنی سووپای رووسیای قەیسەری و هاوپەیمانیان.
ئەویش لە دوای گفتووگۆی بەردەوام ، لە ئەنجام پەیمانی- ریسویك - مۆرکرا ، لەلایەن نەمساو لەلایەکی دیکە ئەڵمانیاو ئەسپانیاو ئنگلتەراو هۆڵەندا لە لایەکی دیکەدا . لە پێناو بەرەنگار بوونەوەی هێزەکانی سووپای عوسمانی و فراوانکردنی دەسەڵاتی خۆیان لەسەر هەرێمەکان و دابەشکردنی خاکی گەلان لە نێوان خۆیاندا .

١٦٩٩

١٦٩٩/١/٢٦ مۆرکردنی پەیمانی- کارلۆفتس- لەنێوان دەسەڵاتی عوسمانی لەگەڵ وولاتانی نەمساو رووسیای قەیسەری و بووندەقیەو پۆلۆنیا کە وولاتی مەژەر بە تەواوی و ، لە هەمان کات هەرێمی ترنسلفانیا بۆ نەمسا بە وازهێنان لە شاری ئازاق بۆ رووسیای قەیسەری ، کە بووە هۆی ئەوەی . کە دەسەڵاتیان بە تەواوی بەسەر دەریای رەشدا بشکێ و سنوورێك بۆ دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ناوچەو هەرێمەکان لەجیهان دابنێن.

١٧٠٣

١٧٠٣/٥/١٧ له دایك بوونی دامەزرێنەری مەزهەبی وەهابی- محەمەد عەبولوەهاب - لە شارۆچکەی عەینە لە باکووری شاری ریازی سعودیە ، بە دووری ٤٠ کیلۆمەتر، ناووبراو لە کەش و هەوایەکی گوونجاو پێگەیشتووەو لە بنەماڵەیەکی زانای ئیسلامی بووەو باوکی زانایەکی ئاینی ئیسلام بووە ... هەروا باپیری موفتی ئاینی شاری نەجد بووەو پێشەوای فیقه بووە .
هەروا ماڵەکەی ببووە ماڵێکی زانستی و ئاینی و گرنگی بە دانراوەکانی کوڕی- تەمیمی- دەدا ، چەندین جار سەردانی چەندین شاری وەك :- حیجازو ئەحساو بەسرەی کردووە لە سەردانەکانی چاوی بە زانایانی ئاینی ئیسلام و مەسیحی کەووتوە ، لە دوای چەندین کێشەو ململانێی بیروو بۆچوون و هەلوویست بە بەرەتکردنەوەی دەیا بیروو بۆچوون ، کە برووای پێ نەبووە ، لە دوای گەرانەوەی بۆ شاری عەینە - عوسمان موعەمەر- یارمەتی دا لە پێناو بلاوو کردنەوەی داواکەی و دەستی کرد بە ئەنجامدانی مەزهەبی وەهابی و بلاوو کردنەووە لە بەرگری لێکردنیدا ، هەر بەم هۆکارە ئەو دارەی کە خەلکی بە پیرۆزیان دەزانی و ئەو گوومەتەی کە لە سەر گۆری زەیدی کوری خەتاب بوو هێنایە خووارەوە لەگەڵ چەندین کاری دیکە لە پێناو چەسپاندنی بیری وەهابی ، کە ئەو بیرە بیرێکی توندرەوە لە ناو ئاینی ئیسلام و سەرچاوەی دورستکردنی کێشەو گرفت و دووبەرەکییە .
ئەمەش کە بووە هۆکاری سەرهەڵدانی پارت و گروپە ئیسلامیەکان ، لە هەمان کات ئەو بیرە وەهابیە نەگوونجاوە لەگەڵ مەزهەبەکانی دیکەی شیعەو سووننەی ئیسلام و دژ بە زۆر لە کارو کردارە جۆراو جۆرەکانی ئاینی ئیسلامە .

١٧٠٣/٨/١٥ لە دوای دورست بوونی باری ناهەمووار ناووخۆو دەرەکی لە ناو دەسەلاتی عوسمانی بە سەرکردایەتی سوڵتان مستەفای دووەم لە ماوەی ٨ ساڵ لە دەسەلاتەکەی ... لە ئەنجام بووە هۆی ئەوەی کە لە سەر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لابرێ... دوای ئەوە لە ١٢/٣١ ی هەمان ساڵ سوڵتان مستەفای دووەم لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد.

١٧٠٧

١٧٠٧/٥/١ هەردوو پەرلەمانی ئۆسکۆتلەندی و ئینگلیزی هەڵوەشێندرایەوە و لە جیاتی ئەو دوو پەرلەمانە پەرلەمانی نوێی هاوبەش پێك هێندرا .
شایانی باسە رێکەووتنی یەکبوون و مانای کۆتایی هاتن بەئینگلتەرەو ئۆسکۆتلەندا بوو وەکوو دوو وولاتی سەربەخۆو لە دایك بوونی بەریتانیای مەزن بوو , کە بریتی بوو لە هاوسەرگێری بەرژەوەندی ... هەرچەندە هەردوو وولات بۆ ماوەی ١٠ ساڵ بە شا یان شاژنێك بەشداریان کردبوو لە ساتی یەکبوونی هەردوو تاج لەساڵی ١٦٠٣ ، کە ئەو کاتەی شاری ئوسکوتلەندا - جیمسی شەشەم - لەجێگای شاژن ئەلیزابیتی یەکەم تەختی پادشایەتی وەرگرت ، کە هەردوو وولاتی وەکوو دوو وولاتی بەرچاو مانەوە ... کە ئەوکاتەی ئینگلتەرا .
لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەم لەگەڵ فەرەنسا تووشی جەنگ هاتوو شا لویسی چوارەمیش دەستی کرد بەهاندانی شای کلۆلیك جیمسی هەشتەم لەئینگلتەراو ئۆسکۆتلەندا ، پێوویستی بەوەکرد میراتی پرۆتستانتی شاژن - ئان - بپارێزێت و لەترسی ئەگەری ئەوەی کە لایەنگیرانی شا جیمس ئۆسکۆتلەندا لە دژی ئینگلتەرا دەرگای پشتەوە بشکێنن لە شارەکەدا .

١٧١١

١٧١١/٧/٢ مۆرکردنی پەیمانی- فکزنی- لە نێوان دەسەڵاتی قەیسەری رووسیاو دەسەڵاتی عوسمانی ، کە بووە هۆی جێ هێشتنی چەندین ناوچە وەك :- هەرێمەکانی قەوقاس و دەریای سپی ناوەراست بۆ دەسەڵاتی عوسمانی ، کە زۆربەی لە سەر خاکی باکووری کوردستان بوو لە کێشووەرەکەدا ، ئەویش لە پێناو بەرز کردنەوەی بەرژەووەندی خاك و ئابووری و دەسەڵاتەکانیان

١٧١٢

١٧١٢/٦/٢٨ لــە دایــك بــوونی نووســەرو رووناکبیری جیهانی -جان جاك رۆسۆ- لە شاری ژنێف لــە خێزانێکــی بــە ڕەگــەز فەرەنــسی باوکی رۆسـۆ سەعاتـچی و لــە هـەمان کـات مامۆسـتای – بالیـە – بـووە ، هـەروا دوای ٨ دایکی مردووە ، هـەروەکوو خـۆی دەڵـێ – بـە لاوازی و نەخۆشـی لــە دایـك بووم و دایکم ژیانی خـۆی بە لە دایك بوونم بەخشی ئەو لە دایك بوونـەم کارەساتی یەکەمم بوو – هـەرو دوای مردنـی دایکـی ، باوکی نـەیتوانیووە رۆسـۆ بـە خێـو بکـات و لـە لا؛ مامۆژنی بە خێوکراوە .

شایانی باسە ئەو کەسایەتیە لە شاری سانفرانسیسکۆی بەریتانیا لە دای بووەو لە تەمەنی ٤٠ سالیدا کۆچی دوایی کردووە.واتـە لـە ١٧٧٨/٧/٢ ، د دوای بـی ئـەنجام گەیانـدنی داخوازیـەکانی لە زانـست و ئـەدەب و هونـەرە دەیا کاری دیکە لە ماوەی ژیانیدا .

١٧١٣

١٧١٣/٦/١٨ مـۆرکردنی پـەیمانی- ئەدەنـە – لـە نێـوان وولاتـانی هۆلەنـداو بـەریتانیا رووسیاو دەسەڵاتی عوسمـانی ، ئـەویش بە هـۆی دەسـت تێووەردان لـەکار بـاری نـاووخۆو دەرەوەو پەیووەندیـە تایبــەتیو گـشتیەکانی نێوانیـان بەتایبـەتی پەیووەندی بازرگانی لەسـەر بەنـدەرو کەنارەکانی دەریاو زەریا زێکاندا ، کە لە ئاکام ماوە بە دەسەڵاتی عوسمانی درا کـارە بازرگـانیو راو ماسی لە سەر کەنارەکانی دەریای رەش ئەنجام بدات .

١٧١٧

١٧١٧/٦/٢٤ ئەم رۆژە بە رۆژێکی گرنگ لە قەڵەم دەدرێت لەلایەن مێژووی ماسۆنییەکان ، ئەویش بەپەرینەوەی بیری ماسۆنیەت لە سەردەمی کۆن بۆ سەردەمی نوێ ، لە بەر ئەوەی لەم رۆژەدا لە لەندنی پایتەختی بەریتانیا ماسۆنیە دێرینەکان بڕیاریاندا بە دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی نوێی جیاواز لە ئامانجەکانیان و چۆنیەتی ئەندامان لە سەندیگا کۆنەکان ، کە لەریزی ماسۆنیەکان بوون ، دوای ئەوە ئەو کۆمەڵەیە نەك هەر لە لەندەن پەرەی سەند بەڵکوو بەرەو ئەورووپاو هەموو وڵاتانی دیکەی جیهان هەنگاوینا .

شایانی باسە بیری ماسۆنیەت پەرەسەندن و گەشەکردنی بەخۆیەوە بینی بەهۆی جیاوازی بڕووای ئایینی لە سەر زەوی و کێشەی نێوان ئایینیەکان و کۆك بوون لەگەڵ هەمووئایینەکان . کە ئەمەش بووە هۆی دامەزراندنی یەکەم ڕێکخراوی ماسۆنی لە شاری لە ندەنی پایتەختی بەریتانیا ، لە لایەن دەوڵەمەندە یەهودیەکان ، ئەویش لە پێناو خزمەتکردنی ئیستیعماری بەریتانیاو هاوپەیمانانی لە جیهان بەتایبەتی لە ئەورووپای رۆژئاوا.

١٧١٨

١٧١٨/٧/٢١ مۆرکردنی پەیمانی بەناووبانگی- بساروفتس- لە دوای سەرکەووتنیان بەسەر سەرەك وەزیرانی دەووڵەتی عوسمانی - خەلیل پاشا- کە لە پێناو یارمەتی دانی شارەکە هاتبوو بۆ مۆرکردنی پەیمان .

کە نەمساو وولایەتی تمسووارو شاری بەلگرادو بەشێکی مەزن لە ووڵاتی سرب بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی لە هەمان کات کۆماری بووندەقیەش هەر وەك خۆی بمێنێتەوە لە ناوچەکەدا .

١٧٢١

١٧٢١/١٠/٢ سەرکردەی فارسی سەفەوی- خوداد بەگی ئەفشار- بەخۆی و هێزێکی گەوورە لە دوای چەندین جار هێرش و پەلاماردانی هۆزو تیرەکانی کوردو بەردەوام بوونی لە هێرشەکان ... دوای ئەوە بەرەو لاجان هەنگاوینا لە

بناری شاخی قەندیل لە رۆژهەلاتی کوردستان .
کە مەڵبەندی هۆزی بلباس بوو، لە کاتی گەرانەوەی دا بەدیل و تالانەکەیەوە شەرکەرەکانی بلباس لە ناکاو هەلیان کووتایە سەری و پاسەوانەکانیان کووشت و دیل و تالانەکانیان لێ سەندەوە . لەئاکام هێزەکانی ئەفشار هەلاتن بە هۆی بەسەرنەکەووتنیان خووداد بەگ ، لە داخا خۆی کووشت و هۆزی بلباس سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەشەرەکەدا بەهەلاتنی هێزەکانی سووپای فارس لە ناوچەکەدا .

١٧٢٣

١٧٢٣/١٢/١١دەرکەووتنی کەریم خانی زەند لە ناو سووپای نادرخان ، کە کەسایەتیەکی کوردی بەجەرگ و لێهاتوو بوو ، کە لە گەڵ عەلی مووراد سەرکردەی بەختیار رێکەووتن ، بەلام بە هۆی جیاوازی بیروو بۆچوونیان ، عەلی مووراد لەناووبرد ، دوای ئەوە بووە سەرکردەی ناوچەکانی ژێردەسەلاتی عەلی مووراد .
دوای ئەوە سەرکەووتنی بەسەر قەجەریەکانی ئەفگان هێناو بەرەو فراوانکردنی دەسەلاتەکەی هەنگاوینا تاکوو گەیشتە دوا پلەی سەرکەووتن و ماوەی ٣٠ سال دەسەلاتدار بوو ، لە ماوەی دەسەلاتی رێکەووتنی لەگەڵ بەریتانیا مۆر کردو سوودی لەکەشتیە بازرگانیەکان وەردەگرت ، دوای وەوە هەولی بووژانەوەی ناوچەکانی ژێر دەسەلاتەکەیدا..
ئەو بنەماڵەیە یەك لە دوای یەك بەردەوام بوون لە دەسەلات تاکوو مانگی/١٧٤٩/٧ ، ئەویش بەهاتنی محمد ئاغا لە ئەنجامی شەرێکی خووێناوی ، کە بووە هۆی بەرەو تووانەوەی بنەماڵەی کەریم خانی زەند . لە نێوان دوو دەسەلاتی دژ بەیەکتردا ، لەهەمان کات دژ بەکوردو خاکی کوردستان ، کە

ئەویش ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسی سەفەوی بوون لە هەرێم و ناوچەکەدا .

١٧٢٤

١٧٢٤/١/٢٨ دروستکردنی باڵەخانەی ئەکادیمیای زانستەکان لە شاری پترسبۆرگی پایتەختی رووسیای قەیسەری ، لە لایەن قەیسەر... کە ئەو باڵەخانەیە بوو بە کۆگایەکی سەرەکی بەڵگەنامە جۆراو جۆرەکانی نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاینی گەلان لە هەموو بووارەکاندا ، بە تایبەتی گەلی کورد .
کە زۆربەی زۆری بەڵگەنامە بە نرخەکانی لە سەر باری کوردی تیایە لە بووارەکانی نەتەوەیی و نیشتمان و زمان و مێژووو داب و نەریت و کەلتووروشارستانیەت و شووێنەواری کوردو خاکی کوردستان .

١٧٢٤/٤/٢٢ لەدایك بوونی مەزنترین فەیلەسوفی سەردەمی نوێ - لامانایل کانت - لە شاری کینگسبرگ لە بڕووسیای رۆژهەلات ... کە باوکی پینەدۆزێکی راستگۆبووە لە کارەکەیداو دایکیشی دینداریەکەی زۆرتووند بووە . هەر لەبەر ئەوەش کانت پەیوەندی بە بەرێوەبەری پەیمانگای - فریدیك فرانس شۆلتس - کردووە و بەردەوام بووە لە خووێندن ، لە ساڵی ١٧٣٢ تا ١٧٤٠ .
دوای ئەوە چۆتە زانکۆی کینگسبرگ لە مانگی/١٧٤٠/٩. لەدوای دەرچوونی لەزانکۆ بەهۆی باری نا لە باری ئابووری رووی لەکارکردن کردووەو دوای ئەوە چۆتە خووێندنی باڵا لەزانکۆو بروانامەی ماجستەری بەدەست هێناوە لە ١٧٥٥/٦/١٢ .

هەروا بە مامۆستا لەزانکۆ دامەزراوە و وانەکانی فیزیاو ماتماتیك ویاسای سرووشتی و زانستی ئەخلاقی و لاهووتی گووتۆتەوە بۆماوەی ١٠ ساڵ .
دوای ئەوە بەشێووەیەکی فەرمی لە ١٧٧٠/٣/٣١ بە مامۆستا دامەزراوە ...
لەساڵی ١٧٨٠ بۆتە ئەندامی ئەنجوومەنی پیرانی ئەکادیمی و لە ١٨٨٧/١٢/٧ بووە ئەندام لەئەکادیمیەی شانشین ، بۆ زانستەکان لە شاری بەرلینی پایتەختی ئەلمانیاو بەردەوام بوونی تاکوو لە ١٨٠٤/٢/١٢ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢.

١٧٢٧

١٧٢٧/٧/٢٠ لە دوای هەوڵە بێ وێنەکانی ئـەویش بـە کۆچـی دووایـی زانـای مـەزنی و بـەناوبانگی ئینگلیــــزی و جیهـــــان و فیزیانـــــاس و داهێنـــــەری بیرۆکـەی تیێـووری بیرکـاری -ئیــسحاق نیــوتن - ئــەم مرۆڤـە لـە ١٦٤٢/١٢/٢٥ لـە هــەرێمی - لینکـۆلن - لـە ئینگلتـەرە چاوی بە جیهان هــەڵهێناوە ، دوای تـــەواو کردنی قۆناخەکانی خوێندن لە لایەن دوو مامی پسپۆری سەرپەرشتی کراوە ، کە ئەوان ناوکیان بڕیووەو گوتوویانە ئەم منداڵە دوو ڕۆژ ناژی .

کەچی قەدەر وای کرد کە گەوورە بێت و ٨٥ ساڵی پڕ لە پێشکەشکردنی بەخــشیش بـژی و ببێتــە گــەورەترین زانــای فیزیــاو بیرکــاری و خــاوەنی گــەورەترین و بــالآترین هــۆش و هەســت و بیرکــەرەوە بێــت و هۆشــێکی زانشتیانە هەڵگرێ .

١٧٢٧/١٠/١٢ لـە دوای دابەشـکردنی ناوچـەو هەرێمـەکانی ژێردەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی و رووسـیای قەیـسەری ، کـە زۆر لـەو ناوچـەو هەرێمانـە خـاکی کوردستـانیانی دەگرتـە خـۆ ... لـەو کاتـەش دەسـەڵاتەکانی نەمساو فارسـی سـەفەوی بـەو دابەشـکردنە رازی نـەبوون بەتایبـەتی لـە سـەر ناوچـەکانی - سـەلمان پـاك ، مـەدائن- کـە ئێـستا دەکـەوێتـە باشـووری ڕۆژهـەڵاتی شـاری بەغـدا ، هـەروا ناوچـەی مـەریوان لـە ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتانی ژێردەسـەڵاتی فارسی ئێران، تەبریزدا .

کە ئەمەش بووە هۆی لێك ترازانـی پەیوەنـدی نـاوخۆیی دەسـەڵاتی فارس و

کێشەی نێوان شائەشرەف ... بەر لەوەش میر محەمەدی ئەفگانستانی کوشتبوو لەگەڵ شا تەهماسبی ساسانی، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی نوێی نێوان ئەو لایەنانە لە سەر خاکی گەلان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٧٣٣

١٧٣٣/٢/١١ لە دایک بوونی شۆرشگێڕێکی ئەمەریکی و دامەزرێنەری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو یەکەم سەرۆکی ویلایەتەکگرتووەکانی ئەمەریکا – جۆرج واشنتن– لە شاری واشنتۆنی پایەختی ئەمەریکا... شایانی باسە ئەم مرۆڤە تووانی سەربەخۆیی ئەمەریکا بەدەست بێنی بەجیابوونەوەی لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیای مەزنی ئەو کاتدا هەروا بەردەوام بووە لەپێناو یەکخستن و بەهێزکردنی وولاتەکەی لەهەموو بوواره جیاجیاکان ، بەتایبەتی لەبوواری ئابووری وبازرگانی سەربازی تائەو کاتەی لەتەمەنی – ٦٧– ساڵیدا ماڵئاوایی لە ئەمەریکاو گەلانی ئەمەریکا کرد لە ١٧٩٩/١/١٤ لە شاری مۆنت فیرنۆن و هەر لەوێ لەگەڵ مارتاوی خێزانی نێژراون لە گۆرستانی شارەکەدا .

١٧٣٣/١٠/٢٤ بەرپابوونی شەڕو پێکدادان لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی ، لە ناوچەی لەیلانی رۆژهەڵاتی شاری کەرکوك لە باشووری کوردستانی لکێندراو بە ئێستای ئێراق ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی شکان و پاشەکشەیان کردو هێزە چەکدارەکانی کوردیش بەشداریان لەو شەڕدا کرد ، بە یارمەتیدانی هێزەکانی سووپای فارس ، لە هەمان کات بەرگری کردن بوو لە ناوچەکەدا .

١٧٣٤

١٧٣٤/١١/٢٧ یەكەم گەرۆكی فەرەنسی كە سەردانی شاری كەركوكی كردبێت – ژانی ئۆتێر – بووە ، كە گەشتەكەی خۆی دەست پێكردووە و لە ساڵی ٧٨٤ سەفەرنامەكەی خۆی بەناوی – گەشت بۆ توركیا و ئێران – بە پێوەند لەگەڵ لەشكر كێشەكانی – تەهماسب قوولی خان – لە پاریس لە دوو بەرگدا بە چاپگەیاندراوە و بڵاوكراوەتەوە .

جێگەی باسكردنە كە ئۆتێ لەسەفەرنامەكەی دەنووسێ و دەڵێ :–

بەیانیەكی زوو بوو گەیشتمە شاری كەركوك ، كە كەركوك پایتەختی حكوومەتی شارەزوورە كە بەشێكی كوردستانە ، ئەم حكوومەتەش بۆ سێ دوو هەرێمی لاوەكی دابەش دەبێت و كەووتۆتە نێوان ئازربایجان ، ئێراق فارس ، وویلایەتەكانی بەغدا ، موسل ، ئامێدی و هەكاری ، كوردەكانی گۆران – Kiourans – كە گەورەترین بەشیان لە ژێر دەستدایە و شووێنی سەرەكیان ناوی – پلنگانەیە وشارێكی گەورەیە لە ناوچەی – قزلجە –

هەروا لە بارەی پاشای كەركوكەوە دەنووسێ:–

پاشای كەركوك ووریای دووژمنایەتی ئێرانە و بریاری داوە قەڵاكە ئاماد بكات و بە پەلە كاری تێدا بكەن بۆ چاككردنەوەی ئەو پەرژینەی كە لە زۆ شووێنەوە بۆتە كەلاوە .

هەروا گەرۆكێكی دیكەی فەرەنسی – رۆسۆ – دیبلۆمات و گەرۆكی ناودار سەر بە بنەماڵەی – ژان ژاك رۆسۆ – لە ساڵی ١٨٠١ سەردانی كوردستانی كردووە و لە كتێبەكەی خۆیدا – وەسپی پاسالێكی بەغدا – كە لە ساڵی ١٨٠٩ لە پاریس چاپكراوە و دەنووسێ :–

كەركوك شارێكە خراپ بوونیاتنراوە , بە نزیكەیی شارێكە بێ بەرگری دەتوانین بەرزایەكەی لە رووی دەریاوە بە ٣٦ پلە بخەملێنین ، هێڵی درێژیەكەشی بە ٤٣ پلەو چەندین چركەیەك بخەملێنین ، كەركوك كەتۆتە سە بەرزیەكی ٥٥ فەرسەخ Lieu لە بەغداوە دوورە ، لەلایەن موتەسەلیمێكەو حووكمرانی دەكرێ ، كە فەرمانی بۆ دێ بۆ چاكردنەوەی ئەوەی پێویست بیكات ، بۆ پاراستنی شارەكە لە هەموو دەست درێژیەك لەلایەن كوردەكانەو ، خەڵكەكەی چالاكن ، پیشەسازیكارن ، لە حاڵەتی ئامادەباشیدا دەتوان شەش سەد چەكدار بخەنە بەر دەست پاشا كە لە زۆر هێرشی هەمە چەشند

ئازایی بوون .

هـەروا گـەرۆکێکی دیکـە بـەناوی – ئـۆلیڤیێ – olivier – کـە بـە فـەرمانی حکوومـەتی فەرەنسا گەشـتێك بـۆ نـاو ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی دەکـات و دواتـر سـەفەرنامەکەی خـۆی لـە پـاریس لەسـاڵی ١٨٠١ – ١٨٠٧ بـەناوی – گەشـتێك بـۆ ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، میـسر ، ئێـران – لـە سـێ بـەرگی گەورەدا بڵاودەکاتەوە و ئۆلیڤەر لەو کتێبانەیدا دەنووسێ و دەڵێ :–

هێـشتا دووکاتـژمێری دیکـە رۆیـشتین گەیـشتینە بـەردەم شـاری کـەرکوك ، مەسـیحیەکان ئێمـەیان جێهێـشت و بـۆ دیـدەنی چـەند خالیدییـەك چـوون ، تەتەرەکەمان پێشمان کەووت تا نامەیەکی پاشای موسل بداتە مووتەسەلیم و داوای لێبکات شارەزایەکمان بۆ پەیدا بکات تا بەغدا .

هێـشتا کـە فەرسـەخێکمان مـابوو گەیـشتینە گونـدێك بـەناوی – تـسیین – Tissin – لە ناوچەکەدا . هەروا ئۆلیڤەر دەڵێ :–

ئەم وولاتە زەوی و زارێکی پر خێرو بەرەکەتی هەیە ، کەرکوك وەك هەولێر کەووتۆتە سەر گردێکی دەستکرد و لەناوەراستی پێدەشتێکی گەورەدایە و وەك قەڵای هەولێر بۆ پاراستنی بە پەرژینێك دەووردراوە ، کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەی لە کورد پێکهاتوون و بە شێکە لە کوردستان .

The Ottoman Empire, 1481—1683.

١٧٣٥

١٧٣٥/٤/١٥ سەردانی یەکەم جاری گەشتیاری فەرەنسی – ئۆتیر– بۆ شاری کەرکوك لـ
باشــووری کوردســتان ، کــه لەوکاتــەی کــەرکوك دەســەلاتی ئیمــاراتی بابـا
وئـەردەلان گەشـەی بـەخۆ دەدیـت ، لـە هـەموو بوارەکـان بەتایبـەتی لـەبوار
ئابووری و بازرگانی و ئاوەدان کردنەوە .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٧٣٩ دووبارە گەراوەتەوە شاری کەرکوك و لە نیووە
یەکەمی سەدەی هەژدەم ، کە شاری کەرکوك قەبارەی گەوورە بوونی لە ما
ناوەندیــدا بــوو ، لــەو کاتــەش کــەرکوك دابــەش دوو بــەش دەبــوو ... کـ
یەکەمیان :– قەلاکەی و بەشی دووەمیان دانیشتووانی دەووروبەری قەلاک
بوو ، کە کەرکوك پایتـەختی – لیاسالیت – پاشوبە – واتە شارەزوور بوو
لە باشووری کوردستان ، کە حکوومەتی شارەزوور لـە ٣٢ کـەرت پێکهاتبوو
کــە پاشــالیت شــارەزوور لــەئازربایجان و بابــان و وولاتــی بەغــداو موســل
عمادیەو هەکاری پێکهاتبوو لە هەرێم وناوچەکەدا.
دوای ئەوە ئەندازیاری ڕووسی – یوسیب تشیرنیك – کە لە ساڵی ١٨٧٢ -
١٨٧٣ سەردانی شاری کەرکوکی کردو لێکۆلینەوەیـەکی لەسـەر نووسـی ..
کــە لــەو کاتــە ژمــارەی کــورد لــەنێوان ٢٠– ٢٥ هــەزار کــەس دەبــوو ، جگـ
لەسەربازەکانی دەسەلاتی عوسمانی و٤٠ ماڵ لەمەسیحیەکان ، کە ئەوانیش
ئەرمـەنی بـوون ...هـەروا دانـەری عوسمـانی – شەمـسەدین سـامی – کـە لـ
رەچــەڵەك ئــەلبانی بــوو لــەدانراوەکانی ژمــارەی دانیــشتووانی کــەرکوک
بە٣٠٠٠٠ هەزار دیاری کردووەو سێ یەکی کورد بوونە لە شارەکەدا .

١٧٣٥/٥/٢٤ دامەزرانـدنی دەوولـەتی ئەفشار لەلایـەن نادرخـانی کـوڕی ئیمـام قلـی.. ئـە
دەووڵەتە ٢٥ساڵ بەردەوام بوو، کە چوار سەرکردە ئەو دەووڵـەتەیان بـەرێوو
بـردووە تـا مـانگی /١٧٩٥/٧. ئـەویش یەکـەم دەسـەلاتداریەتی لـە سـەر ئـە
دەووڵـەتـە بـە سـەرکردایەتی نادرخـان بـوو... وەك ڕێگرێـكو پـارەو سـاما
کۆکەرەوەو بەرەڵلای لە دەسەلات ، کە هەموو شتێکی لە پێناو دەسـەلاتەکە
بوو، بە ناوی شای سەفەوی تەهماسبی دووەم .

هەروا دوای خۆی ، برازاکەی عەلی ئیبراهیم بوو ، کە لە مانگی ١٧٤٧/١/دەسەلاتی گرتە دەست تاکوو سەرەتای مانگی /١٧٤٨/١، دوای ئەویش ئیبراهیم دەسەلاتی گرتە دەست، بەلام ماوەی دەسەلاتەکەی ئەو زۆر کورت بوو .. دوای ئەوانیش- شارەخ رەزا قلی نادر- کە لە ١/٢/ ١٧٤٨دەسەلاتی گرتە دەست تاکوو ١٧٩٥/٧/١٨ لە دەسەلات بەردەوام بوو، دوای ئەو دەسەلاتە هەلوەشێنرایەوەو دەووڵەتی زەندیەکان سەری هەڵدا ئەویش لەلایەن سەرکردەی لێهاتوو کەریم خانی زەندی کوردی بوو لە هەرێمی رۆژهەلاتی کوردستان.

١٧٣٦

١٧٣٦/٥/١٢ هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی هێرشیان کردە سەر هۆزی - عەشیرەتی- بلباس لە هەرێمی رۆژ هەلاتی کوردستان ، کە نزیکەی ٢٠٠٠ دوو هەزار سەرباز دەبوون ، لە ئەنجامی شەرێکی سەخت بە دەیان چەکدار شەهید کران و بەدەیا چەکداریش بەدیل گیران ، ئەوانی دیکەش پەرت و بلاوەیان لێکرد.

کە ئەمەش لەلایەن هێزەکانی محەمەد عیساخانی بەلگەری ئەفشار ئەنجامدرا بوو... کە داوای لە نادر کرد یارمەتی بدات . لە پێناو سەرکووت کردنی هێزە چەکدارەکانی هۆزی بلباس یارمەتی نەدانی هۆزی بلباس لە ناوچەکەدا .

١٧٣٨

١٧٣٨/٧/٢لە دوای ٢١ سالْ لە دامەزراندنی کۆمەڵەی ماسۆنی -باب کلمنت- شانشینی بەریتانیا راگەیاندنێکی بلاوکردەوە بە قەدەخەکردنی کاری ماسۆنییەکان و بیری ماسۆنیەکان بە ناوی ئەوەی کە دژی هەمووئاییینێکی سەرزەوین لە جیهاندا .

١٧٤٠

/١٠/٢٠ ئیمپراتۆری نەمسا شارلْ شەشەم کۆچی دوایی کردو کچەکەی جێگەی

١٧٤٠ گرتەوە کە ناوی – ماریە تریزە – بوو ، کە یەکەم هەنگاوی ئەم خاتونە ئەو
بـوو کـە فەرەنـسای لەگـەل هەنـدێ دەوولـەتی دیکـە یەکخـست ، لـە پێنـا
بەربـەرەکانی کردن و دابەشـکردنی سامانەکان ، کە بووە هـۆی هەڵگیرسانی
شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنسا و هێزەکانی سووپای نەمسا .
ئـەم شـەڕە لـە مێژوودا بەبەربـەرەکانی– کیروز– دا دادەنرێت ، کە لـەو کات
بنەماڵـەی ماریـە لـە ئـەنجام سـەرکەوتنی بەدەسـت هێنـا لەسـەر فەرەنـسا و
ناوچەو هەرێمە جیاجیاکانی ژێر دەسەڵاتەکەیاندا .

١٧٤٢

١٧٤٢/٣/٨ لـە دایـك بـوونی دامەزرێنـەری بنەماڵـەی خەجەریـەکان ئاغـا محەمـەد ..
شایانی باسە محەمەد زاواو خەزووری یەکتر بوون لە گەڵ کەریم خانی زەند
لە دوای مردنی کەریم خانی زەند لە ١٧٤٧/١/١٣ئاغا محەمـەد بەرەو باکوو
گەراوەو خۆی کردە شاهەنشاو ئیماراتی پایتـەختی فارسـی کردە بارەگای
سەرەکی کارگێری دەسەڵاتی خۆی کە دووبەش بوو، لە هـەمان کات کێشەو
ململانێ سەری هەڵدا تا ئەو کاتەی کە بنەماڵەی زەندیەکان کۆتایی هات .
شایانی باسە ئەو بنەماڵەیـە لـە دانـراوە بەنرخـەکانی– ویل دیورانت– قصة
الحضارات) باسی لێووە دەکات.

١٧٤٣

١٧٤٣/٩/١٣ هێزەکانی سـووپای رژێمـی فـارس بـە
سەرکرایەتی – نـادر شـای ئەفشاری–
گەیشتە ناو شاری هەولێرلە باشووری
کوردسـتان و دەسـتی کـرد بـە
کووشـتن و وێـران کـردن لەشـارەکەدا ،
دوای جێبـەجێکردنی مەرامەکـەی لـە
شـاری هـەولێر بـەرەو شـاری موسـڵ
بەرێکەوت .
لـــە ئـــەنجام رووبـــەڕووی هێـــزە

چەکدارەکانی – جەلیلیەکان – بوونەوەو نەیانتووانی شاری مووسڵ و دەوورووبەری داگیر بکەن .

شایانی باسە کە ئەو جێگەی شەڕ لە نێوان هێزەکانی نادر شای ئەفشاری فارس و جەلیلیەکان لە رۆژهەلآتی مووسڵ روویدا لە نزیك شاری موسڵە ، کە پێی دەڵێن (ئەلبوسیف).

١٧٤٥

١٧٤٥/٢/٣ لە پێناو چاو شکاندنی دانیشتووانی وویلایەتی مووسڵ ، نادر شا خۆی داوای ئەوەی کرد ، کە دەستی لەسەر ئابلوقەدانی وویلایەتی مووسڵ هەڵگرێ و لە ساینەوە بەرەو سەردانی سۆمای برادۆست و قەلاکانی بانیەو بەردەرەشی کرد لە باشوورو رۆژهەلآتی کوردستان.

١٧٤٦

١٧٤٦/٤/١٢ لەدایك بوونی سێیەم سەرەك کۆماری وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا – تۆماس جیفرسۆن – لە شاری کۆلۆنیا لە نزیك –شارلۆتزفیك- ی ئۆستانی وویلایەتی – فیرجینیا – لە خانەوادەیەکی گەوورە ، کە باوکی ناوی پیتەر بووە خاوەنی زەوی و زارێکی زۆر بووەو دایکی ناوی (خنن) بووە .

ناووبراو لە تەمەنی ٣١ساڵیدا دەستی کرد بە نووسین لەبارەی مافەکانی ئەمەریکاو گرنگترین مانفێستی دەرکردو پێشکەشی بە کۆبونەوەی – ولیام میزۆرك – لە ساڵی ١٧٧٤ ، کردو دەنگی دایەوە ... لە ساڵی ١٧٩٦ پارتی دیموکراتی کۆماری لە دژی فیدراڵەکان دامەزراند... تۆماس جیفرسۆن

بۆماوەی هەشت ساڵ حوکمڕانی ئەمەریکای کرد ، لە ساڵی ١٨٠١ تا ١٨٠٩ . لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا لە ساڵی ١٨٢٦ کۆچی دوایی کردوو لەووڵاتەکەدا.

١٧٤٧

مرقد الشيخ آدي

١٧٤٧/١/١٣ لـــە دوای کۆچـــی دووایی رابەری ئاینی ئێزیدیـەکان عـودەی موســـافر ، کـــە گۆڕەکـــەی لـــە مەزارگـــەی لالــشی پارێزگـای دهۆکـە لـە باشـووری کوردسـتان ، ئـەو مرۆڤـە ئاینیـە رۆڵێ ســـەرەکی لـــە کوردستان هـەبووە لـە سەدەی شەشەمی کۆچی، لە پێناو رێکخستنی بیروو بڕووای ئایینی لە چوا چێووەی ئـاینی ئیـسلام ، لـەناو خـەلکی کـورد. کـە بـە پیرۆزتـرین زمـا دادەنرێت لە جیهان .

ئەویش بە ناوی ئەوەی کە زمانی خوا پیرۆزە کە – الجلوه ومصحفی رەش ی پـێ نووسـراوەتەوە ، دوای ئـەویش کـوڕی بـرای ئـەبوو بـەرەکاتی کـوڕ سەفەر جێگەی گرتۆتـەوە... دوای ئـەویش کوڕەکـەی ئـەبوو مـەخامر جێگـە گرتۆتەوە ، کە ناو زەند بوو بە عودەی کوردی تاکوو کۆچی دوایی کردوو لە لالش .

١٧٤٧/٦/١٩ کــووژرانی نادرشــای ئەفــشار لــەکاتی هێرشــکردنە ســەر دانیــشتووا کوردیەکانی خۆراسان لە رۆژهەلاتی کوردستانی ژێردەسەلاتی فارسدا .

١٧٥١

١٧٥١/٥/١٩ چوارەم سەرۆکی ئەمەریکا – مادیسۆن – لە بنەمالەیەکی بەنژاد بەریتانی لە فیرژینیا چاوی بە جیهان هەڵێناوە ... کە شاعیرێکی گاڵتەوگەپ بووە . لە دوای خۆی ١٩ هۆنراوەی جێ هێشتووە ، کە زۆربەی ئەو هۆنراوانەشی ئاراستەکردن بووە بۆ بەرپرسانی ئیدارەی ئەمەریکا . بۆ ماوەی دوو خوولی هەڵبژاردن سەرکەوتنی بەدەست هێناوە بۆ پۆستی سەرۆکایەتی کردنی ئەمەریکا .

لە ١٨٣٦/٦/٢٨ کۆچی دوایی کردووە . ئەم سەرۆکە ژیانێکی زۆر بەختەوەری بردۆتە سەر لەگەڵ کارە میریەکانیدا لە هەڵسووراندنی کاروباری ئەمەریکاو پەیوەندیە ناوەخۆی ونێوو دەوڵەتیەکان لە جیهاندا.

سەرچاوە :– ئیسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان داتانی – عەلی کەندی – چاپی دووەم/٢٠٠٨ .

١٧٥٤

١٧٥٤/١٢/١٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان محەمەدی یەکەم لە تەمەنی ٦٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەڵاتداریەتی ٢٥ ساڵ بووە لە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا ... شایانی باسە سەرەرای نیمچە دادوەری لە دەسەڵاتەکەی ، بەڵام هەروەك دەسەڵاتدارانی دیکەی عوسمانی بەردەوام بوو لە فراوانکردنی سنووری جووگرافی دەسەڵاتی لە ئەورووپاو ئاسیاو چەندین هەرێمی دیکە لە دەوورووبەری دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٧٦٠

١٧٦٠/١٠/١١ لەدایك بوونی دامەزرێنەری مەزهەبی سان سیمونیە لە ئابووری ورامیاریدا

... – سان سیمون – لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا لە بنەماڵەیەکی ناودا
دەووڵەمەنـدەکانی فەرەنـسا ، لەگـەڵ هەڵگیرسـانی جـەنگی سـەربەخۆ
ئەمـەریکا لـە سـاڵی ١٧٧٩ سـان سـیمون بـووە سـەربازی جـەنگاوەر دژ
هێزەکـانی سـووپای بـەریتانیا ... کـە ئـەم شـەڕەش کاردانـەوەی خـۆی نوا
لەئـەورووپا و ، سـان سـیمون داوای لـەجێگیری شانـشینی ئەسـپانیا کـرد
پـرۆژەی کـەرتکردنی کـەناڵێك ، کـە هـەردوو زەریـای ئەتلەسـی وهـێمن بەیـ
ببەستێتەوە .

دوای ئەوە گەڕاوە فەرەنسا و لەویشدا پلەی قائمقامی – عقید – ی هەب
، کـە تەمـەنی لـەوکات ٢٣ سـاڵ بـوو ... وازی لەپیشەی جـەنگ هێنـا دەسـ
کرد بەخوویندنی ئەندازە ... لەو کاتەش کە شۆڕشی فەرەنسا لەساڵی ٨٩
هەڵگیرسا ئەو خۆی لەو شۆڕشە دوورخستەوە سەرەرای ئەوەی کە ئـەو هـە
و خەباتـەی لـەپێناو ئازادی و یەکسانی وژیانێکی پـڕ لـەئارامی وئاسودە
هەبوو ، بۆ گەلانی جیهان .

بەتایبـەتی گـەلی فەرەنـساو بـەداواکردنی بـەخۆماڵی کردنـی سـامانەکا
دەرەبەگـە دەووڵەمەنـدو خـاوەن کارگـەو پـرۆژەو زەوی ، هەرچـەند خۆیـش
لەبنەماڵەیەکی دەووڵەمەند بوو .

هـەر بـەو هۆیـەش لەسـاڵی ١٧٩٣خرایـە بەندیخانـەو دوایـی ئـازادکرا . ا
تەمەنی ٣٧ ساڵیدا هەستی بەوەکرد کە چارە سەری کێشەکان لەرێگەی کا
زانستیەکان دەبێت . ئـەوەش بووە هـۆی ئـەوەی کـە یەکـەم دانـراوی لەسـا
١٨٠٢ بـەناوی – رسـائل سـاکن فی جنیـف – ی بڵاوکـردەوە لەگـەڵ چـەند
بابەت و دانراو لـەبوارەکانی زانست و یاساو مافـەکان و بـەردەوام بـوونی ل
کـارە هەمەلایەنانـە تـاکوو لـە ١٨٢٥/٥/١٩ کۆچـی دوایـی دەکـات لەپاریـس
پایتەختی فەرەنسا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢

١٧٦٦

١٧٦٦/٤/٢٢ لە دایك بوونی رۆمـاننووس وسیاسـەتمەداری فەرەنـسی خـاتوو – مـارام د

ستال – لە شاری ژنێفی وولاتی سویسرە ... ئەم نووسەرە بەهرەدارە کچی جان تێگەر ١٧٣٢ – ١٨٠٤ ی وەزیری دارایی بەناوبانگی – لویس شازدەهەمی – شای فەرەنسا بووە . ئەم کچە خووێندنی لەشاری پاریس تەواوکردووەو هەر لەمنداڵیەوە توانای نووسینی هەبووە ، لەساڵی ١٨٧٥ دەستی بەنووسینەکان کردووە .

لە ساڵی ١٨٧٦ رۆمانێکی سەرکەووتووی بەناوی سۆفا بلاوکردرتەوە . لەساڵی ١٧٨٨دا شووی بەپیاوێکی سوویدی کردو لەوساوە نازناوی مادام دی ستالی لەنووسیەکانی بەکارهێناوە ... لەساڵی ١٧٩٠ تراژیدیایەکی بەناوی – جان گرای – داناوە کە رەخنەگران پەسەندیان کرد .

هەر لەو ساڵەشدا چەند نامەیەکی جوان وبەنرخی لەبارەی جان جاك رۆسۆوە نووسی و ، ناوی چەند نامەیەك لە بارەی رۆمانی گرنگی بەناونیشانی – دلفین و گۆرین – بلاوکردەوەو بووە هۆی دەرکردنی کەسایەتیەکی بەهێز ... هەڵوێستی بوێرانەی هەبوو لەشۆرشی فەرەنسا لەساڵی ١٧٨٩ تاکوو رووخانی ناپلیۆن لەساڵی ١٨١٥ ... ئەم ئافرەتە لەنووسینەکانی بەردەوام بوو لەگەڵ داگرتن وریزگرتنی لەنووسین ونووسەران تاکوو لە ١٨١٧/٧/١٤ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەدا .

١٧٦٨

١٧٦٨/٩/٤ نووسەرو ئەدیبی فەرەنسی – فرنسوا شاتوبریان – لە شاری – سان مالۆری – لە رۆژئاوای فەرەنسا چاوی بەجیهان هەڵێناوە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە شاتوبریان لەبنەماڵەیەکی ئۆرستوکرات بووە ، باوکی – رینی ئۆگستی – خەریکی کاری بازرگانی بووەو رووی لەئەمەریکا کردووەو سوودێکی باشی لەم کارەی بەدەست هێنا ، و رێنمایەکانی باوکی کاریگەری لەسەر شاتوبریان هەبووە .

بەلام شاتوبریان لە تەمەنی هەرزەکاری تێکەڵاوی چالاکیە رامیاریەکان دەبێت وزۆریش بە جان جاك ورۆسۆ کاریگەر دەبێت ، بەتایبەتی لەرووانینەکانی بۆ سرووش وکۆمەڵگادا ... کاتێك شۆرشی مەزنی فەرەنسا

دەسـت پـێ دەکـات لەسـاڵی ١٧٨٩ ، لـە چـەخماخەدەدات وشـاتوبریان لـا سووپای پادشایەتی فەرەنسا دەبێتە ئەفسەر .

بـەم راپەرینـە سەرتاسـەریە دلخـۆش نابێـت وهـەر لەوماوەیەشـدا یەکـە، بەرهـەمی ئـەدەبی خـۆی بـەناوی – خۆشەویـستی لـە لادێ – وبـەناوی خوواسـتراوی – شـفالیتی – بلاودەکاتـەوە . هـەروا لەسـاڵی ١٧٩١ گەشـتێکی شیعری و زانستی بۆ ئەمەریکا دەست پێ دەکات ، مەبەستەکەشی ئەوە بوو تـاکوو بتـوانێ لـەلای باکووری رۆژهـەلات رێگایـەك لـە نێـوان هـەردوو زەریـای ئەتلەسی وئارام بدۆزێتەوە .

شیعرەکانیشی دوورکەوتنەوە بوو لـە هـات وهاواری شارو رووانینـی بـوو لـە ژیـانی سـاکارانەی هیندیـە سـوورەکان لـە ئەمـەریکا ، وەك پێکهێنـەرێك زۆر جێگـا گـەرا . رێـزی زۆری لێـدەگیرا ، تەنانـەت سـەرۆکی پێـشووی ئەمـەریکا جۆرج واشنتۆن پێشوازی لێدەکات ، کە بۆ ساڵی دوایی دەگەرێتەوە فەرەنسا ولایـەنگیری خـۆی بـۆ پادشـاو بنەماڵـەی فەرەنـسا دەربـری وشۆرشـگێرانە راوەدویان نا ، بەو هۆیەوە بەرەو وولاتی بەلژیکا دەروات لەو کاتـەی شۆرشـی فەرەنـسا لـە بـارێکی زۆر سـەخت دەبێـت لـە نێـوان سـالەکانی ١٧٩٢ – ١٧٩٤ شـاتوبریان بەناچـاری بـەرەو بـەریتانیا رادەکـات و لەوێـدا مـاوەی ٧ سـاڵ بەنەخۆشی وبرسیەتی وهەژاری بەسەر دەبات .

لەگەل ئەوەشدا فەرمانی لە سێدارەدانی لەلایـەن دەسـەلاتدارانی فەرەنـسا بۆ دەردەچـێ ...لـەو ماوەیەشـدا گـوێ بیـستی نـەك هـەر مـل پەرانـدنی لویـسی شـانزەهەمی پادشـاو خـاتوو مـاری ئـەنتوانێتی هاوسـەری دەبـێ ، بـەلکوو لەسێدارەدانی برا گەورەکەشی دەزانێ . بۆ ئەم مەبەستە دەست بە نووسین دەکات .

لەسـالی ١٧٩٨ لـە شـاری لەنـدەنی پایتـەختی بـەریتانیا پـەرتووکی ووتـاری مێـژووی وکـاری ورامیـاری لـەبارەی شۆرشـەکان بلاودەکاتـەوە ...کـە تێیـدا بەهرەی شیعروفەلسەفەو ئەدەبی خۆی دیار دەخات ... لـەو کاتـەی ناپلیۆن دەسەلاتی فەرەنسای لەسالی ١٨٠٠ دەگرێتـە دەسـت شـاتوبریان دەگەرێتـەوە فەرەنسا بەناوی – دەسەلات – لەو کاتەدا چەندین بەرهەمی ئەدەبی وشیعری وفەلسەفی دەنووسێت ، لەوانـەی یاداشـتەکانی خـۆی لەسـاڵی ١٨٠٨ و دوای

ئـەوە لـە سـالی ١٨١١ لـە گـرنگترین سـالی ژیـانی شـاتوبریان دادەنرێـت کـە بەرهەمـەکانی بەگەشتێك لەپاریسەوە بەرەو قدس ویادگاریـەکانی دوای گۆر دەنووسێت ولە ئەکادیمیایی فەرەنسی دەبێت بە ئەندام .

ئـەم نوسـەرو شاعیروفەیلەسـوفە لـەماوەی ژیـان بـەردەوام پێنووسـەکەی لـە نووسین بـەردەوام بـوو تـا لـە رۆژی ١٨٤٧/٧/٤ مالئـاوایی لـەوولات و جیهـان دەکات.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٧٦٩

١٧٦٩/٨/١٥ لە دایك بـوونی -ناپلیۆن پۆنابـارت- لـە دورگـەی کۆرسـیکا لـە شـاری - ئەجاکسیۆ- لە فەرەنسا ، لـە دوای تـەواو کردنـی خووێنـدنی جـەنگی بـە پلـەی ملازمـی دووی سـەربازی لـە بەشـی تۆپچی وەرگرتووە.

١٧٧٠

١٧٧٠/٨/٢٧لــە دایــك بــوونی رووناــاکبیر و فەیلەســوق جیهــانی – هیگــل – لــە شاری ئینستنجرت و هەر لەو شارە خووێنــدی ســەرەتای وناوەنــدی لــەنێوان ساڵەکانی ١٧٧٧ تــاکوو ١٧٨٧ تــەواودەکات ... لەســاڵی ١٧٨٨ چووە پەیمانگای ستوربنجن – ی ئــاینی ، کــە ئــەو پەیمانگایــە پەیمانگایــەکی پروتــستانتی بــوو ئــەویش ، لــە پێنــاو دەرچــوونی قەشــەکانی ئــەنجیلی بــوو . هــەر لەوشارەدا دایکی کۆچی دوایی دەکات ، کە ئەو فەیلەسوفە قوتابییەکی زیرەك ولێهاتووبوو لەهەموو بوارەکان لە زانستەکان .

لــە دوای ســاڵی ١٧٨٥ دۆزنکــرانتس کتــابێکی بەناونیــشانی ژیــانی هیگــل بڵاوکــردەوە ... دانراوەکــانی هیگــل جێگــەی گرنگــی پێــدان بــوون لەلایــەن فەیلەسوفە جیهانیەکان ، بەتایبەتی مارکس ، سەرەرای رەخنە لێگرتنی هەتا لەلایەن لینین و فویرباخ ... دوای ئەوە لە ١٨١٨/١٠/٢٨ بووەتە مامۆستا لە زانکۆی بەرلین لە ئەلمانیا .

بیرووبۆچوونی هیگل لەسێ مانا خۆی دەگرت ئەویش – بیر ، سروشت ، رووح – ئەو سێ مانایەش دەگەراوە سەر – بیر–... ئەم فەیلەسوفە لەژیانیدا لــەکارە فەلــسەفەیەکانی بــەردەوام دەبــێ لــە جیهــان تــاکوو لــە ١٨٣١/١١/١٤ کۆچی دوایی دەکات لە وڵاتەکەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٧٧٠/١٢/١٦لە دایك بوونی خاوەنی مۆزیکاو سەمفۆنیای ناوداری جیهانی – بتهۆڤن – لە شــاری بــۆنی ئــەلمانیا ... کــوری دووەمــی بــەناوبانگترین عــازف ژەنــەکان و گۆرانیبێژی ئەلمانی بووە ... لەهەمان کات مرۆڤێکی توونــد بووە لەهــەڵس و کــەووت وحــەزی بــەوەکردووە کەهــەردەم منداڵــەکانی فێری باشــترین مۆزیکا

ژەنی بکات ولەوانەش بتهۆڤن .

کە بتهۆڤن بەهرەو توانای بەرزی هەبووە بۆفێربوونی مۆزیکا بە کەمانچە و گەشەکردنەکانی بە پەلە بووەو جێگەی سەرسوورمانی بینەران و هەڤالانی بووە . لەتەمەنی ٧ سالیدا بۆ یەکەم جار لەبەردەم جەماوەر دەرکەووت لەیەکێ لەئاهەنگەکانی مۆزیکاو ، دوای سالێك دانەری مۆزیکی - کریستیان گوتلوب ئیف - ئەرکی سەرپەرشتی کردنی و مەشق دانی بتهۆڤنی گرتە ئەستۆو زۆر بەخێرایی تواناکانی لەم بوارەدا دەرکەووت .

دوای ئەوە ئەو گۆرینانەی خستە نێوو بەڵگەنامەکانی لایبزك ، وەك کارێك بۆ مۆزیکای لویس ڤان بتهۆڤن ، کە تەمەنی ١٠ سالان بوو ، لە سالی ١٧٨٧ بتهۆڤن گەشتی شاری ڤییەنای کرد ، کە ئەوکات ناوەندێکی موزیکی بوو . لەو گەشتەیدا چاوی بەکۆنت والدشتاین کەووت کە مامۆستای پیانۆ بوو . لە دوای مردنی دایکی لەهاوینی سالی ١٧٨٧ تووشی چەندین گرفت بوو . بەلام کارەکانی بەشێووەیەکی رێك ئەنجام دەدا لەبواری مۆزیکاو لە سالی ١٧٩٢ شاری ڤییەنای کردە بارەگای نوێی خۆی بۆ وەرگرتنی وانە لەهەر یەك لە هالدین و برێتشبنینر و شیك و سالیری .

ئەم مرۆڤە بەتواناو بەهرەدارە تاکوو کۆچی دوایی لە ١٨٢٧/٣/١٦ دەکات و لەکاتی ناشتنی تەرمەکەی زیاتر لە ٣٠٠٠٠ هەزار کەس بەشداری ناشتنی تەرمەکەی بوون و یەکێکی دیکەی وەك بتهۆڤن بوونی لەجیهان ئاسان نیە لەم بوارەدا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٧٧٢

١٧٧٢/٢/١ دابەشکردنی پۆلۆنیا لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و شانشینی نەمساو بروسیا بەرەشکردنەوەی ئەو وولاتە لە سەر نەخشەی رامیاری هەرێمەکەو جیهان ، بەلابردنی شانشین بەپێی پەیمانی نێوان ڕووسیای قەیسەری و

بڕووسیا، ئەویش لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی نێوانیان بەسەرکردایەتی
قەیسەری ڕووسیا.

١٧٧٣

١٧٧٣/٣/٢٥ بە هۆی نا لە باری باری ناوچەکەو هەرێمەکان ، هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری هێرشیان کرده سەر هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە ناوچەی ڤارنا لە باکووری ئێستای ڕۆمانیا ، کە کە پێشتر شارێکی بوولگاری بوو لەسەر دەریای رەش، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای ڕووسیا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا بەسەر هێزەکانی سووپای عوسمانیدا.

کە لەو کات سەرەك وەزیرانی دەسەلاتی عوسمانی- سەدر ئەعزەم- سەرکردایەتی هێزەکانی لە رۆژئاوای شاری ڤارنا دەکرد، دوای ئەوە سەدر ئەعزەم داوای گفتوو گۆی لە دەسەلاتی ڕووسیای قەیسەری کرد و گفتووگۆکەش لەشاری - میناجەی- بوولگاری ئەنجام درا ، کە دەسەلاتی عوسمانی دانی بەسەربەخۆیی تەتەرەکانی قرم نا لە گەڵ هەرێمی - بساربیا- کە هەرێمێکی رۆمانی بوو، هەروا ناوچەی- قۆیان- کە هەرێمێکەو دەکەوێتە رۆژئاوای قەفقاس ، لە کێشووەرەکەدا .

١٧٧٤

١٧٧٤/٧/٢١ مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی هاوکاریو دۆستایەتی لە نێوان نووێنەری دەسەلاتی عوسمانیو باڵوێزی ڕووسیای قەیسەری ، کە ئەو ریکەوتنە لە ٢٨ مادە پێك هاتبوو ، لەوانە دان نان بەسەربەخۆیی تەتار لە هەرێمی قرم و بساربیا . کە دەکەوێتە رۆژئاوای شاری کۆنستنزای وولاتی رۆمانیا لەسەر دەریای رەش، ئەویش بە پاراستنی سەربەخۆیی دەووڵەتی عوسمانی لە بوواری ئاینیو ڕێنمایەکانیدا .

١٧٧٥

١٧٧٥/٣/٤ لە دایك بوونی میر محەمەد- پاشای کوێرە لە باشووری کوردستان- لە شارۆچکەی رواندزی سەربە پارێزگای هەولێر... پاشای کوێرە لە گوندی - دێلزی - لە ناوچەی باڵەك لەلای مامۆستا مەلامحەمەدی - نینۆ - ئامادەی خوێندووە ، هەروا لە تەمەنی لاوویەتی - خەجیجی- کچی بایز بەگی مامی خواستووەو دوای ئەوە بەرپرسیاریەتی جۆلەمێرگ و دۆلی گەورەوان و دۆلی هەرووتیان و سەرچیاو سرێشمەو باوویانی گرتۆتە ئەستۆ .

دوای ئەوەی کە دەسەلاتی گرتۆتە دەست زۆر تووندڕەو خۆویستی و گیانی خۆسەپاندنی بەسەر هەموو کارێك هەبووەو پاوانی سامانەکانی بەر دەستەیی کردووە ، کەس نەیتووانیوە لەهاوکارانی لە کەسایەتیەکانی ناوچەکە بەرامبەری بووەستێ لەهەڵسووکەوت و رەفتارەکانیدا .

١٧٧٥/٥/٥ گرێدانی کۆنگرەی دووەم لە شاری فیلادلفیای ئەمەریکا ، ئەویش بە پێك هێنانی هێزەکانی سووپای ئەمەریکا لە ژێر سەرکردایەتی سەرۆکی ئەمەریکا جۆرج واشنتۆن ، کە دوایی ئەوە بووە یەکەم سەرۆکی ئەمەریکا .

ئەم نەخشەیە شۆڕشی سەربەخۆیی ئەمەریکا دیاری دەکا بە دەرچوونی لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیای مەزن لەوکاتدا .

١٧٧٥/٧/٤ ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمەریکا بە جیابوونەوەی لە شانشینی بەریتانیاو – جۆرج واشنتۆن – پۆستی یەکەم سەرۆکایەتی کردنی حکومەتی ئەمریکای گرتە دەست ، لە هەمان کات بووە هۆی سەرهەڵدانی شەڕی ناوە ناوە لە ملاو لەولا لە هەرێمە جیاجیاکانی باکوورو باشوور لە پێکهاتەی ئەمەریکا .

١٧٧٥/١١/٢ هونەرمەندو ئەکتەری بەناوبانگی بەریتانیاو جیهان – ریتشرد– لە تەمەنی ٢٢ساڵیدا دەستی بە نووسینی شانۆگەری کرد ، لە هەمان کات هەوڵی کۆکردنەوەی پارەی دەدا ، تا ئەو کاتەی کە خۆی بووە ئەکتەرێکی شانۆگەری بەناوبانگ ,

کە یەکەم شانۆگەری لە ١/١٧ی هەمان ساڵ پێشکەش بە جەماوەر کردو سەرکەووتنی تیا بەدەست نەهێنا ، بەڵام لە ١١/٢ ی هەمان ساڵ لە شانۆگەری – قەهرەمانە – تووانی باشترین سەرکەووتن بەدەست بێنێ ، کە بۆ یەکەم جار بوو لە سەر شانۆی – کۆخنت جاردن – هەڵوواسرێت و بەردەوام بێت لە کاری شانۆگەری رامیاری و کۆمەڵایەتی بەرەو بە جیهانکردنیدا .

١٧٧٦

١٧٧٦/٢/٢ کاربەدەستانی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی لە پاڵ بەکارهێنانی زەبرو زەنگ‌و ئەشکەنجەدان دژی کوردو خاکی رۆژهەڵاتی کوردستان . سەرەڕای ئەوەی کە کورد بوونەو ئەروەبیلەوە هاتوون و بەر لەوەش لە شەنگاڵەوە چوونەتە ئەردەبیل و پەیڕەوەی ڕێبازی شێخەکانیان کردووە ...؟...!.

ئەویش لە پێناو دەستەمۆ کردن‌و سەرپێ دانەواندنیان کەووتنە بەکار هێنانی هەندێ ڕێگەی دیکە ، وەك پێك هێنان دروستکردنی خزمایەتی‌و پەیووەندی کۆمەڵایەتی لە نێوان فارس‌و کورد بە هۆی ژن‌و ژن خواستن لەگەڵ هەندێکیان‌و دورست کردنی ناکۆکی‌و دوژمنکاری لەلایەکی دیکە لە نێوانیان‌و بەگژا کردنی یەکتری لە هەرێمەکەدا .

هەروا هەوڵیاندا لەو ململانێ‌و کێشە کۆمەلایەتیانە سوود مەند بن. لە هەموو بووارەکان بەتایبەتی لە بوواری نەتەوەیی‌و نیشتمان و دەسەڵات لە هەرێمەکەدا .

١٧٧٦/٢/١ لە دوای دەسەڵاتێکی بەرزو خۆراگری ئیمپراتۆریەتی رۆمانی‌و لە دوای سەدا شەڕی توندو دژوواری خووێناوی ، یەکەم :- لە گەڵ ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی‌و دووەم :- لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئیسلامی ، بە هۆی دەیا هەڵەی پیلان‌و پلانی نەخشەی داریژراوی شەڕو ئابووری وبازرگانی و سەربازی‌و رامیاری، لە ئاکامدا بەرەو تووانەوەو کەوتن کەووت لە ماوەیەکی کورتدا لە ناوچەو هەرێمەکەدا .

١٧٧٦/٦/ لە ئەنجامی شەڕیکی سێ رۆژەی دژووار لەلایەن هێزە چەکدارەکان لە پێکهاتەی سووپای وویلایەتەکانی باشوورو باکوور ، کە لە ئەنجامدا بووە هۆی ئەوەی کە لەو داستاندا هێزەکانی سووپای ئەمەریکا هەرەس بێنێ لە بوواری شەڕدا .

١٧٧٦/٧/ وویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە دوای شەڕو کێشەو ململانێی توندو دژوواری بەردەوام لەگەڵ بەریتانیا لەو بارو دۆخەدا ئەمەریکا سەربەخۆیی

خۆی بە شێووەیەکی فەرمی راگەیاند ، بە دەرچوونی لە ژێر دەسەلاتی بەریتانیا ، کە فەرەنساو ئەسپانیا پشتگیریان لێکرد دژی بەریتانیا .
هەروا ئەم راگەیاندنەش بە ناوی – وویلایەتەکانی یەکگرتووەکانی ئەمەریکا

– بوو . ناوی پایتەختەکەی شاری – واشنتۆن – ە و ئێستا ژمارەی دانیشتووانی ٤,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . و لە ٥٠ وویلایەت پێك هاتووە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی ئەمەریکا ٢٧٥,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ٩,٣٧٢,٦١٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٧٦ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، نزیکەی سێچارەگی دانیشتووانی ئەمەریکا لە بنەرەتا ئەوروپین . بەریتانی و ئیرلەندی ٢٩٪ . ئەلمانی ٨٪ . ئیتالی ٥٪ . ئسکەتدە ناقی ٣٪ . ئەفریکیە ئەمەریکیەکان ١٢٪ . ئەمەریکی و ئەسپانی و پرتووگالی ٨٪ . ئاسیاییەکانی دوورگەی زەریای هادی ٣٪ . ئەباماو جۆرجی و لۆزیانا و هی دیکە ٣٢٪ . لە وولاتەکەدا .

١٧٧٦/١٢/٣ یەکەم زانکۆی ئەمەریکی لە رۆژهەلاتی ناوەراست لە شاری بەیروتی پایتەختی ئێستای لوبنان دامەزراو تاکوو ئێستاش ئەو زانکۆیە لەکارەکانی خوویندنی هەمەلایەنەی زانکۆیی بەردەوامە لە بووارەکانی رامیاری و ئابووری و یاسایی و زمان و مێژوو کۆمەلایەتی و پیشەسازی و تەکنەلۆژیا و ئەلکترۆنی و چەندین بوواری دیکەی خووێندن لە وولاتەکەدا .

١٧٧٧

١٧٧٧/٥/٨ لە شانۆگەری - قوتابخانەی گێرەشێوێنەکان ، مدرسة الفضائح- شریدان تووانی بالاترین سەرکەووتن بەدەست بێنێ و ببێتە یەکەم شانۆگەری لەسەدەی هەژدەهەمدا لە جیهان .

١٧٧٨

١٧٧٨/٥/٣ دوای گەرانەوەی نووسەرو فەیلەسوفی فەرەنسی بە ناسراو بە بەرگری ئازادی - فرەنسوا ماری نارۆیەمی - ناودار بە- ڤۆلتێر- بە تەمەن گەوورەی گەراوە بۆ فەرەنسا ، لەم رۆژەدا کۆچی دوایی کرد... دوای ئەوە کە بەردی بناخەی شۆرشی مەزنی فەرەنسای دانا ئەویش دوای - ١١- . ساڵ و کە لە ١٤/ ٧/ ١٧٨٩ دا هەلگیرسا.

١٧٨١

١٧٨١/٣/١ دۆزینەوەی ئەستێرەی ئۆرانووس... لە دوای هەوڵ و تەقەلایەکی بێ وێنە... کە ئەستێرەی حەوتەمە لە کۆمەڵەی خۆردا.

١٧٨١/٩/٧ بەریتانیای مەزن دانیننا بە سەربەخۆیی تەواوی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەشێوویەکی فەرمی ، ئەویش لە دوای کێشە و ململانێ وشەرو پێکداکان لە ناوچەو هەرێمە جیا جیاکاندا .لەم وولاتە نوێیەدا .

١٧٨١/١٠/ لە دوای شەرو پێکدانێکی بەردەوام و دژووار لە نێوان هێزەکانی سووپای بەریتانیاو هێزەکانی سووپای ئەمەریکا لە هەرێمی - بۆرکتاون ڤیرجینیا - کە هێزەکانی سووپای بەریتانیا خۆیان دا بە دەست هێزەکانی سووپای ئەمەریکاو بووە هۆی ئەوەی دەست بکەن بە گفتووگۆ لە پێناو مۆرکردنی

پەیمانی پاریس لەنێوان بەریتانیاو ئەمەریکادا.

١٧٨٢

١٧٨٢/١١/٣٠ مـۆرکردنی پـەیمانی پـاریس لـە نێـوان ئەمـەریکاو فەرەنـساو ئەسـپانیا بەریتانیا ، بە بۆنەی سەرکەووتنی شۆرشی ئەمەریکاو سەربەخۆیی لە پێنا هاوکاریو هاوپەیمانیەتیو دۆستایەتی لە نێوانیـان ، لـە هـەموو بووارەکانی رامیاری و ئابووری و بازرگانی و سەربازی لە جیهاندا .

١٧٨٣

١٧٨٣/٢/٩ لە دایك بوونی شاعیرو وەرگێری بە ناووبانگی رووسیا ، ئەو شاعیرەی ک پەپوولـەی خۆشەویستی لەسـەر گوولەکـەی نەنیشت ڤاسیلی ئەندرییێۆڤی ژوکۆف لەگووندی میشێکەری هەرێمی ئۆراڵی رووسیای قەیسەری ، لە ساڵ ١٨٥٢ و لە تەمەنی ٧١ساڵیدا کۆچی دوایـی کـردووە ، بە ماڵئـاوایی کردن لە گەلانی ژێر دەستەی دەسەلاتی رووسیای قەیسەری کرد لە وولاتەکەدا.

١٧٨٣/٩/٣ لـە ئاکـامی کێشەو شـەری دژووار لـە نێوان ئەمـەریکاو بـەریتانیا ، کە بو هـۆی مـۆرکردنی پەیماننامـەی – پـاریس– ی پایتـەختی فەرەنسا ، کـە ب هۆیـە بـەریتانیا دانـی بەسـەربەخۆیی ئەمـەریکانا بـە رووبـەری کەنـەدا ووبلایەتی فلۆریدا لە کێشووەرەکەدا .

١٧٨٤

١٧٨٤/١١/١٤بنیاتنانو دورستکردنی شاری سلێمانی لە لایەن میر برایم پاشای کوڕی ئەحمەد پاشا ، لە هەرێمی باشووری کوردستان ، لە هەمان کات پایتەختی دەسەڵاتی بابانی لە قەلاچۆلان گوواسترایەوە بۆ شاری سلێمانی دورستکراوی نوێ ، دوای ئەویش عوسمان پاشای کوڕی مەحمود پاشا دەسەڵاتی میری بابانی گرتە دەست لە هەرێمەکەدا .

١٧٨٥

١٧٨٥/٧/٢٠سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مەحمودخانی دووەم ، کە کوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەکەمە ، لە شاری ئەستەمبوڵ لە دایك بووە.

١٧٨٦

١٧٨٦/٢/١٣ لە دوای هەوڵ و توانایەکی زۆرو بە هۆی زۆر بوونی نەخۆشی و گیان لە دەستدانی بە سەدا کەس ، ئەویش بە گەران بە دوای ئەم هۆکارە لە ئاکام بووە هۆی دەرکەوتنی ڤایرۆسی ئەفلەوەنزە بۆ یەکەم جار لە جیهان .

١٨/١٠/١٧٨٦لە دایك بوونی ڕابەری مۆزیكای ڕۆمانتیكی - كارل ماریا ڤێردرێك ڤۆن ڤیبیەر - لە شارۆچكەی ئیونتی - لە نزیك لۆبیكی ئەلمانیا ، باوكی دەرهێنەری شانۆو دایكی گۆرانی بێژ بووە ...شایەنی باسە ڤۆن ڤیبیەر یەكەم كەس بووە ، كە پیانۆ لە شووێنی ئامێری ئۆرگن لە كۆنسێرتەكانی بەكاربێنێ . ئەم كەسایەتیە لە كارەكانی بەردەوام بووە تا لە ٥/٦/١٨٢٦ لە شاری لەندەن كۆچی دوایی دەكات ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٤٤ تەرمەكەی دەگوازرێتەوە ئەڵمانیاو لە و وولاتەدا بە خاك دەسپێردرێت .

١٧٨٧

٢٨/٣/١٧٨٧لە دایك بوونی زانای بەناووبانگی فەرەنسی وگەشتەوەر- كلۆدیۆس جیمس ریج- لە نزیك - دیگۆن - ی سەر بە یووركەندی لە فەرنسا، ناووبراو گەشتێكی بەرفراونی بەناو خاكی كوردستاندا ئەنجام داوەو هەوڵی كۆكۆدنەوەی زانیاری داوە لەسەر هەموو بووارە جیاجیاكانی نەتەوەیی و نیشتمانی و زمان و داب و نەریت و كەلتوورو شووێنەوارو شارستانیەتی كورد لە كوردستان . هەروا ئەم كەسایەتیە لە كارو كردەوەكانی بەردەوام دەبێت تا لە ٥/١٠/١٨٢١ كۆچی دوایی دەكات و لە باخچەی پاشایەتی - جیهان نۆما - بە خاك دەسپێردرێت لە فەرەنسا.

٢٥/٥/١٧٨٧ كۆنگرەی دەستووری لە شاری فیلادفیا كۆبوونەوەیەكی ئەنجامدا بە هەمووار كردنی بەندەكانی بەند بوو بە یەكیەتی كۆنفدراڵی ، كە ئەمەش

پەیماننامەیەك بوو لە نێوان خوودی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بە واژو کردنی ، کە تیایدا بڕیاریان لە سەر دەستووری نوێدا بە ڕژێمی فیدراڵی لە ئەمەریکا .

١٧٨٨

١٧٨٨/٣/١٠ شاعیرو نووسەری دیارو بەناوبانگی دوا قۆناخی ڕێبازی ڕۆمانسی ئەڵمانیا – جۆزێف فریهیزڤۆن ئایشندۆرۆڤ ... ناسراو بە ئایشندۆرۆڤ لیریکنووس – لە کۆشکی لۆیۆویتزی نین ، نوێی هەرێمی باکووری سیلیزیای بڕووسیای پێشوو ئەڵمانیای ئێستا ، چاوی بەجیهان هەڵهێناوە لە وولاتەکەیدا .

ئەم شاعیرو نووسەرە تواناداره وەك رابەرێك هۆکاری کاردانەوەو کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر بووژانەوەی گۆرانی و چامەی لیریکی نەتەوەکەی . هەر وەك تۆماس مان باسی دەکات و دەڵێ :-

دیمەنە جوان وبەرجەستەکراوەکانی ناو چاخەکانی ئایشندۆرۆڤ کە تا ئێستا کاریگەری زۆریان لەسەر شیعرو ڕۆنەکاندا هەیە ... جێگەی ئامارە پێکردنە کە ئەم شوێنەی لێی لەدایك بووە کەوتۆتە ناو وولاتی پۆلۆنیا. دوای ئەوەی خوێندنی دواناوەندی تەواودەکات لەساڵی ١٨٠٨ بەرەو شاری هایدلبێرگ دەچێت و لەو شارە دەچێتە زانکۆی – هال یاسا – و لەخوێندن بەردەوام دەبێت و ، دوای ئەوە دەچێتە شاری بەرلینی پایتەختی ئەلمانیا و تاکوو لەساڵی ١٨١٠ لەبواری فەلسەفە دەست دەکا بەخوێندن .

دوای ئەوە لەشاری – ڤیەناش – تاساڵی ١٨١٢ لەخوێندنی فەلسەفەو یاسا بەردەوام دەبێت . دوای ئەوە چەندین هاورێ وهاوشانی خۆی دەدۆزێتەوە و ئاشناییان لەگەڵ پەیدادەکات .

دوای ئـەوە بەپلـەی ئەفـسەر بەشـداری لەشـەڕەكانی ئـازادكردنی ناوچـە داگیركراوەكانی وولاتەكەی دەكا ، كە ناپلیۆن پۆناپەرتی سەركردەی فەرەنسا دەستی بەسەردا گرتبوون ، بەتایبەتی بەشداری لەشەڕەكانی ساڵی ١٨١٣-١٨١٥ دەكات كە رویاندا .

لە ئەنجام ناپلیۆن بەرەو هـەڵاتن هـەنگاو دەنـێ و بروسیاش مافەكانی خۆی بەدەسـت دێنێتـەوە . لـە سـاڵی ١٨١٥ رۆمانێـك بـەناوی – شـاردنەوە – بلاودەكاتەوە كە بەیەكێك لەكارە دیارو سەرنج راكێشەكان دادەنرێت . هـەروا لەسـاڵی ١٩١٦ – بەرەوسـریش – بلاودەكاتـەوە . لـەو ماوەیەشـدا چـەندین كـاری هەمەلایـەنی حكوومـەت بەدەسـت دێـنێ تاسـاڵی ١٨٤٤ خانەنـشین دەكرێت .

ئەم كەسایەتیە لەكارە هەمە جۆراوجۆرو لایەنەكانی فەلسەفەو یاساو رۆمان بەردەوام تا لە ١٨٥٧/١١/٢٦ ماڵئاوایی لەجیهان دەكات.

سەرچاوە :- www.jmdb.com

١٧٨٨/١٠/٢ حوكمرانـەكانی ئازربایجان ماوەیەكی زۆر لە ژێـر دەسـەڵاتی عـەباس میرزای فارسی سـەفەوی بـوون ، كـە لـە سـەردەمی ئـەو رووداوی گـرنگ بـەرپا دەبوو، ئەویش بەجەنگی نێوان رووسیای قەیسەری و فارسی سـەفەوی ناوزەنـد بـوو ، كـە چـەندین سـاڵی خایانـدو قۆنـاخی یەكـەمی بـە سپاندن و پێـك هێنـانی گوڵستان بوو لە ١٨١٣/١/٤.

هـەروا قۆنـاخی دووەمـی چەسپاندن و پێك هێنـانی توركمان جای بوو، لـە ئـەنجام بەرێكـەووتنی پارێزگـای ئـەرزەرۆم لـە بـاكووری كوردسـتان كۆتـایی هـات ، شـایانی باسـە رۆژی ئـەو رووداوانـە لـە نـاوەرۆكی مێژوونامەكـە هەیـە بەشێوەیەكی گشتی لە هەموو بووارەكاندا .

١٧٨٩

١٧٨٩/١/٧ یەكــەم هەڵبــژاردنی ســەرۆكایەتی لــە ئەمــەریكا ئەنجامــدرا ، ئــەویش بەهەڵبژاردنی یەكەم سەرۆكی ئەمەریكا كە- جۆرج واشنتۆن – بوو.

هەر ئەم مرۆڤەش بـوو ، كـە تـووانی ئـەمـەریكا دابمـەزرێنێت و سـەر بـەخۆیی بـە رژێمـی فیـدراڵی وویلایەتـە یـەككگرتووەكانی ئەمـەریكا راگەیـەنیَ لـە كێشووەرەكەدا .

١٧٨٩/٤/٣ یەکەم حکوومـەت دەستی بەکارەکانی کرد بـەپێی دەستووری ئەمـەریکاوی فیدراڵی دەست پێکردنی یەکـەم دانیشتنی کۆنگرێسی ئەمـەریکی لەشاری نیـۆرۆك ، کـە لـەوکات شـاری واشـنتۆن دەسـت بـە بینـاکردنی نـەکرابوو لـە ناوچەکەدا .

١٧٨٩/٤/٨ سوڵتانی عوسمـانی سوڵتان عەبدوڵحەمیدی یەکـەم ، لە تەمـەنی ٦٦سـاڵیدا کۆچـی دوایـی کـردووەو مـاوەی دەسـەڵاتەکەی زیـاتر لـە ١٥ سـاڵ بـووە ، لـە دوای خۆی سوڵتان سەلیمی سێیەم جێگەی گرتـەوە لەسـەر هەڵسووڕاندنی کاروو باری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. لە سەر هەمان ڕێنمایەکاندا .

١٧٨٩/٤/٣ یەکـەم ئاهـەنگێرانی سـەرۆکایەتی لـە مێـژووی ئەمـەریکا ئـەنجام بدرێت ، لـە دوای سـوێند خـواردنی جـۆرج واشـنتۆن بـەوەرگرتنی پۆسـتی یەکـەم سەرۆکی ئەمەریکا لە جیهاندا .

١٧٨٩/٦/١ بەرپابوونی شۆڕشی فەرەنسی لە بواری ڕامیاری ... کە لەوکاتە ئەنجوومـەنی چینەکانی پێك هاتـەی دەوڵـەتی فەرەنسی بریـاری کۆمەڵـەی نیشتیمانیان مۆرکرد ، ئەویش لەدوای شەووڕۆژێك لـەگفتووگۆو کێشە بەرەزامەندی ٤٩٠ دەنگ بەرامبـەر ٩٠٠ دەنگ ، کە بەرهەڵستکاربوون و نووێنـەران ڕەزامەندی خۆیـان بەدەسـتگیربوون بەدەسـتوور ڕاگەیانـد . بـەپێی یاسـای دەسـەڵاتی شانشین لەفەرەنسا ... ئەمـەش لـەدوای کێشەو ململانێـی نێـوان دەسـەڵات وجەماوەری گەلی فەرەنسا هات ، بە هۆی بەرزبوونەوەی باجی دەرامـەت ونـا لەباری باری ژیان و پاوانکردنی سامانی گەلانی فەرەنسا لە وڵاتەکەدا .

١٧٨٩/٧/١٤ شۆڕشـــــــگێره فەرەنـــــــسیەكان پـــەلاماری قـــەڵای – باسـتێل – یان دا لـه پاریـسی پایتـەختی فەرەنسا و دەستیان بەســـەراگرت و دوای ئـــەوە قەڵاكـــەیان رووخاند ... ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە

– لویسی شانزەهەم – بڕوای ئەوەی بۆ دروست بێت و هێزی سەربازی لەنا شاری پاریس بكشێتەوە دەوورووبەری شارەكە .

جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە تـاكوو ئێـستاش گـەلی فەرەنـسا ئـەم ڕۆژەیا كردۆتـە رۆژێكـی پـیرۆزو هـەموو سـاڵێك یـادی ئـەم رۆژە دەكەنـەوە ... هـەر ووشەی باستێل بە واتای ، باڵەخانەیەكی بەهێزو سەخت دروستكراو ، دێـ . ئـەم قەڵایـەش لەلایـەن پاشـا چارلـسی پێنجـەم لەسـاڵی ١٣٧٠ ی زایـینـ دروستكراوە ... بۆ ئەوەی ببێتە یەكێك لەو قەڵا سەختانەی كە بۆ كاروبار دەووڵەت سوودیان دەبێت .

دوای ئەوە كرا بەبەندیخانە بۆ هەموو ئەو كەسانەی بەرهەڵستی پاشا دەكـ ... رووخانـدنی ئـەم قەڵایـەش بـەهۆی تێـدابوونی بەنـدكراوەكان بـوو لەلایـا پاشـا چارلـسی پێنجـەم ... ئـستاش ئـەم قەڵایـە وەك جێگـەی شـووێنەوارێكـ شارستانیە لە فەرەنساو باس لێكردنی بە شێووەیەكی مێژوویی بۆ گەلا فەرەنـساو گـەلانی دیكـەی جیهـان و بـە روونكردنـەوەی چۆنیەتی دەسـەڵا توندرەو و چەوسێنەرو داگیركەران و دەسەڵاتدارانی شۆڤینی لە جیهان .

هەروا ئەم رۆژە بە رەمزی هەڵووەشاندنەوەی سەرەرۆیی پاشایەتی – رژێمە پێشووی – فەرەنسا دادەنرێ ، كە لە راستیدا سەرەتای دەستپێكی شۆرش مەزنی ئەو وولاتە بوو .

لـەم رۆژەدا كرێكـارە شۆڕشـگێرەكانی ناوچـەی – فۆبـۆرگ سـێن ئـانتوان

هێرشیان کردە سەر بەندیخانەی باستیل ، لەگەڵ خاکدا تەختیان کرد ، بۆ ڕێزگرتن لە ١٤/تەمووز ، هەموو ساڵێك ڕێورەسمی تایبەتی سان و ڕێژەی هێزە چەکدارەکانی سووپای فەرەنسا بە ئامادە بوونی سەرەك کۆمارو کەسایەتیە گرنگە رامیاری و سەربازیەکانی ئەو وولاتە لە گۆرەپانی شارل دیگۆل تاکوو گۆرەپانی کۆنکۆرد بە ڕێووە دەچێت لە فەرەنسا لە لایەن گەلانی ئەم وولاتەدا.

سەرچاوە:- گۆڤاری عەرەبی کوویتی – ٥٧٨ . مانگی/١/٢٠٠٧ .

١٧٨٩/٨/٢٦ شۆرشی فەرەنسی کاردانەوەی کاریگەری کردە سەر باری گەلانی فەرەنساو وولاتانی دیکەی ئەورووپا ، کە بووە هۆی ئەوەی کە راگەیاندنی ماڤ مرۆڤ و هاوولاتی بوون بە نیشتیمانەکەی جێگیربکرێت بەمەبدەئەکانی یەکسانی لە نێوان هاوولاتیان .

لەو کاتەوە کە هاوولاتیان دەستبگرن بەسەرچاوەی یەکەمی دەسەلاتی رامیاری لە هەڵبژاردن و دەنگدان و مافە رەواکانی چ لەبواری نەتەوەیی و نیشتیمانی و کۆمەلایەتی و رامیاری و رۆشنبیری و نەبوونی جیاوازی لە رەگەز و بە ئەنجام گەیاندنی دادپەروەری لە وولاتەکەدا.

چونکە پێشێل کردنی مافەکانی مرۆڤ و داگیرکردن و پاوانکردنی سامانی گەل لە چوارچێووەی وولات ودەسەلاتەکەیدا هۆکاری سەرەکین لە دروست بوونی گەندەڵی لەهەموو بوارەکان و لێك ترازاندنی پەیوەندی لە نێوان دەسەلات وگەل ، بە کاردانەوەی لەسەر باری ناوخۆو دەرەوەی وولاتەکەو دروست بوونی کێشەی کۆمەلایەتی ونەتەوەیی و نیشتیمانی مافەرەواکانی لە وولاتەکەدا .

هەروا لە نێوان ١٧٨٩/٨/٢٧ راگەیاندنی ماڤ مرۆڤ و هاوولاتی لەفەرەنسا .لەدوای هەوڵ و کۆشش و خەباتی بێ وچان لە لایەن کەسایەتی ناوداری فەرەنسا – لافاییت – کە ئەم بەڵگەنامەیە لە ١٧ مادده پێکهاتبوو لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ژیانی مرۆڤ لەوولاتەکەو لەجیهاندا .

١٧٨٩/٩/٢١ لە دوای کۆچی دوایی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەکەمی ، سوڵتانی عوسمانی و بە هەڵکەووتەی بارودۆخی گوونجاو لە بار لەپێش ڕووسەکان

كه توانیان شاری بەندر حەسینه داگیر بكەن لەگەڵ زۆربەی ناوچەكانی كەلام‌و بغدان‌و بساربیا .
له هەمان كات هێزكانی سووپای نەمسا چوونه ناو شاری بەلگرادو وولاتی سربیا ، بەڵام دوای ئەوه بەپێی پەیمانی مۆركراوی نێوانیان ، ناوچه داگیركراوەكان گەرێندرانەوه ژێر دەسەڵاتی عوسمانیەكان .

١٧٨٩/٩/٢٤ بۆ یەكەم جار له مێژوودا ، دادگای باڵای فیدرالی له ئەمەریكا دامەزرێندرا ، بەپێی دەستووری ئەمەریكا ، كەپێك هاتبوو له سەرۆك‌و چەند ئەندامێكی دیاریكراو لەلایەن كۆنگرێسی ئەمریكا، دوای ئەوه دادگاكه له ٨ ئەندام پێك هات له ساڵی ١٩٤٨و تاكوو ئێستا دامەزراندنیان بەنده بەدەسەڵاتی سەرۆك كۆماری ئەمریكا، ئەویش بەوەرگرتنی رەزامەندی ئەنجوومەنی پیران .
هەروا له دوای به سەرا چوونی تەمەن بۆ خانەنشین كه دەبێ ، كه تەمەنی خانەنشین كردنی ئەندامانی دادگای باڵا له تەمەنی ٧٠ ساڵاندایه له وولاتەكەدا .

١٧٩٠

١٧٩٠/٩/١٠ والی بەغدا سلێمان پاشا هەڵسا بەدروستكردنی پەرژینێك لەچواردەووری شارۆچكەی مەندەلی .... یا بەنوێ كردنەوەی ئەو پەرژینه . له بەر ئەوەی والی بەغدا عومەر پاشا بەدرەو جەسان و خانەقین و چەند جێگەی دیكەی د به ئەحمەد پاشای بابان ، لەگەڵ خورماتوو كه ئەمانه هەر هەمووی گوندر شارۆچكەی كوردی بوونه و كەوتوونەته ناو سنووری جووگرافی هەرێمی باشووری كوردستان .
سەرچاوه :-مێژووی ئێراق - عەباس عەزاوی .ل/٦ - ج - ٤٦ .

١٧٩١

١٧٩١/١/٩ له دوای كێشەو ململانێی زۆر له نێوان وولاتانی ئەوروپاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، له پێناو بەرەو گۆرینی بارو دۆخه نێوودەوڵەتیەكان ، كه ئەنجامەكەی بووه هۆی مۆركردنی پەیمانی ئاشتی ، له شاری یاس له نێوان ڕووسیای قەیسەری‌و دەسەڵاتی عوسمانیەكان .

١٧٩١/٤/٢٧ زانای ناوداری جیهانی و داهێنەری تەلەفۆن – سمۆئێل مۆری– چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

١٧٩١/٥/٣ راگەیاندنی دەستووری هەمیشەیی وولاتی پۆڵەندا ، هەر ئەو رۆژەش بووە رۆژی جەژنی نیشتمانی و تاکوو ئێستاش بەو بۆنە ئاهەنگ گێرانیان لەم رۆژەدا بەردەوامە لە وولاتەکەدا .

١٧٩١/٨/٤ سەرکەووتنی وولاتانی ئەوروپا بەسەر هەڵەکان ، کە بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی بەناوباگ – زشتووی– کە ئەمەش لە ئەنجامی بەرپابوونی شۆرشی فەرەنساو لاواز بوونی دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو، کە پەیمانەکە لەگەڵ دەووڵەتی عوسمانی مۆرکرا .

١٧٩١/٨/٢٣ سەرکەووتنی شۆرشی – سان دۆمینکۆ – ی کۆیلەکان لە وولاتی هایتی دژی دەسەلاتداران و بازرگانیکردن بە مرۆڤ لەهەموو تەمەنەکان بەتایبەتی ئافرەت و منداڵ لە جیهان .

کە ئەم هەرێمە بەبنکەو ناوەندی بازرگانی کلردن بە مرۆڤ دادەنرێت لەکیشووەری ئەفریکیا... جێگەی ئاماژە پێکردنە کە دوای ئەو شۆرشەو چەندین کاریدیکەی مرۆڤایەتی ، ئەویش لە پێناو ژیانێکی ئازادی و سەربەستی و مسۆگەری ژیان ، بە تایبەتی لەلایەن مرۆڤی کەم دەرامەت و ژێر دەستەکان . لەلایەن وولاتانی سەرمایەدارو ئیمپریالیزم و دەسەلاتە شۆڤینیەکان و خاوەن سامانە گەوورەکان و رژێمە دەرەبەگەکان ، و شاکان کە سەرچاوەی ئێش و ئازاردانی گەلان و مرۆڤایەتی بوونەو بەردەوامن تاکوو ئێستاش لە جیهاندا .

بەڵام بەشێووەو شێووازێکی دیکەی جیا ، بەپێی پەرەسەندن و پێشکەووتن

و گەشەکردنی قۆناخەکان ... هەر بەم هۆیەش کۆمەڵەی گشتی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان بریاریدا بەزیندووکردنەوەی ئەم یادەو ململانێ دژی کوێلایەتی و چەوسانەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە ... ئەویش لەئەنجامی پاڵەپەستۆی زۆری ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و مەدەنی و دەسەلاتە دیموکراتە خوازەکان بوو لە جیهان .

بریاردرا کە رۆژی ٢٠٠٤/٨/٢٣ بکرێتە رۆژێکی جیهانی دژی بە کۆیلایەتی و گێرانی ئەم ئاهەنگەش لەبارەگای ڕێکخراوی – یۆنسکۆی – سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان ، کە بارەگاکەی لە پاریسی پایتەختی فەرەنسایە ، ئەنجام بدرێت ... کە هەموو جیهان بەتایبەتی وولاتانی دژ بەبازرگانی کردن بە مرۆڤ و چەوسانەوە لەهەموو کێشووەرەکان ، ئەویش بە بنبرکردنی کۆیلایەتی و چەوسانەوە لە جیهاندا .

هەروا بەم بۆنە گەورەیەی جیهان مۆزەخانەیەکی مێژوویی کۆیلایەتی دەکرێتەوە لە وویلایەتی – ئۆهایۆ –ی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەروا وولاتانی سەنگافورا ئەم یادە پیرۆزە دەکات لەدوورگەی – گوری – کە رۆژێك لەرۆژان مەڵبەندی بە کۆیلەکردن و بازرگانی کردن بەمرۆڤ بووە لە پێناو فرۆشتنی مرۆڤ و کرینی بەنرخێکی کەم و کارپێکردنیان بەئارەزووی کریار ، بەتایبەت بەرامبەر بەئافرەت و منداڵ لە کارگەو کێڵگە کشتووکاڵیەکان و کار سکسی و کاری ناهەموارتریش ... لە بەر ئەوەی دوورگەی گوری مەڵبەندی کۆکردنەوەی کۆیلەکان بووە بۆ گوواستنەویان بۆ ئەمەریکاو وولاتانی دیکەی سەرمایەداری لە جیهان .

سەرچاوە :- WWW. BBC,ARABEC.NET .

١٧٩١/١٢/١٥ بەڵگەنامەی مافەکان – Billoppighis – ی ئەمەریکا کە بەشێکە لەیاسای ئەمەریکا ، لە هەمان کلت ئەوگۆرانکاریەی کە لە دەستووری ئەمەریکا هاتووە مافە بنەڕەتیەکانی هەموو هاوولاتیان دابین دەکا ، لە گەڵ مافی ئازادیو رۆژنامەنووسو ئازادی رادەربڕین بۆ گەلانی ئەمەریکا بێ جیاوازی لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا لە وولاتەکەدا .

١٧٩٢

١٧٩٢/١/١٠ بەریتانیاو بڕووسیا هەڵسان بە بژیووانی کردن لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ڕووسیای قەیسەری ، بە کۆتایی پێ هێنانی کێشەی داگیرکردنی نێوانیان ، لە سەر هەرێمی قرمی نێوان ڕووسیاو فارس . کە ناوچەکانی قرمو بەشێك لەووڵاتی فویانو بساربیا ، کە ئەو هەرێمەی دەکەوێتە نێوان زێی بوجو دینستر ، کە ئەو زێیە هێلی کۆتایی نێوان هەردوو دەووڵەت بێتو بەو هۆیە پەیمانی یاس لە شاری یاس مۆرکرا .

١٧٩٢/٩/٢١ هێزەکانی سووپا لە سەرەتای دەسەڵاتی کۆماری فەرەنسا سەرەکەووتنە یەك لە دوای یەکەکانی بەدەست هێنا ، لە دوای چەند هەفتەیەك – سافۆی وینس– وویلایەتەکانی دینو زەویە نەوبایەکانی بەلژیکای نەمسای خستە ژێر دەسەڵاتی فەرەنسا... کە – کەجیت– کە لەو کاتە شەڕی ڤالمی بەرپا بوو لە هەمان کات خۆی ئامادە کرد ,

کە بووە هۆی کشانەوەی هێزەکانی سووپای بڕووسیا بە سەرکردایەتی – بۆك برنزویك– ئەمە لەلایەكو ، لەلایەکی دیکە – فاندیمر– یەکەم مانگی ساڵی نوویی شۆڕشی فەرەنسای پێشنیار کرد بوو، کە لە ٩/٢٢/ دەست پێدەکا تاکوو ١٠/٢١و ڕۆژی ١٣ی بەناوبانگی مێژووی فەرەنسا ناوبرا بەسەرکەووتنی ناپلیۆن بەسەرگرووپەکەی کە بووە سەرکەووتنی بە سەر کۆنفشسیۆن ، کە ئەنجوومەنی شۆڕش بوو .

دوای خۆی ئەنجوومەنی یاسا دانانی لێکەووتەوەو دەسەڵاتی فەرەنسای تاکوو ١٧٩٥/١٠/٢٦ ، بە دەستەوە بوو ، کە ئەویش کۆماری بە یەکجارەکی فەرەنسای ڕاگەیاندو دادگای شانشین – لویسی شازدەهەمی بە لەسێدارەدان کرد – لە ووڵاتەکەدا .

۱۷۹۲/۹/۲۲ ڕاگەیاندنی کۆماری فەرەنــسای یەکــەم لەلایــەن کــۆنگرەی نیــشتیمانی ، کــە ۷٥۰ ئەنــــــدام بەشداری تێداکرد لە ۹/۲۱... لەهـــەمان ڕۆژ کـــــۆنگرەی نیـــــشتیمانی مەرســـــوومێکی ڕاگەیانـد لــە دوای ســاڵێك لەلێکۆڵینــەوە بەرێکخــستن و هــەموارکردن و هەڵووەشاندنەوەی ڕۆژنامەی مەسیحی – زاینی – لەفەرەنسا بە جێگرتنەوەی لــە ڕۆژنامــەی شۆڕشــگێری کــە دەســت پێــدەکات بــە ســاڵی یەکــەمی لــە ۱۷۹۲/۹/۲۲ تاکوو ۱۹۷۳/۹/۲۱ .

جێگەی ڕوونکردنەوەیە کە فەرنسا بە چەندین قۆناخی شۆڕش تێپەڕیووە ، ئــەم وولاتــە پایتــەختی شــاری پاریــسە و ژمــارەی دانیــشتووانەکەی ۲,۸۷٥,۰۰۰ بــە پێــی ئاماری ســاڵی ۲۰۰۳ . هــەروا ژمــارەی دانیــشتووانی وولاتەکــە ٦۰,۰۰۰,۰۰۰ ملیــۆن کەســە . هــەروا ڕووبــەری خــاکی وولاتەکــە ٥٥۱,٥۰۰ کیلۆمــەتر چــوار گۆشــەیە . هــەروا چــڕی دانیــشتووانەکەی ۲۸۲ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی , سەڵتی و لاتینــی ۹۱٪ . لە گەڵ دانیشتتووی نەتەوەی دیکە لە وولاتەکەدا .

۱۷۹۲/۱۱/٦ بــەرپابوونی شــەڕی – جیمــاپ– لــە نێــوان هێزەکــانی ســووپای فەرەنــساو هێزەکــانی ســووپای نەمــسا ، ســەرکردەی هێزەکــانی ســووپای نەمــسا – دۆق ســاکس تیــشین– بــوو، ســەرکردەی هێزەکانی سووپای فەرەنــسا ژەنــەراڵ – دۆموریە– بوو .

شــایانی باســە کــە ناوچــەی جیمــاپ دەکەوێتــە نــاو وولاتــی بەلــژیکا، کــە هێزەکــانی ســووپای فەرەنــسا بــە دوای ســووپای نەمــسا دەگــەڕا ، بــە هــۆی

كێشەو ململانێی دووژمنكاریانو داگیركردنی خاكی یەكتری لەهەرێمەكانی ژێر دەسەڵاتی هەر یەك لەو دوو وڵاتەدا .

ئەم نەخشەیە كارە هەمە لایەنەكانی شۆڕشی فەرەنسی دیاری دەكا

تێبینی :— داوای لێبوردن دەكەم كە نەخـــشەكانم وەرنەگێردۆتە سەر زمانی كوردی بە هۆی نەبوونی ماوەو زەحمەتی لە كارەكەدا .

١٧٩٢/١١/٢٠ بریاری ئەنجوومەنی جێبەجێكردنی فەرنسا ، بە بەلێن دان بەسەركردەی سووپای فەرنسا لە بەلژیكا ، ئەویش بە دابینكردنی ئازادیەكانی دەریاوانی گوواستنەوە بەدرێژی زێی — مۆزو ئەلیسكۆ — بەڵام ئەمەش بە پێی رەزامەندی وولاتانی پەیووەمدیدارو رێكەووتن بوو لە سەركاری دەریاوانیدا لە ناوچەو هەرێمە جیا جیاكان لە جیهاندا .

 ١٧٩٣

١٧٩٣/١/٢١ لە دوای سەركەووتنی شۆرشی فەرەنساو بە دامەزراندنی دامو دەزگا

حکـــوومی و ســـەربازی و دادگـــایی و ئـــابووری و بازرگـــانی و کۆمەلایـــەتی ، ئەویش بە دەرچوونی بریاری لە سێدارەدانی شانشینی فەرنسا شانشین – لویسی شانزەهەم و ماری ئەنتوانێت– کە لە سێدارە دران .
لە دوای راگەیاندنی رژێمی کۆماری لە فەرنسا ، دوای ئەو کارانە فەرەنسا کەووتە قۆناخێکی نوێی هەرێمی و جیهان بە کاردانەوەی لەسەر جیهان لە هەموو بوو ارە جیا جیاکان ، بە تایبەتی لە سەر باری رووسیای قەیسەری ئەوکاتدا .

١٧٩٤

١٧٩٤/١١/١٩مۆرکردنی پەیمانی – جی–jay– لە نێوان ئەمەریکاو بەریتانیا، لە پێناو چارەسەر کردنی کێشە جیاوازیەکانی نێوانیان، کە هەلوواسراو بوون بەو هۆیە سێ لیژنەی جیاواز پێك هێنرا لە ساڵەکانی–١٧٩٨– ١٨٤٠ – کە ئەو لیژنانە توانیان بە دەیا کێشەو گرفت لە نێوان ئەو دوو وولاتە چارەسەر بکات لە دوای جەنگی سەربەخۆیی ئەمەریکا.

١٧٩٥

١٧٩٥/١٠/١٠لە دوای دابەشکردنی پۆلەندا لە نێوان هەردوو رژێمی نەمساو بڕووسیاو فەرەنسا ، بەلام دابەشی سێیەمی پۆلەندا بەپێی پەیمانی – کۆشیۆسیکۆ– ی نیشتمانی گێرەشێوێنی بوو تاکوو رەشکردنەوەی پۆلەندا لە سەر نەخشەی ئەوروپا دا .
١٧٩٥/١٠/٢٨کۆمەڵەی رێکخستنی یاسای جیهانی سێیەم بریاردرا بە هەڵوەشاندنەوەی دوورەپەرێزی فەرەنسا لەگەڵ جیهان ، هەروا بە دامەزراندنی پێنج لە هاوکاری ئەنجومەنی نوێنەرانی و ٥٠٠ نوێنەر کە دەسەلاتی ئەو یاسا دانانەیان پێدرا لەو کارگێریە بە پاڵەوانیەتی سەربازی – کۆرسیکی– کە کەسایەتی ناپلیۆن دەرکەوت لە سەر گۆرەپانی رامیاری لە جیهان .
١٧٩٥/١٢/٤ لە دایك بوونی ئەدیب و نووسەرو مێژوو نووسی بەریتانی–کارالایك– لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، کە ناوبراو لە خێزانێکی هەژارو رۆشنبیر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە وولاتەکەدا .

1796

١٧٩٦/١٢/١٧كۆچـی دووایـی ئـەدیبو ڕوونـاكبیرو شـاعری نـاوداری جیهـانی – مـاری ئەنوین–.

1797

١٧٩٧/١/١٤ بەرپابوونی شەڕیکی تووندو دژووار لە نێوان هێزەكانی سووپای فەرەنساو هێزەكـانی سـووپای نەمـسا ، لـە هێرشـێکی سـووپای فەرەنـسا بـۆ سـەر هێزەكـانی سـووپای نەمـسا بەسـەركردايەتی ژەنـەراڵی فەرەنـسی– نـاپلیۆن پۆنابـارت – دژی هێزەكـانی سـووپای نەمـسا بەسـەركردايەتی ژەنـەراڵ – فینکزی – لە دەشتاییەكانی شاری – ریڤۆلی – لە باكووری رۆژئاوای شاری – ڤیرۆنـای ئیتـاڵ– هـەر چـەندە هێزەكانی سووپای نەمسا ژمارەيـان زیاتر بوون ، بەڵام هێزەكانی سووپای فەرەنسا سەركەووتنیان بەدەستهێنا.

١٧٩٧/٤/١٦ لـە دایـك بـوونی – میـسیۆ – لـە شـاری مرسـیلیای فەرنـسا، نـاوبراو سیاسەتمەدارێکی بەناوبانگ بووەو خووێندنی ئاینی لە مرسیلیاو ماكس تەواو كردووەو بەڵگەنامەی پارێزەری بە دەست هێناوە ، رۆڵ گرنگی هـەبووە لە رۆژنامـەوگۆڤارەكانی فەرنسا ، هـەروا شـارەزایی باشـی هـەبووە لـە سـەر شۆڕشی فەرەنسا.

١٧٩٧/٦/١٧ كووشـتنی ئاغـا محەمـەد شـا ، لـە هێرشـكەی سـەر رووبـاری ئاراس لـە نـاو خێمەكـەی خۆی لەلایـەن سادق خـانی سـەرەك خێڵـی شـكاك ، لـە رۆژهـەڵاتی كوردستان .

١٧٩٧/٧/٢٥ گـەرۆكی بـەناوبانگی بـەریتانیا – جاكـسۆن – سـەردانی شـاری مووسـڵ و دەووروبـەری كـرد ، كـە دانیـشتووانە چـرەكەی شـاری مووسـڵ لـە چـەندین نەتەوەو ئاین پێك هاتوون ، كە زۆربەی دانیـشتووانەكەی لـە كـورد بوون و لـە هـەمان كـات لـسترنگ لـە كتێبەكـەیدا بـەناوی – بلـدان الخـلاف الـشرقیه – لاپـەرە/١٦ دەڵـێ :– كـە دانیـشتووانی رەسـەنی شـاری مووسـڵ لـە كـورد پێكهاتوون لە ناوچەكەدا .

١٧٩٨

١٧٩٨/٢/١٧ له دایك بوونی فه‌یله‌سوف و زانای ده‌روونی ئه‌لمانی – فریادریك فدووارد–
ناسراو به فه‌یله‌سوف بینکه له شاری به‌رلینی ئه‌لمانیا ... یه‌که‌م خووێندنی له قوتابخانه‌ی ئیمپراتۆر فریدریشی دووه‌م ده‌ستی پێکرد . دوای ئه‌وه به‌شداری له راپه‌رینه‌کانی دژ به‌ناپلیۆن کرد له‌ساڵی ١٨١٥ . دوای گه‌رانه‌وه‌ی له‌گۆره‌پانی جه‌نگ به‌هۆی به‌زینی ناپلیۆن به‌سه‌رکردایه‌تی سه‌رکرده‌ی ئه‌لمانیا بلوشه‌ر چووه زانکۆی هله و دوای ئه‌وه چووه زانکۆی به‌رلین و خووێندنی لاهووتی و فه‌لسه‌فه‌ی ته‌واوکرد.

دوای ئه‌وه بروانامه‌ی دکتۆرای له‌ساڵی ١٨٢٠ به‌ده‌ست هێنا ... له‌و کاته‌شدا فه‌یله‌سوفی ناوداری جیهانی هیگل دژی ئه‌و بروانامه‌یه‌ی بینکه وه‌ستا...دوای ئه‌وه فۆن ئه‌نشتاین له‌هه‌رێمی ساکسن به‌مامۆستا دایمه‌زراند له‌زانکۆی جتنجسن بۆماوه‌ی سێ ساڵ له ١٨٢٤ تا ١٨٢٧ ، دوای ئه‌وه گه‌راوه شاری به‌رلین و بووه مامۆستای زانکۆ له‌زانکۆکه تا ساڵی ١٨٢٧ .
دوای مردنی هیگل له‌ساڵی ١٨٣١ بووه مامۆستای یارده‌ده‌رو له‌و پله‌یه مایه‌وه تاکوو له ١٨٥٤/٣/١ له شاری به‌رلین کۆچی دوایی ده‌کات وولاته‌که‌دا.

ئـەم فەیلەسوفە هـەژدە دانـراوی بەرهـەم هێنـاوە و، یەکـەم بەرهـەمی لەسـاڵی ١٨٢٠ بەچـاپگەیاندووە بـەناوی - نظریـە المعرفـە بحسب الـوعی - و دوا بەرهەمیش لەساڵی ١٨٥٣ بووە بەناوی - مخگوگات علم النفس العملی - لـە سـێ بەرگـداو دانراوەکـانی دیکەشـی لەناوەنـدا بـە ئـەنجام گەیانـدووەو بۆتـە سەرچاوە سـەرەکیەکان لـەبوارەکانی هەمەلایەنـەی پـەیمانگاو زانکۆکـان لـە لـە وولاتەکەیدا و لە جیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٧٩٨/٧/١ هێزەکـانی سـووپای فەرنـسا بـە سـەرکردایەتی نـاپلیۆن پۆنابـارت ، کـە پێکهـاتبوو لـە ٣٦,٠٠٠ هـەزار سـەربازو ٣٠ کەشـتی جـەنگی و ٤٠٠ ئوتومبێلی هەمە جۆری سەربازی ، پەلاماری شاری ئەسکەندەریەی وولاتی میسری داو داگیری کرد ، دوای ئەوە وردە وردە شارەکانی دیکەی میسری داگیر کرد .

لە رۆژی ٧/٢ی هەمان ساڵ شاری قاهرەی پایتەختی میسری داگیر کردو- کلـیبر- ی کـردە دادووەری گشتی لـە سـەر وولاتـی میـسر، لـە هـەمان کـات کۆبوونـەوەی لەگـەڵ زانایـانی ئـاینی زانکـۆی ئەزهـەر ئەنجامـدا بـەراگرتنی شەڕلە وولاتەکەدا .

بـەلام دوای ئـەوە نـاپلیۆن وولاتـی میـسری بـە تـەوواوی داگـیر کـرد بـە سـەرکەووتنی بە سـەر بنکـە سـەربازیەکانی بەریتانیا لـە ئاسیاو ئەفریکیاو بەردەوام بوونی شەڕ لـە نێوان هێزەکـانی سووپای فەرەنسا بەسـەرکردایەتی ناپلیۆن و هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە یارمەتی دانـی هێزەکـانی سـووپای میسر تـاکوو رۆژانـی ٧/٢١و ٧/٢٧ی هـەمان سـاڵ ، کـە هێزەکـانی سـووپای فەرەنسا بە تەواوی کۆنترۆلی وولاتی میسریان کـردو بەیـەکجاری کـەووتـە ژێـر دەستی خۆیان .

١٧٩٨/٨/١ بەرپابوونی شەڕی دەریایی لە نێوان هێزەکانی سووپای دەریایی فەرەنسا بە سـەرکردایەتی نـاپلیۆن و هێزەکـانی سـووپای بـەریتانیا بەسـەرکردایەتی ژەنـەراڵی بـەریتانیا- نیلسۆن - کـە هێزەکـانی سـووپای فەرەنـسا بـەرەو بەنـداوی - ئـەبوقیر- بەرێکـەووتن ، کـە لـەو کاتـەی کەشـتیە جەنگیـەکانی بەریتانیا لەوکارە جەنگیەی فەرنسا سەریان سورمابوو لە ناوچەکەدا .

هـەر ئـەو هۆکـارە وایکـرد کـە ژەنـەراڵ نیلـسۆن راسـتەوخۆ دەنگـی دا بـ
هێرشـکردنە سـەر هێزەکـانی دەریـایی فەڕەنـسا لـە چـۆنیەتی دابەشـکردنو
ئامانجە سەربازیەکان ، هێزەکانی سووپای دەریایی بەریتانیا ، لە ئاکامد
سەرکەووتنی گەوورەیان بەدەست هێنا بە سەر هێزەکانی سووپای فەرەنسد
، ئەو شەڕەش ناوزەند بوو بە شـەڕی – ئەبوقیر- لە وڵاتی میسرو ناوچەو
هەرێمەکان.

١٧٩٨/٩/٢ هێزەکانی سووپای دەریایی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، یەکەم شەڕی دژ با
فەرەنسای راگەیاند ... ئەویش بە کۆکردنەوەی هێزەکانی سووپا لە شاری
دیمەشقی شامو دوورگەی رۆدێس و رەوانە کردنی بەرەووولاتی میسر.
دوای ئـەوە هێزەکـانی دەریـایی ڕووسـیا لـە دەریـای رەش بـەرەو بوگـازیو
ئەستانە ، بەرێکەوتن ، دوای ئەوە هەنگاویانا بەرەو دەریای سپی ناوەراست
لە گـەڵ هێـزی دەریـایی عوسمـانی بەیـەك گەیـشتن ، ئەویش بـەپێی پـەیمانی
بـەرگری نێوانیـان بـۆ جـاری سـێیەم کـە ئـەویش بەیارمـەتی یـەکتری کـە بۆ
یەکەمجار بوو لە کاری جەنگی هاوبەشبوون لە ناوچەکەدا .

١٧٩٨/١٠/١٢ مۆرکردنی رێکەووتنامەی نێوان کۆمپانیای نـەوتی هنـدی رۆژهـەڵات لـە گـەڵ
ئیمـامی هـەرێمی مەسـقەت لـە کەنـداو ، لـە پێنـاو دوورخـستنەوەی
فەرەنسیەکان لە خاکی خۆیانو هەرێمەکە، کە ئێستا پێی دەڵێن وولاتانی
کەنداو لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا .

١٧٩٨/١٠/٢١ هێزەکـانی سووپای فەرنـسا بـەردەوام بـوون لـە داگیر کرنـی وولاتـی میسرو،
ئـەویش ناچـار بـوونی شـێخ و زانـا ئاینیـەکانی زانکـۆی ئەزهـەرو چـەندین
لایـەنی دیکـە ، کـە سـەردانی سـەرکردەی فەرەنـسی ناپلیۆنیـان کـرد لـە
شارەکەدا.

لە پێناو کشانەوەی هێزەکانی سووپای فەرەنسا لەجێگا پیرۆزەکانو دەست
هـەڵگرتن لـە ئـازاردانی ئیـسلام... بـەلام فەرەنـسیەکان بـەردەوام بـوون لـە
ئـازاردانی ئیـسلامەکان بـە هـۆی کـردارە رابردوویـەکانیان بەرامبـەر بـە
مەسـیحیەکان لـە ژێـر دەسـەلاتی فتووحـاتی ئیـسلامو عوسمـانی ، ئـەویش
گرتنەبـەری رامیاریـەت لـە دوو لایـەن , یەکـەم بـە ئیـسلام کـردن ، دووەم
بەعەرەبکردنی گەلانی میسرو چەندین کاری دیکەدا .

١٧٩٨/١٠/٢١ بەرپابوونی یەکەم شۆڕش لە میسر ، دژی هێزەکانی سووپای فەرەنساو دەسەڵاتداران لە دوای سێ مانگ بەهاتنەناو شاری قاهرە کە یەکەم هاندەری شۆڕشەکە شێخی ئەزهەر بوو ، کە لە ناو بازاڕ داوای لە پێکهاتە ئیسلامیەکان لە میسر کرد ، شۆڕش بکەن دژی کافرەکان و بووە هۆی ئەنجامدانی کۆبوونەوەی جەماوەری چەکداری و داخستنی بازاڕەکان .

لەوکاتەش دادوەری سەربازی فەرەنسا ژەنەراڵ دیپۆ بە سواری ئەسپەکەی لە ناوبازاڕ دەسووڕایەوە ، بۆ هێور کردنەوەی باری شارەکە ، بەڵام لەئاکام بووە هۆی بەر پا بوونی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنساو چەکدارە ئیسلامیەکانی میسر، لە ئەنجام ژەنەراڵ دیپۆ کووژرا ، کە بەم هۆکارە هێزەکانی سووپای و شەڕ لەقاهیرەو دەوورووبەری و ناوەچەکانی دیکەی میسر دەستی پێکرد دژی هێزەکانی داگیرکەری فەرەنسا.

١٧٩٩

١٧٩٩/١/٥ مۆرکردنی پەیمانی هاوکاری‌و دۆستایەتی لە نێوان حکوومەتی بەریتانیاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا ، لە پێناو چارە سەر کردنی کێشە هەڵوواسراوەکان لە نێوانیاندا .

١٧٩٩/٥/٢٦ لە دایك بوونی رووناکبیرو ئەدیب‌و شاعیری ناوداری جیهان‌و رووسیا– ئەلکسەندەر پۆشکین – لە شاری پترسبۆرگی پایتەختی ئەوسای رووسیای قەیسەریدا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە – ئەلسکەندەر پۆشکین – تەنیا ٣٦ ساڵ ژیاوە ، بەڵام لە گەڵ ئەوشدا چەندین شاکاری مەزنی لە دوای خۆی بە جێهێشت ، لە سەرەتا لە ژێر کاریگەری ئەدەبی فەرەنسیدابوو ... بەڵام دوای ئەوە بەهرەکانی زیتر تێکەڵبوون بە کۆمەڵگای رووسیا .

دوای ئەوە رووی بەرەو ئەدەبی ئینگلیزی وەرگێراو کەووتە ژێر کاریگەری –

بایرۆن – و – شکسپیر – دوای ئەوەی کە سەردانی شاری قرم و قەفقاسی کرد ...نووسینەکانی بەکاریگەری ژینگەی ئیسلامی ئەویٚ مووتربە کرد لەدەقەکانیدا – بەخسیری قەفقاسی و قەفقاس و شەوانی میسریدا – رەنگیان دایەوە ... باوکی پۆشین شاعیریٚکی دیاری ئەو سەردەم بوولە وولاٚتەکەیدا .

هەر ئەو هۆکارە بووە بەهرەیەکی سەرکەووتنی ئەم شاعیرە . دایکی پۆشکین کە ناوی – نادیشید ئوسیڤانا بووەو کچی – ئیبراهیم جانیبال – بووە ، کە گەوورە ئەفسەریٚکی نیٚزیك بوو لە دەریای – پەتروسی یەکەم – ی قەیسەرو لە رەچەلەکیٚکی حەبەشیەوە هاتبوو ... بۆیە پۆشکین هەندیٚ سیمای ئەفریکیایی پیٚووە دیار بوو ... پۆشکین لە سلٚی ١٨٣١ – ناتالیا نیکۆلاٚ لایڤنا – ی خواست کە ئافرەتیٚکی شۆخ و شەنگ بوو . لەو ئافرەتە پۆشکین چوار منداڵی هەبوو ... بەلاٚم دوای ئەوە بە هۆکاری ناوونا تۆرە بلاٚوبوونەوەکە ناتالیا عەشقی کوڕە پایەداریٚکی فەرنسیە ...کەناوی ئەو کرە – دانتس – بوو ،.

هەربەو هۆکارە پۆشکین بۆ کرینەوەی ئابروو داوای لیٚکردوو لە ئەنجامی شمشیٚر بازیدا پۆشکین زامدار دە بیٚ و دوای ئەوە گیان لە دەست دەدات ، سەرەرای ئەوەش پۆشکین بە هۆی هەڵوویستی بوویٚرانەیدا لە لایەن قەیسەری رووسیا و دارو دەستەکەی ئازارو ئەشکەنجە دەدرا لە وولاٚتەکەدا .

١٧٩٩/٦/٥ هۆزی بلباس سوودیان لە ئاڵۆزی هەلومەرجی باری ئازربایجان وەرگرت ، بە دەرهیٚنای ناوچەکانی خۆیان لە ژیٚر دەسەلاٚتی کار بە دەستانی فارسی سەفەوەی لە رۆژهەلاٚتی کوردستان تانزیك قەلاٚی ورمیٚ پیٚشرەویان کرد ، هەر چەند هیٚزەکانی سووپای فارسی چەندین جار چوونە سەریان ، بەلاٚم نەیان توانی کاریان لیٚ بکەن.

١٧٩٩/٩/١٧ بە هۆی کاردانەوەی هەڵوویٚست و رەفتارەکانی فەرەنسا لە سەر عەلی کلبیر ، لە هەمان کات عەلی کلیبر . هەڵسا بە دەست پیٚشخەریکردن بە ئاراستە کردنی نامەیەك ، بۆ سەرەك وەزیرانی عوسمانی بە رەتکردنەوەی کیٚشەی

نێوان میسرو عوسمانی ، کە فەرەنسا ئەوەی بە دور دەخستەوە لەم بوارەدا .

١٧٩٩/١٢/١٥ بە هـۆی کێشەی نێـوان هێزەکـانی سووپای فەرەنساو هێزەکانی سووپای بـەریتانیا ، کـە بـووە هـۆی ئـەوەی کـە فـەرمان دەر بکـەن بـۆ لـۆرد کیـت سەرکردەی گشتی بەریتانیا ، لە دەریای سپی ناوەراست بە رەتکردنەوەی هـەر رێکـەووتنێك ، لـەپێناو چـۆڵ کردنـی گـۆرەپـانی وولاتـی میسر بـە خـۆ بەدەسـتەوە دانـی هێزەکـانی سـووپای فەرەنـسا بـە نـاوی دیلـی جـەنگ لـە ناوچەکەدا .

١٨٠٠

١٨٠٠/١/٢٤ هێزەکانی سووپای بەریتانیاو هێزەکانی سووپای ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی، لـە ڕێگـەی سـالجمەی میـسرِی گـەمارۆی هێزەکـانی سـووپای فەڕەنـسیاندا بەسـەرکردایەتی – بلبـار– ، دوای ئـەوە داوای لـە هـەردوو سـەرکردەی عوسمـانی و بریتانیـا کـرد . بـۆ خۆبەدەسـتەوەدان ، ئـەویش بـە چـۆڵکردنی ناوچەی زێی نیل بە مەرجەکانی پێشووی ڕێکـەووتن ، کە ئەنجامەکـەی بـووە هۆی جێ بەجێکردنی داواکانی ئیمپڕاتۆڕیەتی فەڕەنسا.

١٨٠٠/١/١٧ سەرکردەی فەرنسا ناپلیۆن فەرمانیدا بە ڕاگرتنی شەست ڕۆژنامەی هەمە جۆر لە فەرەنسا ، لـە کـۆی ژمـارەی ٧٣ ڕۆژنامـە ئـەویش بە هـۆی دژایـەتی کردنی دەسەڵاتی ناپلیۆن لـە سـەر فەرەنسا ، تـەنیا ئـەو ڕۆژنامانـە نـەبێت کە بـەرگریان لـە دەسـەڵاتی نـاپلیۆن و دام و دەزگاکـانی لـە فەرەنـسا دەکـرد لـە هەموو بوارە جیاجیاکان .

١٨٠٠/٤/٢٤ دامەزرانـدنی یەکـەم پەرتووکخانـەی کـۆنگرەێس لـە شـاری واشـنتۆنی پایتەختی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

١٨٠٠/٦/١٤ هێزەکـانی سـووپای فەرنـسا بـە هـۆی بـەهێزی توونـدو تیـژی هێزەکـانی سووپای عوسمانی و ناچارکردنی هێزەکانی سووپای فەڕەنسا بە کشانەوەی لە ناوچەو هەرێمەکانی ژێر دەسەڵاتی لە میسر ، لە هـەمان کاتـدا هێزەکانی سووپای بەریتانیا یارمـەتی هێزەکانی سووپای عوسمانیدا دژی هێزەکانی سووپای فەرەنسا .

بەڵام لە ئەنجام سەرکردەی هێزەکـانی سووپای فەرەنـسا – کلیپـر– کـوژراو لە ناو باخی سەرای ئەلفی لە شاری بالازیکیە بە خاك سپێردرا .

١٨٠٠/٧/٢٤ تیرۆرکردنــی ســەرکردەی هێزەکــانی ســووپای فەرەنــسا –کلیپــر– لەلایــەر
قوتابییەکی زانکۆی ئەزهەر ، کە ناوی سلێمان بوو بە پشتیووانی بەرپرسانی
عوسمانی لە قاهیرەی پایەختی میسردا .

١٨٠١

١٨٠١/٥/١٤ مۆرکردنی ڕێکەووتنامەی نێوان بەریتانیاو ئیمپراتۆڕیەتی فارسی لە پێنار
بــەرەنگار بوونــەوەی هــەر هێرشــێکی هێزەکــانی ســووپای ئــەفگانی بۆســه
هیندو کە هیچ ڕێکەووتنێکیان لەگەڵ ئەفگان مۆرنەکرد بوو تاکوو بەتەواوی
لــەخاکی هینــد کــشانەوە ، کــە بــەریتانیا یارمــەتی بــە چــەککردنی هێزەکـانی
سووپای فارسـی دەکـرد لـەپێناو بـەرەنگار بوونـەوەی هێرشـەکانی سووپای
فەرەنساو ئەفگانستان .
بەلام بەریتانیا ئەم ڕێکەووتنامەی بەتەواوی مۆر نەکردبوو بە هۆی هـەلأتنی
لــە یارمــەتی نــەدانی تــەواوی هێزەکــانی ســووپای فارســی دژی ڕووســیای
قەیسەری ، ئەویش بە ترسانی لە پەیووەندی زۆری نێوان ڕووسیاو فەرەنسا
. لە هێزی بە هێزی فارسی ئیسلامی دژی ڕووسیای قەیسەری مەسیحی و بە
هۆی دووژمنکاری ئیسلام لەلایەن مەسیحیەکان .

١٨٠٢

١٨٠٢/٢/٢٧ نووســـەرو ئــەدیبو ڕوونــاکبیری
ناوداری جیهانی– ڤیکتۆر هۆگۆ– لە
شــاری – بیزاســۆنی– لــە فەرەنــسا
چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .
هــەر لــە ســەرەتای دەســت کــردن بــە
نووســین و بــەر هــەمی خــۆی بــە
شــێوازو رێــچکەی رۆمــانتیکی
فەرەنــسی گرتەبــەر بــە شــێوەیەکی
چــڕو پــڕ و بــە شــێوازێکی
دەووڵەمەنــدی ئــەدەبی دەدوا ، هــەروا پاڵــە پەســتۆی رامیــاریش زیــاتر وای

لێكرد كە دەوڵەمەنتر بێت و هەنگاوی دیارترر لە مەیدانەدا بهاوێژێت .

هـەروا خۆشەویـستی كۆمـەڵگاش بـەم هـەنگاوە بـۆ خـۆی بـچڕی و نـاوی ریالیست نووسەری راست و دروستی لێنرا .

ئەو گرنگی بە لایەنی مرۆڤایەتی دەدا لە كۆمـەڵگای مۆدێرنـدا و زۆر بایـەخی بەو لایەنە دەدا و لە بابەتەكانی باسی لایەنی راستی دیاریدەكان دەكرد .

١٨٠٢/٤/٢ بەرپابوونی شەڕی نێوان مەزهەب شیعەو وەهابیەكان لە شارەدێی كەربەلا، لە باشووری ئێستای ئێراق ، لـە دوای هێرشـی وەهابیـەكان بۆ سـەر كەربـەلاو لە ئاكامی ئەوشەڕە زیاتر لـە -٥٠٠٠- هـەزار شیعە كوژران لەگـەڵ ١٠,٠٠٠ هەزار بریندار ، لە دوای ئەوشەڕەدا وەهابیـەكان سـەركەووتنیان بەدەسـت و گەرانەوە بەرەو بیابانی دوورگەی عەرەبی بۆ شاری مەككەی سعوودیەدا.

١٨٠٢/٥/١ سەركردەو ئیمپراتۆری فەرەنسا ناپیلۆن كـاتی دەسـەلاتی خـۆی ووسـامێكی بەناوی - لجیون دونـور- دروسـتكردبوو ، كە لـەو كاتـە سـەرۆكی قوونـسولی فەرەنـسا بـووەو پـێش ئـەوەی ببێتـە ئیمپراتـۆر، دوای ئـەوە وردە وردە ئـەو ووسـامە گۆڕانكـاری تیـاكراو تـاكوو ئێـستاش هـەرماوەو دەبەخـشرێ بـەو كەسایەتی و پیاوە لێهاتوو سەركەووتووەكان لە فەرەنسادا .

١٨٠٢/٥/٢ لەدایك بوونی زاناو رووناكبیری ئـەلمانی و جیهـان - هینـرش گۆسـتاف هۆتـۆ - لـە شـاری بـەرلینی ئـەلمانیا . لـە دوای تـەواوكردنی خووێنـدنی یاسـاو فەلسەفە مۆلـەتی وانـە گووتنـەوەی بە دەسـت هێنـا لـە زانكـۆ لـە سـاڵی ١٨٢٧ لەزانكۆی بەرلین .

دوای دووسـاڵ دامـەزرا بـە یاریـدەدەری مامۆسـتا لەگووتنــەوەی وانـەكان لەمێژووی هونـەری لـە هـەمان زانكـۆداو بەردەوام بوو لـەو بوارەداو لـە هـەمان كـات كەلایـەنگیری هیگـل بـوو ... لـە مـاوەی ژیانیـدا چـەندین بەرهــەمی بلاوكردەوە كە ئەویش :-

١- دراسة تمهيدية من الحياة الفني ، لە ساڵی ١٨٣٥ .

٢- تأريخ التصوير من المانيا و هولنده ، لە ساڵی ١٨٤٢ - ١٨٤٣.

٣- مدرسة التصوير المتأثرة بهوبرت فان إيك .لەگەڵ چەندین دانراوی دیكە

تا لە ١٨٧٣/١٢/٢١ لەشاری بەرلین کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی ٣/

١٨٠٣

١٨٠٣/٤/٢٢ لە یەکەم هێرشی هێزکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری بۆسەر هێزەکانی سووپای ئێران لە هەرێمی قەوقاز ، کە ئەوکاتە عەباس میرزا تەمەنی ١٦سالاً بوو . لەلایەن شا ی فارس کرایە سەرکردەی هێزەکانی سووپای ئێران ، لە هەموو خوولی شەڕەکان لە نێوان ئیمپراتۆریەتی فارسی لە ئێران و ڕووسیای قەیسەریدا ، عەباس میرزا سەرکردایەتی هێزەکانی سووپای فارسی لە ئەستۆدا بوو لە وولاتەکەدا .

١٨٠٣/٤/٣٠ ئەمیر سعوود چووە ناو شاری مەککە بەخۆی و ١٠٠ حووشتر، بۆ ڕۆژی دوایی داوای لە دانیشتووانەکە کرد ، ئەویش بە ئەنجامدانی کۆبوونەوە نوێژ کردن ، کە هەموو پیاوانی ئایینی ئامادەی بوون لەگەڵ جەماوەرێکی زۆر لە شارەکەدا .

ئەویش ووتارێکی ئایینی خووێندەوە بەدوورو درێژی بە بیری وەهابی دوای تەواوکردنی ووتارەکەی هەموو ئامادە بووانی کۆرەکە پشتگیریان لێکرد دوای ئەوە ئەمیر سعوودیش فەرمانیدا بەتێکدانی هەموو قوبەکانی گۆرەکان ،.

بۆ ئەوەی کەس نەتووانی مرۆڤ بپەرستێ تەنیا خوا نەبێت ، واتە لە٢/٥ی هەمان ساڵ وەهابیەکان دەست پێشخەریان کرد لەگەڵ زۆر لە دانیشتووانی شاری مەککە ، بەتێکدانی قووبەی نووێژکردن و قووبەی سەرگۆری پێغەمبەرو ئەبووبکرو ئیمامی عەلی و قووبەی خاتوو خەدیجە لە شارەکەدا .

تاکوو گەیشتنە ئەوەی کە هیچ قوبەیەك نەما ، لە هەمان کات ئەمیر سعوود دەنگی دا بەسووتاندنی نەرگەیلەو ئامێری خواپەرستی لەگەڵ قەدەخە کردنی جگەرە کێشان و تەنباك – تەنباك جۆرە توتنێکە– ئەمەش بە بەردەوابوونی شەڕی نێوان وەهابیەکان و شەریف حسین لە ناوچە هەرێمەکانی بیابانی دوورگەی عەرەبی و بەردەوام بوونیان لە سەر ناکۆکیەکان .

۱۸۰٤

۱۸۰٤/۱/۱ جووڵانەوەی ڕزگاری سەربەخۆیی هەرێمی هایتی لە هەوڵو خەباتێکی زۆر دژوواردا دەخووڵایەوە ، دژی سەرکردەی داگیرکەری فەڕەنسا – ناپیلۆن- ، کە لە ئەنجام توانی ئەم جووڵانەوەیە سەرکەووتن بە دەست بێنێ بە سەرۆکایەتی – جاك دیسالین- بەرامبەر بە داگیرکەری فەڕەنسا ، کە ناوی وولاتەکەی گەڕاندەوە سەر ناوی دەسەلاتی پێشووی کە ئەویش هایتی بوو لە کێشووەرەکەدا .

۱۸۰٤/٥/۱۸ سەرکردەی فەڕەنسی ناپیلۆن پۆناپارت کرا بە ئیمپراتۆڕ لە سەر فەرەنسا ، بە ناوی ناپلیۆنی یەکەمو لە ۱۲/۲ هەمان ساڵ لە ئاهەنگێکیدا پاپا بیووس دەستی لەسەر شانی ناپلیۆن داناو داوای لێکرد ، کە دەسەلاتی فراوانکات . دوای دەست لە پشتدانی پاپا و کاردانەوەی کاریگەریەکەشی بووە

هۆکارو لە ئەنجام ڕووبەڕووی هەموو هێزەکانی ئەوڕوپا بووەوە هەلاتنیان بەرامبەر هێزکانی سووپای ناپلیۆن بەخۆوە دەدیت .

شایانی باسە مەسیحیەکانی ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆڕیەتی ناپلیۆن مەزهەب پڕۆستانت بوون ، کە کێشەی هەمیشەییان لەگەڵ مەزهەب کاسۆلیك بەردەوامە تاکوو ئێستاش ، بەلاّم وەك ڕابردوو ڕۆڵی نەماوە لە نێوانیاندا لە جیهان .

۱۸۰٤/۷/۲٤ سەرکردەی هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری- مینسیانۆڤ – لە گورجستان بە نامە داوای کۆمەكو هاوکاری لە هێزی کورد کرد بە

سەرکردایەتی حوسێن ئاغای سەرۆکی کۆچبەرەکانی کورد لە شاری یەریڤان ، بەڵام حوسێن ئاغا داواکەی مینسیانوڤی بەیارمەتی نەدانی رووسەکان رەتکردەوە لە ناوچەکەدا .

١٨٠٤/٧/٢٨ لــە دایــك بــوونی فەیلەســوف بەناوبانگی جیهـان و فەیلەسـوف رەخنەگرلـــە مەســــیحیەت و چـــەپەکانی هیگـــل – لـــۆدویگ فویرباخ – لـە شـاری لندسـهوت لەهـــەرێمی باڤاریــا لەباشـــووری ئــەلمانیا ... بـاوکی بـۆل یوهـان زانایـــەکی نـــاودارو مامۆســـتای یاسا بووە ... خووێندنی سەرەتایی و ناوەندی فویرباخ لەشاری لندسهوت بووە لە وولاتەکەدا .

دوای ئەوە بریاریدا کە خووێندنی تایبەتمەندی لە لاهووتی پرۆتستەنتی بێ و چەندین ساڵ لەو لایەنە بەردەوام بوو تاکوو تەمەنی گەیشتە ١٦ ساڵان . لە ساڵی ١٨٢٣ چووە زانکۆی هیدلبرگ و بەشداری کردنی لەکۆرە ئایینی و فەلسەفەییەکان ... دوای ئــەوە چــووە زانکــۆی بــەرلین لــە ســاڵی ١٨٢٤ کەلەوکاتــەهیگل وانــەی دەگووتــەوە . جێگــەی ئامـاژەیــە کــە فویربــاخ زانـاو فەیلەسـوفێکی ئــەلمانی و جیهـانی بـووە ، لـە هــەموو بوارەکـانی فەلسـەفەو زانسـت و بـەردەوام بـوونی لـە کـارە هەمـە جۆرەکـانی تـاکوو لـە ١٨٧٢/٩/١٥ کۆچی دوایی دەکات لەئەلمانیا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٠٤/٩/٣ شازادە –تسی تسیانۆف– ی بەرپرسی ڕووسیای قەیسەری پەیووەندی بە حوسێن ئاغا کرد ، کە ئەو کـات ژمـارەی خێزانـە کوردەکـان ٨٠٠٠ هەشت هەزار خێزان دەبوون.

کـە داوای یارمـەتی لێدەکرد، کـە یارمـەتی هێزەکـانی سـووپای ڕووسـیای قەیسەری بدات دژی هێزەکانی سووپای فارس لە سەر خاکی کوردستان .

بــەڵام کوردەکـانی ســەر بەبنەماڵــەی خـانی بـوون لــە یــەریڤان دانیـان بــە

دەسەڵاتی ڕووسیای قەیسەری نە دەهێناو زۆرجار پەلاماری هێزکانی ڕووسیان دەدا لە ناوچەکەدا .

١٨٠٤/٩/٢٤ بە هۆی باری ناهەمواری نێوان دەسەڵاتەکانی ڕووسیای قەیسەری‌و فارسی لە ئێران ، شازادە – تسی تسیانۆڤ – نامەیەکی ئاڕاستەی حوسێن ئاغا کردو داوای لێکرد کە ببنە هاووڵاتی ڕووسیای قەیسەری لە کێشووەرەکەدا.
لە بەرامبەر بەوەی کە حوسێن ئاغا دەسەڵاتی تەواوی هەبێت لە سەر ناوچەی یەریڤان‌و پارێزگاری لێبکات ، لە بەر ئەو داوایە نیازی ئەوە بوو کوردەکانی خانی ناوچەی یەریڤان بە هەموو شارو شارۆچکەکان بەشێکی کوردستانەو زیاتر لە١٧٠٠٠هەزار کیلۆمەتر چوار گۆشەی خاکی کوردستانی پێ لکێندراوە . بەپێی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ لکێنراوە بە کۆماری ئەرمینیای ئەوکاتی سۆڤیەت‌و تاکوو ئێستاش وەك خۆی ماوە کە خاکی کوردستانە لە کێشووەرەکەدا .

١٨٠٤/١٠/ کۆچی دوایی داهێنەری ئۆتۆمبیلی ئامێر هەڵمی – نیکۆلای جۆزێف کاگنۆت – لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئۆتۆمبیل ئەو ئامرازە سەرسوورهێنەرەیە کە داهێنان و دۆزینەوەی بەهۆی پێشکەوتن و گەشەسەندنی ڕەوتی ژیانی مرۆڤایەتی بوو لەو وڵاتانەی کە هەنگاوی پیشەسازی بەرچاویان هەبوو لە جیهان ... ئەم ئامێرەش بووە هۆی سووك کردنی باری سەرشانی ئادەمیزادەکانی جیهان و تام و چێژێکی دیکەی نایابی بەڕوو جوانەکانی ژیاندا .
لەبەر ئەوەی داهێنانەکانی سەرەتایی لە ئەنجامی ماندوو بوون و هەوڵ و کۆشش و شەونخوونی مرۆڤ بووە ... چ بە تاکە کەسی ، یاخوود بە کۆمەڵە کەسێك لە بیرووبۆچوونی جیاواز و گەیشتن بە ئەنجامی گەیاندنی ئەو

داهێنانه و له ئه‌نجام سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هێنا ، له پێناو خزمه‌تکردنی مرۆڤایه‌تی له جیهاندا .

جا بۆ ئه‌وه‌ی به درێژی نه‌چینه ناو باسه‌که‌مان و نووسینی به کوورتی که جێگه‌ی لێروونکردن بێت ، که ده‌توانین ئه‌و ده‌ست پێشخه‌ریانه بخه‌ینه ڕوو که له‌و بواره‌دا پێشه‌نگ بوون ... سه‌ره‌تای بیرۆکه‌ی ئۆتۆمبیل به ده‌ستێکی ئه‌و پلانه تیئۆریانه ده‌ست پێده‌کات که له‌لایه‌ن هه‌ردوو زانا – لیۆناردۆ دافنشی – و – ئیسحاق نیوتن – وه ، نه‌خشه‌یان بۆ دارێژرابوو ، به‌م جۆره ده‌تونین سه‌ره‌تای داهێنانی ئۆتۆمبیل بۆ چه‌ند جۆرێك و قۆناخێك بگه‌رێته‌وه ئه‌ویش :–

یه‌که‌م :– یه‌که‌م ئۆتۆمبیلی خۆ بزوێنه‌ر ئامێر – بزوێنه‌ر – ی هه‌ڵمی سه‌ربازی له شێووه‌ی تراکتۆر له‌لایه‌ن ئه‌ندازیاری سه‌ربازی – نیکۆلا جۆزێف کاگنۆت – له ساڵی ١٧٦٩ له فه‌ره‌نسا داهێنرا ، که تیایدا بزوێنه‌ری هه‌ڵمی بۆ لێخووڕینی گالیسکه‌ی – ئۆتۆمبیله‌که‌ی – به‌کاری دێنا ، که راسته‌وخۆ له ژێر چاودێری خۆیدا و به یاریده‌ی – برێزن – ی میکانیکی له – پاریس ئه‌رسێنال – دا دیزاینه‌که‌یان ئاماده‌کرد .

له سه‌ره‌تادا سووپای فه‌ره‌نسا ئه‌م ئامێره شێووه ئۆتۆمبیله‌ی بۆ گوواستنه‌وه‌ی تۆپه گه‌وره‌کان به‌کاردێنا ... ئه‌م ئۆتۆمبیله‌ش سێ ڕه‌ووڕه‌ووه‌ی – تایه – ی هه‌بوو ... که مه‌نجه‌ڵێکی گه‌وره له به‌شی پێشه‌وه‌ی ئۆتۆمبیله‌که جێگیرکرابوو ... ئه‌م ئامێره‌ش له یه‌ك کاتژمێردا ده‌یتوانی ٧,٨٠٠ حه‌وت کیلۆمه‌تر و هه‌شت سه‌د مه‌تر بڕوات ... که ده‌یتوانی چوار ته‌ن له دوای خۆی رابکێشێ ، سه‌ره‌ڕای ئه‌وه‌ی که کێشی خۆی ٢,٥ دوو ته‌ن و نیوو ده‌بووله دوای دروستکردنیدا .

ئه‌م ئۆتۆمبیله نه‌یده‌توانی به شووێنه به‌رزو نزمه‌کاندا بڕوات ته‌نیا له رێگه‌ی راست و ته‌ختایی نه‌بێت ... هه‌روا له ماوه‌ی ١٠ تا ١٥ خووله‌ك ده‌بووایه بووه‌ستێ بۆ ئه‌وه‌ی دووباره پاڵه‌په‌ستۆی هه‌ڵمی بۆ دروست بکرێته‌وه ... دوای ئه‌وه – کاگنۆت – توانی له ساڵی ١٧٧١ دووه‌مین ئۆتۆمبیلی ئامێر هه‌ڵمی دروست بکات ، که بریتی بوو له سێ چه‌رخه‌یه‌کی خۆ بزوێن و توانای

فەرەنسی تیا خەرجكرا .
بەلام ئەم ئۆتۆمبێلە نەیدەتوانی كۆنترۆلی خۆی بكات و لە ئەنجام خۆی لە پەرژینێكی بەردینی داو یەك لە سەر نشینەكانی بەو هۆیە گیانی لە دەستدا . بەم جۆرە یەكەم كارەساتی ئۆتۆمبیل لە لاپەرەی تۆمارەكانی مێژوو تۆماركرد ... كە ئەمەش بووە هۆی دلگرانی داهێنەر – كاگنۆت – و لە دوای ئەم كارەساتە بوودژەی خەرجی ئۆتۆمبیلەكەی بۆ خەرج نەكرا . دوای ئەوە – لویسی پانزەهەم – پاشای فەرەنسا لەسالی ١٧٧٢ ، ٦٠٠ لیڤرسی وەك مووچەی سالانە بۆ كاگنۆت تەرخان كرد .
بەلام لەگەل هەلگیرسانی شۆرشی فەرەنسا لەسالی ١٧٨٩ دا مووچەكەی كاگنۆتیان بری و ئەو خێزانە بۆ شاری بروكسل دوور خرایەوە ... دوای چەندین هەول و كۆششی دیكە و سەرەتای پەیدابوونی گالیسكەی خۆ بزوێندا شەمەندەفەری هێلی ئاسن و ئۆتۆمبیلی ئامێر هەلمی پەرەیان پێدرا ... بەلام لەگەل ئەوەشدا كارەكانی داهێنانی ئۆتۆمبیل وەك ئەوە نەبوو كە لە شەمەندەفەر ئاسانتربوو .
بە هەر حال كاگنۆت یەكەم كەسە كە بیرۆكەو بە ئەنجام گەیاندنی دروستكردنی ئۆتۆمبیلی لە مێژوودا تۆماركردبێ ... دوای كاگنۆت پەرە بەم بووارە درا لە فەرەنسا و ئەمەریكا و بەریتانیا و ئەلمانیا .
دووەم :– ئامێری هەلمی تاكە ئامێر نەبووە كە بەكارهاتبێت لە دروستكردنی ئۆتۆمبێل ... بەلكوو زۆر ئوتومبێلی ئامێر كارەبایش داهێنراوە ... دوای ئەوە – رۆبێرن ئەندرسۆن – لە سالەكانی ١٨٣٢ – ١٨٣٩ تووانی لە سكۆتلەندە یەكەم ئوتومبێلی ئامێر كارەبایی دروست بكات . دوای ئەوە ئۆتۆمبێلی بچووك لەلایەن پرۆفیسۆر – ستراتینگ – ی هۆلەندی لە سالی ١٨٣٥ ، هەروا لە لایەن – كریستۆڤەر بێكەر –ی یاریدەدەری دروستكرا
بەم جۆرە سال بە سال و دەیە بە دەیە لە نێوان سەرەتا و كۆتاییەكانی سەدەدا ئوتومبێل بە هەموو جۆرەكانی پەرەی سەندوو گەشەی كرد لە بواری ڕامیاری و ئابووری و بازرگانی و دوایی فرۆكەو كەشتی و دوایی جۆرەكانی دیكەی سەربازی و مەدەنی ، تا ئەمرۆی كە لەبەر چاومانە لە جیهاندا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی -- دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٠٥

١٨٠٥/٤/٢ لە دایك بوونی نووسەرو ڕووناكبیری ناوداری دانیماركی و جیهانی – هانز ئەندرسۆن– لە شاری ئۆدنسەی دانیمارك ، كە ئەو كەسایەتیە لە خێزانێكی هەژاری ڕۆشنبیر بەم پایە بەرزە گەیشتووە . لە بواری نووسین و پەیوەندیە كۆمەڵایەتیەكان .

١٨٠٥/٦/١٣ لەدایك بوونی موئەرخی فەلسەفەی نوێ – یۆهانس ئەدوارد – ئەردمن لە ناوچەی ویردمار لەكەرتی لتۆنیا لە هەرێمی بەلتیق . خووێندنی لەشارەكانی دۆریان و بەرلین تەواوكردووە و لەسەر فەلسەفەی هیگل و دوای ئەوە بووە لایەنگیری هیگل و گرنگیدان بەبیروو بۆچوونەكانیدا ...هەروا خووێندنی لاهووتی تەواوكردووە و بۆتە كاهن لەگوندەكەی خۆی لەساڵی ١٨٢٦ . دوای ئەوە لەساڵی ١٨٣٢ گەراوەتەوە شاری بەرلین و كتابێكی بەناونیشانی – محاولة لعرض علمي لتأريخ الفلسفة الحديثة– ی لە سێ بەرگ بلاّوكردەوە .
دوای ئەوە بروانامەی دكتۆرای لەساڵی ١٨٣٤ بەدەست هێناو بووەتە مامۆستای یاریدەدەر لەزانكۆی هلە لە ساڵی ١٨٣٦ لەئەلمانیا ... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٣٩ بووە مامۆستا... لە كۆتاییەكانی ژیانیدا گرنگی بەفەلسەفەی دەروونی دا تاكوو لە ١٨٩٢/٦/١٢ كۆچی دوایی دەكات ، بە ماڵئاوایی كردنی لە گەلانی وولاّتە هەمەلایەنەكانیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٨٠٥/٦/١٨ دامەزرێنەری وولاّتی میسر محەمەد عەلی پاشای بەنژاد كوردو لە بنەماڵەی خدێووی بە زیرەكی و لێهاتوویی خۆی توانی ببێتە والی وولاّتی میسر ، ئەو بنەماڵەیە تاكوو شۆڕشی میسر لە ساڵی ١٩٥٢ لە سەر میسر دەسەلاّتدار بوونەو رۆڵی گرنگیان هەبووە لەخزمەتی عەرەب و خواستەكانیاندا .

١٨٠٥/٨/١٠ بە هۆی هەڵوویستی بوێرانەی دانیشتووانی كورد لە بەشە خاكە كوردستانی لكێنراو بەئەرمینیا لە پارێزگای یەریڤان ، بەرگری لە بوونی نەتەوەیی ژەنەڕاڵ – ماگۆر نیسفینانی– سەركردەی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە هەرێمەكە بە هێزێكی ٥٠٠ سەربازی و پێنج تۆپ و

گیچیلك- ، لە ئەنجام مەڕومالأتیان تالأنکردنو ماڵەکانیان سووتاندن ، کە لە ئەنجام بووە هۆی دەستگیرکردنو دەربەدەربوونی بەسەدا خێزان لە هەرێمی پارێزگای یەریڤانو دەوروبەریدا .

١٨٠٥/٩/٢٨ بەرپرسی ڕووسیای قەیسەری - کنیاز تسی تسیانۆڤ - سەرقاڵی پێووەلکاندن ، یا یەکخستنی خانەکانی قەرەباخو شاکین بوو بە ڕووسیاو ، هەروا خەریکی چالاکی دەبێ دژی دەست درێژی هێزەکانی بابافان لە قەرەباخ .

ئەویش بۆ پاراستنی سنوورەکان لەلایەن شاری یەرڤان وبامباکاخ لەومشتو مرەو ململانێیە ، ژەنەراڵ مایور نیسزینایف داوای لێکرابوو کە پەیووەندی لەگەڵ کوردەکانی یەرڤان بەهێز بکات ، بەڵام لەرامیاریەتی دەسەڵاتی ڕووسیای قەیسەرییە کە بەدەیا نیازی نهێنی هەبووە بەرامبەر بە کورد لەوهەرێمەدا .

١٨٠٥/١٠/١٣لە دایك بوونی نووسەرو شاعیرو مێژوونووسی بە ناوبانگی کورد خاتوو - ماهشەرف ئەردەلانی- ناسراو بە مەستوورەی کوردستان ، شایانی باسە ئەو ئافرەتە ناودارە بەڕێزە لە بواری نووسین ڕۆڵی گرنگی هەبووە لە نووسینەوەی مێژووی ڕووداوە سەرکەوتو ژێرکەووتووەکانی دەسەڵاتی میرەکانی ئەردەلانو باری ناوچەی کوردو کوردستانو پەیووەندیە جیاجیاکانی کورد ، بەتایبەتی لەباشوورو لە ڕۆژهەلاتی کوردستان.

١٨٠٦

١٨٠٦/٢/٨ سەرکردەی ڕووسیای قەیسەری ، کنیا زتسی تسیانوۆ ، لە دەروازەی قەڵای شاری باکۆ پەیمان دەشکێنی و لە شەڕ دەکووژرێ لەلایەن کوردەکان ، کە لەوکاتە کێشە و میملانێ لە نێوان فارس و تورك بەردەوام بووە لەلایەك و کێشەی نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ڕووسیای قەیسەری لەلایەکی دیکە لەسەر خاکی کوردستاندا بەردەوام بوو لە هەرێمەکەدا .

١٨٠٦/٢/١٥ شارۆچکەی تەلەعفەرو حەزەر سەر بە شاری سنجار بووینە ، کە لەوکات بەسترابوونەوە بە پارێزگای دیاربەکر لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، ئەویش لە دوای ساڵی ١٨٧٠ لکێندران بە پارێزگای مووسڵ ، کە لەوکات لە٩٥٪ دانیشتووانەکەی کورد بوینە لە هەرێمەکەدا .

مەولەوی

١٨٠٦/٥/٢١ نووسەرو شاعیری ناوداری کورد ماملۆستا – سەعید عەبدولکەریم مەلا سەعید – ناسراو بە – مەولەوی – لە گوندی – سەرشانە – لە ناوچەی تاوەگۆزی – لە باشووری کوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... کە لە خێزانێکی ئاینی پەروەردە بووە ... هەر لە منداڵیەوە باوکی ڕووی لە گووندی – بێژاوە – ی نزیك شارۆچکەی هەڵەبجە کردووەو لەوێ نیشتەجێ بوونە .

لەلایەن باوکی فێری قورئان خووێندن و خووێندەواری دەبێ ... هەر لەتەمەنی منداڵیەوە وردە کتێبەکانی سەرەتایی فارسی سەرف و نەحوی خووێندووە ... لەپێناو خووێندن چەندین گوندی کردووە وەك فەقێ لەلایەن ماملۆستاکانی ئاینی خووێندنی تەواوکردووە... دوای ئەوە لەمزگەووتی

شاری سنه لـه ڕۆژهـەڵاتی کوردستان به وەزیـر دامـەزراوەو دوای ئـەوە چۆتە شـاری – بانـە – و دوای ئـەوە گەراوەتـەوە باشووری کوردستان چۆتە شاری سلێمانی و له مزگەووتی گەوورە لـه سلێمانی دامـەزراوەو مامۆستا مـەعروف نۆدێیی لەو مزگەووتە مامۆستا بووە.

دوای ماوەیـــەك دەچــێتە شارۆچـکەی هەڵەبجــەو لەمزگــەووتی جامعیــە دادەمەزرێ ... دوای ئەو هەموو گەرانە خووێندن تەواودەکات و دەست بەوانە گووتنــەوە دەکـات ... ئـەم کەسـایەتیە کـوردە شـاعیرو ئەدیبـە و نووسـەرە لـەژیانی خـۆی لـەو کارانـە بـەردەوام دەبێـت ، کـە ئاواتـەکانی تیـا بهێنایـەدی تـاکوو لـە ١٨٨٢/١١/١٢ کۆچـی دوایـی دەکـات ، بـەهۆی کەووتنـە خـوارەوەی لەسەر ووڵاخەکەی لەرێگادا.

بەرهەمـەکانی مامۆسـتا مەولـەوی وەك کـەلتوورێك جێگـەی خـۆی گرتـووەو جێگەی دڵخۆشکەری نووسەرو دانەرو ڕووناکبیرانی کورد و فارس و عەرەبە بەبەردەوامی لەم هەرێمانەدا بەتایبەتی لە کوردستان .

١٨٠٦/١٠/٩ ڕووسـیای قەیـسەری شـەڕی دژ بـە ئیمپراتۆریـەتی فەڕەنـسا ڕگەیانـدو هێزەکانی سووپای هەردوو ووڵات دەستیانکرد بەپەلامارو دگیرکردنی خاکی یەکتری بەهێزی سوپای ئەوکات .

١٨٠٦/١٠/٢له دایك بوونی فەیلەسوف ناوداری ئەلمانی وجیهان – یۆهان کسبار ئەشمیت – لـە شـاری بابرۆیـت لەهـەرێمی بافاریـا لـە ئـەلمانیا لـەخێزانێکی هـەژار ... ناسراو بەنازناوی – ئیتبنگەر – ماوەی خووێندنی ئەو فەیلەسوفە لـە ١٨٢٦ تـاکوو ١٨٢٨ بـووە ... ئـەویش بەخووێنـدنی فەلـسەفە لـە زانکـۆی بـەرلین لـەدوای تـەواوکردنی قۆناخـەکانی بـەر لـەقۆناخی زانکـۆ . ئـەو بەخووێنـدنی فەلـسەفەی هیگـل و کـارلێکردنی بـەبیروو هەسـتی ئـەم فەیلەسـوفە لــە ووڵاتەکەیدا .

دوای ئـەوە لـەزانکۆکانی ئـەرلنجن و کینجزبرگ و دوای ئـەوە لەساڵی ١٨٣٢ گەراوە شاری بەرلین و بڕوانامەی وانە گووتنەوەی بەدەست هێنـا لـە بڕووسـیا ... بـەهۆی هـەژاری و کـەم دەرامـەتی بـووە مامۆسـتای قوتابخانـەی کـچان

لەشاری بەرلین و لەهەمان كات لەرۆژنامەكان كاری دەكرد ، بەتایبەتی لەبواری فەلسەفەدا .

دوای ئەوە چووە ناو كۆمەڵەی ئشترنری هێگلیە ئازادەكان ، لەگەڵ كەسایەتی و رووناكبیرو فەیلەسوف ، لەوانە چاوپێكەوتنی بە ماركس وئینگلش ... ئەم فەلیەسوفە چەندین دانراوی بەرهەم هێناو بەردەوام بوو لەكارەكانی تاكوو لە ١٨٥٦/٦/٢٦ لەشاری بەرلین كۆچی دوایی دەكات لە وولاتەكەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣

١٨٠٦/١١/٦ بە هۆی شارەزایی و لێهاتوویی محەمەد عەلی پاشای والی میسر لە هەموو لایەنێك ، لە پێناو بەرەو فراوانكردنی دەسەلاتەكەی هەنگاوینا بە تایبەتی بەرەو شام و هەرێمەكانی وویلایەتی دیاربەكر لە باكووری كوردستان بە سەركردایەتی ئیبراهیم پاشای كوڕی ...ئەنجامی ئەو هە وڵ و كۆششەی ئەو بنەماڵەیە و بووە هۆی ئەوەی كە بڕیاری دوورخستنەوەیان لە دەسەلات بدرێت .

بەلام بە هۆی پاڵە پەستۆی پیاوان و كەسایەتی ئایینی میسر توانیان محەمەد عەلی پاشا بگەڕێننەوە بۆسەر كارەكەی بەوالی میسر لە سەر وولاتەكەدا .

١٨٠٧

١٨٠٧/٣/٢ كۆنگرێسی ئەمەریكا بازرگانی كردنی بەكۆیلەی مرۆڤی ئەفەریكیای هەڵووەشاندەوە - عبید- كە لەو كات زیاتر لە ٤,٠٠٠,٠٠٠ ملیۆن لەكۆیلەكان لە ناوچەكانی باشووری ئەمەریكا مابوونەوە . ئەویش بە كار پێكردنیان بە كاری هەمە جۆرو دوور لە وویژدانی مۆڤایەتی لە وولاتەكەدا .

١٨٠٧/٣/١ لە دوای سەرهەڵدانی کێشە لە نێوان ڕووسیای قەیسەریو بەریتانیا لە لایەك و دەسەڵاتی فارس لە لایەکی دیکەدا ... ڕێکەوتنی هەڵکەوتەی فەڕنسا وردە وردە لە دەسەڵاتی فارس لە ئێران نزیك بووەوە لە نێوانیاندا .

کە بووە هۆی ڕێکەوتنیان لە سەر چەندین لایەنی پەیووەندی نێووانیان...بەڵام دوای دوومانگ ڕێکەوتن لە نێوان ڕوسیاو فەرەنسا مۆرکرا ، بە ناوی پەیمانی – تلیست– ، کە فەڕنسا ماوەی بەڕووسیادا ، کە ڕامیایەتی بەرفراوان لە دەسەڵاتەکەی بەکار بهێنێ‌و بەرەو بە هێز ی هەنگاوبنێ ، لە سەر بەرژەوەندی هەردوو دەسەڵاتەکانی ئیمپراتۆریەتی فارسیو عوسمانی ...، ئەویش لەسەر خاکی کوردستان.

١٨٠٧/٣/١ دەستەیەکی نیزامی لە زاناکانی سووپای فەڕەنسا بە سەرۆکایەتی – کاردان – لە و کاتەی کە سەردانی ئێرانی کرد ، کە هێشتا شەڕ لە نێوان ئێرانو ڕووسیا کۆتایی پێنە هاتبوو، ئەودەستەیە خزمەتی گەورەی هێزەکانی سووپای فارسی لە ئێران کرد ، ئەویش بە دامەزراندنی سێ مەڵبەندی

مەشق پێکردن لە شارەکانی وەك تاران و تەورێزو ئەسفەهان .
کە زیاتر لە ١٤ مانگ خەریکی مەشق پێکردنی چەند هەزار سەربازی فارس
بوون لە ئێران . کە ئەوانەی ووشەی سەربازیان داهێناو ئۆنیفۆرمیان کردە
باوو، هەر ئەودەستەیەش هەوڵیدا سووپای فارسی لە ئێران لە سەر
شێووازی سووپاکانی ئەوروپا مەشق پێبکات ، بۆ ئەوەی ڕێکی بخات و
تاکتیکە جەنگیە کۆنەکانی فارس بگۆڕێ بەنوێترین تاکتیك لە وولاتەکەدا .

١٨٠٧/٣/١٧لە ماوەی هاوپەیمانیەتی چوارەمی ئەوروپا دژی فەڕەنسا ، کە بووە هۆی
مۆرکردنی هاوپەیمانی لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وسەرکردەی
فەرەنسا ناپیلۆن ، کە ئەو ڕێکەووتنە بووە هۆی هەڵگیرساندنی شەڕ لە
نێوان بەریتانیاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .
لە هەمان کات ئیستوولی جەنگی بەریتانیا چووە ناو دەریای مەرمەڕە ، لە
پێناو چوونەناو شاری قووستەنتینیە – پارێزگای ئەستەمبوڵی ئێستا –
بەڵام هەوڵەکانی بەریتانیا هەرەسی هێناو داگیرکەرە بەریتانیەکان بڕیاریاند
هێرش بکەنە سەر میسر بە ٥٠٠٠ هەزار سەرباز ، کە ئەم روو وەرگێران
بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی بەریتانیاو هێزەکانی
سووپای محەمەد عەلی پاشا ، کەجووتیارو بەدووەکان پشتگیری لێدەکرد لە
دژی هێزەکانی سووپای بەریتانیا.
ئەم شەڕەش بۆ ماوەی پێنج مانگ بەردەوام بوو لەناوچەکانی شاری
رشدو ئەسکەندەریە – تامانگی/٩ ی هەمان ساڵ ، کە هێزەکانی بەریتانی
کشانەوە بەهۆی بەرگری کردن لەلایەن هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاش
لە وولاتی میسر. لە ناوچەو شارەکاندا .
١٨٠٧/٦/٢٨سوڵتانی عوسمانی – سوڵتان سەلیمی سێیەم – لە دەسەڵات دوورخرایەوە
لە دوای ١٩ ساڵ لە دەسەڵات تاکوو کۆچی دوایی کرد لە سەر دەسەڵاتدا .
١٨٠٧/٧/٧ بە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای ناپلیۆن بەسەر هێزەکان
ڕووسیای قەیسەری ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی
ناسیت)– لە نێوانیاندا .
شایانی باسە کە ، نلسیت ، گووندێکە لە ڕۆژهەڵای بڕووسیا لە سەر زێ

ینچن ... ئەم زێیە جیاکەرەوەی سنووریە له نێوان ڕووسیاو بڕووسیا ، کە ناپلیۆنی یەکەم لەگەڵ ئیمپڕاتۆریەتی ڕووسیای قەیسەری ئەسکەندەری یەکەم لەو کات کۆبوونەوەو ڕێکەوتن لە سەر دابەشکردنی ئەوڕوپا لەنێوانیاندا .

١٨٠٧/١٠/١٦ ئەو ڕاپۆرتەی کە سەرکردەی شالاوەکە – فریزەر– لەگەڵ نووێنەری محەمەد عەلی پاشا ، کە ژەنەڕاڵ مۆڕبوو ناردبووی ، لەلایەنە گرنگەکانی ئەو ڕاپۆرتە گفتووگۆی نێوانیانی لە سەر کرا .

ئەویش بەهێورکردنەوەی بارودۆخەکە لە ناوچەو هەرێمەکانی وولاتی میسر ، لەگەڵ پاشای میسرو ژەنەڕاڵ میجەر – شویروك– و کاپتن – فلیوز– لە پێناو هێوکردنەوەو سەرکەوتنی کارەکان .

١٨٠٨

١٨٠٨/١/١ قەدەخەکردنی بازرگانی پێکردن و هێنانی کۆیلە – عبید– لە ئەفریکیا بۆ ئەمەریکا لە پێناو کارپێکردنیان لە کارگەو پڕۆژەو کێلگە کشتووکاڵیەکان ، بە بەدەست هێنانی سەرمایەی زۆرو بێ ئەوی خەرجیەکان بەرەو بەرزی بڕۆن، لە ئەنجامی کار پێکردنیان لەو وولاتەدا .

١٨٠٨/٢/٢٨ دەستەی سووپای فەڕنسا لە کاتی سەردانەکەی بۆ ئێران ، بە سەرکردایەتی کاردان ، ئەویش لە دوای دامەزراندی مەڵبەندی مەشق پێکردن لە شارەکانی تاران و تەورێزو ئەسفەهان ، لە هەمانکاتدا دوو کارگەی داڕشتنی تۆپخانەیان لەتاران و تەورێز دامەزراند ، دوای ئەوە ئەو دەستە زانا سەربازیە کەووتنە داڕشتنی کارگەی دروستکردنی تۆپی گران ، کەپێشتر ئێران ئەو جۆرە کارگانەی نەبوو لە وولاتەکەدا .

١٨٠٨/٢/٢٨ بە هۆی بە هێزبوونی پەیووەندی لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی فارس و فەرەنسا ، هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری پەلاماری شاری یەریڤانی پایتەختی ئەرمینیای ژێر دەسەڵاتی فارسی ئەوکاتیدا ، کە هەرێمێکی کوردستانە.

لە هەمان کات بۆ دەسەڵاتی فارس دەرکەووت کە نیازەکانی فەڕنسا بەرامبەر بە دەسەڵاتی فارس لەناوچەکە چۆن بەڕێوەدەچێت...لەلایەکی دیکەوە

بەریتانیا شـاندێکی بـەرەو ئێـران ڕەوانـەکرد بـۆ گفتووگـۆ کـردن لـە ئاکـام گفتووگۆکـە سـەرکەووتنی بەدەسـت هێنـا لەگـەڵ شـای فـارس بـەمۆرکردنی ڕێکەوتن دژی فەڕنسا،.

ئەمـە لەلایـەك و لەلایـەکی دیکـە بـەریتانیا شاندێکیـشی بـەرەو ئەفگانـستان ڕەوانـەکرد ، لـە پێنـاو گفتووگـۆکردن لەگـەڵ - شـوجاع شـاو- لـە پێنـاو مۆرکردنی ڕێکەووتنامە دژی هێرشەکانی فەڕنساو فارس ، بەڵێنی بەشوجاع شـای ئەفگانـستاندا ، کـە دەسـتی یارمـەتی بـۆ درێـژ بکـات بـە تایبـەتی لـە بوواری سەربازیدا .

کە بووە هۆکاری ئەوەی ، کە هێزەکانی سووپای فارس دووجار بەرامبەر بە هێزەکانی سووپای ڕووسیا ی قەیسەری شکست بە دەست بێنن بە هۆی نـەبوونی هەڵوویـستی ڕاسـت و ڕانـە گرتنـی هاوسـەنگ و هاوکێـشەکان و یاریکردن لەیاری کەرەکان لەگۆڕپانی یاریگای ڕامیاری لە هەرێمەکاندا .

١٨٠٨/٦/٢٨ سوڵتان سەلیمی سێیەمی سوڵتانی عوسمانی لە تەمەنی٤٨ ساڵیدا کۆچی دووایکـردووە ، دوای ئـەو سـوڵتان موسـتەفای چوارەم دەسـەڵاتی سـوڵتانی عوسمانی گرتە دەست ، کە کوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەکەم بووە .

شایانی باسە کە پیلانی لابردنی سوڵتان سەلیمی سێیەم لە سەر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی ، کە مرۆڤێکی توندڕەو و شۆڤێنی بەرچاو جەنگ بووەو هەردەم حەزی بە ئاژاوەو داگیرکردنی خاکی گەلان و وێرانکردن دەکرد . با تایبەتی خاکی کوردستان و کورد لەهەموو بوارەکان ، بە تایبەتی لە بواری نەتەویی و نیشتیمانیدا لە سەر خاکی کوردستان .

١٨٠٨/٧/٢٨ سوڵتان مەحمودی دووەم دەسەڵاتی ئیمراپتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست و لە هەمان کات مستەفا پاشا بریقەداری کرد بە وەزیری مەزنی خۆی ... ک مستەفا پاشا بە هەموو توانایەك هەوڵیدا بە چاکسازی کردن لە ریزەکانی سووپاو کارگێری ، لە پێناو زاڵ بوون بەسەر بەرهەڵستکاران ، کە لە سەرەتا پیاوانی ئایینی و ئینکشاریەکان بێ دەنگ بوون .

بـەڵام دوای ئـەوە بـووە هـۆی دروسـت بـوونی کێـشە تـاکوو گەیـشتە شـەڕی

چەکداری لە نێوان هێزەکانی ئینکشاریەو چەکدارانی حکومەت ، لەئەنجام وەزیـری مـەزن مـستەفا سـووتێندراو ئاژاوەو پێکـدادان لـە هـەموو شـاری ئەسـتەمبوڵ و دەوروبـەری بـڵاو بـووەوەو بـووە هـۆی سـووتاندن و تەقاندنـەوەی گۆگاکـانی چـەك و تەقەمـەنی و دام و دەزگاکـانی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٨٠٨/١٢/٢٢ دوای ماوەیـەکی کـەم – کلۆدیـووس جێمس ریچ – لـە ژن هێنـانی . گەڕایەوە نووسینگەکەی کە شاری بەغداو بەسرەشی گرتۆتەوەو لە ئەنجام لە شاری بەغدا سەقامگیربووە ، کە بارەگای والی دەوڵەتی عوسمانی لێبووە چونکە بەو هۆیەوە کە شوێنەکەی لە ناوەراستدا بووە ... توانیوویەتی کاروباری رامیـاری خـۆی لەگـەڵ دام و دەزگاکـانی والـی بەغـدا بەڕێوەبـەرێ و ئـەو دەنگوباسانەش ببیستێ کە لەوسەردەمەدا لە ئەوروپاوە دەهاتن و پڕ بوون لـەو هەوڵانـەی کـە چاوەڕوانکرابوو ، کـە – نـاپلیۆن – ئینگلتـەرەو هینـد داگیربکـات ... بـەهۆی هەسـت بـەرزی و دوور بـینی ئـەم مرۆڤـە لـەکاروباری رامیـاری و ئاگـاداربوونی لـە رەوشـت و خـووی خـەلکی و بەخـشندەیی خۆیـشییەوە زۆر خێـرا توانیوویـەتی رێـزی خـۆی لەلایـەن مـیری ولای دانیـشتووانەکان پەیـدا بکـات و ببێتـە جێگـەی بـڕوا پێکـردن لەوکاتـدا لـە وویلایەتەکان .

سەرچاوە:– کەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان – چاپخانە – ئاراس – هەولێر – باشووری کوردستان

١٨٠٩

١٨٠٩/١/١٩ لەدایك بوونی داهێنـەری بەناوبانگی ئەمەرکی – ئێدگارتالان پوو– لەشاری بۆستنی ئەمەریکا لەدایك وباوکێکی ئەکتەر ... ئەم داهێنـەرە لەماوەی ژیانی بـەدەیا کـاری هەمـەجۆری ئـەنجام داوە تـاکوو لـە ١٨٩٤/١٠/٧ کۆچـی دوایـی دەکات لە وولاتەکەیدا .

٣ / ٢ / ١٨٠٩لەدایك بوونی مۆزیكازانی ناوداری ئەلمانی – مەندلسۆن – لەشاری هامبۆرگ ، لەوكاتــەی كــە ئــەلمانیا لەلایــەن فەرەنــسا لەســاڵی ١٨١١ داگیركــرا ... بنەماڵەكەی بەرەو شاری بەرلینی پایتەخت رۆیشتن و لێی نیشتەجێ بوون ، كە مەندلسۆن هەر لەو شارەدا خوویندنی هونەری مۆزیكای دەست پێكرد لەسەر ئامێری پیانۆ .

لــە هــەمان كاتــدا ئــەدەب وهونــەری وێنەكێــشانی تەلارســازیش فێربــوو كــە ئەمانــەش كاریــان كــردە ســەر بــەهرەی هونــەری و بــەلاوێكی زانــاو هۆشــیاری خاوەن هەستێكی فراوان ، یەكەم گەشتی مەندلسۆن بۆ ئینگلتــەرە لــە بــەهاری ســاڵی ١٨٢٩ بــووەو ســەركردایەتی ســیمفۆنی كۆمەڵــەیكی هونــەری شــاری لەندەن و بۆ هاوین رووی كردە ئۆسكۆتلەندە .

لە ساڵی ١٨٣٠ گەراوەتەوە ئەلمانیاو دوای ئەوە سەردانی نەمساو ئیتالیاو سوویدی كــردووەو چالاكیە مۆزیكیــەكانی لــەو وولاتانــە پێشكــەش كــردووە ، كە لە هەموو ئەوروپا ناسرا ، لە ساڵی ١٨٣٢ دا گەراوەتـەوە شـاری لەنـدەن و بــووە ســەرۆكی تیپێكــی تایبــەتی مۆزیكــا ... دوای ئــەوە یەكــەمین كتــێبی هونــەری بەنــاوی – گــۆرانی بــێ ووشــە –ی بــەزمانی ئــەلمانی بلاوكردۆتــەوە ، ئەم هونەرمەندە نــاوداره بــەردەوام بــووە لەبەرهــەمی هونــەری و نووسینەكانی هونــەری تــاكوو لەســالی ١٨٤٧ كۆچــی دوایــی دەكــات و ماڵئــاوایی لــەبواری هونەری و هونەر دۆستان دەكات لە جیهان .

١٨٠٩/٢/١٢ لـە دایـك بـوونی پرۆفیـسۆرو زانـای نــــاووداری جیهــــانی... چــــالز داروێــــن... شــــایانی باســــە كــــە مامۆستا مەزن و بەهرەدار داروێن خاوەنی كتێبی – الاصل الانواع– ە ، كــــە بۆتــــە سەرچــــاوەی بیروبۆچــوون و مــشتومڕی نێــوان زانایــــان لــــە جیهــــان و . لــــە بووارەكــانی فەلــسەفەو ئــابووری و سرووشــت و ئاژەڵناســی و مــرۆڤ و

راکێشەر – جازبیە – و چەندین لایەنی دیکەی زانستە هەمەجۆرەکان لە جیهاندا .

١٨٠٩/٧/٨ سوڵتان مەحمودی دووەمی سوڵتانی عوسمانی ڕێکەووتنی لەگەڵ ڕژێمەکانی بەریتانیاو ڕووسیا مۆرکرد ، هەرچەندە بە دامەزراندنی تەواو نەبوو... بەڵام بە هۆی کێشەو ململانێی کاروباری ناووخۆی دەسەڵاتەکەیدا و هەوڵی بەرەو باشکردنیدا بە پتەووکردنی دەسەڵاتە هەمەلایەنەکان بە تایبەتی لەلایەنی سەربازی و ئابووریدا ، لە پێناو پەلاماردانی خاکی گەلان و داگیرکردنی بە تایبەت خاکی کوردستان .

١٨١٠

١٨١٠/٢/٦ لە دوای هاتنی دەستەی نووێنەرایەتی فەڕەنسا بە سەرۆکایەتی کاردان ، بۆ ئێران لەپێناو جێبەجێکردن و پێك هێنانی ڕێکەووتنەکانی فەڕەنسی ـ ئێرانی – فێکن شناین– کردنەوەی هێزە چەکدارەکانی فارس لە ئێران .
کە عەسکەرخانی ئەوسا یەکێ بوو لە پیاوە ناسراوەکانی ئەو کاتی ئێران ، جگە لەوەی کە بەشداری دروستکردنی فەوجەکانی پیادەی نیزامی ئازربایجان کرد بوو ، دوای ئەوە لەلایەن – فتحعلی شاهی– قاجارەوە کرایەوە بە دووەمین باڵوێزی قاجار ، و لەلایەن ناپلیۆنی ئیمپراتۆری فەڕەنسا ، عەسکەرخان لەگەڵ خۆیدا بایی ٥٠٠٠ پێنج سەد هەزار تومەن دیاری بۆ پاریس بردوو ... بە پێشکەش کردنی بە برپرسان .
پاش ئەوەی چوارساڵ لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا مایەوە بێ ئەوەی بە هیچ ئەنجامێك بگات ... بە١٠٠٠ تومەن قەرزاری گەڕایەوە ئێران ، ئەو قەرزەی کە لەسەری کۆببووەوە دەیوویست بەتاڵانکردن لەخەڵکی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پڕی بکاتەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا لە پاش گەڕانەوەی عەباس میرزا ، عەسکەرخانی کرد بە کردیە دادووەری پارێزگای ورمێی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

١٨١٠/٧/٢٠ وولاتـــی كۆلۆمبیـــا ســـەربەخۆیی خـــۆی ڕاگەیاند بە دەرچوونی لـــە ژێـــر داگیركـــەری ئیمپراتۆریـــــــەتی ئیـــسپانیا .بـــەناوی كۆمـاری كۆلۆمبیا ، و پایتەختەكـــــەی — بۆگاتـــا — ژمـــارەی دانیـــــــشتووانی پایتـــەخت ٦٣٥,٠٠٠٠ ملیـــۆن كەســـە . ژمـارەی دانیـــشتووانی وولاّتەكـە ٤٠,٦٦٥,٠٠٠ ملیـۆن كەسـە ، هـەوا ڕووبـەری وولاّتەكـە ١,١٣٨,٩١٠ كیلـۆ مەتر چوارگۆشـەیە . هەروا نـژادەكان — مـستیزۆ/ ٥٠٪ ،سـپی پێـست ٢١٪ ، مۆڵتۆ ١٥٪ ، ڕەش پێـست٤٪ . هـەروا چڕی دانیـشتووانی ٩١ كـەس لـە یـەك میل چوار گۆشەدا .

١٨١٠/٩/١٦ گـــەلانی مەكـــسیك لـــە پێنـاو تۆڵە سەندنەوەدا ، ڕووبـــــــەڕووی داگیركـــەری ئیـــسپانیا بوونـــەوە . لـــە پێنـــاو بـــــەرگری كـــــردن و ڕزگاربوونیـــان كـــە لـــە ئاكامـــدا ئاواتـــەكانیان هاتـەدی بـە ڕاگەیانـدنی سـەربەخۆیی مەكـسیك ... دوای ئـەوە ئـەو ڕۆژەیـان بـەڕۆژی سـەركەووتن و سەربەخۆیی مەكسیك دادەنێن و تاكوو ئێستاش یادی ئەو ڕۆژە دەكەنەوە , بەسـەركردایەتی — كۆسـتێلا— كـە ڕۆڵـی سـەرەكی هـەبوو لـە ڕزگـار كردنـی گەلانی مەكسیك لە چێر داگیر كەری ئیسپانیا لە كێشووەرەكەدا .

هەروا ئەم راگەیاندنەش بە نای – وویلایەتەکانی مەکسیکی یەکگرتوو – بوو . پایتەختی ، شاری مکسیکۆ سیتی – یە و ژمارەی دانیشتووانی ١٨,٦٨٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە ... هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ١٠١,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە ...هەروا رووبەری وولاتەکە ١,٩٥٨,٣٠٠ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە ... هەروا چڕی دانیشتووانی ١٣٥ کەسە لە یەك میل چوارگۆشەدا ... هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٦٠٪ کە تێکەلاون لە دایك و باوکی ئەوروپی و هندی ئەمەریکی ، هندی ئەمەریکی ٣٠٪ . قەوقازیەکان ١٠٪. لە وولاتەکەدا .

١٨١١

١٨١١/٥/١٤ لە دوای خەبات و قوربانیدانێکی زۆر هەرێمی پاراگوای توانیان سەربەخۆیی وولاتەکەیان بە دەست بێنن لە دوای تۆڵە وەرگرتنەوە ئەویش بەجیا بوونەوەیان لە ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئیسپانیادا .

ئەم راگەیاندنەش بە ناوی کۆماری پاراگوای ، بوو لە کێشووەرەکەدا . ناوی پایتەختەکەی – ئاسۆنسیۆن – و ژمارەی دانیشتووانی ١,١٤٥,٠٠٠ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٥,٦٨٩,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ٤٠٦,٧٥٢ کیلۆمەتر چوار گۆشەیە . چڕی دانیشتووانی ٣٦ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی مستیزۆ ٧٥٪ . سپی پێستەکان و هندی و ئەمەریکیشی تیایە .

١٨١١/٧/٥ گـەلانی وولاتـی فـەنزوێلا لـــە دوای هـــەول و خـەباتێکی زۆر توانیـان ســـــــەربەخۆیی خۆیووولاتەکـــــەیان ڕابگەیـــەنن . بـــە دەر چـــوونیان لــــە ژێـــر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئیـسپانیادا . بــە نـاوی کۆمـــاری فنـــزویلا لـــە کێشووەرەکەدا .

ئەم وولاتە پایتەختەکەی – کاراکاس – ە و ژمارەی دانیشتووانی ٣٨٩,٥٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٢٤,٧٦٥,٠٠٠ . هـەروا رووبـەری وولاتەکــە ٩١٢,٠٥٠ کیلـۆ مـەتر چوارگۆشـەیە . هـەروا چـڕی دانیشتووانی ٧٠ کەس لە یەك میل چوارگۆشـەدا . نژادەکانی مستیزۆ ٦٨٪ . ئـسپانی و پرتووگـالی و ئیتـالی ٢٠٪ . پێـست سـپیەکان ١٠٪ . هندیـە ئەمەریکیەکان٢٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨١١/٧/٥ گەلانی وولاتی نیوزلەندە لـە دوای هـەل و مانـدوو بـوونێکی زۆر تـوانی سـەربەخۆیی خۆیـان ڕابگەیـــەنن . بـــە دەر چونیان لە ژێر دەسـەلاتی ئیمپراتۆریـەتی ئیـسپانیا . بـە نـاوی شانـشینی نیوزیلەندەلــــــە کێشووەرەکەدا .

ئـەم وولاتـە پایتەختەکـەی نـاوی –ولینگتـۆن– کـە ژمـارەی دانیـشتووانی

٤٢٥,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاّتەکە ٣,٩٩٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاّتەکە ٢٧٠,٥٣٤ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هـەروا چـڕی دانیـشتووانی ٣٦ کـەس لـە یـەك میـل چـوار گۆشـەدا . هـەروا نژادەکانی ئەوروپی ٨٠٪ . ماوری ١٧٪ . لە وولاّتەکەدا .

١٨١١/٨/٢٥ هـەرێمی ئۆرۆگـوای تـوانی سـەربەخۆیی ڕابگەیـەنێ بـە جیابوونـــەوەی لـــە ژێـــر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی ئیسپانیا. بە ناوی کۆماری ئۆروگـــــــوای لـــــــە کێشووەرەکەدا .

نـاوی پایتـەختی وولاّتەکـە – مۆنتڤیـــدیۆ – ژمـــارەی دانیشتووانی ١,٧٩٥,٠٠٠ . هـەروا ژمـارەی دانیـشتووانی ٤,٣٨٠,٠٠٠ ملیـۆن کەسـە . هـەروا رووبـەری وولاّتەکـە ١٧٦,٢٢٤ کیلۆمـەتر چوارگۆشـەیە . چڕی دانیـشتووانی ٦٤ کـەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی،سپی پێست – لە بنەڕەتا ئیبری و ئیتالیـە – ٨٨٪ . مـستیزۆ – کەتێکـەڵاون لـە ئـەوروپی و دانیـشتووانی دوورگەی هیندی ڕۆژئاوا – ٨٪ . ڕەش پێت ٤٪ . لە وولاّتەکەدا

١٨١١/١٠/٢لە دایك بوونی – فرانز لیست – لە شاری ریدینگی وولاّتی هەنگاریا ، هەر لە منداڵیـەوە بـەهرەو ئـارەزووی میوزیکی لێ بـەدیار دەکـەوێت و لەتەمـەنی نـۆ ساڵیدا بۆیەکـەم جـار لەبـەردەم جـەماوەر ئاهـەنگێکی میـوزیکی دەگێڕێـت ، دواتر بەردەوام دەبێت لە کارەکەی و کەسایەتی بەرچاو پەیدا دەکات .

لـەدوای کۆچـی دوایـی بـاوکی ناچـاردەبێت ڕوو لـەکارکردن بکـات لـە پێنـاو بژێووی ژیـان ، لەهـەمان کات لـە کـاری هونـەریش بـەردەوام دەبێـت ، لەساڵی ١٨٣٢ جارێکی دیکـە دەگەڕێتـەوە سەرشـانۆ بەمەبەسـتی پێـشکەش کردنـی کۆنـسێرتی میوزیـك لـە شـارەکانی وەك میـونخ و پـاریس و لەنـدەن دێـت و

دەچێ .

لە پاش دانان و ژەنین بەرهەمێکی زۆری مۆزیك لەشاری ڕۆمای پایتەختی ئیتاڵیا دەچێتە نێوو ڕێچکەی کەهنووت و وانەی لاهوت دەخووێنێت تا لە دوا کۆنسێرتی ، کە تایبەت دەبێ بە شاژنە ڤیکتۆریا ، ئەم مۆزیك ژەنە ناودارە لە ڕۆژی ١٨٨٦/٧/٣١ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکە و جیهان .

١٨١٢

١٨١٢/١/١٦ بەدرخان پاشا لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا فەرمانڕەوایی ئیماراتی جەزیرەی گرتە دەست و هەر لە سەرتاوە هەوڵی ئەوەیدا کە تورکەکان لەو هەرێمەدا بنبڕ بکات و دەووڵەتێکی سەربەخۆ لەکوردستاندا دابمەزرێنێ لە هەموو کوردستان وتوورکەکان لە سەر خاکی کوردستان دووربخاتەوە . هەر بەو هۆکارە دەستی کرد بە یەککخستنەوەی میرە مەزنەکانی کوردستان بۆ ئەو مەبەستەش کاربەدەستە کوردەکانی لە ... شارەکانی وان و هەکاری و خێزان و مۆش لە هەرێمەکەدا .

هەروا هەندێك لەشێخە بەناوبانگەکان هاوکاریان لە گەڵدا کرد . میر بەدرخان کارخانەی چەك و تەقەمەنی ئەو سەردەمەی لە شاری جەزیر دامەزراند و خەریك بوو لەهەموو بوارێك خۆی بۆ ئەو پرۆژەیە ئامادە بکات ، لەو کاتەشدا مەسیحیەکانی بۆتان لێی هەڵگەرانەوەو باجی ساڵانەی ئەوکاتیان نەدا ... لە بەر ئەو هۆیەو چەندین هۆکاری دیکە میر بەدرخان هێزێکی چەکداری لە ١٠٠٠٠ هەزار کەس ڕەوانەی سەریان کرد ، بۆ ئەوەی بیانخاتەوە ژێر ئیماراتەکە .

لەو کاتە میربەدرخان ترسی زۆری لە تورکەکانی عوسمانی پەیداکرد . لە بەر ئەو هۆکارە کە عوسمانیەکان نووێنەریان ڕەوانەی لای بەدرخان کرد بۆ ئەوەی هەوڵی یەکخستنەوەی کورد نەداو یەکێتی نەتەوایەتیان وەبەر نەخاو بارودۆخی ناوچەو هەرێمەکە بەرەو گۆران هەنگاوی دەنا .

لەلایەکی دیکە وولاتانی ئەوروپا پشتگیریان لە ئەرمەنەکان دەکردو لەهەمان کات هۆشداری دا دەووڵەتی عوسمانی بۆ ئەوەی پشتگیری ئەرمەنەکان بکات دژی کورد لەباکووری کوردستان .

لە و کاتەشدا سولتانی عوسمانی ئەو هەلەی بە دەرفەتێکی باش زانی و خۆی ئامادەکرد ، لە پێناو لەناوبردنی میرنشینی جەزیرە ... ئەویش بە ئاگادارکردنەوەی حافز پاشای موشیری ئەنادۆل ، کە بەهەر شێووەیەك بێ میربەرخانی بێنێتە شاری ئەستانە ، بەلام حافیز پاشا لەهەولەکانی سەرنەکەووت ... دوای ئەوە دەسەلاتی عوسمانی هێزێکی زۆری نارده سەر بەدرخان ، بەلام ئەو هێرشە هەرەسی هێنا بەهۆی بەرگری هێزەکانی میرنشینی جەزیرو لە ئەنجام بۆ دواوە گەرایەوە .

دوای ئەوە میر بەدرخان دراوی بەناوی خۆی لێدا ... ئەویش بەئاگادارکردنەوەی . شارەکانی وان و سابلاخ و رواندزو موسل ... دوای ئەوە قەلاکانی سنجارو وێرانشارو سێووەرکێشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی لەگەل دەووروووبەری قەلای دیاربەکر - ئامەد - . هەروا شارەکانی شنۆو وورمێشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی .

لەو کاتەدا دەسەلاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێزێکی زۆریان بەسەرکردایەتی ... عوسمان پاشا ... نارده سەر هێزەکانی میر بەدرخان و هەردوو هێز لە نزیك شاری ورمێ گەیشتنە یەك و شەڕ لەنێوانیان بەرپابوو ... لەئەنجام میر عزەدینی شێر ، کە سەرکردەی هێزەکانی بەدرخان و خزمی خۆشی بوو بە هەموو چەك و تەقەمەنی و چەکدارەکان لە بۆتان خۆیان خستە ژێر ئالای دەسەلاتی عوسمانی و لە میر بەدرخان هەلگەرانەوە و یارمەتی تۆرانیەکانیان دا دژی هێزەکانی میر بەدرخان لە سەر خاکی کوردستاندا .

لەئەنجام جەزیر داگیرکراو دوای ئەوە میربەدرخان هێزێکی بەرگری ئامادەکرد ، بەلام هێزەکە توانای سەرکەووتنی نەمابوو ، بەهۆی خیانەتی عزەدین شێر ...؟.

ئالێرەدا خیانەتی کورد یەك لەوانە عزەدین شێر ، بووە هۆی ئەوەی کە دەسەلاتی میر بەدرخان لە باربیات لە پێناو بەرژەوەندی دووژمن کە هێزەکانی عوسمانی دووبارە توانیان جەزیر داگیربکەنەوەو میر بەدرخان بەرەو قەلای - ئاروخ - رۆیشت و لەوێ خۆی جێگیرکرد ... کە تورك و عزەدین شێر دەووریان گرت و ماوەی هەشت مانگ شەڕی لەگەل هێزەکانی عوسمانی و عزەدین کرد و شەڕەکە بەردەوام بوو ، لە ئاکامدا دوو کوڕی میر بەدرخان بەدیل گیران ... کە دەسەلاتی عوسمانی بەهۆی سەرکەووتنی بەسەر

میرنشینی بەدرخان و بەدرخان .

بـەم بۆنەیـەوە میدالیایـەکی لـە ١٩٤٦/١٢/٢٠ بـەناوی – میـدالیای جـەنگ کوردسـتان – دارژت ئەمەیە کورد ... گـەر عـزەدین شێر خیانـەتی لـەخۆیی میربـەدرخان نەکردایـە ، هێزەکـانی عوسمـانی توانـای سـەرکەوتنیان نـەبو بەسەر میربەدرخان .

ئـەمـەش بەرژەوەنـدی تایبـەت و دەسـەڵات و پارەو پلەوپایـە ، بۆیـە کـورد ب ئامانجـەکانی خـۆی نەگەیـشتووە بەدرێـژایی مێـژوو ... بـۆ نموونـە خـۆژی کـورد کـوژی لـە نێـوان هـەردوو پـارتی دەسـەڵاتدار لەهـەرێمی باشـوور کوردستان لە دوای راپەرینی /١٩٩١ لەکوردستان ....؟...!...! .

سەرچاوە – شەرەفخان – لاپەرە /٣١٥-٣١٦ .

١٨١٢/٨/٨ لە پێناو ڕووبەڕووبوونەوەی مەزهەبی وەهابی لە دوورگەی بیابانی عەرەبی وولاّتـی سـعوودیەی ئێـستا ، محەمــەد عــەلی پاشـا هێزێکـی گــەورەی بەسەرکردایەتی نووسن پاشا ڕەوانەی وولاّتی عەرەبی سعودی کرد،.

لـە ئـەنجام محەمـەد عـەلی پاشـا خـۆی چووە شاری حیجازو شـەریف عـەلی غالب شـەریفی دەسـت گیرکـرد ، لـە دوای ئـەو کـارە ڕەوانـەی میسری کرد تاکوو کۆچی دوایی کردنیان لەمیسردا.

١٨١٢/٨/٢٧ لـەدایك بـوونی خێزانـی شـاعیری گـەورەو بەناو بـانگی وولاّتـی ڕووسـیا - تاتالیا گەنچارۆڤە – لە شاری کارین تەمبۆڤسکی چاوی بە جیهـان هـەڵهێناو .. شایانی باسە ئـەم ئافرەتـە بـێ وێنـەبووە لـە جوانیو شـۆخو شـەنگی، هـە بەهۆی خواستنی ئەم ئافرەتە پۆشکین لـە شـەرە شێرێك زامدار دەبـێو دوای دوو ڕۆژ لە زامداریەکەی گیانی لە دەست دەدات، لەسەر وەسیەتی پۆ شکین ، دوای سێ ساڵ لە مردنی پۆشکین مێرد دەکاتەوە.

١٨١٢/١٠/١٢مۆرکردنی پەیمانی – گڵستان– لە نێوان ئیمپراتۆریـەتی فارسو ڕووسیای قەیسەری ، کە جێگری شا عەباس سەرۆکی هێزەکانی سووپای فارس بوو لـەو کـات وازی لـە هـەموو داواکاریـەکانی خـۆی هێنـاو بەوویلایەتـەکانی - قـەفقاسو جۆرجیـاو داغـستانو شـێروانو قـەرەباخو تـالش – دانـی بـ

دەسەڵاتی عوسمانی ، کە زۆربەی زۆری خاکی رۆژهەڵات و باکووری کوردستان بوون...شایانی باسە کە شاری – شێروان – پارێزگای یەریڤانەو چەندین ناوچەی دیکەی کوردستان ، کە ناوی جیاجیایان هەیە لە کوردستان .

١٨١٣

١٨١٣/٥/١ لە دایك بوونی گەڕیدەی بە ناوبانگ و جووگرافیناسی بەریتانی – ریڤید لیفتگستۆن – کە ئەو مرۆڤە کانیاوەکانی زێی نیلی دۆزیەوە لە کێشووەری ئەفەریکیا .

١٨١٣/٥/٥ لە دایك بوونی – سۆرین کیرگەگۆر– لە شاری گۆبنهاگنی پایتەختی دانیمارك ، کە تەواوی ژیانی گەنجیەتی ئەو نووسەرە پڕبووە لە عیشق و رێژین و ئێش و ئازار بە هۆی هەژاری و نالەباری باری ژیان و باوکیشی هەردەم خەریکی شووانکارەیی و کاسبی بووە لە پێناو بژێوی ژیان لە وولاتەکەدا .

١٨١٣/٨/٢٢ کۆچی دوایی کەسایەتی ناوداری کورد – ئەوڕەحمان پاشای بابان– لە شاری سلێمانی لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٨١٤

١٨١٤/١/١٤ مۆرکردنی ڕێکەووتنامەی لەندەن ، لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا، لە لایەن وولاتانی ئەورویا ، ئەویش بەڕاگەیاندنی خاوەنداریەتی ئەو زەویە نەویانەی کە هۆڵەندای دەگرتەوە کە بە دەووڵەتێکی سەربەخۆ دانرا ، بە مۆرکردنی ئەو رێکەووتنە لەلایەن بەریتانیا و نەمسا و فەرەنساو ڕووسیاو بڕووسیا، لە هەمان کات ئەوەش ڕاگەیەندرا کەبەلژیکا وولاتێکی سەربەخۆیە.

١٨١٤/١/٢٢ لە دایك بوونی فەیلەسوف بەناوبانگی یۆنان و جیهان – ئیدوارد تسلر – لە پەیمانگا خووێندنی لاهووتی فێربووەو دوای ئەوە خووێندنی باڵای لەزانکۆی توبنگن و زانکۆی بەرلین تەواوکردووە ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٤٠ بۆتە مامۆستا لەزانکۆی توبنگن ، هەروا لەزانکۆی برن لەسویسرا لەساڵی ١٨٤٧ . لەماربۆرگ لەساڵی ١٨٤٦ و هیدلبرگ لەساڵی ١٨٦٢ و بەرلین

لەساڵی ١٨٧٢ . دوای ئەوە لەزانكۆی ئشتوتگرت لە ساڵی ١٨٩٥دا .
ئـەم فەیلەسـوفە هیگلـی بـووە ... لەسـاڵی ١٨٤٢ گۆڤـارێكی بەناونیـشانی
حولیات لاهوتیـە – ی دەكـرد . بـەڵام ئـەو كتابـەی كـە ناوبـانگی پـێ دەركر
كتابی – تأریخ الفلسفة الیونانیة – بوو ، كە چاپی یەكەمی لەساڵی ١٨٤٤ تا
١٨٥٢بڵاوكرایەوە ، هەروا چاپی دووەمیش لە – ٥– بەرگدا بڵاوكردەوە , ئە
فەیلەسـوفە لـە كـارە هەمەلایەنـەكانی بـەردەوام بـوو تـاكوو لـە ١٩٠٨/٣/١٢ لە
شاری ئشتوتگرت كۆچی دوایی دەكات لە وڵاتەكەدا .

١ سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانائی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی ١/

١٨١٤/٥/٣٠ مۆركردنی پەیمانی پاریس ، لـە پاریـسی پایتـەختی فەڕەنـسا لـە نێـووان هەر
سـێ وڵاتـی فەڕەنـساو نەمـساو بـەریتانیا ، لـە دوای چـەندین كێـشەو
ململانـێو تەنگووچـەڵەمە . لەچـەندین لایـەن بـە تایبـەتی لەلایـەنی
پەیووەندیەكان.

١٨١٤/١٠/٥ لـە سێدارەدانی عەبدوللاّ ئاغـای ئـەمین سـندقی ، لەلایـەن دەسـەڵاتی پاشـای
كۆرە لە شاری رواندز لە باشووری كوردستان . ئـەویش بـە هـۆی پەیووەندی
سەردانی بوو بۆلای تەمەرخانی مامی پاشای كۆرە لە هەرێمەكەدا .
شـایانی باسـە پاشـای كـۆرە لـە دەسـەڵات زۆر توونـدڕەو خۆپەرسـت بـووەو
مـاوەی بـە هـیچ كەسـایەتیو كەسـێك نـەداووەو پـاوانی هـەموو لایـەنێكی
كـردووەو نەیوویـستیە كـەس لـە خـۆیو بنەماڵەكـەی خـۆی بـەرزتربێت لە
هەرێمەكەدا .....؟...!...

١٨١٤/١٠/٩ بەشـێووەیەكی راسـتەوخۆ رووداوەكـانی سێگۆشـەی پـەرمۆدا دەسـتی
پێكردووە ، كە كەشتی – واسب – بە ١٤٠ دەریاوانەوە نقوم بوون لـە گێـژاوی
ئاوی بەرمۆدادا .
جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە سێگۆشـەی پەرمۆدا وەك چیرۆك و ئەفسانە
ئەگریكیەكانـە . تـەنیا جیاوازیەكـەیان ئەوەیـە كـە ئـەو سێگۆشـەیە راسـتە
هـەموو لایـەن دان بـەو راسـتیە دادەنێن ... كـە سـەدان چیرۆك و رووداوی پڕ
لەكارەساتی لەو بارەیەوە دەگێڕنەوە ، كە سێگۆشـەكە خـۆی لـە ٣٠٠ دوورگە

پێـك هــاتووه . کــه ١٠٠ دوورگــه لــەو دوورگانــه ، تــا ئێــستا مرۆڤــی نەگەیشتووەتێ . چونکه دەریاوان و راوچییەکان لە بەر هەر هۆیەك و ترسێك بێ نزیکەی ٥٠٠ ساڵ دەبێ لێی نزیك نەکەووتوونەتەوه ، کە بە دوورگەی – شەیتان – ناوزەندیان کردووه .

هەروا رووبەری سێگۆشەی پەرمۆدا –٧٧٠– هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەیه ولـه رۆژئـاوای ئۆقیانوسـی ئەتلەسـیەوه لـه بەرامبـەر کـەنارەکانی باشـووری رۆژهـەڵاتی وولاّتـه یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا دەسـت پێدەکات و کۆتایەکەی

باکووری دوورگەی – پەرمۆدا – یه کە کۆلۆنیالیەکی بەریتانیاو– پایتەختی – هاملتۆنــه – بــەڵام کۆتاییەکــەی لــه باشــووری رۆژهــەڵات دەکەوێتــه – بۆرتۆریکــۆ – و کۆتاییەکــەی دیکــەی لەباشــووری رۆژئــاوای دەکەوێتــه – مەیامی – لە وویلایەتی فلۆریدای ئەمەریکا .

دوای ئەوه بۆ کووبا و هایتی و بۆرتۆریکۆ و دووباره بۆ بەرمۆدا . بۆ یەکەم جـار لـه سـاڵی ١٩٤٥ بـەناوی سێگۆشــەی بــەرمۆدا ناوزەنـدکرا ... ئــەم سێگۆشـەیه بـه دەیـا جـار رووداوی نقـوم بـوونی تیـدا هاتۆتـەدی لـه ئاکـامی تێپەربوونی کەشتیەکانی باڵ هەڵگرو سەربازی و ماسی گرەکان .

سەرچاوه :– گۆڤاری – الاسبوع – ژماره /٣.

١٨١٤/١٢/١٤ هێـزه چـه‌كداره‌كانی پاشـای كـوره‌ی ڕوانـدز ، بـه‌٢٠٠٠ دوو هـه‌زار چـه‌كدا
چووه سه‌ر ته‌مه‌رخانی مامی له ناوچه‌ی هاودیان له باشووری كوردستان
ئـه‌ویش بـه ناچـاركردنی ته‌مـه‌رخانو ئـه‌ویش بـه خـۆ خزاندنـه نـاو قـه‌ڵای
شێتنه‌وه له ده‌ڤه‌ره‌كه‌دا .

١٨١٥

١٨١٥/١/١٠ هێزه چه‌كداره‌كانی پاشای كوره‌ی ڕواندز ، له هه‌رێمی باشووری كوردستا
. په‌لاماری قه‌ڵای شێتنه‌ی داو داگیریكرد ... كه له ئه‌نجام ته‌مه‌رخانی مامی
محه‌مه‌د ئاغای كوڕی ، كه ده‌كاته ئامۆزای پاشای كوره . به‌دیلی گرتن‌و ل
دوای گرتنیان ، میری سۆران محمد ئاغای كرده سه‌رۆكی ناوچه‌ی شێتنه.

١٨١٥/٢/١٢ له سێداره‌دانی میری ناوچه‌ی ڕوستێ یه‌حیا به‌گ له‌لایه‌ن پاشای كوره ، ب
هـۆی به‌ربـه‌ره‌كانی كردنـی پاشـای كـوره ، ئـه‌ویش بـه هـۆی هه‌ڵوویـست
خۆپه‌رست‌و تاكڕه‌وه‌كانی پاشای كوره له ده‌سه‌ڵاته‌كه‌یدا .

١٨١٥/٢/٢٠ ته‌مـه‌رخان‌و محه‌مـه‌دی كـوڕی له‌لایـه‌ن پاشای كـوره لـه سـێداره‌دران كـه‌مام
ئامۆزای خـۆی بـوون ، له‌گـه‌ڵ گـه‌لێك لـه ئه‌نجامـدانی كـرداری نـاڕێكی دیكـه
له‌پێناو به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تی ده‌سه‌ڵات‌و توانای خۆی له‌سه‌ر ناوچه‌كه دا.

١٨١٥/٤/٢٥ له‌دایك بوونی - میرزا محه‌مه‌د حه‌سه‌ن - شیرازی له شاری شیرازی فارس
لـه ئێرانـی ئێـستا ... خوێنـدنی سـه‌ره‌تایی هـه‌ر له‌وشـاره تـه‌واوكرد ، دوا
ئـه‌وه لـه ته‌مـه‌نی ١٨ سـاڵی چـووه‌ته شـاری ئه‌سـفه‌هان بـۆ تـه‌واوكردن
خوێندن ، دوای ئه‌وه له ساڵی ١٨٤٣ به‌ره‌و شاری نه‌جه‌ف ، له باشوور
ئێستای ئێراق ، كۆچی كرد بۆ خوێندنی ئیجتهادو تاوه‌ركردنی پله‌ی ب
نشاندن.

دوای ئـه‌وه بـووه مه‌رجه‌عیـه‌تی ئایینی ئیـسلامی مه‌زهـه‌ی شیعه ، ئه‌وی
بـه‌هۆی په‌یووه‌نـدی له‌گـه‌ڵ شـێخ مورتـه‌زای ئه‌سـاری بـه‌هێز بـوو. هـه‌ر ا
سـه‌ره‌تای گه‌یـشتنی بـۆ نه‌جه‌فـه‌وه یـه‌كێك بـوو له‌قوتابیـه‌كان. كۆچـی دوای
شیرازی له‌١٨٩٥/٢/٢٠ بووه له شاره‌كه‌دا .

١٨١٥/٩/٧ لە ئەنجامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی پاشای کوڕەو دانیشتووانی قەڵای کاکلاوە ، لە دەڤەری قەزای رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان ، لە ئاکام ئەحمەد بەدیر سەرۆکی چەکدارانی پاشای کوره کوژرا .

ئەویش لە دوای داگیرکردنی قەڵاکە ، کە هەشت ڕۆژی خایاند تاکوو قەڵاکەی داگیرکردو دوای داگیر کردنی سووتاند ئەم کردەوەش بووە هۆی دەربەدەربوونی دانیشتووانەکە لە قەڵاکەدا .

١٨١٥/٩/٢٦ پێك هێنانی یەکیەتی بە هێزەکانی سووپا لە نێوان وولاتانی ئەوڕوپا – ئۆنۆفراتی– ڕووسیاو بڕووسیاو نەمسا.

شایانی باسە کە ڕامیاریەتەکەیان بەربەرەکانی مەبدەئەکانی ئازادیو تاوانەکانی شۆرش بوو، دوای ئەوە وولاتانی ئەوروپای مەسیحی ، کە داوای چوونە ناو ئەو یەکیەتیەیان کرد ، کە ئەو یەکیەتیە ناوزەند کرا بە– هاوپەیمانی پیرۆز– لە جیهاندا .

١٨١٥/١٢/٣ میری سۆران محەمەد پاشا – پاشای کوڕەی – میری رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان – بریاریدا بەدامەزراندنی کارگەی دروستکردنی چەك ، لە پێناو بەرگری کردن لەدەسەڵاتەکەی بەدروستکردنی – شیرو خەنجەر و – تفەنگ و – دەمانجەو – تۆپ و – گوللە تۆپ و تەقەمەنیەکانی دیکە .

جا بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم بڕیارە پاشای کوڕە – وەستای بەناوبانگی کورد وەستا – رەجەب – لە شاری ئورمێی رۆژهەڵاتی کوردستان – وەستا رەجەب – ی هێنا بۆ رواندز . دوای ئەوە رەوانەی شاری – باکۆی –

پایتــەختی ئازربایجــانی کــرد ... ئــەوەیش لــەپێناو فێربــوونی چــۆنیەتی
دروستکردنی چەك و تەقەمەنی ئەو سەردەمە .
دوای ئـەوە گەڕایـەوە ڕوانـدزو بـە پـشتیووانی پاشـای کـوڕە تـوانی کارگـەی
دروستکردنی چەك و تەقەمەنی لەگەرەکی – کالۆکان – لە شارۆچکەی ڕواند
دابمــەزرێنێ . لەگـەڵ ئەوەشـدا تـوانی – سەرچـاوەی ئاسـن و مـز و ئاسـتی
زەویـــش لەناوچـــەی – خواکـــورك – بدۆزێتـــەوەو ئــەو پێداویـــستیانەی
ئامادەکردو کردیە ئامرازەکانی دروستکردنی چەك و تەقەمەنی لەکارگەکەد
... و توانی لولەی تۆپ و تفەنگ و دەمانجە ئامادەبکات . لە دوای ئەو حەوا
و تەقەلایـە تـوانی لـە ١٨١٧/١١/١١ ئـەم کارگەیـە بخاتـە کـارو هـەموو جـۆر
چـەکێکی گـەورەو بچووکی لـە تـۆپ و دەمانجـەو تفـەنگ دروسـت بکـات
بەرهەمی ئەم کارگەیەش ٢٢٢ تۆپی قەبارە /عەیار/٢ دروست بکات ، لەگەا
/٣ کینتار دکنگارو ، لەگەڵ /٤ کینتار – کینگار . ئامادەکردن بۆ بەکارهێنان
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە تاکوو ئێستا لەشاری ڕواندز ئەم تۆپە ماوە و وەا
هێمایـەکی چـەکی کـورد لەناوچـەکەدا . لەهـەمان کـات دوو لـەم تۆپانـە لەبە
دەرگای وەزارەتی بەرگری ئێراقن لە بەغداد دانراوە .
سەرچاوە:– – میری سۆران – لاپەرە /٥٠

١٨١٦

١٨١٦/٨/٩ وولاتـــی ئـــەرژەنتین ســـەربەخۆیی خـــۆی ڕاگەیانـــد ، دوای ئـــەو بریـــارە لـــە هـــەردوو جـــەنگی یەکـــەمو دووەمـــی جیهـــانی بێلایـــەنی خـــۆی ڕاگەیانـــــــد ، بەدوورکەووتنـــەوەی گەل و نبشتمانەکەی لەومەرگەساتانە ی جەنگەکان لە جیهاندا .

هــەروا ڕاگەیانــدنی ئــەم کۆمــارە بــە نــاوی – کۆمــاری ئــەرژەنتین – بــوو لــ

کێشووەرەکەدا ، کە پایتەختەکەی – بیوونس ئایرس – ە و ژمارەی دانیشتووانی ١١,٩٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکەی ٣٦,٩٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ٢,٧٦٦,٨٩٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٣٥ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی سپی پێست ٨٥٪ ، کە زۆربەیان ئەسپانی و ئیتالین – هەروا هندی رەنگاو رەنگ و مستیزۆی تیایە ، کە تێکەلاون لە گەڵ باوکی ئسپان و ئەویدیکە ی ئەمەریکی .

١٨١٦/١٠/٤ لە دایك بوونی هونەرمەندو گۆرانی بێژی چینی کرێکاران و جووتیاران و هەژاران فەرەنسا و جیهان – ئۆژین بۆتیە– لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، کە یەکەم دانراوەی خۆی کردە گۆرانی بە ناوی – بژی ئازادی– ئەم کەسایەتیە ناوودارە ، کە لەخێزانێکی هەژاری ناووداری فەرەنسا بووە تاکوو مالئاوایی کردن لە گەڵ و وولاتەکەیدا .

١٨١٧

١٨١٧/٥/١ یاسای دەسەلاتی دونیایی پاپا هەلووەشێنرایەوە لە سەر ئەو دەوولەتە ، لە لایەن ئیمپراتۆریەتی رۆما ، کە پاپا بووە یەکەم کردنەوەی سەربەخۆیی پاپا لە سەر کۆشکی فاتیکان ، تیران ، لە رۆمای پایتەختی ئیتالیا و ڤیلای کاستك ماندۆلفۆلە سەر جیهانی مەسیحیدا .

شایانی باسە کە ئەو یاسایە قەرەبووی پاپای بە٦٢٠,٠٠٠هەزار دۆلار کردەوە . بەلام دەسەلاتی ڤاتیکان ئەوقەرەبوو کردنەوەی رتکردەوە ... لە هەمان کاتدا دانیان بەو یاسایە نەنا ، تاکوو سالی ١٩٢٩دا . کە لەجێگەی دیکە نووسراوە لەم مێژوونامەیەدا .

١٨١٧/٩/٢ والی کوردستان – ئەمانۆلاخان – بەخۆیی و سێ هەزار سوواری کورد بەشداری لە مۆرکردنی پەیمانی گولستان کرد ، کە کاردانەوەی کاریگەری نوواند لە سەرباری ئەوکاتی کورد لە کوردستان .

١٨١٨

٥ / ٥ / ١٨١٨ لــــه دایــــك بـــوونی ڕوونــاكبیرو فەیلەســوف بــەناوبانگی جیهـــان و ئابووری ناس و ڕامیاری و ڕامیاریناســی ئــەلمانی – كـــارل مـــاركس – لەشـاری، تریـر – لەســەر زێـی مـوزل ، كـه لەســەر ســـنووری ئــەلمانیای ڕۆژئاوایـــه لەگــــەڵ شارۆچـــــــــــكەی لكسمبۆرگ... باوكی پارێزەرێكی له ئاین جووله‌كه بووه . ماركس كۆلێژی یاسای لەشـارەكانی بـۆن و بـەرلین تـەواوكردەوه . لـه هـەمان كـات گرنگـی بەخووێنـدنی فەلسەفەی هیگـل داوه ، لـه گـەڵ دانراوەكـانی فویرباخ ... له ساڵی ١٨٤٢ بۆتـه سەرنووسـەری ڕۆژنامـەی – ئـەلراین – كه هێرشـی دەكردە سەر حكوومەتی ئەلمانیا .

كه ئەمـەش بووه هـۆی ئـەوەی ڕۆژنامەكـه لـه دەرچوون بووەستێت لەلایەن حكوومەتی ئەلمانیا ، له ساڵی ١٨٤٣ ژنـی هێنـاو چووه پاریسی پایتەختی فەرەنــسا . لـــه یەكـــەم نووســـینەكانی بەناونیـشانی – الحولیـات الالمانیة الفرنسیة – له سـاڵی ١٨٤٣ . دوای ئـەوه سەرپەرشتی ڕۆژنامـەی – الی الاما – ی دەكرد لەساڵی ١٨٤٤ له شاری پاریس .

بـەڵام دوای ئـەوه لـه سـاڵی ١٨٤٥ لـه پـاریس دەركـراو لەشـاری برۆكـسل نیـشتەجێ بـوو ... هـەر لەوكاتـه پەیوەنـدی كـرد بـه فریـدریك ئیـنگلش و دۆســتایەتیەكەیان گەیـشته هاورێیـەتی و هاوخـەبات لـه هـەموو بوارەكـانی بیرووبۆچـوونەكان ، لــەو كاتــەوه دەســتیان كــرد بــەكاره هاوبەشــەكانیان بەژیاندنەوەی كۆمەڵەی كۆمۆنست .

کـە لەسـاڵی ١٨٤٧ لەسـەری کۆبوونـەوە . یەکـەم ڕەشـنووس - بـەیان کۆمۆنیست - ی نووسیەوەو مارکس دووبارە پێیدا چووەوەو لە ساڵی ١٨٤٨ بڵاوکرایەوە ، لە نامیلکەیەکی قەبارە بچووک ، بەڵام لەناوەڕۆك لەگەورەو مەزنیدا بێ بەهایە تاکوو ئێستاش ... هەر لە بەر ئەو بەیانە لەبرۆکسلیش دەرکرا و گەڕاوە ئەلمانیا . بە هۆی باری نالەباری رامیاری ئەلمانیا لەساڵی ١٨٤٩ چووە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا و لەگەرەکێکی هەژار نیشتەجێ بوو ... بەهۆی هەژاری هەر بەهەژاری ژیانی بردۆتەسەر و گەر یارمەتیەکانی ئینگلش نەبوایە خۆی و خێزانەکەی لەبرسان دەمردن .

بەهۆی هەژاری توانای سەردانی پزیشکیان نەبوو ، بەتایبەتی لەوکاتەی کە کچەکەی - فرێسکا - مرد ، نەیتوانی خەرجی لەگۆرنانی پەیدا بکات . سەرەرای ئەوەش زۆربەی کاتەکانی لەمۆزەخانەی بەریتانیا دەبردە سەر بۆ کارو سوودی زۆری لە کتابە مێژوویی و ئابووری و رامیاری وەردەگرت . مارکس یەکێ بووە لەدامەزرێنەری - الدولیە - کە ئەویش کۆکردنەوەی کرێکاران بوو لەهەموو جیهان .

لەساڵی ١٨٣٧ لە باکۆنین جیابووەوە ، ئەویش بە هۆی هەڵوێستە بەرەڵایەکانی باکۆنین ، ئەم مرۆڤە لەکارە فەلسەفەیی و ئابووری و رامیاری بەردەوام دەبێت لەگەڵ هاوڕێ دڵسۆزەکەی ئینگلش تاکوو لە ١٨٨٣/٣/١٤ کۆچی دوایی دەکات لەشاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا و لەگۆرستانی هایگیت دەنێژرێت.

دانراوەکانی مارکس ئەویش ... بؤس الفلسفە - فلسفە البؤس - من نقد الاقتصاد السیاسی - رأس المال ، لە دووبەشدا ، کە ئینگلش دوای مردنی مارکس بەچاپیگەیاندو بەسەردا بابەتی بڵاوکراوەی جگە لەدانراوە هاوبەشەکانی نێوان ئینگلش و مارکس ، کە ئەویش چەندین دانراون و وەرگەراونەتە سەر زمانەکانی جیهان .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ناتوانرێ مارکس و ئینگلش لێك جیابکرێتەوە لە هەموو بوارە جیاجیاکان . لە بیروبۆچوون و هەڵوێست و چ لەبوارەکانی نووسین و لە دانراوە هەمە جۆرەکانیان لە هەموو بوارە جیاجیاکان ، کە ئینگلیش لە ١٨٢٠/١١/٢٨ لەدایك بووەو لە ١٨٩٥/٨/٥ کۆچی دوایی کردووە لە بەریتانیا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨١٨/٩/٩ لـە دوای هـەوڵێكی زۆر ، كۆتـایی بـەخۆ بـە دەسـتەوەدانی ئـەمیر عەبـدوڵا سعوودی حیجاز هات ... ئیبراهیم درعیە چووە ناو كارەكان... هەر لەو كات ئەمیر عەبدوڵا سعوودی بە دەست بەسەریەتی توونـد ڕەوانەی میسر كرد ، دوای ئەوە لە قاهیرەی پایتەختی میسڕ خرا بەندیخانە ، دوای ئەوە ئەمیر عەبدوڵا ڕەوانەی شاری ئەستەمبوڵ كراو لەوێش خرایە بەندیخانە . دوای ماوەیەك فەرمانی لە سێدارەدانی بۆ دەركرا.

١٨١٨/٩/١٨ خەبات گێڕەكانی وڵاتـی شیلی توانیان سەربەخۆیی خۆیان ڕابگەیەنن بە دەرچوونیان لە ژێر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی ئیسپانیا، بەسـەركردایەتی - هیـژینز- لە وڵاتەكەدا .

هەروا ڕاگەیاندنی سەر بەخۆیی شیلی بە نـاوی -كۆمـاری شـیلی - بووە و پایتەختەكـەی -سـانتیاگۆ- یـە . ئیـستاكە كـە ژمـارەی دانیـشتووانی ٤,٨٠٠,٠٠٠ ملیـۆن كەسە . هەروا ژمارەی دانیـــــــــشتووانی وڵاتەكـــــــــــه ١٥,٥٥٠,٠٠٠ ملیـۆن كەســـــە . هـــەروا رووبـــەری وڵاتەكـــە ٧٥٦,٦٢٢ كیلۆمـــەتر چوارگۆشـەیە . هـەروا چـڕی دانیـشتووانی ٥٣ كـەس لـە یـەك میـل چوارگۆشـەدا . هـەروا نـژادەكانی ، سـپی پێـست ،تێكەڵاوی سپییەكان وهندیەكان وئەمەریكیەكان ٩٥٪ . نژادەكانی دیكە ٣٪ . لە وڵاتەكەدا .

١٨١٨/١٠/١٧ فەرماندەی گشتی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە قەفقاز ژەنەرال - یـەرمولۆڤ - هەوڵیـدا زانیـاری لـە سـەر ئـەم ڕاپەرینـەی كـورد بزانـێ و

ئاگاداربێت ، بۆیە بڕیاریدا کە گرنگی بەفەرمانبەرێکی کورد بدات بە ناوی عەلی خان و دوای ئەوە دەینێرێتە تارانی پایتەختی وولاتی فارس ، تا بە ووردی لەسەر ئەم ڕاپەڕینە زانیاری بۆ کۆبکاتەوە .

بەپێی ئەو زانیارانەی کە عەلی خان لەمبارەیەوە کۆی دەکاتەوە دەردەکەوێت ، کە هێزەکانی شازادە عەباس میرزا رادەسپێرێ و دژی کوردەکانی بلباس لە رۆژهەلاتی کوردستان بۆ شەڕ دەنێرن و زۆر بەتووندی شەڕدەکەن لە ناوچەکەدا .

۱۸۱۸/۱۱/۱۹ ڕاگەیاندنی بانگەوازی – ئکس لاشایل– کە ئەرکی سەرۆکی وولاتانی جیهانە ... لە پاراستنی پەیووەندیەکانیان بە ڕفتارو کارو کردەوەو بەردەوام بوونی پاراستنی هاوکێشەکان بە شێووەیەکی ڕێكو پێك لە جیهاندا .

۱۸۱۸/۱۱/۳۰ دوای فراوانکردنی دەسەلاتی سۆران لە لایەن پاشای کۆرە و بە ئەنجام گەیاندنی خواست و ئاواتەکانی خۆیی و ئیمارەتەکەی بە وێنەی حکوومەتێکی نوێی تەواوکردو دەستووری بۆ دەسەلاتەکەی داناو بانگی سەربەخۆیی دەسەلاتی سۆرانی کرد ، ئەویش بە دەرچوونی تەواوی لە ژێر پالەپەستۆی دەوولەتی عوسمانی و ناوی خۆی نا – میر مەنسوور – میری سۆران لە هەرێمی باشووری کوردستان .

سەرچاوە :– میری سۆران – لاپەرە /٥٥ .

١٨١٩

١٨١٩/٩/١٣ گـەوورە هونەرمەنـدی ئافرەت خـاتوو – کـلارا شـۆمان – لـە بنەماڵەیەکی هونەری چاوی بە جیهان هـەڵهێناوە ... فریـدیش فیکـی بـاوکی زانایـەکی ئاییـنی بووە ... میوزیکژەن و ژەنیـاری پیـانۆ بـووە ... بـەڵام دایکـی – ماریان ترومیلتز – گۆرانی بێژ بووە . دوای ئەوەی کە دایک و باوکی لە یەکتری جیا دەبنـەوە . بــاوکی پــەروەردەکردنی شۆمان دەگرێتە ئەستۆ . جیگەی ئاماژە پێکردنە کە کلارا شۆمان دوای چوار ساڵ لەتەمەنی فێری قسەکردن بووەو لەتەمەنی پێنج ساڵان دەستی کردووە بەگەشتێکی دوورو درێژ لەگەڵ پیانۆدا .

کە بۆتە هۆی هۆکارێکی راستەقینە بۆ دەربرینی هەست و ناخی خۆی . لە ئاکامدا ئەم خاتوونە سەرکەووتن بەدەست دێنێ لەم بوارەدا ... لەتەمـەنی ١٠ سـاڵیدا یەکـەم ئاهـەنگی پێشکەش کـردووە لەگـەڵ کـچێکی دیکـەی هـاورێی قوتابی ، کە ئەم ئاهەنگەیان بەیەکەوە بەژەنینی پیانوو پێشکەش کرد . ئەم هۆکـارەش وای لـەو کـچە تەمـەن بـچووکە کـرد ، کـە چـەند شـار بگـەرێ لـە دەرەوەو ناوەوەی وولاتەکەیدا .

دوای ئـەوە شـۆمان لەتەمـەنی ١٨ سـاڵیدا لەلایـەن فـەرمانرەوایی نەمـسا نازناوی – میوزیکژەنی بلیمەتی دیوەخان – ی پێ بەخشراوە ... لە ماوەی ١٠ ساڵی یەکەم کاری دانانی هونەری بەناوی – چوار پۆلەندیکە – بووە . دوای ئـەوە چـەندین کـاری دیکـەی ئـەنجام داوە لەوانـەکاری – خـانمە مایـە بووچەرۆمانسیەکان – و لە ئاهەنگی شەوانی میۆزیک .

کلارا شۆمان هەر لەمنداڵیەوە ئاشنایی لەگەڵ رۆبەرت شۆمان دروست دەکات

کە ئەوکاتەی لەسەر دەستی باوکی پیانۆی خوویندووەو ڕۆبەرت تەمەنی ٢٠ ساڵ بووەو کلاراش تەمەنی ١١ ساڵ بووە ... کە ڕۆبەرت شۆمان پەیوەندی لەگەڵیدا بەستووە . لەو کاتەش کلارا تەمەنی دەگاتە ١٦ ساڵ و چیرۆکی خۆشەویستی درێژخایەن لە نێوانیان دەست پێدەکات و باوکی بەم پیوەندیە ڕازی نەبووەو بە هەموو توانایەکی هەوڵی لێك دوورکەوتنەوەیان دەدات . بەڵام خۆشەویستی ئەم دوو دڵدارە وایکرد کە بگەنە ئەو ئاکامەی لە ١٨٤٠/٩/١٢ گرێبەستی هاوسەریەتی مۆربکەن و دوایی لەگەل باوکی ئاشت دەبنەوە .

ئەم دوو خۆشەویست و هاوسەرە شان بەشانی یەکتری کارە هونەریەکانیان بەسەرکەووتووانە ئەنجام دەدەن ...تا ئەوکاتەی لە ١٨٩٦/٣/٢٦ تووشی نەخۆشی ئیفلیجی دەبێت و دوای چەند مانگێك ماڵئاوایی لەهونەرو دۆستان دەکات و لە دوای خۆی تەرمەکەی لەتەك ڕۆبەرت شۆمانی هاوسەری لەشاری بۆن بەخاك دەسپێردرێت لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە:- www.&w.world.de\dw

١٨١٩/١١/١٩ کردنەوەی دەرگای مۆزەخانەی - بڕادۆ - لە شاری مەدریدی پایتەختی ئیسپانیا ، لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی فەرمانەدەی حەوتەم ، وەك مۆزەخانەکەی ماریا ئیزابیلی خێزانی... کە ڕۆلی لەم کارەدا هەبووە .
کە لەمۆزەخانە هەرە دێرینەکانی جیهانە، کە٣٠٠٠ سێ هەزار تابلۆو٤٠٠ چوارسەد پەیکەرو درڕو و گەوهەر لە خۆدەگرێ ، لە ڕۆژانی جەنگی ناوخۆی ئیسپانیا بابلۆ بیکاسۆی هونەرمەند گەوورە ئەمینداری ئەو مۆزەخانەیە بووە لە ولاتەکەدا .

١٨٢٠

١٨٢٠/١/٨ مۆرکردنی ڕێکەووتنامە لە نێوان بەریتانیاو هۆزە عەرەبەکانی سەرکەنداو لە ڕۆژهەلاتی ، لە پێناو قەدەخەکردنی بازرگانی کردن بە کۆیلە - عبید - لە نێوان عەرەبەکان خۆیان و بە تایبەتی گەلانی هەرێمە جیاجیاکانی ئەفریکیادا .

١٨٢٠/٤/ دەستپێکردنی گەشتەکەی گەریدە - کلۆدیوس جیمس ریچ - ی بەریتانی بەرەو ڕۆژهەلات باکووری کوردستان ، کە سەردانی شارەکانی سنەو

سلێمانی و هەولێرو چەندین شارۆچکەو ناحیەو گووندی کوردستانی کرد ، ئەویش لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری لە بارەی باری هەمە لایەنەی کورد لە کوردستان .

١٨٢٠/٤/٢٧ لە دایك بوونی فەیلەسوف و زانای ئینگلیزی ودانەری تیئۆری پەرەسەندن لەزانستەکانی مرۆڤایەتی و زانستەکانی ئەحیا – ئەسپنسەر ، هربرت – لە شاری دربی لەبنەماڵەیەکی جێگیر . لەماوەی چەند سەدەیەك لەناوچەی دربی ژیان بەسەر دەبەن .

شایانی باسە هەر چوار بنەماڵەی باپیرەکانی کەلایەنگیری لاهووتی ئەنجیلی جۆن وسلی بوون لەنێوان ساڵەکانی ١٧٠٣ – ١٧٩١ سەرکردەی جوولانەوەی ئاینی چاکسازی دیاربوون بەناوی – ئەلمیسۆدیە –. لەساڵی ١٨٣٧ بروانامەی ئەندازیاری شارستانی بەدەست هێنا .

کارەکانی لەدامەزراندنی هێڵی ئاسنی شەمەندەفەر بوو رۆژلەدوای رۆژ پلەی بەرز دەبووەوە بەهۆی زیرەکی و لێهاتویی تاکوو ساڵی ١٨٤١ کەلەکارەکەی دەستی هەڵگرت ... لەساڵی ١٨٤٣ یەکەم بەرهەمی بەناوی – المجال الصحیح للحکومە – ی بلاوکردەوە ... لەنێوان ساڵەکانی ١٨٤٦–١٨٤٧ داهێنەری ئامێرەکان بوو... لە ساڵی ١٨٤٨ بە جێگری سەرنووسەری رۆژنامەی – الایکونۆمست – دەمەزرا ... ئەم مرۆڤە بەردەوام بوو لەکارەکانی و لە چەندین بواری دیکە تاکوو لە ١٩٠٣/١٢/٨ لە سان برایتۆن و لە تەمەنی ٨٣ ساڵێدا کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٢٠/٤/٢٩ سەرۆکی میوانخانەی میری بابان – محەمەد ئاغا – لە جیاتی محەمەد پاشا ، بە ناوی میر پێشوازی لە ئەمیری دانیشتووی بەریتانیا – کلۆدیۆس جیمس ریچ – کرد ، لە شاری خوورماتوو لەباشووری کوردستان . کە بەرەو بارەگای سەرەکی میری بابان لە سلێمانی بەرێکەوت لە هەرێمەکەدا .

١٨٢٠/٥/١٠ گەریدەی بەریتانی مستەر – کلۆدیۆس جیمس ریچی – لەگەڵ مەحمود پاشای بابان کۆبۆوە لە شاری سلێمانی لە هەرێمی باشووری کوردستان . کە گفتووگۆکەیان لەسەر باری نا هەمووار ی شارو ناوچەو هەرێمەکەدا بوو ، لە چەندین لایەنی ژیانو پەیووەندیو باری کورد لە گەڵ دەسەلاتدارانی داگیرکەری ئەوکاتی هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارس لە ناوچەکەدا

١٨٢٠/١١/٤ سەرۆك هۆزو تیرەکانی سوودان بە باشیان زانی ، کە کات لە بارە بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکانی سووپای میسر ، بەڵام ئیسماعیل پاشا توانی دەست پێشخەری بکات ، لە دوو وویلایەتی ڕاستو چەپ بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکانی سووپای سودان ، کە لە ئەنجام تووانی سەرکەووێت بەسەر سووپای پیادەی مەغاریبەکان لە هەرێم و ناوچەکاندا .

١٨٢١

١٨٢١/١/١٥ هێزەکانی سووپای بەریتانیا پەلاماری وولاّتی یەمەنی عەرەبیداوداگیری کرد ، دوای داگیرکردنی هەڵسا بەدابەشکردنیو ناچارکردنی ئیمامی یەمەن بە مۆرکردنی پەیمانی نێوان یەمەنو بەریتانیا ، بە پێدانی دانیشتووانە بەریتانیەکان لە یەمەن بەچەندین دەستکەووت لە سەر بەنداوی باشووری عەرەبی لە هەرێمی یەمەن بە تایبەتی لە شاری سەنعای پایتەختی ئێستای یەمەندا .

١٨٢١/٤/٨ هێزەکانی سووپای میسڕ بەسەرکردایەتی والی میسڕ محەمەد عەلی پاشاو بەرپا بوونی شەڕ لەسوودانو لە شاری بارە بە سەرکردایەتی محەمەد بەگ دەفتەردار ، هەروا هێزەکانی سووپای سوودان بە سەرکردایەتی محەمەد فەزل .

کە لە ئەنجام هێزەکانی سووپای میسڕ سەرکەووتنیان بە دەست هێنا لە شاری بارە ، کە ئەو شەڕە ناوزەد بوو بە شەڕی بارە لە سوودان ، دەسەڵاتدارانی هۆزو تیرە عەرەبەکانی دوورگەی بیابانی عەرەبیو دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. لە سوودان کە دەکەوێتە کێشووەری ئەفەریکیا .

١٨٢١/٥/٥ ئیمپراتۆری فەرەنسا – ناپیلۆن پۆناپارت – لە یەکێك لە دوورگەکانی ئەفریکیای ژێر دەستی بەریتانیا لە پەنابەری کۆچی دوایی کرد ، دوای ماوەیەکی زۆرو لە ساڵی ١٨٤٠ تەرمەکەی گەڕاندرایەوە بۆ پاریسی پایتەختی فەرەنسا.

CLAUDIUS JAMES RICH

١٨٢١/٥/١١ نووێنــەری بــەریتانیا لــە شــاری بەغــدا – مـــستەر ریــج – بــە یەختەکی تایبەت لە شاری بەغدا گەیــشتە شــاری بەســرا ، کەئــەم گەشــتەش مــاوەی هەشــت رۆژی خایاند ، دوای ئەوە بەکەشتیەکی بەریتانیا بەرەو شاری بووشەهری وولاتـــی فـــارس بەرێکـــەووت و دواییی بەرەو شاری شیرازو لەوێ سەردانی شـووێنەواری – تـخت جمشید – ی کرد ، زۆر بەو شووێنەوارو ناوچەیە دلگیربوو ، لە هەمان کات تووشی نەخۆشی بوو . کە لەناوچەکە ئەو نەخۆشیە بلاّ بووەوو هەر بەو هۆیە گیانی لە دەستدا .

دوای ئەو حکوومەتی بەریتانیا کابتن – تیلر – ی لەجێگەی ریج دانا بە بەرپرسیاری قوونسلیەی بەریتانیل لە شاری بەغدا ، کە پێشتر تیلر جێگری قوونسلیە بوو لە شاری بەسراو پەیووەندیەکی لە هاوکاری لەگەڵ داود پاشا گرتە بەر دوور لە هەڵوویستی مستەر ریج لە وویلایەتی بەغدا .

١٨٢١/٧/٢٨ لــە دوای هــەوڵێکی زۆر گــەلانی وولاتـــی پـــیرۆ تووانیان سەربەخۆیی بە دەســـت هێنــا لــە دوای رزگـــار بـــوونی لـــە ژێـــر دەســەڵاتی ئیـسپانیا بــە یارمـــەتی هێزەکـــانی سووپای ئەمەریکا .

هــەروا راگەیانــدنی پــیرۆ بەناوی – کۆماری پیرۆ –

بوو لە کێشووەرەکەدا . کە ناوی پایتەختەکەی – لیما – یە و ژمارەی دانیشتووانی ٤٩٦,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٢٥,٧٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ١,٢٨٥,٢٢٠ کیلۆ مەتر چوارگۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٥١٦ کەس لە یەك میل چوارگۆشەدا . هەروا نژادەکانی , هندی ئەمەریکی باشوور ٤٥٪ . مستیزۆ ٣٧٪ . ئەورووپی ١٥٪ . نژادەکانی دیکە ٣٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢١/٩/١٥ لە دوای هەوڵ و خەباتێکی بێ ووچانی گەلان لەم ڕۆژەدا ، ئەم وولاتو هەرێمانە سەربەخۆییان بەدەست هێنا لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ئەسپانیا ، هەر یەك بە پێی بارو دۆخی ناو وولاتەکەیدا . ئەویش بەم شێووەی خارەوە :–

١ – نیکاراگوا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بە دەرچوونی لە ژێر دەسەڵاتی ئیسپانیا بۆماوەیەکی کوورت ، دوایی لەگەڵ مەکسیك یەکیان گرتو دوایی لە گەڵ ئەمەریکای ناوەندی ، تا سەربەخۆیی تەواوی لە ساڵی ١٨٣٨ ، بە دەست هێنا وەك وولاتێکی سەربەخۆ ، بە ناوی – کۆماری نیکاراگوا – کە پایتەختەکەی ناوی – ماناگوا – یە و ژمارەی دانیشتووانی ١,٢٨٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە .

هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٤,٩٤٧,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ١٣٠,٠٠٠ هەزار کیلۆ مەتر ژوار گۆشەیە . هەروا ژڕی دانیشتووانی ٩٧ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی , مستیزۆ ٧٠٪ . سپی پێستەکان ١٥٪ . رەش پێستەکان ٩٪ . هندی ٥٪ . لە وولاتەکەدا .

٢- راگەیاندنی سەر بە خۆیی وولاَتـی سـلڤادۆر بـە نـاوی - کۆمـــاری ســـلڤادۆر - کـــە پایتەختەکەی - سان سلڤادۆر - ە و ژمــارەی دانیـــشتووانی ١,٨١٥,٠٠٠ ملیـــۆن کەســـە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاَتەکەی ٦,١٦٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاَتەکەی ٢١,٠٤٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٧٥٨ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٩٤٪ . هندی ٥٪ . سپی پێست ١٪ . لە وولاَتەکەدا .

٣- راگەیاندنی سەر بە خۆیی وولاَتـی کۆستاریکا ، بە ناوی کۆمـاری - کۆسـتاریکا - کـە پایتەختەکـەی نـاوی - سـان جۆز- یە و ژمارەی دانیشتوانی ٩٨٧,٠٠٠ ، هـــەزار کەســـە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاَتەکە ، ٤,٥٦٨,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاَتەکە ، ٥١,١٠٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٢٣٢ کەس لە یەك میل چـــوار گۆشـــەدا . هـــەروا نـژادەکانی ، پێـست سـپیەکان ٩٥٪ . پێـست رەشـەکان ٣٪ . لە وولاَتەکەدا .

٤- وولاتی هندۆراس سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بە جیابوونەوەی لە دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئیسپانیا . بە ناوی کۆماری - هندۆراس - کە پایتەختەکەی ناوی - تێگوس گلب- ە و ژمارەی دانیشتووانی ، ١,٠٣٥,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولانەکە ، ٦,٧٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ، ١١٢,٤٩٢ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی وولاتەکە ، ١٤٩ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٩٠٪ . هندی ئەمەریکی ٧٪ . لە وولاتەکەدا .

٥- وولاتی گواتیمالا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بە ناوی- کۆماری گواتیمالا - کە پایتەختەکەی ناوی - گواتیمالا - یەو ژمارەی دانیشتووانی ، ٢,٣٢٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ، ١٢,٥٦٨,٠٠٠ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ، ١٠٨,٨٩٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ، ٢٩٩ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٥٦٪ . هندی ئەمەریکی ٤٤٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢١/٩/١ شانشینی ئیتالیا چەندین پڕۆژەی خستە ژێر چاودێری پاپای فاتیکان پێش داگیرکردنی ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا ، یەك لەوانە پڕۆژەی کافوور کە پاپا و حکوومەتی فەرەنسا ، ئەویش ماوەدان بە دەسەلاتی تەواوی پاپا لە بواری ئایینی و بڕینەوەی موچە لە هەموو وولاتانی کاسۆلیك لە جیهان.
بەلام ئەویش بەمەرجێك دەستکاری کاتی بکێشیتەوە . بەلام پاپا ئەو پێشینارەی ڕەتکردەوە لەگەڵ چەندین پڕۆژەی دیکە بە هۆی کێشەی مەزهەبی لە نێوان هەردوو مەزهەبی پرۆستانت و کاسۆلیکی مەسیحی لەجیهان .

١٨٢١/١٠ کۆچی دوایی گەریدەی ناو داری بەریتانی-کلۆدیۆس جیمس ڕیچ- بە هۆی

نەخۆشی ڕشانەوە لە شاری شیران و هەر لەو شارە لە گۆڕستانی – جیهان نوما– بە خاك سپێردرا .

۱۸۲۱/۱۰/۳۰ لە دایك بوونی– فیودور ڕۆستۆ یفسك– ی گەورە ئەدیب و ڕووناکبیری ڕووسی لە نەخۆشخانەی مارێنسکی ، کە تایبەت بوو بە کرێکارە هەژارەکان لە شاری مۆسکۆی پایتەختی ئێستای ڕووسیا.

۱۸۲۲

۱۸۲۲/٥/۲٦ وولاتی ئیکوادۆر سەربەخۆیی خۆی بە تەواوی بە دەست هێنا لە دوای دەرچوونی لە چوونە ناو یەکیەتی کۆنفیدراڵی ، کە ڤنزوێلاو کۆلۆمبیای دەگرتەخۆ ، کە ناونرابوو بە کۆلۆمبیای مەزن. بەڵام ئەو یەکیەتیە کۆنفیدڕالیە لە ماوەیەکی کەم بە هۆی کێشە هەمـ لایەنەکان ڕوخێندرا .

ئەم وولاتە ناوی پایتەختەکەی – کیتۆ – یەو ژمارەی دانیشتووانم ۱,٥۳٤,۰۰۰ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ۱۱,٥۷٥,۰۰۰ ملیۆن کەسە . هەروا ڕووبەری وولاتەکەی ، ۲۸۳,٥٦۰ کیلـ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانەکەی ، ۱۰٥ کەسە لە یەك میـ چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٥٥٪ . کە دەگەڕێتەوە سە رەسەنی ئەسپانی و ئەمەریکی و هندی . هندی ۲٥٪ . ئەسپان ۱۰٪ ئەفەریکی ۱۰٪ . لە وولاتەکەدا .

۱۸۲۲/٦/۱۷ بەهۆی نا لەباری باری هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بـ سەرکردایەتی خورشید پاشا ، دەریاوانە یۆنانیەکان توانیان هێزەکاد دەریاوانی عوسمانی بە ناوی – دوغاغە– تێك بشکێنن لە بەندەر

سامۆس و سەقز لە رۆژهەلات و باکووری کوردستانی داگیر کراو لە لایەن هەردوو دەسەلاتی فارس و عوسمانیدا ، کە بووە هۆی کووژرانی زیاتر لە ٣٠٠٠ سێ هەزار سەربازی عوسمانی و دەست بەسەراگرتنی پێداویستییەکانی جەنگی ئیمپریاتۆریەتی عوسمانی لە هەرێمەکەدا .

١٨٢٢/٩/٧ وولاتی بەڕازیل سەربەخۆیی خۆی ڕگەیاند ، ئەویش لە دوای لێکترازانی بارووددۆخی ناوچەکەو گەڕانەوەی شانشینی پرتوگالْ بۆ وولاتەکەی خۆی و بەڕازیل بەجێ بهێلێ ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەم ڕاگەیاندنە لە وولاتەکەدا .

ئەم وولاتە ناوی پایتەختەکەی – بەرازیلیا – یە و ژمارەی دانیشتووانەکەی ، ١,٧٧٨,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکەی ، ١٧٢,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ، ٨,٥١١,٩٥٧ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دامیشتووانی ، ٥٣ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، سپی پێست – پرتووگالی و ئەلْمانی و ئیتالْی و ئەسپانی و پۆلْندیە – کە ٥٥٪ پێك دێنن ، ئەفەریکیەکان و ئەوروپیەکان تێکەلاون ٣٨٪ ، ئەفەریکیەکان ٦٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢٣

١٨٢٣/١٢/ ڕێبازی ڕامیاری – جیمزمۆنرۆ – بە ڕێبازی سەرەك کۆماری ئەمەریکا دەگووترێ ، کە بۆ یەکەم جار لە پەیامێکیدا بۆ کۆنگرەی ئەمەریکا ڕاگەیەنرا ... ڕامیاریەتی مۆنرۆ لە چوار بەش پێك دەهات کە ئامانجی دوو بەشی یەکەم ، پەیوەندی بە کەم کردنەوەی چالاکیەکانی هێزە ئەوروپیەکان و ، دوو بەشی دووەمیش پەیوەندی بە چالاکیەکانی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەبوو ، دوو بەشی یەکەمی ڕامیاریەتی ناوبراو بریتی بوو لە :–

١- نـابێ لەمـەولا کێـشووەری ئەمـەریکا ببێتـە پاشـکۆی هـیچ وولاتێکـی ئەوروپا.
٢- وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەر جۆرە هەوڵێکی بۆ پەرەپێدانی سیستەمی ڕامیاریەتەکانی ئەوروپا لەهەر بەشێکی لە نێووگۆی ئەمەریکادا بە دژی ئاشتی و ئاسایشی خۆی دەزانێ .
هـەروا دوو بەشـەکەی دیکـە کـە تـا ڕادەیـەکی زۆر هـەتاکوو تێووەگـەلانی ئەمـەریکا لـە شـەڕی یەکـەمی جیهـانی ، جـێ بـەجێ نـەکران . کـە بـریتی بوون لە:-
١- خـۆ تێوەرنـەدانی وویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا لـە کۆلۆنیـەکانی ئەوروپا ، جگە لە خوودی کێشووەری ئەمەریکا نەبێ .
٢- خۆ تێوەرنەدانی ئەمەریکا لەشەڕی نێوان هێزە ئەورووپیەکان لەسەر کێشا نێوو خۆییەکان .
ڕامیاریـەتی مـۆنرۆ لەسـەرەتای سـەدەی بیستەمدا وای لێهات کـە ئەمـەریکا خـۆی بـە ژەندرمـەی ئەمـەریکای باکوور و باشـوور دەزانـی و ، ئـەم کـارە بـوو بەهۆی سەرهەڵدانی ئاڵۆزیەك لە پەیوەندیەکانی نێوان ئەو وولاتـەو وولاتـانی ئەمەریکای لاتـینی . بە بڕوای کاربەدەستانی ئەمـەریکا ، ڕامیاریـەتی مـۆنرۆ هــەروا بــە یــەکێك لــە پرەنــسیپە ســەرەکیەکانی رامیاریــەتی ئەمــەریکا دەژمێردرێـت ، واتـە ڕامیاریـەتی جیهانگـەری لـە هـەموو وبوارە جیاجیاکانـدا لەسەر جیهان .

١٨٢٤

١٨٢٤/٣/٦ دامەزرێنـەری وولاتـی میـسرو والی محەمـەد عـەلی پاشـا لەلایـەن سـوڵتانی عوسمـانی کـرا بـەوالی میـسر ، کـە لـەو کاتـە دوورگـەی کریـدو هـەرێمی مۆرە هــەردووکیان سەرچــاوەی شــۆڕش و ڕاپــەرین بــوون، دژی دەســەڵاتی عوسمانیەکان .
١٨٢٤/٣/١٢ هێـزە چـەکدارەکانی پاشـای کـۆرەی ڕوانـدز ، لـە هێرشـێکیدا پـەلاماری شارۆچکەی - ئاڵتون کۆپری- پردێ - ی داو خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆی ئەویش لەپێناو بەهێزکردنی دەسەڵاتی تایبەتی خۆی ، نەك شارۆچکەکە

لەپێناو بەرژەوەندی کوردلە باشووری کوردستان ، لە بەر ئەوەی شارۆچکەکە دانیشتووانەکەی ٩٩٪ی کوردبوون و پێوویست بوو هاوپەیمانی و هاوکاری بکردایەلە هەموو بوارەکاندا ...؟.

١٨٢٤/٤/١٩ کۆچی دووایی شاعیرو رووناکبیری ناوداری بەریتانی- بێرون- لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا.

١٨٢٤/٧/١٦ هۆکارەکانی باری ناوچەو هەرێمەکان وای کرد ، کە کەشتی جەنگی میسری لە بەندەری ئەسکەندەریە بەرەو یۆنان بکەوێتەڕێ بەسەرکرایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد علی پاشا ، کە کەشتیەکانی ١٥ هەزار سەربازی هەڵگرتبوو بەهاوکاری هێزەکانی سوپای عوسمانی ، شۆڕشی شۆڕشگێرانی یۆنانی دامرکاندەوەو لەمانگی /١٨٢٧/٦ هەردوو هێزی ئیراهیم پاشاو هێزی سووپای عوسمانی گەیشتنە شاری ئەسینای پایتەختی ئێستای یۆنان، ئەویش لە دوای گەمارۆدانی دوورو درێژی شارەکە ، بە گرتنی قەلا بە ناوبانگەکەی – ئەکربۆل- لەووڵاتەکەدا .

١٨٢٤/٨/٢٦ هاوسەرو خۆشەویستی خاتوو – مەستوورەی ئەردەلان – خەسرەو خان – ناکام – کۆچیی دوایی کردووە ... بە کۆچی دوایی خەسرەو خانی ئەمیری ئیمارەتی ئەردەلان ، هۆکاری دڵتەزاندنی مەستوورەی ئەردەلان بووە ، دوای ئەو کاروباری ئیمارەتەکەی گرتۆتە دەست لە هەموو بوارە جیاجیاکان .

ئەم خاتوونە شاعیرە لەدوای مردنی لە بیست هەزار رستەی شیعرەکانی تەنیا سێ هەزار رستەی مابووەوە ... ئەویش کە بەزمانی فارسی و زمانی

کــوردی و بــه هــه‌ردوو زاراوه‌کــه‌ی ســۆرانی و گۆرانیه‌کــه‌ی ... دوای مردنــی هاوســه‌ره‌که‌ی مه‌ســتووره ســیانزه ســاڵ بــه بێــووه‌ژنی مایــه‌وه‌و دوای ئــه‌وه رووی له‌شاری سلێمانی له باشووری کوردستان کردو له‌ساڵی ١٨٤٧ کۆچی دوایــی کــردو گۆڕه‌کــه‌ی له‌گۆرســتانی – گــردی ســه‌یوانه – له‌شــاری ســلێمانی له‌هه‌رێمی باشووری کوردستان .

١٨٢٥

١٨٢٥/٨/٦ لــــــه دوای هه‌وڵـــــــه به‌رده‌وامـــــه‌کان وولاّتـــــی پۆلیڤیا سه‌ربه‌خۆیی خۆی ڕگه‌یانــد بــه – کۆمــاری پۆلیڤیا – به ده‌رچوونی له ژێر ده‌سه‌ڵاتی ئه‌سپانیا به سـه‌رکردایه‌تی تێکۆشـه‌ری ڤـــه‌نزوێلی – ســـیمۆن پۆلیڤـــار– کـــه نـــاوی وولاّته‌که‌ی به‌ناوی ئه‌و تێکۆشه‌ره کرا له‌گه‌ڵ – ئه‌نتۆنیۆ جۆزییێ –، له دوایی بووه یه‌که‌م سه‌ره‌ك کۆماری پۆلیڤیا.

شــایانی باســه کــه پۆلیڤیــا خــاوه‌نی شارســتانیه‌تی – الانکــا – بــووه کــه به‌گه‌وره تـرین‌و مـه‌زنترین شارسـتانیه‌ت لـه جیهانـدا داده‌نرێـت‌و ده‌سـه‌ڵاتی ئیمپراتۆریـه‌تی ئه‌سپانیا ، لـه سـاڵی ١٥٣٠ پۆلیڤیـای داگیرکـرد تـاکوو بـه ده‌ست هێنانی سه‌ربه‌خۆیی وولاّته‌که‌له کێشووه‌ره‌که‌دا .

کــه پایتــه‌ختی ئــه‌م وولاّتــه نــاوی – لابــاز – ه و ژمــاره‌ی دانیــشتووانی ، ١,٢٧٥,٠٠٠ ملیــۆن که‌ســه . هــه‌روا ١مــاره‌ی دانیــشتووانی وولاّته‌کــه ، ٨,٣٤٠,٠٠٠ملیـۆن که‌سـه . هـه‌روا رووبـه‌ری وولاّته‌کـه ، ١,٠٩٨,٥٨٠ کیلـۆ مه‌تر چوار گۆشه‌یه . هه‌روا چڕی دانیشتووانه‌که‌ی ، ٢٠ کـه‌س لـه میل چوار گۆشـه‌دا . هـه‌روا نـژاده‌کانی ، کووشـوا ٣٥٪ . مـستیزۆ ٢٨٪ . هنـدی ئایمـارا ٢٥٪ . ئه‌وروپی ١٥٪. له وولاّته‌که‌دا .

١٨٢٥/١٢/١ لە بارودۆخێکی ناهەمواری نێوو دەووڵەتی و هەرێمەکە قەیسەری ڕووسیا ئەسکەندەری یەکەم کۆچی دوایکردو نیقوڵای یەکەم جێگەی گرتەوە بە قەیسەری ڕووسیا ، کە لەو کاتە شەڕە یەك لە دوای یەکەکانی لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسی بەردەوام بوولە ناوچەو هەرێمەکاندا .
کە زۆربەی شەڕەکان لە سەر تەواوی ڕۆژهەلاتو باکووری کوردستان بوو ، جگە لە کێشەی بەردەوامی ئایینی لە نێوان مەسیحی و ئیسلام لە جیهاندا .

١٨٢٦

١٨٢٦/١/٢٢ لە دایك بوونی موئەریخ و پرۆفیسۆری ئەلمانی - فریدرك ئیبرفگ - لە لێشلنگن لەنزیك شاری زولنگن لەناوەراستی ڕۆژ ئاوای ئەلمانیا . لەدوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندن لەساڵی ١٨٤٥ چۆتە زانکۆی جتنگن ... دوای ئەوە چۆتە زانکۆی بەرلین و خوێندنی لەو زانکۆیە تەواو دەکات ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٥٠ پەیوەندی بە زانکۆی هلە دەکات وبروانامەی دکتۆرا بەدەست دێنێ .
دوای ئەوە بەمامۆستای فەلسەفە لەزانکۆی بۆنی ئەلمانی دامەزراوە لەساڵی ١٨٥٢ ... لەگەڵ وانە گووتنەوەی بەردەوام دەبێت لە نووسین ... کاردانەوەی بیری هیگل و ئەرستۆ بۆتە سەرچاوەی نووسینەکانی ، کە توانی نووسینەکانی لەسێ بەرگ بلاوبکاتەوە لەساڵەکانی ١٨٦٢ - ١٨٦٤ - ١٨٦٦ کە نووسینەکانی تاکوو ئەمرۆش کاریگەری خۆیان هەیە ، ئەم فەیلەسوفەش لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٨٧١/٦/٩ کۆچی دوایی کردوە .
سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٨٢٦/٤/١٤ ڕابەری ئایینی و تەریقەی نەقشەبەندی مەولانا خالید نەقشەبەندی لە شاری - دیمەشق - ی شامی ئەوکات کۆچی دوایی کردووە.

١٨٢٧

١٨٢٧/٧/٦ مۆرکردنی ڕێکەوتنامە لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەگەڵ فەرەنساو بەریتانیاو ڕووسیا ، کە دەسەلاتی عوسمانی دەستگیر بێت بەپێدانی سەربەخۆیی بە ئیدارەی یۆنان ، بە مەرجێ باج بدات کە ئەویش لە سەر برە

باجەکــە ڕێکــەووتن مۆربکــەن ، لــە هــەمان کــات بــەرەو دامەزرانــدنی مــافی ئۆتۆنۆمی لە ژێر سایەی سوڵتانی عوسمانی بێت هەرێمەکەدا .
ئــەو پەیمانــە لــە شــاری لەنــدەنی پایتــەختی بــەریتانیا مــۆرکرا ، کــە بەسەربەخۆیی راستەوخۆی یۆنان دادەنرێت ، لە دوای ئەوە –کانج– لە ٨/٨ هەمان ساڵدا کۆچی دوایکرد لە وولاتەکەدا .

١٨٢٧/٧/٢٤ مامۆستایانی زانکۆو شووێنەوارناسی – شۆلتز – لە پێناو گەیشتنی بۆ کوردستان بە ناوی ئەوەی تووێژینەوە لە سەر شووێنەواری – خەلدین – بکات لە هەرێمەکەدا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە مامۆستا شۆلتز مامۆستا بوو لە زانکۆی گیسێز ... ئەوە بوو گەیشتە شاری وان لە باکووری کوردستان ... لەدوای گەراز گەیشتە ئەنجامی ئەوەی کە توانی ٤٢ پارچە لە شووێنەوارە قورەکانی مەلیك – ئۆرارتۆ – بدۆزێتەوە ، دوای ئەوە ڕەوانەی پاریسی پایتەختی فەرەنسا کرد... دوای ئەوە بەدووساڵ لە گەران و تالانکردن و دزینی شووێنەوارەکانی کوردستان ، کە لەلایەن کرێکارەکانی کورد کووژرا لەناوچەی – گولێمێرک – لە هەرێمەکەدا .
ئەو پارچە شووێنەوارانە لەساڵی ١٨٤٠ دوای یەك ساڵ لەمردنی گەیشتە پاریس لە فەرەنسا ... ئەوەش لە ئاکامی راپۆرتەکانی مارکۆبۆلۆ هات ، کە لە ساڵی ١٢٥٤ ، لەگەڵ مام و باوکی لەچین بەرەو ئیتالیا دەگەرایەوەو ناوزەندی دانیشتووانی رۆژهەلاتی بە شێووەیەکی شێواو لەقەڵەمدا ... بەلام دوای ئەوەی کە – کلاودیۆس گیمس ریچ – کە پیاوی بازرگانی فەرەنسی بەریتانیا بوو گەیشتە شاری بەغدا ، دوای ئەوەش سوورانەوەیەکی بە باشووری کوردستاندا کردو میوانداری ئەمیری بابانی لە شاری سلێمانی کرد بە پێچەوانەی راپۆرت و وتەکانی مارکۆبۆلۆ بوون ، لە گەڵ چەندین راپۆرتی دیکە لەسەر باری کوردو کۆمەڵگای کوردستان لەوکاتدا.

١٨٢٧/١٠/٢٠بەرپابوونی شەری – ناڤارین – لە هەرێمی یۆنان لە نێوان کەشتیە جەنگیە دەریایەکانی میسر ، کە ئیبراهیم پاشای کوری محەمەد عەلی پاشای والی

میسر سەرکردایەتی دەکرد ، هەروا ئەمیر تاهر پاشاش سەرکردایەتی هێزەکانی کەشتیەوانی عوسمانی دەکرد لە گەڵ کەشتیەکانی بەریتانیا ، کە ئەمیراڵ – ڕینی – سەرکردایەتی دەکردو کەشتیە جەنگیەکانی ڕووسیای قەیسەریش لەلایەکی دیکەوە لەناوچەو هەرێمەکان بەردەوام بوون لەکارە هەلایەنەکانی جەنگی لە هەرێمەکەدا.

١٨٢٧/١٢/١٥ ئامارژە بە هەندێ بەڵگە دەکەین ، کە دەسەڵاتدارانی ڕووسیای قەیسەری کاروبارو بەڕێوەبەرایەتی کوردەکانی هەرێمی پشت قەفقازان هەر لە دەستی خوودی کوردانـدا هێشتۆتەوە ، گرنگ ئەوەیە ، کە بڕیارو فەرمانەکانی دەسەڵاتدارانی ڕووسیا .

واتە لە سان پترۆسبۆرگ دەرکراون لە گەلالەی مەدەنی بەڕێوەبردنی خانەنشینەکانی یەریڤان و ناو نەخجەوان ، هەروا ناوچەی ئۆردو ئابادا . کە لە پترۆسبۆرگەوە بۆ شازادە – پاسکە ڤیچ – دادوەری قەفاز نێردراوەو دەڵێ :- کاروباری کۆچەرەکان با هەر لەدەست سەرۆك هۆزو خێلەکانیاندا بێ... واتە کورد لە ناوچەو هەرێمەکەدا .

١٨٢٨

١٨٢٨/٤/٢ ڕژێمی ڕووسیای قەیسەری لە ڕاگەیاندنی بڕیارێکی کارگێڕیدا لەپێناو نانەوەی دژایەتی و ناکۆکی لە نێوان ئەرمەن و کورد بە هاندانی ئەرمەنەکان بە چاودێری کردنی کوردەکان لەپارێزگای یەریڤانی کوردستان ، ئەویش هەڵسان بەکاری سیخوڕی بۆ ڕژێمی ڕووسیای قەیسەری دژ بە کورد لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٢٨/٤/١٠ مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی بەناو – ئاشتی تورکمان جای– لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و ڕژێمی فارسی سەفەوی لە ئێران ، کە ئەرمەنستانی ژێر دەسەڵاتی فارسی پارچەیەك بێت لە ڕژێمی قەیسەری ڕووسیا .

کەبەو هۆکارەش زۆرناوچە لەخاکی ڕۆژهەڵات و باکووری کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی ڕووسیای قەیسەری ، کە دەکەوتنە سەر سنووری قریاخ و نەخجەوان ، بەتایبەتیش پارێزگای یەریڤان و دەوورووبەری ، کە ئێستا شاری یەریڤان پایتەختی کۆماری ئەرمینیایە لە ناوچەکەدا .

١٨٢٨/١٠/١ دامەزراندنی زانکۆی لەندەن لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، کە ئەو زانکۆیە نەك هەرکاریگەری زانستی و فێربوونی بۆ گەلانی بەریتانیا هەبووە لە هەموو بوارەکانی خوێندن . بەڵکوو سوودی بۆ کۆمەڵگاکانی دیکەی وولاتانی جیهان .

١٨٢٩

١٨٢٩/٩/٣ باشووری کوردستان ، کە لە پاشا لیکەکانی دیاربەکرو مووسڵ پێك دێت ، کە دەسەلاتدارانی عوسمانی هیچ دەسەلاتێکیان لەسەر ئەو ناوچەو هەرێمەدا نەبوو ، لەو کاتیشدا بەگە کوردەکانی ناوچەکە کەم یا زۆر لەیەکتر سەربەخۆبوون ، هەندێك جار سەربە دەسالاتداریەتی سلێمانیە لە- پاشالیکی مووسڵ - بوون ... هەر لە کۆنەوە لەلایەن فارسەوە پشتیووانی لێ دەکرا ، کە بەم چەشنە تووانی دەسەلاتی خۆی بەسەر زۆربەی باشووری کوردستان بلاوبکاتەوەو خوودسەرانە ناوی پاشایەتی کوردستانی بەخۆوەنابوو پەیووەندی دۆستانەی لەگەڵ فارس داهەبوو ، ئیماراتە گەورەکانی باشووری کوردستان ، کە لەڕواندزو باگدان و بادینان پێك هاتبوو .

جگە لەوناوچانەی کوردستان ، کە ناوبراوان هۆزی کوردی دیکەش تیای دا دەژیان . لە چوارچێووەی پاشالیکەکانی فارس و ئاخالنسیخ وەك کۆمەڵەی بچووك لە ٢٠ تا ٣٠ بنەماڵە دەبوون ، ئەمانە بەستراببوونەوە بە پاشالیکەکانی ئەم ناوچانەی سەربە دەسەلاتی عوسمانی بوون ، هەروا لە خانەنشینی پارێزگای یەریڤان کوردێکی زۆری لێ دەژیان ، کە ئەوکات ژمارەیان دەگەیشتە ٨٠٠٠ بنەماڵە . واتە خێزان ، و لەژێر کاریگەریەتی و دەسەلاتی سەرداری یەریڤان بوون لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە:- لە زنجیرە بەڵگەنامەکانی سۆڤیەت لە کۆمۆسیۆنی شاوخیگرافی بەرگی /٧ - ل٧٨٥-، ژ/١٧٨ .

١٨٢٩/٩/١٩ هێزە چەکدارەکانی کورد بە هاوکاری و پشتگیری هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری ، هێرشیان کردە سەر ناوچەی پارێزگای قارس لا باکووری کوردستان و لە ژێر دەسەلاتی هێزەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی

ڕزگاریان کرد.

بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا چەکدارانی کورد وەك جاش یارمەتی تورکەکانیانداو بووە هۆی داگیرکردنی شاری ئەرزەڕۆم لە باکووری کوردستان .

١٨٢٩/١٢/١٤لە سەردەمی – نێس – دا – زانا دگۆر – سەرقاڵی لێکۆڵینەوە بووە لە پاش ئاڵوگۆڕ کردنی نامە لەگەڵ یەکترا ، دوای ئەوە بڕیار دەدەن ئاڵاو کۆپی زانیاری بکەن لەگەڵ یەکتردا ، هەر بۆ ئەو مەبەستەش بڕیاری نامەیەك مۆر دەکەن و هاوکات لەگەڵ دگۆڕو نێس دا ، کە زانای بەریتانی ویلیام هێنری تالیووت خەریکی لێکۆڵینەوە بوون لە پێناو دەستکەووتی وێنە ی دیکە نوێ لە داهاتوودا .

١٨٣٠

١٨٣٠/١/١٠ بۆ یەکەم جار لە مێژووی جیهان کار بە پوولی نامە ئاڵوگۆڕکردن ئەنجامدرا لە بوواری پۆستەدا لە جیهاندا .

١٨٣٠/٢/٤ گەلانی بەلژیکا لە پێناو تۆڵە وەرگرتنەوە سەربەخۆیی وولاتەکەیان ڕاگەیاندو سەرکردەی وولات – لیۆپولد – بووە یەکەم شانشینی بەلژیکا بەناوی – شانشینی بەلژیکا – لە کێشووەرەکەدا ، و لە پەیمانی لەندەن داننرا بە سەربەخۆیی شانشینی بەلژیکا.

کە ناوی پایتەختەکەی – بڕۆکسل – ە و ژمارەی دانیشتووانەکەی ، ١,٠٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکی ، ١٠,٦٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ڕووبەری وولاتەکەی ؛ ٣٠,٥١٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە ، هەروا چڕی دانیشتووانەکەی ، ٨٩٩ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . لە وولاتەکەدا .

١٨٣٠/٥/٧ مـۆرکردنی یەکـەم پـەیمان لـە نێـوان ئەمـەریکاو ئیمپڕاتۆرپـەتی عوسمـانی ، ئـەویش بـە ئامـادەکردنی بـاری بازرگـانی و دبلۆماسـی ، کـە ئەمـەریکا رۆڵـی سـەرەکی هـەبوو لـە دروسـتکردنی کێـشە لـە ناوچـە عەرەبیـەکانی سـەربە ئیمپڕاتۆرپەتی عوسمانی ، لە هەرێمە جیا جیاکان لە کێشوەری ئاسیادا .

١٨٣٠/٧/١٥ هێزەکـانی سـووپای فەڕەنـسا لـە هێرشـێکی بەرفراوانیـدا تـووانی جـەزائیرو پایتەختی جەزائیر داگیر بکات ، کە ئەو داگیرکردنە ماوەی ١٣٢ ساڵی خایاند ، تـاکوو رزگـاربوونی بـە ڕگەیانـدنی سـەربەخۆیی جـەزائیر بـە کشاندنەوەی دامودەزگاو هێزەکانی سووپای فەڕەنسا لـە جـەزائیر ، لـە دوای زیاتر لـە ١,٥ ملیۆن قووربانی و وێرانکاری ژێرخانی ئابووریو چەندین لایەنی دیکە لەو وولاتەدا.

١٨٣٠/٧/٣١ لـە دوای هـەولێکی سـەرکردەکانی تـووانرا – لـوویس فلیـپ – هەڵبـژێردرا بەشانشینی فەڕەنسا ، لـە دوای لابردنـی شارڵی دەیـەم ، کـە جێگـەی براکـەی گرتبـووەوە بـە لوویـسی دوانزەهـەم لـە سـەر ئیمپڕاتۆرپـەتی فەڕەنـسای ئەوکاتدا .

١٨٣٠/١١/٢٨لـە دایـك بـوونی خـاوەنی پـــەیامی – بـــەیانی کۆمۆنیـست– و ئـابووری رامیـــاری – فردریـــك ئینگلش– لە ئینگلترا بە هاوکـاری کـارل مـارکس کـە بۆتـە بنـەماکانی کـارو هەڵوویـــستو بـــیروو بۆچـوونی ژیـانی بـەملیار ڕۆشـــنبیرو ڕوونـــاکبیرو زاناکان لە جیهاندا .

١٨٣١

١٨٣١/٦/١٢ دامەزرێنەری وولاتی میسر- محەمەد عەلی - پاشا بە نەژاد کوردو لە بنەماڵەی - خدێوی- ە سووپایەکی لە پیادەی دەشتایی و دەریایی ئامادەکرد ، بە سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی ، کە بەرەو هەرێمەکانی وولاتی شام هەنگاوویاننا ، کە یەکەم جار لە ڕێگەی دەریاو لە هەمان کات هێزەکانی سووپای پیادە لە دەشتایەکان ، پێشیان کەووتن و شاری غەزەیان داگیرکرد ، دوای ئەوە شارەکانی یافاو قوودس و نابلس . کە لەو کاتەدا هەردوو هێزی دەریایی و دەشتایی بەیەکگەیشتن .

هەروا شاری عەککەشیان گەمارۆداو ، دوای ئەوە کەووتە بەردەستیان... دوای ئەوە هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا بە سەرکردایەتی ئیبراهیمی کوڕی سەرکەووتنەکانی مسۆگەرکردو بەرەو شاری حەلەب بەڕێکەوتن .

محمد علي في ديوانه بالقلعة يستقبل وفد بعض الدول الأجنبية
ويرى عن يمينه ولداه طوسون وإبراهيم

لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی حوسێن پاشا پاشەکشەیان کردو ناوچەکەیان جێهێشت بەرەو هەرێمی ئەنادۆڵ گەڕانەوە ، کە لەوکاتەش هێزەکانی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا بەرەو شارەکانی باکووری کوردستان هەنگاویاننا ، بە تایبەتی بەرەو شاری ئەستەمبۆڵ .

کە بووە هۆی دورستکردنی ترس نانەوە لەسەر دەسەڵاتەکانی وولاتانی ئەورۆپا ، لەوکاتەی کە هێزەکانی سووپای ئیبراهیم پاشا گەیشتە چیاکانی تۆرۆس و شاری ئەدەنە- دیاربەکر- کە بووە هۆی ئەوەی کە چوونە ناو شاری ئەستەمبوڵ ئاسان بکرێت ، کە لەو کاتە ٥٠ کیلۆ مەتر مابوو بگەنە ناو شاری ئەستەمبۆلی پایتەختی ئەوکاتی عوسمانی .
بە تایبەتی ڕووسیای قەیسەری ترسی زۆری گەیشتبووێ . کە داوای لە سوڵتانی عوسمانی کرد بەیارمەتی دانی دەسەڵاتەکەی بۆ لێدانی هێزەکانی سووپای ئیبراهیم پاشا ، کە لەو کات و بە پەلە زیاتر لە ١٠٠٠ دە هەزار سەربازی یارمەتی بۆ دەسەڵاتی عوسمانی ڕەوانەی ئەستەمبوڵ کرد بۆ بەرگری کردن لە دەسەڵاتی عوسمانی ، هەروا فەرەنساو بەریتانیا ترسان لەوەی ، کە دەست تێووەردانی ڕووسیا کاریگەری هەبێ لە سەر بەرژەوەندیەکانیان ، داوایان لە سوڵتانی عوسمانی کرد ڕێکەووتن لەگەڵ محەمەد عەلی پاشا ئەنجام بدات ، لە بەر ئەوەی ئەوان باشیان دەزانی کە محەمەد عەلی پاشا لە ڕچەڵەك و بنەماڵە دەگەڕێتەوە کام هەرێم لە کوردستان و کام نژاد ، لە هەمان کات پەیووەندی لە نێوان محەمەد عەلی پاشا لەگەڵ میرەکانی ئیمارەتی کوردی بە تایبەتی ئیمارەتی ڕەواندزو سۆران ئەویش بەنامە گۆڕینەوە .
بەڵام بە داخەوە تاکوو ئێستا ئەو نامانە ئاسەواریان نیە ، بەڵام بەدڵنیاییەوە پەیووەندیەکی بە هێز هەبووە لە نێوان محەمەد عەلی پاشاو سەرکردە کوردەکان لە کوردستان .

١٨٣١/١٠/٢٤ مۆرکردنی پەیمانی – بووخارست – لە بووخارستی پایتەختی ئێستای ڕۆمانیا ، لە نێوان هێزەکانی شەڕکەری ڕووسیای قەیسەری و ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانیدا ... شایانی باسە لەوکاتەی کە هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا ، بە سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی ، بەرەو شاری ئەستەمبوڵو سەرکەوتنەکانی بووە هۆی ئەوەی کە ڕووسیای قەیسەری بە هەموو توانا یارمەتی هێزەکانی سووپای عوسمانییدا دژی هێزەکانی ئیبراهیم پاشا .
کە ڕامیاریەتیەکی نهێنی لە پەیووەندیەکانیان هەبووە بەرامبەر بە دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشاو پەیووەندی لە گەڵ ئیمارەتە کوردەکان لە کوردستان...؟...!.

١٨٣١/١١/١١ یەکەم ڕۆژنامەی تورکیا بەناوی – تقویم الوقائع – بڵاوکرایەوە کە تێیدا یاساکانی دەووڵەتی عوسمانی بڵاوودەکردەوە . دوای ئەوە ڕۆژنامەی – ترجمان الاحوال– لە ساڵی ١٨٦٧ بڵاووکرایەوە ، دوای ئەویش ڕۆژنامەی – تصویر الافکار– لە ساڵی ١٨٦٧ بڵاووکرایەوە بە پشتگیری کردن لە ڕامیاریەتی دەسەڵاتەکەیاندا .

١٨٣٢

١٨٣٢/٣/١٥ هێزە چەکدارەکانی پاشای کوێرە ، هێرشیان کردە سەر کوردە ئێزیدیەکان ، لە ناوچەی دهۆك لە باشووری کوردستان ، دوای ئەوە بەرەو شارۆچکەی – ئەلقووش– ی نزیك شاری مووسڵ ، کەووتنەڕێ کە ئەلقووش و دەووروو بەری کوردە ئێزدیو مەسیحیو ئیسلامەکان بوون ، لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٨٣٢/٣/٢٢ کۆچی دوایی فەیلەسوف بەناوبانگی ئەلمانی و جیهانی – چان ولفگنگ جینتە – . ئەم فەیلەسوفە لەساڵی ١٧٤٦ لە فرانکفۆرتی میرلیمن لە ئەلمانیا لەدایك بووە ... دەرچووی کۆلێژی یاسا بووە . لەساڵی ١٧٧١ بروانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە ... لە ساڵی ١٧٧٢ ڕۆمانی – چۆتز یرلینگنی – بڵاوکردەوە لەسەر شێووازی شکسپیر . هەروا – ئ‌ڵام فرتر – ی لە ساڵی ١٧٧٤ بڵاوکردەوە ... چیرۆکی کۆنت دیکمۆنتی لەساڵس ١٧٧٥ بڵاوکردەوە ... ولیم مستر لە ساڵی ١٧٧٧ . بەشی یەکەم لەڕۆمانی – مۆست – لەساڵی ١٧٩٨ بڵاوکردەوە ... سەردانی ناپلیۆنی کردووەو وسامی –صلیب جۆقەی

شەرتی – لە ساڵی ١٨٠٨ پێ بەخشراوە .
دوای ئەوە بۆتە وەزیر لە حکوومەتی دۆق ساکس ویمر لە ساڵی ١٨١٥...
دوای ئەوە بەردەوام بووە لەنووسینەکانی تاکوو کۆچی دوایی کردووە .

١٨٣٢/٥/١١ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزە چەکدارەکانی میری سۆران و هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی ، دوای ئەوە هێزەکانی میری سۆران هێرشیان کردە سەر ناوچەکانی لاهیجان و مەهابادو دەوروبەری لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانی داگیر کراوی ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێراندا .

١٨٣٢/٥/٢١ لە دوای کردنەوەی شاری بەغدا ، لە لایەن عەلی رەزا پاشا ، کە لەمانگی موحرەرەمی ساڵی دوایی بوو، یەکێك لەبنەماڵەکانی مەزهەب شیعە ، دانیشتنی ماتە مینی ، واتە تەعزیەیان ، لە ماڵەکەی خۆی دانا ، بەم بۆنەش والی بەغدا بەشداری لەو تەعزیەیە کرد ، کە بووە هۆی هاندانی کەسانی دیکەو بەم جۆرە کاری تەعزیە بووە باو بەردەوام بوو تاکوو ئێستاش ، ئەو ریو ڕەسمە بەردەوامە وەك کارێکی راگەیاندن و بەهێزی بنەماڵەکە بەپێی توانایان.

١٨٣٢/٥/٣١ مۆرکردنی ڕێکەتنامەی – کۆتاهیە– لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشای والی میسر ، لە سەر داوای وولاتانی ئەوروپا ، بە تایبەتی هەردوو وولاتی فەرەنساو بەریتانیا ئەویش بەهۆی:–
یەکەم:– سەرهەڵدانی ترسی دوا ڕۆژی دەسەڵاتەکەیان بەرامبەر بە ڕووسیای قیسەری و محەمەد عەلی پاشا...؟.
دووەم:– دروست بوونی ترسیان بەرامبەر بەگەڕانەوەی دەسەلاتەکانی پێشووی وەك ، بێزنتیەکان ، و زانینیان بەوەی کە محەمەد عەلی پاشا نیازی دامەزراندنی دەووڵەتێکی کوردی فراوانە لە کێشووەری ئاسیا ، بەم هۆکارەش لە سەر چەندین خاڵ ڕێکەووتن ئەویش:–
١– گەڕانەوەی هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا بۆ دوواوەی چیای تۆڕۆس .
٢– بوونی محەمەد عەلی پاشا بە والی لە سەر وولاتی میسر و ناوچەکانی ژێر

دەسەڵاتیدا ، هەتا هەتایە .

٣- دانانی والی لە شارەكانی عەكاو تڕابلس و دیمەشق و حەلەب و دوورگەی كریت ، لەلایەن محەمەد عەلی پاشا.

٤- دانانی ئیبراهیم پاشای كوڕی محەمەد عەلی پاشا ، بە والی ئەدەنە - دیاربەكر- كە ئەوكات هەرێمێكی نزیك ئەنازۆڵ بوو لە باكووری كوردستان.

شایانی باسە لە چەندین سەرچاوە وای نیشاندەدەن ، كە محەمەد عەلی پاشا پەیووەندی نهێنی هەبووە لە گەڵ میری ڕواندز لە باشووری كوردستان . لە پێناو دامەزراندنی دەووڵەتێكی كوردی بەهێز بە تایبەتی لە كوردستان و چەندین ناوچەی دیكەی وەك شام و ناوچەكانی دیكەی ئەستەمبوڵ و قەوقازدا .

بەڵام هەر وەك ئێستا سوڵتانی عوسمانی بە ناچاری ئەو ڕێكەووتنامەی مۆركرد ، ئەویش بەپاڵە پەستۆیووڵاتانی ئەوروپا بەپێی قۆناخەكان و خۆئامادەكردن لە پێناو شەڕكردن .

لە هەمان كات محەمەد عەلی پاشاش نیازی مۆركردنی ڕێكەووتنامەكە بوو . بە جیابوونەوەی تەواو لە ژێر هەرەشەكانی دەسەڵاتی عوسمانی و ووڵاتانی ئەورووپادا ، بەڵام هەوڵەكان دڵخۆشكەر نەبوون بە هۆی گەمارۆدانی محەمەد عەلی لەلایەن فەڕەنساو بەریتانیاو ڕووسیای قەیسەری لەو كاتدا لە كێشووەرەكەدا .

١٨٣٢/١٢/١١ئەندازیاری بەناویانگی فەڕەنسی - گۆستاف ئیڤل- لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا لە دایك بووە ، ئەو مرۆڤە زاناو بلیمەتە ناودارە جیهانیەو ئەو ئەندازیارە توانی پەیكەری ئازادی و تاوەری ئیڤل دروست بكات بە هەستی زانیاری خۆی كە ئەمرۆ بۆتە هێمایەك لە هێمایەكانی جیهان.

١٨٣٣

١٨٣٣/٣/٢١ وەزیـری دەرەوەی بـەریتانیا – لـورد مرسـتۆن – نامەیـەکی لەسـەر محەمـەد عـەلی پاشـا نووسـیووەو دەڵـێ:– ئامـانجی محەمـەد عـەلی پاشـا دامەزرانـدنی دەووڵـەتێکی راسـتەقینەی مـەزنی گـەوورەو فـراوان بـووە لـە سـە ناوچـەکەو خـاکی کوردسـتاندا . لـە هـەمان کـات دژی تـورك بـووەو هـەوڵی بنبرکردنـی دەسەڵاتی عوسمانی داوە لەو ناوچە و هەرێمانەی کە لە ئامانجیدا بووە .
شـایانی باسـە وەزیـری بـەریتانی دژی دەسـەڵات و هەڵوویستەکانی محەمـەد علی پاشا بووەوجێگەی مەترسی حکوومـەتی بـەریتانیا بـووە ... هەر لە بەر ئەوەش – ریشارد ووی – لـە باڵوێزخانـەی بـەریتانیا لـە شـاری ئەسقەهۆل رەوانــەی بــەیروتی پایــەختی لوبنــان کــراوە لــە ســاڵی ١٨٣٥ ، لــە پێنــاو دروستکردنی ئاژاوە لـە نێـوان دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشاو دورزیـەکان لـە ناوچەکدا ، هەر بەوەش دەردەکەوێت کە محەمەد عەلی پاشا کورد بووە . نەك بە پێچەوانەی ، کە عەلی وەردی لەنووسینەکانی دەیاری کردووە لە سـەر ئە بنەماڵەیەدا ...؟.

١٨٣٣/٥/٤ بە هـۆی دەسـت تێـووەردانی وولاّتـانی ئـەوڕوپا لـەکاروبارو پەیووەنـدی لـە نێـوان دەسـەڵاتی عوسمـانی و دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لـە ناوچـە هەرێمـە جیاجیاکـانی میسـرو شـامو چـەندین جێگـەی دیکـە . کـە بووە هـۆی ناچـارکردنی دەسـەڵاتی عوسمـانی بـەمۆرکردنی ڕێکەووتنامـەی ئاشـتی لـە نێــوان ئیمپراتۆریــەتی عوسمــانی و محەمــەد عــەلی پاشــا ، کــە دەســەڵاتی عوسمـانی دانینـا بەمافی محەمـەد عـەلی پاشـا لەسـەر میسـرو نیمچە بیابانی عەرەبی و سودان لە کێشووەرەکەدا .
دوای کردنـی بـەوالی لەسـەر فەڵەستین و شـامو قیلیقیـای سـەر بـە دەسـەڵاتی عوسمـانی دامەزرانـد . کـە بـووە هـۆی ئـەوەی کـە محەمـەد عـەلی پاشـا دا بەسـەربەخۆیی دەسـەڵاتی بـاڵای سـوڵتان دابنـێ لـە ناوچـەو هەرێـەکان ، کە ئەوکارانەشی بەهۆی توانای محەمەد عەلی پاشاو فراوانکردنی دەسەڵاتی بو ، هەتا لەسەر وویلایەتی دیاربەکر لە باکووری کوردستان بە دروست بوونی مەترسـی وولاّتـانی ئـەوروپا . لـە دوا ڕۆژی دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا

چەندین بیروبۆچوون و هەڵوێستی نەتەوەیی ونیشتمانی دیکە لە هەریم و ناوچە جیاجیاکاندا .

١٨٣٣/٥/١٥ لـە یاداشـتەکانی دکتـۆر – رۆس و فریـزەر – ی گەرۆکـدا هـاتووە :– لەگـەڵ دەستەیەك لە پیاوانی محەمەد پاشا بە سەرۆکایەتی میسر بایەزید بەگ مامی ، کـە بـۆ ئـەم کـارە ناردرابوونـە شـاری بەغـدا بەغـدایان بەجێهێـشت و بـەرەو میرنشینی سۆران بەرێکەووتن و دەڵێ:–

ئـەو ناوچـانانەی لـە ژێـر دەسـتی والـی عوسمـانی بـوون هـەموویان وێـران و چۆڵ بوون ، چونکە خەڵکەکە لە کاتی جەنگ ، بە هۆی ئەو باجە زۆرەی کە لـە سـەریان دانرابـوو ڕایـان کـردوو ئـەوەی دەمانـەوەش لـە ژیـانێکی یـەکجار سـەخت دەژیـان و هـەر کاربەدەسـتێکی بـەو ناوچـە تێپـەر بوایـە داوای بەخشیـشیان لـە دانیـشتووانەکە دەکـرد ، بـە پێـچەوانەی ژێـر دەسـەڵاتەکانی محەمەد علی پاشاو میری سۆران لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٣/٥/١٩ گەرۆکی ناوداری جیهانی و نووسەری مێژوویی – فریزەر – دەڵێ :– دکتـۆر رۆسـی کـە گەیـشتە هـەولێر لـە باشـووری کوردسـتان و پێـشوازی گـەورەی لێکـرا لەلایـەن دانیـشتووانەکەو لـەم رۆژەدا هـەولێر بـەجێ دێڵـێ و بـەرەو رواندزی پایتـەختی مـیری سـۆران بـەرێگا شـاخاویەکانی هەڵدەکشێ تـاکوو گەیشتە قەلای میر مستەفا بەگی باوکی محەمەد پاشا ، کە پێی دەگوترا – دم دم – و بەسەر دۆڵی رواندزیدا دەروانی و کەوتۆتە لەتکەی شاخێکی بەرز لە ناوچەکەدا.

١٨٣٣/٥/١٩ دکتـۆری نـاوداری بـەریتانی – ڕۆس – سـەردانی هـەرێمی باشـووری کوردستانی کردو چاوی کـەوت بـە میرنـشینی سـۆران ، ئـەویش بـە مەبەسـتی چارەسـەرکردنی نەخۆشـی مـستەفا بـەگی بـاوکی پاشـای کـۆرە بـوو لـە هەرێمەکەدا ، لە پاش ئەوکارە ڕۆس ڕاپۆرتێکی تێروو تەسەلی لە سەر باری ناوچەی میرنشینی سۆران دەنووسێت و لە چەندین لایەنی دیکەی باری کورد لە باشووری کوردستان.

١٨٣٣/٥/٢١ سـەرەك وەزیرانـی پێـشووی دەووڵـەتی عوسمـانی کـرا بـە والی پارێزگـای سیواس ، و لە هەمان کات وویلایەتی دیاربەکریش خرایە ژێر دەسەڵاتەکەی

له باکووری کوردستان ، کـه ئەمـەش لـه پێنـاو کۆکردنـەوەی هێـزو دەسـەڵاتی تـەواوی بـوو بـە سـەر بـاکووری کوردسـتانو بـە یەکلاکردنـەوەی کێـشەی شۆڕشی میر محەمەدی ڕەواندزی له عەرێمەکەدا .

له بەر ئەوەی ببووە یەکێ لە گەوورترین کۆسپ له پێش دەسەڵاتی عوسمانی لەسەر خاکی کوردستان ، کە لەو کاتە میری سۆران لەوپەڕی بەهێزیو تواناو یـەکگرتووی بـوو، هەرچـەندە کێـشەی نـاوخۆش مەترسـیدار بـوو لەسـەر دەسەڵاتەکەیاندا .

١٨٣٣/٦/٧ به هۆی هەڵوویستەکانو توانای هێزەکانی سووپای میسر بە سەرکردایەتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، پـەیمانی نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانیو قەیـسەری ڕووسی له – خۆنکار ئەسکەسی– مۆرکرا. وەك پـەیمانی بـەرگری هاوبەشـی سەربازی له نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەت . لـه پێنـاو، یەکـەم:– گـەمارۆ دانـی هـەر جمووجۆڵیـەکی زیـادەڕۆیی لـە لایـەن هێزەکـانی سـووپای محەمـەد عـەلی پاشـاو دووەم :– جووڵانـەوەی کـورد لـە هـەر لایـەنێکی کـورد لـە بـاکوورو لـە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواو باشووری کوردستاندا .

الإمارات الكردية، ومنها بابان وسوران، في سنة ١٨٣٥

١٨٣٣/٧/٣ دوای چـەند ڕۆژێـك لـە مانـەوەی دکتـۆر – ڕۆس – لـە شـاری هـەولێر لـە باشـووری کوردسـتان ، محەمـەد پاشـا بـە دوایـدا دەنێـرێ ئـەویش

بەرەو ئاکرێ دەکەوێتە رێ و بەکەلەك لە زێی بادینان دەپەڕێتەوە تاکوو دەگاتە دەشتی ئاکرێ ... لە ناو ئۆردووگای محەمەد پاشا و لە ناوچەند رێز لە پاسەوانی تایبەتیدا دەگاتە بارەگای محەمەد پاشای کۆرە ... کە لەوکات محەمەد پاشا تەمەنی لە ٤٥ ساڵیدا بووەو دوای گفتووگۆکردنی لەنێوانیان ... لە هەمان کات دکتۆر وا مەزەندە دەکات ، کە ژمارەی چەکدارانی محەمەد پاشا نزیکەی ٥٠ هەزار چەکدار بوو لە ناوچەکەدا .

١٨٣٣/٧/٨ لە دوای تەواو بوونی گفتووگۆ لە نێوان دکتۆر رۆس و پاشای کۆرە ... دکتۆر رۆسی لە رێگەی شاری مووسڵ بەرەو شاری بەغدا کەوتە رێ ... لەناوچەو ناو شاری موسل دانیشتووانەکە داوای یارمەتی لە دکتۆر دەکەن بەهۆی برسیەتی و هەژاری ، کە ئەو کاتە لەژێر دەسەڵاتی والی بەغدا بوون . ئەمەش لەو کاتەی لەناوچەی ژێر دەسەڵاتی پاشای کۆرە دەردەچێ لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٣/١٠/٢ لە دایك بوونی – ئەلفرید نۆبڵ ، داهێنەر– لە شاری ستۆکهۆڵمی پایتەختی سووید ، لە شاری پترۆسبۆرگی رووسیا گەورە بووە ... ئمانۆیلی باوکی لەوێ وەکوو داهێنەرێك کاری کردووەو خاوەنی کارگە بووە . هەروا ئەلفرید نۆبڵ لەپاش خووێندێکی زۆر لەکارگەکەی باوکیدا وەکوو داهێنەرێك کار دەکات . لە ماوەی خووێندنی گەشتی بۆ فەرەنساو ئەمەریکا کردووە، دوای ئەوە دەگەڕێتەوە ، ئەویش بەهۆی نالەباری باری کارگەکەی باوکی و هەوڵی چاکردن و پەرەوپێش بردنی دەدا.

دوای ئەوەی کە برا گەورەکەی کارگەکە بەرێوەە دەبرد، ئەویش حەز لە

داهێنـان دەكـات و لـەدوای هـەوڵ مانـدبوونێكی زۆر لـەماوەی دوو سـاڵ لـە
تاقیكردنـەوە تـوانی مـاددەی دینامیـت بدۆزێتـەوە ، كـە بـۆ تەقینـەوەی
ئەشكەووت و ڕێگا چاككردن بەكار دەهێنرا .
دوای ئەوە لەساڵی ١٨٦٧ كارگەیەكی دینامیت لە سووید دروست دەكا..
دینامیت دژی مرۆڤایەتی لـەكارە جەنگیـەكان بـەكارهێنرا ، كە ئەمـەش دژی
ئاواتەكانی نۆبل بوو .
شـایانی باسـە كـە نۆبـل لـە ١٨٩٥/١١/٢٧ ، واتـە سـاڵێك بـەر لـەمردنی
بڕیاریەكی گرنگ و مێژوویی دەدا ، كە ئەویش هەموو سامانەكانی تەرخان
بكرێت بۆ خەڵات لەبوارەكانی ئەدەب فیزیاو كیمیاو ئاشتی و پاش مشت و
مڕێكـی زۆر لەسـاڵی ١٩٠١ دەسـت كـرا ، بەداشـكردنی خەڵاتـەكان لـە
١٨٩٦/١٢/١٠ ، كە دەكاتە ڕۆژی مردنـی ئەو داهێنـەرە بەناوبانگە جیهانیـە
– ئەلفرید نۆبل – .... گەرچی نۆبڵ بەتەنیا ژیاو كەسی لە پاش بەجێ نەما
تەنیا ئەو كارە پیرۆزەو بە بەهایە نبێت لە جیهاندا .

١٨٣٣/١١/١٩ ڕابـەری دیـاری زانسـتی مرۆڤایـەتی بـەناوبانگ – میلـهام كریـستیان لـۆدویگ
دیلتی – لـە گونـدی – بـەی برنگـی – لەدەوروووبەری شاری – فیزیـادن – لـە
ئـەلمانیا چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە – بنەماڵـەی ئـەو زانایـە لەكۆنـەوە
پەیوەنـدی بە دۆخـەكانی ئاسـار باش بووە . دیلـتی سـەرەتا لـە قوتابخانـە
نـاوخۆیی دەخـوێنێ . دوای ئـەوە لەبـەر بـاری نـەریتی بنەماڵەكـەی دەچێتـە
زانكـۆی – هایـدلبرگ – و زانـستی لاهـووتی تیـادا تـەواودەكات و تـا سـاڵ
١٨٥٦ تـاقی كردنـەوەی لاهـووتی بـە ئـەنجام دەگەیـەنێ . دوای ئـەوە بـە
دڵخۆشـكەری بنەماڵەكـەی یەكـەم ئامۆژگـاری خـۆی لەكلێـسا پێـشكەش
دەكات... بەڵام ئەو نیازەی ناگەیەنێتە چارەنووس ... هەر بۆیە وانە وتنەوە
بـەلاوە گـرنگتر دەبـێ و دوای دووساڵ كـاری مامۆسـتایەتی بـاری تەندروسـت
ئاڵۆز دەبێت .
دوای ئـەوە دەچـێتە زانكـۆی بـەرلین لەسـەر دەسـتی – فـردریش ترینـدلن
زانـستی مێـژوو فێردەبێـت لـە ئـەنجامی خوێنـدن . لەسـاڵی ١٨٥٠ بـەرە
تیئۆریەكەی خۆی سەبارەت بەزانستی مرۆڤایەتی دادەڕێژێت و بەردەوامیش
بـە بـەرەو پێشبردنی دەدا تـا ساڵی ١٨٦٤ كـە تووێژینەوەیـەكی ئـەكادیمیا

لەسەر زانستی ئاکار لای فریدریش ئامادە دەکات .

دوای ئەوە وەك مامۆستا دەچێتە ناو زانکۆو وانە دەڵێتەوە . لە ساڵی ١٨٦٦ لەزانکۆی بازل بانگ هێشت دەکرێت و تا ساڵی ١٨٨٢ لەو زانکۆیە کارەکانی ئەنجام دەدات . دوای گەرانەوەی بۆ ئەلمانیا وەك پرۆفیسۆر تا ساڵی ١٩٠٥ لەزانکۆی – کیل پرسیلا و بەرلین بەسەردەبات تا لەرۆژی ١٩١١/١٠/٣ لەشاری سیر ماڵئاوایی دەکات .

ئەم زانایە لەماوەی ژیانیدا ژمارەیەکی کەم بەرهەمە هزریەکانی مێژوویی بەچاپگەیاندووە... بەڵام دوای ماڵئاوایی کۆی بەرهەمەکانی خۆی لە ١٤ بەرگی نایاب دەدا ، لە دوای کۆکردنەوەیان . واتە ئەم مرۆڤە لە ماوەی ژیانی شتێکی وای چاند کە وچاخ کۆڵ نەبێت و مێژوو رێزی لێبگرێ و نەوەکانی دوای خۆشی پێ سوودمەند بکات لە وڵاتەکەو جیهاندا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٣٤

١٨٣٤/١/١ گەرۆکی سکوتلاندی– بیلی فریزرجیمس– لە رێگەی شاری ورمێ و رەزائیەو سەردەشت گەیشتە شاری سلێمانی لە رۆژهەڵات و باشووری کوردستان – فریزەر – زۆر لە سەر شارەکانی ورمێ و سەردەشت و ناوچەکانی دیکەی نووسیووە ، بە تایبەتی لەبارەی باری کۆمەلایەتی و ژێرخانی ئابووری و پەیوەندی و کۆمەلایەتی لە سەر شاری سلێمانی و دەوورووبەری نووسیووە لەباشوورو رۆژهەڵاتی کوردستان.

١٨٣٤/٣/١ نیگار کێشی بەناوبانگی جیهانی– گیرۆم – لە شاری ڤیسۆلی هاوسنووری وولاتی سویسرا چاوی بە جیهان هەلێهێناوەو هەر لەمنداڵیەوە بە هۆی سەرنجی قووڵی و بیر تیژی دەستی رەنگینی بەهرەی وێنە کێشان دەبێتە مایەی سەرسامی دەوورووبەر، هەروا لە دوا ساڵی خوێندنی خەلاتی یەکەم لە وانەی نیگارکێشی وەردەگرێت لە وولاتەکەدا .

١٨٣٤/٥/١ هاوسەری مەستوورەی ئەردەلان – خەسرەوخان – کە کاتی خۆی بەردەوام بووە بە بەرابواردن لە گەڵ ئافرەتانی جوان و خواردنەوەی زۆر، ئەنجامی

ئەمەش تووشی نەخۆشی دەبێت ، کە مەستوورەخان خۆی لە نووسینەکانی
باسی کردووە کە دەڵێ:-
هاوسـەرەکەم تووشـی نەخۆشـی جـەرگ هـاتبوو ، کـە ئـەویش بـووە هـۆی
مردنی هاوسەری مەستورەی کوردستان .
ئەویش بە بێوەژنی مایەوە ، کە سێ کوڕو سێ کچی هـەبووەو لـەپێناو لێك
نـەترازانی شـیرازەی خێزانـی مەسـتورەخان لەگـەڵ منداڵـەکانی ماوەتـەوەو
ژیـانی بەسـەربردوە تـاکوو مردنـی لەسـاری سلێمانی لـە هـەرێمی باشووری
کوردستاندا .

١٨٣٤/١١/١٢ بــەهۆی هێنــانی هـــــۆزو تـــــیرە عەرەبەکان لە لایەن دەســــــەڵاتدارانی ئیمپراتۆریـــــەتی عوسمـــــانی بـــۆ ئێراقـی ئێستاو بە عـــــــەرەبکردنی وولاتـی نێـوان دوو زێ – خاکی میزۆبۆتامیا – کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕی دژووا
لــە نێــوان هــۆزی شــەمەرو عنــزە لــەنزیك باشــووری شــاری بەغــدا ، کــ
ئەنجامەکەی بووە هـۆی سـەرکەووتنی هـۆزی عنزە بە پاڵپشتی هێزەکانی
سووپای عوسمانی، کە بووە هـۆی گـەمارۆدانی دەوورووبـەری شـاری بەغدا
دروست بوونی باری ئاڵۆزو نالەباری .
هەروا جگە لە بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هۆزەکان وەك هـۆزی عـەقیل لەگەڵ
هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـە١٢/٤ ی هـەمان سـاڵ ، ئـەم هۆکـارە ، کـ
دەسەڵاتی عوسمانی ڕەخساندی بەهاتنی عەرەب بەلێشاو بۆ دەوورووبەری
شاری بەغداو ناوچەکانی دیکەدا . بە تایبەتی بۆ باکووری شاری بەغدا
بەرەو ناوچەکانی باکووری کوردستان .
١٨٣٤/١٢/٢١ڕێگـەدان بـە کەشـتی هەمـە جـۆری هەڵمیـەکانی جـەنگی بـەیتانیا بـ
سـووڕانەوەیان لـەزێی فـوڕات ، بە پێـی فـەرمانی سوڵتانی ئیمپڕاتۆڕیـەتی

عوسمان لە هەرێم و ناوچەکەدا .

شایانی باسە کە هەردوو زێی دیجلەو فورت لەچیای ئەپاراتی خاکی باکووری کوردستان هەڵدەقوڵێ‌و دەسووڕێتەوە بە ناو خاکی کوردستان بەرەو ڕۆژئاوای کوردستان‌و دوایی بەرەو باشووری کوردستان ، بە بەرەو خوارووی ئێستای خاکی دامەزراندووی ئێراق ، تا لە کەنداوی بە ناو عەرەبی دەکاتەوە .

بەڵام لەراستیداو بەپێی مێژوو کەنداوی عەرەب نیەو گەر ئەو کەنداوە کەنداوی هەر دەسەڵاتێك بێت کەنداوی فارس‌و کوردیە لە ناوچەکەدا .

تێبینی :- نەخشەی هەدوو زێی دیجلەو فورات لە جێگەیدیکە هەیە دەتوانی سەیری بکەیت .

١٨٣٥

١٨٣٥/٧/٣ سوڵتانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی - سوڵتان عبدولحەمید- فەرمانیدا بە عەلی عەشقەر ، کە بچێتە شاری بەغدا ، لە پێناو سەرپەرشتی کردنی هێزەکانی سەربازی بە چوونە سەر محەمەد پاشای ڕواندز بە لە ناووبردنی شۆڕشەکەی بەهۆی دژایەتی کردنی دەسەڵاتی عوسمانی‌و گەماڕۆدانی شۆڕشەکانی کورد بە تایبەتی لەباشووری کوردستان.

١٨٣٦
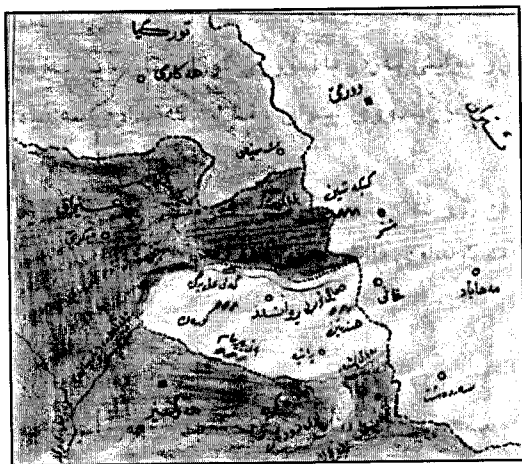
١٨٣٦/٤/١٨ بەهۆی لاوازبوونی دەسەڵاتی ئیمارەتی سۆران ، ئەویش لە ئەنجامی چەندین هەڵەو سەرە ڕۆیی لەدەسەڵات و خۆ زاڵکردن و گوێ نەدانە ئاوات و ئامانجەکانی دانیشتووانی ئیمارەتی سۆران و بە پاراستنی بەرژەوەندی گشتی و تایبەتی میری سۆران - پاشای کوێرە - نەك

بەرژەوەندی گەل و نیشتیمان و بەتایبەتی لە دوای مردنی محەمەد پاشای کۆرە لە هەرێمی باشووری کوردستان .

لەم رۆژەداو رەخسانی باری گوونجاو بۆ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە هێزەکانی سووپای عوسمانی بەفەرمانی سوڵتانی عوسمانی توانیان ناوچەی ئیمارەتی سۆران بە تەواوی بخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیان ، کە پارێزگای هەولێر و چەندین شارۆچکەو گوندی سەر بەدهۆك و ئامێدی و جەزیرە بخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیان لەباشووری کوردستان.

١٨٣٧

١٨٣٧/١/٢٩ کۆچی دوایی رووناکبیرو شاعیری گەورەی بەناو بانگی ڕووسیاو جیهان – پۆشکین – بە هۆی برینە تەشەنەدارەکەی ، کە لە ئەنجامی شەرەشیرێکی دژووار لە ١/٢٧ی هەمان ساڵ زامدار دەبیٚ و پاش دوو رۆژ ، لە کاتژمێر دوو و چل و پێنج دەقیقەی پاش نیووەڕۆ دواهەناسەی پۆشکین دەبیٚ و ماڵئاوای لەگەلانی ڕووسیا و جیهان دەکاتلە وولاتەکەیدا ، کە ئەم رووداوە بووە هۆی دڵتەزاندنی هەمووگەلانی ڕووسیا بە تایبەتی و بە گشتی جیهان .

١٨٣٧/٤/٧ دەسەلاتدارانی ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی بە سەرکردایەتی– حافز پاشا– چەندین هاوولاتی ئێزیدی لە باشووری کوردستان شەهیدکرد ، دوای ئەوە بووە هۆی تالانکردنی ماڵ و ئەنفالکردنی منداڵ و ژنەکانیان لە باشووری کوردستان ، دوای ئەوە بەهەزاران هاوولاتی گوواستەوە بۆناوچەی – نەسیبین– دا .

ئەو بەلگەش پارێزراوە لەبەڵگەنامەکانی دەسەلاتی عوسمانیدا لەشاری ئەستەمبوڵ لە ژێر ژمارە /HH/٥٢٤٨٧.

١٨٣٧/٨/٨ هێزەکانی سووپای ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی هێرشی کردە سەر ناوچەی بۆتان لە رۆژهەلاتی کوردستان ، لە ئەنجامدا هێزە چەکدارە کوردەکان توانیان بەرگری لە خۆیان و بوونیان و ناوچەکەیان بکەن و نزیکەی ١٥٠٠ سەربازی تورکی عوسمانی بکووژن و بریندار بکەن و هێرشەکەیان تێك بشکێنن و پاشەکشە بەهێزەکانی سووپای عوسمانی بکەن لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٨

١٨٣٨/٥/١٣ لە دوای بەرگریەکی زۆرو خۆڕاگریەکی بەردەوام بەرامبەر بە هێرشە یەك لە دوای یەکەکانی هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە سەر خاکی کوردستان . کە لە ئەنجام بووە هۆی سووتاندنی قەڵای سەید بەگ لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٨/٦/١٤ بەریتانیەکان بەتایبەتی حکوومەتی شانشینی بەریتانیا و لەو ناوەندەش – شافتسیری –بلمرستۆن– و سێ خاڵی گرنگیان ڕاگەیاندا ، لە پێناو بەهێز کردنی جێپێگەی خۆیان لە ڕۆژ هەڵاتی ناویندا...ئەویش:–

١– دەرکردنی دامەزرێنەری وولاتی میسر لە نژاد کورد محەمەد عەلی پاشا لە هەرێمی شام ، ئەویش لەپێناو کردنەوەی چوار گۆشەی نێوان وولاتی میسرو شام .

٢– گەمارۆدانی محەمەد عەلی پاشا لەناووەوەی سنووری وولاتی میسر لە دوواوەی بیابانی سیناوگۆڕینی بیابانی سینا بۆ – جۆرێك لەدەرخۆنەی فلینە– . بەپێووەدانی تەنگەبەری شوشەی میسریدا کە بەندە بە – کەندی نیل– کە ئەمەش لە ووتاری – ڕۆتشیلد– هاتبوو... کە ئاراستەی – بلمرستۆن– کراوە لە٢١ /١٨٣٩/٥ دا .

٣– کردنەوەی دەرگاکانی هەرێمی فەلەستین بە کۆچپێکردنی یهودییەکان – جوولەکەکان – بۆ هەرێمی فەلەستین و هاندانیان بەدروست کردنی تۆرێك لەژێر دەستەیی نیشتەجێکردن . کە ئەمەش لە ئامانجی – بلمرستۆن– دا بوو ، بەپشتگیری لێکردن لەلایەن – لۆرد ولینجتۆن– سەرکردەی سووپای بەریتانیا لەقاهیرەو ناپلیۆن لە – واترلو– ... کە زۆر لەراپۆرتەکان و لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا ، ئەوە دوویات دەکاتەوە ، کە – ولینجتۆن– خاوەنی تیئۆری ڕووبەڕووبوونەوەی محەمەد عەلی پاشا بووە بە سێ قۆناغ ئەویش:– یەکەم :– دەرکردنی لە شام . دووەم:– گەمارۆدانی لەمیسر. سێیەم :– دروستکردنی پەرژینی دوورە پەرێزی لەنێوان هەردوو وڵاتەکەدا .

١٨٣٨/١١/٢٧ لە دایك بوونی – یونس بێجان – عازری لە شاری خووسراوای وولاتی ئیران ، ئەم مرۆڤە خاوەنی بە دەیان کتێبی بەنرخ و چابخانە بووە لە پێناو پەرە

پێدان و ڕۆشنبیرکردنی گەلانی ئێران .

١٨٣٩

١٨٣٩/١/١٧ زانای ناوداری فەرەنسا – دگۆر– لە کۆبوونەوەیەکدا لە گەڵ ئەکادیمیەکان ، لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، باسی لەداهێنانەکانی بواری وێنەگرتن دەکات ، لەپێناو پەرەپێدان و بەرەوپێش بردنی لە هەموو بواری وێنەی هەمەجۆر لە جیهاندا .

١٨٣٩/١/٢٥ زانای بە ناوبانگی بەریتانی– ویلیام هندر تالیوت – پیشانگایەکی فۆتۆگرافی خۆی لە کتێبخانەی شانشین لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا کردەوەو بووە جێگەی سەرسوورمانی بینەران لە وولاتەکەدا .

١٨٣٩/٢/٢ زاناو رووناکبیر ناوداری جیهانی لە سویسرا – فریدریك هێیەر– توانی لە سەر پەڕ وێنەی دەست کەوێ بە هۆی کامێرای ئەیسکۆڕ کە خۆی بیرۆکەی کارەکەی ئەنجامدا .

١٨٣٩/٣/١٧ سەرکردەی دەسەڵاتی عوسمانی حافز پاشا سەرکردایەتی سووپایەکی بە هێزی کرد ، لە ناوچەکانی ئەرمینیاو سیواس لە باکووری کوردستان ، بەرەو ناوچەکانی شام هەنگاویناو لەگەڵ ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشای مسر چاویان بەیەك کەوت لە شاری – نزیب– ی ڕۆژ ئاوای زێی فوڕات ، کە ٢٥ کیلۆمەتر لە سنووری سووریای ئێستا دوورە ، کە ئەویش بووە هۆی کشانەوەی هێزەکانی حافز پاشا لە دوای شەڕێکی دژووارو لە ئاکام هێزەکانی سووپای عوسمانی شکستیان هێناو پاشەکشەیان کرد لە ناوچەکەدا ، ئەویش بەجێهێشتنی چەك و تەقەمەنی لە گۆڕەپانی شەڕدا .
هەروا هێزەکانی سووپای ئیبراهیم پاشا توانیان ١٦٦ تۆپ و ٢٠هەزار چەك دەست بەسەردابگرن ، کە لەو کات لەناو سووپای عوسمانی سەرکردیەکی ئەڵمانی بەناوی – فۆن مولتکە– سەرپەرشتی شەڕەکەی دەکرد بەیارمەتی دانی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەناوچەکەدا .

١٨٣٩/٣/١٧ لە ئەنجامی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای ئەفگانستانی ئیسلامی و هێزەکانی سووپای بەریتانیا ، لە ئاکامدا هێزەکانی سووپای ئەفگانستان سەرکەووتنیان بە دەست هێنا ، کە شەڕەکە لە بنەڕەتدا لە نێوان ئاینەکانی

ئیسلامو مەسیحیەكاندا بوو لە وولاتەكە ، كە ئەم شەڕەش چوار ساڵی خایاند بەیارمەتی دانی هێزەكانی سووپای عوسمانی لەو هەرێمەدا.

١٨٣٩/٣/٢٠ زانای بەناوبانگی فەرەنسی - ئیپۆلین بریاد- لە دوای هەوڵە بەردەوامەكانی توانی وێنەی نێگەتیڤی دەستكەوێ ، كە خزمەتێكی زۆری بەپەرە پێدانی وێنەگرتندا بدات لەفەرنساو دوایی هەنگاوینا بەرەو وولاتانی جیهان .

١٨٣٩/٤/٢١ هێزەكانی سووپای عوسمانی لە زێی دیجلە و فورات لە باكووری كوردستان پەڕینەووەو خاكی ژێر دەسەڵاتی هێزەكانی سووپاو دەسەڵاتی محەمەد علی پاشای والی میسریان داگیركرد ، . كە ئەنجامی بووە شەڕیكی دژوواری خووێناوی ، كە ناسرابوو بە شەڕی دووەم لە نێوان دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، لە ئەنجام هێزەكانی سووپای میسر بەسەركردایەتی ئیبراهیم پاشای كوڕی محەمەد عەلی پاشا سەركەووتنیان بە دەست هێنا لە هەرێمەكەدا .

١٨٣٩/٦/٢٤ هەڵگرسانی شەڕی نەسیبین لە نێوان هێزەكانی سووپای عوسمانی و هێزەكانی سووپای میسر ، بە سەركردایەتی ئیبراهیم پاشا ، لە ئەنجام هێزەكانی سووپای عوسمانی تێكشكێنرانو بووە هۆی كشانەوەی پاپۆرە جەنگیەكانی عوسمانی بۆكەنارەكانی میسر، لە و كاتەشدا محەمەد عەلی پاشا ماوەی بەهێزەكانی نەدا لە چیای تۆرۆس بپەڕنەووە .

هەر لەو كات دەسەڵاتی عوسمانی داوای مۆركردنی رێكەووتنامەی ئاشتی لەگەڵ محەمەد عەلی پاشا كرد ، بەمەرجێ دان بە دەسەڵاتی بنەماڵەی محەمەد

عەلی پاشا بنێ لەسەر میسرو فەلەستین و سووریای ئێستا .
ئــەویش بــە ناچــار بــوونی ســولْتان عەبدولحەمیــدو وەزیرەكــان بــەجێ بــەجێكردنی داوا كــە ... ئــەویش بــەهۆی هــەلاْتنی سووپایەكەیان ولە هــەمان كــات بــەهۆی مردنــی ســولْتان و هــاتنی مــەحمودی دووەم لــە ناكــاوی و ناچاربوونیان بەمۆركردنی ڕێكەوتنامەكە لە نێوان هەردوو لایاندا .

١٨٣٩/٧/١ كۆچــی دوایــی ســولْتان عوسمــان مــەحمودی دووەم ، بــە هــۆی چــەندین نەخۆشی، دوای خۆی كوڕەكەی عەبدولمەجید جێگەی گرتەوە بەسولْتانی عوسمانی ، كە حەزی لە گۆڕانكاری سەردەمی دەكردو داوای لە ڕەشید پاشا كرد بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ ، كە ئەوكات بالوێزی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بــوو ، لــە شــاری لەنــدەنی پایتــەختی بەریتانیا و كردیــە ســەرەك وەزیرانــی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیكان .

١٨٣٩/٧/٢ لە دوای سولْتانی عوسمانی سولْتان مەحمودخانی دووەم ، كە لە تەمەنی ٥٤ ســالیدا كۆچــی دوایــی كــردوو مــاوەی ٣١ ســالْ دەســەلاْتداربووە ، لــە دوای خۆی كوڕەكەی عەبدولمەجید خان جێگەی گرتەوە.
شایانی باسە كە دەسەلاْتە یەك لە دوای یەكەكانی دەسەلاْتی ئیمراتۆریــەتی عوسمــانی لــە ســەرەتای دامەزرانــدنیان تــاكوو كۆتــایی هاتنیــان لەجــەنگی یەكەمی جیهان ، لە ناو چەند بنەماڵەیەكی براو برازاو كوڕو باوك خوولایتەوە ، وەك بنە ماڵە لە دەسەلاْتەكانیاندا .

١٨٣٩/١٠/١٩ لەدایك بوونی رووناكبیرو پێشەنگی نوێ خوازی – پۆل سیزار– لە گووندی – ئیكس ئاوبرۆفانس– لە فەڕەنسا.

١٨٣٩/١١/٣ دەرچــوونی – یاســای خــەتی شــەریفی... گولْخانــە– لەلایــەن دەســەلاْتی ئیمپراتۆریــەتی عوسمــانی ، لــە پێنــاو چارەســەركردنی كێــشەی زەوی كــشتووكالی و چاكــسازی كــردن . كــە بەشــێكی زۆر لــە زەوی خــاكی كوردستانی لە خۆدەگرت ، ئەویش لەپێناو بەتورك كردن و داگیر كردنــی خاكی كوردستان .

١٨٣٩/١١/٢١ یەكەم شاند لە ژێر دەسەلاْتی محەمەد عەلی پاشا لە میسر ، كە پێك هاتبوون لەحــەوت كەسایەتی ئایینی لــە پێنــاو چوونیان بــۆ شــاری ئەســتەمبوڵ بــە مەبەســتی یارمــەتی دان لــە بــواری فێركــردن ، ئــەویش لــە پێنــاو كردنــەوەی

خانووی هەتیوان و پۆلەکانی خوێندن ... واتە کردنەوەی قوتابخانە لە سەر خەرجی دەسەلاتی میسر ، کە لەو کات ژمارەی قوتابیان دەگەیشتە ٢٥٠ قوتابی لەشارەکەدا .

١٨٤٠

١٨٤٠/٣/٥ لە دوای هەرەس هێنان و سەرنەکەووتنی چاوپێکەووتن لەگفتووگۆی نێوان لایەنەکانی عوسمانی لە گەڵ فەرەنساو بەریتانیاو لەلایەکی دیکە لە گەڵ دەسەلاتی محەمەد عەلی پاشا ، کە لە ئەنجام بووە هۆی گرێدانی کۆنگرەی بە سەرکەووتن ، لە کشانەوەی فەرەنساو هەوڵی ڕیکەووتنی ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشا ، لە هەمان کات هاندانی دان بەرەتکردنەوەی داواکانی بەریتانیا.

کە ڕێکەووتنەکە لە سەر چوار خاڵ مۆرکرا بوو، ئەویش:- لە بەرژەووەندی دەسەلاتی عوسمانی و بەریتانیاو فەرەنسا بوو، نەك لە بەرژەووەندی محەمەد عەلی پاشا ، کە ئەویش بەپێی بەرژەووەندی هەریەکەیان بەرامبەر گەمارۆدانی هەوڵەکانی محەمەد عەلی پاشاو نیازەکانی لە کیشووەری ئاسیادا .

١٨٤٠/٥/٧ لە دایك بوونی زاناو ڕووناکبیرو هونەرمەندی ڕووسی و جیهانی پیتەرئیلیش - مایکۆفسکی- لە شاری ڤودکنسکی سەر بەشاری پترۆسبۆرگی پایتەختی ئەو سای ڕووسیای قەیسەری ، کە خاوەنی سیمفۆنیای مێژووییەو بۆتە کەلتوورێکی نەتەوەیی و نیشتمانی گەلانی ڕووسیا و جیهان .

١٨٤٠/٦/٨ لە دوای تێپەڕ بوونی سالێك بەسەر شەڕی - تزیب- لەنێوان پێك هاتە ئایینی ونەتەوەیەکان لە لوبنان ، ژمارەیەکی زۆر لە شێخەکانی

دروزومەسـیحی و مەزهـەب شـیعەو سـوننه لـە گونـدی – ئـەنتلیاس– کـە دەکەوێتـە سـەر کـەناری دەریـای باکووری شـاری بـەیروت ، بە ئەنجامدانی کۆبوونەوە لە گۆڕستانی – قـەدیس – کە تـەنیا گۆڕێکی پیرۆزو هـەموو پێك هاتەکانی لوبنان سەردانیان دەکەن.. لەوکۆبونـەوە هـەموویان پـەیمانیاندا ، لـەپێناو هاوکـاری و هەماهەنگی ویـەکگرتن لـەپێناو راپـەڕینی گـشتی دژی دەسەلاتی میسر بە پـەیمانی بـەردەوامی تێکۆشانیان ، تا بەدەست هێنـانی سەر بەخویی لوبنان یان مردن لە وولاتەکەدا .
هـەروا لـە کۆتـایی کۆبوونەوەکـە – فرنـسیس ئـەلخازن– یـان بـە سـەرۆکی خۆیــان هەڵبــژارد... شــایانی باســە کــە ئــەو شــەڕەش لەبــەیانی رۆژی ١٨٩٣/٦/٢٤ بـەرپابوو لـە نێـوان پێـك هاتـە نەتـەوەیی و ئاینیـەکان لـە گـەل هێزەکـانی سـووپای میـسر ، بـەفیتی بـەریتانیاو فەڕەنـسا لـەپێناو سـود وەرگرتن و خۆ زاڵکردن بە سەر وولاتەکەدا لە هەموو بوارە جیا جیاکاندا .

١٨٤٠/٦/١٥ مــۆرکردنی پــەیمانی لەنــدەن لــە نێــوان بــەریتانیاو نەمــساو بڕووسیاوئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمـانی ، بە داننـان بە دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لەسـەر میـسرِ وەك شانـشین . هـەروا لەسـەر فەلەسـتین و شـام هـەتا هەتایە ، بە مەرجێ محەمەد عەلی پاشا دان بە دەسەڵاتی باڵای عوسمانی بنێ لەسەر ناوچەکەدا .
شـایانی باسـە کـە چـەندین جـار پـەیمان و ڕێکەووتنامـەی لـەو جـۆرە لـە نێوانیانـدا مۆرکرابـوون ، بـەڵام بـە هـۆی دەسـت تێـووەردان هەڵدەوەشـایەوە بەپێی بەرژەووەنـدی هەمەلایەنـەی وولاتـانی ئـەوروپا ، لـە بـوونی ترسـی دوا ڕۆژیـان لـە لێهـاتوویی بنەماڵـەی محەمـەد عـەلی پاشـا ، ناسـراو بـە– بنەماڵـەی خدێوی– کە لە نژادا کوردبوون.

١٨٤٠/٧/١٥ مـۆرکردنی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لـە سـەر پـەیمانی لەنـدەن بـە هـۆی بـاری باروودۆخەکەو کەم کردنەوەی هێزەکانی سووپا بوو. لە شام و فەلەستین ، ئـەویش بەکـشاندنەوەی هێزەکانی سووپا بۆمیسرِ، کە لـەو کاتـەدا ئیبراهیم پاشـای کـوڕی سـەرکردایەتی و دەسـەڵاتی ناوچـەکەی هەڵدەسـوڕاند لـە هەرێمەکەدا .

١٨٤٠/٩/١٧ مۆرکردنی ڕێکەووتننامە لە نێوان بەریتانیاو بروسیاو رووسیا لەلایەك لە گەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە پێناو هێورکردنەوەی بارودۆخی – لیفانت – و لە هەمان کات ماوەدان بە محەمەد عەلی پاشا لەلایەن سوڵتانی عوسمانی ، لەبەڕێووەبردنی کاروو باری دەسەڵاتی میسر ، و ناوزەند بوونی تا مردن بە پاشای عەکای هەرێمی شام ، کە شام ئەوکات بریتی بوو لە سووریاو فەڵەستین و ئوردنی ئێستا لە ناوچەکەدا .

١٨٤٠/٩/٢ لە دایك بوونی سوڵتان موڕادخانی پێنجەمی کوڕی سوڵتان عەبدولمەجیدی سوڵتانی عوسمانی لە شاری ئەستەمبوڵ .

١٨٤٠/١١/١ لەدایك بوونی پەیکەرتاش ونیگار کێشی ناوداری فەڕەنسا – ئۆگێست جان رۆدانی – لە شاری پاریسی پایتەختی فەڕەنسا.

١٨٤٠/١٢/ نامەی دووەمی – بلمرستۆن – بۆ باڵیۆزی بەریتانیا لەئەستەمبوڵی تورکیا کە دەنوسێ:– ئەویش بە رازی کردنی سوڵتانی عوسمانی و لایەنگیرانی و سوڵتان بەخۆی ، کە محەمەد عەلی پاشا دووبارە هەوڵدەدات ، گەر ماوەی هەبێ بگەڕێتەوە هەرێمی شام ، بە دامەزراندنی خەلافەتی نوێ رادەگەیەنێ ، ئەویش بەلاسایی کردنەوەی خەلافەتی ئەمەویەکان.
هەروا داوا لە عەرەب دەکات بەدامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی گەورە لەپێناو کۆکردنەوەیان بە هاوسەنگی لە رۆژهەلاتی خوارووی دەریای سپی . کە ئەمەش دەبێتە هۆی لەناووبردنی دەسەلاتی عوسمانی و رەش کردنەوەی ئاسەواری تورك وەك ئیمپراتۆریەت و دەووڵەتدا .
ئەمەش لەسەر سوڵتان ئەرکە ، کە گەمارۆی محەمەد عەلی پاسا بدات و دووری بخاتەوە لە هەرێمەکە . لە بەرئەوەی محەمەد عەلی پاسا ئاواتی بەرەو دەریای سوورو هەرێمی عەدەن بوو بۆ بەهێزکردنی دەسەلاتەکە بە هاوکاری لایەنگرەکانی لە ناوچەو هەرێمەکانا ... هەروەها لەناو نامەکە دەڵێ:–
ئینگلیز ئامادەیە دەستی یارمەتی بۆ سوڵتانی عوسمانی و لایەنگرانی درێژ بکات ، بەتایبەتی بە جێ بەجێکردنی پرۆژەی دروست کردنی ژێر دەستەی جێنشین کردنی یهودیەکان لە فەلەستین و یارمەتیدانیان ، کە ئەم کارەش

دەبێتە هۆكاری دوور خستنەوەی محەمەد عەلی پاشا لە هەڕەشە كردن لە دەووڵەتی عوسمانی لەناوچەو هەرێمەكاندا .

✍ ١٨٤١

١٨٤١/٢/٢٣ هەڵووەشاندەوەی پەیمانی بەرگری سەربازی -خوونكار ئیسكلەسی- لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی ، لە ئەویش ڕێگەی داكۆكی كردنی بەردەوامی دبلۆماسیەتی بەریتانیاو فەڕەنسا.
كە بەند بووە بە تێپەڕ بوونی كەشتیەكانی ڕووسیای قەیسەری لە تەنگە بەرەكانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، لەوكاتەش بەبێ چاودێری بوون ، كە فەڕەنساو بەریتانیا توانیان ڕێكەووتن لەگەڵ وولاتانی دیكە ئەنجام بدەن هەتا لەگەڵ ڕووسیاش بەمانەوەی داخستنی ، تەنگە بەرەكان – مزیق- بەرامبەر بەهەموو وولاتان بەبێ جیاوازی بەمۆركردنی پەیمانی ناوزەندكراو بەناوی پەیمانی -تەنگە بەرەكان- لە ناوچەو هەرێمەكان لە جیهاندا .

١٨٤١/٢/٢٥ لە دایك بوونی وێنە كێشی فەڕەنسی بەناوبانگ - ئۆگست ڕینوار- لە شاری لیموكی باشووری فەڕەنسا.

١٨٤١/٦/١ لە فەرمانێكی سوڵتانی عوسمانی ، كە ماوەی ١٠دە ڕۆژی بە پاشای میسر محەمەد عەلی پاشا دا ، بۆ ڕەزامەندیكردن لە سەر فەرمانی سوڵتان . لەبارەی مەرجەكانی دەسەڵات پێدراوی محەمەد عەلی پاشا لەسەر میسر بەخۆیی بنەماڵەكەی بەبێ سنووری دیاریكراوی مێژوویی لە لایەن سوڵتانی عوسملنیەكان .

١٨٤٢

١٨٤٢/٣/١٨ نووسـەر و شاعیری فەرەنسی
— ستیڤان تۆمافلۆران مالارمێ
— لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە . لە تەمەنی پێنج ساڵیدا دایکی کۆچی دوایی دەکات .

بەڵام بەر لەوەی تووشی نا لە باری ژیان بێت ، باوکی بەرگری لێ دەکات و بەشێوەیەکی رێك وپێك لەقوتابخانەوماڵەوە چاودێری باشی دەکات و هەوڵی فێرکردنی دەدا . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە تاکوو ئێستا لە فەرەنسا چەندین رێچکەی شیعری سەریان هەڵداوە ..

بەڵام رێچکەی ستیڤان زۆر کاریگەرە ، کە رووخسارێکی بەرچاوی شاعیرانی فەرەنساو ئەوروپادا ، هەر دیارەو ونبوونی بۆ نیە. لە بەر پەیوەندی باشی لەگەڵ بنەماڵەی دبوای بەناوبانگ هەبوو ... کە ئەم بنەماڵەیە دوای هاتنە سەر دەسەڵاتی — لویس پۆناپارت — و دروستبوونی کۆماری دووەمی فەرەنسا لە ساڵی ١٨٤٨ .

لە فەرنسا پلەو پایەیان بەرزدەبێتەوە بەمەش کارەکانی باوکی مالارمێ مەیسەر دەبێت لەهەموو بوارەکاندا ، بەڵام دوای ئەوەی کە تەمەنی مالارمێ دەگاتە ٩ ساڵان باوکیشی کۆچی دوایی دەکات و لەلایەن باپیری ژیان بەسەر دەبات لەگەڵ هەموو نالەباریەك ... گەرچی هەر لە تەمەنی منداڵیەوە بلیمەتی لێبەدەر دەکەوێت و لە ساڵی ١٨٥٤ دارێژتنێکی جوان دەونووسێت . لە ساڵی ١٨٥٨ وەك لاسایی کردنەوە — فریشتەی پاسەوان — ی شیللەر بابەتێك بەناوی ئەوەی کە سێ لەق لەقەکە گوویتان — دەنووسێت .

دوای ئـەوە دەسـت دەکـا بـە نووسـینی شـیعر کـە دوای مردنـی باوکی خـۆی
بەناوی – لە نێوان چوار دیواردا – بۆی بڵاودەکرێتەوە ... دوای ئەوە لەساڵی
١٨٦٠ پەیوەنـدی بەدیسمۆلین دەکـات ، کـە پیاوێکی توانـادار بـوو وبایـەخی
پێـــدەدات لـــەنزیك قرســـاش نیـــشتەجێ دەکـــات ... لەســـاڵی ١٨٧١
تووێژینەوەیـەکی کاریگـەر بۆ یـادی بودلێر دەنووسێت ، لەساڵی ١٨٧٣ شر
دیوانی – ئیگیتۆر – بڵاودەکاتەوە .
ئەم نووسەرەو شاعیرە لەماوەی ژیانیدا بەردەوام دەبێت لە نووسین سەرەرای
نـا لـە بـاری بـاری ژیـان و کردنـی ئـەم لاو ئـەو لا تـاکوو لـە ١٨٩٨/٩/٨ کۆچی
دوایی بە ماڵئاوایی لە وولات و شیعردۆستان دەکات لەووڵاتەکەیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بە دەوی – بەرگی /٢ .

١٨٤٢/٨/٢٨ هێـزە دەریایـەکانی سـووپای بـەریتانیا ، لـە هێرشـێکی بـەرفراوان توانیـان شـاری – کـانتۆنی– چـینی داگـیر بکـەن ،، واتـە چـینی مللـی ئێـستا ،، لـە هەمان کاتدا سووپای پیادەی توانی شاری – شەنگهای– داگیر بکات ، کە بەندەری شەنگەهای بەندەرێکی گرنگ بوو لە بەندەرەکانی چیندا .
بەڵام بەریتانیا گەمارۆی لەسەر کانتۆن هەڵنەگرت و هێزەکانی لە شەنگهای نەکـــشاندەوە ، تـــا دوای مـــۆرکردنی ڕێکەووتنامـــە، کـــە ناســـراوبوو بەڕێکەووتنامـەی – نـانکین– کـە مـاوەی چـینی دەدا بـە هێنـانی مـادەی بێ هۆشـکەر لـە بەنـدەرەکانی کـانتۆن و ئـامۆی و فوزهـۆو شـەنگهای و لینگیـ لەهەرێمەکەدا .

١٨٤٢/٩/٢٢ لە دایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم کە ڕۆڵی گرنگـی هـەبوو لـە ئـازاردان و ئەشـکەنجەدان و دەربـەدەرکردنی گـەلانی ژێـر دەسـەڵاتەکەی بەتایبـەتی گـەلی کـورد لەسـەر خـاکی کوردسـتان لـە هـەموو بوارەکاندا .
ئەویش لە پێناو بەتورك کردن ، بەڕاگوێزانی کورد لەسەر خاکی کوردستان بەگشتی و باکووری کوردستان بە تایبەتی ، لەلایەك بە ناوی ئایینی ئیسلام لەلایـەکی دیکـە بـەناوی نەتـەوەیی و لەلایـەنی سـێیەم بـەهۆی دڕنـدەیی دەسەڵاتەکەیان .

١٨٤٢/١١/١٧ لەدوای دەست بەسەراگرتنی ئیمارەتی سۆران و خۆ بە دەستەوەدانی ئەمیر محەمەد پاشای رواندز ، کە لەوکاتە ناوچەی عەمادیە لە ژێر دەستیدا بووە , لەو کاتەش هەردوو والی بەغدا عەلی رەزاو والی موسل محەمەد ئینجە داوای سنجەقی عەمادیەیان دەکرد ، بە پێی بەڵگەنامەی عوسمانی بەژمارە /٢٢٣٠٥ HH/ لە ساڵی ١٨٣٧ ، وفەرمانی سوڵتان مەحمودی پێچراوکراو بوو ، ئەویش بەدەستگیرکردنی محەمەد پاشا لە دەریای رەش لە نزیك بەندەری سامسۆن ونگرۆیون .

هەروا لە برگەی یەکەمی داواکاری والی بەغدا بەو ناوچانەی کە لەژێر دەسەڵاتی محەمەد پاشای رواندزی بوون بەرامبەر رەوانەکردنی یەك ملیۆن قرس بۆ ئەستەمبوڵ ئەویش بەپێی بەڵگەنامەی (M78.1N\A SIRE\DVN.A) کە ئەو بەڵگەنامەیە ئەوە دەسەلمێنێ کە سنجەقەکانی عەمادیە لە باشووری کوردستان و ماردین لە باکووری کوردستان ناحیەکانی جەزیرەی عمرو بۆتانی بەوویلایەتی موسل لکێنرا.

١٨٤٢/١٢/٩ لە دایك بوونی ئەمیری رووسیاو یەکێك لەسەرکردەکانی فەوزەوی – کروبۆتکین – لە شاری مۆسکۆی رووسای یەکگرتوو ... کاری لەگەڵ دەسەڵاتدارانی رووسیای قەیسەری کردووە ... خوویندنی بەزانست دەست پێکردووە ... دوای بوونی بەئەفسەر لەهەرێمی سیبریا دامەزرا . رێکخراوە نیمچە کۆمۆنیستەکان کاردانەوەی لەسەر بیرووبۆچوونی کرد .. دوای ماوەیەك وازی لەخزمەتی سەربازی هێناو دەستی بەخوویندنی ماتماتیك کرد ، لە زانکۆی پترسیورگ و هەروا خوویندنی جووگرافیاشی دەست پێکرد . ئەم زانایە هەڵسا بەراستکردنەوەی نەخشەکانی باکووری ئاسیا لە توویژینەوەیکی جیۆلۆجی لەفنلەندا و سوید .

لە ساڵی ١٨٧٢ پەیوەندی بەجوولانەوەی کرێکاران لەسویسرا کرد . دوای گەرانەوەی بۆ رووسیا چووە رێزی جوولانەوەی – عدمیین – کەلەو کاتە – ن.ن–تشایکۆفسکی – و کە – سرجیۆس – سەرکردایەتیان دەکرد ... کە لە نێوان دوولابالی لیبرالیەکان و سۆشیالیستەکان کاریان دەکرد ، لەساڵی

١٨٧٤ دەستگیرکرا و دوایی لەبەندیخانە هەلات و لەسالی ١٨٧٦ روویکرد
لەندەنی پایتەختی بەریتانیا .
ئـەم زانایـە دژی بیروبۆچـوونەکانی بـاکۆنین وەسـتا لـەبارەی کـشتووکال
ودابەشی سامان . کە ئەو هەلگری بیری – لکل إنسان بحسب حاجاته – بوو
ئەویش بەهۆی بوونی بەرهەمی زیاد و بە هۆی پەرەسەندن و پێشکەووتنو
زانـستی و تەکنـەلۆژیا ... دوای ئـەوە لەشـاری ژنێـف گۆڤـاریکی بـەناوی -
یاخیبووەکـان – دەرکـرد لەسـالی ١٨٧٩ ، و بـەلام دوایـی لەسـالی ١٨٨١
لەژنێف دەرکرا .
دوای ئـەوە لەسـالی ١٨٨٦ بەشـێووەیەکی یـەکجاری لـە شـاری لەنـدەنو
پایتـەختی بـەریتانیا جێنـشین بوو . گۆڤاریکی دیکەی بەناوی – ئازادی -
بلاوکـردەوە... دوای ئەوە لەسالی ١٨٩٥ چووە ئەمەریکاو پەیوەندی لەگەل
فەوزەویە ئەمەریکیەکان کرد . لە سالی ١٩١٧ گەراوە ڕووسیا و بەژداری ل
هیچ حکوومەتێك نەکرد لە دوای رووخاندنی رژێمی قەیسەری لە ١٩١٧/٣/١٥
. ئـەم مرۆڤـە لـەکارەکانی بـەردەوام بـووە تـاکوو لـە ١٩٢١/٢/٢٨ لەناوچـەی
دیمترۆف لەنزیك شاری مۆسکۆ کۆچی دوایی دەکات .
دوای مردنـــی مۆزەخانەیـــەك بـــەناوی – کربـــۆێکن – دەکرێتـــەوە ، بـــەلا
دەســـەلاتی ســتالین لــە ســالی ١٩٣٨ ئـەو مۆزەخانەیـە دادەخـات لـە شـاری
مۆسکۆی سۆڤیەتی جاران لە وولاتەکەدا .

١٨٤٢/١٢/١٣ هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـە رۆژی دووەمـی جـەژنی قوربـان توانیـان
گەمارۆی شاری کەربەلای مەلبەندی مەزهەب شیعەی ئیسلام لە باشووری
ئێستای شاری بەغدا ، بدەن و لە دوای شەرێکی توووند توانیان شارەکە داگیر
بکـەن ، دوای ئـەوە بـووە هـۆی تـالان کـردن و سـووتاندن و وێرانکـردن لـە
شارەکەدا .

١٨٤٣

١٨٤٣/٥/١٥ گرێدانی کۆنگرەی ئەرزەرۆم لە باکووری کوردستان لە پێناو چارەسەرکردنی گرفتەکان ، کە نووێنەری چوار دەووڵەت بەشداریان تێدا کرد ئەوانیش :-

١- میرزا تەقی خان نووێنەری ئێران . ٢- نووێنەری دەسەڵاتی عوسمانی ئەنور ئەفەندی . ٣- نووێنەری حکوومەتی بەریتانیا کۆلۆنێل فارانت .

٤- نووێنەری ڕووسیای قەیسەری کۆلۆنیل دانیزدا ... کە کۆنگرە بۆ ماوەی چوار کاتژمێر. بەردەوام بوو، کە بووە هۆی ئەوەی ، کە کێشەکان زیاتر بەرەو ئالۆزی تەشەنەدارتر هەنگاو بنێ لە نێوان بەشداربووانی کۆنگرەکە . بە تایبەتی لە بوارەکانی رامیاری و ئابووری و سەربازی و بازرگانی لە جیهاندا .

١٨٤٣/١١/١٩لە دایك بوونی دامەزرێنەری - النزعة النقدية التجريبية - ئەڤناریس ، لە شاری براگی پایتەختی تشیکۆسلۆڤاکیای پێشوو ... لە دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندن چووە زانکۆی لیبتسك ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٦ بەمامۆستا دامەزراو لەساڵی ١٨٧٧ بەشێووەیەکی فەرمی بووە مامۆستای زانکۆ لە زانکۆی زیورخ .

گرنگترین دانراوەکانی - نقد التجربة المحضة - لەدوو بەرگدا لەنێوان ساڵەکانی ١٨٨٨-١٨٩٠ ... لەم دانراوەیدا دژی بیروبۆچوونەکانی دامەزرێنەری یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو - لینین - وەستا . ئەم فەیلەسوفە لە ١٨٩٦/٨/١٨ کۆچی دوایی کردوە .

١٨٤٤

١٨٤٤/١/٢٢ پێکهێنانی مەزهەبی بەهائیەکان ، لە ژێر چاوودێری ڕووسیای قەیسەریو جوولەکەکانی لە جیهانو بەریتانیا ، لە پێناو بۆ گەنکردنی بڕووای ئاینی ئیسلامو لێکترازاندنی ئەو یەکیەتیەی کە لە ئەنجامدانی ڕێووڕەسمەکانی ئایینی ئەنجامیاندەدا ، بە دوورخستنەوەیان لە بڕووا بنەڕەتیەکان بە بیروو

بۆ چوونی هەڵوویستی ، بە بەهائیەکان کە لەلایەن بەهامەهدیە پێکهاتبوو ، کە داوای پێغەمبەرایەتی دەکرد لە جیهانی ئیسلام دا .

١٨٤٤/٢/٢٧ وولاتـی دۆمـەنیکان لـە دوای چـەندین جـار لـە داگیرکـــردن لەلایـــەن هێزەکـــانی ســـووپای ئیـسپانیاو هایتیـەکان ، کە دواجار وولاتەکەیان ڕزگـــــــــارکرد، بەدامەزرانـدنی کۆمـاری دۆمـــــــــەنیکان

بەسـەرکردایەتی – بدرۆسـانتانا– کـە بـووە یەکـەم سـەرۆکی وڵاتەکـە لـە کێشووەرەکەدا .

هـەروا ئێـستا نـاوی پایتەختەکـەی –ڕۆزۆ– یـە و ژمـارەی دانیـشتووانەکەی ١٧,٦٥٠ هـەزار کەسـە . هـەروا ژمـارەی دانیـشتووانی وولاتەکـەی ٦٥,٨٦٥ هەزار کەسـە . هـەروا ڕووبـەری وولاتەکـەی ،٨٥١ کیلـۆ مـەتر چـوار گۆشـەیە . هـەروا چـڕی دانیشتوانی ، ٢٢٧ کـەس لـە یـەك میـل چـوار گۆشـەدا . هـەروا نـژادەکانی ، زۆربـەی دانیـشتوانەکەی لـە ئەفەریکیەکانـەو لـە هـەمان کـات هاووڵاتی کاریبیشی تیایە . لە وولاتەکەدا .

١٨٤٤/٧/٢٧ کۆچـی دوایـی زانـای گەردیلـە – الـذرة – ی بـەریتانی–جـۆن هـالتۆن– لـە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا.

١٨٤٦

١٨٤٦/١/٥ لـە دایـك بـوونی فەیلەسـوفی ئـەلمانی – رودلـف ئـویکن – لـە ئـۆرش – لـە – فریزلنـدی ڕۆژهـەڵات – خوێنـدنی لـەزانکۆی گیتـنگن تـەواوکردووە لەسـەر دەستی تیشملر . بروانامەی دکتۆرای یەکەمی لە فیلۆلوجیاو مێژووی کۆن بەدەسـت هێنـاوە ... وانـەی لەقوتابخانـە ناوەندیـەکان گووتۆتـەوەو لـە سـاڵی ١٨٦٧ تا ١٨٧١ لە هۆسۆم و شاری بەرلین و فرانکفۆرت ... لەساڵی ١٨٧٦

بووەتە مامۆستای فەلسەفە لەشاری بازلی سویسرا .

دوای ئەوە گوواستراوەتەوە بۆ زانکۆی بیتا لە ساڵی ١٨٧٤ ... دوای خانەنشین کردنی لە ساڵی ١٩٢٠ دەستی بەوانە وتنەوە کردیە ... لەساڵی ١٩٠٨ پاداشتی نۆبڵی لەئاداب بەدەست هێناوە ، ئەم فەیلەسوفە چەندین دانراوی بەپێزی بەرهەم هێناوە وەك : -

مێژووی زاراوەی فەلسەفە و ناوەرۆکی راستەقینەی ئاین و کێشە سەرەکیەکانی فەلسەفەی ئاینی، لە گەڵ چەندین بەرهەمی دیکەو بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٢٩/٩/١٦ کۆچی دوایی کردووە لەبیتای ئەلمانیا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٨٤٦/٦/١٢ لە پێناو بە دەست هێنانی زانیاری . دوو میسیۆنێری ئەمەریکی بەناوی - رایس ، و، پریس- سەردانی میر بەدرخانیان کرد کە نزیکەی ٢٣ ڕۆژ لە باکووری کوردستان مانەوە ، لە ناوچەی- دێرگوڵ- لە بارەی باری کوردو خاکی کوردستان و کێشە ڕووبەڕووبوونەوەکانیان ، لە نێوان ڕامیاریەتی ئیمپراتۆرپیەتی عوسمانی و گەلی کوردستان ، بە لە کارلێکردنی ڕامیاریەتی وولاتانی فەرەنساو بەریتاناو ڕووسیای قەیسەری و ئیمپراتۆرپیەتی فارسی لە کوردستان.

١٨٤٦/١٠/٦ لە دایك بوونی یەکەمین داهێنەری پیشەسازی کارەبا لە شاری - سێنتول بریج - ی شاری نیورۆکی ئەمەریکی - جۆرج وویستینگهاوس - بیزنیسمان ، کە ئەندازیارێکی ئەمەریکیەو بە داهێنەری ئێربرێکەری هێڵی شەمەندەفەر و ڕۆتۆری ئامێری هەڵمی و پیشەسازی کارەبا و دامەزرێنەری سیستەمی وزەی

کارەبا دادەنرێت .
جێگەی ڕوونکردنەوەیە کە جۆرج لە تەمەنی منداڵیدا لە کارگەکەی باوکیدا خەریکی دروستکردنی ئامێرەکانی کشتووکاڵ بوو و لە هەمان کات کاری دەکرد ... ئەمەش بووە هۆی ڕاکێشانی تەواوی سەرنجی جۆرج بەلای ماکینەو ئامێرەکاندا ، هەروا لە کاتی جەنگی ناوخۆی ئەمەریکادا لە تەمەنی شانزە ساڵی جۆرج پەیوەندی بەهێزی دەریاوانی سەربازی کرد ، لەکاتی جەنگەکەدا لە هەردوو بەشی سووپا و دەریاوانیدا کاری دەکرد ، دوای ٣ ساڵ لە خزمەتی سووپا ، کاتێك جەنگ کۆتایی هات لە ساڵی ١٨٦٥ دا، و لە تەمەنی ١٩ ساڵیدا یەکەمین داهێنانی خۆی ، کە ڕۆتۆری ئامێری هەڵمی بوو ، لەساڵی ١٨٦٧ دا لەگەڵ مارگریناێرسکین والتەر – خێزانی پێکهێنا .
دوای ئەوە لە داهێنانە هەرە گرنگەکانی کە لە ساڵی ١٨٦٩ دا هێنایە ئاراوە ، دانانی ئێربرێکەر بوو بۆ شەمەندەفەر و فارگۆنەکان ... ئەمەش وایکرد کە بتوانرێت شەمەندەفەرەکان بە خێرایی بووەستێنرێن و بە ڕادەیەکی بەرچاویش سەلامەتی دەستەبەربکەن ، لە ساڵی ١٨٨١ سیگناڵی ئۆتۆماتیکی کارەبایی Automatic electric block signa
وا پەرەپێدا کە توانی سەلامەتیەکی بەرچاو لە بوواری سیستەمی هێڵی شەمەندەفەردا جێگیربکات ، هەروا ئەم ئامێرەش بە جۆرێکی گەورە چووستی هێڵی گوواستنەوەی زیاد کردوو ڕووداوی تێکشکانی شەمەندەفەری کەمکردەوە .
هەروا جۆرج ڕێگەیەکی گرنگتری بۆ ئاسانکاری گوواستنەوەی گازی سرووشتی بۆ ماڵەکان و هەروا بەکارهێنانی بۆ مەبەستی گەرمکردنەوە و ڕووناکردنەوە دۆزیەوە ... هەروا جۆرج تووانی سامانی داهێنانەکانی لە بوواری بازرگانی و وەبەرهێنانندا بەکاربردوو لەماوەی چەند ساڵێك تووانی سامانێکی باش پێکەوەنێت و لە ساڵی ١٨٨٦ دا کۆمپانیایەکی ویستینگهاوسی کارەبایی بۆ پەرەپێدانی ووزەو ئامێری کارەبایی دامەزراند .
دوای ئەوە ویستینگهاوس ماف داهێنانەکانی ماتۆری AC و داینەمۆی لەنیکولاتێسلا کڕی و لەویشدا تێسلای وەك شارەزایەك بۆ پەرەپێدانی ئەو ئامێرانەی کە لە سیستەمی تۆری ووزەی کارەبادا بەکاردێن لە کۆمپانیاکەیدا

بەکرێ گرت .

هەر لەوکاتدا گەورەترین کێبرکێی ویستینگهاوس ، تۆماس ئەدیسۆن و کۆمپانیاکەی Generalelectric بوو ، کە سەر قاڵی کارەبایی Dc بوو ، جۆرج توانی لە ساڵی ١٨٩٣ دا سیستەمی کارەبایی ڕووناکی بۆ پێشانگای شیکاگۆ دامەزرێنێت و لەهەمان ساڵدا بەڵێندەرایەتیەك بۆ بەرهەم هێنانی ووزەی کارەبا لە تاڤگەکانی نیگارا بەدەست بهێنێت .

هەروا لەساڵی ١٨٩٥ مووەلیدەکانی نیگارا توانی ووزەی کارەبا بۆ دووری ٢٠ میل بۆ ناوچەی باڤالۆ بنێرێت ، تا لە ساڵی ١٩٠٧ یش ویستینگهاوس وەك کاپتنی پیشەسازی ئەمەریکی بوو .

بەڵام دوای ئەو هەموو کارانە تووشی شکستی دارایی هات و لە ئەنجام ناچار بوو واز لە کۆمپانیاکەی بێنێ و لەساڵی ١٩١١ بەدواوە نەخۆشی تەنگی پێهەڵچنی ، تاکوو لە ساڵی ١٩١٤/٣/١٢ لە شاری نیورۆك ماڵئاوایی لە وولاتەکەی دەکا لە ئەمەریکادا .

١٨٤٦/١٠/٢٧ دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، داوای لە نووێنەری باڵوێزی بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ کرد ، کە حکوومەتی عوسمانی نیازی تەواوی هەیە ، کە دەسەلاتی ئەمیر بەدرخانی کوردی لە باکووری کوردستان لەناو ببات بەهێزی سووپا.

بەڵام سرووشتیەتی خاكو هەلکەووتەی کوردستان ، لە باری کەش و هەواو کەسی و بوونی ٦٠,٠٠٠ شەست هەزار چەکداری کورد لە ژێر سەرکردایەتی ئەمیر بەدرخان وایکرد ، کە دەسەلاتی عوسمانی ناچار بکات . لە دوواخستنی هێرشەکەی بۆسەر کوردستان.

لە هەمان کات سەرەك وەزیرانی دەسەلاتی عوسمانی ئاگاداری نووێنەری بەریتانیای کرد ، کە نازم ئەفەندی ئەحمەدی ناردووە بۆلای ئەمیر بەدرخان بەراگرتنی شەڕەکە لە ناوچە جیاجیاکانی باکووری کوردستان.

١٨٤٧

١٨٤٧/٢/٢٨ لە دەستووری ڕووسیای قەیسەریدا هاتووە ، کە کاووربااری بەڕێووەبەرایەتی تەواوی هۆزو خێلە کوردەکانی ئازربایجان – جگە لە کوردە

ئێزیــدەكان- خراوەتــە ئەســتۆی ســەرۆكی هــۆزی - رازێكــی ،رادیكــی- كــە جەعفەر ئاغا لە نازناوی عێل بەگ بووە.

شـایانی باسـە گـەر بگەڕێینـەوە بـۆ سـەر ژمێری سالّی ١٨٩٧ دانیـشتووی كوردو نەتـەوەكانی دیكە بەم شێووەیە بووە... ژمارەی كـورد - ٩٩,٩٠٠ - هــەزار كــەس بــووە ... ژمــارەی ئازەربایجانــەكان - ٧٣ر٤٠٠- هــەزار كــەس بــووە... چەركەسـەكان - ٨٣ ر٦٠٠- هـەزار كـەس بـووە... ئینگلۆشیـەكان - ٤٧ر٤٠٠ - هـەزار كـەس بـووە، كۆمیـەكان- ٨٣ر٦٠٠- هـەزار كـەس بـووە ، قەرەچـایڤیەكان - ٣٧ر٣٠٠ - هــەزار كــەس بــووە ، كــە هــەموویان خــاوەنی قەوارەو دەسەلاّتی خۆیان بوونە ، بەلاّم كورد .!...!...؟.

ئـەویش كـە هـۆكـاری سـەرەكی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەركردە هـۆزو تـیرەو مـیرو دەســەلاّتدارەكان و ســەرۆكی پــارت و بنەماڵــە كــانی كــورد . بــە پاراســتنی دەســەلاّت و پــارەو پــاوانكردنی ســامانی گــەل ، بــە ئاســانكاری كــردن بــۆ دووژمنانی گەل و نیشتمان .

١٨٤٧/٥/١٩ مـۆركردنی ڕێكەووتنامــەی ئـەرزەڕۆم لــە نێـوان دەســەلاّتی ئیمپڕاتۆڕیــەتی عوسمانی و دەووڵەتی سەفەوی فارس ، كە لە ئەنجامدا بووە هـۆی ئـەوەی كە چـەندین ناوچـەی كوردسـتان لـە باكووی كوردسـتان بخرێتـە ژێـر دەسـەلاّتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەپێی بەرژەووەندی هەردوو دەسەلاّتی عوسمانی و فارسی داگیركەری باكوورو رۆژهەلاّتی كوردستان .

١٨٤٧/٥/٣١ مــۆركردنی پــەیمان لــە نێــوان بەرپرســانی داگیركــەر لــە ئــەرزەڕۆم بــە گەڕاندنــەوەی عەبــدال بــەگ باجــەلان ، لــە دوای ســەرنەكەووتنی لــە شــەڕو ململانێی لەگەڵ محەمەد عەلی میرزا لە هەرێمەكەدا .

١٨٤٧/٦/٢ هێزەكــانی ســووپای عوسمــانی هێرشــی كــردە ســەر مــیر بــەدرخان بــە سەركردایەتی عوسمان پاشای دووەم ، لە ئـەنجام سـەركەووتنیان بە دەست نەهێنا بە هۆی خۆڕاگری و بەرگری كردن لـە بوونـی كوردو خـاكی كوردستان لە باكووری كوردستان .

١٨٤٧/٧/١٨ لــە دوای شــەڕیكی خووێنــاوی لــە نێــوان هێزەكــانی ســووپای فەڕەنــساو شۆڕشگێڕانی جەزائیر ، بە سـەركردایەتی عەبدولقادر جـەزائیری لـە دوای ١٧ ســالّ شــەڕ . لــە نێــوان هــەردوو وولاّت ، جــەزائیر لەلایــەن ئیمپراتۆریــەتی

فەرەنسا داگیرکرا ، لە ئەنجامی خۆ بە دەستەوەدانی عەبدولقادر جەزائیری ، ئەم وولاّتە بەداگیرکردن مایەوە تاکوو بدەست هێنانی سەربەخۆیی جەزائیر لە کێشووەرەکەدا .

١٨٤٧/٧/٢٦ گـەلانی وولاّتـی لیبیریـا پێـــــشوازی لـــــە سـەربەخۆیی خـۆی کـرد ، ئـــەویش بــــەکۆماری لیبیریــــای ئـــازاد ، بەدامەزرانــــــــدنی حکوومـــــەت لەســـــەر شێوازی ئەمـەریکی، کە – جۆزیـف رۆبرتـسە – بە یەکەم سەرەك کۆماری ئەو وولاّتە تازیەدا هەلّبژێردرا ، کە کەسایەتیەکی ئەمەریکی بوو لە وولاّتەکەدا .

هــەروا پایتەختەکـەی نـاوی – مۆنرۆڤیـا – یــە و ، ژمـارەی دانـشتوانی ١,٠٣٦,٠٠٠ ملیـۆن کەســە . هــەروا ژمـارەی دانیـشتووانی وولاّتەکـەی ، ٣,٧٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کەسـە . هــەروا رووبـەری وولاّتەکـەی ،١١١,٣٧٠ کیلـۆ مەتر چوار گۆشەیە . هە روا چڕی دانیشتووانەکەی ، ٨٥ کـەس لـە یـەك میل چـوار گۆشـەدا . هـەروا نـژادەکانی ، هۆزەکـانی نـاوخۆیی ٩٣٪ . هنـدی ، ئەمەریکی ، لیبیری ٥٪ . لە وولاّتەکەدا .

١٨٤٧/١٢/٩ ئافرەتـــــــه مێـــــــژوونووس و
رووناکبیری نەتـــەوەیی کـــورد
خـاتوو مەستوورەی کوردستان ،
مــاوەی ١٤ ســالْ بـەبێووە ژنـی
مایـەوەو ژیـانی بەسـەربرد ، لـەو
مــاوە مێـــژووی ئــەردەلانی بـــه
دەستەکانی خۆی نووسیتەوە بە
ناوی – مێـژووی ئـەردەلان –، لـه
گـەلْ ئەوەشـدا ناکۆکی و دژایـەتی
وململانێی ناووخۆیی ئەمیرەکانی
ئەردەلانـدا لـه بیروو ژیانو سامان تێیدا نەمابوو ، هەتا کێشەکە کەوتبوو
نێوان خێـزانو بنەماڵەکانی ئـەردەلان ، دوای ماوەیەك ڕویـان لـه باشووری
کوردسـتان کـرد ، دوای ٤٤ سـالْ لەتەمـەنی پـڕ لـەئێشو ئـازارو خـۆڕاگری
مەستوورەی ئـەردەلان بـه مالئـاوایی کـرد لـه گـەل و نیشتیمانەکەی ، کـه
جێگەی شانازی گەلی کوردستانە .
جێگـەی باسکردنە کە ئەم خاتوونە ناوداره لـه ١٢/٤/ ١٨٠٤ ، لـه شـاری –
سەننەدژ – لە ڕۆژهەلاتی کوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، کە ئەو کات
ئــەو شــارە پایتــەختی ئیمــارەتی ئــەردەلان بــووە ، هــەروا لــه کــاتی
دەسـەلاتداریەتی ئەمیر – ئامانـەللا خـان – بـاوکی خەسـرەو خـان بـووە ، لـه
هەرێمەکەدا .

١٨٤٨

١٨٤٨/١/٢٤ دۆزینـەوەی زێـڕ لـه وویلایـەتی کالیفۆڕنیـای وویلایەتـه یـەکگرتووەکانی
ئەمەریکا ، لە دوای هەول و توانا لـه توویژینەوەیەکی زانستیانەی بەردەوام
لە ناوچەکەدا .

١٨٤٩/١/١ رووناکبیرو فەیلەسوفی ناوداری جیهانیو خاوەن تیئوری سۆسیالیستی

زانستی ، کارڵ مارکس- بابەتێکی لە سەر بەرپابوونی شۆڕشی چینی کرێکاران بڵاوکردەوە ، بە تایبەت لە سەر داهاتووی فەرەنساو جەنگی جیهانیدا .
ئەویش بە هەڵسەنگاندن و تووێژینەوەیەکی زانستیانە بەپێی کێشەو ململانێیەکانی ئەوکات لە لێکترزانی پەیوەندیەکانی کۆمەڵایەتی و چینایەتی . بە هۆی چەوسانەوەی چینی کرێکاران و کاسبکاران لەلایەن سەرمایەداران و دەسەڵاتدارانی سەرمایەداری لە وولاتانی ئەوروپادا .
لە ئەنجام پێشبینیەکانی ئەم زانایە هاتەجێ ، بە بەرپابوونی شۆڕشی فەرنسی و کۆمۆنەی پاریس و شۆڕشی رووسی و جەنگی یەکەمی جیهان.

١٨٤٩/١/١ بڵاوکردنەوەی یەکەم ژمارەی هەفتەنامەی- زهریرا دبهرا - لە شاری ورمێ لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، کە ئەو ڕۆژە کرا بە ڕۆژی ڕۆژنامەگەری ئاشووری لە نێوان وولاتانی دووزێ و بە تایبەتی لە کوردستان .

١٨٤٩/٤/٢٣ دوای دەســــــــــتگیرکردنی دۆستۆیفـــسكی و لـــه دوای لێکۆڵینــەوە لەگەڵیــداو لەگـەڵ ٢٠ روونــاكبیری دیكــه لەكۆمەڵــەی بتراشفــسكی لــه ١٢/٢٢ی هــەمان ســاڵ ، لەلایــەن رژێمــی قەیــسەری رووسیا دەستگیرکران .

دوای ئەوە چاویان دەبەسترێتەوەو رووت دەكرێنــەوە تــەنیا شــۆرتیان لەبــەر دەمێنــی و لــه گۆڕپانێکــدا لەناو كۆمەڵە سەربازێك فرێیان دەدەنە سەر زەویەكی بەستەڵەكی ، كە پلەی ساردی لەخوارووی ٢٠ پلەی ژێر سفر دەبێ لە شارەكەدا .

١٨٤٩/٨/٢ كۆچی دوایی دامەزرێنەری وولاتی میسرو بە نژاد كورد محەمەد عەلی پاشا ، كە لە بنەماڵەی خدێووی بووەو لە كاتە زووەكان لە وویلایەتی دیاربەكر لە بـاكووری كوردســتان رووی لــه هــەرێمی میـسر كـرد بـوو... لـه بنەماڵـەی خدێوویەو تەرمەكەی لە مزگەووتی دروستكراو لەلایەن خۆیەوە بەناوی– القلعه – نێژراوە لەمیسردا .

١٨٤٩/١٠/١٧ كۆچــی دوایــی مۆزیكــاری نــاوداری فەرەنــسی – تۆبــان – لــه پاریــسی پایتەختی فەرەنسا .

١٨٤٩/١٠/٢٥ فەیلەسوفی جیهـانی كـارڵ مـاركس داوای كۆنگرەیـەكی گـشتی لـه هـەموو رێكخــراوە دیموكراتیــە جیهانیــەكان كــرد لــەو رۆژەدا ، بــەڵام بــەرپابوونی شۆڕشـی فەرەنسا ، بەر لە گرێدانی ئەوكۆنگرەیە بەرپابوو . كە بووە هۆی سەرچـاوەكانی تێئـوری و بیری ماركـسی لـه شۆڕشـی چینی كرێكـاران لـه جیهاندا .

تێبینی:– تێئۆریەكانی ماركسیەت بۆتە سەرچاوەی هـــــەموو پەرەسەندنێكی بیروو بۆ چوونەكانی زانـــــاكان و نووسەرو رووناكبیران لـــه هەموو بوارە جیا جیاكاندا بــــه تایبەتی لە بوارەكانی چینایەتی و ئابووری و

کۆمەڵایەتیدا .

١٨٥٠

١٨٥٠/٨/٥ لە دایك بوونی نووسەرو ئەدەبی بەناوبانگی فەرەنسی و جیهان – گی دی مۆپاسان – ناسراو بە مۆپاسان لە خێزانێکی ئارستۆکراتی کۆشکی – میرۆڤیل – ی لە هەرێمی نۆرمەندی فەرەنسا ... هەروا لە ژینگەیەکی ئارام و هێمنی خێزانی گەشەی نەکرد ... لەبەر ئەوە بەردەوام دایك و باوکی لەبەریەك دابوون ... ئەم

بارودۆخەش کاردانەوەی خراپی لەسەر دەروونی مۆپاسان هەبوو ، کە دواتر لە زۆر چیرۆکدا هەڵوویستی دووژمندارییەتی خۆی دژی خەڵکی و هاوسۆزیشی بۆ هەژاران و کۆمەڵگا دەربڕی ... هەروا بە ووردی چاودێری ژیانی جووتیارانی دەکردو نزیکی دابوونەریتەکانیان دەبووەوە ، هەروا بەرەو دەریا دەچوو لە ماسی گران ڕادەما ... هەر بۆیە دواتر گوتی:– لەسەر کەناری ساردو خۆڵەمێشی دەریای باکوور پێگەیشتم.

هەروا مۆپاسان زیاتر لەسەر دەستی دایکی پەروەردە بوو ، کە دایکی زۆر شەیدای ئەدەب بووە ، کە دایکی دەیوویست مۆپاسان وەك ئەلفریدی برای بێت بە ئەدیبێکی بەرز ، کە ئەویش زۆر حەزی لە ئەدەب و فەلسەفە دەکرد ... بەڵام مەرگ مەودای گەیشتنی بە هیواکانی نەدا ... هەروا مۆپاسان لە تەمەنی ١٣ ساڵیدا چووە پەیمانگایەکی ئایینی و دواتر دەچێتە قوتابخانەیەك لە – روان – و بەکەلۆریای لێ بەدەست دێنێ ... دوای ئەوە چوو بۆ خووێندنی یاسا ، بەڵام بەر لە تەواوکردنی خووێندنی یاسا دەچێتە ڕیزی سووپای فەرەنسا .

لەوکاتـەش شـەڕ لـە نێوان فەرەنسا و ئـەلمانیا هەڵگیرسـابوو هـەر لـەو کاتـ
مۆپاسـان کەوتـە سـەر خووێندنـەوەو چامەی غەزەلیانـەی دەنووسـی و دوای
وەستانی شـەڕ ، دەچێتە شاری پاریسی پایتـەخت ... لـە شـاری پاریس لـ
وەزارەتی دارایی و داگیرگـەکان کاری دەست دەکـەوێ ، دوای ئـەوە دەچێتـ
وەزارەتی فێرکردنی گشتی و هونەرەجوانەکان دادەمەزێت .
ئـەم ئـەدیب و نووسـەرە لـە مـاوەی ژیانیـدا زیـاتر لـە ٢٥٠ کورتـە چیرۆك و ٦
شەش رۆمانی نووسیووە لەگـەڵ دیـوانێکی شیعریدا ، و لـەماوەی ژیانیدا لـە
هەڵس و کەوتەکانی جێگەی سەرسوورمانی دانیشتووان و هاورێ و دۆستان
و جەماوەرەکـە بـووەو بـەردەوام بـووە لـەکارو هەڵوویـستەکانی تـا لـە رۆژی
١٨٩٣/٧/٦ ماڵئاوایی لە گەل و وولاتەکەی دەکا لە فەرەنسا .

١٨٥٠/٩/١٣ کۆچی دوایی زانای فیزایی فەرەنسی – جۆزیـف لـوی چـای لوسـاك– رابـەری
لێکۆڵینەوەی کارەکانی غازی بۆ کەلوپەلەکان .

١٨٥٠/١١/٦ میرنشینی بابان هەڵووەشێنرایەوە ، کە دوا میری بابان عەبدولاّ پاشا بووە
لە دوای هەڵوەشانەوەی ئیماڕاتی بابان ، کراوەتە قایمقامی شاری سلێمانیو
ئیتر پەردە بە سەر ئەو میرنشینانە دادراوەتەوە لـە سـەر خـاکی کوردستان تـ
مانگی/ ١٩٢٢/٨ ، کە شێخ مـەحمودی حـەفید بانگـەوازی بـەرەو دامەزرانـدنو
پاشایەتی کرد لە باشووری کوردستان .
دوای ئـەوە سـەربەخۆی کوردسـتانی ڕاگەیانـد... شـایانی باسـە دوای
ڕووداوەکـان لـە نـاوەڕۆکی مێژوونامەکـە بەمێـژوو هـەمووی باسـکراوە بـەپێو
ڕۆژومانگ و ساڵ ، لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٥١

١٨٥١/٥/١٦ لە دایك بوونی ڕووناکبیرو تووێژێنـەرو موئـەرخی فەلـسەفەی ئـەلمانی – ینـ
ئەردمن – لە ئـەلمانیا ... خووێندنی لـە شـاری بـەرلین دەست پێکرد لەلایـە
هلمهولتس و بۆنتس و تسلر ، کە لە ئاکام توانی بروانامەی دکتـۆرا بەدەسـ
بێنێ لەشاری بەرلین لە ساڵی ١٨٧٦ .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٨ لەزانکۆی کیل دەسـتی کـرد بەوانـە گووتنـەوەو
دوای ئەویش لەزانکۆی براسرلافیا لەساڵی ١٨٨٤ وهلە لەساڵی ١٨٩٠ و بۆ
لەسـاڵی ١٨٩٨ و بـەرلین لەسـاڵی ١٩٠٩ . ینـۆ ئـەردمن بەشداری لە مێـژوو
فەلسەفە بەچەند دانراوێك کـردووە ... لە بـواری فەلـسەفەی زانـست بـەدانانـ

کتابێك بەناونیشانی -بدیهیات الهندسە- و چەندین دانراو بابەت لەم بوارەو بوارەکانی دیکەی فەلسەفەو بەردەوام بوونی لەکارەکانی تاکوو لە ١٩٢١/١/٧ لە شاری بەرلینی ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات بە ماڵئاوایی لە گەلانی وولاتەکەیدا .

١٨٥١/١٠/٢٧ دامەزراندنی ئاژانسی - رۆیتەر - لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، ئەم ئاژانسە لە سەرەتا تەنیا هەواڵە تایبەتیەکانی بە ، دارایی ، کۆدەکردەوە و پێشکەشی بیستەرانی دەکرد .

جیگەی ئامارە پێکردنە کە ئەم ئاژانسە یەکێك بووە لە ئاژانسە بە ناوبانگەکانی کۆکردنەوەی زانیاری و هەواڵ لە سەر ئاستی جیهان ، کە تاکوو ئێستا نزیکەی ٧٥ نووسینگەی لە وولاتە جیا جیاکانی جیهاندا هەیە . کە هەواڵە جیاجیاکان دەگەیەنێتە جیهان ، جگە لە زانیاری راگەیاندن ، زانیاریەکانی دارایی دەگەیەنێتە ئاژانسەکانی دالینایکردن و دامەزراندراوە داراییەکان و نانکەکان .

بەڵام دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٥٨ فراوانکرا و کەووتە کۆکردنەوەو گەیاندنی تەواوی هەواڵەکان . هەروا ئەو ئاژانسە بە درێژایی تەمەنی لە خزمەتکردنی پێدانی زانیاری لە قۆناخ و گۆرانکاریە رامیاری و سەربازی و ئابووری و بازرگانی و رێکەووتننامەو شەرو ئاشتیدا هەواڵەکانی بۆ دام و دەزگا راگەیاندن و میدیا و دەسەلاتەکان بلاوکردۆتەوە .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٦١ تا ١٨٦٥ دامەزرێنەری ئەم ئاژانسە رۆژنامە نووسێکی ئەڵمانی بوو کە ناوی - پۆڵ بۆلیۆس رۆیتەر - بوو ، کە بە بارۆن فۆن رۆیتەر - ناسراو بوو . کە لە ساڵی ١٨١٦ لە شاری - کاسلی لە وولاتی ئەڵمانیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، لە بەر ئەوە ئەو ئاژانسە بە ناوی ئەو کرا و ناوزەند بووە . لە بەر ئەوەی کە لە ساڵی ١٨٥١ لە شاری لەندەن ئەو ئاژانسەی دامەزراند بە خۆی سەرپەرشتی تەواوی کارەکانی دەکرد تا ماڵئاوایی کۆتایی کرد لە وولاتەکەدا .

١٨٥٢

١ / ٤ /١٨٥٢ بەرپرسی پرووسی لە ناوچەکانی باکووری کوردستانی ژێر دەسەلاتی

ڕووســیای قەیــسەری – کینــاز بــەبیونۆفی– ٤٥٠ خێزانــی کــوردی ، کــە دانیشتووانی ٢٠ گوند بوون ، لەلای چەپی بۆلای ڕاستی ڕۆخەکانی ناوچەی ڕووبــاری ئــاراس گووســتەوە ، بــە نــاوی ئــەوەی کــە لــە ژێــر دەســەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دوریان بخاتەوە .

بــەڵام ئەنجامــدانی ئــەم کــارە بەپێــچەوانەو بــە ڕێکــەووتنی نێــوان هــەردوو دەســـەڵاتی عوسمــانیو ڕووســی بــوو، لــە پێنــاو پــەرتو بڵاوەپێکردنــی خێزانەکانی کوردو شێواندنی باری دیمۆگرافیای نیشتمانی کورد لە سەر خاکی کوردستان .

١٥/١٠/ ١٨٥٢ یەکــەم ســەرژمێری کە لە شای بۆکان لە ڕۆژهــــــەڵاتی کوردستان کرابێت ، کـــــە ژمـــــارەی دانیـــــــشتووانی ئــەوکات ١٠٠ کــەس دەگەڕێتــەوە ، بــەڵام لـــە ســـــەردەمی – ناســـرەدین شـــای قاچار – کە سەردار عــەزیزخانی مــوکری خــاوەنی بۆکــان بــوو خـــۆی لـــــە ١٠٠ بنەماڵــە دەدا ، کــە لەو شارۆچکە نیشتەجێ بوون ... جێگەی باسکردنە کە شاری بۆکان لە ٣ خوولــەك و ٤٦ پلــەی درێــژی خۆرهــەڵات و ٣٢ خوولــەك و ٣٦°پلــەی پانــای باکووره .

وێنەیەکی ٠ساڵ لەمەوبەری شاری بۆکان

قەڵای سەردار عەزیزخان

بەپێی دوایین دابەشکردنەکانی ئێران بەریتانی ڕووبەری بۆکان ٤١,٣٠٦ کیلۆمــەتر چــوار گۆشــەیە ... بۆکــان لەباشــووری خۆرهــەڵاتی پارێزگــا

ئازربایجانی خۆرئاوا هەڵکەوتووە ... شاری بۆکان ١٣٤٠ مەتر لەسەر ئاستی دەریا بەرزە ... شاری بۆکان لەباکوورەوە لەگەل میاندواو ... لەخۆرهەڵاتەوە لەگەل ساین قەلا ... لەباشوورەوە لەگەڵ سەقزو لەخۆرئاوا لەگەل شاری مەهاباد هاوسنوورە لە هەرێمەکەدا .

شاری بۆکان لەسەرژمێری ساڵی ٢٠٠٥ کە لەلایەن فەرمانگەی باری شارستانی پارێزگای ئازربایجانی خۆرئاواوە بڵاوبۆتەوە کە دانیشتووانی بۆکان ژمارەی گەیشتۆتە ٢٣٠,٠٠٠ هەزار کەس و لە ناو شارە کوردیەکان دوای شارەکانی کرماشان و ورمێ و سنەیە . گەورەترین شارە لە خۆرهەڵاتی کوردستان . بۆکان لەدوو قەزا پێکهاتووە ... قەزای – سمینە – کە روبەری ١٠٩٣ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە و لەسێ ناحیە پێك هاتووە ... قەزای ناوەندی شاری بۆکان کە لە چوار ناحیە پێکهاتووە ...دانیشتووانی بۆکان بەزمانی کوردی زاراوەی موکری ئاخاوتن دەکەن ... دانیشتووانی شاری بۆکان ١٠٠٪ کوردن و بەئاین موسمانن و لەهەردوو مەزهەبی شیعەو سووننەی ئیسلام پێکهاتوون .

دانیشتووانی کۆنی بۆکان و نەتەوەکانی دیکە لەناوچەکەدا ئەو شووێنەوارانەی لەگەران و پشکنین شووێنەوارەکان دۆزیوویانەوە لە هەڵکەناندنی بەرد دەگەرێتەوە بۆ ٨٠٠ ساڵ بەر لەزایین و بەدەیا قەلاو خانووی کۆنی تیا بەدی دەکرێت ، کە خاوەنداریەتی بۆ پەنجە ماندوبوونەکانی کورد دەگەرێتەوە . بۆکان لەساڵی ١٩٣٦ یەکەم قائمقامی بۆ دامەزراوە ، کە ناوی عەزیزخانی حەیدەری بووە ... یەکەم قوتابخانە لەساڵی ١٩٢٨ کراوەتەوە ... ئەمە کورتەیەك لەسەر باسی بۆکانی رۆژهەڵاتی کوردستان.

سەرچاوە:– گۆڤاری – خاك – ژمارە/١٣٠.

١٨٥٣

١٨٥٣/٧/١ کۆماندۆزی ئەمەریکی – پەیری– بە توندی ئاگاداری سەرکردەکانی ژاپۆنی کردو داوای لێیانکرد ،کە بە پەلە دەرگا لە بەردەم هاتووچۆی کەشتیەکانی دەریاوانی بکەنەوە جا بەخۆشی بێت یان بەزەبری هێزبێت لە

هەرێمەکەدا بەرەو جیهان .

١٨٥٣/٨/٢١ لەدایك بوونی زاناو کیمیاناس و فەیلەسوف ئەلمانی – ئۆستڤلد – ماوەی خوێندنی ناوەندی لە رێگا – ئەلتڤیا – بردۆتە سەر . لە ساڵی ١٨٧٢ چووەتە زانکۆی دوریات – ئەلان ، تاراتوو – کە خوێندنی کیمای لەلای کارل ئەشمدن و یوهان لمیرگ تەواوکردووە . هەروا فیزیای لەلای بڕوانامەی ماستەری بەدەست هێناوە ... دوای تەواوکردنی خوێندن بۆتە مامۆستای یاریدەدەر لەزانکۆی دووریات .

دوای ئەوە بۆتە مامۆستای – تخصص ڤ نڤریە التفاعل ڤ الکیمیا – . لە ساڵی ١٨٧٨ بڕوانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە لەکیمیا . لەساڵی ١٨٨٠ دامەزراوە بەمامۆستای کیمیا لە پەیمانگای ئەندازیاری – پۆلیتکتیك – لە ریگا لە ئەلمانیا . لە ساڵەکانی ١٨٨٥ – ١٨٨٧ دانراوەیەکی دانا بەناوی – متن من الکیمیا العامە – لە ساڵی ١٨٩٨ پەیمانگای کیمیای فیزیائی لەزانکۆی لیبستك کردەوە ... لە ساڵی ١٩٠٦ خانەنشین کرا ، لە پێناو تووێژینەوەو لە ساڵی ١٩٠٩ پاداشتی نۆبلی پێ بەخشرا .

ئەم فەیلەسوفە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩٣٢/٤/٤ کۆچی دوایی دەکات ... شایانی باسە ئۆستڤلد دامەزرێنەری وزە بووە ... کە یەکێك بووە لەجۆری مەزهەبی یەکایەتی monisrnus کە ئەو تیئۆریەش لەسەر بنەمای خەسلەتی وزە بووە ، کە جۆرەکانی وزە جیاوازن لەچەندین بواردا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی– بەرگی /٢ .

١٨٥٤

١٨٥٤/٢/٢٨ دامەزراندنی پارتی دیموکراتی لە ئەمەریکا ، لە پاڵ پارتی کۆماری کە ئەو دووپارتە تاکوو ئێستا بەپێی دەنگی دەنگدەران لە هەڵبژاردنی کۆنگرێس و ئەنجوومەنی پیران و سەرۆکایەتی ئەمەریکا دەسەڵات دەگرنە دەست ، کە هیچ سەرۆکێکی ئەمەریکا لەماوەی دووخوولی سەرۆکایەتی زیاتر ناتوانێ خۆی هەڵبژێرێ ، جا بە هەر جۆرێك بێت . لە نێوان ئەو دووپارتەو بە دەرنەچوونیان لە دەستوورو یاسای هەڵبژاردنەکان لە ئەمەریکادا .

١٨٥٤/٣/٣١ لە دوای ناچارکردنی ژاپۆن ، کە هەڵسێ بەمۆر کردنی کۆمەڵێك رێکەووتنامە ، لەوانە رێکەووتنامەی – کاناجان– ی دۆستایەتی بوو لەگەڵ وولاتانی

پەیووەندار لە جیهان .

١٨٥٤/٧/١٢ هونەرمەندی شێووەكاری ناوداری ئیتاڵیا – ئەمادۆمۆ دلیانی – لە شاری ئۆسكانای ئیتالیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە وڵاتەكەدا .

١٨٥٤/٧/١٤ وازهێنانی سوڵتانی مەسقەت لە دوورگەكانی كەنداو، بە ناوی مۆریاو كۆریا بۆ چوونە ژێر دەسەڵاتی تاجی بەریتانیا .

١٨٥٤/٨/١٦ هێزەكانی سووپای فەڕەنساو بەریتانیا هێرشیان كردە سەر سووپای قەیسەری ڕووسیا ، لە ئەنجام هێزەكانی سووپای فەڕەنساو بەریتانیا توانیان لە دورگەی – ئالند – لە دەریای بەلتیق بە وێرانكردنی شاری بۆرمارسووندی ڕووسیا سەركەووتن بەدەست بێنن لە ناوچەكەدا .

١٨٥٤/٩/١٨ سەركردەی كورد یەزدانشیر سوودی لە ڕۆیشتنی هێزەكانی سووپای تورك وەرگرت و ئاڵای ڕاپەڕینی بەرزكردەوە ، لە هەمان كات سەرۆك هۆزەكانی هەكاری و مۆكاتسەكان و بۆتان بەچەك دێنە ریزی ئەو ڕاپەڕینە لە باكووری كوردستان .

لەگەڵ ئەوەشدا هێزەكانی سووپای عوسمانی لە كوردستان ژمارەیان كەم دەبێت و ڕاپەڕینەكەش بەردەوام دەبێت ، كە بەرەو هەرێمەكانی بەتلیس و موسل هەنگاو دەنێ و هێزەكانی سووپای تورك لەو ناوچانە دەردەكەن و كەلوپەلە جەنگیەكانیان لێ داگیردەكەن ، لەهەمان كات كوردە ئێزیدیەكانیش بەشداری لەو ڕاپەڕینە دەكەن لەپێناو سەركەوتن لە باشووری كوردستان .

١٨٥٤/٩/٢٠ بە هۆی لاوازی هێزەكانی سووپای قەیسەری ڕووسیاو ووردبینی لەڕێكخستنی هێزەكانی سووپای بەریتانیاو فەڕەنسا توانیان هێرش بكەنە سەر هێزەكانی سووپای قەیسەری ڕووسیا لە شەڕی ئەڵماو بەبەڕێكردنی كەشتیە جەنگیەكانی ڕووسیا لە بەندەری سیپاسنۆپۆل لە ناوچەكەدا .

١٨٥٤/١٠/١ لەدایك بوونی رووناكبیری رامیاری و سوشیالستی ناوداری تشیكی – كارل كاوتسكی – . باوكی وێنە گرێكی تشیكی و دایكی ئەلمانی بووە . فێربوون و هەڵگری بیری سوشیالستی لەڕێگەی چیرۆكی چیرۆكەكانی فەرەنسی بەناوبانگ – جۆرج ساند – بووە لە گەڵ دانراوەكانی لوی بلان و دانراوەكانی لاسالی سوشیالستی .

لـە سـاڵی ١٨٧٤ دەسـتی بەخوویـنـدنی فەلسەفەو مێژوو کـردووە لـەزانکۆی ڤیینـا . دوای ئـەوە دەسـتی کـردووە بەخوویـنـدنی ئـابووری و زانـستەکانی سرووشـت و دڵخۆشـکەر بووە بـە تیئـۆری داروین لـە پەرەسـەندنی مێـژووی کۆمـەڵگای مرۆڤایـەتی . لـە سـاڵی ١٨٧٥ چـووەتە ریـزی پـارتی دیمـوکراتی سوشیالـستی لەشـاری ڤیینـا . دوای ئـەوە بەشـداری لـەدەرکردنی گۆڤـارێکی هەفتانەی – دیموکراتی سۆشیالستی – کرد .

لە ساڵەکانی ١٨٨٥ تا ساڵی ١٨٩٠ لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا یاریـدەدەری فریـدریش ئینـگلش بـووە ... دوای ئـەوە چـووە شـاری بـەرلینی ئەلمانیا . لە ساڵی ١٨٩١ بەشێکی لـەتیئۆری – پرۆگرامتـەرفۆرت– نووسی . دوای ئەوە لەساڵی ١٩١٧ چووە ریـزی دیمـوکراتی ئیشتراکی بێ لایەنـەکان . ئەم فەیلەسوفەی زانایە لەکارە هەمەلایەنەکانی رامیاری و ئابووری و زانستی بەردەوام بـووە تـاکوو لـە ١٩٣٨/١٠/١٧ لـە ئەمستردام ماڵئـاوایی لـە گـەلانی و وولاتەکەی و جیهان دەکات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٥٤/١١/٢ بـەرەی قـەفقاز لـە گـەڵ قاسـم خـان و چـەند سـەرەك هـۆزی دیکـەی کـورد لـە سەرووی رۆژهەلات و باکووری کورستان ، لـە گونـدی – کیـزل– کۆبوونـەوە ، لـە پێنـاو یارمـەتی دانـی ئـەو کوردانـەی کـە کەووتبوونـە ژێـر دەسـەلاتی رووسیای قەیسەری لەجەنگدا ، دژی دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە کوردستان .

١٨٥٤/١١/٣٠ لە دوای مردنـی دامەزرێنـەری وولاتـی میسر محەمـەد عـەلی پاشاو لـە هـەمان کات کووژرانی عـەباس پاشـا ، سـەعید پاشـای دۆسـتی فەرەنساو لایـەنگیری محەمەد عەلی پاشا ، ماوەی بەدبلۆماسی فەرەنسی گەوورەو بازرگانی گەوورە – فردیناند لبیس – دا بە بە کار هێنانی لایەکی کەناڵی سوێس .

سەرەرای نارەزایی حکوومەتی بەریتانیا .

. لـە پێنـاو دروسـتکردنی کـەناڵی سـوێس لـە میـسردا . کـە ئـەم کەناڵـە کاریگـەری و کاردانـەوەی باشـی هەیـە لـە سـەر بـاری ئـابووری و بازرگـانی وولاتـی میسر و وولاتانی دیکەی جیهان .

١٨٥٥

١٨٥٥/٧/١ لـە دایـك بـوونی کەسـایەتی نـاوداری کـوردی و عـەرەبی و جیهـان ، مامۆسـتا عەبدولرەحمان شێخ ئەحمەدی بـەهائی محەمـەد مەسـعوودی ، ناسـراو بـە عەبـدولرەحمان کـەواکبی ، لـە شـاری حەلـەبی ئێستای سووریا .

کە لە بنەماڵەیەکی رووناکبیری نـاوداربووە ، خووێندنـەکانی بەخووێندنی ئایینی ئیسلام , دوای ئەوە قوتابخانەی تەواوکردووە ، کە دوا پلەی خووێندنی لەکۆلێژی یاسابووە بە دەرچوونی بە پارێزەر لە شارەکەدا.

٩ / ١٨٥٥ لـەدایك بوونی فەیلەسوف و تایبەتمەند لە زانستی رەگـەزەکانی شمیرلن لـە پۆرتـسمارت لـە – ئینگلتـەرە . شـایانی باسـە ئـەم فەیلەسـوفە لـە بنـەرەت ئسکتلەندی بووەو دوایی بۆتە ئەلمانی ... باوکی سەردکردەیەکی ئەلمانی بووە لە هێزەکانی سووپای دەریایی ئینگلیزی و دوای ئەوە بۆتە ئەمیرال ... لـەدایك و باوکێـك بـووە ، کـە بنەماڵەکـەیان دەگەرێتـەوە بـۆ یـەکێك لـە دەووڵەمەندەکانی ئیسکتلەندە .

لە دوای مردنی دایکی شمیرلن داپیری بەخێووی دەکات لە شاری فرسای لە فەرەنسا . لەگەرەکێك لەگەرەکەکانی پاریس لەساڵی ١٨٦٦ چووە قوتابخانە ئینگلیزیەکان ... بەهۆی نەخۆشی گەشتی کردووە بۆ سویسراو دوای ئەوە لە ساڵەکانی ١٨٧٠ – ١٨٧٣ دەستی بەخووێندن کردووە لـەلای لاهووتی ئـەلمانی – ئۆتـۆ کۆنتـسە – و دوایـی گەراوەتـەوە ئینگلتـەرە . دوای ئـەوە گەراوەتەوە فەرەنساو زانستەکانی کشتووکاڵی و جیۆلۆجیان خووێندووە ... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٧٦ چووەتە ئەسپانیا .

لەساڵی ١٨٧٩ زانستی پزیشكی لەژنێف خوێندووە ... دوای ئەوە بەرەو بۆسنە ڕۆیشتووەو لەهەرێمی بەلكان زانستی ڕەگەزەكانی خوێندووە .لە ساڵی ١٩١٦ ناسنامەی ئەلمانی وەرگرتووە... یەكەم دانانەكانی بەناونیشانی – اسس القرن التاسع عشر – لە دوو بەرگدا بڵاوی كردۆتەوە لە نێوان ساڵەكانی ١٨٩٩ – ١٩٠٤ ، كە بۆ دەجار ئەم دانراوەی بەچاپگەیاندووە . دووەم بەرهەمی – النظریه الّریه من العالم – لە ساڵی ١٩٠٥ ت/٣ – منشن – ١٩١٦ بڵاوكردۆتەوە ... لەگەڵ چەندین بەرهەمی دیكەی و بەردەوام بووە تاكوو لە ١٩٢٧/١/٩ لە ئەلمانیا كۆچی دوایی دەكات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٥٥/١١/٢١ شانشینی سووید بڕیاری دا بەچوونە ناوجەنگ لە هەرێمەكان لە تەك هاوپەیمانان ، كە بووە هۆی دروست بوونی ترس لەلایەن قەیسەری ڕووسیا – ئەسكەندەری دووەم – و هێرشی كردە سەر هێزەكانی سووپای هاوپەیمانان لە بەندەرەكانی سان بترۆسبۆرگ و سەركەوتنی بەدەست هێنا. لەهەمان كات سەركەووتنی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە هەرێمی قەوقازو سەركەووتنی لە باكووری كوردستان بەتایبەتی لە شاری قارس ، بە سەر هێزەكانی سووپای عوسمانی. ئەمەش لە دوای گەمارۆدانێكی دوورو درێژ . لەلایەن هێزەكانی سووپای هاوپەیمانان و هێزەكانی سووپای عوسمانی بەتایبەتی لەسەر خاكی كوردستان.

١٨٥٦

١٨٥٦/٢/١٨ ڕاگەیاندنی بە ناو بڵاووكراوە بەناوی – هێلی هەمایۆن – لە پێناو چاكسازی خێرخوازییە مەمبدەئەكانی یەكسانی ، لە نێوان هەموو دانیشتووانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی و دوور لەجیاوازی بیروو بۆچوونی ئاینی و نەتەوەیی ، كە ئەمەش ڕووەو بڵاوكراوە بوو بە هەوڵی ڕەشید پاشای سەرەك وەزیرانی عوسمانی .

١٨٥٦/٣/٣٠ مۆركردنی پەیمانی پاریس لە نێوان دەسەڵاتی فەڕەنساو بەریتانیا لەپێناو هاوكاریو دۆستایەتی لەبوارەكانی پەیووەندیو بەرگریو ڕامیاری و

ئابووری و بازرگانی له جیهاندا .

١٨٥٦/٦/١٢ گەرۆکی بەناوبانگی فەرەنسی – ئا.کلیمان – A.clemene – لە رێگەی دۆستایەتی لەگەڵ پاشایەکی بابانەوە گەشتێکی بۆ باشووری کوردستان دەست پێکردووەو گەشتنامەکەی خۆی بە زمانی فەرەنسی بەناوی – گەرانێك بەناو کوردستانی خوارووی عوسمانی :-

لە کەرکوکەوە تا رواندز – نووسیوە هەر ئەم ساڵە لە وولاتی سویسرە لە گۆڤاری – Msgg – بڵاوکردۆتەوە .

جێگەی باسکردنە کە لە درێژەی باسەکەیدا – ئا.کلیمان – دەنووسێ و دەڵێ :- ژمارەی دانیشتووانی شاری کەرکوك :- سەرووی شار ، ناوجەرگەی شار و کەناری شارەکە ، بێجگە لە سەربازەکانی ئوردوخانە ، کە نزیکەی ٢٥٠٠٠ هەزار کەسێك دەبن کە سێ چارەگی کوردن .

ئەمەش لە هەموو سەرنج راکێشتر ئەو ستاتستکەیە کە – ئا.کلیمان – لەبارەی دانیشتووانی شارەکە بە دەستی دەدات ، کە دەکرێ وەك بەڵگە نامەیەکی مێژوویی سەلمێنراو بێلایەن بیخەینە بەرچاو لەسەر باری شارەکەدا .

هەروا گەرۆکێکی دیکەی فەرەنسی بەناوی – کیونێ ڤیتال – ئامارناس و جووگرافیناس ، خاوەن چوار بەرگی گەورەی کتێبێك بەناوی – تورکیای ئاسیەوی – کە لە ساڵەکانی ١٨٩٠ – ١٨٩٤ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا بڵاویکردۆتەوە ... کە ئاماری هەموو ویلایەت و قەزاکانی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ... ڤیتال دەنووسێ :-

کەرکوك قەزای سنجاقی شارەزوورە ، بریتیە لە پێنج ناحیەو ٣١٠ گووند ، کەرکوك هەر لە کۆرکۆرای کۆنەو ناوەندی ئیدارەی سنجاق و مەڵبەندی قەزای شارەزوورە ، مەسیحیەکانی کەرکوك ئارشیڤێکی خالدیان هەیە کە پێنج قەشە هاوکاری تێدا دەکەن ... کەرکوك شووێنی حاکمی سەربازی سنجاقی شارەزوورە .

Cuinet vital , La turquie dtsie , Ed , Le Roux , paris 1891

سەرنجێك :-

دانیشتووانەکانی شاری کەرکوك سێ چارەگی کورد بوونە ، بەڵام هەڵگری بڕوا

ئاینەکان لە موسڵمان و مەسیحی و کوردیان تیا نەبووە ... ئەم مەحالە کە نژادیان چی بووە ، عەرەب بە ژمارەی پەنجەی دەستان و تورکمانەکانیش پیاوەکانی دەسەڵاتی عەوسمانی بوون ، واتە تەواوی دانیشتووانی رەسەنی کەرکوك کورد بوونە لە هەموو بوارەکاندا .

ئەم نەخشەیە لە ساڵی ١٨٥٦ دروستکراوە لە لایەن دەووڵەتی عوسمانی کە کوردستانی بە تەواوی تیا دیار کراوە .

١٨٥٦/٦/٢٤ مۆرکردنی رێکەووتنامەی نێوودەوڵەتی بە هۆی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای ئیتاڵیاو نەمسا ، کە لە ئەنجام ٤٠ چل هەزارکەس کوژرا ن لە- سۆڵفرینۆ - لە بەر ئەوەی لەنیووەی دووەمی سەدەی بیستەمدا ، ١٧٠ شەڕ روویداوەو لە ٩٠٪ . خەڵکی بێتاوان گیانی لەدەست داوە لەم شەڕانەدا لە بەر ئەوەی بەدرێژایی ٥٠٠٠ هەزار ساڵ ، کە ١٤هەزار شەڕ لەجیهان بەرپابووە ، کە زیاتر لە ٠٠٠ ر٠٠٠ ر٠٠٠ ر٥ ملیار مرۆڤ کووژراون لەپێناو بەرژەووەندی تایبەتو دەسەڵات لە لایەن دەسەڵاتدارە جیا جیاکان لە جیهاندا .

١٨٥٦/٧/٢٨ کۆچی دوایی مۆزیکاری ناوداری جیهانی و ئەڵمانی رۆبەرت ئەکلسەندەر شومان ، لە تەمەنی ٤٦ ساڵیداو کۆمەڵێك لە بەرهەمە بە هادارەکانی لەدوای خۆی جێ هێشت وەك کەلتورێك بۆ وولاتەکەیی و جیهان .

١٨٥٦/٩/١ لە دایك بوونی سەرەك وەزیرانی میسر سەعد زەغلول لە گوندی – ئیبانە– ی رۆژئاوای میسر بووە ، دەرچووی زانکۆی ئەزهەر بووە لە ساڵی ١٨٧٣و لەرۆژنامەی– وەقائعی میسری– سەر نووسەر بووە ، لەگەڵ شێخ محەمەد عەبدە بە شداری لە شۆڕشی عەرابیەکانی کردووە ، دوای ئەوە کاری پارێزگاری دەکرد ، دوایی بووە بە وەزیری معاریف و دادو چەندین کاری دیکەو سەرکردایەتی میسری کردووە ، لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا .
دوای ئەوە بووە بە سەرەك وەزیرانی میسرو هەروا سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کردیە ، کە رۆڵی سەرەکی هەبووە لە گۆڕەپانی رامیاری میسرو کەسایەتیەکی ناوودار بووە تاکوو کۆچی دوایی کردووە لە وولاتەکەیدا .

١٨٥٦/١٢/٢ بڕیاری جێبەجێکردن لە دیاری کردنی سنوور لە نێوان وولآتان بە پێی پەیمانی – بایۆن – لە نێوان فەڕەنساو ئیسپانیاو بە تایبەتی سنووری نێوان دەسەلآتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئیمپراتۆریەتی فارسی سەفەوی لە سەرخاکی کوردستان ، کە لە ئەنجام بووە هۆی دیاری کردنی سنووری نێوان ئێران و ئێراق و تورکیاو سووریاو بەپێچەوانە لە سەر خاکی کوردستان.

١٨٥٧

١٨٥٧/٦/٢ بۆ یەکەم جار لە مێژووی جیهان ، ئامێری تەلەفۆن لە لایەن زانای ناوداری جیهانی – ئەلسکەندەر بیل– داهێنرا ، کە ئەم ئامێرە ساڵ بەساڵ بەرەو پەرپێدان و پەرەسەندن و گەشەپێدانی بەردەوام بووە تاکوو گەیشتە ئامێری ئەلیکترۆنی لە دوا پەرەسەندنیدا .

ئەویش بە مۆبایل لە ڕێگەی مانگی دەستکردی دروستکراوی پیشەسازیدا ، کە ڕۆڵی گرنگ و سەرەکی و بنەڕەتی هەیە و دەبێ لە ڕاپەڕاندنی هەموو جۆرە کارێکی ڕامیاری و ئابووری وبازرگانی و سەربازی و نەتەوەیی

ونیشتمانی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەلتوورو دابوو نەریت و زمان و مێژوو.

که بۆته ئامێرێکی شارستانی به هەموو مانای پەرەسەندن و پێشکەووتن لەجیهاندا ، لەپەیووەندیە هەمەلایەنەکان وەك لەسەرەوە باسکراوە لە جیهاندا .

١٨٥٧/١٢/٣ لەدایك بوونی رۆماننووس و نووسەرو ڕووناکبیر ناوداری جیهانی - جۆزێف تیۆدۆر کورزینیۆ - ناسراو به جۆزێف کونراد ، .له شاری بیردیشیفی له وڵاتی ئۆکرانیا له دایك و باوکێکی پۆلۆنی ... ئەپۆلۆ کورزیتیۆمی باوکی وەرگێرێکی کارامەو بەتوانا بووە ... که شاکارەکانی ڤیکتۆرهۆگۆو ولیەم شکسپیری بۆسەر زمانی خۆی وەرگێراوە ... بەو هۆیەوە جۆزێفیش حەزی دەچێتە سەر فێربوونی زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی و ئەلمانی ، لەلایەکی دیکەوە ئەپۆلۆی باوکی یەکێك بووە لەو رابەرانەی کە له پێناو سەربەخۆیی پۆلۆنیا لەژێر باڵی ئیمپراتۆریەتی ڕووسیای قەیسەری ئەوسا تێدەکۆشا.

لەبەر ئەو هۆیە دەستگیر دەکرێت تا له ساڵی ١٨٦٨ به نەخۆشی سل کۆچی دوایی دەکات... دوای ئەوە جۆزێفی تەمەن ١١ ساڵ بۆلای مامی دەچێتە سویسرا و شەش ساڵ لەلای ئەودا دەژیت... لەو کاتەش فێری هەردوو زمانی ئەلمانی و فەرەنسی دەبێت ... دوای خووێندنەوەی نووسینەکانی چەندین نووسەرو رۆماننووس که بەشێووەیەکی رۆنسیانه خەونی به دەریاو ژیانی دەریاوانان دەبینیٚ .

که تەمەنی ١٧ ساڵان دەبیٚ واته لەساڵی ١٨٧٤ بەرەو مارسیلیای فەرەنسی رەودەکات بەو بروایەی کەجارێکی دیکه نەگەرێتەوە پۆلۆنیای دوور لەئازادی و شادیدا ، لەو کاتانەدا چەندین کاری هەمەلایەنه دەکا له پێناو بژێووی ژیان و تاکوو لەساڵی ١٨٧٨ لەکۆمپانیای - ماڤیس - ی کەشتیەوانی بەریتانی کاری دەست دەکەوی و بەرەو ئەو وڵاته هەنگاو دەنیٚ و له بەریتانیا رەگەزنامه بەدەست دێنیٚ و چەندین گەشتی بازرگانیش بۆ وڵاتانی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیاو ئەفریکیا دەکات ... دوای ئەوە بەهۆی نەخۆشی و مەلاریا لەساڵی ١٨٩٤ دەگەرێتەوە بەریتانیا .

لـەدوای ئـەو هـەموو هەوڵانـە یەکـەم رۆمـانی بـەناوی - گێلایـەتی مابـەر - لـە ساڵی ۱۸۹٥ بڵاودەکاتـەوە ... دوای ئـەوە چـەندین بەرهـەمی دیکـە لـە ساڵەکانی ۱۹۸۹ ، ۱۹۰۰ ، ۱۹۰۳ ، ۱۹۰٤ ، ۱۹۰۷ بڵاودەکاتـەوە وەك - زنجی ئاسیا - ئەلوردەجیم - تیفۆن - نوسترمۆ - نۆکەری نهێنی - لە ساڵی ۱۹۱۳ رۆمانی - بەخت - بڵاودەکاتەوەو قازانجی باشی لێدەکات .

ئـیتر ئـەم نووسـەرە لەنووسـینی رۆمانـەکانی بـەردەوام دەبێـت تـاکوو لـە ۱۹۲٤/۸/۳ بـەهۆی نەخۆشـی دڵ لەگونـدی پێشوبـسپۆری هـەرێمی گـشتی رۆژهەڵاتی ئینگلتەرا کۆچی دوایی دەکات .

۱۸٥۸

۱۸٥۸/۳/۱۸ داهێنەری ماکینەی دیزل - رۆدۆلف کریستیان کارل - ناسراو بە - رۆدۆلف دیزل ... لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسیا لـەدایك بـووە ... کە دایك و باوکی کۆچبەری باڤاری بوونـە ... ئەم کەسایەتیە هـەر لە تەمـەنی منداڵیەوە بەهرەکـەی شـەیداو ئـارەزووی بوراەکـانی زانـستی بـووە بەتایبـەتی زانستی میکـانیکی ... ئـەم هۆکـارەش وای لـە دیـزل کـرد بوو کـە هـانی دا لـە تەمـەنی چواردە ساڵی بریاربدات و ئاواتی لـەم بوارەدا بـە دەسـت هێنـانی بروانامـەی ئەندازیاری بێت .

ئەمـەش وایکـرد لەلایـەن یـەکێك لەدامـەزراوە فەرەنـسیەکانەوە وەك رێزلێنـان لەبەرامبەر سەرکەووتنی لە خووێندندا خەڵات بکرێت ... دایك و باوکی دیـزل زۆر هـەژار بوونـە و بـەو هۆکـارە لـە منداڵیـەوە ئـەرکی یارمـەتی دانـی ئـەوانی کەوتـە ئەسـتۆ ... ئەمـە لەلایـەك و لەلایـەکی دیکـەش خۆشەویـستی بـاوکی بۆ دیزل بە هەرەمەندی دیزل بـاوکی رەوانـەی ئـەلمانیای کـردو لەلایـەن خزمێکـی باوکی مایەوە لەشاری - ئۆرگسبۆرگ - و چووە قوتابخانـەی پیشەسازی و تا تەواوکردنی خووێندنی لەم قوتابخانەیەدا .

بۆ تەواوکردنی خووێندنی باڵاتر چووە قوتابخانـەی زانستی لەشاری میونخ و دەستی کرد بەبەدی هێنـانی خەونـەکانی ، کە ئـەویش تووێژینـەوە بوو لە بـواری میکانیـك و دوای دەرچـوونی لـەزانکۆ گەرایـەوە فەرەنـسا ... لەشـاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنـسا ، بـوو بـە بەرێوەبـەری یـەکێك لـە لقـەکانی

کۆمپانیای – لیند – ئامێرێکی بەستەنی – تجمید – و لەپاریس چەند داهێنانێکی تۆمارکرد ... کە گرنگترین ئامێری بەستەنی بوو کە لەوکات بەزۆری لە پیشەسازی بەکاردەهێنرا ...

رۆدۆلف دیزل لەساڵی ١٨٩٠ دا بیرۆکەی داهێنانی ئەو ئامێرەی کە لەخوولیای مێشکیەوە بوو هەموو داهێنانێك دەرهاویشتەی دوو تووخمی سەرەکیە . کە ئەویش بیرۆکەی جێ بەجێکردنە ... بەم جۆرە لە ساڵی ١٨٩٣ لە کارگەی – man – واتە – مان – ی ئامێری دروستکردندا لەشاری ئۆکسبۆرگ لە ئەلمانیا . دیزل بەیارمەتی بەرێوەبەری کارگەکە دەستی کرد بەتوویژینەوەو تاقیکردنەوە ، ئەویش لە پێناو دروستکردنی ئەو ئامێرە . ئەم کارەش ماندوو بوون و هەوڵ و کۆششکێکی بیّ ووچانی دەویست و تا ساڵی ١٨٧٩ دا دیزل توانی ئامێرەکەی کە – بیست هۆرس پاوەر – واتە – هێزی بیست ئەسپ – بوو بەو شێووەیەی خۆی دەیویست کاری پێبکات . بەمەش دیزل شۆرشێکی گەوورەی لە جیهانی میکانیکدا بەرپاکرد ... دوای ئەوە دیزل پەرەی بەو ئامێرەدا کە بەناوی دیزل بوو .

لە ساڵی ١٩٠٣ ئەم ئامێرە بۆ کەشتیەك بەکاریهێندلرا کە لە دەریای قەزویندا کاری دەکرد و لەساڵی ١٩٠٥ کۆمپانیای – مان ، بۆ بەرهەمهێنانی ووزەی کارەبا لە شاری – کیفی – پایتەختی ئۆکرانیا بەکاری هێنا ... هەروا بۆ یەکەمجار لەشەمەندەفەر لە ساڵی ١٩١٢ بەکارهێندرا .

ئەم مرۆڤە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩١٣/٩/٢٩ دیزل لە گەشتێکی لە دەریای بەلژیکا کە بەرەو بەریتانیا بەرێکەووت بە مەبەستی دارشتنی بناخەی کارگەیەکی تازەی ئامێری دیزل ... بەلام بەم ئامانجە نەگەیشت و بۆ رۆژی ١٩١٣/٩/٣٠ ئەم کەسایەتیە وون دەبیّ و واش پیّ دەچیّ کە خۆی فرێدابێتە ناو دەریاو گیانی لەدەست دابیّ ... کە ئەمەش بووە زیانێکی گەوورە لە بواری زانستی میکانیك لەجیهاندا .

سەرچاوە :– گۆڤاری مێرگ – ل/٣٠ . وەرگێرانی ئەندازیار محەمەد سالح فەرەج .

١٨٥٨/١٢/٢ لە دیك بوونی هونەرمەندی مۆزیکاژەنی ناووداری ئیتالی – یوتشین – لە شاری رۆمای پایتەختی ئیتالیا.

١٨٥٩

١٨٥٩/٥/٢ لەدایك بوونی ئەدیبی رۆماننووسی بەریتانی - جیرۆم كلایكا - لە ستادفور شابەری بەریتانیا ... لەتەمەنی چوار ساڵی بێ دایك و باوك ماوەتەوە . چەندین كاری جیاوازی كردووە لەوانە رۆژنامەوانی و وانەگووتنەوە ...چەندین چیرۆكی لە رۆژنامە بڵاوكردۆتەوە ... یەكەم رۆمانی لەساڵی ١٨٨٥ بەناوی - لەسەر نەخشەی دەروەیدا - بڵاوكردەوە. لەمانگی/٦/١٨٨٨ جۆرجینا ئیلزابیتی مارەكرد و لەسەر نووسینە گاڵتە جاریەكان بەردەوام بوو ... لە ساڵی ١٨٨٩ لە رۆمانی - سێ پیاو لەبەلەمێكدا - خۆی نواند ... بیرۆكەی چیرۆكەكانی لە مانگی هەنگوینی و خۆی و گەشتێكی لەگەڵ هەردوو برادەرەكەی لە ژیانی راستەقینەدا وەرگرت . لەساڵی ١٨٩٣ چاپكراوێكی دامەزراند كە دووهەفتە جارێك دەردەچوو . دوای بە ئەنجام گەیاندنی لە گەڵ بە دەیا بەرهەم .
لە ساڵی ١٩٠٢ ژیاننامەی خۆی لە پەرتوكێكدا بڵاوكردەوە بەناونیشانی - پۆل كیلڤەر - ئەم نووسەرە لەسەر كارە هەمەلایەنەكانی بەردەوام بووە تاكوو لە ١٩٢٩/٦/١٤ لەنەخۆشخانەی حكوومی كۆچی دوایی دەكا .
شایانی باسە كە ئەم نووسەرە بە رۆمانی - سێ پیاو لەبەلەمێكدا - ناوبانگی دەركرد ، كە بەیەكێ لە شاكارەكانی ئەدەبی گاڵتەجاری جیهانی دەژمێردرێت و تاكوو ئێستاش بەهای بوونی خۆی لەلای خوێنەران بەرز راگرتووە لەجیهاندا .

١٨٥٩/٧/٣١ لەوكاتەی كە دەسەڵاتی عوسمانی لە هەرێمی لوبنانی ئێستا بەرەولاوازی هەنگاوینا ، لە هەمان كات ئەوروپیەكان دەست تێووەردانیان لە باری مەزهەبە مەسیحیەكان دەكرد ، وەك ئۆرسوزكسی . كە سەر بە ڕووسیای قەیسەری بوون و كاسۆلیكەكانیش كە سەربە فەڕەنسا بوون و پڕۆستانتەكانیش سەربە بەریتانیا بوون لە وولاتەكەدا.
لەوكاتەش لایەنە ئیسلامیەكانیش لەو ململانێیە دوور نەبوون بەتایبەتیش لە دوا ڕۆژی ڕووداوەكانی لوبنان ، لەوكاتەش دەست تێووەردانی لایەنی

دورزەکان لە گۆڕەپانی ململانێیەکان سەری هەڵداو بەریتانیاش یارمەتی دەدان دژی کاسۆلیکەکانی سەر بەفەڕەنساو لایەنگیری و پیشبڕکێ کردنی لە نێوان فەڕەنساو بەریتانیا ئاشکرابوو لە وڵاتەکەدا .

١٨٥٩/١٠/٧ شاعیرو رەخنەگرو چیرۆکنووسی بەناوبانگی ئەمەریکی – ئەدگار ئەلان بۆ – کۆچی دوایی کردووە ، ئەویش بە هۆی تووش بوونی بەنەخۆشی مێشك ، ئەویش بەخوێن لەبەر چوون – نزیف الدم – دوای خۆشی پەرە کاخەزێکی جێهێشتبوو یەك دێری لەسەر نووسیبوو ئەویش :– خودایە روحمم پێبکەی بێ هۆیەکی دیار ئازارێکی زۆرم کێشاوە .

ئەم شاعیرە لەنێوان ساڵەکانی ١٨٠٩ – ١٨٤٩ بناخەی چیرۆکی ترس و تۆقاندنی داناوە ... لەساڵی ١٨٤١ کاتێ رۆمانی– تاوانبارانی شەقامی جۆرج – ی نووسی رەشبین و هەستیری بوو ... هەروا لەلایەن سکسی خوورت نەبووە .

تێبینی :– بەدرێژایی قۆناخەکانی مێژوو زاناو رووناکبیران و زاناکان لەباری هەژاری و مەینەتدا ژیاون تاکوو کۆچی دوایی دەکەن ، کە تەنیا نووسینەکانیان دەبێتە سەرمایەی زیندوو لەجیهاندا .

سەرچاوە :– علی رقاب العیاد – ئەنیس مەنسوور میسر /٢٠٠٤ .

١٨٥٩/١٠/٢٠ فەیلەسوفی پەروەردگاری پێشکەوتووی جیهان – جۆن ئارشیبالد سبریفۆرد ، ناسراو بە – جۆن دیوینی – لە شاری بیرلینفتۆن فێرمۆنتی ، لە وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... قۆناخەکانی خوێندنی تاکوو قۆناخی زانکۆش هەر لەم شارەدا لەساڵی ١٨٧٩ تەواودەکات ، بە تایبەتی لەبەشی تیئۆری گەشەکردن . دوای ئەوە بۆ ماوەی دوو ساڵی خوێندنی باڵا تەواودەکات .

لە هەمان کات بیرۆکەی درێژەدان بەخوێندنی فەلسەفە لەهەستی دەخوولێتەوە ، ئەویش بە هۆی بڵاوکردنەوەی بابەتێك لەم بوارەداو هەست بەسەرکەوتن دەکات . دوای ئەوە درێژە بەخوێندن دەدا لە زانکۆی – هۆبکنز– بە خوێندن ، کە لە ژێر دەستی هزرمەندانی بەتوانا و

سـەرنجراكێش دەبێت وەك ، جۆرج سیلفستەر مۆریس و ، گـی ستانلی هـال ئاسۆی زانستی رووناكتر دەبێت .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٨٤ بروانامەی دكتۆرا بەدەست دێنێ و ، دوای ئـەوە بۆماوەی ١٠ ساڵ لە زانكۆی مەشیگان وانـەی فەلسەفەو پـەروەردە دەڵێتـەوە هەر لەو ماوەیەشد چەندین كتێب بەرهەم دێنێ لەوانە ، دەروونزانـی لـە ساڵی ١٨٨٨ . وتارە نوێیەكان لەساڵی ١٨٨٨ . كـە نـاوەرۆكی ئـەم كتێبانـە تایبەت بوون بە تێگەیشتنی مرۆڤ لە ژیانیدا .

سەركەووتنی لەم دوو كتێبەدا بووە هۆی زیاتر گرنگیدان بەرەو ئایدیالیستی هیگل هـەنگاوبنێ . دوای ئـەوە بـەهاوكاری زانـای بـەناوبانگ جیمس هایـدن تـالمیس لــە هــەمان زانكـۆ یــەكتریان ناســی و لەســاڵی ١٩١٨ كتێبێكــی هاوبەشیان بەناوی – ئاكار – بڵاودەكەنەوە .

جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە ئـەم زانـاو فەیلەسوفە جۆدوین كاریگـەری دیـارو بەرچاویان دەبیٚ بەسـەر بیركردنـەوەی هاوچـەرخ و پـەروەردەو فێركرنـدا ، كـە زیـاتر لـە ١٥ بەرهــەمی نووسـینی هـەبووە... دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٩٣٠ لـە زانكـۆ خانەنـشین دەكرێـت ، دوای ئـەوەش ٦ بەرهـەمی دیكـە لەنووسـینەكان بەرهەم دێنێ لە نێوان ساڵەكانی ١٩٣١ –١٩٥١ تـاكوو لـە ١٩٥٢/٦/٢٠ كۆچـی دوایی دەكات .

سەرچاوەكان :– www.auabpsychology.com
www.azzaman.com

١٨٥٩/١١/٢٤ بڵاوكردنـەوەی دانـراوە بەناوبانگەكـەی زانـای سروشـتی بـەریتانیا – سـارلز داروایـن– – فی اصـل الانـواع – كـە تیٔئۆریەكـەی روون دەكاتـەوە ، لـە بـارەی پەرەسەندنەكاندا ، كـە تـاكوو ئێستا ئـەم دانـراوەش جێگـەی مشتوومرە لـە نێوان زانا بە ناوبانگەكانی جیهان ، كە بەتـەواوی نـەتوانراوە بەرامبەرەكـەی راستی ئەو ناونیشانە ببەزێنی لە جیهان لە هەموو بوارە جیا جیاكان .

١٨٦٠

١٨٦٠/٣/٢٤ بڕیـاری جێبــەجێكردنی ســنووری دەریــایی لــە نێــوان فەرەنــساو ئیتاڵیــا

دیاریکرا ، بە پێی پەیمانی – تۆرینۆ– ، هەروا دیاریکردنی سنووری سەر زەوی و شاخ و زەویەکان لە نێوان وولاتانی سەرکەنارەکانی دەریاو زەریاکانیش دیایکرا ، لە پێناو ئازاد بوونی پەیووەندیەکان لە جیهاندا.

١٨٦٠/٦/٢٠ ئیبراهیم شێخانی لەدایك بووی شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا بووە . جێگەی باسکردنە کە ئەم مرۆڤە کوردە دڵسۆزە بۆ عەرەب و ئایینی ئیسلام لەماوەی ژیانی خۆی لە پێناو ئەو دوو ئامانجە تێکۆشاوە . ئیبراهیم شێخانی بەشداری لەشۆڕشی سووریا کردووە تا کۆتایی لە ساڵی ١٩٣٨ ، چووە ریزی شۆڕشگێرانی فەلەستین دژی ئیسرائیل کە لە تەمەنی ٧٠ ساڵیدا بووە .

ئەم مرۆڤە کوردە لەدونیا هیچی نەویستووە تەنیا جیهاد لە پێناو خواو نەتەوەی عەرەب ، تاکوو لە جەنگی رۆژهەلاتی وولاتی ئوردن لە ١٩٣٩/٢/٢١ دەکووژرێ و دانیشتووانی شارۆچکەی – عەجلون – هەر لەوێ بەخاکی دەسپێرن .

<u>تێبینی :–</u> ئەم مرۆڤە کوردە هەرچەند ناوی ئیبراهیم شێخانی لە خۆناوەو هەوڵکانی لەدژی کوردو خاکی داگیرکراوی بووە ، نەك خۆبەختکردن لە پێناو کوردو کوردستان .....؟.

١٨٦٠/٧/١٥ لەدایك بوونی یاسا ناس و دبلۆماتکارو رامیارو رۆژهەلاتناس وشووێنەوارناس و پلاندانەری ئەلمانی – ماکس فۆن ئۆپنهالم – لە شاری کۆلن لەئەلمانیا ، لەخێزانێکی بانکدارکە خێزانەکەی خاوەنداریەتی بانکیان هەبووە ، کە لە سەدەی هەژدەم ئەو بانکەی دایمەزراندبوو لەلایەن باپیرە گەورەی کە لەو کات بانکەکانی وەبەرهێنان لە ئەلمانیا ، کە تاکوو ئێستاش لە بووندا هەیە لە وولاتەکەدا .

هەروا ماکس فۆن خووێندنی یاسای لەزانکۆی ستراسبوگ لە ساڵی ١٨٧٩ تەواوکردیە کە ئەو کاتە بەشێك بوو لە ئەلمانیا ... هەروا لە ساڵەکانی ١٨٨١ –١٨٨٣ لەزانکۆی بەرلینی پایتەختی ئەلمانیای خووێندووەو لە مانگی /١٨٨٣/٢ لە تاقیکردنەوەی نێوو دەووڵەتی سەرکەووتنی بەدەست هێنا . لەمانگی /١٨٨٣/٣ بروانامەی دکتۆرای لەیاسا بەدەست هێناوە لە زانکۆی – کوتنجن – دوای ئەوە زمانی عەرەبی زۆر بەباشی فێربووە بەهۆی خووێندنی

لەلای مامۆستای پسپۆری زمانەوانی لە تەمەنی لاویەتیدا .
بۆ یەکەم جار هەڵسا بەگەشتێك بۆ ڕۆژهەڵاتی تورکیاو میسر لەساڵەکانی ١٨٨٣ – ١٨٨٤ و لەساڵی ١٨٨٦ گەشتی بەرەو وولاتی مەغریب ئەنجامدا .
بەر لەوەش بەسەردانێکی زانستیانەی گەوورە لە نێوان ساڵەکانی ١٨٨٢ – ١٨٨٣ سەردانی هەرێمی شامی کردووە و هەر لەو سەردانەیدا بەرەو بەسرە کۆچی کردووە ، کە بە ناو خاکی باکوورو باشووری کوردستان تێپەڕیووە و دوایی بەرەو هیندستان و دوایی بەرەو ژێر دەستەکانی ئەراشیای نویٚ لە ڕۆژهەلاتی ئەفەریکیا . لە گەڕانەوەیدا کتێبێکی بەناوی – لەدەریای سپی بۆ کەنداوی فارسی – داناو بڵاویکردەوە کە لە دووبەش پێکهاتبووئەویش:–
یەکەمیان:– لەساڵی ١٨٩٩ بەچاپی گەیاندو بەشی دووەمی لە ساڵی ١٩٠٠ بەچاپی گەیاندووە ، لەساڵی ١٨٩٥ گەشتێکی بۆ شاری ئەستەمبوڵ کرد و لەو گەشتەیدا چاوی بەسوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم کەوت . لە ساڵەکانی ١٨٩١ – ١٩٠٦ کوونسل بووە لە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر . لەو ماوەیەدا زیاتر لە ٥٠٠ پاداشتی هەمەجۆری بۆ وولاتەکەی نووسیووە لەهەموو بوارەکانی کارمەندایەتیدا .
لەو ماوەیەشدا پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ تورك و عەرەب ئەنجامدا . لە ساڵی ١٨٩٩ شووێنەواری لە ڕۆژهەڵاتی سووریا لە گردی حلف دۆزیووەتەوە کە دەکاتە ڕۆژئاوای کوردستانی ئێستای بەسووریا لکێنراوە ... لە ساڵی ١٩٠٢ بووە بەرپرسی دامەزراندنی هێڵی شەمەندەفەر لە نێوان شاری بەغداو شاری بەرلین ، بە نووێنەری ئەلمانیا بەشداری لەکۆنگرەی ڕۆژهەڵاتناسی چوارەم کردووە لەجەزائیر .
لە ساڵی ١٩٠٨ بەشداری لەکۆنگرەی ڕۆژهەڵاتناسی کردووە لە شاری کۆبینهاگنی پایتەختی دانیمارك . لە ساڵی ١٩٠٩ دەستی لەکارەکانی کێشاوە ، لەماوەی ژیانیدا ماکس فۆن زیاتر لە ٢٧ بەرهەمی هەمەلایەنەی دانراوەکانی هەبوو ، لە هەموو بوارەکانی ڕامیاری و یاسایی و شووێنەوارو ڕۆژهەڵاتناسی و چەندین بابەتی دیکەدا .
لە گەڵ ئەوەشدا بەژداری تەواوی کردووە لە لێژنەکانی دیاریکردنی سنووری نێوان سووریاو ئێراق و ئێران و تورکیا لە دوای دابەشکردنی کوردستان لە نێوان ئەو وولاتانە بەپێی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ . ئەم

مرۆڤە بەردەوام بوو لەکارە هەمەجۆرەکانی تاکوو کۆچی دوایی لە ١٩٤٦/١١/١٥ لەشاری لانشتن لە ئەڵمانیا کرد هەر لەو شارەش نێژرا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣

١٨٦١

١٨٦١/٢/١٩ سەرەتای دەست پێکردنی شۆڕشی بورژوازی لە ڕووسیای قەیسەری ، بە لە ناو بردنی وردە وردەی ڕژێمی دەرەبەگایەتی لە ڕووسیا ... لە هەمان کاتدا بە سەرهەڵدان و دروست بوونی پارت و ڕێکخراوو گرووپی ڕامیاری و نەتەوایەتی و نیشتمانی و چینایەتی لەم وڵاتەدا ، دژی چەوسانەوەو بازرگانی کردن بە مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە لە وڵاتەکەو هەنگاوونانی بەرەو وڵاتانی جیهان .

١٨٦١/٤/١٢ بەرپابوونی شەڕی ناووخۆیی ئەمەریکا لە نێوان وویلایەتەکانی باشوورو وویلایەتەکانی باکوور ، کە ئەم شەڕە ناووخۆییە بۆ ماوەی چوارساڵ بەردەوام بوو لە وڵاتەکەدا .

ئەویش وویلایەتەکانی باشوور ، کە لە ١٥پانزە وویلایەت پێکهاتبوون و داوای سەربەخۆیی ناوخۆیان دەکرد، لە سەر ئەوبنەمایەی کە مافی خۆی بوو ، کە دان بەیاسای قەدەخەکردنی دیلایەتی - عبید- نەکات . کە وویلایەتەکانی باکوور بەردەوام بوون لە هەڵگرتنی رژێمی دیلایەتی لە ژێر دەسەڵاتی سەرۆکی ئەمەریکا - ئیبراهام لینکۆڵن- ، لەو کاتەی کە وویلایەتەکانی باشوور ناووزەندبوون بە وویلایەتەکانی هاوپەیمان ، یاخوود جیاکەرەوەیی . کە حکوومەتێکی پێکهێنا بە سەرۆکایەتی جیفرسۆن دافیزو داوای کرد بە مافی جیابوونەوە لەو یەکیەتیەی کە لە نێوان باکوورو باری ئەمەریکادا هەبوو لە وڵاتەکەدا .

١٨٦١/٦/٦ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولمەجید خانی دووەم لە تەمەنی/ ٤٠ چل ساڵیدا کۆچی کردو ماوەی دەسەڵاتدارێتی لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ٢٢ ساڵ و نیوو بوو ، کە ئەو نیشانی مەجیدی لەسەر دراوی عوسمانی داناو لەدوای خۆی براکەی بووە سوڵتانی عوسمانی لە سنووری ئیمپراتۆریەتەکەدا .

٩ / ٧ /١٨٦١ گەر بگەڕێینەوە بەر لە مێژووی زایینی و داگیرکەرانی مەگۆل و عوسمانی و ئیسلامی ... زەویەکانی کە کەوتوونەتە نێوان شاری کووتی ڕۆژهەڵاتی

بەغداو قەزای بەدرەی باکووری شاری کووت ، دانیشتووانی کەم بووە بەهۆی کەمی ئاو لە ناوچەکەدا .
بەڵام دانیشتووانی کورد تاکوو دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لە ساڵی ۱۹۲۰ و بەر لەسەردەمی رژێمی بەعسی لە ئێراق دانیشتووانی کورد لەو شارە بە ۷۰٪ مەزەندە دەکرا بە پێی ئامارەکانی کە کوردی لوڕ دانیشتووانی رەسەنی ئەم شارەو دەوورووبەری بوونە . کە ئەمەش نووسەری بەناوبانگ یەعقوبی لە جووگرافیای عەرەبی پێشوو بە – العجم – و لە سەدەی نۆی زاینی لە – کتابی وولاتان – ل/۷۹ کە دەڵێ :-
واست – واتە شاری کووت – دووشارە لە سەر هەردوو بەری زێی دیجلەی رۆژهەلاتی کۆن و شاری رۆژئاوا ، کە پردێك لەنێوانیان هەیەو دانیشتووانی ئەم دووشارە چۆل بوونە لەعەرەب و عەجەم – واتە عەرەب و فارسی تیا نەبووە تەنیا کورد نەبێت .
هەروا عەبدورەزاق حوسنی دووپاتی ئەوە دەکاتەوە لە نووسینەکانیدا . لە ئێراقی کۆن و نویێ لە ل/۱۹۵ . مەبەستیش لەعەجەم لەدوای بەکوردی ئێرانی هاتووە . هەروا لەشارۆچکەی عەزیزیە و سووێسرەو چەندین جێگەی دیکە . کە سووێسرە – لە سورایەتی هاتووە و ناوێکی کوردیە لە بەر ئەوە سوێسرە ووشەیەکی عەرەبی نیە . هەروا عەباسی عەزاویش لە کتێبی عەشیرەتەکانی ئێراق کوردی لاپەرە /۱۸۷ دووپاتی ئەو راستیانە دەکاتەوە . لە بەر ئەوەی دانیشتووانی شاری عەلی غەربی ۹۵٪ و عەلی شەرقی ۷۰٪ کوردن و لەزمان و نژاد و ژیانی کۆمەلایەتی و هەستی نەتەوایەتیان ، کە دەکەونە رۆژئاوای زێی دیجلە .
هەروا شاری عمارە ۳۰٪ دانیشتووانەکەی کوردبوونە , عەباس عەزاوی لەمێژووی ئێراق ج/۸ ل/۱۳ دەڵێ :-
لە ساڵی ۱۲۷۸ شاری کووت دروستکراو دانیشتووانەکەی لە عەشیرەتی – دووزاوە – بووە ، لە للوڕە فەیلییەکان و چەندین عەشیرەتی دیکە و حکوومەتێکیان لە شارەکە دامەزراندووە ... هەروا شارۆچکەی شێخ سەعد کە سەر بەقەزای عەلی غەربیە ولە سەر سنووری قەزای بەدریە ، کە رێژەی دانیشتووانی ناحیەی شێخ سەعد ۷۵٪ کوردبوونە .
هەروا دووپاتی ئەوە دەکاتەوە کە ئەم گەرەکانەی شاری عمارە بەم شێووە

بووه ، گەرەکی حوسین ٣٠٪ و گەرەکی مەحمودیە ٦٠٪ و گەرەکی فاو ٧٠٪ و سەرای ٢٠٪ و ماجدیە ٤٠٪ و جەدیدە ١٠٪ ، و ، هەروا ڕێژەی کورد لە ناحیەی کەملا ٢٠٪ و ، هەروا ناحیەکانی میسان و مەجەر هەن ، کە سەر بەقەزای قەلای سالحن .

هەروا لە پارێزگای دیوانیە دانیشتووانی کورد زۆرن کە لە عەشیرەتەکانی شێخ بزێنی و هەماوەند و دزەیی پێك هاتوون .. هەروەك عەباس عەزاوی لەکتابی عەشیرەتەکانی کوردی لە ئێراق لە لاپەرە /١٧٨ – ١٨٨ دووپاتی ئەو راستیانە دەکاتەوە کە عەشیرەتەکانی .

١- ال عمران – العرجان – البوودریعی – البوومووونس – البوتالوو – کە دەڵێ ئەمانە لەعەشیرەتەکانی شێخ بزێنین .

٢- البوعنگرد – البووصفر – البووهنردل – ال بشیر – البووهجوول – البووموووس – ئەمانەش لەعەشیرەتی هەماوەندن.

٣- البووعبید – البووعوودە – البووحاجی هادی – البوو عباردە – البوو عەبدوالسید – البوو حاجی حسین – البوو مهیدی – ئەمانەش لەعەشیرەتی دزەیین .

ئەم عەشیرەتانە هەمووی تەعریب کراون لەلایەن رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی ئێراق ، بەرلەوانیش لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی و مەگۆلی و عوسمانیدا . واتە لە هەموو پارێزگاکانی ناوەندو باشووری ئێستای ئێراقی بە زۆر دروستکراو ، کورد دانیشتووانی بووە لە گەڵ فارسی و ئارامی و نەتەوەکانی دیکە ، بەر لە هاتنی و دوای هاتنی مەگۆل و ئیسلام و عوسمانی و تاکوو ئێستاش کورد پەرت و بڵاون لە ئێراق .

بە هۆی بە عەرەب کردن و داگیرکردنی نژاد و زمان و داب و نەریتی کورد بەرەو نەمانی هەنگاوی پێنراوە لەهەموو بوارەکان ، لە لایەکی دیکە دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەهەرێمی باشووری کوردستان بەردەوام هەولی لەناوبردنی کوردیان داوە ئەویش بەدەربەدەرکردنی عەشیرەتی هەماوەند ، لە ساڵی ١٨٨٦ لەپارێزگای کەرکوك بەرەو شاری تەرابلسی وولاتی لیبیای ئێستا .

١٨٦١/١٢/١٢بەپێی رێکەووتنامەی هاوپەیمانی لە نێوان بەریتانیاو ئیسپانیا، هێزەکانی سووپای ئیسپانیا هێرشیان کردە سەر شاری – ڤیراکروز– ی مەکسیکی ،

دوای ئەویش هێزەکانی سووپای فەڕەنساو بەریتانیا هێرشیان کردە سەر وولاتی مەکسیك ، دوای چەند مانگێك ، واتە لە مانگی/١٨٦٢/٤ بەریتانیاو ئیسپانیا لە پەیمانەکەی نێوانیان دەرچوون بە هۆی سەرهەڵدانی کێشە لە نێوانیاندا .

١٨٦٢

١٨٦٢/١/٢٤ لەدایك بوونی نووسەرو ڕۆماننووس و نەخشەسازی بە ناوبانگی ئەدەب خاتوو - ئێدیس وارتۆن - لەخانەوادەیەکی دەوڵەمەندی شاری نیۆرکی ئەمەریکا ... ئەم شاعرە هەر لەسەرەتاوە پێنووسەکەی بەهێمنی و ووردی دەستی بەکارەکانی خۆی کردووە . لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا چەندین کۆمەڵە هەڵبەست و چیرۆکی لە ژمارەیەك بڵاوکردۆتەوە لەرۆژنامەکانی شاری نیورۆك.

لە ساڵی ١٨٨٥ شوو بەئێدوارد وارتۆنی دەوڵەمەند دەکات ، کە پانزە ساڵ لەخۆی گەورەتر دەبێ ، کە ئەمەش بووە هۆکاری رووخاندنی نووسینەکانی و دەست کردن بە گەشتیاری ... لە ساڵی ١٨٧٩ یەکەم پەرتووکی بە سەرکەووتوویی بەیارمەتی -بیر - ی هاوڕێ وئەندازیارێکی پیشەسازی بەناوی ... دکتۆری ماڵەکان ... بڵاودەکاتەوە ، لەساڵی ١٩١٠ چیرۆکی - پیاووخێوەکانی - بڵاودەکاتەوەو لەگەڵ ئێدوارد وارتۆنی هاوسەریشی دەچێتەوە فەرەنسا .

لەوێ پەیوەندیان تێك دەچێ و لە یەك جیادەبنەوە . لە ساڵی ١٩١١ کورتە چیرۆکە بەناوبانگەکەی بەناونیشانی - نیسان مرۆم - بڵاودەکاتەوە... ئەم نووسەرە لەکارەکانی بەردەوام دەبێت تاکوو لە ١٩٣٧/٨/١١ کۆچی دوایی دەکات و لەتەك والتەر بیری ئاشقی دەنێژرێت لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٦٢/٣/٩ شـەڕی کەشـتی زرێپـۆش بـە نـاوی Lrenclads لـە نزیـك وویلایـەتی ڤرژینیـا ، کـە یەکـەم بـە بـەکارهێنانی کەشـتی جـەنگی بـوو لـە شـەڕی نـاوخۆی ئەمـەریکا لە نێوان هێزەکانی سووپای کونفردرالی و سووپای یەکگرتووەکان بەکاربێت لە وولاتەکەدا .

١٨٦٢/٥/٤ یەکەمین دەنگوباسی بەرکەووتووانی مینرێژکراو بلاوبووەوە . شایانی باسە مێژوونووسێکی سەربازی ئەلمانی مێژووی دروستکردنی مین دەگەڕێتەوە بۆ سـەدەی هـەژدەم و بـە مـینی فریـووی ناوزەنـد کـردووە . لـە کاتێکـدا ئەندازیارێکی ڕووسیای قەیسەری لە سالی ١٨٥٥ توانی دیزاینی مینی دژە کەسی ساچمدار بکات .

هەرلەو کاتەدا شووێنەوارناسی چینی لە باکووری ئەم وولاتە لە سالی ٢٠٠١ – ٢٠ مـینی دۆزیـەوە ، کـە مێـژوویان دەگەڕایـەوە بـەر لـە ٦٠٠ سـالْ ... ئـەم هۆکارانـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ شـەڕە ناوخۆییـەکان وشـەڕەکان لـە نێـوان وولاتـانی دراوسـێی یـەکتری و ناوچـەیی و هـەرێمی و ، هـەروا شـەڕەکانی ئیمپراتۆریەکان و ، جەنگەکان لەجیهاندا .

بە تایبەتی لە هـەردوو جـەنگی یەکـەم و دووەمـی جیهانیـدا ... کە بـووە هـۆی چاندنی مینی کەسە کووژی و تانك و ئۆتۆمبیلە سەربازیەکان و مەدەنیەکان چ دژی ڕژێمە داپلۆسێنەرەکان و چ دژی جوولانـەوەی ڕزگاریخوازی میللـەتان لە وولاتە جیاجیاکانی جیهان .

کـە ئەمـەش بووەتـە هـۆی چـاندنی بـە هـەزاران ملیـۆن مـین و گیـان پـێ لـە دەستدانی بەهەزار کەسی بێ تاوان لە جیهان .

کـه کوردســتانیش یــەکێك بــووه لــەو نیــشتیمان و ناوچــه داگیرکروانــەو
گـەمارۆدانی جوولانـەوه نیـشتیمانیەکەو یـەك لەوانـه ، چـاندنی مـینی دژ بـ
هێزه چەکدارەکانی ئەو جوولانەوه رزگاریەو گیان پیّ لـه دەسـتدانی بەهـەزار
هـاوولاّتی کـوردو شـەهیدبوونی لەلایـەن رژێمـه یـەك لـه دوای یەکـەکانی ئـەو
وولاّتانەی کە کورد و نیشتیمانی کوردیان به سەردابەش کـراوه داگیر کـراو
و وولاّتەکانیان لیّ پێکهێنراوه وەك .
ئێــران و ، تورکیــاو ، ئێــراق و ، ســووریاو ، رووســیای یــەکگرتوو ، تــاکوو
ئێستاش ئەم کاره نەبراوەتەوەو ئاسەواری هەر ماوه لەسـەرخاکی کوردسـتان
له کێشووەرەکەدا .

١٨٦٢/٨/٢٩ لـه سـەرەتای نەخشەکێشان و چاپکردنی دراوی دۆلاری ئەمـەریکی کـه رۆڵـی
بنەڕتی و سەرەکی هەبووه وهەیه له هەموو بواره جیاجیاکانـدا ، بـه تایبـەتی
له بواری ئابووری له به هێز کردنـی ژێـر خـانی ئـابووری ئەمـەریکاو وولاّتـانی
دیکەی جیهاندا .
کە ئێستا هەموو وولاّتانی جیهان بیّ جیـاوازی مامەڵـه لەگـەڵ دراوی دۆلاری
ئەمــەریکی دەکــەن ، کــه هێمــای دراوی جیهــانی بــەخۆوه گرتــووه لەمامەڵـه
پێکردنی بەتایبەتی له بواری بازرگانی لەجیهاندا .

١٨٦٣

١٨٦٣/١/١ شـازدەمین سـەرۆك کۆمـاری وولاّتـه یکگرتووەکـانی ئەمـەریکا لـه بڕیـارێکی
مێژوویی و چارەنووس سازیدا به ئازادی رەش پێستەکان ... کە ئەم بریـاره
بـووه هـۆی هەڵوەشـاندنەوەی هـەموو جوازیـەك لـه نێـوان رەش پێـستەکان و
سپی پێستەکان و رەگەزه جۆراو جۆرەکـانی دیکـه لەژێر یاسـایەکی یەکسان
لەو وولاّتەدا.

١٨٦٣/١١/٢٦ دامەزراندنی ئەو کەرنەڤالە وەرزشیە گەورە جیهانیەی کە هەموو چوار ساڵ جارێك ئەنجام دەدرێت ... یەکیەتی تۆپی پێی ئینگلیزی .
شایانی باسە یەکەم یاری فەرمیش لە ١٨٧٢/١١/٣٠ لە نێوان هەڵبژاردەی ئینگلتەراو ئیسکۆتلەندە ئەنجامدرا ، کە یاریەکە بێ گۆڵ کردن کۆتایی هات لە یاریگای وەرزشی وولاتەکەدا .

١٨٦٤

١٨٦٤/٨/٢٢ مۆرکردنی رێکەووتنامەی نێوودەوڵەتی لە شاری ژنێف تایبەت بە باری تەندروستی سەربازە بریندارەکانی جەنگی نێوان وولاتانی شەڕکەر لە ناوچەو هەرێمەکانی جیهان ، بە تایبەتی لە شەڕە گەورەکاندا .

١٨٦٤/٨/٢٢ مۆرکردنی رێکەووتنامەی شاری ژنێف ، کە بەندە بە باشکردنی باری زامدارو نەخۆشیەکانو تووشبووەکانی گۆڕەپانی جەنگ ، کە لە دوای مێژووی ئەو رێکەوتنەش چەندین هەموارکردن لە سەر ئەورێکەووتنامەیە کراوە ، لە پێناو بەرەوپێش بردنی باری دەروونی و تەشەنەداری نەخۆشیە هەمە جۆرەکان ، کە دواگۆڕینیش لەو رێکەووتنامەیە کە لە ١٩٤٩/٨/١٢ بووە لە جیهان .

١٨٦٤/٩/٢٨ دامەزراندنی یەکەم رێکخراوی ئومەمیەت ، واتە نیوونەتەوەیی، لە نێوان بیروبۆچوونەکانی سۆشیالیستی و تێکدەرو بەرەڵایی و لیبرالیەکان لە نووێنەری ١٣ وولاتی ئەوروپا و ئەمەریکاو ئەڵمانیای یەکگرتوو بە سەرکردایەتی - ئۆگست بیبڵ - فیلهیلم لیبکنیشت- کە کارڵ مارکس پرۆگرامی ئەورێکخراوە ئومەمیە یەکەمەی داڕشتبوو ، بەپێی بارودۆخی

ئەوكاتو ئەو سەردەم ، كە لە دوای سالّی ۱۸۷۰ ، فریدریك ئینگلّش خۆی بووە سكرتێری گشتی ئەو ڕێكخراوە نێودەولّەتیە لە جیهاندا .

۱۸٦٥

۱۸٦٥/۱/۲۸ لـە دوای دامەزرانـدنی تـۆری تەلـەگراف ، واتــە ئـامێری پەیوەنـدی ، لـە ویلایـەتی بەغـدا ، كـە یەكـەم ئاخـاوتن بەتەلـەگراف كـرا ، لـە نێـوان شـاری بەغــداو بەســرە بــوو، دوای ئــەوە لەگــەلّ شــاری خانــەقینی باشــووری كوردســتانو دوایــی بــەرەو ئێــران ، ئــەویش بــە هــۆی بــوونی كۆمپانیــای دامزرانـدن بـە هێلـی ئاسـنی شـەمەندەفەرو كۆمپانیـای نـەوت لـە ڕۆژهـەلاتو كێشوەری ئاسیادا .

۱۸٦٥/٤/۱٤ تیرۆركردنــــی ســـــەرۆكی ویلایەتـە یـەكگرتووەكانی ئەمــــەریكا – لینكــۆلّن – ئــەویش بــە هــۆی شــەڕی بــەردەوامی نــاوخۆیی لــە نێــوان دانیــشتووانە جیــا جیاكــانی ویلایەتــەكانی باشـــــوورو بــــــاكووری ویلایەتـە یـەكگرتووەكانی ئەمەریكا .
كـە ئـەم كـارە ش بـە هـۆی شــــــەڕی نـــــــاوخۆی ئەنجامدراو بوو لە ئەمەریكا ، كە ماوەی چوار سالّی خایاند .

۱۸٦٥/٥/۲۷ كەسـایەتی ڕوونـاكبیرو نووسـەرو ئـەدیبی كـورد – ئیـبراهیم عاسـم ئیـبراهیم حەیـدەری لـە پارێزگـای هـەولێر لـە باشـووری كوردسـتان چـاوی بـە جیهـان هەلهێناوە.

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم کەسایەتیە لە بنەماڵەیەکی ناسراوی خاوەن زانست و ئەدەب بوونەو شاعیرو نووسەر بووە ... شێخی ئیسلام بووە لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و وەزیری ئەوقاف بووە لەحکوومەتی شایەتی لە دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق ... ئەم کەسایەتیە دەگەرێتەوە بۆ بنەماڵەی حەیدەریەکان لە پارێزگای هەولێر لە هەرێمی باشووری کوردستان .

لە دوای تەواوکردنی خوێندن لەو کات بروانامەی وانە گووتنەوەی بەدەست هێناوەو بۆتە قازی لە شارۆچکەی زاخۆ بۆ ماوەی دوو ساڵ . دوای ئەوە چۆتە شاری ئەستەمبوڵی تورکیا ... دەستی کردووە بە خوێندنی ماف و بروانامەی پارێزەری لەماف بەدەست هێناوە ... ئەم کەسایەتیە لە چەندین پلەو پایە کاری کردووە بەهۆی لێهاتوویی و توانای زانستی و ئەدەبی لەوانە:-

هەروا سەرۆکی دادگای بازرگانی لە شاری جدە ... داواکاری گشتیی لەمووسڵ – سەرۆکی لێژنەی خێرخوازی بالا لە ساڵی ١٨٩٨... ئەندامی ئەنجوومەنی مەعاریف لەشاری ئەستەمبوڵ ... بوونی بەقازی لەشاری دیاربەکر لەباکووری کوردستان لە ساڵی ١٩٠٦ .

دوای ئەوە بووەتە شێخی ئیسلام لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٨ . هەروا چەندین پلەوپایەی دیکەی پێ سپێردراوە . لە دوای گەرانەوەی بۆ ئێراق ، هەڵبژێردرا بە ئەندامی ئەنجوومەنی دامەزرێنەر لە لیوای هەولێر لە ساڵی ١٩٢٤... دوای ئەوە بۆتە وەزیری ئەوقاف لە رژێمی شانشینی لە ساڵی ١٩٢٤ – ١٩٢٥ ، لە ساڵی ١٩٢٥ بەئەندامی ئەنجوومەنی ئەعیان دامەزراوە تاکوو لە شاری بەغدا لە ١٩٣١/١٢/١ کۆچی دوایی دەکات ... ئەم کەسایەتیە

چەندین دانراوی لەدوای خۆی جێ هێشتووە لەوانە :- تأريخ التصوف لدى الفرق الاسلاميه .

سەرچاوە :- اعلام الكرد ١٦٣/١٦٤ . معجم المؤلفين ٣٧/١. الاعلام الشرقيه ٤٩/١

١٨٦٥/٥/٢٧لـــە دوای تیرۆرکردنـــی ســـەرۆکی ئەمـــەریکا- لینکـۆڵن- ، - ئەنـدرۆ جۆنـسۆن - بـە سـەرۆکی ئەمـەریکا هەڵبژێردرا .

کە لە بنچەدا دانیشتووی باشوورو لە پارتی دیموکراتی بوو ، لە هەمان کات لێبووردنی گشتی ڕایگەیاند ، کـــە هـــەموو ئەفـــسەرە کۆنـــەکانی گرتـــەوە کـــە لـــە ســـووپای جیابوونەوەی باشوور خزمەتیان کردبوو دژی باکووریەکان لە وولاّتەکەدا .

١٨٦٥/٥/٢٧دامەزرانـدنی ڕێکخـراوی لاوانـی عوسمـانی لـە شـاری ئەسـتەمبۆڵ ، کـە ئـەو ڕێکخراوەیە بە نهێنیو خواستی بە ڕۆژئاوا کردنی دەسەلاّتی عوسمـانی بوو، کە لـەو کاتـە ژمـارەی ئەنـدامانی ڕێکخراوەکە شـەش ئەندام بوو تـاکوو سالّی ١٨٦٧ ، بەلاّم دوای ئەوە ژمارەی ئەندامانی گەیشتە ٢٤٥ ئەندامو ، لـە دوای ئـەوە بـە هـۆی پاڵەپەسـتۆی وەزیـری عـالی پاشـا لـە سـەریان ، مەڵبەنـدی ڕێکخـراوی لاوان لـە ئەسـتەمبۆل گووسـتراوە بـۆ شـاری پاریـسی پایتـەختی فەڕەنسا .

بـەلاّم لـــە دوای مردنـــی عـــالی پاشـــا لێبـــوودردنی گـــشتیان بـــۆ دەرچـــوو بەگەڕانـەوەیان بـۆ ئەسـتەمبۆل ، دوای ئـەو چـوونە نـاو کۆمەڵـەی ئیتحـادو تەرەقی لە پێناو گەیشتنیان بە ئامانجەکانیان.

١٨٦٥/١٢/٣٠ لـە دایك بـوونی وێنەکێشی فەڕەنـسی - هنـری ماتیـسی- کـە بـە مـەزنترین هونەرمەنـدی وێنـە کێش لـە جیهـان دادەنرێن لـە پـاڵ بیکاسـۆو ڤـان گـۆف لـە جیهاندا .

١٨٦٦

١٨٦٦/١٢/٣زانکـۆی ئەمـەریکا لـە بـەیروتی پایتـەختی لوبنـان دەرگاکـانی کرایـەوە بـۆ

خووێندکاران بە خووێندنی هەمەلایەنەی جیاجیا لە هەموو بوارەکان لە زانکۆگاکەدا.

١٨٦٧

١٨٦٧/٢/١٥ رووناکبیرو زانای ناوداری رووسی و جیهانی – دۆستویفسکی – بە دوای کە سێدا دەگەڕا ، کە ڕۆمانەکانی بۆ بەچاپگەیاندن بگەیەنێ، ئەوە بوو لەگەڵ ئافرەتێکی تەمەن ١٩ ساڵ بەیەکگەیشتن ، کە ناوی – ئانا ستیستکین – بوو ، لەدوای ماوەیەکدا بەرلە وەرگرتنی رۆمانە دەستنووسەکەی ، هەردووکیان بەیەکەوە کاریان دەکرد ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی پەیووەندیان بەهێزبێت و لە ئەنجام بوونە هاوسەری یەکتری... ئەم کارە خێری تیابوو لە ماوەی دۆستایەتیە کەیان .

١٨٦٧/٣/٣٠ وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەرێمی ئەلاسکای لە رووسیای قەیسری بە پارەیەکی خەیاڵی کڕی و خستیە سەر وولاتەکەی بە ناوی وویلایەتی ئەلاسکا لە ئەمەریکادا .

١٨٦٧/٥/٥ نووسەرو شاعیری کورد – ئیبراهیم رەمزی – لە شاری فیومی وولاتی میسر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

جێگەی باسکردنە کە باوکی رەوانەی وولاتی میسری کردووە لەکاتی دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشا ... دوای ئەوە هەڵسا بەدەرکردنی گۆڤارێك بە ناوی – فیووم – ی هەفتانەو لە هەمان کات مێژووی – فیوونی – لەکتابێك دانا ... دوای ئەوە بەرەو پاریسی پایتەختی فەرەنسا بەرێکەووت ، دوای ساڵێك زیاتر گەرایەوە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر .

لەدوای گەرانەوەی گۆڤارێکی دەرکرد بەناوی – ئافرەت لە ئیسلام – داو هەروا رۆژنامەی – ئەلتەمەدن – ی دەرکرد ... هەروا دەزگایەکی بۆ پەرەپێدان و دروستکردنی پیتەکانی عەرەبی لە ساڵی ١٨٩٩ دامەزراند . ئەم نووسەرە کوردە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩٢٤/٨/٢ کۆچی دوایی دەکات ، چەندین دانراوی لە دوای خۆی جێ دێڵێ وەك:– اصول الاخلاق . مبادی التعاون ، هەروا شعرەکانی . زمانەکانی عەرەبی و فەرەنسی و تورکی بەباشی زانیووە ، جگە لە زمانی کوردی لەوکاتدا .

سەرچاوە:- رۆژنامەی دەستووری میسری ١٤/٥/٣٥٧ - مێژووی فیوون ١١٢/١١٧.

٢٧/٥/١٨٦٧لە دایك بوونی نووسەرو رۆژنامەنووسی ناوداری جیهان - ئارنۆلد بێنێت لەشاری هانلی . كە كەوتۆتە ناوچەی - ستارفۆرد - لە ئینگلتەرە ... لەدوا تەواوكردنی پلەكانی خوێندنی دەستی كرد بە نووسنی ووتارو چیرۆ بڵاوكردنەوە ... لە ساڵی ١٨٩٣ لە شاری لەندەن بووە سەرنووسەری گۆڤار ئافرەتان .

لە ساڵی ١٨٩٦ بوو بە بەرێوەبەری تەواوی گۆڤارەكە ... لە ساڵی ٨٩٨ رۆمانی - كابرایەكی باكووری - بڵاوكردەوە ... لە ساڵی ١٩٠٠ وازی ل بەرێوەبەرایەتی گۆڤاری ئافرەتان هێناو دەستی بەنووسینی بە نرخی كرد ئەم مرۆڤە بەردەوام بووە لە بەرهەم و نووسین ، وەك ئوتێلە مەزنەكەی ناپلۆ و راستی لەبارەی نووسەرەوە و چیرۆكی ژنە سەر سپیەكان و جەستە ئەدەبی و شمشێری تۆزاوی و چەندین بەرهەمی دیكە تاكوو لە ٢٧/٣/٩٣١ كۆچی دوایی دەكات لە ووڵاتەكەیدا .

١٩/٦/١٨٦٧لە دوای ماوەیەكی كەمدا بە لابردنی سەرۆكی مەكسیك - خواریس- ل دەسەڵات ، بەڵام لە دوای گەڕانەوەی بۆ دەسەڵات بە ئارەزووی خۆی سەرۆك مەكسیك - ماكسیمیلیان- ی لە دەسەڵات لاداو لە ئەنجام لە سێدارەیدا ، ك بارودۆخی مەكسیكی بەرەو زیندووكردنەوەی رژێمی كۆماری مەكسیكی بر بەرێووە لەووڵاتەكە.

٢١/٦/١٨٦٧شاندێكی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی سەردانی فەرەنساو بەریتانیا بەلژیكاو نەمساو مەژەری كرد ، لە ماوەی شانزە رۆژدا ئەویش لە ئاكام دەرچوونی والی خدێوی ئیسماعیل پاشابوو لە هەوڵەكانی بۆ كردنی میسر ب پارچەیەك لە ئەوروپای بەرەو سەرمایەدری لە ووڵاتەكەدا .

٢٢/٦/١٨٦٧سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولعەزیز لەگەڵ شاندێك گەیشتە پاریس پایتەختی فەرەنسا ، لە سەر داوای ئیمپراتۆر ناپیلۆنی سێیەم ، ئەویش ل پێناو بەشداری كردنی لە پێشانگای جیهانی، كە هەموو شانشین ئەمیرەكانی ووڵاتانی جیهان ئامادەی ئەو پیشانگایە بوون ، یەك لەواد ئیسماعیل پاشای والی میسر ، كە لە نژاد ئەو بنەماڵەیە كوردن خەڵك

باکووری کوردستانن .

١٨٦٧/٧/١ بەپێی پەیمانی پاریس دانی تەواو نرا بەیەکگرتنەوەی هەردوو کەنداوی لێك جیاکەرەوە ، ئەویش کە کەنداوی باڵاو کەنداوی خواروو‌بوون . بە پێدانی مافی سەربەخۆییان ، کە دوای ئەوە نۆفاسکۆشیاو ، نیوبرۆنزدیك ، چوونە ناو دۆمینیۆن لە دوورگەی برنیس ئەردوار لە ساڵی ١٨٧٣دا .

١٨٦٨

١٨٦٨/٥/١٤ کۆمەڵێك هەنگاوی گرنگ لە ژاپۆن ئەنجامدراو گرنگترینیان ڕاگەیاندنی ئەو پێنج بنەمایە چاکسازیە بوو لە بارەی بەرژەوەندی باڵای ژاپۆن بە نەهێشتنی هیچ جیاوازیەك‌و بەیەکسانی بوونی مافی هاوڵاتیان‌و... بە پاراستنی مافی هەموو تووێژەکانی گەلی ژاپۆن‌و ... بەرژەوەندی باڵای نەتەوە پێویستیەکان‌و ... پاراستنی داب‌و نەریت‌و بایەخدان بە زانستی سەردەمی تەکنۆلۆژیا لە هەموو بوارە جیاجیاکان بەتایبەتی لە بواری پیشەسازیدا.

١٨٦٨/٩/٢٦ بۆ یەکەم جار لە مێژووی شاری بەغدای ئەوکات ، کە ناووزەند بوو بە وویلایەتی بەغدا ، بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی دامەزرا ، لەپێناو ڕێکخستنی نەخشەی بنەڕەتی شاری بەغداو ڕێك بوونی لە بوارەکانی ئاوەدنکردنەوەو پەرەپێدان‌و گەشەپێدان .

دوای ئەوە بوو بە پارێزگا ، لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لەلایەن بەریتانیا ، بووە پایتەختی دەوڵەتی ئێراق لەگەڵ دامەزراندنی لەسەر خاکی گەلانی وولاتی نێوان دووزێ – میزوبۆتامیا – بە تایبەتی لە سەر خاکی کوردستان .

لە بەر ئەوەی ئەوکات ناوی دەوڵەتی ئێراق نەبوو ، کە لەژێر دەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو تاکوو دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لە ساڵی ١٩٢٠ لە ناوچەکەدا .

١٨٦٩

١٨٦٩/٣/٨ کۆچی دوایی هونەرمەندو مۆزیکاری بە ناوبانگی جیهانی – بێرلیۆز – لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ... شایانی باسە ئەم هونەرمەندە مەزنە لە

١٨٠٣/١/١١ له شاری سانت شاندی فەرەنسا چاوی به جیهان هەڵێناوە ... له سەر داوای باوکی درێژه بەخوێندن دەدات تا دەگاته قۆناخی دووی کۆلێژی پزیشکی و دوایی واز لەخوێندن دێنێ و ڕوو لەکاری هونەری و مۆزیکا دەکات .

دوای ئەوە بەناو وولاتانی ئەوروپادا دەخولێتەوە و له ساڵی ١٨٢٩ سمفۆنیای نامۆ یان – چەندین وێستگەیەك لەژیانی هونەرمەند –دا دەرژێت و پێشکەشی بەخاتوو – هایبیت سیمسون – ی دەکات ، کە زۆر شەیدای دەبێ و دوایی دەبێته هاوسەری ... له ساڵی ١٨٣١ خەڵاتی ڕۆمای تایبەت به ئاواز دانانی پێدەدرێت ، کە هاوسەرەکەی پشتگیری لێدەکات و هونەرەکانی شکسپیر دەبێته ڕێگەی بەهرەکانی له ژیانیدا .

له ساڵی ١٨٥٣ دەست بەدارشتنی ئۆپرای – تەروادیەکان – دەکات و ماوەی ١٠ ساڵی تەواو سەرقاڵی ئەو هونەرە دەبێت ، له مانگی/١٨٦٢/٨ داواکاری مەزنی خۆی پێشکەش دەکات که ئۆپرای – پیاتریس ویندکیت – ی ناوەو له شانۆگەری – گوێم لەگرەکردو کەچی نابینم – ی شکسپیر وەرگێراوەو لەگەڵ دەیا کاری دیکەی هونەری مۆزیکاو بەردەوام دەبێت تاکوو کۆچی دوایی دەکات له وولاتەکەیدا .

١٨٦٩/٤/١٣ سەرکردەی نیشتیمانی شام – ئیبراهیم سلێمان ئاغا هانوو – ناسراو به – ئەبوو تارق – له ناوچەی – کفر مارم – له ڕۆژئاوای شاری حەلەب چاوی به جیهان هەڵهێناوەله شارەکەدا .

جێگەی ئاماژه پێکردنه کە ئەم کەسایەتیە کوردیە له پیناوە گەورەکانی شۆڕشی سەربەخۆیی سووریا بووە ... له قوتابخانەی شانشینی شاهانی شاری ئەستانەی خوێندووەو بڕوانامەی ماف له زانکۆ بەدەست هێناوە . چەندین پلەو پایەی لەسەردەمی ڕژێمی عوسمانی گرتۆتە دەست ... بووەتە قائمقامی یەکێ له قەزاکانی سەر به پارێزگای دیاربەکر له باکووری کوردستان . دوای ئەوە له ساڵی ١٩٠٨ گەراوەتەوە شام و هەڵبژێردراوە به ئەندامی ئەنجوومەنی گشتی لەشاری حەلەب .

دوای هەڵووەشاندنەوەی ئەو ئەنجوومەنە گەراوەتەوە کفرمارم و دەستی بەکاری کشتووکاڵی خۆی کردووە ، لەو کاتەی کە سووپای عەرەب گەیشتۆتە شاری حەلەب له ساڵی ١٩١٨ گەراوەتەوە شاری حەلەب و هەڵبژێردرا به

ئەندامی – کۆنگرەی شام – لە شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا لەساڵی ١٩١٩ .

هـەروا ئەنـدامی کۆمەڵـەی عـەرەبی بـووە بەشێوەی نهـێنی . لـەو کاتـەش هێزەکانی سووپای فەرەنسا شاری ئەنتاکیەکان داگیرکرد ، ئەویش هەڵسا بەدامەزرانـدنی سـووپایەکی نهـێنی بـۆ دروسـتکردنی ئـاژاوەو سـەر لـێ شێواندنی سووپای فەرەنسا کە بارەگای لەشاری حەلەب بوو .

دوای ئـەوە سـووپای فەرەنـسا شـارەکانی دیمەشـق و حەلـەب و دەووروبـەرەکانی داگیرکـرد . ئـەویش بـەوهێزەی کـە دایمەزرانـدبوو ڕووبەرووی هێزەکانی سووپای فەرەنسا بووەوەو سەرکەووتنی بەدەست هێنا بـەنازناوی – متـەوەکل بـلای – پـێ بەخـشراو گـەلانی ئێـستای سـووریای لەدەووری کۆبوونەوەو و ٢٧ شەڕی ئەنجامدا و لەهیچ شـەڕێك لـەو شـەڕانەش نەی دۆڕاند کە ماوەی یەك ساڵی خایاند ، لەو کاتەش گوێی لەراگەیاندنەکەی شەریف عەبدوڵلا حوسین لە عومان بوو ... کە دەیگووت ئێمە هاتووین بۆ رزگارکردنی وولاتی ئێستای سووریا .

ئیـبراهیم سـلێمان ئاغاهـاننۆش داوای رێکـەووتنی لەگەڵـدا کـرد ، دوای چەندین کـاری دیکـەو سەرکەووتنی فەرەنسیەکان ... لـە سـاڵی ١٩٢٨ بـووە ئەنـدامی کۆمەڵـەی دامەزرێنـەرو دانـانی دەسـتووری سـووریا ... ئیـبراهیم سـلێمان ئاغـا هیـانوو ، بـووە سـەرۆکی لیژنـەی دەسـتووری لەکۆمەڵـەی دامەزرێنـەرو ئـەو دەسـتوورەش لـە سـاڵی ١٩٣٠ بلاوکرایـەوە ... دوای ئـەوە چەندین جـار لـە کـاری تیرۆرسـتی رزگـاری دەبیّ و لـە ئـەنجام تیرۆرسـتێك بـە ناوی – نیازی کۆسا – لە ساڵی ١٩٣٢ زامداری دەکا و دوای سێ ساڵ واتـە لە ١٩٣٥/٤/٥ بەو هۆیە کۆچی دوایی دەکات .

شایانی باسـە رابەرو دامەزرێنـەری دەووڵـەتی سۆڤیەت – لینین – لـە سـاڵی ١٩١٩ چـوار نامـەی بـۆ ئیـبراهیم سـلێمان ئاغـا هـانوو نووسـیووە ، لـە پێنـاو هاوکـاری کـردن و بـەردەوام بوونی لەگـەڵ جووڵانـەوەی رزگـاری نیشتیمانی لەناوچەو هەرێمەکەدا دژی داگیرکەران بەیارمەتی یەکیەتی سۆڤیەت .

نووسـەر :– بەداخـەوە ئـەم کەسایەتیە کوردە لـەماوەی ژیـانی باسـی لـە زرگـاری گـەلی کوردسـتان نـەکردووەو ، هـەروا لەدارشـتنی دەسـتووری

سووریاش باسی لە ماف نەتەوەی کوردی لە سووریا نەکردووە ، لە دوای دامەزراندنی دەوڵەتی سووریاو لکاندنی ڕۆژئاوای کوردستان بە سووریا و هەتا لە بوارە بچووکەکانی ، کە بەندن بەزمانی دایك و داب و نەریت و کەلتوور ... کە ئەم مرۆڤە لەبنەماڵەیەکی دیاری کورد بوونە لەناوچەی شاری ماردین و ناوچەکانی دیکەی کوردستان.

سەرچاوەکان :- الاعلام الشرقیه ١٣٤/١ - موسوعه اعلام سووریه ٣٩٢/٤ - اعلام الکرد ١٠٠/١٠٢.

١٨٦٩/٩/٢٠ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی یەکەم یاسای ڕاگەیاند بە ناوی - معارف عمومیه - ، -نزامنادسی- کە قۆناخەکانی سەرەتایی و ناوەندیو ئامادەیی خوێندنی دەگرتەوە لە ژێر دەسەڵاتەکەدا .

١٨٦٩/١٠/٢ لە دایك بوونی سەرکردەو ڕابەری شۆڕشی هیندستان - مۆهانداس کارامامد گاندی - لە شاری بۆڕ منداری هیندستان... شایانی باسە کە ئەو بنەماڵەیە ڕۆڵی بنەڕەتیو سەرەکیان هەبووە لە دامەزراندنی دەوڵەتی هیندستان ، کە دووەم وڵاتە لە ژمارەی دانیشتووانو ڕووبەری زەوی ، کە ناسراوە بەکیشوەری هیندی ، بەسەدا نەتەوەو ئایینی جیاجیای لێدەژیێ ، بینەماڵەی گاندی دامەزرێنەری پارتی کۆنگرەی هیندی بوونەو بەدیا ساڵ دەسەڵاتدارێتی ئەو وڵاتەیانکردووە لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا .

١٨٦٩/١١/١٧ بە بۆنەی تەواو کردنی کەناڵی سوێس ، لە وڵاتی میسردا ئاهەنگێکی دڵخۆشکەری گەورە بەڕێوەچوو بەسەرپەرشتی ئیسماعیل پاشا ، کە لەو کات بری ١٠٠ سەد ملیۆن فرنگ خەرجی ئەو ئاهەنگە بوو ، ئەویش بە پێشکەشکردنی لەلایەن بانکە ڕۆژئاوایەکانی سەرمایەداری لە شێوەی قەرزوو بە قازانجی

بەرزی بێ وێنە ، بەڵام ئەو کەناڵە کاریگەری بێ وێنەی هەبووەو هەیە لە بەهێزبوونی ژێرخانی ئابووری میسرو بوارەکانی دیکە لە هەرێم و ناوچە جیاجیاکان لە جیهان.

١٨٦٩/١١/٢٢لە دایك بوونی پێشەنگی نووسەرانی فەرەنسی - ئەندرێ گید - لە بنەماڵەیەکی بۆرژوای پرۆتستانتی لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا . لە تەمەنی ١١ ساڵیدا باوکی کۆچی دوایی دەکات و کاردانەوەی لەسەر دەروون و کارەکانی ئەندرێ دەبێ ، سەرەرای ئەوەی کە سامانێکی زۆر لە دوای باوکی بۆ بەجێ دەمێنێ .

لە ساڵی ١٨٨٣ لەگەڵ ئەلبێردلاورانی شێوەکار گەشتێك بەرەو ئەوروپا دەکەن و بۆ جاری دووەمیش لە ساڵی ١٨٨٥ دەچێتەوە ئەم ناوچانە . لە ساڵی ١٨٩١ کتابێك بەناوی - دەفتەرەکانی ئەندرێ ڤالێز - بڵاودەکاتەوەو لەگەڵ چەندین کتێب و پەرتووکی دیکە لە ساڵەکانی ١٩٠٢ -١٩٠٩ -١٩١٨ . دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٥ گەشتێك بەووڵاتانی ئەفریکیادا دەکات .

ئەم فەیلەسوف و رووناکبیرە لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥١/٢/١٩ کۆچی دوایی دەکات ... کە نووسینەکانی لە بواری جووڵانەوەی نەتەوەیی و نیشتیمانی و رامیاری و کۆمەڵایەتی و چەوسانەوەو داگیرکردن بووە . لە هەمان کات سەرکەووتووانە کارەکانی بە ئەنجام گەیاندووە لەووڵاتەکەی و لەووڵاتانی دیکەی جیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٦٩/١٢/١لە بڕیارێکی گەریدەو زاناو پرۆفیسۆر - مستردرایك- ئەویش بە ڕێکخستنی سوورانەوەی بێتەرجومان - وەرگێڕ- دوور لە کارە کەرو دوور لە بیرنەکردنەوەی لە دووژمنەکانی لە دانیشتووانی هۆزە مەرلەوەڕێنە عەرەبەکان کە بەناویاندا تێدەپەڕی ، لەهەمان ڕۆژ کاروانەکەی بە گەشتێك دەست پێکرد بە دۆڵەکانی- گرندڵ - و دوایی بە دۆڵی - عەربیش- و دوای بۆ سەرچاوەی - قادلی یان قەدیس- دا.

کە ئەمەش لە کتابی ئینجیل ناوی هاتووە ، دوایی ئەوە بەرەو ناوچەی - نەقەب- و دوای بەرەو ناوچەی- جنین- و دۆڵی - جەنائن - ، بۆئەوەی

بگەنــە شــاری قــوودس . ئەمــەش بــە ووردبینیــەتی ڕێکــی لــە مزگــەووتی سەخرەتووللا لەشاری قوودس لە هەرێمی شامدا .

١٨٦٩/١٢/٣١لە دایك بوونی ڕابەری فۆفیزم و مامۆستای ڕەنگ – هنری ئیمل بێنواماتس– لــە شــاری کانۆکــامبرێزی بــاکووری فەرەنــسا . شــایەنی باســە کــە مــاتیس هەڵگری بڕوانامەی یاسا بووە ، لە ساڵی ١٨٩٠ تووشی نەخۆشیەك دەبیٚ و لەئاکامی نەشتەرگەری زیاتر لە ساڵێك لەناو جێگا دەکەویٚ .

دوای ئەو بار نا لە بارەی لەساڵی ١٩٠١ کارە هونەریە بەرایيەکانی خۆی لە ساڵۆنی پاریس دەخاتە ڕوو ، هەروا ئەم مرۆڤە لەکارە هونەریەکان بەردەوام دەبێت و تا لە ڕۆژی ١٩٥٤/١٢/٣ ، ماڵئاوایی لە هونەرو هونەر دۆستان دەکا لە جیهاندا .

١٨٧٠

١٨٧٠/٢/٧ لە دایك بوونی زانای دەروونناسی و پزیشکی و دانەری زانستی دەروونی تــاك – ئــەلفراد ئــەدلر – لەگەڕەکــەکانی ڤێینــا لــە بنەماڵەیــەکی هــەنگاری جوولەکــە ... خووێنــدنی پزیــشکی لــەزانکۆی ڤێینــا تــەواوکردووەو مۆڵــەتی پزیشکی لە ساڵی ١٨٩٦ بەدەست هێناوە ...کاری پزیشکی کردووە . دوای ئــەوە بۆتــە مەســحی ، ئــەویش بە وازهێنــانی لــەئاینی جوولەکە . دوای ئــەوە ڕووی لەزانستی دەروونی کردووە لەگەڵ فرویدو هاورێکانی ... دوای ئەوە لە فرویدو هاورێکانی جیابۆتەوە .

لە دانراوەکەی – دراسە عن دونیە الْعچا و – بۆ یەکەم جار دەرکەووتووە : کە لە ساڵی ١٩٠٧ بڵاوی کردۆتــەوەو لــە ڤێینــا و بــەرلین ئــەویش بــە دژایــەتی کردنــی بیری فروید . لــە ســاڵی ١٩١٠ مەڵبەنــدی تاقیگــەی دامەزرانــدووە لــە ڤێینــا بــۆ نەخۆشــیەکانی دەروونــی ... لــە ســاڵی ١٩١٢ کتــابی – ڤ الخلــق المصابی – بڵاوکردۆتــەوە ... لــە ســاڵی ١٩١٤ گۆڤارێکی نێــوو دەووڵــەتی لــە ســەر زانــستی دەروونــی دەرکــردووە تــاکوو لــە ســاڵی ١٩٣٥ لەگــەڵ چــەندین بابــەت لــە ڕۆژنامــەو گۆڤارەکــان و چــەندین دانراوی هــەبووە ... ئــەم زانایــە لــە کارەکــانی بــەردەوام بــووە تــاکوو لــە ١٩٣٧/٥/٢٨ کۆچــی دوایــی کــردووە لــە شاری ئەبردین لە ئسکتلەندا — لە بەریتانیا .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٧٠/٤/٢٢ لە دایك بوونی رووناکبیرو فەیلەسوف و رامیارینـاس و دامەزرێنـــەری یەکیـــەتی ســـۆفیەت لـــە ڕۆوســـیا - فلادیمیر ئیلیتش - لینین ، لـــە سمیرسـك لەسـەر زێـی فۆلگـا - کـە نـاوی البـوون بـــوو ... بـــاوکی سەرپەرشـتیاری قوتابخانـە باڵاکـــان بـــووە . لـــە بنەماڵەیــــەکی دیــــاری شۆڕشـــگێر بوونـــە . بـــرا گەورەکەی لینین - نارودنایی ڤولیا - لەلایەن رژێمی قەیسەری ڕووسیا لە سێدارەدراو کاردانەوەی نواند لەسەر دەروونی فلادمیر ... لینین .هەروا لینین لـە سـاڵی ١٨٨٧ چووە کۆلێـژی یاسـا لـە زانکـۆی قـازان ... بـەڵام بـەهۆی خۆپێـشاندانی قوتابیـان لەکۆلێـژی یاسـا دەرکـرا لـەمانگی /١٢/١٨٨٧ و بۆ گوندێکی دوور لەشارەکە دوورخرایەوە .

دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٨٨٨ گـەراوە قـازان و ماوەیـان پێنـەدا بگەرێتـەوە کۆلێژەکە . بەهۆی خۆپێشاندان و نارەزایی قوتابیان دژی دەسەڵاتی قەیسەر. لینین لەشۆڕشگێرێکی میللی بووە شۆڕشـگێرێکی مارکسی . لـە دوای ئـەو رووداوانە خێزانەکەی گوواستیانەوە شاری سمـارا لە سـاڵی ١٨٨٩... دوای ئـەوە لینین چووە کۆلێـژی یاسا لـەزانکۆی پترۆسـبۆرگی پایتـەختی ئەوسـای رژێمـی قەیـسـەری لـە ڕووسـیا ... ئـەویش بەدانـەوەی تاقیکردنـەوەکان لەدەرەوەی کۆلێژەکەدا .

لە ساڵی ١٨٩٥ رابەری تێکۆشانی بۆ رزگاری چینی کرێکارانی دامەزراند . دوای ئـەوە هـەموو سـەرکردەکانی ئـەو رابـەرە لـە گـەڵ لینین بەنـدکران . دوای ئازادبوونیان لە بەندیخانـە لینین لـە سـاڵی ١٨٩٥ بـەرەو ئـەوروپا هـەنگاوینا .

لە پێناو فراوانکردنی تێکۆشانەکەی و پەیوەندی کرد بەئەندامانی - کۆمەڵی رزگاری کار- لە پێناو گفتووگۆکردن ، بەتایبەت دامەزرێنەری ئەو کۆمەڵەو بووە هۆی بەهێزبوونی پەیوەندی لینین لەگەڵیان لەماوەی دەسەڵاتی یەکەمی لە تێکۆشانی ئاشکرای .

لەو کاتەش فریدریك ئینگلش بەهۆی نەخۆشی لەناو جێگاکەی کەووتبوو لەوکاتەش لینین سەردانی ئەوروپای کرد ... ناوزەند بوونی ڤلادمیر ئیلیتش بەلینین لەساڵی ۱۹۰۱ بوو ، بەر لەوەش ناوی - لیزین - تالین - بوو ، کە لەوکاتەی دوورخرابووەوە بۆ ناوچەی سیبیریا ... دوای ئەوە لینین یەکەم نامەی بەناونیشانی - نارەزایی مارکیسە دورخراوەکانی دژ بەبروای ئابوریەکان - بڵاوکردەوە لە رۆژنامەی شەرارە ، کەلایەنگرانی لینین دایان مەزراندبوو . لە دوای ئەوە بووە زمانحاڵی پارتی شۆڕشگێری سۆشیالستی لە ساڵی ۱۹۰۰ لە وولاتەکەدا .

دوای گەرانەوەی لە سیبیریا لینین هەڵسا بەسوورانەوە لە ڕووسیا لە پێناو پەیداکردنی لایەنگیری لە ڕووسیاو ، دوای ئەوە دیسان چووە دەرەوەی ڕووسیاو بەشداری لەگەڵ بلاخنۆف کردو بووە لایەنگری لینین لە دەرکردنی رۆژنامەی شەرارەو دامەزراندنی - پارتی کرێکاری سۆشیالستی دیموکراتی ڕووسی - . کۆنگرەی یەکەم ئەو پارتە لە ساڵی ۱۸۹۸ گرێدراو کۆنگرەی دووەمیشی لە ساڵی ۱۹۰۳ گرێدرا .

بەڵام دوای ئەوە ئەو پارتە کەرت بوو بۆ دووبەش کە ، یەکەمیان بەلاشیفە بوو بەسەرکردایەتی لینین و ، دووەمیان مەنشەفیك بوو بەسەرکردایەتی بلاخنۆف . لە ئاکامدا لاباڵی بەلاشفە بەرەو بەرزبوونەوەو بەهێزبوون هەنگاوینا بەتایبەتی لە دوای رووداوەکانی ساڵی ۱۹۱۷ . لە دوای هەوڵێکی زۆر لە پێناو یەکگرتنەوەی ئەو دوولاباڵە .

بەڵام بێ ئاکام بوو کە لینین لە ساڵی ۱۹۱۲ لەکۆنگرەی براگ بە رەسمی رایگەیاند ، کە لاباڵی بەلشەفیك رێکخستنێکی ناوەندی شۆڕشگێرە لە پارتی سۆشیالستی دیموکراتی رووسیدا ... لەو رۆژەی گۆڤاری شەرارە دامەزرا تاکوو کۆچی دوایی لینین ، کە خۆی سەرکردایەتی سۆشیالستی چەپرەوی ڕووسی لەرۆژی دامەزراندنی پارتەکەی بەشەفیك تاکوو هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهان .

لینین لە نزیك سنووری نێوان نەمسا و ڕووسیا بوو کە نەیدەتووانی بگەڕێتەوە ، کە لە ساڵی ١٩٠٧ لەڕووسیا دوورخرابووەوە تاکوو مانگی ١٩١٧/٣/ ، کە لایەنگرانی لینین توانیان مۆڵەتی دەرکردنی ڕۆژنامەیەك بدەن بە ناوی – پراڤدا – کە تاکوو هەڵووەشاندنەوەی یەکیەتی سۆفیەتی لە دەرچوون بەردەوام بوو.

١٨٧٠/١٠/ حکوومەتی شانشینی ئیتاڵیا مەرسوومێکی شانشینی ڕاگەیاند ، کە شاری ڕۆمای خستە ژێر دەسەڵاتی ئیتاڵیای نوێ و لە١٠/٢٠ ، ی هەمان ساڵ ڕاپرسیەك بە زۆرینەی دەنگ بڕیاردرا . کە شاری ڕۆمای کردە پایتەختی ئیتاڵیا لە دوای خستنە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، کە ئەمەش بووە هۆی ڕشکردنەوەی دەسەڵاتی پاپا ، کە لەو کاتە ڕووبەڕووی دەسەڵاتی پاپا ببووەوە لە ڕۆما ، کە ڕووبەری شاری ڕۆمای ئەوکات ١٨٠٠ کیلۆمەتر چوارگۆشە بوو لەگەڵ زیاتر لە ٠٠٠ ر٠٠٠ر٣ ملیۆن کەس لە دانیشتوانی شارەکەیدا .

١٨٧٠/١٠/١ ئەمیری شاعیران – ئەحمەد شەوقی – لە چاوی بە جیهان هەلهێناوە لە گەڕەکی – حەنەفی – لە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر ، کە باوکی کوردەو لە تیرەی – شەرکەسیە – و لە بنەماڵەی خدێوویە ، دایکی یۆنانیە ، لە بنەڕەتا بەر لە کۆچرەوی بنەماڵەی محەمەد عەلی پاشا بۆ ناوچەی میسر ، لە پارێزگای دیاربکر – ئامەد – بوونە لە باکووری کوردستان ، کە ئەوکات دیاربەکر ویلایەتێك بووە لە ویلایەتەکانی پێکهاتەی دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وەك ، ویلایەتی ئەنازۆل و ولایەتی مووسڵ لە باشووری کوردستان .

سەرچاوە :– گۆڤاری عەرەبی ژمارە ٥٦٧ لە مانگی/ ٢/ ٢٠٠٦

/١١/٢٣ ١٨٧٠ شای ئێران شانەسرەدین سەردانی شــاری بەغــدای كــردو لەلایــەن مەدحەت پاشای والی بەغدا پێشوازی لێكرا ، كە لەرێگەی شاری خانەقین بەرەو بەغدا بەرێكەووت ، كە لـەوكات – ١٥– هەزار پاسەوان لەگەلێدا بوون ، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە باری ئابووری مەدحەت پاشا گران بكات لـەخواردن و ئالیـك ، بـۆ ئـەو هـەموو پاسـەوان و ئاژلانـە . كـە مـاوەی سـێ مانگ لە بەغداو شارەكانی كەربەلاو نەجەف مایەوەو خەرجیەكانی گەیشتە – ٣٠٠٠٠– سی هەزار لیرەی توركی ئەو كات ، لە ماوەی مانەوەی لە شارانەدا .

١٨٧١

١٨٧١/١/١٨ گرێدانی كـۆنگرەی – فرســای – لــە نێــوان وولاتــانی هاوپــــــەیمان لەلایـەك و وولاتـانی شــەڕكەر لەلایـەكی دیكـە ، لـە هـەمان كات بە ڕاگەیاندنی بـوونی دەسـەلاتی ئیمپڕاتۆریــــەتی بڕووسیا لە سەر رایخ لە ئەلمانیا .
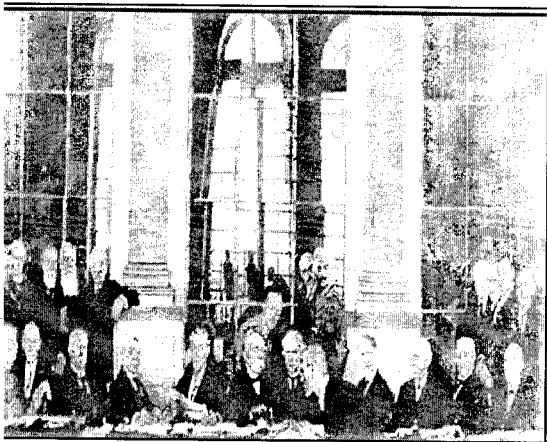
لە هەمان كات شانشین– ویلیام – ی یەكەم بووە ئیمپڕاتۆر لەسـەر ئـەلمانیاو لـە هـۆلی مرایا لـە فرسـای ، كـە ئـەو كـارەش بـووە هـۆی هەلووەشـاندنەوەی

یەکیەتی باکووری ئەڵمانیا، کە ئەویەکیەتیە لەساڵی ١٨٦٧ دامەزرا بوو لەدوای هێنانە خوارەوەی ویلیامی دووەم لە سەر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتەکەدا.

١٨٧١/٣/١٥ شۆڕشی برژوازی لە ڕووسیا بەرپابوو بە رووخاندنی رژێمی قەیسەری و دامەزراندنی حکوومەتی کاتی ، لینین ئەو هەولانەی لە رۆژنامەکانی سویسرا زانی و گەراوە ڕووسیا بەشەمەندەفەرێك بەناوخاکی ئەلمانیا و فنلندەو سووید ، ئەویش بە یارمەتی برادەرەکانی لە سویسرا ، کە ١٩١٧/٤/١٦ گەیشتەوە شاری پترسیۆرگ و توانی لە ١٩١٧/١١/٧ دەسەلات بگرێتە دەست بەکەتاندنی حکوومەتی کاتی .

بەلام دوای ئەوە لەمانگی /١٩٢٢/٥ تووشی نەخۆشی جەلتە بوو ... دوای چاکبوونەوەی گەڕاوە سەرکارەکانی لە سەرکردایەتی کردنی دەوولەت ، بەلام دوای ئەوە لە ئاکامی خووێندنەوەی وتار لە بەرامبەر جەماوەر لە ١٩٢٢/١٢/١٥ بەگووللەیەکی ژەهراوی زامدارکراو دووبارە تووشی نەخۆشی هات تاکوو لە ١٩٢٤/١/٢١ کۆچی دوایی کرد .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە لینین مرۆڤێکی لێهاتوو و زانایەکی توانا داربووە ، لە هەموو بوارەکانی رامیاری و چینایەتی و نەتەوەیی و نیشتیمانی و ئابووری و سەربازی و بازرگانی و کۆمەلایەتی و رۆشنبیری و مافی مرۆڤ و دادپەروەری لە کارو بوارەکانی دیکەی پەیوەست بەژیان و مافی مرۆڤدا ... ئەم رابەرە لەماوەی ژیانی لە بەرهەم و دانراوەکانی بێ وێنە بوو کە بەناوی موختارات بلاوکراوەتەوە لە ٤٩ بەرگدا ، جگە لە چەندین کتابی دیکەی بە تایبەت - المادیە والنقدیە التجریبیە - . لە بوارەکانی فەلسەفەو ئابوورو زانستەکانی دیکەی هەمەجۆرەکان .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٧١/٣/١ بەرپابوونی ڕاپەڕینە مەزنەکەی پاریسی پایتەختی فەرەنسا بە ناوی - کۆمۆنەی پاریس- و کە لە ئەنجام سەرکەووتنی بە دەست هێناو بە پێکهێنانی ئەنجوومەنی کۆمۆنە ، لە ٨٥ ئەندام ، کە ٦٤ ئەندام لەکۆی ٨٥ ئەندامەکە لەلا باڵی هێڵی سوشیالیستی بوون و ٢١ ئەندامیش

بەرهەڵــستکاری ئــەو بیرەبــوون ، کــە لابــالی سوسیالیــستی لــە دوو لایــەنی بلانکین و برۆدۆنیـەکان پێکهاتبوون ، لـە هـەمان کـات ١٠ ده لیژنـەی کۆمۆنا پێکهێنــرا بــۆ بەدەســت هێنــانی زانیــاری و دانــی بــە ئەنجوومــەنی بــالأی کۆمۆنەکەدا .

لــە بــەر ئــەوەی کۆمۆنــە دوو ئەنجوومــەنی یاســادانان و ئەنجوومــەنی جێبەجێکردنی هەبوو کە یەکیان کۆدەکردەوە.... شایانی باسە کە دەسەڵاتی ئەو کۆمۆنـە ٧٢ ڕۆژ بـەر دەوام بوودەسـەڵاتدا ، ئەویش دەسـەڵاتی کرێکارو ڕۆشـنبیرانی دیموکراتیخـوازی فەڕەنـسا بـوو.... لـە هـەمان کـات کۆمۆنـەی پـاریس بـووە تاقیگـەو تاقیکەرەوەیـەکی زانـستی مێـژوویی بـە سـەرهەڵدانی شۆڕشە یەك لە دوای یەکەکانی ، نەك هەرلە فەڕەنسا بەڵکوو بگرە لـە هەموو جیهان .

کـە ئـەویش بـووە سەرچـاوەی پێنووسـەکانی نووسـەرو ڕۆژنامـە نـووس و پرۆفیـسۆرو فەیلەسـوفەکان لـە جیهانـدا . لـە نێـوان دوو بیرو بۆچـوونی دژ بەیەکتری لە نێوان چەوساوەو چەوسێنەر لە هەموو جیهاندا .

١٨٧١/٥/١٨ لە دوای ٧٢ ڕۆژ کۆتایی هاتن بە کۆمۆنەی پاریس لە بوارەکـانی سـەربازی و ڕامیاری ئەویش بە شـەهید کردنـی ١٤٧ سـەرکردەو لایـەنگیرانی کۆمۆنـەو لـە دوای ئـەو کارەسـاتە تـەرمی شـەهیدەکانی کۆمۆنـە لـە گۆڕسـتانی – الاب لاتیز– بە خاك شێردران لە شاری پاریسی پایتەختی فەڕەنسا.

١٨٧١/٥/٢١ کەسایەتی ناوداری جیهانی – ئەدۆڵف تیار– یەکێك بوو لە دژایـەتی کردنـی کۆمۆنـەی پـاریس لـە شـاری فرسـای ، ئەویش بە خـەرجکردنی سـامانەکانی خـۆی و دوای ماوەیـەکی کـەم حکوومـەتی هــەلا نۆلـە لـە شـاری فرسـای بـەهاوکاری سـووپای برووسـیا هێرشـیان کـردە سـەر پاریـسی پایتـەختی فەڕەنسا .

ئـەم کـارەش بـە شـێوەیەکی دڕندانـە ئـەنجام درا کـە زیـاتر لە مـانگێکی خایانـدو دوایـی چـوونە ناوشـاری پـاریس ، ئـەویش بەشـەڕیکی خووێنـاوی کۆتـایی هـات و بـووە هـۆی ئـەوەی کـە دەسـت بەسـەر پـاریس دابگیرێـت و دەسـەڵاتدارانی کۆمۆنـە دەسـتگیر بکـەن، ئـەوانی دیکـەش بـەرەو هەنـدەران هەڵاتن لە ناو وولأتەکەدا .

١٨٧١/٥/٢٨ کۆمۆنەی پاریس لە دوای ٧٢ رۆژ لە دەسەلات لە ناوبرا لەلایەن دەسەلاتی سەرمایەداری و خاوەن سامان و پڕۆژەو کارگەکان بە پشتیوانی وولاتانی دراوسێی ئەوروپا لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٧١/٩/١٠ نووسەرو رووناکبیرو رۆماننووسی فەرەنسی – مارسێل پرۆست – لە شاری پاریسس پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەلێناوە . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە باوکی پزیشکێکی کاسۆلیکی بوو ،هەروا دایکی جوولەکە بوو . پرۆست لەرێگاو کارکەی هەولەکانی دایکی تێکەلی ئەندامانی چینی ناوەندی جوولەکە دەبێت .

بەلام بەشێوەیەکی کاسۆلیکی لیبرالی پێدەگات . هەر لە تەمەنی مندالیەوە هەستی بەهرەیی و ژیری لێدەردەکەوێ ... سەرەرای ئەوەی باری تەندروستی نالەبار دەبێ . بەلام توانای خۆراگری دەبێ و چالاکانە رووبەرووی ژیان دەبێتەوەو سەردانی هاورێکانی لەکۆرو کۆبوونەوە ئەدەبیەکان دەکات و زۆربەی کاتەکانی لەیانە ئەدەبیەکان بەسەردەبرد . هەر لە سەرتای مندالیەوە توانی گۆڤارێك بەناوی – مێز – دەربکات . دوای ئەوە دەچێتە قوتابخانەی – لیسیە – و خوێندن تەواودەکات ... دوای ئەوەش دەچێتە زانکۆی شاری سۆرین و لەوێ دەست بە ووتاربێژی دەکات بەبابەتی بەپێزو گوونجاو لەو سەردەمەدا .

دوای ئەوە – لیسانس – لەماف و فەلسەفە لە سالی ١٨٩٣ تەواودەکات و لەهەمان سالیش لیسانس لە ئەدەبیات وەردەگێرێت و هەرلە وسالەشدا دەست دەکات بەنووسینەوەی ژیاننامەی خۆی ... بەلام دوای ئەوەی کە

دایك و باوکی لـه سـاڵەکانی ١٩٠٣ – ١٩٠٥ کۆچی دوایـی دەکـەن و پرۆسـت تووشی گۆشەگیری دەبێت و لـەدونیای دەرەوە دادەبرێت و روو لەنووسـینی رۆمـان دەکـا ... رۆمـانی مارسـێل پرۆسـت کـه لـه ١٥ بـەش پێـك دێـت و لـه سـاڵانی ١٩١٣ – ١٩٢٧ بڵاویاویـان دەکاتـەوە ، ئـەم زانـا ناوداره فەرەنسیەو جیهانیه لەماوەی ژیانی له نووسینه هەمەلایەنـەکانی بـەردەوام دەبێـت تـاکوو له ساڵی ١٩٢٢ ماڵئاوایی لەهەڤاڵانی دەکات لەفەرەنساو جیهاندا .

١٨٧٢

١٨٧٢/٨/١٠ له دوای لێك ترزانی باری پەیووەندی له بواری پەیووەندی و کۆمەڵایـەتی لـه فەرەنـساو بـه تایبـەتی لـه نـاو دەسـەڵاتی فەرەنـساوبه بـەردەوام بـوونی شـۆرش و راپـەرین و بـه هـەڵاتنی بنەماڵـەی شانـشین بـەرەو وولاتـی نەمـساو کەووتنی دەسەڵاتی شانشین .

لەو کاتـەش کـه ئەنجوومـەنی – ئـووم– بـه ناوبانـگ بـوو بـه کۆنفرانسیۆن لـه ٢١ /٩ ، بریـاری هەڵووەشـاندنەوەی رژێمـی شانـشینی دا ، بەراگەیانـدنی رژێمی کۆماری له فەرەنسا ، دوای ئەوه دەستکرا بـه داگـایکردنی شانـشین و بنەماڵەکه له فەرەنسا .

کـه لـه ئـەنجام بنەماڵـەی شانـشین بـه تـەواوی و زۆر لەلایـەنگرانی لەسـێداره دران و کۆتایی به رژێمی شانشین هات له فەرەنسادا .

١٨٧٢/٩/٢ گرێدانی یەکەم کۆنگرەی نێوودەوڵەتی لەشاری لاهـای پایتـەختی هۆڵەنـدا ، لـه نێـوان هـەردوو لابـاڵی مارکـسیەت و بـاکۆنین کـه لـه ئاکامـدا بـاکۆنین و لایەنگرانی دەرکـران لـه دوای کێـشەی توونـدی بیروبۆچـوون و هەڵوێـست ، له نێوان مارکسیەکان و باکۆنین ولایـەنگرانی هـەردولاباڵ ، لـه ئاکامـدا لاباڵی مارکسیەکان سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەجیهاندا .

ئەویش لەسەر رێکخستنی سۆشیالستی نێوو دەووڵـەتی بـوو لـه جیهانـدا ، هــەروا دوای ئــەوە بــه ســاڵێك دووبــارە کــەرت بــوون لــه نێــوان لاباڵــەکانی جووڵانــەوەی سۆشیالــستی لــه فەرنــسا روویــدا لــه ســاڵی ١٨٨١ . ئــەویش لــەکۆنگرەی – رانــس – لــه نێــوان – الامکــانین – مارکــسیەکان – لــەو

کۆنگرەشدا مارکسیەکان سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەوکاتدا لەجیهان و بەرەو گەشەکردن هەنگاوینا لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٧٢/٩/١٤ لە سەر کێشەی ئەلیاما لە نێوان ئەمەریکاو بەریتانیا ، کەجیا کراوەو درا دادگای نێوودەووڵەتی ، کە لە شاری ژنێف بەسترا، ئەمەریکیەکان ناڕەزاییان بەرامبەر بە بەریتانیا دەربڕی‌و لە ئەنجام بەریتانیا لە سەر ئەم کێشەیە تاونبارکراو پشتگیری لە ئەمەریکا کرا لە سەر کێشەکەدا .

لە هەمان کات دادگای نێوودەووڵەتی بڕیاریدا بە گەڕاندنەوەی بڕی ٠٠٠ر٢٠٠ر١٥ملیۆن دۆلار بۆ ئەمەریکا بەرامبەر بەو زیانەی کەلێی کەوتبوو ، لە ئەنجامی سەرپێچی بەریتانیا لە دروستکردنی کەشتی هەمەجۆری جەنگی و بازرگانی‌و گەیان لە هەرێمەکەدا .

١٨٧٢/٩/٢٨ هەردوو زاناو داهێنانی بوارەکانی فەلەسەفەی زانست‌و ئابووروو سرووشت و کۆمەڵ – مارکس– و –ئینگلش– زۆر بەتووندی گرنگیان بەتایبەتمەندیەتی نەتەوەیی دەدا ، لە بوارەکانی پەرەسەندن لە پێناو بەرەو سوشیالیستی و کە لە چەندین لێدوانیان ، دووپاتی چەندین بواری رێگایەکەیان دەکرد ، لەپێناو گەیشتن بە رژێمی سوشیالیستی .

بەڵام هەرلادانێك لە بنەمای یاساکانی – نفي ، نفي ، وحدة وصراح الاضدار ، الکمیة الی النوعیة ، الشکل والمحتوی ، الصدفة والضرورة – بە پێی پەرەسەندن‌و پەرینەوەی قۆناخەیەك لە دوای یەکەکانی کۆمەڵ ، لە هەموو بوارەکانی تووشبوونی بە نەهامەتی‌و هەرەس هێنان دێت لە جیهان .

١٨٧٤

١٨٧٤/٣/١ لە دایك بوونی فەیلەسوف ناوداری ئاینی ڕووسیا – نیکۆلای بردیائف – لە شاری کیفی پایتەختی ئۆکرانیا ، لە بنەماڵەیەکی ناسراو . پەرەسەندنی بیرووبۆچوونی بەهۆی بیری سۆشیالستی بووە ... هەوڵی داوە کە بیری مارکسیەت و کنت لەگەڵ یەکدا بگوونجێنێ .

بەڵام دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٠١ بە هۆی کاردانەوەی بیری نیتشەوازی لە بیری مارکس هێناوە ... لە ساڵەکانی ١٩٠١ تاکوو ١٩٠٨ لەپترسپۆرگی

پایتـەختی ڕووسـیای قەیـسەری ژیاوەو دوای ئـەوە چۆتە شـاری مۆسـكۆ ...
لــەڕیزی جوولانــەوەی نوێكردنــەوەی ڕووســی بــە شــداری كــردووە كـ
جوولانەوەیەكی ئاینی بووە لە وولاتەكەدا .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩١٧ هەڵبژرێدراوە بۆ ئەنجوومەنی كۆماری لەڕووسیا
. لە ساڵی ١٩١٩ و لە ساڵی ١٩٢٠ بۆتە مامۆستا لە زانكۆی مۆسكۆ ... دوای
ئـەوە چـەندین وانـەی بابـەتی خووێندۆتـەوە لـەزانكۆی بـەرلینی پایتـەختی
ئەلمانیا لـە سـاڵی ١٩٢٣ بەناوی – معنی التاریخ – و –روح دۆستۆیڤسكی
– ئـەم فەیلەسـوفە لـەكارە هەمەلایەنـەكانی بـەردەوام بـووە تـاكوو لـە مـانگی
/١٩٤٦/٤ كۆچـی دوایـی دەكـات لـە شـاری مۆسـكۆی پایتـەختی ڕووسـیای
ئێستا لە وولاتەكەدا .
١٨٧٤/٣/٢٤ لـە دایـك بـوونی هونەرمەنـدی جادووكـەری بە ناوبـانگی هـەنگاریا – هـاری
هودینی– لە وولاتی هەنگاریا .. كە یەكەم هونەرمەنـدە لـە مێژووی جیهانی
بتووانـێ شانۆ جادووكەریـەكان بەشێووەیەكی ڕێك و سەركەووتوانە ئەنجام
بدات لە وولاتەكەیدا .

١٨٧٥

١٨٧٥/٢/٧ لە دایك بوونی – محەمەد تەلعەت – لە شاری ئەدرنە ، كە باوكی فەرمانبە
بـووە لـە دەزگاكـانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، خووێنـدنی پـارێزەری لـ
شاری سلانیك تـەواوكردووەو چووەتە ناوكۆمپانیای تەلـەفۆن... دوای ئـەو
چـووەتە نـاو كۆمەڵـەی گـەنجانی توركیـاو سـەركردایەتی یەكـەم شـانە
ئیتحادوتەرەقی كردووە لەسلانیك لەگەڵ حەوت لەهاوڕێكانیدا .
بەلام بە هـۆی زیرەكـی و جمووجـۆڵی دەستگیركراوەو دوایـی ئازاد كـراوە.
دوای ئەوە دامەزراوە بـە سـەرۆكی ئەمینـداری پۆستـەو گەیانـدن لـە سـلانیك
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٠٨ دامەزراوە بە نووێنەر لـە شاری ئەدنـە – دیاربەك
– لـە بـاكووری كوردسـتان ... دوای ئـەوە بـووە بـە وەزیـری نـاوخۆ... دوای
بـووە بـە وەزیـری گەیانـدن و لـە هـەمان كـات بـووە بـە سـكرتێری گـشتی
ئیتحادوتەرەقی لە ژێر دەسەلاتی عوسمانیدا .
هـەروا لـە جـەنگی جیهـانی یەكـەم لایـەنگیری ئـەڵمانیای كـردووە بـە هـۆ

کارتێکردنی لەلایەن ئەنوەرپاشا... محەمەد تەلعەت سەرکردایەتی قەسابخانە بـە دناوەکـەی کۆمـەڵکوژی ئەرمـەن و کـوردی لـە سـاڵی ١٩١٥، لـە بـاکوری کوردسـتان کردیـە لەگـەڵ پـەرت و بـڵاو پێکـردن و دەربـەدەرکردنی ئەرمـەن و کورد ، بەرەو شام و لوبنان و وولاَتانی دیکـەی دراوسێکان ، لە١٩١٨/١٠/١٧ دەسـتی لـەکارەکانی کێـشاوەتەوە بـە هـۆی لـە نـاوبردنی ئیمپراتۆرییـەتی عوسمانی لە جەنگی یەکەمی جیهان.

دوای ئـەو کارانـەی دوور لـە هەسـتی مرۆڤایـەتی بـەرەو وولاَتـی ئـەڵمانیا هـەلات و لـە ٤ /١٩٢٠/٩ بە دەسـتی دووژمنـەکانی لـە ئەرمـەن و کـورد بـوون کووژراوە لەگەڵ چەندین هاوکاری دیکەی لەکارەکانیدا دژی کوردو ئەرمـەن لە باکووری کوردستان .

١٨٧٥/٢/٢٢ کۆچی دوایی زانای ناوداری جیۆلۆژی بەریتانی - یارون سیر چارلس لیل- لـە هـەمان کـات زانـای ئـەدەبی و چـین گـەلی تـوویکی زەوی و چـۆنیەتی دروستکردنی بووە ، چەندین وولاَت و بیابان و شاخ و دەشت و دۆڵ گـەڕاوە ، لـە پێنـاو دەرخستنی پێکهاتـەی زەوی و مرۆڤ و ئـاژەڵ و داروو درەخـت ، لـە هەمان کات دۆزینەوەی دۆستایەتی و دژایەتی لەنێوانیاندا .

١٨٧٥/٨/٤ کۆچی دوایـی نووسـەری نـاوداری جیهانی و دانیمارکی - هـانز ئەندرسـۆن- کە بەدەیا دانراوەی لـە ڕۆمـان و پـەرتووکی گەشتیاری و شانۆنامەو گەشـتی ژیان و شیعری بڵاوکراوەتـەوەو ناوبـانگی ئـەو کەسایەتیە لێهاتووە ئەورووپیە بەجیهان بڵاوبۆتەوە.

١٨٧٥/١٠/٣لە دایك بـوونی شاعیری گـەوورەی ئەرمـەنی -ئافتـاك ئاسـکیان - لەگونـدی- گەزابارایـە - کـە دەکەوێتـە دامێنی چـیا سەرکەشـەکانی ئـەرمینیاو لـە نزیـك شاری - ئەسکەندربۆل .

شـایانی باسـە ئـەم شـاعیرە لـە ئـەرمینیا خـاوەنی ناوبـانگێکی فـراوان بـووە ، فالێری برایوسفی شاعیری ڕووسـی بە شێووەیەك باسـی دەکـات ، کـە ئافتـاك مامۆستایەکی مەزنە لە نێوو شاعیرانی ئەورووپاو شاعیرێکە لەپلەی یەکـەم و لەوانەیـە ئـەمرۆ بەهرەمەنـدێکی وەکـوو ئافتـاك نـەبێت . کاتێـك کـە ئافتـاك لـە ساڵی ١٨٩٧ کۆچی دوایی دەکات لەتەمەنی ٨٢ ساڵیدا .

شاعیر - لـویس ئـاراگۆن - کارەکـانی ئـەو شـاعیرە ئەرمەنیـەی لـەنێوان کـارە دەگمەنەکانی ئەو کەڵە پیاوانە وەسف دەکرد ، کە کاریگـەری بـە سـەر شـیعری

سـەدەی بیستەم دا هـەبوو لـە نێـوان ساڵەکانی ١٨٩٣ – ١٨٩٥ ... ئافتـاك لـە ئەلمانیا ژیاوە و خووێندنی لەزانکۆی لایبزك و چەندان وانـەی لـە فەلسەفەو مێژوو و ئەدەبدا وەرگتووەو زۆر بایەخی بەئەدەبی کلاسیکی داوە . لەساڵی ١٨٩٦ ئافتاك گەراوەتەوە ئەرمینیا .

بـەڵام لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی قەیـسەری ڕووسـیا دەسـتگیرکراوە بـەهۆی پەیووەنـدی کردنـی بـە بزووتنـەوەی ئـازادی نیـشتیمانی و ١٠ سـاڵ لـە بەندیخانـەی یـەریڤان ژیـانی بەسـەربردووە ، دوای ئـەوە گوواسـتراوەتەوە ئۆدیـسیاو لـە سـاڵ ١٨٩٨ لـە وڵاتەکـە دوورخراوەتـەوە . هـەروا چـەندین وڵاتی کردووە وەك ، سویسرا ، کە لە ساڵی ١٩٠٦ گەراوەتەوە وڵاتەکەی و دووبارە دەستگیردەکرێت و لە زیندانی تەبلیس بەند دەکرێت و هەر بەردەوام دەبێت لەنووسینی شیعر تاکوو کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٥/١٢/١٢ لە دوای ڕازی بوونی شانشینی ئیتاڵیاو نەمسا، لە سەر پەیمانی بەرلین و بە جێبەجێکردنی فەرمان بە دامەزراندنی ئەنجوومەنی نێوودەوڵەتی ، لە پێناو چاودێری و جێبەجێکردنی دەسەڵاتەکان.

١٨٧٦

١٨٧٦/١/١٢ لە دایك بوونی – جاك لەندەن – لە شاری سانفرانسیسکۆ دوای لە تەمەنی چل ساڵیدا کۆچی دوای کردووە.

١٨٧٦/١/٢٨ لە دایك بوونی – زیاکۆك ئەلەب – لە شاری دیاربەکر لە باکووری کوردستان ، کە لـە نـەژاد کـوردە... لـە کـاری پـەروەردە کـاریکردووەو لـە ئـایین جوولەکـە بـووە ، دوای ئـەوە لـە١٨٩٧/٦/٢ چـووەتە شـاری ئەسـتەمبۆڵ و لـە شـارە چووەتە کۆلێژی پزیشکی ئاژەڵ ، دوای ئەوە پەیووەندیکردووە بە کۆمەڵەی ئیتحادوتـەرەقی نهێنـی ، دوای ئـەوە لـە پـەروەردە دوورخراوەتـەوەو دەسـتگیرکراوە ، دوای ئـەوە لـە دیاربـەکر دەسـت بەسـەردەبێ... لـە دوای ئازادکردنی دوو ڕۆژنامەی لەدیاربەکر بەچاپ گەیاند.

دوای ئەوە بووە بەمامۆستا لە زانکۆی ئەستەمبۆڵ... لە ١٩١٧/١٠/٧ لە ژێر دەسـەڵاتی عوسمـانی هـەڵات و دوای سـەرکەووتنی کـەمال ئـەتاتورك ، گـەڕاوە تورکیاو بووە نووێنەری دیاربەکر تاکوو کۆچی دوایی کردووە لەم وڵاتەدا .

١٨٧٦/١/٢٨دەرچوونێنەری یەکەم رۆژنامەی عەرەبی لە سووریا بەناوی – المقتبس – و دامەزرێنەری یەکەم کۆری زانیاری عەرەبی لە شاری دیمەشقی پایتەختی سووریای ئێستا – محەمەد عەبدولرەزاق محەمەد کوردی – لە شاری دیمەشق چوی بە جیهان هەڵهێناوە ... ئەم کەسایەتیە کوردە ناسراوە کە موئەریخێکی مێژووی شارستانیەتی عەرەب بووە ... لەهەمان کات ئەدیبێکی ناسراو بووە ... بنەماڵەکەی لە ئەیوبییەکان وخێزانەکەی لە پارێزگای سلێمانی لە باشووری کوردستان روویان لە شام کردووە لە سەرتای سەدەی نۆزدەم بەهۆکاری بازرگانی ... کە دایکی شەرکەس بووە لە ناوچەی قەفقاز ... ئەم کەسایەتیە لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥٣/٤/٢ ماڵئاوایی دەکات لە تەمەنی ٧٧ساڵیدا و گۆرەکەی لەگۆرستانی گچکەیە لە شاری دیمەشقی پایتەختی سووریای ئێستا .

سەرچاوە :– موسوعە اعلام سووریا – ٣٩٥/٤

١٨٧٦/٢/١٩کۆتایی هاتنی شەڕی کارلیە ، کە لە ساڵی ١٨٣٣ هەڵگیرسابوو ئەویش بە سەرکردایەتی ژەنەڕاڵ – پریمۆدی ریفیوا – بە گرتنی شارە لە بەرژەووەندی شانشین – ئەلفۆنسی دوازدەهەم – لە ئەسپانیا.

١٨٧٦/٣/١٠ گوواستنەوەی دەنگی مرۆڤ ، بۆ یەکەم جار بە تەزووی تەلەفۆن ، کە ووشە یەکەمەکان لەلایەن داهێنەرەکەی ئەلکساندەربیل وسید واتسون ، بووە کە ووتەیان گۆریەوە بە – وەرە ئێرە تۆم دەوێ – لەکاتی کۆچی دوایی ئەلکساندەر بیل ١٣ ملیۆن تەلەفۆن بۆ ئاخاووتن لەجیهاندا هەبووە لەکارکردندا .

١٨٧٦/٥/١١ بە هۆی خۆ پیشاندان و تاوانبارکردنی شێخی ئیسلام ، بە لایەنگیری کردنی ڕووسەکان ، کە بووە هۆی لابردنی مەحمود نەدیم پاشا و حوسێن فەهمی حوسێن ، لە کارەکانیان لەلایەن سوڵتانی عوسمانی بە دامەزراندنی محەمەد ڕوشدی پاشا لەجێگەی لابراوەکان .
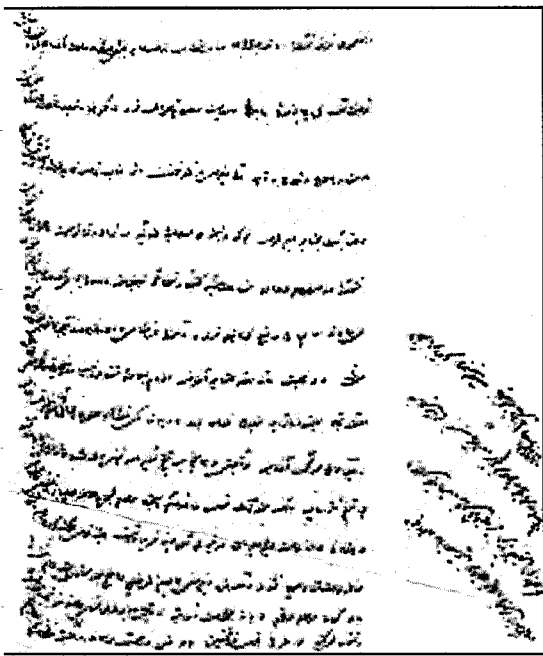
١٨٧٦/٨/١٥ نامـــــــــەی باڵوێزخانـــــەی ئیمپراتۆریـــــەتی عوسمانی لە تارانی پایتـــەختی وولاّتـــی فـارس لـەژێر ژمـارە /٥٦٧/١٠ دۆسـیـەی /٢/١٢ بـۆ وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوود هـــاتوو- ئـــەو هەواڵانــەی کــە لــە ســـــــنووری ئازربایجانـــــەوە گەیشتوون ئاگادارم ، کە مایەی پەژارە بوون بە پەلەش تەلەگرافم بۆ بارەگای گەورەو وویلایەتی ئەزەرۆم کرد , کە ئەگەر ئەو هەواڵانە راست بن چارەسەری بکەن .

بـەلاّم ئـەوەش لەبەرچاوی بەرێزتان شاراوە نەبێت , کـە ماوەیەکە هێـرش و دەستدرێژی عەشائیری ئەملا بۆسەر خاك و دانیشتووانی وولاّتی عوسمانی , یـەك بـە دوای یەکدا هەیـەو دەبینـرێ و هەمیشە بەهاتنی ئـەو گازاندانـەی لە ئـەرزەرۆم و وان بـاڵوێزی - سـتیە -وە دێـن , بـەرەسمی بەنووسـین عـەرزم کردوون و جەنابیشتان هەمیشە فەرمووتانە چارەسەر دەکرێن و بەم حاڵەتەوە لەو بڕیارانەی فەرمووتانە لەهیچ شووێن ئاگادار نەکراومەتەوە لـە ئاکامێکدا هەبووبێت .

وەك دەڵێن وردە وردە عەشایەری ئـەو وولاّتـە دەست بکەنـەوەو دەسـت بکـەن بەهێرش بۆ ئەملا , جاکەوا کەس چاوی بەسەریانەوە نیە , ئـەو شـتانەش کـە دراونەتـە پـاڵ جـەنابی شـێخ عوبێـد ولّـلاّ ئەفەنـدی ، بەنـدەتان نـاتوانیٚ بـاوەر بکـات , چـونکە شـێخی نـاوبراو بـەو هـەموو زیـان و زولمـەی لـەلای حـاکمی پێشوو , خوالێخۆش بوو - شوجاع الدولـە - وە لێـی کرابوو , هێشتا لەبەر

نفووس باکی خۆی منەتباری دەوڵەتی ئێران لە بەر ئەو چەند گوندە ، هەمیشە بەجۆرێك جووڵاوەتەوە کە نەبێتە مایەی ڕەنجاندنی هەردوو دەوڵەت ئەم ڕاستیەش لەلایەن کاربەدەستان ڕوونەو ئاشکرایە .

پێدەچێ ئەم تاوانبارکردنە لەلایەن دەستەو تاقمی خوالێخۆشبوو – شوجاع الدولە – وەبێت ، کە دیسان لەناوچەی ورمێ کاروباریان کەووتۆتە دەست و رقی شەخسیان لێیەتی .

خوداش هەڵناگرێ پێش ئەوەی لێکۆڵینەوە بگاتە ئەنجام لای لایەنێکەوە زیانی پێ بگەیەنرێ هەڵبەتە ئینسافی ئاشکرای جەنابیشتان ئەوە دەسەلمێنێ کە ناکرێ پێش سەلماندنی تاوان ڕازی بن سزای بۆ دیاری بکرێت ... وەك فەرمووشتانە مەسەلەی لێکۆڵینەوەشی بەندە عەرزی بارەگای گەورەم کردووە لەوە زیاتریش ماندوتان ناکەم .

بەڵگەنامەی ژمارە١٠/٥٦٧ – کارتۆن /١٥ دۆسیە /٤/١٢ .

کورد لەبەڵگەنامەی قاجاریدا ... شۆرشی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری /١٨٨٠ لەئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا .

١٨٧٦/٨/٢٠ وەڵامی باڵۆێزخانەی ئێران بۆ دەوڵەتی عوسمانی – نامەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە ، ئامارە/١٩ بەپێی بەڵگەنامەی /٥٦٨/١١ بەمێژووی ١٢٥٥/٦/٢٦ ی هەتاوی کە لە نامەکەدا هاتبوو :-

ناوەرۆکی نامەی ٢١ ڕەجەبی ١٢٩٣ی ئەو بەرێزە ، کە سەبارەت

بەو دەستدرێژی و کووشتووبرو تالأنیەی لەلایەن عەشایەری عوسمانیەوە و بەهاندانی شێخ عوبێدوڵلاٚ بووەو چوونەتە سەر شنۆو گوندەکانی دیکە ئاگادربووین لە وەشدا کە بەپەلە نووسیبووت هەوڵەکەشت بەبارەگای بەرزگەیاندبوو ، زۆر خۆشحاڵت کردبووین منیش چاوەڕوانی ئاکامی تەلەگرافەکەتانم کە گەیشتەوە زۆر شادمانمان دەکات .

بەلاٚم لەو بەشەیدا کە فەرمووبووت ماوەیەکە هێرش و تالاٚنی عەشایەری ئێران بۆسەر خاك و دانیشتووانی عوسمانی پەیتا پەیتا هەیەو چونکە کەسیش چارەسەری بۆنەدۆزیووەتەوەو بۆتە مایەی هاندانی عەشایەری عوسمانی ... دەبێ بەوپەری ڕێزەوە بەیادتان بهێنمەوە کە هەر بەتەنیا لەو دوو سێ ساڵەدا سەرچل و کەللە شەقەکانی ئێلی – هەرنووش – نزیکەی ٥٠ – ٦٠ هەزار تومەن سامان و پارەی خەڵکی ئێرانیان بەتاڵان بردووەو کووشتووبرو سووتاندنی ماڵی خەڵکیان زۆرکردووە ، کە بریاربوو لە کۆمنیسیۆنەکەی شێخ عوبێدوڵلاٚدا بەدوایدا بچن ، کەچی لەلایەن بالوێزخانەی بەرێزەوە هیچ هەنگاوێکی بۆ هەڵنەگیرا لەبەر ئەوە عەشایەری ئەو لایە کاتێ ئەوتاوانەیان لێ روو ئەدات کەس نیە پێیان بڵێ :– لەل . ئەوسا توندو تیژتر دەبن و دیارە ئەم هێرشەی ئەم دوایەشیان بەدنەدانی شێخ عوبێدوڵلاٚ کردووەو ئەو هانیداون .

لەملاشەوە عەشایەری ماڵ براوو تالاٚنکراو هەرچی وویستیان تۆڵەی خۆیان بسێننەوە سنووردارانی ئێران رێگەیان پێنەداون ، ئەمەش بەڵگەیەکی دیکە بوو ، بۆ زیاتر لاسایی و ڕووداربوونی عەشایەری – ئەوبەر – ئەمجارەش کە نزیکەی ٧٠٠٠ هەزار سووارو پیادە سنووریان بەزاندووەو ئەو خەڵکە زۆرە دیارە بێ مۆڵەت و بێ ڕەزامەندی سنووردارانی عوسمانی نەیتوانیووە بپەرێنەوە ... کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا گەورەترین بەڵگەو نیشانەی پر کێشی عەشایەری بووەو بۆ ئەمر بوو بۆیە ئەگەر لەلایەن کاربەدەستانی عوسمانیەوە کارئاوا بڕواو ئاوا گوێیان لێ بخەوێنن ئەوانە زیاتر چاو قایم دەبن و ئەوە ئیدی پێویست دەکات ئێمەش بیەڵێن عەشایەری – ئەملا – خۆیان تۆڵە بکەنەوە .

بەلاٚم لەبارەی شێخ عوبێدوڵلاٚ کە دەفەرموون خوا هەڵناگرێ کەسێك بێ

سەلماندنی تاوان سزاو جەزرەبەیەك بدریٚ . ئەوا سەلماندنی هەنگاوەکانی شێخ و دنەدانی عەشایەر . لەلایەن ئەوەوەو ئەم ئاگر هەڵیسانە ... وەك رۆژی روون بۆ ئێمە دیارەو بەهیچ جۆرێك جێی شك و گومان نیە چونکە نزیکەی ۷۰۰۰ هەزار کەسی ناردۆتە سەر شاری شنۆو ئەو تالآن و برۆیەکراوەو گەراونەتەوە ، کەچی هێشتاش کوردەکانی لەخۆ دوورنەخستۆتەوەو هەر رۆژەش هەڵدەکوتێتە سەر ناوچەیەك و بە ئاشکرا ئەم ئابوودەیەی لەگەڵ خۆی خستۆتەوەو رایگرتوون . هێرش بردن ۷۰۰۰ هەزار کەس لەسووار و پیادە شتێك نیە بشاردرێتەوە . یان کەس نەیزانیٚ و باوەر پیٚ نەکات . لەبەر ئەوە دەوڵەتی ئێران هەرگیز ناتوانیٚ کەسێك کە زیان بۆ کاروباری دەوڵەت هەبیٚ لەخاکی خۆی داڵدەی بدات . لەوە زیاتریش ماندووتان ناکەم .

سەرچاوە:- کورد لە بەڵگەنامەی قاجاریدا .

شۆرشی شێخ عوبێدوڵلای نەهری/۱۸۸۰

لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا.

۱۸۷٦/۸/۳۰ سوڵتان عەبدولحەمید بووە سوڵتانی عوسمانی لە ئاهەنگێکی گەورەدا ، دوای ئەوە دەسەلآتی حکومەتەکەیدا بە دەست مەدحەت پاشا بە سەرەك وەزیران و لە۲۳ /۱۲ ی هەمان ساڵ دەستووری ئیمراتۆریەتی عوسمانی راگەیاند ... شایانی باسە لە زۆر لایەنی نووسین دەڵێن کە بنەماڵەی سوڵتان عبدالحمید کورد بوونە ، بەلآم جێگەی دڵنیایی نیە لەراستیدا.

١٨٧٦/٩/١٦ وەڵامـی باڵوێزخانـەی ئێـران بـۆ دەووڵـەتی عوسمـانی — نامـەی وەزارەتـی كاروبـاری دەرەوە — ژمـارە/٢٦ . بـەپێی بەڵگەنامـەی ١/٥٦٩/١٢/ تیایـدا دەڵـێ :— نامەكـەی ئێـوەی خـاوەن شـكۆ لەرێكـەووتی ٢٤/شـەعبانی/١٢٩٣ دا فـەرمووتان كاربەدەسـتانی ئێـران كێشەی — شاری شنۆ — یان كردۆتە بیانوو و سـەربازیان بـۆ سـنوور نـاردووەو سـنوور پـارێزانی عوسمانیـەكانی ناچـاركردووە تـا وەك ئـەواز مامەڵەیان لەگەڵدا بكەن ، هـەروا لـەو پـەڕی خێرخوازیدا بـەڵێنیان داوە كە لـە داهاتوودا هاتووچۆی عەشایەری عوسمانی لەژێر چاودێریدا دەبێ و كۆنترۆڵ دەكرێن وتاكیان كردبوو ... كە سـەربازەكانی هـەردوولا لـە سـنوور بگەڕێنـەوە شـووێنی خۆیـان ودیلـەكانی هـەردوو لاش بـەرەڵڵابكرێن ... نامەكـەتان رێـزی لـێگیراو لـە وەڵامـدا دەڵـێین :— یەكـەم : هـەروەك بـە دەمیـی وتـراوەو بـۆ نووسـراویش زەحمـەتم داون دەووڵـەتی گـەورەی ئێـران بـەهیچ جۆرێـك لـە ناردنی ئەم لەشكرە كەمە بۆ سنوور مەبەسـتی خراپـی نـەبووە ، بـەڵكوو تـەنیا بۆ پاراستنی سنوور بووە لەدەست درێژی و تالانی عەشایەری عوسمانی . ئێـستاش كـە ئێـوەی خـاوەن شـكۆ بـەرووی نیـاز پاكیـەوە لەگـەڵ وەزارەتـی دەرەوەی دەووڵـەتی مـەزنی ئێـران پێكهـاتوون و بـەڵێنتان داوە كـە چـیدی عەشایەری عوسمانی دەست درێژی نەكەن و بڕیارتان داوە لەو دەستدرێژیەو

تالانە بکۆڵنەوە .

کە لەناوچەی شنۆ کردوویانە ئەم لایەنگرەتان لەگەڵ دەربڕینی پێخۆش بوونی خۆم ، لەم خێرخوازیەتان و ڕازیبوونتان بەپێی تکاو پاڕانەوەی باڵوێزەکان ... کە کردوویانە بروسکەیەکەم بۆ کارگێرانی ئازربایجان کرد . ئامێزی هەردوولا وێکرا بگەڕێنەوە ناوەوەی وولاتی خۆیان و میوانە ئێرانیەکان و سووارە نیزامیەکانی عوسمانیش بەیەکجار بگەڕێنەوەو ئالوگۆربکرێن .

ئەم لایەنگرەتان هیواداره بەپێی ئەو نیازپاکیەی کە سەبارەت بەجەنابتان هەمە ، ئێوەش بەزوویی بروسکە بۆ شووێنی پێوویست بکەن کە سنووردارانی عوسمانی . بەم شێووەیە لەگەڵ سنووردارانی ئێران پێك بێنن و ئوردووی هەردوولا بگەڕێنەوەو کێشەی هەردوو وولات دوایی بێت .

تا ئەو جۆرەی وتووێژی لەسەرکراوە لێکۆلینەوە لەبارەیەوە بکرێ ، لەو باوەڕەشدام کە ئەم لایەنگرەتان لەچۆنێتی هاوکاریتان ئاگاداردەکەنەوە ئیتر سەرتان نایەشێنم.

سەرچاوە:– کورد لە بەلگەنامەی قاچاریدا , شۆرشی شێخ عوبێدوللای نەهری / ١٨٨٠ , لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا.
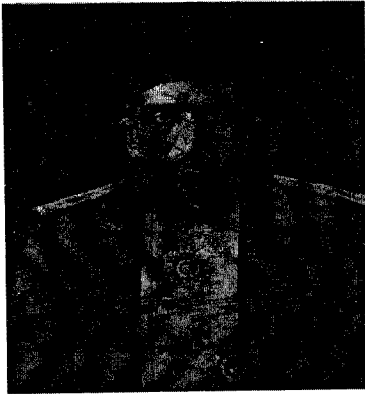
١٨٧٦/١٠/٢٤سولتان عەبدولحەمیدی دووەمی سولتانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بڕیاری دامەزراندنی ئەنجوومەنی گشتی دا ، کە ئەنجوومەنێك گەلانی ژێر دەسەلاتی سولتان هەلیان دەبژاردن ، کە یەکەمیان ناوی پەرلەمان و دووەمیان ئەنجوومەنی نووێنەران بوو . کە سولتان عەبدولحەمید دایانی دەمەزراندن.

١٨٧٦/١٢/٢ڕاگەیاندنی دەستووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن سولتان عەبدولحەمیدی دووەم ، کە مەدحەت پاشا لە دوای تەواو بوونی

دەستوورەکە بەپێی خواستو ویستی خۆیانو داردەستەکەی بوو. ک
بەیاسای بنەڕەتیو دەسەڵاتی فراوان دادەنرا ، لە پێناو جیبەجێکردنی
بڕیارە تاکڕەوەکانی سوڵتان لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا .

١٨٧٦/١٢/٢٣مەدحەت پاشا بۆ جاری دووەم کرا بە سەرۆك وەزیرانی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە پێناو ئامادەکردنی دەستوور لە سەر شێوازی دەستووری فەرەنسا ، بە مەرجێ برگەی/ ١١٣ لە دەستووری فەرەسا بخرێتە ناو دەستوورەکە ، کە ئەمەش دەبێتە هۆکاری ئەوەی کە دەسەڵاتی عوسمانی بەهێز بکات لە هەموو بوارەکاندا .
کە ئەمەش بەر لەمانگێك ئەو دەستوورە ئامادەکرابوو تاکوو لە ٢/٢٢ ی
هەمان ساڵ ڕاگەیەندرا ، بەدوور لە خواستو مافە ڕەواکانی گەلانی ژێر
دەستیان . مەدحەت پاشاش چەندین جار لە پۆستەکەی دووردەخرایەوە
دەیانگەڕاندەوە ، تا بە ئامانجی سەرەکی خۆیان گەیشتن لە هەموو
بوارەکاندا .

١٨٧٦/١٢/٢٣گرێدانی کۆنگرەی جیهانی لە نێوان وولاتانی شەرکەرو هاوپەیمانان لە سەر
دەریاو زەریاکان ، لە ژێر چاودێری سەفووەت پاشای بەرپرسی کاروباری
دەرەوەی دەسەڵاتی عوسمانی ، کە بووە سەرۆکی کۆنگرەکە لە شاری
ئەستانە ، کە ئەدهەم پاشا باڵوێزی عوسمانی لەشاری بەرلینو نوێنەرانی
فەرەنساو ئیتاڵیاو ئەڵمانیاو مەژەرو نەمساو ڕووسیاو بەریتانیا بەشداریان
تێداکردلەو کۆنگرەیەدا .
بەو بۆنە چەندین گوولـە تۆپ هاوێشتران ، ئەویش بەڕاگەیاندنی یاسای

بنەڕتی . کە یەکسانی لە نێوان وولاّتانی جیهان دابین دەکرد لەوکاتدا لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندیەکانیاندا .

١٨٧٦/١٢/٢٨کونسلی ڕووسیای قەیسەری – کرێبلی– لە تارانی پایتەختی وولاتی فارس نووسیویەتی و دەڵێ :–

شێخ عوبێدولاّی نەهری نیازی وایە کە ڕاپەڕینێك لە دژی دەسەلاّتی عوسمانی ئەنجام بدات و دەووڵەتێکی کوردی لە کوردستان پێکبهێنێ و شاری موسڵ بکاتە پایتەختی ئەو دەوڵەتە – لە کێشوەرکەدا .

١٨٧٧

١٨٧٧/١/١٦لەدایك بوونی ڕووناکبیرو زانای ڕووسی – سیمۆن فرانگ – لە شاری مۆسکۆی پایتەختی ڕووسیای ئێستا ... خووێندنی ئابووری و یاسای لە مۆسکۆ تەواوکردووە . دوای ئەوە بەرەو شاری بەرلینی ئەلمانیا هەنگاوی ناوەو لەوێ گرنگی بەبواری فەلسەفە داوە .

دوای ئەوە گەڕاوەتەوە شاری پترسپۆرگی پایتەختی ڕووسیای قەیسەری لە ساڵی ١٩٠٧ وانەکانی فەلسەفەی لەزانکۆی – ساراتۆف – بەوانەگووتنەوە و بەردەوام بووە تاکوو ساڵی ١٩١٧ . دوای ئەوە بە هۆی بیروبۆچوون و هەڵوێستەکانی لە ساڵی ١٩٢٢ دوور دەخرێتەوە بەرەو بەرلینی ئەلمانیا دەڕوات و هەرلەوێ دەست دەکات بەوانە گووتنەوە تاکوو ساڵی ١٩٣٧ .

دوای ئەوە بەرەو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا دەڕوات ، دوای جەنگی دووەمی جیهان دەچێتە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیاو لەوێ دەمێنێتەوە تاکوو لە ١٩٥٠/١٢/١٠ کۆچی دوایی دەکات ... ئەم فەیلەسوفە حەوت دانراوی گرنگ و بەبەهای بەرهەم هێناوە لەماوەی ژیانیدا وەك :–

١- الفلسفة والحياة – پترسبۆرگ – لە ساڵی ١٩١٠
٢- موضوع المعرفة – پترسپۆرگ – لە ساڵی ١٩١٥
٣- المعرفة والوجود – پاریس – لە ساڵی ١٩٣٧
٤- مناهج العلوم الاجتماعية – بەرلین – لە ساڵی ١٩٢١
٥- المعرفة والحياة – پاریس – لە ساڵی ١٩٢٣
٦- النظرية الروسية – بەرلین – لە ساڵی ١٩٢٦

٧- اللة معنا – لـەندەن – لـــە ساڵی ١٩٢٦
لە گەڵ چەندین بابەتی بڵاوکراوەیدا .
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٧/١/١٨ ئەو یاسا بنەڕەتیانەی کە لە کۆنگرەی٢٣ /١٨٧٦/١٢ بڕیاری بۆ درابوو ، خـرا بـەردەم سـەرۆکی ئایینـە جۆراوجۆرەکـان و لەلایـەن هـەموو نووێنـەرانی ئایینەکان ڕەتکرایەوە ، کە مەسیحی و ئیسلام و جوولەکەو هەموو ئەو ئاینانە بەشـداریان تێداکرد ، کـە لەلایـەن دەسـەڵاتی عوسمـانی بڕیـاری بۆ درابـوو ، لەپێناو پشتگیری کردن لە دەسەڵاتەکەیاندا .

١٨٧٧/٢/٥ لــە دایــك بــوونی ڕۆژ هـــەڵاتناس و مێـژوونووس و کوردناسـی ڕووسـی – فلادیمیر مینۆرسـکی– لـە شارۆچکەی – گورژیڤـا – کــە ئــەو شارۆچـکەیە دەکەووێتـە باکووری ڕۆژئـاوای شـاری مۆســکۆ لــە ســەرکەناری ڕووبــاری ڤۆلگای ناوبراودا .
هــەروا قۆناخــەکانی خووێنــدنی لــە شــاری مۆسـکۆی پایتــەختی ئێـستای ڕوســـیا تـــەواوکردووە ، زانیـــاری هەمەلایەنـەی باشـی دەربـارەی کـوردو کوردستانەوە لە هەموو بوارەکان بە پێی زانیاری هەمە لایەن ئەو سەردەمەدا هــەبووە لەســەرکوردو کوردســتان هــەبووە ، لــە هــەموو بوارەکــان بــەپێی زانیاریەکانی لەو کاتدا .

١٨٧٧/٢/٦ بە بڕیارێکی سوڵتانی عوسمانی – مەدحەت پاشا – ی لە دەسـەڵات لادا ، لـە پۆستی سەرەك وەزیرانی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی بە ناوی – سـەدر ئـەعزەم – دوای ئـەوە کـرا بـە والی شـام بـە هـۆی هەڵووێستی چاکسازی و دژایـەتی کردنی دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی.

١٨٧٧/٣/١٩ یەکـەم پەڕلـەمانی ئیمپڕاتۆریـەتی عوسمـانی لـە کـاتی دەسـەڵاتی سـوڵتان عەبدولحەجیـدی دووەم کرایـەوەو ووتـاری سـوڵتان خووێندرایـەوە ، کـە لـە

سەرای بشکتاش ئەنجامدرا.

١٨٧٧/٣/٢٩ لە ئـەنجامی هەڵبژاردنـەکانی پەرلـەمانی عوسمـانی ، کـە ١٧ ئەنـدام ئیـسلام بـوون و ٤٤ ئەنـدام مەسـیحی بـوون و ٤ ئەنـدام جوولەکـەبوون ، کـە یەکـەم کۆبوونەوەی پەرلەمان لەو ڕۆژە گرێدرا ، کە ئەنجوومـەنی – ئـەعیان و پیران– لە ٢٦ ئەندام پێکهاتبوو بە دامەزراندنی ٢١ ئەندامی ئیسلامی و ئەنجوومـەنی نووێنـەران لـە١٢٠ ئەنـدام پێکهـاتبوو ، لـە هـەمان کـات کـورد نووێنـەری لـەو پەرلەمانە هەبوو بەڵام ژمارەی ئەندامەکان نەزانراوە لەپەرلەمانەکەدا .

١٨٧٧/٣/٣١ ئاراستەکردنی یاداشتێکی پرۆتۆکۆڵی لەلایەن شەش دەووڵەتی ئەورووپی بۆ سـوڵتانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەگـەڵ – کێـوە ڕەش– کـە ئـەوکات لـە شۆڕشدا بـووە ...کـە بە ئاشـتی پێك بێ و دەسـت لـەو مەڵبەنـدە هـەڵگرێ بـە بیانووی ئەوەی کە زمانیان سلاڤی و دینیان مەسیحیە.

لـە هـەمان برۆتۆکـۆڵ ڕووسـەکان هەڕەشـەی ڕاگەیانـدنی جـەنگیان لەگـەڵ ڕژێمـی عوسمـانی کردبـوو ، گـەر خواسـتەکانی قبـووڵ نـەکرێ و لـە کۆبوونەوەیـەکی – ئەنجوومـەنی نووێنـەران– دا ، بەتایبـەتی بـۆ لێـدوان لـەو هەڕەشەیەی کە ئەکرا .

لەکاتێکدا هەندێك لە کاربەدەستانی دەسەڵاتی عوسمـانی بـەتاڵی خـەزینـەی دەووڵـەت و نـەبوونی دراویـان رادەگەیانـدو ئـەکردە بیـانووی قبـووڵکردنی مەرجە گرانەکانی دەووڵەتی ئەوروپا.

لـە هـەمان کاتـدا نووێنـەرێکی هەڵبـژێردراو بـۆ پەرلـەمان کـە کـورد بـووو لـەو کات ووتی :–

ئیووە ئەڵێن کارووباری دارایی لـە تەنگانەیـەکی سـەختدا بێ بـە ئێمـە چـۆن دەکرێ و دەتوانین بڕوا بەو ووتەیە بکەین کـە لـە کاتێکدا ئیووە لـەم کـەش و فـشەدان و جل وبـەرگی ڕەنگـاوڕەنگ و مـاڵی ڕازاوەی پـڕ لـە کەلوپـەلی جـوان و گالیسکەی ئەسـپی قەشـەنگتان هەیـە– وەرن بـۆ لای ئێمـە بـۆ کوردسـتان و بەچـاوی خۆتـان کـووێرەوەری و ئـێش و ئـازارو ناخۆشـی ژیـانی گـەلی کوردستانی ئێمە بەچاوی خۆتان ببینین لە هەرێمەکەدا لە کوردستان .

١٨٧٧/٤/٢٤ هەڵگیرسـانی جـەنگ لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای ڕووسـیای قەیسەری و

هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە دەورووبەری هەرێمەکانی قەفقازو بەلکان لە ئەنجامی کێشەو ململانێیەکی توونـدو دژووار لە نێوانیاندا.

١٨٧٧/٥/١٦ لە ژمارە دووی ڕۆژنامەی – شەهبا – دا زانای ناوداری جیهانی لە نژاد کورد – عەبدولرەحمان کەواکبی – بە نەرمی گلەیی لە دواجەنگی بەناوبانگی نێوان ڕووسیای قەیسەریو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کرد ، لە ڕەفتارێکی نابەجێی کار بە دەستانی عوسمانی لە پارێزگای عەنتاب لە باکووری کوردستان کردووە ، کە ئەوساکە لەڕووی کارگێڕی سەر بە شاری حەلەبی – شام ، و ئێستای سووریا بووە ، کە شەش لە ئەرمەنەکانی عەنتاب دەچنە بارەگای لەشکری عوسمانی بۆ ئەوەی خۆیان بەچەکدارکردن بکەن دژی ڕووسەکانی هاو ئایین ناوونووس بکەن لە شارەکەدا .

کەچی ئەوان داوایان لێکردن ببنە ئیسلامو ئەوانیش ئەو داوایەیان ڕەتکردەوە ... دوای ئەوە والی حەلەب تووڕە دەبێ و ڕۆژنامەکە دادەخات ، کە لەلایەن کەسایەتی ناودار کەواکبی سەرپەرشتیو بەچاپ دەگەیەندرا لە شارەکەدا .

١٨٧٧/١١/٦ داگیرکردنی شارەکانی – قارسو ئەرزەرۆمو بایەزید – و ناوچەکانی دیکە لە باکووری کوردستان لەلایەن هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری ، کە بووە هۆی کارلێکردن لە دەروونی گەلی کوردو سەرکردەکانی وەك ، شێخ عوبێدولای نەهری بەپێی ئامۆژگاری هێزەکانی دەسەلاتی عوسمانی لە کوردستان .

١٨٧٧/١٢/١٢ سوڵتانی عوسمانی لە دانیشتنی کردنەوەی پەرلەمانی ئیمپراتۆریەتەکەیدا ، بەڵێنیدا لە بەڕێزگرتن لە مافەکانی نەتەوەیی و یەکسانی بەرفراوان .

بەلام سولتانی لەووتەکانی پاشگەز بووەوە . ئەوە سیفاتی هەموو سەرکردەو داگیرکەرێکی خاکی گەلانە ، بە تایبەتی داگیر کەرانی خاکیگەلی کوردستان ، کە لەوکات داگیرکراوی ژێر دەسەلاتی فارس و عوسمانی بوو . سەرەڕای چەندین کاری دیکەی نامرۆڤانە ئەنجامدراوە لەلایەن ئەو ڕژێمانە بەهەمانگی لەنێونیاندا .

١٨٧٨

١٨٧٨/١/٥ بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزە چەکدارە ئیسلامیەکانی ئەفگانستان و هێزەکانی سووپای بەریتانیا ، لە ئاکام هێزەکانی سووپای ئەفگانستان سەرکەوتنیان بە سەر هێزەکانی سووپای بەریتانیادا هێنا .
کە لە ئەنجام بووە هۆی ئەوەی کە ورەی هەمەلایەنی هێزەکانی چەکدارەکانی ئەفگانستان بەرز بێتەوەو توانای باشیان هەبێت لەشەڕو هونەرەکانی شەڕ کردن ، چ لە شەری نێوودەوڵەتی و ، چ لە شەڕی ناوخۆیی نێوان پێکهاتەکانی ئەفگانستاندا .

١٨٧٨/١/٥ لە دوای سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای ڕووسیا بەسەر هێزەکانی سووپای عوسمانی ، لە شاری سۆفیای پایتەختی بوولگاریا و ئەردنە ، کە بەرەو شاری ئەستەمبوڵ هەنگاوینا وماوەی ٥٠ کیلۆمەتر مابوو بگەنە شاری ئەستەمبۆڵ .
کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە مەسیحیەکان پەلاماری ئیسلامیەکان بدەن ، کە بووە هۆی دروست بوونی بارودۆخێکی توونذو تیژو دژووار بە هەلاتنی ئیسلامەکان بەرەو رووی شاری ئەستەمبوڵ ، لە هەمان کات چەندین کۆمەڵە دروست بوون ، لە پێناو یارمەتی دانیان و بووە هۆکاری سەرەکی بە داواکاری سوڵتانی عوسمانی لە ڕووسیا .
ئەویش بەرەوانە کردنی شاندێکی سەربازی عوسمانی بۆلای سەرکردەی هێزەکانی سووپای ڕووسیا ، کە شاندەکە پێك هاتبوون لەنامیق پاشا و سرور پاشا ، لە گەڵ گەیشتنی شاندەکە کە چاویان کەووت بە سەرکردەی ڕووس ، ئەویش لەپێناو ڕاگرتنی شەڕو ڕاگرتنی گەمارۆ لەسەر کەنارەکانی ڕووسیا لە لایەن دەسەلاتی عوسمانی لەسەر دەریای ڕەشدا .

لەوکاتەشدا چەندین ڕووداو ڕاپەرین بەرپابوون چ لە ناوەوەو چ لە دەرەو
بە هاندان لەڕێگەی پیاوانی بەریتانیا دژی پەیمانی- سان ئیستیڤانۆس-
کە شارێکی بچوك بوو لە نزیك شاری ئەستەمبوڵ لە سەر دەریای مەرمەڕە
بە ناوی – سان ئیستیڤانۆس- کە لە دوای ئەو شارە گفتووگۆ لە نێوانیا
دەستی پێکردو لە ئەنجام ڕێکەووتننامەکە مۆرکرا ، کە ٩ نۆ خاڵی لەخ
گرتبوو.
شایانی باسە لەخاڵی شەشەمی ئەو ڕێکەووتنامەدا هاتبوو کە دەڵێ :
دەسەڵاتی عوسمانی بەڵێن دەدات بەپاراستنی ئەرمەن و کوردو سەرکەسی
مافەکانیان بە تایبەتی لە بواری نەتەوەییدا لەباکووری کوردستان.

١٨٧٨/١/١٣ مـۆرکردنی ڕێکەوتنامـە لـە نێـوان ڕووسـیای قەیـسەری و ئیمپراتۆریـەت
عوسمانی ، لە شاری بەرلینی پایتەختی ئەڵمانیا ، لە دوای کۆتایی هاتن
شەڕی نێوانیان بە هۆی سەرهەڵدانی شۆڕشەکانی گەلی کورد لە باکوور
کوردستان دژی داگیر کەری ڕژێمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەر خاک
کوردستان .

١٨٧٨/٢/١٣ سولتانی عوسمانی سولتان عبدالحمید فەرمانیدا بە هەڵوەشاندنەوە
ئەنجوومـەن و ڕەتکردنـەوەی دەسـتوورو بـۆ ڕۆژی دوایـی فەرمانیـ
بەدەرکردنی نووێنەرە پایە بەرزەکان لە ئەستەمبوڵ ... بە گەڕانەوەیان ب
وویلایەتەکانیان لەو کاتەوە دەسەڵاتی سوڵتان لەسەر دەووڵەتی عوسمان
بووە دەسەڵاتێکی تاکڕەوی داپلۆسێنەر لە سەر ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٨٧٨/٣/٣ بە هۆی باری شڵەژاوی هێزەکانی سووپای عوسمانی و هەڵاتنی لە ئەورووپا
ئاسیا ، کە ئەمەش بووە هۆی ناچاربوونی دەسەڵاتی عوسمانی بە مۆرکردن
سـێبارەی پـەیمانی – سـان سـتیڤانۆس- لەگـەڵ ڕووسـیای قەیـسەر
بەناچـاری ، کـە سـەفوەت پاشـا بەنووێنـەری دەسـەڵاتی عوسمـان
ڕێکەووتنەکەی مۆرکرد . لە کاتی مۆرکردنی ڕێکەووتنامەکە دەگریا.

١٨٧٨/٥/٣ مۆرکردنی پەیمانی چوار جارەی- سان ستیڤانۆس- لە نێوان ڕووسیا

قەیسەری و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بێ ئەوەی هیچ دەوڵەتێکی ئەوروپی بەشداری تێدا بکات ، لە پێناو بەهێزکردنی دەسەڵاتەکانیان کە بەسوودمەندیەتی ئەرمەن گەڕایەوەو بە زیانی کورد هەڵگەڕایەوە ، لەوکاتەی کە کورد لەبارێکی یەکریزی بەهێزدا دابوون لەباکووری کوردستان .

١٨٧٨/٥/٢٥ دەسەڵاتی ئیمپراۆریەتی عوسمانی لە دوورگەی قووبرسی داگیرکراوی دادەست هێزەکانی سووپای بەریتانیا ، لە بەرامبەردا بەریتانیا بەڵێنیدا بەدەستڕۆیی دەسەڵاتی عوسمانی لەسەر دورگەکەدا ، بە فەرمی بناسێنیّو لە بەرامبەر داگیرکردنی بڕی ٩٢,٨٠٠ پاوەند ساڵانە بداتە دەسەڵاتی عوسمانی لە سەر ناوچەکەدا .

١٨٧٨/٦/٤ بەپێی برگەی/ ٦ لە ڕێکەووتنامەی نێوان بەریتانیاو دەسەڵاتی عوسمانی ، بە مەرجێ بەریتانیا قووبرس چۆڵ بکات لە دوای گەراندنەوەی ناوچەکانی قارس و ئەردەهان و ئەرتووشی کورد لە باکووری کوردستان ، لەلایەن رووسیا بۆ تورکیا ، کە لە شەڕی نێوانیاندا ڕووسیا داگیری کردبوو لە هەرێمەکەدا .

١٨٧٨/٧/١٣ مۆرکردنی پەیمانی بەرلین بە دابەشکردنی بوولگارستان بە سێ بەش و بە پشتگیری کردنی پەیمانی ستیڤانۆس ، کە لەبەرژەووەندی ڕووس و ئەرمەن بوو ، بەڵام کێشەی کورد پشت گوێ خراوبوو لە باکووری کوردستان .

١٨٧٨/١٠/١ لەدایك بوونی فەیلەسوف کۆمەڵایەتی وفەیلەسوف مێژوویی نەمساوی و – ئەشیان ئوتمار – لە شاری ڤییێنا ... خووێندنی لە شارەکانی ڤییێنا و زیورخ و تۆبنجف تەواوکردووە . لە دوای تەواوکردنی خووێندن بۆتە مامۆستا لە زانکۆ لە نێوان ساڵەکانی ١٩١٩ تا ١٩٤٩ مامۆستا بووە لە زانکۆی ڤییێنا .

لە ساڵی ١٩٢٢ یەکەم کتابی بەناوی –نقریە مقولات – بڵاوکردۆتەوە . هەروا دژی بیری مارکسی بووە لە بارەی تیئۆری کۆمەڵگای بێ چینایەتی . دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٥ – ١٨٧٨ دانراوەیەکی بڵاوکردۆتەوە لە چوار بەرگ بەناوی – بناو وحیاە الهیئە الاجتماعیە – . ئەم فەیلەسوف و ڕووناکبیرو زانایە لەکارە پیرۆزەکانی خۆی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥٠/٧/٨ کۆچی دوایی دەکات لە وڵاتەکەیدا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٨/١٠/١٨له ماوەی گرێدانی کۆنگرەی بەرلین هەوڵەکانی دبلۆماسی بەریتانیا تەنیا لە سەر قووبرس نەبوو ، بەڵکوو زیاتر لە سەر نامەی نهێنیەکەی وەزیری بەریتانیا – سولزبری– بوو ، کە بۆ باڵوێزی بەریتانیا لە شاری قوستەنتنیە – لابارد – رەوانەی کردبوو ، کە وەزیری دەرەوەی بەریتانیاو فەرەنسا – ئەدینگتون– له بارەی باری ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو داهاتووی ڕاگەیاند .
لەپێناو چەسپاندنی دەسەڵاتی بەریتانیا لە سەر ڕۆژئاوای ئاسیاو بە تایبەتی وویلایەتەکانی ، مووسڵو ، بەغداو ، بەسرا ، بە دابەشکردنی ناوچەکە ، لە نێوان فەرەنساو بەریتانیا ، بە تایبەتی خاکی کوردستان کە چاوەڕوانی چاوگەی نەوتی لێدەکرا ، بە تایبەتی لە باشووری کوردستان . کە شارەکانی کەرکوك و دەووروبەری وخانەقین و ناوچەی کەندیناوەوی سەر بە قەزای مەخمور ، لە پارێزگای هەولێر و چەندین جێگەی دیکە لە هەرێمەکەدا .

١٨٧٩

١٨٧٩/٣/١٤ لە دایك بوونی فیزیاناس و تیئۆرە فەلسەفەیەکانی ئەلمانی – ئەنشتاین ئەلبرت – لە شاری ئۆلم لە باشووری ئەلمانیا ... لەدایك و باوكێكی ئایین جوولەكە . دوای ساڵێك لەدایك بوونی خێزانەكەی لەشاری منشن نیشتەجێ بوون . هرمن ئەلبرت باوكی و مامەكەی یعقوب كارگەی كارەباو كارەكانی ئەندازیاریان دامەزرند .
هەروا خووێندنی سەرەتایی و ناوەندی ئەلبرت لە شاری منشن بووەو لەخووێندنەكانی سەركەووتوو نەبوو ، ئەویش بەو هۆیە دایكی هانیدا كە لە خووێندنی مۆزیكا بەردەوام بێت لەسەر ئامێری كەمانچە . دوای ئەوە باوكی رووی كردە ئیتالیا لە نزیك شاری میلانۆ ، ئەویش باری ئابووری و كەم دەرامەتی لە سەر باری ژیانیدا .
بەڵام ئەنشتاین ڕووی كردە سویسرە لە ساڵی ١٨٩٦ و چووە كۆلێژی ئەندازیاری فیدرالی بەناوبانگ – ETH – و ماوەی چوار سال لەخووێندنی فیزیاو ماتماتیك بەردەوام بوو ، بە بەدەست هێنانی بروانامەی دبلۆم و لە بەهاری ساڵی ١٩٠٠ بووە مامۆستای ماتماتیك بۆماوەی دوو مانگ ... یەكەم بڵاوكراوەی لەگۆڤاری – حولیات فیزیا – بوو لە ساڵی ١٩٠٥و بڕوانامەی

دکتۆرانی لەزانکۆی زیورخ بەدەست هێنا . ئەم مرۆڤە لە ماوەی ژیانیدا ١١ بەرهەمی بە چاپکەیاندووە لە بارەی فیزیاو ماتماتیك و چەندین بواری دیکەو کەسایەتیەکی ناوداری جیهانیە لە بواری زانستەکان تاکوو لە ١٩٥٥/٤/١٨ کۆچی دوایی لە ئەلمانیا دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٨٧٩/٨/٦ قائیمقامی قەزای گەووەڕێ لە باکووری کوردستان هێرشی کردە سەر عەشیرەتی - گراکلی - ئەویش لەسەر نەدانی باج لە ئەنجام بووە هۆی شەهید بوونی ١٦ هاووڵاتی کوردو دەستگیرکردنی ٤٠ هاووڵاتی دیکەی کورد لە ناوچەکەدا ... شایانی باسە ئەم رووداوە بووە هۆکاری سەرەکی و بنەمای سەرهەڵدانی شۆڕشی شێخ عوبێدوللای نەهری لە باکووری کوردستان .

١٨٧٩/٨/٧ دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەڵسا بەکەمکردنەوەی هێزەکانی سووپا لە میسر بۆ ١٨٠٠٠ هەژدە هەزار سەربازی چەکدار ، بەپێی ئەو رێکەووتنامەی کە لەگەڵ فەرەنساو بەریتانیا مۆری کردبوو لە وولاتەکەدا .

١٨٧٩/٨/١٧ ئەندازیاری بەناوبانگی جیهانی - فردینالند دیلیبسبس - کۆمپانیای کەناڵی پەنەمای دامەزراند و هەر ئەو زانایە خۆشی خاوەن بیرۆکەی دامەزراندنی کەناڵی سوێس بوو لە وولاتی میسر .
شایانی باسە کە وولاتی پەنەما دەکەوێتە نێوان هەردوو کێشووەری ئەمەریکای باشوور و ناوەراستەوە و تاکە دەووڵەتە لە جیهان کە زەریای هێمن و زەریای ئەتلەسی تیادا تەنها پەنجا میل لە یەکەوە دوورن . ئەمە جگە لەوەی کەباشترین ئاوی خواردنەوەی هەیە لەجیهاندا .

یەکێك لە بەناوبانگترین ئەو وولاتەی کە پێی بناسرێت کەنالی پەنەمایە . کە ڕێرەوێکی ئاوییەو هەردوو زەریای هێمن و ئەتلەسی بەیەکەوە دەبەستێتەوە ... دروستکردنی ئەو کەناڵە ئاوییە کارێکی ئەندازیاری بێ وێنەیەو درێژیەکەی ٨٠ کیلۆمەترەو ساڵانە ١٢٠ کەشتی هاتووچۆی پێدادەکات ... سەرەتا فەرەنسیەکان پارەیاندا بە ئەمەریکیەکان بۆ دروستکردنی کەناڵەکە .
بەڵام لەپێش دەستکردن بە پرۆژەکە و لە ساڵی ١٩٠٢ ئەمەریکیەکان ماف کەناڵەکەیان لە فەرەنسا کڕیووە و خۆیان لە ساڵی ١٩٠٤ – ١٩١٤ پرۆژەی دروستکردنی کەناڵی پەنەمایان جێ بەجێکرد . کەناڵەکە وولاتی پەنەما دەکا بەدووبەش بە خۆرهەلات و خۆرئاوا ... لەپێش دەست پێکردنی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەرەسمی کەنالی پەنەما کرایەوەو لە ١٩١٤/٦/٧ دا یەکەم کەشتی بەکەناڵەکەدا تێپەربوو .
پاش ئەوەی کە ئەمەریکیەکان ٨٥ ساڵ کەناڵەکەیان بەڕێوەبردو هەژموونیان بەسەریدا هەبوو ... لە کۆتایی وولاتی پەنەما تووانی سەروەری خۆی بەسەر کەناڵی پەنەماندا بگێڕێتەوەو بیخاتەوە ژێر دەسەلاتی خۆیەوە ، کە هۆکارێکی بنەڕەت و کاریگەرە لەبووژاندنەوە ژێرخانی ئابووری و بازرگانی بۆ وولاتەکە لە کێشوەرەکەو جیهاندا لە هەموو بوارەکانی ئابووری و گەشت و گوزاردا .

١٨٧٩/١٢/١٥ لە پێناو دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد ، دووبارە میربەدرخان و نەوەکەی و لایەنگیرانی خۆیان گەیاندەوە جەزیرو سەربەخۆیی میرنشینەکەی لە مێژینەی خۆیان ڕاگەیاندەوە ... لەوکاتەش دەووڵەتی تۆرانی عوسمانی چەند جارێك بەهێزی سووپاکەیان هێرشی بردنە سەرو هەموو جارێکیش لەو هێرشانە دەشکان .
جۆلەمێرك و زاخۆ و ئامێدی ومـاردین و مـدیان و نەسیبین کەوتەوە ژێر دەسەلاتی میرنشینەکەیان و برا گەوورە – عوسمان پاشا – تاجی فەرمانرەوایی لەسەرناو لە سەر مینبەر ووتاری بەناو دەخووێنرایەوە . تێك شکانی جارلە دوای جاری هێزەکانی عوسمانی تۆرانی و خۆ قایم کردن و پەرەپێدانی دەسەلاتی – میر عوسمان پاشا – لە کوردستان ، وایان لە سوڵتان عەبدولحەمید کرد کە بەرامبەر بە کوردو کوردستان ڕامیاریەتیەکەی نەرمتربکات ، بەتایبەتی لەگەڵ بەدرخانیان هەڵس و کەوتی چاکەدانەوە بکات

... هەر بەدرخانیەکی سەر بەو بنەماڵە گیرا بوون ئازادی کردن و پیاوی تایبەتی نارده لای – ئەمیر عوسمان پاشا – و داوای کرد کە بە ئاشتیانە رێککەون و چیدیکە خووێنی موسلمانان نەرژێ .

بەڵام خزمانی بەدرخانیەکان کە لە شاری ئەستەمبوڵ نیشتەجێ بوون داوایان لەمیر عوسمان کرد کە گفتووگۆ لەگەڵ بەرپرسانی باڵای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەست پێبکات .

میر عوسمانیش دەستی کرد بەگفتووگۆ ودەسەڵاتی عوسمانی ماف کوردی بەرەوا دەزانی لە رامیاریەتە فرتوفێڵەکانی و تاگەیشتنە مەرامی خۆیان و هەڵیان بۆ رەخسا ، بە هۆی راستگۆیی و دڵ نەرمی میر عوسمان و لایەنگرانی . لەئاکامدا میر عوسمان و حوسێنی برای لەناکاو دەستگیرکران و رەوانەی ئەستانەکران و پاش ماوەیەك ئازادکران بەمەرجێك لەشاری ئەستەمبوڵ نەچنەدەرەوەو هەر لەو شارەبن .

١٨٨٠

١٨٨٠/٣/ سەر کردەی کورد شێخ عوبیدوڵڵای نەهری ، یەکەم کۆمەڵەی رامیاری کوردی بە ناوی یەکیەتی کوردان لە باکووری کوردستان پێکهێنا ، بە کارگێڕیەتی بەحری بەگ بەدرخان .
کە ئامانجەکانی بریتی بوو لە چوار بڕگەو سێ خاڵ لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیکان .

١٨٨٠/٣/ لە دوای هەوڵ و ماندوو بوونێکی زۆرو چەندین داهێنان لە ئاکامدا هێزی وزەی کارەبا ، لە لایەن زانای ئیتالی – ئەدیسۆن ڤۆلت – دۆزرایەوە ، کە بووە هۆی کارێکی هەمە جۆری بەرەوپێش بردنی باری مرۆڤایەتی لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ژیاندا ، گەر وزەی کارەبا لەم سەردەمەدا نەبووایە پەرەسەندەن و پێشکەووتن دەکەووتە دووریانی هەرەس هێنان .

١٨٨٠/٤/ دامەزراندنی پەرتووکخانەی کۆنگریسی ئەمەریکی ، کە یەکەم پەرتووکخانەیە لە گەورەیی لەجیهان ، کە زیاتر لە ١٧ ملیۆن کتابی هەمە جۆری تیایەو لەگەڵ ئەوەشدا چەندین نەخشەو دەست نووس و فیلمی سینەماو وێنەو کاسێتی ڤیدۆ لە خۆ دەگرێ لە هەموو بوارە جیا جیاکاندا .

١٨٨٠/٧/١٥ نووێنەرانی هێزەکانی سووپا لە ئــــەورووپا هەســــتیان بـــە جوولانــەوەی هــەڵس و کــەووتی ئیـــسلامی کـــرد ، کـــە شـــێخ عوبێـدولاَ سـەرکردایەتی دەکـرد لـــە رۆژهـــەلا!ت و بـــاکووری کوردســـتان ، هـــەر بـەم بۆنـە قوونـسلی بـەریتانیا لـە شـاری ورمیَ – ولیم ئابوت– دەڵیَ:– مـن لـەو بڕوایـەم کـە هێزەکـانی پارێزگـارانی تـورك لەپـشتەوەی جوولانەوەی شێخ عوبێدوڵلان، چونکە لـە ماوەیـەکی دیـاریکراو کاردانـەوە دەبێـت، لـە بـەر ئـەوەی شێخ توونـدڕەویـەکی بەرچاوی ئایینی هەیـەو لـەد ڕۆژدا بـە زیـانی وولاتـانی ڕۆژئـاواو نەسـرانیەکان هـەل دەگەڕێتـەوە ، لەبـ ئەوەی شێخ عوبێدولاَو کوڕەکەی عەبدوڵقادر چاو نەترسن و جووڵانەوەکەیا جووڵانـەوەی ئیـسلامیەو داوای جیهـاد دەکـەن و لـە چـەندین نامـەیان بـاس لەسەرکەووتنی ئیسلام دەکەن و نیاز لە ناوەڕۆکی نامەکان دەردەکەون.

شـایانی باسـە کـە ئـەم هەڵوویـستانە لـە دەروونـی وولاتـانی ئـەورووپا ببـوو کـارلێکردن لـە داهـاتوی کـورد ، ئـەویش بـە هـۆی کێـشەی نێـوان ئیـسلام مەسیحی لە ناوچەکەدا .

کە کوردیش هەر بەو ئاگرە سووتاوە تاکوو ئیستا ، بە هـۆی تێکـەلاَو کردنـ باری نەتەوەیی و نیشتمانی لەگەڵ بوونی ئاین ، لەبە ئـەوەی ئامـانجی ئاین بالاَدەسـت تـر بـووە لـە ئامـانجی نەتـەوەو نیـشتیماندا ، بـە تایبـەتی لـ کوردستان .

١٨٨٠/٨/٢ رابـەرو پێـشەوای کـورد شـێخ عوبێـدولاَی نـەهری چـەندین جـار ئاگـادار نووێنـەری بـەریتانیای کـرد ، بـەوەی کـە ئێمـە بـیری دژایـەتی کردنـی دۆ دۆسـتانی کوردسـتان هـەڵناگرین ، هەرچـەندە مـن لـە ژێـر سـێبەری سوڵتان عوسمانی ژیان دەبەمە سەر ، بەلاَم من دەمەویَ جێگەی متمانەی بەریتانیا

، لە بەر ئەوەی پەیووەندیم لەگەڵ ئیسلامەکانی هیند هەیەو بەرەو پێشەوە دەچن لە ژێر سایەی بەریتانیادا .

هەروا ئامادەم هەموو داواکاریەکانی بەریتانیا جێبەجێ بکەم ، گەر کەش و هەوای لەبارم بۆ بگوونجێنیٚ و توانای دەرکردنی دەسەڵاتی عوسمانی و ئێرانم لەکوردستان هەیە ، منیش ڕێگرنیم لە دامەزراندنی حکوومەتێکی ئەرمەنی . بە مەرجیٚ بۆکوردیش هەمان مافی حکوومەتایەتی پێبدریٚ لە هەرێمەکەدا .

گەر دەووڵەتی کوردی لە کوردستان دامەزرا ، ئەوا من بە هەموو توانا یارمەتیان دەدەم لە هەموو بوارەکان ، بەتایبەتی بەدامەزراندنی پەرستگەو کەنیسەکانیان به هەموو ئازادیەك... بەڵام شێخ عوبێدوڵا باش دەیزانی کە بەریتانیەکان سوودمەند بوون لە شەڕی نێوان تیرەو هۆزە کوردیەکانی باکوورو ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەر سنووری نێوان دەسەڵاتی عوسمانی و فارسدا . کە لەسەر خاکی کوردستان بوو، ئەویش بەدروست بوونی ئاژاوەو نالەباری پەیووەندی لە نێوان بەریتاناو ڕووسیای قەیسەری لەسەر خاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

١٨٨٠/٨/٢٦ شاعیری بەهرەداری فەرەنسی – گیوم ئەبۆلێنێر – لە دایکێکی پۆلۆنی و باوکێکی ئیتالی لە شاری ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... لەشارەکانی مۆناکۆ و نیس دەستی بە خوێندن کردووە . لە ساڵی ١٩١٦ ڕەگەزنامەی فەرەنسی وەرگرتووە ... هەروا لەڕیزەکانی سووپای فەرەنسا لەجەنگی یەکەمی جیهاندا خزمەتی کردووەو لەشەڕدا زامداربووە . لە ساڵی

١٩١٨ لە تەمەنی ٣٨ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە ... لەم تەمەنە کورتەدا خاوەنی ئەزموونێکی تایبەتی بووە لە شیعرداو شیعرێکی زۆری داناوەو تاکوو ئێستاش لاوانی فەرەنسا لایان باشترین و بەرزترین شاعیری نوێکارە لە وولاتەکەو لە جیهان ، لە یەك لە شیعرەکانی بەناوی – پردی میرایۆ – بووە کە بەناوبانگترین شیعریەتی لەشیعرەکان .

سەرچاوە :– مجلة الثقافة الاجنبية العدد/١/سنه /١٩٨١.

١٨٨٠/٩/٣٠ بەردەوام بوونی شۆڕشی شێخ عوبێدوڵلاّ نەهری بە مەبەستی پێکهێنانی حکوومەتی کوردی لە کوردستان ، بە ڕزگارکردنی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان . ئەویش بە بوونی هێزێکی بەرفراوان ، کە خان باباخان کرا بە فەرماندەی هێزەکانی چەکدار لە ناوچەی سابلاّغ لە رۆژهەلاّتی کوردستان .

١٨٨٠/١٠/٥ لەراپۆرتی کاپتن– کلایتن – دەردەکەوێت ، کە ڕووداوەکانی ڕاپەڕینی شێخ عوبێدولاّی نەهری و دەسەلاّتی عوسمانی لە ناوچەی هەکاری ، کە نەیدەتوانی ڕێگابگرێت لە کورد لە باکووری کوردستان ، لە هاوبەشی کردن لە جووڵانەوەی شێخ عوبێدولاّ لە بەر دوو هۆکارئەویش :– یەکەم :– بوونی دەسەلاّتی تەواو لەسەر هەکاری و ، دووەم :– لە دام و دەزگا سەربازی و کارگێڕی دەسەلاّتی عوسمانی لەخۆپیشاندان و دەر برینی نالرەزایی بەردەوام بوون بەهۆی وەرنەگتنی موچەکانیان.

١٨٨٠/١٠/٥ لە دایك بوونی سەرکردەی سەهیۆنیزم – ژابووتنسکی– لە شاری ئۆدیسا ، تاکوو مردنی لەمانگی/ ١٩٤٠/٧ ، کە بە درێژایی ژیانی لە پێناو مافی جوولەکە خەباتی کردووە وەك دەڵێ:– من کاردەکەم لە پێناو دامەزراندنی ئیسرائیل ، هەتا گەر ناچاربم هاوکاری لەگەڵ شەیتان بکەم– کە بەدەیان جار زیندانی و ئەشکەنجە دراوە بە هۆی توند ڕەوەی لە بیرووبۆچوونەکانیدا . ئەویش لە پێناو دەووڵەتی یەهوودی – جوولەکە – لە فەڵەستین ، ئاواتەکانی لە دوای هەشت ساڵ لەمردنی ڕابەری یەهوودی ، لە ساڵی ١٩٤٨ هاتەدی بەدامەزراندنی دەووڵەتی یەهوودی لە فەلەستین لە کێشووەرەکەدا .

١٨٨٠/١٠/١١ شای ڕژێمی فارسی سەفەوی ، داوای لە بەریتانیا کرد ، کە زۆر لە دەسەلاّتی عوسمانی بکات ، بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی جوولانەوەی کوردو ڕاپەڕینەکانی

ببێتەوە لە سەر خاکی کوردستان ، لەپێناو گەمارۆو لەناو بردنی ڕاپەڕینەکانی کورد ، کە ئەمەش لەڕێگەی باڵوێزی بەریتاینا - تۆنسون- بوو ، لە تارانی پایتەختی وولاّتی فارس ئەنجامدرا .

١٨٨٠/١٠/١ دەسەلاّتی ڕووسیای قەیسەری بەوە سازان ، کە دژی کوردو ڕاپەڕینەکانی گەلی کوردستان ، یارمەتی دەسەلاّتی فارسی لە ئێران بدەن و ئەوەشیان سەلماند بەو کارە ، کە باڵوێزی ڕووسیا لە ئەستەمبوڵ هانی دەسەلاّتی عوسمانی دەدا لە دژی کورد بەشداری شەڕبێت لە باکووری کوردستان.

١٨٨٠/١٠/٢ دەسەلاّتی ناوەندی شای فارس ، ئاگاداری وەزیری دەرەوەی بەریتانیاو باڵوێزی بەریتانیا تۆمسۆن لە تارانی پایتەختی فارس کرد ، کە کورد یەکیان گرتووە ، لە پێناو وەدی هێنانی مافی سەربەخۆیی لە باکووری کوردستان ، کە ئەمەش مەترسی دەخاتە سەر دەسەلاّتی شاو مەترسی دوا ڕۆژی لە ناوچەکەدا .

١٨٨٠/١١/ پێشەوای کورد شێخ عوبێدولاّی نەهری نامەیەکی ئاڕاستەی دکتۆر کۆچرا کرد لە بارەی باری کوردەکانی هەرێمی ڕۆژهەلاّتی کوردستانی ژێر دەسەلاّتی فارسی سەفەویدا لە تاران .

١٨٨٠/١١/ حکوومەتی ڕووسیای قەیسەری و بەریتانیا دەمارگیری مەسیحیگەری توندیان دەنوواند لەمەڕ چارەنووسی ئەرمەنەکانی باکووری کوردستانی ژێر دسەلاّتی عوسمانی ، کە بۆماوەیەکی کاتی دەژیان و هەموو کاتێکیش کە ئەم دوو دەووڵەتە کوردیان بە مرۆڤ نە دەزانی لەنیشتمانی داگیراویدا .

١٨٨٠/١١/ ڕابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدولاّی نەهری و کۆمەڵێك لەهێزەکانی بۆ ناوچە شاخاویەکانی کەناری زێی هەکاری کەووتنەڕێ ، بە هۆی سەرنەکەووتنیان لە شەڕەکان و ڕاپەڕینەکان لە باکووری کوردستان .
لە ئاکام بووە هۆی توانەوەی ڕاپەڕینەکانی شێخ ، وەك بەفر چۆن لە سەر بەرد دەتاوێتەوە ، هەروەك ڕاپەڕینەکەی ئاداری ١٩٩١ لە باشووری کوردستانی لکێندراو بەئێراق .
شایانی باسە کە بەریتانیاو ڕووسیاو فەڕەنسا ئەوەندە یارمەتی کوردیان داوە تا خواست و ویستەکانیان هاتۆتە دی لە ناوچەکەدا ، دوای ئەوە

هاوکاریــان لەگــەڵ دووژمنــەکنی خۆیـانکردووه دژی کــوردو لــەناو بردنــی ڕاپەڕینــەکانیان . دوای ئــەوه بــەریتانیاو ئەمــەریکاش ئێــستا پێویــستیان بــەکوردو ناوچــه جوگرافیەکــه هەیــەو دوا ڕۆژی کــورد خێــری تیـا بێــت لــه ناوچەکەدا ..؟!!.

١٨٨٠/١١/١٩ قەیــسەری ڕووسـیا – ئەلکسەندەری دووەم – پــشتگیری تــەواوی خــۆی دژی ڕاپەڕینەکانی کورد نیشاندا بە ڕابەرایەتی شێخ عوبێدوڵای نەهری ، بە هــۆی ڕێك و پێکی سەرکردایەتی کردنی بزووتنەوەی کورد لە باکووری کوردستان. کە لە نیووەشەو هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری گەیشتنە ناوچەی نەخجەوان و هێزێکی دیکە بە ٥٠٠ سەربازی گەیشتنە– جۆلفا– بۆ یامەتی دانــی ســووپای فارســی دژی ڕاپەڕینەکــەو گوشــار خرایــە ســەر دەســەڵاتی عوسمــانی ، لــە پێنــاو هاوکاریکردنیــان دژی کــورد لەســەر خــاکی داگیرکــراوی کوردستان .

١٨٨٠/١١/٢٢ هیزەکــانی ســووپای فــارس بــە هــەموو تونــا کەووتنــە گیــانی کــوردو نیــشتمانەکەی لــە ناوچــەی ورمــێ و دەوورووبــەری لــە ڕۆژهــەڵاتی کوردســتان ، ئــەویش بــە ســووتاندن و وێرانکردنــی ســەدان گونــدو دەربــەدەرکردنی دانیشتووانەکە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان .

١٨٨٠/١١/٢٨ لە بەڵگەنامــەکانی کــە بــۆ باڵوێزی فارس ڕەوانــه کراوەن ، کــە زیــاتر لــه٢٠٠٠ دوو هــەزار گونــدیان سووتاندووەو وێرانکــردووه ، کــە زیــاتر لــه ٧٠ هــەزار خێزانــی کــورد ئــاوارە کــراون لــە شــارەکانی ســابلاغ و ورمــێ و هــەکاری لــه ڕۆژهەڵاتی کوردستان .
کە بەرەو ژێــر دەســەڵاتی عوسمانی کۆچیانکرد ، کــە ئــەم کــردارە نامرۆڤانه چــوارمانگی خایانــدووە ، بــەپێی بەڵگەنامــەکان . کــە ئێــستا لــە وەزارەتــی نــاوخۆی تــاران و باڵوێزخانــەکانی دەســەڵاتی عوسمــانی و فــارس و ڕووســیا هــەلگیراون وهەریەکــەیان بەرامبــەر ئــەویتریان پــارێزراون لــە ئەرشــیفی باڵوێزخانەکانیان لەسەر باری هەمەلایەنەی گەلی کوردستان.

١٨٨٠/١٢/١٠ لــه یادگــاری ئــەم ڕۆژەدا تــا کــه هــەمزا ئاغــای ســەرەك خێلــی مــەنگووری ناسراوی کورد بە خێلی حەسەن عەلی خانی پارێزگای سنه ، دەست گیر کرا لە گەڵ چەند کەسایەتیەکی دیکەی کوردودوای دەستگیر کردنبان لە کارێکی

نامرۆڤانە ، بەسەر براوی بۆ تاران رەوانەکران ، کە لە رۆژی جەژن بوو چونکە هەمزە لەپاڵ راپەرینەکەی شێخ عوبێدوڵڵا دا بوو لە هەرێمەکانی باشوورو باکووری کوردستان .

١٨٨٠/١٢/١٠ لەڕاپۆرتێکی – شۆلشینفسکی – دا ، کە دەنووسێ:– لە ئەنجامی راپەرینی کورد نزیکەی چەند هەزار کوردێك دەکووژرێن و زیاتر لە ٢٠٠ دوو سەد گوندیش تالانکران و سووتێندران لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی لە باکووری کوردستان.

١٨٨٠/١٢/١٥ رابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدوڵلای نەهری بەهێزێکی گەورەی ئیلاتەوە لە مەرگەوەر بەرەو شاری ورمێ بەڕێکەوت ... بۆ حەسانەوە و چەند کاتژمێرێك لە گوندی بارِاندوز لایدا ، لە وێووە ڕاستەوخۆ بەرەو گوندی سیری نزیکی شاری ورمێ لە رۆژهەلاتی کوردستان بەرێکەووت ، کە هێزەکانی کورد نزیکەی ١٢٠٠٠ دوانزە هەزار چەکدار دەبوون .

لەوکاتەش هێزێکی وانەبوو لە ورمێ بیان پارێزێت ، بەلاّم بە هۆی هەندێ هەڵس و کەووت شێخ ، لەپێناو یارمەتی دانیانی کارەکان بەپێچەوانە هەڵگەڕاوەو بووە هۆی بلاّوە پێکردنی هێزەکانی شێخ لە ناوچەکەدا .

١٨٨٠/١٢/٣ لە کۆمەکی دبلۆماسی سەربازیدا ، هێزەکانی سووپای فارس و ڕووسیاو عوسمانی ، لە پێناو ئابلۆقەدانی هێزەکانی شێخ عوبێدولاّی نەهری درا ، ئەویش بەمەبەستی گرتنی شێخ عوبێدوللاّ و دوورخستنەوەی لەسەرکردایەتی ولە گۆڕەپانی جەنگدا ، دژی داگیرکەرانی هەرسێ وولاتی هاوپەیمان و داگیرکەری خاکی کوردستان.

١٨٨١

١٨٨١/١/٢٨ زانای ناوداروکەسایەتی ڕووسی و جیهان – دۆستۆیفسکی – دوای تەمەنێکی پڕ لەخەبات و بەرهەم هێنەرو دانراوی بەپێزو دانسقە ماڵئاوایی لە سەرجەم نووسەرو ئەدیب و ڕۆماننووس و مێژوونووس و شاعێرانی ڕووسیا بەتایبەتی و جیهان بەگشتی کرد لە وولاّتەکەدا .

١٨٨١/٤/١ زاناو فەیلەسوف و کەسایەتی ئاینی شێخ – عەبدە – ووتارێکی لە

وەقائعی میسری بلاّوکردەوە بە ناوی – كلام فى خطا العقلا – و ئەمەش ب
ڕوونکردنـەوەی هۆکارەکـانی پێشکەووتنی ئەورووپیـەکان دەهـات ، لـەدوای
ئێش و ئازارو تەنگەژەیەکی پڕلە مەرگەسات ، کە سەرەتای پێشکەووتنی
ئەوروپیەکان لە ڕاستیدا لە دەروونی دانیشتووانەکان بووە .
ئەویش بە شەڕی سەلیبی لەدەشت و لـەدەریاو بە تێکەڵ بوونیـان لەگەڵ
گـەلانی ڕۆژهـەلاّت و نـەوە لـە دوای نـەوە و پێـدانی ئازادی و دیموکراتی و
گرنگـی دان بـە پیشەسازی و بازرگانی و چەندین کاری دیکە دا ، کە بوو
هۆی پێشکەووتنیان لە هەموو بوارە جیا جیاکان بەهۆی زیرەکیان و سوود
وەرگـرتن لـە نـەزانی گـەلانی ڕۆژهـەلاّت بەتایبـەتی عـەرەب تـاکوو ئێستا لـە
کێشووەرەکەدا .

١٨٨١/٥/١٢ هێزەکانی سووپای فەڕەنسا لە هێرشێکیدا گەمارۆی کۆشکی – بای– دا لـە
شـاری تـوونس ، لـە بـاڕدۆی شـاری تـوونس و ناچـارکردنی – بـای– بـە
مـۆرکردنی پـەیمانی بـاڕدۆ ، کـە – بـای– ڕەزامەنـدی لـە سـەر بکـات
بەمۆرکردن و بەداگیرکردنی توونس ، لە پێناو ڕێکخستنی هاتووچۆدا .
بەلاّم دبلۆماسیەتی بەریتانیا ماوەی بەفەڕەنسادا .
کـە ووشـەی پـارێزراو بخاتـە سـەر ئـەو داگیرکردنـە لـە پەیمانەکـەو
فەڕەنـسیەکانیش قەرەبوویـەکی چـەکیان مۆرنـەکرد بـۆ داهـاتووی
پەیووەندیەکانی نێوان فەڕەنساو بەریتانیا .

١٨٨١/٦/٤ ڕابەرو پێشەوای کورد – شێخ عوبێدولاّی نەهری – لە شاری ئەستەمبوڵ
زیندانی کرا لەلایەن دەسەلاّتی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی.

١٨٨١/٧/٢٣ بەپێی مۆرکردنی پەیمانی کاری دەریاوانی لە نێوان هەردوو وولاّتی شیلی
و ئـەرژەنتین ، تەنگەبـەری ماجـەلان کـە درێـژی ٦٠٠ کیلۆمـەترو پـانی ٣٥
کیلۆمـــەترەو هــەردوو دەریــای ئەتلەســی بــە یــەك دەبەســتێتەوە لــە
کێشووەرەکەدا.
بەلاّم گەرووی – تەنگە بەر – ی چیای تارق کە درێژی ١٤ کیلۆمەترو پانی ١
کیلۆمــەترە دەگاتــە دەریــای ســپی ناوەڕاســت و بــە دەریــای ئەتلەسی
دەبەسـتێتەوە ، کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ ڕژێمـەکانی نێـوو دەووڵـەتی . بـەپێی

پەیمانەکانی ١٩٠٤ و ١٩١٢ی کە لە دوای ئەو پەیمانە مۆرکراون .

ئیسپانیا
ESPAGNE
ZONE NEUTRE
0 1 km
Port de Gibraltar
پۆرت دە گیبرالتەر
Phare فـاره
Mer d'Alborán
مار دی ئەلبۆران
Baie de Gibraltar بای دە گیبرالتەر
Forteresse فۆرتیریسی
Quartier géné
فـاره
Phare
J. Leclerc 2005
Détroit de Gibraltar

١٨٨١/١٠/٢١ رابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدوڵای نەهری لە دوای دەستگیرکردنی لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەخۆیو خێزانەکەیو ١٠٠ لە لایەنگرانی بڕیاری ڕەوانەکردنی بۆ بەندیخانەی شاری موسڵ لە باشووری کوردستان دەرکرا ، کە ئەو کاتە وویلایەتی موسڵ ، لە ٩٠ ٪ ، دانیشتووانەکەی کوردبوون لە شارەکەدا .

١٨٨١/١٠/٢٥ لەدایك بوونی وێنەکێش و نووسەرو رووناکبیری جیهان و ئەسپانی - بابلۆ رویزوای بیکاسۆ - لە بنەماڵەیەکی دون خۆزە رۆیزبلاسکۆ و دونابیکاسۆ لویز لە ئیسپانیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .شایانی باسە کە باوکی بیکاسۆ مامۆستای پەیمانگای هونەرەجوانەکان بووە لەشاری مالاگای ئەسپانی ... هەروا لە

ژیـانێکی هەژاریـدا بـوون ... بیکاسـۆ لـه سـاڵی ١٨٩٢ دەسـتی بەخـوێنـدن کـردووه و لــه تەمــەنی ١١ ســاڵان وێنــەی دایکــی کێـشاو بــووه هــۆی سەرسـوورمانی کارناسـانی هونـەری ... دوای ئـەوه بـاوکی کـاری هونـەری جێهێـشت بـۆ بیکاسـۆی کـوری ، کـه بـاوکی وێنـه کێشی ئـەو کـات و ئـەو سەردەم بوو له وولاتەکەیدا .

هەروا بیکاسۆ له ساڵی ١٨٩٦ یەکەم وێنەی که بەرەنگی زەیتی کێشابوو که لــه پێـشانگای بەرشـلۆنه پێـشاندرا ... لــه سـاڵی ١٨٧٩ خـەلاتی زێـرینی هونەرمەنده تازه پێگەیشتووی وەرگرت ... بیکاسۆ له ساڵی ١٨٧٩ تووشی نەخۆشی بوو هەر بۆیه ناچاربوو لەخوێندن بەرەو ماڵ بگەرێتـەوه . بیکاسـۆ لــه ســاڵی ١٩٠٠ لەگــەڵ هــاورێ دڵــسۆزەکەی کازاگیمــاس بــەرەو پــاریس بەرێکەووتن . ئەم مرۆڤه مێژووی ژیانی پڕبووه لەهونـەرو رۆشـنبیرو کـەلتوور ، نـەك هـەر بـۆ وولاتەکـەی بـەڵکوو بـۆ هـەموو جیهـان و تـا لـه سـاڵی ١٨٧٣ ماڵئـاوایی لەوولاتەکـەو جیهـان و جیهـانی هونـەرکرد و بەرهەمـەکانی وەك کەلتوور و شووێنەوارێکی جیهان ماوەتـەوەو جێگـەی سەرسوورمانی هـەموو جیهانه له بواری هونەردا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفه – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی/١ .

١٨٨١/١١/٢٤ گـەووره بـاڵوێزی ئیمپڕاتۆڕیــەتی عوسمــانی – فــەخری بــەگ– لــه ئێرانــی پایتــەختی دەووڵــەتی فــارس ، داوای لــه ڕژێمــی شــای فــارس کــرد ، ئــەو زیانانەی که لـه شێخ عوبێدوڵای نەهری کەووتووه له ساڵەکانی ڕابوردوو ، پێویسته قەرەبووکردن بۆی بگەڕێندرێتـەوه ، چونکه لەوانەیه شێخ بەهێزی لایەنگرانی له رۆژهـەلاتو باکووری کوردسـتان پـەلامارەکانی ئەنجامبدات له داهاتوودا .

١٨٨٢

١٨٨٢/١/٢٥ لـەدایك بـوونی نووسـەرو روونـاکبیری نـاوداری جیهـان خـاتوو – ئـەدیلاین فرگمینیـا سـتیفنه – ناسـراو بـه – فرگمینیـا وۆلـف – لـه شـاری لەنـدەنی پایتــەختی بــەریتانیا . کــه بۆتــه هێمــای بزووتنــەوەی ئافرەتــان ئــەویش قەڵـەمێکی پێـشڕەو و شۆڕشـگێر دادەنرێـت لـه نووسـینەکانی و رێکخـستنی شـەپۆلی هۆشـیاری بەدڵێکی پاکـەوه داوای یەکـسانی ئافرەتی لـه گـەڵ پیاو

کردووه .

به هۆی بەردەوامی لەکارەکانی ، که یەکەم رۆمانی لە ساڵی ١٩١٥ بەناوی – الاقلاع – و لە ساڵی ١٩٢٢ رۆمانێکی دیکەی بەناوی – غرفە یعقوب – بڵاودەکاتەوە ... لە ساڵی ١٩٢٥ رۆمانێکی دیکە بەناوی – السیده دالویه – بڵاودەکاتەوە ... ئەم ئافرەتە شۆڕشگێرو خۆڕاگرە لە پێناو کارە گۆڕانکاییەکانی و لە ئاکامی وێرانکردنی ماڵەکەی لەلایەن ناپاڵمەکانی سووپای ئەلمانیا لە سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانی و دروست بوونی نا ئومێدی هەستا بەخۆبەستنەوەی لەبەردێکی گەوورە ، بە جل و بەرگیەوە و لە ١٩٤١/٣/٢٨ خۆی هەڵ دەداتە ناو زێی ئۆس و گیان لەدەست دەدات لە تەمەنی ٥٩ ساڵیدا ... ئەمەیە ژیانی شۆڕشگێران و ڕووناکبیران لەسەر زەویدا ، کە هەموو هەوڵی پێنووسەکانیان لە پێناو خزمەتکردنی مرۆڤایەتیە لە جیهاندا .

١٨٨٢/٣/١ زاناو فەیلەسوف ناوداری پزیشکی جیهانی دکتۆر – ڕۆبرت کۆخ- ڤایرۆسی نەخۆشی سیلی دۆزیەوە ، ئەویش لە پێناو بەرگریکردن و ماوە نەدان بەبڵاوبوونەوەوی ئەونەخۆشیە لەجیهان بەتایبەتی لە ناو چینی هەژار ، کە ببووە هۆی گیان لە دەست دانی بەهەزاران هاووڵاتی لە جیهاندا .

١٨٨٢/٤/١٤ لەدایك بوونی دامەزرێنەری کارگێرو دەزگای ڤیێنا و یەکێك لەدامەزرێنەری فەلسەفەی – التحلیلیه المعاصره – مۆرانتس ئەشلك – لە شاری بەرلینی ئەلمانیا ... شایانی باسە باوکی پیاوێکی پیشەسازی بووە . باپیری ئەرنست مۆرتس ئەرندت مرۆڤێکی نیشتیمان پەروەری ئەلمانی بووە دژی داگیرکەری ناپلیۆن و یەکێك بووە لەسەرکردەکانی ڕزگاری ئەلمانیا . لە دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندن لە ساڵی ١٩٠٠ چووە زانکۆی بەرلین بۆ خوێندنی فیزیا بەخوێندنی دانراوەکانی ماکس و پلانك کە ئەم دوو فەیلەسوفە ناودارە فیزیایی بوونە .

لە ساڵی ١٩٠٤ بروانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە ... لە ساڵەکانی ١٩١١ – ١٩١٧ مامۆستای یاریدەدەر بووە لە زانکۆی ڕۆستوك لە ئەلمانیا ... لەو ماوەش چەندین دانراوی خستە بەردەست خوێنەران ، ئەویش – النظریه العامه للمعرفه –. لە ساڵی ١٩٢١ بووە مامۆستا لە زانکۆی کیبیل و لە ساڵی

١٩٢٢ بووه ماموستا لەزانکۆی ڤیێنا , . ئەم فەیلەسوفە لەکارەکانی نووسین و ماموستایەتی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٣٦/٦/٢٢ بە گوولله گیان لە دەست دەدات ، لەو کاتەی کە بەرەو زانکۆ دەڕۆیشت لەلایەن یەکێك لەقوتابییەکانی لە شارەکەدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٨٢/٤/١٩ کۆچی دوایی فەیلەسوف و زانای ناوداری جیهان- چارلس داروین - کە خاوەنی بەناوبانگترین کتێبە بەناوی - أصل الانواع - لە سەردەمی خۆی . بەڵام زانای بە ناوبانگی جیهانی- لامارك - هەر لە پێشەوەی داروین بووە لە هەمان بوارەکان لەجیهاندا .

١٨٨٢/٥/٢٢ شاعێرو نووسەری ناوداری فەرەنسی - فیکتۆر هیگۆ - لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، ماڵئاوایی یەکجاری لەگەلانی فەرەنساو جیهان کردووە لە وولاتەکەدا .

١٨٨٢/٦/٢٥ لە دایك بوونی خاتوو - ئادلین فێرژینیا لیسلی - لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، لە بنەماڵەیەکی ئەروستوکراتی و لە سەر ڕێڕەوە توند ڕەوەکەی کۆمەڵگا فیکتۆریا پێدەگات ، دوای مردنی دایکی لەساڵی ١٨٥٩ دووچاری زنجیرە نەخۆشیەکی دەروونی و هۆش دەبێت و ژیانێکی نامرادانە بەسەر دەبات .

شایەنی باسە کە ئەم خاتوونە یەکەم ڕۆمانی بەناوی - کۆتایی گەشتەکە - بلاودەکاتەوەو دەبێتە یەکێك لە ڕۆمان نووسە دیارەکان ... هەروا بەردەوام دەبێت لە نووسینەکانی تا لە ڕۆژی ١٩٤١/٣/٤ماڵئاوایی لە گەلانی وولاتەکەی دەکات ، کە وولاتانی ئەوروپا لەناو گەرمەی شەڕی جیهانی دابوون، فیرژینیا گیرفانەکانی پڕلە بەرد دەکات و خۆشی بەدەریا دا دەدا ، دوای ئەوەی نامەیەکی زۆر گرنگ بۆ مێردەکەی جێ دەهێڵێ . کە تیایدا پێ ی ڕادەگەیەنێ کە ئەم کارە بەهۆی تووش بوونی بە نەخۆشیە دەرونیەکان .

١٨٨٢/٧/١١ لە دوای کۆچی دوایی محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری وولاتی میسر ، محەمەد تۆفیق ئیسماعیل ، لە ساڵی ١٨٧٩ دەسەڵاتی میسری گرتە دەست . کە لە نەوەی محەمەد عەلی پاشا بوو ، بە ناوی بنەماڵەی خدێووی ، کە لەڕەچەڵەکدا کوردن و لە کاتی ئەو شۆڕشی عرابی هەڵگیرساو بەریتانیا ئەو شۆڕشەی کردە هۆکاری پەلاماردانی میسر بە بۆردومانکردنی شاری

ئەسکەندەریە ، کە ماوەی ٧٤ ساڵ لەداگیرکردنی میسرِ بەردەوام بوو، لە سەر وولاّتی میسر لە کێشووەرەکەدا .

١٨٨٢/٧/١ لە دوای هێرشی هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە بۆردومانکردنی شاری ئەسکەندەریەی میسر بەشێووەیەکی درِندانە ، بووە هۆی رِەشکردنەوەی شارەکە و بووە هۆی نارِەزایی بیری گشتی پێشکەوتوو لەجیهان و هەتا لەناو پەرلەمانی بەریتانیادا .

١٨٨٢/٨/٢ شارەکانی سوێس و بۆرسەعیدو ئیسماعیلیەی میسرِی لە لایەن هێزەکانی سووپای بەریتانیا داگیرکران لە وولاّتەکەدا .
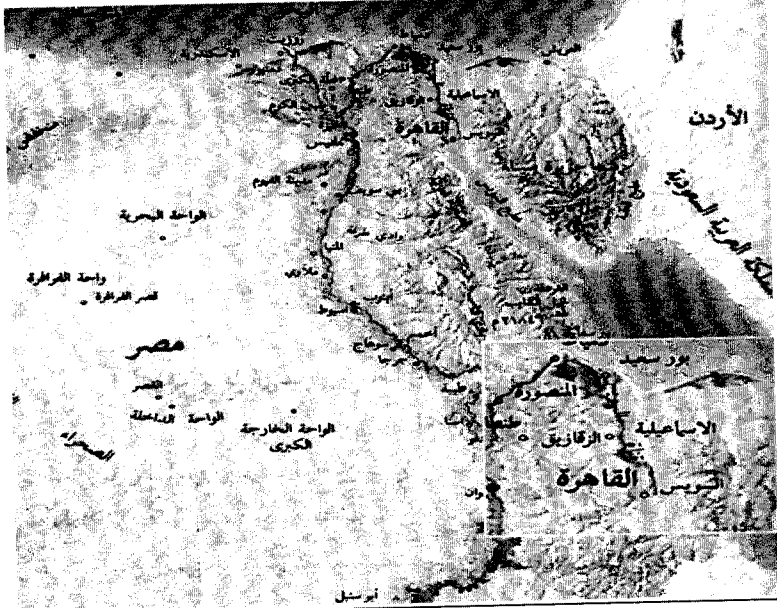
١٨٨٢/٨/ رِابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدولاّی نەهری لەهەولێکدا توانی بەفێڵ لە بەندیخانەی ئەستەمبوّل رِابکات و بەرەو بەندەری – بۆنی – سەر کەناری رۆژهەلاّتی دەریای رِەش برِوات و لەوێ بەرەو کوردستان... بەلاّم دووبارە دەستگیرکراوە لەلایەن ژەندرمەکانی دەسەلاّتی عوسمانی ، بە یارمەتی چەند کوردێکی خۆفرۆش و دژ بەگەل و نیشتمانەکەیان .

١٨٨٢/٩/ هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە تەواوی وولاّتی میسریان داگیرکرد بەهۆی هەلاّتنی هێزەکانی سووپای مسیر بەسەرکردیەتی ئەحمەد عەرابی پاشا لە شاری – تل الکبیر –، کە بووە هۆی ئەوەی کە سووپای بەریتانیا بچێتە ناو

شـاری قـاهیرەی پایتـەختی میـسر لـەدوای داگیرکردنـی شـارەکانی دیکـە بەسەرکردایەتی- ونسلی- لە ٩/١٥ی هەمان ساڵدا .

١٨٨٢/١٠/٦ زاناو بیرمەندو نووسەری بـــەناوبانگی عـــەرەبی و جیهانی – جبران خەلیل جـــبران – لـــە شـــاری بـــەیروتی پایتـــەختی لوبنـان چاوی بە جیهـان هـــەڵهێناوە . جێگـــەی ئامـاژە پێکردنە کە کارە گـــەورەکانی جـــبران پاداشـــتێك بـــووە بـــۆ گەلانی سـەر رووی زەوی ... رۆشـــنبیری جـــبران هەمە لایـەن بـووە لـە بەیروت ، بگـرە تـاکوو پـاریس و لـە شـارەکانی لەنـدەن و بەرلین و واشنتۆن و ساوبا ولۆو مەکسیکۆ .

هـەروا کاریگـەری لەهەسـت و هۆشـی فەیلەسـوف و شـاعیر و رۆمـاننووس و چیرۆك نووس و رووناکبیر هەبوو لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵایەتیدا . نوێترین وەرگێردراوەکانی جبران خلیل جبران لەلایەن نووسـەری ئیتـالی – فرانتشیکۆ مدیتشی بووە بە ناونیشانی – بیست وێنە – کە چەندین تـابلۆی بڵاوکراوە جبران بوو بۆیە یەکەمجار لـە سـاڵی ١٩١٩ لەشـاری نیـورۆکی ئەمـەریکا لەگـەڵ وەرگێران پێشەکیەکەی ڕەخنەگری ئەمەریکی – ئالیس رفائیل – لە سـەر ئـەو تابلۆیانـە ، هـەروا لەچـینی میللـی کارەکـانی جـبران وەرگێـردراون لـە سـاڵی ١٩٣١دا .

ئەو دانراوانەی جبران لـە ئۆلۆمپیـاتی پـەکین لەساڵی ٢٠٠٨ لەچینی میللی هەڵدەواسـرێن لــە پـــاڵ پرۆگرامـــی رۆشـــنبیری تایبـــەت کـــە – یەکیـــەتی لێکۆڵینـەوەی جـبران لـە جیهـان – ئامـادەی کـردووە ... لەگـەڵ ئـەو کـارە

گرنگانەی جبران و بەدەیا پێشانگاو ئاهەنگ بەبۆنەی یادکردنەوەی ئەو رووناکبیرە مەزنە لە وڵاتە جیاجیاکانی جیهان ئامادەیی بۆکراوەو دەکرێت بەهۆی بوونی ئەدەبێکی ئەکادیمیای رەسەن لە نووسینەکانی لەلایەن نووسەرو رووناکبیرە جیهانیەکاندا.

١٨٨٢/١١/١٣ پێشەوای کورد – شێخ عوبێدڵلاو – کوڕەکەی شێخ عەبدولقادر لە پاش شەڕێکی شەش کاتژمێری لە باکووری کوردستان بەدیل گیران و رەوانەی بەندیخانەی شاری مووسڵ کران ، دوای ئەوە رەوانەی ماکۆکران ، کە ئەو شەڕەش لە گوندی شەیتان بوو کە –٧٠– قەرسەخ – دوورە لە شارۆچکەی رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان .

/١٢/٢٣ ١٨٨٢ لە دوای دەستگیرکردنەوەی ڕابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدولای نەهری شۆڕشگێڕ ، لە بەندیخانەی شاری وویلایەتی مووسڵ ڕەوانەی شاری مەدینەی منەوەری سعوودی کرا .

تێبینی :– زۆر جێگەی پێکراوە لە کتی دەستگیر کردنەکیدا

١٨٨٣

١٨٨٣/٢/١٣ کۆچی دوایی دیارترین دارێژەری تیئوری مۆزیکاو ئۆپرانووسی ئەڵمانی – ڤاگنەر– ... ئەم کەسایەتیە تەرمەکەی لە باخچەی ڤێلاکەی خۆی لەشاری بابرۆیت دەنێژرێت.... شایانی باسە ڤاگنەر لە ١٨١٣/٥/٢٢ ، لە شاری لایبزکی ئەڵمانیا لە دایك بووە ... پاش تێپەربونی ٦ مانگ لە دوای لە دایك بوونی باوکی کۆچی دوایی دەکات ، کە ناوی – کارل فێرێشی – بووەو دایکی گۆرانی بێژی شانۆ بووە، دوای ئەوە مێرد بە هونەرمەند شووبە لودفیك کابری ئەکتەر دەکاتەوە . لە دوای ماوەیەك ماڵئاوایی لەجیهان دەکا لە وڵاتەکەیدا .

١٨٨٣/٦/٨ لە دوای ڕازی بوونی بەریتانیا لەسەر ئەوەی ، کە فەرەنسا پارێزراوی توونس بگرێتە دەست . ئەویش بە مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی نێوان فەرەنساو توونس لە– مەرسی–، کە بووە هۆی بێبەشکردنی توونس لە بڕیاردان لە سەربەخۆی لە ناوخۆی توونس بەهەڵسووڕاندنی کاروباری

نـاوخۆی وولاّتەکەیدا . ئابـەم جـۆره وولاّتـانی ڕۆژئـاوا دژایـەتی یـەکتریان دەکـرد لەسـەر فڕانـدنو داگیرکردنـی خێروبێـرو سـامانە هەمـە لایەنـەکانی وولاّتانی جیهان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٨٨٣/٧/٢٩ لە دایك بوونی – بروز بێنۆمۆسۆلین – ناسراو بە مۆسۆلین لـە شـاری ڕۆمـای پایتەختی ئیتالّیا ، مۆسۆلین کە باوکی ئاسنگەر بووەو دایکی مامۆستا ، لە دوایی ئەم مرۆڤە لە مرۆڤێكو کەسایەتیەکی دیموکراتیخوازو سوشیالیستی ڕووی بەرەو فاشیەت وەرگێڕاو ئەنجامی دواساتەکانی ژیانی کووشتن بوولە وولاّتەکەیدا .

١٨٨٣/١٠/٣ بـە هـۆی گـۆڕینی بـاری نـاوخۆی دەسـەلاّتی ئیمپڕاتۆڕیـەتی عوسمـانیو لاوازبـوونی ، لـە ئەنجامـدا بـە تەشـەنەدار کردنـی کێـشەکانی گـەلانی ژێـر دەسەلاّتەکەو چارەسەرنەکردنی، بە تایبەتی کێشەی گەلی کوردستان .

هەروا بەرامبەر ڕشەگەزی مێینە ئەویش بە هۆی لـە بارچوونی بـاری ئـافرەت بـە مـاوەدانی ئـازادیو لاسـایی کردنـەوەی دابونـەریتی وولاّتـانی ڕۆژئـاوای ئەوکات .

ئـەوکاتیش بـە یاننامەیـەك لـە وولاّتـانی ڕۆژئـاوا ڕایگەیانـد بـەڕازی نـەبوونی دەسەلاّتی عوسمانی لەو بوارە لـە پەیووەنـدی کۆمەلاّیـەتیو ڕێگـەگرتن لێـیو بەرەو گەڕاندنەوەی پەیووەندی کۆمەلاّیەتی بۆ باری جاران.

١٨٨٣/١٠/١٢ ماڵئـاوایی کردنـی پێـشەوای گـەلو نیـشتمان ، لـە گـەلو نیـشتمان شـێخ عوبێدوولاّی نەهری لە هەندەرانی دوورخراوەی لە سەر خـاکی نیشتمانەکەیدا ، کە کوردستانە . لە شاری مەدینەی منەوەرەی وولاّتی سعوودیە لە بیابانی دوورگەی عەرەبیدا .

١٨٨٤

١٨٨٤/٣/٢٧ یەکەم گفتووگۆ بە تەلـەفۆن بـۆ یەکـەم جـار لـە نێـوان هـەردووشـاری پۆستنو نیورۆکی ئەمەریکا ئەنجامدرا .

١٨٨٤/٥/٢٤ لـە دایـك بـوونی نووسـەری بـەناوبانگی ئەمـەریکی – کـلارك لیونـارد هـال– لـە شاری نیۆیۆڕکی ئەمەریکا .

١٨٨٤/٦/٤ لە دوای دروستکردنی پەیکەری ئازادی لە فەڕەنسا ، حکوومەتی فەڕەنسا ئەو پەیکەرەی پێشکەش بەحکوومەتی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کردو دوای ئەو بریارەش بە کەشتی رەوانەی ئەمەریکا کرا . کە لەدەروازەی بەندەری شاری نیوورۆك چەسپاندراوە ، کە لە هەردوو وولاتی ئەمەریکا فەڕەنسا ئەو پەیکەرە بە هێمای خۆراگری و بە هێزی و سەرکەووتن و ئازادی دادەنرێت لە جیهاندا .

١٨٨٥

١٨٨٥/١/٢٢ لەو بەڵگەنامەی کە لە تەکیەی شێخ باقی لە شاری کەرکوك لە باشووری کوردستان دۆزرایەوە ، ناوی شارەزوور بە ناوی – منەسەرقیەی قلفنە– بووە ، کە دەکاتە پارێزگای شارەزوور، بەڵام دوای ٣٠٠ ساڵ ئەو ناوە گواستراوە بۆسەر وولایەتی مووسڵ ، لە لایەن دەسەڵاتی عوسمانیەکان لە هەرێمەکەدا .

١٨٨٥/٤/٢٩ کردنەوەی دەرگاکانی زانکۆی ئۆکسفۆرد بۆ یەکەم جار بۆ خوێندکارە کچەکان لە ئەمەریکادا .

١٨٨٥/٦/٢٥ بڵاوکردنەوەی یەکەم ژمارەی رۆژنامەی – مووسڵ – لە شاری مووسڵی ئێستا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە رۆژهەڵاتی موسل کورد لە نەتەوە یەکەمەکانی ئاوەدانکردنەوەی ئەم شارە بوونە بەر لە ٤٢٠ ساڵ پێش زایین و کەسی دیکە

... واته نەتەوەی دیکه له عەرەب و تورکمان لەو ناوچەیه نەبوونه ، واته زێی رۆژهەڵاتی مووسڵ سنووری دانیشتووانی کورد بوونه وەك ئێستاش که کورد زۆربەی دانیشتووانی رۆژهەڵات و باکووری رۆژئاوای موسل پێك دێنن لە ناوچەکەدا .

دوای ئەوه ئارامی و جوولەکه ومەسیحی ڕوویان لەوناوچەیه کردووه ، واته لەرۆژئاوای ئێستای شاری مووسڵ و ژیانیان بەیەکەوه دەبردە سەر . دوای ئەوه بازرگانە عەرەبەکان ومەڕ لەوەڕێنە عەرەبەکان ووردەووردە بەرەو باشوور و رۆژئاوای موسل هاتوون .

جا لێرەدا مەبەستمان چاپەمەنی و رۆژنامەگەریە لەو شارەدا که بڵاوکردنەوەی جوولانەوەی مەسیحیەکان بۆ ساڵی ١٨٥٨ دەگەرێتەوه که یەکەم چاپخانه له ساڵی ١٨٧٥ گەیشته شاری موسل بەناوی چاپخانەی – ویلایه – له موسل دامەزراوه ، بەرلەوەش له ساڵی ١٨٦٩ هیچ رۆژنامەیەك نەبوو تەنیا رۆژنامەی زەورا نەبێت . ئەو رۆژنامەیەش به یەکەم رۆژنامه له شاری مووسڵ دادەنرێت ، که رۆژنامەیەکی رەسمی وویلایەتی مووسڵ بوو که هەفتەی جارێك دەردەچووله شارەکەدا . ئەم رۆژنامەیه لەدەرچوون بەردەوام بوو بەهەردوو زمانی عەرەبی و تورکی تا سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهان له شارەکەدا .

دوای ئەوه له ساڵی ١٩٠٢ – الابا و الدومینیکان – ژمارەیەکی گۆڤاری دەستەی گولی دەرکرد بەهەرسێ زمانی عەرەبی و فەرەنسی و کلدانی ، که ئەم گۆڤارەش تاکوو مانگی /١٩٠٩/١٢ بەردەوام بوو ... رۆژنامەگەری له مووسڵ رۆلێکی کارایان لەڕاگەیاندنی دەستووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گێرا لەمانگی / ١٩٠٨/٧دا .

لەو کاتەی که له هەموو ئێراق ٢٥ رۆژنامەی مۆڵەت پێدراو هەبوو ... دوای ئەوه سێ رۆژنامەی دیکه لەشاری موسل مۆڵەتی دەرچوونیان پێدرا :– رۆژنامەی نەینەوا له ١٩٠٩/٧/١٥ و ، دوای ئەوه رۆژنامەی ئەلنەجاح له ١٩٠٩/١١/١٢ و ، هەروا رۆژنامەی چنەباز له ١٩١١/٦/٢٧... بەڵام دوای ئەوه لەمانگی /١٩١٢/٧ هەرسێ رۆژنامەکه له بەر چاوان ونبوون بەهۆی هۆکارەکانی رامیاری ودارایی ئەو کات .

دوای ئەوە بەرپرسانی عوسمانی هەر لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهان لەساڵی ١٩١٤ دەستیان بەسەر چاپخانەی نەینەوا داگرت و جۆرێك لە رۆژنامەگەری سەری هەڵدا وەك:– عوسمانلی زانستی ئەفنامەی لری – یان – برقیات اخباریە عوسمانیە – کە بریتی بوون لە پەری چاپکراو لەدەنگ وباسی ناوخۆو دەرەوە ، بە هەردوو زمانی عەرەبی و تورکی ... بەڵام لە دوای ئەوەی کە بەریتانیا لەساڵی ١٩١٨ موسڵی داگیرکرد رۆژنامەو چاپەمەنیەکانی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە .

لە رۆژە نزیکەکانی کودەتا بەناوبانگەکەی عەبدولوەهاب شەواف ، بە ناوی جووڵانەوەی شەواف لەشاری مووسڵ لە ١٩٥٩/٥/٧ رۆژنامەی راستی – الحقیقە – یەکەم ژمارەی بڵاوکرایەوە بە ئیمتیازی مامۆستا – جەرجیس فەتحوڵڵاو سەرنووسەرەکەی ئەنوەر مائی – بەهەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەردەچوو لە شارەکەدا .

بەڵام لە دوای دەرچوونی ٢٤ ژمارە لە ١٩٦٠/٨/٦ لەلایەن وەزارەتی ئیرشادی ئێراقی مۆڵەتەکەی راگیرا ... کە یەکەم رۆژنامەبوو بەزمانی کورد بڵاوبکرێتەوە . ئیتر دوای رووخاندنی رژێمی بەعسی لە ئێراق دووبارە دەستکراوە بەدەرچواندنی رۆژنامەو گۆڤاری کوردی و سەنتەری رۆشنبیری بەتایبەتی لەدوای ٢٠٠٣/٩/٢٥ دا لە شارەکەدا .

٥ /١٨٨٥/١١ لە دایك بوونی نووسەرو رووناکبیرو فەیلەسوف و مێژووناسی ناوداری ئەمەریکاو جیهان – ویڵ دیورانت – لە ویلایەتی ماساشۆستی لە ئەمەریکا ... شایانی باسە ئەم کەسایەتیە ناودارە دانەری کتێبی – قصة الحضارة – تە کە لە ٤٢ بەرگ پێك هاتووە لەگەڵ شۆرشی فەرەنسی و سەردەمی ناپلیۆن و بەدەیا کتێبی بە هاوکاری خێزانە هاو خەباتەکەی ئەریل دیورانت بەرهەم هێناوە .

ئەم نووسەرە ناودارە جیهانیە و ئەمەریکیە بە هاوکاری یەکتری کردن لەگەڵ هاوسەرەکەی بەردەوام بوونە لەخەبات بە پێنووسەکەیان تاکوو کۆچی دوایی خێزانەکەی ئاریل لە ١٩٨١/١٠/٢٥ لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا ، هەروا کۆچی دوایی ویل دیورانت لە ١٩٨١/١١/٧ لە تەمەنی ٩٦ ساڵدا بەماڵئاوایی

کردنیان لەجیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٨٦

١٨٨٦/٣/٣ مـۆرکردنی ڕێکەووتنامـەی ئاشـتبوونەوەی نێـوان بوولگاریـاو سـڕبیا بـا گەڕانـەوەیان بـۆ کـاتو سـاتەکانی پێشوویان بەپەرەپێدانو گەشەپێکردنی پەیووەندی هەمەلایەنەکانی نێوانیان لەهەموو بوارە جیاجیاکاندا .

١٨٨٦/٥/١ ڕۆژی جـــەژنی کرێکـارانی جیهـان بڕیـاری بۆدرا ، لـە ئەنجامی ڕاپـەڕینی کرێکاران لـە شاری - شـــیکاگۆ - ی وویلایەتـــــە یــــەکگرتووەکانی ئەمـــەریکا ، کـــە هـــەموو سـالێك لـەو ڕۆژەدا یـادی ئـەو ڕۆژە دەکرێتـەوە بـە ڕۆژی جـەژنی کرێکارانی جیهاندا .

لـە پێنـاو وەدی هێنـانی داخوازیـەکانی ژیـانو بـەردەوامبوون لەخـەبات دژی ڕژێمـەکانی سـەرمایەداری ئـابووریو ڕامیاریـەتی چەوسـانەوە ، لـە لایـە وولاتانی چەوسێنەر لە جیهاندا .

١٨٨٦/٧/٤ دوای گەیـشتنی پەیکـەری ئـازادی بـۆ ئەمـەریکا ئـەویش بـە دامەزرانـدنی پەیکەری ئازادی لە شاری نیویۆرکی ئەمەریکا لە دوای گەیشتنی پەیکەرەکە لە فەڕەنساوە بۆ ئەمەریکا. لە دەروازەی بەندەری شاری نیۆرۆك لە ئەمەریکا

١٨٨٦/١١/٣٠کۆمەڵـەی هاوپـەیمانان لـە جیهانـدا ، ئـەو ڕۆژەیـان کـردە ڕۆژی دژ بـە لـە سـێدارەدانی مـرۆڤ لـە جیهـانو هـەوڵ و کۆشـش بەردەوامـە ، لـە پێنـاو ئـە

ئامانجەدا .

شایانی باسە ئەو دکتاتۆرو دەسەڵاتدارە خووێن مژوو دڕندانە ناگرێتەوە ، کە دژی مافەکانی گەلانی ژێر دەسەڵاتەکانیان بە تایبەتی مافە نەتەوەیی و نیشتیمانیەکان لە جیهاندا ... بەڵام...؟...!.

١٨٨٧

١٨٨٧/٥/٣ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/ ٢٩ ، ئەویش بەدادگایی کردنی هەندێ کەسایەتی کورد لە عەشیرەتی بەرزنجەو تاڵەبان ، بە سزادانیان لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانی لە باشووری کوردستان لەشاری کەرکوك ، بە هۆی بەرگری کردنیان لە کوردو مافەکانیان . دژ بە دامو دەزگاکانی ڕژێمی عوسمانی ، ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەی کە کورد بوونو دورکەووتنەوەیانو نەدانی باج بە نەچوونە ڕیزی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٨٨٧/٩/١٦ لە دایك بوونی نیگارکێش و پەیکەر تاش و شاعیرە دیارەکانی سەدەی بیستی رابردوو – ژانی ئاریی – ناسراو بە – هانز ئارب – لە هەرێمی ستراسبۆرگی فەرنسا ... دوای ئەوە روو لە شاری پاریسی پایتەخت دەکات و لە ساڵی ١٩٠٦ لە ئەکادیمیای ڤایمار بنەماکانی هونەر وەردەگرێت و هەر لەو ماوەیەشدا ئەزموونی بەهرەی شیعری دەخاتە روو... دوای ئەوە لەساڵی ١٩٠٨ درێژە بەخوێندنەکانی دەدات لە ئەکادیمای جۆلیان .
دوای ئەوە ڕوو لە وولاتی سویسرا دەکات و لە ساڵی ١٩١٢ بەکاندێنێکی شێووەکار دەکات و لەشاری میونیخ هەڵی بۆ دەرەخسێ و بە چەندین تابلۆ بەشداری لە پێشانگایەکی گەورەی کۆمەڵەی شۆڕەسووارانی شین دەکات .
لە ساڵی ١٩١٤ لەگەڵ کۆمەڵە هونەرمەندێکی گەورەی شاری پاریس

کۆدەبێتەوە ، بەر لەوەش چەندین تابلۆ لەگۆڤارە هونەریەکەی بڵاودەکاتەوە.
دووبارە بەهۆی جەنگ روو لە سویسرا دەکاتەوە و دەچێتە شاری زیورخ
پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ هونەرمەندان بەهێزدەکات و لەکارەکانی هونەری
بەردەوام دەبێت تاکوو لە ساڵی ١٩٥٣ داوای لێدەکرێت بەدارشتنی
دیواربەندێکی گەورە لەبرۆنز بۆ شاری کارکاسی پایتەختی فنزویللا ، ک
ناوینا – شووان و هەور – تا لە ١٩٦٦/٦/٧ لە شاری بارلی لەسویسر
کۆچی دوایی دەکات ... شانۆ ئاریی جگە لەنیگارو پەیکەر تاش
لەهۆنینەوەی شیعریش شووێن پەنجەکانی دەستی دیاربووە ... هەروا دەیا
دیوانی بەزمانەکانی فەرەنسی و ئەلمانی و ئینگلیزی بڵاودەکاتەوە
هێمایەکی بەرز بۆخۆی بەجیهان بڵاودەکاتەوە .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢

١٨٨٧/٩/١٩ لە دوای کۆچی دوایی ڕابەرو پێشەوای ئەوکاتی کوردو خاکی کوردستان
شێخ عوبێدوڵای نەهری – ، بە دروست بوونی بارێکی نا ئارام لە کوردستا
بەگشتی و ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەتی بە بەرپابوونی ڕاپەڕین
عەشیرەتی دەشتی کورد ، بە هۆی ڕەفتارەکانی دادوەری پارێزگای ورمێ
دەوروروبەری ، ئەمیر جیهان سۆز میرزا. کە ئەو ڕاپەڕینە بەسەرکردایەت
دووکوڕەکەی – شێخ حەسەن – کە لە زیندان کۆچی دوای کردبوو ، ناویا
– حەسۆو بەدر – بوو، ئەو ڕاپەڕینە بەردەوام بوو تاکوو شاری حەلەب
سووریای ئێستای گرتەوەو بووە هۆی ئەوەی کە حکوومەتی تارا
داواکاریەکانی کورد لەبەرچاوبگرێت لە ناوچەکەدا.

دوای ئەو هەلوویست ئەمیر جیهان سۆز لە شاری ورمێ لادراو ، یەکێك ل
کوردە ناودارەکانی شاری ورمێ کرا بە دادوەری شاری ورمێ
دەوروبەری ، هەروا گۆڕانکاری لە بەرپرسانی شاری سەردەشت و چەندی
شاری دیکە کرا ، بەدانانی کەسایەتی کورد لە شارەکانی ڕۆژهەڵات
کوردستان.

١٨٨٧/١١/٨ کۆچی دوایی گۆرانی بێژو هونەرمەندو شاعێری چینی کرێکارو جووتیار
ڕۆشنبیرانی ناوداری فەرەنسی – ئۆژین بۆتیە– لە پاریسی پایتەخت
فەرەنسا ، گۆڕەکەی لە گۆڕستانی بیرلاشئیزە ، ئەو گۆرانی بێژو شاعێ
کرێکاریە بە شداری لە ڕاپەرینەکەی کۆمۆنەی پاریس کردووە لە فەرەنسا

دوای ئەوە بەو هۆیە دورخراوەتەوە لە فەرەنسا .
دوای نۆ ساڵ گەڕاوەتەوە شاری پاریس و هەر بە هەژاریو ڕاست گۆیی و خاوەن هەڵوویستو ڕەفتاری لێهاتوانەو خۆشەویستی سەری ناوەتەوە دژ بە رژێمی سەرمایەداریو چەوسانەوەی مرۆڤ لە لای مرۆڤ لە جیهاندا .

١٨٨٨

١٨٨٨/٩/٧ نەوەکانی بەدرخانی ، ئەمیرعالی بەدرخان بەگ و مەدحەت بەگ ... کە کورانی بەدرخان بوون دەچوونە شاری ئەستانەو سەردانەکەیان

بەهەڵ زانی و لایاندا – ئەرابژون ... و نامەیەکیان بۆ سەردارانی کوردستان نووسی و بڕیاردرا کە هێزێکی گەورەو زۆری کورد ... بێتە ... جوبزلك ...کە لە نزیك ... تەرابژون ...و لەوێ چاویان بەو دوو میرانە بکەوێ . دوای ئەوە چاویان بەمیر ئەمین عالی بەگ و میر مەدحەت بەگ کەوت ... بەلام حکوومەت کە بەوەیان زانی ... و دەسەلاتدارانی عوسمانی تۆرانی هێزێکی زۆریان ڕەوانەکردو ڕێگەوبانیان لێگرتن بۆ ئەوەی نەگەرێنەوە کوردستان ... لەباشووری شاری – بایبورد – لە دۆلاوە لە باکووری کوردستان کە هێزێکی توورك دەووری دانوو شەڕ لە نێوانیان بەرپابوو لە ئاکامدا هێزی چەکدارە کوردەکان شکان و بەناچاری خۆیان دابەدەست هێزەکانی سووپای توورك لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :– پوختەی مێژوی کوردوکوردستان – ئەمین زەکی بەگ –وەرگێرانی محەمەد عەلی عەونی – لاپەرە /٣٣٦ – ٣٣٨ .

١٨٨٨/١٠/٢٩ مــــــــــۆرکردنی پـــــــــەیمانی نێوودەوڵــەتی لــە شـــــــاری – قووستـەنتینیە– ی ئەســــــــتەمبۆڵی ئێـستای تورکیـا ، کە پـەیمانی بنکـەی دەریـاوانی بـوو لـە نێـــوان وولاّتـــانی

پەیووەنـدار لـە سـەر کـەناڵی سـوێس لـە وولاّتـی میسر. لـە نێـوان فەرەنـساو ئـەڵمانیاو نەمساو ئیسپانیاو ئیتاڵیاو ڕووسیای قەیسەریو هۆڵەنـدا ، لـە گەڵ ئـەو وولاّتانـەی کـە نووێنـەری دەسـەلاّتی ئیمپڕاتۆرییـەتی عوسمانی بـە نووێنـەری میسر ، ئەو ڕێکەووتننا مەیەی مۆرکرد .

کە لەو کاتـە میسر سەربە ئیمپڕاتۆرییەتی عوسمانی بوو...بـەلاّم لـە دوای مـۆرکردنی پـەیمانی لـۆزان لـە ١٩٢٣/٧/٢٤ لەسـەر ڕۆشـنایی پـەیمانی دارێـژراوی سـایکس – بیکـۆی ١٩١٦/٥/١٦ ، وولاّتـی میـسر سـەر بـەخۆیی بەدەسـت هێنـا بەدەرچـوونی لـە ژێـر هـەردوو دەسـەلاّتەکان و هێزەکـانی سووپای عوسمانیو سووپای بەریتانیا لە وولاّتەکەدا .

ئەویش لـە دوای هـەرەس هێنـانی ئیمپڕاتۆریەتەکـەو بەپێی ڕێکەوتننامـەی تورکیـا ، کـە مـافی ئـەوەی پێدرا وەك وولاّتـانی دیکـەی جیهـان ، بـەلاّم کـورد وخـاکی کوردستان بەتیری ژەهـراوی وولاّتـانی هاوپـەیمان کـرا بەچـوار لـەتو نیوو...؟ بەلاّم کورد ...؟...!.

١٨٨٩

١٨٨٩/٢/٥ شانـشینی ئیتاڵیـا بـە مـەر سوومێکی شانـشینی دانینـا بـە سـەر بـەخۆیی وولاّتی ئەریتیریا لـە سـەر بەشێك لـە خـاکی خـۆیو نـاوی نابـە نـاوی ڕۆمـانی دەریـای سـوور ، کـە میر – ئیربیریۆم – دەسـەلاّتی ناوچـەکەی گرتـە دەسـت تاکوو کۆتایی جەنگی دووەمی جیهان .

١٨٨٩/٣/١ خاوەن بابەتی- اليزيديه أوعبده ابليس - لە لاپەڕەکانی ٢٩٣-٢٩٨ لە بەرگی/١٣ ی بەشی شەشەم لەگۆڤاری- المقتطف- دا دەڵێ: -
ئێزیدیەکان گروپێکن لە کوردی خەوارجیو هۆزێکن لە هۆزە بەناوبانگەکانی کورد لە کوردستان ، لە دوای ئەوە ئاینی خۆیان لەناو ئایینی زەردەشتیەکان وەك مەزهەبی سەریان هەڵداوە و بەردەوام بووە لە سەر خاکی کوردستان لە کێووەری ئاسیادا .

١٨٨٩/٣/٣١ کۆتایی هاتنی کارەکانی دەست پێکردنی دروستکردنی تاوەری بە ناوبانگی فەڕەنسا ئیڤل ، لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا ، کە بە بەرزی ٣٠٠ مەترو هەڕەمەکەشی لە١٥٠٠٠هەزار پارچەی هەمە جۆر لەلایەن ئەندازیار- ئەلسکەندەر کۆستاف - دروستکراوەو ساڵانە زیاتر لە٤ چوارملیۆن هاووڵاتی لە فەڕەنساو لەجیهان ڕووی تێدەکەن.
جێکەی ئامارە پێکردنە کە تاوەری ئیڤل لە ٢٦/ ١/ ١٨٨٧ ، دەست بە ئیش و کارەکانی ئەم پرۆژەیە کرا . و لە ماوەی ٢٦ مانگ بەردەوام بوو لە کارکردن ... کە نزیکەی ٥٠ پەنجا ئەندازیارو ٣٠٠ سێسەد کرێکار کاریان لە بە ئەنجامگەیاندنی ئەو تاوەرە دەکرد . هەروا ماوەی کارکردن لە تاوەرەکەدا ٢١ بیست و یەك مانگی خایاند لە شارەکەدا .
دوای ئەوە تاوەری ئیڤل لە ١٨٨٩/٥/٦ بە شێووەیەکی فەرمی کرایەوە ، بۆ گەشتیاران لە فەڕەنساو وولاتانی جیهان . هەروا تاوەری ئیڤل یا ئیڤل – بە فەرمانی - - tour effei – کە بریتیە لە بوورژێکی ئاسنین ... کە لە شامپ دی مارس – واتە لە – گۆڕەپانی مارس – دایە لە نزیك رووباری – سین – لە شاری پاریسدا ، لە فەڕەنسا .

كـه هـەڵگری نـاوی – گۆستاف ئیڤل – ه كـه ئەم ئەندازیاره نەخشەسازی ئـەو تـاوەرەی كێشاوه ، كـه لـه هـەر شوێن و مـەزارێكی دیكـەی ئـەوروپا بـه ناوبانگتره .

هــەروا خەرجیـەكانی تـەواوی ئـەم تـاوەره گەیـشته ٧,٨٠٠,٠٠٠ ملیـۆن فرەنگــی زێرینـــی فەرەنـــسی ... ئـــەم گووژمەیـــەش لـــه داهـــاتی فرۆشـــتنی پلیتەكانی كه لەو پیشانگایەیەدا بە دەست هـات . هـەروا لـە سـاڵی ١٩٦٤ ، ئـەو تـاوەره چـووه نـاو لیـستی شـووێنەواره دیرۆكیـەكانی شـاری پاریـسی پایتەختی فەرەنسا .

هەروا ئەم تاوەره له ١٨٠٣٨ پارچه ئاسنی جۆراو جۆر و ٢,٥٠٠,٠٠٠ملیـۆن بزمارو مێخ چێكراوه ، كه كێشی تێكرایی دەگاته ١٠١٠٠ تەن ...كه لـه سـەر چــوار ئەســتوون راگــیراوه و بنكـــەكانی لـــه خۆیانـــدا پێـــك هێنـــاوه ... كـــه دووریـەكانیان ١٢٥×١٢٥م ... كـه كـۆی گـشتی رووبەرەكـەی دەكاتـه ١٥٦٢٥ مەتر چوار گۆشه . هەروا بڵندی تاوەرەكه ٣١٢ مەتره ، كه دەكاتـه ١٠٢٤ پـێ . له دوای ئلاّ خستنه سەری له شارەكەدا .

هەروا لـه دوای ساڵەكانی ١٩٠٦ تـا ١٩٢٠ هەوڵدرا بـۆ پەخشی تەلەفزیۆن و رادیـۆ بـه كـار بێـت ، كـه ئەمـەش لـه سـاڵی ١٩٢١ بـه كـار هێنـرا . هـەروا ئـەم تاوەره خاوەنداریەتی هی شارەوانی شاری پاریسه ... له فەرەنسادا .

١٨٨٩/٤/١٦ هونەرمەندو ئەكتەری ناوداری جیهانی – چاركس سینەر چاپلی – ناسراو بـه – شـارلی شـاپڵن – ، لـه خێزانێكـی هـەژار تێكۆشـەر لـه شـاری لـه نـدەنی پایتەختی بەریتانیا لەدایك بووه ، چارلی چاپلنی باوكی بە هۆی هـەژاریو نـا لەباری ژیانی، له ساڵی ١٨٩٤ كۆچی دوایی كردووه... شایانی باسه چارلی چـاپڵن نموونەیـەكی تاقانەیـه لەڕاسـت گـۆیی و خزمـەتكردنی هـەژاران دژ بـه چەوسانەوه لەلایەن سەرمایەدارو ئیمپریالیزم لەجیهاندا .

١٨٨٩/٥/٢١ بۆ یەكەم جار بنەماكانی كۆمەڵەی– ئیحادوتەرەقی– پێك هێنرا لەلایەن تالـب ئەلبان ، كه نازناوی – ئیبراهیم تمۆ – بوو ، لـه باكووری كوردستان ، دوای ماوەیـەك بـه هـەوڵ و كۆشـش ئـەو كۆمەڵەیـه پـەرەی سـەندو بووه– كۆمەڵەی

یەکگرتن و پێشکەووتن- دژی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە سنووری دەسەڵاتەکەیدا .

١٨٨٩/٦/٢١ فەیلەسوف و زاناو رووناکبیرو نووسەرو چیرۆک نووس و رۆمانئووسی ناوداری جیهان - ئەرنست گلارنست ئەدمۆنز - ناسراو بە - هەمەنگوای - لە ئەواك بارگی وویلایەتی ئەلینۆی ئەمەریکاو بە دەووری ١٠ میل لە شاری شیکاگۆ چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

ئەم کەسایەتیە هەر لەهزرەکاریدا ژیان لەو شارەدا بەسەر دەباو لەقۆناخێکی زۆری تەمەنیدا لە رێگەی باپیریەوە شەیدای رۆمان و چیرۆك و هەقایەتی سەردەمەکەدا دەبێت ... ئارەزووی دەست پێکردنی نووسینەکانی لەقۆناخی خووێندنی ئامادەیی دەبێ ... کە هەمەنگوای شەشەمین منداڵی دکتۆر گلارنیس دەبێ ... هەر لەکاتی خووێندنی لە قوتابخانەی - فۆرست - لەوێ هەوڵەکانی نووسین لەگۆڤاری قوتابخانەکەو ئەو کتێبە ساڵانەییەدا بڵاودەکاتەوە ... کە بەناوی تابۆلا دەردەکرا .

لە دوای تەواوکردنی خووێندنی هەمەنگوای لە ساڵی ١٩١٧ دەچێتە شاری کنساس و لەوێ وەکوو پەیامنێرێکی تازە پێگەیشتوو لە رۆژنامەی - ئەلکنساس سیتی ستار - کاردەکات و لەو کاتەش ئەمەریکا دەکەوێتە ناو جەنگی یەکەمی جیهان .

لە یەکێك لەشارەکانی ئیتالیا بەهۆی پێکەووتنی پروشکی بۆمبێك هەمەنگوای زامدار دەبێ و لە ساڵی ١٩١٨ دەکەوێتە نەخۆشخانە بۆ ماوەی ٦ مانگ ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٣٨ هەمەنگوای دووچاری قەیرانێکی سەخت دەبێ لە بەر ئەوەی باوکی دوای ناچاربوونی بەنەخۆشیەکی سەخت خۆی

دەکـووژێ ... ئـەویش سەرزەنـشتی دایکـی دەکـات و لێپرسـراویەتی مردنـی باوکی دەخاتە ئەستۆی دایکی .
دوای چـەند گرفـت و ناخۆشـی و ژیـانی سـەخت هەمـەنگوای لەسـەر پشتی کەشـتی – بـیلاد – دا کـە بـەو هۆیـەوە لـەکاتی جـەنگی دووەمـی جیهـانی لەدەریاکاندا دەگەڕا ، فێری یەکێك لەزۆرانبازیە نایاساییەکان دەبێت ئەویش بەدامەزرانـدنی ڕێکخراوێکـی نهـێنی ...کـە مەبەسـتی بـوو بـچێتە نـاو تـۆڕی ڕێکخراوە فاشیە چالاکەکانی ئەوکاتە .
کـە بارەگاکانیـان لەشـاری هاڤانـای پایتـەختی کووبـا بـوو ... هــەروا هەمـەنگوای بەکەشتیەکەی لـەدەریا نزیکەکانـدا بە دوای ئەلمانەکانـدا دەگـەڕا ... ئەم کەسایەتیە نەمرە هەموو بەیانیەك کە لەخەو هەڵدەستا زیاتر لە ۴۰۰ ووشەی دەنووسی و لە دوای تـەواوبوونی خـەریکی پشیلەکانی دەبوو کە بە شێووەیەکی سەیر لەماڵەکەیدا ژمارەیان زۆر دەبوو .
هەروا لـە سـاڵی ۱۹۲۰ هەمـەنگوای ڕوو لەشاری پاریسـی پایتـەختی فەرەنسا دەکات بۆئەوەی ببێتە پەیامنێری ڕۆژنامـەی – تۆرنیتۆسـتار – لـە دوای ئەو خاتوو – هادلی ریتشارد سۆن – دەبێتە هاوسەری و لەو ماوەیەشدا ناوبانگ دەردەکات ، بەهۆی نووسـنی چـەند ووتارێـك کـە بەرۆژنامـەکانی دەفرۆشتەوە ... کـاروانی هەمـەنگوای وەکـوو نووسـەرو ڕۆژنامەنووسێك لەشـاری پاریس دەست پێدەکات .
لـەو شـارە چـاوی بـە کەسـایەتیە بـە ناوبانگـەکانی ئـەدەب و ڕۆشـنبیری فەلسەفەی ئەو سەردەمە دەکەووێت و پەیوەندیان لەگەڵ دروست دەکات . لە سـاڵی ۱۹۲۵ هەمـەنگوای کۆمەڵـە چیرۆکێك بـەناوی – لـەکانی ئێمـەدا – لە ئەمەریکا بڵاودەکاتـەوە ... دوای ئـەوە لـە سـاڵی ۱۹۲٦ ڕۆمـانی – خـۆریش – بڵاودەکاتـەوە ، بـەو ڕۆژنامـە نـاوی وەکـوو یـەکێك لـە ڕۆماننووسە بەتواناکان دەردەکەوێ .
هـەروا هـەمنگوای بـۆ نیشتەجێ بـوون لـە سـاڵی ۱۹٤۰ ڕوو لـەکووبا دەکات ئەمەش لە دوای ماوەیەکی کەم لە تەواوکردنی ڕۆمانێك بەناوی – ڕەنگەکان بۆ کێ لێدەدرێن ... ئەم مرۆڤە بەتوانایە کە زۆربـەی کاتـەکانی نووسـینی بە پێوەراوەدەسـتاو دەسـتی بەنووسـین دەکـرد لـە ٤٥۰ تـا ۱۲٥۰ ووشـەی

دەنووسی ... هەمەنگوای لە ماوەی ژیانیدا چوار ژنی هێناوە . دوای چەندین گرفت و کێشەی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی خێزانی لە ساڵی ١٩٥٨ کووبا جێ دێڵێ و لە شاری - لیتشۆم - لە وویلایەتی - ئەیداهۆ - لە باکووری ئەمەریکا جێ نشین دەبێ .

دوای ئەوە تووشی نەخۆشی دەبێ و لەلایەکی دیکە شەڕەکانی وولاتانی ئەفریکیاو پەیوەندی نێوان کووباو ئەمەریکاو ڕووسیا و چەندین کێشەی دیکە ... لەنەخۆشخانە هەوڵی چارەسەرکردنی نەخۆشیەکانی بۆ دەدرێ . بەڵام گرفتی دەروونی و باری ژیان و نەگەیشتن بەئاواتەکانی لە ١٩٦١/٦/٢ لەماڵەکەی خۆیدا ، لە لیتشۆم بە تفەنگی ڕاوکردن تەقە لەخۆی دەکات و کۆتایی بەژیانی خۆی دێنێ و ماڵئاوایی بەدەستی خۆی لە جیهان و هاورێ و یاوەرەکانی لەجیهان دەکا لە شارەکەدا .

١٨٨٩/٦/٢٣ لە دایك بوونی ڕووناکبیرو شاعێری ناوداری ڕووس خاتوو - ئانا ئاخما تۆڤا - لە شاری پترۆسبروگی پایتەختی ڕووسیای قەیسەری ئەوکات ...شایانی باسە ناوی تەواوی خۆی - ئانا ئەندرڤینا بۆرنکۆ- یە.

١٨٨٩/٧/٥ لەدایك بوونی - جان مۆریس بۆژین- ناسراو بەجان کۆکتۆ لەخێزانێکی دەووڵەمەندو سەرمایەداری شارۆچکەی میزۆن لەنزیك پاریسی پایەختی فەڕەنسا... باوکی پارێزەرو نیگارکێش بووە.

شایانی باسە جان کۆکتۆ لەمانگی/١٠/١٩٦٣ کۆچی دوایی دەکاتو دوای خۆی شەش فلیمی سینەمایی بەهرەدار بەجێ دێلێ لەدوای دەرهێنانی بەسەرکەووتووانە لە وولاتەکەدا .

١٨٨٩/١١/١٤ لە دایك بوونی ڕابەرو پێشەواو خەباتگێری ناوداری هیندستان - جەواهر لال نەهرۆ- بووە ، کە یەکەم سەرەك وەزیرانی هیندستان بووە لە دوای ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی وولاتەکە.

مێژووی هیندستان لە ناوەڕۆکی ئەم مێژونامەیەدا بەروونی تۆمارکراوە .

١٨٩٠

١٨٩٠/١/٢٥ لە ئاهەنگێکی بەرچاو بە ئامادە بوونی والی وویلایەنی بەغدا – سری پاشا – وعەبــدولرەحمان گــەیلانی و رەفعــەت ئەفنــدی چادرچــی و چــەندین کەسایەتی دیکەو جەماوەرێکی زۆر بەنداوی یەکەمی دێرینی هندیە کرایەوە ، لەگەڵ ئامادەبوونی نووێنەری شارەکانی حلەو کەربەلادا .
شــایانی باســە کــە ئــەو بەنــداوە ، لــە لایــەن ئەنــدازیاری فەڕەنــسی مسیۆشۆندیرفر نەخشەی بۆ دیزایندکرابوو ، کە لەلایەن سوڵتانی عوسمانی داواکرا بوو لە ساڵی ١٨٩٩، ئەویش لە سەر شێوەی دوو باڵ کە درێژەیەکەی ١٧ مەتر بوو .
ئەمــەش بینینــەوە یاد ، کە ئــەو کەرپووچــەی بــە نــاوی ئافرەتی یەکــەمی هیندیە دروستکراوەو، دوای لە دیوارەکانی شووێنەواری بابل دەرهێنراوە بــەکار هێنــانی دینامیــت لــە پێنــاو رووخانــدنی لــە دیوارەکــانی کۆشــکی بخونەســر..؟ . لــە نــاو شــووێنەوارەکاندا لــە شــاری حیلــەی – بابــل – لــە باشووری شاری بەغدا ، بە خەرجکردنی لە بەنداوەکە لە ناوچەکەدا .

١٨٩٠/٢/١٠ لــە دایــك بــوونی نووســەرو رابــەری شــیعرو شــاعیرانی رووســیای قەیــسەری – بۆریس باسترانك – لە شاری مۆسكۆی پایتــەختی ئێــستای رووســای یــەککگرتوو ، بــاوکی نیگــار کێــشێکی دیــارو مامۆســتای پــەیمانگای هونــەرە جوانــەکان بــووە ، هــەروا دایکــی– رۆزە کوممــانی– پیــانۆ ژەنێکــی لێهاتووی بەناو بانگ بوو.
شایانی باسە باسترانك ، کە سایەتیەکی لێهاتوو بەهرەدار بووە... لە ساڵی

١٩٥٨ دەست نیشان كراوە بۆ وەرگرتنی خەڵاتی نۆبل ، بەڵام بە هۆی هەنێ بیروبۆچوون ئەو خەڵاتەی رەتكردۆتەوە ، ئەم كەسایەتیە لە رابەرایەتی شیعر بەردەوام بووە تاكوو ماڵئاوایی لە گەلانی رووسیا دەكا ت لە ٣٠/ ١٩٦٠/٥ و ئەویش بەرهەمەكانی بۆتە كەلتوورێكی نەتەوەیی و نیشتمانەكەیی و جیهان .

١٨٩٠/٣/٩ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/٣٧ ی كارگێری دەسەڵاتی شاری كەركوكی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، ئەویش بە بڕیاری دابین كردنی ئازوقەی بۆ عەشیرەتی هەمەوەند دابین كرد ، بۆ ئەوكەسانەی كە گەڕانەوە ڕیزی حكوومەت و ژێر دەسەڵاتی عوسمانی- وەك گەڕانەوەیان بۆ ڕێزی نیشتمانیدا .

كە ڕژێمە یەك لە دوای یەكەكان لە ئێراق بە تایبەتی ڕژێمی بەعس ئەو جۆرە بڕیارانەی بلاْودەكردەووەو جێبەجێی دەكرد ، لەپێناو لاواز كردن و تواندنەوەی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد ، نەك هەر لە ئێراق بەڵكوو بگرە لە ئێران و توكیا و سووریاش .

ئەم جۆرە ڕامیاریەتە تاكوو ئێستاش لە پەیرەوكردن بەردەوامە لەو ووڵاتانەدا . لە هەموو بوارەكاندا بە تایبەتی لە هەردوو بوار نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

١٨٩٠/٥/١٩ لە دایك بوونی شۆڕش گێڕ رابەری گەلانی ڤێتنام - هۆشی منە - كە سەركەووتنی بە دەست هێنا بەرامبەر بەهێزەكانی سووپای ئەمەریكاو هاوپەیمانانی لە شەڕە دژووارەكانی گەلانی ڤێتنام .

تێبینی:- لە بارەی باری ئەم ووڵاتە لە ناوەرۆكی مێژوونامەكە هەیە .

١٨٩٠/٦/٩ دامەزراندنی بە دەیان هاووڵاتی لە عەشیرەتی هەمەوەند لە ڕیزی هێزەكانی سووپای عوسمانی ، هەروا بە بڕینەوەی مووچەی - ١٠٠٠- قرش بۆ شەش كەسایەتی عەشیرەتەكە بۆ ئەوەی دووركەونەوە لە یاخی بووەكان بەپێی بیرو بۆچوونی ئەوان...؟...!.

١٨٩٠/٦/٢٨ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عبدولحەمید ، دوو بڕیاری ڕاگەیاند بۆ دەزگاكانی ئیستخبارات و وەزارەتی ناوخۆو دەرەوە ، ئەویش بەچاودێری كردنی جموجۆڵی یەهودیەكان- جوولەكەكان - بەدەر نەكرتنی یەهوودەكان لە مەمالیكی شاهانیەو ڕێگەگرتن لە یەهوودەكان بە دەست

تێووەرنەدان لە کاروباری دەسەڵاتی عوسمانی ، کە دژی ئایینی ئیسلامن لەهەموو بوارەکاندا .

١٨٩٠/٧/٧ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، لە بڕیارێکیدا داوای لە دانیشتووانەکانی هەرێمی فەلەستین کرد ، کە بەهیچ جۆرێك زەوی بە یەهودیەکان – جوولەکەکان – نەفرۆشن لە ناو خاکی فەڵەستیندا .

١٨٩٠/٧/٢٩ وێنەکێشی بە ناوبانگی هوڵەندیو جیهان- ڤان کۆخ- ماڵئاوایی لە گەلانی هۆڵەنداو جیهان کرد ، بە دەستی خۆی گیانی خۆی لە دەست دا .ئەویش بە هۆی باری خراپی دەروونی و چەندین هۆکاری دیکە کە بە تەواوی هۆکاری گیان پێ لە دەستدانی خۆی لە وولاتەکەیدا .

١٨٩٠/٨/١٧ دەرچوواندنی ژمارەی یەکی ساڵنامە لەوویلایەتی مووسڵ و لە شاری مووسل ، دوای ئەوەش دەرکردنی ژمارە دووی ساڵنامەکە لە ساڵی ١٨٩٢ و هەروا دەرکردنی ژمارە سێی ساڵنامەکە لەساڵی ١٨٩٤ و ، دەکردنی ژمارە چواری لە ساڵی ١٩٠٧ و ، دەرکردنی ژمارە پێنجی لە ساڵی ١٩١٢ ...ساڵنامە کتێبێکە کە هەموو زانیاریەکی تیا کۆدەکرێتەوە لەبوارەکانی جووگرافی و ژمارەی دانیشتووان و دام و دەزگاو دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکان و رووداوەکانی بەشێووەیەکی رێك بە پێی رۆژ و مانگ و ساڵ لە زنجیرەیەکی دیاریکراو بوونی بە بەڵگەنامەیەکی فەرمی لەهەموو کات و ساتەکانی رابردوو و کارپێکردنی لە ئێستا و دیاریکردنی پلان بۆ داهاتوو لەهەموو بوارەکاندا ، لە شێووەی ئینسکلۆپیدیادا .

١٨٩٠/٩/٢١ لە سەر داوای ٤٠ کەسایەتی لە کەسایەتیەکانی ناوداری کورد ، هەوڵی لە پێناو کردنەوەی قوتابخانەیەکیاندا ، لە سەر خەرجی خۆیان ، لە ئاکام

قوتابخانەکە کرایەوە ، بەڵام ماوەی بەخوێندنی تیایدا نەدرا و بۆ ماوەی یەك ساڵ خوێندنی تیا دواخرا لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانی لە باکووری کوردستان.

١٨٩٠/٩/٢١ ڕووناکبیرو فەیلەسوفی جیهان- فردریك ئینگڵش- نامەیەکی بۆ جۆزیف بلۆخ نووسی و تیایدا دەڵێت:-
ئێمە مێژووی خۆمان بەخۆمان دروست دەکەین... بەڵام لە ژێر باروودۆخی زۆر دیاری کراو لەمانەش کە یەکلا کەرەوە سەرەکیەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان هەروا ڕمیاری و...هەروا...؟ .

١٨٩٠/١١/١٢ ئیمارەتی لاکسمبۆرگ سەربەخۆیی خۆی ڕگەیاند، دوای ئەوە لە هەر دووجەنگی یەکەم و دووەمی جیهان لەلایەن ڕژێمی فاشی ئەڵمانیا دگیرکراو لە لایەن هێزەکانی سووپای هاوپەیمانان ڕزگارکرا .
هەروا ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی بەناوی – ئیمارەتی لۆکسمبۆرگی مەزن – بووە و ناوی پایتەختەکەی – لۆکسمبۆرگ – ە و ژمارەی دانیشتووانەکەی ، ١٣٥,٠٠٠ هەزارکەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ی ، ٥٢٥,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ، ٢,٥٩٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتوانەکەی ، ٥٢٥ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، لۆکسمبۆرگیەکان ٧١٪ . پرتووگالی و ئتاڵی ٥٪ . فەرەنسی ٣٪ . ئەڵمانی ٢٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٩١

١٨٩١/١/١٥ لەدایك بوونی شاعیرو نووسەرو رووناکبیری ڕووسیا – ئوسیپ ئیملیفتش ماندیلــشتام – لــه شــاری وارشــۆ چــاوی بــەجیهان هــەڵهێناوە ... ئیمــل ڤینیامینۆڤیتشی باوکی جوولەکەیەکی ئیسپانی رەسەن بوو ، کە زۆر بەرێکی پەروەردەی منداڵەکانی دەکرد .

لە ساڵی ١٨٩٧ ماڵەکەیان بۆ شاری بافلۆسکی نزیك پترسبۆرگی پایتەختی ڕووســیای قەیــسەری گوواســتەوە لــەو کاتــدا ... لــە ســاڵی ١٩٠٠ لــە قوتابخانەیــەکی تایبــەت دەخــوێنێ و لەوێــدا مامۆســتا – گیــۆس – ی مامۆســتای زمــانی ڕووســی کاریگــەری زۆری لەهەســتی شــعری دەکــاو بەخوێندنــەوە ئاشــنای شــعرەکانی هەریــەك لــەگۆتێ و شــیللەو شکــسپیر دەبێت.

لەو کاتەش شاعر دەیەوێ بچێتە پاڵ جووڵانەوە جەماوەریەکەی وڵات ، کە ئەوسا بارودۆخی ئابووری و ڕامیاری لەو پەری شپرزەیی دەبێ . لە ساڵی ١٩١٠ وانەی فەلسەفەو زانست و زمان لە زانکۆی (هایدلبیرگ)ی ئەلمانی دەخــوێنێ ... لــە ســاڵی ١٩١٣ یەکــەم دیــوانی شــیعربە نــاوی – بــەرد – بەچاپدەگەیەنێ لەو وڵاتەدا .

لــە ســاڵی ١٩٢٢ دیــوانی دووەمــی بەچــاپدەگەیەنێ . لــە ســاڵی ١٩٢٤ دەســتگیردەکرێت و دووردەخرێتــەوە بــۆ گونــدی – شــیردین – ی و ســزای بەســەردا دەچەسپێندرێت ... ئــەم شــاعیرە ڕامیاریــە لــەکارەکانی بــەردەوام دەبێت تاکوو لە ١٩٢٨/١٢/٢٧ کۆچی دوایی دەکات لە وڵاتەکەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٨٩١/١/٢٣ رووناکبیرو نووسەری ناوداری جیهانی – ئەنتۆنیۆ گرامش – لەخێزانێکی بوورژوازی بچووکی شاری تالیس لەدوورگەی سەردینیا چاوی بەجیهان هەڵهێناوە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم نووسەرو ڕۆشنبیر ناوزەندبووە بە ڕۆشنگەری ناوزیندان .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩١٠ دەست بەخووێندن دەکات و لە دوایی پلەکانی خووێندن لە زانکۆی تۆرینۆ خووێندنی ماف و ئاداب دەخووێنێ ... لە دوای تەواوکردنی خووێندن لە ساڵی ١٩١٣ دەچێتە ڕێزی پارتی سۆشیالست . لە بەر زیرەکی و بوێریش ڕوو لە نووسنی ووتار دەکات بۆ چەندین ڕۆژنامەو وتاری هزری دەنووسێت ، کە نووسینەکانیشنی بەرگریکردن بووە لە ماف کرێکارو سنوور دانان بۆ چەوسێنەرەکان . بەهۆی هەستی رامیاری لە ساڵی ١٩١٧ بەشداری لەمانگرتنی کرێکاران لە شاری تۆرن دەکات ... هەوڵەکانی دامەزراندنی پارتی کۆمۆنیست بوو لەئیتالیا .
ئەوە بوو لە ١٩٢١/١/٢ ناوی پارتی سۆشیالستی دەگۆری بۆ ناوی پارتی کۆمۆنیست و خۆشی دەبێتە سکرتێری ئەو پارتە نوێیە .
دوای ئەوە تاکوو ساڵی ١٩٤٢ نووێنەری لابالی ئۆپۆزسیۆن دەبێت لەپەرلەمانی ووڵاتەکە ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٦ دەبێتە نووێنەری شاری تۆرن و ڕۆژنامەی – یەکێتی –دادەمەزرێنێ ، کە زمانحاڵی پارتی کۆمۆنیست بوو... لە مانگی /١٩٢٦/١١ فاشیەکان بەتۆمەتی پیلانگێری دژ بەئاسایشی نەتەوەیی دەیدەنە دادگا .
دوای ئەوە داواکاری گشتی کە فاشیەکی توندرەو بوو بە دادوەر دەڵێت :– پێویستە بۆ ماوەی ٢٠ ساڵ ئەم مێشکە لەکاربخەن . ئیتر بەم جۆرە دەخرێتەزیندان و ماوەی ١١ ساڵ بەزیندانی بەسەر دەبات . بە هۆی ئەم زیندانی کردنەش باری تەندروستی تێك دەچێت و لە ساڵی ١٩٣٥ بۆ نەخۆشخانەی تایبەتی ڕۆما دەگووازرێتەوە و لە ساڵی ١٩٣٧ ئازادی دەکەن

. بە هۆی نا لە باری باری تەندروستی کە لە زیندان فاشیەکان تووشی هاتبوون لە ئەنجامی ئەشکەنجەدانی ، دوای چەند رۆژێك لەدەرچوونی لە نەخۆشخانە لە ١٩٣٧/٤/٢٧ ماڵئاوایی لەگەل ونیشتیمان و پارت و شۆڕشگێرانی وولاتەکەی دەکات لە ئیتاڵیا .

ئەم کەسایەتیە لە ماوەی ژیانی زیاتر لە ١٥ پەرتووکی بە ناوەکانی – دەفتەری یەکەمی بەندیخانە – و – دەفتەری دووەمی بەندیخانە – و دەفتەری – دەنووسێت . کە ئەم دەفتەرانەش بە گرنگترین و بە ناوبانگترین نووسراوی سیاسی گرامش دادەنرێت لەسەدەی بیستەم و کاردانەوەو کاریگەری خۆی هەر ماوە لە سەدەی بیست و یەکەمیش کە لەناویاندا بیرکردنەوەی قووڵی خۆی سەبارەت بەکۆمەڵگاو تیئۆری مارکسی و تیئۆری رەخنەیی و تیئۆری پەروەردەیی تێداچرکردۆتەوە .

ئەم مرۆڤە رۆشنبیرو سیایەتمەدارە ئیتالیە لە ماوەی ژیانی بەلێنەکانی کە بەگەل و نیشتیمانەکەی دابوو گەیاندیەجێگەو بووە جێگەی راستگۆیی و متمانەی گەلەکەی لەوولاتەکەیدا .

١٨٩١/٢/٢٣ بەهۆی کێشە لە سەر رێکەووتننامەی – تنباك – لە نێوان شا نەسرەدین و کۆمپانیای بەریتانیا ، ئەویش بەپێدانی مۆڵەت بەو کۆمپانیایە بە فرۆشتنی تووتن لەهەموو ئێران ، کە ئەمەش بووە هۆی نارەزایی دەربرین لە لایەن گەلانی ئێران بەگشتی و گەیشتە پلەی شۆڕشی گەوورەی میللەت دژی ئەو رێکەوتننامەیە ، کە زۆر لەبازرگانەکان چوونە لای شا .

بەڵام هەوڵەکانیان بێ سوود بوو ، لە ئاکام بووە هۆی بەرپابوونی شەڕ لە نێوان پیاوانی ئایینی بەپشتیووانی جەماوەرو هێزەکانی حکوومەتی شای فارس لەشارەکانی ئێراندا .

١٨٩١/٣/٢٠ مۆرکردنی پەیمانی نهێنی لە نێوان بەریتانیاو هەرێمی مەسقەت لە کەنداو ، کە ئەو پەیمانە بووە هۆی ئەوەی . کە مەسقەت بەپێی یاسا ببێتە پارێزراوی بەریتانیا و دادوەری مەسقەت بۆ یەکەمجار بەخۆشیەوە بووە سوڵتانی مەسقەت و عومان و بەردەوام بوو تاکوو ١٩٥٨ ، ئەم رێکووتننامەیە بە هۆی بەرپا بوونی شۆڕشی /١٤ ی تەمووز گۆڕا بەرێکەووتنێکی نووێی دیکە لە بەرژەووەندی مەسقەت و بەریتانیادا .

١٨٩١/٩/٤ سەرکردەو کەسایەتی سەهیۆنیزم – یودنهابمر– ڕاگەیاندنێکی ڕاگەیاندو بڵاوی کردەوە ، بۆ دۆستەکانی سەهیۆنی لە ژێر ناونیشانی – ئەی سەهیۆنیەکانی جیهان یەکگرن– لە پێناو یەك هەڵوویستو خەباتو ڕێکخستنی ڕیزەکانو دەرچوون لەکارو خەباتی نهێنی بۆ کارکردنی ئاشکرا، ئەویش لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتی سەهیۆنیزم .

١٨٩٢

١٨٩٢/١/١٩ دامەزراندنی یەکەم یاری باسکە ، لە تەك یاریەکانی دیکەی جیهان ، لەلایەن مامۆستای وەرزشی – جیمس بسمیت داهێز – کە ناوینابە یاری تۆپی سەبەتە لە جیهاندا .

١٨٩٢/٣/١١ مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی ناکاوی لە نێوان شێخی بەحرێنو بەریتانیا ، بە هۆی باری ناوچەوهەرێمەکە ، بە تایبەتی کێشەی نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو فارسی سەفەوی لەناوچەکە و بە تایبەتی لەسەر خاکی کوردستانو وولاّتی نێوان دوو زێ واتە– میزۆبۆتامیا... لەلایەکی دیکە سەر هەڵدانی کێشەی لابەلای نێوان هەردوو لایان لەگەڵ ڕووسیای قەیسەریدا جگە لە فەرەنساش.

١٨٩٢/٦/٢ لە دایك بوونی ڕۆمان نووس و دەرهێنەری فلیمی سینەمایی و زانای زمان – فیکۆلۆژیا– جۆن رۆیل رۆنالد تۆلیکنی . شایانی باسە لە جەنگی یەکەمی جیهان بە شداری چەندین شەڕ دەکات و زۆر لە هاوڕێکانی دەکووژرێن . لە تەمەنی شازدە ساڵیدا خاتوو – ئیدیس– دەبێتە هاوسەری ، شەیدای زۆر ئەفسانەو داستانە کۆنەکانی میللەتانی ئایسلەندی و ئەسکەندەنافی و گەرمانی بووە ... لە ساڵی ١٩٣٧ چیرۆکی The Hobbit بە چاپ گەیاندووە ، بەرهەمەکانی ئەم نووسەرو زانا بەناوبانگە جێگەی سەر سوڕمان و هەست ڕاکێشەری جەماوەری وولاّتەکەی و جیهان بووە ، تاکوو ماڵئاوایی کردنی لە ١٩٧٣/٩/٢ لە وولاّتەکەیدا.

تێبینی :– مێژوو و ناوی نووسەرو شاعیر و وێنە کێش و هونەر مەند و نووسراوە تەوە ، بەلاّم لە دانەنانی وێەی کەسیی یا بە دەست نەکەوتووە یا خوود وێنەکە زۆر کۆن بووە لە بەر ئەوە دانەنراوە ، بەلاّم بە پێی توانا هەوڵمان داوە بە شێوەیەکی باش کارو بەرهەمەکانی نهووسەران و ئەدیبان و هونەرمەندان لە ناو ئەم کتێبە تۆمار بکەین .
لە هەمان کات داوای لێبووردن دەکەین گەر نەمان توانیبێ ژیان و وێنەی کەسایەتەکان دابنێن .

١٨٩٣

١٨٩٣/١/١ کووشتارە مێژووییەکەی پاریسی پایتەختی فەرەنسا ئەنجامدرا کە بە کووشتنی گشتی ناوزەند بوو ... تاوانەکانی ئەو کۆمەڵ کووژیە لە گەڵ شۆڕشی مەزنی فەرەنسا بوو ، کە زیاتر لە ٣٠٠٠ هەزار کەس لە کەسایەتی رامیاری و زانا و سەرکردەکانی سووپاو کەسایەتی ئاینی و رۆشنبیر کووژران ... ئەم کۆمەڵ کووژیەش لەهەموو جیهان هەوڵەکانی زرینگایەوەو نارەزایەکی یەکجار بەهێز و توند ئاراستەی دەسەڵاتدارانی ئەو وولاتەکرا .

١٨٩٣/٢/٢ بە ئامۆژگاری و فەرمانی سوڵتانی عوسمانی- سوڵتان عەبدولحەمید- لە رێگەی سەرەك وەزیرانەکەی — جەواد پاشا — بە فەرمانی ژمارە / ٢٢٧٠ داوایکرد ، کە ناوی سنجەقی شارەزوور لە باشووری کوردستان بگۆردرێ بۆ سنجەقی کەرکوك ، ئەویش بە هۆی لێك چوونی لەشاری- دێرە زووری- سووریای ئێستادا.

ئەمەش کە کردەوەیەکی شۆڤینیانە بوو لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بە تایبەتی لەسەر خاکی کوردستان بە هاوبەشی و هەماهەنگی لەگەڵ فارس و عەرەبدا .

١٨٩٣/٣/١٠ دامەزراندنی دوو ژێر دەستەی فەرەنسی ، ئەویش هەردوو هەرێمی گینیا و ساحل حاج بوون لە کێشووەرەکەدا .

١٨٩٣/٣/١٥ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/٤٦ی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، کە رەزامەندی لەسەر گۆرینی سەنجەقی شارەزوور لە باشووری کوردستان بۆ وویلایەتی کەرکوك کرد ، کە لەو رۆژەدا لە هیچ نووسراوێکی هاتووەکان و دەرچووەکان لە نێوان دام و دەزگاکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، ناوی شارەزوور نەدەهات...ئەمەش بەپێی نووسراوی وەزارەتی ناوخۆی عوسمانی بە ژمارە/٣/١٣/٢٨٨٦ی هەمان ساڵ لە وویلایەتەکەدا .

١٨٩٣/٤/١٥ بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزە چەکدارە کوردە ئێزیدیەکان و هێزەکان سووپای عوسمانی ، لە ناوچەی شنگاڵ لە باشووری کوردستان و بەردەوام بوونی ئەم شەرە بۆ ماوەی سێ رۆژ لە ناوچەکەدا ، کە زیانەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی عومەر نەزمی پاشا زۆر بوو ، لەگەڵ ئەوشەدا

زیانـەکانی ئێزدیـەکان کـەمتر بـوو، بـەهۆی پاڵپشتی بـەهێزەیان ، ئـەویش شاخەکانی سنجار لە باشووری کوردستان.

١٨٩٣/٤/٢٥ گەڕانـەوەی نوێنـەری دەسـەڵاتی عوسمـانی عومـەر نـەزمی لـە وویلایـەتی مووسڵ ، ئـەویش بە سـەر شۆڕی بۆ ئەستەمبۆڵ ، لـە دوای بڕیـاری لیژنـەی لێکۆڵینەوەی ئازاردانی کوردە ئێزیدیەکان لە وویلایـەتی مووسڵ لـە هـەرێمی باشووری کوردستان .

١٨٩٣/٧/٥ نوێنـەری دەسەڵاتی عوسمـانی فـەریق عومـەر نـەزمی پاشا گـەیشتە شـاری موسڵ ، لـە پێنـاو گـەمارۆدانی کـوردە ئێزیدیـەکان لـە باشـووری کوردسـتانی ژێر دەسـەڵاتی عوسمـانی و لـەناوبردنیان ، کـە دەسـەڵاتی تـەواوی پێدرابوو لەلایەن سوڵتانی عوسمانی . کە بە پیاوێکی دڕنـدە ناوزەنـد ببوو، سـەرەڕای ئەوەی کە لیژنەی لێکۆڵینەوە تاونباری دەزگا سـەربازیەکانی عوسمـانی کـرد بوو لە وویلایەتی موسڵ بەرامبەر بەکوردە ئێزیدیەکان .

١٨٩٣/٨/٢٣ هێزەکـانی سـووپای شـانشینی بـەریتانیا لـە هێرشـێکیدا – هـۆنگ کـۆنگی – چینیان داگیر کرد لەکاتی شەڕ لە نێوانیاندا.

بەڵام لە دوای ئەو ماوە دوورو درێـژەدا لـە ١٩٩٧/١/١ دوورگەکـە گـەڕاوە بـۆ باوەشـی چـینی مللـی و بـەردەوام بوونیـان لەسـەر هـەمان ڕژێمـی تایبـەتی خۆیاندا .

١٨٩٣/٩/١٢ مێژوونووســـــــس و ڕۆژنامـــەنووس و ئـــەدەیب مامۆسـتا – حوسـێن حـوزنی موکریانی – لەگـەڕەکی حـاجی حەسـەن لەشـاری سـابلاخ لەمـــەهاباد لەڕۆژهـــەڵاتی کوردسـتان چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە ... ئـەم کەسـایەتیە نـــاودارەی کـــورد هـــەر لەمنداڵیـەوە خـاوەن هزرێکـی دەووڵەمەنـــدی لـــێ بـــەدی

دەکرێت لە شارەکەدا .

خووێندنی لەلای باوك و خاڵەکانی خۆی تەواوکردووە ، دوای ئەوە چەند ساڵێك لەڕووسیا و ئەستەمبوڵ خووێندویەتی ... هەر لە سەرەتای ژیانی چۆتە نێوو سەودای کورد پەروەری و بڵاوکردنەوەی هزری هەستی نەتەوایەتی ... بۆیە هەردەم لە هەوڵی خۆ پێگەیاندن بووە کە شارەزایی لەزۆربەی بوارەکانی ئەدەبی هەبووبێت و بتوانێ کاری تیادا بکات ... ئەو هەولانەو بوار بۆ رەخسانی تووانی بچێتە ناو بوارەکانی مێژوو و ئەدەب و رۆژنامەگەری وچیرۆك و مۆرهەڵکەنی و هونەری گۆرین ، بەتایبەتی ئەو گۆرینانەی کە لەگۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا بڵاودەکردەوە ، لە خووێندنەوەی مێژوو و چاپ و چاپەمەنی رۆژنامەنووسی کوردی رۆڵێکی ئێجگار باڵای هەبوو لە دامەزراندنی چاپخانەی کوردی و بڵاوکردنەوەی جۆرەها گۆڤارو رۆژنامە .

کە زۆربەی ئەو کاتە بەنهێنی دەردەچوو لە بەر بارودۆخی کوردو گەمارۆدانی لەلایەن داگیرکەرو دووژمنان ... ئەم کەسایەتیە خزمەتێکی پر بەخش و بەسوودی هۆشیاری گەلی کوردو بڵاوکراوەی هەستی نەتەوایەتی پێگەیەنێ ... بڵاوکراوەکانیشی لە شاری حەلەب و رەواندزو هەولێرو موسل و بەغدا بەردەوام بووە .

شایانی باسە کە ئەم کەسایەتیە توانیەتی لە ساڵی ١٩٣٥ یانزە/١١ ژمارە لەگۆڤاری رووناکی لە شاری هەولێر دەربکات ... هەروا لە ساڵەکانی ١٩٣٢ – ١٩٢٦ دا ٣٢ ژمارە لەچاپکراوی لە سووریاو میسرو لوبنان و ئەستەمبوڵ و ئەوروپا بڵاوکراوەتەوە و ٤٤ بەرگ لەمێژووی کورد بەزمانی کوردی لێی دروست بکات .

بەڵام توانی ٢١ بەرگی لێ چاپبکات و بە دەیا نووسین و بابەت و بڵاوکراوەی لە ئەدەب و مێژووی کورد بڵاوبکاتەوە ، کە بۆتە کەلتوورێکی بێ وێنەی گەلی کوردستان .

مامۆستا حوسین حوزنی موکریانی لە ساڵی ١٩١٢ بریاریدا لەشاری حەلەب نیشتەجێ بێ و ئەو بابەتە مێژوویانەی دەربارەی مێژووی کورد کە کۆی کردبۆوە بەزمانی کوردی بەچاپبگەیەنێ .... ئەوە بوو پارەی ناردە ئەلمانیا بۆ کرینی چاپخانە ... بەڵام بەهۆی بەرپابوونی جەنگی یەکەمی جیهان لە

ســاڵی ١٩١٤ چــاپخانەکەی دواکــەوتوو ئــیتر بەهــەر ئــەرك و رەنــج و دەردە سەریەکی زۆرەوە لە ١٩١٥/١/١٠ لەرێگای شاری بەیرووتی پایتەختی لوبنان گەیـشتە حەلـەب و تـوانی چـەندین کتـێبی مێـژوویی و عەقیـدەی ئیمـان و مەولوودنامەو گۆڤارێکی چاپکردوە .

دوای ئەوە لـە ساڵی ١٩٢٥ خۆی و خێزانەکەی دەچنە شاری بەغدا و دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٦ دەچێتە شارۆچکەی رەواندزی سەر بە پارێزگای هەولێر لـە باشـووری کوردسـتان ... ئـەم کەسـایەتیە لـە کـارە پیرۆزەکـانی بـەردەوام دەبێـت تـا ماڵئـاوایی لـە گـەل و نیـشتیمانەکەی دەکـات و بەرهەمـەکانی وەك کـەلتوورێك جێگــەی خۆیــان لــە دەروونــی نووســەرو رووونــاکبیرانی گــەلی کوردستان کردۆتەوە لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٩٣/٩/٢٢ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و چەکدارانی کوردو ئەرمەن ، کە بـە دژووارتـرین شـەڕ دەژمێردرێـت لـە باکووری کوردستـانی ژێـر دەسەڵاتی عوسمانیدا ، کە چەندین لایەن لە هێزەکانی سووپای عوسمانی لایــەنگیری کــوردی دەکــرد ، لەهــەمان کــات هێزەکــانی ســووپای ڕووســیای قەیسەری لایەنگیری چەکدارانی ئەرمەنی دەکرد لە هەرێمەکەدا .

واتە شەڕی سێ لایەنە بوو لەیەك کاتدا ، لە نێـوان تـورك و کـوردو ئـەرمەن. ئەمـەش بەخواسـتەکانی دەسـەڵاتی عوسمـانی هەڵگـەڕاوە بـۆ لێـدانی کـوردو ئەرمــەن بەیەکــەوە ، وەك دەڵــێن- لێــدانی دوو چــۆڵەکە بەیــەك بــەرد- لــە هەرێمەکەدا .

١٨٩٣/١١/٦ کۆچی دوایی هونەرمەندی سمفۆنیای ڕووسی و جیهان - چایکۆ فسکی- لــە رووســیای قەســەری ، کــەسمفۆنیا کــانی بۆتــە مێــژووی نەتــەوەیی و کەلتووری ووڵات و گەلەکەو جیهان .

١٨٩٤

١٨٩٤/٢/١٨ ســەرهەڵدانی بــیری یەکــسانی لــە ڕۆژهــەڵاتی بیابــانی دوورگــەی عــەرەبی و عوسمانی بەر لە بەرپابوونی شۆڕشی بەلـشەفیەکان لـە ڕووسیای قەیسەریدا .

شــایانی باســە کــە زانــای بەرەچــەلەك یۆنــانی - لحــالم مهــور - لــە پێنــاو ڕاکێـشانی کرێکـاران بـۆلای خـۆی ، لـە قـاهیرەی پایتــەختی میـسرو بــەبێ

یارمـەتی دانـی بـۆ لای – سۆشیالیـستە تێکـدەرەکان– لـە ڕاگەیاندنێکیـدا گوتی :–
ئەمڕۆ ڕۆژی یادکردنەوەی ڕاپەڕینی کۆمۆنەی پاریسە لە پاریسی پایتەختی فەرنسا ، لـە بەرئـەوە پێوویـستە هـەوڵی یـەك ڕیـزی بـدەین بـەو بۆنـە بـە بەرزکردنـەوەی دەنگمـان بـە مـردن بـۆ داگیرکـەرو چەوسـێنەرو بـژی سۆشیالیستی و بژی فەوزەویە لە جیهاندا .

١٨٩٤/٧/٥ لـە بەرەو کۆتاییـەکانی دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، هـەموو پلـەو پایـەکان ببوونـە میراتـی بنەماڵـەی عوسمـانی لـە بوارەکـانی خووێنـدنو پلەوپایەو سامانو دەسەڵات، کە هـەموو بەسترابووەوە بـە دابەشـکردنی لـە نێوان خۆیانو پاوانکردنی سامانی گەلانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا .
هـەتا ئـەو کاتـەی کـە ئەوانـەی تـورکیش بـوون ، کـە نووسـەرو پرۆفیـسۆری مێـژووی تـورك – ئەحمـەد جـەودەت – بەشـێوەیەکی ڕاشـکاوانە بـاس لـەو بۆگەنایەتییەی دەسەڵاتی عوسمانی دەکات لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا .
شـایانی باسـە دەسـەڵاتی بنەماڵـە کـە بـەرەو کۆتـایی هـاتن هـەنگاو دەنـێ و پاوانی دەسەڵاتو سامانی گـەل دەکـات ، بۆخـۆیو داروودەستـەکەی تـەنیا لـە پێنـاو مانـەوەو درێـژە دان بـە دەسـەڵات . بـەڵام کـە سـەر بۆگـەن بـوو لاشـەش بۆگەن دەبێتو کۆتایی دێت . جا بە هەرشێوەیەك بێت ، لە هـەر ناوچـەیەك و وولاتێك بێت لە جیهاندا .

١٨٩٤/٧/٢٧ تێرمیدۆر ، لە ووشەی یۆنانی ، بە واتای گەرما وەرگیراوە .
لەڕۆژ ژمێری شۆڕشگێری فەرەنسادا بە یازدەمین مانگی ساڵ دەگووترا ، کـە بـە پێـی ڕۆژ ژمێـری گریگـۆری هاوکـات بـووە لەگـەڵ نـۆزدەی تـەمووز هـەتا هەڤدەی مانگی ئاب .
ئەم زاراوەیە لە مێژووی شۆڕشی مەزنی فەرەنسادا بە کودەتای نوێی تیرمیدۆ دەگووترێ ، کە کۆتایی بە سەردەمی زەنـگ و سـەرکووتی ژاکۆبیتـەکان هێنـاو ، بە دوای ئەودا ، قۆناخی کۆنە پەرستی بە ئاشکرای بۆرژوازی لە بەرامبـەر چـەمکە شۆڕشـگێریەکانی ڕۆبیـسپەر و چـینی کرێکـاری پـاریس دەسـتی پێکرد.
سەرکردەی ڕووسیا ترۆتسکی شۆڕشگێری بەناوبانگ ئەم زاراوەی بـۆ یەکـەم جار لـە سـاڵی ١٩٠٣ دا بـەکارهێنا ... هـەروا لـە سـەر ئـەو بـاوەڕە بـوو کـە

سـەپاندنی کـۆنترۆڵێکی ناوەنـدی توونـد بەسـەر پـارتی دیمـوکراتی ڕووسـیا لەلایـەن لینینـەوە ڕێگـا بـۆ تێرمیـدۆرە هەڵپەرسـتە سۆسیالیـستەکان دەکـا ، یـەکێك لـە بابەتـە سـەرەکیەکانی هەوڵـدان بـوو بـۆ بەدەسـت هێنـانی پۆسـت و دەسەڵات لە دەزگای بەڕێوەبەری سۆڤیەتدا .

دوای مردنی لینین – ئەو مەترسیە بوو کە ترۆتسکی و لایەنگرەکانی بە – تێرمیـدۆر – یـکـی نـوێ ناویـان دەبـرد ... واتـە خیانـەتی دەوڵـەتی نـوێ و بیروکراتی پارت بە شۆڕشی ڕووسیا و چینی کرێکارانی ڕووسیا .

١٨٩٤/٨/١٥ دەست پێکردنی قەسابخانەی ئەرمەن و کورد لە قەزای – ساسۆنی – سەر بە سنجقی مۆش – پارێزگای مۆش – سەر بە وویلایـەتی بەدلیس لە هـەرێمی بـاکووری کوردسـتان ، کـە لـە ١١٠ سـەدودە گونـد پێکهاتبوو و زیاتر لـە ٢١ هـەزار خێزانـی تیایـدا دەژی ، کـە لـە٤٠٪ ئەرمـەن بـوون ، ئەودیکـەش کـورد بـوون لـە بـاکووری کوردسـتان ، ئەمـەش بـەهۆی نـەدانی بـاج بەدەسـەڵاتی عوسمـانی ، ئـەم کـارەش بـەردەوام بـوو تـاکوو ٩/١٥ ی هـەمان سـاڵ لـە ناوچەکەدا .

١٨٩٤/٩/٢٥ ئاژانسی تەلـەگرافی سوویـسری لـەم ڕۆژەدا دامـەزراوەو مەڵبەنـدی سـەرەکی لەشاری – بڕن – ی پایتەختی سوویـسرا بـوو ، کە کۆمپانیایـەکی هاوبەشەو وێستگەو تەلەفزیۆن و ڕۆژنامەکان بەشیان تیایەو سوودی لێوەر دەگیرێ ، وەك سەرچاوەی هەواڵ و زانیارییەکان لە هەموو بوارەکان لە جیهاندا.

١٠/١٥/ ١٨٩٤ ئەفسەرێکی بە نەژاد جوولەکەی فەڕەنسی – ئالفرید دریڤووس – بە ناپاکی کردن لـە نـاو سووپای فەڕەنسا تاوانبـار کـرا ، دادگا بـە دوورخـستنەوەی لـە سـووپاو لـە فەرەنـسا بڕیاریـدا بـۆ دوورگـەی شـەیتان لـە ناوچـەی گۆیانـای فەرەنسا.

شـایانی باسـە پاشـی پێـنج سـاڵ لـە بەڵگەنامـەکان دەرکـەووتن ، کـە ئـەو ئەفـسەرە تاوانبارنییـەو دادگـا سـەرەڕۆیی کـردووە لـە دادگایکردنەکـە ی لـە وولاّتەکەدا .

١٨٩٥

١٨٩٥/١/٢٨ یەکەم فیلمی سینەمایی هەڵوواسرا لە چایخانەیەك لە شاری پاریسی پایەختی فەرەنسا ، کە زیاتر لە ٣٠ سی کەس تەماشای ئەو فیلمەیان دەکرد . بەڵام سەیر ئەوە بوو زۆر بەیان هەڵاتن بەهۆی دیتنی شەمەندەفەرێك لە سەرشاشەکەدا ، کە رووبەرووی دانیشتووانی سەیرکەرانی فلیمە دەبیووەوە لە ناو هۆڵەکەدا .

١٨٩٥/٣/١١ کۆچی دوایی زاناو رۆژهەڵاتناس و گەڕۆکی ناوداری جیهان- ئەدوارد تۆلدە- ئەم زانایە لە کەرتی لاتڤیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە ساڵی ١٨٤٩ ، کە ناوبراو گەڕۆکێکی رامیاری بووەو سەردانی ناوچەکانی بیابانی عەرەبی و ئێرانی ئێستاو ئوردن وڕووسیاو رۆژئاوای ئێرانی کردووە ، لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٩٥/٣/٢٢ یەکەم فلیمی سینەمایی جووڵێنەر کاریکاتێر لە مێژوودا پەخشکرا بۆ بینەران لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا.

١٨٩٥/٤/٢٤ نامەی ئاڕاستەکراوی پەتریرکی کلدانی – مارکیورکیس ئۆدیشۆی پێنجەم – بە بۆنەی سریانیەکان کرد ، کە داوایان لێدەکات هەوڵەکان یەکخەن ، لە پێناو یەکگرتنی کەنیسە کلدانیەکان و یەکێتی مێژووی ناسنامەی نەتەوەیی هاوبەشی کلدانی و نەسرانی ، کە کۆیان دەکاتەوە بە ناوی سریانی رۆژهەڵات لە جیهاندا .

١٨٩٥/٨/٥ فەیلەسوفی بەناوبانگی جیهانی- فردیك ئینگلش- لە ئینگلترا کۆچی دوایی کردووە . شایانی باسە ئەوفەیلەسوفە هاوڕێ و هاوخوبات و هاوبیروو هاوکاری کارل مارکس بووە ، دانراوی ڕاگەیاندنی بەیاننامەی کۆمۆنستی و ئابووری رامیاری و کۆمۆنستی زانستی و چەندین دانراو بڵاوکراوەی هەمەلایەنی لە بوارەکانی چینی چەوساوە بوونە.

١٨٩٥/٨/٢١ لــــە دایــك بـــوونی پرۆفیـــسۆری نــاوداری كـورد ، مامۆستا كامـەران عـەلی بـەدرخان لـە شـاری ئەستەمبۆلی توركیا .
كـــە لـــە بنەماڵیـــەكی نەتـــەوەیی و شۆرشـــگێرو روونـاكبیر لـە بـا كـووری كوردسـتان بوونـەو تـا دوا هەناسەیان بۆگەل‌و نیشتمان ، كە كوردو كوردستانە درێخیان نەكردووە لـە كوردستان .

١٨٩٥/٩/١٨ لەدایك بوونی گەورەترین تەمەن و رووپێوی بەناوبانگ و بیناسازی یابان و جیهان – تۆمۆگی تانابی – لـە شارۆچكەی میاكۆنوگۆ لەباشوری رۆژئـاوای یابان .
شایانی باسە كە تانابی خۆی و هاوسەرەكەی كاری رووپێویان دەكردوو ئەو مرۆڤە بەشێووەیەكی رێك و بەردەوام شیری دەخواردو جگەرەی نەدەكێشا لـە هـەموو كاتـەكانی كـاركردنی یادەوەریـەكانی خـۆی دەنووسـی و بـەردەوام رۆژنامەو گۆڤارەكـانی دەخوێنـدەوە ... نـاوی ئـەم مرۆڤـە بـەوە نازەنـد بـوو – تانابی – كەمەزنترین بیناساز لە جیهان بەنووسینەوەی فەرهەنگی گینیس لە ١/١ ، لـە دوای مردنـی ئیمیلیـانۆ میركادۆدیل تـۆرۆ لـە بۆرتۆریكۆ لـە تەمـەنی ١١٥ ساڵیدا .
ئـەو كەسـانەی كـە لـە تەمـەن زیـاتر لـە سـەد سـاڵ لـەیابان مەزەنـدە دەكرێـت بـەزیاتر بـە ٣٠ هـەزار كـەس و واش مەزەنـدە دەكرێـت كـە لـە سـاڵی ٢٠٥٠ تەمـەنی درێـژ لـە یابـان لـە یـەك ملیـۆن زیاتربێـت بـەهۆی كـاری بـەردەوام و جمووجۆلی پیاوو ئافرەتە یابانیەكان .
سەرچاوە:– BBc.arabic.com

١٨٩٥/١١/١ بـە پێـی نووسـراوی حکوومـەتی فەرەنـسا لـە سـەرکردارەکانی جەندرمـەی دەسەڵاتی عوسمانی، کە بەردەوامبوونە لە شەهیدکردنی ئەرمەن و کورد لە باکووری کوردستان .

بـە تایبـەتی شـەهیدکردنی مەسـیحیەکان بـە نـاوی ئـەوەی کـە ئەرمـەنین لەوویلایـەتی دیار بەکر، کە لە یەك ڕۆژدا زیاتر لە٣٠٠ هەزار مەسیحی لە کـوردو ئاشـووریو ئەرمـەن شـەهیدکراو زیـاتر لـە١٢٠ گونـدی وێرانکـردو بەسـەدا دووکـانو مـاڵو کێڵگـەیان تـاڵان کردوسـووتاندو وێرانکـرد لـە ناوچەکەدا

. کـە جەندرمـەکانی عوسمـانی دەسـتیان لـە کـوردو ئەرمـەن نـە دەپاراسـت بەشەهید کردنیان لەسەر نیشتمانو ماڵەکانیان کە کوردستانەدا .

تێبینی:– ئەرمەن و ئاشووریەکانیش ، کە زۆربەی هەرە زۆریان کورد بوونە لە کوردستان .

١٨٩٥/١١/٢٧ کەسـایەتی نـاوداری جیهـان و زانـای بـەناوبانگ و خـاوەنی یاداشـتنامەی نۆبـل – ئەلفریـد نۆبـل – لـە وەسـیەتنامەکەیدا گووتوویـەتی : – خەڵاتەکـە بـەو کەسـە ببەخـشرێت کـە زیـاتر شـایانیەتی ... جـا مـەرج نیـە گـەر سکەندەنافی بێت ، یاخوود هـی شووێنەکانی دیکەی جیهان بێت ... ئەویش کە ووشەی زیاتر شایانی زۆرراقەی بۆکراوە . لە بەر ئەوەی لەو رووخسارەدا واتاو مەبەستی جۆراوجۆر دەگەیەنێت .

جێگـەی باسـکردنە کـە خـەڵاتی نۆبـل بـۆ ئـەو شـاعیرو نووسـرەو زانـاو فەیلەسوف و سەرکردانەیە کە بەرگری لە ماف و داخوازیەکانی گەلان بکەن لە

هــەموو بوارەكــانی ڕامیــاری و نەتــەوەیی و نیــشتیمانی و ئــابووری و كۆمەڵایـەتی و ڕۆشـنبیری و مێـژوو و زمـان و داب و نـەریت و كـەلتوور و هـی دیكە ، نەك بە پێچەوانە .
ئەویش بە سەقامگیری دادپەروەری لەژیان و ئەرك و ماف لە سەر گۆی زەوی لە جیهانێكی خالی لەشەڕو ئاژاوەو ململانێ و كێشەو گرفتەكان . جیهانێك كە مەرو و گورگ بەیەكەوە ئاو بخۆنەوە ... نەك وەك ئێستای كە بە هـەزارا ملیـۆن كـەس ڕۆژانـە لەبرسـان و بـێ جێگـەو شـووێن گیـان لـە دەسـت دەدەن لەرێگـەی توونـدو تیـژی دەسـەڵاتە هەمـە جۆرەكـان ، كـە هـەموو هەوڵـەكانیان لـەپێناو پاراسـتنی ... كورسـی و سـامان و پارەیـەو جـەماوەریش ڕوو لـە ئاسمـان دەكات و دوعـا دەكات بـۆ ئـەوەی بارودۆخەكە بەرەو ئارامی ببات ...؟...!. كـە ئـەمـەش كـارێكی نامرۆڤانـەو دوورە لـە هەسـت و هەڵوویـست و خواستەكانی – ئەلفرید نۆبل لەسەر گۆی زەویدا .

١٨٩٥/١٢/١٤ شــاعری شــیعری بــەرگری گــەورەی فەرەنــسی – پــۆل ئیلــوار – چــاوی بــەجیهان هــەڵێناوە ... لەســەرەتای دەســت پێكردنــی نووســینی شـیعر پەیوەنـدی بـە شـاعیرو هونەرمەنــدە ســریالیەكانەوە كــردووەو لەگەڵیانــدا بــاوەری بەكۆمینیزم هێناوە .

جێگای ئامارە پێكردنە كە ئەم شاعیرە كۆمۆنیزمە لە تەمـەنی ٥٧ ســاڵیدا لــە ســاڵی ١٩٥٢ ماڵئــاوایی لــە شــیعر دۆســتان و گــەل و نیشتیمانەكەی كردووە . بەرهەمەكانی ئەم شاعیرە . ١– مردن لە بەرنـەهاتنی مـردن لـە سـاڵی ١٩٣٤ . ٢– شـیعرو ڕاسـتی لـە سـاڵی ١٩٤٢ . ٣– وادەیـەك لەگەڵ ئەمانەكاندا لە ساڵی ١٩٤٥ . هـەروا لـەماوەی شـەڕی دووەمـی جیهانـدا یەكێك بووە لەشاعیرە گەورەكانی بزووتنەوەی بەرهەڵستكارانی ئەلمانیا لە

وولاتەکەیدا .

١٨٩٥/١٢/٢٨ ئەنجامـدانی قەسـابخانە دژی ئەرمەنـەکان لەلایـەن هێزەکـانی سـووپاو جەندرمەکانی عوسمانی بەسەرپەرشتی سوڵـتان عەبدولحەمیدی دووەم ، لـە مـاوەی ٢٨-١٢/٢٩ ، کـە زیـاتر لـە ٣٠٠ هـەزار ئەرمـەن بەگوشـتن و زینـدە بەچاڵ کـردن لـەناو بـران ، لـە ئەنازۆڵو تـەرابیزۆن و ئـەرزەرۆم و مەرعـەش وقیـسریە و ئورفـا لـە بـاکووری کوردسـتان ، لەهـەمان کـات کـوردیش بـەر ئەولێشاوە کەووت . بەڵام بەرێژەی ئەرمەن نەبووە لە هەرێمەکەدا .

١٨٩٥/١٢/٢٩ لـەو کاتـەی کـە – سـێرلیاند جیمـسون– هەڵـسابە سـەرکردایەتی کردنـی هێرشێکی بەرفروان بۆسەر جۆهانسمبۆرگ لە وولاتی بوێر، بەڵام حکوومەتی بەریتانیا ناڕەزایی خۆی دەربڕی بەرامبەر بەوکارەو داوای گەڕانەوەی کرد ، بـۆ بـەریتانیا و دەسـتیانکرد بـەدادگایی کـردن و زینـدانی کردنـی بۆمـاوەی ١٥مانگ.

بەڵام دوای ئازاد کردنی گەڕاوە باشووری ئەفریکیا ، کە لە دوای – سیسیل رۆدس– بووە سەرۆکی پارتی پێشکەووتن لەژێر دەستی کای لە وولاتەکەدا.

١٨٩٦

١٨٩٦/٢/١٩ لـەدایك بـوونی رابـەری بزووتنـەوەی سـوودیالی – ئەنـدریا بریتـۆن – لـە بنەماڵەیەکی کراوەی شاری – تانشیربەری – لـە هـەرێمی ئاورنی لە فەرەنسا لەدایك و باوکێکی بێ بروا چاوی بە جیهان هـەڵهێناوە ... لە ژێر کاریگـەری بۆڵ ڤالیری شاعر لـە ساڵی ١٩١٤ ، یەکـەم هۆنراوەی لـە گۆڤاری – کۆلێـژ – بلاودەکاتەوە .

دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٩١٣ پەیوەنـدی بەکۆلێـژی پزیـشکی دەکـات . بـەڵام لەکاری شیعری دانابرێ و لە ساڵی ١٩١٤ ، کە جان جۆریـسی لـە سـەرکردەی سۆشیالستی فەرەنسی تیرۆردەکرێت ... یەکجار تورە دەبێ و بە هۆیەوە سـێ چامە لە گۆڤاری – لافالانگ – بلاودەکاتەوە کە لە ناویدا ئامـاژە بـەنا لـە باری و ڤێزەوەی رەگەز پەرستی دەکات ... ئیتر ئەم مرۆڤە لـەکارە جۆراوجۆرەکـانی و نووسین و کـاری رامیـاری بـەردەوام دەبـێ تـا لـە ١٩٦٦/٩/٢٨ بەنەخۆشـی

کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٩٦/٢/٢١ لە پەیووەندیەکانی سەرکردەو ڕابەرێ سەهیۆنیزم- هرتزل- لە گەلْ بەرپرسانی ئەلْمانیاو نەمساو ڕووسیاو ئیتالْیاو بەریتانیا، کە مەبەستی پەیووەندی کردن بوو لەگەلْ سولْتانی عوسمانی سولْتان عەبدولحەمیدی دووەم ، بەو هۆیە کە- لاندو- ئامۆژگاری دۆستی یەهوودی - جوولەکە - هێرتزلی کرد ، کە بەیارمەتی دۆستەکەی- نیولنسکی- سەرنووسەری - برید الشرف- کە هێرتزل دەلْیْ:- ئێمە فەلەستینمان دەستکەووت و هەولْی یارمەتی زۆری تورکیا دەدەین لەپێناو ئامانجەکانماندا .

١٨٩٦/٤/٢٥ گەشتی دامەزرێنەری جوولانەوەی سەهیۆنیزم هێرتزل لە میونخ کەوتە ڕێ بەرەو شاری ڤیێنا ، لە ڕێگا چاوی کەووت بە - هشلر بسیوودور- و لە دوای چاوپێکەووتنەکەدا ، نەخشەی فەلەستینی ئاشکرا کرد بەپێی نەخشەی جووگرافیای فراوانکردنی بیری سەهیۆ نیزم لە ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەراستدا

تێبینی:- سەهیۆنیزم ڕێکخراوەیەکی جوولەکەی شۆڤینی توون ڕەوە لە جیهان ، ئەویش لە پێناو فراوانکردنی سنووری جووگرافیای جوولەکەیە، بە پێی - ئەرزی میعاد- لە کێشووەرەکەدا.

١٨٩٦/٦/٤ بۆ یەکەم جار لە مێژووی وەرزشی هەمەجۆر پێشبڕکێی یارییەکانی جیهانی- ئۆلْەمپیات- ئەنجامدرا ، لە ئەسینای پایتەختی یۆنان ، بە بەردەوام بوونی تاکوو ٧/١٥ ی هەمان سالْ ، کە١٤ وولات بەشداری تێداکرد ، بە ٢٤١ یاریزانو بە ٢٤ یاری هەمەجۆر لە نێوان وولاتانی جیهاندا.

١٨٩٦/٦/٧ بەرپابوونی شەڕی - فرکە - لە نێوان هێزە چەکدارەکانی سوودان کە ، لە٣٠٠٠ سێ هەزار چەکدار زیاتربوون لە گەلْ هێزەکانی سووپای میسر ، کە لە ١٠٠٠٠ دەهەزار چەکدار زیاتر دەبوون ، لەو شەڕەشدا زیاتر لە٨٠٠ چەکدارو هاوولاتی سوودانی کوژرانو بە دیل گرتنی زیاتر لە٦٠٠چەکدارلە ناوچەکەدا.

دوای ئەوە سووپای میسر بەرەو- دنقلە- گەڕایەوەو لە ئەنجام بووە هۆی

پەیووەندی کردن . لە نێوان ئەفسەرە بەریتانییەکان و کەسایەتیەکانی ناوچەی کوردڤان و سەرۆکی کیابیش ، لە وولاتی سوودان لە ناوچەکەدا .
شایانی باسە ناوچەی کوردڤان لە سوودان دانیشتووانەکەی بە ناوی خۆیەتی و کە کوردن ، ئەمەش لە ئەنجامی شەڕە دژووارەکانی نێوان ئیمپراتۆریەتەکانی عوسمانی و بێزەنتیەکان و ڕووسیاو فارس بووە لە دوای ساڵەکانی ١٥٠٠بەرەو ئەوناوچانە کۆچیان کردووەو نیشتەجێبوونە لە ناوچەکەدا .
هەروا لە ئەنجامی شەرەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی و محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری وولاتی میسر بووەو کە تاکوو ئێستا لە دەنگ و باسەکانی میدیای عەرەبی و بیانی بەناوی کوردڤان باسی دەکرێ بە هەرێمی دارفوردا.

<u>تێبینی:- دەتوانی بگرێیتەوە سەر نەخشەی دارفوور لە وولاتی سوودان . کە هەرێمی کوردڤان بە باشی دیاری کراوە .</u>

١٨٩٦/٦/١٥ دامەزرێنەری جوولانەوەی سەهیۆنیزمی جیهانی - جولەکە- یەهودی- هرتزل نووسیوویەتی و دەڵێ:- بەنیازی کڕینی هەرێمی فەلەستینە لە سوڵتانی عوسمانی- ، ئەویش بەئامادەکردنی -٢٠- ملیۆن جوونەی ئیستەرلینی و دانی بە دەسەڵاتی عوسمانی، لەپێناو چاکسازی کردنی باری دارایی لێک ترازاو لەناو دەسەڵاتی عوسمانی، لەگەڵ دووملیۆن لەجیاتی فەلەستین.

هەروا بڕەکەی کە دەکاتە ١٨ هەژدە ملیۆنە ، دەتوانرێ بەرزگار کردنی پارێزراوەکانی ئەورووپی لەدەسەڵاتی عوسمانی و کڕین و نەدانی قست بەشێووەی قەرز ، ئەمەو جگە لە چەند کاری دیکەی هرتزل ، بەتایبەتی لەوکاتەی کە سەردانی شاری ئەستەموڵ کردو چاوی بە - جاوید بەگ- ی کوڕی سەرەك وەزیرانی عوسمانی خەلیل ڕەفعەت پاشا کەووت و ڕێکەووت .
ئەویش بەرێکخستنی مەرامەکان و دانی بەرتیل بە جاوید بەگ ، ئەویش ئامادەی خۆی بۆ پرۆژەی هرتزل دەربڕی... لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەڵستی جێگە پیرۆزەکان بوو لەشاری قوودس لە فەلەستیندا .

١٨٩٦/٦/١٥ بڵاوکردنـەوەی یەکـەم ژمارەی ڕۆژنامـەی– زەوڕا– لـە شاری بەغدا ، کە ئەم ڕۆژە کرا بە ڕۆژی ڕۆژنامەگەری لە ئێراقدا ، دوای دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق ، لە لایەن بەریتانیاو ووڵاتانی هاوپەیمانیدا .

١٨٩٦/٧/٢٦ والی وویلایـەتی بەغدای نوێ ، عەتـەللا پاشا کـەواکبی ، گەیشتە بەغدا کە کەسایەتیەکی ناسراوی بەئارامو ڕووناکبیر بـوو ، کـە لەنـەوەی کواکبیـەو لەنژاد کوردن ، هـەر لـە گـەڵ گەیشتنی بۆ شاری بەغدا شاعیری بەناوبانگی کورد ، شێخ ڕەزای تاڵەبانی شیعرێکی بەسـەردا گرتـووە بە هـۆی تەمـەنی گەورەیی والی کەواکبی .

١٨٩٦/١٠/١١ کۆچی دوایی گەوورە ڕووناکبیرو مۆزیکار ژەنی کلێسەی ناوداری جیهانی– جۆزێف ئـەنتوان بروکنێـر– ... شایانی باسـە ئـەو کەسایەتیە نـاودارە لـە بـوواری هونـەری مۆزیکـا ، لـە ١٨٢٤/٩/٤ لـە شارۆچـکەی نانسفێلرینی لـەباکووری ووڵاتـی نەمسا لـەدایك بووە ، ڕۆڵـی گرنگـی هـەبووە لەبەرپێدانی مۆزیکاژەنی ، سەرەڕای بێ باوکی و بەپێی توانا هەوڵیداوە لەم کارەدا .
ئـەویش بـە بڕینـی ڕێگـا سـەختەکانی ژیـان تـا گـەیشتۆتە ئـەو پایـە بـەرزە لەهونـەری مۆزیکـاو چـوونە ڕیـزی هونـەری مۆزیکا ژەنـەکانی دیکـە لـە جیهاندا.

١٨٩٦/١١/٥ یەکـەم فلیمـی سینەمایی هەڵوواسـێنراو لـە قـاهیرەی پایتـەختی میسر لـە بۆرسەی نۆسن بۆ بینـەران پەخشکراو دوای ئـەوە لـە شـاری ئەسکەندەیە... پەخشکرا بۆ جەماوەرەکە.

١٨٩٦/١١/١١ لــە دوای چــەندین قەســابخانەی بــە ئــەنجام گەیەنــدراون بەرامبــەر بــە ئەرمەنــەکان کــە لــە ســاڵی ١٨٩٤–١٨٩٥ ، زیـاتر لـە ١٥٠ هـەزار هـاووڵاتی ئەرمـەنی بەکووشـتن وسـەبڕین لـەناوبراوەن ، لەلایـەن هێزەکـانی سـووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .
لـەم ڕۆژدا مەرسـوومێکی بڵاوکـردەوە بـە نـاوی چاکسازی لەناوچەکانی کە دانیشتووانەکانی ئەرمەنین ، بەڵام تەنیا بەڵێن بوون نەك کردار لە ڕۆژ هـەڵاتی هەرێمی ئەنازۆل لە باکووری کوردستان.

١٨٩٦/١١/١٧ کردنـەوەی کـەناڵی سوێس لـە میسر ، کـە لـەو کاتـە ووڵاتـی میسر لـە ژێـر دەسەڵاتی عوسمانیدا بوو بە سەرکردایەتی محەمەد عەلی پاشا ، ئەوەم پرۆژە مەزنە لەلایەن ئەندازیاری فەڕەنسی – فیردیناندی لسیس– دروستکرا .

کـە درێـژی کەناڵەکـە ١٦٠ کیلۆمـەترە و ، کـە دەریـایی سـپی ناوەڕاسـت دەبەسـتێتەوە بـەدەریای سـوور ، کـە هـەمووی دەکەوێتـە هـەرێمی وڵاتـی میسر . کە ڕۆڵـی سـەرەکی و بنـەڕەتی لەبووژاندنـەوەی ژێرخـانی ئابووری و بازرگانی هەیە بۆ ئەم وڵاتەدا.

١٨٩٦/١٢/١١ کۆچـی دوایـی دۆزەرەوەی – بـارود– – نۆبـل– کـە ئێـستا ئـەوکارە بۆتـە خەڵاتی جیهان و ساڵانە چەندین کەسایەتی لە بوارە جیاجیاکان خەڵاتەکە ی نۆبل وەردەگرێ لە جیهاندا .

١٨٩٧

١٨٩٧/١/٢٢ لـە دایـك بـوونی نووسەرو زانای کورد – عـەرەب شـامویفیچ شـامیلوف– لـە گوندی سووسوز ، لە ناوچـەی قـارس لـەباکووری کوردسـتان... بـاوکی لەرچەلەك دەگەڕێتەوە سـەر شـێخە کوردەکانی ئێزیدی . شایانی باسـە کـە بـە هـۆی هـەژاری ئـەم خێزانـە بـاوکی ناچـار دەبێـت ببێتـە شـوان لەلایـەن دەوڵەمەنـدەکانی ئەرمـەن و بۆتـان و تـورك ... شـامیلۆف بـەهۆی هـەژاری ڕوو لـەگۆرەپانی کـارکردن دەکـات ، لـەپێناو یارمەتی دانی باوکی کە شوان بووە لە گوندەکەدا .

دوای ئەوە چوونە گونـدی ئەسکنەدەرۆن و لـەوێ دەسـتی کـرد بـەکارکردن و خووێندن لـە هـەمان کات ، دوای ئـەوەی بـووە کرێکـار لـە یـەکێك لەکارگـەکان لەناوچەکەدا ... بـەهۆی هەڵگیرسـانی شـەڕی یەکـەمی جیهـان و کاردانـەوەی

لـەباری کوردلـە بـاکووری کوردسـتـان ، هــەر بــەم هۆکـارە شـامیلۆف بـوو
وەرگێر لە یەکێك لە یەکەکانی سەربازی لە بەرەی شەڕدا بەمووچەی مانگا
کە – ٢٥رۆبل– بوو . بەڵام دوای دووساڵ لەو کارە دەرکرا.
دوای ئەوە گەڕاوە گوندی ساری قامیش ودەستی بەکرێکاری کردەوە ،
یەکەم جار پەیووەندی کرد بەرێکخراویەکی شۆڕشگێری نهێنی لەناوچەکە
... کـە بـووە هـۆی ئـەوەی لـە سـاڵی ١٩١٧ دەسـتگیر بکرێـت . دڵخۆشـ
شـامیلۆف بـەرووخانی رژێمـی قەیـسەری رووسـیا ئـەوە بـوو رووی لەشـار
ستافرۆبۆل کردو چووە ریزی سووپای سوورو بەردەوام بوو تاکوو کۆتای
جەنگ.
شامیلۆف بەهۆی توانای رووناکبیری و بەهرەداری و زیرەکی و پلە بەپلە
لـەدوای رۆژ تـاکوو کۆتـایی ژیـانی ناودارپـەتی کەسـایەتی و زانینـی بـەر
گەشـە کـردن و پێـشکەووتن هـەنگاو دەنـا بـە تایبـەتی لـە هـەردوو بـوار
نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

١٨٩٧/٣/٩ کۆچـــی دوایـــی کەســـایەتی ئـــایینی مەزهـــەب شـــیعە ورووونـــاکبیری جیهـــانی – جەمالەدین ئەفگانی – لە شاری ئەستەمبۆل ...شایانی باسە کە زۆر لـــە نووســـەران ودکتـــۆرو پرۆفیـسۆرەکان نەگەیـشتوونەتە ئەوەی کە ، جەمالـەدین ئـەفغانی لـــە چ نژادێکـــەو لەرەســـەندا خـــەڵکی کـــام وولاتـــی ئەفگانستانیە ، یاخوود ئێرانیە ، یاخوود کوردە ، یا فارسە یاخوود بەشتۆنیە لە کێشووەری ئاسیادا .
ئەم کەسیایەتیە بەتوانایە بە هـۆی باری نا لـەباری زۆر دەربەدەری دەبوو
بـە وولاتـانی جیهـان ، وەك بـەریتانیا و فەرەنـسا ورووسـیا و هنـدو میـس
تورکیا و جگە لە ئێران و وولاتـانی دیکـەی عـەرەب ، گـەراوەو توانـای باش

هەبوو لەبوارەکانی رامیاری و ئایینی و کۆمەلایەتی و رۆلی کاریگەری هەبوو لەسەر دەسەلاتە جیاجیاکان ، بەتایبەتی دەسەلاتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشاو بەریتانیا، لەهەردوو لایەنی پاش وخراپەکانیدا

دوای چەندین سال ، لە ١٢/١٠/ ١٩٤٢ ، تەرمەکەی لەئەستەمبول گوستراوە شاری بەغدا لە رۆژی ١٢/١٥ ، ی هەمان سال تەرمەکەی گەیشتە مەرقەدی شێخ عبدالقادر گەیلانی لە شارەکەدا . کە چەندین کەسایەتی ناوداری ئێراقی ئامادەی سەر تەرمەکەی بوون ، لەوانە شاعیری گەورەی نیشتمانی محەمەد مەهدی جەواهیری بەم بۆنە پارچەیەك لە شیعری شیعرەکانی لەسەر گۆرکەی خوێندەوە.

دوای ئەوە تەرمەکەی گوسترایەوە وولاتی ئەفگانستان و گۆرەکەی لەگۆرستانێکی بەناوبانگی شاری کابوولی پایتەختی ئەفگانستان بە خاك سپێردرا لە شارەکەدا .

١٨٩٧/٤/٢ لە دایك بوونی رووناکبیرو کەسایەتی ناوداری گەل و نیشتمان مامۆستا – جەلادەت بەدرخان – کە تێکۆشەریکی کوردو کوردستان وخاوەن رۆژنامەی رۆناهی و هاوار بووە.

١٨٩٧/٦/٢ هەر وەك لە – قاموس الاعلام – ی عوسمانی دیاریکراوە ، کە بەگرنگترین سەرچاوە ، یاخوود فەرهەنگ دادەنرێت ، کە مێژوو و جووگرافی عوسمانی دیار دەکات و باس لەجێگەو شووێنی شاری کەرکوك دەکات بەم شێووەیەی خوارەوە :–

کەرکوك دەکەوێتە ژێر سنووری وویلایەتی مووسلی کوردستان و بەدووری ١٦٠ کیلۆمەتر لە رۆژهەلاتی شاری مووسلە ... لەناوەراست دەشتایی و گردۆلکەو دۆلی بەرزو نزم ... و لە تەك کەندی – ئەدهەم – کە مەلبەندی سنجەقی شارەزوور بووە ... لەو کات ژمارەی دانیشتووانی ٣٠٠٠٠ هەزار کەس بووە ... لەگەل قەلاکەی ... هەروا ٣٦ مزگەووتی تیا بووە ... لە گەل / ٧ قوتابخانە ... لەگەل /١٥ تەکیەو ١٢ خان و ١٢٨٢ دووکان و حانووت و ٨ گەرماو لە شارەکەدا .

جێگەی روونکردنەوەیە ، کە پارێزگای کەرکوك دەکەوێتە نێوان چیای زاگرۆس و زێی بچووك و رووباری دیجلە و زنجیرە چیای حەمرین و زێی

سـیروان – دیالـە – ئـەو ناوچـەیە بـووە کـە لـە سـەردەمی ساسـانیەکان پێـ
گـووتراوە – گەرمـەکان – یـاخوود وولاّت یـا نیشتیمانی – گـەرم – هـەروا ا
سەرچاوە سریانیەکانیش لەژێر ناوی – بیت گرمای – بووە ... سووك بۆتە
بۆ – باگرمی – باجرمی – یاخوود – حرمقان – کەمانای – گەرمـە – یاخو
وولاّتی گەرم .

شووێن وجێگـەو هەڵکەووتـەی پارێزگـای کـەرکوك جێگـەی سـەرنج راکێش
هـەموو ئیمپراتۆریـەکان بووە ، لـە دوای داگیرکردنـی کـە رێگەیـەکی گوونجـ
بووە بۆ گەیاندن و بازرگانی ، کە پێیدا هاتوو چۆکراوەو رێگایـەکی ئاسانک
بووە بۆ گەیاندن ... لەهەمان کات گرنگیان پێداوە لە بوارەکانی سەربازی
ئـاوەدان کردنـەوە ، بەدروسـتکردنی گونـدو شارۆچـکە لەرێگـەی کفـری
خورماتوو و داقووك و چەمچەماڵ و دوایی بەرەو باکووری لە پردێ و جێ
لەناو شاری کەرکوکیش .

هەروا باسکردنی شاری کەرکوك لەلایەن رۆژهەلاّتناسان – کرامرز – لە بەش
پێنجەم – لەکتابەکەیـدا و هـەروا رۆژهـەلاّتناس – تۆمـابوا – ش چـەند
تێبینی لـە سـەر شـاری کـەرکوك و جێگـەو شووێن و هەڵکەووتـەی ئـەم شا
نووسیووەو دەڵێ : –

کەرکوك لە باشووری رۆژئاوای زێی بچووکەو لە باشووری رۆژئـاوای چیا
حەمرینـەو لـە رۆژهـەلاّتی زێـی سیروانە – دیالـە – هـەروا چیای زاگـرۆ
دەکەوێتـە سـەر سـنووری بـاکوری رۆژهـەلاّت ... لەیاداشـتەکانی – گـاد
S.H.Gadd – و – سـدنی سمیت – s.smith – داهـاتووەو گەیشتوونە
ئـەو بروایـەی کـە شـاری کـەرکوك لەهـەمان شـووێنی – ئـەرفا – ی کۆنـ
ساسانیەکانیش ناویان هێناوە بەگەرمەکان .

لـە بـەر ئـەوە لـە سـەردەمی هـەردوو ئیمپراتۆریـەتی بـابلی و ئاشـووریەک
هێرشی سەربازی زۆری بۆ کراوەتـە سەر دانیشتووانی شـاخەکان ... کـە لـ
کات گۆتیەکان نیشتەجێی ئەو ناوچەیە بوونەو مەڵبەندی کۆمەڵ بوونیان
شـاری – ئارابخـا – بـووە ... کـە گۆتیـەکان بـوون هێرشـیان کردۆتـە سـ
ئاشـــووریەکان و بـــەرەو باشـــوور هـــەنگاویان نـــاوەو بۆتـــە مەڵبەنـــد
ئیمپراتۆریەتی ئەکەدیەکان .

زۆر لە نووسەرو رۆژهەڵاتناس و مووئەرخەکان ناوی تەواوی ، یاخوود ناوی رەسەنی کەرکوکیان دیاریکردووە ، بەتایبەتی شووێنەوارناسانی ئێراقی ئێستا – تەها باقرو فوئاد سەفەر – کە دەڵێن:–

ناوی کەرکوك لە ووشەی – گرگر – وە هاتووەو پەرەی سەندووە بەپێی گۆرانکاریە یەك لەدوای یەکەکانی پەرینەوەی قۆناخەکانی ، یاخوود لە سەرچاوەی ئارامیەکان داهاتووە بە – کرخا – د – بێت سلوخ – واتە شاری – سلووقین – لە ناوچەکەدا .

بەڵام زۆربەی نووسەرانی مێژوو وای بۆ دەچن کە ناوی کەرکوك لە –گرگر– وە هاتووە ، لە بەر ئەوەی بابە گورگور بوونی بەرلەو مێژووەو لێکۆلینەوانە بووە ، کە بابە گورگور جێگەی بوونی ئاگرێکی نەوتی بەردەوام بووەو دەکەوێتە باکووری شاری کەرکوك وکەمتر لەکیلۆمەترێکی ئێستای شاری کەرکوك ، کە مەڵبەندی کۆمپانیای دەرهێنانی بەرهەمی نەوتە لەم شارەو خاکی کوردستانە . بەر لە بوونی عەرەب و تورکمان و بەر لە ئیسلام و ئاینەکانی دیکە لەم ناوچەیەدا .

ئەمەیە کۆچکردنی عەرەب بەرەو خاکی وولاتان و نەتەوەکان لە رێگەی داگیرکردن لە هەڵمەتەکانی فتوحاتی ئیسلامی لە هەموو بوارە جیاجیاکان ، وەك لە ناوەرۆکی ئەم کتێبە دیاریکراوە

جێگەی روونکردنەوەیە کە لە چەندین لێکۆڵینەوە ئاماژە بەوە دەکەن کە پەیووەندیەکانی نەتەوەی عەرەب و تورکمان ، بە تایبەت عەرەب لە ئێراقی ئێستا و بەتایبەتیش لە پارێزگاکانی کەرکوك و مووسڵ و دیالەو چەندین پارێزگای دیکە بەچەند ساڵێك دادەنێن کە لە نێوان ٢٠٠ – ٣٠٠ ساڵە عەرەب

ڕووی لـە سـنووری ئێـستای ئێـراق و ، بـە تایبـەتی هـەرێمی باشـووری کوردسـتان کـردووه ، کـه نیشتەجێی ناوچه جیاجیاکـان بوونـەو هـەمووی بـه هۆکاری ڕامیاری و نیاز خراپی و داگیرکردن بوونه ئەویش :-

١- هـۆزی شـەمەر :- ئـەم هـۆزه لـه شارو دەوورووبـەری نـەژدەوه - نجد -لـه بیابـانی دوورگـەی عـەرەب ڕەوانـەی ناوچـەکانی باشـووری ئێستای ئێـراق و شـام کـراون شـەپۆڵ لـه دوای شـەپۆل و ، ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی یارمـەتی دەریان بووه ، بە هۆی بەردەوامی شەڕی نێوان دەسـەڵاتی عوسمـانی و فـارس لە ئێران . هەروا هۆزەکانی - مەداعنه و ئەلاسلەم .

٢- هۆزی زەفیر :- ئەم هۆزەش هەر لە هەمان ناوچه ڕەوانەی ئێراقی ئێستاو شام کران لە سەدەی شانزەهەم ... لە ناو ئەو هۆزەش تیرەکانی - بوومفرج و مـەلیحل و کەراعنـەو خەسامنەو ئـەلبوعامر - لەناوچـەی حەویجـه نیشتەجێ بوون .

٣- هـۆزی عنزه :- ئـەم هـۆزەش ٢٥٠ سـاڵ بـەر لـه ئێستا ڕەوانـەی ناوچـەی حەویجه کران .

٤- هۆزی جووله :- ئـەم هـۆزەش بەتیرەکانیـەوه ڕەوانـەی ناوچـەی پارێزگـای کەرکوك کراون و لە باشووری کەرکوك نیشتەجێ بوون .

٥- هۆزی جومیله :- ئەم هۆزەش بەر لـه ٣٠٠ سـاڵ ڕەوانـەی ئێستای ئێراق کراون .

٦- هـۆزی عوبێـد :- ئـەم هـۆزەش لـه بنـەڕەتا دانیـشتووی وڵاتـی یەمـەن بوونەو ناوزەندن بە هۆزی - زبێد و لە دەستی ڕاستی زێـی دیجله نیشتەجێ بوون .

٧- هــۆزی قرغــول :- ئــەم هــۆزەش بەتیرەکانیــەوه لــه شــاری نــەژدو دەوورووبەری ڕەوانەی ئێراق کراون و لەگەڵ هۆزی عوبێد لەناوچـەی بێجـی و حەویجه نیشتەجێن .

٨- هۆزی جحێش :- ئەم هۆزەش لە بنـەڕەتا زوبێدیـەو لـه وڵاتـی یەمەنـەوه ڕوویان لە بیابانی عەرەبی کردووەو بەرەو ئێراق ڕەوانەکراون

٩- هۆزی هییات :- ئەم هۆزەش زوبێدی ڕەسەنن و لەهەمان شووێن هـاتوون و لە پارێزگاکانی سەلاحەددین و کەرکوك نیشتەجێ کراون لە هەرێمەکەدا .

١٠- هۆزی جبوور :- ئەم هۆزەش بەهەمان شێووە نیشتەجێی پاریزگاکانی مووسل و ئەنبار و سەلاحەددین بوون .
ئەم هۆزە عەرەبانە بەچەند قۆناخ ڕوویان لەئێستای ئێراق و شام و کەنداو کردووە ئەویش :-
١- بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی ، کە یەکەم بە ئیسلام کردنی گەلانی دانیشتووی ئەو ناوچەیەو ، دووەم داگیرکردنی خاك بەزۆرداری . نەك بە ئیسلام کردن و جێ هێلانی خاکی گەلان و دوور کەوتناندنەوەیان لە کێشە هەمە لایەنەکان .
٢- دەسەلاتی سەلاحەددینی ئەیوبی ، هۆکارێکی گرنگ بوو لە بەهێزکردنی جێ پێگەی عەرەب و نیشتەجێ بوونیان لەو ناوچانەی کەلە ژێر دەستی خاچەکان رزگارکرا ... واتە سەلاحەددین .
لە پێناو یەکەم بەعەرەبکردنی خاکی گەلان بوو بەتایبەت خاکی کوردستان و ، دووەم ژیاندنەوەی ئاینی ئیسلام .
لە بەر ئەوەی گەر سەلاحەددین نەبوایە عەرەب و هەلگری ئاینی ئیسلام توانای ئەوەیان نەبوو خۆیان و ئاینەکەیان رزگاربکەن لەژێر دەستی مەسیحیەکان لەو سەردەمدا .
٣- بوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە رۆژهەلاتی ناوەراست و یارمەتی دەری ناوچە جیاجیاکانی ژێر دەسەلاتەکەی ، بە تایبەتی لەسەر خاکی کوردستان و ئێستای ئێراق و شام و کەنداو لە ناوچەکەدا .
٤- دامەزراندنی دەوولەتەکانی عەرەبی و ، بە تایبەتی ئێراق و سووریاو ئێران و تورکیا ، هۆکاری سەرەکی بوو لە بە عەرەبکردن لەم ناوچانەو رەوانەکردن و هێنانی عەرەب بۆ ئێراقی ئێستاو شامی پێشوو وەك سووریاو ئوردن و فەلەستین .
هاتنی هەردوو پارتی بەعس لە سووریاو ئێراق ، بۆ سەر دەسەلات و لە باری کەش و هەواو باری گوونجاو بۆ بەعەرەبکردن و هێنانی عەرەب لە وولاتانی دراوسێی ئەم دوو وولاتە ، بە تایبەتی سعوودیەو بەردەوام بوونی لەم کارە شۆفێنیانە لەهەموو بوارەکان ، لە سەر خاکی گەلان لە ناوچەکەدا .

١٨٩٧/٨/٢٩ گرێدانی یەکەم کۆنگرەی جوولەکە لە شاری بازلی وولاتی سوویسرا بەئا
بـوونی هـەموو هێـزە داواکارەکـان و لایـەنگیران بـە دروسـتکردنی دەوڵـ
جوولەکە لە فەلەستین و لەکۆتایی کۆنگرەکە ، کە بەچوار بڕیاری سەر
کۆتایی هات ئەویش:-
١- کـارکردن بـەپێی نەخشەی دیـارکراو لەسـەر نـوێ کردنـەوەی فەلەسـ
بەیارمەتی جوولەکە لە هەردوو بواری کشتووکاڵ و پیشەسازیدا .
٢- کارکردن لەپێناو دامەزراندنی دام و دەزگاکانی یەهوودی.
٣- کـارکردن لـەپێناو هانـدانی گیـانی یەهوودیانـەو ویـژدانی یەهوود
بەگەیاندنی ئامانجەکان .
٤-کارکردن لەپێناو جێ بەجێکردنی ئامانجەکانی جوولانـەوەی سەهیۆ
، لەگـەڵ ئەوەشـدا زینـدووکردوەوەی زمـانی عیـبری و ئـەدەبی عیـ
رۆشنبیری عیبرییەکان لەجیهاندا.

١٨٩٧/١٠/٣ لـە دایـك بـوونی نووسـەرو شـاعیری نـاوداری فەرەنسـاو جیهان - لـویس ئاراگۆن - لـە شـاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنسا .
جێگـەی باسـکردنە کـە لـویس ئاراگۆن لەو کاتەی وولاتەکەی لـە ژێـر زەبـرو زەنگـی داگـیر کـردن بـوو لـە لایـەن هێزەکانی سـووپای ئـەڵمانیا ، کـە ئـەم کـارەش بـووە هۆکـاری
کاردانەوە لە سەر هەست و هۆشی ئاراگۆنی شاعیر و بووە هۆی ئەو
بەرهەم داهێنانـەکانی بـۆ بـەرگری کـردن لـە نیشتیمانەکی تـەرخان بکـ
وولاتەکەیدا .
هەروا ئاراگۆن لە کۆلیژی پزیشکی لە شاری پاریس قوتابی بوو ، کا
هاورێیـەتی - تەنـدریتی بریتـۆن -ی دەکـرد ، کـە دامەزرێنـەری قوتابـ

سووریالیت بوو ، بۆ ماوەیەکیش پێکەوە بەڕێوەبەرایەتی ئەو ڕێبازە ئەدەبیانەی کرد ، لە ساڵی ١٩١٩ هەر بەیەکەوە گۆڤاری – ئەدەب – یان دەردەچوواند .

دوای ئەوە لویس ئاراگۆن بەشداری لە جوولانەوەی دادابیەکانی کرد و هاتە ڕیزی ئەو تەوژمە ئەدەبیە گرنگە کە لە دەر کردنی ناوداری و ناسینی وەك شاعیرێکی گەورەی فەرەنسا .

هەروا سوودی لەو تەوژمە وەرگرت ، کاریگەرترین شاعیر کە کارتێکەری ئاراگۆن بێت و سوودی لێ ببینێت – تریستیان تزارا – بوو کە دامەزرێنەری دادییەکان کە لە شاری زیوریخ ئەو تەوژمە ئەدەبیەی دەستپێکرد ، دادابیەکان نەمایەوە بۆ جاری دووەم پەیوەندی بە سووریا لیستەکان کردەوە و زنجیرەیەك نووسین و بەرهەمی بڵاو کردەوە ، لەوانەش ڕۆمانی – هۆگرەکان – و – جووتیاری پاریس – بوون – جگە لەمانەش دوو کۆمەڵە شیعری پوخت و بەهێزی بە چاپ گەیاند ، یەکێکیان بە ناوی – شەپۆڵە خەونەکان – بوو لە ساڵی ١٩٢٤ بڵاوبووەوە ، ئەوی دیکەشیان بە ناونیشانی – بزووتنەوە هەمیشەییەکە – کە لە ساڵی ١٩٢٦ ڕووناکی چاپ و بڵاوکرنەوەی بینی .

هەروا دەرکەوتنی هەندێ بیروو بۆچوونەکان سووریا لیستەکان کە لەگەڵ بۆچوونی ئاراگۆن ناکۆك بوون و وایکرد کە جارێکی دیکە بە ووردی بەخۆیدا بچێتەوە ، لەوانەش لاینگیری هەندێك لە شاعیرانی ناو سووریا لیستی ئەو هێرشە ناهەقەی کە فەرەنسا کردییە سەر شۆڕشگێرانی وڵاتی مەغرب بۆ کەپکردنی دەنگی ئازادی لەم وڵاتەدا .

هەروا ئاراگۆن لە سەرەتا هەرگیز لەگەڵ ئەوە نەبوو دەنگی مرۆڤ هەر لە کوێیەکی جیهان بێت خامۆش و کپ بکرێت . بۆیە ئاراگۆن و پۆل ئیلوار بەر پرسی ئەو هەڵوویستانەی شاعیرانی ناوبازنەی سووریا لیستی دایەوە ، کەچی ئەوان لە بەیاننامەیەکدا ئاراگۆن و ئیلواریان و بە ناپاك خائین نازەند کرد ، ئەمە لە لایەك و لە لایەکی دیکەش ناسین و ئاشنا پەیدا کردنی لەگەڵ – ئیلیز – بنچە ڕووسی کە کۆنە دۆستی مایکۆفسکی شاعیر بە لە ساڵی ١٨٢٦.

لە ئەنجامی ئەو فشارە دژووارە دەروونیەی کە دووچاری هاتبوو ڕۆمانێکی

گـەوورەی خـۆی بـەناوی بـەرگری کـردن لـە بـیٚ کۆتـایی لـە میوانخانەیـەکی ئیـسپانیا سـووتاند ، کـە نزیکـەی ١٥٠٠ لاپـەرە دەبـوو ، لـویس ئـاراگۆن لـە سـاڵی ١٩٣٢ گەشـتیٚکی بـۆ یەکیـەتی سـۆڤیەت ئەنجامـداو تـازەش لەگـەڵ هاوڕێیەکەی – ئەندرێ بریتۆ – پەیوەندی پچراند بوو .

دوای ئەوە بووە بەرێوەبەری رۆژنامەی ئەم ئیٚواریە کە تەنیا گرنگی بە رۆمان و هونـەرەکانی رۆمـان نووسـین دەدا ، دوای ئـەوە چـەند رۆمـانیٚکی دەسـت پیٚکرد ، رۆمـانی زەنگـەکانی پـاڵ – کە بە یەکـەم رۆمـانی زنجیرە – جیهـانی واقعی – دەژمیٚردریٚت .

دوای ئـەوە رۆمــانی – ریٚبــوارانی گالیــسکە – و گـەرەکـە جوانــەکان – ی بلاوکردەوە . کە بیروو ناوەرۆکیـان بۆ مەرگەسات و کارەساتە دڵتەزیٚنـەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی دەگیٚرایەوە و دیمەنی ئەو جەنگە کاولکاریە تیایاندا بەر جەستە کردبوو ، ئەم کەسایەتیە لە کارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تا کۆچــی دوایــی دەکــات و بەرهەمــەکانی وەك کــەلتووریٚك بــۆ گــەل و نیشتیمانەکەی و گەلانی دیکەی جیهان ماوەتەوە لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە :– لە ئەدەبی فەرەنسی سەردەمدا ، نووسینی – سامیە ئەحمەد ئەسعەد .

١٨٩٨

١٨٩٨/١/٢٣ لــەدایك بــوونی پیٚــشەنگی سـینەمایی رووســی و نــاوداری جیهــانی – ئازنستاین– لە هەریٚمی لاتیڤیا.

کردستان
١٣١٥
بسم الله الرحمن الرحيم

١٨٩٨/٤/٢٢ یەکــــەم ژمــــارەی ڕۆژنامـــەی کوردستان لە قاهیرەی پایتەختی میـسر بلاوکرایـەوە لـە لایـەن – تیٚکۆشـەرو کەسـایەتی نـاوداری کـورد مامۆسـتا مقـداد مەدحـەت بـەدرخان – کـە ئـەو ڕۆژە بـە ڕۆژی ڕۆژنامەگــەری کــورد لــە کوردســـتان دانــراوەو هــەموو ســـاڵیٚك یــــادی ئــــەم رۆژە دەکریٚتەوە لە کوردستاندا .

١٨٩٨/٥/١ لـە ئاکامی شـەڕی نێـوان ئەمـەریکا بەسـەرکردایەتی جۆرج دوی و ئەسـپانیا بەسەرکردایەتی مونتوخو لە کەنداوی مانیلا – الفیلین – کە بووە هۆی تێك شکاندنی کەشتیە جەنگیـەکانی ئیسپانیا ، بێ ئـەوەی هێزەکـانی سـووپای دەریایی ئەمەریکا یەك سەرباز لەدەست بدات ... ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کە ئیسپانیا هەرچەند ژێردەستەی هـەیبوو لە ئەمـەریکا لەدەسـت بـدات ، کـە بەر لەو شەڕەدا ، یەکەم دەوڵەتی زلهێزبوو لە سەدەکانی شانزەو حەڤدەدا ، لـە زەریـای هـێمن کێـشووەرەکەدا هـەر لەوکاتەشـدا شۆڕشـی کووبـا سەرکەووتنی بەدەست هێنا بەیارمەتی ئەمـەریکا دژی جووڵانـەوەی رزگـار لـە دوورگەی کووبا لە کێشووەرەکەدا .

١٨٩٨/٥/٢٢ دامەزراندنی کۆمەڵەی ئیتحادوتەرەقی لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا، دوای ئەوە لەگەڵ کۆمەڵەی حریە لە شاری سیلان لە١٩٠٥/٥/٨ یـەکیان گـرت ، بـە نـاوی کۆمەڵـەی گـشتی ئیتحادوتـەرەقی لـە پـاریس ، بـەڵام ئیـدارەی جووڵانەوەکە لە شاری سیلانك بوو.

١٨٩٨/٦/١٥ بۆ یەکـەم جار بانکی دەرچوو ڕاگەیەندرا ، کە مـاوەی بە دەرکردنـی پـارەی کاشی بەردەدات بەناوی – نیکتۆت– ئەویش لەووڵاتی میسرو بەمەڕسوومی پاشای میسر – مەحەمەد عەلی پاشا – و بەردەوام بوو تـاکوو سـاڵی١٩٦٠ ووڵاتەکەدا .

١٨٩٨/٧/٩ سەرکردەو کەسایەتی کورد – شەڕیف پاشای خەندان – بە پۆسـتی بـاڵوێزی عوسمانی بەرەو شاری ستۆکهۆڵمی پایتەختی سووید بەرێکەوت ، لە پێنـاو ئەنجامدانی کاری باڵوێزی لە دەسەڵاتی عوسمانی لە ووڵاتی سوویددا .

١٨٩٨/٧/٣٠ لە دایك بوونی پەیکەرتاشی بەناوبانگی سەدەی بیستەم – هنری سەبنسـەر مۆر– لە شارۆچکەی کاسلفوردی هەرێمی بۆرکشایەی بەریتانیا، لە جـەنگی یەکەمی جیهان بەشداری چەندین شەڕی کردووە دژی هێزەکانی ئەڵمانیا .لـە ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٨٩٨/٨/٨ بە هـۆی کێشەی نێوان هـەردوو عەشیرەتی هەمەوەنـد و شـوان لـە پارێزگـای کـەرکوك لـە باشـووری کوردسـتان ، ئـەویش لـە راپـۆرتێکی سـەرکردەی عوسمـانی– ڕەزا – کـە بـۆ سـوڵتان عەبدولحەمیـدی دووەمـی نووسـیەو دەڵێ:–

عەشیرەتی هەمەوەنـد گوێڕایەڵی ڕامیاریـەتی حکوومـەتی عوسمـانی ناکـەن و

بۆتـه هـۆی نانـهوەی دووبـهرەکی و لێـك ترازانـی بـاری ناوچـهکەو هێرشـیان کردۆته سەر عەشیرەت و حکوومەتی عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/٨/٢٣ شـاندێکی کەنیـسەی ئۆرزکـسیەی رووسـی بـه سـەرۆکایەتی - سـینهوود ئەرسمندریت کیوبل- گەیشتنه ئێران و دوایی بەرەو شاری تـەبریزو دوایـی بـەرەو شـاری ورمـێ ل ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتان ڕۆیـشتن ، لـه دوای ئـەو سووڕانەوەیە ڕێکەوتنامەی نێوان ئاشووریەکان و کەنیسەی ناوبراو مۆرکرا. ئـەویش کـه ئاشـووریەکان بـچنه نـاو کەنیسەی ئۆرزکسیەی ڕووسـی ، کـه ئەمانه زۆربەی زۆریان کوردی دانیشتووانی رۆژهەڵات و باکووری کوردستان بوون لە کێشووەرەکەدا .

١٨٩٨/٩/٢ بەریتانیا بەهێزەکانی سووپای میسر بەرەو باشوور هەنگاویاناو لە ئەنجام بـووه هـۆی هەڵگیرسـانی شـەڕی - کـڕی- و لـه ناووەنـدی ڕێگـای نێـوان - شـندی- و- ئومـدریان- کـه بـووه هـۆی کووشـتنی - ١٠٠٠٠ - هـەزار چەکدارو هاووڵاتی ، کە لە ناویان یەعقوبی برای خەلیفه عەبدوڵڵا تعایشی و محەمـەد مەهـدی بـوون.. دوای ئـەوه عەبـدوڵڵا تعایـشی گوواسـترانەوه بـەرەو سـوودان لـه ناوچـەی - کوردڤـان- لـه هـەرێمی دارفـور گواسـتراوه کـه کـورد بووەو دانیشتووی کوردڤان بووه لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/٩/٢٧ بـەپێی بەڵگەنامـەی ژمـارە/٥٥ ی بڕیارەکـانی رژێمـی عوسمـانی، کـه تێیـدا هاتیه . کە ڕێکـەوتنی ئاشتبوونەوە لـه نێـوان عەشیرەتی هەمەوەندو شوان بەردەوامـه ، لـه نێـوان کەسـایەتیەکانی هـەردوو لایـان بەمـەرجێ عەشـیرەتی هەمەوەنـد ١٠٠ پارچـه چـەك و چـوار ئەسـپ بداتـەوه عەشـیرەتی شـوان ، کەڕێکەووتنەکەشیان لە چوار برگە پێك هاتبوو لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/١٠/١٥ سەرکردەکانی جوولانەوەی سەهیۆنیزم - هرتزل و ماکس بوودنهابر- بـەرەو شـاری ئەسـتانه بەرێکـەووتن و چـەند داواکیـان لـه داواکـانی سـەهیۆنیزم ئاراستەی سـوڵتانی عوسمـانی کـرد ، کـه تیایـدا رووبـەری خـاکی داواکراوی تێدا دیاریکرابوو . کە لە زێی نیلی میسر تاکوو زێی فورات بوو لـه باشـووری کوردســتان .. وەك زەوی ناوزەنـد کـراوی یـەهوودی - ارض المعیـاد- لەنەخشەکانیاندا هاتبوو.

١٨٩٨/١٠/١٨ مەتران – سالیزبووری– هەڵسا بە تەواوکردنی کەنیسەی فوودی جۆرج ، لە دوای دروستکردنی لەلایەن مەزهەبی ئینجکلیکانیە ، کە کەنیسەی هەموو بەریتانیا بێت ، هەروا لەکاتی سەردانی ئیمپراتۆری ئەڵمانیا بۆ شاری فوودی ، ئەویش بە کردنەوەی کەنیسەکە بەشێوەیەکی فەرمی لە ١١/١ی هەمان ساڵدا .

١٨٩٩

١٨٩٩/٣/١٥ لە دایك بوونی نووسەرو رۆژنامەنووسی کورد مامۆستا – یوسف مەلەکی تەلکیفی– لە شاری بەغدا ، کە هەوڵەکانی لە پێناو گەشەپێدانی رۆژنامەگەری کوردی بووە لەهەموو بوارە جیاجیاکاندا .

١٨٩٩/٣/٢١ مۆرکردنی پەیمانی ئەنگلو – فەرەنسی، کە فەرەنسا بە فەرمی دانی بەدەسەڵاتی بەریتانیا لە سەر کەندی نیل نا بەتەواوی لە وولاتی میسردا .
هەروا بەریتانیا دانی تەواوینا بەمافی فەرەنسا لە سەرپەرشتی کردنی ئەفریکیای ناوەندی‌و بەشی زۆری لە رۆژئاوای ئەفریکیا لەو رێکەووتنەدا ، داگیرکەری بەریتانیا باجی داگیرکردنی وولاتانی عەرەبیدا بەو داننانە بە فەرەنسا لە ناوچە جیاجیاکانی کیشووەری ئەفەریکیادا .

١٨٩٩/٥/١٢ ژمارە دووی ساڵنامەی – نقارات المعارف عمومیە – یەدا باسی لەدام و دەزگای رۆشنبیری و پەروەردیەکانی وویلایەتی مووسڵ دەکات لەلاپەرەکانی ١٤٠٢ – ١٤٢٠دا ، کە هەندێك زانیاری لەسەر کتێبخانە ناودارەکانی ناوچەو هەرێمە کوردیەکان دەکات .
بەڵام ئەو کتێبخانانەی ناویان هێنراوە لەو لاپەرانەدا هەمووی هی کوردستان نین ... بەڵکوو بەدەیان و بە سەدان کتێبخانەش هەبوونە کەناویان نەخراوەتە ناو لاپەرەکانی ئەم لیستەیەی کە لە ساڵنامەکەدا هاتووە ... لەوانەیە لەشووێنی دیکە ناوەکانی کتێبخانەکانی دیکە کە ناویان نەهاتووە تۆکارکرابێت ... ئەو کتێبخانانەی کە ناویان هاتووە ئەمانەن :–
١– کتێبخانەی مزگەووتی گەوورەی هەولێر لە باشووری کوردستان کە دامەزرێنەرەکەی مامۆستا – ئەبووبکر – بووە لە ساڵی ١٦٦٩ دامەزراوەو

ژمارەی کتێبەکانی ٢١٠٥ کتێب بووە.
٢- کتێبخانەی خاتوو فاتمە خاتوون ، لە هەولێر لە ساڵی ١٧٨٥ کە فاتمە خاتوون دایمەزراندووەو ژمارەی کتێبەکانی ٣٥٠ کتێب بووە .
٣- کتێبخانەی شێخ هیدایەت لە خانەقای شاری هەولێر ، کە شێخ هیدایەت خۆی لەساڵی ١٥١٨ دایمەزراندووەو ژمارەی کتێبەکانی ٦١٠ کتێب بووە .
٤- کتێبخانـــەی مزگـــەوتی شـــێخی چـــۆلی لـــە شـــاری هـــەولێر ، ئـــەم کتێبخانەیـەش لەساڵی ١٧٥١ لەلایـەن شێخ جـەرجیس دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبەکانی ٢٥٠ کتێب بووە .
٥- کتێبخانـەی خاتوونیـە ... لـە خاتوونیـەی شـاری هـەولێر لەلایـەن حـاجی ئەفیـە خـاتوون لـە سـاڵی ١٧٨٥ دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ١٣٠ کتێـب بووە .
٦- کتێبخانـەی مەلا ئیسحاق ، ئەم کتێبخانەیـەش لەگـەڕەکی مـەلا ئیـسحاق لەلایـەن مـستەفا ئاغـا لەسـاڵی ١٧٨٥ لەشـاری هـەولێر دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبەکانی ٣٠٥ کتێب بووە.
٧- کتێبخانـەی کورد محەمـەد پاشا ، ئەم کتێبخانەیە لەگـەڕەکی سـەرای لـە شارۆچـکەی روانـدزی سـەر بـە پارێزگـای هـەولێر لەلایـەن محەمـەد پاشـا - پاشای کۆرە - دامەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ٤٠٠٠ کتێب بووە.
٨- کتێبخانەی پاشـا ، ئـەم کتێبخانەیـە لەگـەڕەکی نوعمانیـە لەشارۆچـکەی رواندز لەلایـەن عەبدوڵڵا پاشـا دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ٣٠٠ کتێـب بووە.
٩- کتێبخانـــەی بجیـــل ، ئـــەم کتێبخانەیـــەش لـــە گونـــدی بجیـــل کەســـەر بـــە شارۆچکەی ئاکرێیە لە باشووری کوردستان دامەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ٩٠ کتێب بووە.
١٠- کتێبخانـەی ئاکرێ ، ئـەم کتێبخانەیە لەشارۆچـکەی ئاکرێ دامـەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ١٣٠ کتێب بووە .
١١- کتێبخانـــەی حـــاجی سـلێمان ئاغـا ، ئـەم کتێبخانەیـە لەقـەڵای کـەرکوك لەلایـەن سلێمان ئاغا لـە ساڵی ١٨٠٥ دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ٢٠٠ کتێب بووە .

١٢- کتێبخانەی دەدە شاقوڵی ، ئەم کتێبخانەیە لەگەڕەکی مووسەلا لەشاری کەرکوك لەلایەن حاجی عەبدولفەتاح لەساڵی ١٩١٢ دامەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ١٥٠ کتێب بووە .

١٣- کتێبخانەی ئاغازی ، ئەم کتێبخانەیە لە گولمەنیە لەگەڕەکی سادات لەلایەن شێخ عەبدوڵلا دامەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ٣٠٠ کتاب بووە لە هەرێمەکەدا . لەگەڵ چەندین کتێبخانەی دیکە کە مێژووەکەی دیارنیە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ساڵنامەکانی عوسمانی جێگەی گرنگی پێدان و پەرەپێدان بووە ... لەهەمان کات زۆر لە نووسەرو لێکۆڵەران گرنگیان پێداوە... کە مێژووی ساڵنامەکانی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٨٤٦ ئەویش بەهۆی هەوڵەکانی - مستەفا پاشا - ی سەرۆك وەزیرانی دەوڵەتی عوسمانی ئەو کات بووە ... کە لە سەردەمی سولتانی عوسمانی سولتان عەبدولمەجیدی یەکەم - ١٨٣٩ - ١٨٦١ - یەکەم ساڵنامەی دەرکرد و ، دوای ئەوە دەستکرا بەدانانی ساڵنامە جۆراو جۆرەکانی لە ژێر باڵی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە کێشوەرەکەدا.

سەرچاوە:- رۆژنامەی - برایەتی - ژمارە/٢٧٤٠

١٨٩٩/٧/٢٧ گرێدانی کۆنگرەی یەکەمی لاهای لە وولاتی هۆڵەندا ، کە ناوێکە لە سەر دوو کۆنگرەی نێوودەوڵەتی لە شاری لاهای پایتەختی هۆڵەندا ، لەکۆشکی - هویستن بۆشی- شانشین لە سەر داوای نیقۆلای دووەمی قەیسەری رووسیا .

ئەویش لە پێناو کەمکردنەوەی چەکی کۆمەڵکوژی ، کە ببووە هۆی لەناووبردنی گەلان لە جیهاندا ، کە چەندین وولات بەشداریان لەو کۆنگرەدا کرد ، لەوانە ئەمەریکاو کۆنگرەکە بەمۆرکردنی سێ رێکەووتننامە کۆنگرەکە کۆتایی پێ هێنرا ئەویش :-

١- تایبەت بەناوبژیووانی نێوودەووڵەتی .

٢- بەرامبەر شەڕی نێوان وولاتان.

٣- بەرپاکردنی ئارامی و ئاشتی نێوودەووڵەتی و چارەسەری کێشەکانی نێوودەووڵەتی ، بەرێگەی لێبووردن و هاوکاری و دۆستایەتی... دوای ئەوە

دووەم کۆنگرە لە ١٩٠٧/١٠/٨ گرێدرا لە سەر داوای حکوومەتی بەریتانیا .

١٨٩٩/٨/١٣ شاسووارى مەيدانى سەباحى و سەرنجراكێــشەرى هونــەرى حەوتـەم — ئەلفريد هتشكۆك — لــە ئنگلتــەرا لــە خێزانێكــى مەسيحى كاسۆليكى چاوى بە جيهان هەڵهێناوە .
جێگـەى ئاماژەيـە كـە هتـشكۆك لــە تەمــەنى منداڵيــدا ژيــانى بەخۆشــــى و بەختــــەوەرى بەسەربردووە ... بەهۆى ئـەوەى كـــە بـــاوكى بازرگـــانێكى دەووڵەمەنـــد بـــووە... هـــەر لەمنداڵيـەوە خووليـاى هونـەرى شـانۆ بـوو ... دواى ئـەوە چـۆتە قوتابخانـەى هونـەرە جوانـەكان ، كـە لـە سەرەتاى ژيانى ئارەزووى روو لەنيگار كێشى بووەلە وولاتەكەيدا .
دواى ئەوە چۆتە ناو جيهانى سينەماو بە ووردى ئاشناى ئـەم هونـەرە بـەرزە بـووە ... هـتشكۆك يەكـەم فليمـى درێـژى بـەناوى ژمـارە /١٣ لەسـاڵى ١٩٢٢ بەرهەم هێنـاوە ... دواى ئەوە دووەم فليمـى بەناوى — باخچەى چێژ — ى لـە سـاڵى ١٩٢٥ بەرهـەم هێنـا ، سـەرەراى ئـەوەى كـە بـەدڵى نـەبوو ... هەرچـەند رۆژنامەو گۆڤارەكان بەفليمى نايابيان لەقەڵەمداو فليمى ديكـەى بەدوادا هـات ، لەوانە — هەڵۆى شاخ — كە ديمەنـەكانى لەشارى ميونخى ئـەلمانيا وێنـەيان گيرابوو ... لـەفليمى — شـامپانيا — كـە بيرۆكەيـەكى سـادەى هەيـە تايبـەتمەند بوو بەچيرۆك و سەرگووشتەى كچێك كەلە باوكى زوير دەبێت . ئەم فليمانەش كە هەموويان بێ دەنگ بوون , تا ساڵى ١٩٢٩ كە سينـەماى دەنگدار داهێنرا .
هـتشكۆك يەكـەم فليمـى دەنگـدارى بـەناوى — شـەڕ فـرۆش — بەرهـەم هێنـاو دواى ئـەوە فليمـى — تـاوان — ى لـە سـاڵى ١٩٣٠ بەرهـەم هێنـا ... هـەروا لـە ساڵى ١٩٣٢ فليمى پياوە — زۆرزانەكەى بەرهەم هێنا ... و فليمـى پلە /٣٩ ى

لـه سـاڵی ١٩٣٥ بەرهـەم هێنـا ... لـه سـاڵی ١٩٣٦ فلیمـی – کـاری نهـێنی – بەرهـەم هێنـا ... هـەروا لە سـاڵی ١٩٣٨ فلیمـی – کـەی – بەرهـەم هێنـا ، و لـه ساڵی ١٩٤٣ فلیمی – گومان – ی بەرهەم هێنا .

ئەم هونەرمەندە ناوادرە کە زۆربەی ژیانی بۆ ماوەی ٨٠ ساڵ لـه ئەمـەریکا بەسـەربرد ... جگـه لـەو فلیمانـه بـەدەیا فلیمـی دیکـەی بەرهـەم هێنـاوەو دوا فلیمی بەناوی – پیلانی خێزان – لە ساڵی ١٩٧٥ بەرهەم هێنا .

سەرچاوە:– رۆژنامەی – التاخی – ژمارە/٥١٥٩ .

١٨٩٩/٨/٢ نووسەرو رووناکبیری ناوداری ئەرژەنتینی – خۆرخێ لویس پۆرخێس – لـه شاری بۆینس ئایرس چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای لە دایك بـوونی بەماوەیـەکی کـەم گوواسـتیانەوە پـالێرمۆ ، کـە ناوچـەیەکی میللـی پراوپـڕی مەیخانـەو تیاترۆخانـە بـوو ... ئـەو کـەش و هەوایەشـی بـە ئاشـکرا لـە نووسینەکانی بۆ رێخرا رەنگی داوەتەوە .

باوکی خۆرخێ پارێزەرو مامۆستای دەروونزانی بوو ... رووناکبیرێك بوو کە بروای بە ئانادکیزمی و ووجوودی هەبوو... دایکی خۆرخێش ئافرەتێك بـوو لەیەکێك لەخانەوادەی شۆڕشگێران بوو ... لە بەر ئەوە خۆرخێ زۆر سەرسام بوو بەتواناو لێهاتوویی دایك وباوکی ... دایکی لە تەمەنی ٩٩ ساڵیدا کۆچی کردو لانەیەکی گرنگ بوو بۆ خۆرخێ .

لە ساڵی ١٩٠٨ خۆرخێ چووە قوتابخانـەو بـەردەوام بـوو لـە خوێنـدن ... لـە ساڵی ١٩١٤ باوکی چاوەکانی کوێر بوو و بەو هۆیە بەرەو ئەوروپا کۆچیان کـرد ، دوای ئـەوە چـوونە پـاریس و لـەوێش چـوونە سویـسراو لـە ژنێـڤـی پایتەختی نیشتەجێ بوون .

دوای ئەوە خۆرخێ دەستی کرد بە خوێندنی زمانەکانی ئەڵمانی و لاتینی و فەرەنسی و ، لە هـەمان کات چەندین هـاورێ و دۆسـتی پەیـداکرد ... دوای ئـەوە کۆلێـژی – کـالڤن –ی تـەواوکرد ، دوای ئـەوە دەسـتی کـرد بەسـەرەتای نووسینەکانی ... دوای ئەوە یەکەم بەرهەمی خۆی بڵاوکردەوە ... دوای ئـەوە خۆرخێ توانایەکی باشی لە ئەدەب پەیداکرد ... لە ساڵی ١٩٢١ گەرانەوە بۆ شاری بۆینس ئایرسی پایتەختی ئەرژەنتین .

لەساڵی ١٩٢٣ کۆمەڵـە شعرێکی لـەکتابێکی ٦٤ لاپـەرەیی بەیارمـەتی بـاوکی بڵاوکردەوە ... ئـەم نووسـەرە بـەردەوام بـوو لـەکارە هەمەلایەنـەکانی تـاکوو لـە

تەمەنی ٨٦ ساڵیدا لە ١٩٨٦/٦/١٤ ماڵئاوایی لە گەل و نیشتیمان و بواری نووسین کرد لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢.

١٨٩٩/٩/١٢ باڵوێزی رژێمی عوسمانی لە وولاتی سووید شەریف پاشای خەندان خەڵاتی نیشانەی شمشێری لەلایەن شانشینی سووید پێ بەخشرا بەهۆی هەڵوویستە بووێرەکان .

١٨٩٩/٩/١٤ پیرە مێردی شاعیری نەتەوەیی و نیشتمانی کورد لە سەر فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، دەکرێتە ئەندامی ئەنجوومەنی شاری ئەستەمبۆڵ ، کە ئەوکات پایتەختی ئیمپراتۆریەتی دەوولەتی عوسمانی بوو ، بەهۆی رۆڵی گرنگی لەکارە پیرۆزەکانی بەرامبەر بە گەلانی ژێر دەسەلاتی عوسمانیدا .

١٨٩٩/١١/١١ هەڵگیرسانی جەنگی بووێرزەکان بەسەرکرایەتی سەرۆکی کۆمارەکەیان - پۆل کرۆچر- دژی بەریتانیا و یەکەم پێکدادان لە بەرژەووەندی بووێرزەکان بووە لو وولاتەکەدا .

بەڵام دوای ئەوە هێزەکانی سووپای بەریتانیا توانیان دەست پێشخەری بەرەو سەرکەووتن بەدەست بێنن ، بەگەڕاندنەوەی شاری بریتۆریا لە ١٩٠١/٦/٥. کە ئەوکات رژێمی ئەڵمانیا پشتگیری لە بووێرزەکان دەکرد بەچەك و تەقەمەنی و پارە لەرێگەی نامیبیا .

١٩٠٠

٤ / ٢ / ١٩٠٠ شاعیرو نووسەرو سیناریۆ نووسی فەرەنسی - ژاك پریڤێر - لە گەرەکی نوێی سەر رووباری سینی ناو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای تەواوکردنی خووێندنی سەرەتایی واز لە خووێندن دێنێ و روو لەدابینکردنی رۆژانەی ژیان دەدات و لە سەر شەقامەکان دەبێتە فرۆشیاری گەرۆك .

لە ساڵی ١٩١٧ بەشداری لە خۆپێشاندان دەکات کە دژ بەجەنگی یەکەمی جیهانی ئەنجامدراو ، ژاك تۆمەتباردەکرێت و دەستگیردەکرێت و ماوەیەك لەبەندیخانە دەمێنێتەوە ... دوای ئازادکردنی بە هۆی توانای نووسینەکانی لە گۆڤاری دیلابری کاردەکات ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٥ تێکەڵی کۆمەڵێك

شاعیرو ئەدیب و نیگار کێش دەبێت ، لەوانەش ئەندریا بریتۆن و ماکس ئیرنست و چەندین کەسایەتی دیکە جوولانەوەی سووریالی دادەمەزرێنن و ئەویش وەك ئەندامێکی چالاکی ئەم جوولانەوەیە لە هەموو شاعیرەکانی دیکە جەماوەر لەخۆ نزیك دەکاتەوە .

بەلام دوای هەلوەشانەوەی جوولانەوەکە پریڤێر خۆی لەجەماوەری کرێکاری نزیك دەکاتەوەو بەرگری لەماف و ژیان و کاری کرێکاران دەکات و لەگەڵ جۆزێف گوزمانی ئاوازدانەر ئاواز بۆ ژمارەیەك چامە دادەنێن . دوای ئەوە سیناریۆ بۆ فلیمی - تاوان لانگ - کە لە سالی ١٩٣٥ چان رێنوار دەریهێناو فلیمی مارسیل کارتی ، کە ئەویشیان درامایەکی کۆمیدیانە بوو کە لەسالی ١٩٣٧ پێشکەشی کرا .

لە سالی ١٩٤٦ ژاك پرێڤێر یەکەم دیوانی بەناوی - ووشەکان - بلاوکردەوە . دوای ئەوە ئەم مرۆڤە توانادارە لەکارەکانی بەردەوام دەبێت تا لە ١٩٧٧/٤/١١ بەنەخۆشی کۆچی دوایی دەکات لە ولاتەکەیدا .

١٩٠٠/٢/٢٧ دامەزراندنی یانەی - بایەرن میونخ ، یاریگا ، الیانتس ، ئەرینا - لە ولاتی ئەلمانیا ، کە جێگەی ٦٦,٠٠٠ هەزار هاوولاتی لێدەبێتەوە لە یاریگاکەدا .

١٩٠٠/٥/١ خەباتگێرو شۆرشگێری کورد - حوسێن قونجۆ - کە یەکێك بوو لە لایەنگرانی ئیبراهیم پاشای مللی ، کە لە عەشیرەتی دینان بوو ، هەلسا بە کووشتنی /٧ سەربازی سووپای عوسمانی لە شاری ماردین لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەلاتی عوسمانی ، لە پێناو سەلماندنی بوونی کورد لە کوردستاندا.

١٩٠٠/٥/١ قۆناخی یەکەمی بەرهەم هێنانی نەوت لە رۆژ هەلاتی ناوەراست دەستی پێکردوو بەردەوام بوو تاکوو سالێ ١٩٣٨ . هەروا دوای ئەوە دەست پێکردنی قۆناخی دووەم لە بەرهەم هێنانی نەوت تاکوو ئەمرۆ.

واتە قۆناخی یەکەم لە سالێ ١٩٠٠ تا١٩٣٨ و قۆناخی دووەمیش لە سالی ١٩٣٨ تاکوو ئەمۆ بەردەوام بووەو بەردەوام دبێت ، لە قۆناخی یەکەمی دەست پێکردن بە دۆزینەوەی چاوگە نەوتیەکان لە - لوبنان ،سووریا ، ئسرائیل ، رۆژهەلاتی ئوردن ، ئێراق ، کوێت ، بەحرێن عەرەبی سعوودی ، لە گەلێ هەندێك لە ولاّتانی دیکەی عەرەبی و باشووری ئێران– کە ولاّتی فارس جێگەی گرنگی پێدان بوو ، بۆ یەکەم جار ئەویش لە لایەن ئەندازیاری بەریتانی – ویلیام ك– دارکی لە سالێ ١٩٠١ لە ناوچەی قەسرشیرین توانی بۆ ماوەی ٦٠ سالێ ئیمتیاز– ئیمتیازداری– وەربگرێت لە دوای گەرانێکی زۆر ، ئەم ئەندازیارە توانی لە باشووری ئێران لە سالی ١٩٠٣ نەوت بەرهەم بێنێت ، بە یارمەتی کومپانیای –بۆرما– ی بەریتانیابۆ نەوت . ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە پەرەسەندنێکی خێرا بە پلەی یەك لە سالی ١٩٠٩ بە دەست بێنێ بە دامەزراندنی – کومپانیای نەوتی ئەنگلۆ فارسی – دوای ئەوە لە سالّی ١٩١٢ ولاّتی فارس بەستراوە بە بەریتانیا بە شێوەیەکی تووند وئەو کومپانیا یە توانی نیوەی سەرمایەکە بکاتە خاوەنداریەتی خۆی و بە دامەزراندنی ١٦ بەرێوەبەر کە دووان لەو بەرێوەبەرانە مافی بە کارهێنانی ڤیتۆیان هەبوو لە سەر بەرێوەبەرایەتیەکانی دیکەدا

ئەو پەیوەند ییەی کە لە نێوان بەرپرسانی ئەوکومپانیایە هەبوو، لە نێوان کومپانیاکانی ئەمەریکاو حکومەتی بەریتانیاو حکومەتی فەرەنسانەبوو .

لەوکاتیش چاوگە نەوتیەکان کە کەوتبوونە باشوورو پەرەسەندنێکی باشیان بە خۆوە بینی کە کێلگە نەوتی – هافت کل –توانی ٩٠٠٠٠٠٠ملیۆن تەن لە نەوت بەرهەم بێنیّ لە گرنگترین کێلگەکانی دیکەی جیهان .
هەروا ئەم نەوتەش لە رێگەی هێلەکانی بۆریی بە ناوچەی شاری –عەبادان – دەگەیاندراکەنداوو لەوێش رەوانەی بەریتانیا دەکرا ... لەو کاتەدا کومپانیای –ئیمتیاز – هەرێمەکانی باکووری لە خۆ گرتبوو ، کە لە پێنج هەرێم پێك هاتبوون کە ئەمرۆ ئەم هەرێمانە گرنگیەکی زۆریان هەیە لە بەرهەم هێنانی نەوت لە کێلگەکاندا .

سەر چاوە :– دراسات جغرافة المائية حول الشرق الاوسط –چاپی یەکەم /١٩٨٣

١٩٠٠/٥/١٤ پێشبرکێی یاریەکانی پالەوانیەتی – ئۆلەمپیات – لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ئەنجامدراو بەردەوام بوو تاکوو ١٠/٢٨ ی هەمان سالّ لە نێوان یاریزانەکانی وولاتانی بەشدار بوو لەم یاریە جیهانیە لە وولاتی فەرەنسادا .

١٩٠٠/٥/٢٣ لەدایك بوونی فەیلەسوف و کۆمەڵناسی گەورەی ناوداری سەدەی بیستەم – ئاریك فرۆم – رابەری قوتابخانەی فرانکفۆرت لەشاری فرانکفۆرتی ئەلمانیا .
شایانی باسە کە ئاریك لە ساڵی ١٩٢٢ بەڵگەنامەی دکتۆرا بەناوی – یاسای جوولەکە – بەدەست دێنیّ و هەروا لە ساڵی ١٩٣٠ لەشیکردنەوەی دەروونزانیش دەبێتە پسپۆر ... دوای ئەوە لەساڵی ١٩٣٢ بەرەو وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەڕوات و کۆمەڵگای ئەو وولاتە دەکات بەمەڵبەندی تووێژینەوەکانی ، لە هەمان کات لەزانکۆی نیۆرك دادەمەزرێت . لە ساڵی ١٩٥٠ پەیوەندی بەپارتی سۆشیالست دەکات .
لەساڵی ١٩٦٥ دکتۆرای فەخری لەزانکۆی مەکسیك وەردەگرێت ... دوای ئەوە دەگەرێتەوە ئەوروپاو لە وولاتی سویسرا نیشتەجیّ دەبێت و لە ساڵی ١٩٨٠ کۆچی دوایی دەکات .

١٩٠٠/٦/٢٠ لە دایك بوونی فەیلەسوفی ئیتالی – ئینریکۆ کاستلی – لە رۆمای پایتەختی ئیتالیا . ئەم نووسەرە گرنگی بەبەشی فەلسەفەی ئایینی داوە . بەڕێوەبەری – پەیمانگای خوێندنەکانی فەلسەفە – بووە لە رۆما و مامۆستای فەلسەفە بوو لە ساڵی ١٩٤٠ تاکوو ١٩٧٠ لە زانکۆی رۆما . هەروا سەرنووسەری گۆڤاری – محفوظوت الفلسفة – بووە . بیروو بۆچوونەکانی لە نێوان ئایینی بوون بووە ، واتە – المپالیە – المادیە – و بەردەوام بووە لەکارە

هەمەلایەنـەكانی تـاكوو لـە ١٠/٣/ ١٩٧٧ لـە رۆمـا كۆچـی دوایـی دەكـات لـە وولاتەكەیدا .

١٩٠٠/١١/٨ لـە دایـك بـوونی نووسـەرو رۆژنامـە نـووس و ئەكتـەری سینەما – مارگرێت یـۆجین مێشێل – لەشاری ئەتلانتای وولایەتـە یـەكگرتووەكان ئەمـەریكا ... بـاوكی یاساناسـی ڕەسـەنی سـكوتلەندی و دایكـی ئیزابیل سـتیف لـە ڕەگـەز ئیرلەندی بووە .

لەماوەی كارە هەمەلایەنەكان و راگرتنی هاوسەنگی لە كارەكانی توانییەیەتی لەماوەیـەكی كـورت ١٠ خـەلاتی ئۆسـكارت وەربگرێـت ... خـاتوو مارگرێـت لـەكاتی جـەنگی دووەمـی جیهـان ، لـە رێكخراوی خاچـی سـووری ئەمـەریكی كاردەكات و لەشاری فیموترێسی فەرەنسی خواردن و كـەل و پـەلی پزیـشكی بە لێقەوماوان دەبەخشێ .

هـەر بۆیـە لـە سـاڵی ١٩٤٩ نازنـاوی هاونیـشتیمانی فـەخری ئـەم شـارەی فەرەنـسای پێدەبەخـشرێ ... بـەلام دوایـی لـە ١٩٤٩/٨/١٨ بەكارەسـاتی ئۆتۆمبیل گیانی لەدەست دەدات . لە ١٩٩٧/٥/١٦ ئەو خانووەی مارگرێت كە رۆمانی بابردەلەی تێدانووسی بوو كرایە مۆزەخانە ، كە لە ناوەراستی شاری ئەتلەنیتە ... لەو مۆزەخانەیەش بەدەیا بەڵگەنامەو رۆمـان و فلیمـەكانی تیایـە لەگەڵ كەل و پەلی تایبەتی و پۆستكارت لە وولاتەكەدا .

١٩٠٠/١٢/١٦ لـە ئاكـامی گفتووگـۆی دوورو درێـژو نهێنـی لـە نێـوان شانـشینی فەرەنـسا و شانشینی ئیتاڵیا ، لە ئـەنجام هـەردوو لا رێكـەوتن لـە سـەر ئـەوە مۆركرا ، كە ئیتاڵیا دان بنێ بە داگیر كردنی وولاتی توونس لە لایەن دەسەلاتی فەرەنسا و ، هەروا نانانی فەرەنسا بـە دەسـەلاتی ئیتاڵیـا لـە سـەر تەرابلـسی رۆژئـاوا لـە ناوچەكەدا .

سەرچاوەکان

- میدیا –ئی – م– دیاکۆنۆف – دار الحكمة – لندن.
- چەند لاپەڕیەك لە مێژووی کورد– لازاریف.
- الثقافة الجديدة– گۆڤارێکی مانگانەی پارتی کۆمۆنیستی ئێراقە.
- بیری نوێ– گۆڤارێکی وەرزی پارتی کۆمۆنیستی کوردستانە.
- کوردستان والكرد– جواد مەلا– وطن مقسم وامة بلا دولة.
- رادیۆی لەندەن– پرۆگرامی السائل والمجيب.
- ڕۆژ ژمێری – پانۆرامای کوردستان.
- چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی کورد بەشی /١–٢، د. کەمال مەزهەر ئەحمەد.
- هەولم داوە لەتەلەفزیۆن و گۆڤارو ڕۆژنامەکان کۆم کردۆتەوە لەگەڵ نووسینەکانی خۆم کە دەستنووس بوونەو بابەت لەدوای بابەتی جیاجیا بڵاوکراونەتەوە.
- کوردستان و کورد– شەهید دکتۆر عەبدولرەحمان قاسملۆ.
- شۆرشی شێخ عوبێدوللای نەهری– محەمەد حەمە باقی .
- شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران لەباکووری کوردستان.
- کورد– باسیلی نیکیتین– وەرگێرانی: دکتۆر نووری تاڵەبانی .
- المشكلة الكردية في الشرق الاوسط– د. حامد محمود عيسى .
- ساڵنامەی کوردستان– دانانی: عەلی کەندی – چاپی سێیەم – تاران– ٢٠٠٦.
- تأريخ الدولة العثمانية – مامۆستا محمد فريد المحامي ، چاپی نۆیەم – دار النفائس– بیروت .
- سنتان فی کوردستان– ١٩١٨–١٩٣٢ – دیلبوە– آ– هی فەرمانرەوای رامیاری هەولێر– وەرگێرانی: فوئاد جەمیل –چاپی یەکەم– بەیرووت.
- القانون الدولي العام – دکتور عصام العطية – چاپی شەشەم– ٢٠٠١ – وەزارەتی باڵای فێرکردن و توێژینەوەی زانستی– بەغدا.
- ڕۆژنامەی – الحياة – چاپی بەیرووت – ژمارەی ساڵەکانی ٢٠٠١–٢٠٠٢–٢٠٠٣–٢٠٠٤–٢٠٠٥–٢٠٠٦ –٢٠٠٧ .
- ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی هەرێمی کوردستان– خەبات – کوردستانی نوێ – گوڵان– رامان – کاروان – سەردەمی عەرەبی– ڕێگای کوردستان– گوڵانی عەرەبی– سەنتەری برایەتی.
- فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستان و وڵاتانی جیهان– دانانی: عەلی کەندی – چاپی یەکەم– تاران – ٢٠٠٥.
- کەناڵی ئاسمانی تەلەفزیۆنی جەزیرە – پرۆگرامی – في مثل هذا اليوم–.
- اسرائيل الكبرى – دراسة في فكر التوسعي الصهيوني – دکتور اسعد زوق – دار الحمراء–بیروت. الطبعة الرابعة – ٢٠٠٣.
- تأريخ اوروبا فی العصر الحديث– دانانی : هـ. ا. ل. فیشر– دار المعارف– چاپی نۆیەم.
- قصة الحضارات – دانانی – ول دیورانت – وەرگێرانی: محمد بدران– مصر– مهرجان القراة للجميع.

٢٦- معجم الحروب – دانانی : دكتور فردريك معتوق- چاپی یەكەم- بەیروت- لوبنان.
٢٧- لمحات اجتماعية عن تاريخ العراق الحديث – دكتور علی الوردی – توزيع مكتبة الصدر- تاران – ئێران.
٢٨- التاريخ الاسلامي – دانانی: دكتور محمد شاكر – المكتبة الاسلامية- چاپی هەشتەم- بەیروت – ٢٠٠٠.
٢٩- الارهاب الدولي وانعكاساته على الشرق الاوسط خلال الاربعين قرنا- دانانی سفير: دكتور حسين شريف- الهيئة المصرية العامة للكتاب- ١٩٩٧- میسر.
٣٠- دراسات في الحركة الكردية المعاصرة- ١٨٣٢ -١٩٤٦ دانانی: دكتور عوسمان عەلی- چاپخانەی رۆشنبیری حكومەتی هەرێمی باشووری كوردستان.
٣١- القاموس السياسي – ئامادەكردنی: احمد عطية – چاپی سێیەم- دار النهضة العربية -شارع عبدالخالق – قاهیرە – میسر.
٣٢- تاريخ الوزارات العراقية – دانانی : عبد الرزاق ئەلحوسنی - چاچی شەشەم- بیروت – ١٩٨٢,
٣٣- نەتەوەكان‌و دەوڵەتی سۆڤیەت – هیلین كاریردا كلوس- وەرگێرانی بۆ زمانی عەرەبی: هزی عبود - بەیروت – چاپی یەكەم- ١٩٧٩.
٣٤- مقالاتی – شەهید سامی عەبدولرەحمان- باشووری كوردستان- هەولێر.
٣٥- عەبدولكەریم قاسم - رؤية بعد الشعرين- حسن العلوی- چاپی یەكەم- العراق..
٣٦- الحياة السرية لصدام حسين – دانانی: انيس الرغيدی- چاپی یەكەم -٢٠٠٤- میسر.
٣٧- راپەڕینی كوردە عەلەویەكانی دەریسم- هانز- لۆكای كبیسیر- ١٩١٩-١٩٢١ قۆچگیریَ- وەرگێرانی لەفەرەنسیەوە - نەجاتی عەبدوڵلا.
٣٨- كوردستانی پشت قەفقاس- دكتۆر -ئەفرسیاو هەورامی - لەبڵاوكراوەكانی – ژین- باشووری كوردستان- سلێمانی.
٣٩- تاريخ العراق بين احتلالين - پارێزەر – عەباس عەزاوی چاپی یەكەم- هەشت بەشەكە.
٤٠- شەرەفنامە -شەرفخانی بەدلیسی -وەرگێرانی هەژار – ١٩٧٢ لەلایەن كۆڕی زانیاری كورد بەچاپ گەیاندراوە- چاپخانەی نعمان – نەجەف.
٤١- كوردو كوردستان – بەرگی ١-٢-٣ محەمەد ئەمین زەكی – لە دار اسلامی بغداد بەچاپگەیاندراوە -١٩٣١.
٤٢- كوردو عەجەم - نەوشیروان مستەفا ئەمین – مێژووی سیاسی كوردەكانی ئێران -سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیژی كوردستان-سلێمانی -٢٠٠٥.
٤٣- كورد – تورك - عەرەب- سیسیل جون ئیدمۆندی- وەرگێرانی حامد گەوهەری- دەزگا، چاپ و بلاووكردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٤.
٤٤- في الاداب (ف. إ. لينين) – وەرگێرانی لە رووسیەوە- یوسف حلاق بڵاوكردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری – دیمەشق -سوریا -١٩٧٢.
٤٥- مێژوو – دكتور كەمال مەزهەر ئەحمەد – بە یاریدەدەری ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری ولاوان چاكراوە -بەغدا ١٩٨٣.
٤٨- چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی كورد – دكتۆر كەمال مەزهەر ئەحمەد- بەرگی دووەم- ئامادەكردنی: عەبدوڵلا زەنگەنە- هەولێر – چاپی یەكەم – ٢٠٠١.

٤٩– یاداشتەکان – رەفیق حلیمی –بەشی یەکەم و دووەم – کوردستانی ئیراق شۆرشەکانی شێخ مەحمود –چاپخانەی رۆشنبیری – بەغدا – ١٩٨٨.
٥٠– هەڵوێستنامە– عەلی کەندی – بەرگی یەکەم – چاپی یەکەم– هەولێر– ٢٠٠٦.
٥١– قصة الديانات –سليمان مەزهەر – کتێبخانەی مەدبولی – چاپی دووەم – میسر –٢٠٠٣.
٥٢– کوردستان لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهان – دکتور کەمال مەزهەر ئەحمەد – وەرگێرانی بۆ عەرەبی: دکتور محەمەد مەلا عەبدولکەریم – چاپی دووەم –بەغدا –١٩٨٤.
٥٣– راپەرینی شێخ سەعیدی پیران – رۆبەرت ئۆلسن –١٨٨٠–١٩٢٥ وەرگێرانی ئەبوبەکر خۆشناو– زەنجیرە کتێبی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم – سلێمانی –١٩٩٩.
٥٤– تاريخ الاكراد– تۆماس بوا– وەرگێرانی – محەمەد تیسیر میرفات – دار الفكر المعاصر– بيروت –لوبنان – چاپی یەکەم –٢٠٠١.
٥٥–حول مسألة الاقطاع بين الاكراد – أ. شامیلیۆف– وەرگێرانی– دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد – چاپی دووەم– بەغدا – ١٩٨٤.
٥٦– قضايا كردية معاصرة – كركوك والانفال –الكردو توركيا – دکتور جبار قادر – دار ئاراس للطباعة والنشر – چاپی یەکەم – ٢٠٠٦.
٥٧– کورد لەجەنگی رووسیا لەگەڵ ئێران و تورکیا . پ. ی– ئەڤیریانۆف –وەرگێرانی لە رووسیەوە دکتۆر ئەفرسیاو هەورامی –سلێمان –٢٠٠٤.
٥٧– كركوك وتوابعها حكم التاريخ والضمير – دراسة وثائيقة عن قضية الكردية في العراق – دکتور کەمال مەزهەر ئەحمەد= بەشی یەکەم – وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان – سلێمانی .
٥٨– المستبد – زهیر ئەلجەزائری – صناعة القائد – صناعة الشعب– چاپی یەکەم – بیروت –بەغدا – ٢٠٠٦.
٥٩– عصر ناپلیۆن – تاريخ الحضارة الاوروبية فی ١٧٨٩–١٨١٥ – ول دیورانت – وەرگێرانی دکتۆر عەبدولرەحمان عەبدوڵلا شێخ – دار الجبل – بیروت –٢٠٠٢.
٦٠– تاريخ الرومان – دانانی نجيب ابراهيم طراد –تقديم دکتور محمد رينهم عزب – مكتبة ومطبعة القدر–١٩٩٧.
٦١– موسوعة الفلسفة – دانانی دکتۆر عەبدولرەمان بەدەوی – بەرگی – ١–٢–٣. تاران – ئێران ..
٦٢– مێژووی ئیبن خەلدوون – ئامادەکردنی – محەمەد سالح هاشم – خانەی کتێبی زانستی – بەروت .
٦٣ –مقدمه ابن خلدون – مو سسه الرساله ، الناشرون – مستەفا شێخ مستەفا – چاپی یەکەم / ٢٠٠٧ .
٦٤ – مێژووی – تەبەری – – دار ابن كثير ، چاپی یەکەم – دیمەشق – بەیروت .
٦٥ – الكامل فی التاريخ – ابن اسیر – دار المـــعرفه – بەیروت ، لبنان – چاپی یەکەم /٢٠٠٢ .

کورتەیەك لە ژیاننامەی – نووسەر

گــەر بــەراوود لــە نێــوان ژیاننامــەی نووســەران بکەینــــەوە ، بۆمـــــان دەردەکــــــەوێ کــــــە نووســـەران ، یـــاخوود دانــەران ، جــا لــە هــەر بووارێــك ب بگــرە لـــە نووســینەوەی مێــژووو جووگرافیـــاو زمـــان وکەلتوورو داب ونەریت و شارستانیەتی هەر نەتەوەیەك لە سەر گۆی زەویدا .
کە ژیاننامەی نووسەران زۆر لە یەك دەچێ ، جا لە بوواری هەژاری و کەم دەرامەتی بێت ، یاخوود لە ئاستی بڕوانامەی خووێندن بێت ، یاخوود لە ئاستی پەیووەندیە کۆمەڵاتیەکان بێت .

بەڵام سەرچاوەی بوونی توواناى نووسەر لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا ، هۆکاری چ ئێش وئازار و نالەباری ئەو نووسەرەیە لە ناو پەیووەندیەکانی کۆمەڵگاو لە نێوان کۆمەڵگاو دەسەڵاتدا .

ئەویش بە هۆی چەوسانەوەو نەبوونی داد پەروەری لە دەسەلاَ ت و پەیووەندیەکان لە هەموو بووارەکانی ڕامیاری و ئابووری بازرگانی و نەتەوەیی و نیشتیمانی و کۆمەڵایەتی و رۆشەنبیری و زمان و مێژوو داب و نەریت و و کەلتوورو شارستانیەت .

بەتایبەتی کۆمەڵگای کوردو مێژووی چەوسانەوەی داگیرکردنی و لەت لەتکردنی لە لایەن ڕژێمەکانی دابەش کەر، لە پێناو پاراستن و بتەووکردن وبە هێز کردنی بەرژەوەندیەکانیان . بە دروستکردن و پێکهینانی دەووڵەت لەسەر خاکی گەلانی دیکە لە هەرێم و ناوچەو جیهاندا ، لەوانەش گەلی کوردو خاکی کوردستان .

جا عەلی کەندیش یەکێکە لەو نووسەروو دانەرانەی کە بەو قۆناخە نا لەبارانە تێپەر بووەو بۆتە هۆی سەرچاوەی پێنووسەکەی بەنووسین و گەیاندنی پەیامەکەی بۆ کۆمەلگای گەلی کوردستان . کە ئەویش:–

ناوی تەواوی — عەلی عوومەر عەلی فەتاح — ە و ناسراو بووە بە — عەلی کەندی — و لەساڵی ١٩٥٣ لە گووندی سەر بەشاخ ، کە مەڵبەندی هۆزی سیانەو سەر بەناحیەی دیبەگەی سەربە قەزای مخموری پارێزگای هەولێرە لە باشووری کوردستان ، چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، لە بنەماڵەیەکی هەژاری جووتیار لەم گووندەدا .
هەروا عەلی کەندی بۆ یەکەم جار لە لای مەلای ئاینی ئیسلام دەستی کردووە بە خووێندن لە حووجرەی فەقێیان لە مزگەوتەکان .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٦٠ چۆتە قوتابخانە لە قەزای مەخموور . جا لەوکاتە بە هۆی هەژاری خێزانەکەی و نەبوونی توواناى دارایی باوکی ، لە گەڵ خووێندن لە پشووی هاوینە کاری کردووە ، بە کاری بەرخەوانی و شووانی و کرێکاری و درووێنە کردن و جووت کردن و کاریدیکەی لە تووانایدا هەبووە ، لە پێناو بەرەو باش بوونی باری گووزەرانی ژیانی خێزانەکەو یارمەتی دانی باوکی لەم بووارەدا .
هەروا دوای تەواوکردنی قۆناخی خووێندنی سەرەتایشی دەرچوونی بە پلەی دووەم لە سەر ئاستی قەزای مەخموور لە خووێندن و بەهۆی باری رامیاری و بیروو بۆچوونی ئەو خێزانەوە ، لە هەمان کات بە هۆی هەڵوویستی عەلی کەندی فەرمانی دەست گیر کردنی لە مانگی/ ١٩٦٦/٧ لەلایەن داروودەستەکەی رژێمی بەعسی بۆ دەردەچێ لە قەزاکەدا .
هەر بەم هۆکارەش لە ١٠/ ٩ / ١٩٦٧ رووی لە شاخەکانی کوردستان کرد بە پەیووەندی کردنی بە پێشمەرگەی شۆرشی ئەیلولی مەزن لە لقی پێشمەرگەکانی پارتی کۆمۆنیستی ئێراق لقی / هەرێمی کوردستان ، لە دەڤەرەکانی رانیە و قەڵادزێ و رەواندوزو پارێزگاکانی سلێمانی و هەولێرو بە ردەوام بوونی تاکوو ٢٠ /٣ /١٩٧٢ .
لەو ماوەیەشدا بەهۆی خراپی باری خێزانەکەی لە کاتە بەردەستەکانی کاری کردووە بۆئەوەی ژیانی خۆی و خێزانەکەی بەرەو باشتر ببات لەو کاتدا .
دوای ئەوە گەراوەتەوە پارێزگای هەولێرو چۆتە قەزای مەخموور بۆ کاری پارتایەتی و بۆتە کادیر لە قەزای مەخموورو بە بەردەوام بوونی لە پایەکانی لە پارتی کۆمۆنیست تاکوو ١٩٧٩/٣/١٢ ، کە ئەندامی لیژنەی ناوخۆی پارتی کۆمۆنیست بووە لە لیژنەی پاریزگای هەولێر لە باشووری کوردستان .
دوای ئەوە لە ١ / ٧ / ١٩٧٥ چۆتە شاری مۆسکۆی پایتەختی یەکێتی سۆڤیەت ، ئەویش بە خووێندنی لە پەیمانگای زانستە کۆمەڵایەتیەکان ، ی سەر بە ئەکادیمیای زانستی کۆمەڵایەتیەکانی یەکێتی سۆڤیەت ، بۆ ماوەی دوو ساڵ بە دەر چوونی بە پلەی زۆر باشە

لـه پیمانگایـەدا ، تـاکوو ١٥/ ٨ / ١٩٧٧ دا و دوای ئـەوە گەڕاوەتـەوە کـوردستان لـە پارێزگای هەولێر قەزای مەخموور لە دەڤەرەکەدا .
دوای گەڕانەوەی لە سۆڤیت لە ١٩٧٨/١٢/١٢ خێزانی پێك هێناوە و باوکی پێنج کورە ، و هەموویانی بە ئامانجێکی باش گەیاندوو لـە پلەکانی فەرمانبەریـەتی و سێ لە کورەکانی خێزاندارن لە شاری هەولێردا .
هەر لە ١٩٧٩/٣/١٢ بە فەرمانبـەر دامـەزراوە لـە بەڕێوەبەرایـەتی گەشت و گـوزار لـە هاوینـە هـاواری سـەلا حـەدین – پیرمـام – لـە کۆمـەڵگای سـەرە ڕەش لـە پارێزگـای هـەولێر ، بـە بەردەوام بوونی کاری فەرمانبەرێتی . سەرەرای ئەوەش لـە دوای سـاڵی هەشتاکان بەهۆی مـل کـەچ نـەکردنی بـۆ داخوازیـەکانی دارو دەسـتەکی بـەعس لـە کـوردو عـەرەب ، کـە لـە ١٩٨٢/٢/١٣ لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر دەست گیر کراوەو رەوانـەی – الهیئـە الخاصە – لە شاری کەرکوك زیندانی کراوەو بۆ ماوەی حەوت مانگ گیراوە تاکوو ٦ / ٨ / ١٩٨٢ . ئازاد کـراوە بـێ ئـەوەی هیچ کەسێك لـە ئەنـداما ن و لایـەنگرانی پارتـەکان و کـە سایەتیەکان تووشی ئێشوو ئازارو ئەشکەنجە بکـات --- واتـە ئیعتراف نـەکردن --- و بە سەربەرزی لەو زیندانانەی شەقلاوەو مسیف سەلاحەدین وهەولێرو کەرکوك دەرچووە .
دوای ئـەوە بـۆ جـاری دووەم لـە ١٩٨٥/٥/١٩ لـە لایـەن پیـاوانی موخابـەراتی پارێزگـای مووسڵ ، کە لەو کاتە سەرباز بوو لـە مەدرەسـە قتـالی مووسڵ دەستگیر دەکرێ و رەوانـەی موخابـەراتی گـشتی شـاری کـەکوك دەکرێـت ، کـە ئـەم بەڕێوەبەراتیـە گـشتیە بـۆ هـەموو شـارەکانی کوردسـتان بـوو وەك مووسـڵ و کـەرکوك و هـەولێرو سـلێمانی ودهـۆك . کـە فـەرمانی دەسـت گیرکردنـی لەلایـەن بەڕێوەبەرایـەتی ئـەمنی هـەولیرو ئـەمنی بـاکوورو ئیستخبارات و موخابەرات لە هەردوو پارێزگای مووسڵ وهەولێری بۆ دەرچوو بوو .
لە ئاکام لەم رۆژەدا دەستگیرکراو لە زیندانەکانی مووسڵ وکەرکوك مایەوە تـاکوو ١٧ / ٩ / ١٩٨٥ بە ئازادکردنی لە دوای داد گایی کردنی ، کە هیچ بەڵگەیەك نـەیتووانی تاوانبـاری بکات بەهۆی دان نەنانی بە کارە نەهێنیەکانی کە لەو کاتدا ئەنجامی دەدا .
هـەوا بـۆ جـاری سـێیەم لـە ٢٥ / ٩ / ١٩٩٠ لـە لایـەن ئـەمنی هـەولیر دەسـتگیرکراوەتەوە لەسەر هەمان بیرو بۆچوو ن وهەڵوێست . بەڵام بۆ ماوەیەکی کـەموو دوای ئەوە ئازاد کـرا .

لـە دوای ٣/١٢ /١٩٧٩ تـاکوو راپـەرینی گـەلی کوردسـتان لـە ١٩٩١/٣/٥ بـە سـەدان جـار لەلایەن بەڕێوەبەرایەتیەکانی ئەمن و ئیستخبارات و موخابەرات لە پارێزگای هەولێر بانگ

هێشت کراوەو لێکۆڵینەوەی لە گەڵ کراوەو لە دوای ووتە ناشیرینەکانیان و ئیهانە کردنی علی کەندی ئینجا رێگەیان پێداوە لە بەرێوەبەرایەتیەکانیان دەرچێ .
سـەرەرای ئـەوەش بـۆ دووجـار لـە رێـزی سـەربای سـووپای ئێـراق بـووە بۆمـاوەی ٤,٥ چوارساڵ و نیوو ، بەڵام ئەو کەسانەی کە کورد بوون و رەفیق حزبیی و ئەمن جاشی خۆ فرۆش ودووژمنی کوردو کوردستان بوون دژی مامۆستا عەلـی کەندی بوون بـە نووسینی راپـۆرت لەسـەری و بـە زینـدانی کردنـی ...؟...! . کـە ئێـستاش لـەجاران پۆڵایـان و بـاری ژیانیان باشترە لە هەمان دام ودەزگا ئەمنیەکان و حکومەت و خاوەنی هەموو شتێکن ، لـە حکوومـەتی هـەرێمی کوردسـتان و ، بـەڵام مامۆسـتا عـەلی کەنـدی تـا تـەواو بـوونی ئـەم مێژوونامەیـە خـاوەنی – یـەك سم زەوی نیـە نـەك لـە سەر گـۆی زەوی بگرە لەسـەر خـاکی کوردستانیشدا و ماوەی ژیانی لە کرێ چیبایەتی بردۆتە سەر لەم بارو دۆخە تەنگەدا ، و علی کەندیش هەر وەك جارانە لە بیروو بۆچوون و هەڵوویستەکانی بەردەوامەو ڕۆژێك لـە ڕۆژانیش مل کەچی هیچ لایەنێك نەبووە نە لـە ڕابردوو و لـە ئێستادا ، بـۆ سـەلماندنی ئـەم ووتان . نووسینەکان ودانراوەکانیشی شاهیدن بۆ ئەم ڕاستیانە .

لە بەرهەم وبلاْکراوەکانی – نووسەر

لە گەڵ ئەوەشـدا عـەلی کەنـدی لـە بـارەی دەستکردنی بە نووسینەکانی کـە دەگەرێتـەوە بۆ ساڵی ١٩٧٤ ، کە لەو کاتەی لە شاری بەغدا بوو ، یەکەم بابەتی لە ڕۆژنامەی --- تـەریق ئەلشەعب – کە زمانحالی پارتی کۆمۆنیستی ئێراق بوو ، لە سەر باری رامیاری و نەتەوەیی بلاْوکردەوە لە رۆژنامەکدا . دوای ئەوە لە نووسین بەردەوام بووە بە پێـی بـاروو دۆخـەکانی رامیاری و نەتەوەیی و بووارەکانیدیکەدا . بەرهەمەکانیشی ئەمانەن :-

١- ساڵنامەی کوردستان ، کە یەکەم بەرهەمی نووسینەکانە .
٢- فەرهـەنگی رووداوەکـانی کوردسـتان و وولاْتـانی جیهـان ، کـە بـۆ یەکـەم جـارە لـە کوردستان – چاپی یەکەم /٢٠٠٥ .
٣- مێژوونامە – کە ئێستا لە بەردەستدایە ، چاپی یەکەم / ٢٠٠٦ .
٤- زانین – کە فەرهەنگێکی – کوردی – عـەرەبی – رووسیە ، کە ئەویش بـەرەوە بـە چاپگەیاندن هەنگاو دەنێ .

٥- نەخشەی جیهان – بە زمانی کوردی بە ناونیشانی – کورد لە نێوو نەخشەی رامیاری جیهان – کە بۆ یەکەم جارە لە کوردستان . ئەم نەخشەیە ۱۰۰۰۰ دە هەزار دانەی لێ چاپکرا لە ئیران ، بەلاّم لە لایەن دەزگاکانی ئیتلاعاتی ئیران دەستگیر کرا . دوای ئەوە وەك هەدییە لە ۲۰۰۸/۸/٤ پێشکەش بە وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان کرا ، لە ریگەی بەرێوەبەری گشتی پرۆگرام و چاپەمەنیەکان – کاك ئاراز نەجمەدین – لە هەولێر .

٦- سالنامەی کوردستان – بە شێوەی بچووك – تقویم مەنزەدی – کە بۆ یەکەم جارە لە کوردستان .

٧- هەڵوویستنامە – ۲۰۰٦ – بەرگی یەکەم ، کە ئامادەیە بۆ چاپکردن .

٨- ئینسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان –چاپی دووەم /۲۰۰۸ .

٩- ئافرەت لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا ، هەنگاو دەنێ بەرەو بە چاپگەیاندن .

١٠- دەفتەری زانیاری – بەندە بە پارکی سامی عەبدولرەمان لە شێووەی – شریت – کە ۲,٥٥ مەتر درێژیەتی ،ئەویش بۆ یەکەم جار بووە لە کوردستان .

١١-بلاّوکردنەوەی زیاتر لە – ۷٥ – بابەت و لێکۆڵینەوە لە بووارەکانی رامیاری و نەتەوەیی و جووگرافی وپەیووەندی کۆمەڵایەتی و ئافرەت و توویژی گەنج ، لە رۆژنامە وگۆڤارەکان ، لە سەر باروو دۆخی کوردو رووداوەکان لە گەڵ وولاّتانی داگیر کەری کوردو کوردستان و رامیاریەتی لە پەیووەندی نێوو دەووڵەتیدا .

١٢-لە دوای ئەوانە ، ئەوا ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکە بە چووار بەرگ/٤ کەوتە بەردەستتان ، وەك بلێی هەگبەی مێژوو لە بەر دەستا بێت لە هەموو بووارەکانی – رووداوو بە سەر هات و رێکەووتن و شەرو ئاشتی و نەتەویی نیشتیمانی و رامیاری و جووگرافی و سەر بازی و ئابووری و بازرگانی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و مێژوو وزمان و داب و نەریت و کەلتوور و شارستانیت , لە گەڵ رووداوەکانی پزیشکی و گەردوونی و وەرزش و رووداوەکانی فرۆکە و گرکان و گوومە لەرزەو ئاژەڵ وچەندین بوواری دیکە لە جیهاندا .

زنجیرەی چاپكراوەكانی ساڵی ٢٠٠٩ی
بەڕێوەبەرایەتی گشتیی رۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوكردنەوە
بەڕێوەبەرایەتی بڵاوكردنەوەی هەولێر

ژ	ناوی كتێب	ناوی نووسەر	بابەت	نرخ	لاپەڕە
٣٦٢	البعد السياسي للمشكلات القومية"الكرد نموذجا"	د.خليل اسماعيل محمد	دراسة	١٠٠٠	١٠٤
٣٦٣	خۆری ئارابخا كەركوك و ژیانی عەبدولڕەحمانی نفووس	زانیار سەردار	لێكۆڵینەوە	١٠٠٠	١٠٤
٣٦٤	الاعلام... والصحافه	صابر محمود عبدالله	دراسة	١٥٠٠	١٢٠
٣٦٥	هەڵوێستەكان. دەسكەوتەكان و وتارو دیمانەكانی سەرۆك مسعود بارزانی	ئا: مستەفا سلیم	وتارو دیمانە	-	٥٥٢
٣٦٦	لە درزی هزرەوە	بەهزاد حەویزی	وتار	١٥٠٠	٢٥٦
٣٦٧	توانەوە	غەفوور ساڵح عەبدوڵلا	رۆمان	٢٠٠٠	٢٠٤
٣٦٨	مصباح القلوب و مفرج الكروب	ملا عبدالرحمان ملا طه	الجزء الاول	٦٠٠٠	٧٨٤
٣٦٩	مصباح القلوب و مفرج الكروب	ملا عبدالرحمان ملا طه	الجزء الثاني	٧٠٠٠	٨٩٦
٣٧٠	رێزمانی ئامرازی پەیوەندی	د. شێركۆ بابان	لێكۆڵینەوە	٣٠٠٠	٣١٢
٣٧١	مێژووی هونەری فۆتۆ	د. فەرهاد پیرباڵ	لێكۆڵینەوەی مێژوو	٣٠٠٠	٩٦
٣٧٢	پەلكە زێڕینە	سەید مەولود بێخاڵی	فۆلكلۆر	٢٠٠٠	٨٠
٣٧٣	كێ پەنیرێ من ڤەگوهاست؟	و.ئاهیدا دری	چیرۆك	١٥٠٠	١٠٤
٣٧٤	كانەبییان	رەزا سەید گوڵ بەرزنجی	رۆمان	٢٠٠٠	٢٢٤
٣٧٥	مناخس الالم	د.بشير الطوري	شيعر	١٠٠٠	٢٢٤
٣٧٦	مسرحيتان كوميديتان	عادل دنو	مسرحيه	١٠٠٠	٤٨
٣٧٧	چنینەوە	د. لەتیف محەمەد حەسەن	شیعر	٢٠٠٠	٤٤٨
٣٧٨	كورد و سیستمی نێو دەوڵەتی	د.عوسمان عەلی میرانبەگ	لێكۆڵینەوە	١٥٠٠	١٥٢
٣٧٩	ئاسمانی گەڵا بابردووەكان	نەرمین جەعفەر	شیعر	١٠٠٠	١٢٠
٣٨٠	گۆڤەندێك لە هەڵبەست	موسی زاخۆرانی	شیعر	١٠٠٠	١٠٤
٣٨١	كەلەپووری كوردەواری	عەباس چنارانی	فۆلكلۆر	٣٠٠٠	٢٨٨
٣٨٢	تراژیدیای كوردان	وریا رەحمانی	راپۆرتی سیاسی	٢٠٠٠	٢٠٨
٣٨٣	بانگهێشتێك بۆ سەرهەڵدان	ئاشتی ئەلەكەدین	رۆمان	٢٠٠٠	٢٠٨
٣٨٤	لە پێناوی تازەگەریی فیكریدا	نەجات حەمید ئەحمەد	گشتی	٢٥٠٠	٥٤٤

٣٨٥	ئاگرپژێن و بوومەلەرزەکان	و: ئەمیرە ئیسماعیل	زانستی	٣٠٠٠	١٤٤
٣٨٦	ملحمة سیامند وخجە	مصطفی خۆشناو حمو	لێکۆڵینەوە	١٠٠٠	١١٢
٣٨٧	گەشت و گوزار	قادر باوەجان	گشتی	٥٠٠٠	٤٠٠
٣٨٨	نامەیەك لە قوبرسەوە	ئازاد کەریمی	کورتە چیرۆك	١٠٠٠	٨٠
٣٨٩	چەند لایەنێك ژدیرۆکا ئیسلاما سیاسی	و. جەمال عەبدولا	لێکۆڵینەوە	١٠٠٠	٩٦
٣٩٠	چالاکیەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/٢٠٠٨	ئا: روقیە عەبدولا	چالاکی	---	١٦٠
٣٩١	جەژنێك بۆ پیر	رەووف مەحمود پوور	لێکۆڵینەوە	٤٠٠٠	٣٦٨
٣٩٢	دوایین هەستی ترسناك	سەرهەنگ جەمال	رۆمان	١٥٠٠	١٣٦
٣٩٣	پەرەسەندنی کوردستانی نوێ	و:جەمیل محەمەد ئەرگوشی	رامیاری	٤٠٠٠	٦٤٠
٣٩٤	فرمێسك و تەمەن و خەون	ماریە ئەحمەد	شیعر	١٠٠٠	١٧٦
٣٩٥	برکان التنهدات	دانیال شابۆ	شیعر	١٠٠٠	١٦٠
٣٩٦	دیبلۆماتیك	ماجید نوری	پرۆژە	٥٠٠	٤٠
٣٩٧	مێژووی هاوچەرخ	خالید هەرکی	مێژوویی	٤٠٠٠	٦٦٤
٣٩٨	ئاوکبرینی بۆشایی	محەمەد باوەکر	شیعر	١٥٠٠	١٢٠
٣٩٩	لەپێناوی تازەگەری فیکریدا - بەشی دووەم	ئەجات حەمید ئەحمەد	گشتی	٢٥٠٠	٤٠٨
٤٠٠	رێسا	محەمەد وەسمان	پەروەردەیی	٢٠٠٠	٨٠
٤٠١	ستاتیکای شاکاری کوردی	تاریق کارێزی	شێوەکاری	١٥٠٠	١٢٠
٤٠٢	ماڵئاوایی	مجوھل ئیسماعیل	شیعر	١٠٠٠	٨٠
٤٠٣	کورد... عەرەب... شۆڤینیزم	بەهرام محەمەد (کاکل)	سیاسی	٢٠٠٠	٢٤٠
٤٠٤	رەنگدانەوەی زەمبیل فرۆش لە ئەدەبی میللی کوردیدا	ئیدریس عەبدوڵلا	لێکۆڵینەوەی ئەدەبی	٢٠٠٠	٢٤٠
٤٠٥	ئەفسانەی میرە گوڵ	محەمەد رەشید فەتاح	رۆمان	١٥٠٠	٢٦٤
٤٠٦	کەلەپوورنامەی کوردەواری	یاسین حەسەن گۆران	فۆلکلۆری	٢٠٠٠	٢١٦
٤٠٧	کورتنووسی لە زمانی کوردیدا	وشیار بەشیر مستەفا	زمانەوانی	١٥٠٠	٢٢٤
٤٠٨	المدن ولعبة الاجیال	محمد مسعود محمد	دراسة	٣٠٠٠	٣٧٦
٤٠٩	أمتلیء عشقا منك	فریدون سامان	ترجمة شیعریة	١٥٠٠	١٣٢
٤١٠	هونەرێ ئەڤاندنێ	د. لەزگین ئاڤدرەهمانی	رۆمان	٣٠٠٠	٢٠٠

٤١١	خەزینا زانستی د (١٠٠٠٠) پرسیار و بەرسڤادا	محەمەد سالح پێندرۆیی	رۆشنبیری کشتی	١٠٠٠٠	٨٣٢
٤١٢	دیوانی خالۆ	مەهدی فاتیح	شیعر	٤٠٠٠	٤٦٤
٤١٣	گرافیکەکانی کوردستانی	محەمەد عارف	هونەری شێوەکاری	٥٠٠٠	٦٧٢
٤١٤	یۆگا	و: حەمید گەردی	گشتی	٤٠٠٠	٦٢٤
٤١٥	شەوێ بەیادی گەڕانەوەت	دەرباز یونس	شیعر	١٥٠٠	٢٠٤
٤١٦	ئەڵمانیا.. جوگرافیا .. کلتور	باهۆز مستەفا	گشتی	٤٠٠٠	٢٢٤
٤١٧	با پەیڤەکان بەردەوام بن	و: خەسرۆ پیربال	شیعر	١٥٠٠	١٤٤
٤١٨	یاشام پۆتاسیندا پیشمن سوزجوکلر	حسام حسرت	شیعر	١٥٠٠	١٦٠
٤١٩	پاییز فەرامۆش بکە	و: لەیلا محەمەد تەها	رۆمان	٣٠٠٠	٢٠٨
٤٢٠	خمسون أعجوبة من عصر (توت عنغ امون)	ترجمة: نضال الاغا	تأريخي	٤٠٠٠	١١٢
٤٢١	المنهاج الصحي الاول	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	٢٥٠٠	٢٦٤
٤٢٢	التغذیة الصحیحة أساس الحیاة الصحیة	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٥٠٠	١٦٠
٤٢٣	برنامج نمط الحیاة الصحیة	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٠٠٠	٤٨
٤٢٤	اناستاسیا	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٥٠٠	٢٢٤
٤٢٥	هونەری هێڵکاری گیانداران	و: پەروین خدر ئیبراهیم	هێڵکاری	٦٠٠٠	١٤٤
٤٢٦	کێشەی کورد	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٦٤
٤٢٧	بیرەوەرییەکانم لە شۆڕشی کوردستاندا	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٣٢٠
٤٢٨	کوردستان یان نەمان	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٢٨٠
٤٢٩	کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو ١٩٥٤	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٢٢٤
٤٣٠	سەفەرێك بۆناو پیاوە ئازاکان لە کوردستان	و. ئەبوبکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	٦٠٠٠	٥٤٤
٤٣١	بارزانی و پاشەکشێی بارزانیەکان لە بیرەوەرییەکانی ئیحسانی دا	و. ئەبوبکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	١٤٤
٤٣٢	پەل و خولی	تەحسین ناڤشکی	رۆمان	١٠٠٠	٤٢٤
٤٣٣	بەیانیت باش کۆمپیوتەرەکەم	ئەنوەر خدر بایەزید	زانستی کۆمپیوتەر	٨٠٠٠	٥٣٦
٤٣٤	تفەنگا ب خوین	عەگیدێ چەرکس	رۆمان	٣٠٠٠	٤٠٨

٤٣٥	أبو اسحق الصابي: درر النثر وغرر الشعر	قيس مغشغش السعدي	تأريخي	٣٠٠٠	٤٦٤
٤٣٦	ئالای کوردستان له نێوان شەریعەت و یاسادا	عەبدولستار ئەحمەد	توێژینەوە	١٥٠٠	٦٨
٤٣٧	کیژه سابلاغی	ئیبراهیمی قادری	گۆرانی و ژیاننامه	٤٠٠٠	٤٥٨
٤٣٨	ئینسکلۆپیدیای مێژوونامه (٤) بەرگ	علی کەندی	گشتی	١٠٠٠بۆ ھەربەرگ	٦٧٢

ENCYCLOPEDIA OF HISTOGRAPHY

1/1/0001 - 31/12/1900

Ali Kandy

لەم مەیدانە گرنگەی کولتوری هەموو نەتەوەیەك عەلی کەندیش دەبێتە سەربازی نەناسراوی ئەو جۆرە کارە زانستیانە . ئەمانە نەك تەنیا لای ئێمە ، بەڵکو لەهەموو گێتیدا سوود بە خوێنەوارو رۆشنبیران دەگەیەنن کەچی نووسینەکانیان دەبن بە سەرچاوەی بنچینەیی بۆ هەموو جۆرە بەرهەمێك .

د. مارف خەزنەدار
٥ی مایسی ٢٠٠٧

ئەم خەمخۆرییە تاقەکەسییە کەلەلایەن مامۆستا عەلی کەندی ئەنجامدراوە شایانی سوپاس و پێزانینە، چونکە پشوویەکی فراوان و ماوەیەکی زۆر و ئارامیکی لەیوبییانەی گەرەکە. لەبەر ئەوەی ئەو ئینسکلۆپیدیایە چەندین ئینسکلۆپیدیا لەخۆ دەگرێ.

تارق جامباز
٢٠٠٩/٨/١٠

کارێکی کەلتووری مەزن ...ئەم کارەی پیشەسازییەی ووشە ((ئینسکلۆپیدیایە- مێژوونامە)) قەڵایەکی کلتووری مێژووی مەزنە، وەکو قەڵای شاری مێژوو - هەولێر-، هەردەم زیندووە.

مومتاز حەیدەری
٢٠٠٩/٧/٧

نووسەرێکی دڵسۆزی وەك عەلی کەندی پێی هەڵساوە، کە پێویستە هان بدرێت و پشتگیری لێ بکرێ تاکو بەرهەمی زیاتر پێشکەش کتێبخانەی کوردی بکات. بەتایبەت کەهێشتا کتێبخانەی کوردی لەزۆر بواردا هەژارە.

د. محەمەد عەبدوڵلا کاکەسوور
٢٠٠٩/٧/٢٥

Second Edition - 2009
Shouthern of Kurdistan - Erbil

چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان - هەولێ